التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

11

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ
TEFSÎR-İ KEBÎR
(11. CİLT)

Orijinal Adı
Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-30-6 (11.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme
Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan
Abdullah Karakuş

İç Düzen
Çelebi Şenel

Baskı
Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

11. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

"Şâyet onlara sorsan, andolsun ki, "Biz ancak (yol zahmetini hissetmemek için lafa) dalmış bulunuyor, şakalaşıyorduk" derler. De ki: "Allah, O'nun âyetleriyle, O'nun Resûlü ile mi eğleniyordunuz?" Özür dilemeye kalkmayın. Siz imanınızdan sonra kâfir oldunuz. İçinizden bir zümreyi affetsek bile, mücrim oldukları için öteki güruhu azaplandıracağız" (Tevbe, 65-66).

BİRİNCİ MESELE: **Âyetin Nüzul Sebebi**

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır: Âlimler, bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında birkaç şey zikretmişlerdir:

1) **İbn Ömer** (r.a) şunu rivâyet etmiştir: "Münafıklardan birisi, Resûlullah (s.a.s) ve mü'minleri kastederek, **Tebük Savaşı**'nda: "Bunlardan daha korkak, bunlardan daha yalancı ve bunlardan daha ödlek kimse görmedim" dedi. Bunun üzerine sahabeden biri, "Yalan söylüyorsun. Sen bir münafıksın" dedi ve bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber vermek için gitti ve kendisi daha oraya varmadan, Hz. Peygamber'e bu âyetlerin indiğini gördü. O münafık da, devesine binmiş olarak, Hz. Peygamber'e geldi ve: "Ey Allah'ın Resûlü, biz şaka yapıyorduk ve yolu (kolayca) kat edelim diye kervancılar gibi (abuk-sabuk) konuşuyorduk" dedi. O münafık, "Biz ancak (yol zahmetini hissetmemek için lafa) dalmış bulunuyor, şakalaşıyorduk" deyip duruyor, Resûlullah (s.a.s) da: *"Allah ile, O'nun âyetleriyle, O'nun Resûlü ile mi eğleniyordunuz"* diyor, münafığın sözüne hiç aldırış etmiyor, bu sözden başka bir şey söylemiyordu."

2) **Hasan** ve **Katâde** şöyle demektedirler: "Hz. Peygamber (s.a.s) **Tebük**'e hareket edince, münafıklar aralarında, "Siz bu Muhammed'in Şam'a galip geleceğini, Şam'ın kalelerini ve köşklerini alabileceğini mi sanıyorsunuz? O nerede, bu nerede?" diyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) Tebük'ten dönünce onları çağırdı ve: *"Siz şöyle şöyle diyordunuz"* dedi. Onlar da: "Biz bunu ciddi olarak söylememiştik. Biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk" dediler.

3) Rivâyet olunduğuna göre savaşa katılmayanlardan, ne yaptıkları ve niçin katılmadıkları sorulunca, onlar da bu sözü söylediler.

4) Biz, **Ebu Müslim**'in, *"Münafıklar, kalplerinde olanı açıkça haber verecek bir sûrenin inmesinden daima endişe ederler"* (Tevbe, 64) âyetinin tefsirinde şöyle dediğini nakletmiştik: "O münafıklar, bu sakınma ve endişe tavrını, istihzâvârî ortaya koymuşlardı. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, bu âyette, onlara "Niçin böyle yaptınız" denildiğinde, onlar, "Biz bunu tenkit için değil, lafa dalıp şakalaşmak için yaptık" dediklerini bildirmiştir.

5) Bil ki bu âyeti anlamak için, bu rivâyetlere ihtiyaç yoktur. Çünkü âyet, onların tenkit ve istihza yolu ile fasit bir söz söylediklerini anlatmaktadır. Binâenaleyh Resûlullah (s.a.s) onlara böyle söylemiş olduklarını haber verince, onlar endişeye kapılarak: "Biz o sözü ciddi olarak değil, bir şaka olarak söyledik" diyerek özür beyan ettiler ki, işte onların, *"Biz ancak (yol zahmetini hissetmemek için lafa) dalmış bulunuyor, şakalaşıyorduk"* şeklindeki sözlerinin manası budur. Yani, "Biz bunu sırf şaka olsun diye söyledik" demektir. Bu, "innema" kelimesinin hasr manası ifade ettiğine delalet eder. Çünkü eğer böyle olmasaydı, onların eğlenceye dalıp şakalaşmalarından dolayı, istihza eden kimseler olmamaları gerekmezdi. Bu durumda da, onların bu mazeret ve cevapları, tam bir mazeret ve cevap olmaz. **Vâhidî** şöyle demektedir: "Havd" kelimesinin asıl manası, su ve çamur gibi sıvı bir şeye dalmaktır. Bu kelime daha sonra çokça kullanılarak, kendisinde bir bulaşma ve eziyet bulunan her bir şeye dalma manasına geldi. Buna göre mana; "Biz, kervancıların yolu kat etme işine dalmaları gibi, bâtıl sözlere daldık ve şakalaştık" şeklindedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de onlara, *"Allah ile, O'nun âyetleriyle, Onun Resûlü ile mi eğleniyordunuz"?* diye cevap vermiştir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Senin, أَبِاللهِ تَسْتَهْزِئُ "Allah ile istihza mı ediyorsun?" sözün ile أَتَسْتَهْزِؤُا بِاللهِ "Allah ile mi istihza ediyorsun?" sözün arasında fark vardır: Birincisi,

istihza işinin yadırganışını; ikincisi ise, bu istihzanın Allah ile ilgili oluşunun yadırganışını ifade eder. Bu şu demektir: "Hadi diyelim ki sen, istihza ediyorsun? Ama nasıl oluyor da bu istihzayı Allah hakkında yapabiliyorsun?" Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın *"Orada bir humâr (baş ağrısı) da yok"* (Sâffât, 47) âyetidir. Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirden maksadı, baş ağrısının hiç bulunmadığını değil, cennet içkilerinde humâr (baş ağrısı) bulunmadığını anlatmaktır.

***İKİNCİ MESELE:* Allah ile Alay Etmek Ne Demektir?**

Allahu Teâlâ, o münafıkların, Allah ile, Allah'ın âyetleri ile ve Resûlullah ile istihza ettiklerini anlatmıştır. Halbuki malumdur ki Allah ile istihza etmek imkansızdır.

Binâenaleyh bunu te'vil etmek gerekir. Bu hususta şu teviller yapılmıştır:

1) "Allah ile istihza etmek"ten maksat, O'nun teklifleri ile (hükümleri ile) istihza etmektir.

2) Bundan maksat, Allah'ın zikri ile istihza etmek olabilir. Çünkü mü'min, Allah'ın isimlerine saygı gösterip Allah'ı ululadığı gibi, kâfir de bazen o isimlerle istihza edebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbini, yüce ismini tesbih et"* (A'la, 1) buyurarak, mü'mine Allah'ın isimlerine ta'zim göstermesini emretmiştir. Yine Allahu Teâlâ, *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na bunlarla dua edin"* (A'raf, 180) buyurmuştur. Binâenaleyh, *"Allah ile mi?"* denilip de, bununla "Allah'ın zikri ile mi?" manasının kastedilmiş olması imkansız değildir.

3) Belki de münafıklar, "Muhammed Şam kalelerini ve köşklerini nasıl ele geçirecek?" dediklerinde, bazı Müslümanlar, "Bu işte Allah ona yardım eder ve size karşı O'nu destekler" dediler. Sonra da bazı cahil münafıklar bu sözü, tıpkı dinsiz cahillerin âdeti üzere, Allah'ın kudretini zedeleyecek bir tarzda söylemişlerdir. İşte bundan maksat budur. Âyette geçen *"O'nun âyetleriyle..."* tabiri ile, Kur'an ve din ile ilgili diğer şeyler kastedilmiştir. *"O'nun Resûlü"* ifadesiyle, kimin kastedildiği açıktır. Bütün bu izahlar, münafıkların, o sözü istihza yollu söylediklerine delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ *"Özür dilemeye kalkmayın. Çünkü siz imanınızdan sonra kâfir oldunuz"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî, âyetteki "لَا تَعْتَذِرُوا" kelimesi hakkında, dilcilerin şu iki görüşünü nakletmiştir:

İ'tizar Kelimesinin Manası

Birinci görüş: Bu, "Günahların bağışlanmasını istemeyin" demektir ve Arapların, evler eskiyip yıprandığında söyledikleri "اِعْتَذَرَتِ الْمَنَازِلُ" tabirlerinden alınmıştır. Nitekim Arapçada مَرَرْتُ بِمَنْزِلٍ مُعْتَذِرٍ "Eski bir eve rastladım" denilir. "Binâenaleyh **i'tizâr,** "eskimek", "silinmek" ve "silinmesini istemek"tir. Özür beyan eden de, günah ve kusurlarının izlerinin silinmesine uğraşmış olur.

İkinci görüş: İbnü'l-A'râbî şunu nakleder: **İ'tizar,** "kesmek" manasınadır. Nitekim Arapçada (sünnet edilirken) kesildiği için, erkeğin tenasül uzvunun ucundaki kılıfına (deriye), "عُذْرَةٌ" denilir. Kızın bekâretine de "عُذْرَةٌ" denilir. Çünkü o da kesilir, parçalanır. Sular kesildiği zaman, "اِعْتَذَرَتِ الْمِيَاهُ" denilir. Binâenaleyh, "özür", kınamanın kesilip sona ermesine bir vesile olduğu için bu adı almıştır. **Vâhidî** her iki görüşün birbirine yakın olduğunu, çünkü günahın eserini silme ile kınamanın kesilmesinin birbirine yakın şeyler olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, bu istihzanın bir küfür olduğunu beyan buyurmuştur. Akıl da, eğlence olsun diye, küfür (inkâr) olacak bir şeyi yapmanın caiz olmadığını gösterir. Binâenaleyh, onların "Biz lafa dalmış, şakalaşıyorduk" şeklindeki sözlerinin, istihza hususunda geçerli bir mazeret olmadığı sabit olmuş olur. Dolayısıyla, aslında bu bir özür olmayınca, Allahu Teâlâ onları mazeret olarak bunu ileri sürmekten men etmiştir. Çünkü bâtıl sözlerden men etmek gerekir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Özür dilemeye kalkmayın",* yani "Bu suçu savuşturmak için, böyle bir mazeret ileri sürmeyiniz" buyurmuştur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Dinle Alay Etmenin Bazı Hükümleri**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Çünkü) siz imanınızdan sonra kâfir oldunuz"* buyruğu bazı hükümlere delalet eder:

Birinci hüküm: "Din ile istihza, nasıl Allah'ı inkâr sayılır?" denilirse, deriz ki: Bu böyledir, çünkü istihza, hafife almaya delalet eder. Halbuki

Allah'a iman hususundaki en büyük gaye, bütün imkânlar kullanılarak Allah'a ta'zimdir. Bu iki şeyi (yani ta'zim ile hafife almayı) birleştirmek imkânsızdır.

İkinci hüküm: Bu, "küfür (inkâr), sadece kalbe ait fiillerde (niyet, düşünce ve inançta) olur" diyenlerin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir.

Üçüncü hüküm: Bu, daha önce münafıkça davransalar bile, onlardan çıkan bu sözün gerçekte bir inkâr olduğuna ve inkârın kâfirden, zaman zaman tekrar sâdır olacağına delalet eder.

Dördüncü hüküm: Bu, onların küfrünün mü'min olmalarından sonra meydana geldiğini gösterir.

Birisi "onlar münafık oldukları halde, onlara nasıl "mü'min" denilebilmiştir?" diyebilir. Biz de deriz ki: **Hasan el-Basri** şöyle demektedir: "Bu söz, 'Mü'min olduğunuzu açıklamanızdan sonra, kâfir oldunuz' demektir." Başka âlimler de bunun, "Mü'minler nazarında Müslüman olduğunuz halde, o mü'minlerce kâfir olduğunuz anlaşıldı" manasında olduğunu söylemişlerdir ki bu iki görüş, birbirine yakındır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً *"İçinizden bir zümreyi affetsek bile, (diğer) bir zümreyi azaplandıracağız"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kıraat Farklılıkları**

Âsım, bunu nûn ile ve zâl harfinin kesresi ile "nuazzib" ve mansub olarak "tâifeten" şeklinde okumuştur. Buna göre, Allahu Teâlâ kendisinin, onların içinden bir zümreyi affedeceğini, diğer bir zümreye de azap edeceğini bildirmiştir. Diğer kıraat imamları ise, bunu yâ ile ve yâ'nın zammesi ile müzekker meçhul olarak "in yu'fe" (Eğer bir zümre affolunur ise); devamını ise müennes meçhul olarak تُعَذَّبْ طَائِفَةٌ (diğer bir zümreye de azap edilir) şeklinde okumuşlardır. **Keşşaf sahibi, Mücahid**'in bunu müennes meçhul olarak "إِنْ تُعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ" diye okuduğunu naklederek şöyle demiştir: "En uygun olan, bu fiili müzekker okumaktır. Çünkü burada müsnedün ileyh (nâib-i fail), bir zarftır. Bu tıpkı Arapların سِيرَ بِالدَّابَّةِ "Hayvan sürülüp götürüldü" deyip de, (müennes fiil ile) "سِيرَتْ بِالدَّابَّةِ" dememesine benzer. **Mücahid**'in bunu neden böyle okumuş olduğunun izahı şudur: Belki de o, bunun manasının إِنْ تُرْحَمْ طَائِفَةٌ فَأَنْتَ كَذٰلِكَ "Eğer bir zümre affolunursa, sen de affolunursun" şeklinde olduğunu düşünerek bunu böyle okumuştur.

Bu mana gariptir, doğru değildir. Güzel olan, ekseri imamların okuduğu gibi, birincisini müzekker olarak "إِنْ يُعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ" şeklinde, ikincisini de müennes olarak, "تُعَذَّبْ طَائِفَةٌ" şeklinde okumaktır.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler şunu anlatmışlardır: Her iki grub da üç kişi idiler. İkisi alay etmiş, biri de gülmüştü. O halde birinci grup gülen, ikincisi de eğlenen, alay eden gruptur. Gülen grubun günahı daha hafif olunca, Allah onu affetti. Alay edip eğlenenlerinki daha ağır olunca, Allah onları affetmedi.

Kâdî şöyle demektedir: Bu uzak bir ihtimaldir. Zira Allah her iki grubun da kâfir olduğunu bildirmiştir. Hem de Allah, kâfiri, ancak tevbe edip İslâm'a dönmesinden sonra affeder. Yine Allah kâfire, ancak küfründe ısrar ettiği için azap eder. Ama tevbe edip İslâm'a dönmesi halinde Allah kâfire azap etmez. Binaenaleyh, Allah, bir topluluğu affedip diğerine azap ettiğini bildirince, burada affettiğini haber verdiği o grubun, küfürlerinden tevbe edip İslâm'a dönmüş olmalarının; kendilerine azap ettiğini haber verdiği o grubun da, küfürlerinde ısrar edip İslâm'a dönmediklerinin tahmin edilmesi gerekir. Belki de o tek grup, tenkit ve ta'n etme hususunda ileri gitmeyip, bu hususta diğerlerine uymadığı için küfrü hafif olmuş, daha sonra da Allah, onu iman etmeye ve küfürden çıkmaya muvaffak kılmıştır. İşte bu, bâtıl bir işe dalan kimsenin, onu azaltma gayretine girmesi gerektiğine delalet eder. Zira onun, bunu azaltmasının bereketiyle, Cenab-ı Hakk'ın, onun, o halinin tümü hususunda tevbesini kabul etmesi ve O'nu buna muvaffak kılması umulur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler şöyle demişlerdir: Âyette bahsedilen bu iki grubun üç kişi oldukları rivâyetlerle sabit olmuştur. Binaenaleyh bu iki gruptan birisinin tek bir insan olması gerekir. **Zeccac** şöyle der: Arapçada "tâife" kelimesinin asıl manası, cemaat ve topluluktur. Çünkü "taife" bir şeyi sarması mümkün olan miktar demektir. Ama tek bir şeyin de "taife" ismini alması, tek bir şeye de "taife" denmesi mümkündür. Nitekim Cenab-ı Hak, *"Mü'minlerden bir kısım da bunların azabına şahit olsun"* (Nur, 2) buyurmuştur. Topluluğun en azı bir kişidir.

Ferra, İbni Abdas'ın şöyle dediğini senediyle birlikte rivâyet etmiştir: "Taife", bir ve birin üzerinde olan kimselerdir. Tek bir şahsın, "taife" diye adlandırılması hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bir mezhebi tercih edip onu destekleyen kimse, onu devamlı müdafaa eder ve onu destekler. Böylece de o kimse sanki, kalbiyle o şeyi kuşatmış ve onu, her taraftan savunmuş gibi olur. İşte bu sebeple de, tek bir kimsenin, "taife" diye isimlendirilmesi uzak bir ihtimal değildir.

b) **İbnu'l-Enbarî** şöyle demektedir: "Araplar cem'i (çoğulu), müfret (tekil) yerinde kullanır ve mesela şöyle derler: خَرَجَ فُلَانٌ اِلَى مَكَّةَ عَلَى الْجِمَالِ "falanca, develer üzerinde Mekke'ye yollandı..." Allahu Teâlâ da, **Nu'aym İbn Mes'ûd el-Eşcaî**'yi kastederek اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ *"Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, "insanlar, sizin aleyhinizde ordu topladılar, öyleyse onlardan çekinin (...)"* (Âl-i İmran, 173) buyurmuştur." "Taife" kelimesiyle, tekil mana murat edildiğinde, aslının "taifen" şeklinde olup, mübalağa manası ifade etsin diye, sonuna tâ (ة) harfinin getirilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ikinci gruba azap etmiş olmasını, onların mücrimler, günahkârlar olmasına bağlamıştır. Bil ki, her iki grup da küfürde müşterek olunca, suçta da müşterek olurlar. Halbuki, azap etmeyi bu iki kısımdan birine tahsis edip, hususi bir hükmü umumî bir sebebe bağlamak caiz değildir. Hem azap etmek, o anda meydana gelen bir hükümdür. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar mücrim idiler"* buyruğu, bu suçun, geçmiş zamanda onlardan sâdır olduğuna delalet eder. Şu anda tahakkuk eden bir hükmü, geçmiş (önceki) bir sebebe bağlamak mümkün değildir. Tam aksine evlâ olan, âyetteki ifâde şeklinin, بِاَنَّهُمْ مُجْرِمِينَ "Onlar, günahkâr oldukları için" şeklinde olmasıydı.

Bil ki buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, ikinci grubun suçunun, birincisinden daha ağır ve daha çok olduğuna dikkat çekmektir. Binâenaleyh, hüküm, bu ağır suça bağlanmış olur. Hem bu ifadede, bu suçun hâlâ devam ettiğine, bitmediğine ve dolayısıyla da, azap etmeyi gerektirdiğine bir dikkat çekme bulunmaktadır.

اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٦٧﴾

"Münafık erkekler de, münafık kadınlar da birbirinin tamamlayıcı parçasıdırlar (hepsi birbirine benzer). Onlar kötülüğü emrederler, iyilikten vazgeçirmeye uğraşırlar, ellerini cimrilikle sımsıkı yumarlar. Onlar Allah'ı unuttular, O da onları unuttu. Şüphesiz ki münafıklar, fâsıkların tâ kendileridir" (Tevbe, 67).

Münafıkların Şerri Yayıp İyiliği Önlemeleri

Bil ki bu, o münafıkların kepazeliklerinin ve kötülüklerinin bir başka çeşidinin açıklanmasıdır ki bunun maksadı, o kötü ameller ve çirkin fiiller hususunda, onların kadınlarının da erkekleri gibi olduğunu beyan etmektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ *"Münafık erkeklerle münafık kadınlar nifak sıfatı hususunda, birbirinin tamamlayıcı parçasıdırlar"* buyurmuştur. Bu, bir insanın tıpkı, اَنْتَ مِنِّى وَاَنَا مِنْكَ "Sen benden; ben de sendenim" demesi gibidir. Yani, "İşimiz ve durumumuz aynıdır; bu hususta seninle benim aramda bir fark yok" demektir.

Cenâb-ı Hak, bu küllî ifadeyi zikrettikten sonra, onun tafsilatını da zikrederek يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ *"Onlar kötülüğü emrederler, iyilikten vazgeçirmeye uğraşırlar, ellerini cimrilikle sımsıkı yumarlar"* buyurmuştur. "Münker" kelimesinin muhtevasına, çirkin ve kötü olan her şey girer. Ancak ne var ki burada bunların en büyüğü, Hz. Peygamber'i yalanlamaktır. "Ma'ruf" kelimesinin muhtevasına da, her türlü iyilik dahildir. Ancak ne var ki, burada ma'rûfun en büyüğü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e iman etmektir.

Allah'ın, وَيَقْبِضُونَ اَيْدِيَهُمْ *"Ellerini cimrilikle (sımsıkı) yumarlar"* buyruğuna şu manalar verilmiştir:

a) Her türlü, her çeşit hayırdan.

b) Zekât, sadaka ve Allah yolundan infakta bulunmak gibi, farz olan her çeşit hayırdan.

Bu ikinci izah, doğruya daha yakındır. Çünkü, Allahu Teâlâ onları, ancak vacip olanı terk etmelerinden dolayı kınamıştır ki, bunun hükmüne, cihat yolunda harcamada bulunmama da dahildir. Ve böylece Cenâb-ı Hak bu ifadeyle de, onların cihada iştirâk etmediklerine dikkat çekmek istemiştir. Bu tabirin kullanılışıyla ilgili olan esas husus şudur: Bir şey veren kimse elini uzatır ve onu verirken elini açar. İşte bundan dolayı, vermeyen, cimri olan kimseye de, "elini yumdu, sıktı" denilmiştir.

Allah'ın, Kâfirleri Unutmasının Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak: نَسُوا اللهَ فَنَسِيَهُمْ *"Onlar Allah'ı unuttular, O da onları unuttu..."* buyurmuştur.

Bil ki, bu ifadeyi zâhirî şekliyle anlamak mümkün değildir. Zira, bu tabiri hakiki manada "unutmak" anlamına aldığımızda, onlar bu unutmaktan dolayı bir zemme, tenkide müstahak olmazlar. Çünkü unutmak, beşerin takati dahilinde değildir. Hem bu unutma işi, Allah hakkında imkânsızdır. Öyleyse, bu tabiri te'vil etmek gerekir. Bu te'vil, şu iki yönden yapılabilir:

a) Bunun manası: "Onlar, Allah'ın emrini terk ettiler. Böylece de, Allah âdeta unutulan biri durumunda oldu. Allah ise onları, mükâfat ve rahmetinden mahrum haline getirmekle, âdeta unutmakla cezalandırdı" şeklindedir. Böylece bu tabir en güzel bir biçimde (mukabele üslûbu üzere) gelmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَزٰؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا *"Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülük (bir misilleme)dir.."* (Şûrâ, 40) âyeti gibidir.

b) Unutmak, hatırlamanın zıddıdır. Binaenaleyh, o münafıklar, Allah'ı ibadetleriyle zikretmeyi ve O'na senâ etmeyi terk edince, Allah da onları, rahmet ve ihsanıyla zikretmeyi, hatırlamayı terk etmiştir. Unutmanın, hatırlanmamadan kinâye yapılması, son derece güzel bir üsluptur. Zira, bir şeyi unutan, onu hatırlayamaz. Böylece, "melzûm"un (unutma) ismi, "lâzım"dan (hatırlamamadan) kinâye kılınmış olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *"Şüphesiz ki münafıklar, fâsıkların tâ kendileridir..."* buyurmuştur. Yani: "O münafıklar, fıskta, dinden çıkmada, hiçbir eksikliği bulunmayan, tam fâsık olan kimselerdir..." demektir. Allah, en iyisini bilendir.

وَعَدَ اللّٰهُ الْمُنٰفِقِينَ وَالْمُنٰفِقٰتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ هِيَ حَسْبُهُمْ ۚ وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ ۚ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٦٨﴾ كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوٓا اَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَاَكْثَرَ اَمْوَالًا وَاَوْلَادًا ۚ فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوٓا ۚ اُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾

"Allah, erkek münafıklara da, kadın münafıklara da, kafirlere de, -kendileri içinde ebedî kalıcı olmak üzere- cehennem ateşini vaad etti. Bu, onlara yeter. Allah, onları rahmetinden kovdu. Onlara bitip tükenmeyen bir azap vardır. (Ey münafıklar), siz de tıpkı kendinizden evvelkiler gibisiniz. Halbuki onlar kuvvetçe sizden daha yamandı, malları, evlatları daha çoktu. (Bu dünyadaki) nasipleri kadar faydalanmak istediler. İşte, sizden evvelkiler nasıl öyle nasiplerince yaşamak istedilerse, siz de yine kısmetinizce fayda aradınız. Siz de (o batağa) dalanlar gibi daldınız. Onların dünyada da, ahirette de yaptıkları boşa gitti. İşte bunlar da, hüsran içinde kalanların tâ kendileridir" (Tevbe, 68-69).

Kâfir ve Münafıkların Cezası

Bil ki Allahu Teâlâ, daha önceki âyette, münafık erkek ve münafık kadınları unuttuğunu, yani onları, Allah'ın tâatına sarılmamaları sebebiyle cezalandırdığını beyan edince, bu tehdidini kuvvetlendirip, bu hususta münafıkları, kâfirlere katarak *"Allah, erkek münafıklara da, kadın münafıklara da, kâfirlere de cehennem ateşini vaad etti"* buyurmuştur. Ebedî olan ateşin, en büyük ceza olduğunda şüphe yoktur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, هِيَ حَسْبُهُمْ *"Bu, onlara yeter"* buyurmuştur. Bu, "Bu ceza onlara yeterlidir. Bundan daha şiddetli olan başka bir azap yoktur, buna başkasını ilave etmek de mümkün değildir" manasındadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ *"Allah, onları rahmetinden kovdu"* buyurdu. Yani, "Cenâb-ı Hak, o şiddetli cezaya, hor hakir kılmayı, zemmetmeyi ve rahmetinden kovmayı da ilave etmiştir" demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ *"Onlara bitip tükenmeyen bir azap vardır"* buyurmuştur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Azabın, mukîm (bitip tükenmez) olmasıyla, hâlid (devamlı, nihâyetsiz) olması aynı şeydir. O halde, bu ifade bir tekrar olmuş olur.

Buna şu şekilde cevap verilir: "Bu, bir tekrar değildir. Bu ikisi arasında, birkaç yönden fark bulunmaktadır:

a) Onlar için, daha önce bahsedilen cehennem azabının ve onda ebedî kalışın dışında, devamlı, hiç bitip tükenmeyen başka bir azap bulunmaktadır. Bu (ebedi kalış) cehennem ateşiyle olan azabın, devamlı olduğuna delalet etmez. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Onlara bitip tükenmeyen bir azap vardır"* buyruğu, onlar için, bunun yanında başka bir çeşit azabın bulunduğuna delalet eder.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Yaptığınız bu te'vil müşkildir. Zira Cenâb-ı Hak, "muhalled, sürekli olan ateş" hakkında, *"Bu, onlara yeter"* buyurdu. O ateşin yetmesi, başka bir şeyin ona ilave edilmesine mânidir."

Buna şu şekilde cevap verilebilir: "O, cehennem ateşi, onların canlarını yakma, acı ve sızı verme hususunda kâfi ve yeterlidir. Bununla birlikte bu azaba, onlara daha fazla azap edebilmek için, bir başka çeşit azap da ilâve edilebilir."

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlara, bitip tükenmeyen bir azap vardır"* buyruğu ile onların bu dünyada, yakalarını kurtaramadıkları bir azap kastedilmiştir. Bu da onların, nifâkın vermiş olduğu yorgunluğu Hz. Peygamber'in onların sırlarına, içlerine muttali olma korkusuna ve çok çeşitli bir biçimde rezil kepaze edilmekten çekinmeye katlanmalarıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın: كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"(Ey münafıklar), siz de tıpkı kendinizden evvelkiler gibisiniz.."* buyurmuştur. Bil ki, bu ifade gaibden hitab sîgasına geçme olup, ifadenin başında bulunan kâf, teşbih içindir. Binaenaleyh bu ifade, şu manalara gelebilir:

a) **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bu, "Siz, sizden öncekilerin yaptığı gibi yaptınız" anlamındadır. Buna göre mana şu şekilde olur: "Allahu Teâlâ, münafıkları, münkeri emredip ma'rûf'tan nehyetme ve ellerini hayırdan geri tutma hususunda, kendilerinden önce geçmiş olan kâfirlere benzetmiş, sonra da o kâfirleri, o münafıklardan daha güçlü, mal ve evlat bakımından daha fazla olmakla nitelemiştir. Daha sonra da onların, dünyada bunlardan bir müddet faydalandıklarını, sonra da yok olup helak olarak devamlı bitip

tükenmeyen bir azabın içine düştüklerini beyan buyurmuştur. 'O halde, ey münafıklar siz, daha zayıf olduğunuz ve malınız da daha az olduğu için, haydi haydi böyle olacaksınız' denilmek istenmiştir."

b) Allahu Teâlâ, münafıkları, dünya lezzetini talep etmek, elde etmek amacıyla Allah'ın tâatından yüz çevirmiş olmaları hususunda, kendilerinden önce yaşamış olan önceki kâfirlere benzetmiştir. Daha sonra da o kâfirleri, malları ve çoluk çocukları çok olmakla, kendi nasiplerince yaşamış olmakla vasfetmiştir. Âyette geçen "halâk" kelimesi "nasip" anlamına gelmekte olup, "nasip" insan için takdir edilip yaratılan mal demektir. Nitekim, "onun bir kısmeti var" anlamında "لَهُ قِسْمٌ"; onun bir hissesi, payı var manasında da, "لَهُ نَصِيبٌ" denilmektedir.. Yani, "Bunlar, onun için sabittir, kesindir" demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin kendi nasiplerinden faydalandığını zikretmiştir. (Bu sebeple Cenâb-ı Hak), "Ey münafıklar, o kâfirlerin, kendi nasip ve kısmetlerinden istifade etmeleri gibi, siz de kendi nasip ve hissenizden istifade eder, yararlanırsınız" demek istemiştir.

Buna göre şâyet: "Cenâb-ı Hakk'ın, öncekiler hakkında, "nasiplerinden yararlanma" hususunu bir kere zikretmesinin; sonra da bu hususu münafıklar hakkında ikinci olarak; sonra bunu tekrar öncekiler hakkında üçüncü kez getirmesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bunun hikmeti şudur: Allahu Teâlâ, öncekileri, dünyevî hazlara, zevklere dalmaları sebebiyle, dünyevî hazları ve zevkleri yerine getirmek suretiyle bunlardan yararlanıp böylece de uhrevî saâdetlerden mahrum olmaları sebebiyle zemmetmiş, kınamıştır. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, onları kınadıktan sonra, söze yeniden başlayarak, münafıkların durumunu kâfirlerin durumuna benzetti. Dolayısıyla, bu tabir mübalağa ve te'kîdin zirvesine çıkmış olur. Bunun bir benzeri de şudur: Bazı zâlimlerin zulümlerinin çirkinliğine, onların dikkatlerini çekmek isteyen kimse, o kimselere, "Sen tıpkı **Firavun** gibisin. Çünkü o, suçsuz yere cana kıyıyor ve hiçbir sebep olmadan azap ediyordu. Sen, tıpkı onun yaptığını yapıyorsun" der. Netice olarak diyebiliriz ki, buradaki tekrar bir te'kid ifade etmek içindir.

Cenâb-ı Hak, o münafıkların dünyayı elde etme, ahiretten de yüz çevirme hususunda, kendilerinden önce geçen kâfirlere benzediklerini beyan buyurunca, bu iki grup arasında, peygamberleri yalanlama, onlara tuzaklar kurup hileler yapma ve onlara zulmetme hususunda bir benzerliğin

bulunduğunu da beyan ederek وَخُضْتُمْ كَالَّذِى خَاضُوا *"Siz de o batağa dalanlar gibi daldınız"* buyurmuştur. **Ferra,** bu ifadeye: "Cenâb-ı Hak, bununla "Siz, o dalanların dalışı gibi daldınız.." manasını kastetmiştir" anlamını vermiştir. Buna göre, âyette geçen "ellezi" kelimesi, fiilin delalet ettiği ve hazfedilmiş bulunan bir masdarın sıfatı olmuş olur..

Daha sonra Cenâb-ı Hak أُولٰئِكَ حَبِطَتْ اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ *"Onların dünyada da, ahirette de yaptıkları boşa gitti..."* buyurmuştur. Yani, "Onların iyi amelleri, iyilikleri, bu dünyada, ölümleri fakirlikleri ve izzetten zillete, kuvvet halinden de zayıflığa geçmeleri sebebiyle; amellerine bir mükafatın verilmemesi, aksine en şiddetli bir azaba duçar olmaları sebebiyle de âhirette bâtıl olmuş, boşa çıkmıştır. وَأُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ *"İşte bunlar da hüsran içinde kalanların tâ kendileridir."* Çünkü onlar nebilere ve resullere set çekme hususunda kendilerini yormuşlar ve bu hareketleriyle, dünya ve ahirette hayır olan şeyleri elden kaçırarak dünyada ve ahirette bir cezanın içine düşmüşlerdir. Bu ifadenin maksadı şudur: Allahu Teâlâ, o münafıkların durumunu o kâfirlere benzetince böylece Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin o münafıklardan daha güçlü; mal ve çoluk çocuk bakımından da daha fazla olmalarına rağmen, onların başına gelmiş olan şeyin amellerinin boşa çıkmış olması, rezil ve rüsvay kılınmış olduğunu; bu çirkin ameller hususunda onlara benzeyen münafıkların da haydi haydi dünya ve ahiret azabına düşeceklerini ve dünya ve ahiret hayırlarından mahrum olacaklarını beyan buyurmuştur...

اَلَمْ يَاْتِهِمْ نَبَاُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ اِبْرٰهِيمَ وَاَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٧٠﴾

"Onlara kendilerinden evvelkilerin, Nûh, Âd, Semûd kavminin, İbrahim kavminin, Medyen sahiplerinin, Mü'tefikelerin haberi de gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık mu'cizeler getirmişti. Demek ki Allah, onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı" (Tevbe, 70).

Onlardan Önceki Kâfir Topluluklar

Bil ki Allahu Teâlâ, münafıkları, dünyayı arzulama, peygamberleri yalanlama ve onlara, alabildiğince ezada bulunup işkence etme hususunda, kendilerinden önce yaşamış olan kâfirlere benzetince, onlardan önce yaşamış olan o kâfirlerin de kimler olduğunu beyan ederek, işte şu altı kısmı zikretmiştir:

Birincisi, Nûh Kavmi'dir ki, Allah onları suda boğmakla yok etmişti. **İkincisi, Âd Kavmi**'dir ki, Allahu Teâlâ onları faydasız, kısır bir rüzgârı üzerlerine salıvermekle imha etmişti. **Üçüncüsü Semûd Kavmi**'dir ki, Allah onları, sayha ve yıldırım göndermekle imha etmişti. **Dördüncüsü İbrahim**'in **Kavmi**'dir ki, Allah onları, nimetlerini kendilerinden çekip almak ve haberlerde varid olan rivâyetlere göre **Nemrûd**'un beynine bir kara sinek musallat etmekle helak etmişti. **Beşincisi, Şuayb** (a.s.)'ın **Kavmi**'dir ki, bunlar **Medyen Halkı**'dır. Bunlara bu isim, **Medyen İbn İbrahim**'in soyundan olmaları sebebiyle verilmiştir. Allah bunları da, "gölge günü" azabıyla helak etmişti. **Altıncısı** da, **Mü'tefike,** yani **Lût** (a.s)'un **Kavmi**'dir ki, Allah bunları da, arazilerinin üstünü altına, altını da üstüne çevirmek ve üzerlerine taş yağdırmak suretiyle helâk etmişti.

Vâhidî şöyle demiştir: "Mü'tefikât, "mü'tefike" kelimesinin çoğuludur. Arapçada, "اِئْتِفَاكٌ" kelimesi, çevrilmek, altüst olmak anlamına gelir. O halde, o belde, halkıyla beraber altüst oldu, altı üstüne geldi, yani üstü altına, altı da üstüne çevrildi, demektir. Nitekim Arapçada "اَفَكَهُ فَأْتَفَكَ" denilir. Yani, "O, onu döndürdü, o da döndü" demektir. Bu açıklamaya göre "mü'tefike" o beldenin sıfatı olmuş olur. Bu tabire "O beldenin halkının iyi hallerinin şerre dönüşmesi" manası da verilmiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, âyetin başında اَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ *"Onlara, kendinden evvelkilerin (...) haberi de gelmedi mi?"* buyurmuş ve bu altı grubu zikretmiştir. Allah böyle beyan buyurmuştur; zira onlara, onların haberi, bazen onların bu haberleri halktan duymaları, bazen de, bu kavimlerin beldelerinin -ki bunlar, Şam beldeleridir- Arapların beldelerine yakın olmaları ve o beldelerde eski kavimlerin izlerinin görülüp müşahede edilmesi yoluyla ulaşmıştır. Âyetteki *"gelmedi mi?"* tabiri her ne kadar bir soru ise de, bu cümle ile, takrir manası murat edilmiş olup, "Onlara o kavimlerin haberleri ulaştı.." anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak اَتَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ *"Peygamberleri onlara... mu'cizeler getirmişti.."* buyurmuştur ki, bu, o grupların hepsiyle alâkalı bir hüküm ve cümledir. Burada mutlaka hazfedilen bir kısmın bulunduğunu, takdirinin de, "O peygamberler mu'cizeleri getirdiler de [Kavimleri, onları yalanladı; böylece de Allahu Teâlâ, onları hemencecik imha etti]" şeklinde olduğunu söylemek gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَا كَانَ اللهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ *"Demek ki Allah, onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı"* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın onlara ulaştırdığı o azap, Allah tarafından yapılmış bir zulüm değildir. Çünkü onlar o azabı, kendi çirkin fiilleri ve peygamberlerini alabildiğine yalanlamaları sebebiyle hak etmişlerdi. Aksine, onlar kendilerine zulmettiler..." demektir.

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'dan zulüm fiilinin sudûr etmesinin doğru olmayacağına delalet eder. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın zulmetmemekle övünmesi, yerinde ve güzel olmazdı. Bu, O'nun kesinlikle zulmetmeyeceğine delalet etmektedir. Yine bu, Allah'ın, kâfirde küfrü yaratıp, sonra da ona bu küfründen dolayı azap etmeyeceğine delâlet eder. Yine zulmü işleyenin kul olduğuna, Allah'ın *"Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı"* buyurması da delalet etmiştir. Onların bu iddialarını bu kitapta defalarca ele almış bulunuyoruz.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَآءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ اُولٰٓئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللهُ اِنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

"Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir. Bunlar iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler, Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte bunlar yok mu? Allah onları, rahmetine mazhar edecektir. Muhakkak ki O, azîzdir, hakîmdir" (Tevbe, 71).

Bil ki Allahu Teâlâ, münafıkları, bozuk amelleri ve çirkin fiilleri ile iyice vasfedip bunun peşinden de onlarla ilgili, gerek dünyevî gerekse uhrevî

çeşitli tehditlerini zikredince müteakiben bu âyette, münafıkların sıfatlarının aksine, mü'minleri hayırlı sıfatlar ve iyi amellerle nitelemiş, bundan sonra, burada, o mü'minler için hazırladığı daimi mükâfatları ve devamlı nimetleri zikretmiştir.

Mü'minlerin Sıfatları

Mü'minlerin sıfatlarına gelince bu, وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ *"Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir..."* buyruğunda bildirilmiştir.

Şâyet, "Cenab-ı Hakk'ın, münafıkların sıfatı hakkında, *"Münafık erkekler de, münafık kadınlar da birbirlerinin tamamlayıcı parçasıdırlar..."* (Tevbe, 67) buyurup, bu âyette mü'minlerin sıfatı hakkında da, *"Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir..."* buyurmuş olmasının sebebi nedir? O, niçin, münafıklarla ilgili olan âyette "min" lafzını, mü'minlerle ilgili olan ifadede de "اَوْلِيَاءُ" (veliler) lafzını zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Cenâb-ı Hakk'ın, münafıkların sıfatıyla alakalı olarak, "بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ" buyurması, tâbi olanların nifakının, seleflerinin, kendilerinden önce geçmiş olanların nifakına dayandığına ve ondan filizlenmiş bir şey gibi olduğuna işaret etmektedir. Durum, haddizatında da böyledir. Çünkü halkın, tebaanın küfür ve nifakı, büyüklerini taklit etmeleri ve hevâ, huy ve âdetlerinin muktezası sebebiyle meydana gelmiştir. Ama, mü'minler arasında meydana gelen uyum, ahenk, bir temayül ve bir âdet sebebiyle değil, aksine istidlalde, tevfik-i ilâhîde ve hidâyet üzere bulunmada müşterek olmaları sebebiyle meydana gelmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, münafıklar hakkında "بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ"; mü'minler hakkında da "بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ" buyurmuştur.

Bil ki, velâyet, adâvetin, düşmanlığın zıddıdır. Daha önce, "velâyet" lafzında aslolan mananın, yakınlık, kurbiyyet olduğunu söylemiştik. Bu mâna, "velâyet"in, "adâvet"in zıddı olmasıyla da kuvvet kazanır. "Adâvet" kelimesi de, bir kimse bir şeyden vazgeçtiğinde söylenilen "عَدَا الشَّيْءَ" tabirinden alınmıştır.

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minleri birbirlerinin velisi, dostu olmakla vasfedince, bunun peşinden, o dostluğun âdeta bir tefsiri ve izahı olacak şeyleri de zikrederek, يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Bunlar iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar,*

namazı dosdoğru kılar, zekatı verir, Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederler" buyurmuş ve böylece, mü'minin münafıktan ayrılmış olduğu bu beş hususu zikretmiştir. O halde münafık, Cenâb-ı Hakk'ın geçen âyetinde de vasfettiği gibi, kötülüğü emredip iyilikten sakındırmaya çalışır; mü'min ise, bunun aksini yapar. Münafık, namaza, bir tür tembellikle kalkar; mü'min ise, bunun aksi haldedir. *"Ellerini (cimrilikle sımsıkı) yumarlar"* (Tevbe, 67) âyetinde de buyurulduğu üzere, münafık, zekat ve diğer farzlar hususunda cimrilik eder, mü'min ise, aksine zekatını ve diğer vecibelerini yerine getirir.

Allah'ın da vasfettiği gibi, Allah ve Resûlü, münafığa cihada koşmasını emrettiğinde, o, kendisi cihada katılmadığı gibi, başkalarını da katılmaktan alıkoymak ister. Halbuki mü'min bunun aksini yapar ki, işte bu husus âyette *"Allah'a ve Resûlü'ne itaat ederler"* lafzıyla beyan edilmiştir.

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin sıfatlarını belirtince, münafıklara cehennem ateşini vaad etmesine karşılık mü'minlere de gelecekteki rahmetini, yani ahiretteki mükâfatını vaad ettiğini beyan ederek, أُولٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللهُ *"İşte bunlar yok mu? Allah onları rahmetine mazhar edecektir"* buyurmuştur. "سَيَرْحَمُ" kelimesinde sîn harfinin getirilmesi, te'kid ve mübalağa manasını ifade etmek içindir. Bu, senin tıpkı, سَأَنْتَقِمُ مِنْكَ يَوْمًا "Senden bir gün intikamımı alacağım" sözündeki tehdidi, sîn harfiyle ifade etmen gibidir. Yani, "Geç de olsa, sen elime düşeceksin. Benden kaçamayacaksın" demektir. Bunun benzeri olan âyetler de سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا *"Rahman olan (Allah), onlar için bir sevgi verecektir"* (Meryem, 96); وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى *"Elbette Rabbin sana verecek, sen de hoşnut olacaksın.."* (Duhâ, 5) ve سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ *"Mükafatları kendilerine verilecektir..."* (Nisâ, 151) âyetleridir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Muhakkak ki O, azîzdir, hakîmdir"* buyurmuştur. Bu âyet, tam bir teşvik ve sakındırmayı ifade eder. Çünkü "azîz", kulları hakkındaki rahmet ve cezasına dair murat etmiş olduğu hükümlerden vazgeçirilemeyen; "hakim" ise, adaletin ve doğruluğun gerektirdiği bir biçimde, kullarının işlerini yöneten kimse demektir.

وَعَدَ اللهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللهِ أَكْبَرُ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾

"Allah, mü'min erkeklere de, mü'min kadınlara da -kendileri, içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler va'detti. Allah'ın rızası ise mükâfatların en büyüğüdür. İşte bu, en büyük saadettir" (Tevbe, 72).

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette va'dini kısaca zikredince, bu âyette de bu vaadi, tafsilatlı bir biçimde anlatmıştır. Bu böyledir, zira O (önceki âyette rahmetini va'detmişti. Bu âyette ise, bu rahmetin şunlar olduğunu beyan buyuruyor:

Allah'ın Rahmetinin Meyveleri

Birincisi: Âyetteki جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا *"O -kendileri içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan Adn cennetlerini..."* kısmında bildirilen hususdur. Doğruya en yakın olanı, Allahu Teâlâ'nın bu âyetteki *"cennetler"* sözüyle, bakan kimsenin bakış alanı içinde olan bahçeleri kastetmiş olduğunun söylenmesidir. Zira Cenâb-ı Hak bu ifadeden sonra, *"Ve çok güzel meskenler va'detti.."* buyurmuştur. Ma'tufun, ma'tufun aleyh'ten başka olması gerekir. O halde o cennet ehlinin meskenleri Adn cennetleri; manzaraları da, etrafındaki bahçeler olmuş olur. Binaenaleyh, o cennetleri Adn olarak vasıflamanın anlamı, o bahçelerin insanların iskân etmiş olduğu evler yerine geçmiş olmasından dolayıdır. Diğer cennetlere gelince, bunlar, insanın gezip dolaşmak ve dostlarıyla karşılaşmak için gittiği bağları, bahçeler yerine geçmiş olur.

Adn Cennetleri Hakkında

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّاتِ عَدْنٍ *"Adn cennetlerinde güzel meskenler va'detti"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Hadisçiler, Adn cennetlerinin sıfatı hakkında çok söz söylemişlerdir. **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: **"İmrân İbn el-Husayn** ile **Ebu Hureyre**'ye, Cenâb-ı Hakk'ın "وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً" buyruğunun ne demek olduğunu sordum da onlar: "Tam adamına rastladın, (bilenine rastladın)" diyerek sözlerine şöyle devam ettiler: "Biz bunu Hz. Peygamber'e sormuştuk. O da şöyle demişti: *"Bunlar, cennette incilerden yapılmış olan köşklerdir. Her köşkte kırmızı yakuttan yetmiş 'dâr'[1]; her dâr'da yeşil zümrütten yetmiş ev; her evde yetmiş divan; her divan üzerinde yetmiş yatak; her yatak üzerinde de, pek güzel huriler vardır. Her*

1 İçinde ev v.b. bulunan, duvarlarla çevrili saray gibi geniş alan. (Ç.)

evde, yetmiş sofra, her sofra üzerinde de yetmiş çeşit yiyecek; her evde de yetmiş hizmetçi vardır. Her sabah vaktinde mü'min kimseye, bütün bu hurilerle bir araya gelebilecek kuvvet verilir.." **İbn Abbas**'tan Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle, hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kimsenin de aklına gelmeyen, kendi evlerini kastettiği nakledilmiştir. Ben derim ki, **İbn Abbas** belki de şunu demek istemiştir: "Bunlar, Allah katında dereceleri ileri olan (mukarreb) kimselerin evleridir." Zira, **İbn Abbas,** Allah'ın herhangi bir evinin olamayacağını herkesten daha iyi bilendir. **Ebu Hureyre** (r.a)'den de şu rivâyet edilmiştir: "Ya Resûlallah, bana cennetten bahset! Onlar neden yapılmıştır?" dediğimde, Hz. Peygamber (s.a.s.): *"Altın ve gümüş kerpiçlerden, ki bunların sıva çamurları, alabildiğince kokan misk; toprakları za'feran, çakıl taşları inci ve yakutlardır. Orada, külfetsiz elde edilen nimetler, ölümsüz bir ebedî hayat bulunur. Oradakilerin elbisesi eskimez, gençlikleri de son bulmaz..."*[2] buyurdu.

İbn Mes'ûd: "Adn cennetleri, cennetin butnânı (tam ortası)dır" demiştir. **Ezheri,** "Cennetin butnânının", cennetlerin tam ortası, merkezi manasına geldiğini, "vadilerin butnânı" ifadesinin de, sel sularının içinde biriktiği yerler anlamına geldiğini, bu kelimenin müfredinin de "batn" (karın, göbek) kelimesi olduğunu söylemiştir.

Atâ, İbn Abbas'ın şöyle dediğini söylemiştir: "Adn cenneti, cennetin kasabası olup, tavanı, Rahman olan Allah'ın Arş'ıdır. Burası peygamberlerin, nebilerin, şehitlerin ve hidâyete ileten imamların, önderlerin bulunduğu şehirdir. Diğer cennetler ise, bunun etrafındadır. Ve orada, **Tesnîm Pınarı** vardır. Yine orada, inci, yakut ve altından yapılmış köşkler bulunmaktadır. Arş'ın altından güzel bir rüzgar eser ve böylece orada bulunanların üzerine alabildiğince kokan misk yığınları serper, savurur."

Abdullah İbn Amr da şöyle demiştir: "Cennette, kendisine 'Adn' denilen bir köşk vardır ki, bunun etrafında burçlar bulunur. O köşkün, beş bin kapısı, her kapıda da, beş bin hür ve âzâde kadın bulunmaktadır. Oraya ancak nebiler, sıddîkler veya şehitler girebilir."

Ben derim ki: Adn cennetleri hususundaki sözün özü şudur:

a) Bu, cennette belirli bir yerin adıdır. Naklettiğimiz bu hadis ve haberler de, bu görüşü kuvvetlendirmektedir. **Keşşaf sahibi** de, "Adn kelimesi, bir "alem" (özel) isim olup, bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kullarına gıyaben vaad buyurduğu Adn cennetleridir.."* (Meryem, 61) âyetidir" demiştir.

2 **Tirmizi,** Cennet, 2 (4/672).

b) Bu, cennetin sıfatıdır. **Ezherî** şöyle demiştir, "Adn" kelimesi, Arapların, bir kimsenin bir yerde ikamet etmesini ifade etmek için söyledikleri "عَدَنَ فُلَانٌ بِالْمَكَانِ - يَعْدِنُ عُدُونًا" tabirinden alınmıştır. Araplar yine, تَرَكْتُ إِبِلَ بَنِي فُلَانٍ عَوَادِنَ بِمَكَانِ كَذَا "Falanca kabilenin develerini, devamlı kalmak üzere falanca yere bıraktım" demektedirler. Bu, senin o deveyi o yerde kalmaya zorlaman ve böylece de o devenin oraya alışarak oradan ayrılmaması anlamına gelir. Cevherlerin yaratıldığı ve bulunduğu yere de "ma'din" adının verilmesi bundandır." Bu iştikakı benimseyen kimseler, cennetlerin hepsinin "Adn cenneti" olduğunu söylemişlerdir.

En Büyük Mükâfat: Allah'ın Rızası

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetle va'detmiş olduğu üçüncü mükâfat "وَرِضْوَانٌ مِنَ اللهِ أَكْبَرُ" buyruğunun ifade ettiği husustur. Bu, "Allah'ın rızası, biraz önce bahsedilenlerin hepsinden daha büyük bu mükâfattır" demektir. Bil ki bu, ruhani mutlulukların maddi saadetlerden daha kıymetli ve daha üstün olduğunun kesin delilidir. Bu böyledir, zira sevinmek işi, ya Mevlâsının o kimseden razı olmasıyla, yahut o rıza sebebiyle, herhangi bir maddi lezzete nail olmasıyla olmuştur, yahut da böyle olmamış, aksine o kimsenin, Rabbinin kendisinden razı olduğunu bilmesinin, kendisiyle başka bir şey talep edilmeksizin, zatı gereği bir mutluluk ve sevinci gerektirmesidir. Birincisi bâtıldır; çünkü, bir şeyin vesilesi o gayeden daha yüce olamaz. Binaenaleyh, şâyet Allah'ın rızasından maksat, o rıza sebebiyle, Allah'ın cennette hazırlamış olduğu yeme içme gibi lezzetlere ulaşmak olsaydı, o zaman bu rıza ile duyulan sevinç ve mutluluk, vesileyi elde etmekle erişilen bir sevinç ve o lezzetlerle meydana gelen sevinç de, maksadın hasıl olmasıyla meydana gelen sevinç olmuş olurdu. Halbuki biz, vesile ile meydana gelen sevincin gaye ile elde edilen sevinçten, mutlaka daha az olması gerektiğini söylemiştik. Böyle olması halinde, Allah'ın rızasının, cennetler ve güzel meskenler elde etmekten daha az değerli ve daha aşağı derecede olması gerekirdi. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, rızasını elde etmenin daha yüce, daha ulu, daha muazzam ve daha büyük olduğunu açık bir biçimde belirtmiştir. İşte bu, ruhani ve manevi mutlulukların, maddi mutluluklardan daha mükemmel ve daha kıymetli olduğuna kesin bir delildir.

Bil ki, hak ve doğru olan görüş, Allah'ın bu âyette ikisini birleştirdiği gibi, her ikisini birden kabul etmenin gerekli olmasıdır.

Cenâb-ı Hak, bu üç şeyi beyan buyurunca: ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"İşte bu, asıl bu, en büyük saâdettir.."* buyurdu. Bu ifadeyle alâkalı olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

1) İnsan, birisi latif, ulvî, ruhanî; diğeri de kesif, cismanî ve süfli olmak üzere iki cevherden yaratılmıştır. İşte bu iki cevhere, bir mutluluk ve bir de mutsuzluk bitişmiştir. İmdi maddî hayırlar meydana gelip, bu hayırlara da rûhanî mutlulukların gerçekleşmesi eklenince rûh, kendisine uygun mutlulukları elde etmiş olur; beden de, kendisine uygun saâdetlere ulaşmış olur. İşte bunun, en büyük kurtuluş olduğunda şüphe yoktur.

2) Allahu Teâlâ, münafıkları vasfederken, onların, dünyevî nimet ve lezzetlerden istifade etme bakımından kendilerinden önce yaşamış olan kâfirlere benzemekte olduklarını beyan etmiştir. Daha sonra da bu âyette, mü'minlere va'dedilen mükâfatı vasfetmiş, bundan sonra da, *"İşte bu, asıl bu, en büyük saadettir"* buyurmuştur. Bu, "münafık ve kâfirlerin peşine düştükleri dünyadaki lezzetli şeylerden istifade etmek değil, evet, en büyük kurtuluş budur!" demektir. Rivâyet olunduğuna göre Cenâb-ı Hak, cennetliklere, *"Razı oldunuz mu?"* der. Bunun üzerine onlar, *"Sen bize, yaratıklarından hiç kimseye vermemiş olduğun şeyi vermişken, biz daha nasıl razı olmayalım?.."* derler. Cenâb-ı Hak da, *"Bundan daha üstününü vereyim mi size?"* dediğinde, cennetlikler, *"Bundan daha üstünü nedir ki?"* derler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Size rıdvanımı, rızamı helal kıldım. Size ebediyyen gazaplanmayacağım"*[3] buyurur.

Bil ki, ruhânî mutlulukların maddi mutluluklardan daha üstün olduğuna bu hadisin delaleti, tıpkı âyetin delaleti gibidir. Âyetin izahı ise, en mükemmel bir biçimde geçmişti.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾

"Ey Peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş. Karşılarında çetin ol. Onların barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir dönüş yeridir!" (Tevbe, 73).

3 **Buhârî**, Rikâk, 51 (7/200); **Müslim**, Cennet, 9 (4/2176).

Kâfirler ve Münafıklarla Cihat

Biz, Allahu Teâlâ'nın münafıkları, çirkin birtakım sıfatlarla niteleyip onları çeşitli cezalarla tehdit ettiğini ve âdetullahın da Kur'an-ı Kerim'de, her tehditle beraber güzel bir vaad zikretmek şeklinde cereyan ettiğini söylemiştik. İşte bu sebeple hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, bunun peşinden mü'minleri kıymetli, temiz ve güzel birtakım sıfatlarla vasfetmiş ve onlara, yüce mükâfatlar ve yüksek payeler va'detmiştir. Daha sonra da bu âyette, kâfir ve münafıkların hallerini açıklamaya yeniden başlayarak يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ *"Ey peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla mücadele et"* buyurmuştur.

Bu âyetle ilgili olarak şöyle bir soru hatıra gelmektedir: "Âyet, münafıklarla cihadın farz olduğuna delalet etmektedir. Halbuki, bu caiz değildir. Zira münafık, küfrünü gizleyen ve lisanıyla onu inkâr eden kimsedir. Durum böyle olduğuna göre, onunla savaşmak caiz olmaz."

Bil ki âlimler, işte bu müşkil vesilesiyle birtakım görüşler beyan etmişlerdir:

Birinci görüş: "Kâfirlerle savaşmak, münafıklara da ağır söz söylemek..." Bu, **Dahhak**'ın görüşüdür. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın *"Kâfirlerle ve münafıklarla mücadele et"* buyruğunun zâhiri, bu grupların her ikisiyle birden savaşılmasını gerektirir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ *"karşılarında çetin ol"* emrinin zâhiri de, bu iki grubun ikisiyle de alakalıdır.

İkinci görüş: Allahu Teâlâ; Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, zâhire göre hükmetmesi gerektiğini beyan edince, Hz. Peygamber de, نَحْنُ نَحْكُمُ بِالظَّاهِرِ *"Biz, zahire göre hükmederiz"* buyurdu. Binaenaleyh, münafıklar Müslüman olduklarını söyleyip küfürlerini gizlediklerine göre, onlarla savaşmak caiz olmaz.

Üçüncü görüş: Doğru olan bu görüşe göre cihat, "Gayretin ve gücün, adamakıllı sarf edilmesi" anlamındadır. Âyetin lafzında, bu cihadın kılıçla mı, lisanla mı veya başka bir yolla mı yapılacağına delalet edecek herhangi bir şey bulunmamaktadır. Bu sebeple diyoruz ki, âyet, bu iki grupla cihat etmenin vacip olduğuna delalet ediyor. Ama bu mücahedenin nasıl yapılacağına gelince, âyetin lafzında buna delalet edecek herhangi bir şey bulunmamaktadır. Aksine bu husus, ancak bir başka delilden anlaşılabilir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Diğer deliller, kâfirlerle yapılan cihadın, kılıçla yapılması; münafıklarla yapılan cihadın da bazen hüccet ve delil getirmekle, bazen yumuşak davranmayı bırakıp sert

davranmakla, bazen de onları kovmakla olması gerektiğine delalet etmektedir. **Abdullah (İbn Mes'ûd),** Hak Teâlâ'nın, *"kafirlerle ve münafıklarla mücahede et!"* âyetinin tefsirinde, şöyle demektedir: "Bu, bazen el ile, bazen de dil ile yapılır. Bunlara gücü yetmeyense, onunla karşılaşınca, kin ve gayzdan dişlerini göstersin. Buna da gücü yetmeyen kalbi ile buğz etsin."

Hasan el-Basri, münafıklarla cihat etmeyi, onlar sebeplerini işledikleri̇nde, onlara had ve cezaların uygulanması anlamına hamletmiştir.

Kâdî şöyle demiştir: **"Hasan**'ın söylediği bu görüş bir şey ifade etmez. Çünkü, münafık olmayan kimselere de, "had"leri ikame etmek farzdır. Binaenaleyh, bunun, münafıklara mahsus olması söz konusu olamaz." O, sözüne devamla şöyle der: **"Hasan el-Basri,** bu tefsiri, şu iki şeyden birisi için yapmıştır: "Ya, her fâsık münafık olduğu için, yahut da, Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında, genel olarak kendilerine had tatbik edilenlerin münafıklar olmasından ötürü..."

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾

"Münafıklar söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Andolsun, o küfür kelimesini söylemişlerdir. Onlar Müslümanlıklarından sonra yine kâfir oldular. Başaramadıkları bir şeye de yeltendiler onlar. Halbuki, Peygamber'e ve mü'minlere karşı kin besleyip intikam almaya yeltenmeleri için, Allah ile Peygamberi'nin lütf-u inâyeti ile onları zenginleştirmiş olmasından başka bir sebep de yoktu. Eğer tevbe ederlerse, onlar için hayırlı olur. Eğer yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, ahirette de pek acıklı bir azaba uğratır, yeryüzünde onlar için ne bir yâr, ne bir yardımcı da olamaz"
(Tevbe, 74).

Âyetin Nüzûl Sebebi

Bil ki bu âyet, bir grup münafığın, birtakım yanlış ve hata olan şeyler söylediklerine ve fakat onlara: "Siz, şöyle şöyle söylemişsiniz" denildiğinde, korkup böyle söylemediklerine dair yemin ettiklerine delalet etmektedir. Müfessirler, bu âyetin nüzul sebebi olarak şunları ileri sürmüşlerdir:

1) Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber, Tebük Gazvesi'nde iki ay geçirdi. Bu arada kendisine Kur'an âyetleri nazil oluyor ve savaşa katılmayan münafıkları ayıplıyordu. Bu sırada, **Cülâs İbn Süveyd:** "Allah'a yemin ederim ki, bizim en şereflilerimiz olan ve Medine'de bırakmış olduğumuz kardeşlerimiz hakkında Muhammed'in söylemiş olduğu şeyler şâyet doğru ise, biz eşekten daha adiyiz, kötüyüz, demektir" dedi. Bunun üzerine, **Amir İbn Kays el-Ensari, Cülas**'a "Evet, Allah'a yemin ederim ki, Hz. Muhammed doğrudur. Sen, eşekten daha adisin!" dedi. Bu söz, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ulaştı. Bunun üzerine **Cülas,** Hz. Peygamber'in huzuruna çıkarıldı. Ve, o bunu söylemediğine dair, Allah'a yemin etti. Bunun üzerine **Amir,** ellerini yukarıya kaldırarak: "Allah'ım kuluna ve Peygamberi'ne, doğru olanı tasdik eden; yalancıyı da tekzip eden hükmünü, âyetini indir!" diye dua etti. İşte, bunun üzerine de bu âyet nâzil oldu. Bunun peşinden de **Cülas:** "Hiç şüphesiz Allah, bu âyette tevbeden bahsetmektedir. Ben bu sözü söyledim, **Amir** doğrudur" dedi. Tevbe etti ve tevbesinde hep samimi kaldı.

2) Rivâyet olunduğuna göre bu âyet, **Abdullah İbn Ubeyy** hakkında nazil olmuştur. Çünkü o, Hz. Peygamber'i kastederek: "Andolsun ki, şâyet Medine'ye dönersek, aziz ve şerefli olanlar, zelil olanları Medine'den çıkaracaktır" dedi. **Zeyd İbn Erkam** bunu duydu ve Hz. Peygamber'e haber verdi. Bunun üzerine **Hz. Ömer, Abdullah İbn Übeyy**'i öldürmeye niyetlendi. Bundan dolayı, **Abdullah** gelerek bunu söylemediğine yemin etti de, hemen bu âyet nazil oldu.

3) **Katâde** şunu rivâyet etmiştir: "Biri **Cüheyne,** biri de **Gıfâr Kabilesi**'nden olmak üzere, iki adam birbiriyle dövüştüler. **Gıfâr Kabilesi**'nden olan, **Cüheyne Kabilesi**'nden olana üstün geldi. Bunun üzerine **Abdullah İbn Übeyy:** "Ey **Evsoğulları,** kardeşinize yardım ediniz. Allah'a yemin olsun ki, bizim ve Muhammed'in misali, tıpkı "köpeğini besle, seni yesin" darb-ı meselinde olduğu gibidir" diye bağırdı. Bunun üzerine, orada bulunanlar, bunu Hz. Peygamber'e söylediler. **Abdullah,** bu sözü söylemediğini ileri sürerek, yemin etmeye başladı."

Kâdî şöyle demektedir: "Bütün bu hadiselerin, âyetten maksud olması uzak bir ihtimal değildir. Zira, Cenab-ı Hakk'ın, "يَحْلِفُونَ بِاللهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ..." ifadeleri, sonuna kadar çoğul sîgasında gelmektedir. Çoğul sîgasını tekil manasına almak, aslolan kaidenin hilafına bir durumdur.

Şâyet, "Belki de bu tek kimse, bu sözü bir mecliste söylemiş ve orada bulunanlar da buna ses çıkarmamışlardır" denilirse, biz deriz ki: "Bu da, zâhirin hilâfınadır. Çünkü sözü söyleyene değil de onu dinleyip ona razı olana isnât etmek, aslolanın hilafınadır. Aksine evlâ olan, bu âyetin, rivâyet edilen şu hususa hamledilmesidir: Münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i **Tebük**'ten dönerken, O'nu öldürmeyi planladılar. Bunların sayısı on beş olup, gecenin karanlığı **Akabe Tepesi**'ni bürüdüğünde, Hz. Peygamber'i binitinden indirerek uçuruma yuvarlamayı kararlaştırmışlardı. **Ammar İbn Yâsir**, Hz. Peygamber'in binitinin yularını tutmuş, **Huzeyfe** de, o hayvanın arkasından onu sürüyordu. Derken, **Huzeyfe** ansızın deve ayaklarının kalkıp indiğini ve silah seslerini duydu. Geriye dönünce, maskeli bazı kimselerle karşılaştı. Bunun üzerine, **Huzeyfe:** "Savulun! Savulun! Ey Allah'ın düşmanları!.." dedi. Bu nida üzerine onlar da kaçtılar. Görünen odur ki onlar, işte böyle bir gaye için bir araya geldiklerine göre, Hz. Peygamber'in nübüvvetini tenkit ediyor, nübüvvet iddiasında O'nu yalanlıyorlardı. İşte, Cenab-ı Hakk'ın âyette bahsetmiş olduğu "küfür kelimesi"nin manası budur." Bu görüş, **Zeccâc**'ın tercih ettiği bir görüştür.

وَكَفَرُوا بَعْدَ اِسْلَامِهِمْ *"Onlar Müslümanlıklarından sonra yine kâfir oldular"* buyruğuna gelince, bir kimse şöyle diyebilir: "Onlar Müslüman idiyseler, daha nasıl bu sözü, yani küfür kelimesini söylemeleri münasip olur?"

Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Âyette bahsedilen "İslâm" sözü ile, "Savaş"ın zıddı olan barış hali kastedilmiştir. (Böylece mana: "Müslümanlıklarından sonra" yerine, "zâhiren boyun eğip barış yaptıktan sonra" olur.) Çünkü onlar, münafık olunca, inkıyad edip barış istemişler, barışa yönelmişlerdi. Ama onlar, açıkça savaş ilan edince, onlarla savaşmak vâcip olmuştur.

b) Onlar, Müslüman olduklarını izhâr ettikten sonra, küfürlerini ortaya koymuşlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا *"Başaramadıkları bir şeye de yeltendiler onlar"* buyruğuna gelince, bununla, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürme hususundaki anlaşmaları kastedilmiştir. Halbuki Allahu Teâlâ, Hz.

Peygamber'e bunu haber vermişti. Böylece de, Hz. Peygamber onlardan korunmuş, onlar da amaçlarına ulaşamamışlardı.

Münafıkların Zenginleşmelerinden Maksat

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا نَقَمُوا اِلَّا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ *"Halbuki Peygamber'e ve mü'minlere karşı kin besleyip intikam almaya yeltenmeleri için, Allah ile Peygamberi'nin lütf-u inâyeti ile onları zenginleştirmiş olmasından başka, meydanda bir sebep de yoktu.."* buyruğu ile ilgili iki bahis bulunmaktadır.

Birinci bahis: Âyette bahsedilen "مِنْ فَضْلِهِ" kelimesiyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) O münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelmezden önce, bir geçim sıkıntısı içinde bulunuyorlardı. Ne at yüzü görebiliyorlardı, ne de ganimet elde edebiliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldikten sonraysa, bol ganimetler aldılar, mallar edindiler, böylece güç ve kuvvete erdiler. Bu da, onların, o Peygamberi sevmelerine, O'nun uğruna can ve mallarını bezletmede (esirgemeden bol bol verme) gayret göstermelerine yol açtı.

b) Rivâyet olunduğuna göre **Cülâs**'ın bir kölesi öldürülür. Bunun üzerine Hz Peygamber (s.a.s), o kölenin diyeti olarak on iki bin dirhem verilmesini emreder. Böylece de **Cülâs,** zengin olur.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمَا نَقَمُوا اِلَّا اَنْ اَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ" ifadesi, ortada, kendisi sebebiyle intikâm alınacak herhangi bir şeyin bulunmadığına bir dikkat çekmedir. Bu, şairin tıpkı, مَا تَقَمُوا مِنْ بَنِى اُمَيَّةَ اِلَّا اَنَّهُمْ يَحْلُمُونَ اِنْ غَضَبُوا "Onların Emeviler aleyhinde olmalarının tek sebebi, onların öfkelendikleri sırada hilim ile davranıp muarızlarını hemen cezalandırmayışlarıdır." Ve **Nabiğâ**'nın وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ / بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ "Onların, ordularla savaşmaktan ötürü kılıçlarında pek çok kırıkların bulunmasından başka, hiçbir kusur ve ayıbı yoktur" demesi gibidir. Yani, لَيْسَ فِيهِمْ عَيْبٌ "Onlarda asla kusur yoktur" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ *"Eğer tevbe ederlerse, onlar için hayırlı olur.."* buyurmuştur. Bu ifadeyle, bu büyük suçun kendilerinden sâdır olmasından sonra, kalplerinin yumuşatılması amaçlanmıştır. Âyetin zahirinde, "onların ancak, tevbe etmeleri halinde hayır elde edecekleri" hükmünden başka bir hüküm bulunmamaktadır. Ama onların, bilfiil

tevbe etmeleri hususuna gelince, bu, âyette yer almamaktadır. Biz, âlimlerin, **Cülâs**'ın tevbe etmesine dair söyledikleri sözü demin zikretmiştik.

Münafıkları Bekleyen Azap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَابًا اَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ *"Eğer, onlar tevbe etmekten yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, âhirette de pek acıklı bir azâba uğratır"* buyurmuştur. Allah'ın ahiretteki azabı malumdur. Ama, onlara bu dünyada yapacağı azaba gelince, bu hususta şunlar ileri sürülmüştür:

a) Bununla şu murat edilmiştir: "İnsanlar arasında, onların kâfir oldukları anlaşılıp yayılınca, onlar tıpkı bir ehl-i harp, "harbî" gibi oldular. Böylece de onların öldürülmeleri, onlarla savaşılması, çoluk çocuklarının esir, mallarının da ganimet olarak alınması helâl olmuş olur.

b) Bununla, onlar ölürken ve azap meleklerini bizzat görürken başlarına gelen murat edilmiştir.

c) Bununla kabir azabı murat edilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا لَهُمْ فِي الْاَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ *"Yeryüzünde onlar için ne bir yâr, ne bir yardımcı da olamaz"* buyruğuna gelince bu, "Allah'ın azabı vacip olunca, kimseye, hiçbir dost ve yardımcı fayda veremez!" demektir.

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ لَئِنْ اٰتٰينَا مِنْ فَضْلِهٖ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصّٰالِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّآ اٰتٰيهُمْ مِنْ فَضْلِهٖ بَخِلُوا بِهٖ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَآ اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ اَلَمْ يَعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

"İçlerinden kimi de Allah'a (şöyle) ahdetmişti: "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, andolsun, zekât vereceğiz, muhakkak ki sâlihlerden olacağız." Allah, kendilerine lütfundan verince de onunla cimrilik edip, arka çevirdiler. Onlar öyle dönektirler. Nihâyet, Allah'a olan vaadlerini tutmadıkları, yalan söyledikleri için, O da bu fiillerinin âkıbetini kalplerinde, kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar sürecek bir nifak yaptı. Münafıklar, hâlâ bilmediler mi

ki, Allah şüphesiz onların içlerinde gizlediklerini de, fısıltılarını da biliyor ve muhakkak ki, Allah gaybleri çok iyi bilendir" (Tevbe, 75-78).

Münafıkların Kısımları

Bil ki bu sûrenin ekseriyeti, münafıkların hallerini açıklamakla ilgilidir. Münafıkların hallerinin çeşit çeşit olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak o münafıkları ve onların hallerini, ayrıntılı bir şekilde zikrederek, şöyle buyurmuştur: *"Yine o münafıkların içlerinde öyle kimseler vardır ki, Peygamber'e eziyet ederler..."* (Tevbe, 61); *"İçlerinden sadakaların taksimi hususunda seni ayıplayacaklar da var"* (Tevbe, 58); *"Onlardan kimi de: "Bana izin ver, beni fitneye düşürme"* (Tevbe, 49); ve *"İçlerinden kimi de, Allah'a şöyle ahdetmişti: "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse..."*

Âyetin Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a) şunu anlatmıştır: "**Hâtıb İbn Ebî Belte'a**'nın, mallarının **Şam**'dan gelmesi gecikmiş, o da sıkıntıya düşmüştü. Bunun üzerine, Ensâr meclislerinden birisinde bulunduğu bir sırada Allah'a yemin ederek, "şâyet bize lütf-u kereminden verirse, ben tasaddukta bulunacağım; Allah'ın vereceği maldaki hakkını, zekâtı vereceğim ve böylece muhakkak ki sâlihlerden olacağım..." demişti."

Sa'lebe'nin Kıssası

Bu âyetin en meşhur nüzûl sebebi olarak şu hadise anlatılmıştır: "**Sa'lebe İbn Hâtıb**, "Ya Resûlallah, Allah'a dua et de, bana mal mülk versin.." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Ey Sa'lebe, şükrünü eda edebileceğin az mal, tâkat getiremeyeceğin çok maldan daha hayırlıdır.."*[4] dedi. **Sa'lebe**, Hz. Peygamber'e tekrar müracaat ederek: "Seni hak olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, şâyet Allah bana mal verirse, her hak sahibine hakkını vereceğim..." dedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber onun için dua etti. Derken o, bir koyun edindi. Bu koyun, tıpkı kurtların üreyip çoğalması gibi çoğaldı. Öyle ki, koyun sürüleri Medine'ye sığmaz oldu. Bunun üzerine **Sa'lebe**, koyun sürülerini bir vâdiye götürdü. Ve, öğlen ve ikindi namazlarını kılmaya, diğerlerini ise kılmamaya başladı. Sürü iyice

4 **Kenzu'l-Ummâl**, 3. cilt, 7104. hadis.

üreyip çoğalınca da, cuma namazları hariç, bütün namazları kılmaz oldu. Daha sonra cumayı da terk etti. Derken kervancılarla karşılaştığında, "ne var, ne yok?" diye soruyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) **Sa'lebe**'nin durumunu sorduğunda O'na onun durumu anlatıldı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber: *"Yazıklar olsun sana, Sa'lebe!"* dedi, işte bunun üzerine de, *"Onların mallarından sadaka al..."* (Tevbe, 103) âyeti nazil oldu. Bundan dolayı Hz. Peygamber **Sa'lebe**'ye iki adam yollayarak: *"Sa'lebe'ye gidiniz ve zekâtını alınız..."* dedi. Bu adamlar **Sa'lebe**'nin yanına varıp da ona Hz. Peygamber'in emrini ilettiklerinde O: "Bu, bir cizyedir; ya da cizyenin benzeridir " dedi ve zekatını vermedi. İşte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, "وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللهَ" âyetini indirdi. Hakkında, bu âyetin inzal buyurulduğu haber verildiğinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, kendisinden zekatını kabul etmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Allah beni, bunu kabul etmekten men etti"* buyurdu. O, yüzüne gözüne toprak saçmaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ben sana söyledim, ama sen beni dinlemedin"* buyurdu. Hz. Peygamber'in evine vardığında, Hz. Peygamber ona kapısını açmadı. Sonra, zekâtını **Ebu Bekir**'e getirdi, Hz. Peygamber kabul etmediği için, **Ebu Bekir** de onu kabul etmedi. Daha sonra da, **Hz. Ömer** de, **Ebu Bekir**'e uyarak o zekâtı kabul etmedi. **Hz. Osman** da kabul etmedi. Ve **Sa'lebe, Hz. Osman**'ın hilafeti zamanında ölüp helâk oldu.

İmdi şâyet, "Allahu Teâlâ, **Sa'lebe İbn Hâtıb**'e zekâtını vermesini emretmişti. O halde Peygamber'in, onun zekatını kabul etmemesi nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: Allahu Teâlâ Hz. Peygamber (s.a.s)'i, başkaları bundan ibret alsın ve böylece de zekâtlarını vermekten imtina etmesinler diye, **Sa'lebe**'yi hor ve hakir kılmak için, zekâtını kabul etmekten men etmişti.

Şöyle de denilebilir: O, zekâtını ihlâslı bir biçimde değil, riya maksadıyla getirmişti: Allahu Teâlâ, bunu Hz. Peygamber'e bildirdi de, O da işte bundan dolayı o zekâtı kabul etmedi.

Şu da muhtemeldir: Allah *"Onların mallarından sadaka al ki, bununla kendilerini temizlemiş (...) olasın"* (Tevbe, 103) buyurup, böyle bir maksat da, münafıklığı sebebiyle **Sa'lebe**'de mevcut olmayınca, Hz. Peygamber (s.a.s), onun zekâtını almaktan geri durmuştur. Allah, en iyisini bilendir.

Vaadinde Durmamak Nifak Alâmetidir

Âyetin zâhiri, bazı münafıkların, Allah'ın kendilerine mal vermesi halinde, o malın bir kısmını hayır yerlerine sarf edecekleri hususunda Allah'a yemin ettiklerine; Allahu Teâlâ'nın da o kimseye mal verdiğinde, onun bu ahdini yerine getirmediğine delâlet etmektedir. Bu tabirle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Münafığın Ahdi Olabilir mi?

Birinci soru: "Münafık, kâfir olan kimsedir. Halbuki, kâfirin Allah'a ahdetmesi nasıl mümkün olabilir?"

Cevap: Münafık, bazen Allah'ı bilen, tanıyan kimse olabilir. Ancak ne var ki o kimse, Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmez. Allah'ı tanımış olması sebebiyle, Allah'a yemin etmesi; Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini inkâr etmiş olması sebebiyle kâfir olmuş olması mümkündür. Ben bunu nasıl söylemeyeyim ki? Dünyadaki insanların ekserisi, kâdir bir yaratıcının varlığını itiraf etmektedirler. Kâfir çeşitleri arasında, Allah'ı inkâr eden pek azdır. Hemen hemen hepsi de, insanlara hayır kapılarını açanın Allahu Teâlâ olduğunu itiraf ediyor ve itaatte bulunmakla, mahlûkata iyilik ve ihsanda bulunmakla Allah'a yakınlaşabilmenin mümkün olduğunu biliyorlar. İşte bunlar insanların ekserisinin, üzerinde mutabık oldukları şeylerdendir. Yine şu da mümkündür: O, Allah'a böyle bir ahitte bulunduğu zaman Müslüman idi. Sonra, malında cimrilik yapıp ahdini yerine getirmeyince, münafık olmuştur.. Âyetin lafzı da, bizim zikrettiğimiz açıklamayı ihsas ettirmektedir. Çünkü Cenab-ı Hak, *"O da, bu fiillerinin âkıbetini, kalplerinde (...) bir nifâk yaptı..."* buyurmuştur.

Ahit Kalpten Niyetlenmekle Olur mu?

İkinci soru: Bu ahdi, dil ile ifade etmek bu antlaşmanın şartından mıdır, yoksa kalbiyle niyet etmesi halinde, onu telaffuz etmeye bir gerek olmadan da bu iş, bu antlaşmanın kapsamına dahil olur mu?

Cevap: Âlimlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Kişinin lisanıyla ifade ettiği veya lisanen ifade etmeyip de kalbiyle niyetlenmiş olduğu her şey, bu ahde dahildir." **Mu'temir İbn Süleyman**'ın şöyle dediği rivâyet olunmuştur: "Denizde şiddetli bir fırtınaya tutulduk. Derken, içimizden bazıları, çeşitli adaklarda bulundular. Ben de bir şeye niyetlendim, ama onu dilimle

ifade etmedim. **Basra**'ya geldiğimde, babama bu hususu sorduğumda, o da, 'Evladım, bu adağını yerine getir!' dedi."

Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlardan kimi de Allah'a şöyle ahdetmişti..."* ifadesi, onların, içlerinden herhangi bir şeyle niyetlenmiş olduklarını ifade eder. Baksana, Allahu Teâlâ da *"Münafıklar hâlâ bilmediler mi ki, Allah, şüphesiz onların içlerinde gizlediklerini de, fısıltılarını da biliyor."* buyurmuştur.

Muhakkik âlimler ise şöyle demişlerdir: Bu ahit verme, dilin ifade etmiş olduğu lâfızlarla mukayyettir. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, *"Allah, benim ümmetimden, içlerinden geçen fakat lisanlarıyla ifade etmedikleri şeyi bağışlamış, affetmiştir..."* buyurmuş olmasıdır. Veyahut da, Hz. Peygamber bunu, manası bu olan başka lafızlarla ifade etmiştir. Hem Cenâb-ı Hakk'ın, *"İçlerinden kimi de Allah'a şöyle ahdetmişti: "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, andolsun, zekât vereceğiz"* buyruğu, o ahit verenin, bu sözü söylediğini haber vermektedir. Sözü söylemek ise, onun bunu, lisanıyla ifade ettiğini göstermektedir.

Üçüncü soru: Âyetteki *"Andolsun, zekâtını vereceğiz"* ifadesinden maksat, herhangi bir miktar malı çıkarıp vermektir. Sonra, malı çıkarıp vermek iki kısma ayrılır: Bu, bazen farz olur, bazen olmaz. Farz olan da ikiye ayrılır: Vacip olan zekât ve nafakaların verilmesi gibi, doğrudan şeriatin mecbur tutmasıyla vâcip olan kısım; diğeri de, kişinin, meselâ nezrettiği adaklar gibi, kendiliğinden yerine getirmeyi iltizâm ettiği, üstlendiği farz kısım. Bu üç kısmı iyice öğrendiğinde, biz diyoruz ki: *"Andolsun, zekâtı vereceğiz"* sözü, bu üç kısmın üçünü de içine alır mı almaz mı?

Cevap: Biz diyoruz ki: Farz olmayan sadakalar, bu âyetin hükmüne dahil değildirler. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, o sadakayı بَخِلُوا بِهِ *"Onunla cimrilik ederler!"* ifadesiyle vasfetmiş olmasıdır. Şeriat örfünde "buhl" (cimrilik) vâcip olanı vermemek demektir. Hem Allahu Teâlâ, onları, bunu vermemelerinden dolayı tenkit etmiştir. Halbuki mendup, nâfile olanları terk edenler, bir zemme, tenkide müstahak olmazlar. Geriye kalan iki kısımdan, şeriatin mecbur tutmasıyla farz olanlar, şüphesiz âyetin hükmüne dahildirler. Bunlar, zekâtlar, hacda ve savaşta harcanılmasına ihtiyaç duyulan mallar ve farz olan nafakaların tedariki hususunda ihtiyaç duyulan mallardır.

Geriye şöyle denilmesi kalmıştır: "Âyet, bu sözü söyleyen kimsenin, nezr, adak yoluyla herhangi bir malı çıkarıp vermeyi üstlendiğine delalet

eder mi?" Görünen odur ki, âyetin lafzı, buna delalet etmez. Çünkü âyette zikredilen, onun sadece, *"Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, andolsun, zekâtını vereceğiz"* şeklindeki sözüdür. Bu ise, herhangi bir adağı ihsas ettirmemektedir. Çünkü bu, bir kimse, Allah'ın kendisini zengin kılması halinde, Rabbi ile farz olan infâkları yerine getirme hususunda da bir ahitleşmede bulunabileceğine delâlet eder. Böylece bu, o kimseye vâcip olanın, işte bu iltizam edip üstlenmeden dolayı farz olduğuna delâlet eder. Halbuki zekât, bu üstlenme, iltizâm etme sebebiyle farz olmayıp, "nisâb" miktarına sahip olması ve o malın üzerinden de tam bir yılın geçmesiyle farz olmuştur.

Biz deriz ki, لَنَصَّدَّقَنَّ *"elbette zekât vereceğiz"* tabiri, onların, bu işi hemen yapmalarını gerektirmez. Çünkü bu, bu fiilin ileride de yapılabileceğine dair bir haberdir. Âyetteki bu kadarcık bir ifâde, onun hemen yapılması gerektiği manasına gelmez. Buna göre sanki onlar, "Biz, muayyen bir zamanda tasadduk ederiz" demiş gibi olurlar. Bu, onların tıpkı, "Namazın farz olduğu vakitlerde, biz sâlihlerden oluruz" demeleri gibidir. Böylece, zikrettiğimiz bu takdirden şu netice çıkmıştır: Bu ahitleşmenin hükmüne giren, şeriatin doğrudan doğruya mecbur kılmasıyla verilmesi gereken malları vermektir. Bu husus, bizim bu âyetin, zekâtını vermeyenler hakkında nazil olduğuna dair nakletmiş olduğumuz rivâyetlerle de kuvvet kazanır. Böylece, Cenâb-ı Hak sanki, o münafıkların durumunun, tıpkı Peygamber'e ve mü'minlere karşı nifak içinde bulundukları gibi, Rableriyle anlaştıkları konularda da Rablerine karşı nifâk içinde bulunduklarını ve söylediklerini yerine getirmediklerini beyân etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı ise, onları tam bir nifâk içinde bulunmakla nitelemektir. Bu bölümlerin ekserisi, **Kâdî**'nin sözüdür.

Dördüncü soru: Âyetteki "مِنْ فَضْلِهِ" kelimesinde "fadl"dan ne kastedilmiştir?

Cevap: Bununla, hangi yolla olursa olsun, yani ister ticaret, ister üretim, isterse bu ikisinin dışındaki bir yolla olsun, mutlak manada mal-mülk vermek kastedilmiştir.

Beşinci soru: "لَنَصَّدَّقَنَّ" kelimesi nasıl iştikak etmiştir?

Cevap: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı "لَنَتَصَدَّقَنَّ"dır. Ancak ne var ki, mahreçleri yakın olduğu için tâ harfi sâd harfine idğâm edilmiştir." **Leys** şöyle demiştir: "Arapçada, "musaddık", veren kimseye; "mutasaddık"

da isteyen sâile denilir." **Esma'î** ve **Ferrâ,** bu mananın bir hata ve yanılma olduğunu; veren kimseye "mutasaddık" denildiğini, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ *"Hakkımızda ayrıca lütufkârlık da et. Zira Allah lütufkârları mükâfatlandırır"* (Yusuf, 88) buyurduğunu söylemişlerdir.

Altıncı soru: Âyetteki وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ *"Salihlerden olacağız"* tabirinden maksat nedir?

Cevap: "Salih", "müfsit"in zıddıdır. "Müfsit", mükellefiyet hususunda kendisine farz olan şeylerde cimrilik yapan kimse demektir. Binâenaleyh, "Sâlih"in de, mükellefiyette kendisine farz olan hususları yerine getiren kimse olması gerekir. **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "**Sa'lebe,** Allah'ın kendisine hayır kapılarını açması halinde tasadduk edeceğine, hacca gideceğine dair Allah'a ahit vermişti."

Ben derim ki: Âyeti kayıtlamak hususunda bir delil bulunmamaktadır. Tam aksine, âyet-i kerimedeki *"andolsun, zekâtını vereceğiz"* tabiri, farz olan zekâtın verilmesine; *"sâlihlerden olacağız.."* tabiri de, mutlak manada verilmesi gerekli olan her şeyin verileceğine bir işarettir.

Allah Mal Verdiğinde Münafıkın Tutumu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا آتَيهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ *"Allah, kendilerine lütfundan verince de onunla cimrilik edip, arka çevirdiler. Onlar işte öyle dönektirler..."* buyurmuştur. Bu, Allahu Teâlâ'nın, onları şu üç sıfatla vasfettiğine delâlet eder:

1) Cimrilik. Bu, hak olanı vermemek demektir.

2) Ahitten dönmek.

3) Allah'ın mükellefiyetlerinden ve emirlerinden yüz çevirmek.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ *"Nihâyet... o da bu fiillerin akıbetini kalplerinde, kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar sürecek bir nifak yaptı"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "فَأَعْقَبَ" tabiri daha önce geçmiş olan bir şeye isnat edilmesi gereken bir fiildir. Daha önce geçen ifadeler ise, "Allah", "ahitleşme", "tasaddukta bulunma", "salâh", "buhl", "tevelli-yüz çevirme" ve "i'râz" kelimeleridir. "أَعْقَبَ" kelimesini, muahedeye, yahut tasadduka; yahut salâh'a isnat etmek (bunları onun fâili kabul etmek) caiz değildir. Çünkü, bu üç

şey hayır amelleridir. Şu halde nifâkın meydana gelmesinde bunları müessir saymak mümkün değildir. Bu kelimeyi, "buhl", "tevelli" ve "i'râz"a isnat etmek de mümkün değildir. Çünkü, bu üçünün bulunması halinde, o kimse farzları yerine getirmeyi terk etmiş olur. Binâenaleyh, bunları, kalpteki nifâkın meydana gelmesinde müessir addetmek mümkün değildir. (Farzları terk etmek, bir nifâk alâmeti değildir.) Çünkü bu nifâk, küfür demek olup küfürde cehâlettir, Allah'ı tanımamadır. Halbuki, bazı farzları terk etmenin kalpte cehâletin (küfrün) meydana gelmesinde müessir kabul etmek caiz değildir. Bir defa, vâcibi terk etmek yokluktur. Cehâlet ise, varlıktır. Halbuki yok olan, var olanda müessir olamaz. İkinci olarak: Bu "buhl", "tevelli" ve "i'râz", kendilerinde nifâk olmadığı halde, pek çok fasıkta da bulunabilir. Üçüncü olarak: Bu (farzları) terk, şâyet kalpte bir küfrün meydana gelmesini gerektirseydi, bu terk, ister şer'an caiz olsun, isterse şer'an haram olsun, onu gerektirirdi. Çünkü, şer'î hükümlerin ihtilâf sebepleri, "müessir" olanı müessir olmaktan çıkarmaz. Dördüncü olarak: Cenâb-ı Hak bu tabirin peşinden, *"Allah'a olan vaadlerini tutmadıkları, yalan söyledikleri için"* buyurmuştur. Binâealeyh, şâyet "اَعْقَبَ" fiili, "buhl", "tevelli" ve "i'râz"a isnat edilmiş olsaydı, o zaman âyetin takdiri, "Allah'a olan vaadlerini tutmadıkları ve yalan söyledikleri için, onların cimrilikleri, yüz çevirmeleri ve döneklikleri, onların akıbetini kalplerinde bir nifâk haline getirdi.." şeklinde olurdu ki, bu da caiz değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu "tevellî" ile kalpte meydana gelen nifâkın arasını birbirinden ayırmıştır. Halbuki bunun yanlış bir söz olduğu malumdur. Dolayısıyla yaptığımız bütün bu izahlarla, "اَعْقَبَ" fiilini, Cenâb-ı Hakk'ın dışında, daha önce zikredilmiş olan şeylerden birisine isnat etmenin caiz olmadığı sabit olmuş olur. Binâenaleyh bu fiilin Allah'a isnat edilmesi gerekir. Böylece de mâna, "Onların akıbetini, kalplerinde nifâk haline getiren Allahu Teâlâ'dır..." şeklinde olur. Bu da, kalplerde küfrü yaratanın Allahu Teâlâ olduğuna delâlet eder. İşte bu, **Zeccâc**'ın söylemiş olduğu şu husustur: "Bu âyetin manası, 'onlar geçmişte sapıtınca, Allah da, gelecekte onları dinden saptırmıştır' şeklindedir." "فَاَعْقَبَهُمْ" fiilinin fâilinin Allah olduğu görüşünü, O'nun "اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ" ifadesi de desteklemektedir. Zira, "يَلْقَوْنَهُ"daki zamir Allah'a râcidir. Binâenaleyh daha uygun olan, "فَاَعْقَبَهُمْ" fiilinin de, Allah'a isnat edilmiş olmasıdır.

Kâdî şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ" ifadesinden kastedilen mana فَاَعْقَبَهُمُ الْعُقُوبَةَ عَلَى النِّفَاقِ "Allah, nifaklarından ötürü,

akıbette onlara ceza verdi" şeklinde olur. O ukubet de, onların kalplerinde meydana gelen keder, gönül sıkıntısı, başlarına gelen zillet ve kınanma v.b'dir. Ve bu, onlarla birlikte ahirete kadar devam eder." Biz deriz ki bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu, delilsiz ve herhangi bir şüphe bulunmadan, zahiri terk etmektir. Eğer **Kâdî,** "Aklî deliller, Allahu Teâlâ'nın, küfrü yaratmadığına delâlet ediyor!" derse, biz de onların delillerine sapasağlam dağları bile çökertecek kuvvette aklî delillerle mukabele ederiz.

İKİNCİ MESELE

Leys şöyle demektedir: "Birisinin işinin akıbetini pişmanlık kıldığında, yani onu pişman olacak duruma getirdiğinde "اَعْقَبْتُ فُلَانًا نَدَامَةً" dersin." **Hüzelî** de şöyle demektedir: اَوْدَى بَنِيَّ حَسْرَةً / بَعْدَ الرُّقَادِ وَعَبْرَةً لَا تُقْلَعُ "Oğullarım helâk olup gittiler ve ölümlerinden sonra geriye bana, hasretle hiç sona ermeyen göz yaşları bıraktılar;" yine Arapçada اَكَلَ فُلَانٌ اَكْلَةً اَعْقَبَتْهُ سَقَمًا "Falanca, neticede kendisini hasta edecek olan bir lokma yedi" ve اَعْقَبَهُ اللّٰهُ خَيْرًا "Allah onun akıbetini hayır kıldı" denilir. Velhasıl Arapçada, bir şey bir şeyin peşinden meydana geldiğinde, "اَعْقَبَهُ اللّٰهُ" deyimi kullanılır."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Sözde Durmamak Münafıklığa Götürür**

Âyetin zâhiri, ahdi bozup, sözünden caymanın nifâkı doğuracağına delalet etmektedir. Bu sebeple Müslümanın, bundan olabildiğince sakınması, kaçınması gerekir. Binâenaleyh bir kimse, herhangi bir iş hususunda Allah'la ahitleştiğinde, onu yerine getirmek için gücünün yettiğince gayret göstermelidir. **Hasan el-Basri** (r.h.)'nin görüşüne göre, işte bu husus hiç şüphesiz bir nifâka yol açar. O bu hükmünde, hem bu âyete, hem de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in: *"Kendisinde şu üç şey bulunan kimse, namaz kılsa da, oruç tutsa da ve kendisinin mü'min olduğunu iddia etse de münafıktır: Söylediğinde yalan söyleyen, va'dettiği zaman va'dinden dönen ve kendisine bir şey emânet olarak bırakıldığında ona hıyanet eden..."*[5] hadisine tutunmuştur.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, *"Siz, benim için şu altı şeyi kabul edin, ben de sizin için cenneti tekeffül edeyim: Konuştuğunuzda yalan söylemeyiniz, söz verdiğinizde caymayınız, size bir şey emânet edildiğinde ona ihânet etmeyiniz, gözlerinizi, ellerinizi ve avretlerinizi koruyup haramdan men ediniz. Gözlerinizi hiyânetten; ellerinizi hırsızlıktan, avret mahallerinizi de zinadan..."* dediği rivâyet edilmiştir.

5 Benzeri bir hadis: **Müsned,** 2/200.

Atâ İbn Ebî Rabâh şöyle der: "Bana, **Câbir İbn Abdullah,** Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, *"Kendisinde şu üç şey bulunan kimse münafıktır..."*[6] hadisini, Peygamber'le konuştuklarında, O'na yalan söyleyen, sırrını kendilerine emanet ettiğinde ona hiyânet eden ve kendisiyle birlikte sefere çıkacaklarına söz verdiklerinde cayan münafıklar hakkında söylediğini anlattı." **Amr İbn Ubeyd** bu hadisi tefsir ederek şöyle dedi: "Allah namına konuştuğunda O'nun dinine ve Resûlü'ne karşı yalan söyler. Va'dettiğinde, Allah'ın kendisiyle ahitleşenler hakkında söylediği gibi, sözünden cayar; Allah'ın dini hususunda kendisine itimat edildiğinde, o gizlice hiyânet eder. Böylece de kalbi, lisanından başka bir durumda olur."

Vâsıl İbn Atâ'nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Hasan el-Basri**'ye birisi gelerek: "**Yakûb** (a.s.)'un çocukları: **"Yusuf**'u kurt yedi.." şeklinde bir söz söylediler, ama yalan söylediler. *"Biz onu, mutlaka himaye edeceğiz.."* (Yusuf, 63) sözlerinde de, ona söz verdiler, ama bundan caydılar. Babaları, **Yusuf** hakkında onlara güvendi, ama onlar ona hiyânet ettiler. Binâenaleyh, şimdi biz bunların münafık olduklarına hükmedebilir miyiz?" deyince, **Hasan el-Basri** (r.h.) durdu, bir şey söyleyemedi.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar"* buyruğu, bu söz verenin, münafık olarak öldüğüne delâlet eder. Bu âyetin verdiği haber, kendisinden haber verilen hâdiseye uygun olarak tahakkuk etmiştir. Zira, rivâyet olunduğuna göre **Sa'lebe,** Hz. Peygamber (s.a.s.)'e zekâtını getirmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber de: *"Allah, beni, senin zekâtını kabul etmekten men etti!"* buyurmuştur. Ve o, bu hal üzere kalmış ve onun sadakasını, zekâtını, o ölünceye kadar kimse kabul etmemiştir. Böylece bu, bu haberin bildirdiği şeyin, habere uygun olarak meydana geldiğine delalet eder. Böylece de bu, gaybdan bir haber vermek olmuş olur. Bu sebeple de bir mu'cize olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Cübbai şöyle demiştir: "Müşebbihe, Allah'ın görülmesini ispat hususunda, O'nun, *"Kendisine kavuşacakları gün..."* (Ahzâb, 44) âyetine sarılmışlardır. Halbuki "likâ", görmek demek değildir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, münafıklarla ilgili olarak, اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ *"Kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar.."* âyetidir. Hem ulemâ, kâfirlerin Allah'ı göremeyecekleri

6 **Câmiu's-Sağîr,** 1/132.

hususunda icmâ etmişlerdir. Binâenaleyh, bütün bunlar "likâ"nın görmek demek olmadığına delâlet eder. Bu görüşümüzü, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, *"Bir Müslümanın hakkını gasp etmek için yalan yere yemin eden kimse, Allah kendisini gazap etmiş olduğu halde, Allah'a mülakî olur"*[7] hadisi de desteklemektedir. Yine ulemâ, bu hadiste geçen "likâ"dan maksadın, "O kimsenin, Allah katında olan cezâ ile yüz yüze kalması..." olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. İşte burada da böyledir." **Kâdî, Cübbaî**'nin bu sözünü çok beğenmiştir.

Ben derim ki: Ben, böylesi zeki kimselerin, bu tür zayıf ve tutarsız misallerle nasıl yetinebildiklerine çok şaşıyorum. Bu böyledir, zira biz, "likâ" lafzını gerek bu âyette ve gerekse bu hadiste, ayrı bir delil sebebiyle "görmek" manasına hamletmedik. Fakat bu durum, diğer hallerde likâ'nın "görmek" anlamını terk etmemizi gerektirmez. Baksana bizim, umûm olan bazı ifadeleri, ayrı bir delilden dolayı tahsis etmemizden, aynı şeyi umûmî bütün ifâdeler hakkında delilsiz olarak uygulamamızı gerektirmez. Binâenaleyh o gerekmediği gibi, bu da gerekmez.

İmdi şâyet o "Bu söz, ancak Arapçada "likâ" kelimesinin "görmek" manasından ibaret olması halinde kuvvet kazanır; oysa ki bu, kabul edilemez" derse, biz deriz ki: "Likâ"nın, ulaşmak, vasıl olmak anlamına geldiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh bir şeyi gören, ona ulaşır, vasıl olur. Bu sebeple de, "idrâk" kelimesi ulaşmak, yetişmek anlamına geldiği gibi, "rü'yet" (görmek) de "likâ" anlamına gelmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Musa'nın ashabı dedi ki: "İşte yakalandık!"* (Şuarâ, 61) buyurmuştur. Sonra biz, "likâ"yı, "rü'yet" (görmek) manasına hamlettik. İşte burada da böyledir. Sonra biz şöyle diyoruz: Buradaki "likâ"nın görmek anlamına gelmediğinde şüphe yoktur. Tam aksine, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O da, bu fiillerinin akıbetini kalplerinde, kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar sürecek bir nifâk yaptı"* buyruğundan kastedilen mana, "O'nun hüküm ve kazasının ifâ edildiği güne kadar..." şeklindedir. Bu tıpkı, bir kimsenin "Sen yarın amelinle karşılaşırsın, onunla baş başa kalırsın.." demesine benzer. Yani, "Ameline göre karşılık görürsün..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın "بِمَا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ" buyruğunun manası: "Allahu Teâlâ bundan önce sözlerinden cayıp yalan söylemeye cüret

7 **Buhârî**, Husûmet, 4 (3/90).

ettikleri için, kalplerinde o nifakı meydana getirmek suretiyle onlara azap etmiştir" demektir.

Necvâ Kelimesinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak اَلَمْ يَعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰيهُمْ *"Münafıklar hâlâ bilmediler mi ki, Allah, şüphesiz onların içlerinde gizlediklerini de, fısıltılarını da biliyor..."* buyurmuştur. "Sır" onların kalplerinin gizleyip sakladığı şeydir. "Necvâ" ise kendi aralarında birbirleriyle fısıldaşarak görüşmeleridir. **Necvâ,** "necve"den gelir. Bu kelime de gizli söz, gizli konuşmak demektir. Buna göre, fısıldaşan iki kimse, sanki başkasının kendileriyle birlikte olmasını önlemişler ve kendileri dışındakilerden uzaklaşmışlar demektir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu çok münâcaat eden bir kimse olarak yaklaştırdık..."* (Meryem, 52) *"Vakta ki artık ondan ümitlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler"* (Yûsuf, 80); *"Günahı, düşmanlığı... fısıldaşmayın. İyiliği, takvâyı fısıldaşın..."* (Mücadele, 9) ve, *"Siz Peygamber'e mahrem bir şey arz etmek istediğiniz vakit, bu mahrem konuşmanızdan evvel sadaka verin"* (Mücadele, 12) âyetleridir.

Sen, "sır" ile "necvâ" arasındaki farkı kavradığın zaman, âyetten kastedilen mana şöyle olur: Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, benim sırrı ve fısıldaşmayı bildiğimi, bundan haberdar olduğumu bilmezler mi? Onlar daha nasıl benim, onların hallerini, zâhiri bildiğim gibi bildiğimi ve zâhire göre azap ettiğim gibi, gizli olan şeylere göre de azap edeceğimi bildikleri halde, aslında aralarında sırlaşmak ve fısıldaşmak demek olan nifâka cür'et edebiliyorlar?.." demek istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاَنَّ اللّٰهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ *"Ve muhakkak ki Allah, gaybleri çok iyi bilendir.."* buyurmuştur. **Allâm,** "âlim" kelimesinin mübalağa veznidir. "Gayb", canlılardan gizli saklı olan şey demektir. Binâenaleyh, bu tabir ile kastedilen, Allahu Teâlâ'nın zatının, bütün eşyayı bilmeyi gerektirdiğidir. Binâenaleyh O'nun bütün malumatı bilmiş olması gerekir. Bu sebeple de O'nun, kalplerde ve gönüllerde olan her şeyi bilmesi gerekir. O halde, daha nasıl (herhangi bir şey) ondan saklı tutulabilir? Bu âyetteki bu ifadenin bir benzeri de, **Hz. İsa**'nın, *"Şüphesiz ki gaybleri hakkıyla bilen sensin sen..."* (Maide, 116) şeklindeki sözüdür. Cenab-ı Hakk'ı, "allâme" kelimesiyle vasfetmek O'na bu ismi vermek ise caiz değildir. Çünkü bu sîga, bu kalıp, bir çeşit öğrenme külfetini hatıra getirmektedir. Halbuki, Allah hakkında tekellüf ise düşünülemez.

اَلَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

"Sadakalar hususunda mü'minlerden gönüllü verenlerle, güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayan (fakir)lerle eğlenenler (yok mu?) Allah onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için, pek acıklı bir azap vardır" (Tevbe, 79).

Gönülden Maddi Yardımda Bulunanları Münafıkların Tenkidi

Bil ki bu, onların bir başka çirkin fiilleridir. Bu da, o münafıkların, gönüllü ve samimi olarak sadaka veren kimseleri ayıplayıp tenkit etmeleridir. **İbn Abbâs** (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün, bir hutbe okudu ve ashabı sadaka vermeye teşvik etti. Bunun üzerine **Abdurrahman İbn Avf,** (sadaka olarak) dört bin dirhem getirerek şöyle dedi: "Benim sekiz bin dirhemim vardı. Bundan dört bin dirhemini kendim ve çoluk çocuğum için geriye bıraktım; şu dört binini de Rabbimin ahiretteki vaadine güvenerek O'nun yoluna yatırdım." Bunun üzerine Hz. Peygamber de: *"Verdiğin ve vermediğin şeyleri, Allah senin için mübarek kılsın!"* buyurdu. Allah'ın, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu hususdaki duasını kabul ettiği, öyle ki hanımı **Tümâdır**'ın sekizde birin dörtte bir hissesi olarak, seksen bin dirhem aldığı söylenmiştir.[8]

Hz. Ömer de, aynı miktarda sadaka getirdi. **Asım İbn Adiyy el-Ensari** de, yetmiş ölçek hurma sadaka getirdi. **Osman İbn Affân** da, çok büyük miktarda bir sadaka getirdi. **Ebû Akil** de, bir sâ' hurma getirerek "Dün gece, hurmalıklarına su salmak için, bir adama ücretli olarak çalıştım. Ve böylece iki sâ' hurma elde ettim. Bunlardan birisini çoluk çocuğuma bıraktım, diğerini de Rabbimin ahiretteki vaadine güvenerek O'nun yoluna verdim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), onun da zekât mallarının içine konulmasını emretti. İşte bunun üzerine münafıklar tenkit ederek: "Onlar sadakalarını ancak, bir gösteriş ve desinler diye getirdiler. Ebu Akil bir sâ' hurmasını, diğer büyük sahabilerle birlikte anılsın diye

8 Vefatında dört hanımı olduğu anlaşılıyor (Ç.).

getirdi!... Halbuki Allah, onun bir sâ' hurmasına muhtaç değildir" dediler de, işte bunun üzerine Allah bu âyeti inzâl buyurdu.

"Lemz" kelimesinin hangi manaya geldiği, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِى الصَّدَقَاتِ" (Tevbe, 58) âyetinin tefsirinde geçmişti... "اَلْمُطَّوِّعُونَ" kelimesinin aslı, "اَلْمُتَطَوِّعُونَ" kelimesidir. **Tatavvu**, "nâfile" demek olup, bu da farz olmayan, nafile bir şeyi yapmak suretiyle Allah'a itaatte bulunmak demektir. Tâ harfinin tî'ya idgâm edilmesinin sebebi ise, bu iki harfin mahreçlerinin birbirine yakın olmasıdır. **Leys: "Cühd,** fakir kimsenin kendisiyle kıt-kanaat yaşadığı az bir şeydir" demektedir. **Zeccâc** da, bu kelimenin, cim'in hem dammesi, hem de fethası ile kullanıldığını söylerken, **Ferrâ,** dammeyle "cühd" okumanın Hicazlıların; fetha ile "cehd" okumanın ise, başkalarının kullanışı olduğunu söylemektedir. **İbn Sikkît,** bu iki kullanılış arasında fark bulunduğunu naklederek: **"Cühd,** takat ve güç demektir. Meselâ, gücüm ve kuvvetim manasında, هٰذَا جُهْدِى "Gücüm tâkatim bu.." dersin" demektedir.

Sen bunu iyice anladığın zaman, bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Sadakalar hususunda gönüllü verenler"* ifadesiyle, fazla sadakaları getiren o zenginler; *"güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayan (fakir)ler..."* tabiriyle de, bir sâ' hurma getirdiği için, **Ebu Akîl** kastedilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, münafıkların onlarla alay ettiğini, Allah'ın da, onların alaylarına karşılık verdiğini beyân buyurmuştur.

Bil ki, Allah rızası için mal vermek, zekâtlarda ve diğer farz olan harcamalarda olduğu gibi, bazen vâcip, bazen de nâfile olur. İşte bu âyetten, nâfile olanı kastedilmiştir. Sonra nâfile sadakayı veren, **Abdurrahman İbn Avf** ve **Osman İbn Affân** gibi, bazen zengin kimseler olur da böylece de çok sadaka getirmiş olurlar. Bazen de, fakir olur da, az sadaka getirir ki bu "az", güç ve sıkıntı içinde yaşayan kimsenin, son takatini kullanarak getirdiği şeydir. Mükâfata müstahak olmak hususunda bu iki miktar sadaka arasında bir fark bulunmamaktadır. Zira zahirî amellerden maksat, niyetin keyfiyeti ile şartların, yani saiklerin ve engellerin nazar-ı itibara alınmasıdır. Binaenaleyh bazen, fakirin getirip vermiş olduğu o az miktar, Allah katında, zenginin getirmiş olduğu o çok miktardan daha kıymetli olur.

Sonra o cahil münâfıkların bakışları, fikirleri, işlerin zahirini aşamaz, böylece de az sadaka getiren fakiri ayıplar, tenkit ederler. Onların bu ayıplamaları, şu birkaç sebepten ileri gelmiş olabilir:

1) Onların, "O fakir olduğu için, ona muhtaçtır; o halde daha nasıl bunu tasadduk edebilir?" demeleridir. Ancak ne var ki (onlar bilmiyorlar ki), bu, faziletten neş'et eden bir hususdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kendilerinde fakr-u ihtiyaç olsa bile, onları, kendi öz canlarından daha üstün tutarlar.."* (Haşr, 9) buyurmuştur.

2) Onların, "Bu azıcık şeyin ne tesiri olacak ki?" demeleridir. Bu da bir cehâlettir. Zira bu adam, sadece buna gücü yetip bunu getirdiğinde, yapabileceği her şeyi yapmıştır. Binâenaleyh, bu kimsenin ameli, Allah katında başkasının amelinden daha kıymetli olur. Zira o, kalbinin alâkasını, elindeki dünya malından uzaklaştırıp kesmiş ve Allah'a tevekkül etmekle yetinmiştir.

3) Onların şöyle demeleridir: "Bu fakir kimse, o az sadakayı, bu durumda, bu makamda, kendisini, büyük ve ileri gelen kimseler arasına katmak için vermiştir." Bu da bir cehâlettir, çünkü insanın kendisini hayır ve din ehline katmaya çalışması, onun kendisini tembel, işsiz güçsüz kimselere katmasından daha hayırlıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın "سَخِرَ اللهُ مِنْهُمْ" buyruğu hakkında yapılmış olan temel açıklamayı[9] sen biliyorsun. **Esamm** şöyle demektedir: "Bundan maksat şudur: Allah, o münafıkların, iyilik nev'inden olan o amellerini zahiren kabul eder; fakat ahirette o amellerinin mükâfatını vermez. İşte bu da, onlarla alay etme kabilinden olur."

اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللهُ لَهُمْ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللهِ وَرَسُولِهٖ وَاللهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

"Onlar için ister istiğfar et, ister etme. Eğer onlar için yetmiş defa istiğfar dahi etsen, yine Allah onları kesinlikle bağışlayacak değildir. Bu, böyledir. Çünkü Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr ederek kâfir olmuşlardır. Allah ise, fâsık bir kavmi hidâyete ulaştırmaz"
(Tevbe, 80).

9 Müfessir, bununla **müşakele** denilen izah tarzına işaret etmektedir. Bu konuda mesela Bakara, 15 âyetinin tefsirine bkz. (Ç.)

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Âyetin Nüzul Sebebi: Münafıklar**

İbn Abbas (r.a.) şöyle der: "Önceki âyet, münafıklar hakkında nazil olunca onlar, "Ya Resûlallah, bizim için mağfiret talep et!" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Sizin için mağfiret talebinde bulunacağım"* dedi ve onlar için mağfiret talebine yöneldi de, bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bundan ötürü de Allah'ın Resûlü, mağfiret talebinde bulunmaktan vazgeçti."

Hasan el-Basri de şöyle demektedir: "Onlar Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelerek, özür beyanında bulunuyor ve, *"Biz sadece en güzel olanı, iyilik ve muvaffakiyet arzu ettik"* (Nisa, 62) diyorlardı. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu."

Esamm şunu rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) hutbe okurken, **Abdullah İbn Ubeyy İbn Selûl** ayağa kalktı: "Bu, Allah'ın kendisine ikramda bulunup aziz kıldığı, yardım edip desteklediği Allah'ın elçisidir.." dedi. Uhud muharebesinden sonra da böyle bir şey için ayağa kalkınca, **Hz. Ömer** ona: "Ey Allah'ın düşmanı, otur! Küfrün ortaya çıkıp âşikâr oldu!" dedi. Bunun üzerine, orada bulunanların hepsi ona cephe alıp, onu lanetlediler. O da, namaz kılmadan mescidden çıktı. Derken, kavminden birisi ona rastladı ve: "Senin mescidden çıkmana sebep nedir? Nereye gidiyorsun?" dedi. Bunun üzerine o da, cereyan eden olayı anlattı. O adam, ona: "Allah'ın Resûlü'ne dön ve senin için mağfiret talebinde bulunmasını iste!" dedi. O da: "Benim için mağfiret talebinde bulunsun ya da bulunmasın; artık aldırmıyorum!" dedi. İşte bunun üzerine: *"Onlara, 'Gelin, Allah'ın Peygamberi sizin için mağfiret talebinde bulunsun!' denildiği zaman, başlarını çevirdiler.."* (Münafikûn, 5) âyeti nazil oldu. Uhud'dan sonra münafıklar, (Hz. Peygamber'in yanına) gelerek, özür beyanında bulundular ve birtakım sudan bahaneler ileri sürerek, kendileri için istiğfar etmesini istediler.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللهُ لَهُمْ *"Eğer onlar için yetmiş kere dahi istiğfar etsen, yine Allah onları bağışlayacak değildir"* buyurmuştur.

Şa'bî'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Abdullah İbn Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl,** Allah'ın Resûlü (s.a.s.)'nü, babasının cenazesine çağırdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Sen kimsin?"* deyince o: "Ben, **Hubab İbn Abdullah**'ım" dedi. Bunun üzerine de, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Hayır,*

sen Abdullah İbn Abdullah'sın. Zira "Hubab" şeytanın adıdır" dedi, sonra da bu âyeti okudu.

Kâdî, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar için ister istiğfar et, ister etme"* âyetinin zâhiri, münafıkların Hz. Peygamber'den mağfiret talebinde bulunmasını istediklerine delâlet eder gibidir" dedi. Ben bu hususstaki haberleri naklettim.

Bu âyetin daha önceki ifadelerle en yakın ilgi ve alâkası, **İbn Abbas** (r.a)'ın bildirdiği şu husustur: "İstiğfar talebinde bulunanlar, Hz. Peygamber'i ayıplayıp tenkit edenlerdir. İşte bunun üzerine de bu âyet nazil olmuştur."

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Yetmiş" Kaydını Muteber Sayanlar**

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Muayyen bir sayı ile, umumi bir lafzı tahsis etmek, durum ve keyfiyetin, o sayının dışında kalanlar hakkında, tahsis edilen hükmün aksine olduğuna delalet eder. Bu, "hitap delili"ni benimseyenlerin görüşüdür.. Onlar şöyle demişlerdir: "Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer onlar için yetmiş kere dahi istiğfar etsen, yine Allah onları bağışlayacak değildir"* âyeti nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Allah'a yemin ederim ki, yetmiş kereden de fazla istiğfar ederim"* dedi ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar için ister istiğfar et, ister etme, haklarında birdir"* (Münafikûn, 6) âyeti nazil oluncaya kadar istiğfar talebinden vazgeçmedi. Bu âyet (Münafikûn, 6) nazil olunca da, bundan vazgeçti.

Bir kimse çıkıp şöyle diyebilir: Bu istidlâl, bu görüşün aksi için daha uygundur. Zira Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, onları kesinlikle bağışlamayacağını beyan edince, durumun zikredilen bu adedin dışında kalanlar hakkında da, zikredilen adet için söz konusu olan duruma müsavi olduğu sabit olmuş olur. Bu da, adetle kayıtlamanın, mezkûr hükmü değiştirmediğini gösterir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Kâfir ve Münafık Hakkında İstiğfar Etme Caiz midir?**

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), münafıklar için mağfiret talebinde bulunmaya yönelince, Allah onu bundan men etti.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendileri için mağfiret talebinde bulunmasını istediler. Allahu Teâlâ da Hz. Peygamberi böyle bir şeyden nehyetti. Halbuki bir şeyi nehyetmek, nehyedilenin o fiilden önce bulunmuş olmasına delâlet etmez. Biz, Hz. Peygamber

(s.a.s.)'in şu sebeplerden ve delillerden dolayı, o münafıklar için mağfiret talebinde bulunmaya yönelmediğini söylüyoruz:

a) Münafık, kâfirdir. Halbuki, Hz. Peygamber'in getirdiği şeriatte, kâfir için mağfiret talebinde bulunmanın caiz olmadığı açıktır. İşte bu sebepten dolayı Allah, Hz. Peygamber'e **İbrahim** (a.s.)'in babası hakkındaki, *"Muhakkak senin bağışlanmanı isteyeceğim.."* (Mümtehine, 4) sözü hariç, **Hz. İbrahim**'e uymasını emretmiştir. Bu, şeriatte meşhur ve ma'rûf olunca, buna yönelmek nasıl caiz olabilir?

b) Başkasının bir başkası için bir mağfiret talebinde bulunması, o başkası, günah ve isyanda ısrar ettiği sürece fayda vermez.

c) Hz. Peygamber'in, münafıklar için mağfiret talebinde bulunmaya yönelmesi, günaha yeltenmeye ve onu işlemeye teşvik etmek gibi olur.

d) Cenâb-ı Hak, Peygamber'e bu hususta icâbet etmediği zaman, Peygamber (s.a.s.)'in duası, O'nun katında merdûd olmuş olur. Bu da, Hz. Peygamber'in makam ve mertebesine halel gelmesini, noksanlığını iktizâ eder.

e) Peygamber'in yapmış olduğu bu duâ Allah tarafından kabul görseydi, o zaman icabetin meydana gelmesi hususunda, duanın sayısının azı da, çoğu gibi olur, arada bir fark bulunmazdı.

Böylece, bu sözün maksadının şu olduğu sabit olmuş olur: Münafıklar Hz. Peygamber (s.a.s)'den kendileri için mağfiret talebinde bulunmasını istediklerinde, Allah, Peygamberi'ni bundan men etmiştir. Bu âyette zikredilen sayıdan maksat ise, men etmeyi sınırlamak, (yani, "Yetmiş defadan fazla duâ edersen kabul ederim." demek) değildir; aksine bu ifade, tıpkı, kendisinden bir ihtiyacının yerine getirilmesini isteyen kimseye, o kimsenin: "Bunu benden, yetmiş defa dahi istesen, ben onu yapmam!" demesi gibidir. Bu kimse bu ifadesiyle, o kimsenin, yetmişten fazla talepte bulunması halinde onu yapacağı manasını kastetmemiştir. İşte burada da böyledir. Bu görüşü, Cenâb-ı Hakk'ın, âyetteki, *"Bu böyledir. Çünkü onlar, Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr ederek kâfir oldular"* ifâdesi de te'kid etmektedir. Böylece Cenâb-ı Hak sayısı yetmişlere ulaşsa dahi Peygamber'in istiğfarının onlara fayda vermemesinin sebebinin, onların küfür ve fıskları olduğunu beyan etmiştir. Bu sebep, yetmişten fazla olanda da söz konusudur. Böylece bu illet, bu âyetten kastedilenin, küfürde ısrar ettikleri sürece, Peygamber'in onlar için mağfiret talebinde bulunmasının kendilerine fayda vereceğine dair taşıdıkları ümidi ortadan kaldırmak olduğunun bir delili

olmuş olur. Bu izah, Hak Teâlâ'nın وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ *"Allah ise, fâsık bir kavmi hidâyete ulaştırmaz"* buyruğu da te'yid etmektedir. Zira bu ifâde, "Onların fıskları hidâyete mânidir" demektir. Böylece, doğru olanın, bizim bahsetmiş olduğumuz şeyler olduğu sabit olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Müteahhirûndan olan müfessirler şöyle demişlerdir: "Araplarca "yetmiş" sayısı, son ve nihaî bir zirvedir. Zira "yetmiş", yedinin on katı demektir. "Yedi, kıymetli bir sayıdır. Çünkü göklerin, yerin, denizlerin, mıntıkaların, yıldızların ve uzuvların sayısı da yedidir. Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak bu sayıyı burada, özellikle şundan dolayı zikretmiştir: Çünkü rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), amcası **Hamza**'nın cenaze namazında yetmiş defa tekbir aldı. Bunun üzerine sanki, "Hamza'ya kıldırdığın namazda, yetmiş defa, o müşrikler için mağfiret talebinde bulunsan dahi (...)" denilmek istenmiştir. Bu hususta temel kaidenin, Cenâb-ı Hakk'ın *"...yedi başak veren, her başakta yüz dâne bulunan bir tek tohumun hali gibidir"* (Bakara, 261) âyeti ile, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in اَلْحَسَنَةُ بِعَشْرِ اَمْثَالِهَا اِلَى سَبْعَ مِائَةٍ *"Bir iyiliğin mükâfatı, on katından başlayıp yedi yüz misline kadar çıkar..."*[10] hadisinin ifâde ettiği husus olduğu da ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu sayıyı katlama sadedinde olmak üzere Resûlü için zikretmiş olunca, bu, bu hususta temel bir sayı olmuş oldu.

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللّٰهِ وَكَرِهُوٓا اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِى الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَآءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

"Allah Resûlüne muhalefet için savaştan geri kalan münafıklar, oturmalarıyla sevindiler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat etmekten hoşlanmadılar ve: 'Bu sıcakta harbe çıkmayın' dediler. De ki: 'Cehennemin ateşi daha sıcak!' Ah bir iyice anlasalar! Artık irtikap etmekte oldukları günahın cezası olmak üzere, az gülsünler, çok ağlasınlar onlar" (Tevbe, 81-82).

10 **Buhari**, İman, 31 (1/15).

Muhallef ile Mütehallif Arasındaki Fark

Bil ki bu, münafıkların çirkin amellerinin bir başka çeşidi olup, bu da onların savaşa katılmamaktan mutluluk duyup, onu çirkin görmeleridir. **İbn Abbas** (r.a.), Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirle, **Tebük Savaşı**'nda Hz. Peygamber'le savaşa katılmayan münafıkları kastettiğini söylemiştir. Öyleyse, "muhallef" kelimesi, gidenlerden geri kalan kimse anlamına gelir.

Buna göre şâyet: "Onlar, savaşa katılmamak için çareler, yollar aramışlardır. Binâenaleyh evlâ olan, âyette فَرِحَ الْمُتَخَلِّفُونَ "Geride kalanlar sevindiler" denilmesi gerekir idi.." denilirse, buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s.), fesat çıkarıp ortalığı karıştıracaklarını bildiği için, bazı kimseleri, kendisiyle birlikte savaşa katılmaktan men etmiştir. İşte bunlar, "geri kalanlar" değil, "geri bırakılanlar" olmuş olurlar.

b) O savaşa katılmayanlar, bu âyetten sonra gelen şu âyette de, "muhallefûn" (geri bırakılanlar) diye vasfedilmiştir: *"Eğer Allah seni (Tebük'ten) Medine'ye onlardan (orada kalmış olanlardan) bir zümrenin (münafıkların) yanına döndürür de başka bir savaşa çıkmaya senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra benimle birlikte katiyyen ve ebedî (sefere) çıkamazsınız..."* (Tevbe, 83). Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, o münafıkları Hz. Peygamber'le beraber savaşa katılmaktan men edince, işte bu sebeple onlar "savaştan geri bırakılanlar" olmuş oldular.

c) Hz. Peygamber (s.a.s.), mü'minlerle beraber savaşa çıktıktan sonra, onunla beraber savaşa katılmayanlar, sefere çıkmayıp şehirde kaldıkları için, "muhallefûn" (geriye bırakılanlar) diye vasfedilmişlerdir. **İbn Abbas** "بِمَقْعَدِهِمْ" tabiri ile Allahu Teâlâ'nın Medine'yi kastettiğini söylemektedir. Buna göre âyetteki bu kelime, ism-i mekân (oturulan yer manasında) olmuş olur. **Mukâtil,** bu tabire "oturmalarıyla..." anlamını vermiştir. Buna göre de bu kelime, mastar (mastar mîm'i) olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın خِلَافَ رَسُولِ اللهِ *"Allah Resûlü'ne muhalefet için..."* buyurmuştur Bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:

1) Bu, **Kutrub, Müerric** ve **Zeccâc**'ın görüşü olup, "Hz. Peygamber hareket ederken, onların durup kalmaları sebebiyle O'na muhalefet etmek için.." anlamındadır. Bunlar, bu kelimenin "mef'ûlün leh" olması sebebiyle, mansub olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "Allah'ın Resûlü'ne (s.a.s.) muhalefet etmek için oturup kalmalarıyla sevindiler.." şeklinde olur.

2) **Ahfeş** şöyle demiştir: "Buradaki "hilâfe" kelimesi, "halfe" (arka, geri) manasındadır. **Yûnus, İsa İbn Ömer**'den, bunun manasının, "Allah'ın Resûlü'nün peşinden, ondan sonra..." şeklinde olduğunu rivâyet etmiştir." Bu âyeti خَلْفَ رَسُولِ اللهِ "Allah'ın Resûlü'nün peşinden, arkasından..." şeklinde okuyanların kıraati de bu görüşü destekler. Buna göre "hilaf" kelimesi, tıpkı "half" kelimesi gibi, muayyen bir cihetin adı olmuş olur. Bunun, bu manaya gelmesinin sebebi şudur: İnsan, öne doğru yönelmiştir. Binâenaleyh onun arkada kalan ciheti, kendisine müteveccih bir yön olması hususunda, ön tarafına muhalif ve ters bir yöndür. "Hilaf" kelimesi, "half" manasına kullanılmıştır. Nitekim, **Ebû Ubeyde, Ahvas**'ın, şu beytini nakletmiştir. عَقَبَ الرَّبِيعُ خِلَافَهُمْ فَكَأَنَّمَا بَسَطَ الشَّوَاطِبُ بَيْنَهُنَّ حَصِيرًا... Bu beyitte, hilâf, half (arka) manasına kullanılmıştır. وَكَرِهُوا اَنْ يُجَاهِدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ اللهِ buyruğunun manası: "Onlar, savaşa katılmama sebebiyle sevindiler, savaşa gitmeyi kerih gördüler" demektir. Bil ki, savaşa katılmama, geride kalma ile sevinmek, savaşa katılmayı kerih görmeye delâlet eder. Ancak ne var ki, Cenab-ı Hak bu ifadeyi te'kid için tekrarlamıştır. Bir de belki de bundan maksat, onlar o beldeye alışıp oranın halkı ile ünsiyet kesbettikleri için, orada kalmaya meyletmiş; malı ve canı öldürmeye ve heder etmeye maruz bırakmak olduğu için de, savaşa çıkmayı uygun görmemişlerdir. Hem onları bundan alıkoyan başka bir husus da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in savaşa çıktığı o zamanın çok sıcak olmasıdır ki, işte bu husus, âyet-i kerîmede, وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِى الْحَرِّ *"Ve, 'Bu sıcakta harbe çıkmayın...' dediler"* diye beyan edilmiştir. Cenâb-ı Hak, onların bu son mazeretlerine, قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ اَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ *"De ki: 'Cehennemin ateşi daha sıcak!' Ah bir iyice anlasalar!"* buyurarak cevap vermiştir: Bu, "Bu dâr-ı dünyadan sonra, başka bir dâr, yurt; bu hayattan sonra bir başka hayat daha vardır. Hem bu son bulan bir meşakkattir. O âhiretin ki ise, devam eden bir meşakkat ve sıkıntıdır" demektir. **Keşşaf sahibi** şairlerden birisinden şu mısraları nakletmiştir:

مَسَرَّةُ أَحْقَابٍ تَلَقَّيْتَ بَعْدَهَا مَسَاءَةَ يَوْمٍ اَنَّهَا شِبْهُ اَنْصَابِ

فَكَيْفَ بِاَنْ تَلْقَى مَسَرَّةَ سَاعَةٍ وَرَاءَ تَقَضِّيهَا مَسَاءَةُ أَحْقَابِ

"Uzun çağların bir sürur ve neşesi ki, kendisinden sonra, kötülüğü dağlar misali olan bir günle karşılaştın. Peki, bitiminin hemen arkasında uzun çağların kötülükleri bulunan bir saatlik mutlulukla karşılaşman hakkında ya ne düşünürsün?..."

Münafıklar Az Gülüp Çok Ağlamalıdır

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا *"Artık ... az gülsünler, çok ağlasınlar..."* buyurmuştur.. Bu, her ne kadar emir sîgasıyla gelmiş bir ifade ise de, bunun manası, bu durumun ileride vaki olacağını bildirmektir. Bunun delili, Cenab-ı Hakk'ın bu ifadenin hemen peşinden getirmiş olduğu جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"İrtikap etmekte oldukları (günahın) cezası olmak üzere"* şeklindeki ifadedir. Buna göre âyetin manası, "Onlar, bütün ömürleri boyunca sevinseler ve gülseler dahi, bu az bir şeydir, önemsizdir. Çünkü, dünyanın tamamı ve her şeyi önemsizdir, kıymetsizdir. Ama, onların ahiretteki kederleri ve ağlayışları ise çok fazladır. Zira bu, sona ermeyen bir cezadır. Devam edene, nihâyete ermeyene nispetle, sona eren azdır, önemsizdir" şeklindedir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, *"Artık ...az gülsünler, çok ağlasınlar"* buyurmuştur. **Zeccâc,** âyette geçen "cezâen" kelimesinin, mef'ûlün leh olduğunu ve âyetin manasının, "işte bundan dolayı ağlasınlar..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Hak, بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"irtikap etmekte oldukları, dünyadaki nifakları sebebiyle"* buyurmuştur. **Mu'tezile**'nin, kulun, kendi fiillerinin yaratıcısı olduğuna; Allahu Teâlâ'nın da, onlara, kendi kespleri sebebiyle değil de, doğrudan bir zarar ve azap ulaştırması halinde, zâlim olacağına dair bu âyetle yapmış oldukları istidlâlleri meşhurdur. Onların bu görüşlerini reddeden görüşler ise, tekrar etmeye gerek bırakmayacak şekilde, daha önce geçmişti.

فَإِنْ رَجَعَكَ اللهُ إِلَىٰ طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿٨٣﴾

"Eğer Allah seni (Tebük'ten Medine'ye), onlardan (orada kalmış olanlardan) bir zümrenin (münafıkların) yanına döndürür de başka bir savaşa çıkmaya senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra benimle birlikte katiyen sefere çıkamazsınız. Benimle beraber hiçbir düşmanla muharebe edemezsiniz. Çünkü siz ilk defa oturmayı hoş gördünüz. Artık bundan böyle siz, geri kalan kadın ve çocuklarla beraber oturun" (Tevbe, 83).

Münafıkların Sefere Çıkmaması Daha İyidir

Allahu Teâlâ, münafıkların rüsvaylıklarını ve kötü gidişlerini açıklayınca, onlar hakkındaki bunca tecrübeden sonra en münasip davranışın, onları sefere götürmemekte olduğunu açıkladı. Zira onların Hz. Peygamber ile savaşa çıkmaları, birçok müşkilata sebep oluyordu. Şöyle buyurdu: فَإِنْ رَجَعَكَ اللهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا *"Eğer Allah seni (Tebük'ten Medine'ye), onlardan, yani münafıklardan bir zümrenin yanına döndürür de, başka bir savaşa çıkmaya senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra benimle birlikte katiyen sefere çıkamazsınız"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, "فَإِنْ رَجَعَكَ اللهُ" ifadesiyle, bu âyet, Allah seni tekrar Medine'ye döndürürse.." manası murat edilmiştir. "**Rec' "** kelimesi, bir şeyin, daha önce bulunduğu yere dönmesi demektir. Nitekim Arapçada, رَجَعْتُهُ رَجْعًا "Onu, geri çevirdim" denilir. Bu, senin tıpkı, رَدَدْتُهُ رَدًّا "Onu, iyice reddettim, döndürdüm." demen gibidir. Cenab-ı Hak, إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ *"Onlardan bir gruba"* buyurmuştur; zira, Medine'dekilerin tamamı münafık olmayıp, aksine onların bir kısmı ihlâslı ve mazereti bulunan kimselerdi. فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ... *"Şâyet onlar, seninle beraber (başka) bir savaşa çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra artık, siz benimle beraber herhangi bir savaşa katiyen çıkamazsınız..."* Bu, onları tenkit etme, onları rahmetten uzaklaştırma ve onların nifâklarını ve rüsvaylıklarını ortaya koyma, teşhir etme yerine geçen bir ifadedir. Bu böyledir, zira Müslümanları cihada teşvik etmek, Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu dinde zarurî olarak yer alan bir hükümdür. Onların, savaşa çıkmak için izin talebinde bulunmaya yönelmelerinden sonra, bundan men edilmeleri, onların İslâm'dan çıktıklarının, çeşitli hile ve desiselerle nitelenmiş olduklarının açık bir delilidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) onların hile ve tuzaklarından sakınmak amacıyla savaşa katılmaktan men etmiştir. İşte bu husus, bu bakımdan onları lanetleme ve tardetme, kovma gibi olmuştur. Bunun bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın, *"Siz ganimetler almak için gittiğiniz vakit, o geri bırakılanlar diyecek ki: "Bırakın, biz de arkanıza düşelim." Onlar (bununla) Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: "Bizim arkamıza asla döşemezsiniz siz..."* (Fetih, 15) âyetidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu men etme işini, إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ *"Çünkü siz ilkin oturmayı hoş gördünüz"* âyetinin ifade ettiği hususa bağlamıştır. Bununla, onların **Tebük Savaşı**'na katılmamaları murat edilmiştir. Buna göre bu, "İlk defa sizin muvafakatinize duyulan ihtiyaç daha fazla

idi. Bu ihtiyaç sona erip ve siz de, bizim sizin katılmanıza çok ihtiyacımız olan bir sırada savaşa katılmadığınıza göre, şimdi biz de sizi kabul etmiyor ve size iltifat etmiyoruz..." anlamındadır. Bu âyette geçen "merre" (kere) kelimesiyle ilgili olarak, **Keşşaf sahibi** şu açıklamayı yapar: Hak Teâlâ'nın bu âyetteki "merre" kelimesi, "merrât" (defaatle, birçok kere) anlamında olmak üzere zikredilmiştir. Bu kelimeye "evvel" kelimesi muzâf kılınmıştır. "Evvel" kelimesi, "merrât" kelimesinin müfredine delâlet etmiş, onun yerine kullanılmıştır. Binâenaleyh, evlâ olan ifade tarzının, "أُولٰى مَرَّةٍ" şeklinde olmasıydı. Yine kendisi, bu soruya şu şekilde cevap vermektedir: Bu iki kullanılışın genel ve umumi olanı, هِنْدٌ اَكْبَرُ النِّسَاءِ "Hind, kadınların en büyüğüdür" denilip de, "هِنْدٌ كُبْرَى النِّسَاءِ" denilmeyişidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ *"Artık bundan böyle siz geri kalan kadın ve çocuklarla beraber oturun"* buyurmuştur.

Âlimler "hâlif" kelimesinin tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

1) **Ahfeş** ve **Ebu Ubeyde** şöyle demektedirler: "الْخَالِفِينَ" kelimesi çoğul olup, bunun müfredi "halif"ir. "Halif" ise, kavmi içinde birine halef olan, onun yerine geçen kimse demektir. Buna göre bunun manası: "Evde halef olup, başkasının yerine geçip, oradan ayrılmayan erkeklerle beraber... oturunuz" demektir.

2) "Hâlifîn" kelimesi, "muhalefet edenler" anlamındadır. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Arapçada, birisi bir kimseye muhalefet ettiğinde, ona "عَبْدٌ خَالِفٌ" ve "صَاحِبٌ خَالِفٌ" denilir." **Ahfeş,** "Evdekilere muhalif olduğu zaman, o kimseye فُلَانٌ خَالِفَةُ اَهْلِ بَيْتِهِ "Falanca, kendi ev halkına çok muhalefet edendir.." denilir." **Leys** de, "Muhalefeti çok ve fazla" anlamında, هٰذَا الرَّجُلُ خَالِفَةٌ "Bu adam, çok muhalefet edendir" ve قَوْمٌ خَالِفُونَ "Muhalefet eden kavim, topluluk denilir" demiştir. Bu kelimeyi çoğul yaptığındaysa, "hâlifûn" dersin.

3) "Halif" kelimesi, "Fasit olan, bozulan" anlamına gelir.

Esmaî şöyle demiştir: "Arapçada, tamamıyla uzaklaşıp bozulduğunda, işe yaramadığında, o şey hakkında خَلَفَ عَنْ كُلِّ خَيْرٍ - يَخْلُفُ - خُلُوفًا (Hiçbir işe yaramadı, bozuldu) denilir. Yine bozulup işe yaramadığında خَلَفَ اللَّبَنُ "süt bozuldu"; ve خَلَفَ النَّبِيذُ"şıra bozuldu.." denilir."

Sen bu üç manayı iyice kavradığın zaman, bilesin ki, lafzın bu manalardan her birine hamledilebileceğinde hiç şüphe yoktur. Çünkü o münafıklarda bütün bu sıfatlar bulunmaktaydı. Bil ki bu âyet, bir kimse, kendisiyle yakın alâkası bulunan kimselerden hile, desise ve tuzak görüp,

bunların gereğini yerine getirme hususunda bütün gücüyle gayret sarf ettiklerini müşahede ederse, bu kimsenin onlarla olan münasebetini sona erdirmesinin ve onlarla dost olmaktan kaçınmasının şart ve gerekli olduğuna delâlet eder.

وَلَا تُصَلِّ عَلٰٓى اَحَدٍ مِّنْهُمْ مَّاتَ اَبَدًا وَّلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖ ۭ اِنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَمَاتُوْا وَهُمْ فٰسِقُوْنَ ﴿٨٤﴾

"Onlardan ölen hiçbir kimsenin asla cenaze namazını kılma!.. Kabrinin başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr ile kâfir oldular ve onlar fasık olarak öldüler. (Tevbe, 84).

"Münafıkların Cenaze Namazını Kılma"

Bil ki Allahu Teâlâ, Resûlü'ne, onları yardımsız bırakma, hor ve hakir kılma, zelil etme hususunda sa'y-ü gayret göstermesini emretmiştir. Önceki âyette bahsedilen, "Onların Peygamber'le beraber savaşa çıkmaktan men edilmeleri" hususu, onların zelil, hor ve hakir kılınmasını gerektiren sebeplerin en güçlüsüdür. Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette bahsetmiş olduğu, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlardan ölen kimselere namaz kılmaktan men edilmesi" hususu da, onların zelil kılınıp yardımsız, kimsesiz ve çaresiz bırakılmalarını gerektirecek diğer bir güçlü sebeptir.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"İbn Selûl** hastalanınca Hz. Peygamber (s.a.s) onu ziyaret etti. Bunun üzerine **Abdullah İbn Ubeyy,** Hz. Peygamber'den, öldüğünde namazını kıldırmasını ve kabri başında dua etmesini istedi. Daha sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e kendisine kefen olsun diye, gömleğini istetmek üzere birisini yolladı. Hz. Peygamber de ona, dışından giydiği gömleğini gönderdi. **Abdullah** bunu geri yollayarak, içten giydiği ve derisine dokunan gömleğini istedi. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a): "O pis, necis kimseye, gömleğini niçin veriyorsun?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Benim gömleğim ondan, Allah'ın azabından herhangi bir şeyi savuşturamaz. Fakat umulur ki, Cenab-ı Hak, bu sayede o münafıkların bin adedini İslâm'a girdirir"* dedi. Zira münafıklar, **Abdullah**'tan ayrılmazlardı.

Onlar onun, bu gömleğin peşinde olduğunu ve ondan bir fayda umduğunu görünce, o gün onlardan bin adedi Müslüman oldu.

Abdullah öldüğünde, oğlu, bu haberi Hz. Peygamber'e duyurmak için geldi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, oğluna: *"Namazını kıldır ve onu defnet!"* deyince, oğlu: "Ya Resûlallah, eğer sen onun namazını kılmazsan, hiçbir Müslüman kılmaz!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) namazını kıldırmak için ayağa kalkınca, **Hz. Ömer** de ayağa kalktı ve Hz. Peygamber onun namazını kıldırmasın diye, Hz. Peygamber ile kıblenin arasına geçerek durdu. İşte bunun üzerine, bu âyet nazil oldu. Cebrail (a.s) de, Hz. Peygamber'in elbisesinden tutarak *"Onlardan, ölen hiçbir kimsenin cenaze namazını kılma"* dedi.

Vahyin Hz. Ömer'i Te'yid Etmesi

Bil ki bu husus, **Hz. Ömer** (r.a)'in, methe değer hususiyetlerinden büyük bir menkıbesine delâlet eder. Gerçekten vahiy, birçok âyette, **Hz. Ömer**'in görüşüne uygun olarak gelmiştir. Meselâ bunlardan birincisi, daha önce de bahsedildiği üzere, Bedir esirlerinden fidye alınması; ikincisi, içkinin haram kılınması; üçüncüsü, kıblenin değiştirilmesi; dördüncüsü, kadınların örtünmesini emreden âyetin inmesi; beşincisi de işte bu âyetin nüzûlüdür. Böylece âyetlerin, **Hz. Ömer** (r.a)'in görüşüne muvafık olarak inmesi, onun dindeki mertebesinin çok yüksek ve derecesinin çok kıymetli olduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) **Hz. Ömer** hakkında: *"Ey Ömer, şâyet ben peygamber olarak gönderilmeseydim, peygamber olarak mutlaka sen gönderilirdin"*[11] demiştir.

Hz. Peygamber Neden İbn Übey'in Namazını Kıldırmak İstedi?

Şâyet, "Onun kâfir olduğunu ve küfür üzere öleceğini ve bir peygamberin böylesi bir kimsenin namazını kılmasının onu tebcil ve ta'zim etme yerine geçeceğini bilmesine rağmen, Hz. Peygamber'in onun namazını kıldırması nasıl caiz olur? Hem, Peygamber onun namazını kıldığı zaman, ona dua edecektir; halbuki bu, sakıncalı bir şeydir. Çünkü Allahu Teâlâ, Peygamberi'ne, kâfirleri kesinlikle bağışlamayacağını bildirmiştir. Yine, gömleğini ona vermesi, ona değer verilmesi manasına gelir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

11 **Keşfu'l-Hafa**, (2/163).

Bunun sebebi, belki de şudur: O, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kefenlenmek için, iç gömleğini yollamak üzere, ona adam gönderdiğinde, Peygamber, zann-ı galibiyle, onun iman ettiğini düşünmüş olabilirdi. Çünkü ömrün sonu, günahkârın tevbe, kâfirin de iman edeceği bir vakittir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber, **Abdullah ibn Übeyy**'in, Müslüman olduğunu izhâr ettiğini görüp, ondan İslâm'a girdiğine dair bu emâreleri de müşahede edince, zann-ı galibiyle, onun Müslüman olduğunu düşünmüş, buna binâen de onun namazını kıldırmayı arzulamıştır. Ama, Cebrail (a.s) gelip ona, onun küfrü ve nifakı üzere öldüğünü haber verince, onun üzerine namaz kılmaktan çekinmiştir.

Hz. Peygamber'in, Gömleğini İbn Übeyy'e Göndermesi

Hz. Peygamber'in, gömleğini **Abdullah İbn Ubeyy İbn Selûl'e** vermesi meselesine gelince, âlimler bu hususta da şu izahları yapmışlardır:

1) Hz. Peygamber'in amcası **Abbas, Bedir**'de esir alındığında, üzerine giydirecek bir gömlek bulamadılar. Zira o, uzun boylu bir kimse idi. Derken, **Abdullah İbn Ubeyy,** ona gömleğini giydirdi.

2) Müşrikler, **Hudeybiye Günü Abdullah**'a: "Biz Muhammed'e boyun eğmiyoruz. Ancak seni tanıyoruz" demişlerdi. Bunun üzerine de: "Hayır, benim için, Allah'ın Resûlü'nde güzel örnekler vardır" dedi. İşte bundan dolayı, Allah'ın Resûlü ona (gömleğini vermekle) teşekkür etmiş oldu.

3) Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber'e: *"İsteyeni sakın azarlayıp kovma"* (Duha, 10) buyruğu ile, dileneni geri çevirmemesini emretmiştir. **Abdullah İbn Ubeyy** Hz. Peygamber'den gömleğini isteyince, işte bu sebeple, isteğini yerine getirmişti.

4) Gömleği vermemek kerem ehline yakışmaz.

5) **Abdullah İbn Ubeyy'in oğlu Abdullah,** sâlih ve iyi kimselerdendi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, oğlundan ötürü, ona ikramda bulunmuştur.

6) Belki de Allahu Teâlâ Hz. Peygamber'e "Sen ona gömleğini verdiğinde, bu, münafıklardan binlercesinin İslâm'a girmesine sebep olur" diye vahyetmişti. İşte, Hz. Peygamber de bu maksatla böyle yaptı. Rivâyet olunduğuna göre onlar, bunu görüp müşahede edince, binlercesi Müslüman oldu.

7) Hz. Peygamber'in, genel vasfı, şefkat ve merhamet etmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz, seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik..."* (Enbiya, 107) ve *"Sen, Allah'tan bir merhamet sayesindedir ki, onlara yumuşak*

davrandın..." (Âl-i İmran, 159) buyurmaktadır. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s) Allah'ın emrini göstererek, onun namazını kılmaktan kaçındı, re'fet ve rahmetini, şefkatini izhar etmek için de, ona gömleğini verdi.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, "Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تُصَلِّ عَلٰى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَدًا *"Onlardan ölen hiçbir kimsenin asla cenaze namazını kılma!"* âyetindeki "mâte" fiilinin, **Vâhidî,** mecrûr makamında olduğunu, zira bunun belirsiz olan "ehad" kelimesinin sıfatı olduğunu, buna göre sanki, "Onlardan ölmüş olan hiç kimse üzerine namaz kılma, dua etme.." denilmek istendiğini söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, "ebedâ" kelimesi, "ehad" kelimesiyle alâkalı bir kelimedir. Buna göre kelamın takdiri, "Onlardan birisi üzerine ebediyyen, asla namaz kılma, dua etme" şeklinde olur. Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, "وَلَا تُصَلِّ... اَبَدًا" ifadesi, ya nefy işinin, ya da nefy edilen şeyin tebîdini (ebediyyen yapılmamasını) ifade edebilir. Ama bu âyetin maksadı, birincisidir. Çünkü, bu âyetin vermiş olduğu ipuçları ve karineler, bundan maksadın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlardan herhangi birisinin namazını kılmaktan, onun için dua etmekten ebediyyen ve tamamen men edilmiş olduğuna delâlet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهٖ *"Kabrinin başında da durma"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s), bir ölüyü defnedip gömdüğünde, onun kabri başında durur ve ona dua ederdi. İşte burada, bundan men edilmiştir."

b) **Kelbî,** bunun manasının, "Sen onun kabir işlerini düzenlemekle uğraşma" şeklinde olduğunu, bunun, bir kimse birinin işini üstlenip onu deruhte ettiğinde, Arapların söylemiş oldukları "قَامَ فُلَانٌ بِاَمْرِ فُلَانٍ" deyiminden alındığını söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i onun namazını kılmaktan ve onun kabri başında durmaktan men edişini, اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُوْنَ *"Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr ile kâfir oldular ve onlar fâsık olarak öldüler"* âyetinin muhtevasına bağladığını beyan etmektedir. Bu ifadeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Fısk, Küfürden Beter midir?

Birinci soru: Fısk, küfürden daha aşağı derecededir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu yasaklamanın sebebi olarak onun kâfir olduğunu beyan edince, bundan sonra onu fâsık olarak vasfetmesinin fayda ve hikmeti nedir?

Cevap: "Kâfir", dini hususunda bazen adil olabilir. Bazen ise fâsık, adi ve kavmince merdûd olabilir. Yalan söylemek, nifak, hilekârlık, tuzak ve düzenbazlık v.b bütün dinlerde çirkin görülmüş bir husustur. Binâenaleyh münafıklar bu sıfatları taşıyınca, Cenâb-ı Hak, nifak yolunun herkes nezdinde kötü, kınanmış bir yol, davranış şekli olduğuna dikkat çekmek için, onları küfürle vasfettikten sonra da, fıskla vasfetmiştir.

Münafığın Cenaze Namazının Hükmü

İkinci soru: Kâfir olduğu halde münafık iman izhar ettiğinden, öldüğünde ona namaz kılınmaz mı?

Cevap: Mükellefiyetler, zâhire bina edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): *"Biz zâhire göre hükmederiz. Gizli haller ise Allah'a aittir"* buyurmuştur.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr ile kâfir oldular, ve onlar fâsık olarak öldüler"* buyruğu, bu men'in, yasaklamanın, bu illete bağlanmış olduğu hususunda sarih bir ifadedir. Bu ise, Allah'ın hükümlerinin bir sebebe bağlanmasını iktiza eder. Halbuki bu, olamaz, mümkün değildir. Zira, Allah'ın hükümleri kadîmdir. Halbuki illetlerse, muhdestir. Kadîmi muhdese bağlamak ise, imkânsızdır.

Cevap: Allah'ın hükümlerini, kulun yararına olan şeylere, maslahatlara bağlamanın caiz olup olmadığına dair söz, uzundur. Âyetin zâhirinin buna delâlet ettiğinde şüphe yoktur.

وَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَاَوْلَادُهُمْ ۚ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

"Onların ne malları, ne evlatları seni imrendirmesin. Allah bunları, bu varlıkları, sırf onlar sebebiyle kendilerini dünyada azaba çarptırmayı ve canlarının, onlar kâfir oldukları halde, güçlükle çıkmasını diler" (Tevbe, 85).

Benzeri Olan Tevbe 55 Âyeti ile Farkı

Bil ki bu âyet, aynısıyla, bu sûrede geçmişti. Burada da zikredilmiştir. Bu iki âyet arasında, lafız bakımından farklılıklar bulunmaktadır:

1) Cenâb-ı Hak, önceki âyette, fâ harfiyle "فَلَا تُعْجِبْكَ" (Tevbe, 55) buyurmuş, burada ise, vav harfiyle "وَلَا تُعْجِبْكَ" buyurmuştur.

2) Allahu Teâlâ, orada, "اَمْوَالُهُمْ وَلَا اَوْلَادُهُمْ" buyurmuş, burada ise, "لَا" edatını getirmeyerek "وَاَوْلَادُهُمْ" buyurmuştur.

3) Orada, "لِيُعَذِّبَهُمْ" buyurmuş, burada da lâm harfinin yerine "اَنْ" edatını getirerek "اَنْ يُعَذِّبَهُمْ" buyurmuştur.

4) Orada "فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا" buyurduğu halde, burada الْحَيٰوةُ kelimesini hazfederek, sadece "فِى الدُّنْيَا" buyurmuştur. Böylece bu iki âyet arasında, işte bu dört bakımdan farklılık meydana gelmiştir. Binaenaleyh, bizim öncelikle, bu dört yönden tezahür eden farklılığın faydalarını ele almamız, sonra da, âyetin mükerrer olmasının faydasını incelememiz gerekmektedir.

Birinci makam'a gelince, biz diyoruz ki:

Birinci tür farklılık ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, birinci âyette fâ harfiyle olmak üzere "فَلَا تُعْجِبْكَ"; ikinci âyette de vav ile, "وَلَا تُعْجِبْكَ" şeklinde getirmesidir. Evet bu farklılığın sebebi şudur: Önceki âyette, Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, *"Onlar Allah yolunda mal harcadıklarında ancak isteksiz harcarlar"* (Tevbe, 54) âyetinin hemen peşinden getirmiş, böylece onları infâk etmekten hoşlanmamakla vasfetmiştir. Onlar bu infâkı, o malların çokluğundan hayrete düşüp, onlara meftûn olduklarından dolayı kerih görmüşlerdir. İşte böyle bir sebepten dolayı Allahu Teâlâ onları, bu meftun oluştan, imrenmeden, başında takibiyye fâ'sı bulunan ifadeyle nehyederek, "فَلَا تُعْجِبْكَ" buyurmuştur. Ama bu âyette, sözün daha önceki kısımla münasebeti olmadığı için, bu nehiy, vav harfiyle getirilmiştir.

İkinci çeşit farklılığa gelince ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, önceki âyette "وَلَا اَوْلَادُهُمْ" dediği halde, bu âyette "وَاَوْلَادُهُمْ" demesidir. Bunun sebebi şudur: Böylesi sıralamalar, en düşüğünden başlayarak, en kıymetlisine doğru yükselir. Meselâ, لَا يُعْجِبُنِى اَمْرُ الْاَمِيرِ وَلَا اَمْرُ الْوَزِيرِ "Ben, ne emîrin durumuna imrenirim, ne de, vezirin durumuna"[12] denilir. Bu da, o münafıkların, çoluk çocukları ile böbürlenmelerinin mallarıyla olanından fazla olduğuna delâlet eder. Bu âyetteki sıralamaysa, onlar nezdinde, bu iki şey arasında bir fark bulunmadığına delâlet eder.

Üçüncü çeşit farklılık ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın orada, "لِيُعَذِّبَهُمْ" buyurup, buradaysa "اَنْ يُعَذِّبَهُمْ" demesidir. Bu farklılığın faydası, Allahu Teâlâ'nın hükümlerinin herhangi bir illete bağlanmasının muhal olduğuna ve her

12 Misal uygun düşmemiş görülse de metinde böyledir (Ç).

nerede ta'lîl lâm'ı gelirse, bu lâm'ın "en" manasına geldiğine dikkat çekmektir. Bu, tıpkı, إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللهَ *"Oysa kendilerine yalnız Allah'a ibadet etmeleri emrolunmuştu"* (Beyyine, 5) âyeti gibidir. Yani, "إِلَّا بِأَنْ يَعْبُدُوا اللهَ" demektir.

Dördüncü çeşit farklılığa gelince bu, önceki âyette "فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا"; bu âyette ise "فِي الدُّنْيَا" buyurulmuş olmasıdır. Cenâb-ı Hak bu âyette, dünya hayatının değersizlikte "hayat" olarak isimlendirilemeyecek bir seviyede bulunduğuna dikkat çekmek için, "اَلْحَيٰوةُ" kelimesini zikretmemiştir. Yine onun değersizliğine dikkat çekmek için, "dünya" zikredildiğinde, sadece bu lafızla yetinmek gerektiğine dikkat çekmiştir. İşte bu, lafızlar arasındaki farklılıkların izahı bu olup, Kur'an'ın hakikatlerini, özlerini bilense, ancak Allahu Teâlâ'dır.

Aynı Mananın Tekrarlanmasının Sebebi

İkinci makam'a gelince, bu âyetin niçin mükerrer olduğunun izahı olup, bunun sebebi şudur: Kalpleri en fazla kendisine çeken ve gönülleri dünya ile meşgul olmaya sevk eden şeyler, mal ve evlat ile meşgul olmaktır. Böyle olan şeylerdense, defalarca sakındırmak gerekir. Mü'min kimse için en fazla matlup olan ve nazar-ı dikkate alınması gereken şey ise, Allah'ın mağfireti ve bağışlaması olduğu için, Cenâb-ı Hak pek yerinde olarak, *"Şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için, bağışlar"* (Nisa, 48) buyruğunu, Nisa Sûresi'nde iki defa getirmiştir (Nisa, 116). Netice olarak diyebiliriz ki, buradaki tekrar, te'kîd ve iyice sakındırmak içindir. Mağfiret âyetindeki tekrar da, iyice ferahlandırıp ümit vermek içindir. Şöyle de denilmiştir: Allah, birinci âyetiyle, o âyet inerken kendilerinin malları ve çocukları bulunan bir grup münafığı; bu âyetiyle de, başka bir grup münafığı kastettiği için tekrar etmiştir. Aynı sözün, farklı farklı zamanlarda, birçok yerde birçok defa birçok kimseyle birlikte zikredilmesine ihtiyaç duyulduğunda, o sözün onlardan bazılarının yanında zikredilip söylenmesi, onun, diğerlerinin yanında da söylenmesine mani olmaz ve tekrarlanmasından müstağni kılmaz.

وَإِذَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ ءَامِنُوا بِاللهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿٨٦﴾ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾

"Allah'a iman edin, Resûlü'nün maiyyetinde cihada gidin" diye bir sûre indirildiği zaman içlerinden servet sahibi olanlar, senden izin isteyip: "Bırak bizi, harbe gitmeyip oturanlarla beraber olalım..." derler. Onar, oturanlarla beraber olmalarını hoş gördüler. Kalplerine mühür vurulmuş onların. Onlar artık pek anlamazlar" (Tevbe, 86-87).

Münafıkların Savaşa Çıkmayıp Âcizlerle Birlikte Oturmaları

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyetlerinde, münafıkların Hz. Peygamber (s.a.s)'den geri kalma ve savaşa katılmama müsaadesi alma hususunda yollar ve çareler aradıklarını beyan etmiş, bu âyette de buna şöyle bir incelik ilave etmiştir: Her ne zaman, iman etmeyi ve Hz. Peygamber'le beraber cihat etmeyi ihtiva eden, kapsayan bir âyet nazil olduğunda, onların servet ve zenginlik sahibi olanları, savaşa katılmamak için izin isteyerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bizi bırak, aciz kimselerle ve şehirde oturup kalanlarla bir olalım.." derlerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ *"Allah'a iman edin, Resûlü'nün maiyyetinde cihada gidin" diye bir sûre indirildiği zaman"* buyruğu hakkında birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Tıpkı, "Kur'an" ve "Kitab" lafızlarının, Kur'an'ın tamamı veya bir kısmı için kullanılabilmesi gibi, bu âyette bulunan "sûre" kelimesiyle de, bu sûrenin tamamının veya bir kısmının murat edilmiş olması caizdir. Burada geçen "sûre" kelimesiyle, içinde hem iman, hem de cihadı emreden âyetler bulunduğu için, "Berâe Sûresi"nin kastedilmiş olduğu söylenmiştir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "أَنْ آمِنُوا بِاللهِ" ifadesindeki "en" edatının i'rabdaki yerinin, **Vâhidî** şu şekilde olduğunu söylemiştir: "Bu kelimenin başına geldiği cümlenin, bu edattan harf-i cerrin hazfedilmiş olması sebebiyle, mahallen mansûb olup takdiri de, "بِأَنْ آمِنُوا" şeklindedir. Yani, "İman edesiniz..." demektir.

Mü'mine İman Etme Emri Verilebilir mi?

Üçüncü bahis: Bir kimse şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak, mü'minlere, iman etmelerini nasıl emretmiştir? Çünkü böyle bir emir, hâsılı tahsil etmeyi istemek olur ki bu muhaldir."

Âlimler buna da şu şekilde cevap vermişlerdir: Mü'minlere imanı emretmenin manası, o imana devam etmelerini ve ileride de ona sımsıkı sarılmalarını istemek demektir. Ben derim ki, böyle bir cevaba gerek yoktur. Çünkü emir, o (münafık)lara yöneliktir. Cenâb-ı Hak, iman etme emrini, cihat etmek emrinden önce zikretmiştir. Çünkü kelamın takdiri şöyledir: Buna göre münafıklara sanki, "Sizin, iman etmeden önce cihada yönelmeniz, hiçbir şey ifade etmez. Öyleyse sizin önce iman etmeniz, sonra da, cihatla meşgul olmanız gerekir, ve cihatla meşgul olmanız dinde, ancak bundan sonra sizin için bir mâna ifade eder" denilmek istenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sûre nazil olduğunda, onların neler söylediğini de naklederek: اِسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ *"İçlerinden servet sahibi olanlar, senden izin isteyip: "Bırak bizi, harbe gidemeyip oturanlarla beraber olalım" derler..."* buyurmuştur. Bu âyette bulunan, *"servet sahipleri"* ifadesiyle ilgili iki açıklama yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** ve **Hasan el-Basri,** "Bundan, malî yönden zenginler murat edilmiştir" derlerken;

2) **Esamm,** "Bundan maksat, bakışların kendisine yöneldiği liderlerdir" demiştir.

Burada, özellikle أُولُوا الطَّوْلِ *"servet sahipleri"* tabirinin zikredilmesi hakkında da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Sefere ve cihada çıkabilecek durumda olduklarından, çıkmamalarından ötürü onlar kınanmaya müstahak olmuşlardır.

b) Mal ve sefere çıkma kudreti olan kimse, izin istemeye ihtiyaç duymaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ *"Onlar, oturanlarla beraber olmalarını hoş gördüler"* buyurmuştur. **"Hâlif"** kelimesinin ne demek olduğunu, "فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ" (Tevbe, 83) âyetinin tefsirinde ele alıp açıklamıştık. Burada bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Ferrâ** şöyle demiştir: **"Havâlif** kelimesi, evinde oturan, oradan hiç ayrılmayan kadınlar demektir. Buna göre mana, "Onlar, cihada katılmama hususunda, kadınlar gibi olmaya razı oldular" şeklinde olur.

b) Bu kelimenin, "hâlife" kelimesinin cem'i olması da mümkündür. "Hâlife" kelimesi ise, asîl olmayan kimse anlamına gelir."

Ferrâ sözüne devamla şöyle der: "Arapçada "fâris - fevâris" (binici, süvari) ve "hâlik – havâlik" (helâk olan...) kelimeleri hariç çoğulu "fevâil" vezninde olan "fâil" vezninden kelime bulunmamaktadır."

Birinci görüş daha tercihe şayandır. Zira, bu kelime kıllet ve zillete daha fazla delâlet eder. Müfessirler, "Münafıklara, kendilerinin kadınlara benzetilmesi çok zor geliyordu" demişlerdir.

Kalbin Mühürlenmesi Meselesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَطُبِعَ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ *"Kalplerine mühür vurulmuş onların. Artık onlar pek anlamazlar"* buyurmuştur. Sen, biz Ehl-i sünnete göre "tab' ve hatm"in, imanın tahakkuk etmesine mani olan ve küfrü gerektiren kuvvetli bir sebebin bulunması demek olduğunu biliyorsun. Bu böyledir, zira herhangi bir fiilin sebepsiz olarak meydana gelmesi muhal olunca, küfür için kuvvetli ve derin bir sebep bulununca, kalp, âdeta küfür üzere mühürlenmiş gibi olur. Sonra o sebebin tahakkuku şâyet kul tarafından olursa, o zaman teselsül gerekir. Eğer Allah tarafından ise, o zaman maksat hasıl olmuş demektir.

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Tab', kalbin, küfre meyletmek hususunda sanki iman etmeye karşı ölmüş bir hale, bir noktaya varıp ulaşması demektir."

Mu'tezile'ye göre ise tab', kalpte meydana gelen bir alâmet ve emâre demektir. Bu hususdaki tafsilatlı açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara Sûresi'ndeki "خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ" (Bakara, 6) âyetinin tefsirinde geçmişti. Cenâb-ı Hak, "فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ" buyurmuştur. Yani "Onlar, Allah'ın cihadı emretmesindeki hikmetinin sırlarını anlayamazlar" demektir.

لٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ ۚ وَاُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ ۖ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ اَعَدَّ اللّٰهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾

"Fakat o Peygamber ve onun beraberinde bulunan mü'minler mallarıyla, canlarıyla savaştılar. İşte onlar var ya, bütün hayırlar onlarındır. Allah onlar için -kendileri, içinde ebedî kalıcı olmak

üzere- altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu, en büyük saadettir" (Tevbe, 88-89).

Mü'minlerin Güzel Sıfatları

Bil ki Allahu Teâlâ münafıkların cihattan kaçma hususundaki hallerini ortaya koyunca, Peygamber ve ona iman edenlerin durumlarının, bunlarınkine benzemediğini beyân buyurmuştur. Çünkü, Hz. Peygamber ve iman edenler, Allah'ın rızasını talep ve O'na yaklaşma hususunda mallarını ve canlarını harcamışlardır,

Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyete "lâkin" edatıyla başlamasının hikmeti de şudur: Bu, "O münafıklar, savaşa katılmaktan geri dururlarsa, o savaşa, onlardan daha hayırlı, niyet ve itikat bakımından daha samimi ve ihlaslı olanlar katılmışlardır" demektir. Bu tıpkı, *"Şimdi onlar, bunları tanımayıp da kâfir olurlarsa, biz ona, bunu inkâr etmeyen bir kavmi vekîl kılmışızdır"* (En'âm, 89) ve *"Eğer kibirlenmek isterlerse, Rabbinin nezdinde bulunan melekler hiç usanmadan gece gündüz O'nu tesbih ve takdis ederler"* (Fussilet, 38) âyetleri gibidir.

Cenâb-ı Hak onları, çabucak cihada koşmakla vasfedince, onların elde edeceği fayda ve menfaatleri de beyan etmiş olup, bunlar şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, وَأُولٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ *"Bütün hayırlar onlarındır"* âyetinin ifade ettiği husus. Bil ki "hayrat" lafzı, mutlak olarak zikredildiği için, her iki dünyanın hayır ve menfaatlerini de içine alır. فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ *"İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlü kadınlar vardır"* (Rahman, 70) âyetinden dolayı, bu kelimenin, huriler anlamına geldiği de söylenmiştir.

2) وَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Onlar umduklarına kavuşanların tâ kendileridir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın "لَهُمُ الْخَيْرَاتُ" buyruğu ile ilahî mükâfat; "هُمُ الْمُفْلِحُونَ" buyruğu ile de ikab ve azaptan kurtuluş kastedilmiştir.

3) اَعَدَّ اللهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا *"Allah onlar için, -kendileri, içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan cennetler hazırladı"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu âyette bulunan "cennat" lafzının, "hayrât" ve "müflihûn" lafızlarının tefsiri olması muhtemel olduğu gibi, "hayrât" ve "müflihûn" lafızlarının savaş, ikram, servet, güç, kuvvet

ve üstün gelme gibi dünya menfaatleri; "cennât" lafzının da, âhiret mükâfatı manasına gelmesi de muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"İşte bu, en büyük saadettir"* buyurmuştur. Bu, o halin, yüce bir mertebe ve yüksek bir derece olduğunu ifade eder.

وَجَآءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُۥ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٠﴾

"Bedevîlerden özür dermeyan edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Resûlü'ne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. İçlerinde kâfir olanları pek acıklı bir azap çarpacaktır" (Tevbe, 90).

Bil ki Allahu Teâlâ, Medine'deki münafıkların durumlarını bildirince, bedevî olan münafıkların durumlarını açıklamaya başlayarak, "وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ" buyurmuştur. Âyetin başındaki "وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ" kelimesinde iki kıraat vardır. Birincisi **Dahhak**'ın **İbn Abbas**'tan naklettiği "اَلْمُعْذِرُونَ" kıraatidir. **İbn Abbas** bu âyeti okuduğunda: "Allah lanet etsin muazzirlere!" demişti. Öyle anlaşılıyor ki, ona göre muazzir: "Özrü olmadığı halde özür uyduran kimse" manasına gelmektedir. Gerçek özrü olan kimseye ise "mazur" denir.

Netice olarak diyebiliriz ki "اَلْمُعْذِرُ" özrünü iyice anlatabilmek için çaba sarf eden kimse demektir. Arapların, قَدْ اَعْذَرَ مَنْ اَنْذَرَ "Başına gelecek şeylerden seni sakındıran kimse, artık mazurdur" ifadesi de böyledir. Bu kıraate göre âyetin manası: "Allahu Teâlâ, özrü olanlarla, yalan söyleyenleri birbirinden ayırmıştır" şeklinde olur. O halde, "اَلْمُعْذِرُونَ" özür beyan edip mazeretlerini ortaya koyan kimseler demek olur. Bunların, **Esed** ve **Katafân kabileleri** olduğu ileri sürülmüştür. Zira onlar: "Bizim çoluk çocuğumuz var; bizim sıkıntımız var. O halde, savaşa katılmamamız hususunda bize müsaade et" demişlerdir. Bunların, **Amir İbn Tufeyl**'in kavmi olduğu da ileri sürülmüştür. Zira onlar: "Şâyet biz seninle beraber savaşırsak, **Tayy Kabilesi**'nin bedevîleri bize hücum eder" demişlerdi. Bunun üzerine de Allah'ın Resûlü, onlara izin vermişti. **Mücahid**'den, bunların, özür beyan eden bir kısım **Katafanlı** olduğu da rivâyet edilmiştir.

Bu kelimeyi, şeddeli olarak "اَلْمُعَذِّرُونَ" şeklinde okuyanlara gelince ki bu, âmmenin kıraatidir. Bunun Arapça bakımından iki tür izahı yapılabilir:

1) **Ferrâ, Zeccâc ve İbnu'l-Enbarî**'nin ileri sürmüş olduğu husus. Buna göre bu lafzın aslı, "mu'tezirûn"dur. Tâ'nın fethası ayn'a verilip, zel, tâ'dan iptal edilip, zel'e idğam edilmiştir. Böylece de zel, şeddeli olmuştur. **İ'tizar,** bazen yalan söyleme ile de olur. Bu, tıpkı يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ *"Onlara döndüğün vakit, size özür beyan ederler"* (Tevbe, 94) âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, bu özür beyan etmenin fasit ve yanlış olduğunu, *"De ki: "Özür dilemeyin"* (Tevbe, 94) ifadesiyle beyan buyurmuştur. Bazen de doğru olabilir. Bu, **Lebîd**'in tıpkı, وَمَنْ يَبْكِ حَوْلًا كَامِلًا / فَقَدِ اعْتَذَرَ "Kim tam bir yıl ağlarsa, mazur sayılır" yani, "gerçek bir özür izhar etmiş olur..." sözünde olduğu gibidir.

2) "Mu'azzirûn" kelimesinin, taksirde bulunmak anlamına gelen "ta'zîr" kelimesinden "اَلْمُفَعِّلُونَ" vezninde bir kelime olmasıdır. Nitekim Arapçada, bir kimse bir şeyde ileri gitmeyip, mübalağada bulunmayıp geri durduğunda "عَذَّرَ تَعْذِيرًا" denilir. Mesela sen, birisini bir işte yeterli bulup, o da o işte kusur işlediğinde قَامَ فُلَانٌ قِيَامَ تَعْذِيرٍ "Falanca, bu işi eksik yaptı" dersin. Binâenaleyh, şâyet biz bu kelimeyi şeddesiz olarak okursak, o zaman bu kelime yalan söyleyenler anlamını ifade eder. Ama bu kelimeyi şeddeli okur ve "mu'tezirun" anlamına alırsak, bu durumda onların bu hususta, doğru olmaları da, yalancı olmaları da muhtemel olur.

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Burada bahsedilen "mu'azzirûn" kelimesiyle, doğru söyleyenler kastedilmiştir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan sonra, وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Allah'a ve Resûlü'ne yalan söyleyenler de oturup kaldılar"* kısmını getirmiş olmasıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onları, yalan söyleyen gruptan ayırınca, bu onların yalancı olmadıklarına delâlet etmiş olur.

Vâhidî, Ebû Amr'dan, senediyle beraber şunu rivâyet etmiştir: "Ona bu âyet sorulduğunda O: "Birtakım kimseler, aslı esası olmayan birtakım mazeretler ileri sürmüşlerdi ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"özür dermeyân edenler... geldiler"* buyruğuyla işte bunlar kastedilmiştir. Diğerleri de, hiçbir mazeret ya da bir mazeret şüphesi bulunmaksızın doğrudan doğruya, Allah'a karşı gelerek savaştan geri kalanlardır ki, Hak Teâlâ'nın *"Allah'a ve Resûlü'ne yalan söyleyenler de oturup kaldı(lar)"* buyruğuyla da işte bunlar kastedilmiştir."

Ebu Amr'ın ileri sürdüğü bu açıklama muhtemel olup, ancak ne var ki, birinci görüş daha açıktır.

Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ve Resûlü'ne yalan söyleyenler de oturup kaldılar"* buyurmuştur. Bu âyetle kastedilenler, gelmeyen ve özür de beyan etmeyen bedevî münafıklardır. Böylece bu ifadeyle onların, iman iddialarında, Allah ve Resûlullah'ı yalanladıkları ortaya çıkmıştır. **Übeyy,** şeddeli olmak üzere, "kezzebû" şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hak, سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"İçlerinde kâfir olanları pek acıklı bir azap çarpacaktır"* buyurmuştur. Onların başına gelecek olan bu elîm azap, dünyada öldürülmeleri, âhirette de, cehennem ateşine dûçar olmalarıyla tahakkuk etmiştir. Cenâb-ı Hak, *"içlerinde"* buyurdu; zira O, ilmi ile onların bir kısmının ilerde iman edeceklerini ve böylece de bu cezâdan kurtulacaklarını biliyordu. İşte bundan dolayı, kısmîlik (teb'îz) ifade eden "min" edatını zikretmiştir.

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَآءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضٰى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ اِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهٖ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذِينَ اِذَا مَآ اَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَآ اَجِدُ مَآ اَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَاَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا اَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ ﴿٩٢﴾

"Allah ve Resûlü hakkında iyi düşünmeleri şartıyla, ne zayıflara, ne hastalara, ne de fakirliklerinden dolayı seferde harcayacak şey bulamayanlara bir günah yoktur. İyilik edenlere karşı da muâhezeye bir yol yoktur. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. Bir de şunlara günah yoktur: Kendilerini yüklemen için ne zaman sana geldilerse "Size bir binek bulamıyorum" dedin ve harcayacak bir şey bulamadılar da, kederlerinden gözleri yaş döke döke döndüler" (Tevbe, 91-92).

Savaştan Muâf Olanlar

Bil ki Allahu Teâlâ, özrü bulunmaksızın mazereti varmış zannı uyandıranlar hakkındaki tehdidini bildirince, gerçek mazeret sahiplerini de

beyân buyurmuş ve bunların savaş ve cihatla ilgili mükellefiyetlerden muaf olduklarını açıklamıştır. Bunlar birkaç kısımdır:

Birinci kısım: İhtiyarlar gibi, sıhhatli fakat bünyesi zayıf olan ve yaratılışça narin olanlar. İşte, âyette "duafâ" (zayıflar) kelimesi ile kastedilenler bunlardır. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın الْمَرْضٰى *"ve hastalar"* kelimesini buna atfetmiş olmasıdır. Matûf ise ma'tûfun aleyh'ten başkadır. Âyette geçen "duafâ" kelimesini bizim söylediğimiz manaya hamletmeyenler, onları hastalardan ayrı saymamışlardır.

İkinci kısım: Hastalardır. Bu kısma körler, kötürümler, müzmin hastalar girer. Yine kendisinde muharebe etmesine mani olan herhangi bir hastalığı bulunanlar da bu kısma dahildir.

Üçüncü kısım: Bunlar da hazırlığı, yiyeceği içeceği ve biniti olmayan kimselerdir ve bunlar, harcayacak bir şey bulamayan kimselerdir. Çünkü bu gibi kimseler, ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayabildikleri takdirde savaşa katılmaları faydalı olur. Bu kimseler, ya kendi mallarından yahut da başka bir kimsenin yardımı ile bu imkânı elde edebilirler. Böylesi bir güç ve imkanı bulamayanlar mücahitlere külfet olur, mücahitleri esas maksatlarıyla meşgul olmaktan engellerler.

Cenâb-ı Hak bu üç kısmı zikrettikten sonra, bunlar için "herhangi bir günah olmadığını" beyan buyurmuştur ki bundan maksadı, bunların savaşa katılmayabileceklerini beyan etmektir. Yoksa bu âyette, onların savaşa katılmalarının haram olduğunu gösteren bir ifade yoktur. Çünkü şâyet bunlardan biri, kendisini o mücahitlere bir yük ve bir külfet kılmama şartıyla, ya onların eşyalarını koruyarak yahut da sayılarını çoğaltarak, gücü nispetinde mücahitlere yardım etmek için savaşa katılırsa, bu makbul bir tâat ve ibadet olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu katılmayabilme hususunda belli bir şart koşmuştur. O da, إِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ *"Allah ve Resülü hakkında iyi düşünmeleri şartıyla..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "Onlar şehirde kaldıkları süre içerisinde asılsız haberler yaymaktan ve fitne çıkarmaktan kaçınmaları ve savaşa katılan mücahitlerin evlerinin işlerini görmek, yahut da mücahitlerin evlerine sevindirici haberler ulaştırmaya gayret göstererek onlara hayır ulaştırma hususunda çaba sarf etmeleri şartıyla" demektir. İşte bütün bunlar, mücahitlere yardım etmek demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ *"İyilik edenlere karşı da muâhezeye bir yol yoktur"* buyurmuştur. Âlimler, cihada katılmamaları sebebi ile haklarında bir günah söz konusu olmayanların, bu ifâdenin hükmüne girmiş oldukları hususunda ittifak etmiş, ama bu tabirin umum ifâde edip etmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, lafzın bu manaya tahsis edilmiş olduğunu, çünkü âyetin bunlar hakkında nâzil olduğunu ileri sürerlerken, bazıları da nazar-ı dikkate alınacak şeyin, sebeb-i nüzulün hususiliği değil, lafzın umûmiliği olacağını söylemişlerdir.

"Muhsin", "ihsân" fiilini yapan kimsedir. İhsan kapılarının en başta geleni ise, *"lâ ilâhe illallah"* sözüdür. Bu kelime-i tevhidi söyleyen ve buna bu şekilde inanan herkes Müslümanlardan olmuş olur. O halde âyetteki, *"Muhsinlere (iyilik edenlere) karşı bir yol yoktur"* ifadesi, bütün Müslümanlara karşı bir yolun olmadığını anlatır. Binaenaleyh bu ifâde, umûmi olması hasebiyle her Müslümanın halinde, berâet-i zimmetin asıl olduğunu ve o Müslümanın gerek malı, gerek nefsi hakkında başkasının bir talebinin bulunmamasını gerektirir. Böylece bu, başka bir delil bulunmadığı zaman, kişinin canı hakkında asıl olanın, onun öldürülmesinin haram olduğuna; yine ayrı bir delil (dayanak) bulunmadığı müddetçe malının alınmasının haram olduğuna; yine ayrı bir delil olmadığı müddetçe kişiye herhangi bir mükellefiyetin yöneltilemeyeceğine delâlet eder. Böylece bu âyet, işte bu izah ile, berâet-i zimmetin asıl olduğunu gösterme hususunda, şeriatte nazar-ı dikkate alınan bir esas olmuş olur. Binâenaleyh eğer, hususi bir hâdisede, belli bir hükmün gerekli olduğunu gösteren bir nass vârid olursa, o zaman hâss olanı, âmm olana takdim etmek için, bu husûsi nass ile hükmederiz. Aksi halde bu nass, berâet-i asliyyenin bulunduğu hususunda yeterli olur.

Kıyası kabul etmeyen âlimler, bu âyetle bu hususta istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu nass, asıl olanın, berâet-i zimmet olup mükellef tutmama olduğuna delâlet eder. O halde kıyas, ya zimmetin berâetine, ya zimmetin meşguliyetine delâlet eder. Birincisi bâtıldır, çünkü berâet-i zimmet bu nassın muktezası ile sâbit olunca, artık onu kıyas ile ispat etmek abes olur. İkincisi de bâtıldır, çünkü bu takdirde bu kıyas, bu nâssın umûmiliğini tahsis etmiş olur ki, bu câiz değildir. Zira nassın kıyastan daha güçlü olduğu sâbittir. İşte bu yolla şeriat zabt-u rabt altına alınmış olur, belirlenmiş olur, özetlenmiş olur ve nihâyetsiz ihtilaf ve karışıklıklardan

uzak olmuş olur. Bu böyledir. Çünkü padişah bir valisini, bir beldeye idâreci olarak gönderdiğinde, ona "Efendi! Benim sana ve o memleket halkına teklifim şu şudur" der ve mesela ona yüz çeşit teklif vaadinde bulunur, daha sonra da sözüne devamla, "işte bu mükellefiyetler dışında, onlar üzerinde hiç kimsenin bir yolu yoktur" dediğinde, bu söz padişah tarafından, o halk üzerinde, bahsedilen o yüz çeşit teklif dışında herhangi bir yükümlülüğün bulunmadığı hususunda açık bir ifade olmuş olur. Eğer bu padişah, bu yüz şeyin dışında kalan yasakları ayrıntılı bir biçimde, açıkça belirtme mükellefiyetini üzerine alsa, bunu yapamaz, bu imkansız olur. Çünkü yasaklar sınırsızdır. Aksine o padişahın, yasak koyma hususunda, "Zikredip tafsilatta bulunduğum şeyler hariç, hiç kimsenin hiç kimseye karşı bir yolu yoktur" demiş olması yeterli olur. İşte burada da böyledir. Allahu Teâlâ, *"İyilik edenlere karşı bir yol yoktur"* buyurunca bu, hiç kimseye karşı bir yolun olmamasını gerektirir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de bin veya daha az veya daha çok mükellefiyetten bahsedince, bu, mükellefiyetin bahsedilen o bin şeye münhasır olduğu hususunda açık bir ifade olmuş olur. Fakat bunun dışında, Allah'ın mahlûkât üzerinde herhangi bir mükellefiyeti, emri ve yasağı yoktur. İşte bu yolla da şeriatin hükümleri güzelce belirlenmiş, kolay istifade edilir ve çok yardımlı olmuş olur. Kur'an, bütün mükellefiyet ve hükümlerin beyanını tastamam yerine getirmiş, işte o zaman Hak Teâlâ'nın *"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim"* (Mâide, 3) âyetinin ifâde ettiği husus gerçekleşmiş ve işte o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın diye, biz sana Kur'an'ı indirdik"* (Nahl, 44) âyetinin ifâde ettiği husus tahakkuk etmiş olur. Herhangi bir hüküm hususunda kıyasa tutunmaya da kesinlikle ihtiyaç kalmaz." İşte **Dâvûd el-İsfehânî (ez-Zâhirî)** ve arkadaşları gibi, Zâhirîlerin bu konudaki izahları bundan ibarettir.

Bil ki Allahu Teâlâ âyette zayıfları, hastaları ve fakirleri zikredince, Allah ve Resûlü hakkında iyi düşünmeleri şartıyla, cihâda katılmamalarının câiz olduğunu ve onların muhsinlerden olduğunu, onlara karşı hiç kimsenin bir yolu olmadığını beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, mâzur sayılacak olanların dördüncü kısmını zikrederek وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ *"Bir de şunlara günah yoktur: Kendilerini yüklemen için ne zaman sana geldilerse, 'Size bir binek bulamıyorum' dedin ve harcayacak bir şey bulamadılar da kederlerinden gözleri yaş döke döke*

döndüler" buyurmuştur. Buna göre şâyet, "Bunlar âyetteki, *"Ne de fakirliklerinden dolayı, seferde harcayacaklarını bulamayanlara bir günah yoktur"* ifâdesinin hükmüne dâhil değiller midir? Binâenaleyh bunun tekrar edilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: *"Harcayacaklarını bulamayanlar",* nafakalarından başka kendilerinde bir şey bulunmayan fakirlerdir; âyetin bu son ifâdesinde bahsedilenler ise, nafakaya sâhip olup da, binecek bir şey bulamayanlardır.

Müfessirler bu âyetin sebeb-i nüzulü hususunda şunları söylemişlerdir:

1) **Mücâhid,** "Âyette bahsedilenler üç kardeş olup, **Mukarrinoğulları Ma'kil, Süveyd** ve **Nu'man**'dırlar. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, kendilerini çarıklar ve nâlinlerle (yani yaya olarak) savaşa göndermesini istemişler, Hz. Peygamber (s.a.s.) de: *"Size bir binek bulamıyorum"* deyince, onlar ağlaya ağlaya geri dönmüşlerdi" demiştir.

2) **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: Bu âyet, **Ebu Musâ el-Eş'ârî** ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelmişler ve kendilerini savaşa göndermesini istemişlerdi. Ama Hz. Peygamber (s.a.s.), bu isteği öfke ile karşılayarak: *"Vallahi ben sizi sevk edemem ve sizi bindirecek bir şey de bulamıyorum"*[13] dedi. Bunun üzerine onlar da ağlayarak gerisin geriye dönüp gittiler. Derken Hz. Peygamber (s.a.s.) onları geri çağırdı ve onlara en güzel develerden bir zevd (üçten ona kadar sürü) verdi. Bunun üzerine **Ebu Musâ** (r.a.), "Sen yemin etmemiş miydin ya Resûlallah?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de şöyle buyurdu: *"Ama inşaallah ben, bir yemin edip de, ondan daha hayırlısını gördüğümde, o hayırlı olanı yaparım ve yeminime keffaret veririm."*[14]

3) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, kendilerine bir binek vermesini istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Size bir binek bulamıyorum"* demişti. Çünkü yolculuk uzundu. İnsan, (böyle yolculuklarda) birisi bineceği, diğeri de azığını ve eşyasını yükleyeceği iki deveye muhtaçtır."

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Âyetteki "تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا" tabiri, تَفِيضُ دَمْعًا "Göz, yaş akıtır" sözün gibidir. Bu, "O, gözünün yaşını akıtır" ifadesinden daha beliğdir. Çünkü bunda, yaş akıtan gözün kendisi kılınmıştır.

13 **Buharî,** Eyman, 18 (7/228); **Müslim,** Eyman, 9 (3/1270).
14 **Buharî,** Eyman, 1 (7/216); **Müslim,** Eyman, 9 (3/1270).

إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَآءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٩٣﴾ يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٤﴾

"Mes'uliyet ancak o kimseleredir ki, zengin oldukları halde senden izin isterler. Bunlar geri kalanlarla berâber olmaya rızâ gösterdiler. Allah da kalplerini mühürledi. Artık onlar bilmezler. Onlara döndüğünüz vakit, size özür beyan ederler. De ki: "Özür dilemeyin, size katiyen inanmıyoruz. Allah, bize haberlerinizi vermiştir. (Bundan sonraki) hareketinizi de hem Allah, hem de Resûlü görecektir. En sonunda gizliyi ve aşikârı bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O size, neler yapıyordunuz, hepsini haber verecektir" (Tevbe, 93-94)

Harpten Kaçıp Cezayı Hak Edenler

Cenâb-ı Hak, bir önceki âyette *"İyilik edenlere (Muhsinlere) karşı bir yol yoktur"* buyurunca, *"Mes'uliyet ancak şöyle şöyle olanlaradır.."* buyurmuştur. Sonraki birinci âyette, *"Muhsinlere karşı bir yol, bir mes'uliyet yoktur"* ifâdesi ile kastedilenin, savaş ve cihat hususunda olduğunu ve bu âyette bahsedilen "yol olmayış" hükmünün savaşa has olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın muhsinlere karşı olmadığını söylediği o yol, yani mes'uliyet, münafıklar için söz konusu olan mesuliyet olup, bu da, cihatla ilgili olan yoldur. Buna göre mana, "Savaşa katılmama hususunda senden izin isteyen o zenginler yok mu, Allah'ın (muâheze) yolu onlar üzerine gereklidir. Allah'ın onlara, savaşa gitmeleriyle ilgili olan mükellefiyeti, onlara yöneltilmiştir ve onların savaşa katılmama hususunda kesinlikle bir mazeretleri yoktur" şeklindedir."

Buna göre şâyet, "Âyetteki "radû" *(rıza gösterdiler..)* ifâdesinin i'rabdaki yeri nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, bir müste'nef cümle olup, sanki "Onlar zengin oldukları halde, niçin izin istiyorlar?" denilmiş de, "Onlar alçaklığa, düşüklüğe, kadınlar içinde oturup kalmaya râzı oldular ve Allah onların kalplerini mühürledi" şeklinde cevap verilmiştir. Yani, "Onların

cihattan nefret etmelerinin sebebi, Allah'ın kalplerini mühürlemiş olmasıdır. İşte bu mühürleme yüzünden, onlar cihattaki dinî ve dünyevî faydaların neler olduğunu bilememişlerdir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ *"Onlara döndüğünüz vakit size özür beyân ederler. De ki: "Özür dilemeyin, size katiyen inanmıyoruz"* buyurmuştur. Bu, özür beyân etmekten men etmenin bir sebebidir. Çünkü özür beyan edenin maksadı, özrünü kabul ettirmektir. Binaenaleyh (karşısındaki) topluluğun, kendisinin herhangi bir hususta yalan söylediğini bildiğinde, insanın, özür beyan etmeyi bırakması gerekir. Âyetteki, قَدْ نَبَّاَنَا اللّٰهُ مِنْ اَخْبَارِكُمْ *"Allah bize haberlerinizi vermiştir"* buyruğu onlara inanmamanın illetidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Resûlü'nü, onların kalplerindeki kötülüklere, hilelere ve nifâka muttali kılınca, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onları, ileri sürdükleri bu özürleri hususunda tasdik etmesi imkânsız olur.

Allahu Teâlâ daha sonra وَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ *"Bundan sonraki hareketlerinizi de hem Allah, hem Resûlü görecektir"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, bu mazeretlerini ifâde ederken, kendiliklerinden Peygamberi ve mü'minleri sevdikleri, onlara şefkat duyup, yardım etmek istedikleri zannını uyandırıyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Bundan sonraki hareketlerinizi de hem Allah, hem Resûlü görecektir"*, yani "Allah ve Resûlü, zahiren gösterdiğiniz doğruluk ve saflık üzere kalıp kalmayacağınızı bilir" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak ثُمَّ تُرَدُّونَ اِلٰى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"En sonunda gizliyi ve aşikârı bilen (Allah'a) döndürüleceksiniz"* buyurmuştur. Eğer سَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ *"Allah amelinizi görecek"* buyurduğuna göre, niçin "Siz O'na döndürüleceksiniz" demeyip, bunun başına "sümme" edatını getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Allahu Teâlâ'yı "gaybın ve aşikârın âlimi" diye tavsif etmede, O'nun, onların pis batınlarına ve hile ile, yalan ile dopdolu kalplerine muttali olduğuna bir delâlet vardır. Bu ifâdede çok şiddetli bir korkutma ve onlar için büyük bir sakındırma vardır.

سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ اِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَآءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

"Onlara döndüğünüz zaman, kendilerini muaheze etmekten vazgeçmeniz için Allah'a yemin ederler. O halde onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar murdardır. İrtikap edegeldiklerinin cezası olarak varacakları yer cehennemdir. Kendilerinden râzı olmanız için size yemin edecekler. Fakat eğer siz onlardan râzı olursanız, şüphesiz Allah o fâsıklar gürûhundan râzı olmaz" (Tevbe, 95-96).

Münâfıkların Yalan Yere Yemin ve Mazeret Beyan Etmeleri

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette, onların mazeret beyanında bulunduklarını nakledince, bu âyette de onların o mazeretlerini, yalan yeminlerle kuvvetlendirmek istediklerini belirtmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, سَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ لَكُمْ اِذَا انْقَلَبْتُمْ اِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ *"Onlara döndüğünüz zaman, kendilerini muaheze etmekten vazgeçmeniz için Allah'a yemin ederler"* ifâdesine gelince, bil ki bu söz onların, Allah'a yemin ettiklerine delâlet etmekle beraber yeminin konusuna delâlet etmiyor. İşte bu sebeple "Onlar, cihada çıkamadıklarına dair yemin etmişlerdir" denilmiştir. Onlar buna, "Siz onlardan yüz çeviresiniz, yani vazgeçesiniz ve onları kınamaktan geri durasınız diye yemin etmişlerdir" de denilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاَعْرِضُوا عَنْهُمْ *"O halde onlardan yüz çevirin"* buyurmuştur.

İbn Abbas şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu emirle onlarla konuşmanın ve selâmın terk edilmesini kastetmiştir.."

Mukâtil şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde, *"Onlarla oturup kalkmayın;onlarla konuşmayın!"*[15] buyurdu."

Ehl-i maâni de şöyle demiştir: "Onlar yakalarının bırakılması manasında yüz çevirilmesini istediler de, onlara, buğzedilmeme suretiyle yüz çevirilme cezası verildi. Daha sonra da, onlardan yüz çevirmenin vâcip olmasının sebebini zikrederek, اِنَّهُمْ رِجْسٌ *"Çünkü onlar murdardır"* buyurdu. Bu, "zira onların içlerindeki pislik ve necâset, ruhanî bir pisliktir. Maddi pisliklerden kaçınıldığına göre, manevî pisliklerin insana sirâyet etmesinden kaçınmak ve insanın tabiatının o tür amellere meyletmesinden sakınmak için onlardan uzaklaşmak öncelikle gerekli olur" demektir.

15 **Keşfu'l-Hafa** (2/395).

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَمَأْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"İrtikap edegeldiklerinin cezâsı olarak varacakları yer cehennemdir"* buyurmuş olup, bunun manası açıktır.

Cenâb-ı Hak, bu âyette, Müslümanlar kendilerine eziyetten yüz çevirsinler diye, onların Allah'a yemin ettiklerini beyân buyurunca, onların Müslümanları razı etmek için de yemin ettiklerini açıklamış, daha sonra da, Müslümanları onlardan hoşnut olmaktan nehyederek فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللهَ لَا يَرْضٰى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ *"Eğer siz onlardan razı olursanız, şüphesiz Allah o fâsıklar gürûhundan razı olmaz"* buyurmuştur. Bu, "Allah onlardan hoşnut ve razı olmadığı halde, şâyet siz onlardan razı olursanız, sizin isteğiniz Allah'ın isteğine aykırı olmuş olur. Halbuki, bu caiz değildir" demektir.

Ben diyorum ki, bu manalar önceki âyetlerde de bulunuyordu. Allah bu manaları, burada tekrarladı. Öyle sanıyorum ki, önceki âyetler, Medine'deki münafıklara; bu ise, bedevî münafıklara ve çöldekilere bir hitaptır. İster şehirde, isterse çölde olsunlar, münafıkların metod ve yolları birbirine yakın olunca, şüphesiz ki, onlarla alâkalı olan söz de, birbirine yakın üslup üzere îrad edilmiştir.

اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَآ اَنْزَلَ اللهُ عَلٰى رَسُولِهٖ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَآئِرَ عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ السَّوْءِ وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾

"Bedevîler, küfür ve nifak bakımından daha şiddetli; Allah'ın, Resûlü üzerine indirdiğinin sınırlarını tanımamaya da daha hazırdırlar. Allah, kemâliyle bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir. Bedevîlerden öyle kimse vardır ki, harcayacağını bir angarya sayar ve size belâlar gelmesini bekler durur. O belâlar kendi başlarına olsun! Allah hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir" (Tevbe, 97-98).

Bedevîler Nifakta Daha İleridir

Bil ki bu âyet, bizim söylediğimiz şu hususun doğruluğuna delâlet etmektedir: Allahu Teâlâ bu hükümlere tekrar yer vermiştir. Çünkü bu

âyetlerle bedevî münafıklara hitap murat edilmiştir. İşte bu sebeple onların küfür ve nifâklarının daha şiddetli olup Allah'ın indirdiği hükümlerin hudutlarını tanımamaya da daha hazır olduklarını beyân buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Arâb ile A'râb Arasındaki Fark**

Dilciler şöyle demektedirler: "Arapçada, soy bakımından Arap olan bir kimseye, "رَجُلٌ عَرَبِيٌّ" denilir ki, bu kelimenin çoğulu, "اَلْعَرَبُ" kelimesidir. Bu tıpkı "مَجُوسِيٌّ" (Mecusi) ve "يَهُودِيٌّ" (Yahudi) denilip de, cemilerinde nisbet yâ'sı hazfedilerek "اَلْمَجُوسُ" (Mecusiler) ve "اَلْيَهُودُ" (Yahudiler) denilmesi gibidir. Yine Arapçada, ister Arap ırkından, isterse mevaliden olsun, çölde yaşayan ve yağmurların yağıp otun bittiği yerleri araştıran kimseye de, elif ile, رَجُلٌ اَعْرَابِيٌّ "Bedevî adam" denilip, bunun da çoğulu "اَلْاَعَارِيبُ" veya اَلْاَعْرَابُ (bedevîler...) kelimeleridir. Bu nedenle, bedeviye, "Ey Arap! (Ey Arabî)" denildiğinde sevinir, ama, ırken Arap olanlara, "Ey A'rabî!" denildiğindeyse kızar. O halde, Arap beldelerine yerleşerek oralarda yaşayanlara Arâb; çölde yaşayanlara ise **"A'râb"** ismi verilir. Bu ikisinin farklı şeyler olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) *"Arapları sevmek imandandır"*[16] buyurmuştur. Ama, a'rabîleri (bedevileri) Cenâb-ı Hak, bu âyette kınamıştır.

b) Muhacir ve ensar için, "A'râb" denilmesi caiz değildir. Zira onlar ancak Arap olup, dinin mertebelerinde a'rabîlerden önce gelirler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): لَا تُؤَمَّرُ اِمْرَأَةٌ رَجُلًا وَلَا فَاسِقٌ مُؤْمِنًا وَلَا اَعْرَابِيٌّ مُهَاجِرًا *"Hiçbir kadın, erkeğe; fâsık, mü'mine; bedevî de muhacire idareci yapılmaz"*[17] buyurmuştur.

c) Arapların, Arap olarak isimlendirilmesi şundandır: Çünkü, **Hz. İsmail**'in çocukları "Arebe"de doğup büyümüşlerdir. Arebe ise, Tihâme (Çöl) bölgesindendir. Böylece o çocuklar, beldelerine nisbet edilmişlerdir. Arap yarımadasında meskûn olan ve onların dillerini konuşanlar da, onlardandır. Çünkü bunlar da **Hz. İsmail**'in çocuklarındandır.

Yine, Arapların "Arap" adını almalarının sebebinin, onların lisanlarının kalplerindeki şeyleri i'râb yani ifade etmesi olduğu da ileri sürülmüştür. Arapçanın, diğer dillerde bulunmayan pek çok fesahat ve akıcılık üslûbu ihtiva ettiğinde de şüphe yoktur.

16 **Kenzu'l-Ummal**, 12. Cilt, 33924. Hadis.

17 Bu hadisi belli başlı kitap ve fihristlerde bulamadık. **Razi**'de "لا تؤمن" olarak nûn iledir. Fakat doğrusunun râ ile "لا تؤمر" olup dizgi hatası olduğunu zannediyoruz.

Hikmet erbabından birinin, yazmış olduğu bir kitapta şöyle dediğini gördüm: "Rumların hikmeti beyinlerindedir. Zira onlar, çok acayip terkipler meydana getirebilirler. Hindlilerin hikmeti vehimlerinde, Yunanlıların hikmetiyse kalplerindedir. Bu böyledir, zira çok mal elde etmek, akılla alâkalı bir şeydir. Arapların hikmeti de, lisanlarındadır. Bu, onların lafızlarının çok tatlı ve ibarelerinin de çok çekici olmasındandır."

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyette Muayyen Bedevîler Kastedilmiştir.**

Bazı kimseler şöyle demiştir: Başında elif-lâm bulunan çoğul kelimelerde asıl olan, onun daha önce geçmiş belirli bir şeye ait olmasıdır. Binaenaleyh, daha önce geçmiş belirli bir şey bulunmazsa, bu kelime zorunlu olarak istiğrak manasına hamledilir. Zira, çoğul sîgaların manalarının tahakkuk etmesinde, üç veya daha fazla miktarın bulunması kâfidir. Elif-lâm, tarif ifâde eder. Öyleyse daha önce geçmiş, malum olan bir topluluk bulunursa, bu kelimenin onlara hamledilmesi gerekir. Yok eğer bulunmazsa, mücmellikten kaçınmak için, istiğrak manasına hamledilmesi gerekir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın el-a'râb kelimesiyle, muayyen bir grup bedevî münafık kastedilmiştir ki onlar, Medineli münafıklarla dost idiler. Binaenaleyh, bu lafız onlara aittir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, bedevî Araplar hakkında şu iki hükmü vermiştir:

Birinci hüküm: Onların küfür ve nifak bakımından daha beter olmalarıdır. Bunun sebebi şunlardır:

1) Bedevîler, vahşîlere benzerler.

2) Kuru ve yakıcı havanın onları istilâ etmesi. Bu onların, daha fazla şaşırmalarına, kibirlenmelerine, böbürlenmelerine, büyüklenmelerine ve tökezleyip yanılmalarına yol açar.

3) Onlar, bir idarecinin idaresi, bir terbiyecinin terbiyesi, bir âmirin kontrolü ve emri altında değillerdi. Bu sebeple, diledikleri gibi yaşıyorlardı. Kim böyle olursa, her yönden en büyük fesatçı olur.

4) Akşam sabah Hz. Peygamber'in va'z u nasihatini, şifalı açıklamalarını ve mükemmel terbiyesini müşahede edip gören kimse, nasıl olur da bu hayırlardan etkilenmeyen ve onun bu kutlu haberini duymayan kimseye müsavi olabilir?

5) Şehirde yaşayanlarla çölde yaşayanlar arasındaki farkı bilmek için, dağda yetişen yabanî meyveleri, bağda-bahçede yetişen meyvelerle mukayese et!

İkinci hüküm: وَاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ *"Allah'ın, Resûlü üzerine indirdiği hükümlerin sınırlarını tanımamaya da daha hazırdırlar"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Âyetteki "ecder" kelimesinin manası, daha müsait, daha lâyık" demektir. Bu âyette, takdiri "وَاَجْدَرُ بِاَنْ لَا يَعْلَمُوا" şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır. "حُدُودَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ" ifâdesinin tefsiri hususunda, "mükellefiyetlerin ve hükümlerinin miktarı; adl, tevhit, nübüvvet ve meâdın delillerinin dereceleri"dir denilmiştir. Allah, *"Maklûkatın kalplerindekini en iyi bilen, farz kıldığı farzlar hakkında da en iyi hükmedendir"* buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا *"Bedevîlerden öyle kimse vardır ki, harcayacağını bir angarya sayar.."* buyurmuştur. "Mağrem", "garâme" gibi mastardır. Bunun manası şudur: "Bedevî Araplardan, Allah yolunda infâk edilen şeyin bir angarya ve ziyan olduğuna inananlar bulunmaktadır. Onun böyle düşünmesinin sebebi şudur: O zatın, Allah rızası için ve O'nun mükâfatını beklediği için değil, sırf Müslümanların tenkidinden korunup gösteriş yapmak için harcamaktadır.

Cenâb-ı Hak, وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ *"Ve size, belâlar gelmesini bekler durur"* buyurmuştur. Yani, "ölümünüzü, öldürülmenizi gözetirler" takdirindedir. Bu, "Hz. Peygamber'in ölümü sebebiyle işlerinizin altüst olmasını ve müşriklerin de size galip gelmesini gözetirler" demektir.

Cenâb-ı Hak sonra, bunu onlara iâde ederek, عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ *"O belâlar kendi başlarına olsun!"* buyurmuştur. "Dâire" kelimesinin tekil bir kelime olması mümkün olduğu gibi, bunun sıfât-ı galibe, mevsûfu hazfolan bir sıfat olması da mümkündür. Bu ancak, tıpkı bir daire gibi insanı kuşatan ve kendisinden kurtulması mümkün olmayan bir belâ, bir musibet hakkında kullanılır. "سَوْءِ" kelimesi sin harfinin hem ötresi hem de fethası ile okunmuştur. **Ferrâ,** şöyle demektedir: "Bu kelimeyi, sin'in fethasıyla okumak daha uygundur. Zira, bu senin سَاءَ - يَسُوءُ - سَوْءًا اَوْ مَسَاءَةً (kötü olmak) şeklindeki sözünün bir mastarıdır. Sin harfini ötre ile okuyan, bu kelimeyi isim kabul etmiştir. Bu da tıpkı senin: عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ الْبَلَاءِ وَالْعَذَابِ "Belâ ve azap dairesi, onların üzerine olsun" demen gibidir. Ne مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ *"Senin baban kötü bir adam değildi.."* (Meryem, 28) ve de, وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ *"Kötü*

zanda bulundunuz" (Fetih, 12) âyetlerinde sin'i damme okumak caiz değildir. Aksi halde âyetin takdiri مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ عَذَابٍ "Senin baban, azap olan bir adam değildir" ve وَظَنَنْتُمْ ظَنَّ الْعَذَابِ "azap zanda bulundunuz" şeklinde olurdu. Bunun böyle olmayacağı malûmdur."

Ahfeş ve **Ebu Ubeyd** şöyle demişlerdir: "Kim sin'i fetha ile okursa, bu tıpkı senin "رَجُلٌ سَوْءٌ – اِمْرَاَةٌ سَوْءٌ" şeklindeki sözün gibi olur. Daha sonra da, başına elif lâm getirilerek رَجُلُ السَّوْءِ "kötü adam" denilir" Bu hususta **Ahfeş** şu beyti nakletmiştir:

وَكُنْتَ كَذِئْبِ السَّوْءِ لَمَا رَأْسِى دَمًا بِصَاحِبِهِ يَوْمًا أَحَالَ عَلَى الدَّمِ

"Sen, bir gün sahibinin (arkadaşının) üzerinde bir kan gördüğünde hemen kanın üzerine atılan kötü bir kurt gibisin."

Sin'i ötre ile okuyanlar ise, "اَلسُّوءُ" sözüyle, zarar vermeyi, şerri, belâyı ve kötülüğü murat etmişlerdir. Buna göre sanki, "Hezimet ve belâ dairesi onların başına olsun. Bu, onların başına insin!" denilmek istenmiştir.

Ebu Ali el-Farisî de şöyle demiştir: "Şâyet "daîre" kelimesi, "sev' " veya "**sû'** " kelimelerine muzaf kılınmazsa, bundan (doğrudan doğruya) kötülük manası murat edilir. Zira دَائِرَةُ الدَّهْرِ "Zamanın belâ ve musibeti" tabiri ancak, kötülük hakkında kullanılır."

Bunun iyice kavradığında biz diyoruz ki: Buna göre mana, "Belâ ve hüzün, onlar üzerinde dönüp dolaşsın. Onlar, Muhammed (s.a.s) ve O'nun dini hususunda, ancak kendilerini üzen şeyi görsünler" şeklinde olur.

Daha sonra Cenab-ı Hak, وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ buyurmuştur. Yani, "Allah onların sözlerini bihakkın, niyetlerini de bihakkın bilendir" demektir.

وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ اَلَآ اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللهُ فِى رَحْمَتِهٖ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٩﴾

"Bedevîlerden öyle adam da vardır ki Allah'a ve ahiret gününe inanır, infak edeceğini Allah yanında yakınlıklara ve Peygamber'in dualarına vesile edinir. Haberiniz olsun ki bu, onlar için gerçek bir yakınlıktır. Allah, onları rahmetine koyacaktır. Şüphesiz ki Allah çok affeden, çok merhametli olandır" (Tevbe, 99).

Makbul ve Salih Bedeviler

Bil ki Allahu Teâlâ, bedevîler içinde Allah yolundaki infakını, bir angarya kabul edenler olduğunu beyan edince, yine onların içinde iman etmiş, sâlih ve Allah yolundaki infâkını, Allah'a yakınlık vesilesi kabul eden mücahit kimseler bulunduğunu da beyân buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ bu iki grubu, şu iki vasıfla nitelemiştir:

a) Onun, Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş olması. Bu tabirin gayesi, bütün tâatlerde önce mutlaka iman aslının bulunmasına dikkat çekmektir. Bu, cihatta da böyledir.

b) Onun, yaptığı infakını, Allah'a ve Resûl'ün duâlarına yakınlaşma vesilesi bilmesidir.

Bu ifâde hakkında iki bahis bulunmaktadır:

1) **Zeccâc** "قُرُبَاتٍ" kelimesinde, râ'nın ötresi ile "kurubât"; fethası ile "kurabât" ve sükûnu ile "kurbât" şeklinde olmak üzere, üç vechin caiz olduğunu" söylemiştir.

2) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: **"Kurubât** kelimesi, "يَتَّخِذُ" (edinir) fiilinin ikinci mef'ûlüdür. Buna göre mana, "Onun infakı, Allah'a yakınlığın ve Resûlü'nün duâlarının meydana gelmesi içindir; çünkü Resûl, tasadduk edenlere hayır ve bereket duâları edip, onlar için mağfiret talebinde bulunur" şeklinde olur. Bu Hz. Peygamber'in tıpkı *"Allah'ım, sen Ebu Evfâ'nın, âile ve çoluk çocuğuna rahmet et!"* demesi gibidir." Cenâb-ı Hak da, *"Onlara duâ et!"* (Tevbe 103) buyurmuştur. Binâenaleyh, o kimsenin infak ettiği şeyler, Allah'a yaklaşma ve Resûlü'nün duâlarının meydana gelme vesilesi olunca, "O, infak ettiği şeylere, Allah'a yakınlık ve Resûlü'nün duâlarına bir vesile edindi" denilmiştir.

Cenâb-ı Hak da, اَلَا اِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ *"Haberiniz olsun ki bu, onlar için gerçek bir yakınlıktır"* buyurmuştur. Bu ifâde, Allah tarafından, tasaddukta bulunan kimse için, infakının Allah'a yakınlaşma ve Peygamberi'nin dualarına vesile olduğuna dair inancı konusunda bir şahâdettir. Cenâb-ı Hak bu şahâdetini, hem harf-i tembih olan اَلَا (dikkat edin, iyi bilin) edatı, hem de tahkik harfi olan "اِنَّ" edatı ile te'kid etmiştir.

Daha sonra bu te'kîdi iyice arttırarak سَيُدْخِلُهُمُ اللّٰهُ فِى رَحْمَتِهِ *"Allah onları rahmetine koyacaktır"* buyurmuştur.

Biz, sin harfinin, te'kîdi iyice arttırdığını söylemiştik. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ buyurmuştur. Yani "Allah onların günahlarını bağışlayan, onları böylesi tâatlere muvaffak kıldığı için de, onlara merhamet edendir" demektir. **Nafi,** râ'nın dammesi ile "kurubetun" şeklinde okumuştur ki, aslolan budur. Daha sonra bu kelime tıpkı "kutb" (kitaplar); "rusl" (رُسْلٌ) (peygamberler) ve "tunb" (طُنْبٌ) (uzun ip) kelimelerinde olduğu gibi, tahfifle okunmuştur. Bu kelimelerde de aslolan ötre ile okunmaktır. Bu harfleri sükunla okumak, tahfif ile okumak demektir.

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

"İslam'da birinci dereceyi kazanan, muhacirler ve ensâr ile, onlara güzellikle tâbi olanlardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah bunlar için, kendileri, içinde ebedî kalıcılar olmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu, en büyük bahtiyarlıktır" (Tevbe, 100).

Sabikûn (Öncüler)

Bil ki Allahu Teâlâ, infak ettikleri şeyleri Allah'a yaklaşma ve Resûlü'nün duâsına bir vesile bilen bedevî Arapların faziletlerini ve onlar için hazırlamış olduğu mükâfatı zikredince onların makam ve mevkilerinden daha yüce makamlar bulunduğunu söylemiştir ki, bunlar da birinci dereceyi kazananların mertebeleridir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, muhâcir ve ensardan birinci dereceyi kazananların kimler olduğu hususunda ihtilâf etmişler ve bu hususta birkaç görüş beyân etmişlerdir:

a) **İbn Abbas** (r.a), bunların her iki kıbleye dönerek namaz kılan ve **Bedir**'e iştirâk edenler olduğunu söylerken; **Şa'bî**'den bunların **Bey'atu'r-rıdvân**'da

bulunanlar olduğu nakledilmiştir. Bana göre bu hususta doğru olanın, bunların, hicret ve yardım etme hususunda birinci dereceyi almış olan kimseler olmasıdır. Bunun böyle olduğuna şu delâlet etmektedir: Cenâb-ı Hak, bunları "öncüler" diye nitelemiş, ama onların hangi hususta ilk ve birinciler olduğunu beyân etmemiştir. Böylece lafız, mücmel olarak gelmiştir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak onları muhâcir ve ensâr olmakla vasfetmiştir. Binâenaleyh bu lafzı, onları muhâcir ve ensâr kılan manasına hamletmek gerekir ki, bu da onların hicret edip, yardımda bulunmalarıdır. Binâenaleyh, bundan muradın, lafzın mücmelliğini gidermek için, hicret ve yardımda birinci dereceyi işgal eden olması gerekir. Hicretin nefislere güç gelen ve tabiatlara da ters düşen bir iş olması sebebiyle hicret hususunda yarışmak büyük bir tâattır. Binaenaleyh, buna kim önce koşarsa, bu tâat hususunda, başkalarına önder olmuş olur ve bu aynı zamanda da Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini takviye etmiş ve O'nun gönlündeki yalnızlık duygusunu silip yok etmeye bir sebep olmuş olur. Yardım etme hususundaki yarışma da böyledir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde, şüphe yok ki O'na yardım ve hizmet hususunda yarışanlar, "Bunu, önce ben yapayım" diyenler, büyük bir makama nail olmuşlardır. İşte bütün bu sebeplerden dolayı âyetteki bu tabirden muradın, "hicrette birinci dereceyi işgâl edenler" olması gerekir.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: İnsanlar içinde hicrete ilk koşan, **Hz. Ebu Bekir**'dir; çünkü **Ebu Bekir,** Hz. Peygamber'in hizmetinde ve O'nun, her yerde, her zaman arkadaşı idi. Binâenaleyh, onun bu makamdan alacağı hisse ve pay, başkalarınınkinden daha yücedir. **Ali İbn Ebî Talib,** her ne kadar ilk hicret edenler arasında ise de, ne var ki o, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in hicretinden sonra hicret edebilmiştir. **Hz. Ali**'nin, Hz. Peygamber'in işlerinden dolayı Mekke'de kaldığında şüphe yoktur. Ancak ne var ki, hicrete ilk koşma sıfatı, fiili **Ebu Bekir** için tahakkuk etmiştir. Şu halde **Ebu Bekir**'in bu faziletten alacağı pay, daha fazla olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, **Hz. Ebu Bekir,** Allah'ın kendisinden, kendisinin de Allah'tan razı olmuş olduğuna hükmedilen bir zât olmuş olur ki, bu da üstünlük derecelerinin en üstündedir. Bunun böyle olduğu da sabit olunca, O'nun, Allah'ın Resûlü'nden sonra hak imam, halife olması gerekir. Çünkü, şâyet **Ebu Bekir**'in imamlığı ve halifeliği bâtıl olmuş olsaydı, o zaman **Ebu Bekir,** laneti ve gazap olunmayı hak etmiş olurdu ki, bu da, böylesi bir üstünlük ve ta'zîmin bulunması ile bağdaşmaz. Böylece

bu âyet, **Hz. Ebû Bekir** ve **Hz. Ömer** (r.a.)'in üstünlüğüne ve halife olmalarının muteber ve yerinde olduğuna en açık bir biçimde delâlet eden delillerden olmuş olur.

Buna göre şâyet: "Âyetin bu ifâdesinden, muhacir ve ensârdan, İslâm'a ilk girenlerin murat edilmiş olması niçin mümkün olmasın? Çünkü bunlar iman etmişlerdir. Gerek Mekke'deki, gerekse Medine'deki Müslümanların sayısı az idi, aynı zamanda da güçsüz, zayıf idiler. Böylece İslâm, bunlar sebebiyle kuvvetlenmiş, Müslümanların sayısı da, bunların Müslüman olması sebebiyle çoğalmış; onların Müslümanlığı sebebiyle Hz. Peygamber'in kalbi güçlenip kuvvetlenmiş ve başkaları da onları görüp örnek almış; onları kendilerine önder edinmişlerdir. Binâenaleyh, onların bu hususstaki durumları, güzel bir çığır açanın durumu gibidir. Böylece o yoldan elde edilecek mükâfat ve o yola göre amel edenlerin mükâfatı kıyamete kadar, aynı zamanda bu kimseye de yazılır.

Sonra biz diyoruz ki: "Farzet ki **Ebu Bekir,** muhacirlerin ilki olması sebebiyle bu âyetin hükmüne dahil olmuş olsun. Ancak ne var ki siz onun bu hal üzere devam ettiğini neye dayanarak söyleyebiliyorsunuz? Onun bu halini değiştirdiği ve halifeliğe yönelmesi sebebiyle, bu üstünlüğün kendisinden silinip gittiğinin söylenilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, bunun birincisine şu şekilde cevap verebiliriz:

Âyetteki "sabikûn" (öncüler) lafzını, zaman itibariyle öne geçenler manasına hamletmek, hakkında delil bulunmayan bir iddiadır. Çünkü âyette geçen "sabikûn" lafzı, mutlak bir ifadedir. Binâenaleyh bunu, müddet bakımından öncelik manasına hamletmek, diğer hususlardaki öncelik manasına hamletmekten daha gerekli değildir. Halbuki biz bunu, hicret hususundaki öncelik anlamına almanın daha uygun olduğunu beyân etmiştik. Bu soruyu soranın, "Bundan maksadın, Müslüman olmadaki öncelik olması mümkün değil midir!" şeklindeki sorusuna da şöyle cevap veriyoruz.

Biz deriz ki: Hicretteki öncelik, Müslüman olmadaki önceliği de içine alır. Halbuki Müslüman olmadaki öncelik, hicret hususundaki önceliği içine almaz. O halde, bu lafzı, hicretteki öncelik anlamına hamletmek evlâ olur. Farzet ki biz, bu lafzı, imandaki öncelik manasına alalım. Ancak ne var ki "Sabikûne'l-evvelûn" kelimesi çoğul bir ifâdedir. Binâenaleyh bu kelimeleri bir cemâat ve topluluk anlamına hamletmek gerekir. Böyle olunca da, bu ifâdenin içine, hem **Hz. Ali** (r.a.), hem de başkaları girmiş olur. Farzedelim

ki âlimler, **Hz. Ebu Bekir**'in mi, **Hz. Ali**'nin mi daha önce iman ettiği hususunda ihtilâf etmiş olsunlar. Ancak ne var ki onlar, **Hz. Ebu Bekir**'in ilk dereceyi alanlardan olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hadisçiler de, erkeklerden ilk önce Müslüman olanların **Hz. Ebu Bekir,** kadınlardan **Hz. Hatice,** çocuklardan **Hz. Ali,** kölelerden de **Zeyd İbn Sabit** olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Böyle olması halinde de, **Ebu Bekir,** birinci dereceyi alanlardan olmuş olur. Hem biz, ilk önce iman etmenin, ancak kendisiyle Hz. Peygamber'in kalbinin kuvvet kazanması ve başkalarına da önder ve örnek, "muktedâ bih" olması açısından büyük fazilet ve üstünlüğü gerektirdiğini beyan etmiştik. Böylesi bir mana, **Hz. Ebu Bekir**'de daha ileri derecededir. Zira, **Hz. Ebu Bekir** Müslüman olduğunda yaşı ilerlemiş ve insanlarca da tanınan bir kimse idi. Kendisine de bu hususta, sahâbenin (r.a.) önde gelenlerinden bir grup uymuştur. Zira, **Hz. Ebu Bekir** Müslüman olunca, **Talha, Zübeyir** ve **Osman İbn Affan**'a gittiği, onlara İslam'ı arz ettiği, birkaç gün sonra onları Hz. Peygamber'e getirdiği ve onların da Hz. Peygamber'in huzurunda Müslüman oldukları nakledilmiştir. Böylece, **Hz. Ebu Bekir**'in İslâm'a girmesi sebebiyle İslâm'a kuvvet katıldığı ve **Hz. Ebu Bekir**'in, başkalarına bir örnek olduğu ortaya çıkmış olur. Halbuki bütün bu hususlar **Hz. Ali** (r.a.) için söz konusu değildir. Çünkü **Hz. Ali** o zamanlar küçük yaştaydı ve evin içinde dolaşan bir çocuk gibiydi. Onun o vakitte Müslüman olmasıyla, İslâm'ın kuvvetinde bir artış olmamıştı ve o zaman, başkalarına da bir örnek olamamıştı. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın *"Birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ensâr..."* buyruğunda işaret edilen önderin **Hz. Ebu Bekir**'den başkası olmadığı sabit olmuş olur.

Ama, bu soruyu soranın, "Siz niçin **Ebu Bekir**'in, imamete yönelmesinden sonra da bu hal üzere kaldığını söyleyebiliyorsunuz?" şeklindeki sözüne gelince; biz diyoruz ki:

Cenâb-ı Hakk'ın, رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ *"Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır"* buyruğu bütün halleri ve zamanları içine alan bir ifâdedir. Bunun böyle olduğunun delili, her vaktin ve her durumun, bu ifadeden istisnâ edilebilip de, "Allah, onlardan imâmet talep etme zamanı hariç, razı olmuştur" denilebilmesidir. Halbuki istisnânın gereği, istisnâ yapılmadığı zaman, istisnânın hükmüne dahil olan şeyleri, hükümden çıkarıp atmaktır. Veyahut biz şöyle diyoruz: "Biz, Allahu Teâlâ'nın, onları, *"birinci dereceyi işgal eden muhacirler.."* diye vasfetmiş

olduğunu beyân etmiştik. Bu da bundan muradın, onların, hicret hususunda birinciler olmasını iktizâ eder.

Sonra Cenab-ı Hak onları bu vasıfla niteleyince, onlar için ta'zim ihtiva eden bir ifadeye yer vermiştir ki, bu da O'nun: *"Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır"* sözüdür. Hicret hususundaki öncelik, ta'zim edip saygı duymanın uygun ve münasip bir vasfıdır. Halbuki hükmün, kendisine münasip bir vasfın peşinden zikredilmesi, o hükmün o vasfa bağlandığını gösterir. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır"* ifadesinden hasıl olan ta'zim ve saygının, onların hicret hususunda en önde bulunmuş olmalarına bağlanmış olduğuna delâlet eder. İllet bulunduğu sürece, illete bağlı olan (ma'lûl) ün de o illete terettüp edip bağlı olması gerekir. Onların, hicret hususunda birinciler olması, onların bütün ömürleri boyunca, devam eden bir vasıftır. Binâenaleyh bu rıdvan-ı ilahinin de onların yaşadıkları süre içinde bulunması gerekir. Veyahut da biz şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hak وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى تَحْتَهَا الْاَنْهَارُ *"Allah bunlar için, altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı"* buyurmuştur. Bu da, Allahu Teâlâ'nın, o cennetleri onlar için hazırlayıp onlara tayin etmiş olmasını iktiza eder. İşte Cenâb-ı Hakk'ın böyle yapması da, onları cennete layık kılan sıfat üzere bulunmalarını gerektirir.

Hiç kimse şöyle diyemez: "Bu ifadeyle "Allah o cennetleri onlara, onlar iman sıfatı üzere kalmaları halinde hazırlamıştır" manası kastedilmiştir." Zira, biz diyoruz ki bu, aşırı bir takdir yapmak olup, bu da zahirin hilafına bir durumdur. Hem böyle olması halinde, haklarında böylesi bir medih zikredilenlerle diğer kimseler arasında bir fark kalmaz. Çünkü Allah, iman etmeleri halinde, **Firavun, Hâman, Ebû Cehl** ve **Ebu Leheb** için de, "altlarından nehirler akan cennetler" hazırlamış olur. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, büyük bir medh ve mükemmel bir övgü, sena sadedinde söylediği malumdur. Binâenaleyh bunu, onların ileri sürdükleri manaya hamletmek, bu medh ve övgünün batıl olmasını gerektirir. Böylece bu soru sâkıt olur. Bu âyetin, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in faziletine ve onun imametinin (devlet reisliğinin) kesinlikle doğru olduğuna delâlet eden bir âyet olduğu ortaya çıkmış olur.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Övgü Bütün Sahabeye Şâmil midir?**

Âlimler, bu âyetteki medhin bütün sahabeyi içine alıp almadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bu âyetin, sadece

hicret ve yardımda birinci dereceyi alanlara şamil olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşe göre bu âyet, sadece sahabenin ileri gelenlerini içine almış olur. Çünkü "min" edatı teb'îz (kısmilik) ifade eder. Bazı âlimler de: "Hayır, bu ifade bütün sahabeye şamildir. Çünkü sahabenin hepsi, diğer Müslümanlara nazaran "birinciler (sabikûn)" olarak tavsif edilmişlerdir. Âyetteki مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ *"Muhacirlerden ve ensardan"* ifadesinin başındaki "مِنْ" edatı, "teb'iz" için değil, aksine tebyin içindir. Buna göre bunun manası, "Muhâcir ve ensâr olarak tavsif edilen sabikûn (öncüler)..." şeklindedir. Bu tıpkı, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"O halde murdar putlardan kaçınınız"* (Hacc, 30) âyetinde olduğu gibidir. Âlimlerin çoğu bu görüşü benimsemişlerdir.

Humeyd b. Ziyâd'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bir gün **Muhammed b. Ka'b el-Kurazî**'ye, aralarında çıkmış olan fitneyi (kargaşayı) kastederek, "Resûlullah'ın ashabının aralarında meydana gelen şey hususundaki durumlarını bana söyle" dedim. Bunun üzerine o da bana: "Allahu Teâlâ onların hepsini bağışlamıştır. Onların iyi davrananlarına da, kötü davranmış olanlarına da cenneti vâcip (kesin) kıldığını Kur'an'ında bildirmiştir" dedi. Ben ona, "Allah, Kur'an'ın neresinde onlara cenneti vacip kıldığını belirtiyor?" dediğimde de, o: "Sübhanallah! Sen, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İslam'da birinci dereceyi kazanan, muhacirler ve ensar ile, onlara güzellikle tabi olanlardır. Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah bunlar için -kendileri, içinde ebedi kalıcı olmak üzere- altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu en büyük bahtiyarlıktır"* âyetini okumaz mısın? Allah, Peygamber'in bütün ashabına bu âyette cenneti ve rıdvanını (rızasını) vâcip kılmış, onlara tabi olanlara da, onlara şart koştuğu şeyi şart koşmuştur" dedi. Ben. "O şart nedir?" deyince de o, "Tabiîne, onlara amelde (ibadette) ihsan ile tâbi olmalarını şart koşmuştur ki bu da, tabiînin, sahabe-i kiramın iyi işlerinde onlara uyup, başka hususlarda onlara uymamalarıdır" dedi. Şöyle de denilebilir: Bundan murat, tabiînin (sahabeye uyanların), onlara söz hususunda güzellikle tâbi olmalarıdır. Bu da o tâbiînin ashab hakkında kötü söz söylememeleri ve onları, yaptıkları bazı şeyler hususunda ta'n etmeye (tenkide) yönelmemeleridir. **Humeyd b. Ziyâd:** "Ben o anda sanki bu âyeti hiç okumamışım gibi hissettim" dedi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ömer b. el-Hattâb** (r a) "وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ" âyetini okuyor ve "ensâr" kelimesini merfû kılarak "sabikûn" kelimesi üzerine atfediyor, "وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ" ifadesinin başındaki vâv'ı hazfederek,

bunu, "ensar" kelimesinin sıfatı kabul ediyordu. (Bu, "En öne geçen muhacirler ve onlara güzelce tâbi olan ensar" manasında olmuş olur.) Yine rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Ömer** (r.a) (bir gün) bu âyeti bu şekilde okuyordu. **Ubeyy b. Ka'b** (r.a): "Allah'a yemin ederim ki, sen Bakî semtinde karaz[18] satmakla meşgul olurken, Hz. Peygamber'den ayrılmayan bana, Resûlullah böyle yani, (Mushaf-ı Şerif'teki gibi) "مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ" şeklinde okutmuştu" dedi. **Hz. Ömer** (r.a) de: "Doğru söyledin. Çünkü siz bulundunuz, biz ise bulunamadık. Siz öbür işleri bırakıp Resûl'ün yanında oldunuz, biz ise başka şeylerle meşgul olduk. Yemin olsun ki istesen, "Biz, muhacirleri şöyle barındırdık, onlara şöyle yardım ettik, şunu yaptık, bunu yaptık" da diyebilirsin?" dedi.

Rivâyet olunduğuna göre bu münazara (konuşma), **Hz. Ömer** ile **Zeyd b. Sâbit** (r.a) arasında geçmişti. **Zeyd, Übeyy b. Ka'b**'ı delil olarak ileri sürmüştü.

Bu iki kıraat arasındaki fark şudur: **Hz. Ömer**'in kıraatine göre, âyetteki *"İslam'da birinci dereceyi kazananlar..."* ifadesindeki övgü ve ta'zim, muhâcirlere has olup, ensar bu ta'zimde onlarla ortak olmamış olur. Böylece de muhacirîne daha fazla paye ve övgü gerekmiş olur. Allah en iyi bilendir.

Rivâyet olunduğuna göre **Übeyy** (r.a), meşhur olan kıraatin doğruluğuna Enfal Sûresi'nin sonundaki وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا *"Henüz iman etmiş ve hicret etmiş olanlar..."* (Enfal, 75) âyeti ile istidlal etmiştir: "Cenab-ı Hak bu âyeti, bundan önceki âyette muhacir ve ensardan bahsettikten sonra getirmiştir." demiştir

Yine **Übeyy** (r.a), Haşr Sûresi'nin وَالَّذِينَ جَاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ *"Bunların arkalarından gelenler..."* (Haşr, 10) ve وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ *"Onlardan, henüz kendilerine katılıp erişmemiş bulunan diğerleri..." (Cuma,* 3) âyetleri ile istidlâl etmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki, "sabikûn" kelimesi merfû ve mübteda; رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ *"Allah onlardan razı olmuştur"* kısmı da, onun haberidir. Bu, "Allah onlardan, amelleri ve taatlerinin çokluğu sebebi ile razı olmuştur. Onlar da, Allah'ın kendilerine, gerek dinî, gerek dünyevî hususlarda yağmur gibi bol bol verdiği yüce nimetlerinden ötürü, Allah'tan razı olmuşlardır" demektir. Mekkelilerin

18 **Karaz:** Tabaklama (debaget) işinde kullanılan selem ağacı yaprağı (Ç).

mushafında "مِنْ تَحْتِهَا" şeklinde yazılmıştır ki bu, **İbn Kesir**'in kıraatidir. Diğer mushaflarda ise, "min" olmaksızın "تَحْتَهَا" şeklinde yazılmıştır

BEŞİNCİ MESELE

Cenab-ı Hak وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ *"Onlara, güzelce tâbî olanlar..."* buyurmuştur. **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Cenab-ı Hak bu ifade ile, o tâbi olanların, muhacir ve ensarı, cennetle ve rahmetle yâd ettiklerini, onlar için dua ettiklerini ve onların iyiliklerini sayıp döktüklerini anlatmıştır." Bir başka rivâyette de, bu ifadeye, "Onlara, dinleri hususunda kıyamete kadar güzel bir şekilde tâbî olanlar..." manası verilmiştir. Bil ki bu âyet, onlara (yani sahabeye) tâbi olanların, rıza-yı ilâhiye ve mükâfata hak kazanmalarının, onların sahabeye güzellikle tâbi olmaları şartına bağlı olduğunu gösterir. Biz âyette geçen "ihsan" (güzellik) lafzını, "onlar hakkında güzel sözler söylemek" manasında tefsir ettik. Bir şarta bağlı olan hüküm, o şart bulunmadığı zaman, bulunamaz. Binâenaleyh muhacir ve ensar hakkında güzel söz söylemeyenlerin Allah'ın rıdvânına (rızasına) müstahak olmamaları ve bu yüzden mükâfata erenlerden olmamaları gerekir. Çünkü dindarlar, Resûlullah'ın ashâbına saygıda ellerinden geleni yapmışlar, onlar hakkında dillerini tutmuşlar ve onları, onlara yakışmayan şeylerle yâd etmemişlerdir.

وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ ۖ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ ۖ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ۚ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾

"Çevrenizdeki bedevîlerden ve Medine ahâlisinden birtakım münâfıklar vardır ki, onlar nifak üzerinde idman yapmışlardır. Sen bunları bilmezsin. Onları biz biliriz. Biz onları iki kere azaba uğratacağız. Sonra da onlar daha büyük bir azaba döndürüleceklerdir" (Tevbe, 101)

Nifakta Uzmanlaşanlar

Bil ki Allahu Teâlâ, Medineli münafıkların hallerini açıkladı. Daha sonra da bedevilerin yani çöl Araplarının münafıklarından bahsetti. Bunun peşi sıra da, bedevî Araplar içinde, mü'min, sâlih ve ihlaslı kimselerin

de bulunduğunu bildirdi. Daha sonra da mü'minlerin ileri gelenlerini ve bunların, birinci dereceyi kazanmış olan muhacirler ile ensar olduğunu beyân buyurdu. Bu âyette ise, "Siz onların böyle olduklarını bilmeseniz dahi, Medine'nin etrafında münafık sıfatına sahip bazı kimselerin bulunduğunu haber vererek, *"Çevrenizdeki bedevîlerden... birtakım münafıklar vardır"* buyurmuştur. Bunlar **Cüheyne, Eslem, Eşca'** ve **Gıfâr** kabileleri olup, Medine'nin etrafında yerleşmiş vaziyette idiler.

Hak Teâlâ'nın وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ *"Ve Medine ahalisinden birtakım münafıklar vardır ki, onlar nifak üzerinde idman yapmışlardır"* ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

1) **Birinci bahis: Zeccâc** şöyle demiştir: "Bu ifadede bir takdim-tehir söz konusu olup, âyetin takdiri وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِينَةِ مُنَافِقُونَ مَرَدُوا "Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine ahalisinden birtakım münafıklar vardır. Onlar nifak üzerinde idman yapmışlardır" şeklindedir."

2) **İbnü'l-Enbari** "Bu âyetin takdirinin, وَمِنْ اَهْلِ الْمَدِينَةِ مَنْ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ "Ve Medine ehlinden de, nifak üzerine idman yapmış olanlar vardır" şeklinde olabileceğini ve "min" edatı delâlet ettiği için, bu "men" kelimesinin mahzûf olduğunu, bunun, tıpkı وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ *"Bizim her birimiz için belli bir makam vardır"* (Sâffât, 164) âyetinde olduğu gibi olduğunu ve bu âyetin "وَمَا مِنَّا اِلَّا مَنْ لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ" takdirinde olduğunu söylemiştir.

Mürûd Kelimesinin İzahı

İkinci bahis: Arapçada, biri azıp serkeşlik ettiğinde, "مَرَدَ - يَمْرُدُ - مُرُودًا - هُوَ مَارِدٌ وَمَرِيدٌ —" denilir. İnsan ve cin şeytanlarına da "merîd" (azgın) denilir. Yine birisi azıp, haddi aştığında, وَقَدْ تَمَرَّدَ عَلَيْنَا "o, bize karşı haddi aştı" denilir. **İbnü'l-A'râbî** şöyle demiştir: "Merad" kelimesi, çokça kibir gösterip günah işlemek manasınadır. Âyetteki, "مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ" tabiri de bu manadadır. "Mürûd"un aslı, yumuşak olup, sert olmamaktır. "صَرْحٌ مُمَرَّدٌ" (Uzun ve pürüzsüz köşk) ve " غُلَامٌ اَمْرَدُ" (Tüysüz çocuk) ifadeleri de bu kökten dir. "Mirdâ' " kelimesi, üzerine bir şey bitmeyen tepe manasındadır. Bu, sanki başkasının sözünü kabul etmeyen ve ona iltifat etmeyen (değer vermeyen) birisinin, kendisinde hiçbir değişiklik olmaksızın, olduğu gibi, asıl hali üzere kalan şey gibi olmasıdır. İşte melâse (pürüzsüzlük, yumuşaklık) budur. Lafzın asıl manasının bu olduğunu iyice kavradığında biz deriz ki: "Âyetteki "مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ" tabirinin manası, "Onlar bu nifak üzere uzun müddet kaldılar, ona devam ettiler ve ondan dönmediler" şeklinde olur.

Allahu Teâlâ daha sonra لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ *"Sen bunları bilmezsin.. Onları biz biliriz"* buyurmuştur. Bu tıpkı *"Siz onları bilmezsiniz. Allah onları bilir"* (Enfal, 60) âyeti gibidir. Bu, "Onlar nifak sanatında alıştırma yaptılar. Böylece nifak hususunda ustalaştılar ve senin zekân, anlayışın ve kavrayışın kuvvetli olmasına rağmen, onlar, senin kendilerinin münafık olduğunu kestiremeyeceğin bir seviyeye vardılar" demektir.

Münafıkların Çekeceği İki Nevi Azap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ *"Biz onları iki kere azaba uğratacağız"* buyurmuştur. Âlimler bu ifadedeki "iki kere"nin ne demek olduğu hususunda pek çok izahlar yapmışlardır:

Birinci izah: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Cenab-ı Hak bununla, onların dünyada iken hastalanmalarını ve ahirette iken çekecekleri azabı kastetmiştir. Çünkü Mü'minin hastalığı, günahlarının affolunmasına vesile olur. Kâfirin hastalığı ise, inkârının ve nankörlüğünün artmasına sebep olur."

İkinci izah: Süddî, Enes b. Mâlik (r.a)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bir cuma günü hutbe okurken, *"Ey falanca, çık! Çünkü sen münafıksın. Ey falanca, çık! Çünkü sen de münafıksın"* dedi ve bu şekilde Mescidden bazı kimseleri çıkardı ve onları rezil-rüsvay etti. İşte bu iki azaptan biri budur, biri de kabir azabıdır."

Üçüncü izah: Mücahid şöyle demiştir: "Bu azaplar, dünyada iken öldürülmeleri ve esir edilmeleri, bundan sonra da kabirde azap edilmeleridir."

Dördüncü izah: Katâde şöyle demiştir: "Bu iki azap, çıban ile kabir azabıdır. Çünkü Peygamber (s.a.s) **Huzeyfe** (r.a)'ye on iki münâfığı gizlice bildirip şöyle demiştir: *"Cenâb-ı Hak onların altısını, her birini yakalayan ve göğsünde çıkan ateşli bir çıbana mübtela eder. Altısı da (mûtâd) ölümle ölürler."*

Beşinci izah: Hasan el-Basri: "Bu iki azabın biri, onların mallarından zekat almak, diğeri ise kabir azabıdır" demiştir.

Altıncı izah: Muhammed b. İshak şöyle der: "Bunlar, o münâfıkların içine dolan İslâm'a karşı öfkeleri ve gönülsüz olarak girmeleri ile kabirde görecekleri azaplarıdır."

Yedinci izah: Bu iki azaptan birisi, meleklerin onların yüzlerine ve arkalarına vurmalarıdır. Diğeri ise öldükten sonra dirilirken boğazlarına ateşten bir halkanın geçirilmesidir.

En uygun olan görüş, şunu söylemektir: Hayat, üç türlüdür: Dünya hayatı, kabir hayatı ve kıyamet hayatı. Binaenaleyh Cenâb-ı Allah'ın bu ifadesinden murat, her türlüsü ile dünya azabı ve kabir azabıdır.

Âyetteki, *"Sonra da onlar daha büyük bir azaba döndürüleceklerdir"* ifadesi ile de, onların üçüncü hayatta, yani kıyamet hayatında görecekleri azap kastedilmiştir.

Cenâb-ı Allah âyetin sonunda, ثُمَّ يُرَدُّونَ اِلٰى عَذَابٍ عَظِيمٍ *"Sonra da onlar daha büyük bir azaba döndürüleceklerdir"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, ebedi ve devamlı olan bir azaba dûçar kılınacaklardır" demektir.

وَاٰخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ اِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾

"Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar iyi ameli, başka kötü amel ile karıştırmışlardır. Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder. Çünkü Allah gafûr ve rahîmdir. Onların mallarından sadaka al ki, bununla kendilerini temizleyesin ve tezkiye edesin. Onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için bir sükûnettir. Allah semi' ve alîmdir" (Tevbe, 102-103).

Bu âyetle, ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nifaktan Dönenler**

Âyetteki, *"Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler"* buyruğu hususunda iki görüş vardır:

1) Bunlar, nifaklarından tevbe edip dönen bir grup münafıktır.

2) Bunlar, kâfir ve münafık oldukları için değil, tembel oldukları için Tebük Seferi'ne katılmayan bir kısım Müslümanlar olup, yaptıklarına pişman olarak tevbe etmişlerdir.

Birinci görüşü benimseyenler, görüşlerine şöyle delil getirmişlerdir: "Âyetteki وَاٰخَرُونَ *"ve diğer bir kısmı"* kelimesi, *"Çevrenizdeki bedevîlerden... birtakım münafıklar vardır"* (Tevbe, 101) kelimesine atıftır. Atıf, ortak kılma

zannı uyandırır. Fakat Allah bunları tevbe etmeye muvaffak kıldı ve bunlar tevbe edip (nifaktan) döndüler. Cenâb-ı Allah birinci grubun nifakta idmanlı olup o hususta ileri gittiklerini belirtince; bu grubun da tevbe ettiklerini ve nifaktan tamamen çıktıklarını bildirmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Tebük Seferine Katılmadıklarına Pişman Olanlar**

Rivâyet olunduğuna göre bu âyette bahsedilenler üç kişi olup, **Ebu Lübâbe Mervan b. Abdilmunzir, Evs b. Sa'lebe** ve **Vedi'a b. Hizâm** idi. Bunların on kişi oldukları da söylenmiştir. Onlardan yedisi, savaşa katılmayanlarla ilgili olarak inen âyetler kendilerine ulaşınca, kendilerini bağladılar. Kendilerinin helak olmuş olduklarına kesin olarak inandılar ve kendilerini mescidin direklerine bağladılar. Hz. Muhammed (s.a.s) savaştan dönüp, mescide girdi ve iki rek'at namaz kıldı. O, hep böyle yapardı. Hz. Peygamber (s.a.s) seferden dönüp onları bağlı olarak görünce, onlara bunun sebebini sordu. Onlar, Allah'ın Resûlü kendilerini çözmedikçe, kendi kendilerini çözmemeye yemin ettiklerini söylediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Bu hususta bana emir verilmediği müddetçe, yemin ederim ki sizleri çözmeyeceğim"* buyurdu. Bu âyet inince, onları çözdü ve affetti. Bunun üzerine onlar, "Ya Resûlallah, işte mallarımız. Biz, onlar yüzünden senden geri kaldık. Binâenaleyh onları tasadduk et ve bizi temizle" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Ben sizin mallarınızdan bir şey almakla emrolunmadım"* deyince, *"Onların mallarından sadaka al..."* âyeti nazil oldu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, *"Onlar günahlarını itiraf ettiler"* buyurmuştur. Dil âlimleri şöyle derler: "İtiraf, bir şeyi bilerek ve mahiyetini anlayarak kabul etmek demektir." Buna göre âyet, "Onlar günahlarını anladılar ve kabul ettiler" manasındadır. Burada bir incelik vardır: Sanki şöyle denilmektedir: "Onlar, savaşa katılmamış olmaları hususunda, diğerleri gibi aslı esası olmayan mazeretler ileri sürmediler. Ama yaptıklarının çok kötü olduğunu anlayıp kabul ettiler, pişmanlıklarını ortaya koydular ve bundan ötürü de, kendilerini kınadılar."

İtiraf Tevbe Sayılır mı?

İmdi eğer: "Günahı kabul ve itiraf etmek, tevbe sayılır mı, sayılmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: "Günahı sadece itiraf etmek tevbe olmaz. Ama buna ilaveten, eskiden yaptığına pişman olup, aynı şeyi ileride de yapmamaya azmeder ve pişmanlık da o şeyin Allah tarafından yasaklanmış olmasından

dolayı olursa, işte bunların toplamı tevbe olur. Fakat delil, âyette bahsedilenlerin tevbe ettiklerini göstermektedir. Bu delil de, âyetteki *"Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder"* ifadesidir. Müfessirler Cenâb-ı Allah tarafından kullanılan "عَسٰى" (olur ki, belki) kelimesinin, kesinlik ifade ettiğini söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَاٰخَرَ سَيِّئًا *"Onlar iyi ameli, başka kötü amel ile karıştırmışlardır"* buyurur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Âyetin bu ifadesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) Âyette bahsedilen **"sâlih (iyi) amel"**, günahı itiraf etmek, ona pişman olup tevbe etmektir; **"kötü (amel)"** ise, savaşa katılmamadır.

2) **"Salih amel"**, onların, Hz. Peygamber (s.a.s) ile birlikte, önceki savaşlara çıkmış olmaları; **"kötü (amel)"** ise, Tebük savaşına katılmamış olmalarıdır.

3) Âyet, Müslümanlar hakkındadır. Binâenaleyh iyi amel, Müslümanlardan sâdır olan iyi amellere yönelmeleridir.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: Âyette iyi ve kötü amellerden her biri. "karıştırılmış" olarak tavsif edilmiştir. Öyleyse bunların karıştırıldığı şey nedir?"

Cevap: Karıştırma, mutlak manada bir araya getirmek, toplamak demektir. Senin "onu karıştırdım" şeklindeki sözün ancak, iki şeyden her birinin diğerine karışıp, her birinin bu karışma sebebi ile asıl özelliklerini kaybettikleri durumlarda doğru ve yerinde söylenmiş olur. Bu tıpkı "suyu süt ile karıştırdım" demen gibidir. Halbuki âyete uygun olan "karıştırma" ise, mutlak manada toplama, birlikte yapmadır. Çünkü amel-i sâlih ile kötü amel yapıldığında, bunlardan her biri, bizim görüşümüze göre, olduğu gibi kalır. Çünkü bize göre, amellerin boşa gitmesi meselesi yanlıştır. Taat, methi ve mükâfaatı, masiyet (günah) ise zemmi ve cezayı gerektirici olarak kalırlar. O halde âyetteki, *"Onlar iyi bir ameli, başka bir kötü ile karıştırmışlardır"* ifadesinde, amellerin boşa gitmediğine ve her birinin, birbirine tesir etmeksizin, oldukları gibi kaldıklarına bir dikkat çekme vardır. Amellerin boşa gitmediğine, Allahu Teâlâ'nın bu âyette, amel-i salih ile kötü ameli, "karıştırma" sıfatı ile nitelemesi de delâlet eder. Çünkü birbirine karışan iki şeyin, karıştıkları zaman mutlaka kalmaları (yok olmamaları) gerekir. Zira "karışma", karışanların hepsinin sıfatıdır. Mevsuf

olmaksızın, bir sıfatın bulunması imkansızdır. Binâenaleyh bu, o iki çeşit amelin, karışma esnasında yok olmadıklarına delâlet eder.

Allah Hakkında عَسَى (Olur ki) Tabirinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Allah عَسَى اللهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ *"Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak da birkaç bahis, vardır:

Birinci bahis: Burada şöyle bir soru akla gelmektedir: "Asâ (olur ki, belki) kelimesinde bir ihtimal manası vardır, Halbuki ihtimali bilme Allah hakkında imkansızdır." Bu soruya birkaç şekilde cevap verilir:

Birinci izah: Müfessirler, Allahu Teâlâ'nın kendisi için kullandığı "asâ" kelimesinin kesinlik ifade ettiğini söylemişlerdir. Bunun delili فَعَسَى اللهُ اَنْ يَاْتِيَ بِالْفَتْحِ *"Belki Allah, fethi müyesser kılacak"* (Mâide. 52) âyetidir. Cenâb-ı Hak böyle buyurmuş ve bunu bu şekilde yapmıştır.

Bu hususta sözün özü şudur: Kur'an-ı Kerim, insanların (Arapların), konuşma örfüne göre inmiştir. Mesela büyük bir padişahtan, bir muhtaç bir şey istediğinde, padişah ona, hiç kimsenin kendisine herhangi bir şeyi mecbur edemeyeceğine ve onu hiçbir şeyle mükellef tutamayacağına, aksine her yaptığını, bir lütuf olarak ve üstünlüğünden dolayı yaptığına dikkat çekmek için, "asâ" ve "lealle" (umulur ki, olur ki, belki) kelimelerini kullanarak, bir ümit verme yoluyla cevap verir. Bundan dolayı o padişah, o kimsenin ihtiyacına cevap vereceğini kesin olarak göstermekle birlikte, işte bu incelikten dolayı, "asâ" (belki) kelimesini kullanır.

İkinci izah: Bunu kullanmaktan maksat, mükellefin bir korku ve ümit arasında olması gerektiğini göstermektir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, söylediği bu şeyi yapmaması ve ihmal etmesi düşünülemez.

İkinci bahis: Âlimlerimiz, âyetteki *"Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder"* ifadesinin, tevbenin de, ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği hususunda açık bir delil olduğunu söylemişlerdir. Akıl da buna delâlet etmektedir: Çünkü tevbede asıl olan, pişmanlıktır. Pişmanlık ise (sırf) kulun ihtiyarı ile meydana gelmez. Zira bir şeyi yapmayı veya yapmamayı irade etmek eğer kulun kendi fiili olursa, kul o fiilini meydana getirme hususunda, başka bir iradeye muhtaç olur. Hem sonra insan bazen, belli bir şeyi yapmaya çok istekli olur, ama sonra aynı şeyi yaptığından ötürü pişman olur. Binâenaleyh o bunu yapmayı çok istediği sırada, onun bu

isteğini kalbinden söküp atmak mümkün değildir. Bu isteği pişmanlığa dönüştüğünde de, yine o pişmanlığı kalbinden söküp atmak da mümkün olmaz. Binâenaleyh bu durum, kulun ne bir pişmanlığı ne de bir arzuyu kendi kendine meydana getirmeye kâdir olmadığına delâlet eder.

Mu'tezile âyetteki, "عَسَى اللهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ" ifadesini, يَتُوبُ اللهُ "Allah onların tevbesini kabul eder" manasında almışlardır. **Mu'tezile**'ye şöyle cevap veririz: "Sözün zâhirini bırakmak (mecâzi manasına dönmek), ancak sözü zâhirî manasına hamletmenin imkansızlığı delil ile sabit olduğu zaman makul ve yerinde olur. Halbuki burada aklî delil, âyetin lafzını zâhiri manasına hamletmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh âyeti tevil etmek (ona mecazi mana vermek), artık nasıl makul olabilir?

Üçüncü bahis: Hak Teâlâ'nın *"Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder"* buyruğu, bu tevbenin ileride meydana geleceğini gösterir. O'nun, *"Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler"* buyruğu ise, bu itirafın geçmişte olduğuna, yapılmış bulunduğuna delâlet eder. Bu da, "itirafın" bizzat "tevbe" olmayıp, aksine onun bir başlangıcı olduğuna ve tevbenin ancak bu girişten sonra olacağına delâlet eder.

Zekât Ruhu Temizler

Daha sonra Cenâb-ı Hak خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا *"Onların mallarından sadaka al ki, bununla kendilerini temizleyesin ve tezkiye edesin"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, bu tabirden maksadın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak:

1) Bazıları, bu tabirin, tevbe eden o kimselerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Zira onlar mallarını, sadaka için getirmişlerdi. Cenab-ı Allah da o malların alınmasını vacip kılmıştı ve bu, onlar için tıpkı bir keffaret gibi olsun diye, tevbelerinin mükemmel olması hususunda, esas kabul edilmiştir. Bu, **Hasan el-Basri**'nin görüşüdür. O şöyle demiştir: "Bu âyetle, farz sadakalar (yani zekat) murat edilmemiştir. Bu, onlardan sâdır olan günahın keffaretinin sadakasıdır."

2) Onlara zekat farzdır. Binâenaleyh onlar savaşa katılmamış olmalarından dolayı tevbe edip, güzelce Müslüman olup, zekatlarını da verince, Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne, onlardan zekatlarını almasını emretmiştir.

3) Âyetteki bu cümle, yeni başlayan (müstakil) bir cümle olup, zenginlerden zekat almanın farziyyetini ifade eder. Fukahanın çoğu bu âyeti, zekatın farziyyetine delil getirip, "zekat temizleyicidir" dedikleri zaman, bu görüş üzeredirler.

Birinci görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde delil getirmişlerdir: "Âyetler arasında mutlak münasebet bulunması gerekir. Fakat biz bu âyeti, muhtevadan bağımsız olarak zekatı farz kılan âyet kabul edersek, onun ne öncesi; ne de sonrası ile ilgisi kalır ve dolayısı ile, araya girmiş yabancı bir cümle haline gelir. Bu ise, Allah'ın kelâmı için uygun düşmez." Fakat "Bu âyet ile farz olan zekâtın alınması kastedilmiştir" diyenler ise şöyle demişlerdir: "Böyle dediğimizde de, âyetler arasında bir ilgi ve münasebet olur. Çünkü onlar, Tebük savaşına katılmamış olduklarından ötürü pişmanlıklarını ve tevbelerini ortaya koyup, bu katılmamanın sebebinin, mallarını çok sevmeleri ve onları infaktan son derece sakınmaları olduğunu ikrâr ettikleri zaman, onlara sanki şöyle denilmiştir: "Farz olan zekatınızı verip, ve bunu yaparken bir sıkıntı ve zorlanma hissetmemeniz halinde, ancak o tevbe ve pişmanlık iddianızdaki doğruluğunuz ortaya çıkmış olur. Çünkü iddia ancak, gereği yapıldığı zaman ispatlanmış olur. İnsanın ancak imtihan ile değerli mi değersiz mi olduğu meydana çıkar. Şu halde, onlar zekatlarını, içlerinden gelerek verirlerse, onların o tevbe ve pişmanlıkta samimi oldukları ortaya çıkar. Aksi halde, işte bu yol ile yalancı ve sahtekâr oldukları anlaşılır. Fakat ne var ki bu âyeti, âyetler arasındaki ilgi ve münasebet salim olarak kalması ile birlikte, "farz olan zekatı verme" manasına almak daha evlâdır. Hak Teâlâ'nın, *"Bununla kendilerini temizleyesin ve tezkiye edesin"* buyruğu da bununla farz olan zekatların murat edildiğine delâlet etmektedir. Buna göre bu ifade, "Sen onları, farz zekatlarını alarak günahlarından temizlersin" manasında olur. Halbuki bu söz, ancak, "O sadaka alınmaz ise, onlar için bir günah söz konusu olur" dediğimiz takdirde geçerli olabilir. Bu da ancak, farz olan zekatın verilmemesi halinde söz konusudur.

Birinci görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), o tevbe edenleri affedip onları salıverdiğinde onlar, "Ya Resûlallah, işte bizi seninle beraber sefere çıkmaktan alıkoyan mallarımız! O halde onları, bizim namımıza tasadduk et, bizi temizle ve bizim için mağfiret talebinde bulun" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, *"Ben, mallarınızdan herhangi bir şey almakla emrolunmadım"* dediğinde Allahu Teâlâ işte bu âyetleri

gönderdi. Bunun üzerine Allah'ın Resûlü de, onların mallarının üçte birini alıp, üçte ikisini bıraktı. Zira Cenâb-ı Hak, خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً *"Onların mallarından sadaka al..."* buyurmuş, خُذْ اَمْوَالَهُمْ "mallarını al" dememiştir. "Min" edatı, ba'ziyyet ifade eder.

Bil ki bu rivâyet, bizim tercih ettiğimiz görüşe mani değildir. Onlara sanki, "Siz, farz olmayan sadakaları vermeye razı olduğunuza göre, farz olan zekatları haydi haydi verirsiniz" denilmek istenmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyetten Çıkarılan Zekatla İlgili Hükümler**

Bu âyet, zekâtın pek çok hükmüne delâlet eder:

Birinci hüküm: Sadaka, Vasıfları Belli Bir Sadakadır

Cenab-ı Hakk'ın, *"Onların mallarından al..."* buyruğu, alınan miktarın, malın tamamı değil, bir kısmı olduğuna delalet eder. Zira, o kısmın miktarı da burada açıkça zikredilmemiştir. Aksine burada zikredilen, sadece "sadaka" kelimesidir. Buradaki "sadaka" lafzıyla nekire, belirsizlik manasının kastedilmediği ve böylece de, tek bir buğday danesi veya altının çok küçük ve önemsiz miktardaki bir parçası gibi son derece az olan herhangi bir cüz'ün, kısmın alınmasının yeterli olmayacağı malumdur. Binaenaleyh bununla, onlarca, niteliği, keyfiyeti ve miktarı bilinen bir sadakanın kastedilmiş olması gerekir ki, Cenab-ı Hakk'ın, *"Onların mallarından sadaka al.."* buyruğu, o malum ve belirli sadakayı almak ile ilgili bir emir olsun ve böylece de âyetteki mücmellik kalkmış olsun. O sadakanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vasfedip keyfiyetini beyan ettiği "sadaka"dan başka bir sadaka olmadığı malumdur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, niteliklerini belirlemiş olduğu sadaka ise şudur: Yirmi beş devede bir "bint-i mehâd" (gebe deve); otuz altı devede bir "bint-i lübûd" (iyice tüylenmiş deve) alınmasını, ve devenin zekâtıyla ilgili diğer mertebelerdeki hükümleri emretmiş olmasıdır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların mallarından sadaka* al" emri, o hususi şeylerin ve o hususi "ayn"ların alınmasıyla ilgili bir emir olmuş olur. Âyetin zahiri vücûb ifade eder. Bu halde bu âyet, o malların alınmasının farz olduğuna delâlet eder. Bu da **Şafiî**'nin görüşü istikametinde, malın kıymetini ödemenin yeterli olmayacağına delâlet eder.

Mal, Kişinin Kendi Malı Olmalıdır

İkinci hüküm: Cenab-ı Hakk'ın, *"mallarından sadaka al"* emri, malın, onların kendi malı olmasını gerektirir. Durum böyle olduğuna göre fakir,

"nisâb" hususunda, mal sahibine ortak olmaz. Bu durumda da zekâtın zimmete taalluk etmesi, onun "nisâb" miktarı ile kesinlikle herhangi bir alâkasının bulunmaması gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, bir kimse zekât verme hususunda ihmalkâr davransa; derken "nisâb" miktarı helâk olsa, onun zekâtı sâkıt olmaz. Aksine zekât hakkı, olduğu gibi devam etmektedir. Binâenaleyh, o farziyyetin nisâb miktarının helâk olmasından sonra da, olduğu gibi kalması gerekir. İşte bu **Şafiî** (r.h.)'nin görüşüdür.

Üçüncü hüküm: Bu umûm olan ifâdenin zâhiri, "medyûn" (borçlu olan)ın mallarıyla, tazminat mallarından da zekâtın alınması gerektiğini ifade eder ki bu durum açıktır.

Zekât, Baliğ Olana Farzdır

Dördüncü hüküm: Âyetin zâhiri, zekâtın ancak, günahlardan bir temizleyici olmak üzere farz kılındığına delâlet eder. Binâenaleyh zekât ancak, günahlardan temizleyici olduğu yerlerde farz olur. Zekâtın günahlardan temizleyici olması ise, ancak günahların bulunmasının mümkün olduğu yerlerde tahakkuk eder. O halde bu ancak, bülûğa ermiş, reşit kimse hakkında düşünülebilir. Binâenaleyh zekâtın farz olması, **Ebu Hanife** (r.h)'nin de dediği gibi, ancak baliğ olan kişi için söz konusudur. Ancak ne var ki **Şafiî** (r.h.), **Ebu Hanife**'nin bu görüşüne cevap vererek şöyle der: Âyet, onların mallarından sadaka alınmasına delâlet eder. Onların mallarından sadaka almak ise, onların mallarının temizleyici olmasını gerektirir. O halde, daha niçin siz, çocuğun ve delinin mallarından zekât almanın temizleyici olduğunu söylediniz? Zira belirli bir sebebin bulunmayışından, hükmün de, mutlak olarak bulunmaması gerekmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Sadakanın Temizlemesi**

Cenab-ı Hakk'ın تُطَهِّرُهُمْ *"Bununla kendilerini temizleyeesin"* ifadesi hakkında birkaç söz vardır:

1) Âyetin takdirî manası, "Ey Muhammed, onların mallarından sadaka al. Zira sen onları (böylece) temizlemiş olursun" şeklindedir.

2) Bu tabirin, sadakayla ilgili bir tabir olmasıdır. Buna göre âyetin manası, "Sen onların mallarından onları temizleyen bir sadaka al" şeklinde olur. "Sadaka, insanların kiridir" şeklinde (hadisler) varid olduğu için, sadakaya temizleyicilik vasfını vermek güzel ve yerinde olur. Binâenaleyh,

sen sadakayı aldığında, o kirler savuşmuş, gitmiş olur. O halde bu kirlerin bertaraf olması, temizleme yerine geçmiş olur. Allah en iyisini bilendir.

Bu görüşe göre, bizim, Cenâb-ı Hakk'ın وَتُزَكِّيهِمْ *"ve tezkiye edesin"* ifadesinin, birinci ifade ile ilgi ve alâkası bulunmadığını ve takdirin, "Ey Muhammed, onların mallarından, kendilerini temizleyen sadakayı, o sadakayı al ve sen o sadaka ile, onları temizle" şeklinde olması gerektiğini söylememiz gerekir.

3) "تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ" kelimelerindeki tâ harfinin, muhatap zamiri kabul edilmesidir. Buna göre mana, "Ey zekat alan! Sen, onlardan zekât almakla onları temizliyor ve o zekât vasıtasıyla da onları tezkiye ediyorsun" şeklinde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Bu ifade, yine, temizlemek manasında olmak üzere, "if'âl" babından "tuthiruhum" ve emrin cevâbı ve meczûm olmak üzere de, "tuthirhum" şeklinde okunurken; "وَتُزَكِّيهِمْ" kelimesi sadece yâ'nın bulunmamasıyla meczum olmaksızın okunur."

Cenâb-ı Hak, sonra, وَتُزَكِّيهِمْ *"ve onları tezkiye edesin"* buyurmuştur. Bil ki, "onları tezkiye edesin" tabiri "تُطَهِّرُهُمْ" ifadesine atfedilince aralarında bir başkalık ve farklılığın bulunması gerekir. İşte bu sebeple tezkiye, "tathîr"in ileri derecesidir, denildiği gibi; "tezkiye"nin büyütme ve arttırma manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ zekât miktarınca, (malda) meydana gelen noksanlığı, o malın artıp çoğalmasına sebep kılmıştır" şeklinde olur. Bu iki tabire şöyle bir mana da verilmiştir: "Sadaka, onları, günah ve ma'siyet pisliğinden temizler. Hz. Peygamber de, onlar o malları çıkarıp fakirlere verdiğinde, onları tezkiye eder, şanlarını yüceltir ve onları medh u sena eder."

Hz. Peygamber'in Mü'minler Hakkında Duası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ *"Onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için bir sükûnettir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisaî ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** vâv'sız ve tâ'nın fethasıyla müfret olarak "salâteke" şeklinde okumuşlardır ki, bununla cins manası murat edilmiştir. Bunlar Hûd Sûresi'ndeki "اَصَلٰوتُكَ" kelimesini de vâv'sız ve

müfret olarak "salâtuke" okumuşlardır (Hûd, 87). Diğer kıraat imamları da hem buradaki, hem de Hûd Sûresi'ndeki kelimeyi vâv ile çoğul olarak "salavâtuke" şeklinde okumuşlardır.

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Birinci okuyuş, daha üstündür. Zira salât lafzı birden fazla ve daha çok namaza delalet eder. Baksana, Cenâb-ı Hak وَأَقِيمُوا الصَّلٰوةَ *"Namazı kılınız"* (Bakara, 110) buyurmuştur. "Salavât" kelimesi cem-i kıllettir. Nitekim sen, ثَلَاثُ صَلَوَاتٍ ، خَمْسُ صَلَوَاتٍ "üç vakit namaz, beş vakit namaz..." dersin.

Ebu Hatim şöyle demektedir: "Bu, yanlıştır. Çünkü "salâvat" kalıbı, kıllet ifade etmez. Zira Allahu Teâlâ, مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللهِ *"Allah'ın kelimeleri tükenmez"* (Lokman, 27) buyurmuş, ama azlık manasını murat etmemiştir. Yine Allah, "وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ اٰمِنُونَ" (Sebe', 37) ve "إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ" (Ahzâb, 35) buyurmuş, ama kıllet manasını kastetmemiştir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Ebu Bekir'in hilafeti zamanında, zekât vermeyenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, Peygamberi'ne, onlardan zekâtlarını almasını emretmiş, sonra da Peygamberi'ne, onlara dua etmesini emrederek, onun duasının, onlar için bir sükûnet ve itminân kaynağı olduğunu beyan etmiştir. Binâenaleyh, zekâtın farziyyeti, böylesi bir sükûnetin bulunmasına bağlanmıştır. Hz. Peygamber'in dışındakilerin, bu sükûnet ve itminanın meydana gelmesinde onun yerini tutamayacakları malûmdur. Binâenaleyh, zekâtın, Hz. Peygamber'in dışında herhangi bir kimseye verilmemesi gerekir." Bil ki bu görüş tutarsızdır. Çünkü, diğer âyetler zekâtın, ancak, fakirin ihtiyacını gidermek için farz kılınmış olduğuna delâlet eder. Bu tıpkı, إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ (Tevbe, 60) ve وَفِي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ *"Onların mallarında sâilin ve yoksulun da bir hakkı vardır"* (Zâriyat, 19) âyetlerinde olduğu gibidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Salât Kelimesinin Manası Hakkında**

Arapçada "salât" lafzının aslında dua etmek anlamına geldiğinde şüphe yoktur. Mesela biz, صَلَّى فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ "Falanca, falancaya dua etti" dediğimizde bu cümle, asıl manası itibariyle, dua manasını ifade eder. Ama bu cümle, (Arapların) örfüne göre, o kimsenin o kimseye, "Allah'ım, ona merhamet et!" demiş olduğunu ifade eder. İşte bundan dolayı, müfessirler bu tabirin manası hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a.)'ın, "Bunun manası, "onlara dua et" şeklindedir" dediği rivâyet

edilmiştir. (Bu sebeple) **Şafiî** (r.h) şöyle demiştir: "İmamın, (halifenin, zekât memurunun) zekât alırken zekât veren kimseye dua etmesi ve "Allah verdiğin bu şeyden dolayı senin ecrini versin; vermeyip geriye bıraktıklarını da mübarek kılarak arttırsın" demesi sünnettir? Diğer âlimler ise, bunun manasının zekat alan kimsenin zekat verene, "Allah'ım, falancaya merhamet et!" şeklinde demesi olduğunu söylemişler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'den, **Ebu Evfa**'nın ailesi, zekâtlarını kendisine getirip verince, O'nun *"Allah'ım, Ebu Evfâ'nın ailesine merhamet et"* dediğini nakletmelerdir.

Kâdî, tefsirinde; **Ka'bî**'nin Tefsir'inde şöyle dediğini nakletmiştir: **"Hz. Ali, Hz. Ömer** (r.a) ölüp de üzeri örtüldüğünde, ona "Sana, salât ve selam olsun!" dedi. Bazı âlimler bunu kabul etmeyerek, **İbn Abbas** (r.a)'ın, "Hz. Peygamber (s.a.s) hariç, hiç kimsenin hiç kimse hakkında bu ifadeyi kullanması doğru olmaz" dediğini nakletmişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, Hz. Peygamber (s.a.s) hariç, hiç kimse hakkında "صَلَوَاتُ اللهِ عَلَيْهِ" ve "عَلَيْهِ الصَّلَاتُ وَالسَّلَامُ" ifadelerinin kullanılamayacağını söylemişlerdir. **Şiîler** ise, bu tabirleri **Hz. Ali** ve onun çocukları hakkında kullanarak, buna şu şekilde delil getirmişlerdir: "Kur'an'ın nassı, böylesi bir ifadenin, zekâtını veren kimse hakkında kullanılmasının caiz olduğuna delâlet etmektedir. O halde bunun **Hz. Ali, Hasan** ve **Hüseyin** (r.a) hakkında kullanılmasına nasıl mani olunabilir?" Bazı kimselerin şöyle dediğini gördüm: "Birisi, "Selâmun aleyküm" dediğinde, ona (cevaben), "Ve aleykümüsselam" denilmiyor mu? Binaenaleyh bu, işte bu lafzın, Müslümanların ekserisi hakkında kullanılmasının caiz olduğuna delâlet eder. O halde daha nasıl bu lafzın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ehl-i beyti hakkında kullanılması imkânsız olur?"

Kâdî şöyle demektedir: "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında caizdir. Bunun delili sahabe-i kirâmın "Ya Resûlallah, sana nasıl selam edeceğimizi biliyoruz, fakat salât vazifemizi nasıl ifa edeceğimizi bilmiyoruz" dediklerinde o, ta'lîm yoluyla اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرٰهِيمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرٰهِيمَ *"Allahım, İbrahim* ve *İbrahim'in ehline merhamet ettiğin gibi, Hz. Muhammed'e ve O'nun ehline de merhamet et!" deyiniz"* buyurdu. Hz. Peygamber'in ehli arasında bir peygamberin bulunmadığı malûmdur. Binâenaleyh bu, **Hz. İbrahim**'in ehli hakkında caiz olduğu gibi, **Hz. Ali**'yi de içine alır. Allah en iyisini bilendir."

BEŞİNCİ MESELE: **Selamün Aleyküm Sözündeki Bazı incelikler**

İnsanların birbirlerine **"Selâmün aleyküm"** demeleri hususunda, bazı incelikler bulunduğunu hatırladım. Bunları burada yazmak uygun düşmez. Ama ne var ki ben, zayi olup unutulmasınlar diye, onları burada yazmak istiyorum. Bu sebeple ben diyorum ki, bir kimse bir başkasına **"selâmün aleyküm"** dediğinde, onun **"selamün"** lafzı, nekire olan bir mübtedadır. Nahivciler, nekre bir kelimenin mübteda yapılmasının caiz olmayacağını iddia ederek şöyle dediler: "Zira, haber vermek, ancak malûm olan hakkında, malûm olmayan bir durum bildirildiğinde bir şeyler ifade eder!" Nahivciler, nekire bir kelimenin tavsif edildiği zaman, mübtedâ olmasının güzel ve yerinde olacağını söylemişlerdir. Mesela وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ *"Mü'min bir köle, müşrikten daha hayırlıdır"* (Bakara, 221) âyeti buna misal teşkil eder.

Bunu iyice kavradığın zaman bil ki burada şu iki izah yapılabilir

a) Nekirelik mükemmeliyete delâlet eder. Baksana Cenab-ı Hak da "وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ" (Bakara, 96) buyurmuştur. Bu, "Sen onları, devamlı mükemmel ve son bulmayan bir hayata düşkün olan insanların en muhterisi olarak bulursun, görürsün" demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, "**selâmün**" kelimesi nekire (belirsiz) bir kelimedir. Binâenaleyh bundan kastedilen mana, "Tam ve mükemmel olan bir selâm" şeklinde olur. Böyle olması halinde de, bu "nekire" isim tavsif edilmiş, böylece de mübteda yapılması caiz olmuş olur. Bu mübteda olunca da haber de bulunur ki bu da, "**aleyküm**" sözüdür. Buna göre ifadenin takdiri, سَلَامٌ كَامِلٌ تَامٌّ عَلَيْكُمْ "Kâmil ve tam olan selam, sizin üzerinize olsun" şeklinde olur.

b) "**Aleyküm**" lafzı, "**selamün**" lafzının sıfatı olup, bu iki lafzın toplamı mübteda kabul edilerek, haberin de takdir edilmesidir. Buna göre ifadenin takdiri, سَلَامٌ عَلَيْكُمْ حَاصِلٌ "Üzerinize olan selâm tahakkuk etti, tahakkuk etsin!" şeklindedir. Haberin hazfedilmesi çoğu kez tefhîme ve ta'zime daha çok delâlet eder.

Bunu da iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: Kendisine selam verilen kimse, karşılık verirken bu sıranın tertibini bozarak, "وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ" der. Bunun sebebi, **Sîbeveyh**'in de dediği gibi, Arapların daha mühim gördükleri şeyi en önce zikretmeleridir. Binâenaleyh, selam alan kimse "وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ" deyince bu, selam alan kimsenin, selam veren kimsenin durumuna tam manasıyla ehemmiyet verip ihtimam gösterdiğine delâlet eder. Hem selâmı

alan kimsenin, "وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ" şeklindeki sözü, "hasr" ifade eder. Buna göre o kimse (selam verene) sanki, "Madem ki sen bana selam verdin, ben de Cenâb-ı Hakk'ın *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu aynıyla karşılayın"* (Nisa, 86) âyetine uyarak, buna ilavede bulunuyor, selamı sana tahsis ve hasrediyorum" demiş oluyor.

"سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" demenin inceliklerinden birisi de şudur: Bu tabir, kişinin "اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ" şeklindeki sözünden daha mükemmeldir. Çünkü onun, "سَلَامٌ عَلَيْكَ" sözünün manası, "kâmil, tam, kıymetli ve yüce bir selam, senin üzerine olsun" demektir. Ama onun "اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ" şeklindeki ifadesine gelince, onun es-selam sözü, başında elif-lâm bulunan müfret bir kelimedir. Bu, mahiyyetin aslından, kendisinden başka hiçbir şey ifade etmez. Mahiyyetin aslına delâlet eden lafızda da, mahiyyete ârız olan haller ve onun kemâlini bildiren herhangi bir şey bulunmaz. O halde, kişinin "سَلَامٌ عَلَيْكَ" şeklindeki sözü, onun "اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ" sözünden daha mükemmel ve anlamlı olmuş olur. Bu hususu, Allah tarafından kullanılan "selâm" sözünün nekire, belirsiz olarak kullanılmış olması da te'yid etmektedir. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ *"Âyetlerimize iman edenler sana geldiği zaman de ki: "Selâm sizlere..."* (En'âm, 54) ve وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى *"Selâm olsun onun beğenip seçtiği kullarına.."* (Neml, 59) âyetlerinde durum böyledir. Kur'an-ı Kerim'de bu tür ifadeler pek çoktur. Ama elif-lâmlı olarak "اَلسَّلَامُ" lafzına gelince, bu, peygamberler tarafından bu şekilde kullanılmıştır. Meselâ Hz. Musa'nın قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى *"Biz sana, Rabbinden hakiki bir âyet getirdik. Selâm doğruya tâbi olanlara olsun.."* (Tâhâ, 47) sözünde olduğu gibi. Meryem Sûresi'nde Cenâb-ı Hak, **Yahya** (a.s.)'dan bahsederken de وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ *"Dünyaya getirildiği gün de, öleceği gün de, ona selam olsun"* (Meryem, 15) buyurmuştur ki, bu selam da, Allah tarafından olan bir selamdır. Ama **Hz. İsa** (a.s) kıssasında Cenâb-ı Hak, وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ *"Doğduğum gün de, öleceğim gün de, ... selam benim üzerimedir"* (Meryem, 33) varid olmuş olup bu, **Hz. İsa**'nın sözüdür.. Böylece bütün bu açıklamalarla, "سَلَامٌ عَلَيْكَ" sözünün, "اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ" sözünden daha mükemmel ve anlamlı olduğu sabit olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı **İmam Şafiî** (r.h.), teşehhüdde, nekire olarak, "سَلَامٌ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ" şeklindeki okuyuşu tercih etmiştir.

Yaratılıştaki Huylar Hakkında Değerlendirme

Selâmın inceliklerinden birisi de şudur: Bu âlemin, şerlerin, âfetlerin, belâların ve muhalefetlerin kaynağı ve ocağı olduğunda şüphe yoktur. Huyların inceliklerini araştıran âlimler, canlıların yaratılışlarında aslolanın hayır mı veya şer mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak onların bazıları şöyle demiştir: "Canlıların karakterlerinde aslolan "şer"dir. Bu, bütün insan fertleri arasında tahakkuk etmiş bir icma gibidir." Biz buna ilavede bulunuyor ve diyoruz ki: Bu bütün canlılar arasında, üzerinde ittifak edilen bir husus gibidir. Bunun böyle olduğunun delili şudur: "Kendisini tanımadığı halde, kendisine saldıran bir insan gören her insanın karakteri, o kimseyi, saldıran o kimseden sakınmaya ve o kimseye karşı müdafaaya geçmeye sevk eder. Şâyet onun hilkat ve karakteri, insanda asıl ve temel olan şeyin, şer olduğuna şehadet etmeseydi, akıl fıtratı, kendisine saldıran o kimsenin şerrini savuşturmak için hazırlık yapmayı gerektirmezdi." Bu âlimler sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Bu husus, bütün canlılar hakkında söz konusudur. Çünkü, kendisine bir başka canlının saldırdığı her canlı, o saldıran canlıdan kaçar ve ondan korunmaya çalışır. Binâenaleyh şâyet o canlının yaratılışında, kendisine yaklaşan bu canlıda temel unsurun "hayır" olduğuna dair bir inanç, bir fıtrî güdü olsaydı, o zaman (ondan kaçmaz), aksine yerinde durması gerekirdi. Çünkü, yaratılışın temeli, canlıyı, hayırı elde etme arzusuna yöneltir. Canlıların karakter ve yaratılışında aslolan, şâyet hayır ve şerrin dengeli bir biçimde bulunmaları hali olsaydı, o zaman, kaçmayla durmanın da dengeli olması gerekirdi. Durum böyle olmayıp, aksine, kendisine göre ne olduğu belli olmayan bir canlının kendisine yöneldiği her canlı, sırf aslî fıtratı sebebiyle ondan kaçınca, biz, her canlıda aslolanın şer olduğunu anlamış oluruz."

Şerri Savmak Hayrı Celbetmekten Önce Gelir

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Şerri def, hayrı celbetmekten daha mühimdir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır

1) Şerri defetmek, aslı ibka etmenin, fazlalığı elde etmekten daha mühim olmasını gerektirir.

2) Herkese hayır ulaştırmak, insanın gücü dahilinde değildir. Ama, herkesten, şerrini önlemek insanın gücü dahilindedir.. Çünkü birincisi fiil (bir şey yapmak), ikincisi ise, "terk"tir. Halbuki, nihâyeti olmayan şeyleri

yapmak, imkân dahilinde değildir. Ama, nihâyeti olmayan şeyleri yapmamak mümkündür.

3) Şerri def etme tahakkuk etmediğinde, şer bulunmuş olur. Şerrin tahakkuk etmesi ise, elem ile kederin tahakkukunu gerektirir. Elem ve keder ise, son derece güç şeylerdir. Ama, (başkalarına) hayır ulaştırmak tahakkuk etmediğinde, insan, ne hayır ne de şer içinde bulunmayıp, tam aksine aslî olan selâmet üzere kalakalır. Halbuki bu duruma tahammül etmek kolaydır. Binaenaleyh şerri def etmenin, hayır ulaştırmaktan, yapmaktan daha mühim olduğu sabit olmuş olur. Dünyanın şerler, âfetler, belâlar ve sıkıntılar yurdu olduğu da kesinlik kazanmıştır. Yine, canlıların yaratılışlarında aslolan ve fıtratları gereği olan şeyin, o canlıların, şerlerin kaynağı olduğu da sabit olmuş olur. Binaenaleyh bir kimse bir kimseye yaklaştığında, mühim olan şeylerin en ehemmiyetlisi, onun karşıdaki kimsenin bir emniyet, bir selâmet ve esenlik içinde bulunduğunu bildirmesidir. İşte bu sebepten dolayı, söze başlamadan önce selâm vermek, bir örf, gelenek halini almıştır. Bu da kişinin "selâmun aleyküm!" demesidir.

Selamda Çoğul Sîgası Kullanılmasının Hikmeti

"Selâmun aleyküm" demenin inceliklerinden birisi de şudur: Bu ifadenin zahiri, bu selâmın bir topluluğa verildiğini göstermektedir. Hem akla, hem de şeriate göre durum böyledir. Şeriate göre böyledir, zira Kur'an-ı Kerim, insanın, kendisini koruyan, işlerini görüp gözeten bir melekler cemaatinden hâlî bulunmadığını göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Halbuki sizin üzerinizde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar bulunmaktadır"* (İnfitar, 10-11) buyurmuştur. Akıl da buna delâlet eder. Zira beşeri ruhlar çeşit çeşittir. Bir kısmı hayırlı, akıllı; bir kısmı bulanık, pis; bir kısmı şehvanî, bir kısmı gazabîdir. Beşeri, süfli ruhların her biri için o beşeri ruhların atası durumunda olan ulvî ve kuvvetli bir ruh bulunmaktadır. Bu ruhların ulvî ruha nisbeti, oğulların babaya nisbeti gibidir. İşte o beşeri ruhlara, bazen uyanıkken, bazen de uykudayken ilhâmlar tahsis eden, bu ulvî ruhtur. Hem gerek sıfatları, gerek karakterleri gerekse özellikleri bakımından o ruhlara benzeyip bedenlerden ayrı olan o ruhların, benzerlikleri ve cins müştereklikleri sebebiyle, bu bedenlerle bir tür ilişkileri ve alâkaları bulunmaktadır. Böylece o ruhlar bu ruhların, amelleri hususunda yardımcıları gibi olmuş olur. Eğer amelleri hayır ise, yardım da hayır hususunda olur. Şer ise, şer konusunda olur. Bu sırrı iyice kavradığın zaman, insanın

mutlaka kendisinin hemcinsi olan o ruhlarla beraber olduğunu anlamış olursun. Binaenaleyh, kişinin "selâmun aleyküm" sözü, bu muayyen şahsın, ruhanî arkadaşlık sebebiyle, kendisinden ayrılmayan ve kendisinin arkadaşı olan bütün ruhlara selam verdiğini ifade eder.

Bu sözün inceliklerinden birisi de şudur: İnsanî ruhlar, hakiki bilgiler ve üstün huylarla muttasıf olup, bunlar kuvvetlenerek, arızî şeylerden soyutlanır, sonra da bunların birbirlerine olan ilgisi kuvvetlenirse, karşılıklı olarak yerleştirilmiş bulunan parlak aynaların görüntüleri artırarak yansıtması gibi, onların da nurları birbirine yansır durur. İşte bundan dolayı, dersini, ödevini hocasına okuyarak yerine getirmek isteyen kimseden beklenen edep, bu okuyuşuna, Allah'a hamd, meleklerine ve peygamberlerine sena ile başlayarak, daha sonra hocasına dua etmesi, en nihâyet de okumasına başlamasıdır. Bu kimsenin bundan gayesi, kendi ruhu ile o kudsi ruhlar arasındaki münasebeti güçlendirmektir. Öyle ki, bu ilginin kuvvetlenmesi sebebiyle çoğu kez, o talebenin ruhunda o yüce ruhların nur ve tesirlerinden bir şeyler tezahür eder, ve o talebenin aklında da o ruhlardan feyezan eden ruhlar, manevi güçler yerleşir. Onun ruhu, bu feyzin yardımıyla, bilgi ve ilimleri daha fazla kavramaya başlar. Sen bunun böyle olduğunu bilip, bir başkası da birisine "selâmun aleyküm" dediğinde, onunla o kimse arasında sıkı bir (manevi) münasebet oluşur. Bu münasebet sebebiyle de ruhların birbiriyle uyuşması ve nurların yansıması tahakkuk eder. Biz bu konuda, bu kadarla yetinelim; çünkü biz bu konunun, burayla ilgisi olmayan, yabancı bir konu olduğunu söylemiştik. Allah en iyisini bilendir.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hak, إِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ *"Çünkü senin duan, onlar için bir sükûnettir.."* buyurmuştur. **Vâhidî** şöyle demektedir: "Arapçada "seken" kelimesi, vasıtasıyla sükûnete erdiğin şey" anlamına gelir. Buna göre bu tabirin manası, "Senin onlara yapmış olduğun duan, onların nefislerinin sende sükûnete ermesini gerektirir" şeklinde olur." Müfessirlerin bu hususdaki açıklamaları farklı farklıdır. Mesela **İbn Abbas** (r.a): "Senin duan, onlar için bir rahmettir"; **Katâde:** "Senin duan onlar için bir vakar ve onur, saygınlık vesilesidir"; **Kelbî:** "Senin duan, onlar için bir itminandır" derlerken; **Ferrâ** da: "Sen onlar için mağfiret talep ettiğinde, onların nefisleri, Allah'ın tevbelerini kabul edeceği hususunda sükûnete erer, yatışır" anlamını vermiştir.

Ben de derim ki: "Hz. Muhammed'in ruhu, güçlü, parlak, saf ve berrak bir ruhtur. Binâenaleyh, Hz. Muhammed onlara dua edip onları hayırla yâd edince, onun ruhani kuvvetinden, onların ruhlarına birtakım tesirler akar. Böylece de onların ruhları aydınlanır, gönülleri de saflaşır. Bu sebeple de onlar, zulmetten nura, maddeden manaya geçmiş olurlar. Bunun ne demek olduğu, BEŞİNCİ MESELE'de izah edildi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ" buyurmuştur. Yani, "Allah, onların sözlerini bihakkın duyan; niyetlerini de bihakkın bilendir" demektir.

اَلَمْ يَعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهٖ وَيَاْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَاَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾

"Onlar bilmediler mi ki Allah, kullarından (sâdır olan) tevbeyi kabul edecek, sadakaları alacak olan ancak kendisidir ve hakikatte tevvâb ve rahîm yalnız O'dur" (Tevbe, 104).

Allah'ın Tevbeyi Kabul Buyurması

Bil ki, Allahu Teâlâ, bahisleri geçen kimselerin günahlarından tevbe ettiklerini ve tasaddukta bulunduklarını naklederek, o âyette, *"Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder"* (Tevbe, 102) ifadesinden başka bir şey zikretmeyip, bu da tevbelerinin kabulü hususunda sarih bir ifade olmayınca, bu âyette, tevbelerini kabul ettiğinden, sadakalarını da aldığından bahsetmiştir ki, bundan maksat, tevbe etmeyenleri tevbeye; bütün asileri de itaate teşvik etmektir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Müslim: "Âyetteki *"Onlar bilmediler mi?"* ifadesi, istifham üslûbunda ise de, bundan "Onlar bunu pekâlâ bildiler" manası kastedilmiştir. Çünkü muhatabı hem şekke düşürme, hem de onun şek ve şüphesini giderme hususunda, "Sana bir şeyler öğreten kimseye hizmet etmen gerektiğini bilmez misin? Sana iyilikte bulunana teşekkür etmen gerektiğini bilmez misin?" gibi ifadeler kullanmak, Arapların örfüdür. Binaenaleyh Hak Teâlâ tevbe eden o kimselerin tevbe ve sadakalarını kabul ettiğini müjdelemiştir" demiştir.

Cenâb-ı Hak bu hususu, هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ *"Hakikatte tevvâb ve rahim olan yalnız O'dur"* diye te'kid etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir. "Âyetteki "اَلَمْ يَعْلَمُوا" tabiri hem yâ'lı, hem de tâ'lı olarak, "اَلَمْ تَعْلَمُوا" (Siz bilmediniz mi) şeklinde okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılır:

1) Bu âyetten şu mana kastedilmiştir: "O tevbe edenler, tevbelerinin ve sadakalarının kabul edilmesinden önce, Allahu Teâlâ'nın doğru tevbeleri ve halis niyetle verilecek sadakaları kabul edeceğini bilmediler mi?"

2) Bu âyetten, tevbeye teşvik için, tevbe etmeyenler murat edilmiştir. Rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), o kimselerin tevbelerinin doğruluğuna hükmedince, tevbe etmemiş olanlar, "O tevbe edenler, dün bizlerle beraber, bizler gibi idiler, ne kendileriyle konuşuluyor, ne de oturulup kalkılıyordu. Peki nasıl oldu da büyük oldular?" dediler ve bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ *"O tevbeyi kabul eder"* ifadesi ile ilgili, bazı hikmetler vardır:

Birinci hikmet: Allahu Teâlâ bu âyette, "Allah" adını zikretmiş, sonra da onun peşine bu ifadeyi getirmiştir. Bunun böyle oluşunda, Allah'ın, tevbeyi kabul eden bir ilah olduğuna dikkat çekmiştir. Bu böyledir, çünkü ilah, hakkında fazlalık ve noksanlık söz konusu olmayan zattır. Yine ilah, itaat edenlerin taati ile durumunda zatında bir artış olmayan ve günahkârların isyanları ile zatına bir noksanlık erişmeyen varlıktır. Yine ilah, kulların taatine arzu duymayan ve masiyetten nefret etmeyen zattır. Bundandır ki O'nun nefret ve gazabının kendisini intikama sevk ettiği de söylenemez. Aksine O'nun günahı yasaklayıp, taate teşvik etmekten maksadı şudur: İnsanın kalbini âhiret âlemine ve saîdler (cennetlikler) makamına davet eden, bâtıl ve cismani şeylerle meşgul olmaktan alıkoyacak olan her türlü ibadet, gerçek amel ve sâlih yoldur. Bunların zıddı olan her şey de, masiyet (günah) ve bâtıl ameldir. Binâenaleyh günahkâr olan sadece kendisine zarar vermiş, yine itaat eden de sadece kendisine fayda vermiş olur. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın *"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz, eğer kötülük ederseniz yine kendinize kötülük etmiş olursunuz"* (İsra, 7) âyetinde ifade edildiği gibidir. Binâenaleyh eğer ilah, rahîm, hakîm ve

kerîm olur, O'nun günahkâra olan gazabı da, günahkârın isyanının ilaha zarar verdiğinden ötürü olmaz ise ve kul da günahtan itaate geçiş yaparsa, İlah'ın keremi, kulun tevbesini kabul etmeyi, âdeta kendisine gerekli (vâcib) kılmış gibi olur. Böylece "İlah" olmanın, mutlak manada müstağni olmadan ibaret olup, mutlak müstağni olma da, İlah'ın dışındaki varlıklar için imkansız olunca, başka varlıkların tevbeleri kabul etmesinin, başka sebepler, muârız ve zıt şeyler olmadığı müddetçe âdetâ imkansız olduğu sâbit olmuş olur.

Peygamber Tevbe Kabul Edemez

İkinci hikmet: Tevbeyi kabul etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in elinde olan bir şey değildir. Tevbeyi kabul, bazen kabul eden, bazen de etmeyen Allah'a ait bir iştir. O halde, tevbelerinizde yalnız Allah'a yönelin. O tevbe edenlere şöyle denilmiştir: "Çalışınız, çünkü amelleriniz, -hayır olsun, şer olsun- Allah'a saklı değildir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Allah'ın Tevbeyi Kubûlü Vacip Değildir**

Mu'tezile "Tevbeyi kabul etmek, aklen, Allah için vaciptir" demişler; âlimlerimiz ise "Tevbe'yi kabul etmek Allah için, Allah'ın vaadi, lütfu ve ihsanı itibarı ile vâciptir, yoksa aklen vâcip değildir" demişlerdir. Âlimlerimizin, Allah'ın tevbeleri kabul etmesinin aklen vâcip olmadığı hususundaki delilleri şunlardır:

1) Vâcip, fâilin, yapmadığı zaman zemme müstahak olduğu şeydir. Binaenaleyh eğer tevbeyi kabul etmek. Allahu Teâlâ için vâcip olsaydı, tevbeyi kabul etmediği zaman zemme (kınanmaya) müstahak olurdu ki, bu imkansızdır. Çünkü böyle olan kimse, "kabul etme" ile kâmil ve tam olmuş olurdu. Başka bir şey ile tam ve kâmil olan şey ise, zâtı gereği "noksan" demektir. Allah hakkında ise "noksanlık" imkansızdır.

2) Zemm (kınama), ancak o zemmi duyduğu zaman kişi müteessir olup, nefsi ondan hoşlanmadığı zaman, kişinin onu yapmasına mânî olabilir ve bu yüzden onun halinde bir noksanlık söz konusu olmuş olur. Fakat şehvetten, nefretten, noksanlıktan ve fazlalıktan yüce ve münezzeh olan zât hakkında, bu manada bir vücubun (gerekliliğin) mevcudiyeti düşünülemez.

3) Allahu Teâlâ bu âyette, tevbeleri kabul ettiğini bildirerek kendisini medh-ü sena etmiştir. Eğer tevbeleri kabul etmek vâcip olsaydı, Allah

bununla kendisini medh-ü sena edemezdi. Çünkü vazifeyi (vacip-gerekli bir şeyi) yapmak, medh-ü senâyı ve ta'zimi gerektirmez.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın "عَنْ عِبَادِهِ" tabirindeki "an" edatı hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

1) Burada "an" veya "min" kullanılması arasında manaca bir fark yoktur. Nitekim Arapçada "اَخَذْتُ هٰذَا مِنْكَ" ile "اَخَذْتُ هٰذَا عَنْكَ" aynı manaya gelip "Senden bunu aldım" demektir.

2) **Kâdî** şöyle der: "Burada "an" edatının kullanılmasının daha beliğ olduğu söylenebilir. Çünkü bu kelime, kabul edilen o tevbeye giden yolu kolaylaştırma ile birlikte o tevbenin kabul edildiğini ifade eder."

Ben derim ki: **Kâdî,** "an" edatının, bu manaya nasıl delâlet ettiğini açıklamamıştır. Bana göre, "an" ve "min" harf-i cerleri, manaca birbirine yakın iki kelimedir. Fakat "an" uzaklaşma manasını taşır. Mesela جَلَسَ فُلَانٌ عَنْ يَمِينِ الْأَمِيرِ "Falanca, padişahın sağ tarafına oturdu" denildiğinde bu, o kimsenin sağ tarafta biraz uzağa oturduğunu ifade eder. O halde âyetteki "an ibadihi" lafzı da, tevbe eden kimsenin o günahı sebebiyle Allah'ın kendisini kulluğuna kabulünden uzak düştüğüne inanıp, efendisince kovulmuş olmadan ötürü gönlünde bir kırıklık ve burukluk olması gerektiğini ifade eder. İşte "an" edatı, tevbe eden kimsenin bu şuuru taşıması gerektiğine üstü kapalı bir uyarı ihtiva eder.

***ALTINCI MESELE:* "Allah Zekat Alır" Tabirinin Manası**

Âyetteki, وَيَأْخُذُ لصَّدَقَاتِ *"Sadakaları alır"* ifadesi ile ilgili şöyle bir soru söz konusudur: Bu ifadenin zahiri, zekatı Allah'ın aldığını; *"Onların mallarından sadaka al"* (Tevbe, 103) ifadesi, o zekatı Hz. Peygamber (s.a.s)'in aldığını, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Muâz** (r.a.)'a: *"Zekatı, onların zenginlerinden al"* şeklindeki hadisi de, zekâtı alanın **Muaz** (r.a) olduğunu ve fakire zekat verdiğiniz zaman, hislerin (ve gözün), o zekatı, fakirin aldığını göstermektedir. Binâenaleyh bu durumlar nasıl bağdaştırabilir?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Allahu Teâlâ, *"Onların mallarından sadaka (zekat)* al" (Tevbe, 103) âyetinde, zekatı alanın Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunu beyan edip; bu âyette de zekatı alanın, kendisi olduğunu belirtince, bundan murat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in almasının, tıpkı Allah'ın alması gibi olduğunu göstermek olmuş olur. Bunun maksadı da, Hz. Peygamber'in zekat almasının, âdetâ

Allah'ın bizzat alması gibi olması itibariyle, Peygamber'in şânının yüceliğine dikkat çekmektir. Allahu Teâlâ'nın, *"Gerçekten, sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10) ve *"Allah'a ve Resûlü'ne eza verenler var ya.."* (Ahzâb, 57) âyetleri de bunun bir benzeridir. Burada bahsedilen "Allah'a eza vermek"ten maksat, Peygamber (s.a.s)'e yapılan ezâ ve cefâdır.

2) Zekât alma işi, Peygamber'e zekatı almayı emretmek ve Allah'ın zekatla ilgili hükmünü insanlara tebliğ etmek manasında; fakire de o zekatı bizzat alma manasında izafe edilmiştir. Bu tıpkı Allah'ın can alma işini, *"Geceleyin sizi öldüren... O'dur"* (En'âm, 69) âyetinde kendi zâtına; *"De ki: "Size müvekkel olan ölüm meleği canınızı alacak"* (Secde, 11) âyetinde ölüm meleği (Azrail (a.s)'e) ve *"Herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz onun ruhunu alır"* (En'âm, 61) âyetinde de ölüm meleğinin yardımcısı olan meleklere izafe etmesi gibidir. Binâenaleyh can alma işi, yaratma bakımından Allah'a; (bu işi yapanların) reisi olması bakımından Azrail'e ve Allah ölümü yarattığı anda bu işi bilfiil yapan ölüm meleğinin yardımcısı olan meleklere nisbet edilmiştir. İşte burada da böyledir. Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki: *"O Allah, sadakaları alır"* tabiri, bu sadaka (zekat) itaatine büyük bir şeref ve kıymet kazandırmıştır. Bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'den gelen rivâyetler de pek çoktur. O, mesela bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: إِنَّ اللهَ يَقْبَلُ الصَّدَقَةَ وَلَا يَقْبَلُ مِنْهَا إِلَّا طَيِّبًا وَإِنَّهُ يَقْبَلُهَا بِيَمِينِهِ وَيُرْبِيهَا لِصَاحِبِهَا كَمَا يُرْبِي أَحَدُكُمْ مُهْرَهُ أَوْ فَصِيلَهُ حَتَّى إِنَّ اللُّقْمَةَ تَكُونُ عِنْدَ اللهِ أَعْظَمَ مِنْ أُحُدٍ *"Allah sadakaları, sadakalardan güzel olanları kabul eder. O, onları eline alıp kabul eder ve onları, tıpkı sizden birinin tayını, deve yavrusunu büyütmesi gibi, sahibi (vereni) için büyütüp çoğaltır bereketlendirir. Öyle ki bir lokma sadaka Allah katında Uhud dağından daha büyük olur."*[19] Yine Hz. Peygamber (s.a.s) وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يَتَصَدَّقُ بِهَا عَلَيْهِ حَتَّى تَقَعَ فِي كَفِّ اللهِ *"Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, sadaka veren her Müslüman kulun verdiği sadaka, rızası uğruna verdiği zâta ulaşır, binaenaleyh o sadaka, Allah'ın eline geçer"*[20] buyurmuştur. **Hasan el-Basri,** bu iki hadisi rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: "Allah'ın sağ eli, avucu ve kabzası tavsif edilemez. Çünkü *"O'nun benzeri gibisi yoktur"* (Şûra, 11) Bil ki yemin (sağ el) ve keff (avuç) kelimeleri, takdisten (Allah'ın münezzehliğine yaraşan manalar verilmesi gereken kelimelerden)dir."

19 **Buharî**, Zekat, 8 (2/113).

20 Benzer hadis: **Müsned**, (2/431).

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ ۖ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

"De ki: "Dilediğinizi yapın. Çünkü Allah da Resûlü de, mü'minler de işlerinizi görecektir. Sonra gizliyi ve aşikârı bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size, yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir" (Tevbe, 105).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu, her türlü teşvik ve sakındırmayı içinde toplayan bir sözdür. Çünkü ma'bûd (tapılan varlık), tapanların ne yaptığını bilmediği zaman, tapanlar, yaptıkları ibadetlerden istifade edemezler. İşte bundan dolayı, **Hz. İbrahim** (a.s) babasına: *"İşitmez, görmez ve sana hiç bir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 42) demiştir. Ben, bazı toplantılarda **Hz. İbrahim** (a.s)'in getirdiği bu delilden esas kastının, putların ulûhiyyetini tenkit olmadığını söyledim. Çünkü herkes bunların taş ve odun parçalarından ibaret olduğunu, tasarruf edenlerin tasarrufları ile (yaptıkları işlerle) yüz yüze bulunduklarını, her isteyenin onları yakıp kırabileceğini, bu durumda olan bir varlığın ilah olamayacağını kesin olarak bilir. Aksine **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu delilden maksadı şudur: Onun zamanındaki putperestlerin çoğu, kâinatın ilâhının mûcib-i bizzat bir varlık olup; hür ve irade sahibi bir mûcid olmadığını iddia eden felsefecilerin görüşünde idiler. İşte bundan dolayı, **Hz. İbrahim** (a.s), "İlah, mûcib-i bizzat (yapacağını otomatik olarak yapan), hayırları bilmeyen, fayda veya zarar veremeyen, ihtiyaç ve duaları işitemeyen ve muhtaçların yalvarıp yakarmalarının farkında olamayan bir varlık olduğunda, ona ibadet etmenin ne faydası (manası) var?" demek istemiştir. O halde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu delilden maksadı, âlemin ilâhının "zâtı gereği mûcib" bir varlık olduğunu söyleyenleri tenkit etmektir. Fakat, âlemin ilahı hür ve irâde sahibi bir fâil, cüz'iyyatı ve külliyatı (her şeyi) bilen bir âlim olduğu takdirde, kullar ibadet ve dualarından büyük fayda elde ederler. Çünkü kul ibadet ettiğinde ma'bud, onun taat ve ibadetini bilir, hem bu dünyada, hem de ahirette ona

mükâfat verebilir; yine kul isyan edip günah işlediğinde, ma'bûd, hem dünyada, hem âhirette ona ceza verebilir. O halde Hak Teâlâ'nın, *"De ki: "(Dilediğinizi) yapın. Çünkü işlerinizi Allah (...) görecektir"* ifadesi, itaatkârlar için büyük bir teşvik, günahkârlar için de büyük bir korkutma ve tehdit ifade eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah sanki şöyle demektedir: "Haydi bakalım, çalışınız! Çünkü amellerinizin, hem bu dünyada, hem de âhirette birer hükmü vardır. Onların bu dünyadaki hükmü (ve durumu), Allah'ın, Resûlullah'ın ve Müslümanların onları görmesidir. Eğer o ameliniz bir taat olursa, ondan ötürü, hem bu dünyada, hem de ahirette büyük bir övgü ve mükâfat söz konusudur. Yok eğer o, bir günah olur ise, ondan ötürü bu dünyada büyük bir zemm (kınama), âhirette ise çetin bir azap meydana gelir." Binâenaleyh bu tek cümlenin, insanın dini, dünyası, hayatı ve âhireti hususunda muhtaç olduğu her şeyi içinde toplayan bir cümle olduğu sabit olmuş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Âyetten Çıkarılan Usûl Meseleleri**

Bu âyet, usûl ile ilgili bazı meselelere delildir.

Ru'yet Kelimesinin Görmek ve Bilmek Manası

Birinci hüküm: Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, görülebilecek şeyleri gördüğüne delâlet eder. Çünkü bir mef'ul alan "rü'yet" fiili "görmek" manasına; iki mef'ul alan ise "bilmek" manasına gelir. İki mef'ul alışı, mesela senin رَاَيْتُ زَيْدًا فَقِيهًا "Zeyd'i fakih gördüm (yani fakih olduğunu bilip, anladım)" şeklindeki sözünde olduğu gibidir. Âyetteki "reâ" fiili bir mef'ul almıştır ve dolayısıyla "görmek" manasına gelir. Bu da, Cenâb-ı Allah'ın, her şeyi gördüğüne delâlet eder. Bu, tıpkı **Hz. İbrahim**'in *"İşitmez ve görmez.. şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 42) buyruğunun Allahu Teâlâ'nın görüşü olduğuna ve eşyayı gördüğüne delalet etmesi gibidir. Bu âyetteki "rü'yet"i, "bilmek" manasına almanın mümkün olmadığını, Hak Teâlâ'nın, kendisini, hemen bu ifadenin peşi sıra "bilme" vasfı ile tavsif ederek, *"Gizliyi ve âşikarı bilen Allah'a döndürüleceksiniz"* buyurmuş olması da te'yîd eder. Eğer âyetteki "rü'yet", "bilme" manasına gelmiş olsaydı, o zaman faydasız ve lüzumsuz bir tekrar yapılmış olurdu. Bu ise, (Kur'an için) düşünülemez.

Allah'ın Kalbî Fiilleri Görmesi Konusunda Mu'tezile'nin Hatası

İkinci hüküm: Ehl-i Sünnet âlimlerimize göre, mevcut olan her şey görülebilir. Âlimlerimiz, bu görüşlerine bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir:

"Biz, bu âyette geçen "ru'yet" kelimesinin, tek bir mef'ul aldığını delille gösterdik. Dil kaideleri de, bir mef'ul alan "ru'yet" kelimesinin, "görmek" manasına geldiğine şahadet etmektedir. Öyle ise bu âyetteki ru'yet "görmek" manasındadır. Cenâb-ı Hak, buradaki "reâ" fiiline, mef'ul olarak onların "işlerini" getirmiştir.

Ameller, (iradeler, hoşlanmayışlar ve fikirler gibi) kalp amelleri ile organların amelleri (hareket ve hareketsizlik gibi) olmak üzere ikiye ayrılır. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın bütün bunları görüyor olması gerekir. Bu da, her şeyin Allah tarafından görüldüğüne delâlet eder."

Cübbaî bu âyeti, Allahu Teâlâ'nın sadece, hareket, hareketsizlik, bir araya gelme ve ayrılma gibi, organların amellerini gördüğüne delil getirmiştir. Ona, "(Ehl-i sünnetin) istidlâli eğer doğru ise, senin de, Cenâb-ı Hakk'ın kalbî amelleri de gördüğüne inanman gerekir" denildiğinde, o buna: "Allahu Teâlâ âyette, bu ifade üzerine, "Resûl" ve "mü'minler" kelimelerini de atfetmiştir. Resûlullah ve mü'minler ise, sadece insanların uzuvlarının fiillerini (zahirî fiilleri) görürler. Binâenaleyh âyetteki ru'yet, atfedilenler (yani Resûl ve mü'minler) hakkında, uzuvların fiillerini görme ile sınırlı olunca, bunu ma'tufun aleyh olan Allah hakkında da aynı sınırla sınırlamak gerekir" diye cevap vermiştir. Bu, tuhaf bir görüştür. Çünkü atıf (ma'tuf ile ma'tufun aleyh arasında), sadece asılda (yani burada, görme işinde) müşterek oluşu ifade eder. Binâenaleyh ma'tuf ile ma'tufun aleyh'in her bakımdan eşit olmaları gerekli değildir. Bu sebeple, ma'tufta bir tahsisin (sınırlamanın) bulunması, ma'tufun aleyh'in de tahsisini gerektirmez. Ehl-i Sünnetin istidlâlinin aslına şu şekilde cevap verilebilir: "Allahu Teâlâ şu anda da görmektedir. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Çünkü Allah, (...) işlerinizi görecektir"* ifadesinin delâlet ettiği şey, şu anda mevcut değildir. Çünkü "se yerâ" (görecek) fiilinin başındaki sin harfi, gelecek zamanı gösterir. Böylece bu görme işinden muradın, onların amel ve hareketlerine karşılık (mükâfat veya ceza) verme manası olduğu ortaya çıkar. O halde, "فَسَيَرَى اللهُ عَمَلَكُمْ" ifadesi, "Allah size, işlerinizin karşılığını verecektir" manasında olur.

Cübbai'nin bu görüşüne, birisi şöyle cevap verebilir: "Onların amellerine karşılık verme işi âyette, *"O, size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir"* ifadesi ile anlatılmıştır. Binaenaleyh eğer biz, buradaki "ru'yet"i, "işlere karşılık verme" manasına hamledersek, lüzumsuz bir tekrar söz konusu olur. Bu ise caiz değildir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Çünkü Allah da, Resûlü de, mü'minler de işlerinizi görecektir"* buyruğu ile ilgili bir soru vardır. O da şudur: Onların amellerini, herkes görmemektedir. Öyleyse bu sözün manası nedir?

Cevap: Bunun manası, bu amelin haberinin herkese ulaşmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s): لَوْ اَنَّ رَجُلًا عَمِلَ عَمَلًا فِي صَخْرَةٍ لَا بَابَ لَهَا وَلَا كَوَّةَ لَخَرَجَ عَمَلُهُ اِلَى النَّاسِ كَائِنًا مَا كَانَ *"Eğer bir adam, hiçbir kapısı ve penceresi olmayan bir kaya içinde, bir iş yapsa, mutlaka onun işi, olduğu gibi insanlara çıkar (ulaşır)"*[41] buyurmuştur.

İmdi eğer, "Âyette, "Allah" isminden sonra Resûlullah'ın ve mü'minlerin, o tevbe edenlerin amellerini gördükleri manasında zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun, iki izahı vardır:

1) Kişiyi, amel-i sâlih yapmaya sevk eden en kuvvetli etken, onu yapması neticesinde elde edeceği övgü, itibar ve şereftir. Kişi, bu fiili yaptığı zaman, Resûlullah'ın ve mü'minlerin kendisine önem vereceklerini bildiği zaman, bundan dolayı ayrıca sevinir ve o işe karşı arzusu kuvvetlenir. Bu inceliğe dikkat çeken şeylerden birisi de şudur: Allahu Teâlâ, âyette önce kendinin görmesini zikretti. Bunun peşi sıra Resûlullah'ın ve mü'minlerin görmesini zikretti, binâenaleyh sanki şöyle denildi: "Eğer sen, Hakk'a kullukta doğruyu bulmuş ehl-i tahkîk'ten isen, Allah için sâlih ameller işle. Yok eğer, halkın medh-ü senası ile oyalanan zayıf kimselerden isen, halkın, yani Resûlullah'ın ve mü'minlerin övgüsüne nâil olmak için, yine sâlih ameller işle."

Ahiretteki Şahitlik Hakkında

2) **Ebu Müslim**'in sormuş olduğu bu soruya, ikinci olarak da şöyle cevap verilir: "Mü'minler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Böylece sizi, (Ey Muhammed ümmeti) vasat (örnek) bir ümmet yaptık.."* (Bakara, 143) âyetinde buyurduğu gibi, kıyamet günü, Allah'ın şâhitleridir. Hz. Peygamber de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Her ümmetten birer şâhit, onların üzerine de seni bir şâhit olarak getirdiğimiz zaman onların hali nice olur?"* (Nisa, 41) âyetinde buyurduğu gibi, ümmet için şâhittir. Binâenaleyh Resûlullah'ın ve mü'minlerin, kıyamet günü Allah için şâhitler olacağı sâbit olmaktadır. Şâhitlik ise, ancak (şahitlik yapılacak şeyi) gördükten sonra doğru olur. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, bu âyette Resûlü'nün ve mü'minlerin, o kimselerin hareketlerini gördüğünü zikretmiştir. Bundan maksat, onların kıyamet günü, geçmiş-gelecek

herkesin huzurunda, şâhitlik yapacaklarına, çünkü onların sıdk, doğruluk, iffet ve rüşd sahibi kimseler olduklarına dikkat çekmektir.

Burada "Gayb"ın Manası

Allahu Teâlâ daha sonra وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"Gizliyi ve âşikarı bilene döndürüleceksiniz"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a): "Gayb, onların (insanların) gizledikleri şeylerdir; "şehadet" de, açıkça yapıp, gizlemedikleri şeylerdir" demiştir. Ben de diyorum ki: **"Gayb"**ın, onların kalplerinde meydana gelen, amelleri yapmaya veya amellerden geri durmaya sevk eden niyetler manasına; "şehâdet"in de, azaları ile yapıp ortaya koydukları ameller manasına olması uzak bir ihtimal değildir.

Yine diyorum ki: "İslam feylesoflarının görüşü şudur: "His ve duyulara gâib olan (yani hissedilemeyen-görülemeyen) varlıklar, hissedilen (görülen) varlıkların illetleri (sebepleri) veya illet (sebep) gibi olan şeyleridir." Bu görüşte olanlara göre, illeti (sebebi) bilmek, malûlü (sebebe bağlı) şeyi bilmek için bir illettir (sebeptir). Bundan dolayı gaybı bilme işinin, şehadeti bilme işinden önce olmuş olması gerekir. İşte bu sebepten ötürü Kur'an'da bu ifade ne zaman yer alsa, "gayb", "şehadet"ten önce gelir.

İKİNCİ MESELE

Eğer biz, Hak Teâlâ'nın, فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ *Allah (...) işlerinizi görecektir"* ifadesini, bizzat "görme" manasına alsak, o zaman bunun manasının, *"Gizliyi ve âşikarı bilene döndürüleceksiniz"* ifadesinin manasından farklı olduğu ortaya çıkar. Yok eğer biz bu "ru'yeti" "bilme" veya "(o amellere karşılık) mükâfat verme" manasına hamledersek, âyetteki *"Gizliyi ve aşikarı bilen Allah'a döndürüleceksiniz"* tabirinin *"Allah (...) işlerinizi görecektir"* ifadesinin tefsiri yerine geçmiş olduğunu kabul etmiş oluruz. O zaman *"Gizliyi ve aşikarı bilene döndürüleceksiniz"* ifadesinin manası şöyle olur: "Aşikârı (şehâdeti), yani dünyada iken ortaya konulan medhi, senâyı, saygıyı veya bunların zıtlarını, gizliyi (gaybı), yani kıyamette, ortaya çıkacak mükâfat veya ceza durumunu bilen Allah'a döndürüleceksiniz."

Allahu Teâlâ daha sonra, فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"O, size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir"* buyurmuştur. Bu, "O, sizin amellerinizin durumlarını biliyor, sonra size, onlara göre karşılık verecektir. Çünkü

âhirette Allah'ın karşılık vermesi (mücâzâtı), ancak bilmeden sonra hâsıl olur. Çünkü o zaman herkes, kendisinin başına gelen, kendisine ulaşan şeyin zulüm değil, bir adalet olduğunu bilir. Eğer sevap ehlinden ise sevinç ve saadeti daha fazla; yok eğer ikâb ehlinden ise, kederi ve pişmanlığı daha fazla olur" manasındadır.

İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: *"Allah (...) işlerinizi görecektir"* ifadesinden murat, ruhânî (yani ruh'a verilecek) sevaba bir işarettir. Çünkü kul, mevlâsının kendisine emretmiş olduğu birçok meşakkatli işi yüklenip yapınca ve mevlâsının, onun bu meşakkatlerini yüklendiğini görmekte olduğunu bilince, çok sevinir ve o hususta sevinci artar. Bu, ona göre, şahane elbiselerden ve çok maldan daha kıymetli ve tatlı olur. Ama Cenâb-ı Hakk'ın *"Gizliyi ve âşikârı bilene döndürüleceksiniz"* buyruğuna gelince, bundan maksat, rezîl ve rüsvay kılınmak suretiyle verilecek olan azâbın tarif edilmesidir. Bu, şuna benzer: Sultanın kendisine çok çeşitli lütuf ve ihsanlarda bulunmuş olan kul, çok çeşitli isyan işlemiş olsun... Bu köle sultanın yanına gelse ve sultan da onun işlemiş olduğu çok çeşitli kabahat ve kusurları, bir bir sayıp dökse... İşte o zaman, o kulun hüznü artar, gam ve kederi büyür, çok mahcup olur. İşte bu, bir tür ruhanî bir azaptır. Akıllı kimseler çoğu kez, bundan ve diğerlerinden kaçınıp korunmak için en şiddetli maddî ve cismanî azaplara, acılara katlanır, razı olurlar.

وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾

"(Savaşa gitmeyenlerden) diğer birtakımı da, Allah'ın emrine (intizaren), haklarındaki hüküm ertelenmiştir. O, bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecektir. Allah, çok iyi bilen, tam bir hikmetle yapandır" (Tevbe, 106).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Mürcie Hakkında**

Hamza, Nâfi, Kisaî ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** hemzesiz olmak üzere "mürcevne"; diğer kıraat imamları da, hemze ile "mürceûne" okumuşlardır ki, bu, iki kullanıştır. Arapçada, bir şeyi ertelediğinde, hemzeli ve hemzesiz olmak üzere اَرْجَأْتُ الْاَمْرَ وَاَرْجَيْتُهُ "Onu tehir ettim" denilir. Tevbe edenin

mutlak bağışlanacağını söylemeyip, bu mağfireti Allah'ın meşîetine, iradesine havale ettikleri, bıraktıkları içindir ki, **"Mürcie"** mezhebine bu ad verilmiştir. **Evzâî**'ye göre onlara bu adın verilmesinin sebebi ameli imandan geri bırakmaları, yani ayrı düşürmeleridir.

***İKİNCİ MESELE:* Cihaddan Geri Kalan Gruplar**

Bil ki Allahu Teâlâ, cihaddan geri kalanları üç kısma ayırmıştır:

1) Nifak üzere talimli olan münafıklar.

2) Tevbe edenler. *"Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler"* (Tevbe, 102) âyetiyle kastedilenler bunlar olup, Cenâb-ı Hak, onların tevbelerini kabul buyurduğunu açıklamıştır.

Âyetin Nüzul Sebebi

3) Alıkonarak, bekleyerek, geride kalanlar ki, bu âyette zikredilenler de bunlardır.

İkinci kısımdakilerle bunlar arasındaki fark şudur: Ötekiler hemen tevbe etmeye koşmuşlarken, bunlar tevbeye yönelmemişlerdir.

Haklarındaki Hüküm Ertelenen Üç Kişi

İbn Abbas (r.a) ise şöyle demiştir: "Bu âyet, **Ka'b İbn Mâlik, Mürare İbnu'r-Rebî** ve **Hilal İbn Ümeyye** hakkında nazil olmuştur. **Ka'b:** "Medine'deki en hızlı deve benimdir; bu sebeple, dilediğimde Hz. Peygamber'e ulaşırım" der ve günlerce gecikir. Daha sonra da, Hz. Peygamber'e ulaşmaktan ümidini keser ve yaptığı şeye pişman olur; aynı şekilde arkadaşları da. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geri döndüğünde **Ka'b**'a, Hz. Peygamber'e git ve yaptığından dolayı O'ndan özür dile" denildiğindeyse o: "Hayır, tevbenin kabulüne dair bir hüküm, âyet nazil olmadıkça, gitmeyeceğim vallahi" der. Diğer iki arkadaşı ise, Hz. Peygamber'e giderek özür beyanında bulunurlar. Hz. Peygamber, onlara: *"Sizin, bana katılmayarak geride kalmanızın sebebi nedir?"* dediğinde onlar: "Hatadan başka bir mazeretimiz, haklı gerekçemiz yoktur" cevabını verirler.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ *"Savaşa gitmeyenlerden diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren, haklarındaki hüküm ertelenmiştir"* âyeti nazil olur.

Bunun üzerine, bu âyetin nüzulünden sonra Hz. Peygamber onları (haklarında hüküm ininceye kadar bir yerde) durdurtur. İnsanları, onlarla oturup kalkmaktan men eder; onlara, hanımlarından ayrılmalarını ve onları,

ana babalarının yanına yollamalarını emreder. Derken, kendisine yiyecek getirmek arzusuyla, **Hilâl**'in hanımı gelir; çünkü **Hilal,** son derece yaşlı bir kimsedir. Sadece ona izin verilir. **Şam**'dan ise bir elçi gelmiş, **Ka'b**'ı kendilerine (Bizans'a) katılmaya teşvik etmektedir. Bunun üzerine **Ka'b:** "Yaptığım hata öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, müşrikler bile benden bir şey umar hale geldiler. Onca genişliğine rağmen, yeryüzü bana dar geldi" der. **Hilâl İbn Ümeyye** ise öylesine ağladı ki, gözlerinin kör olacağından korkuldu. Elli gün geçtikten sonra, onların tevbelerinin kabul edildiğine dair, *"Allah, Peygamberi'nin tevbesini kabul buyurdu"* (Tevbe, 117) ve, *"Savaştan geri bırakılan üç kişinin (tevbelerini de kabul etti)* (Tevbe, 118) âyetleri nazil oldu.

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "İşbu "وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِاَمْرِ اللّٰهِ" âyetinde bahsedilen kimseler, Resûlullah'ın, kendi huzurundan uzaklaştırdığı bir münafık güruhudur." **Esamm** da, Cenab-ı Hakk'ın bu âyetle münafıkları kastettiğini ve bunun tıpkı, *"Çevrenizdeki bedevîlerden ve Medine ahalisinden birtakım münafıklar vardır ki"* (Tevbe, 101) ifadesi gibi olduğunu söyleyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Allah, onlar hakkındaki hükmü ertelemiş, onlar hakkında bildiği şeyi haber vermemiş ve tevbe etmemeleri halinde, haklarında âyet ineceğini bildirerek, onları bu âyetle korkutmuştur.

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak اِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَاِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ *"O, bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecektir"* buyurmuştur." Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: Akıbetleri Hakkında, Âyette Müphem İfade Kullanılması

Bir kimse şöyle diyebilir: "İmma" kelimesi, şek ifade eder. Halbuki Cenab-ı Hak, şekten münezzeh ve beridir." Buna şu şekilde cevap verilebilir: "Bundan murat, "Onların içleri, korku ve ümit üzere olsun" manasıdır." Böylece, bazı insanlar, "Allah onlar hakkında, mazeretlerinin kabul edildiğini bildiren bir âyet indirmezse, onlar helâk olurlar"; diğer bazıları da, "Umulur ki Allah onları bağışlar, affeder" demeye başladılar.

İKİNCİ MESELE

Bunların savaştan geri kaldıklarına ve Hz. Peygamber'e katılmadıklarına pişman olduklarında şüphe yoktur. Allahu Teâlâ da onların tevbe ettiklerine hükmetmeyip, aksine *"O, bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecektir"* buyurmuştur. Bu da sadece pişman olmanın, tevbenin sahih olması için yeterli olmayacağına delâlet eder:

Tevbenin Şartları

Eğer, "Tevbenin şartları nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Belki de onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendilerine eziyet edilmesini emretmesinden; veyahut da mahcup ve rezil kepaze olmaktan çekinmişlerdir. Böyle olması halinde, onların tevbeleri doğru ve makbul olmaz. Tevbelerinin kabul edilmeyişi meselesi, insanların, onları tenkit veya methetmeleri hususundaki durumları, onlar nezdinde önemini yitirip hafifleyinceye kadar devam etmiştir. İşte, iş bu noktaya gelince, onlar, yapmış oldukları günahtan, sırf günah olduğu için, pişman olmuşlardır. İşte o zaman da, yapmış oldukları tevbe sahih ve makbul olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cübbai, bu âyet ile Allahu Teâlâ'nın, tevbe etmeyenleri affetmeyeceği hususunda istidlâlde bulunmuştur. Ona göre bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, o günahkârlar hakkında, *"O, bunları ya azaba uğratacak yahut tevbelerini kabul edecektir"* buyurmuştur. Bu ifade, hükmün şu iki şeyden, yani, azap etmekten veya tevbelerini kabul etmekten biri olduğuna delalet eder. Tevbe etmeksizin günahların affedilmesi meselesi üçüncü bir kısım olmuş olur. Allahu Teâlâ ise bu üçüncü kısımdan bahsetmeyince, bu bahsetmeyiş böyle bir hükmün bâtıl olduğuna, onun muteber olmadığına delâlet eder.

Af Hakkında Genel Hüküm Verilip Muayyen Kişinin Akıbeti Bilinmez

Buna şöyle cevap verilir: Biz, bütün günahların affedileceğine dair kesin hüküm veremeyiz. Aksine biz, genel manada, affın bulunacağına dair kesin hüküm verebiliyoruz. Ama bu affın, bizatihi falanca hakkında tahakkuk edip etmeyeceği meselesine gelince, bu şüphelidir. Baksana Cenab-ı Hak, *"Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Böylece Allah, şirkin dışında kalan günahların bağışlanacağına kesin hüküm vermiş, ancak, bu herkes hakkında değildir. Tam aksine, bu aff, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kimseler hakkında böyledir. Binâenaleyh, onlar hakkında affın bulunmamasından, mutlak manada affın olmayacağı neticesi çıkmaz. Hem, zikredilmemiş olma, yokluğa (o şeyin bulunmadığına) delâlet etmez. Baksana, Cenâb-ı Hak: *"O gün yüzler vardır parıl parıl parlayıcıdır, güleçtir, sevinçlidir"* (Abese, 38-39) buyurmuştur ki bunlar, mü'minlerdir. Yine, *"O gün yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak bürümüştür. Onları da bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır. İşte bunlar kâfirler ve*

fâcirlerdir" (Abese 40-42) buyurmuştur. Bu ifadelerde bahsedilenler ise ya mü'minlerdir, ya kâfirlerdir. Üçüncü bir kısmın zikredilmemesi, **Cübbaî**'ye göre de, bulunmadığına delâlet etmez. İşte, bu âyette de böyledir.

Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ buyurmuştur.Yani, "Allah, o mü'minlerin kalplerinde olanı bihakkın bilen, onlar hakkında hükmettiğinde hakim olandır" demektir.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾

"Bir de Müslümanlara zarar vermek için, küfr için, mü'minlerin arasına ayrılık sokmak için ve daha evvel Allah ve Resûlü'ne harp edeni gözlemek için bir mescid edinenler ve 'bununla iyilikten başka bir şey kastetmedik' diye muhakkak yemin edecek olanlar vardır. Allah şahitlik eder ki, onlar şeksiz şüphesiz yalancıdırlar"
(Tevbe, 107).

Bil ki Allahu Teâlâ, münafıkların çeşitlerinden ve muhtelif yol ve metotlarından bahsedince "وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ve **İbn Amr,** vâv'sız olarak "ellezîne" diye okumuşlardır ki bu, Medinelilerin mushafında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise vâv ile "vellezine" diye okumuşlardır ki bu, Mekke ve Iraklıların mushaflarında böyledir. Birinci kıraat "وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ" ifadesinden bedel olarak böyle okunmuş; ikincisi de, kelamın takdirinin "...وَ(مِنْهُمُ) الَّذِينَ اتَّخَذُوا" şeklinde olması sebebiyle böyle okunmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Mescid-i Dırâr'ı Yapanlar**

Vâhidî şöyle demektedir: **"İbn Abbas, Mücahid, Katâde** ve bütün müfessirler (r.a), **Dırâr Mescidi**'ni yapanların on iki münafık olduğunu; bunların kendisiyle **Kuba Mescidi**'ne zarar verecekleri bir mescid yaptıklarını

söylemişlerdir." Ben de diyorum ki, Cenab-ı Hak bunları şu dört sıfatla nitelemiştir:

"Dırar" Kelimesinin Manası

Birinci sıfat: "Dırâren" lafzının ifade ettiği manadır. "Darar" (zarar) kelimesi, tıpkı "şikak" kelimesinin, güç ve zor gelen şeyi yapmaya gayret etmek anlamına gelmesi gibi, "zarar vermeye gayret sarf etmek" anlamına gelmektedir. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Mef'ûlün leh olduğu için, "dırâren" kelimesi mansubdur. Buna göre mana, "O mescidi, zarar vermek ve (âyette bahsedilen) diğer hususlar için edindiler" şeklinde olur. Binâenaleyh lâm hazfedilince, fiil doğrudan doğruya bu kelimeyi kendisine mef'ûl aldı da, böylece de bu kelime mansub oldu. Bu kelimenin mana itibariyle bir mefûl-ü mutlak olması da caizdir. Buna göre kelamın takdiri, اِتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضَرُّوا بِهِ ضِرَارًا "Onlar adamakıllı zarar verecekleri bir mescid edindiler" şeklinde olur.

İkinci sıfat: "Ve küfran" kelimesinin delâlet ettiği hususdur. **İbn Abbas** (r.a), "Cenab-ı Hakk'ın bu iki kelime ile, "Mü'minlere zarar vermek, Peygamberi ve onun getirdiğini inkâr etmek için" manasını kastettiğini söylerken, başkaları da, bu ifadeye, "onlar, o mescidi Hz. Peygamber (s.a.s)'i ta'n ederek, içinde küfre dalmak için edindiler" manasını vermişlerdir.

Üçüncü sıfat: وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ *Mü'minlerin arasına ayrılık sokmak için.."* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Yani, "Onlar, o mescid vesilesiyle mü'minlerin cemaatini parçalamak için... edindiler" demektir. Bu böyledir; zira münafıklar: "Biz, bir mescid yaptık. Onun içinde namaz kılacağız. Biz, Hz. Muhammed'in arkasında namaz kılmayız. Eğer o, mescidimize gelirse beraberce namaz kılarız. Böylece de, Peygamber'le O'nun mescidinde namaz kılanların arasını açmış oluruz. Bu durum da, onların birlik ve beraberliklerinin bozulmasına ve aralarındaki sevginin sona ermesine yol açar" diyorlardı.

İslam'a Harb Açan Ebu Amir'i Gözleyenler

Dördüncü sıfat: وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ *"Ve daha evvel Allah ve Resûlü ile harp edeni gözlemek için..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Âlimler, bu hususta da şöyle demişlerdir: "Bu ifadeyle, **"gasîlu'l-melâike"** (meleklerce yıkanan) **Hanzala**'nın babası rahip **Ebu Amir** murat edilmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.s), onu fâsık olarak adlandırmıştı. Cahiliyyede

Hıristiyan olmuş, ibadet etmek için manastıra çekilerek, ilim talebinde bulunmuştu. Hz. Peygamber (s.a.s), peygamberliğini ilan edince O'na düşman oldu. Çünkü böylece, onun liderliği sona erecekti. Ve o: "Seninle savaşan bir topluluk bulduğumda, mutlaka onlarla birlik olur, sana karşı savaşırım" demişti. **Huneyn Günü**'ne kadar, bu savaştan ve mücadelesinden geri durmadı. **Hevazin Kabilesi** hezimete uğrayınca, Şam'a gitti. Ve münafıklara: "Gücünüzün yettiğince kuvvet ve silah hazırlayın, benim için bir mescid yapın; zira ben, şimdi Kayser'e gidiyorum. Kayser'in yanında bulunan orduları alıp geleceğim. Böylece de, Muhammed ve yanındakilere karşı kıyam edeceğim" diye haber yolladı. Bunun üzerine de onlar bu mescidi yaptılar ve o mescidde kendilerine namaz kıldırması için, **Ebu Amir**'in gelmesini gözleyip durdular." **Zeccac,** "irsâd" kelimesi beklemek manasına gelir" derken, **İbn Kuteybe,** "bunun (normal bir bekleyiş) olmayıp, düşmanlık duygusuyla bekleme" manasına geldiğini söylemiştir. Ekseri ulemâ işe, "irsâd" kelimesinin "hazırlık yaparak beklemek" manasına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim Cenab-ı Hak da *"Çünkü Rabbin, şüphesiz ki rasad yerindedir"* (Fecr, 14) buyurmaktadır.

مِنْ قَبْلُ *"daha, evvel"* buyruğundan maksat "Dırar Mescidi'nin yapımından önce" demektir.

Cenab-ı Hak, bu mescidi bu dört vasıfla niteleyince, وَلَيَحْلِفُنَّ اِنْ اَرَدْنَا اِلَّا الْحُسْنٰى *"Bununla iyilikten başka bir şey kastetmedik" diye yemin edeceklerdir"* buyurdu. Bu, "Onlar, bu mescidi yapmakla, güzel bir iş yaptıklarına yemin ederler" demektir. Bu güzel iş de, zayıflarının, hastalarının ve Allah Resûlü'nün mescidine gidemeyen acizlerin işlerini kolaylaştırmak amacıyla, Müslümanlara duydukları şefkattir! Bu böyledir, zira onlar Allah'ın Resûlü'ne, "Biz, hastalıklı ve muhtaç olanlar ile; yağmurlu ve soğuk gecelerden dolayı bir mescid yaptık" diyorlardı.

Daha sonra, Cenab-ı Hak, وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ *"Allah şahitlik eder ki, onlar kesinlikle yalancıdırlar"* buyurmuştur. Bu, "Allah, Resûlü'nü onların yalan yere yemin ettikleri yemine muttali kıldı" demektir. Bil ki, bu âyetin başındaki "vellezine" kelimesi, mübteda olmak üzere mahallen merfû olup, haberi hazfedilmiştir. Kelamın takdiriyse, وَمِمَّنْ ذَكَرْنَا الَّذِينَ "Mescid yapanlar da bahsettiklerimizdendir" şeklindedir.

لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًا ۚ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِ ۚ فِيهِ
رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا ۚ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾ اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى
تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ
فِى نَارِ جَهَنَّمَ ۚ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظّٰلِمِينَ ﴿١٠٩﴾ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِى بَنَوْا
رِيبَةً فِى قُلُوبِهِمْ اِلَّآ اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾

"(Habibim) onun içerisinde hiçbir vakit namaza durma. Ta ilk gününde, temeli takva üzerine tesis edilen mescid, senin, içinde ibadete kıyamına elbette daha lâyıktır. Orada tertemiz olmalarını arzu etmekte olan kimseler bulunmaktadır. Allah da çok temizlenenleri sever. Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yar'ın, uçurumun kenarına kurup da, onunla beraber kendisi de cehennem ateşine çöküp giden kimse mi? Allah, zâlimler topluluğuna hidâyet etmez. Onların kurdukları bina, kalplerinde daimî bir şek olacaktır. Meğer ki kalpleri ölümle parçalanmış olsun. Allah çok iyi bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir" (Tevbe, 108-110).

Mescid-i Dırar'da Namaz Kılınmaz

Müfessirler şöyle demektedirler: Münafıklar Hz. Peygamber (s.a.s), **Tebük Savaşı**'na giderken o bozuk maksatları için bu mescidi yapınca, "Ya Resûlallah, biz, hastalar ile yağmurlu ve soğuk geceler sebebiyle bir mescid yaptık. Biz, senin de bizimle beraber orada namaz kılmanı ve bize, bereket ve hayır dualarda bulunmanı arzuluyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Şimdi ben, bir sefer hazırlığı içindeyim. İnşaallah, döndüğümüzde orada namaz kılarız"* dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), **Tebük Savaşı**'ndan dönünce, o münafıklar O'nun, yaptıkları mescide gelmesini istediler de, işte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber bazı kimseleri çağırtarak: *"Ehli, zalim olan o mescide gidiniz, orayı yıkıp harap ediniz"* buyurdu. Onlar da, böyle yaptılar. Hz. Peygamber (s.a.s), o mescidin yerininse, içine çer-çöp atılan bir yer edinilmesini emretti.

Hasan el-Basri şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s), mescide gitmeye yönelince, Cebrail (a.s), *"Onun içerisinde hiçbir vakit namaza durma"* diye niyaz etti."

Bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: "Cenâb-ı Hakk'ın لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَدًا *"Onun içerisinde hiçbir vakit namaza kıyam etme"* buyruğu, Hz. Peygamber'i orada bulunmaktan nehyetmektir, yaksaklamaktır."

İbn Cüreyc, şöyle demektedir: "Onlar o mescidi cuma günü yapıp tamamladılar ve orada o gün, cumartesi ve pazar günleri namaz kılabildiler. Pazartesi günü ise mescid, çöküp yıkıldı." Cenab-ı Hak, bu yasaklamanın illetini şu şekilde beyan buyurmuştur: "Bu iki mescidden biri, ta ilk günden beri takva üzere bina edilmiş olup, başka bir mescidde namaz kılmak da, Takva Mescidi'nde namaz kılmaya mani olunca, ikinci mescidde namaz kılmanın yasak ve memnu olduğu, zaruri olarak bilinmiş olur.

Buna göre şâyet, "İki mescidden birinin daha üstün olması, diğerinde namaz kılmaktan men etmeyi gerektirmez" denilirse biz deriz ki:

İllet, şu iki hususun, yani Dırâr mescidinin âyette bahsedilen dört fesada sebep olması ile Takva Mescidinin de, pek çok hayırlar ihtiva etmesine bağlanmıştır.

Bazı Rafizîler şöyle demektedirler: "Allahu Teâlâ, ta ilk günden beri takva üzere bina edilmiş mescidinin, böyle olmayan mescidden, namaz kılınmaya daha lâyık olduğunu beyan buyurmuştur. Hz. Ali'nin bir an dahi olsun, Allah'ı inkâr etmediği malumdur. Binaenaleyh onun, işin başında, Allah'ı inkar edenlerden, imâmete daha uygun olması gerekir."

Bizim buna karşı cevabımız, âyetteki illetin âyette zikredilen iki şeyin toplamına birden bağlanmış olduğu şeklindedir. Böylece de bu soru, zâil olmuş olur.

Takva Mescidi Neredir?

Âlimler, "Takva Mescidi"nin neresi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Burasının, **Kuba Mescidi** olduğu ve Hz. Peygamber'in, her sene oraya gelerek orada namaz kıldığı ileri sürülmüş ise de, ekseri âlimler, burasının **Mescid-i Nebevi** olduğu kanaatindedirler.

Said İbnu'l-Müseyyeb şöyle demektedir: "Takva üzere temeli atılmış olan mescid, Hz. Peygamber'in mescididir (Mescid-i Nebevi). İki kişi bu hususta ihtilafa düştüler. Onlardan birisi, burasının **Mescid-i Nebevi** olduğunu;

diğeriyse burasının **Kuba Mescidi** olduğunu savundu. Bunun üzerine her ikisi de bu meseleyi Hz. Peygamber'e sorduklarında, Hz. Peygamber, *"Burası, benim şu mescidimdir"* buyurdu."

Kâdî: "Her ikisinin de, âyetin muhtevasına girmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"temeli takva üzerine tesis edilen mescid"* buyurmuştur. Bu tıpkı bir kimsenin, "Sâlih kimselerle oturup kalkman daha uygundur" demesine benzer. Binâenaleyh bu söz, o sâlih kimselerden birisine hasredilmiş olmaz" demiştir.

Buna göre şâyet, "Diğerinde namaz kılmak caiz olmadığı halde, Cenâb-ı Hak niçin, *"... içinde kıyamına elbette daha layıktır"* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki:

Bu: "Her ne kadar bu caiz ise de, bahsedilen sebepten dolayı, berikisinde kıyama durmak daha evlâdır" anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ "Orada *tertemiz olmayı arzu eden kimseler bulunmaktadır. Allah da çok temizlenenleri sever*" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Allahu Teâlâ, Takva Mescidini, şu iki sebepten dolayı tercih etmiştir:

a) Onun, takva üzere bina edilmiş olması ki, bunun ne demek olduğu, daha önce geçmişti.

b) O mescidde tertemiz olmayı seven adamların bulunması.

Temizlenmenin Buradaki Manası

Bu âyette bahsedilen temizliğin ne demek olduğu hususunda iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bununla günah ve isyanlardan temizlenmek kastedilmiştir. Bu görüş, şu sebeplerden dolayı taayyün edip belirginleşmiştir:

1) Günah ve isyanlardan temizlenmek, Allah'a yaklaşmada, O'nun mükâfat ve methini hak etmede müessir olan bir husustur.

2) Allahu Teâlâ, **Dırar Mescidi**'nin ashabını, Müslümanlara zarar vermek, Allah'ı inkar etmek ve Müslümanların arasını açmak gibi şeylerle vasfetmiştir. Binâenaleyh, diğer mescidin ehlinin, bunların taşımış oldukları sıfatların zıddıyla muttasıf olmaları gerekir. Bu da onların, küfür ve masiyetten uzaklaşmalarıdır.

3) Allah katında, zahirî temizliğin, bâtının küfür ve isyanlardan temizlenmiş olması halinde bir tesir ve kıymeti bulunmaktadır. Ama bâtının küfür ve masiyetlerden temizlenip de zahirî temizlik tahakkuk etmediğinde, (her halükârda) bâtınî temizliğin zahirî temizliğe bir tesiri söz konusudur. Dolayısıyla bâtınî temizlik daha evla olur.

Temizlenenlerden Maksat Ensardır

4) **Keşşâf sahibi** şunu rivâyet etmiştir: "Bu âyet nazil olunca, yanında bir kısım muhacirler olarak, Hz. Peygamber yürümeye başladı. Derken, Kuba Mescidi'nin kapısına varınca orada durdu. Orada, ensardan bazıları oturuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Siz mü'min misiniz?"* diye sordu. Topluluk susunca, Hz. Peygamber bu soruyu tekrarladı. Bunun üzerine **Hz. Ömer,** "Ya Resûlallah, onlar mü'mindirler, ben de onlarla beraberim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Kaza ve kadere razı oldunuz değil mi?"* dedi. Onlar "Evet" deyince de, Hz. Peygamber: *"Belalara sabrediyor musunuz?"* dedi. Onlar, "Evet!" dediler. Hz. Peygamber: *"(Bolluk zamanı) nimetlere şükrediyor musunuz?"* deyince, onlar "Evet!" dediler. Bunun üzerine de, Hz. Peygamber: *"Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki, bunlar mü'mindirler"* dedi ve sözüne devamla: *"Ey ensar topluluğu, Allah sizi övdü. Abdest alırken ne yaptınız?"* diye sorduğunda, onlar da, "Taharet yaparken önce taş ile istincada bulunduk, sonra da su ile temizlendik" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Orada tertemiz olmalarını arzu etmekte olan kimseler bulunmaktadır. Allah da çok temizlenenleri sever"* âyetini okudu."[21]

Aynı Anda Hem Hakikî Hem Mecazî Mananın Olması

İkinci görüş: Bundan murat, taş ile yapılan istincadan sonra, su ile temizlenmektir. Bu, hadisçilerden olan ekseri müfessirin görüşüdür. Bu hususta üçüncü bir görüş de, bunun, her iki manaya da birden hamledilmesidir. Böyle olması halinde şöyle bir soru sorulabilir: "Tahâret lafzı, aynî necislerden temizlenme hususunda hakikat; günah ve isyanlardan uzak kalma hususunda ise, mecazdır. Halbuki, tek bir lafzı, aynı anda hem hakiki, hem de mecazî manaya almak caiz değildir."

21 **Kenzu'l-Ummal**, 12. Cilt, 33709. Hadis.

Cevap: "Necis" lafzı, "pis" olan şeye verilen bir addır. İşte bu kadarcık bir mana (yani, "pislik" manası) her iki kısımda da müşterektir. Böyle olması halinde, bu soru giderilmiş olur.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, birinci sebebi ki bu, mescidin takva üzerine bina edilmiş olmasıdır; tekrarlayarak اَفَمَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ *"Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi hayırlıdır?..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: "Bünyan", tıpkı "gufran" gibi bir mastar olup, ism-i mef'ûl, yani "bina edilen şey" manası kastedilmiştir. Mastarın, ism-i mef'ûl yerinde kullanılması, meşhur bir mecâzdır. Nitekim Arapça'da, "Onun dövdüğü" ve, "Onun dokuduğu" anlamında olmak üzere, "هٰذَا ضَرْبُ الْأَمِيرِ وَنَسْجُ زَيْدٍ" denilir. **Vâhidî** şöyle demektedir: "Bunyan" kelimesinin, sen onu isim kabul ettiğinde "بُنْيَانَةٌ" kelimesinin çoğulu olması mümkündür. Zira Araplar, bu kelimenin müfredinde "بُنْيَانَةٌ" demektedirler.

İkinci bahis: Nâfi ve **İbn Amir,** meçhul olarak, "اَفَمَنْ اُسِّسَ بُنْيَانُهُ" şeklinde okumuşlardır ki, bu meçhul fiilin (hazfedilen) fâili, onu yapan ve onu tesis edendir. Cenâb-ı Hakk'ın, "عَلٰى تَقْوٰى مِنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانٍ" ifadesi, "Allah'ın ikâbından korkma ve O'nun mükâfatını umma üzerine" demektir. Bu böyledir, zira taat, ancak böyle bir korku ve böyle bir ümit bulunduğu zaman taat adını alır. Netice olarak diyebiliriz ki, bunu yapan kimse, bu binayı, Allah rızası, O'nun ikabından korunmak ve mükâfatını da ummak için yapınca, bu bina, bu yapı, Allah'ı inkâr etmeye ve kullarına zarar vermeye sebep olsun diye o kimsenin yaptığı o binadan daha üstün ve daha mükemmel olur.

اَمْ مَنْ اَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلٰى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِى نَارِ جَهَنَّمَ *"... yoksa yapısını yıkılacak bir yar'ın, uçurumun kenarına kurup da, onunla beraber kendisi de cehennem ateşine çöküp giden kimse mi?"* âyetiyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: İbn Âmir, Hamza ve **Âsım**'ın ravisi **Ebu Bekr,** râ harfinin sükûnuyla "cürf"; diğer kıraat imamları ise, râ'yı ötre ile okuyarak "cüruf" şeklinde okumuşlardır ki, her ikisi de aynı manaya kullanılan iki kullanıştır. Tıpkı, "şuğl" ve "şuğul" (meşguliyet) ve "unk" ve "unuk" (boyun) kelimeleri gibi, "cürf" ve "cüruf" şeklinde kullanılır.

İkinci bahis: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: **"Şefâ,** "kenar, uç, kıyı" anlamına gelir. "شَفَا الشَّيْءِ" demek, "bir şeyin ucu, kıyısı, kenarı" demektir. Bir kimse bir şeye yaklaştığında, "اَشْفٰى عَلٰى كَذَا" denilmesi de, bu köktendir. Sel akıp, böylece vadi yarılarak selin aktığı kıyıda, her an düşmekle karşı

karşıya olan, (altı boşalmış) zayıf bir toprak parçası kalır ki, işte buna Arapçada "**cüruf**" (yar, uçurum, kıyı) denilir. "**Hâr**" kelimesi hakkında **Leys** şöyle demektedir: "**Hevr** kelimesi, هَارَ الْجُرُفُ يَهُورُ "Yar, uçurum yıkıldı" deyimindeki "**hâre**" fiilinin mastarıdır. Bu, bir şey, arkasından yarılıp da henüz, olduğu gibi yerinde kalan şeydir ki, işte buna, جُرُفٌ هَارٌ – هَائِرٌ "düşmek üzere olan, düşmek üzere bulunan bir uçurum" denilir. Bu düştüğünde ise, تَهَوَّرَ - اِنْهَارَ "uçtu, yıkıldı" denilir.

Sen, bu lafızların manasını iyice anladığında biz diyoruz ki: Buna göre âyetin manası, "Dininin temelini, çok muhkem ve kuvvetli bir esasa, -ki bu esas da, Allah'ın takvası ve O'nun rızası olan hak esastır- bina eden mi daha hayırlıdır; yoksa dinini, temellerin en zayıfı ve en az kalıcı olanı olan batıl esas üzerine bina eden mi hayırlıdır?" şeklinde olur. İşte bu nifakın misali, tıpkı, cehennem vadilerinin kenarında ve uçmak üzere olan bir yar'ın, bir uçurumun durumu gibidir. Bu yar, "uçan, çöken bir kenarda olduğu" için, daima düşmek ve yıkılmakla yüz yüzedir. Bu münafık da, cehennemin kenarında olduğu için, bu yar'dan yuvarlandığında mutlaka, cehennemin ta dibini boylayacaktır. Biz, âlemde, münafıkların haline uygun olan bundan daha güzel bir misal bulamayız. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu iki binadan birisini yapan, bu binası ile Allah'ın takvasını ve O'nun rızasını; diğeri ise, masiyet ve küfrü kastetmiştir. Binaenaleyh, ilk yapı daha kıymetli ve bekâsı gerekli olan; ikincisi ise, âdi ve yıkılması gerekli olan bir bina olmuş olur.

Mescid-i Dırar'ı Yapanların Göğüslerindeki Sıkıntı

Daha sonra Cenab-ı Hak: لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِى بَنَوْا رِيبَةً فِى قُلُوبِهِمْ *"Onların kurdukları bina, kalplerinde daimî bir şek olacaktır"* buyurmuştur. Bu, "Bu binanın yapımı, onların kalplerine bir şüphenin düşmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla o binanın bizzat kendisi, şüpheye sebebiyet verdiği için "bir şüphe" olarak nitelendirilmiştir." O binanın şüphe sebebi olması hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Münafıklar, **Dırar Mescidi**'ni yapmakla, fazlaca sevinmişlerdi. Dolayısıyla, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, o binanın yıkılmasını emretmesi, onlara son derece ağır gelmiş ve bu yüzden onların Hz. Peygamber'e olan kızgınlıkları ve O'nun nübüvvetine dair şüpheleri artmıştı.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) o mescidin yıktırılmasını emredince, onlar, sırf hasedinden dolayı bunu emrettiğini düşündüler. Böylece de, onların Hz.

Peygamber'e olan güvenleri ortadan kalktı ve her an, şiddetli bir biçimde ondan korkmaya başladılar. Neticede, Hz. Peygamber'in onları kendi hallerine bırakacağı veyahut da, kendilerinin öldürülmelerini, mallarının yağmalanmasını emredeceğine dair bir şüphe içine düştüler.

3) Onlar, kendilerinin, o mescidi yapma hususunda iyi niyet taşıdıkları inancındaydılar. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s), o mescidin yıkılmasını emredince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hangi sebepten dolayı o mescidin yıkılmasını emrettiği hususunda şek ve şüphe içinde kalakaldılar.

4) Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın o günahı, o mescidi yapmada gösterdikleri çabayı bağışlayıp bağışlamayacağı hususunda şüphe içinde kalakaldılar. Bu izahlardan doğru olanı birincisidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِلَّا اَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ *"Meğer ki kalpleri (ölümle) parçalanmış olsun"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: İbn âmir, Âsım'ın ravisi **Hafs** ve **Hamza,** tâ'nın fethası ve şeddeli tî harfiyle olmak üzere, "tekatta'a" şeklinde okumuşlardır ki, bu "تَتَقَطَّعَ" manasındadır. Böylece iki tâ'dan birisi hazfedilmiştir. Diğer kıraat imamları ise, fiili, meçhul olarak tâ'nin zammesi ve tî'nın şeddesi ile "tukatta'a"; İbn **Kesir** de fiili tâ'nın fethası, kâf'ın sükûnu ile, "tekta'a" ve "قُلُوبَهُمْ" kelimesini mansûb olarak okumuştur ki, onun okuyuşuna göre mana "onların kalplerini sen parçaladın" şeklinde olur. "تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ" kıraatinin manası da şöyle olur: "Onların kalpleri parça parça oldu. Kılıçlar veya keder ve ağlamalarla paramparça oldu. İşte böyle olunca da onların kalplerindeki o şüphe zail olup gitti." Bu, "O şüphe onların kalplerinde ebediyen kalacaktır ve onlar bu nifakları üzere öleceklerdir" demektir. Bu ifadenin "Onlar pişmanlıktan ve yaptıkları ihmalkarlığa üzüntülerinden dolayı, kalplerini paramparça eden bir tevbede bulunmadıkça" manasında olduğu da söylenmiştir. Yine bunun, "Onların kalpleri, gam ve keder yüzünden çatlayıncaya kadar" manasına geldiği de söylenmiştir.

Hasan el-Basri, bu âyeti "اِلٰى اَنْ تَقَطَّعَ" şeklinde okumuştur. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'un kıraatinde ise, bu, "وَلَوْ قُطِّعَتْ قُلُوبُهُمْ" (Onların kalpleri parçalansa da) şeklindedir. **Talha** (r.a)'nın, bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e veya her bir insana hitab olarak, "وَلَوْ قَطَّعْتَ قُلُوبَهُمْ" (Onların kalplerini parçalasan da) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ buyurmuştur. Bu, "Allah, onların hallerini hakkıyla bilen ve onlar için verdiği hükümlerde de hakîm (hikmetli) olandır" demektir.

إِنَّ اللهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهِ مِنَ اللهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِى بَايَعْتُمْ بِهِ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾

"Allah, karşılığında cenneti vererek, mü'minlerden canlarını ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler veya öldürülürler, Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da (bulunan bu vaad), kendi üzerine hak bir vaaddir. Allah kadar ahdine vefa eden kim olabilir ki? O halde, ey mü'minler yapmış olduğunuz bu alış verişten dolayı sevinin. Bu en büyük bir nâiliyettir" (Tevbe, 111).

Canını ve Malını Allah'a Satmak

Bil ki Cenâb-ı Hak, **Tebük Savaşı**'na katılmadıkları için münafıkların, çirkin fiillerini, hakirliklerini açıklamaya başlayıp, bu izahı bitirmeyi müteakip münâfıkların kısımlarından bahsedip, her kısımla ilgili hüküm ve durumlardan bahsedince, cihadın faziletini ve hakikatini açıklamaya yönelerek, "اِنَّ اللهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyetin Akabe Biati Vesilesi ile İnmesi**

el-Kurtubî şöyle demektedir: "Sayıları yetmiş olan bir kısım ensar, **Akabe Gecesi**'nde Mekke'de Hz. Peygamber (s.a.s)'e biat edince, **Abdullah b. Revâha** (r.a): "Ya Rasûlallah, bize, hem Rabbin için, hem de kendin için istediğin şartı koş" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

"Ben Rabbim hakkında, sadece O'na ibadet etmenizi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamanızı; kendi hakkımda da, kendinizi ve mallarınızı tehlikeden koruduğunuz gibi beni de korumanızı şart koşuyorum" deyince, ensar, "Bunu yaptığımız takdirde, bizim için ne var?" dediler. Hz. Peygamber

(s,a.s): *"Cennet"* cevabını verdi. Biat eden bu kimseler: "Alış-verişimiz kârlı oldu. Biz bu alış-verişimizi ne bozarız, ne de bozulmasını isteriz" dediler. İşte bunun üzerine, bu âyet nazil oldu. **Mücahid, Hasan** ve **Mukatil:** "Allah onlara bir fiyat biçti ve fiyatlarını çok yüksek tespit etti" dediler.

İKİNCİ MESELE: **Âyetin Üslûbundaki İncelik**

Meânî âlimleri şöyle demişlerdir: Allah'ın, gerçekte herhangi bir şeyi satın alması söz konusu değildir. Çünkü müşteri, sahip olmadığı şeyi satın alır. İşte bundan ötürü, **Hasan el-Basri** bu âyete: "Allah, bazı canları satın aldı ki onları zaten kendisi yaratmıştı. Yine bazı malları da satın aldı ki o malları onlara rızık olarak veren de zaten kendisidir. Fakat Cenâb-ı Hak bunu, lütufkâr bir şekilde taate çağırmak için böyle beyan buyurmuştur. Bunun özü şudur: Mü'min, ne zaman Allah yolunda savaşır ve bu uğurda öldürülür, ruhu çıkar ve malı da Allah yolunda harcanırsa, âhirette Allahu Teâlâ'dan, yaptığı bu şeylere karşılık cenneti alır. Böylece bu, bir değiş-tokuş ve bir alış-veriş olmuş olur ki, işte âyetteki, *"Allah karşılığında* (بِالْجَنَّةِ) *cenneti vererek canlarını ve mallarını satın almıştır"* ifadesi bu manayadır" demiştir. **Hz. Ömer**'in ve **A'meş**'in kıraati de "بِالْجَنَّةِ" şeklindedir.

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Dinleyiniz, Allah'a yemin olsun ki bu, çok kârlı bir alış-veriştir. Bu, Allah'ın her mü'min ile yaptığı pek çok kârlı bir alış-veriştir. Allah'a yemin ederim ki, yeryüzünde bu biata dahil olmayan tek mü'min yoktur. Sâdıku'l-vaad olan Hz. Peygamber (s.a.s), لَيْسَ لِاَبْدَانِكُمْ ثَمَنٌ اِلَّا الْجَنَّةَ فَلَا تَبِيعُوهَا اِلَّا بِهَا *"Sizin bedenlerinizin (canlarınızın) fiyatı, ancak cennettir. Binâenaleyh onları, ancak o cennet karşılığında satın"* buyurmuştur.

Âyette "...ve *mallarını...*" buyurulmuştur. Allahu Teâlâ bu tabir ile onların Allah yolunda harcadıkları malları ile, kendileri için, çoluk-çocukları için harcadıkları malları kastetmiştir. Bu âyet-i kerimede birkaç incelik vardır:

Âyet-i Kerimedeki Bazı İncelikler

Birinci incelik: Her müşterinin, mutlaka bir satıcısı bulunması gereklidir. Burada ise, satan da, alan da Allahu Teâlâ'dır. Satanın ve alanın aynı kimse olması, ancak alış-verişte faydasına olan şeylere aklı ermeyen bir çocuğun işlerini yerine getiren kayyim hakkında doğru olur. Bu alış-veriş, memnunluk verici olması şartına bağlıdır. Binâenaleyh âyetteki bu mesel (benzetme), kulun, âdetâ kendi işlerini yürütemeyen bir çocuğa; Allahu Teâlâ'nın da, iyi ve mükemmel bir kayyime benzetildiğini gösterir. Bundan maksat, Cenab-ı Hakk'ın müsâmahakâr olup günahları affedeceğine

ve kullarını her türlü hayır ve saadet mertebelerine ulaştıracağına işaret etmektir.

İkinci incelik: Allahu Teâlâ, canları ve malları (onların canları ve malları) diye kulların kendisine izafe etmiştir. Binaenaleyh canların ve malların kullara nispet edilmesi, kulların kendilerinin dışında iki şeyin bulunmasını gerektirir. Aslında durum da böyledir. Çünkü insan, "devamlı kalan aslî cevher"den ibarettir. Bu beden, o aslî cevherin aleti, edevatı ve bineği durumundadır. Mal da, bu bineğin faydasına olarak yaratılmıştır. İşte Hak Teâlâ insandan bu bineği ile malını, cennet karşılığında satın almıştır. Doğrusu da budur. Çünkü insanın, bu durmadan değişen maddeler âleminin faydalarına, mal ve bedenle ilgili faydalara kalbi bağlı kaldığı müddetçe, yüce mutluluklara ve kıymetli derecelere ulaşması imkansız olur. Fakat insanın bu faydalara olan ilgisi kesilir ve bu ilgi, bedeni ölüme; malı da, Allah'ın rızasını kazanmak için harcama derecesine gelirse, o kimse, hidâyeti heva-vü hevesine; Mevlâ'yı dünyaya, âhireti ûlâ'ya (dünyaya) tercih etmiş olur. Dolayısıyla da saîdlerden, iyiler (ebrâr)dan, faziletli ve hayırlı kimselerden olur. O halde, burada aslında satıcı olan, (insanın) o kutsi ruh cevheridir, müşteri (satın alan) da Allahu Teâlâ'dır. Bu iki bedelden birisi çürümeye mahkûm beden ile fani maldır, diğeri ise, devamlı cennet ve bâkî mutluluklardır. O halde büyük bir kazanç elde edilmiş, gam ve keder zâil olmuş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu alış verişten dolayı sevinin"* buyurmuştur.

Allah Yolunda Öldürmek ve Öldürülmek

Allahu Teâlâ daha sonra يُقَاتِلُونَ فِى سَبِيلِ اللهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ *"Allah yolunda savaşır, ölür veya öldürülürler"* buyurmuştur. **Keşşaf sahibi:** "Âyetteki "...يُقَاتِلُونَ" ifadesi, tıpkı *"mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda mücahede edersiniz"* (Saf, 11) âyetinde olduğu gibi, emir manasındadır, "savaşsınlar" demektir" demiştir. Bu tabirin, o alış-verişin bir izahı ve onun için gerekli bir şart gibi olduğu da söylenmiştir. **Hamza** ve **Kisâî,** âyetteki fiillerin yerini değiştirip, birincisini meçhul, ikincisini malûm olarak, فَيُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ "öldürülür veya öldürürler" şeklinde okumuşlardır. Bu, o kimselerin savaşta öldürülmeleridir. Diğer kıraat imamları ise, bu fiillerin birincisini malum, ikincisini meçhul olarak, "فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre, ifadenin manası açıktır. Çünkü bu, "onlar kâfirleri

öldürürler ve ölünceye kadar onları öldürmekten, onlarla savaşmaktan geri durmazlar" demektir.

Fakat fiillerden birincisinin meçhûl, ikincisinin malûm olarak okunması durumunda, bunun manası, "Müslümanlardan büyük bir kısmı öldürülse bile, bu diğer Müslümanları savaşmaktan caydırmaz. Aksine geride kalanlar, bundan sonra da düşmanla vuruşmaya devam eder ve ellerinden geldiğince onları öldürürler. Bu tıpkı, *"Onlar, Allah yolunda, başlarına gelen belalardan dolayı ne gevşeklik gösterdiler, ne de zayıflık..."* (Âl-i İmran, 146), yani *"onlardan geri kalanlar acze düşüp, gevşeklik göstermediler"* âyetinde olduğu gibidir.

Emr-i Ma'rufun Savaşmaktan Üstün Olduğu

Âlimler, deliller ile emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yaparak düşmanla mücadele ve münakaşa etmenin, bu âyetin hükmüne girip girmediği hususunda ihtilaf etmişler, bazıları, bunun vuruşarak cihat etme ile ilgili olduğuna, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bu alış-verişi, *"Allah yolunda savaşır, öldürürler veya öldürülürler..."* ifadesi ile, "savaşma" manasında tefsir etmiş olduğunu söylemişler; diğer bazıları ise, bu ifadeye, her türlü cihat çeşidinin dahil olduğunu söyleyerek, şöyle demişlerdir: "Bunun delili, bizim **Abdullah b. Revâha** (r.a)'dan (yukarıda) rivâyet etmiş olduğumuz hadistir. Hem, hüccet getirerek ve tevhidin delillerini ortaya koyarak yapılan cihat, savaştan daha tesirlidir. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ali** (r.a)'ye, لَأَنْ يَهْدِيَ اللهُ عَلَى يَدِكَ رَجُلًا خَيْرٌ لَكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ *"Allahu Teâlâ'nın, senin elinle (vasıtanla) bir insana hidâyet etmesi, senin için, güneşin üzerine doğduğu şeylerden yani dünyada her şeyden daha hayırlıdır"*[22] buyurmuştur. Bir de, savaşarak yapılan cihadın tesiri, delillerle yapılan cihattan sonra mükemmel ve güzel olur. Deliller ile yapılan cihadın ise, savaşarak yapılan cihada ihtiyacı yoktur. "Nefis" (can), kıymetli bir cevher (öz) olup, Allah o cevhere bu âlemde, son derece kıymet vermiştir. Onun zatında bir bozukluk yoktur. Bozukluk, onunla beraber bulunan küfür ve cehalet sıfatındadır. Binaenaleyh asıl cevhere dokunmadan, ondaki fasit sıfatı izale edip gidermek mümkün olduğu zaman, bunu yapmak daha evlâ olur. Baksana, ölen hayvanın derisinden, bazı bakımlardan istifade etmek mümkün olduğu için, şeriat onu aslı üzere bırakmaya teşvik ederek, *"Keşke o hayvanın (leş'in) derisini alıp, tabaklasaydınız ve ondan istifade etseydiniz"*

22 **Buhari,** Cihad, 143 (4/20); **Müslim,** Fezâilü's-Sahabe, 34 (4/1872).

demiştir. O halde, deliller ile yapılan cihat, tıpkı deriyi tabaklayıp temizleme gibidir. Bu da, fasit sıfatları giderip, cevheri (özü), aslı üzere (temiz olarak) bırakmaktır. Vuruşarak cihat etmek ise, cevherin (canın) kendisini ortadan kaldırmaktır. Binâenaleyh birincisi daha evlâ ve üstündür.

Semavi Kitapların Vaadi

Allahu Teâlâ daha sonra, وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِى التَّوْرٰيةِ وَالْاِنْجِيلِ وَالْقُرْاٰنِ *"Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da (bulunan bu vaad, O'nun üzerine hak bir vaaddir"* buyurmuştur. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Âyetteki "vaad" kelimesi, mana bakımından mef'ûl-ü mutlak olduğu için mansub kılınmıştır. Çünkü "بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ" ifadesi بِاَنَّهُ وَعَدَهُمُ الْجَنَّةَ "Allah onlara cenneti va'detti" manasındadır. Buna göre "vaad", kelimesi, te'kid için gelmiş olan mefûl-ü mutlak olur." Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın kitaplarındaki, yani **Tevrat, İncil** ve **Kur'an**'daki şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Birinci görüş: Allahu Teâlâ'nın, Allah yolunda cihat edenlere yaptığı bu vaad, gerçek bir vaad olup, Allah onu Kur'an'da belirtip, var olduğunu haber verdiği gibi, **Tevrat** ve **İncil**'de de olduğunu bildirmiştir.

İkinci görüş: Bu "Allahu Teâlâ, Kur'an'da beyan ettiği gibi, **Tevrat** ve **İncil**'de, ümmet-i Muhammed'in canlarını ve mallarını, cennet karşılığında satın aldığını beyan buyurmuştur" demektir.

Üçüncü görüş: Bu, "cihat ve savaşla ilgili emir, her şeriatte mevcuttur" demektir.

Allahu Teâlâ daha sonra, وَمَنْ اَوْفٰى بِعَهْدِهِ مِنَ اللّٰهِ *"Allah kadar ahdine kim vefa gösterebilir ki!"* buyurmuştur. Bu, "Ahdi bozmak yalandır, hiledir, tuzaktır. Bütün bunlar kabîh ve çirkin olan şeylerden olup, muhtaç olmalarına ve noksanlıklarına rağmen, her insan tarafından çirkin görülen şeylerdir. O halde, her türlü noksanlıktan ve ihtiyaçtan uzak olan Allah'ın bu tür şeylerden münezzeh olması daha evladır" demektir. Hak Teâlâ'nın bu ifadesi inkârı manada, red manasında bir istifham olup, "Vaadini Allah'tan daha iyi yerine getirecek bir kimse yok" manasındadır.

Âyetteki Te'kid Unsurları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِى بَايَعْتُمْ بِهِ وَذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu alış-verişten dolayı sevinin. Bu en büyük bir nâiliyettir"* buyurur. Bil ki bu âyette pek çok te'kid nev'i vardır:

Birincisi: *"Şüphesiz ki Allah, mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığı satın almıştır"* ifadesidir. Buna göre, satın alan, yalandan ve hainlikten münezzeh olan Allahu Teâlâ olmuş olur ki, bu da, bunun son derece güçlü bir ahd (antlaşma) olduğuna delâlet eder.

İkincisi: Cenâb-ı Hak, mü'minlere mükâfat verişini, bir alış-veriş olarak beyan etmiştir ki, bu da, te'kidle beyan edilmiş bir gerçektir.

Üçüncüsü: *"Bir vaaddir"* ifadesidir. Çünkü Allah'ın vaadi haktır.

Dördüncüsü: عَلَيْهِ *"Kendi üzerine"* kelimesinin ifade ettiği hususdur. Çünkü عَلَى (üzerine) kelimesi, "vucûb" (kesinlik-mecburiyet) ifade eder.

Beşincisi: *"Hak"* kelimesinin ifade ettiği hususdur. Bu da, tahkiki te'kid ifade eder.

Altıncısı: *"Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da"* ifadesinin ortaya koyduğu hususdur. Bu, bütün ilahi kitapların ve bütün peygamberlerin, o alış-verişe şahit olmaları demektir

Yedincisi: *"Allah kadar ahdine vefa eden kim olabilir ki?"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Bu ifade de, te'kidde zirvedir.

Sekizincisi: *"O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu alış-verişten dolayı sevinin!"* ifadesidir. Bu da, son derece te'kidli bir ifadedir.

Dokuzuncusu: *"Bu, bir farz (nâiliyyet)tir"* tabiri.

Onuncusu: Bu ise, "büyük" lafzının ifade ettiği hususdur. Böylece bu âyet-i kerimenin, işte bu on te'kid ve pekiştirmeyi ihtiva ettiği sabit olmuş olur.

Biz bu âyeti, şöyle bir sonuçla bitirelim: **Ebu'l-Kasım el-Belhî,** çocukların ve hayvanların da, çektikleri elemlerden ötürü mutlaka bir karşılık (mükâfat) alacaklarına bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Zira âyet, mükellef olanlara, cennet fiyatı verilmedikçe canlarının ve mallarının alınamayacağına delalet eder. O bedel de cennettir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki Allah.. mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır"* buyurmuştur. Binâenaleyh bunun, çocuklar ve diğer canlılar hakkında da böyle olması gerekir. Eğer bunlar bir temennide bulunabilselerdi, bu kıymetli dereceleri ve yüksek bedeli elde edebilmek için, elem ve acılarının kat kat daha fazla olmasını isterlerdi."

Biz de şöyle diyoruz: "Çocukların ve diğer canlıların çektikleri elemler karşılığında, birtakım mükâfatlar elde edeceklerini inkâr etmiyoruz.

Aramızdaki ihtilaf şu hususstadır: Biz (Ehl-i sünnete) göre, insanlara bir karşılık (mükâfat) vermek, Allah üzerine vâcip (mecbur) değildir. Size **(Mu'tezile'ye)** göre ise, bu, Allah üzerine vâciptir. Bu âyet, böyle bir vâcip oluşu göstermemektedir."

اَلتَّآئِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّآئِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْاٰمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

"Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, ma'rufu emredenler, münkerden nehyedenler ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar (yok mu, işte onlar da cennet ehlidir) Sen, o mü'minleri müjdele" (Tevbe, 112).

Mü'minlerin Bariz Vasıfları

Bil ki Cenab-ı Hak, önceki âyette mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldığını beyan edince; bu âyette de, o mü'minlerin dokuz sıfatla mevsûf olan kimseler olduklarını beyan buyurmuştur. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, bu dokuz sıfatın merfû oluşu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bunlar, "medh" üzere merfu olup, takdiri, هُمُ التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ "onlar, tevbe edici olan, hamd edici olan., kimselerdir" şeklindedir. Bu, *"Şüphesiz ki Allah.. mü'minlerden canlarını ve mallarını., satın aldı"* âyetinde bahsedilen mü'minler, tevbe eden, ibadet eden.. mü'minlerdir" manasına gelir.

2) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Âyetteki "tâibûn" (ve diğer sıfatlar), haberi mahzûf olan birer mübtedadır ve takdiri "cihat etmeseler dahi, tevbe eden, ibadet eden.. kimseler de, cennet ehlindendir" şeklinde olabilir. Bu tıpkı, وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى *"Allah, onlardan her birine cenneti va'detmiştir"* (Hadid, 10) âyetinde bahsedildiği gibidir." Bu güzel bir izahtır. Çünkü buna göre cennet vaadi, bütün mü'minler için söz konusu olmuş olur. Fakat biz, "tâibûn" (ve devamını), kendinden önceki âyetle ilgili kılarsak, o zaman cennet vaadi sadece mücahitler için söz konusu olur.

3) "Tâibûn" (ve devamı) mübtedadır yahut da, (önceki âyetteki) يُقَاتِلُونَ *"muharebe ederler"* fiilinin fâilinden bedeldir.

4) "Tâibûn" kelimesi mübteda, "âbidûn" ve sonrakiler ise, haber ve haberden sonra gelen (ikinci, üçüncü, dördüncü) haberlerdir. Yani bu, "İnkârlarından gerçek manada tevbe edenler, ibadet eden, hamd eden v.s. v.s. olan kimselerdir" demektir.

Übeyy b. Ka'b (r.a) ve **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a) bu kelimeleri yâ ile "اَلتَّائِبِينَ الْعَابِدِينَ... وَالْحَافِظِينَ" şekillerinde okumuşlardır. Bu kıraatle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelimeler "medh" üzere mansûb kılınmışlardır.

b) Bunlar, (önceki âyetteki) مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"mü'minlerden"* ifadesinin sıfatları olarak mecrûrdurlar.

İKİNCİ MESELE

Bu mesele, âyetteki dokuz sıfatın tefsiri hususundadır.

Tevbe Ederler

Birinci sıfat, "tâibûn" sıfatıdır. **İbn Abbas** (r.a): "Bu, "şirklerinden tevbe edenler" manasınadır" derken; **Hasan el-Basri** buna, "şirkten ve nifaktan tevbe edenler" manasını vermiştir.

Usulcüler de buna, "Her türlü günah ve masiyetten tevbe edenler" manasını vermişlerdir. Bu mana daha uygundur. Çünkü tevbe, bazen küfürden (inkârdan), bazen de günahtan dolayı yapılır. Âyetteki **"et-tâibûn"** kelimesi, başında elif-lâm bulunan, umum bir kelimedir. O halde bu, bunların hepsini (her ikisini de) içine alır. Bu sebeple, bunu "küfürden tevbe"ye tahsis etmek, bir tahakkümdür (delilsiz iddiadır).

Bil ki biz tevbenin ne demek olduğu hususunda, "فَتَابَ عَلَيْهِ" (Bakara, 37) âyetinin tefsirinde uzun uzun açıklamada bulunmuştuk. Bil ki tevbe ancak şu dört şart bulunduğunda, gerçek bir tevbe olur:

a) Kalbin, o anda, kendisinden öylesi bir günahın sâdır olmasından dolayı yanıp tutuşmasıdır.

b) Yaptığından ötürü tam pişmanlık duymak.

c) İleride bir daha onu yapmamaya azmetmek.

d) Onu bu üç şeye sevk edenin, Allah rızası ile kulluk arzusu olması. Çünkü kişinin bunlardan maksadı, insanların kınamasını kendisinden

savuşturmak, medh-ü senalarını elde etmek veya başka bir maksat olursa, tevbe etmiş olmaz.

İbadet Ederler

İkinci sıfat, "âbidûn" sıfatıdır. **İbn Abbas** (r.a), "Bunlar, Allah'a ibadet etmeyi, kendilerine görev bilen kimselerdir" derken, Kelamcılar: "Bunlar, ibadet eden kimselerdir. İbadet ise, Allah'a alabildiğine ta'zim etmek ve bu ta'zimi gösteren bir iş yapmaktır" demişlerdir. Bu görüşe karşı **İbn Abbas** (r.a) şöyle diyebilir: "Allah'ı tanımak ve O'na itaatin farz olduğunu kabul etmek, kalbin amellerinden biridir. Olumlu yönde bir ismin ve sıfatın meydana gelmesi için, o yönde, o (ismin) mahiyetinin fertlerinden birisinin bulunması yeterli olur."

Hasan el-Basri bu kelimeye, "Bollukta ve darlıkta, sıkıntılı ve sevinçli zamanlarda Allah'a ibadet edenler" manasını vermiş.

Katâde, "Gecelerinde ve gündüzlerinde, bedenlerinden bir şeyler alan (yani ibadet için onları yıpratan) kimselerdir" demiştir.

Hamd Ederler

Üçüncü sıfat: "el-Hâmidûn" sıfatıdır. Bunlar gerek dinî, gerek dünyevî hususlardaki Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerine karşı şükürlerini bi-hakkın yerine getiren ve bunu ortaya koymayı kendileri için bir adet haline getiren kimselerdir. Biz tesbih, tehlil ve tahmidin (subhanallah, lâ ilâhe illallah, elhamdülillah'ın), dünya yaratılmazdan önce Allah'a ibadet eden varlıkların, yani meleklerin sıfatı ve hali olduğundan bahsetmiştik. Çünkü Allahu Teâlâ, onların, **Hz. Adem** (a.s) yaratılmazdan önce: *"Biz seni hamdinle tesbih ve seni takdis ederiz"* (Bakara, 30) dediklerini haber vermiştir. Bu, dünya harap olduktan sonra Allah'a ibadet edenlerin de sıfatıdır. Çünkü Allahu Teâlâ, cennetliklerin Allah'a hamdettiklerini haber vermiştir ve *"Onların dua (ve niyazlarının) sonu "elhamdülillahi Rabbil âlemindir"* (Yûnus, 10) buyurmuştur. İşte bu âyetteki, "hamd edenler (hâmidûn)" kelimesi ile kastedilenler, bütün bunlardır.

Oruç Tutup Öğrenim İçin Gurbete Çıkarlar

Dördüncü sıfat, "es-Sâihûn" sıfatıdır. Bu hususta birkaç görüş vardır:

Birinci görüş: Bütün müfessirler, bununla oruç tutanların kastedildiğini söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a): "Kur'an'da yer alan, bütün "seyahat"

kökünden müştak lâfızlarla "oruç" kastedilmiştir" der. Hz. Peygamber (s.a.s), سِيَاحَةُ أُمَّتِي الصِّيَامُ *"ümmetimin seyahati, oruçtur"* buyurmuştur.

Hasan el-Basri: "Bu, **"sâihûn"** (seyahat edenler) ifadesi ile, farz oruçlarını tutanlar manasının kastedildiğini söylemiştir. Buna, "oruca devam edenler" manası da verilmiştir. **"Sâih"** kelimesinin, **sâim** (oruç tutan) manasına alınmasının sebebi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) **Ezheri** şöyle der: "Oruç tutan kimseye **"sâih"** (seyahat eden) denilmiştir, çünkü oruç tutanın, yemeden kendisini alıkoyması gibi, ibadet maksadı ile, azıksız olarak yeryüzünde dolaşan kimse de kendisini yemekten alıkoymuştur. İşte bu benzerlikten ötürü, oruç tutana "sâih" (seyahat eden) denilmiştir."

b) "Seyahat"ın esas manası, tıpkı akıp giden su gibi, yeryüzünde devamlı gitmektir. Oruç tutan kimse de, taat olan şeyleri yapmaya ve arzu duyduğu yemeyi, içmeyi ve cinsî münasebeti terk etmeye devam etmektedir.

Bana göre bu hususta şöyle bir diğer izah da yapılabilir: İnsan yemekten, içmekten ve cinsi münasebette bulunmaktan kaçınıp, kendisi için, her türlü şehevi şeylere karşı bir engel koyunca, hikmet kapıları ona açılır ve celâl âleminin nurları ona tecellî etmeye başlar. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ اَخْلَصَ لِلّٰهِ اَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ *"Kim, Allah için ihlaslı olarak kırk gün sabahlarsa (yani ihlasını kırk gün korursa), onun kalbinden lisanına hikmet kaynakları fışkırır"*[23] buyurmuştur. Böylece bu kimse, Allah'ın celâl âleminde, makamdan makama ve dereceden dereceye yürüyüp "seyahat eden" kimselerden olmuş olur. Bu kimse için, ruhaniyet aleminde bir seyahat gerçekleşmiş olur.

İkinci görüş: "Sâihûn" (seyahat edenler) ifadesi ile, ilim elde etmek için diyar diyar dolaşan ilim talebeleri kastedilmiştir. Bu, **İkrime**'nin görüşüdür.

Vehb b. Münebbih'den, şu rivâyet edilmiştir: "Seyahat, İsrailoğullarında da vardı. Bir insan, kırk yıl gezip dolaştığında, kendinden önceki seyyahların gördüklerini görürdü. Böylece, İsrailoğullarından veled-i zina olan bir çocuk kırk yıl seyahat etti ama, hiçbir şey göremedi (yani mükâşefeye eremedi). Bunun üzerine "Ya Rabbi, anamın yaptığı kötülükte (zinada) benim günahım ne..?" dedi. İşte o esnada Allah, seyahat edenlere gösterdiği şeyleri ona da gösterdi."

23 **Kenzu'l-Ummal,** 3. Cilt 5271. Hadis.

Ben derim ki: Nefsin olgunlaşmasında (kemale ermesinde), seyahatin büyük bir tesiri vardır. Çünkü insanın başına seyahat esnasında çeşitli sıkıntılar gelir, o da onlara sabretmek durumunda kalır. Bazen azığı biter, Allah'a tevekkül etme ihtiyacını duyar; bazen çeşitli fâzıl kimselerle karşılaşır ve her birinden belli bir hususta istifade eder. Yine o, bazı büyük zatlarla karşılaşır ve böylece de, kendisini, onlara nispet ettiğinde hakir (küçük) görür. Bu kimse, seyahati esnasında, umduğu pek çok şeyi elde eder ve onlardan istifade eder. Cenâb-ı Hakk'ın her tarafta, hususi birtakım şeyler yaratmış olması sebebi ile, dünya ahalisinin farklı farklı hallerini görüp müşahede eder ve böylece marifetullahı ve inancı kuvvet kazanır. Velhasıl seyahatin dinî bakımdan çok büyük tesir (ve faydaları) vardır.

Üçüncü görüş: Ebu Müslim şöyle demiştir: "Bu ifade ile, yeryüzünde gezip dolaşanlar kastedilmiştir. Bu, akan suyun akması manasında bir kelime olup, bununla cihat ve hicret maksadıyla evinden-yurdundan çıkanlar kastedilmiştir." Allahu Teâlâ, bir önceki âyette mü'minleri cihada teşvik etmiştir. Bu âyeti de, mücahitlerin sıfatlarını beyan etmek için getirmiştir. Binâenaleyh onların bütün bu (dokuz) sıfatla tam mevsuf olmaları gerekir.

Rükû ve Secde Ederler

Beşinci ve altıncı sıfat, "râkiûn" ve **"sâcidûn"** sıfatlarıdır. Bu sıfatlarla namaz kılanlar kastedilmiştir.

Kâdî şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, rükû ve secdeyi, namazdan kinaye olarak zikretmiştir. Çünkü namaz kılanın, (namazdaki) diğer şekilleri, âdetine (her zamanki hallerine) uygundur. Bu da onun kalkması ve oturmasıdır. Bu hususta, âdetin dışına çıkan şey, rükû ve secdedir. İşte bu ikisi ile namaz kılan ve kılmayan arasındaki fark ortaya çıkmaktadır." Şöyle de denebilir: Kıyam (ayakta durma), Allah için gösterilen tevâzûnun ilk basamağı; rükû, ortası; secde ise en son basamağıdır. Bundan dolayı, namaz kılmaktan maksadın, alabildiğine huşû, huzu ve ta'zim gösterme olduğuna dikkat çekmek üzere huşûnun ve kulluğun nihai noktasına delâlet ettikleri için, (namaz kılma manasında) bilhassa rükû ve secde zikredilmiştir.

Ma'rufu Emreder, Münkeri Yasaklarlar

Yedinci ve sekizinci sıfat: Bil ki, ma'rufu emir ve münkeri nehiy ile ilgili hükümlerin yer aldığı bölüm, usûl ilminde ele alınan büyük ve önemli bir bölümdür. Binaenaleyh onu burada ele alıp zikretmek mümkün değildir.

Bu ifadede, cihadın farz kılınışına bir işaret vardır. Çünkü ma'rûfun (iyiliğin) başı, Allah'a iman; münkerin (kötülüğün başı) ise, Allah'ı inkârdır. Cihat, imana teşviki ve küfürden alıkoymayı gerektirir. Bundan dolayı cihat, "ma'rufu emir ve münkeri nehiy" konusuna dahildir.

Önceki Sıfatların Atfedilmeyip Sonrakilerin Vâv'la Atfedilmesi

Âyetteki وَالنَّاهُونَ *"ve nehyedenler.."* ifadesinin başına "vav" edatının getirilmesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

Birinci izah: Eşitlik, bazen vâv ile, bazen de "vâv"sız olarak gösterilir. Bu tıpkı, غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ *"(O), günahı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, azabı çetin olan ve fazl-u ikram sahibi olan (Allah'tır)"* (Mü'min, 3) âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak bu âyette bazı sıfatları vâv ile, bazılarını da vâv'sız olarak zikretmiştir.

İkinci izah: Bu âyetlerin maksadı, cihada teşvik etmektir. Dolayısıyla, Cenâb-ı Hak, önce bu altı sıfatı zikretmiş, daha sonra da, *"ma'rufu emredenler, münkerden nehyedenler.."* buyurmuştur. Buna göre kelamın takdiri, "Şu altı sıfatı taşıyanlar, ma'rufu emredip münkerden nehyedenlerdir" şeklinde olur. Biz, emr-i ma'ruf nehy-i münkerin başının cihat olduğunu söyledik. O halde, bu ifadenin başına vâv getirilmesinin maksadı, bahsettiğimiz bu hususa dikkat çekmektir.

Bu kelimelerin başına vâv harfi getirilmiş olmasının **üçüncü izahı** şudur: Geçen her sıfat, insanın kendisi için yaptığı ibadetler olup, onların başkasıyla ilgisi ve alâkası yoktur. Ama, nehy-i münker meselesi ise, başkasıyla ilgisi olan bir ibadettir. Bu nehy ve yasaklama, öfkenin kabarmasına ve düşmanlığın ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Çoğu kez, nehyedilen kimse, kendisini nehyedeni dövmeye ve onu öldürmeye yeltenir. Böylece. nehy-i münker, ibadet ve taat çeşitlerinin en zoru olmuş olur, İşte bu sebeple, daha çok sıkıntı ve meşakkatin bulunduğuna dikkat çekmek için, "nehyedenler" kelimesinin başına vâv getirilmiştir.

Allah'ın Sınırlarını Korurlar

Dokuzuncu sıfat وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللهِ *"Allah'ın sınırlarını koruyanlar"* kısmının ifade ettiği hususdur. Bu sıfattan maksat şudur: Allah'ın buyurduğu mükellefiyetler çok olup başlıca şu iki kısma ayrılmıştır:

a) İbadetle ilgili olanlar.

b) Muamelatla ilgili olanlar. İbadetle ilgili olanlara gelince; bunlar, Allah'ın, dünyevî bir fayda gözetmeyip aksine dinî hususta gözetilen bir faydadan ötürü emrettiği şeyler olup, namaz, zekât, oruç, hacc, cihat, köle azâdı, adaklar ve diğer iyi amellerdir.

Muâmelâtla ilgili olanlara gelince bunlar da, ya celb-i menfaat, yahut da zararı def etmek için yapılırlar.

Celb-i Menafi Yönünden Mükellefiyetler

Menfaati temin ile ilgili olan birinci kısma gelince, bu menfaatler ya bizatihi maksutturlar, yahut da ikinci derecede kastedilirler. Bizatihi maksut olan menfaatler, beş duyu organı tarafından elde edilen yarar ve menfaatlerdir.

Bu algılanan şeylerin **birincisi,** tadılanlardır. Fıkhın, yiyecekler ve içeceklere dair hükümleri, tadılanlar bölümüne dahildirler. Yiyecekler bazen bitkisel, bazen de hayvansal olup, hayvanların yenilmesi de ancak boğazlandıktan sonra caiz olup, Allahu Teâlâ da, kesme ve boğazlamayla ilgili birtakım şartlar koyunca, avlanma ve kesme ile ilgili bölümler ve hitaplar ile, kurban kesimiyle ilgili bölümler, böylece fıkhın içine girmiştir.

Bunların **ikincisi,** kendisine dokunulabilenlerdir. Bu ifadenin içine, cinsi münasebetle ilgili hükümler ve cinsi münasebetin helal olduğunu ifade eden hususlar dahil olur. Bu da fıkhın, nikâh bölümüdür. "Süt emzirme" bölümü de bu bölümdendir. Nikahın, mihr, nafaka ve mesken gibi ayrılmaz vasıflarından bahseden hususlar da bu bölüme dahildirler. Zevceler arasındaki gece sırası ve onların geçimsizlikleriyle ilgili meseleler de bu konuyu alâkadar eder. Nikâhı ortadan kaldıran sebepleri inceleyen kısım da, bu bölüme dahildir. Nikahı ortadan kaldıran sebepler kısmına da boşama, hul' (para karşılığı boşanma), îlâ, zihar ve lian gibi hususlar girmektedir. Giyilmesi helâl olan, olmayan; kullanılması helâl olanlar ile gümüş ve altın kaplar gibi kullanılması helal olmayan şeyleri inceleyen konular da, işte bu dokunulan şeylerle ilgili bölüme dahildirler. Âlimlerin, bu konudaki sözü çok uzundur.

Üçüncüsü, görülenlerdir. Bu da, bakılması helâl olanlar ile helâl olmayanlar bölümüdür.

Dördüncüsü, duyulanlardır. Bu da, işitilmesi helâl olanlarla helâl olmayanlara dair hükümdür.

Beşincisi, koklanılanlardır. Fukahâ, bu alanla ilgilenmemiştir.

İkinci derecede kastedilenler ise, mallardır. Mallardan şu üç yönden bahsedilmiştir:

a) Mülkiyeti ifade eden sebepler. Bu sebepler, ya alış-veriş olur veya başkası olur. Alış-veriş de, ya "ayn"ların, bizzat malın kendisinin alınıp satılması; yahut da, menfaatlerinin alınıp satılmasıdır. Bizzat malların alınıp satılması da, ya "ayn"a mukabil "ayn" ile, yahut "ayn"a mukabil borç ile olur ki, bu selemdir; ya da bir kimsenin, borçlanarak bir şeyi satın alması gibi, borç mukabilinde "ayn"ı satın alması veya satmasıdır. Veyahut da borcun borç mukabilinde alınıp satılmasıdır. Bunun caiz olmadığı ileri sürülmüştür. Zira, Hz: Peygamber (s.a.s)'in, borcu borç ile değişmekten nehyettiği rivâyet edilmiştir, Ancak ne var ki, dinde bunun örneği bulunmaktadır ki, bu da iki borcun birbiriyle (takas edilip) karşılıklı ödenmesidir.

Menfaatlerinin alınıp satılmasına gelince, bu ifadenin içine, kiralar, ücretler ve mudarebe, ortaklık akitleri dahildir.

Mülkiyeti gerektiren diğer sebeplere gelince bunlar, varis olmak, hibe, vasiyet, ihyâu'l-mevât, (ölü, verimsiz, metruk araziyi ihya edip verimli hale getirmek), bulunan yitikler, fey ve ganimet almak, zekat vs. yollarla mal edinmektir. Mülkiyet sebeplerini tam olarak belirlemenin yolu, ancak iyiden iyiye incelemedir.

b) Fukahanın ilgi alanına giren konulardan birisi de, malik olmayan kimseye, o şeyde tasarruf edebilmesini gerektiren sebeplerin incelenmesidir. Bu da vekalet, emanet ve bunlara benzeyen diğer şeylerdir.

c) Maliki, kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktan men eden sebepler. Bu da, rehin, iflâs, icâre (kiraya verme) vs.dir.

İşte, Allah'ın, celb-i menfaat konusunda yüklediği mükellefiyetlerin tespiti bundan ibarettir.

Def-i Mefasit Şeklindeki Mükellefiyetler

Allah'ın "def-i mefsedet" meselesindeki mükellefiyetlerine gelince, biz diyoruz ki: Zarar, beş çeşittir. Zira zarar, ya canlar, ya mallar, ya dinler, ya nesepler veyahut da akıllar hususunda olur.

Canlar hakkında meydana gelen zarar, ya canın tamamı hakkında olur ki, bu hususiaki hüküm, ya kısas, ya diyet veyahut da keffârettir. Yahut

da zarar, canın bir kısmı hakkında olur ki; bu meselâ, elin v.s.nin kesilmesi gibidir, bu hususta vacip olan, ya kısas, ya diyet veyahut da "erş"tir.

Mallar hakkındaki zarara gelince bu zarar, ya alenî, açıktan meydana gelir ki, bu fıkıhtaki "gasp" konusunu teşkil eder. Ya da bu zarar, gizli olarak meydana gelir ki, bu da fıkıhtaki "Kitâbu's-serika" konusunun ortaya konulmasına sebep olmuştur.

Dinler hususunda meydana gelen zarar da ya küfürdür, ya da bid'attir. Küfre gelince, bunun içine, mürtetlerle ilgili hükümler girer (Fukaha bu meseleyi, mürtetlerle ilgili bölümde ele almıştır). Fukahânın, bid'atçilerle ilgili olarak yazmış oldukları muayyen bir kitap ve fasıl bulunmamaktadır.

Nesep, soy hususunda meydana gelen zarara gelince, "zina" ve "livâta"nın haram kılınması ve bu hususta meşru kılınan cezanın beyanı bununla ilgilidir. Zina isnadının cezası ile "li'ân" bölümleri de, bu kısma dahildir. Burada, söz konusu olan bir başka bahis daha vardır ki, o da şudur: Hiç kimsenin, menfaatlerine ve kendisinden zararları def etmeye dair haklarını tastamam yerine getirmesi mümkün değildir. Çünkü, çoğu zaman bu kişi zayıf olur, karşı taraf da onun bu yönünden istifade ederek, onun bu haklarına aldırış etmez. İşte bu incelikten dolayı Cenab-ı Hak, hükümleri infaz etmek için, imâm, halife tayin etmiştir. Bu devlet reisi ve imamın, birtakım nâib ve vekillerinin olması da gerekir ki bunlar, emirler ve kadılardır. Bir kimsenin sözünün, bir başkası nezdinde makbul olması, ancak delil ile olup, şeriat de hakkın ortaya konulması için hususî bir hüccet olan şehadeti benimseyip, davanın ve delilin ikame edilmesi için de, mutlaka birtakım hususi şartların bulunması gerekince, mutlaka, (fıkıhta) bunları içine alan bir konunun da bulunması gerekir. İşte, Allah'ın hükümlerinin, mükellefiyetlerinin ve hududunun ana noktalarının tespiti bundan ibarettir. Bunlar, pek çok olup, Allahu Teâlâ da bunları, Kur'an'ın tamamında bazen tafsilatlı bir biçimde beyan buyurup, bazen de Hz. Peygamber'e, mükelleflere bunu beyan etmesini emrederek bu şekilde ortaya koyunca, pek yerinde olarak, Genab-ı. Hak, bu hükümlerini ve bu hududunu bu âyette, mücmel ve kısa olarak ele alarak *"Allah'ın sınırlarını koruyanlar"* buyurmuştur. İşte bu ifade, bütün mükellefiyetleri içine alır.

Bil ki fukahâ, zikrettikleri bütün bu şeylerin, mükellefiyetlerin beyanı hususunda kâfi olduğunu sanmışlardır. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Zira mükellefin amelleri ikiye ayrılır:

a) Uzuvlarla ilgili amelleri,

b) Kalplerle ilgili amelleri.

Fıkıh kitapları, uzuvlarla ilgili mükellefiyetlerin kısımlarını izah etmeyi ihtiva etmektedir.

Ama, kalbin amelleriyle ilgili mükellefiyetlere gelince fukahâ, bunlardan kesinlikle bahsetmemiş ve bunlar hakkında da herhangi bir kitap, bir bâb ve bir fasıl ayırmamış ve bunların inceliklerinden bahsetmemişlerdir. Bunlardan bahsetmenin daha mühim ve bunların hakikatlerini iyice ortaya koymanın daha evla olduğunda şüphe yoktur. Zira, uzuvlarla ilgili ameller, ancak kalbî amelleri gerçekleştirmek gayesiyle istenirler. Allah'ın kitabı Kur'anda, pek çok âyette bunu bildirmektedir.

Cenab-ı Hakk'ın, *"Allah'ın sınırlarını koruyanlar"* buyruğu da, bütün bu kısımları ihata ve şümûl yoluyla kapsamaktadır.

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu dokuz sıfattan bahsedince, وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ *"sen o mü'minleri müjdele..."* buyurmuştur. Bundan maksat şudur: Allahu Teâlâ bir önceki âyette, *"O halde yapmış olduğunuz bu alış-verişten dolayı sevinin"* (Tevbe, 111) buyurmuş ve bunun peşinden bu dokuz sıfatı zikretmiş, bütün bunlardan sonra da, "sevinin..." buyruğundaki beşaretin sadece bu sıfatlarla muttasıf olan mü'minleri kapsadığına dikkat çekmek için, وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ *"Sen o mü'minleri müjdele"* buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Cenab-ı Hakk'ın, bu sekiz sıfatı mufassal bir biçimde zikredip, bunun peşinden de dokuzuncu sıfatta, diğer mükellefiyetleri kısaca ele alarak zikretmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Tevbe, ibadet, hamd ile meşgul olmak, ilim talebi için seyahatte bulunmak, rükû ve secde etmek, emr-i ma'ruf nehy-i münkerde bulunmak, mükellefin çoğunlukla yaptığı şeylerdir. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak bunları ayrıntılı bir biçimde zikretmiştir.. Geriye kalanlar ise, mesela alış-verişle ilgili hükümler, suçlarla ilgili hükümleri bilme gibi hususlarsa, mükellefin çoğu kez haberdar olmadığı şeylerdir. Hem, o sekiz iş, her ne kadar uzuvlarla ilgili amellerden ise de, aynı zamanda kalple ilgili amellerdendir. Çünkü bütün bunların gayesi, kalbin hallerinin ortaya konulmasıdır. Kalbin hallerini görüp gözetmenin, uzuvların amellerini görüp gözetmeden daha mühim olduğunu anladın. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu kısmı ayrıntılı bir biçimde zikretmiş, diğer kısmı da kısaca ele almıştır.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوٓا اُولِى قُرْبٰى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُمْ اَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ اِبْرٰهِيمَ لِاَبِيهِ اِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ اِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُٓ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّاَ مِنْهُ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَاَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾

"Müşriklerin, cehennemlik oldukları meydana çıktıktan sonra, artık onların lehine, -velev ki akraba olsunlar-, ne Peygamber'in, ne de mü'minlerin istiğfar etmeleri doğru değildir. İbrahim'in, babasına olan istiğfarı ancak ona ettiği bir vaadden dolayı idi. Yoksa onun Allah'ın bir düşmanı olduğu kendisince besbelli olunca o, ondan uzaklaştı. İbrahim cidden pek çok tazarru ve niyaz eden, gerçekten sabırlı idi" (Tevbe, 113-114).

Kâfirlerden Berî Olmak

Bil ki Allahu Teâlâ, bu sûrenin başından buraya kadar, her bakımdan, kâfir ve münafıklardan uzak durmayı açıkça bildirmenin farz olduğunu beyan edince, bu âyette de, kişinin babası, annesi gibi en yakın akrabalarından -ister ölmüş ister hayatta olsunlar- dahi berî olduğunu bildirmesini gerekli kılmıştır. Bundan maksat, onlarla ilgi ve münasebetin alabildiğine kesildiğini ve onlarla hiçbir suretle münasebet kurulamayacağını beyan etmektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyetin Nüzul Sebebi**

Âlimler, bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında şunları nakletmişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: Allah, Mekke'nin fethini müyesser kılınca, Hz. Peygamber (s.a.s), ebeveyninden hangisinin kendisine en yakın zamanda öldüğünü sordu. Bunun üzerine, "Annen!" denildi. Hz. Peygamber de, annesinin kabrine gitti ve onun yanında durdu. Sonra da başı ucunda oturarak ağladı. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), Hz. Peygamber'e: "Sen, bizi kabirleri ziyaret etmekten ve ağlamaktan nehyettin. Ama sonra da sen, kabirleri ziyaret etmeye başladın!" diye sorunca, Hz. Peygamber. *"Bu hususta bana müsaade edildi. Ben, annemin içine düştüğü azabı görüp*

ve Allah'tan anneme gelecek olan azap hususunda da elimden hiçbir şey gelmeyince, ona merhametimden dolayı ağladım" dedi.

2) **Said İbnu'l-Müseyyeb**'den, babasının şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ölüm, **Ebu Talib**'e gelip çatınca, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, *"Amcacığım, 'La ilahe illallah' de! Ben, bu cümleyle Allah katında seni savunurum..."* dedi. Bunun üzerine **Ebu Cehil, Abdullah İbn Übeyy İbn Ümeyye: "Abdulmuttalib**'in dininden yüz mü çeviriyorsun?!.." deyince de **Ebu Talib:** "Benimsemiş olduğumuz din üzereyim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Allah beni yasaklamadığı sürece senin için mağfiret talep edeceğim..."* deyince de, *"Gerçekten sen sevdiğin kişiyi hidâyete erdiremezsin"* (Kasas, 56) âyeti nazil oldu."

Vâhidî şöyle demektedir: **"Hüseyin İbn el-Fadl,** bu açıklamayı tuhaf gördü. Çünkü bu Tevbe Sûresi, Kur'an'ın en son nazil olan sûrelerindendir. Halbuki **Ebu Talib**'in vefatı, İslâm'ın ilk yıllarında Mekke'de olmuştur."

Ben derim ki, bana göre de, bu uzak görme, uzak görülmüştür. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, o vakitte, o âyetin nazil olduğu vakte kadar, **Ebu Talib** için mağfiret talebinde bulunduğunun söylenilmesinde ne sakınca var? Zira kâfirlere karşı sert ve şiddetli davranma, bu sûrede ortaya çıkmıştır. Belki de mü'minler kendilerinin, kâfir olan ebeveynlerine mağfiret talebinde bulunmalarının caiz olduğu kanaatindeydiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de bunu yapıyordu. Sonra bu sûre nazil olunca, Allah onları bundan nehyetti. Bu, genel olarak uzak ihtimal görülmez.

3) **Hz. Ali**'den şu rivâyet edilmiştir: "O, müşrik ebeveynine mağfiret talebinde bulunan bir adamı işitince, şöyle dedi: "Ben o adama, "müşrik oldukları halde ebeveynine mağfiret talebinde mi bulunuyorsun?" deyince o adam: **"İbrahim** de, ebeveyni müşrik olduğu halde, onlar için mağfiret talebinde bulunmamış mıdır?" cevabını verdi. Bunun üzerine ben bunu Allah'ın Resûlü'ne söyleyince, işte bu âyet-i kerime nazil oldu."

4) Rivâyet olunduğuna göre, bir kimse Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: "Cahiliyye çağında babam sıla-i rahimde bulunur, misafirlere ikram eder, malından bağış ve hibede bulunurdu. (O halde ey Allah'ın Resûlü), şimdi babam nerede?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Müşrik olarak mı öldü?"* diye sordu. O adam, "Evet" deyince de, Hz. Peygamber, *"Fazla derin olmayan bir ateş çukurundadır"* dedi. Bunun üzerine adam, ağlayarak geri döndü. Hz. Peygamber onu çağırarak, *"Benim, senin ve İbrahim'in babası*

ateştedir. Zira senin baban, hiçbir gün, 'Ateşten Allah'a sığınırım' dememiştir" dedi.

İKİNCİ MESELE: **Kâfirler Hakkında İstiğfar Edilmez**

Cenâb-ı Hakk'ın مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ *"Ne Peygamber'in ne de mü'minlerin müşrikler için istiğfar etmeleri doğru değildir"* buyruğunun manasının, "Bu ona yakışmaz" şeklinde olması muhtemeldir. Böylece bu ifade bir vasıf gibi olmuş olur. Yine bunun manasının, nehiy manasında olmak üzere, "Bu onun için olmaz" şeklinde olması da muhtemeldir. Binâenaleyh, birincisinin manası, "Nübüvvet ve iman, müşrikler hakkında mağfiret talep etmeye mânidir" şeklinde olur. İkincisinin manası ise, "Sizler, mağfiret talebinde bulunmayınız" şeklinde olur ki, bu iki mana, birbirine yakındırlar. Bu men ve yasaklamanın sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"onların, cehennemlik oldukları meydana çıktıktan sonra"* âyetinde zikrettiği hususdur. Ayrıca Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, onları cehenneme sokacağını haber verince, onlar için mağfiret talebinde bulunmak, Allah'ın, vaad ve vaîdinden caymasını talep etmek gibi olur ki, bu caiz değildir. Hem, Allahu Teâlâ'nın, daha önceki hükmü onlara azap edeceği şeklinde olunca, bu sebeple onlar, onun bağışlanmasını talep ettiklerinde, hiç şüphesiz onların bu talepleri reddedilmiş olur ki bu da, Hz. Peygamber'in derecesinin noksan ve mertebesinin de düşük olmasını gerektirir.

Hem yine Cenâb-ı Hak, *"Bana dua edin. Size icabet edeyim"* (Mü'min, 60) buyurmuş, onlar hakkında da, *"Onlar, cehennemliktir"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu mağfiret talebinde bulunma, iki nasstan birinden caymayı gerektirir ki, bu caiz değildir. **Ebu Haşim,** kulun, Allah'ın yapmayacağını haber vermesinden sonra da, o şeyi Rabbinden istemesini caiz görmüş; buna da, cehennemliklerin, Allah'ın onu yapmayacağını bilmelerine rağmen, *"Ya Rabb! bizi buradan çıkar. Eğer (yine küfre) dönersek artık hiç şüphesiz ki biz zâlimlerizdir"* (Mü'minûn, 107) demeleriyle istidlâl etmiştir. **Ebu Haşim**'in istidlâli, şu sebeplerden dolayı son derece tuhaf bir istidlâldir:

a) Bu, kendi mezhebi ve görüşü olan, "Ahirettekiler cahil olamaz ve yalan söyleyemezler" şeklindeki görüşüne bina edilmiştir ki, bu görüş kabul edilemez. Aksine Kur'an'ın, *"Sonra onların fitnesi, 'Rabbimiz olan sen Allah'a and ederiz ki, biz eş tutanlardan değildik' demelerinden başka bir şey*

olmadı. Bak, vicdanlarıza karşı nasıl yalan söylediler!" (En'am, 23-24) şeklindeki nassı, böyle bir iddiayı çürütür.

b) Onlar hakkında, onların bu isteklerinin reddedilmesi ve onların susturulması güzel ve yerinde olur. Ama bu, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında caiz değildir. Zira bu, O'nun makam ve mertebesinin noksanlaşmasını gerektirir.

c) Kendisinde herhangi bir faydanın olmadığı bilinen bu gibi istekler, ya abes veya bir ma'siyet olur. Bu iki şey, cehennemlikler hakkında düşünülebilirse de, büyük peygamberler hakkında düşünülemez.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ, mağfiret talebinde bulunmaya mani olan sebebin, onların, cehennemliklerden olduklarının ortaya çıkması olduğunu beyan etmiştir. Bu illet, onların yakın veya uzak akraba olmaları halinde değişmez. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"En yakın akraba dahi olsalar"* buyurmuştur. Sebeb-i nüzulün, bizim naklettiğimiz şey olması, bu görüşü takviye etmektedir.

Hz. İbrahim'in Babası İçin İstiğfarı

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ *"İbrahim'in, babasına olan istiğfarı, ancak ona ettiği bir vaadden dolayı idi"* buyruğuna gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin, kendinden önceki âyetle münasebeti hususunda birkaç izah yapılmıştır:

a) Bundan maksat, hiçbir insanın, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim**'e müsaade ettiği şeylerin bir kısmından Hz. Muhammed'i men ettiği vehmine kapılmamasıdır.

b) Bizim, bu âyetin, kendinden önceki ifadelerle münasebetinin izahı hususunda bahsetmiş olduğumuz, "Kâfirlerin ölülerinden ve dirilerinden her türlü ilgi ve münasebetin kesilmesi gerektiği" şeklindeki görüş de söylenebilir. Sonra da Cenâb-ı Hak, bu hükmün, Hz. Muhammed'in dinine has kılınmadığını, aksine, kâfirlerle her türlü ilgi ve münasebetin kesilmesinin gerekliliğinin, Hz. **İbrahim** (a.s.)'in dininde de meşru olduğunu beyan buyurmuştur. Böylece, kâfirlerle olan ilgi ve münasebetin kesilmesinin vücubiyyeti, daha kuvvetli bir biçimde ifade edilmiş olur.

c) Allahu Teâlâ, bu âyette **Hz. İbrahim** (a.s.)'i, **"halîm"**, yani kızgınlığı az; **"evvâh"** yani, "insanların başına belâ ve musibet geldiğinde, çok feryâd edip ağlayan" olarak vasfetmiştir. Bundan maksat da, böylesi sıfatları taşıyan herkesin, babasına mağfiret talebinde bulunma hususunda kalbinde taşımış olduğu temayülün şiddetli olduğunu açıklamaktır. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: **"Hz. İbrahim**'in kadrinin ve kıymetinin son derece yüce olmasına ve "halîm" ve "evvâh" olmakla nitelenmiş olmasına rağmen, Allahu Teâlâ onu, kâfir olan babası için mağfiret talebinde bulunmaktan nehyetmiştir. Binâenaleyh, başkasının bundan men edilmesi haydi haydi evlâ olur.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. İbrahim'in, Babası İçin Af Dilemesinin izahı**

Kur'an-ı Kerim, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in, babası için mağfiret talebinde bulunduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu, *"Babamı da bağışla. Çünkü o, sapıklardandır"* (Şuarâ, 86); *"Ya Rabbi, beni, ana ve babamı affet"* (İbrahim, 41); *"Sana selâm olsun. Senin için Rabbime istiğfar edeceğim"* (Meryem, 47) ve *"Muhakkak ki senin bağışlanmanı isteyeceğim"*(Mümtehine, 4) şeklinde bahsetmiştir. Böylece, kâfir kimse için mağfiret talebinde bulunmanın caiz olmadığı sabit olmuş olur. Bu şekilde de bu, bu günahın **Hz. İbrahim**'den sudûr ettiğine delâlet eder.

Bil ki Allahu Teâlâ bu müşkile, *"İbrahim'in, babasına olan istiğfarı ancak, ona ettiği bir vaadden dolayı idi"* ifadesiyle cevap vermiştir. Bu ifadeyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

a) Vaad edenin, **Hz. İbrahim**'in babası olmasıdır. Buna göre mana, "Onun babası ona, iman edeceğini vaad etti. Böylece de **İbrahim** (a.s), işte bundan dolayı mağfiret talebinde bulundu. Ama ne zaman ki, **Hz. İbrahim,** babasının iman etmediğini, onun Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca, ondan uzaklaştı ve bu mağfiret talebinden vazgeçti" şeklinde olur.

b) Vaad edenin **Hz. İbrahim** olması. Bu böyledir, zira **Hz. İbrahim,** babasının Müslüman olacağı ümidiyle, onun için mağfiret talebinde bulunacağını babasına vaad etti. **Hz. İbrahim**'e, onun, Allah'ın düşmanı olduğu ortaya çıkınca, o zaman babasından uzaklaştı. Bu tefsirin doğruluğuna, **Hasan el-Basri**'nin, bâ harfiyle olmak üzere, "iyyahu" (ona) yerine, "ebahu" (babasına) şeklinde okuması da delil teşkil eder.

Bazı âlimler, buna cevaben şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1) **Hz. İbrahim**'in, babasına mağfiret talebinde bulunmasından maksat, onun, onu iman ve İslâm'a davet etmesidir. O, babasına: "İman et. Böylece ikâbdan kurtul, mağfirete nâil ol!" diyordu. **Hz. İbrahim,** Allah'ın, mağfireti gerektiren imanı babasına nasip etmesi hususunda Allah'a yalvarıp yakarıyordu ki, mağfiret talebinde bulunmaktan maksat budur. Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'e, babasının küfür üzerinde ısrar ederek öleceğini haber verince, o zaman o, bu talepten vazgeçti.

2) Bazı âlimler de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"ne Peygamber'in, ne de mü'min olanların müşrikler için mağfiret talebinde bulunmaları doğru değildir.."* âyetinin ifade ettiği hususu, cenaze namazına hamletmişlerdir. İşte bu yolla, bu istiğfarda, azâbı hafifletmek gayesi bulunduğu için, kâfir için istiğfarda bulunmada bir sakınca olmadığı ortaya çıkmış olur. Bunlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Bunun delili, bundan muradın, bizim zikretmiş olduğumuz şu husus olmasıdır: Allahu Teâlâ, *"Onlardan ölen hiçbir kimseye ebedî olarak dua etme"* (Tevbe, 84) âyetiyle, münafıklara namaz kılmaktan men etti. Bu âyette de bu hükmü tamîm etmiş; ister münafık olsun, isterse şirkini izhar etmiş olsun, müşrikler üzerine cenaze namazı kılmaktan men etmiştir." Bu, garip bir görüştür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. İbrahim'in neye dayanarak babasının Allah'ın düşmanı olduğunu anladığı hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bunun küfürde ısrar ve küfür üzere ölüm olduğunu; bazıları da, sadece küfürde ısrar olduğunu söylerken; diğer bazıları da, Allahu Teâlâ'nın, ona bunu vahiy ile bildirmesinin, onun da bundan dolayı babasından teberrî etmesinin uzak bir ihtimal olmayacağını söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiş olur: "**Hz. İbrahim** babasının Allah'ın düşmanı olduğunu anladığında, o ondan uzaklaştığına göre, siz de böyle olunuz. Zira ben size, **Hz. İbrahim**'e uymanızı emrettim." Çünkü Allahu Teâlâ *"Allah'ı birleyici olarak İbrahim'in dinine uy"* (Âl-i İmran, 95) buyurmuştur.

Evvah Kelimesinin İzahı

Allahu Teâlâ, bu hadisede **Hz. İbrahim**'in durumundan bahsedince, إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ *"İbrahim cidden pek çok tazarru ve niyaz eden, gerçekten sabırlı idi"* buyurdu. Bil ki, "evvah" kelimesi, bir kimsenin, kederi iyice artınca söylediği, "ah!" sözünden türemiştir. Bunun sebebi şudur: İnsan

hüzünlendiğinde, kalbî ruh, kalbin içinde sıkışıp tıkanmaya, boğulmaya başlar, böylece alabildiğince yanar. İnsan da, kendisinde bulunan bazı kederleri hafifletmek için, kalbinden bu yanan nefesini ("ah!" diyerek) çıkarır. İşte bu lafzın iştikakı hususundaki temel izah budur. Müfessirlerin bu ifadeyi tefsirleri hususunda değişik açıklamaları bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: اَلْاَوَّاهُ اَلْخَاشِعُ اَلْمُتَضَرِّعُ *"Evvâh, huşûlu olan ve yalvarıp yakaran demektir. "*

Hz. Ömer (r.a)'den rivâyet edildiğine göre o, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Evvâh ne demektir?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Çok dua edendir"* cevabını vermiştir.

Rivâyet olunduğuna göre, **Zeyneb** (r.anha), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında, onun çehresini değiştirecek (yani kızdıracak) şekilde konuştu. **Hz. Ömer** (r.a.), bunu yadırgayınca da, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onu bırak, çünkü o, evvâhtır"* buyurdu. Kendisine: "Ya Resûlallah, "evvâh" nedir?" denince de, *"Huşû ve tazarru içinde duâ eden" demektir"* buyurdu. **Hz. İbrahim** (a.s.)'in "evvâh" olmasının sebebinin, "Her ne zaman kendisinin bir kusurunu hatırlasa veya kendisine âhiretin şiddetli hallerinden bir şey hatırlatılsa, bundan korkarak ve bunu çok önemli görerek, "ah! ah!" demesi olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas (r.a.)'ın, "Evvâh, haşyet (korku) içinde olan mü'mindir" dediği rivâyet edilmiştir.

Hz. İbrahim (a.s.)'in "halîm" olarak vasfedilmesine gelince, bunun manası malumdur. Bil ki Allahu Teâlâ, **Hz. İbrahim**'i bu âyette, bu iki vasıfla tavsif etmiştir. Çünkü onu alabildiğine rikkatli, şefkatli, korku ve endişeli olarak vasfetmiştir. İşte bundan ötürü onun, babasına ve çocuklarına duyduğu rikkat fazla olmuştur. Böylece Allahu Teâlâ bu vasıfları taşımasına rağmen onun, babasının küfürde ısrar ettiğini görünce, babasından uzaklaştığını ve ona karşı sert davrandığını beyan etmiştir. Binâenaleyh (ey mü'minler), böyle olmak size daha uygun düşer. **Hz. İbrahim** (a.s)'in "halîm" vasfına sahip oluşu da böyledir. Çünkü hilm sebeplerinden birisi de, kalbin rikkatli ve alabildiğine merhametli olmasıdır. Çünkü insanın durumu böyle olunca, öfkeli anında da hilmi artar.

وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ اِذْ هَدٰيهُمْ حَتّٰى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ اِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُحْيٖ وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾

"Allah bir topluluğa hidâyet ettikten sonra sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmedikçe, onları saptıracak değildir. Şüphesiz ki Allah, her şeyi hakkıyla bilendir. Göklerin ve yerin hakimiyeti hakikaten Allah'ındır. O, hem diriltir, hem öldürür. Sizin Allah'tan başka ne bir veliniz, ne bir yardımcınız yoktur" (Tevbe, 115-116).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Daha Önceki Kısımla Münasebet**

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minleri müşrikler için mağfiret talep etmekten (istiğfardan) men edip, Müslümanlar da, bu âyet inmezden önce, küfür üzere ölen babaları, anaları ve diğer akrabaları hakkında mağfiret talebinde bulunmuş olduklarından dolayı, müşrikler için mağfiret talebinde bulunmuş olunca, bu âyet indiğinde, daha önce müşrikler hakkında mağfiret talebinde bulunmuş olmalarından ötürü endişeye kapıldılar. Hem sonra müşrikler için mağfiret talebinde bulunmuş olan bazı Müslümanlar, bu âyet nazil olmazdan önce ölmüşlerdi. Bundan dolayı Müslümanların kalbine, onların hallerinin nice olacağı endişesi düştü. İşte bunun üzerine, Allahu Teâlâ, bu âyetle o korku ve endişeyi onlardan gidererek, ancak, kaçınmaları ve ittika etmeleri gereken şeyleri beyân ettikten sonra onları muaheze edeceğini beyan buyurmuştur. Âyetin, kendinden önceki âyetlerle ilgi ve münasebeti hususunda bu, son derece güzel bir izahtır.

Şu izah da yapılmıştır: Bu sûre, başından buraya kadar, kâfirlerle ve münafıklarla içli-dışlı olmaktan men etmeyi beyan etmekte, onlarla birlikte olmamanın ve onları dost edinmekten kaçınmanın vâcip olduğunu açıklamaktadır. Binâenaleyh sanki, "O kâfir ve münafıklar hakkında böylesine şiddetli davranma, rahîm ve kerîm olan ilah'a nasıl uygun düşer?" denilmiş de, buna şöyle cevap verilmiştir: "Allahu Teâlâ, ancak kendilerini (hidâyete) davet ettikten ve dolayısıyla onlara korunulması gerekli olan şeyleri beyan ettikten sonra, bir kavmi ceza ile muâheze eder. Fakat

bunu beyan ettikten ve her türlü mazeret kapısını kapadıktan sonra onları Cenâb-ı Hakk'ın, en şiddetli ceza ve hesap ile muâheze etme hakkı vardır.

Hak Teâlâ'nın "لِيُضِلَّ" tabiri ile ilgili şu izahlar vardır:

a) Bundan murat, Allah'ın, onları cennet yolundan saptırmasıdır. Yani "Allah, onları ondan çevirmiş ve onları cennete yönelmekten men etmiştir" demektir.

b) **Mu'tezile** "Bu âyette bahsedilen **saptırma**, "onların sapmış olduklarına hükmetmek" manasınadır" demişler ve görüşlerine, **Kümeyt**'in وَطَائِفَةٌ قَدْ أَكْفَرُونِي بِحُبِّكُمْ "Bir taife, sizi sevdiğim için beni küfre nisbet ettiler, benim kâfir olduğum hükmüne vardılar" şeklindeki beytini delil getirdiler.

Ebu Bekir el-Enbârî şöyle demiştir: "Bu açıklama yanlıştır. Çünkü Araplar böyle bir mana (yani hükmetme manasını) kastettiklerinde, tef'il babını kullanır. Meselâ, ضَلَّلَ يُضَلِّلُ "Onu dalâlete nisbet etti, saptığına hükmetti" derler. **Mu'tezile**'nin **Kümeyt**'in beyti ile yapmış oldukları istidlâl geçersizdir. Çünkü bizim اَكْفَرَ فِي الْحُكْمِ "Hüküm cihetinden onun kâfir olduğunu söyledi" şeklindeki sözümüzden, "edalle" (saptırdı) manasının doğruluğu gerekmez. Çünkü, "fe'ale" şeklinin (yani sülasisinin) kullanılması doğru olmaz. Baksana "kesereh" (Onu kırdı) denilmesi caiz olduğu halde, bu manada "ekserehu" denilmesi caiz değildir. Aksine bu hususlarda sema'a -(yani Arapların kullanmasına) başvurulması- itibar edilmesi gerekir.

c) Allah, onlara hidâyet ettikten sonra, kalplerine artık dalâleti sokmaz ki azaba müstahak olacakları şey onlardan sâdır olsun.

***İKİNCİ MESELE:* Mu'tezile'nin İdlal Konusundaki İddiasına Cevap**

Mu'tezile şöyle demektedir: "Âyetin neticesi şuraya varır: Allahu Teâlâ, ancak, kendisine o fiilin çirkin ve yasak olduğunu açıkladıktan sonra bir kimseyi muâheze eder. Cenab-ı Hak bu hususu, bütün malûmatı (her şeyi) bildiğini *"Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir"* buyruğu ile ve bütün mümkinata (her şeye) kâdir olduğunu, *"Göklerin ve yerin hakimiyeti, hakîkaten Allah'ındır. O hem diriltir, hem öldürür"* buyruğu ile açıklayarak bildirmiştir. O halde ifadelerin takdiri (neticesi), "Kim bu şekilde âlim ve kâdir olursa, muhtaç olmaz. Âlim, kâdir ve müstağni olanın ise, bir açıklama yapmadan ve her türlü mazereti ortadan kaldırmadan önce, kabih olanı ve azabı yapması kabih (çirkin) olur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın böyle yapmaması gerekir" İşte böylece âyetin daha önceki kısımla münasebeti ancak bu şekilde tefsir ettiğimizde doğru ve yerinde olur. Bu da, Allahu

Teâlâ'nın doğrudan doğruya ceza vermesinin kabih (çirkin) olmasını gerektirir ki siz böyle söylemiyorsunuz (kabul etmiyorsunuz)."

Buna şöyle cevap verilir: "Bahsettiğiniz bu husus, Allahu Teâlâ'nın ancak, açıklamada bulunup, her türlü özür sebeplerini ortadan kaldırdıktan sonra ceza vereceğine delâlet eder. Âyette, Allahu Teâlâ için, bunun (yani beyân etmeksizin ceza vermesinin) söz konusu olmadığı hususunda bir delâlet yoktur. Binaenaleyh sizin (Mu'tezile'nin) zikrettiği şeyler sâkıt olur.

Göklerin ve Yerlerin Hâkimiyeti Allah'ındır

Daha sonra Cenâb-ı Hak لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يُحْيِ وَيُمِيتُ *"Göklerin ve yerin hakimiyeti, hakikaten Allah'ındır. O, hem diriltir, hem öldürür"* buyurmuştur. Bu ifadenin, burada zikredilmesinin hikmetleri şunlardır:

a) Allahu Teâlâ, kâfirlerden uzak kalmayı emredince, göklerin ve yerin mülkünün kendisine ait olduğunu beyan buyurmuştur. Binaenaleyh "O, sizin yardımcınız ve veliniz olursa, kâfirler size zarar veremezler" denilmektedir.

b) Bir grup Müslüman şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak bize kâfirlerden kopmamızı, onlarla olan ilgi ve münasebetimizi kesmemizi emredince, bizim baba, çoluk-çocuk ve kardeşlerimizle bir araya gelmemiz mümkün olmaz. Çünkü bunlardan pek çoğu kâfirdirler." Binâenaleyh âyetten kastedilen mana şöyle olur: "Siz, her ne kadar onların yardım ve desteğinden mahrum kalacak olsanız da, göklerin ve yerin sahibi olan, dirilten ve öldüren o Allah sizin yardımcınızdır. Binâenaleyh onların sizden kopmaları size zarar vermez."

c) Allahu Teâlâ, bu zor mükellefiyetleri emredince, sanki, "Ben sizin ilahınız, siz de benim kullarım olduğunuz için, benim hüküm ve mükellefiyetlerime boyun eğmeniz gerekir" demek istemiştir.

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾

"Andolsun ki Allah, Peygamberi'ni ve içlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken, güçlük zamanında ona tabi

olan muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı ve sonra onların tevbelerini kabul eyledi. Çünkü O, raûf ve rahîmdir" (Tevbe, 117).

Allah'ın, Peygamber'i ve Diğer Mü'minleri Affetmesi

Bil ki Allahu Teâlâ, **Tebük Savaşı**'nın durumlarını iyice açıklayıp, o savaşa katılmayanların hallerini beyan ederek, bu tefsirde özetle sunduğumuz sıraya göre, bu konuda enine-boyuna söz edince, bu âyette de, o savaşla ilgili geriye kalan hükümleri açıklamaya yöneldi. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, evlâ olanı terk manasında olan bir tür zellenin sâdır olması ve mü'minlerden bir çeşit zellenin (hatanın) sâdır olması da, geriye kalan o hükümlerdendir. Dolayısıyla Allahu Teâlâ onlara, o zellelerinden dolayı, lütufla tevbelerini kabul ettiğini belirterek, ...لَقَدْ تَابَ اللهُ عَلَى *"Andolsun ki Allah.. tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: Tebük Seferine Katılanların Methedilmeyip Noksan Bulunmaları

İleride de izah edileceği üzere, çeşitli hadisler, bu (savaş) yolculuğunun, gerek Hz. Peygamber (s.a.s)'e, gerekse mü'minlere çok zor ve güç geldiğine delâlet etmektedir. Bu husus, onları medh-ü senâ etmeyi gerektirir. O halde onlar hakkında, *"Andolsun ki Allah, Peygamberi'ni ve.. muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı"* denilmesi nasıl uygun düşer? Buna birkaç izahla cevap verilebilir:

Birinci izah: Hz. Peygamber (s.a.s)'den terk-i evlâ (daha iyi olan davranışı terk etme) babında bir şey (zelle-hata) sâdır olmuştur ki Cenâb-ı Hak buna, *"Allah seni affetsin, neden izin verdin onlara..?* (Tevbe, 13) âyetiyle işaret etmiştir. Hem sonra, ileride de beyan edileceği üzere, o zamanda savaş, mü'minlere çok ağır gelmişti. Çoğu kez onların kalbinde, bu sefere karşı bir isteksizlik hissi doğmuş, yine bazılarının hatırına, "Acaba bundan kaçamaz mıyız?" düşüncesi gelmişti. Ben demiyorum ki, onlar buna kesin karar vermişlerdi. Aksine ben, onların kalbine birtakım vesveselerin girmiş olduğunu söylüyorum. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, sûrenin sonunda, onların, fazl-ı ilahisi ile bu kusurunu affettiğini beyan ederek, *"Andolsun ki Allah, Peygamberi'ni ve içlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken, güçlük zamanında ona tâbi olan muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur.

İkinci izah: İnsan, ömrü boyunca, ister küçük günahlar kabilinden olsun, ister terk-i evla kabilinden olsun, birtakım zellelerden ve tökezlemelerden hâlî olamaz. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ve diğer mü'minler, bu seferin güçlüklerine ve yorgunluklarına katlanıp, o sıkıntı ve mihnetlere sabredince, Allahu Teâlâ, o sıkıntılara katlanmanın, ömürleri boyunca onlardan sâdır olmuş olan bütün zellelerin keffareti yerine geçtiğini ve hepsinden ihlasla sâdır olmuş bir tevbe yerine geçtiğini haber vermiştir. İşte bu sebepten ötürü, *"Andolsun ki Allah, Peygamberi'ni ve.. muhacirlerle ensarı tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur.

Üçüncü izah: O seferde, zaman (mevsim) onlara çok ağır gelip, çeşitli vesveseler de kalplerine girince, ne zaman onlardan birinin kalbine böyle bir vesvese düşse, onlar bundan ötürü Allah'a yönelir ve onu kalplerinden gidermesi için, Allah'a yalvarıp yakarırlardı. İşte o vesveselerin kalplerine girmesi yüzünden, çokça tevbeye yönelmelerinden ötürü, Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki Allah., (onları) tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur.

Dördüncü izah: O Müslümanlardan bazı günahların sâdır olmuş olması uzak bir ihtimal değildir. Fakat Cenâb-ı Hak o seferin sıkıntılarına katlanmalarından ötürü, onları tevbeye muvaffak kılmış ve affetmiştir. Onların din yönünden yüksek bir makamda bulunduklarına ve tevbenin kabulü hususunda Resûlullah ile beraber zikredilecek bir dereceye ulaştıklarına dikkat çekmek için Allahu Teâlâ, Resulullah'ı da onlara ilave etti.

***İKİNCİ MESELE:* Tebük Seferine "Güçlük Ordusu" Denilmesinin Sebebi**

Âyette bahsedilen *"güçlük zamanı* (sâati'l-usre)'den maksadın ne olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, **Tebük Savaşı**'na tahsis edilmiştir. Bundan, o seferde, sahabeye cidden çok zor gelmiş olan bir zaman kastedilmiştir. **"Usre"**, işin zorluğu ve çetinliği demektir. **Cabir** (r.a): "(O zamanda), binit, su ve azık sıkıntısı bulunuyordu" demiştir. Binit sıkıntısına gelince, **Hasan el-Basri** bu hususta: "Müslümanlardan (her) on kişi, savaşmak için, aralarında değiştirerek bindikleri bir deve üzerinde savaşa çıkıyordu. Azık sıkıntısına gelince, Müslümanlar çoğu kez tek bir hurmayı, hurmada sadece çekirdeğinden başka hiçbir şey kalmayıncaya kadar, sırayla emiyorlardı. Onların yanında güvelenmiş arpa (ekmeği) bulunuyordu. Böylece, onlardan birisi, bu ekmekten yapılmış bir lokmayı ağzına koyduğu zaman, lokmanın kokusundan dolayı burnunu tutuyordu" demiştir.

Su sıkıntısına gelince **Ömer** (r.a): "Biz çok şiddetli bir sıcak zamanında bu harbe çıktık. Biz, bu harpte çok da susamıştık. Öyle ki, bir kimse devesini boğazlıyor, onun işkembesini sıkıyor ve onu içiyordu" demiştir.

Bil ki, bu savaşa "Gazvetu'l-Usre"; bu savaşa katılanlara "Ceyşu'l-Usre" adı verilmiştir. Bu orduyu, **Hz. Osman** ile, onun dışındaki bazı sahabiler donatmış ve teçhiz etmişti.

İkinci görüş: Ebu Müslim, şöyle demiştir: "(Âyette bahsedilen) "Güçlük zamanının, Peygamber'e ve mü'minlere zor gelen bütün haller ve zamanlar olması mümkündür. Böylece, **Hendek** ve diğer savaşlar da bunun kapsamına girer. Allahu Teâlâ bu savaşların bir kısmını, kitabında zikretmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O zaman gözler yılmış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı"* (Ahzab, 10) ve: *"Andolsun ki Allah'ın size olan vaadi, O'nun izni ile onları (düşmanları kolayca) öldüregeldiğiniz (...) zamana kadar, yerine gelmişti. (Sonra) siz yılgınlık gösterdiniz.."* (Âl-i İmran, 152) âyetlerinde ifade edildiği gibidir. (O halde) bundan maksat, muhacir ve ensarı en zor zamanlarda ve durumlarda dahi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymakla tavsif edip nitelendirmektir ki bu, tam anlamıyla bir övülmeyi ifade eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ *"içlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Âyette geçen "kâde" fiilinin failinin, "kulûb" lafzının olması ve takdirinin de, "كَادَ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ تَزِيغُ" şeklinde olması mümkündür. Burada "emr ve şe'n zamiri" söz konusu olup, fiil ve fâilin o emr ve şen'in tefsiri olması da mümkündür. Bu ikinci şıkka göre mana: "Onlar, zorluğun şiddetinden dolayı, o savaşta, Hz. Peygamber'e ittiba etmede, neredeyse sebat gösteremeyeceklerdi" şeklinde olur.

İkinci bahis: Hamza ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** fiilin önce geçmiş olmasından dolayı yâ ile "yezîğu"; diğer kıraat imamları da, "kulûb" lafzının (çoğul olduğu için) müennes olmasından dolayı tâ ile "tezîğu" şeklinde okumuşlardır.. **Abdullah İbn Mes'ûd** ise, bu âyeti, مِنْ بَعْدِ مَا زَاغَتْ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ "Onlardan bir grubun kalplerinin meyledip eğrilmesinden sonra..." şeklinde okumuştur.

Kâde Fiilinin Manası Hakkında

Üçüncü bahis: Bazılarına göre "kâde", sadece "mukarebe" (yaklaşma) manası ifade eder. Diğer bazılarına göreyse, (o işin) olmamasıyla beraber,

yakınlık manasını ifade eder. O halde, âyette bahsedilen o tevbe, o yaklaşma ve "neredeyse olayazma"dan dolayı olmuş olur. Âlimler, onların kalplerine düşen o şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, "Onların bazıları, o şiddetli ve güçlük anında Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrılma eğilimi gösterdiler. Ancak ne var ki, buna sabrettiler ve kendilerini alıkoydular" denilmiştir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, onlar sabr ve sebat gösterip bu önemsiz şeyden dolayı nedâmet duyduklarından ötürü de, ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ *"Sonra onları tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur. Diğer bazıları da, bu tevbenin, bir şeyi fiiliyata dökmeden önceki safhada yer alan eğilim ve yeltenmeden dolayı yapıldığını söylemişlerdir. Binâenaleyh, onlar böyle bir sıkıntıyla karşı karşıya kalınca, onların kalbine böyle bir şey düşmüştür. Bununla beraber onlar, bunun bir ma'siyet ve günah olacağı endişesinden dolayı, kalplerine düşen bu önemsiz şeyi tevbe ile telafi etmişlerdir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, *"Sonra onları tevbeye muvaffak kıldı.."* buyurmuştur..

Tevbe Meselesini Başta ve Sonda Anmanın Sebebi

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hak, hem âyetin başında, hem de sonunda tevbeden bahsetmiştir. O halde bu tekrarın faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

Birinci izah: Allahu Teâlâ, onların kalplerini hoşnut etmek için (sözüne), günahlarından bahsetmeden önce, tevbeyi zikrederek başlamış; sonra, onların günahlarından bahsetmiş, daha sonra da, bunun peşinden tekrar tevbeden bahsetmiştir ki, Cenab-ı Hakk'ın bundan maksadı onları övmektir.

İkinci izah: "Sultan, falancayı affetti; sonra onu affetti" denildiğinde bu, bu affın, kuvvet ve mükemmellikte zirveye ulaşmış müekked bir aff olduğuna delâlet eder. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s) de, إِنَّ اللهَ لَيَغْفِرُ ذَنْبَ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ عِشْرِينَ مَرَّةً *"Cenâb-ı Hak, Müslüman bir kimsenin günahını yirmi defa affeder"*[24] buyurmuştur ki, **İbn Abbas**'ın, *"Sonra onları tevbeye muvaffak kıldı.."* âyeti hakkında, "Allah bununla, onlardan fazlasıyla razı olduğunu murat etmiştir" demesinin manası budur.

Üçüncü izah: *"Andolsun ki Allah, Peygamberi'ni ve güçlük zamanında O'na tabi olan muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı.."* âyetindeki

24 Benzeri hadis **Müsned**, (5/174).

sıralama, Cenâb-ı Hakk'ın, o güçlük zamanında, onların kalplerine düşen vesveselerden dolayı, yapmış oldukları tevbeleri kabul ettiğine delâlet eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, buna ilavede bulunarak, *"İçlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken"* buyurmuştur. Binaenaleyh bu ilave, bazı kuvvetli vesveselerin bulunup tahakkuk ettiğini ifade eder. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak, onların o vesveselerle muaheze edilecekleri hususunda hiç kimsenin gönlünde herhangi bir şüphe kalmasın diye, Cenab-ı Allah bu ifadenin peşinden tekrar tevbeyi zikretmiştir.

Daha sonra, اِنَّهٗ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ *"Çünkü O, raûf ve rahimdir"* buyurmuştur. Raûf ve Rahîm, Allah'ın birer sıfatı olup, manaları birbirlerine yakındır. Re'fet'in, zararı gidermek, rahmetin ise fayda ulaştırmak için çalışmaktan ibaret sayıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birisinin, geçmiş olan rahmet için; diğerinin de, gelecek, müstakbel rahmet için kullanıldığı da söylenmiştir.

وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا۟ حَتّٰٓى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ وَظَنُّٓوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّآ اِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا۟ اِنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾

"Haklarındaki hüküm ertelenen üç kişinin tevbelerini de Allah kabul etti. Çünkü yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihâyet, Allah'tan, yine Allah'tan başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anladılar da bundan sonra Allah, onları da eski hallerine dönsünler diye, tevbeye muvaffak buyurdu. Şüphesiz ki Allah, (ancak) O, tevbeyi en çok kabul eden, hakkıyla merhamet edendir" (Tevbe, 118).

Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifade, önceki âyete atfedilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Andolsun ki Allah, Peygamberi'n güçlük saatinde O'na tabi olan muhacirlerin, ensârın ve haklarındaki hüküm ertelenenlerin tevbelerini affetti..." şeklindedir. Bu atıftaki fayda şudur: Daha önce ifade ettiğimiz üzere, tevbenin,

Hz. Peygamber'in tevbesinin yanında zikredilmesi, o tevbeyi yapan şahsın mertebesinin büyüklüğüne ve ta'zim edildiğine delâlet etmektedir. Bu atıf, Hz. Peygamber'in, muhacirlerin ve ensarın tevbelerinin kabulünün, aynı hükme dahil olmasını gerektirir. Bu da, onların durumlarının yüceliğini ve onların buna müstahak olmalarını gerektirir.

***İKİNCİ MESELE:* Haklarındaki Hüküm Ertelenen Üç Kişi**

Âyette bahsedilen üç kişi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren haklarındaki hüküm ertelenmiş olanlardır"* (Tevbe, 106) âyetinde bahsetmiş olduğu kimselerdir. Âlimler, onların, haklarında hüküm gecikmiş olanlar şeklinde vasfedilmiş olmalarının sebebinde ihtilâf ederek, şu açıklamaları yapmışlardır:

a) "Buradaki **"hullifû"**dan maksat, onlara, savaştan geri kalma emri verilmiş olması; veyahut da, Hz. Peygamber'in buna razı olması değildir. Aksine bu, senin arkadaşına: "Falancayı, nerede terk ettin?" deyip de, onun da: "Falanca yerde" demesine benzer. Bu cevabı veren kimse, büyük ihtimal, onun orada kalmasını istememiş, hatta geri kalmaktan men etmiştir. Fakat böyle söylemekle, sadece onun kendisinden geride kaldığını bildirmek ister.

b) O üç kimsenin, savaşa gitme kararlılığı içinde olmaları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, onlara, âlet ve edevât, savaş teçhizatı elde edebilecekleri bir süre kadar müsaade etmiş olması; onlar, muayyen bir zaman gecikip kalınca da, o kimselerde gevşeklik ve tembelliğin zuhur etmiş olması, böylece de "Peygamber onları geride bıraktı" denilmiş olması da imkânsız değildir.

c) Cenâb-ı Hak burada, bir topluluğun kıssasını anlatmıştır ki bunlar, *"Diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren geciktirilmişlerdir"* (Tevbe, 106) buyruğundan kastedilenlerdir. Bunların geciktirilmiş olmasından murat, tevbelerinin kabulü hususundaki hükmün, ilk gruptan sonraya kalmış olmasıdır. Bu üç kişiden birisi olan **Ka'b İbn Mâlik** şöyle demişti: "Cenâb-ı Hakk'ın, bizim hakkımızdaki "وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا" buyurmasından maksat, savaştan geri kalmamız olmayıp, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren geciktirilmişlerdir"*(Tevbe, 106) âyetinde işaret edildiği üzere, Allah Resûlü'nün bizim hakkımızdaki hükmü ertelemesidir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Bu tabir "Gazaya çıkanlara Medine'de halef oldular" anlamında olmak üzere "halefû" şeklinde okunmuştur. Bu

kıraat, hâlife (ahmak) veya halûf (ağız kokusu) manası esas alınırsa "akılsızlık ettiler ve bozuldular" manasına da gelebilir. **Ca'fer es-Sadık,** bu kelimeyi "hâlefû" (muhalefet ettiler) şeklinde okurken, **A'meş,** "وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الْمُخَلِّفِينَ" şeklinde okumuştur.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Seferden Geri Kalan Üç Sahabi**

Bu üç kişi, şâir olan **Ka'b İbn Mâlik;** hakkında Liân âyeti nazil olmuş olan **Hilâl İbn Ümeyye ve Mürâre İbn er-Rebî**'dir. Âlimlerin, bu hadiseyle alâkalı iki görüşü bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu görüşe göre onlar, Hz. Peygamber'in arkasından gitmişlerdir. **Hasan el-Basri** bunu şöyle anlatmaktadır: "Onlardan birisinin, bedeli yüz bin dirhem olan bir arazisi bulunuyordu. Bunun üzerine o: "Ey arazi, beni Allah'ın Resûlü'nden, sen geri bıraktın sen! Git, seni Allah yoluna, O'nun rızasına vakfediyorum. Ben, Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar, sahraları dolaşıp katedeceğim" dedi ve bunu yaptı da. İkincisinin de bir ailesi bulunuyordu. Bunun üzerine o: "Bak, hanım! Beni Allah'ın Resûlü'nden sen geri bıraktın, sen! Artık ben de seni bırakıp, O'na ulaşıncaya kadar sahraları katedeceğim" dedi ve böyle yaptı. Üçüncüsünün de, ne malı ne de çoluk çocuğu bulunuyordu. Bunun üzerine o: "Benim bu hususta, hayata olan düşkünlüğümden başka mazeretim yoktur. Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Resûlü'ne ulaşıncaya kadar, sahraları katedip gideceğim!" dedi. Böylece onlar, Allah'ın Resûlü'ne katıldılar. Bunun üzerine Allahu Teâlâ da, *"diğer birtakımı da, Allah'ın emrine intizaren geciktirilmişlerdir"* (Tevbe, 106) âyetini inzal buyurdu.

Ka'b b. Malik (r.a.)'in Meselesi

Ekseri ulemânın görüşü olan **ikinci görüşe** göre onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peşinden gitmemişlerdir. **Ka'b,** bunu şöyle anlatır: "Hz. Peygamber (s.a.s), benim sözümden hoşlanırdı. Binâenaleyh, savaşa katılma hususunda O'ndan geri kaldığımda, Hz. Peygamber: *"Ka'b'ı savaştan alıkoyan şey nedir?"* demiş. Binâenaleyh, Hz. Peygamber Medine'ye geri dönünce, münafıklar mazeret beyanında bulunmuşlar, Hz. Peygamber de onları mazur görmüştü. Ben de Hz. Peygamber'in yanına vardım ve: "Benim atım da, silahım da hazırdı. Sebepsiz yere geri kaldım. O halde, benim bağışlanmamı dile!" dedim. Allah'ın Resûlü bunu kabul etmedi. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s), ashabı bu üç kişiyle oturup kalkmaktan men etti ve onlardan uzak durulmasını emretti. Hatta, bunu, onların karılarına bile

emir buyurdu. Böylece, yer, onca genişliğine rağmen onlara dar geldi. Derken, **Hilal İbn Ümeyye**'nin karısı, Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Resûlü, andolsun ki **Hilal** durmadan ağlıyor; öyle ki ben, onun gözlerinin kör olacağı endişesini duyuyorum!" dedi. Elli gün kadar geçmişti ki Allah; "لَقَدْ تَابَ اللهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ" (Tevbe, 117) âyetiyle, "وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا" (Tevbe, 118) âyetlerini indirdi. Bu esnada Hz. Peygamber (s.a.s), **Ümmü Seleme**'nin yanından odasına çıkarak, *"Allahu Ekber!. Allah, arkadaşlarımızın mazur oldukları hususunda âyet indirdi"* dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), sabah namazını kıldırdıktan sonra, bunu, ashabına açtı ve onlara, Allah'ın o kimselerin tevbesini kabul ettiği müjdesini verdi. Bunun üzerine o üç kişi Hz. Peygamber'e geldiler. Hz. Peygamber de, haklarında nazil olan âyeti okudu. Bunun üzerine **Ka'b** (r.a): "Benim Allah'a karşı yapacağım tevbe, bütün malımı sadaka olarak vermemdir" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Hayır"* dedi. **Ka'b** da: "Malımın yarısını vereyim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) yine: *"Hayır"* dedi. **Ka'b:** "Üçte birini" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Evet öyle yap"* buyurdu.

Üç Sahabinin Müşterek Vasıfları

Bil ki Cenâb-ı Allah, bu üç kişiyi şu üç sıfatla nitelemiştir:

Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın حَتّٰى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ *"Yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş.."* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Müfessirler bunun manasının şöyle olduğunu söylemişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), onlardan yüz çevirmiş, onlara iltifat etmemiş, mü'minleri onlarla konuşmaktan men etmiş, onların hanımlarına, ayrı durmalarını emretmiş ve onlar, bu hal üzere elli veya daha fazla gün beklemişlerdi. Hak Teâlâ'nın *"Yeryüzü bunca genişliğine rağmen, onlara dar gelmişti"* buyruğunun tefsiri, bu sûrede daha evvel geçmişti.

İkinci sıfat: Hak Teâlâ'nın: وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ *"Vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı"* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Bu ifade ile, onların üzüntüleri, kederleri, eş ve dostlarından ayrı kalmaları ve insanların kendilerine hor bakmaları sebebi ile, içlerinin daralması kastedilmiştir.

Üçüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın وَظَنُّوا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللهِ اِلَّا اِلَيْهِ *"Nihâyet Allah'tan, yine Allah'tan başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anladılar"* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Bu âyetin manası, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dua ederken söylediği: اَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَاَعُوذُ بِعَفْوِكَ مِنْ غَضَبِكَ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْكَ

"Ey Allahım! Senin gazabından yine senin rızana; kızgınlığından affına ve senden yine sana sığınıyorum"[25] şeklindeki sözünün manasına yakındır.

Bazı âlimler de, bu âyetin başındaki "zannû" sözünün tıpkı Bakara Sûresi'ndeki "اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ" (Bakara, 46) âyetinde olduğu gibi, "bildiler" manasına geldiğini söylemişlerdir. Bu kelimenin bu manaya olduğunun delili, Allahu Teâlâ'nın bu vasfı, onlar hakkında bir medh (övgü) sadedinde zikretmesidir. Bu, onların ancak, Allah'ın hışmından yine Allah'a sığınılacağını bilmeleri ile mümkün olur.

Diğer bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Bunların durumları vahye dayanmıştır. Onlar, Allahu Teâlâ'nın kendilerinin nifaktan uzak oldukları hususunda âyet indireceğini kat'i olarak bilmiyorlardı. Fakat, o sıkıntılar içinde kalma müddetlerinin uzayabileceğine ihtimal veriyorlardı. O halde tenkit, o müddetin kısa olmasını muhtemel görme ile ilgili olmuş olur.

Bu Sahabilerin Tevbelerinin Kabulü

Allahu Teâlâ onları bu üç sıfatla niteleyince ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ *"Sonra Allah onları tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki burada mutlaka mukadder bir ifade vardır ve bunun takdiri şu şekildedir: "Yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmış ve nihâyet Allah'tan, yine Allah'tan başka sığınacak bir yer olmadığını anlayınca, Allah onları tevbeye muvaffak kılmış ve sonra yine onları tevbeye muvaffak kılmış."

İfadedeki bu tekrarın faydası nedir?

Biz deriz ki: Bu tekrar, te'kidden ötürü güzel ve yerindedir. Bu tıpkı, hükümdarın, bazı köleleri için affını gösterme hususunda mübalağa etmek, yani bunu iyice ortaya koymak istediğinde, "Seni affettim, afettim, affettim!" demesi gibidir.

Buna göre eğer, "Âyetteki ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا "Tevbe etmeleri için, Allah onları tevbeye muvaffak kıldı" tabirinin manası nedir?" denilirse biz deriz ki: "Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

25 **Müslim**, Salât, 222 (1/352); **Tirmizî**,, Daavât, 76 (5/524).

1) Âlimlerimiz, bundan maksadın, kulun fiilini Allahu Teâlâ'nın yarattığını beyan etmek olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh âyetteki, "ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ" ifadesi, tevbenin Allah'ın fiili (yaratması) olduğuna; لِيَتُوبُوا *"tevbe etmeleri için"* ifadesi ise, tevbenin kulun fiili (kesbi) olduğuna delâlet etmektedir ki, bizim görüşümüz de budur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Hakikat şu ki: Güldüren de, ağlatan da Allah'tır"* (Necm, 43) âyetinin yanı sıra, *"Onlar, az gülsünler, çok ağlasınlar"* (Tevbe, 82) âyetinin; *"Kâfirler o (Muhammed'i Mekke'den) çıkardıkları zaman.."* (Tevbe, 40) âyetinin yanı sıra, *"Rabbin, seni evinden harbe çıkardığı zaman..* (Enfâl, 5) âyetinin ve *"De ki: "Yerde gezin, dolaşın.."* (Neml, 69) âyetinin yanı sıra, *"O (Allah), sizi karada ve denizde gezdirendir..* (Yûnus, 22) âyetinin bulunuşudur.

2) Bundan maksat, "Bu, sizin ileride tevbe etmenize sebep olsun diye, Allah'ın geçmişte sizi tevbeye muvaffak kılmasıdır" manasıdır.

3) "Tevbe"nin, kök manası "dönmek, rucû etmek"tir. Binâenaleyh âyet, "Mü'minlerle içli-dışlı olma ve aradaki ayrılığın kalkması ve böylece gönüllerinin yatışmış olması şeklindeki eski hallerine ve âdetlerine dönmeleri için, Allah onları tevbeye muvaffak kılmıştır" manasındadır.

4) Bu ifade, "Onlar tevbeye devam etsinler ve tevbelerini bozacak bir şeye dönmesinler diye Allah onları tevbeye muvaffak kıldı" manasındadır.

5) Bu, "Tövbelerinden istifade etsinler ve bol sevap kazansınlar diye, Allah onları tevbe etmeye muvaffak kılmıştır. Bu iki fayda, ancak Allah'ın onları tevbeye muvaffak kılmasından sonra gerçekleşir."

***İKİNCİ MESELE:* Allah'ın Tevbeyi Kabul Etmesi Vacip Değildir**

Âlimlerimiz, Allah'ın tevbeleri kabul etmesinin, aklen Allah'a vâcip olmadığı hususunda bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu kimseler hakkında tevbe şartları, tâ işin başından beri mevcuttu. Buna rağmen Hz. Peygamber (s.a.s), onları kabul etmemiş, onlara iltifat etmemiş ve onları elli ve hatta daha fazla gün terk etmiştir. Binâenaleyh eğer Allah'ın tevbeyi kabulü aklen ve mantıken vâcip olsaydı, Peygamber'in böyle yapması caiz olmazdı.

Cübbâî, Ehl-i sünnetin bu görüşüne şöyle diyerek cevap vermiştir: "O tevbenin tâ işin başından itibaren makbul olduğu, ama Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cihat ve benzeri hususlarda emrettiği şeylerde, hiç kimse bu şeylerden geri kalma cüretini göstermesin diye, onlar üzerine bu mükellefiyetin ağır olmasını kastetmiş olduğu söylenebilir. Hem, Hz. Peygamber

(s.a.s)'in, onlarla konuşmaktan mü'minleri yasaklamış olması bir cezâ olmayıp, mükellefiyeti ağırlaştırmak için olmuştur." **Kadî (Abdulcebbâr)** şöyle demiştir: "Onlar gerçeği anlasınlar, günahlarını ve başlarına gelen şeyi kabul etsinler diye, Hz. Peygamber (s.a.s), bu ağır mükellefiyeti o üç kişiye yüklemiştir. İşte onların bu durumu, özürlerini açıkça söyleyen münafıkların başına gelenden caydırma hususunda daha ileridir.

(Mu'tezilî olan bu şahıslara) şöyle cevap verilir: Biz, âyetteki ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ *"Sonra Allah onları tevbeye muvaffak kıldı"* buyruğunun zâhirî manasına tutunuyoruz. Çünkü "sonra" kelimesi terâhî (zaman bakımından sonralığı göstermek) içindir. Bu kelime, tevbenin kabulünün, sonra olduğunu gösterir. Binâenaleyh siz bunu, o kabulün ortaya konulmasının (belirtilmesinin) geciktirilmesi manasına alırsanız bu, bir delil olmaksızın, âyetin zahirî manasını bırakma olmuş olur. Buna göre eğer onlar, "Âyetin zâhirini bırakmayı gerektiren, *"O, kullarının tevbesini kabul eder."* (Şûra, 25) âyetidir" derlerse, biz de deriz ki: "Bu âyetteki *"kabul eder"* kelimesi, gelecek zaman içindir. Gelecek zaman kalıbı ise, icmâ ile, asla fevriliği (hemen yapmayı) ifade etmez."

Sonra Allahu Teâlâ bu âyetini إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ *"Şüphesiz ki Allah (ancak) O, tevbeyi en çok kabul eden, hakkıyla merhamet edendir"* buyurarak bitirmiştir. Bil ki Allahu Teâlâ'nın "tevvâb" sıfatının peşinden "rahîm" sıfatını getirmesi, tevbeleri, kendisine vâcib olduğu için değil, sırf rahmet ve kereminden ötürü kabul ettiğine delâlet eder. Bu da, biz (Ehl-i sünnetin), "Aklen, tevbeleri kabul etmek, Allah üzerine vacip değildir" şeklindeki görüşümüzü kuvvetlendirir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ ﴿١١٩﴾

"Ey iman edenler! Allah'ı sayın ve sadıklarla beraber olun" (Tevbe, 119).

Doğru Kişilerle Beraber Olmanın Lüzumu

Bil ki Allahu Teâlâ, bu üç kişinin tevbelerini kabul ettiğini bildirince, bahsi geçen şeyi, yani cihatta Hz. Peygamber (s.a.s)'den geri kalmayı men etme sadedinde bir ifade zikrederek, "Ey iman edenler. Resûlullah'ın

emrine muhalefet etme hususunda Allah'tan korkun ve savaşlarda (doğru olanlarla, yani Resûl ve ashabı ile birlikte olun, sakın savaştan geri kalanlardan ve münafıklarla birlikte evlerinde oturup kalanlardan olmayın" buyurmuştur.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Âyetin İcmaa Delil Olması**

Allahu Teâlâ, mü'minlerle, sâdıklarla beraber olmayı emretmiştir. Sâdıklarla birlikte olmak vâcib (şart) olduğuna göre, her zaman ve devirde, sadıkların var olması gerekir. Bu da herkesin, bâtıl üzerinde ittifak etmesine mânidir. Herkesin bâtıl üzerinde ittifak sağlaması imkansız olduğuna göre, yine herkes bir şey üzerinde ittifak ettiklerinde, hakkı bulmuş olmaları gerekir. İşte bu da, icma-ı ümmetin bir hüccet olduğuna delâlet eder.

Şia'nın Masum İmam İddiasının Reddi

Eğer biri çıkıp derse ki: "Hak Teâlâ'nın, *"Sadıklarla beraber olun"* buyruğu ile, "Sâdıkların yolu üzere olun" manası kastedilmiş olabilir. Bu, tıpkı bir kimsenin, çocuğuna: "Sâlihlerle (iyi kimselerle) beraber ol" dediğinde, gayesi bu manayı ifade etmektir." Bunu kabul ederiz, ama diyoruz ki: "Bu emir, sadece Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında vardı. Binâenaleyh bu, Peygamber (s.a.s) ile birlikte olma hususunda bir emirdir. Bu sebeple de bu ifade, diğer zamanlarda da bir sadığın (peygamberin) bulunacağına delâlet etmiş olmaz. Biz bunu da kabul ettik diyelim. O halde "Şîa'nın da dediği gibi, âyetteki "sâdık"ın, mükellefiyet zamanının (dünya hayatının) onsuz olması imkansız olan "masum imam" manasına olması niçin câiz olmasın?" denilir ise, **birinciye** şöyle **cevap** verilir: *"Sadıklarla beraber olun"* emri, sâdıklara uyma hususunda bir emir, onlara muhalefet etme hususunda bir nehiydir. Bu ise, her zaman sâdıkların bulunması şartına bağlıdır. Halbuki, vâcibin ancak kendisi ile tamam olacağı şey de vâciptir. Binâenaleyh bu âyet, sâdıkların her zaman bulunacağına delâlet etmiş olur.

Bu soruyu soranın, "Âyet, 'sâdıkların yolu üzere olun' manasındadır" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: "Bu, âyetin zâhirî manasını, bir delil ve sebep yok iken bırakmaktır."

Onun: "Bu emir, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanına ait bir emirdir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bu da şu sebeplerden ötürü yanlıştır:

1) Kur'an'da zikredilen mükellefiyetlerin, kıyamete kadar mükelleflere yönelik olduğu, Hz. Muhammed'in dininde açık bir tevâtürle sabittir. Binâenaleyh bu mükellefiyetin durumu da böyledir.

2) Bu sîga, bütün vakitleri kapsar. Nitekim bu ifadeden istisna yapılabilmesi de bunun delilidir.

3) Âyetin lafzında, belli bir zaman zikredilmediği için, âyeti zamanların bir kısmına hamletmek, diğer zamanlara hamletmekten daha evlâ olmaz. Bunu, bir kısım zamanlara hamletmek, ta'tîle (âyeti muattal bırakmaya) götürür ki, bu bâtıldır. Âyeti, bütün zamanlara hamletmeye gelince, işte elde etmek istediğimiz netice de budur.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, Allah'ı sayın!"* buyruğu, onlara takvayı emreden bir ifadedir. Bu emir, müttakî olmayacak olanları da kapsayabilir. Bu da ancak, o kimsenin hata etme ihtimali olduğunda mümkün olur. Binaenaleyh âyet, hata edebilecek olanların, ismetleri (hata etmemeleri) vâcip olan kimselere uymaları gerektiğine delâlet etmiş olur. İsmetleri vâcip olanlar da Allah'ın kendileri için "sâdıklar" hükmünü verdiği kimselerdir. Bundan dolayı bu âyet, hatadan ma'sum olanın, hata edebilecek kimselerin hatalarına mânî olabilmesi için, hata edebilecek kimselerin, hatadan masum olanlarla birlikte olmaları gerektiğine delalet eder. İşte bu, her zaman için söz konusudur. Binâenaleyh bunun her zaman bulunması gerekir.

Soruyu soranın, "Bundan muradın, mü'min kimsenin, her zaman mevcud olan ma'sum ile birlikte olması manası olması niçin caiz olmasın?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Biz de, mutlaka her zaman bir ma'sumun olması gerektiğini kabul ederiz. Fakat biz bu ma'sumun, ümmet-i Muhammed'in topluluğu olduğunu söylüyoruz. Siz ise, bu ma'sûm'un, ümmetten biri olduğunu iddia ediyorsunuz. Bu sebeple biz, bu ikincisinin yanlış olduğunu söylüyoruz. Çünkü Allahu Teâlâ, mü'minlerden her birine sâdıklarla birlikte olmayı vâcip kılmıştır. Bu ise, mü'min için ancak, o sadığın kim olduğunu bilmesi hâlinde mümkün olur. Bu, o sadığın kim olduğunu bilmeyen için mümkün değildir. Binâenaleyh sadığın kim olduğunu bilmeyen de, sadıklarla beraber olmakla emrolunmuş olsaydı, bu "teklif-i mâlâ yutak" olurdu. Bu ise câiz değildir. Fakat biz, ismet sıfatını taşıyan belli bir insan bilemiyoruz. Bizim, böylesi (ma'sum) bir insanı bilemeyeceğimizi bilmemiz, zaruri ve kesindir. Öyleyse Hak Teâlâ'nın, *"Sadıklarla*

beraber olun" emri, belli bir şahısla birlikte olma hususunda bir emir olmamış olur. Bu yanlış olunca, geriye bu ifadeden muradın, ümmetin topluluğu ile (geneli ile) birlikte olma ihtimali kalır. Bu da, ümmetin genelinin görüşünün hak ve doğru olduğuna delâlet eder. Bizim, "icma bir delildir" sözümüzün manası işte budur.

İKİNCİ MESELE: **Doğruluğun Lüzum ve Fazileti, Yalanın Çirkinliği**

Âyet, doğruluğun (sıdk'ın) faziletine ve derecesinin yüceliğine delalet etmektedir. Durumun böyle olduğunu şunlar da te'yid etmektedir:

a) Rivâyet edildiğine göre birisi Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelir ve: "Ben, sana iman etmek isteyen birisiyim. Fakat içki içmeyi, zina etmeyi, hırsızlık yapmayı ve yalan söylemeyi de severim. İnsanlar senin bütün bunları haram kıldığını söylüyorlar. Ben ise, bunların hepsini bırakmaya tâkat getiremem. Eğer sen bunlardan sadece birisinden vazgeçmemi kâfi görürsen, sana iman ederim" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Yalanı bırak"* buyurur. O da bunu kabul eder ve Müslüman olur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrılınca, birileri ona içki sunarlar. O, (kendi kendine) "Eğer içersem, Peygamber de bana içip içmediğimi sorar ve ben de yalan söylersem, verdiğim sözde durmamış olurum. Yok eğer doğru söylersem, o zaman da bana hadd (içki cezası) uygular" diye düşünür ve içki içmez. Sonra ona birileri zina teklifinde bulunular. Aynı düşünce hatırına gelince, ona da yanaşmaz. Hırsızlık meselesinde de böyle olur. Bunun üzerine bu şahıs, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek "Yaptığın, ne kadar güzel! Sen beni yalandan men edince, bütün kötülük kapılarını bana kapatmış oldun" der ve her şeyden tevbe eder.

b) **İbn Mes'ûd** (r.a)'un şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Size doğruluk gerekir. Çünkü doğruluk insanı birr'e (iyiliğe) yaklaştırır. Birr de cennete yaklaştırır. Hiç şüphesiz kul doğru olur ve böylece Allah katında sıddîk (dosdoğru) olarak yazılır. Aman yalandan sakınınız! Çünkü yalan insanı fücura (günaha), fücur da cehenneme yaklaştırır. Hiç şüphesiz adam yalan söyler ve böylece Allah katında kezzâb (yalancı) diye yazılır. Baksana insanlar için "صَدَقْتَ" (Doğru oldun, doğru söyledin); "بَرِرْتَ" (iyi oldun), ve "فَجَرْتَ" (azdın, günaha daldın), "كَذَبْتَ" (yalan söyledin) ifadeleri kullanılır."

c) Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an'da İblis'ten naklettiği, *"O, "Senin izzetine and ederim ki, içlerinden ihlâsa erdirilmiş mü'min kulların müstesna, onların hepsini muhakkak azdıracağım"* (Sâd, 82-83) ifadesi hakkında şu söylenmiştir:

"İblis böyle bir istisna yapmıştır. Çünkü eğer o bu istisnayı yapmamış olsaydı, bütün insanları yoldan çıkarma iddiasında yalancı olmuş olurdu. Böylece o, yalandan kaçınarak bu istisnayı yapmıştır. Binâenaleyh yalan İblis'in bile kaçındığı bir şey olduğuna göre, Müslümanın ondan kaçınması haydi haydi şart olur.

d) İmanın, diğer taatlerden değil de doğruluktan (sıdktan) sayılması, doğruluğun faziletine; küfrün de, diğer günahlardan değil de yalandan sayılması, yalanın kötülüğüne delâlet eder.

Âlimler yalanın kabîh (kötü ve çirkin) olmasını gerektiren şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. (Ehl-i sünnet) âlimlerimiz onun kabih olmasını gerektiren şeyin, yalanın hem âlemin hem de insanın işlerini bozması olduğunu söylemişlerdir. **Mu'tezile** ise, yalanın kabih olmasını gerektiren şeyin, bizzat yalan oluşu olduğunu söylemişlerdir. Bizim delilimiz, Hak Teâlâ'nın, *"Ey iman edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse, onu tahkik edin (araştırın). Yoksa bilmeyerek bir topluluğa sataşırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz"* (Hucurât, 6) âyetidir. Bu, "fâsıkın sözünü kabul etmeyin. Çünkü çoğu zaman onun sözü yalan olur. Böylece o yalanı kabul etmekten dolayı, sonunda pişman olacağınız bir iş yaparsınız" demektir. Binâenaleyh bu, Allahu Teâlâ'nın iyilikleri ihlal eden bir neticeye götürmesi ihtimalinden dolayı, yalan olabilecek şeyleri reddetmeyi vacip kıldığına delâlet eder. Bundan dolayı, yalanın kabîh olmasını gerektiren şey, onun zararlara sebep olmasıdır.

Kâdî de kendi görüşüne şu şekilde delil getirmiştir: "Bir kimse bir menfaat elde etme veya bir zararı giderme çabasına girer ve onun bunlara ulaşması da yalan ve doğru söylemesi ile mümkün olursa, bu durumda onun doğruyu bırakıp yalana başvurmasının caiz olmayacağı aklın bedâheti ile anlaşılır. Şâyet o kimsenin bu neticeye ulaşması iki doğru ile mümkün olmuş olsaydı, o zaman onun bu iki doğrudan birisini bırakıp diğerine başvurması caiz olurdu. Binâenaleyh eğer yalan, bir menfaatten veya bir zararı gidermeden ötürü güzel olmuş olsaydı, yalanın durumu, doğrunun durumu gibi olurdu. Bu böyle olmadığına göre, yalanın sadece her hâlükârda kâbih bir şey olmuş olduğu anlaşılır. Bir de eğer yalan hasen (güzel) olmuş olsaydı, bir maslahat (fayda) söz konusu olduğunda, Allah'ın onu emretmesinin caiz olması gerekirdi. Bu da, Allah'ın haberlerine güvenilmeme neticesine götürürdü." **Kâdî**'nin tefsirinde yaptığı izah işte budur.

Onun birinci iddiasına şöyle cevap verilir: "İnsanlarca, yalan, âlemin maslahatlarını (düzenini) bozduğu için, tâ ömrünün başından itibaren, yalanın çirkin bir iş olduğu kabul edilince, bu onun gözünün önünden hiç ayrılmayan ve hayali kaybolmayan bir suret olmuş olur. Bu suretin bu hususta hüküm vermesi söz konusu olursa, onda kökleşmiş adet onun kabîh (çirkin) olduğuna hükmeder. Bundan dolayı sizin, insanın böylesi bir âdetten uzak bulunmasını ve neticeye ulaştırma bakımından yalan ile doğrunun eşit olduğunu farz etmeniz halinde bir tercihin olabileceğini kabul etmeyiz."

Kâdî'nin ikinci deliline de şöyle cevap verilir: Size göre Allahu Teâlâ'nın yalan söylemeyişinin sebebi şudur: "Allah yalan söylemez, çünkü çirkindir. Allah bu çirkinliği irtikap etmez, çünkü yalandır!" Binâenaleyh Allah'tan yalanın sâdır olmasının imkansız olması gerekçesi ile bu manayı kabul etmeniz halinde devr-i fasit lâzım gelir ki, devir bâtıldır.

مَا كَانَ لِاَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْاَعْرَابِ اَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِاَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهٖ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَاٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهٖ عَمَلٌ صَالِحٌ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللّٰهُ اَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

"Ne Medinelilerin, ne de çevrelerindeki bedevîlerin, Allah'ın Resûlü'nden geri kalmaları ve bizzat kendisine, canla başla rağbet etmemeleri olacak şey değildir. Çünkü onların Allah yolunda bir susuzluk, bir yorgunluk, bir açlık (çekmeleri), kâfirleri kızdıracak bir yere ayak basmaları, bir düşmana karşı bir muvaffakiyete nâil olmaları yoktur ki mukabilinde kendileri için de bu sebeple iyi bir amel yazılmış olmasın. Çünkü Allah iyilik edenlerin mükâfatını zayi etmez. Onlar, gerek küçük, gerek büyük herhangi bir masraf yapmayadursunlar, bir vâdiyi geçmeyedursunlar, mutlaka Allah o yapageldikleri şeyden daha güzeliyle onlara mükâfat vermek için, (bütün onlar) hesaplarına yazılmıştır" (Tevbe, 120-121).

Medine'nin Çevresindeki Bedeviler

Bil ki Allahu Teâlâ: *"Sadıklarla beraber olun"* buyruğu ile, bütün savaşlarda ve toplantılarda Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte olmanın vâcip olduğunu bildirince, bunu te'kid ederek, bu âyette de, Peygamber'den ayrılmayı yasaklayıp, *"Ne Medinelilerin, ne de çevrelerindeki bedevîlerin, Allah'ın Resûlü'nden geri kalmaları (...) olacak şey değildir"* buyurmuştur.

Medine'nin etrafında yerleşmiş olan bedevîler: **Müzeyne, Cüheyne, Eşca', Eslem** ve **Gıfâr** kabîleleridir. Bunu, **İbn Abbas** (r.a) haber vermiştir.

Bu tabirin, Medine'nin etrafında olan bütün bedevâleri kapsadığı, çünkü lafzın umumi olduğu, bunu tahsis etmenin delilsiz bir iddia olacağı da ileri sürülmüştür.

Her iki görüşe göre de, Resûlullah (s.a.s) sıcak altında iken ve sıkıntı çekerken, kendilerinin Resûlullah'tan ayrılıp canlarını koruma ve refah peşinde olmaları uygun olmaz.

Cenâb-ı Hak, وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ *"Bizzat kendisine canla başla rağbet etmemeleri yasaktır"* buyurmuştur. Arapçada "Ondan vazgeçtim, onu terk ettim, ondan geri durdum" manasında "رَغِبْتُ بِنَفْسِي عَنْ هٰذَا الْأَمْرِ"; yine, "ona karşı haris oldum, onu bırakmadım" manasında "اَنَا اَرْغَبُ بِفُلَانٍ عَنْ هٰذَا" denilir. Buna göre mana, "Onların, Peygamber'in kendisi için tercih ettiği şeyi, kendi nefisleri için istememeleri uygun olmaz" şeklinde olur.

Bil ki bu ifadenin zahiri, onların hepsine cihadın farz olduğunu göstermektedir. Fakat biz, hasta, zayıf ve âciz kimselerin, hem aklî delil ile hem, *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286) ve *"A'mâ olana bir harec (günah) yok..."* (Nur, 61) âyetleri ile, bu âyetin genel hükmünün dışında bırakıldıklarını söylüyoruz.

Cihadın farz-ı ayn olmadığı meselesine gelince, bunun böyle olduğuna da icma delalet etmektedir. Böylece bu da, âyetin umumi hükmünden tahsis edilmiş ve bu iki şeklin dışındaki herkes, bu umumi hükmün muhtevasında kalmış olurlar.

Cihada Çıkanların Kazançları

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber'den geri kalmayı yasaklayınca, onlara bu yolculukta isabet edecek her çeşit güçlüğün Allah katında büyük bir ücrete vesile olduğunu beyan buyurmuş ve sonra şu beş hususu zikretmiştir:

1) O'nun ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ "Bunun sebebi şudur: Çünkü onların *"Allah yolunda bir susuzluk isabet etmez ki..."* buyruğunun ifade ettiği husus." **Zame'** kelimesi, şiddetli susuzluk demektir. Nitekim Arapçada bir kimse iyice susadığında, "ظَمِئَ فُلَانٌ" denilir.

2) O'nun وَلَا نَصَبٌ *"bir yorgunluk"* kelimesinin ifade ettiği husus. Bu, "bitkinlik, yorgunluk" demektir.

3) O'nun وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ *"Allah yolunda bir açlık..."* sözünün ifade ettiği husus. Cenâb-ı Hak bununla, kendisinde karnın âdeta sırta yapıştığı şiddetli açlığı murat etmiştir. Bu manada, "فُلَانٌ خَمِيصُ الْبَطْنِ" denilir.

4) O'nun وَلَا يَطَؤُنَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ *"Kâfirleri kızdıracak bir yere ayak basmaları"* buyruğunun ifade ettiği husus. Bu, "Mü'min ayağını, atı tırnağını, devesi tabanını bir yere bastığı zaman, mutlaka bu kâfirlerin gayzına sebep olur" demektir. **İbnü'l-A'râbî,** Arapçada, "Onu kızdırdı, öfkelendirdi" manasında, "غَيَّظَهُ، غَاظَهُ" ve "اَغَاظَهُ" fiillerinin aynı manada olarak kullanıldığını söylemiştir.

5) O'nun وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا اِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ *"Bir düşmana karşı bir muvaffakiyete nail olmaları, (yani bir esir almaları veya onları öldürmeleri, az-çok onları bir hezimete uğratmaları) yoktur ki mukabilinde kendileri için de bu sebeple iyi bir amel yazılmış olmasın, (yani bu, Allah katında bir ibadet ve bir yakınlaşma sebebi olmamış olsun)"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Biz diyoruz ki bu âyet, Allah'a itaatte bulunmaya niyetlenen herkesin, oturmasının, kalkmasının, yürümesinin, harekât ve sekenâtının, evet bütün bunların Allah katında yazılmış birer hasene olduğuna delâlet eder. Masiyet ve günah tarafındaki hüküm de böyledir. Binâenaleyh, tâatın bereketi, masiyetin de uğursuzluğu ne kadar büyüktür!

Âlimler bu âyetin ifade ettiği hüküm hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Katâde** şöyle demiştir: "Bu hüküm, Resûlullah'a has olan hükümlerdendir. Binâenaleyh, Resûlullah'ın bizzat kendisi savaştığı zaman, mazeretsiz olarak, hiç kimsenin ondan ayrılması caiz olmaz."

İbn Zeyd de şöyle demiştir: "Bu, Müslümanlar az iken böyleydi. Onların sayısı çoğalınca, Allahu Teâlâ, bu âyetin ifade ettiği hükmü, *"Mü'minlerin hepsinin topyekün savaşa çıkmaları münasip değildir"* (Tevbe, 122) âyetiyle neshetmiştir." **Atiyye** ise şöyle demiştir: "Onların, Hz. Peygamber (s.a.s) onları bir şeye davet edip onlara emrettiğinde, Allah'ın Resûlü'nden ayrılma ve O'nu yalnız bırakma hakları bulunmamaktadır. Doğru olan

da budur. Çünkü, Allah'ın Resûlü bir şey emrettiğinde, ona itaat ve çağrısına icabet etmek ister istemez gerekir. Görevlendiren veya tayin eden idarecilerin emirleri de böyledir. Zira görevlendirilen birinin geri kalmasını tecviz edersek, bu yalnız bir kimseye münhasır kalmaz ve neticede cihad muattal olur."

Daha sonra وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً *"Onlar, gerek küçük, gerek büyük herhangi bir masraf yapmayadursunlar"* buyurulmuştur. Cenâb-ı Hak bu beyanıyla, isterse bir hurma tanesi veya ondan da az bir şey, isterse bir kılıçbağı veya ondan da az bir şeyi kastetmiştir.

Yine Cenâb-ı Hak وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا *"Bir vâdiyi geçmeyedursunlar"* buyurmuştur. Vâdi, dağlar ile tepeler arasında kalan ve sel yatağı olan her boşluğa, mekâna verilen isim olup, çoğulu "evdiye"dir.

Cenâb-ı Hak إِلَّا كُتِبَ *"yazılmış olmasın"* buyurmuştur. Yani, "Allah, o infâk ve o hareketi, mutlaka onlar lehine olarak yazar" demektir.

Daha sonra لِيَجْزِيَهُمُ اللهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Mutlaka Allah, o yapageldikleri şeyden daha güzeliyle onlara mükâfat vermek için"* buyurulmuştur. Bu ifadede, iki izah bulunmaktadır:

a) Âyette geçen "ahsen" kelimesi, onların yapmış oldukları fiillerin sıfatlarındandır. Onların yapmış oldukları fiiller içinde vâcip, mendûb ve mubah olanlar bulunmaktadır. Allahu Teâlâ onlara, kendilerinin yapmış oldukları en güzel fiile göre mükâfat vereceğini beyan buyurmuştur ki, bu durumda, bu "en güzel" tabirine, mubah olanlar değil de, vâcib (farz) ve mendûb olanlar girer.

b) "Ahsen" lafzı, "cezâ-mükâfat" kelimesinin sıfatıdır.. Buna göre "Allah onları, yapmış oldukları amellerine mukabil en güzel, en yüce ve en üstün mükâfatla ödüllendirir" ki işte bu da, Allah'ın verecek olduğu ilahi mükâfattır.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

"Bununla beraber mü'minlerin hepsinin topyekûn savaşa çıkmaları münasip değildir. O halde onların her sınıfından yalnız birer zümre savaşa gitmeli, kimi de -din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmeleri

ve kavimleri savaştan dönüp kendilerine geldikleri zaman onları uyarmaları için- gitmeyip kalmalıdırlar. Olur ki bu suretle mü'minler aykırı hareketlerden kaçınırlar" (Tevbe, 122).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE: **Din Âlimi Yetiştirmenin Gerekli Olduğu**

Bil ki bu hususta şu iki şey söylenebilir:

a) Bu âyet, cihat hükümlerinin geriye kalanlarından birisidir.

b) Bu, cihatla herhangi bir münasebeti bulunmayan yeni bir sözdür.

Birinci ihtimale gelince, **İbn Abbas** (r.a)'tan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) savaşa çıkarken, ondan, münafık veya mazereti olanlardan başkası ayrılmaz, savaştan geri kalmazdı. Allahu Teâlâ, münafıkları, **Tebük Savaşı** vesilesiyle iyice ayıplayıp kınayınca mü'minler, "Allah'a yemin olsun ki biz, hiçbir savaş ve hiçbir seriyyede Hz. Peygamber'den ayrılmayacağız!.." dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelip kâfirler üzerine seriyyeler gönderince, geride kalan Müslümanların tamamı da savaşa gittiler ve Hz. Peygamber'i Medine'de yapayalnız bıraktılar. İşte bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu" Buna göre âyetin ifade ettiği mana şu olur: "Mü'minlerin topyekün savaşa gitmeleri uygun olmaz. Tam aksine, onların iki kısma ayrılmaları gerekir. Bir kısım, Hz. Peygamber'in Hizmetinde kalırken, diğeri de savaşa gider." Bu böyledir zira, o zaman İslamiyet, savaşmaya, cihat etmeye ve kâfirleri ezip geçmeye muhtaç idi; bu gerekiyordu. Yine, yeni yeni mükellefiyetler ortaya çıkıyor ve şer'i hükümler iniyordu. Müslümanların, Hz. Peygamber'in yanında kalmaya ve böylece de, o yeni hükümleri öğrenmeye, o mükellefiyetleri bellemeye ve onları orada bulunmayanlara tebliğ etmeye ihtiyaçları vardı. Böylece o zaman, gerekli ve şart olanın, Allah'ın Resûlü'nün sahabesinin iki kısma ayrılması olduğu sabit olmuş olur. Bunlardan birisi, savaş ve cihada gidecek, diğeri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında kalacaktır. Böylece, savaşa giden kısım, savaşa katılmayanları da temsil etmiş olacak, Medine'de, Hz. Peygamber'in yanında kalan kısım da, dinî ilimleri öğrenme hususunda savaşa iştirak etmiş olanları temsil etmiş olacaktır. İşte bu suretle de, her iki kısmın dinî işleri tamamlanarak ifa edilmiş olacaktır.

Sen bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: Bu görüşe göre şu iki ihtimal ortaya çıkar.

Dinde Derinleşenler Savaşa Çıkmayanlardır

Birinci ihtimal: Medine'de kalan kısmın, dini öğrenen kısım olmasıdır. Şu sebeple ki onlar, devamlı Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunup vahyi ve âyetlerin nüzulünü müşahede edip, her ne zaman bir mükellefiyet ve yeni bir hüküm geldiğinde, onu öğrenip iyice bellerlerdi. Binâenaleyh, savaşa giden kısım onlara dönüp başvurduğunda, Medine'de kalan bu kısım, öğrendikleri mükellefiyet ve hükümleri onlara tebliğ ederek bildiriyordu. İşte bu izaha göre âyette bir takdir yapmak gerekir. Buna göre âyetin takdiri, "Onlardan bir kısmının savaşa katılması; bir kısmının da, Medine'de kalarak dini iyice öğrenip, kavimlerine, yani savaşa katılanlar, savaştan döndükten sonra kendilerine başvurduğunda, onlara o hükümleri bildirmeleri gerekirdi. Böylece de savaştan dönenler, o yeni hükümleri öğrenince, Allah'a isyan etmekten sakınmış olurlar" şeklinde olur.

Dinde Derinleşenler Savaşa Çıkanlardır

İkinci ihtimal: Dini öğrenme işinin, savaşa katılanlara ait olmasıdır. Bu, **Hasan el-Basri**'nin görüşüdür. Buna göre âyetin mânası, "Onlardan her bir fırkadan, bir kısmın savaşa katılması gerekmez mi? Böylece savaşa katılan o kısım, din hususunda fakîhler olmuş olurlar. Böylece, onların fakîh olmasından maksat, onların, Müslümanların müşriklere galip gelmelerini ve pek az sayıda olmalarına rağmen, müşrikler dünyasına üstün gelmiş olduklarını müşahede etmiş olmalarıdır. O durumda onlar bunun, Allahu Teâlâ'nın, yardım ve desteğini onlara vermiş ve tahsis etmiş olduğunu ve O'nun, Muhammed (s.a.s)'in dinini yüceltmeyi, şeriatini kuvvetlendirmeyi murat etmiş olduğunu anlamış olurlar. Binâenaleyh savaşa katılan bu topluluklardan bazı kimseler, kâfir olan kavimlerine, (hısım ve akrabalarının) yanına vardıklarında, onları, müşahede etmiş oldukları nusret, fetih ve muzafferiyet, mu'cize ve delilleriyle inzâr edip uyarırlar. Böylece de o kâfir kimseler Allah'a isyan etmekten sakınırlar da, küfrü, şekki ve nifakı terk ederler" şeklinde olur.

Bu görüş de, ihtimal dahilindedir. **Kâdî,** bu görüşü tenkit ederek, "Bu müşahede, dinde fıkıh (derinleşme) sayılmaz" demiştir.

Kâdî'ye şu şekilde cevap vermek mümkündür: Savaşa katılanlar, silahı, yiyeceği olmayan az sayıdaki bir topluluğun, yiyeceği ve içeceği bol, ihtişamı çok olan büyük bir kâfir topluluğuna gâlip geldiklerini görüp müşahede ettiklerinde, esas maksat olan şeyi, iyiden iyiye kavramış olurlar. Bu esas maksat da, bu durumun (az bir kimsenin, kalabalık bir gruba galip gelmesinin) Allah'tan olup, beşer tarafından olmayışıdır. Çünkü, şâyet bu beşer tarafından yapılan bir şey olsaydı, o zaman, az sayıdaki kimseler, kendilerinden kat kat fazla olan kimselere gâlip gelemezlerdi ve bu din de her gün kat kat artarak ilerleyemezdi. Bu nükteyi ve inceliği anlama uyanıklığını göstermek, hiç şüphesiz ki bir anlamda "fıkh" (derin-anlayış)tır.

Bir **üçüncü ihtimale** gelince, bu da şudur: Bu âyetin, cihat hükümlerinden geriye kalanlardan olmayıp, tam aksine bunun, kendi başına müstakil bir hüküm olduğunun söylenmesidir. Bu şöyle izah edilebilir: Allahu Teâlâ, bu sûrede hicret meselesini beyan buyurup, sonra da cihadı emredince -ki bunlar, seferle ilgili iki ibadettir- Hz. Peygamber'den öğrenilen fıkhın da bir ibadet olduğunu beyan buyurmuştur ki, bunun da seferle ilgisi bulunmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, "Dinde fakîh (derin anlayışlı) olmak için, mü'minlerin topyekûn Hz. Peygamber'in yanında kalmaları uygun olmaz. Tam aksine bu, vâcip de değildir, câiz de. Bunun durumu, özrü bulunmayan herkesin mutlaka katılması gereken ve Peygamber'le beraber yapılan cihadın durumu gibi olmaz" buyurmuştur.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ *"O halde onların her sınıfından yalnız birer sınıfı savaşa gitmelidir."* buyurmuştur. Yani, "Şehirde eğleşen fırkalardan bir kısmı, dinde derinleşmek, helali haramı öğrenmek, vatanlarına dönüp, küfürlerinden vazgeçsinler diye, kavimlerini uyarıp sakındırmak için, Hz. Peygamber'in huzuruna varsın" demektir. Takdirin böyle olması halinde bundan murat, dinde derin anlayışlı olmak ve dinî meseleleri iyice öğrenmek için Hz. Peygamber'in huzuruna varmanın vacip olması olur.

İlim Öğrenmek İçin Yolculuk Şart mıdır?

Buna göre şâyet, "Âyet, fıkıh öğrenmek, dinde derinleşmek için, her dönemde sefer edip gurbete çıkmanın vâcib olduğuna delâlet eder mi?" denilirse, biz deriz ki:

Fıkıh öğrenmek, ancak, o kimsenin sefere çıkmasıyla elde edilebiliyorsa, o kimsenin bu sefere çıkması vâcip olur. Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında

da durum böyleydi. Çünkü şeriat (dinî hükümlerin bütünü), henüz nihâyete ermemiş, aksine her gün yeni bir hüküm, yeni bir mükellefiyet zuhûr ediyordu. Halbuki, bizim zamanımızda ise, şer'î hükümler kesinleşip yerleşmiştir. Binâenaleyh, bir kimse kendi vatanında (beldesinde) ilim elde etme imkânına sahip ise, onun sefere çıkması vâcip olmaz. Ancak ne var ki âyetin lafzı, sefer etmeye dair bir delil olunca, pek yerinde olarak, biz de, kendisinden yararlanılan mübarek bir ilmin ancak seferde elde edilebileceği kanaatine vardık.

***İKİNCİ MESELE:* "Lev lâ" ile "Hellâ" Edatları Hakkında**

Bu âyette zikredilen lafızlarından tefsir edilmesi gerekenlerden birisi de **"lev lâ"** kelimesidir. Bu kelime, fiilin başına geldiği zaman, **"hellâ"** edatı gibi, teşvik manasını (olmalı, olmalı değil miydi?) ifade eder. **"Lev lâ"** edatının, **hellâ** manasını taşıması yerindedir. Zira **"hellâ"** da, iki kelimeden meydana gelmiş olup, bunlardan birisi istifham ve arz (sunma) edatı olan "hel", diğeri de "lâ"dır. Çünkü sen bir kimseye هَلْ تَأْكُلُ "Yer misin?" هَلْ تَدْخُلُ "Girer misin?" dediğinde, böylece sanki sen ona, bu yeme ve girme işini arz etmiş olursun. Diğer kelime ise **"lâ"** edatıdır. Bu edat, inkar ve "cahd" manasını ifade eder. O halde, **"hellâ"** birisi arz, diğeri cahd manası ifade eden iki şeyden mürekkep olmuş olur. Buna göre sen, هَلَّا فَعَلْتَ كَذَا "Keşke şunu yapsaydın!" dediğinde, o zaman sen sanki, "Yaptın değil mi?" demiş, sonra da, bununla birlikte "lâ", yani, "Hayır sen onu yapmadın" demiş olursun. Binâenaleyh, bu ifadede o fiilin vâcip (gerekli) olduğuna ve fiilin yapılmaması suretiyle, bu gerekliliğin ihlal edildiğine dikkat çekmek söz konusudur. Aynı şey "lev lâ" edatı hakkında da söylenilebilir. Çünkü sen, لَوْ لَا دَخَلْتَ عَلَيَّ "Yanıma girmeli değil miydin?"; لَوْ لَا أَكَلْتَ عِنْدِي "yanımda yemeli değil miydin?" dediğinde, bunun manası da, bir arz ve o işi yapması halinde, senin sevineceğini haber vermektir. Aynı şey **"lev mâ"** hakkında da söz konusudur. Cenâb-ı Hakk'ın لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلٰئِكَةِ *"...bize melekleri getirmeli değil miydin?"* (Hicr, 7) âyeti de böyledir. Böylece, "levlâ", "hellâ" ve "levmâ"nın manaları birbirine yakın olan lafızlar olduğu sabit olmuş olur ki, hepsinden maksat da, tergîb ve teşviktir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, " فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ" buyruğunun manası, "Onlar bunu yapmalı değil miydi?" şeklinde olmuş olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bu Âyet, Haber-i Vahidin Hüccet Oluşuna Delildir**

Bu âyet, haber-i vahidin bir hüccet olduğunu benimseyenler için, güçlü bir delildir. Biz bu meseleyi, **Kitabu'l-Mahsûl Mine'l-Usûl** adlı eserimizde

uzun uzadıya ele aldık. Bizim burada diyeceğimiz ise şudur: Her üç kişi bir fırkadır. Allahu Teâlâ, her fırkadan bir kısmın çıkmasını vacip kılmıştır. Üçten çıkan ya iki olur, ya da bir. Binaenaleyh (savaşa çıkan) "taife"nin, ya iki veya bir olması gerekir. Daha sonra Allahu Teâlâ, onların haberlerine göre amel etmeyi vacip kılmıştır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... onları korkutmaları için"* ifadesi, onların haber vermelerinden ibarettir. O'nun, *"Olur ki, kaçınırlar"* buyruğu ise, onların kavimlerine, onların haberlerine göre amel etmelerini vacip kılmayı ifade eder. Bu da, bir veya iki kişinin haberinin, şeriatte bir delil olmasını iktiza eder.

Kâdî Abdülcebbar'ın Buna İtirazı ve Ona Verilen Cevap

Kâdî ise şöyle demiştir: "Bu âyet, haber-i vahidle amel etmenin vacip olduğuna delâlet etmez. Çünkü "taife" bazen, haberinin bir hüccet olduğu bir topluluk, cemaat olabilir. Bir de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"onları korkutmaları için"* ifadesi, kavim kabul etmese dahi, doğru olan bir sözdür. Nitekim, kabul edilmesi gerekmese dahi, bir şahidin (çağırıldığı zaman) şahadette bulunması gerekir. Bir diğer husus da, "inzâr" kelimesinin, korkutma manasını tazammun etmiş olmasıdır. Bu kadar şey, haber-i vâhidle amel etmenin vacip olmasını gerektirmez."

Buna şöyle cevap verilir: "Onun, "taife" bazen bir cemaat olabilir" şeklindeki görüşünün cevabı şudur: Biz, her "üç"ün bir fırka olduğunu beyan ettik. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak her fırkadan bir kısmın çıkmasını vacip kılınca, o zaman "taife"nin ya iki veya bir olması gerekir Bu da, "tâife"nin, haberleriyle bir ilmin meydana geldiği cemaat manasına gelmesi hususunu iptal eder."

Şâyet onlar, "Allahu Teâlâ o grupların sözleriyle amel etmeyi vâcip kılmıştır. Belki de onlar, sayı bakımından, sözleriyle ilmin tahakkuk edeceği bir sayıya ulaşmışlardır" derlerse, biz deriz ki:

Allahu Teâlâ, her gruba, kendi kavimlerinin yanına dönmelerini vâcip kılmıştır. Bu da, her kısmın, hususi bir topluluğa dönmesini gerektirir. Daha sonra Allah, o grubun sözüyle amel etmeyi vacip kılmıştır ki, işte bu da neticeyi ifade eder. **Kadî**'nin, "Hak Teâlâ'nın "وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ" buyruğu, her ne kadar kabulü gerektirmese bile, yerinde olan doğru bir sözdür" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki: Biz, haber-i vahidle amel etmenin vacip olduğu hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın buyruğuna "...وَلِيُنْذِرُوا" değil, tam aksine O'nun "لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ" buyruğuna tutunmaktayız. Bu, bu

inzârın, yapılan o inzara uygun olarak amel etmeyi gerektirmesine binâen, sakınma hususunda, Cenâb-ı Hak tarafından yapılan bir teşviktir. İşte bu cevapla, **Kadî**'nin, "İnzâr, korkutma manasını ihtiva eder. Bu kadar şey de, onunla amel etmenin vâcip olmasını gerektirmez" şeklindeki üçüncü sorusuna da cevap verilmiş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyet, dinde derin anlayış sahibi olmak ve öğrenmek, taallümde bulunmaktan maksadın, halkı Hakk'a davet etmek ve onları, güçlü olan İslâm dinine, Sırat-ı Müstakime irşad etmek olması gerektiğine delâlet eder. Çünkü âyet, onların kavimlerine döndüklerinde, kavimlerini gerçek ve hak olan dinle inzâr edecekleri ve onların da, cehâlet ve masiyetten kaçınarak, dini kabul etmeye arzu duyacakları gerekçesiyle, Allahu Teâlâ'nın onlara dinde derin anlayışlı ve bilgili olmayı emrettiğine delâlet eder. Binâenaleyh, işte bu gayeden dolayı, derin anlayışlı olmak ve öğrenimde bulunmak isteyen herkes güçlü bir metot ve dosdoğru bir yol üzerinde olmuş olur. Kim de bu yola iltifat etmez, dini âlet ederek dünyayı talep ederse, amel bakımından, en çok ziyana uğrayanlardan olurlar. Öyle ki, kendileri iyi yapıyor sanarak dünya hayatındaki sa'y ü amelleri boşa gitmiş olur.

يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾

"Ey iman edenler, kâfirlerden size yakın olanlarla muharebe edin. Onlar sizde büyük bir azim ve katılık bulsunlar. Bilin ki Allah, muhakkak takva sahipleriyle beraberdir" (Tevbe, 123).

Kâfirlerin Hepsiyle Birden Değil, En Yakında Olanlarla Savaşmak

Bil ki **Hasan el-Basri**'nin: "Bu âyet, bütün müşriklerle savaşmakla ilgili emir gelmeden önce nazil oldu. Daha sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bütün müşriklerle savaşın"* (Tevbe, 36) âyetiyle neshedilmiştir" dediği nakledilmiştir.

Muhakkik ulemâya gelince onlar, böyle bir neshi kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, bütün müşriklerle savaşmayı emredince, mü'minleri, bu konuda, en doğru ve en uygun olan yola sevk etmiştir ki,

bu da onların, cihat fiiline en yakından başlayarak gitgide uzağa doğru genişletmeleridir. Baksanıza, (dine) davet işi de, aynı şekilde olmuştur. Zira Cenâb-ı Hak, *"Sen (ilkin) en yakınlarını inzâr et"* (Şuarâ, 214) buyurmuştur. Savaş da, aynı tertip ve usûle göre yapılmıştır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), ilk önce kavmiyle yavaşmış, sonra onlardan diğer Araplarla savaşmaya geçmiş, diğer Araplarla savaştıktan sonra Şamlılarla savaşmaya başlamıştır. Sahabe (r.a.) de, Şam'ın işini bitirince, Irak'a girmiştir. Biz, şu sebeplerden dolayı, savaşa yakın bölgelerden başlamanın daha uygun olduğunu söylüyoruz:

a) Kâfirlerin tamamına, aynı anda mukabele etmek imkânsızdır. Küfür noktasında müşterek olmalarından dolayı, onlarla savaşmanın ve onlarla muharebe etmenin vâcip olması hususunda, onların hepsi aynı olup, aynı anda hepsiyle savaşmak da imkânsız olunca, bunlar arasında bir tercih yapmak gerekir. Dine davette ve diğer işlerde olduğu gibi, yakınlık apaçık bir tercih sebebidir. Baksana, emr-i ma'ruf nehy-i münkerde de, orada bulunanlarla işe başlamak, bu iş için uzak beldelere gitmekten daha evlâdır. Binâenaleyh, işe en yakın ile başlamak gerekir.

b) En yakından işe başlamak daha evlâdır. Çünkü bu konuda yapılacak harcamalar daha azdır; aynı zamanda, binite, âlet ve edevata duyulacak ihtiyaç da aynı şekilde azdır.

c) Savaşan birlik, yakını bırakıp uzağa gittiğinde, kendi çoluk çocuğunu bir fitne ve musibete maruz bırakmış olurlar.

d) İslâm yurduna tecavüz edenler, ya güçlüdürler, ya da zayıf. Binâenaleyh, onlar şâyet güçlü iseler, onların İslâm beldesine saldırması, uzaktaki kâfirlerin saldırmasından daha kuvvetli ve daha çok olur. En kuvvetli ve çok olan şerrin def' edilmesi daha uygundur. Yok eğer onlar, zayıf iseler, Müslümanların onlara hükümran olması daha kolay; onların hezimete uğramaları sebebiyle de, İslam'ın izzetinin tahakkuk etmesi daha yakın ve daha kolay olmuş olur. Binâenaleyh en yakın ile işe başlamak daha evladır.

e) İnsanın, kendisine yakın olanların durumuna vâkıf olması, kendisinden daha uzak olanların durumuna vâkıf olmasından daha kolaydır. Durum böyle olunca, Müslümanların gücü, kendilerine yakın olanların ne durumda olduklarını, ne kadar silahları ve kaç adet askerleri bulunduğunu bildikleri için, onlarla savaşmaya daha çok yeter.

f) İslam diyarı geniştir. Dolayısıyla her belde halkı, kendine yakın olan kâfirlerle savaşırsa, iş daha kolay olur ve gaye daha basit yoldan elde edilmiş olur.

g) İki vazife bir araya gelip, birisi daha basit yoldan elde edilebiliyor ise, onun öne alınması gerekir. Yakınlık, basit yoldan elde etme sebebidir. Bundan dolayı işe en yakından başlamak gerekir.

h) Biz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gerek dine davette, gerek savaşlarında ve gerekse bütün işlerinde, işe en yakından başladığını beyân etmiştik. Çünkü bir bedevi, sofraya oturup elini sofranın uzak tarafına uzattığında, Hz. Peygamber (s.a s), كُلْ مِمَّا يَلِيكَ *"Önünden ye"*[26] buyururdu. Binâenaleyh bütün bu izahlar, önce en yakından, sonra biraz daha uzaktan başlayarak işe girişmenin vacip olduğuna delâlet eder.

İmdi şâyet: "Bazen yakını bırakıp, uzağa gitmek (uzaktan başlamak) daha faydalı olur. Çünkü uzaktakinin kalbine, "O, yakındakine değer vermediği için, onu bırakıp geldi" fikri düşer?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, tek bir ihtimaldir. Ama bizim bahsettiğimiz ihtimaller ise daha çoktur. Dünyanın işleri, fayda bakımından, daha çok olanın daha az olana tercih edilmesi prensibine dayandırılmıştır. İşte bizim anlatmak istediğimiz de budur. Biz bu sözü ancak, daha yakındakilerle birlikte, daha uzaktakilerle savaşmak imkansız olduğu zaman söyleriz. Ama her ikisiyle birlikte savaşmak mümkün olduğunda, ikisiyle birlikte savaşmanın daha evla olduğu hususunda hiçbir şey söylenemez. Böylece bu âyetin mensûh olmadığı kesin olarak sabit olmuş olur.

Kâfirler Sizi Sert ve Ciddi Bulsunlar

Cenâb-ı Hakk'ın وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً *"Onlar sizde büyük bir azim ve katılık bulsunlar"* emrine gelince, **Zeccâc** şöyle demiştir: **"Ğılza"** kelimesi ğayn harfinin fethası, kesresi ve ötüresi ile, üç şekilde de kullanılır."

Keşşaf sahibi de şöyle demiştir: "Bu kelime kesre ile okunduğunda, "büyük bir sertlik" manasını ifade eder. **"Ğilza"** kelimesi, da'te (ضَغْطَةٌ) (sıkmak) gibi; "ğulza" kelimesi de "şuhta" (buğz-kin) gibidir." Bu âyet, onlara katı davranmanın emrolunduğuna delâlet eder. Bunun bir benzeri de, *"(Kâfirlerin ve münafıkların) karşısında çetin ol"* (Tevbe, 73) ve *"Düşmanınız olan kavmi aramakta gevşek davranmayın"* (Nisa, 104) âyetleridir.

26 **Buharî**. Et'ime, 2 (6/196).

Yine Allahu Teâlâ'nın, sahabenin tavsifi hususundaki *"Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu"* (Maide, 54) ve *"Kâfirlere karşı çetin (ve metin)"* (Fetih, 29) şeklindeki sözleri de bunun gibidir. Müfessirler, "gılza" kelimesinin tefsiri hususunda değişik açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunun manasının, şecaat (kahramanlık), şiddet ve kin, öfke olduğu söylenmiştir.

Bil ki **"gılza"**, "rikkat" (incelik)in zıddı olup, birisinden intikam almada aşırı gitmektir. Bunun faydası da, kötülüklerden men etme ve engelleme hususunda daha fazla tesir meydana getirmiş olmasıdır. Sonra, bu konuda durum her zaman aynı olmaz. Bazen, nazik davranma ve inceliğe, bazen de sertliğe ihtiyaç duyulur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, sadece, muhakkak olarak sertlik ve şiddetle yetinmenin caiz olmayacağına dikkat çekmek için, *"Onlar sizde, büyük bir azim ve katılık bulsunlar"* buyurmuştur. Zira sertlik, nefrete sebep olur ve topluluğun dağılmasını icap ettirir. Bundan dolayı, *"Onlar sizde, büyük bir azim ve katılık bulsunlar"* buyruğu, sertliğin azaltılmasına delâlet eder. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Onlar, sizin huy ve karakterlerinizi araştırdıklarında, onların mutlaka sizde bir sertlik bulup görmeleri gerekir." Bu söz ancak genel halleri rahmet ve şefkat olan, bununla beraber kendisinde bir tür sertlik ve katılık bulunan kimseler hakkında doğru olabilir.

Bil ki, bu sertlik, ancak dine davetle ilgili şeyler hususunda nazar-ı dikkate alınıp muteberdir. Bu da ya, hüccet ve delil getirmek; yahut da savaşmak ve cihat etmek suretiyle olur. Ama bu sertliğin, alış-veriş, yeme içme ve oturup kalkma ile ilgili şeyler hususunda olması meselesine gelince, bu doğru olmaz.

Daha sonra Cenab-ı Hak وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ *"Bilin ki Allah, muhakkak takva sahipleriyle beraberdir"* buyurmuştur. Bundan murat, o kişinin cihada ve savaşa, mal ve makam elde etme arzusuyla değil, Allah'ın dinini kuvvetlendirme gayesiyle yönelmesidir. Binâenaleyh o, karşısındakinin İslâm'ı kabul ettiğini görünce, onunla savaşmayı bırakır. Yine onun, "cizye"yi kabul etmeye meylettiğini görünce, onunla savaşı terk eder. Düşman çok olduğunda, ganimetleri, Allah'ın hükmüne muvafık bir biçimde alır.

وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِۦٓ إِيمَٰنًا ۚ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ فَزَادَتْهُمْ إِيمَٰنًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ كَٰفِرُونَ ﴿١٢٥﴾

"Bir sûre indirildiği zaman, içlerinden kimi: 'Bu sûre hanginizin imanını artırdı?' der. İman etmiş olanlara gelince: Her inen sûre daima onların imanın artırmıştır ve onlar, Kur'an indikçe sevinçlerinden birbiriyle müjdeleşirler. Fakat kalplerinde bir maraz bulunanlara gelince (indirilen her sûre) onların küfürlerine küfür katıp artırdı ve onlar kâfir olarak öldüler" (Tevbe, 124-125).

İnen Sûreler Mü'minlerin İmanlarını Artırır

Bil ki Allahu Teâlâ, münafıkların kepazeliklerini ve çirkin işlerini dile getirince, *"Bir sûre indirildiği zaman münafıklardan kimisi. 'Bu sûre hanginizin imanını artırdı?' der"* buyurmuştur. Âlimler bu hususta ihtilâf ederek, bazıları mesela şöyle demiştir: (Bu sözü), münafıklar birbirlerine söylüyorlardı. Maksatları da, kendi topluluklarını nifak üzere tutabilmekti.

Diğer bazı âlimler, "Hayır, o münafıklar, bu sözü Müslümanlara söylüyorlardı. Maksatları da, Müslümanları imandan çevirmekti" der. Diğer bazıları da: "Hayır, onlar bunu bir alay ve istihza olsun diye söylüyorlardı" demişlerdir.

Bütün bu görüşler, ihtimal dahilindedir. Ancak ne var ki, âyeti bütün bu görüşlere birden hamletmek mümkün değildir. Çünkü, hâlin, (durumun) hikayesi, umûm ifade etmez. Daha sonra Cenâb-ı Hak, (münafıkların) bu sorusuna cevap vererek şöyle demiştir: "Bu sûrenin inmesi sebebiyle hem mü'minler, hem de kâfirler için iki şey tahakkuk etmiştir: Mü'minler için gerçekleşenin ilki ve birincisi, bu sûrenin onların imanını artırmış olmasıdır. Çünkü, bu sûre inerken, onlar bunu mutlaka okuyor ve onun, Allah katından indirilmiş gerçek olduğunu itiraf ve kabul ediyorlardı" İmanın artıp eksilmesiyle ilgili olarak ileri sürülmüş olan görüşleri biz, Enfâl Sûresi'nin baş kısmında ayrıntılı olarak ele almıştık. İkincisi de, onların duydukları ve elde ettikleri sevinçtir, müjdedir. Onlardan bazıları bu müjdeyi,

âhiretteki mükâfat manasına; bazıları dünyada elde ettikleri yardım ve muzafferiyete hamletmişlerdir. Bir kısmı da bunu, kendisiyle daha fazla mükâfat elde edilebileceği için, o yeni gelen mükellefiyetler sebebiyle hasıl olan sevinç ve sürûra hamletmişlerdir.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında zikredilen bu iki şeye mukabil, münafıklar için de iki şeyin meydana geldiğini bildirerek:

a) وَاَمَّا الَّذِينَ فِى قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا اِلٰى رِجْسِهِمْ *"Fakat kalplerinde bir maraz bulunan münafıklara gelince, bu sûre, onların küfürlerine küfür katıp artırdı"* buyurmuştur. Âyette bahsedilen "rics" (ricsen) kelimesinden murat, ya bâtıl inançlardır, yahut da kötü huylardır. Eğer birinci mana kabul edilirse, buna göre âyetin manası, "Onlar bundan önce de, nâzil olan sûreyi yalanlıyorlardı. Şu anda da bu yeni nâzil olan sûreyi yalanlıyorlar. Bu sebeple, küfür küfüre eklenmiştir" şeklinde olur.

Eğer ikinci manayı alırsak, o zaman âyetin manası, "Onlar haset, düşmanlık ve her türlü hile ve tuzak kurma fiili içinde bulunuyorlardı. Şu anda da, bu yeni sûrenin nâzil olması sebebiyle, bu kötü huyları iyiden iyiye ilerledi, arttı" şeklinde olur.

b) Onların, küfür üzere ölmeleridir. Böylece bu durum, mü'minler için tahakkuk eden müjdeye zıt bir şey gibi olmuş olur. Bu durum, birinci durumdan daha kötü ve daha çirkindir. Zira, birinci durum, onların küfür pisliklerinin artmasından ibarettir. Bu durum ise, küfürlerinin devamı ve o küfür üzere ölmeleri demektir.

Âlimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Küfürlerine küfür katıp artırdı."* buyruğu ile, O'nun, (insanı) bazen imandan alıkoyacağına ve çevireceğine istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, bu sûreyi dinlemenin, onların kalplerinde haset ve kin meydana getireceğini ve bu hasedin de onların kalplerindeki küfürlerinin artmasına sebeb olacağını biliyordu."

Mu'tezile bu görüşümüze cevap vererek şöyle demiştir: "Bu sûrenin inişi, diğerlerinin bu aynı sûreyi dinleyip, böylece de imanlarının artmış olmasının delâletiyle, ilave bir küfrü gerektirmez. Böylece, o küfür pisliğini, onların kendiliklerinden yapmış oldukları sabit olmuş olur."

Mu'tezile'nin görüşüne mukabil şöyle diyoruz: Biz, küfür tarafını iman tarafına tercih etmede, bu sûreyi dinlemenin başlı başına bir sebep olduğunu iddia etmiyoruz. Aksine biz diyoruz ki, bu sûrenin, hususi ve muayyen şahıslar, muayyen huylar ve muayyen âdetlerle vasfedilmiş olan kimseler

tarafından dinlenilmesi, onların küfürlerini gerektirmiştir. Bunun delili şudur: Haset eden bir kimse, haset huyunu kendisinden izâle etmek istediğinde, onun, hasedini ortaya koyan fiillerini terk etmesi mümkündür. Ama, haset diye adlandırılan kalbiyle alâkalı duruma gelince, onu kendisinden söküp atması mümkün değildir. Huyların tamamı hakkındaki hüküm de böyledir. Binâenaleyh asıl kudret başka, fiil başka, huy da başka şeydir. Zira, kudret (yapabilme), herkes için söz konusudur. Huya gelince, insanlar bu hususta farklı farklıdırlar.

Netice olarak diyebiliriz ki: Dünya sevgisinden arınmış, temiz, Allah ve âhiret sevgisinin kendisine hükümran olmasıyla tavsif edilmiş olan kimseler bu sûreyi dinledikleri zaman, onu dinlemesi, âhirete karşı olan arzusunun ve dünyaya karşı olan isteksizliğinin artmasını gerektirir. Ama, dünyaya düşkün, onun lezzetlerine gömülmüş ve güzelliklerine vurulmuş olan, Allah ve âhiret sevgisinden bîhaber olan nefisler, cihadı, nefsi ölüme, malı da yağma edilmeye arz etmeyi kapsayan bu sûreyi dinlediklerinde, küfürlerine küfür katarlar. Böylece bu sûrenin inişinin, kâfir hakkında, pisliğine pislik katmayı gerektirdiği sabit olmuş olur. Bu sebeple, bu sûrenin indirilmesi, kâfirin kalbinde küfrünün kuvvetlenmesine sebep olmuş olur. Bu da, daha önce bahsettiğimiz gibi, Allahu Teâlâ'nın insanı bazen iman ve doğruluk yolundan men edip alıkoyduğuna ve onu, sapıklık ve küfre düşürdüğüne delâlet eder.

Geriye âyetle ilgili birkaç bahis kalmıştır:

a) "وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ" ifadesindeki "mâ" te'kîd edilmiş bir sıladır.

b) **"İstibşâr"** müjdeyi hatırlayıp durmaktır. Zira kişi, her ne zaman o nimeti hatırlarsa, o zaman beşâret, müjde de meydana gelmiş olur. Binânenaleyh o, bu hatırlama işini yenilemek vasıtasıyla, beşâreti de yenilemek ister.

c) Hak Teâlâ'nın وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ *"Fakat kalplerinde bir maraz bulunanlara gelince"* ifadesi, rûhun da hastalığının bulunduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, ruhun hastalığı küfür ve kötü huy; sıhhati de, ilim ve üstün ahlâktır. Allah en iyi bilendir.

أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

"Münafıklar görmüyorlar mı ki onlar her yıl ya bir, ya iki kere çeşitli belâlara çarpılıyorlar da yine nifaklarından tevbe etmiyorlar ve onlar bundan ibret de almıyorlar" (Tevbe, 126)

Bil ki Allahu Teâlâ, kalplerinde hastalık olanların, kâfir olarak öleceklerini beyan buyurup, bu da âhiret azabının mevcudiyetine delâlet edince, bundan sonra onların, her sene bir veya iki defa dünya azabına dûçar olacaklarını beyan etmiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE: **Münafıkların Başlarına Gelen Belalardan İbret Almayışları**

Hamza, mü'minlere hitap olmak üzere, tâ ile **"terevne"** (görmüyor musunuz?); diğer kıraat imamları da, münafıklardan bir haber olmak üzere, yâ ile, **"yerevne"** şeklinde okumuşlardır. Muhatap sîgasıyla okunmasına göre, mana şöyle olur: "Hiç şüphesiz mü'minler, münafıkların tefekkür ve tedebbürden yüz çevirmeleri hususunda uyarıldılar." Gâib sîgasıyla okuyanlara göre de, âyetin manası, "Münafıklara, haklarında ibret almayı gerektiren şeylerden ders almadıklarına bir tariz" olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî (r.h.) şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın "اَوَلَا يَرَوْنَ" ifadesinin başında bulunan elif, atıf vâv'ı üzerine gelmiş olan bir istifhâm elifidir. Binâenaleyh, bu âyet de münafıklarla ilgili bir âyet olup, tembih yoluyla bir hitaptır." **Sîbeveyh, Halil İbn Ahmed'in,** Hak Teâlâ'nın, "اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً" (Hacc, 63) âyetinin manasının, *"Dikkat, Allah gökten bir su indirdi"* şeklinde olduğunu söylediğini nakletmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bahsedilen Fitne ve Belanın Mahiyeti**

Âlimler, âyette bahsedilen "fitne"nin vâki olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Onlar her yıl bir veya iki defa hastalıklara mübtelâ olurlardı da, yine de nifâklarından tevbe etmez ve mü'minler hastalandığında bundan ders aldıkları gibi, onlar bu hastalıklarından ibret almazlardı. Zira mü'min, hastalandığında, günahlarını ve Allah'ın huzuruna çıkıp duracağını hatırlar, bu da onun imanını ve Allah'a karşı olan

saygı ve haşyetini arttırır. Böylece de bu, o mü'min kimsenin daha fazla rahmete ve Allah'tan olan bir rızaya müstahak olmasına sebep olmuş olur.

2) **Mücâhid,** onların kıtlık ve açlıkla imtihan olunduklarını söylemiştir.

3) **Katâde,** onların savaş ve cihatla imtihan edildiklerini, zira Allahu Teâlâ'nın, savaş ve cihadı emrettiğini, böylece de onların savaşa katılmamaları halinde, lanet, kepazelik ve kötü bir şekilde yâd edilmek suretiyle insanların diline düşeceklerini; kâfir olarak savaşa katılmaları durumunda da, kendi inançlarına göre, kendilerini boşu boşuna ölüme, mallarını da yağma edilmeye maruz bıraktıklarını söylemiştir.

4) **Mukâtil** şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlü, onların nifak ve küfürlerini ortaya koymak suretiyle, onları rezîl ve rüsvây ediyordu." Şu da ileri sürülmüştür: "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tenkit etmek üzere bir araya geliyorlardı. **Cibrîl** (a.s), Hz. Peygamber'e gelerek, onların kendisi hakkında ne söylediklerini O'na haber veriyordu. Hz. Peygamber de, hakkında söylenenleri onlara anlatıyor, onları bundan dolayı azarlıyor ve onlara nasihat ediyordu. Ama onlar, ne nasihat dinliyorlar, ne de bu işten vazgeçiyorlardı."

وَاِذَا مَآ اُنْزِلَتْ سُوْرَةٌ نَظَرَ بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ هَلْ يَرٰيكُمْ مِنْ اَحَدٍ ثُمَّ انْصَرَفُوْا صَرَفَ اللّٰهُ قُلُوْبَهُمْ بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُوْنَ ﴿١٢٧﴾

"Aleyhlerinde bir sûre indirilince birbirine bakarlar da: 'Sizi gören biri var mı?' diye etrafı yoklayıp, sonra sıvışır giderler. Allah onların gönüllerini ters çevirmiştir. Çünkü, onlar öyle bir kavimdir ki, ince anlayamazlar" (Tevbe, 127).

Münafıkların Kur'an'la Alay Etmeleri

Bil ki bu, münafıkların rüsvaylıklarının bir başka çeşididir. O da şudur: Her ne zaman münafıklardan bahseden ve onların zilletlerini ortaya koyan bir sûre iner, onlar da bunu dinlerlerse, onlar, bunu dinlemekten sıkılırlar ve kendi aralarında, o sûreyi eleştirmeye, onunla alay etmeye ve onun şanını küçültmeye delâlet edecek bir biçimde birbirlerine bakarlardı. Belki de onların bu tavırları, münafıkların rüsvaylıklarını dile getiren o sûreye mahsus olmayıp, genel olarak Kur'an'ı hafife aldıklarını da ifade edebilir.

Binâenaleyh onlar, her ne zaman bir sûre nazil olduğunu duysalar ve onu dinleseler, onunla alay etmeye, onu tenkit etmeye başlar ve ta'n ve istihza yollu olarak onu çekiştirmeye, aralarında gülüşmeye başlarlardı. Sonra da birbirlerine, "Sakın sizi gören olmasın!" derlerdi. Yani, "Şâyet, ya birisi sizi gördüyse!" demektir.

Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu bakışma, onların içindeki şiddetli inkâra ve tam bir nefrete delâlet eder. Böylece onlar, Müslümanlardan herhangi bir kimsenin bu bakışmayı fark edip, onların küfür ve nifaklarına delâlet eden o hali görmüş olmasından endişeleniyorlardı da, işte o zaman, "sakın sizi bir gören olmasın!" diyorlardı. Yani, "Onlardan birisi sizi, bu bakışma ve bu şekil üzere gördüyse, mutlaka bu size cidden zarar verir" demektir.

b) Onlar bu sûreyi dinlediklerinde, dinlemekten dolayı eziyet duyar ve mescidden çıktıklarında birbirlerine, "sizi hiç kimse gördü mü?" derler. Bu "Eğer sizi görürlerse, çıkmayınız. Yok eğer hiç kimse görmezse, bu eziyetten kurtulmak için mescidden çıkınız" demektir.

c) Sizi gören biri olunca, "Mescidden çıkmamızı gerektiren bir durum oldu" diyebilirsiniz.

Cenâb-ı Allah, onların ثُمَّ انْصَرَفُوا *"Sonra sıvışıp giderler"* buyurmuştur. Bu ifade ile, bizzat vahyin indiği yerden ve Kur'an'ı dinlemekten kaçmaları kastedilebileceği gibi, "Yerlerinde dursalar dahi, onlar Kur'an'ı dinlemekten onu tenkide geçtiler" manası da kastedilmiş olabilir.

Buna göre eğer, "Bu âyet ile, *"Bir sûre indirildiği zaman içlerinden kimi. 'Bu sûre hanginizin imanını artırdı' der"* (Tevbe, 124) âyeti arasında ne fark var?" denilirse, biz deriz ki: O âyette, Cenâb-ı Hak onların, *"Bu sûre hanginizin imanını artırdı"* şeklinde konuştuklarını; bu âyette ise, onların alay etme üslûbu ile birbirlerine bakmakla yetinip, sıvışmak istediklerini bildirmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak صَرَفَ اللهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ *"Allah onların gönüllerini ters çevirmiştir. Çünkü onlar öyle anlayışlı bir topluluk değillerdir"* buyurmuştur. Âlimlerimiz bu âyeti Allahu Teâlâ'nın onları imandan döndürdüğüne ve imandan alıkoyduğuna delil getirmişlerdir. Bu, bu hususta doğrudur. **İbn Abbas** (r.a) bu âyete, "Allah onların kalplerini her türlü rüşd, hayır ve hidâyetten çevirmiştir" manasını verirken, **Hasan el-Basri:**

"Allah onların kalplerini çevirdi ve o kalpleri küfür ile mühürledi" manasını vermiştir. **Zeccâc** da: "Allahu Teâlâ onları saptırdı" demiştir.

Mu'tezile şöyle der: "Onları imandan çeviren eğer Allahu Teâlâ olsaydı, o zaman daha niçin, *"Onlar nasıl da döndürülüyorlar!"* (Mü'min, 69) buyursun ve onlara, imandan dönmelerinden dolayı azap etsin?" **Kâdî** de şöyle der: "Âyetin zahiri, bu döndürmenin, onların dönmelerinin bir cezası olduğuna delâlet eder. Halbuki imandan döndürme bir ceza olmaz. Çünkü eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerine haddleri (şer'î hükümleri) yerine getirmelerini emretmesi mümkün olduğu gibi, insanları imandan çevirmelerini emretmesi de mümkün olurdu. Bunu câiz görmek ise, peygamberlerin getirdiği şeylere güvenmeme neticesine götürür." **Kâdî** sözüne şöyle devam eder: "Bu âyette bahsedilen sarf (döndürme) şu iki manaya gelebilir:

a) Allahu Teâlâ onların kalplerini, onların içinde yarattığı gam, keder ve tuzak ile çevirmiş (değiştirmiştir).

b) Allahu Teâlâ onları, iman edip hidâyete eren kimselere nasip ettiği lütuf fiillerinden çevirmiş (mahrum etmiştir)."

Kâdî'nin yaptığı bütün bu izahların gerçekten bir zorlama olduğu açıktır. Fakat her akl-ı selim sahibinin doğruluğunu kabul edeceği izah şudur: Fiil, sebebinin mevcut olmasına dayanır. Aksi halde, herhangi bir mürecciih (tercih edici-seçici) olmadan, mümkin olanın iki tarafından birini diğerine (varlığını yokluğuna) tercih etmek gerekir ki bu imkansızdır. Bu sebebin varlığı, kulun elinde değildir. Böyle olsaydı, teselsül gerekirdi. Aksine bu, Allah'tandır. Binâenaleyh kul ancak, kalbinde küfrün sebebi meydana geldiği zaman küfre (inkâra) yönelir. Bu sebebin meydana gelişi ise, Allah'tandır. Sebep tahakkuk edince, o kalp iman tarafından küfür tarafına döner ki, işte kalbin döndürülmesinden maksat budur. Bu, kesin aklî delil ile sabit olan bir sözdür ve aynı zamanda bu âyete de tıpatıp uygundur. Binâenaleyh açık ve net olma bakımından zirvededir.

Âyetle ilgili meselelerden birisi de, **Muhammed b. İshak**'tan nakledilen şu husustur: "Siz, اِنْصَرَفْنَا مِنَ الصَّلَاةِ "Namazdan döndük" demeyiniz. Çünkü bir kısım insanlar (haktan) döndü. Allah da onların kalplerini döndürdü. Fakat siz, قَدْ قَضَيْنَا الصَّلَاةَ "Namazı ifa ettik" deyiniz" **Muhammed b. İshâk**'ın bu sözden maksadı, uygun olmayan şeyler için kullanılan bu lafzı bırakmayı bir uğur saymak ve hayırlı şeyler için kullanılan lafzı kullanmaya

teşvik etmektir. Çünkü Allahu Teâlâ, فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ *"Artık o namazı kılınca yeryüzüne dağılın. Allah'ın fazlından nasip arayın.."* (Cuma, 10) buyurmuştur.

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

"Andolsun, size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız O'na çok ağır gelir. Size çok düşkündür. Mü'minlere cidden ra'ûf ve rahîmdir" (Tevbe, 128).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Şefkatli Peygamber**

Bil ki Allahu Teâlâ bu sûrede, Peygamber'ine, çeşitli muvaffakiyet ve keremini nasip ettiği kimseler hâriç, tahammülü güç, çetin ve zor mükellefiyetleri insanlara tebliğ etmesini emredince, o mükellefiyetleri sırtlanmayı kolaylaştıracak hususları belirterek sûreyi sona erdirmiştir. O hususlar da şunlardır: "Bu Peygamber (s.a.s) siz (insanlar)dandır. Binâenaleyh onun için, dünyada meydana gelecek olan her türlü izzet ve şeref sizedir. Hem sonra O, sizin zarara uğramanız, kendisine çok güç gelen, dünya ve ahiret hayırlarını size ulaştırmada son derece istekli olan bir kimsedir. Bundan dolayı da sizin için tıpkı şefkatli bir doktor ve merhametli bir baba gibidir. Şefkatli olan doktor, çoğu zaman dayanılması güç, çetin ilaçlara yönelir. Merhametli baba da, çoğu kez, insana zor ve ağır gelen eğitme usullerine başvurur. Fakat insan, doktorun bilgili, sahasının ehli ve babasının da müşfik olduğunu bilince, o acı ilaçlara tahammül edilir ve o güç terbiye usulleri de bir lütuf ve ihsân yerini tutar. İşte burada da böyledir. Siz onun Allah katından gönderilmiş hak peygamber olduğunu anladığınıza göre, her türlü hayrı elde etmek için, onun bu zor tekliflerini kabul ediniz."

Cenâb-ı Hak, Resûlüne: "Eğer onlar bu mükellefiyetleri kabul etmez, yüz çevirip dönerlerse, onları bırak ve onlara değer verme, Allah'a dayan ve bütün işlerinde Allah'a tevekkül et" demiştir ki *"(Habîbim) de ki: "Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir tanrı yok. Ben, ancak O'na güvenip dayandım.*

O, büyük Arş'ın sahibidir" (Tevbe, 129) âyeti ile kastedilen mana budur. Tevbe Sûresi'nin bu âyetle son bulması, fevkalâde güzel ve mükemmeldir.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Peygamber'in Buradaki Beş Sıfatı**

Bil ki Allahu Teâlâ, Peygamber'ini bu âyette, şu beş sıfatla tavsif etmiştir:

İnsanlardan Olması

Birinci sıfat: مِنْ اَنْفُسِكُمْ *"Kendinizden"* ifadesidir. Bunun, ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Cenâb-ı Allah bununla, "O da sizin gibi bir insandır" manasını kastetmiştir. Bu tıpkı, *"İçlerinden bir er'e vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu?"* (Yûnus, 2) ve *"De ki: "Ben, ancak sizin gibi bir beşerim"* (Kehf, 110) âyetlerinde olduğu gibidir. Bunlardan maksat şudur: En'am Sûresi'nde (9. âyet) de geçtiği gibi, eğer o peygamber, bir melek cinsinden olsaydı, insanların işi, bundan dolayı zorlaşırdı.

b) Bu, "Araplardan" demektir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Araplarda Hz. Peygamber (s.a.s)'in, aynı soydan olmadığı hiçbir kabile yoktur. İşte onların **Mudar**'ı, **Rebî**'i, ve **Yemânisi**... Meselâ **Mudaroğulları** ve **Rebîoğulları, Adnanî**'dirler; **Yemânîler** de **Kahtanî**'dirler. Bunun bir benzeri de, *"Allah (o mü'minlere) içlerinden ve kendilerinden bir peygamber göndermiş olduğu için, büyük bir lütufta bulunmuştur"* (Al-i İmran, 164) âyetidir. Cenâb-ı Allah'ın bunlardan maksadı, Arapları Peygamber'e yardım etmeye ve O'na hizmete koşmaya bir teşviktir. Onlara sanki, "Bu dünyada o peygamber için tahakkuk edecek her türlü devlet, yücelik, şan ve şeref, sizin için de bir izzet ve övünme sebebidir. Çünkü o sizden ve soyunuzdandır" denilmek istenmiştir.

c) Bu, Harem ehline bir hitaptır. Çünkü Araplar Harem ahalisini, "Allah'ın ehl-ü iyâli" diye adlandırmışlardı ve onlara hizmet edip, işlerini görürlerdi. Bundan dolayı Araplara sanki şöyle denilmektedir: "Sizler, Hz. Muhammed (s.a.s) gelmezden önce, O'nun atalarına ve ecdadına hizmet etmeye çabalıyor ve bunu, ciddiyetle yapıyordunuz. Öyleyse, şeref ve mevki itibariyle, cedlerine kıyas edilemeyecek derecede üstün olan bu zata hizmet hususunda neden tembellik gösteriyorsunuz?"

d) Bu sıfatın zikredilmesinden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in temiz olduğuna dikkat çekmektir. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "O, sizin soyunuzdandır. Siz, O'nun doğruluğunu, güvenilir, emin olduğunu, iffetli

ve namuslu olduğunu bilirsiniz. Yine siz, O'nun, sizden her türlü kötülüğü giderip, size her türlü hayrı ulaştırmaya düşkün olduğunu pekiyi bilirsiniz. Bu vasıf ve özellikteki bir kimsenin peygamber olarak gönderilmesi, Allah'ın üzerinizdeki en büyük nimetlerinden biridir." Bu ifade "Sizin en üstün ve en şerefli olanlarınızdan..." manasında "min enfesikum" şeklinde de okunmuştur. Denildiğine göre bunu, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Fatıma** (r.anha) ve **Hz. Aişe** (r.anha) böyle de okumuşlar.

Meşakkate Maruz Kalmanız O'na Ağır Gelir

İkinci sıfat: عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ *"Sizin sıkıntıya uğramanız O'na çok ağır gelir"* ifadesidir. Bil ki **"azîz"**, "gâlib ve çetin olan" demektir. Bunun masdarı olan **"izzet"** de, gâlib olmak ve şiddetli (çetin) olmak manasınadır. Binâenaleyh insanın başına bir sıkıntı geldiğinde, kendisinin onu savuşturmaktan âciz olduğunu anlar. Çünkü eğer kendisi onu defetmeye kâdir olsaydı, bunu yapmakta kusur etmezdi. Onu başından defedemediğine göre, kendisinin onu defetmekten âciz olduğunu ve onun kendisine gâlip geldiğini anlar. İşte bundan dolayı insana bir şey zor geldiğinde, عَزَّ عَلَيَّ هٰذَا "Bu bana gâlip geldi" der. **"Anet"** kelimesine gelince, bu şöyle kullanılır: Bir kimse, içinden çıkamayacağı bir darlığa ve sıkıntıya düştüğünde "عَنِتَ الرَّجُلُ - يَعْنَتُ – عَنَتًا –" denilir. Hak Teâlâ'nın "ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ" (Nisa, 25) ve "وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَعْنَتَكُمْ" (Bakara, 220) âyetlerinde de bu mana vardır.

Ferra şöyle der: "مَا عَنِتُّمْ" ifadesinin başındaki "mâ" ism-i mevsûlü, ref mahallindedir.

Buna göre âyetin manası, "Sizin sıkıntıya uğramanız (عَنَتُكُمْ), ona güç gelir" yani "sizin kötülüğe dûçâr olmanız, ona zor gelir" şeklindedir. Giderilmesi gerekli olan kötülüklerin en önde geleni, Allah'ın cezasının kötülüğüdür. İşte o peygamber, bu tür kötülüğü savuşturmak için gönderilmiştir."

Size Çok Düşkündür

Üçüncü sıfat: حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ *"Size çok düşkündür"* ifadesidir. Bu düşkünlüğün, mü'minlerin zatları ile alâkalı olması imkânsızdır. Binâenaleyh aksine bu, "O peygamber, dünya ve ahiret hayırlarını size ulaştırmaya çok düşkün ve arzuludur" manasındadır. Bil ki böyle olması halinde âyetteki, "عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ" tabiri "Dünya ve ahiret kötülüklerinden birinin sizin başınıza gelmesi, ona ağır gelir" manasındadır. Bu takdirde âyette bir tekrar söz konusu değildir.

Ferrâ şöyle demiştir: "Harîs, cimri ve düşkün demektir. Binâenaleyh âyetin manası, "Sizin cehenneme girmeniz ihtimaline karşı, size son derece düşkündür" şeklindedir." **Ferrâ**'nın bu izahı, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu izah, bu âyetin faydadan uzak (manasız ve lüzumsuz) olmasını gerektirir.

Rauf ve Rahim Olması

Dördüncü ve beşinci sıfatlar: بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ *"O, mü'minlere cidden raûf ve rahîmdir"* ifadesidir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, Peygamberi'ni, kendi isimlerinden bu iki isimle isimlendirmiştir."

Geriye âyetle ilgili şu iki soru kalır:

Ümmetin Bunca Mükellefiyeti ile Merhamet Nasıl Bağdaşır?

Birinci soru: Allah, bu sûrede, kendinin muvaffak kıldığı kimseler hariç, tahammülü güç mükellefiyetler ile Müslümanları mükellef tutmuş iken, Peygamber'in raûf ve rahim olması nasıl mümkün olur?[27]

Cevap: Biz, zaten bundan dolayı maharetli doktor, müşfik baba darb-ı meselini verdik. Buna göre mana, "Onlar, ebedî cezâdan kurtulsunlar ve ebedî mükâfatı elde etsinler diye, Allah bunu onlara yapmıştır" şeklinde olur.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, "عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ" buyurunca, bu tertip, "رَؤُفٌ رَحِيمٌ بِالْمُؤْمِنِينَ" şeklinde söylenilmesini gerektirmiştir. Binâenaleyh, Allah, neden bu tertibi bırakarak, "بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ" buyurmuştur?

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, bu şekilde buyurmuş olması, hasr ifade etmektedir. Bu, "Peygamber'in, sadece mü'minler için acıması ve merhameti vardır. Kâfirlere gelince, Peygamber'in onlara karşı bir şefkat ve merhameti söz konusu değildir" demektir. Bu, bu sûrede yer alan "katılık ve sertlik" miktarının bir tamamlayıcısı gibidir. Buna göre, o sanki, "Ben, bu sûrede çetinlikte ve katılıkta ileri gittiysem de, ancak ne var ki bu katılığım kâfir ve münafıklara karşıdır. Rahmet ve acımam ise, sadece mü'minlere mahsustur" demiştir. İşte bu incelikten dolayı o tertip değil de, bu tertip gözetilmiştir.

---

27 "Resûl'ün merhametli olması, ümmetinin yükünün hafif olmasını gerektirmen değil miydi?" manası kastediliyor (Ç).

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

"(Habibim, sana iman etmekten) yüz çevirirlerse de ki: "Bana Allah yeter. Ondan başka hiçbir tanrı yok. Ben ancak O'na güvenip dayandım. O, büyük Arş'ın sahibidir" (Tevbe, 129).

Halk Yüz Çevirirse Allah Sana Yeter!

Cenâb-ı Hak, "فَإِنْ تَوَلَّوْا" ifadesiyle, müşrikler ve münafıkları kastetmektedir. Daha sonra, (bunu tefsir sadedinde),

a) Onlar senden yüz çevirirlerse,

b) Allah'a itaatten ve Peygamberi tasdikten yüz çevirirlerse;

c) Bu sûrede ele alınan, bahsedilen güç teklifleri kabul etmekten yüz çevirirlerse,

d) Cihatta sana yardım etmekten yüz çevirirlerse, manaları verilmiştir.

Bil ki bu âyetin gayesi, kâfirlerin, yüz çevirmeleri ve bu teklifi kabul etmemeleri halinde, Hz. Peygamber'in kalbine bir hüznün ve kederin gelmeyeceğini; zira Allah'ın, düşmanlarına karşı O'na yardım etmede ve O'nu, çeşitli lütuf ve nimetlerinin derecelerine ulaştırmada, o Peygamber'e yeteceğini beyan edip açıklamaktır.

Cenâb-ı Hak, لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ *"O'ndan başka hiçbir tanrı yok"* buyurmuştur. O'ndan başka ilah olmayınca, mümkinât âlemindeki her şeyin var edicisinin ve sonradan meydana gelen varlıkların muhdisinin sadece O olması gerekir. Beni bu görevle gönderen ve bana bu tebliğde bulunmamı emreden O olunca, yardımın O'na ait olması; nusret ve desteğin de ancak O'ndan beklenmesi gerekir.

Burada Arş'ın Anılmasının Sebebi

Âyetteki عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ *"Ben ancak O'na güvenip dayandım"* cümlesi, "hasr" ifade etmekte olup, "Ben, ancak ve ancak O'na güvenirim; O büyük Arş'ın Rabbidir" anlamındadır.

Burada, özellikle "Arş"ın zikredilmiş olmasının sebebi şudur: Eserler ne kadar büyük ve ne kadar iyi, güzel olursa, o zaman müessirin, bunları var edenin akıl ve kalplerdeki celâlinin ve ululuğunun zuhur etmesi de, o

nispette büyük ve azametli olur. Cisimlerin en büyüğü Arş olunca, özellikle onun zikredilmesinden maksat, Allah Subhânehu ve Teâlâ'nın celâlini ta'zim etmek olur.

Görülmeyen Arş Azamete Delil Olur mu?

İmdi şâyet sorulsa ki: "Arş, hissi bir şey değildir. Binâenaleyh, onun mevcudiyeti ancak, şeriatin ve dinin sabit olmasından sonra anlaşılır. Bu sebeple onun, Allah'ın azametini ortaya koyma sadedinde zikredilmiş olması nasıl mümkün olur?" derlerse, biz deriz ki:

Arş'ın varlığı, bilinen ve meşhur olan bir hususdur. Kâfirler onu, Yahudi ve Hıristiyanlardan duymuşlardı. Onların bunu, kendi atalarından duymuş olması da uzak bir ihtimal değildir.

"Rabb" kelimesinin sıfatı olsun diye, azîm kelimesini merfû (ötre ile) okuyan kıraat âlimleri de bulunmaktadır. **Ebu Bekr** şöyle demektedir: "Bu kıraat, daha çok mana ifade eder. Çünkü, "azîm" lafzını, Allah (c.c)'ın sıfatı kabul etmek, onu, "Arş"ın sıfatı olarak kabul etmekten daha evlâdır. Hem, biz bunu, "Arş" kelimesinin sıfatı kabul edersek, onun büyük olmasından murat, haberlerde de yer aldığı gibi, onun kütlesinin, hacminin büyüklüğü ile etrafının genişliği olmuş olur. Yok, eğer onu Allah (c.c)'ın sıfatı kabul edersek, bu büyüklükten murat, O'nun varlığının vâcip olması, hacme sahip olmaktan, tecezzi etmekten (parçalara bölünmekten) münezzeh olması, ilim ve kudrette ekmel ve mükemmel olması, vehim ve hayallerde tasarlanmaktan ve idrâklerin ulaşmasından münezzeh olması olur.

Hasan el-Basri şöyle demektedir: "Bu iki âyet Allahu Teâlâ'nın en son indirdiği âyettir ki, bundan sonra Kur'an indirilmemiştir." **Ubeyy İbn Ka'b** da şöyle demiştir: "Zaman bakımından Allah'ın en son indirdiği Kur'an âyeti bu iki âyettir." Bu, aynı zamanda **Saîd İbn Cübeyr**'in de görüşüdür.

Bazıları da, Kur'an'ın en son inen âyetinin, "وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللهِ" (Bakara, 281) âyeti olduğunu söylemişlerdir.

Huzeyfe'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Siz bu sûreyi, Tevbe Sûresi diye adlandırıyorsunuz. Halbuki bu sûre, azap sûresidir. Siz, bu sûrenin içine almadığı hiç kimse bırakmadınız. Allah'a yemin olsun ki, siz onun dörtte birini okuyorsunuz."

Bil ki, bu rivâyetin yalanlanması gerekir. Zira, biz bunun böyle olduğunu kabul edecek olursak, bu, Kur'an'a bir fazlalığın ve noksanlığın arız

olmuş olduğuna bir delil olmuş olur. Binâenaleyh bu, Kur'an'ı bir hüccet olmaktan çıkarır. Bu sebeple, bu haberin bâtıl olduğu açıktır. Allahu Teâlâ, muradını en iyi bilendir.

Bu, bu sûrenin tefsirinin sonudur. Hamd ve şükür, Allah'a mahsustur. Müellif, bu sûrenin tefsirini, Hicrî 601 senesinin Ramazan ayının on dördüncü günü olan cuma gününde bitirdi. Hamd, sadece Allah'a mahsustur. Salât ü selâm da, efendimiz Hz. Muhammed'e, O'nun âline ve bütün ashâbına olsun.

***

YÛNUS SÛRESİ

Bu sûre 109 âyettir.
Mekke'de nâzil olmuştur.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

"Elif, Lâm, Ra. İşte bunlar hikmet dolu kitabın âyetleridir" (Yûnus, 1).

İbn Abbas (r.a)'tan şu rivâyet edilmiştir: "Bu sure, "وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ" (Yûnus, 40) âyeti hâriç, Mekkî olup, bu âyet Medine'de Yahûdîler hakkında nâzil olmuştur.

Elif, Lâm, Râ Hakkında

Cenâb-ı Allah, الٓرٰ *"Elif, lâm, râ"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nafî, İbn Kesir ve **Âsım,** râ'nın fethası ve tefhimle (kalın olarak); **Ebu Amr, Hamza, Kisâî** ve **Ebu Bekr**'in râvisi **Yahya,** râ'nın kesresi ve imâle ile okumuşlardır. **Nâfî, İbn Âmir** ve **Âsım**'ın râvîsi **Hammâd,** râ'yı fetha ve kesre arası bir hareke ile okumuşlardır. Bil ki bütün bunlar doğru kullanışlardır.

Vâhidî şöyle demektedir: "Asıl olan, tıpkı "mâ" ve **"lâ"** kelimelerinde olduğu gibi bu kelimelerde imâle yapmamaktır. Çünkü bunların elifleri, yâ harfinden çevrilmiş değillerdir. Bunu imâle ile okuyanlar, bu lafızların, belli harflerin isimleri oluşlarından ötürü imâle yapmışlar ve böylece bu imâleleri ile bunların birer harf değil, isim olduklarına dikkat çekmek istemişlerdir."

İKİNCİ MESELE

Âlimler, âyetteki "elif, lâm, râ" ifadesinin, yalnız başına bir âyet olmadığı, "Tâhâ" ifadesinin ise tek başına bir âyet olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu ikisinin farkı Şudur: "Elif, lâm, râ" kelimesi kendisinden sonra gelen âyetlerin duraklarıyla bir benzerlik arz etmez. Fakat "Tâhâ" kelimesi böyle olmayıp kendisinden sonra gelen âyetlerin durakları (sonları) ile bir benzerlik arz etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu çeşit kelimelerin yani huruf-u mukattaanın tefsiri hususundaki tafsilat, Bakara Sûresi'nin başında geçmişti. Fakat biz yine de burada, bu hususstaki bazı izahları ele alalım: **İbn Abbas** (r.a), bunun manasının اَنَا اللهُ اَرَى "Ben Allah'ım, görürüm" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bunun manasının اَنَا الرَّبُّ لَا رَبَّ غَيْرِى "Ben, rabb'im. Benden başka rab yok" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yine "الٓر ، حٰمٓ" ve "ن" kelimelerinin, Allah'ın "Rahman" isminin harfleri oldukları söylenmiştir.

Hikmetli Kitap: Kur'an veya Levh-i Mahfuz'dur

Cenâb-ı Allah, تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ *"İşte bunlar hikmet dolu kitabın âyetleridir"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "tilke" ile, bu sûredeki âyetlere işaret edilebileceği gibi, bu sûreden önce inmiş olan bütün Kur an âyetlerine işaret edilmiş olması da muhtemeldir. Yine, **"Kitab-ı Hakim"** (hikmet dolu kitab) tabiri ile, Kur'an-ı Kerim'in kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, her (semavi) kitabın kendisinden yazılıp çıkarıldığı Allah katında mahfuz (saklı) kitabın, yani **Levh-i Mahfuz**'un kastedilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Muhakkak ki O, elbette çok şerefli bir Kur'an'dır. O, Levh-i Mahfuz'da (yazılı)dır"* (Vâkıa, 77-78), *"Doğrusu o kitap, çok şerefli bir Kur'an'dır, ki Levh-i Mahfuz'dadır"* (Burûc, 21-22), *"Şüphesiz o Kur'an, nezdimizdeki ana kitapta sâbit, çok yüce, çok kıymetli bir kitaptır"* (Zuhruf, 4) ve *"Allah dilediğini imha eder, dilediğini vücûda getirir. Ana kitap O'nun nezdindedir"* (Ra'd, 39) buyurmuştur.

Bahsettiğimiz ihtimalleri iyice kavradığında âyetin manasında şu dört ihtimal ortaya çıkar:

Birinci ihtimal: "Tilke (işte onlar)" tabiri ile bu sûrede yer alan âyetlere işaret edilmiş olmasıdır. Buna göre âyetin takdiri: "O âyetler, hakim olan o kitabın, yani Kur'an'ın âyetleridir" şeklinde olur. Bu böyledir. Çünkü Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, suyun silip yok edemediği, uzun zaman geçmesinin kendisini değiştiremeyeceği bir kitabı indireceğini va'detmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "الٓر" Sûresi'nde (Yûnus Sûresi'nde) bulunan şu âyetler, suyun kendisini silip yok edemediği o muhkem kitabın âyetleridir" şeklinde olur.

İkinci ihtimal: "Bu surede yer alan o âyetler, Allah'ın katında saklı ve muhafazalı olan kitabın (Levh-i Mahfuz'un) âyetleridir" manasıdır. Bil ki bu iki görüşe göre, "İşte onlar" kelimesi ile, bu sûrenin âyetlerine işaret edilmiş olur. Bu durumda, şöyle bir problem ortaya çıkar: تِلْكَ *"İşte onlar"* lafzı ile, gâib olana (ortada olmayan, görünmeyen şeye) işaret edilir. Halbuki bu sûrenin âyetleri ortadadır. Binâenaleyh daha nasıl bu lafız ile, bu âyetlere işaret edilmesi yerinde ve güzel olabilir?" Bil ki bu soru cevab ile birlikte, "الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ" (Bakara, 1-2) âyetlerinin tefsirinde geçmişti.

Üçüncü ve dördüncü ihtimal: Bu lafızda, bu sûreden önce geçen Kur'an âyetlerine işaret edilmiştir. Dolayısıyla bununla kastedilen Kur'an-ı Hakîm'in âyetleridir. Kitab-ı Hakîm'in âyetlerinden maksat, Allah katında saklı ve gizli olan o kitabın (Levh-i Mahfuz'un) âyetleridir.

Bu âyet hakkında şöyle iki görüş daha vardır:

a) Kitab-ı Hakîm'den maksat, **Tevrat** ve **İncil**'dir. Buna göre âyetin manası, "Bu sûrede zikredilen âyetler, **Tevrat** ve **İncil**'de de bahsedilen âyetlerdir" şeklinde olur ki bu, "Bu sûrede ele alınan kıssalar, Hz. Muhammed (s.a.s), **Tevrat** ve **İncil**'i bilmediği halde, **Tevrat**'ta ve **İncil**'de bahsedilen kıssalara uygundur. Binâenaleyh bu uygunluğun bulunuşu, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Muhammed'e vahiy indirmiş olmasıyla mümkündür" demektir.

b) Bu, **Ebu Müslim**'in görüşü olup, buna göre, âyetteki "elif, lâm, râ" harfleri, elif-bâ harflerine birer işarettir. Binaenaleyh *"Elif, lâm, râ. İşte bunlar Kitab-ı Hakîm'in âyetleridir"* âyetinin manası, "Bu harfler, meydan okumaya esas teşkil eden ve o kitap için birer âyet ve alâmet kılınan şeylerdir. Binâenaleyh bu kitabın insanların sözünden mu'cizevî bir sıfatla, farklılığı söz konusu olmasaydı, o zaman bu üslûbun, aynı harfleri söyleyebilen diğer insanların sözlerine değil de, sadece bu kitaba has olması imkansız olurdu" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE: **Kitap Hakkında "Hakim" Sıfatının Manası**

Kitab'ın "hakîm" diye tavsif edilmesi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) Hakîm, "Kitabın hikmeti kapsaması" manasında, hikmetli demektir.

b) Bununla, kelamın sahibinin sıfatı ile tavsif edilmesi kastedilmektedir. Nitekim **A'şâ** şöyle demiştir: وَغَرِيبَةٍ تَأْتِي الْمُلُوكَ حَكِيمَةٍ / قَدْ قُلْتَهَا لِيُقَالَ مَنْ ذَا قَالَهَا "Onu kim söyledi? denilsin diye söylemiş olduğum, krallara gelip çatan garib ve muhkem bir (kaside) hakkı için!..."

c) Ekserî âlimler, "fa'îl" sîgasının, ism-i fâil manasına gelmesi bakımından, "hakîm" kelimesinin, "hâkim" manasına olduğunu söylemişlerdir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın *"Allah peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların ihtilafa düştükleri şeyler hakkında hüküm vermesi için hak kitaplar indirdi"* (Bakara, 213) âyetidir. O halde Kur'an, hakkı bâtıldan ayırmak için, inançlar; doğruyu yanlıştan ayırmak için de fiiller hususunda bir hâkim gibidir. Yine Kur'an, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, nübüvvet iddiasında doğru olduğuna hükmeden bir hâkim gibidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in en büyük mûcizesi Kur'an'dır.

d) Hakîm, muhkem (sağlam) manasınadır. Bunun mastarı olan ihkâm, fesâda (bozulmaya) mani olmak manasındadır. Buna göre "hakîm"den maksat, "Onu su silip yok edemez, ateş yakıp silemez ve asırlar onu değiştiremez" manasıdır. Yahut bundan, bu muhkemlikten maksad Kur'an'ın yalan ve tenâkuzdan uzak ve berî oluşudur.

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, Kur'an'ı "hakîm" diye tavsif etmiştir. Çünkü Hak Teâlâ o kitapta adaleti, iyilik etmeyi, akrabaya vermeyi emretmiş, fuhşiyattan, kötülüklerden ve azgınlıktan nehyetmiştir. Yine O, kitapta, kendisine itaat edenlere cennet, isyan edenlere cehennem hükmünü vermiştir. Buna göre "hâkim" "mahkûmun fîh" (kendisinde hükmedilmiş, içinde hüküm bildirilmiş) manasında olmuş olur.

f) Arapçada "hakîm", "hikmetli ve doğru olanı yapan" demektir. Binâenaleyh Kur'an'ı, bu sıfatla tavsif etmek mecazi bir tavsif olmuş olur. Bu mecaz, o Kur'an'ın hikmetli ve sevap olana götürmesinden ötürüdür. İşte bunlara delâlet etmiş olması bakımından, sanki Kur'an'ın bizzat kendisi hakîm olmuş olur.

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوٓا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۗ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾

"İnsanlar için, 'İnsanları uyar ve iman edenlere Rableri indinde bir kadem-i sıdk olduğunu müjdele' diye içlerinden bir insana vahyedişimiz şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, 'Doğrusu, bu, besbelli bir sihirbaz!' dediler" (Yûnus, 2).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Müşriklerin, Tevhide Çağıran Peygamberden Ötürü Şaşırmaları**

Kureyş kâfirleri, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e peygamberlik ve vahiy nasip etmesine şaşmışlardı. Allahu Teâlâ da onların bu şaşmalarının, kendileri için yadırganacak bir şey olduğunu bildirmiştir. Kâfirlerin, Cenab-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'e vahyi nasip etmesine şaşmalarının izahına gelince, bu şu şekillerdedir:

1) Cenâb-ı Allah *"(Onlar), 'o bütün tanrıları bir tek tanrı mı yapmış? Bu cidden acâib bir şey!' dediler. Onların elebaşlarından bir kısmı, birbirine: 'Yürüyün, ma'budlarınıza ibadette sebat edin. Doğrusu, yapılacak iş budur' diyerek kalkıp gittiler"* (Sâd, 5-6) buyurmuştur. Onlar câhillikte, Allah'ın bir tek oluşuna bile şaşacak bir dereceye vardıkları için, Allahu Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'e vahyi ve peygamberliği vermesine şaşmaları hiç de uzak görülecek bir ihtimal değil.

2) Mekkeliler, "Allahu Teâlâ insanlara, **Ebu Talib**'in yetimi (Muhammed'den) başka gönderecek kimse bulamadı mı!?" diyorlardı.

3) Onlar, *"Bir de şunu söylediler: "Şu Kur'an, iki büyük şehirden ileri gelen bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) diyorlardı.

Velhasıl, bu şaşıp hayret etme şu iki şeyden ötürü olmuş olabilir:

a) Cenab-ı Hakk'ın, kâfirlerin *"Allah bir insanı mı peygamber olarak gönderdi!"* (İsra, 94) dediklerini naklettiği gibi, Allah'ın bir beşeri peygamber olarak göndermesine hayret etmişlerdir.

b) Onlar buna değil de, aksine, Allah'ın Hz. Muhammed'e, o bir fakir ve yetim olmasına rağmen, O'na vahyetmesine ve peygamberlik vermesine şaşmışlardır. İşte, kâfirlerin şaşma sebebi olan şeyin izahı budur.

Nübüvvet Hiç de Şaşılacak Şey Değildir

Cenâb-ı Allah'ın, onların bu şaşıp kalmalarını yadırgamasının izahı ise, âyetteki اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا اَنْ اَوْحَيْنَا اِلٰى رَجُلٍ مِنْهُمْ *"İnsanlar için, içlerinden bir insana vahyedişimiz şaşılacak bir şey mi oldu!"* buyruğudur. Çünkü âyetteki "اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا" tabiri, lafzen bir istifham olup, "Bu işin şaşılacak bir şey olduğunu kabul etmeme" manasındadır. Bunun şaşılacak bir şey olmadığı, şu sebeplerden ötürüdür:

a) Allahu Teâlâ mahlûkatın hem mâliki (sahibi), hem de meliki (hükümdarıdır). Melik emretme, nehyetme, izin verme ve alıkoyma güç ve yetkisi olandır. Binâenaleyh onun, bazı kulları vasıtası ile bu mükellefiyetlerini o mükelleflere ulaştırıp bildirmesi gerekir. Durum böyle olunca, Allahu Teâlâ'nın da peygamber göndermesi imkansız değil, aksine aklen mümkün olan bir şeydir.

b) Allahu Teâlâ, mahlûkatı, kullukla iştigal etmeleri için yaratmıştır. Nitekim, *"Ben cinleri de insanları da, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zâriyat, 50); *"Muhakkak ki biz, insanı birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık. Onu imtihan ediyoruz"* (Dehr, 2) ve *"Hakikaten, iyi temizlenen ve Rabbinin adını zikredip de namaz kılan kimse kurtulmuştur"* (A'lâ, 14-15) buyurmuştur. Sonra, Allahu Teâlâ, onların akıllarını olgunlaştırmış, onlara hayır ve şerri yapma imkânı vermiştir. Sonra da kullarına, kendilerine bir peygamber ve uyarıcı göndermeden, mükellef oldukları şeylerle meşgul olmamalarını bildirmiştir. Bu durumda, lütuf, kerem ve rahmet vücubiyyeti olmak üzere, onlara, o peygamberi göndermesi vâcip olmuştur. Bu vâcip olduğuna göre, artık nasıl olur da buna şaşılabilir?

c) Peygamber göndermek işi, Allahu Teâlâ'nın, mükellefleri hiçbir zaman kendisinden mahrum bırakmadığı bir iştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Senden evvel gönderdiklerimiz, şehirler halkından kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkeklerdi"* (Yusuf, 109) buyurmuştur. O halde, daha önce benzeri geçmişken, buna daha nasıl şaşılabilir? Bunu, *"Andolsun ki, Nuh'u da kavmine peygamber olarak gönderdik"* (A'râf, 59) âyeti ile, diğer peygamberlerin kıssaları da desteklemektedir.

d) Allahu Teâlâ onlara, nesebini, ümmî, çeşitli töhmet ve yalanlardan uzak olduğunu, devamlı doğru söyleyip iffetli ve namuskâr olduğunu bildikleri birisini peygamber olarak göndermiştir. Sonra O, hiç bir din mensubuyla içli dışlı olmayan, (onları tanımayan) ve asla bir kitap da okumamış olan bir ümmî idi. Buna rağmen O, onlara kendi kıssalarını okuyor ve onların başlarına gelen şeyleri kendilerine haber veriyordu. Bu da O'nun, sâdık ve Allah tarafından da doğrulanmış birisi olduğuna delâlet eder ki, işte bu husus da şaşmaya mahal vermez. Bütün bu hususlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, ümmiler içinde kendilerinden bir peygamber gönderendir ki"* (Cuma, 2) ve *"Sen bundan evvel hiçbir kitap okur değildin. Elinle de onu yazmadın"* (Ankebût, 48) âyetlerinden anlaşılmaktadır.

e) Bu gibi hayret ve şaşma, her peygamber gönderildiğinde de mevcut idi. Nitekim, *"Size, ... kendinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden bir ihtar ve öğüt geldi diye taaccüp mü ettiniz!"; "Ad kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik (...)"; "Semûd (kavmine) de kardeşleri Salih'i gönderdik..."* (A'râf, 63, 65, 73) âyetlerinde de olduğu gibi.

f) Bu hayret ve şaşırma, ya Allahu Teâlâ'nın beşerden bir peygamber göndermiş olmasından dolayıdır, yahut onlar bunun şaşılacak bir şey olmadığını kabul etmekle beraber, Allah'ın, vahiy ve risâletini Muhammed (s.a.s)'e vermesinden dolayı şaşırmışlardır.

Birincisine gelince, bu uzak bir ihtimaldir. Zira akıl, bu mükellefiyetlerin mevcut olması halinde, ibadetler ve diğer hususlarda olduğu gibi, dinleri hususunda da, kendisine muhtaç oldukları şeylerin tamamını onlara öğretecek bir peygamberin ve bir uyarıcının bulanması gerektiğine şehadet etmektedir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki, evla olan, kendisine daha fazla ünsiyet duysunlar ve kendisini daha iyi ve daha kuvvetli bir biçimde anlasınlar diye, onlara kendi cinslerinden, kendi içlerinden birisini peygamber olarak göndermesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer o peygamberi bir melek yapsaydık, onu, o meleği yine de bir adam sûretinde gösterirdik"* (En'am, 9) ve *"De ki: "Eğer yeryüzünde insanlar gibi sakin sakin yürüyen melekler olsaydı, biz de onlara gökten melek peygamber gönderirdik"* (İsrâ, 95) buyurmuştur.

İkincisi de uzak bir ihtimaldir. Zira Hz. Muhammed (s.a.s), hayır, takva ve emanet sıfatlarıyla muttasıf idi. Onlar onu, sadece yetim ve fakir olmakla ayıplıyorlardı ki, bu son derece tuhaf ve saçma idi. Zira Allahu Teâlâ, bütün varlıklardan müstağnidir. Binâenaleyh, fakirliğin, Allah katında, peygamberin durumunun noksanlığına; zenginliğin de, O'nun katında peygamberin durumunun mükemmelliğine bir sebep teşkil etmesi uygun düşmez. Nitekim Cenab-ı Hak: *"Sizi bizim katımıza yaklaştıracak olan ne mallarınız, ne evlâtlarınız değildir"* (Sebe, 37) buyurmuştur. Binâenaleyh, kâfirlerin, Allah'ın vahiy ve risâletini Hz. Muhammed'e vermesinden dolayı şaşmalarının fasit, bozuk bir tavır ve iddia olduğu sabit olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "اَكَانَ" kelimesinde hemze, hem taaccüp etmeyi kabul etmeme hem de muhatapları, o müşriklerin şaşırmış olmasından şaşmaya davet için getirilmiş bir hemzedir. "اَنْ اَوْحَيْنَا" ifadesi, "kâne"nin ismi, "aceben"

kelimesi de, haberidir. **İbn Abbas,** "acebun" şeklinde okuyarak, nekire olduğu halde "kâne"nin ismi; "اَنْ اَوْحَيْنَا" ifadesini de, marife olduğu halde, onun haberi kabul etmiştir. Bu tıpkı Arapların, يَكُونُ مِزَاجَهَا عَسَلٌ وَمَاءٌ "Bal ve su, onun mizacı olur" şeklindeki sözü gibidir. En güzel izah ise, "kâne"nin tam fiil kabul edilerek, "اَنْ اَوْحَيْنَا" ifadesinin "aceben" kelimesinden bedel kılınmış olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ اَكَانَ عِنْدَ النَّاسِ عَجَبًا "İnsanlar katında şaşılacak bir şey midir?" demeyip de, اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا ***"İnsanlar için şaşılacak bir şey midir?"*** buyurmuştur. Bu iki ifade arasındaki fark şudur: Cenâb-ı Hakk'ın "اَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا" buyruğunun manası, "Onlar onu, kendileri için şaşılacak bir şey addettiler ve uğursuzluğu, alayı ve şaşmayı ona yöneltmek gayesiyle de, hep onu dillerine doladılar ve gözlerini ona diktiler" şeklindedir. Halbuki, "اَكَانَ عِنْدَ النَّاسِ عَجَبًا" sözünde bu mana bulunmamaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"اَنْ اَوْحَيْنَا" ifadesindeki, fiil ile beraber "en" edatı, mastar takdirinde olup, "kâne"nin ismidir. Haberi ise, "aceben" kelimesidir. Burada haber, mübtedadan önce gelmiştir. Zira Araplar, (cümlede) en ehemmiyetli olanı başta zikrederler. Binâenaleyh bu âyette esas inkâr edilen ve yadırganan şey, onların şaşmalarıdır. Cenâb-ı Hakk'ın "اَنْ اَنْذِرِ النَّاسَ" buyruğundaki "en" edatına gelince, bu edat tefsir için gelmiş olan "en"dir. Çünkü, "evhaynâ" kelimesinde, "kulnâ" (dedik) manası bulunmaktadır. Bunun "enne"den hafifletilmiş "en" olması da mümkündür. Buna göre bu ifadenin aslı: "Durum şudur ki: Bizim sözümüz, 'İnsanları korkut ve uyar!' şeklindedir" manasında olmak üzere "اَنَّهُ اَنْذِرِ النَّاسَ" şeklindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, Resûlü'ne vahyettiğini beyan buyurunca, bundan sonra da ona ne vahyedildiğinin açıklamasını yapmıştır ki, bu da, inzâr ve müjdelemedir.

Uyarmaya gelince bu, bundan dolayı uygun olmayan şeyleri yapmaktan kaçınsınlar diye, kâfir ve fâsıklara karşı yapılır.

Tebşîr ise, tâatteki şevk ve istekleri artsın diye, itaat eden kimselere yapılır.

Bu âyette inzâr, müjdelemeden önce zikredilmiştir; zira, "tahliye" (التّخلية), (boşaltma), tahliye (التّحلية)den (süslemeden) öncedir. Yine uygun olmayan şeyleri gidermek ve yapmamak, uygun olanları yapmaktan, derece bakımından önce gelir.

ALTINCI MESELE: **Kademe Sıdk Tabirinin İzahı**

قَدَمَ صِدْقٍ *"bir kadem-i sıdk"* buyruğu hakkında, hem dilcilerin hem de müfessirlerin görüşleri bulunmaktadır.

Dilcilerin görüşlerine gelince, **Vâhidî, "el-Bâsit"** adlı eserinde şunları nakletmiştir: **Leys** ve **Ebu'l-Heysem: "Kadem"** kelimesi, **"sâbıka"** (öne geçmiş, daha önce bulunmuş) anlamındadır. Buna göre mana, "Onlar için daha önceden, Allah katında bir hayır yazılmıştır" şeklindedir. Nitekim şâir **Zû'r-rumme,**

وَاَنْتَ امْرُؤٌ مِنْ اَهْلِ بَيْتِ ذُؤَابَةٍ / لَهُمْ قَدَمٌ مَعْرُوفَةٌ وَمَضَاخِرٌ

"Sen, Züâbe hanesinin halkından bir kişisin; onların, herkesçe malûm olan hayırları ve övgü vesileleri vardır.." demiştir" demişlerdir.

Ahmed İbn Yahya: "Kadem" kelimesi, "senin hayır hususunda yaptığın her şeydir" derken, **İbnu'l-Enbârî, "kadem",** kendisine yönelinen ve kendisi hususunda asla bir tehir ve erteleme bulunmayan bir amel ve iş anlamındadır" demiştir.

Bil ki, "kadem" lafzının, bu manalara gelmesinin sebebi, çalışma ve öne geçmenin, ancak "kadem" (ayak) ile meydana gelmiş olmasıdır. Böylece netice, sebebin ismiyle isimlendirilmiş olur. Bu tıpkı, el ile verildiği için, nimete "yed" (el) denilmesi gibidir.

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hakk'ın, **"kademe sıdk"** tabirindeki, "kadem" kelimesinin, sıdk kelimesine muzâf kılınmasının manası nedir?" denilirse biz deriz ki:

Bunun faydası, onun değer ve üstünlüğünün fazlalığına ve onun, önde gelen şeylerden olduğuna dikkat çekmektir. Bazı kimseler de bu ifadenin **"makâme sıdk"** (doğruluk ve sıdk makamı) manasında olduğunu söylemişlerdir.

Müfessirlere gelince, bazıları bu tabiri, "sâlih ameller; bazıları, mükâfat manasına; bazıları da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefaati manasına hamletmişlerdir ki; **İbnu'l-Enbarî** bu ikincisini tercih ederek şöyle bir şiir nakletmiştir:

صَلِّ لِذِى الْعَرْشِ وَاتَّخِذْ قَدَمًا / يُنْجِيكَ يَوْمَ الْعِثَارِ وَالزَّلَلِ

"Arşın mâliki ve sahibi olan (Allah) için namaz kıl ve insanların ayaklarının sürçüp tökezleyecekleri o (mahşer) gününde seni kurtaracak olan bir şefaat (kadem) vesilesi edin."

YEDİNCİ MESELE

Kâfirlere, kendi içlerinden bir peygamber gelip, onları uyarıp müjdeleyip ve onlara Allah katından, O'nun hikmet ve fazlına uygun olan şeyleri getirince, onlar taaccüp ederek; اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ *"Besbelli bu, bir sihirbaz"* dediler. Yani, "Kendisinin bir peygamber olduğunu iddia eden şu kimse, bir sihirbazdır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, قَالَ الْكَافِرُونَ *"Kâfirler... dediler"* diye söze başlaması, فَلَمَّا اَنْذَرَهُمْ قَالَ الْكَافِرُونَ "Peygamber onları uyarınca, kâfirler dediler ki (...)" takdirindedir. **Kaffâl,** böylesi takdirlerin, Kur'an'da az olmadığını söylemiştir.

SEKİZİNCİ MESELE: **Müşriklerin Kur'an'a Sihir Demelerinin Manası**

İbn Kesir, Âsım, Hamza ve **Kisâî** kıraatlerine göre, Hz. Muhammed kastedilerek, "اِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ"; diğer kıraatlere göre ise, Kur'an-ı Kerim kastedilerek "اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ" şeklindedir.

Bil ki kâfirlerin, Kur'an-ı Kerim'i "sihir" diye nitelemeleri, onlar katında, Kur'an-ı Kerim'in değerinin büyüklüğüne, onun bir mu'cize olduğuna ve onların buna karşı durmalarının, muarazada bulunmalarının imkânsız olduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı onlar bu sözü söyleme ihtiyacını duymuşlardır.

Bil ki onların, Kur'an-ı Kerim'i sihir diye nitelemeye yönelmeleri, kötüleme gayesiyle olabileceği gibi, bir medih sadedinde zikretmiş olmaları da muhtemeldir. İşte bundan dolayı, müfessirler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları şöyle demişlerdir: Onlar bununla, Kur'an-ı Kerim'in, dışının süslü, güzel bir kelâm olmakla beraber gerçekte batıl ve aslı olmayan bir söz olduğunu iddia etmek istemişlerdir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: Onlar, Kur'an-ı Kerim'in fesâhatının mükemmel ve mislini meydana getirmek de imkânsız olduğu için, bu sözleriyle onlar, Kur'an-ı Kerim'in âdeta bir sihir gibi olduğunu kastetmişlerdir.

Bil ki onların bu iddiaları, son derece fasit ve yanlış bir söz olunca, (bunun cevabı) zikredilmemiştir. Biz bu sözün, son derece fasit ve yanlış olduğunu söyledik. Zira Hz. Peygamber, kendi hemşehrileri idi. Aralarında

doğup büyümüş, onlardan ayrılmamış ve onlardan başka hiç kimse ile içli dışlı olmamıştı. Mekke de, âlimler ve zekî kimseler beldesi de değildi ki, onun, onlardan sihri ve pek çok ilmi öğrendiği ve böylece de, böylesi bir Kur'an'ı izhar ettiği söylenebilsin! Durum böyle olunca da, Kur'an'ı büyü anlamına hamletmek son derece yanlış ve fasit iddia olmuş olur. Bundan dolayı, buna cevap verilmemiştir.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذٰلِكُمُ اللهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

"Şüphesiz ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş üzerinde hükümran olan, her işi yönetendir. Onun katında hiçbir kimse şefaatçi olamaz, meğer ki kendi izniyle olsun. İşte sizin Rabbiniz olan Allah budur. O halde O'na kulluk edin. Artık iyice düşünüp ibret almaz mısınız?" (Yûnus, 3).

Allah'a ve Ahirete Îman Esası

Bil ki, Allahu Teâlâ kâfirlerin, Hz. Peygamber'e verilen vahiy ve risâletten dolayı, iddialarını nakledip, sonra da bu taaccübü, "Mahlûkatın yaratıcısının, sâlih amellere mukabil onları mükâfatla; fâsit ve bâtıl amellere mukabil ukubet ve cezâ ile müjdeleyen bir peygamber göndermesinde, asla imkânsız görülecek bir şey bulunmadığını belirterek" ortadan kaldırınca, verilmiş olan bu cevabın mükemmel olması, ancak iki şeyi bildirmeye bağlı olmuştur:

a) Bu âlemin, kâhir, kâdir olan, emir, yasak ve mükellefiyetlerle ilgili hükümleri geçerli bir ilâhının bulunduğunun ispat edilmesi.

b) Vukû bulacağı peygamberlerce bildirilen mükâfat ve cezanın da gerçekleşebilmesi için haşr, neşr, ba's ve kıyâmetin ispat edilmesi. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, bu iki neticeyi gerçekleştirmeye delâlet eden hususu ele almıştır.

Ulûhiyyeti ispat demek olan birincisine gelince, Cenâb-ı Hak bunu, إِنَّ رَبَّكُمُ اللهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ *"Şüphesiz ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri yaratandır"* âyetiyle bildirmiştir. Meâdı, ahiret hayatını ise, *"Hepinizin*

dönüşü, ancak Allah'adır" (Yûnus, 4) âyetiyle bildirmiştir. Böylece bu tertibin, son derece güzel ve mükemmel olduğu sabit olmuş olur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İmkân Delili**

Biz bu kitapta ve aklî meselelere dair kitaplarda, yaratıcının varlığına delâlet eden delilin, ya "imkân" veya "hudûs" delili olduğunu, bu ikisinin de ya zâtlar yahut sıfatlar hakkında söz konusu olduğunu belirtmiştik. Bu sebeple, yaratıcının varlığına delâlet eden yolların toplamı dört olur. Bunlar, zâtların imkânı, sıfatların imkânı, zâtların hudûsu ve sıfatların hudûsudur. Bu dört şey, bazen gökler ve yıldızlar âlemi olan ulvî âlem, bazen de süflî âlem için nazar-ı dikkate alınır. Semavî kitaplarda ekseriya zikredilen deliller, gâh ulvî âlemin, gâh süfli âlemin halleri hakkında, sıfatların imkân ve hudûsuna tutunan delillerden ibarettir. Burada zikredilen de, ulvî âlemin, miktarları ve sıfatları hususunda imkân deliline sarılmaktır. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) Feleklerin kütlelerinin, bölünmeyen cüzlerden meydana geldiklerinde şüphe bulunmamaktadır. Her ne zaman durum böyle olursa, hiç şüphesiz o şey, bir yaratıcıya ve bir takdir ediciye muhtaç olmuş olur.

Birinci mukaddimenin izahı şöyledir: Feleklerin kütlelerinin, vehmî bir taksimata kabil olduğu hususunda şüphe yoktur. Aklî meselelerle ilgili eserlerde, vehmî taksimatı kabul eden her şeyin, cüzlerden ve kısımlardan meydana geldiğine işaret etmiştik, ve yine biz, felsefecilerin, "cismin, yani maddenin taksimi kabildir; ancak ne var ki o, aslında tek şeydir" şeklindeki iddialarının yanlış olduğuna da işaret etmiştik. Böylece, bu anlattığımız şeylerle, feleklerin kütlelerinin bölünmeyen cüzlerden meydana gelmiş oldukları sabit olmuş olur. Bunun böyle olduğu anlaşılınca da, onların bir yaratıcı ve bir takdir edene muhtaç olmaları gerekir. Bu böyledir, zira o kütleler, mürekkep olarak meydana gelince, (onu meydana getiren) cüzlerinin bir kısmı, o kütlenin içinde, bir kısmı da sathında bulunmuş olur. Halbuki o cüzler ve parçalar, tabiatları, mahiyetleri ve hakikatleri bakımından birbirine denktirler.

Felsefeciler de, "O feleklerin basit olduğunu, onların, karakterleri farklı olan cüzlerden meydana gelmelerinin imkânsız olduğunu" söyleyerek, bizim bu mukaddimemizin doğru olduğunu kabul etmiş olurlar. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki: O cüzlerin bir kısmının içte, bir

kısmının da dışta yer almaları, dışının içe, içinin de dışa dönmesi, mümkün olan bir iştir. Durum böyle olunca, o cüzlerin, terkip edilirken bazısını iç kısımda, bazısını da dışta bulunma haline tahsis eden müdebbir ve kâhir bir kudrete muhtaç olmaları gerekir. Böylece bu, o feleklerin terkipleri, şekilleri ve sıfatları hususunda alîm, kâdir ve hakîm bir müdebbire muhtaç olduklarına delâlet eder.

b) Feleklerin hareketlerinin bir başlangıcı bulunmaktadır. Durum her ne zaman böyle olursa, o felekler, hareketleri hususunda kâhir olan bir muharrike ve müdebbire muhtaç olurlar..

Birinci mukaddimenin doğruluğunun delili şudur: Hareket, bir halden diğer bir hale geçmek demektir. Bu hususiyet ve mahiyet, kendisinden intikâl edilen bir halin önceden bulunmasını gerektirir. Halbuki "ezel" kavramı, kendisinden önce bir şeyin bulunmasına zıttır. Binâenaleyh, hareket ile "ezel"i bağdaştırmak imkânsız olur. Böylece, feleklerin hareketinin bir başlangıcının bulunduğu sabit olmuş olur. Bu sâbit olunca da, şöyle denilmesi gerekir: Bu felekî kütleler ezelde yok idiler. Eğer var idiyseler bile, ancak ne var ki onlar, hareketsiz olup sükûn halindeydiler.

Bu iki takdir ve ihtimâle göre de, feleklerin hareketlerinin bir başlangıcı ve evveli bulunuyor demektir.

İkinci mukaddimeye gelince, o da şudur: Durum böyle olunca, onların, kâhir bir müdebbire muhtaç olmaları gerekir. Bunun delili şudur. Bu kütlelerin, ne daha önce, ne de daha sonra olmaksızın tam belirli vaktinde harekete başlamalarının, bir muhassisin tahsisi ve bir müreccihin tercihi ile olması gerekir. Bu müreccihin, mûcib-i bizzat (zâtı gereği mûcib) olması imkânsızdır. Aksi halde o hareket, o hareketi mûcib olanın o vakitten önce bulunmasından dolayı, o vakitten önce bulunmuş olurdu. Bu bâtıl olunca, bu müreccihin kâdir ve muhtar (irade sahibi) bir varlık olduğu sabit olur ki, zaten ispatlamak istediğimiz netice de budur.

c) Feleğin cüzleri, başka bir felekte değil, kendisinde mevcuttur. Diğer feleğin cüzleri de, bir başka felekte değil, kendisinde bulunmaktadır. Binâenaleyh bu cüzlerden her birinin, o feleklerden her birine mahsus olması, mümkin bir iştir. Binâenaleyh, bir müreccihin olması gerekir. Bu sebeple de, bir önceki izahın aynısı, yine burada da söz konusu olur. Allahu Teâlâ'nın, bu âyette ele almış olduğu bu delilin izahı işte budur.

Âyetle İlgili Bazı Soruların Cevapları

Âyetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Malum Şeyi İfade Eden "Ellezî" Kelimesinin Buradaki Manası

Birinci soru: "الَّذِى" kelimesi, bir şey, malûm bir kaziyye ile tarif edilmeye çalışılırken, müfret (tekil) bir şeye işâret etmek üzere konulmuş bir kelimedir. Bu tıpkı sana, **"Zeyd** kimdir?" diye sorulup da, senin de الَّذِى اَبُوهُ مُنْطَلِقٌ "O, babası gidendir" demen gibidir. Bu tarif ancak, onun babasının gitmesi, dinleyen kimseler tarafından malum olduğu zaman yerinde bir ifade olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada, *"Şüphesiz ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratandır"* buyurunca, bu ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, gökleri ve yeri altı günde yaratmış olmasının muhataplarca bilinen bir şey olması halinde yerinde olur. Halbuki Araplar, bunu bilmiyorlardı. O halde bu tarif, nasıl makul ve yerinde olur?

Cevap: Bu söz, Yahudi ve Hıristiyanlar nezdinde meşhûr ve malum bir sözdür. Çünkü bu, onların **Tevrat** diye iddia ettikleri kitabın başında yer almıştır. Bu, Yahudi ve Hıristiyanlarca meşhur olup, Araplar da onlarla temas halinde olunca, Arapların bu meseleyi Yahudî ve Hıristiyanlardan duymuş olmaları aşikâr bir durumdur. İşte bundan dolayı, bu tarif güzel ve yerinde olmuştur.

Yaratılış Günlerine İşaret Etmenin Manası

İkinci soru: Allah'ın, gökleri ve yeri yarattığı günlerin beyan edilmesindeki fayda nedir?

Cevap: Allahu Teâlâ, bütün âlemi, göz açıp kapama müddetinden daha az bir süre içinde yaratmaya kâdirdir. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Âlem, parçalanmayan cüzlerden meydana gelmiştir. Parçalanmayan cüzlerin icadı ise, ancak bir anda mümkündür. Zira biz, o cüz'ün bir süre içinde meydana geldiğini farzedersek, bu süre, hiç şüphesiz birbirini takip edip izleyen anlara bölünmüş demektir. Binâenaleyh, o ilk anda bu icâda dair bir şey meydana gelmiş midir, gelmemiş midir? Eğer, o ilk anda, ona dair herhangi bir şey meydana gelmemişse, bu îcat süresinin dışında kalır. Yok eğer o anda bir şey îcat edilmiş, ikinci anda da başka bir şey îcad edilmişse, bu durumda sen bak, eğer bunlar parçalanmayan o cüzden meydana gelmiş iki cüz iseler, bu durumda parçalanmayan o cüz, parçalanmış olur ki, bu imkânsızdır. Yok, eğer başka bir şey ise, bu durumda,

parçalanmayan cüz'ün icadı, ancak tek bir anda ve tek bir defada olmuş olur. Bütün cüzlerin icat edilmesi hususundaki söz, böyledir. Böylece Allah'ın bütün âlemi, tek bir defada yaratmaya kâdir olduğu sabit olmuş olur. Keza Cenâb-ı Hakk'ın, bütün âlemi tedricî olarak yaratmaya kâdir olduğunda da şüphe yoktur.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Burada iki görüş bulunmaktadır:

a) **Âlimlerimizin görüşü:** Buna göre, Allah, her ne irade ederse o şey güzel olur. O'nun fiillerinden hiçbirisi, hikmet ve fayda gözetilme sebebine bağlanamaz. Bu görüşe göre, "Allah, âlemi niçin altı günde yaratmıştır da, onu bir anda yaratmamıştır?" diyenlerin sözü sakıt olmuş olur. Zira biz diyoruz ki, her şey O'nun san'atı ve yapmasıdır. O'nun yapmasının ve fiilinin sebebi yoktur. O'nun hüküm ve fiillerinden hiçbirisi, herhangi bir sebebe bağlanamaz. Böylece bu soru, düşmüş olur.

b) **Mu'tezile'nin görüşü: Mu'tezile,** Allah'ın fiillerinin, birtakım fayda ve hikmeti kapsaması gerektiğini iddia eder. İşte bu noktada **Kâdî,** şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, gökleri ve yeri bu muayyen bir müddet içinde yaratmasının, bazı mükellefler hakkında, daha fazla ibret almaya sebep olması uzak bir ihtimal değildir." **Kâdî,** sözüne devamla şöyle der: "Buna göre, "Bu ibret alan kimdir? İbret alma ciheti nedir?" denilirse, deriz ki: İbret alanın, Allah'ın gökleri ve yerleri yaratmadan önce veya onlarla beraber yarattığı canlılardan, mutlaka bir mükellefin veya mükellef olmayanın olması gerekir. Aksi halde yerlerin ve göklerin yaratılması, abes olmuş olur.

Şâyet, "Cenâb-ı Hakk'ın, yeri ve göğü, henüz yaratmamış olup, sonra yaratacağı birtakım canlılardan dolayı yaratmış olması mümkün değil midir?" denilirse, biz deriz ki: Bir şeyi elden kaçırma korkusu yoktur. Binâenaleyh O'nun, daha sonra meydana gelecek birtakım canlılar için, kendisinden hiç kimsenin faydalanmadığı bir şeyi, daha önceden yaratmış olması caiz değildir. Bu ancak, birtakım şeylerin mukaddimeleri hakkında, bizim tarafımızdan yapılması doğru olan bir şeydir. Çünkü biz, elden kaçırma, yapamama, kusur etme endişesini taşırız. Bu sabit olunca, haberde, "Melekler, yerlerin ve göklerin yaratılmasından önce yaratılmışlardı" şeklinde yer alan husus doğru olmuş olur.

Gökler ve Yer Yaratılmadan Melekler Nerede İdi?

Hâl böyle olunca şâyet, "O melekler için, mutlaka işgal etmeleri gerekli olan bir yerin bulunması gerekir? Binâenaleyh gökler ve yerler yaratılmadan

önce mekânın bulunması söz konusu değildir. O halde onların, mekânsız olarak var olmaları nasıl mümkün olur?" denilirse, biz deriz ki:

"Arşı, gökleri ve yeri, yerlerinde durdurmaya kâdir olan zât, o melekleri işgal edecekleri o yerlerde, o boşluklarda, kudret ve hikmetiyle tutmaktan nasıl aciz olabilir?

Bu hususdaki ibret alma cihetine gelince, burada bir ibret alan söz konusu olunca, onun görüp müşahede ettiği şeylerle gitgide ibret almasının daha kuvvetli olması imkânsız değildir. Bunun delili şudur: Bu şekilde meydana gelen şey, mutlaka onun hür ve irâde sahibi olan hakîm bir fâil tarafından yaratıldığına delâlet eder. Ama, bir anda yaratılanlara gelince, o şey buna delâlet etmez."

Âyetteki Günler Dünya Günü müdür?

Üçüncü soru: Bu günler, dünya günleri gibi mi, yoksa **İbn Abbas**'tan rivâyet edilen, "Onlar, her günü sizin saydığınız bin yıla tekabül eden, âhiret günlerinden altı gündür" demesi gibi midir?

Cevap: Kâdî şöyle der: "Bu hususta görünen odur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, yer ile göğü yarattığı müddeti, kullarına bildirmesidir. Bunun bir tarif olması, ancak bu müddetin malûm günler olması halinde mümkündür."

Birisi şöyle diyebilir: "Tarif, **Tevrat** ve **İncil**'de ele alınan günler ile yapılıp, burada bahsedilen de, dünya günleri değil, âhiret günleri olunca, bu, tarifin doğruluğunu zedelemez."

Güneş Yaratılmadan Önce Gün Kavramı Neyi İfade Eder?

Dördüncü soru: "Bu günler ancak, güneşin doğup batmasına göre değer kazanır. Halbuki bu mana, güneş yaratılmadan önce söz konusu olamaz. O halde bu tarif, nasıl düşünülebilir?"

Cevap: Bu tarif, şu itibarla hâsıl olur: "Göklerin ve yerin yaratılışı bir zaman müddeti içinde olmuş olsaydı ve şâyet dönen felekler, güneş ve ay bulunmuş olsaydı, o müddet, altı güne tekabül ederdi" demektir.

Zaman, Ezelî Olabilir mi?

Birisi şöyle diyebilir: "Bu, âlemin, zarfında meydana geldiği ve âlem yaratılmadan önce bulunan bir müddetin bulunmasını iktizâ eder ki, bu da (müddetin) kadîm olması sonucunu doğurur."

Cevap: O müddet mevcut olmayıp, farazi ve vehmîdir. Bunun delili şudur: O muayyen müddet, hâdistir. Onun hâdis olması, başka bir zamana muhtaç olmaz. Aksi halde, sınırsız ve sonsuz zamanların kabul edilmesi gerekir ki, bu imkânsızdır. Binâenaleyh onların, zamanın hâdis olması hususunda söyledikleri her şeyi biz, âlemin hâdis olması hususunda öne sürüyoruz.

Gün Sadece Gündüzden mi İbarettir?

Beşinci soru: "Gün" sözüyle bazen, gecesiyle birlikte olan gün, bazen de sadece gündüz kastedilir. O halde bu âyetle, bu ikisinden hangisi kastedilmiştir?

Cevap: Arapçada genel olarak "yevm" (gün) sözüyle, gecesiyle beraber olan gün kastedilir.

İKİNCİ MESELE: **Allahu Teâlâ'nın Arş'a istivâsı**

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"Sonra Arş üzerinde hükümran oldu"* âyetine gelince, bu hususta birkaç konu bulunmaktadır:

1) Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, Arş üzerinde oturmuş, karar kılmış olduğu zannını uyandırır. Bu hususta tafsilatlı açıklama, Tâhâ Sûresi'nin başlarında geçmiştir. Ancak ne var ki biz burada, kısa bir açıklama ile yetiniyor ve şöyle diyoruz: Âyet-i kerimeyi zâhirine hamletmek mümkün değildir. Bunun böyle oluşunun delilleri şunlardır:

a) "Allah'ın Arş'a istiva etmesi", Arş'ın olmaması halinde düşeceği ve aşağıya doğru inecek bir biçimde ona yaslanmış ve onun üzerinde karar kılmış olması demektir. Bu bizim tıpkı, "Falanca, koltuğuna dayanmıştır" dediğimizde, bu sözden, böyle bir mananın anlaşılmasına benzer. Ancak ne var ki, bu mananın kabul edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, Arş'a muhtaç olmasını ve Arş'ın olmaması halinde O'nun düşmesini ve aşağıya doğru inmesini gerektirir ki, bu imkânsızdır. Çünkü Müslümanlar, Arş'ı tutanın ve onu muhafaza edenin, Allah olduğu hususunda mutabıktırlar. Hiç kimse, Allah'ı tutanın ve O'nu koruyanın Arş olduğunu söylememiştir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra Arş üzerinde hükümran oldu"* buyruğu, O'nun, daha önce Arş'a dayanmadığına delâlet eder. Bu da, Allahu Teâlâ'nın bir halden başka bir hale geçtiğini gösterir. Bir halden başka bir hale geçen her varlık "muhdes" olur. Oysa, Allahu Teâlâ hakkında bu, ittifakla bâtıldır.

c) O vakitte "istivâ" meydana gelince, bu, Allahu Teâlâ'nın o vakitten önce bir hareket ve kımıldanış içinde olmasını gerektirir. Halbuki bütün bunlar, sonradan meydana gelmiş olan şeylerin niteliklerindendir.

d) Âyetin zâhiri, Allahu Teâlâ'nın, gökleri ve yeri yaratmasından sonra Arş'a istiva ettiğine delâlet eder. Zira, "sümme" (sonra) kelimesi, terahiyi, sonralığı gerektirir. Bu da, Allahu Teâlâ'nın Arş'ı yaratmadan önce Arş'tan müstağni olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, Allah Arş'ı yarattığı zaman, O'nun hakikat ve zâtının istiğna halinden, muhtaç olma haline dönüşmesi imkânsız olur. Dolayısıyla Allah'ın, Arş'ı yarattıktan sonra da Arş'tan müstağni olarak kalması gerekir. Böyle olan herkesin, Arş üzerinde karar kılmış olması imkânsız olur. Bu sebeple, yapılan bütün bu izahlarla, bu âyeti, zahirî manasına hamletmenin, ittifakla mümkün olmadığı sabit olmuş olur. Bu böyle olunca da, bununla, Allah için bir mekân ve bir cihetin ispat edilmesi hususunda istidlâl edilmesi imkânsız olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müslümanlar, göklerin üstünde Arş denilen büyük bir cismin bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Bu âyette bahsedilen Arş ile, bu gökler üzerindeki Arş mı, yoksa başka bir Arş mı kastedilmiştir? İşte bu hususta iki görüş vardır:

Arş'tan, Göklerin Binasını Anlayanlar

Birinci görüş: Bu, **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin tercih ettiği görüştür. Buna göre, âyetteki "Arş"tan maksat bu olmayıp aksine Hak Teâlâ'nın bu beyanı ile, Cenâb-ı Hakk'ın gökleri ve yeri yaratırken, göğün tavanını ve boyunu yükseltmesi, yani yüksek olarak yaratması murat edilmiştir. Çünkü her binaya "Arş", onu yapana da "Âriş" denir. Nitekim Allahu Teâlâ, *"Ağaçlardan ve insanların yapacakları* (يَعْرِشُونَ) *çardaklardan evler, kovanlar edin"* (Nahl, 68) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Allah bir kasabadan bahsederken *"Nice memleketler vardır ki, arşları, yani tavanları, duvarları üstüne* çökmüştür" (Hacc, 45) buyurmuştur. Bu ifade ile, o memleketlerin binaları sağlam ve tavanları ayakta olmasına rağmen, artık, içlerinde hiç kimsenin yaşamadığı kastedilmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, *"O'nun Arş'ı su üstünde idi"* (Hûd, 7) buyurmuştur ki burada "arş"tan maksat "bina"dır. Allahu Teâlâ, kendi kudreti hususunda daha fazla hayranlık verici olduğu için bunu zikretmiştir. Çünkü bir bina yapan kimse, onun yıkılmaması için, sudan uzak, sert ve katı toprak üzerinde kurar. Allahu Teâlâ ise, aklı

olan kimselere kudretini ve mükemmel ululuğunu bildirmek için, gökleri ve yeri su üzerine binâ etmiştir. "Arş üzerine istiva", kahren onun üzerine hükümran olmak demektir. Bunun delili, *"(O Allah), bütün mahlûkatı sınıf sınıf yaratmış, sırtlarına oturup karar kılasınız, sonra üzerlerine yerleşince, kalplerinizle Rabbinizin nimetini iyice düşünesiniz diye, sizin için gemilerden ve hayvanlardan bineceğiniz şeyleri yaratmıştır"* (Zuhruf, 12-13) âyetidir. **Ebu Müslim** sözüne şöyle devam eder: "Böylece âyetin lafzının bu zikrettiğimiz manaya muhtemel olduğu sabit olmuş olur. Bundan dolayı diyoruz ki lafzı bu manaya hamletmek gerekir.

Bu "Arş"ı, gökteki Arş manasına hamletmek câiz değildir. Bunun delili şudur: Bir yaratıcının varlığına getirilen delilin, bilinen ve görülebilen bir şey olması gerekir. Gökteki Arş ise böyle değildir. Ama göklerin ve yerin kütlesi, görünen ve müşahede edilen şeylerdir. Binâenaleyh bunların çeşitli durumlarını, hakîm olan bir yaratıcının varlığına delil getirmek mümkün, makul ve yerinde bir iş olur." **Ebu Müslim,** daha sonra şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz ki sizin Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratandır"* buyruğu, bu varlıkların kütlelerini yarattığına; *"Sonra Arş üzerine istiva etti"* ifadesinin de, o gökleri ve yeri yüksek yarattığına ve onlara kendilerine uygun şekiller verdiğine bir işaret olması da bu hususu destekler. İşte bu izaha göre bu âyet, Hak Teâlâ'nın, *"Sizi tekrar yaratmak mı daha güçtür, yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah bina etmiştir ve onun boyunu o yükseltmiştir"(*Nâziât, 27-28) buyruğuna da uygun olmuş olur.

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde önce gökleri yarattığını, ikinci olarak da onların boyunu yükseltip, onlara bir bir nizam verdiğini bildirmiştir. İşte burada da böyledir O, *"gökleri ve yeri altı günde yarattı"* buyurarak, onların kendilerini yarattığını; sonra *"Arş üzerine istiva etti"* buyruğu ile de, gökleri ve yeri yükselttiğini, onlara uygun şekiller verip nizama koyduğunu kastetmiştir."

Arş "Göklerin Üstünde Olup Göremediğimiz Cisimdir" Diyenler

İkinci görüş: Müfessirlerin ekserisine ait olan, meşhur ve yaygın görüşe göre, âyette bahsedilen Arş'tan murat, gökler üstündeki o büyük cisimdir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın: *"Sonra Arş üzerine istiva etti"* âyetinin, "Allah, Arş'ı, gökleri ve yeri yarattıktan sonra yarattı" manasına gelmesi mümkün değildir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın bir başka âyette, *"O'nun Arş'ı su üstünde idi"* (Hûd, 7) buyurmuş olmasıdır. Bu,

Allahu Teâlâ'nın Arş'ı, göklerden ve yerden önce yaratmış olduğunu gösterir. Aksine bu âyeti, başka bazı manalarla tefsir etmek gerekir. Bu manalardan biri şudur: "Allah, Arş'a istiva etmiş olarak işleri idare eder."

Bir **üçüncü görüş** de şudur: Arş'tan maksat, mülk, yani hâkimiyettir. Nitekim فُلَانٌ وَلَّى عَرْشَهُ "Falanca tahta çıktı, yani hâkim oldu" denilir. Buna göre âyetteki, *"Sonra o, Arş üzerine istiva etti"* buyruğundan maksat şudur: "Allahu Teâlâ gökleri ve yeri yaratıp, felekler ve yıldızlar dönmeye başlayıp, onların dönmesi ile de dört mevsimi, madenler, bitkiler ve canlılara ait çeşitli durumları yaratınca, bütün bu mahlûkatın ve kâinatın varlığı hasıl olmuştur." Velhasıl Arş, mülk demek olup, Allah'ın mülkü de mahlûkatının varlığından ibaret olup, O'nun mahlûkatının varlığı da, gökleri ve yeri yaratmasından sonra meydana gelince, pek yerinde olarak, terâhî (zaman itibarı ile sonralık) ifade eden "sümme" kelimesinin ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ âyetinin başına gelmesi doğru ve yerinde olmuştur. Allahu Teâlâ, maksadını en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki "يُدَبِّرُ الْاَمْرَ" buyruğu "O, hikmetinin gereğine göre hüküm ve takdir eder ve işlerinde isabetli olan şeylerin bulunması, uygun olmayan şeylerin var olmaması için, işlerinin neticelerini ve sonuçlarını düşünen kimsenin davrandığı gibi davranır" demektir. Âyetteki "emr" kelimesi ile, durum ve hal manası kastedilmiştir, yani "Allah, mahlûkatın, göklerin ve yerin melekûtunun hallerini idare eder" demektir. Buna göre eğer, "Bu cümlenin, âyet içindeki yeri nedir?" denirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri altı günde yaratıcı olması ve Arş'a istiva etmiş olması ile, azametinin ve ululuğunun sonsuzluğuna işaret etmiştir. Sonra da bunların peşi sıra, ulvî ve süflî âlemde meydana gelen bütün iş ve hadiselerin ancak kendi takdiri, tedbiri, hükmü ve kazası ile meydana geldiğine işaret etmek için de bu cümleyi getirmiştir. Binâenaleyh bu, Allahu Teâlâ'nın kudretinin, hikmetinin, ilminin, ihatasının ve tedbirinin sonsuzluğuna, kendisinin bütün mümkinât âleminin yaratıcısı olduğuna ve her türlü ihtiyacın varıp kendisine dayandığına bir delil olmuş olur.

"Şefaaf"ten Maksat

Hak Teâlâ'nın مَا مِنْ شَفِيعٍ اِلَّا مِنْ بَعْدِ اِذْنِهِ *"Onun katında hiçbir kimse şefaatçi olamaz, meğer ki kendi izniyle olsun"* ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Meşhur olan bu görüşe göre, bundan murat, "Allahu Teâlâ'nın her şeyi yaratması ve idare etmesi, hiçbir şefaatçinin şefaati ve müdebbirin tedbiri ile olmaz ve hiç kimse O'nun izni olmadan herhangi bir hususta O'ndan şefaat dileme (aracı olma) cesaretini gösteremez. Çünkü hikmetli ve doğru olan işi en iyi bilen Allahu Teâlâ'dır. Binâenaleyh o insanların, doğru ve uygun olduğunu bilemedikleri şeyi Allah'tan istemeleri doğru olmaz" manasıdır. Buna göre eğer, **"Şefaatçi"** sözünün, "yaratmaya başlama" hususu ile birlikte zikredilmesi nasıl uygun düşer? Bunun ancak kıyamet halleriyle ilgili yerlerde zikredilmesi uygun olur" denilirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Bu âyetin muhatabı olan o kâfirler, "Putlar, Allah katında bize şefaat edecekler" diyorlardı. Binâenaleyh bu âyetten maksat, onların bu sözlerini yüzlerine çarpmaktır. Bu tıpkı, *"O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta dururlar. Rahman Allah'ın izin verdiği kimselerden başkası o gün konuşamaz"* (Nebe', 38) âyetinde ifade edildiği gibidir.

2) Şöyle de denilebilir: Allahu Teâlâ, kendisinin, ortağı ve karşı geleni olmaksızın, âlemin üzerinde yegâne tasarruf eden ilah olduğunu beyan edince, *"Her işi yönetendir"* buyurarak, mebde' (dünya) işini; *"Onun katında hiçbir kimse şefaatçi olamaz"* ile de me'âd (ahiret) işini beyân etmiştir.

3) Şu da denebilir: Allahu Teâlâ, âlemin yaratılışının başlangıcında, işleri yönetmeyi en güzel bir biçimde yapmıştır, faydaları gözetmiştir. Halbuki o durumda, faydaları elde etmek için şefaatçilik eden kimse de yok idi. Binâenaleyh bu, âlemin ilahının, kullarını görüp gözettiğine, onlara ihsanda bulunduğuna, onlar için iyilik irâde edip, onlara rahmet eden bir zat olduğuna delâlet eder. Öyle ise Hak Teâlâ'nın, bu vasıflarda olması (iyilik etmesi için) bu hususlarda bir şefaatçinin bulunmasına gerek yoktur.

İkinci görüş: Bu, **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin görüşüdür. O şöyle demiştir: Âyetteki **"Şefî"**, "ikinci" manasınadır. Bu, "vitr"in (tek olanın) zıddı olan, "şef' " kelimesinden alınmıştır ve tıpkı "ferd" (tek) ve "zevç" (çift) lafızları gibidir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Allahu Teâlâ gökleri ve yeri O'nunla birlikte O'na yardım eden bir ortak olmaksızın, tek başına yaratmıştır. Daha sonra melekleri, cinleri ve insanları yaratmıştır." Âyetteki, *"(Bu şefaat) meğer ki kendisinin izniyle olsun"* buyruğu ile bu mana kastedilmiştir. Yani "Meydana gelen ve varlık âlemine giren herkes, ancak

Cenâb-ı Hakk'ın ona "Kün" (ol) demesinden sonra var olmuş ve hasıl olmuştur" demektir.

Bil ki Allahu Teâlâ bu delilleri beyân edip, bu halleri enine boyuna açıklayınca, âyeti, ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ *"İşte sizin Rabbiniz olan Allah budur. O halde O'na kulluk edin"* buyruğu ile bitirmiştir. Cenâb-ı Hak böyle buyurarak, ibadetin ancak zâtı için yapılmasının uygun düşeceğini beyan buyurmuş ve bahsettiği bütün nimetleri verenin kendisi olmasından ötürü, her türlü ibâdete de ancak kendisinin müstahak olduğuna dikkat çekmiştir.

Daha sonra da, kesin ve çok açık o deliller üzerinde tefekkür edilmesinin gerektiğini göstermek için, اَفَلَا تَذَكَّرُونَ *"Artık iyice düşünüp ibret almaz mısınız?"* buyurmuştur. Bu da, Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünmenin ve mahlûkattan, O'nun ululuğuna, izzetine ve azametine deliller çıkarmanın, en yüksek bir makam ve en mükemmel bir derece olduğuna delâlet eder.

اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا ۖ وَعْدَ اللّٰهِ حَقًّا ۚ اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ ۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

"Hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Allah, bunu size bir hak olarak va'detmiştir. Halkı ilk defa dirilten, sonra imân edip sâlih ameller işleyenlere, adaleti ile mükâfat vermek için, yine huzuruna döndürecek olan hiç şüphesiz O'dur. Kâfirler için ise, küfürlerinde ayak diretmeleri yüzünden, kaynar sudan bir içki ve acıklı bir azap vardır" (Yûnus, 4).

Âhiretin Varlığını İspat

Bil ki Hak Subhanehû ve Teâlâ, mebde'in (ilk yaratılışın) varlığına delâlet eden delilleri ele alınca, bunun peşinden me'âd'ın (âhiretin) doğruluğuna dâir olan delilleri getirmiştir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Haşri İnkâr Kolay Değildir**

Bu, haşrın ve neşrin inkâr edilmesinin, bedîhi bir ilim olmadığının izahı hakkındadır. Buna şunlar delalet etmektedir:

a) İnsanlar, haşrın ve neşrin olup olmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İnsanların çok büyük bir kısmı, onun mümkün olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, din sahibi olan insanların hemen hemen hepsidir. İmkansız olduğu açık olarak bilinen bir hususta, bir ihtilafın meydana gelmesi de imkansız olur.

b) Biz, akl-ı selimimize başvurup, ona birin iki sayısının katı olduğunu ve bu kaziyyeyi sunduğumuzda, imkansız olma kuvveti bakımından bu kaziyyeyi, birinci kaziyye gibi bulamayız.

c) Biz, nefs-i nâtıkanın (ruhun) varlığını ya kabul eder, yahut etmeyiz. Eğer kabul ediyorsak, bu problem tamamıyla ortadan kalkmış olur. Çünkü nefs-i nâtıkanın birinci defada bedenle ilgisi imkansız olmadığı gibi, ikinci defada (âhirette) onun bedenle ilgisi imkansız olmaz. Biz nefs-i nâtıkayı kabul etmesek de bu ihtimal vardır. Çünkü Hak Teâlâ'nın o bölünmüş parçaları ikinci defa bir araya getirerek, önceki şekliyle o insanı yeniden yaratacağını söylemek uzak bir ihtimal değildir.

d) Hak Teâlâ haşrın ve neşrin mümkün olduğuna delâlet eden pek çok misaller zikretmiştir. Biz, onları burada şöylece topluyoruz:

Haşrin Numuneleri:
Birinci Kısım Misaller

Birinci misal: Biz, sonbaharda yeryüzünü zelil ve perişan, yazın sıcağının şiddetinden ötürü kendisine kuraklık hükümran olmuş bir vaziyette görüyoruz. Cenab-ı Hak daha sonra, kışın ve baharın yere yağmurlar indiriyor ve böylece o yer, bu halinin peşinden çeşitli çiçeklerle ve harikulâde pırıltılarla bezenmiş bir hale dönüyor. Nitekim Cenâb-ı Hak:

1) *"Allah, rüzgârları salıverip de bulutları harekete getirendir. Derken biz, o bulutları ölü bir toprağa sürüp, onunla yeryüzünü, ölümünün ardından canlandırmışızdır. İşte ölülerin dirilmesi de böyledir"* (Fatır, 9);

2) *"Senin hakikaten boynunu bükmüş gördüğün yeryüzü de O'nun âyetlerindendir. Fakat biz üzerine suyu indirdiğimiz vakit o, harekete gelir, kabarır"* (Fussilet, 39);

3) *"Allah, hakkın tâ kendisidir. Hakikaten ölüleri o diriltiyor"* (Hacc, 6).

4) *"Allah'ın, yukarıdan bir su indirip de onu yeryüzünde menba'lara (kaynaklara) sevk ettiğini, sonra onunla türlü renklerde ekinler (nebatlar yetiştirip) çıkardığını, sonra onları kuruttuğunu görmedin mi? Nihâyet sen onları sapsarı bir hale gelmiş görürsün. Sonra da Allah onu kuru bir kırıntı yapıyor. Muhakkak ki bunda temiz akıl sahipleri için bir ibret var"* (Zümer, 21) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, *"Bunda temiz akıl sahipleri için bir ibret var"* buyruğu ile, âhiret işine dikkat çekmiştir.

5) Yine O, *"Sonra onu öldürüp kabre soktu. Daha sonra, dilediği zaman da onu tekrar diriltecek. Doğrusu o insan, Allah'ın emrettiği şeyleri yerine getirmemiştir"* (Abese, 21-24) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: اِذَا رَاَيْتُمُ الرَّبِيعَ فَاَكْثِرُوا ذِكْرَ النُّشُورِ *"İlkbaharı gördüğünüz zaman, haşrı-neşri (ölümden sonra dirilmeyi) daha çok hatırlayıp anınız."* İlkbaharla dirilme arasındaki benzerlik, ancak bizim bahsettiğimiz yöndendir.

İkinci misal: Her birimiz, kendimizde fazla kilo alma sebebi ile bir büyüme; zayıflama sebebi ile de bir noksanlaşma, küçülme hissederiz. Sonra insanın, yine kilo almak suretiyle, zayıflıktan önceki durumuna döndüğünü biliriz. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Kısmen olması caiz ve mümkün olan bir şeyin, tamamen olması da imkansız değildir. Bu da sabit olunca, yeniden dirilmenin imkansız olmadığı ortaya çıkmış olur. İşte Cenâb-ı Hak, *"Sizi, bilemeyeceğiniz bir yaratılışta ve şekilde tekrar yaratacağız"* (Vâkıa, 61) ifadesi ile buna işaret etmiştir. Bu, "Hak Teâlâ önce zatlarınızı yaratmaya, sonra da yaşarken sizler kilolandığınızın ve zayıfladığınızın farkında olmaksızın azar azar ikinci kez, o (artan-eksilen) cüzlerinizi yaratmaya kadir olduğuna göre, O'nun için kabirde çürüdükten sonra kıyamette toplamak için sizi yeniden diriltmesinin imkansız olmayacağına da kesinkes hükmetmek gerekir.

İlkin Yaratan, Diriltmeye Haydi Haydi Kâdirdir

Üçüncü misal: Allahu Teâlâ, bizi, daha önce bir örneğimiz, modelimiz olmadığı halde, doğrudan doğruya yaratmaya kâdir olduğuna göre, O'nun ilk yaratması varken (yani ilk örnek varken), bizi yeniden yaratmaya haydi haydi kâdir olur. Cenâb-ı Hak bu hususu pek çok âyetinde beyan buyurmuştur:

1) *"Halkı ilkin dirilten, (yine kendisine) geri çevirecek olan şüphesiz O'dur"* (Yûnus, 4);

2) *"De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek"* (Yasin, 79);

3) *"Andolsun ki birinci yaratılışınızı bildiniz. Fakat (tekrar yaratılacağınızı da) düşünmeli değil misiniz?"* (Vakıa, 62);

4) *"Yoksa biz ilk yaratıştan acz mi gösterdik ki tekrar diriltmekten âciz olalım? Hayır, onlar bu yeni yaratıştan şüphe içindedirler"* (Kâf, 15);

5) *"İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor? O, (rahme) dökülen meniden bir damla su değil miydi... Bütün bunları yapan Allah, ölüleri tekrar diriltmeye kâdir değil midir? (Elbette kadirdir)"* (Kıyame, 36-40);

6) *"Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra dirilme hususunda bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkak ki biz sizin aslınızı topraktan yarattık... Kıyamet elbet gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur. Muhakkak Allah kabirlerde olan kimseleri de diriltip kaldıracaktır"* (Hacc, 5-7). Bu âyette Cenâb-ı Hak, haşrın olacağına şunları delil getirmiştir:

a) O, ilk yaratılışı, ikinci yaratılışa (tekrar yaratmaya) delil getirmiştir ki, bu âyetteki *"Eğer siz öldükten sonra dirilme hususunda bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkak ki biz sizin aslınızı topraktan yarattık"* buyruğundan anlaşılmaktadır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: "İlk yaratma, bu cisimlerin birtakım hallerden, diğer birtakım hallere geçmesi ile meydana gelince, ikinci yaratılışın, birbirini takip eden pek çok değişme ve farklılaşmadan sonra meydana gelmesi niçin mümkün olmasın?"

b) Allahu Teâlâ bunu, ölü, kupkuru yeryüzünü diriltmesine benzetmiştir.

c) Hak Teâlâ, hakkın tâ kendisidir. O, ancak kudreti, ilmi ve hikmeti tam ve kâmil bir varlık olması halinde böyle olur. Haşrın ve neşrin mümkün olduğu hususunda, bu âyetten çıkarılan izahlar bunlardır.

7) *"De ki: "Gerek bir taş gibi çetin, gerek bir demir gibi kuvvetli olun, yahut göğüslerinizde (akıllarınızca) büyüyen herhangi bir halk olun, (mutlaka diriltileceksiniz). Onlar, "O halde bizi kim geri çevirecek (tekrar yaratacak?)" diyecekler. De ki: "Sizi ilk defa yaratmış olan (diriltecektir)"* (İsra, 50-51).

İnsandan Daha Büyük Mahluklar?

Dördüncü misal: Allahu Teâlâ, cüssece insanlardan daha büyüklerini yaratmaya kâdir olduğuna göre, insanları yeniden yaratamayacağı nasıl söylenebilir? Çünkü en zor iş bile kendisine kolay olan bir kimseye, basit

ve önemsiz olan bir iş, haydi haydi kolay gelir. İşte bu mana, pek çok âyette ifade edilmiştir:

1) *"Gökleri ve yeri yaratan Allah, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir?"* (Yâsin, 81);

2) *"Gökleri ve yeri yaratmış ve onları yaratmaktan dolayı yorulmamış olan Allah, ölüleri de diriltmeye kâdirdir"* (Ahkaf, 33);

3) *"Sizi tekrar yaratmak mı daha güç, yoksa göğü yaratmak mı?"* (Naziât, 27).

Uykudan Sonra Canlanma

Beşinci misal: Haşr ve neşrin mümkün olduğuna, uykudan sonra uyanma da delil teşkil eder. Çünkü uyku ölümün kardeşidir. Uyanma ise, öldükten sonra dirilmeye benzer. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün ne elde ettiğinizi bilen, sonra sizi o zaman (diriltircesine) uyandıran O'dur"* (En'am, 60) buyurmuş ve sonra bunun peşi sıra ölüm ve öldükten sonra dirilmeden bahsederek, *"O, kullarının üzerinde yegâne hâkimdir. Size bekçi melekler yolluyor. Nihâyet herhangi birinize ölüm geldiği zaman, o elçilerimiz, en ufak bir ihmalde bulunmaksızın onun ruhunu alırlar. Sonra görürsün ki bunlar, bütün işlerine hak ve adl ile mâlik olan Allah'a döndürülmüşlerdir"* (En'am, 61-62) buyurmuştur. Allahu Teâlâ bir başka âyetinde de, *"Allah ölenin ölümü zamanında, ölmeyenin de uykusunda, ruhlarını alır. Bu suretle hakkında ölüme hükmettiği canı tutar, diğerini muayyen bir vakte (eceli gelinceye) kadar salıverir. Şüphe yok ki bunda iyi düşünen kimseler için kesin ibretler vardır"* (Zümer, 42) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, *"Bunda iyi düşünen kimseler için kesin ibretler vardır"* buyurarak, bütün bu hallerin nazarı dikkate alınması ile, öldükten sonra dirilmenin, haşrin ve neşrin olabileceğine istidlâl etmiştir.

Altıncı misal: Ölümden sonra dirilmenin inkâr edilmesinin sebebi, birbirine zıt olan iki şeyin art arda gelmesidir. Fakat Allah'ın kudreti karşısında bu, yadırganacak bir şey değildir. Çünkü hayatın peşinden ölüm meydana geldiğine göre, ölümden sonra da hayatın meydana gelmesi nasıl olur da tuhaf görülebilir? Zira her iki zıddın durumu da aynıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu anlatmak için, *"Aranızda ölümü, biz ta'yin ve takdir ettik ve biz, önüne geçilecek, engel olunabilecek de değiliz"* (Vakıa, 60-61) buyurmuştur. Hem biz, ateşin, sıcaklığına ve kuruluğuna rağmen, soğuk ve rutubetli yeşil ağaçtan çıktığını görmekteyiz. Nitekim Cenab-ı

Hak, *"O, yemyeşil ağaçtan, sizin için ateş çıkarandır. İşte bakın, ateşi ondan alıyorsunuz"* (Yâsin, 80) buyurmuştur. İşte bu meselede de böyledir. Kıyametin, haşir ve neşrin aklen garip görülecek bir şey olmadığının izahı hususunda söylenecek söz bundan ibarettir.

***İKİNCİ MESELE:* Âhiretin Varlığının Delilleri**

İkinci mesele, meâdın (âhiretin) hak ve gerekli olduğuna dâir deliller hakkındadır.

Bil ki ümmet-i Muhammed, bu hususta ikiye ayrılmıştır: Bazıları, "Âlemin ilahının aklen merhametli, âdil, olup karşılığında daha büyük ve yüce menfaat koymaksızın elem ve zarar vermekten münezzeh olması gerekir" derlerken, bazıları da bunu kabul etmeyerek, "Allah'a asla bir şey vacip değildir. O, aksine, istediğini yapar ve dilediği şekilde hükmeder" derler.

Birinci kısım âlimler, me'âdın varlığına birkaç şekilde hüccet getirirler:

Allah'ın Fiillerini Hikmetlere Bağlayanlara Göre Ahiretin Delilleri

Birinci hüccet: Allahu Teâlâ, insanları yaratmış ve onlara, sayesinde iyi ve kötüyü ayırt edebilecekleri bir akıl ile hayır veya şer işleyebilecekleri bir güç vermiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Allah'ın, hikmet ve adaletinin gereği, insanları kendisini kınamaktan ve O'nu kötülükle yâd etmekten, cehaletten ve yalandan, peygamberlerine ve insanların velilerine ve sâlihlerine eziyet etmekten men etmesi vâciptir. Yine O'nun, insanları taatlere, hayırlara ve hasenata teşvik etmesi de hikmeti gereği vâciptir. Çünkü O, eğer insanları kötülüklerden alıkoymaz ve hayırlara teşvik etmezse, bu, O'nun lütuf sahibi, âdil ve kullarını gözeten bir zat olması hususunu zedeler. Taatlere teşvikin ancak yapılacak işe mükâfat vermek; kötülüklerden men etmenin de ancak onları işleyecek olana ceza vermekle mümkün olacağı malumdur. Teşvik edilen o mükâfat ile, tehdit vasıtası olan o ceza, bu dünyada mevcut değildir. Öyleyse bu mükâfat ve cezanın gerçekleşeceği bir başka yerin olması gerekir ki, zaten ispatlamak istediğimiz netice budur. Aksi halde bunların yalan ve bâtıl olmaları gerekir ki, işte üzerinde olduğumuz konudan murat budur. Bu da, âyetteki *"İman edip sâlih ameller işleyenlere adaleti ile mükâfat vermek için"* buyruğu ile anlatılan hususdur.

Ahiret Hususunda Şüpheler ve Cevapları

İmdi, eğer denirse ki: "Şöyle denilmesi niçin mümkün olmasın. "Allah'ın akıllara koyduğu, hayırlı şeyleri güzel görme, kötü şeyleri de çirkin görme gibi hususiyetler, hayırları yapmaya teşvik ve kötülüklerden men etme hususunda yeterlidir. Bunun yanı sıra, ayrıca vaade ve vaîde (mükâfat ve cezaya) gerek yoktur. Biz vaadin ve vaîdin mutlaka bulunması gerektiğini kabul etsek bile, bundan maksadın, sırf, âlemin nizamını sağlamak için bir teşvik ve sakındırma olduğunun söylenmesi niçin câiz olmasın? Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım benden korkun"* (Zümer, 16), buyurmuştur. Allahu Teâlâ'nın bunu bizzat yapmasına gelince, bunun delili nedir? Hasmımızın, "Eğer O, haber verdiği vaadi ve vaîdi yerine getirmezse, yalan söylemiş olur" şeklindeki iddiasına karşı biz deriz ki: Siz tahsisin yapılması gerektiğine dair bir delil bulunduğunda, Kur'an'daki umûm olan âyetlerin ekserisini tahsis etmiyor musunuz? Eğer bu, bir yalan olursa, sizin tahsis edilmesine hükmettiğiniz o yerlerde de O'nun sözünün yalan olmuş olması gerekir. Biz, Allah'ın bunu mutlaka yapacağını kabul etsek bile, bu mükâfat ve cezanın, insanın başına gelen, çeşitli rahat ve lezzetler ile, çeşitli elemlerden, kederlerden, ağrılardan ve sızılardan ibaret olduğunun söylenilmesi niçin mümkün olmasın?"

Akıl İyi ve Kötüyü Bilmekte Yeterli midir?

Mezkur sualin birinci kısmına şöyle cevap verebiliriz: Akıl, her ne kadar iyiyi yapmaya ve kötüyü bırakmaya davet ediyorsa da, hevâ-vü heves ve nefs, insanı maddi şehvetlere ve lezzetlere dalmaya çağırıyorlar. Bu teâruz söz konusu olunca kuvvetli bir müreccihin ve muazzam bir güç kaynağının bulunması gerekir. Bu da ancak, yapmaya ve yapmamaya mukabil vaad ve vaîdin, mükâfat ve cezanın bulunmasıyla olur.

"Ahiret Vaadinin Gerçek Olması Gerekmez, Maksad Dünya Nizamını Sağlamaktır" Şüphesine Cevap

İkinci soruya da şöyle cevap verilir: İnsan, Allah'ın yalan söyleyebileceğini kabul ettiğinde, mükâfattan dolayı bir teşvik, tehditten dolayı da bir korku sâdır olmaz. Çünkü dinleyen, onun yalan olabileceğini düşünür.

"Cennet ve Cehennem Bu Dünyadadır" Şüphesine Cevap

Üçüncü soruya da şu şekilde cevap verilir: Kul, bu dünyada yaşadığı müddetçe, bir iş için ücretle tutulmuş kimse gibidir. Ücretle kiralanan

kimse, o işi yaparken, ücretinin tamamını ona peşin vermek doğru değildir. Çünkü o, ücretini aldığı zaman, işinde fazla gayret göstermez. Fakat ücret alma yeri âhiret yurdu olunca, işteki sa'yü gayret o nispette fazla ve güçlü olur. Hem sonra biz bu dünyada en zâhid ve âlim kimselerin, çeşitli gamlara, kederlere ve hüzünlere müptelâ olduklarını; en câhil ve en fâsık (günahkâr) kimselerin de çeşit çeşit lezzet ve sevinçler içinde olduklarını görüyoruz. Bundan dolayı biz, ceza ve mükâfat yurdunun, dünya olmaması gerektiğini, mükâfat ve cezanın tahakkuk edeceği bir başka yurdun ve bir başka hayatın mutlaka olması gerektiğini anlıyoruz.

İkinci hüccet: Akıl, hikmetli bir zatın, iyilik yapanla kötülük yapana farklı davranmasını, kendisini sayanla reddedeni bir tutmamasını gerektirir. Böyle bir ayırımın yapılması gerekince, bu tefrik, ya bu dünyada olur, ya da âhirette olur. Birincisi olamaz. Çünkü biz, bu dünyada kâfir ve fâsıkları, büyük bir rahatlık içinde; âlim ve zâhidleri de bunun aksi bir durum içinde görmekteyiz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Eğer bütün insanlar küfre imrenerek, bir tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı, O Rahman'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstünden çıkan merdivenleri hep gümüşten yapardık (...)"* (Zuhruf, 33) buyurmuştur. Şu halde bu dünya yurdundan sonra bir başka yurdun da mutlaka bulunması gerektiği sâbit olmaktadır. Tefsir etmekte olduğumuz, *"İman edip, sâlih ameller işleyenlere adâleti ile mükâfat vermek için.."* âyetinden maksat da budur. Bu, aynı zamanda, *"Çünkü o kıyamet şüphesiz gelecektir. Neredeyse onun vaktini hemen açıklayasım geliyor ki herkes neye çalışıyorsa, kendisine onunla karşılık verilsin"* (Tâhâ, 15) ve *"Yoksa biz, imân edip de güzel güzel işler yapanları, yeryüzünde fesât çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yahut müttakileri, doğru yoldan sapanlar gibi mi sayacağız?"* (Sâd, 28) buyurmuştur.

Dünyadaki Nimet veya Sıkıntıların Neticesi

İmdi, şâyet denirse ki: "Allahu Teâlâ, şekillerinin güzelliği ve mallarının çok olması hususunda, iyi ile kötü kişiye farklı muamele etmediği gibi, mükâfat ve ceza bakımından da, iyi ile kötü kulu arasında ayrım yapmaz" şeklinde bir söz söylenilmesini yadırgamaz mısınız?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz:

Sizin ileri sürdüğünüz bu husus, bizim delilimizi kuvvetlendirir. Çünkü, bu ikisinin arasının tefrik edilmesi gerektiği, aklın sarîh açıklamasıyla sabit olmuş; his ve algılama da, bu ayırma işinin bu dünyada gerçekleşmeyeceğine,

aksine durumun tam bunun zıddı olacağına delâlet etmektedir. Çünkü biz, bir âlim ve zâhidin, en çetin bir belâya duçar olmuş, bir kâfir ve fasığın da en büyük nimete gark olmuş olduğunu görebilmekteyiz. Öyleyse, bu farklılığın mutlaka zuhur edeceği bir başka yurdun bulunması gerektiğini anlamış bulunmaktayız.

Şöyle de denilebilir: Allahu Teâlâ, o zâhid ve âbidin, kendisine kâfire verdiğini vermesi halinde azacağını, isyan edeceğini, dünyayı ahirete tercih edeceğini; o kâfir ve fâsığı da, fazlaca sıkıştırdığında şerrini ve kötülüğünü arttıracağını biliyordu. İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"Eğer Allah bütün kullarına bol rızık verseydi yeryüzünde muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı"* (Şûra, 27) âyetiyle işaret etmiştir.

Dünyanın Asayişi İçin Ahiret Gereklidir

Üçüncü hüccet: Allahu Teâlâ, kullarını, kullukla mükellef tutarak, *"Ben cinleri de insanları da, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım "* (Zâriyat, 56) buyurmuştur. Hakîm olan (Allah), kuluna herhangi bir şey emrettiğinde, onun, o mükellefiyetleri yerine getirmekle meşgul olabilmesi için, onun kalbini her şeyden uzak tutması, durumunu, bu istikamette düzeltmesi gerekir. Halbuki insanlar, kendileri için, lezzet ve rahatı arzu edecek şekilde yaratılmışlardır. Eğer onlar için, ahiret korkusu gibi caydırıcı bir husus olmasaydı, o zaman, karışıklık ve düzensizlik artar ve fitneler büyürdü. Bu durumda da, kullukla mükellef olan insan, ibadetleri edâ etmekle meşgul olacağı bir vakit bulamazdı. Mükellefin, kulluğu eda etmekle meşgul olabilmesi ve bu âlemin hallerinin de düzen içinde olabilmesi için, mükâfat ve ceza yurdunun bulunmasına kesinkes hükmetmek gerekir.

İnsanlar Asayişi Sağlayamazlar mı?

İmdi, şâyet sorulsa ki: "Âlemin nizam ve düzeninin devâm etmesinde, yönetici ve hükümdarların saygınlık ve yönetim biçimlerinin yeterli olabileceği niçin söylenilemesin? Hem, vurup kırmadan yana olan kimseler bile, kargaşa ve karışıklığın güzel olduğuna hükmetmeleri halinde durumun kendileri aleyhine de çevrilebileceğini; başkalarının, kendilerini de öldürebileceğini ve mallarını alabileceğini bilirler. İşte bundan dolayı da (durup dururken) fitne çıkarmaktan kaçınırlar" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Kralların, sadece korku uyandıran saygınlıkları, bu hususta yeterli değildir. Zira hükümdar, bazen kudret ve güç hususunda, yönetiminde olan

kimselerden hiç korkmayacağı bir derecede bulunur; ya da, onlardan korkar. Binâenaleyh hükümdar şâyet, kendisinin ahiretle alâkalı bir korkusu olmadığı halde, idaresi altında olanlardan korkmazsa, bu durumda, en kötü bir biçimde zulmüne ve eziyyetine devam eder. Çünkü, nefsânî sebepler söz konusudur. Onu, bu hususta ne dünyada ne de âhirette herhangi bir caydırıcı bulunmamaktadır. Hükümdarın etbâından korkması halinde de, etbâı, hükümdardan fazlaca korkmaz, böylece de bu husus, o insanları kötülüklerden ve zulümlerden men etmez. Şu halde, âlemin nizâmının, ancak ölümden sonra bir hayatın bulunduğu inancına teşvik etmek ve ondan sakınmakla tam ve mükemmel olacağı sabit olmuş olur.

Adalet ve İnsaf, Âhireti Gerektirir

Dördüncü hüccet: Kâhir ve kesin güç sahibi bir hükümdarın, bir köleler topluluğu olsa ve onların bir kısmı güçlü, bir kısmı da güçsüz olsa, bu durumda o hükümdara, eğer merhametli, halkını gözeten ve onlara şefkatle muamele eden biriyse, mazlum ve zayıf olanların hakkını, zâlim, ezici ve güçlü kimselerden alması gerekir. Eğer, o bunu yapmazsa, o bu zulme razı olmuş olur. Zulme razı olmak ise, merhametli, halkını gözeten ve iyilikte bulunan kimselere uygun düşmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Hak Subhânehu ve Teâlâ, kâhir, kâdir, hakim olup zulüm ve abes şeylerden berî olan bir sultandır. Dolayısıyla onun, zâlim kullarından mazlum kullarının hakkını alması gerekir. Bu hak alma işi ise, bu dünyada olmaz. Çünkü mazlum, son derece aşağılanmış, zillet ve hakaret içinde yaşamaya devam etmektedir. Zâlim de, son derece kuvvet ve satvet içinde yaşamaya devam etmektedir. Öyleyse, Allah'ın adâletinin ve zalimi cezalandırmasının ortaya çıkacağı bir başka yurdun, mutlaka bulunması gerekir. Bu delili, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetin bir tefsiri addetmek mümkündür.

"Zalime Fırsat Veren Allah Değil midir?" Sorusuna Cevap

Buna göre şâyet onlar, "Bu dünyada zâlimi zulme muktedir kılan Allahu Teâlâ olup, O onu bundan acze düşürmeyince, bu, Allahu Teâlâ'nın bu zulme razı olduğuna delâlet eder" derlerse, biz deriz ki: Zulme muktedir kılmak, adâlet ve tâatte bulunmaya muktedir kılmanın aynısıdır. Eğer, Cenâb-ı Hak onu zulme muktedir kılmasaydı, mutlaka Allah onu, hayır ve tâat işlerini yapmaktan da aciz kılmış olurdu. Bu ise hakîm olan Allah'a

uygun düşmez. Bu sebeple Allah'ın, aklen, hem zulme hem adâlete muktedir kılması, sonra da, mazlumun intikamını, zalimden alması gerekir.

Yaratılış Gayesi Âhireti Gerektirir

Beşinci hüccet: Allahu Teâlâ, bu âlemi ve bu âlemdeki insanları yaratmıştır. Bu durumda ya "Allahu Teâlâ onları, (kendisine yönelik) herhangi bir menfaat ve fayda olmaksızın yaratmıştır" denilir; yahut da, "onları, bir maslahat ve bir faydadan dolayı yaratmıştır" denilebilir. Birinci durum rahîm ve kerîm olana uygun düşer. İkinci durum hakkında da şöyle denilebilir: Allahu Teâlâ onları bir maksat, bir maslahat ve bir hayır için yaratmıştır. Binâenaleyh bu hayır ve maslahat, ya bu dünyada yahut da başka bir yurtta meydana gelir.

Birinci ihtimal, şu iki bakımdan geçersizdir:

a) Bu âlemin lezzetleri, maddi ve cismanidir. Maddî lezzetlerin, elemi gidermekten başka, gerçek bir hakikatleri bulunmamaktadır. Elemi gidermek ise, bir emr-i ademî, yokluk tarafı ile ilgili bir iştir. Bu adem, mahlûkattan hiçbiri yok iken de mevcut idi. Bu durumda, bunu (elemi gidermeyi) yaratmanın hiçbir faydası olmaz.

b) Bu âlemin lezzetleri, çeşitli sıkıntı ve acılarla iç içedir. Bundan da öte dünya, kötülükler, âfetler, sıkıntı ve belâlarla doludur. Bu dünyadaki lezzetler, denizdeki bir damla gibidir. Böylece biz, mahlûkatın, hedeflenen refah ve rahat bulacakları yurdun, dünya yurdundan başka olacağını anlamış oluruz.

İmdi şâyet sorulsa ki: "Allahu Teâlâ, cehennemliklere, bir maslahat ve hikmetten dolayı olmaksızın, en kötü azap ile elem vermiyor mu? Binâenaleyh, Allahu Teâlâ bu âlemde mahlûkatı bir maslahat ve hikmet olmaksızın yaratmıştır" seklinde bir söz söylenilmesi niçin caiz değildir?"

Evet, bu suale karşı cevabımız şudur:

Bu iki şey arasındaki fark şudur: O zarar, onların kötü amellerinden dolayı hak etmiş oldukları zarardır. Ama, bu dünyadaki zararlar, henüz tahakkuk etmemiştir. Binâenaleyh, bunun peşinden, o eski zararları onaracak olan büyük hayır ve faydalı işlerin gelmesi gerekir. Aksi halde, onu yapanın, devamlı olarak kötü ve eziyet verici olması gerekir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın Erhamurrahimîn ve ekremül-ekremîn olmasına ters düşer.

Ahiret Olmasa İnsan En Bedbaht Mahluk Olur

Altıncı hüccet: İnsan için eğer, bir âhiret hayatı bulunmasaydı, o zaman insan, derece ve mertebe bakımından bütün canlılardan daha âdi olması lazım gelirdi. Lazım bâtıl olunca, melzum da bâtıldır. Bu ikisi arasındaki mülazemetin (münasebetin) izahı şudur: İnsanın bu dünyada katlanmış olduğu zararlar, bütün canlılarınkinden daha çoktur. Zira, diğer canlılar, çeşitli elem ve hastalıklara duçar olmazdan önce kalpleri boş, gönülleri de hoş idi. Çünkü onların, bir düşünce ve tefekkürü bulunmamaktadır. Ama insana gelince o, kendisinde bulunan akıl sebebiyle, geçmiş ve gelecek haller hakkında devamlı düşünür. Böylece de onda, bu geçmiş hallerin çokluğu sebebiyle çeşitli hüzün ve kederler meydana gelir. Yine o, gelecekteki hallerden dolayı, muhtelif korkulara kapılır. Çünkü o, olacak şeylerin nasıl olacağını bilememektedir. Böylece, insanda akıl cevherinin bulunmasının, bu dünyada, büyük sıkıntıların ve çok şiddetli ruhî kederlerin ve acıların meydana gelmesine sebep olduğu sabit olmuş olur. Maddî lezzetlere gelince bu, insanlarla diğer canlılar arasında müşterektir. Zira, nasıl ki insanın zevkine göre bademli helva güzelse, hayvan pisliği de, domuzlan böceğinin zevkine göre güzeldir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: İnsan için, kendisiyle, hâlinin mükemmelleştiği, mutluluğunun tezahür ettiği bir âhiret duygusu olmasaydı, o zaman aklın kemâlinin, onaran herhangi bir şey olmaksızın, insanın kederlerinin, hüzünlerinin ve acılarının artmasına sebep olması gerekirdi. Böyle olan her şeyin de değersizliğin, düşüklüğün bedbahtlığın ve menfaatten uzak bir yorgunluğun artmasına sebep olacağı malumdur. Böylece, uhrevi bir mutluluğun olmaması halinde insanın, canlılardan, hatta domuzlan böceğinden ve kurtçuklardan daha adi olacağı sabit olmuş olur. Bu, kesin olarak batıl olunca, biz, mutlaka bir âhiret yurdunun olacağını, insanın, dünya için değil, âhiret için yaratıldığını ve onun, aklı sayesinde uhrevî mutlulukları gerektiren şeyleri kesbedeceğini anlamış oluruz. İşte bundan dolayı da akıl, çok şereflidir.

Hayat Nimeti Ahireti Gerektirir

Yedinci hüccet: Allahu Teâlâ, kuluna şu iki şekilde nimetleri ulaştırmaya kâdirdir:

a) Nimetlerin, âfetler ve kederlerle karışık olması.

b) Nimetlerin, bu tür şeylerden uzak bulunması. Allahu Teâlâ, bu dünyada, ilk kere nimet verince, kudret, rahmet ve hikmetinin mükemmel olduğunu ortaya koymak için, bir başka dünyada da, bize ikinci kere nimet vermesi gerekir. İşte orada, kendisine itaat edenlere nimetler verecek, günahkârları bağışlayacak; gamları, kederleri, şehvet ve şüpheleri giderecektir. Şu husus da, bu durumu kuvvetlendirir ve ortaya kor: İnsan, ana karnında bir cenin iken, çok daracık ve çok pis kokan bir yerde idi. Annesinin karnından çıkınca, karşılaştığı ikinci durum, birincisinden daha kıymetli ve değerli oldu. Sonra o insan, bunu müteakiben beşiğe konuldu ve sarılıp sarmalandı, kundaklandı. Daha sonra da beşikten çıkarak, sağa sola koşmaya başladı ve süt alma devresinden, güzel yiyecekler yemek dönemine geçti. Bu üçüncü halin, ikincisinden daha güzel olduğunda şüphe yoktur. Daha sonra ise o, ya halk üzerinde hükmü geçerli bir emîr, yahut da eşyanın hakikatleriyle yüz yüze gelen bir âlim oldu. Bu dördüncü halin de, üçüncü halden daha kıymetli ve daha güzel olduğunda şüphe yoktur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, yapılan bu "istikrâ" (tümevarım)nın hükmüne göre, "Ölümden sonra meydana gelecek olan durumun bedenî lezzetlerden ve maddi hayırlardan daha şerefli, daha yüce ve daha parlak, göz alıcı olduğu"nun söylenilmesi gerekir.

İhtiyat Delili

Sekizinci hüccet: Bu, ihtiyat yoludur. Binâenaleyh biz, âhirete iman edip onun için hazırlandığımızda, bu inanç şâyet gerçek ve doğru olursa, biz kurtarırız, inkâr edenler ise helâk olur. Yok eğer, yanlış ve asılsız ise, bu inancın bize hiçbir zararı dokunmaz. Bu konuda söylenilecek en son söz şudur: Bu durumda biz, birtakım maddi lezzetleri elden kaçırmış oluruz. Ancak ne var ki biz diyoruz ki, aklı olan kimsenin, şu iki sebepten dolayı, onların elden kaçırılmasına aldırmaması gerekir:

1) O maddî lezzetler, son derece değersizdirler. Çünkü onlar, domuzlan böceği, kurtlar ve köpekler v.b. arasında müşterek olan şeylerdir.

2) Bu maddî cennetler, son derece gelip geçici ve tükenmeye mahkumdur. Böylece ihtiyatın, sadece âhirete iman etmekte olduğu sabit olmuş olur. İşte bundan dolayı şair şöyle demiştir:

قَالَ الْمُنَجِّمُ وَالطَّبِيبُ كِلَاهُمَا لَا تُحْشَرُ الْأَمْوَاتُ قُلْتُ إِلَيْكُمَا
إِنْ صَحَّ لَكُمَا فَلَسْتُ بِخَاسِرٍ أَوْ صَحَّ قَوْلِي فَالْخَسَارُ عَلَيْكُمَا

"Müneccim (astrolog) ve tabib, her ikisi de dediler ki: "Ölüler, (ölümlerinden sonra) haşrolunmayacak!" Ben sizlere derim ki: "Eğer sizin dediğiniz doğru çıkarsa, ben hiçbir şey kaybetmem. Ama, eğer benim sözüm doğru çıkarsa, vay geldi başınıza!"

Hayatiyet Sırrı Âhirete İşaret Eder

Dokuzuncu hüccet: Bil ki canlılar, canlı olduğu sürece, şâyet onlardan tırnak, kıl ve çatal tırnak (toynak) koparıldığında, yeniden biter. Yaralansa, iyileşmeye yüz tutar. Kan, onun damarlarında ve uzuvlarında, suyun tıpkı, ağacın dallarında ve damarlarında hareket edip akması gibi akar. Sonra o canlı öldüğünde, bu durumlar tersyüz olur. Şâyet o canlıdan kıl, tırnak gibi bir şey koparılacak olsa, bunlar bir daha bitmez; yaralanacak olsa, yara iyileşmez ve kaynamaz; sen onun kanının, damarlarında donup pıhtılaştığını görürsün. En sonunda da onun durumu, çözülüp bozulmaya yüz tutar. Sonra biz, yeryüzüne de baktığımız zaman, onun durumunun da buna benzediğini görürüz. Çünkü biz, ilkbaharda o yere baktığımızda, onun gözelerinin, pınarlarının kaynadığını, tepelerinin otlardan kabarıp yükseldiğini ve suyun ağaçların dallarına ve damarlarına nüfuz ettiğini görürüz. Yerdeki suyun da tıpkı canlının bedeninde hareket eden kan gibi olduğunu, daha sonra da o yerin, çiçeklerini, tomurcuklarını ve meyvelerini çıkarıp verdiğini görürsün. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Fakat biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman o harekete gelir, kabarır ve her güzel çiftten nice nebat bitirir"* (Hacc, 5) âyetinde buyurduğu gibidir. Onun bitkilerinden bir şey koparıldığında, hemen başkası onun yerini alır ve onun yerine biter. Ağacın dallarından birisi kesildiğinde bir başkası onun yerini alır. Yaralansa, kendisini onarır ve iyileşir. İşte bütün bu durumlar, canlılar için bahsettiğimiz o durumlara benzer. Sonra kış gelip soğuk şiddetlenip artınca, pınarlar batar, rutubet kaybolup kurur, otları, bitkileri bozulur. Şâyet, ağaçtan bir dal kesecek olsak, bir başkası onun yerini almaz. Binaenaleyh işte bu durumlar da, hayattan sonra ölüme benzer. Sonra biz, yeryüzünün ikinci ilkbaharda, o hayata döndüğünü görüyoruz. Binâenaleyh biz, bütün bunları iki misalin, biri için düşünüyoruz da, niçin bunları ikinci misal için düşünmüyoruz? Hatta biz diyoruz ki: İnsanın diğer canlılardan; hayvanların bitkilerden; bitkilerin de cemâdattan (cansız cisimlerden) daha kıymetli olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, bütün bu

hususlar, yeryüzü için tahakkuk edip gerçekleşince, onun insanda, insan için de tahakkuk etmesi niçin caiz olmasın?

Buna göre onlar şâyet, "Canlıların bedenleri, ölüm sebebiyle dağılır; paramparça olur. Ama, yeryüzüyse böyle değildir" derlerse, cevap olarak deriz ki:

İnsan, "nefs-i nâtıka" (yani ruh) demek olup, nefs-i natıka da, bâkî kalan bir cevherdir. Veya biz, böyle demesek bile, diyoruz ki: İnsan, ceninin oluştuğu ilk vakitten itibâren ömrünün sonuna kadar, devam edegelen aslî unsurlardan ibarettir. Halbuki nefs-i nâtıka, o cüz'de baki iken de bedende cereyan etmekte, bulunmakta idi. Böylece bu soru ortadan kalkmış olur.

Maddî Dünyadan Bedenin Teşkili Ahireti Gösterir

Onuncu hüccet Canlıların bedeninin nutfeden oluştuğunda, nutfenin de bedenin her yerinden toplanıp bir araya geldiğinde şüphe yoktur. Nutfe bedenden ayrılırken, bütün bedende bir halsizlik ve gevşekliğin meydana gelmesi, nutfenin, bedenin her tarafından toplanıp bir araya geldiğinin delilidir. Sonra, o nutfenin maddesi, yenilen gıdalardan meydana gelmiştir. O gıdalar elementer cüzlerden meydana gelmiştir. O cüzler ise, yeryüzünün batısında, doğusunda (yani) dört bir köşesinde ayrı ayrı idiler. O cüzlerin bir araya gelmesi gerçekleşti de, böylece onlardan ya canlılar, yahut da bitkiler meydana geldi. Derken, insan onu yedi. Yenilenden kan meydana geldi. O kan, uzuvlara dağıldı; ondan çok ince ve hassas parçalar meydana geldi. Sonra da (şehvet) canlıya hükümran olunca, o rutubetlerden (nemli, yapışkan cüzler, unsurlar) belli bir miktar aktı ki bu, nutfedir, böylece rahmin ağzına döküldü. Bunu müteakiben de, o meniden insan meydana geldi. Böylece, insanın bedenin kendisinden oluşup meydana geldiği o cüzlerin, denizlerde, dağlarda ve havanın yükseklerinde darmadağınık oldukları, sonra da bu anlatılan yollarla bir araya geldikleri, sonuçta da, onlardan bu bedenin meydana gelmiş olduğu sabit olmuş olur. Binâenaleyh canlı öldüğü zaman o cüzler, tıpkı o ilk darmadağınık halleri gibi, yine darmadağınık olurlar. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Onların, tıpkı ilk defa bir araya gelmelerinde olduğu gibi, (ölümden sonra) tekrar bir daha bir araya gelmelerinin imkânsız olmayacağına kesinlikle hükmetmek gerekir. Hem o meni, annenin rahmine düştüğünde, çok küçük bir damla idi. Sonra ondan, insanın bedeni meydana geldi ve ruh, o beden çok küçük iken de ona tutundu. Sonra o bedenin

son derece rutubetli olduğunda şüphe yoktur. Yine o bedenden, o rutubetteki tabiî ve garizî hararetin devreye girmesi sebebiyle, pek çok parçaların çözülüp çıktığında şüphe yoktur. Hem, ömür boyu devam edegelen o bedenî cüzler, bir çözülme içinde bulunurlar. Eğer böyle olmasaydı, açlık meydana gelmez ve gıda alınmaya ihtiyaç duyulmazdı. Bununla beraber biz, bu ihtiyar insanın, annesinin karnında olan, sonra ayrılan, çocuk olan, derken bir delikanlı olan o insanın tıpkısı olduğuna hükmediyoruz. Böylece, o ihtiyar insanın, bizzat bu insanın kendisi olduğu halde, bedenin cüzlerinin devamlı çözülme içinde olduğu sabit olmuş olur. Böylece insanın, ya ayrılan salt bir cevher olduğuna, yahut da bedendeki bu çözülmelerle birlikte, nurani, latif ve devamlı bir cisim olduğuna hükmetmek gerekir. Binâenaleyh durum böyle olunca da, bu iki takdire göre de, onun bir kez daha, cüsseye dönmesi ve tekrar dönen insanın, evvelki insanın aynı olması imkânsız olmaz. Böylece, ahiretin bulunduğunu söylemenin gerçek olduğu kesinleşmiş olur.

İnsanı Nutfeden Yaratan Elbette Diriltmeye Kadirdir

On birinci hüccet: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki şimdi o, açıktan açığa müfrit bir hasım kesiliyor?"* (Yasin, 77) âyetinde bildirdiği hususdur.

Bil ki, âyet-i kerimedeki "خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ" buyruğu, bizim, onuncu delilde bahsetmiş olduğumuz şeye, yani, "O cüzler, yerin doğusunda ve batısında darmadağınık idi de, Allahu Teâlâ, onları bir araya getirdi ve onların terkibinden de bu canlıyı yarattı" manasına bir işarettir. Bunu, *"Andolsun biz insanı, çamurdan süzülmüş bir hülâsadan yarattık. Sonra onu, sağlam ve metin bir karargâhta bir nutfe yaptık"* (Mü'minûn, 12-13) âyeti de güçlendirir. Zira, bu âyetin tefsiri, bizim bahsettiğimiz izahla doğru olur. Zira, "çamurdan süzülmüş hülâsa"dan, bitkiler meydana gelir; sonra o bitkileri insan yer; bundan kan meydana gelir, daha sonra da kan, nutfe haline gelir. İşte bu yolla, âyetin zahirî manası, tam bir ahenk ve intizâm içinde bulunmuş olur. Cenâb-ı Hak bunu zikrettikten sonra, inkârcının, *"Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?"* (Yâsin, 78) şeklindeki sözünü naklederek, bunun olabileceğini beyan buyurmuştur.

Bil ki bir şeyin olabileceğini ispat, ancak şu iki yolla düşünülebilir:

a) Böyle bir şeyin benzerinin mümkün olduğunu bildirmek. Binâenaleyh, bunun da mümkin olması gerekir.

b) Durum bakımından, bundan daha büyük ve daha muazzam işlerin de mümkin olduğunu bildirmek. Allahu Teâlâ, ilk önce birinci yolu ele alarak, *"De ki: "Onları, ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyla bilendir"* (Yasin, 79) buyurmuştur. Sonra burada şöyle bir incelik de bulunur: Cenâb-ı Hakk'ın, "قُلْ يُحْيِيهَا" buyruğu, kudretinin; "وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ" buyruğu ise, ilminin mükemmel olduğuna bir işarettir. Haşrı ve dirilmeyi inkâr edenler de, sırf bu iki düstûru bilemedikleri için inkâr etmişlerdir. Çünkü onlar bazen, "Allah, mucib-i bizzat bir varlıktır; zâtı gereği mûcib olandan da, bir şeyi yaratmakla ilgili herhangi bir niyetin sâdır olması mümkün değildir" demişler, bazen de, "Allahu Teâlâ'nın cüz'iyyâtı bilmesi imkânsızdır; binâenaleyh, O'nun, **Zeyd**'in bedeninin cüzlerini, **Amr**'ın bedeninin cüzlerinden ayırması imkânsızdır" demişlerdir. Felsefecilerin şüpheleri bu iki asıldan kaynaklanınca, Cenâb-ı Hak, pek yerinde olarak, her ne zaman âhiret meselesini ele alırsa, onun peşinden bu iki aslı beyan buyurur.

Bundan sonra Allahu Teâlâ, ikinci yolu ele almıştır ki, bu da, "en yüce olan" (a'lâ) ile "en düşük olan" (ednâ)'ya istidlâlde bulunmaktır. Bunu da şu iki yönden izah edebiliriz:

a) Hayatiyyet, ancak ısı ve nemlilik ile tahakkuk eder. Halbuki toprak, kuru ve soğuktur. Böylece, bu iki şey arasında bir zıddiyet meydana gelmiş olur. Fakat biz diyoruz ki, ateşten ileri gelen hararet, hararet vasfında, tabiî olan hararetten daha güçlüdür. Aralarında alabildiğine bir tezat bulunmasına rağmen, ateşten ileri gelen hararetin, yeşil olan ağaçtan sâdır olması imkânsız olmadığına göre, toprağın kütlesinde, tabiî hararetin meydana gelmesi nasıl imkânsız olabilir?

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gökleri ve yeri yaratan Allah, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir?"* (Yasin, 81) âyetidir. Bu şu demektir: "Siz, feleklerin ve yıldızların, kütlelerin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ettiğinize göre, siz O'nun haşre ve neşre kâdir olmasından nasıl kaçınır, inkâr edersiniz?" Daha sonra Cenâb-ı Hak, felsefecilerin bütün şüphelerini, *"Onun emri, bir şeyi dilediği zaman, ona sadece "ol" demesinden ibarettir. O da oluverir"* (Yasin, 82) buyruğu ile kırmıştır. Bu da şu demektir: Allahu Teâlâ'nın halk edip yaratması, âlet ve edavatın, babanın nutfesinin ve annenin de rahminin bulunmasına istinât etmez. Bunun delili de şudur: Allahu Teâlâ, ilk babayı, ondan önce geçmiş olan bir baba bulunmaksızın yaratmıştır. Böylece bu, Hak Teâlâ'nın halk etme, îcat ve var etmede, vasıta ve âletlerden müstağni olduğuna delâlet eder. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, *"Her şeyin mülkü*

ve tasarrufu kendi elinde bulunan Allah'ın şânı ne kadar yücedir? Siz ancak, O'na döndürüleceksiniz" (Yâsin, 83) buyurmuştur. Yani, "Biz, Allah'ı, canlıları bir daha yaratamamaktan, mazlumların işini ihmal etmekten, âcizlerin hakkını zâlimlerden alamamaktan takdis ve tenzîh ederiz" demek olup, bu mana, tefsirini yapmakta olduğumuz "لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ" (Yûnus, 4) âyetinde de mevcuttur.

Hikmet ve Gaye Ahireti Gerektirir

On ikinci hüccet: Deliller, âlemin, yaratılmış (muhdes) olduğuna; onun, mutlaka kâdir bir yaratıcısının (muhdis'inin) bulunduğuna ve bunun âlim olması gerektiğine delâlet etmektedir. Zira, muhkem ve sağlam bir iş, ancak bir bilenden sudur eder. Ve yine, böyle bir kimsenin, o âlemden müstağni olması gerekir. Aksi halde o onu, ezelde halk etmiş olurdu ki, bu imkânsızdır. Böylece bu âlemin, kâdir, âlim ve her şeyden müstağni bir ilâhı bulunduğu sabit olmuş olur.

Sonra biz, iyice düşündüğümüz zaman şunu söylüyoruz: Bu, hakîm ve her şeyden müstağni olan zatın, kullarını ihmal etmesi ve onları başıboş bırakması uygun olur mu?

Yine kullarının da, o yaratıcıyı tekzip etmeleri ve onun nimetlerini yiyip içerlerken, onların kendisini ta'n edip rubûbiyyetini inkâr etmelerini, şeytana ve tağuta tapmalarını, kendisine eşler koşmalarını, O'nun emir ve yasaklarını, vaad ve vaîdini inkâr etmelerini onlara mubah kılması düşünülebilir mi?

İşte bu noktada, aklın bedâheti, bütün bunların ancak, hikmetten uzak, abes şeylere yakın, câhil bir akılsıza yakışacağına hükmetmiştir. İşte böylece, bu mukaddimelerden dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın emirleri ve yasakları olacağına hükmettik.

Sonra düşündük ve şöyle dedik: O'nun herhangi bir vaad ve vaîdi; mükâfat ve cezası olmaksızın, emir ve yasağı olabilir mi? İşte bu noktada aklın sarih açıklaması, böyle bir şeyin olamayacağına hükmetmiştir. Zira emri, mükâfatla ilgili vaadi ile; nehyi de ikâbla alâkalı vaîdi ile beraber olmasa, O'nun emri ve yasağı güç kazanmaz, maksat da meydana gelmez. Böylece, mutlaka vaadin ve vaîdin de bulunması gerektiği sabit olmuştur.

Sonra yine düşündük ve şöyle dedik: "Onun bir vaadi ve vaîdi bulunup da, sonra O'nun, vaadini mükâfat ehline; vaîdini de ikâb ehline tastamam

vermemesi düşünülebilir mi? Biz bunun olamayacağını söylüyoruz. Zira böyle olması halinde, O'nun vaad ve vaîdine güvenimiz kalmaz; bu da O'nun vaad ve vaîdinde hiçbir faydanın kalmamasını gerektirir. Böylece biz, O'nun mükâfat ve ikabını mutlaka gerçekleştireceğini anlıyoruz. Bu hususun, ancak haşr ile ve öldükten sonra dirilme (ba's) ile tamam olacağı malumdur. Vacibin ancak kendisi ile tamamlanabileceği şey de vâciptir. İşte bunlar, tıpkı bir zincir gibi birbirine bağlı olan mukaddimelerdir. Dolayısıyla birisi doğru olduğunda hepsi doğru olur, birisi bozuk olduğunda hepsi bozuk olur.

Öyleyse gözlerimizin bu değişikliği görüp müşahede etmesi, âlemin hâdis (yaratılmış) olduğuna; âlemin hâdis olması, hakîm ve her şeyden müstağni bir yaratıcının varlığına; bunun varlığı da, O'nun emir ve yasaklarının olacağına; emir ve yasakların bulunması da, mükâfat ve cezasının söz konusu olacağına ve bu da haşrin ve ba'sin lazım ve kesin olduğuna delâlet eder. Bundan dolayı, eğer haşr inkâr edilecek olursa, bu, bütün burada sıraladığımız mukaddimelerin batıl olması ve bedîhi ilimler ile nazarî ve kat'î ilimlerin inkâr edilmesi neticesine götürür. Böylece, itaatkârın mükâfatını, günahkârın da cezasını görmesi için, bu çürümüş cesetlerin, un-ufak olmuş kemiklerin, paramparça olmuş uzuvların, insanın ölümünden sonra yeniden dirilebileceği hususu sâbit olmuş olur. Binaenaleyh bütün bunlar olmaz ise, vaad ve vaîd de olmaz. Vaad ve vaîd olmaz ise, emir ve yasaklar olmaz. Emir ve yasak olmaz ise, ulûhiyyet olmaz; ulûhiyyet de olmaz ise, âlemdeki bu değişmeler meydana gelmez. İşte bu delil, tefsir etmekte olduğumuz *"İman edip, sâlih amellerde bulunanlara adâletiyle mükâfat etmek için.."* âyetinin ifade ettiği manalardandır. Bunların hepsi, bu âlemin merhametli, kullarını görüp gözeten, onlara iyilikte bulunan bir ilahı bulunmasından dolayı, öldükten sonra dirilmenin (meâdın) ispatı için yapılan izahlardır.

Allah'ın Fiillerini Hikmetlere Bağlamayanların Ahirete Dair Delilleri

İkinci kısım (ki bunlar Ehl-i sünnettir), Allah'ın fiillerini, maslahatı gözetme şartına bağlamayanlardır. Bunların me'âdı ispat hususundaki yolları şöyledir: Me'âd (âhiret), olması mümkin olan bir şey olup, peygamberler onun olacağını haber vermişlerdir. Öyleyse onun olacağına kesinkes

hükmetmek gerekir. Bunun mümkin bir iş olduğunun ispatı şu üç mukaddimeye dayanmaktadır:

Ruh Delili

Birinci mukaddime: Tekâbül edenin (yani tam zıddı olanın) durumunu incelemek. Buna göre biz diyoruz ki insan, ya ruhtan, ya da bedenden ibarettir. Eğer insan ruhtan ibaret ise, -ki gerçek olan budur- bu durumda biz diyoruz ki: Ruhun, ilk defada bedenle münasebet kurması mümkün olunca, ikinci defada bedenle münasebet kurmasının mümkün olması gerekir.

Biz ister, "Ruh, cevherden ibarettir" diyelim, isterse onun, bu bedenle uyuşan, bedenin her halinde bâkî olan, çözülmeden ve değişmeden korunmuş olan latif bir cisim olduğunu söyleyelim, bu söz değişmez.

Ama insanın bedenden ibaret olması durumuna gelince ki, bu, görüşlerin akıldan en uzak olanıdır. Bu hususta biz deriz ki: O cüzlerin, ilk defada özel bir şekilde bir araya gelmeleri mümkün bir işti. Dolayısıyla bunun, ikinci defa da mümkün olması gerekir. Böylece bu bedene, hayatın ikinci bir defa dönmesinin, haddizatında mümkün bir iş olduğu sabit olur.

Yaratıcının Varlığı Delili

İkinci mukaddime: Bu, âlemin ilahının mucib-i bizzat bir illet değil, kâdir ve irâde sahibi bir zat olduğunun ve bu kâdir ilâhın, her türlü mümkinâta kâdir olduğunun izahı hususundadır.

Yaratıcının Her Şeyi Bilmesi Delili

Üçüncü mukaddime: Bu, âlemin ilahının bütün cüz'iyyâtı bilen, dolayısıyla da, toprağın içine ve denize karışsa bile (meselâ) **Zeyd**'in bedeninin parçalarını bilen bir zat olduğunun izahı hususundadır. Allahu Teâlâ, cüz'iyyatı (teferruatı) bildiğine göre O'nun, o cüzleri birbirinden ayırt etmesi de mümkündür.

Bu üç mukaddime sabit olduğuna göre, haşrın ve neşrin aslında mümkin bir iş olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. Bu imkân sabit olunca, biz deriz ki: Peygamberlerin doğru söylediklerine deliller delâlet etmektedir. Onlar mümkin olan bu işin gerçekleşeceğini kesin olarak söylediler. Binâenaleyh bunun tahakkuk edeceğine kesin olarak inanmak gerekir. Aksi halde, onların yalan söylediklerini söylememiz gerekir ki, bu, onların doğru olduklarını gösteren deliller ile bâtıl olur.

Me'âd (âhiret) işinin izahı hususunda aklımızın yettiği şeylerin özü budur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Haşri İnkâr Edenlerin Şüphelerine Cevaplar**

Üçüncü mesele, haşri ve neşri inkâr edenlerin şüphelerine cevap verme hususundadır:

Dünya İdeal Şekilde Yaratıldığına Göre Niçin Yıkılsın?

Birinci şüphe: Onlar şöyle demişlerdir: "Şâyet şu dünya yurdu, bir başka yurt ile değiştirilecek olsa, o yurt ya bu yurdun aynısı ya bundan daha kötüsü, veya daha iyisi olur. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, bunu değiştirmek abestir. Eğer bundan daha kötüsü olursa, bu değiştirme akılsızlık olur. Yok eğer değiştirilen bundan daha iyi olursa, bu durumda şunu düşünmek gerekir: Allah, tâ işin başında daha iyi olan bu yurdu yaratmaya kâdir miydi, değil miydi? Eğer O, buna kâdir idi de, bunu değil de daha kötüsünü yaptı ise, bu akılsızlık olur. Yok eğer "O, daha önce buna kâdir değildi de, sonra kâdir oldu" dersek, bu durumda o, âcizlikten kâdir oluşa, câhillikten hikmete geçmiş olur ki, bütün bunlar âlemin yaratıcısı hakkında düşünülemeyecek şeylerdir?"

Bunlara şöyle **cevap** verilir: Şöyle demek niçin mümkün olmasın? "Maslahat, bu dünya yurdunun, o yurttan önce yaratılmasındadır. Çünkü uhrevî mutlulukları sağlayacak olan ruh olgunluklarının (kemâlatın) elde edilişi, ancak bu dünya yurdunda mümkündür. Bu kemâlat elde edilince de, bu dünyada kalmak artık bir eksiklik, bozukluk ve hayırlardan mahrumiyet manasına gelir."

"Gök Cisimlerinin Hareketleri Devamlıdır" İddiaları

İkinci şüphe: Onlar, "Feleklerin hareketleri dairevîdir. Dâirevî olanın ise zıddı yoktur. Zıddı olmayan ise, bozulmayı (değişmeyi) kabul etmez" derler.

Buna şöyle cevap verilir: Biz bu şüpheyi felsefe ile ilgili kitaplarımızda çürüttük. Binâenaleyh onları burada tekrar etmeye ihtiyaç yoktur. Bu gibi şüphelerin çürütülmesindeki esas prensip, feleklerin kütlelerinin mahlûk olduğuna delil getirebilmemizdir. Bu cisimlerin mahlûk olduğu sâbit olunca, feleklerin kütlelerinin, yok olmayı ve dağılıp parçalanmayı kabul edebilecekleri sâbit olur. İşte bu incelikten ötürü Hak Teâlâ, bu sûrede önce feleklerin hadis (mahlûk) olduğunun delillerini bildirerek işe başlamış, bunun peşi sıra da âhiretin varlığına delil olan şeyleri zikretmiştir.

"Beden Cüzlerinin Aynen Toplanması İmkânsızdır" İddiası

Üçüncü şüphe: İnsan, şu bedenden ibarettir. Yoksa o, bedeninin cüzlerinin rastgele bir araya gelmesinden ibaret değildir. Çünkü bu cüzler, insan yok iken de vardı. Bununla beraber biz, insanın mevcut olmadığını, bu bedeni yandığında o basit parçalarının kaldığını (devam ettiğini) kesin olarak biliyoruz. Toprak, su, hava ve ateşten meydana gelen o basit parçaların toplamının, konuşan ve akıllı olan şu insan olmadığı malumdur. Böylece o cüzlerin ancak, özel bir birleşim ve özel bir şekil üzere bir araya gelmeleri şartı ile bu insanın meydana geldiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh insan ölüp, onu meydana getiren cüzler dağıldığında, o şekil ve vasıflar kaybolur. Yok olan şeyin tekrar var olması ise imkansızdır. Böyle olması halinde insanın teşekkülünde nazar-ı dikkate alınan o parçaların yeniden geri dönmeleri imkansız olur. Binâenaleyh insanın, ikinci kez, aynı şekilde geri dönmesinin, var olmasının imkansız olması gerekir.

Buna şöyle **cevap** verilir: Biz, muayyen bir insanın, şu görülen bedenden ibaret olduğunu kabul etmiyoruz; aksine insan, ruhtan ibarettir. Biz ister rûhun müstakil bir cevher olduğunu, isterse bu bedenle uyum sağlamış olan ve değişmekten korunmuş (uzak) latif bir cisim olduğunu söyleyelim, (bu meselede, netice değişmez). Allah en iyi bilendir.

Aynı Zerre Birden Fazla Bedene Girebilir?

Dördüncü şüphe: Bir insan öldürülüp, onu da bir başka insan yediğinde, bu iki insandan her birinin bedeninin cüzlerinin, her ikisinin cüzleri olduğunu söylemek gerekir ki bu imkansızdır.

Buna da şu şekilde **cevap** verilir: Bu şüphe de, muayyen bir insanın şu bedenden ibaret olması görüşüne dayanır. Biz ise bunun batıl olduğunu, doğrusunun, insanın ister sırf bir cevher olduğunu, isterse bedenle uyum sağlamış olan bâkî latif bir cisim olduğunu söyleyelim; ruhtan ibaret olduğunu söylemiştik. Bu, kelamcıların, "Asıl cüzler" dedikleri şeydir. Me'âd (âhiret) meselesiyle ilgili aklî (tefekküre dayanan) izahlarımızın sonu budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE: Dönüş Allah'adır

Cenâb-ı Hak, إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا *"Hepinizin dönüşü ancak O'nadır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: "**İlâ**" edatı, intiha-i gayeyi (varılacak son noktayı) göstermek içindir. Bunun zâhiri, "Mahlûkatın dönüşü O'nadır" denilebilmesi için, Allahu Teâlâ'ya bir mekanın izafe edilmesini gerektirir?

Buna birkaç şekilde **cevap** verilir:

a) Biz, "Ruh, sırf cevherdir (özdür)" dediğimizde, bu soru ortadan kalkar.

b) Bu, "Mahlûkatın dönüşü, Allah'tan başka bir hâkimin bulunmadığı bir yeredir" demektir.

c) Bu, "Onlar Allah'ın mükâfat vaadinin tahakkuk ettiği yere dönüp varacaklardır" demektir.

İnsanın Varlığının Esası Ruhtur

İkinci bahis: Pek çok âyetin zâhiri, insanın aslının beden değil ruhtan ibaret olduğuna delâlet eder. Bu da, ruhun, insanın bedeninden önce mevcut olduğunu gösterir. İnsanın, şu görünen bedeninden başka bir şey olduğu hususu, Hak Teâlâ'nın, *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar Rableri katında diridirler"* (Âl-i İmran, 169) âyetinden ötürüdür. Öldürülenin bedeninin öldüğü ise, kesin olarak bilinir. Bu âyet ise o insanın diri olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh insanın aslının, şu ölü bedenden başka bir şey olması gerekir. Hem sonra Cenâb-ı Allah kâfirlerin canlarının alınışını anlatırken, *"Haydi bakalım canlarınızı kurtarın"* (En'âm, 93) buyurmuştur.

Rûhun, bedenden önce mevcut olması meselesine gelince, bu da Hak Teâlâ'nın bu âyetteki, *"Dönüşünüz ancak O'nadır"* buyruğundan ötürüdür. Bu ifade, bizim söylediğimiz görüşe delâlet etmektedir. Çünkü bir yere dönmek ancak, o şeyin daha önce orada bulunmuş olması halinde mümkündür. Şu âyetler de bunun benzeridir: *"Ey mutmain ruh, sen O'ndan razı, O da senden razı olarak dön Rabbine"* (Fecr, 27-28) ve *"Sonra bunlar, bütün işlerine hak ve adalet ile mâlik olan gerçek mevlalarına döndürülmüşlerdir"* (En'am, 62).

Üçüncü bahis: Buradaki "**merci**" kelimesi, "**rucû**" (dönüş) manasınadır. "**Cemîan**" kelimesi de, "hal" olarak mansubdur. Buna göre âyetin manası, "O dönüş, toplu olarak tahakkuk edecektir" şeklinde olur. Böylece bu, âyette bahsedilen "**mercî**"den muradın, ölüm olmayıp, kıyamet olduğuna delâlet eder.

Dördüncü bahis: Âyetteki إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ *"Dönüşünüz ancak O'nadır"* beyanı, hasr ifade eder. Buna göre, "Dönüşünüz sadece Allah'adır; hüküm, sadece O'nun hükmüdür ve orada geçerli olan emir sadece O'nun emridir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَعْدَ اللهِ حَقًّا *"Allah bunu size hak olarak va'detmiştir "* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, "وَعْدَ اللهِ" ifadesi, وَعَدَكُمُ اللهُ وَعْدًا"Allah, size bir vaadde bulundu" manasında, (mef'ûl-ü mutlak olarak) mansubdur. Çünkü, âyetteki, *"Dönüşünüz ancak O'nadır"* cümlesi, bir dönüşü va'detmektedir. Buna göre, "وَعْدَ اللهِ" kelimesi "إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ" ifadesinin mef'ûl-ü mutlakı; "حَقًّا" kelimesi de "وَعْدَ اللهِ" sözünün mefûl-ü mutlakı olmuş olur ki, işte bütün bu te'kidler, bu hükümde toplanmıştır.

İKİNCİ MESELE

Bu kelime, fiil olarak "وَعَدَ اللهُ" şeklinde de okunmuştur. Bil ki Allahu Teâlâ, haşrın ve neşrin olacağını haber verince, bunun peşi sıra bunların mümkün olduğuna delâlet eden şeyi, daha sonra da vuku bulacağına delâlet eden delilleri zikretmiştir.

Haşrin, aslında mümkün olduğunu gösteren delil إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ *"Mahlukatı ilkin yaratan, sonra yine kendisine geri çevirecek olan, hiç şüphesiz O'dur"* buyruğudur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu delilin izahı şöyledir: Allahu Teâlâ, kendisinin göklerin ve yerlerin yaratıcısı olduğunu delillerle beyan etmiştir. Bu âlemdeki bütün cansızların, madenlerin, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratıcısının da Allah olduğu bu ifadeye zımnen dahildir. Her şeye kâdir olan, kudreti sonsuz olan, ve bütün malumatı (her şeyi) bilenin, daha önce yarattığı şeyleri, yeniden aynen yaratmasının mümkün olduğu aklen de sabittir. Böylece bu delil, Hak Teâlâ'nın, insanları ölümlerinden sonra yeniden diriltmeye kâdir olduğuna delâlet etmektedir.

***İKİNCİ MESELE:* Âlemin Maddesinin İmha Edilip Edilmeyeceği**

Müslümanlar, Allahu Teâlâ'nın âlemin maddesini yok etmeye kâdir olduğu hususunda ittifak etmişler ama, Hak Teâlâ'nın bu maddeleri bilfiil yok edip etmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Bu cümleden olarak bazıları Allahu Teâlâ'nın onları tamamen yok edeceğini ileri sürmüş ve bu âyeti de delil olarak zikrederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allahu Teâlâ, bütün mahlukatı yeniden yaratacağını bildirmiştir. Binaenaleyh O'nun, maddeleri de yeniden yaratması gerekir. Maddeleri yeniden yaratmak ise, ancak onları tamamen yok ettikten sonra mümkün olur. Aksi halde bu, zaten var olan şeyi yeniden yaratmak olur ki, imkansızdır."

Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"Hatırla o günü ki, biz göğü, kitapların sahifesini dürüp büker gibi düreceğiz. İlk yaratışa nasıl başladıksa, yine onu iâde edeceğiz"* (Enbiya, 104) âyetidir. Hak Teâlâ bu âyetinde, iâdenin (tekrar yaratışın) de ilk yaratılış gibi olduğunu bildirmiştir. Allahu Teâlâ'nın, mevcudatı ilkin yoktan yarattığı, delillerle sabittir. Binaenaleyh onları yine yoktan yaratacağını söylemek gerekir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Başka Bir Âyetin Delâlet Ettiği Mahzuf**

Bu âyette bir hazif vardır: Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "O, kendilerine ibadeti emretmek için, mahlûkatı, ilk defa diriltir. Sonra onları öldürür. Daha sonra onları yeniden diriltir." Nitekim Cenâb-ı Hak, Bakara Sûresi'nde, *"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz ölü iken, sizi O diriltti. Sonra sizi yine O öldürecek, tekrar sizi o diriltecek.. "* (Bakara, 28) buyurmuştur. Fakat Cenâb-ı Hak burada, (Yûnus Sûresi'nde) daha önce, *"İşte sizin Rabbiniz olan Allah budur. O halde O'na kulluk edin"* (Yûnus, 3) buyurduğu için, bu âyette "ibadet ediniz" emrini tekrar etmemiştir. Yeniden diriltme ifadesi, "onları öldürür" manasına delâlet ettiği için de, buna da yer vermemiştir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Âyetteki Farklı Kıraatler**

Bazıları buradaki kelimeyi kesre ile "innehu"; bazıları da fetha ile "ennehu" şeklinde okumuşlardır. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Hemzeyi kesre ile okuyanlar, bu cümleyi müste'nef bir cümle kabul etmişlerdir. Fetha ile okunuşa göre ise şu iki izah yapılır:

a) Bu ifadenin takdiri, "Sizin toptan dönüşünüz O'nadır. Çünkü (لِأَنَّهُ) o, halkı ilk defa dirilten, sonra geri çevirecek olandır" şeklindedir.

b) Bunun takdiri, "Allah, mahlûkatı yeniden yaratmayı, sonra geri çevirmeyi kesin olarak va'detti" şeklindedir. Buradaki fiil, if'âl babından olarak "يُبْدِئُ" şeklinde de okunmuştur. Yine bu âyet, "حَقٌّ اِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ"şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı حَقٌّ اِنَّ زَيْدًا مُنْطَلِقٌ"Gerçekten, Zeyd gidecek" cümlesi gibidir.

Cenâb-ı Allah'ın لِيَجْزِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ *"İman edip sâlih ameller işleyenlere adaleti ile mükâfat vermek için (...)"* buyruğuna gelince; bil ki bundan maksat, iyilik yapanla kötülük yapan birbirinden ayırt edilip, itaatkâr olana mükâfat, isyankâr olana da ceza verilsin diye, haşrın ve neşrin mutlaka olacağına delil getirmektir. Bu delilin izahı, daha önce uzunca yapılmıştı. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Mu'tezile'nin Âyetten Yanlış Bir Hüküm Çıkarması**

Ka'bî şöyle demektedir: "Âyetteki **"liyecziye"** kelimesinin başında sebeplik ifade eden **"lâm"** edatı, Hak Teâlâ'nın kullarını, mükâfat vermek ve rahmet etmek için yarattığına delâlet eder. Ayrıca Allahu Teâlâ illet lâm'ını, mükâfatla ilgili olan ifadenin başına getirmiş, ama ceza ile ilgili ifadenin başına getirmemiş, aksine وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ *"Kâfirler için ise, kaynar sudan bir içki vardır"* buyurmuştur ki bu da Allahu Teâlâ'nın mahlûkatı, azap etmek için değil, onlara rahmet etmek için yarattığına delâlet eder. Bu ise, Allah'ın, insanların inkâr etmelerini istemediğine ve onlarda küfrü kendisinin yaratmadığına delâlet eder." Buna şöyle cevap verilir: Allahu Teâlâ'nın fiilleri hakkında lâm-ı ta'lîlin (yani illet ve sebebi gösteren lâm'ın) kullanılması imkansızdır. Çünkü Allahu Teâlâ, eğer bir işi bir illet ve sebepten ötürü yapmış olursa, o illetin kadim olması halinde o fiilin de kadim olması gerekir, yok eğer hadis (sonradan) olursa, bu durumda da teselsül gerekir ki, teselsül muhaldir.

İKİNCİ MESELE

Ka'bî şöyle demiştir: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın o mahlûkatı yaratma işine cennette başlamış olmasının mümkün olmadığını gösterir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, onları bu âlemde yaratmayı ve onları mükellef tutmayı sebep ve vasıta kılmaksızın, onlara nimet vermesi güzel ve yerinde olsaydı, o zaman onları yaratması ve mükellef tutması, onlara bu nimetleri vermesi şartına bağlanmazdı. Halbuki âyetin zâhiri, buna delâlet etmektedir."

Buna şöyle **cevap** verilir: Bu, Allah'ın fiil ve hükümlerinin ta'lil edilebilmesine (yani sebeplere dayandırılabilmesine) binâen söylenmiş bir sözdür. Bu ise yanlıştır. Biz bunun olabileceğini kabul etsek bile, **Ka'bî**'nin sözü, ancak bizim, ilk yaratmayı ve sonradan tekrar yaratmayı bu şekilde ta'lil etmemiz halinde doğru olur. Bu ise imkansızdır. "Allah, mahlûkatı ilk defa sırf lütfundan ötürü yaratmış ve sonra onlara cennet nimetlerini vermek

için, onları yeniden yaratmıştır" denilmesi niçin caiz olmasın? Böyle söylemek mümkün olunca, Ka'bî'nin iddiası düşer.

"Kıst" Tabirinin İzahı

Âyetteki بِالْقِسْطِ *"adaleti ile"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1) "بِالْعَدْلِ ، بِالْقِسْطِ" demek olup, bundaki bâ harf-i cerri, âyetteki "liyecziye" fiiline müteallîktir. Buna göre mana, "Onlara adaleti ile mükâfat vermek için..." şeklindedir. Bu durumda şöyle iki soru ortaya çıkar:

Adalet Lütfa Mani Değildir

Birinci soru: "Kıst", "adalet" diye tefsir edildiğinde, adalet, ne artan, ne de eksilen bir şey olur. Bu da Allahu Teâlâ'nın, onların amelleri ile hak ettiklerine bir şeyler katmayacağını ve onlara doğrudan lütfu gereği herhangi bir şey vermemesini gerektirir? Buna şöyle **cevap** verilir: Biz (Ehl-i sünnete) göre Allah'ın mükâfatı, zaten mahzâ lütuftur. Hem sonra insanlara hak ettiklerinden fazlasının verilmesinin takdir edilmesi halinde bile "kıst", ücretin tastamam verilmesi manasına delâlet eder. "Fazlasını vermeyi men etme" manasına ise, "kıst" kelimesi delâlet etmez.

Kâfirlere Adalet Uygulanacağı Burada Neden Bildirilmedi?

İkinci soru: Allahu Teâlâ kâfirlere de "kıst" (adalet) ile karşılık vermiş olduğu halde, âyette niçin bu sadece mü'minlere tahsis edilmiştir?

Cevap: Bunun mü'minlere tahsis edilmesi, mü'minlerin haklarına daha fazla itina gösterildiğine ve onlara daha fazla ihtimam gösterileceğine delâlet eder.

2) Bunun manası, "iman edenleri kendi kıstları (adaletleri) ile âdil olmaları, iman edip sâlih amel işlemiş olmaları cihetinden nefislerine zulmetmemeleri sebebiyle ödüllendirmek için..." şeklindedir. Çünkü şirk, zulümdür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Doğrusu, şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Günahkârlar da kendilerine zulmetmişlerdir. Nitekim Allah, *"Onların kimi nefsine zulmedenlerdir"* (Fâtır, 32) buyurmuştur. Bu izah daha kuvvetlidir. Çünkü bu ifade, âyette, *"Küfürlerinde ayak diretmeleri yüzünden"* ifadesinin karşılığında zikredilmiştir.

Hak Teâlâ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ *"Kâfirler için ise, küfürlerinde ayak diretmeleri yüzünden kaynar sudan bir içki ve acıklı bir azap vardır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: "**Hamîm,** ateşte ısınan ve son derece sıcak olan demektir. Nitekim, "Suyu kaynattım" manasında "حَمَمْتُ الْمَاءَ" ; "O, sıcaktır, kaynardır" manasında "هُوَ حَمِيمٌ" denilir. Hamam da bu köktendir."

***İKİNCİ MESELE:* İnsanlar Mü'min ve Kâfir Olarak İki Kısımdır, Üçüncüsü Yoktur**

Âlimlerimiz bu âyeti, mükellefin mü'min veya kâfir olması dışında, üçüncü bir kısmın olmadığına delil getirmişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ âyette, sadece bu iki kısmı zikretmiştir. **Kâdî** bu görüşümüze karşı şöyle cevap vermek istemiştir: "Sadece bu iki kısmı zikretmek, bir üçüncü kısmın olmadığına delâlet etmez. Bunun delili, *"Allah her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünüp yürüyor, kimi iki ayağı üstünde yürüyor, kimi de dört ayağı üstünde yürüyor"* (Nûr, 45) âyetidir. Bu ifade, dördüncü bir kısmın olmadığına delâlet etmez. Aksine biz diyoruz ki: Bu gibi yerlerde, çoğu kez ya sadece maksat olan; yahut ekserisi zikredilir, geri kalanlar ise, bir başka yerde beyan edilmiş olduğu için, terk edilir. Allahu Teâlâ, üçüncü kısım mükellefleri başka âyetlerinde zikretmiştir."

Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde **cevap** veririz: Ancak nâdir olan üçüncü kısımlar terk edilip zikredilmez. Halbuki fâsıkların (günahkârların); itaatkârlardan daha çok olduğu malumdur. Binâenaleyh onların bu sadedde ayrıca zikredilmemeleri nasıl makul ve mümkün olabilir?

Kâdî'nin delil getirdiği âyetle ilgili olarak da şöyle cevap veririz: Allahu Teâlâ, canlıların dördüncü ve beşinci kısımlarını zikretmemiştir. Çünkü ayaklı canlıların pek çok kısmı vardır. Binâenaleyh onların hepsini tek tek zikretmek, itnâbı (lafı uzatmayı) gerektirir. Bu meselede ise, durum başkadır. Çünkü burada sadece bir üçüncü kısım vardır ki, bu da, hasmımızın (**Mu'tezilî Kâdî**'nin), ne mü'min ne de kâfir saydığı fâsık (günahkâr) dır. Böylece bu iki âyet arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَآءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥﴾

"Güneşi ziya, ayı nûr yapan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için ona menziller tayin eden O'dur. Allah bunları, gerçek bir maksatla

yaratmıştır. O, bilecek kimseler için âyetlerini birer birer açıklar" (Yûnus, 5).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Ulûhiyyetin Bazı Delilleri**

Bil ki Allahu Teâlâ, ulûhiyyetine delalet eden delillerden bahsedip, sözü haşrın ve neşrin doğruluğuna çevirdikten sonra, yeniden ikinci defa ulûhiyyetinin delillerini zikretmeye döndü.

Bil ki tevhid ve ulûhiyyeti ispat hususunda ön planda ele alınan deliller, göklerin ve yerin yaratılmasından çıkarılan delillerdir. Bu tür deliller, güneşin ve ayın hallerinden çıkarılan delillere işarettir. Bu son çeşit ise, haşrın ve neşrin doğruluğunu gösteren delilleri kuvvetlendirmeye işarettir. Çünkü Allahu Teâlâ, mükâfatı taat ehline, cezayı da kâfirlere mutlaka vermenin gerekli olduğuna ve hikmeti gereği, iyi ile kötüyü birbirinden ayırması gerektiğinden dolayı, haşrın ve neşrin vuku bulacağını bildirmiş, daha sonra da bu âyette, sayesinde mükellefin seneleri ve hesabı bilsin, ziraat ve ekinle ilgili geçim işlerini sıraya koysun, kış-yaz işlerini yapabilsin diye, güneşi bir ziya, ayı ise bir nur kılıp, aya menziller tayin ettiğini beyan etmiştir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "İyiyi kötüden, itaatkârı isyankârdan ayırmak, hikmet gereği senelerin ve ayların hallerini bildirmemi gerektirmiştir. Bundan dolayı hikmetim ve rahmetim sadece bu dünyada faydalı olan bu iş için, güneşi ve ayı yaratmayı gerektirince, hikmetimin ve rahmetimin, ebedî menfaati ve devamlı mutluluğu gerektirdiği halde, öldükten sonra iyiyi kötüden ayırmayı gerektirmesi öncelikle gerekir."

Bu âyette zikredilen, güneş ve ayın hallerinden deliller çıkarma işi, bir yönden tevhidi, -daha evvel de bahsettiğimiz gibi- bir yönden de ahireti gösteren delillerden olunca, Allahu Teâlâ me'âdın (ahiretin) doğruluğunun delillerini zikrettikten sonra bu delili zikretmiştir.

İKİNCİ MESELE

Güneşin ve ayın hallerinden, her şeye gücü yeten bir yaratıcının varlığına şöylece istidlâl edilir: Cisimler, zatları bakımından, birbirlerine benzerler; mahiyetleri bakımından da birbirlerine denktirler. Durum böyle

olunca, güneşe alabildiğine ziyayı ve bolca şu'ayı, aya da o ışığını vermek, hakîm ve irâde sahibi bir fâil-i muhtarın bulunmasından ötürü olmuştur.

Cisimlerin zatları ve mahiyetleri itibariyle aynı ve denk oluşlarının delili şudur: Cisimler, hiç şüphesiz hacim, boşlukta bir yer tutma ve kütle sahibi olma özellikleri bakımından aynıdırlar. Binâenaleyh eğer onlar birbirinden farklı olabilmişse, bu farklı oluş, "Farklılığı doğuran husus, müşterek olunan şeylerden başkadır" zarurî prensibinden ötürü, hacim ve kütle özelliklerinin ötesinde bir şey olmuş olur. Durum böyle olunca da biz diyoruz ki: "Maddelerde farklılığı doğuran şey, ya o maddenin bir sıfatıdır, yahut o madde onunla tavsif edilmiş olur; yahut da ne o, o maddenin sıfatı olur, ne de madde onunla tavsif edilmiş olur. Bütün bu ihtimaller olamaz.

Birinci ihtimale gelince, farklılığı doğuran o şey, maddenin zatında bulunan bir sıfat olursa, bu durumda maddelerin zatları, o sıfatlar göz ardı edilerek, mahiyetleri itibarıyla denk olurlar. Durum böyle olunca da, bir cisim için doğru olan her şeyin, her cisim için doğru olması gerekir. Zaten elde etmek istediğimiz netice de budur.

İkinci ihtimal, şöyle denilmesidir: Kendisi sayesinde cisimlerin birbirinden farklı oldukları şey, cisim olma, boşlukta yer işgal etme ve bir miktarı bulunma gibi hususiyetlerdir. Buna göre biz diyoruz ki: Bunlar da bâtıldır, o mevsûf (olan madde), ya hacmi olan, bir mekan işgal eden bir madde olur veya böyle olmaz. Birincisi bâtıldır, aksi halde onun bir başka yere muhtaç olması gerekir ve bu sonsuza kadar devam eder. Hem böyle olması halinde, mahal, hall gibi olur ve onlardan birisinin mahal, diğerinin hall olması, bunun aksinin olmasından daha evlâ olmaz. Bu durumda da, onlardan her birinin diğeri için hem mahal, hem de hall olması gerekir ki bu imkansızdır. O mahallin, hacmi olduğu halde boşlukta bir yer işgal etmemesine gelince, biz diyoruz ki: Bu gibi şeylerin, bir mekana tahsis edilmeleri ve bir cihetle alâkaları yoktur. Halbuki cisim, mekâna tahsis edilmiştir ve bir cihette bulunur. O halde bir mekânda, bir yerde ve bir cihette bulunması gereken o şeyin, bir mekân ve cihette bulunması imkânsız olan o şeyde bir hall olması imkânsız olur.

Üçüncü ihtimale gelince ki bu, "Sayesinde bir cismin diğer bir cisme muhalif olduğu şey olup, ne cisimde bir hâll (hulul etmiş)dir, ne de onun mahallidir" şeklindeki sözdür, bu da bâtıldır. Çünkü böyle olması halinde o şey, kendisiyle ilgisi ve alâkası olmadığı halde, cismiyetten farklı bir şey

olmuş olur ki, bu durumda, zâtları bakımından cisimlerin zâtları, mahiyetlerinin tamamında denk ve eşit olmuş olur ki, işte elde edilmek istenen netice de budur. Böylece, bütün cisimlerin, mahiyetlerinin tamamında denk ve eşit oldukları sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da biz diyoruz ki, mahiyetlerinin tamamında eşit olan şeyler, mahiyetlerinin levâzımında (ayrılmaz vasıflarında) da denk olurlar. Bu sebeple, onlardan bir kısmı için geçerli olan her şeyin, geriye kalanlar için de geçerli olması gerekir.

Bu sebeple, güneşin kütlesine alabildiğince parlak bir ışık tahsis edildiğine göre, bu alabildiğince parlak ışığın, ayın kütlesine de tahsis edilmesi gerekirdi. Bunun aksi de, bunun gibidir. Durum böyle olunca da, alabildiğince parlak ışığın güneşin kütlesine, (buna nispetle) daha zayıf bir ışığın ayın kütlesine tahsis edilmesi, bir muhassisin tahsisi, bir mûcidin icadı, bir takdir edenin takdiri ile olması gerekir ki, işte elde edilmek istenen netice budur.

Böylece, bu alabildiğince parlak aydınlığın güneşe, diğerinin de aya tahsis edilmeleri, bir yaratıcının yaratması ile olduğu sâbit olur. Böylece de, kesin aklî delillerle, Hak Subhanehu ve Teâlâ'nın, *"Güneşi ziya, ayı nûr yapan... O'dur"* buyruğunun yerinde ve doğru olduğu doğrulanmış olur ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Ziya Kelimesinin İzahı**

Ebu Ali el-Farisî şöyle demiştir: "ضِيَاءً" kelimesi, şu iki şeyden birisidir:

a) Bu ya, tıpkı سَوْطٌ (cem'i: سِيَاطٌ) **Kamçı;** حَوْضٌ (cem'i: حِيَاضٌ) **havuz** kelimelerinde olduğu gibi, (ışık, ziya) kelimesinin çoğuludur.

b) Yahut قَامَ - قِيَامًا (kalkmak), صَامَ - صِيَامًا (oruç tutmak) kelimeleri gibi, "ضَاءَ - يَضُوءُ - ضِيَاءً" fiilinin mastarıdır. Bunu, hangi izaha hamledersen et, mutlaka bir muzâf mahzûf demektir. Buna göre âyetin takdiri, جَعَلَ الشَّمْسَ ذَاتَ ضِيَاءٍ وَالْقَمَرَ ذَانُورٍ "Güneşi, ışıklı ve ziyalı; ayı da, nurlu kıldı" şeklinde olur. Bunun, bundan başka şekilde olması da mümkündür. Zira, güneş ve aydaki ziya ile nur, çok ileri derecede olunca, ay ile güneş, sanki ziya ve nurun kendisi gibi kabul edilmiş olurlar. Bu, kerim olan bir kimseye tıpkı, إِنَّهُ كَرَمٌ وَجُودٌ "O, muhakkak ki, mahza kerem ve mahza cömertliktir" denilmesi gibidir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Vâhidî şöyle demektedir: **"Kunbül'ün** rivâyetine göre **İbn Kesir,** iki hemze ile "ضِئَاءً" şeklinde okumuştur. Âlimlerin çoğu, **Kunbül'ün** bu hususta

hata ettiği kanaatindedirler. Çünkü, "ضِيَاءٌ" kelimesinin yâ'sı, tıpkı "kıyam" ve "sıyam" kelimelerinin yâ'sı gibi, vâv'dan çevrilmiştir. Binâenaleyh, buradaki hemzenin bir izahı yoktur." **Vâhidî,** sözüne devamla şöyle demiştir: "Uzakça bir ihtimal olarak, şöyle bir izah yapılabilir: Hemze olan lâmu'l-fiil, ayn'ın yerine alınmış, vâv olan aynu'l-fiil de, lâmu'l-fiilin yerine götürülmüştür. Fakat zâid olan elif'ten sonra, kelimenin sonunda vâv bulununca, tıpkı سَقَاءٌ(sulama) kelimesinde olduğu gibi, vâv hemzeye dönüşmüştür." Allah en iyisini bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki nûr, fazlalığı, veya azlığı kabul eden bir keyfiyettir. Çünkü, sabahın nuru ve aydınlığı, güneş doğmadan önce günün ilk anındaki nur ve aydınlıktan; bu da, güneş doğarken, duvarların yüzeyinde bulunan nûr ve aydınlıktan; bu da, duvarlar üzerinde, vuran güneşten dolayı parlayan nurdan; bu da, bizzat güneşin kütlesinde bulunan nûr ve aydınlıktan daha zayıf ve düşüktür.

Işık adı verilen bu keyfiyetin kemali, güneşin cisminde hissettiğin şeydir. Işığın, güneşte bulunan mertebesinden daha kuvvetli bir mertebesinin bulunup bulunmadığı konusu, aklın duraklaması gerektiği hususlardandır.

İnsanlar, güneşten çıkan bu ışınların cisim mi, araz mı oldukları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Gerçek olan, bunların araz olmalarıdır. Araz, hususi bir niteliktir, keyfiyettir. Bunun bir araz olduğu sabit olunca, onun bu âlemde meydana gelmesi, güneş yuvarlaklığının tesiriyle midir, yoksa Allahu Teâlâ'nın, kanunu, âdeti üzere, güneş yuvarlağına tekâbül eden kütlelerde yaratmasından ötürü müdür? İşte bunlar, çok derin birtakım meselelerdir ki, bunun tafsilatına girmek, ancak aklî ilimlere uygun düşer.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Nûr, bu keyfiyetin aslına denilmektedir. **Dav'** (ziya) ise, bu keyfiyet mükemmel ve çok ileri derecede olduğunda, verilen isimdir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, güneş ile kaim olan keyfiyeti ziyâ; ay ile kaim olan keyfiyeti de nûr diye adlandırmış olmasıdır. Güneşle kaim olan keyfiyetin, ay ile kaim olan keyfiyetten daha güçlü ve daha mükemmel olduğunda şüphe yoktur. Cenâb-ı Hak bir başka yerde de وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا *"Gökte (...) bir çerağ ve nurlu bir* ay *yaptı"* (Furkan, 61), وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا *"Güneşi de bir kandil (olarak) asmıştır"* (Nûh, 16) ve *"parıl parıl parıldayan bir kandil astık"* (Nebe, 13) buyurmuştur.

***ALTINCI MESELE:* Ayın Menzilleri**

Cenâb-ı Hak, وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ *"Ona menziller tayin etti"* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, *"Ay(a gelince): Biz ona da menzil menzil miktarlar tayin ettik"* (Yasin, 39) âyetidir. Bu hususta, şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu ifadenin manası, "Allah, onun üzerinde hareket edeceği yolu, yörüngeyi, menziller halinde takdir etti" şeklindedir.

b) Mananın, "Allah ayı menzilli olarak takdir etti" şeklinde olmasıdır.

YEDİNCİ MESELE

"وَقَدَّرَهُ" ifadesindeki mef'ul, (هـ) hu zamirinin neye râci olduğu hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu zamir, hem güneşe, hem de aya râcidir. Sözü veciz hale getirmek gayesiyle zamir müfret (tekil) getirilmiştir. Aslında o, tesniye anlamındadır. Bilinenle yetinildiği için, müfret getirilmiştir. Zira, senelerin sayısı ve hesabı, ancak güneş ve ayın hareketleri vasıtasıyla bilinirler. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ *"Allah'ı ve Resûlü'nü razı etmeleri daha doğrudur"* (Tevbe, 62) âyetidir.

b) Bu zamirin, sadece aya râci olmasıdır. Zira aylar, ayın hareketiyle bilinir. Bu böyledir, zira, şeriatte nazar-ı dikkate alınan aylar, hilâlin görülmesine dayandırılmıştır. Yine, şeriatte nazar-ı dikkate alınan yıl da, kamerî senedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hakikaten ayların sayısı Allah yanında, Allah'ın kitabında... on iki aydır"* (Tevbe, 36) buyurmuştur:

***SEKİZİNCİ MESELE:* Ay ve Güneşin Faydaları Hakkında**

Bil ki canlıların, güneşin ışığı ve ayın nurundan elde ettikleri yarar, pek büyüktür. Güneş, gündüzün; ay da, gecenin sultanıdır. Güneşin hareketiyle yıl, dört mevsime ayrılır. Dört mevsim sayesinde de âlemin işleri düzene girer. Ayın hareketiyle de aylar meydana gelir. Onun ışığının azalıp çoğalmasına göre de, bu âlemin nem ve ısısının halleri değişir. Günlük hareket sebebiyle de, gündüz ve gece meydana gelir. O halde gündüz, kazanıp çalışmak için tayin edilmiş bir zaman; gece de, istirahat için tayin edilmiş bir zamandır. Biz, güneşin ve ayın faydalarıyla alâkalı olarak, daha önce, buna uygun olan âyetlerin tefsirlerinde geniş izahlarda bulunmuştuk. Bütün bunlar, Allah'ın mahlûkat üzerindeki rahmetinin çokluğuna, O'nun onlara olan ihtimam ve ilgisinin büyüklüğüne delâlet eder. Zira biz, cisimlerin, mahiyetleri itibariyle birbirine denk olduklarına işaret etmiştik. Her ne zaman böyle olursa, her cisme muayyen bir şeklin,

muayyen bir yerin ve konumun, muayyen bir mekânın ve muayyen bir sıfatın verilip tahsis edilmesi, ancak hakîm, rahîm, kâdir ve kâhir olan bir müdebbirin yönetmesiyle olur. Bu da, feleklerin hareketleri, güneş, ay ve yıldızların seyri sebebiyle bu âlemde meydana gelen bütün bu menfaatlerin ancak, müdebbir, güçlü, rahîm ve hakîm olan bir varlığın yaratmasıyla meydana geldiğine delâlet eder. Allah, zâlimlerin, kendisi hakkındaki iddialarından münezzehtir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delilleri iyice izah edince, bunu, مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ *"Allah bunları, ancak gerçek bir maksatla yaratmıştır"* buyurarak sona erdirdi. Bu, "Allahu Teâlâ, onu, hikmetine ve maslahata uygun olarak yarattı" demektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... Göklerin, yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler de: "Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın, sen, her türlü noksandan münezzehsin!"* (Âl-i İmran, 191) ve *"O göğü, yeri ve bunlar arasında bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık. Bu, o kâfirlerin zannıdır"* (Sâd, 27) âyetleridir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kâdî şöyle demiştir: Bu âyet, cebrin bâtıl olduğuna delâlet eder. Zira Allahu Teâlâ, şâyet, her zulmü dilemiş, her çirkini yaratmış ve her sapıtanı saptırmayı irade etmiş olsaydı, O'nun kendi kendini, *"Allah bunları ancak gerçek bir maksatla yaratmıştır"* diye nitelemesi doğru olmazdı.

İKİNCİ MESELE

İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: "Bu, Allahu Teâlâ'nın, feleklerin ve yıldızların kütlelerine, sayesinde bu süflî âlemin işlerinin intizama girdiği muayyen ve güçlü özellikler verdiğine delâlet etmektedir. Zira, feleklerin ve yıldızların, bu âlemde tesirleri ve faydaları olmasaydı, o zaman onları yaratmak boş, bâtıl ve anlamsız olurdu. Halbuki nasslar, buna ters düşer. Allah en iyisini bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, âyetlerini iyice açıkladığını beyân buyurmuştur. "Tafsîl etmek" kâhir ve ezici, net ve açık olan bu delilleri, birbiri ardınca açıklayarak sıralamak demektir. "نُفَصِّلُ" ifadesinde iki kıraat bulunur: **İbn Kesir, Ebu Amr** ve **Âsım**'ın ravisi Hafs, yâ ile "yufassılu"; diğer kıraat imamları ise nûn ile "nufassılu" şeklinde okumuşlardır.

Daha sonra لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ *"bilecek kimseler için..."* buyurulmuştur. Buradaki bilme hakkında iki görüş vardır:

1) Bundan maksat, herkeste bulunan akıldır.

2) Bundan maksat, düşünebilen, mahlukatın faydalarını ve Allah'ın ihsanının eserlerini görebilen kimselerdir. Birinci görüştekilerin delili, lafzın (ifadenin) umumî oluşudur. İkinci görüştekilerin delili ise şudur: Allahu Teâlâ'nın bu bilmeyi, âlimlere has kılmış olması imkansız değildir. Çünkü bu delillerden istifade eden onlardır. Bu tıpkı, Hz. Peygamber (s.a.s) herkesi uyarmak için gönderildiği halde, Hak Teâlâ'nın *"Sen, ancak ondan korkacak kimseleri uyarma durumundasın"* (Nâziât, 45) buyurması gibidir.

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿٦﴾

"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, göklerde ve yerde yarattığı şeylerde Allah'ı sayan kimseler için, nice âyetler vardır!" (Yûnus, 6).

Yaratıkların Yaratıcıya Delil Olması

Bil ki Allahu Teâlâ, ilk olarak göklerin ve yerin yaratılmasıyla; ikinci olarak güneş ve ayın halleriyle; üçüncü olarak bu âyette, daha önce de Bakara Sûresi'ndeki "إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ" (Âl-i İmran, 190) âyetinin tefsirinde de geçtiği gibi, gece ve gündüzün değişmesinden meydana gelen faydalarla; dördüncü olarak da, göklerde ve yerde yaratmış olduğu her şey ile tevhidine ve ulûhiyyetine istidlâl etmiştir ki, işte bütün bunlar, bu âlemde meydana gelen envaı türlü hadiseler olup, dört kısma münhasırdır:

1) "Enâsır-ı erbaa"da (Dört unsur: Hava, su, toprak ve ateşte) meydana gelen haller. Gök gürültüsü, şimşek, bulut, yağmur ve kar'la ilgili durumlar buna dahil olduğu gibi; denizler, med ve cezir, yıldırım, zelzele ve çökme ile ilgili haller de buna dahildir.

2) Madenlerin halleri ki, bunlar çok şaşırtıcıdır.

3) Bitkilerin farklı farklı halleri.

4) Canlıların envaı türlü halleri. İşte bu dört kısmın hepsi de, Cenab-ı Hakk'ın وَمَا خَلَقَ اللهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerde ve yerde Allah'ın yarattığı*

şeyler..." buyruğunun muhtevasına dahildirler. Bu âlemin hallerini genişçe anlatmak, bir cilt esere sığmayan şeylerdendir. Hatta, bundan da öteye, akıllı kimselerin (âlimlerin) bu âlemin çeşitli halleri hakkında bildirdikleri bütün şeyler, bütün ilimler, bu konuya dair yazılmış bir özettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delilleri beyan ettikten sonra, لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ *"Allah'ı sayan kimseler için nice âyetler vardır!"* buyurmuştur. Böylece bu delillerin, müttaki olan kimselere has olduğunu bildirmiştir; zira onlar, kötü akıbetten sakınırlar. Böylece de bu durum, onları düşünmeye ve tefekküre davet eder. **Kaffâl** şöyle demektedir: "Kim bu âlemin halleri hakkında düşünürse, dünyanın, insanların bedbaht olmaları için yaratılmadığını[28]; dünyayı ve insanları yaratanın, o insanları ihmal etmediğini; aksine, dünyayı onlar için bir ibadet ve çalışma yeri kıldığını anlar. Durum böyle olunca da, mutlaka emir ve nehyin; sonra da, iyi insanı kötülük işleyenden ayırt etmek için mükâfat ve cezânın bulunması gerektiği meydandadır. İşte bütün bu haller gerçekte, mebde' ve meâdın olacağının doğruluğuna delâlet etmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿٧﴾ أُولٰٓئِكَ مَأْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨﴾

"Öldükten sonra dirilip bize kavuşacağını ummayan, dünya hayatına razı olan ve onunla sükûna dalan kimselerle, bunca âyetlerimizden gâfil olanlar yok mu? İşte onların, irtikap etmekte oldukları şirk ve masiyetler yüzünden varacakları yer, ateştir" (Yûnus, 7-8).

Ahireti İnkâr Edenlerin Durumu

Bil ki Allahu Teâlâ, rahîm ve hakîm olan bir ilâhın varlığını ispat ederek, meâd, haşr ve neşr'in gerçekliğine ve doğruluğuna delâlet eden kesin delilleri getirince, müteakiben bunları inkâr edenlerle onlara iman

28 Matbû nüshada "yaratıldığı" (الدنيا مخلوقة) şeklinde ise de, mananın düzgün olması için burada "ليست" olumsuzluk kelimesinin metinden düştüğünü zannederek, manayı buna göre verdik (Ç).

edenlerin durumlarının izahına başlamıştır. Bunları inkâr edenlerin durumlarının izahı, işte bu âyette ele alınmıştır.

Bil ki Allahu Teâlâ, onları şu dört sıfatla nitelemiştir:

Birinci sıfat: Hak Teâlâ'nın إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا *"Öldükten sonra dirilip bize kavuşacağını ummayanlar"* kısmının ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Recâ'nın Manası**

Bu ifadede yer alan **"recâ"**nın ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: İbn Abbas, Mukâtil ve **Kelbî**'nin görüşü olup, buna göre mana, "Onlar öldükten sonra dirilmekten korkmazlar" şeklinde olur ki bu, "Onlar, bunu nazar-ı dikkate almaz ve bundan korkmazlar. Zira onlar, buna iman etmezler" demektir. Buradaki "**recâ**" tabirinin "korku" ile tefsir edilmesinin delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen ancak ondan korkacak kimseleri uyarma durumundasın"* (Nâziât, 45), âyetiyle; *"onlar, kıyametten korkanlardır"* (Enbiyâ, 49) âyetidir. "**Recâ**"nın "korku" manasına alınması câizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا *"Ne oluyor size ki, siz, Allah'ı sayıp O'ndan çekinmiyorsunuz?"* (Nûh, 13) buyurmuştur. **Şair el-Hüzelî** de, إِذَا لَسَعَتْهُ النَّحْلُ لَمْ يَرْجُ لَسْعَهَا "Arı onu soktuğu zaman, artık bir daha onun sokmasından korkmaz" demiştir..

İkinci görüş: Buradaki "**reca**" kelimesinin "ummak" manasında tefsir edilmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا" tabirinin manası, "Onlar, bizim sevâbımızı ummazlar.." şeklinde olur ki, böylece buradaki "**recâ**", zıddı ye's ve ümitsizlik olan ümit manasına gelmiş olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"mezardakilerden olan kâfirler nasıl ümitlerini kestilerse, öylece onlar da ahiretten ümitlerini kesmişlerdir"* (Mümtehine, 13) âyeti gibidir.

Bil ki, "**recâ**"yı, korku anlamına almak uzak bir ihtimaldir. Zira, zıddı, zıt ile tefsir etmek caiz değildir. Burada, "recâ" tabirini, zahirî manasına hamletmekte kesinlikle bir engel bulunmamaktadır. Bunun delili şudur: "Allah'a kavuşmak"tan maksat, ya Allah'ın celâlinin kuluna tecellî etmesi ve O'nun azamet ve kibriyasının nûrunun, o kulunun rûhunda işrak edip parlamasıdır; yahut da bundan murat, Allah'ın mükâfat ve rahmetine ulaşıp onu elde etmektir.

Eğer birinci durum olursa, -ki bu, derecelerin en büyüğü, mutlulukların en üstünü ve hayırların en mükemmelidir- o zaman aklı olan bunu nasıl ummaz ve temenni etmez?

Eğer İkincisi olursa da, durum yine aynıdır. Çünkü herkes, Allah'tan, kendisini O'nun mükâfatına ve rahmetinin üstün derecelerine ulaştırmasını ümit eder ve bekler. Durum böyle olunca da, Allah'a iman eden herkes, O'nun mükâfatını umar. Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ise, böyle bir ümidi kendisi için iptal etmiş demektir. İşte bundan dolayı, böyle bir ümit taşımamayı, Allah ve âhiret gününe iman etmemekten kinaye kılmak pek güzel ve yerinde olmuştur.

İKİNCİ MESELE: **Lika Kelimesinin izahı**

"Likâ", bir şeye ulaşmak demektir. Bu, Allah hakkında imkânsızdır. Zira Allah, sınırdan ve bir nihâyeti olmaktan münezzehtir. Şu halde, bu tabirin "görmek" manasından mecâz kılınması, bu mânaya alınması gerekir ki bu, açık ve net bir mecâzdır. Nitekim birisini gördüğünde, لَقِيتُ فُلَانًا "Falancayla karşılaştım" dersin. Bunu, "Allah'ın mükâfatıyla karşı karşıya kalma anlamına hamletmek, daha fazla takdir yapmayı gerektirir ki, bu, delilin hilâfına bir hareket tarzı olur.

Bil ki: Kesin delillerle sabit olmuştur ki insanın, ölümden sonra mutluluğu, kendisinde marifetullahın tecelli edip bu nurun kendisini iyice aydınlatmasındadır. İşte bu tecellinin en ileri derecesi "rü'yetullah" (cemâlullahı görme) olup en büyük saadettir.

Binâenaleyh, kim bunu arzulamaktan gâfil olur, ondan yüz çevirir ve ölümden sonra da yeme, içme ve cinsî münasebet gibi maddî zevkler bulma arzusuyla yetinirse, işte o kimse sapıklardan olur.

İkinci sıfat: وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *"dünya hayatına razı oldular.."* cümlesinin ifade ettiği hususdur.

Bil ki, birinci sıfat, o kimsenin kalbinin, manevî lezzetleri talep etmekten uzak ve rabbani bilgilerle meydana gelecek mutluluktan yoksun olduğuna; bu sıfat ise, onun, maddî lezzetlere dalıp, sadece onlarla yetindiğine işarettir.

Üçüncü sıfat: وَاطْمَأَنُّوا بِهَا *"ve onunla sükûna daldılar"* buyruğu ile ifâde edilip bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Mü'min ve Kâfirin Vasfı Hakkında**

Mutlu insanların niteliği şudur: Allah zikredildiğinde, onlarda bir çeşit korku ve ürperti meydana gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir.."* (Enfâl, 2) buyurmuştur. Bu hâl kuvvet kazanıp güçlendiğinde, onlar için, Allah'ı anmakla bir sükûn ve itminan hasıl olur. Nitekim Allah, *"Haberiniz olsun ki kalpler ancak, Allah'ı anmakla itminana erer"* (Ra'd, 28) buyurmuştur. Bedbaht ve mutsuz kimselerin sıfatı, dünyanın fani, gayrimeşru zevkleri peşinde koşmakla itminana kavuşmalarıdır. İşte bu âyetteki "وَاطْمَأَنُّوا بِهَا" kelimesi bunu ifade eder. İtminânın manası, onların kalplerinden bu ürpertinin kaybolmasıdır. Dolayısıyla onlar, uyarıldıkları zaman kalpleri ürpermez, o kalpler âdeta Allah anıldığı zaman bir ölü gibi olurlar.

İKİNCİ MESELE

Lisandaki yaygın kullanılışa göre "وَاطْمَأَنُّوا اِلَيْهَا" denilmesi beklenirdi. Fakat, harf-i cerlerin birbirleri yerine kullanılması güzel ve uygundur. İşte bundan dolayı bu âyette "وَاطْمَأَنُّوا بِهَا" denilmiştir.

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اٰيَاتِنَا غَافِلُونَ *"bunca âyetlerimizden gâfil oldular..."* buyruğunun ifâde ettiği hususdur. Bu, "Onlar, Likâullah'ı talep etmekten yüz çevirme hususunda, herhangi bir şeyi ömür boyu hatırına getirmeyen gâfil kimseler durumunda mütâlaa edilmişlerdir. Netice olarak diyebiliriz ki bu dört sıfat, onların uhrevî ve manevî mutluluk duymayı arzulamaktan çok uzak olup, sırf maddî şeylerle meşgul olarak dünyevî mutluluktan başka bir şey düşünmediklerine delâlet etmiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, onları bu dört sıfatla vasfetmeyi müteakip أُولٰئِكَ مَأْوٰيهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"İşte, irtikap etmekte oldukları şirk ve masiyetler yüzünden onların varacakları yer ateştir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE: **Ateşin Çeşitleri**

Ateş, birkaç çeşittir:

1) Gözle görülen, aydınlatıcı ve yakıcı olan, tabiatı gereği yükselen maddî ateştir. Mezkûr delillerle, cennet ve cehennemi ikrar etmek gerektiği için, bunu kabul etmek de şarttır.

2) Manevî ve aklî olan ateş. Bunu, şu şekilde izah edebiliriz: Bir kimse, bir şeyi alabildiğince sever de, sonra da bir daha ona ulaşamayacağı bir biçimde o şeyi elden çıkarırsa bu durum, o kimsenin gönlünü yakar. Böylece her insan, "Falancanın, o sevdiği şeyden ayrıldığı ve onu elde edemediği

için, kalbi yanıyor; onun içi tutuşmuş" der. Bu tür ateşin elemi ve acısı, maddî ateşin elem ve acısından daha güçlü ve daha kuvvetlidir.

Meşrû Daire ile Gayr-i Meşru Dairenin Mukayesesi

Bunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Maddî şeyleri sevmeye dalan ve rûhânî âlemi sevmekten gafil olan ruh sahibi insan öldüğünde, o rûh ile onun maşuku ve sevgilisi arasında bir ayrılık meydana gelir. İşte onun sevgilisi de, bu âlem ve bu âlemin çeşitli durumlarıydı. Bu kimsenin öteki âlem hakkında bir bilgisi ve bu âlemdeki kimselerle de herhangi bir ünsiyeti bulunmuyordu. Böylece bu kimsenin hali, sevgilisiyle baş başa oturması engellenen ve hiç bilmediği bir yerdeki karanlık bir kuyuya atılan kimse gibi olur: İşte bu insan son derece yalnızlık çeker ve ruhu da alabildiğinde acı duyar. İşte burada da böyledir.

Ama bu maddi âlemden uzak duran, onun kötülük ve kusurlarının farkında olan, **"Urvetu'l-Vüskâ"**ya, en sağlam kulpa sarılmada alabildiğine istekli ve Allah'ı o nispette çokça seven kimselere gelince, bunların durumu da, karanlık, kokmuş, eziyet verici haşerat, yılan çıyanla dolu, öldürücü belâların bulunduğu bir hapishanede iken, birden hapishanenin kapısı açılarak, oradan çıkarılan ve dostlarıyla, eşleriyle ve sevgilileriyle beraber hükümdarı Allah'a kavuşan kimsenin durumuna benzer. Bu, tıpkı, *"Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın, kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddîklarla, şehitlerle, iyi adamlarla berâberdirler. Onlar ne iyi arkadaştır!"* (Nisa, 69) âyetinde bahsettiği gibidir. İşte bu, ruhanî, manevî ateş ile, manevî cennetin tanımına bir işârettir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"İrtikap etmekte oldukları şirk ve masiyetler yüzünden.."* buyruğundaki "bâ" edatı, o azabın meydana gelmesinde müessir olan şeyin kendi amelleri olduğunu ihsas ettirmektedir. Bunun bir benzeri de, *"Bunun sebebi, ellerinizin önceden yaptığı şeylerdir; bir de Allah'ın kullarına hakikaten zulümkâr olmamasıdır"* (Enfal, 51) âyetidir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ ۚ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٩﴾ دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ۚ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

"İman edip de sâlih ameller işleyenlere gelince, onların Rabbi, imanları sebebiyle, kendilerini altlarından ırmaklar akan Naîm cennetlerine erdirir. Bunların oradaki duâları, 'Allahım, seni tesbih ve tenzih ederiz!' (sözüdür). Oradaki tahiyyeleri, selamdır. Onların dualarının sonu da 'Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemin' demektir" (Yûnus, 9-10).

Mü'minlerin Cennete Girmeleri

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette, inkarcıların ve kâfirlerin durumlarını ortaya koyunca, bu âyette de mü'minlerin ve hakkı bulanların durumlarını anlatmıştır. Yine bil ki Allahu Teâlâ bu âyette, önce mü'minlerin vasıflarından, daha sonra ikinci olarak da, o mü'minlerin elde edecekleri güzel hallerden ve yüksek derecelerden bahsetmiştir.

Mü'minlerin halleri ve sıfatları, âyette, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *"İman edip de sâlih amel işleyenlere gelince"* buyruğu ile anlatılmaktadır. Bu ifâdenin tefsiri hususunda şu izahlar yapılabilir:

Birinci izah: İnsan ruhunun iki kuvveti vardır:

a) Nazarî kuvvet (tefekkür kuvveti): Bu kuvvetin en mükemmeli, eşyayı tanıma hususundadır. Bu şekilde elde edilen bilgilerin başı marifetullahtır (Allah'ı bilip, tanımaktır).

b) Amelî kuvvet. Bunun da en mükemmeli, hayırları ve taatleri yapmada olup, sâlih amellerin en önemlisi ve başı da hizmetullah (Allah'a ibadet ve hizmet)tir. O halde, Hak Teâlâ'nın, "آمَنُوا" ifadesi, marifetullah demek olan, en mükemmel nazarî kuvvete; *"sâlih amel işleyenler"* ifadesi de, hizmetullah demek olan, en mükemmel amelî kuvvete işâret olmuş olur. Nazarî kuvvet, şeref ve mertebe bakımından, amelî kuvvetten önce geldiğinden, onun âyette daha önce zikredilmesi gerekmiştir.

İkinci izah: Kaffâl şöyle demiştir: *"İman edip, sâlih ameller işleyenler. ."* buyruğunun manası, "Kalpleri ile tasdîk edip, sonra da bu tasdiklerini, peygamberlerin ve Allah katından olan kitapların getirdiği (bildirdiği) sâlih amelleri yaparak gerçekleştirenler..." şeklindedir."

Üçüncü izah: "آمَنُوا" kelimesi, "Kalplerini ve ruhlarını, marifetullahı elde etme yolunda meşgul edenler" manasındadır; *"Salih ameller işleyenler.."* buyruğu, "bütün organlarını hizmetullah ile meşgul edenler" demektir.

O halde onların gözleri, ibret almakla meşguldür. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"İşte ey akıl ve basiret sahipleri, siz bundan ibret alın"* (Haşr, 2) buyurmuştur. Onların kulakları Allah'ın kelâmını dinlemekle meşguldür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar Peygamber'e indirilen Kur'an'ı dinledikleri vakit, hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün"* (Mâide, 83) buyurmuştur. Onların dilleri, Allah'ı anmakla meşguldür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler Allah'ı çok zikredin"* (Ahzâb, 41) buyurmuştur. Onların uzuvları da Allah'a itaat etme ile meşguldür. Nitekim Allahu Teâlâ, *"Göklerdeki ve yerdeki her gizliyi (meydana) çıkaran, (kalplerinde ne gizliyorlar, dilleriyle ne söylüyorlarsa hepsini bilen Allah'a secde etmemek için, bunu yapıyorlar...)"* (Neml, 25) buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ o mü'minleri, *"İman edip, sâlih ameller işleyen"* kimseler olarak tavsif edince, bundan sonra da, onlara yapılacak ilahî ikramların ve mutluluklarının derece ve mertebelerini zikretmiştir. Bunların dört derece ve mertebesi vardır:

İman Ehlini Bekleyen Saadet

Birinci derece: يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ *"Onların Rabbi, imanları sebebiyle kendilerini, altlarından ırmaklar akan Naîm cennetlerine erdirir"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Onların Rabbi... kendilerine hidâyet eder"* ifadesi ile ilgili bazı izahlar yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ onları, imanlarına ve sâlih amellerine bir mükâfat olarak, cennete iletmiştir. Bu izahın doğruluğuna şu deliller delâlet etmektedir:

1) Cenâb-ı Hak *"O gün, mü'minleri ve mü'mineleri, nurları önlerinden ve sağlarından koşar olduğu halde görürsün..."* (Hadîd, 12) buyurmuştur.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'den şu hadis rivâyet edilmiştir: إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا خَرَجَ مِنْ قَبْرِهِ صُوِّرَ لَهُ عَمَلُهُ فِي صُورَةٍ حَسَنَةٍ فَيَقُولُ لَهُ: أَنَا عَمَلُكَ فَيَكُونُ لَهُ نُورًا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْكَافِرُ إِذَا خَرَجَ مِنْ قَبْرِهِ صُوِّرَ لَهُ عَمَلُهُ فِي صُورَةٍ سَيِّئَةٍ فَيَقُولُ لَهُ أَنَا عَمَلُكَ فَيَنْطَلِقُ بِهِ حَتَّى يُدْخِلَهُ النَّارَ *"Mü'min kabrinden dirilip çıktığı zaman, amelleri onun için güzel bir şekle büründürülür. Amelleri ona, 'Ben, senin amelinim (ibadetlerinim)' der ve o ameller onun için bir ışık, cennete ulaştıran bir vasıta olur. Kâfir de kabrinden çıktığında, onun amelleri de onun için kötü bir şekle sokulur. Derken*

amelleri ona, 'Ben senin amelinim' der ve onu cehenneme sokuncaya kadar, onunla birlikte gider."[29]

3) **Mücâhid** şöyle demiştir: "Mü'minlerin, sayesinde cennete gittikleri bir nur bulunur."

4) Aklî bir izaha göre, iman, insana kutsî âlemden gelip katılan bir nûrdur. Bu nûr, mü'minin kalbi ile kutsî âlem arasında uzanan bir ip gibidir. Binâenaleyh bu nurânî ip mevcut olursa, kul o nura uymaya ve böylece kutsî âleme dönmeye güç yetirebilir. Fakat bu nurânî ipi mevcut olmaz ise, insan dalâletler âleminin karanlıklarında şaşırıp kalır. Bundan Allah'a sığınırız.

b) **İbnu'l-Enbârî** şöyle demiştir: "Onların imanları, onları birtakım marifetullah ile ilgili hasletlere, lafızlarla ilgili meziyetlere, inceliklere ve sayesinde kalplerinin aydınlanacağı nur parıltılarına iletir. İşte bu sayede bütün şek ve şüpheler onlardan zâil olur. Bu tıpkı, *"Hidâyeti kabul edenlere gelince, Allah onların hidâyetlerini artırmıştır"* (Muhammed, 17) âyetinde ifade edildiği gibidir. İşte bu artırmalar, bu faydalar ve meziyetler insanın ölümünden önce dünyada gerçekleşebildiği gibi, ölümden sonra ahirette tahakkuk etmesi de mümkündür.

Kaffâl şöyle demiştir: "Âyeti bu manaya alırsak, âyet: "Rableri onları, imanlarına hidâyet eder, ulaştırır ve altlarından ırmaklar akan cennetlerine erdirir" demek olur. Fakat "tecrî" (akar) ifadesinin başındaki "vâv" hazfedilmiş ve bu ifade, kendisinden önceki ile (nahiv bakımından) irtibatı olmayan müste'nef bir haber cümlesi kılınmıştır.

Âyeti Anlamak İçin Bazı Mukaddimeler

c) Bu âyetin tefsirini yapabilmek için, bazı mukaddimelerin ortaya konulması gerekir:

İlim Nur, Cehalet Zulmettir

Birinci mukaddime: İlim, (âdetâ) bir nûr; cehalet ise, bir zulmet (karanlık)tır. Akıl da, bunun böyle olduğuna şahittir. Şu da buna delildir: Sen, iki kişiye kıymetli ve çok güzel bir meseleyi sunduğunda, diyelim ki, onlardan biri bu meseleyi kavrar, diğeri ise anlamaz. İşte bu noktada, meseleyi anlayanın yüzünün parladığını, açıldığını ve aydınlandığını; anlamayanın yüzünün ise, karardığını, ekşidiğini ve buruştuğunu görürsün. İşte

29 **Kenzu'l-Ummal** 14. Cilt, 38963. Hadis.

bundan dolayı Kur'an örfünün, ilim ve imanı "nûr" diye; cehâlet ve küfrü "zulmet" diye ifâde etme şeklinde cereyân ettiğini görürsün.

Ruh ile Madde Arasındaki Fark

İkinci mukaddime: Rûh, tıpkı bir levha; ilim ve bilgiler de sanki onun üzerine işlenmiş nakışlar gibidir. Burada şöyle bir incelik vardır: Maddî olan levhalar üzerine, maddî nakışlar işlendiğinde, bu nakışların o levha üzerinde bulunması, başka nakışların aynı levha üzerine işlenmesine manîdir. Fakat rûh, levhasının özelliği böyle değildir. Çünkü ruh, bilgi ve ilim nakışlarından uzak ve boş olduğunda, yeni ilim ve bilgileri elde etmesi zorlaşır. Binâenaleyh bu ruhun sahibi gayret edip, o ilimlerden bir şeyler elde edince, elde ettiği o şeyler, diğer bilgileri kolayca elde etmeye yardımcı olurlar. Elde edilenler ne kadar çok olursa, diğerlerini elde etmek de o nispette kolaylaşır. O halde, maddi levha üzerindeki nakışlar, birbirinin orada bulunmasına mani olduğu halde, rûhânî nakışların bazısı ise diğerlerinin elde edilmesine yardımcı olur. Bu da, rûhânî âlemin hallerinin, maddî âlemin hallerinden farklı olduğuna delâlet eder.

Üçüncü mukaddime: Sâlih ameller, nefsi, dünyayı bırakıp, ahirete yönelmeye sevk eden işlerdir. Kötü ameller ise, bunun tam zıddı olan amellerdir.

Bu mukaddimeleri iyice anladığında biz diyoruz ki: İnsan, Allah'a iman ettiğinde ruhu, bu bilginin nuru ile aydınlanır. Sonra bu kimse, sâlih amellere devam ettiğinde, âhirete yönelmek ve dünyadan yüz çevirmek hususunda, onda yerleşik bir meleke meydana gelir. Bu haller, ne kadar mükemmel olursa, nefsin diğer bilgileri elde etme istidadı o nispette güç ve kuvvet bulur. Bu istidat da ne kadar güçlü ve mükemmel olursa, marifetin yükselişi de o nispette çok ve parlaklığı ile ışıldaması da o nispette kuvvetli olur. Bilginin ve akıl nurlarının derecelerinin ve mertebelerinin sonu olmadığına göre, âyetteki *"Onların Rabbi imanları sebebi ile, kendilerine (...) hidâyet eder.."* buyruğu ile işaret olunan bu hidâyetin dereceleri de, hiç şüphesiz sonsuz olur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Altlarından ırmaklar akar"* buyruğundan maksat: "Onlar, önlerinden nehirler akarken cennetlerde, yüksek yüksek koltuklar üzerinde otururlar" manasıdır. Bunun bir benzeri de, *"Rabbin, senin altında bir su arkı vücûda getirmiştir"* (Meryem, 24) âyetidir. "اَلسَّرِی" (su arkı) kelimesi, Meryem'in üzerinde oturduğu şeydir. Ama bu, "önünde akan" demektir.

Hak Teâlâ'nın, *"(Firavun) 'Altımdan akan şu ırmaklar benim değil mi?' dedi"* (Zuhruf, 51) âyeti de bu manadadır. Bu, "Önümden akan şu ırmaklar" demektir. Burada da böyledir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İman ve Bilgi Münasebeti**

İman, marifet ile o marifete dayanan ve bilgi cinsinden olan hidâyet (doğruyu bulma) demektir. Cenâb-ı Hak, âyette يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ اِيمَانَهُمْ "Rableri, onları imanlarına hidâyet edip erdirdi" buyurmayıp, *"Onların Rabbi, imanları sebebiyle, kendilerini Naîm cennetlere hidâyet eder"* buyurmuştur ki bu da, iki mukaddimeyi bilmenin, neticeyi bilmeyi gerektirmediğine, aksine iki mukaddimeyi bilmenin, insanın neticeyi kabul etmesine, tam bir istidadın meydana gelmesine sebep olduğuna ve bu istidat meydana geldiğinde, bunun Hak Teâlâ'dan olduğuna delâlet eder. İşte filozofların, "mutlak feyiz sahibi, gerçek cömert, sadece ve sadece Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır" şeklindeki sözleri, bu manayadır.

İkinci derece: دَعْوٰيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ *"Bunların oradaki duaları, 'Allahım, seni tesbih ve tenzih ederiz'"* buyruğunun anlattığı mertebedir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Da'va Kelimesinin İzahı**

Âyetteki "دَعْوٰيهُمْ" (duaları) ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu kelime, "dua" manasınadır "شَكَى - يَشْكُو" ve شِكَايَةً - شَكْوٰى (şikâyet etmek) denildiği gibi, "دَعَا - يَدْعُو - دُعَاءً" ve "دَعْوٰى" da denilir. Bu sebeple bazı müfessirler, âyetteki bu kelimeye, "Onların duaları..." manasını vermişlerdir. Cenâb-ı Hak da, cennetlikler hakkında, *"Orada onların isteyecekleri her şey onlarındır (onlara verilir)"* (Yasin, 57) ve *"Onlar orada, emin emin, meyvenin her türlüsünü isteyip (elde ederler)"* (Duhân, 55) buyurmuştur. Cennetliklerin *"Allahım"* şeklindeki sözleri de âyetteki, "da'vâ" kelimesinin "dua" manasına olduğunu te'yid eder. *"Allahümme"* kelimesi Allah'a karşı bir nidadır. Onların *"Sübhaneke Allahümme.."* sözleri, "Biz, seni tesbih ve tenzih ediyoruz" demektir. Bu tıpkı Kunut duasını okuyanın, اَللّٰهُمَّ اِيَّاكَ نَعْبُدُ *"Allahım, biz ancak sana ibadet ederiz..."* demesi gibidir.

b) Buradaki "da'vâ" kelimesinden, "ibâdet etme" manası kastedilmiştir. Bu, وَاَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ *"Sizi ve sizin Allah'tan başka çağırdıklarınızı, yani taptıklarınızı bırakıp çekiliyorum..."* (Meryem, 48) âyetinde olduğu gibidir. Buna göre âyetin manası, "Cennetliklerin, Allah'ı tesbih edip, O'na hamdetmekten başka bir ibadetleri yoktur. Onların bu zikirle meşgul

olmaları, mecbur oldukları için olmayıp, Allah'ı zikretmekten dolayı bir zevk aldıkları içindir" şeklindedir.

c) Bazı âlimler "Âyetteki **"da'vâ"** kelimesi ile, iki hasımın birbiri aleyhindeki iddiaları manasının kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Buna göre âyet, "Cennetlikler gerek dünyada gerek âhirette, Allah'ı her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih edip, O'nun ulûhiyyetini kabul etme havasındadırlar" demektir" demişlerdir.

Kaffâl şöyle demiştir: "Bu mananın aslı da "dua"ya dayanır. Çünkü hasım, karşıdaki hasmını, aralarında hükmedecek birisine da'vet eder, çağırır."

d) **Ebu Müslim:** "Bu kelime, 'onların sözü, ikrârı ve nidâsı' manasınadır" demiştir ki o nida da ehl-i cennetin, "Subhâneke Allahümme.." şeklindeki sözleridir.

e) **Kâdî** şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın böyle buyurmaktan maksadı, "Onların Allah'ı takdis ve tenzih etmedeki yolları şöyle şöyledir" manasıdır. Bundan bu mananın kastedildiğinin delili şudur: Âyetteki "Subhâneke Allahümme" tabiri ne bir duâ, ne de bir da'vâdır. Fakat bir şeyi iddia eden, devamlı onu söyleyip durduğu için, **"da'vâ"** kelimesi, bu devamlı anmaktan ve peşine düşmekten kinaye kılınmıştır. Binâenaleyh ehl-i cennet bu zikre devam ettikleri için, buna "onların da'vası" denilmiştir."

f) **Kaffâl** şöyle demiştir: *"Hak Teâlâ'dan "Onların dua edip isteyecekleri her şey onlarındır"* (Yâsin, 57) âyetine, "Arzu ve temenni edecekleri her şey onlara verilir" manası verilmiştir. Nitekim Araplar "arzu et, temenni et" manasında, أُدْعُ مَا شِئْتَ عَلَيَّ "Benden dilediğini iste" derler."

İbn Cüreyc de şöyle demiştir: "Âyetteki, *"Bunların oradaki duaları, "Allahım, seni tesbih ve tenzih ederiz"* tabirinin manasının şu şekilde olduğu bana haber verildi: Cennetliklere, yemeyi arzu ettikleri bir kuş yanlarından geçtiğinde, onlar "Allahım seni tesbih ve tenzih ederiz" derler ve bunun üzerine melekler, onlara o arzu ettikleri şeyi getirirler. Buna göre âyetin manası, "Onlar herhangi bir şey arzu ettiklerinde, "Sübhâneke Allahümme derler" şeklinde olur. Binâenaleyh âyetteki **"da'vâ"** kelimesinden maksat, onların kalplerinde meydana gelen temenni ve arzu olmuş olur."

Yapılan bu açıklamada, bir öncekinden daha üstün ve kıymetli şöyle bir taraf vardır: Onların cennetteki temennileri, Allah'ı tesbih etmektir. Yani onların arzu ettikleri şeyi arzu edişleri, ancak Allah'ı tesbih, takdis ve tenzihtedir.

Kaffâl yine şöyle demiştir: "Bu âyetin, onların, dünyada iken, harp zamanlarında, kendisine tam güvenip, yardım isteyecekleri kimseleri çağırmış olmaları manasına gelmesi de muhtemeldir. Bu tıpkı onların "Ey falanca âilesi, soyu..." demeleri gibidir. Böylece Allahu Teâlâ o cennet ehlinin, cennetteki ünsiyetlerinin, Allah'ı anmakla, sükûn ve itminanlarının Allah'a hamd etmekle; tad alışlarının ise Allah'ı tesbih ile olduğunu haber vermiştir."

İKİNCİ MESELE

Âyetteki **"Sübhâneke Allahümme.."** ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:

Birinci izah: Bu, şöyle diyenlerin görüşüdür: "Cennetlikler bu sözü, arzu ettikleri şeyi istemenin alâmeti kılmışlardır. Nitekim **İbn Cüreyc,** "Onlara, yemeyi arzu ettikleri bir kuş uğradığında onlar, **"Sübhâneke Allahümme"** derler ve böylece arzu ettikleri şey kendilerine getirilir. Arzu ettikleri şeyi elde ettikleri zaman da, *"Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemîn"* derler" demiştir.

Kelbî de, "Âyetteki **"Sübhâneke Allahümme"** hitabı, cennetlikler ile onlara hizmet edenler arasında bir alâmettir. O hizmetçiler, cennetliklerden bu sözü duyunca, onlara arzu ettikleri şeyi getirirler" demiştir. Bil ki bu izah, bana göre çok zayıftır. Bunun izahı birkaç yönden yapılabilir:

a) Bu sözün neticesi, cennet ehlinin, bu yüce ve şerefli zikri, yiyecekleri, içecekleri ve cinsî münasebette bulunacakları sırada, isteklerinin bir alameti kılmak demektir ki, bu da son derece değersizdir.

b) Allahu Teâlâ, cennetliklerden bahsederken, *"Arzu edecekleri kuş etleri de onlarındır"* (Vâkıa, 21) buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, kuş eti yemeyi arzuladıklarında, onların onu açıkça istemeye ihtiyaçları yoktur. Onların, onu istemeye ihtiyaçları olmadığına göre, bu görüş sakıt olur.

c) Bu, sözün çok kıymetli ve yüce olan zahirî manasından vazgeçilerek, lafzın asla hissettirmediği ve taşımadığı değersiz bir manaya hamledilmesini gerektirir ki, bu olamaz.

İkinci izah: Bu tabirin izahı sadedinde şöyle de denilebilir: Cennetliklerin, Allahu Teâlâ'yı tesbih, takdîs ve sena ile meşgul olmaları, onların mutluluklarının bu zikirde bulunması ve onların bundan son derece haz duyup sevinmelerinden ötürüdür. Onların hallerinin mükemmelliği, ancak bununla hasıl olur. İşte bu görüş, vazgeçilemeyecek dosdoğru bir görüştür. Bu duruma göre, âyetle ilgili olarak şu tefsirler yapılır:

a) **Kâdî** şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ bu sûrenin başındaki, *"İman edip, sâlih amellerde bulunanlara, adaletiyle mükâfat vermek için.."* (Yûnus. 4) âyetinde de buyurduğu gibi, müttakîlere büyük bir mükâfat va'detmiştir. Binâenaleyh cennetlikler, cennete girip de o büyük nimetleri aynen bulduklarında Allahu Teâlâ'nın kendilerine o nimetleri va'dedişinde sâdık olduğunu anlarlar. İşte tam o sırada **"Sübhâneke Allahümme!"** derler. Bu söz, "Seni, vaadinden caymaktan, yalan söz söylemekten tenzih ve takdis ederiz" demektir."

2) Şöyle diyebiliriz: Saîdlerin (cennetliklerin) mutluluklarının son noktası ile, peygamberlerin ve velilerin derecelerinin sonu, Allah'ın celâlini bilmenin dereceleri ile mutlu olmayı istemeleridir.

Bil ki, Allah'ın zâtını bilmek ve O'nun hakikatinin künhüne varmak, mahlûkat için imkansız olan şeylerdendir. Bu hususta en son nokta, Allah'ın selbî veya izâfî sıfatlarını bilmektir. Onun selbî sıfatları, "celâl sıfatları" diye; izâfî sıfatları da, "ikrâm sıfatları" diye adlandırılmıştır. İşte bundan ötürü, en mükemmel ve en yüce zikir, bu iki hususa hasredilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ *"Celâl ve ikrâm sahibi Rabbinin ismi ne yücedir"* (Rahman, 78) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de *"يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ اَلظُّوا بِهَا" Yâ ze'l-celâl ve'l-ikrâm" zikrine devam ediniz"*[30] buyurmuştur. Selbî sıfatlar, derece ve mertebe bakımından izâfî sıfatlardan önce olduğu için, sözde de, "celâl" sıfatı, "ikrâm" sıfatından önce zikredilmiştir. Saîdlerin mutluluklarının son noktasının bu iki makamda olduğu sâbit olunca, hiç şüphesiz, Hak Teâlâ, onların bu yüce ve kıymetli zikre devam ettiklerini belirtmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin ve uluhiyyetinin, ikramının ve ihsanının basamaklarının sonu olmadığı gibi, kutsi ruhların, bu ilâhî ve ulvî makamlardaki terakkilerinin derecelerinin de nihâyeti yoktur.

c) Mukarreb melekler, Allah **Hz. Adem** (a.s)'i yaratmazdan önce de, hep bu zikre devam ederlerdi. Görmüyor musun ki onlar, *"Biz seni, hamdinle tesbih ve takdis ediyoruz"* (Bakara, 30) diyorlar. Hak Teâlâ, âlemi yaratmazdan önce, mukarreb meleklerin yapmış oldukları o yüce zikrin aynısını, âlem sona erdikten sonra, âdemoğullarından saîd olanların yapacaklarını göstersin diye, saîdlere bunu ilham etmiş ve onlar da böylece tesbih ve hamdde bulunmuşlardır. Bu zikir, işte böyle yüce bir şerefi taşıyınca, bunun namazın evvelinde de okunması ile ilgili rivâyetler gelmiştir. Çünkü

30 **Müsned**, (4/177); **Tirmizî**, Daavât, 92 (5/540).

namaz kılan kimse tekbir aldığında, سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالٰى جَدُّكَ وَلَا اِلٰهَ غَيْرُكَ *"Allahım, seni hamdinle tesbih ederim. İsmin yücedir ve şanın âlîdir. Senden başka ilah yoktur"*[31] der.

Üçüncü derece: Bu, Hak Teâlâ'nın وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ *"(Onların) oradaki tahiyyeleri selâmdır"* buyruğunun ifâde ettiği husus olup, müfessirler bu hususta şöyle derler: "Hem cennetliklerin birbirlerine karşı, hem de meleklerin onlara karşı selamlaşmaları, "selâm" diyerek olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Melekler de her bir kapıdan onların yanına girer ve 'selâmün aleyküm' derler"*(Ra'd, 23-24) buyurmuştur. Cennetlikleri Allah'ın selamlaması da, "selâm" sözü iledir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Onların, rahîm olan Rablerinden sözlü bir de 'selâm' vardır"* (Yâsin, 58) buyurur." **Vâhidî:** "Buna göre bu, masdarın mef'ûlüne muzâf olması kabilinden bir şeydir" der.

Bence burada şöyle bir başka izah daha vardır: Cennetliklerin bu sözü durmadan söylemeleri, dünyada iken çeşitli afetler ve korkularla dolu bir yerde bulunduklarını hissettirmektedir. Binâenaleyh onlar dünyadan kurtarılıp, Allah'ın ikramına nâil olduklarında, o âfetlerden tamamen kurtulmuş, o korkulardan emin olmuş olurlar. Allahu Teâlâ onların bu hususu andıklarını şu âyette haber verir: *"(Onlar şöyle) derler: "Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun! Gerçekten Rabbimiz gafûr ve şekûrdur. Fazlından dolayı bizi, ebedî durulacak bir yurda göçtürdü. Orada bize hiçbir yorgunluk değmeyecek ve hiçbir usanç dokunmayacak"* (Fâtır, 34-35).

Dördüncü derece: Âyetteki وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Onların duâlarının sonu da 'Elhamdü lillâhi Rabbi'l-âlemin'dir"* ifâdesi ile anlatılan hususdur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Biz, bir kısım müfessirlerin, bu kudsî ve yüce kelimeleri, ehl-i cennetin yeme ve içme ile ilgili halleriyle alâkalı kılarak şöyle dediklerini nakletmiştik: Cennetlikler bir şey arzuladıklarında: "Sübhâneke Allahümme..."; onu yiyip bitirdiklerinde de: "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin" derler. Bu görüşü ileri sürenlerin, dünyada da âhirette de aklı fikri yeme içmeden öteye geçememiştir. Bu gibi insanların, behâim (hayvanlar) zümresinden sayılmaları ne kadar yerindedir!

31 **Tirmizî**, Salât, 179 (2/11),

Hakkı bulan tahkik ehline gelince, onlar bu görüşü benimsememişlerdir. Onların bu hususta görüşleri şudur: **Hasan el-Basri,** Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يُلْهَمُونَ الْحَمْدَ وَالتَّسْبِيحَ كَمَا تَلْهَمُونَ أَنْفَاسَكُمْ *"Nasıl (dünyada) size nefes alıp vermeniz ilham ediliyorsa, cennetliklere de hamd ve tesbih etmeleri ilham edilir"*[32] buyurduğunu rivâyet etmiştir.

Zeccâc da şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, cennetliklerin Allah'ı ta'zîm ve tenzih ile başlayıp, O'na şükür ve sena ile bitirdiklerini haber vermiştir."

Ben derim ki, bu konuda şu şekilde bazı izahlar da yapılabilir:

1) Cennetlikler "Sübhâneke Allahümme ve bi-hamdike" zikri ile bahtiyar olup, içine düşmüş oldukları korku ve âfetlerden emîn olma halini bizzat müşâhede ettiklerinde, bu yüce haller ile kudsî makamların hepsinin, ancak Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın ihsanı, fazlı ve in'âmı ile müyesser olacağını anlarlar. İşte bundan dolayı, Allah'a hamd-ü senâ ederek, "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemîn" derler. Söz, bu ifâde ile son bulmuştur. Çünkü onların, Allahu Teâlâ'yı tesbih ve temcîd (ululama) ile meşgul olmaları, Allah'ın onların üzerindeki en büyük nimetlerindendir. Nimete şükür ile meşgul olmak ise, ancak o nimeti gördükten sonra olur. İşte bundan dolayı cümle, bu hamd ifâdesi ile sona ermiştir.

2) Her insanın, kuvvetine göre yükseleceği nokta vardır. Binâenaleyh insan bazen, o noktadan aşağı doğru iner, bazen de oraya doğru yükselir. Ariflerin ve sâdıkların miracı (yükseleceği yer), Allah'ı bilmek, O'nu tesbih etmek ve O'na hamdetmektir. Binâenaleyh onlar, "Sübhâneke Allahümme" dediklerinde, miracın bizzat içinde olmuş olurlar. Onlar oradan, mahlûkât âlemine doğru indiklerinde, o iniş esnasında meydana gelen şey, muhtaç olan herkese hayırları saçmadır ki, bu hususa âyette, *"(Onların) oradaki tahiyyeleri selamdır"* ifadesi ile işâret edilmiştir. Daha sonra o kimse, yeniden miracına yükseldiğinde, "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin" der. İşte bu yüce söz de, kulun iniş ve çıkışındaki durumunun farklılığına bir işarettir. Âyetteki *"Allah"* lafzı, Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın zâtının ismidir. Binâenaleyh kul bazen, O'nun celâl sıfatlarına bakar. İşte buna *"Sübhâneke (seni tenzîh ve takdis ederim!)"* ifadesi ile işaret edilmiştir. Kul, daha sonra bu noktadan Allah'ın zâtının celâlinin huzuruna, insanın tâkatinin elverdiği bir biçimde yükselme çabasına girer ki buna da, *"Allahümme... (Allahım!)"* tabiri ile işaret edilmiştir. O kul, bu noktadan yükselip, bu nurların

32 **Müslim,** Cennet, 18 (4/2181).

başlangıçlarını yarıp geçince, ikrâm âlemine döner ki buna da, *"Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin"* tabiri ile işaret edilmiştir. İşte bütün bunlar, kalbime doğan, aklımdan geçen izahlardır. Binâenaleyh eğer bunlar doğru iseler, bu muvaffakiyet Allah'tandır. Yok eğer böyle değil ise, Allah'ın rahmetine güvenmekten başka elden ne gelir?

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: "Âyetteki "اَنِ الْحَمْدُ" kelimesindeki "en", aslında "enne" kelimesinden hafifletilmiştir. İşte bundan ötürü, hafifletildiği için, fiile benzemekten uzaklaştığından dolayı amel etmemiştir. Bu tıpkı, şu şiirde olduğu gibidir: اَنْ هَالِكٌ كُلُّ مَنْ يَحْضَى وَيَتَنَعَّلُ "Durum şudur ki, ister yalınayak olsun, isterse ayakkabılı (nalinli), herkes yok olucudur..." Bu, "اَنَّهُ هَالِكٌ" takdirindedir. "**Nazm**" adlı eserin sahibi, bu âyetteki "en" lafzının, zâide olduğunu ve bunun takdirinin "وَاٰخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ" şeklinde olduğunu söylemiştir ki bu, nazar-ı dikkate alınacak bir görüş değildir. Bazıları da bu lafzı şeddeli olarak ve "hamd" kelimesini mansûb olarak, "اَنَّ الْحَمْدَ..."şeklinde okumuşlardır.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِىَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ ۟ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَآءَنَا فِى طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

"Eğer Allah, insanlara hayrı çarçabuk istedikleri gibi, şerri istediklerinde de çabucak verseydi elbette onların vadeleri dolar, işleri bitirilirdi. Fakat biz, bize kavuşmayı ummayanların böyle azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına meydan veriyoruz"
(Yûnus, 11).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Nübüvvetin Gerçekliği**

Bana öyle geliyor ki, bu sûrenin baş kısımları, nübüvveti inkâr edenler ve verilen cevaplarla beraber, onların şüphelerinin zikredilmesi hususundadır.

Birinci şüphe: İnkarcılar, Allahu Teâlâ'nın, nübüvveti Hz. Muhammed'e tahsis etmesine şaşıyorlardı. Böylece, Allahu Teâlâ onların bu taaccüplerini,

"İçlerinden birisine bizim vahiyde bulunmamız, o insanların taaccübünü mü celbetti?" (Yûnus, 2) buyurarak izâle etmiş, daha sonra da tevhidin ve meâdın delillerini ele almıştır. Bu cevabın neticesi şudur: "Ben, size, sadece tevhidi ve meâdı ikrar etmeniz gerektiği hükmünü getirdim ve bunların doğruluğunu delillendirdim. Binâenaleyh, sizin benim peygamberliğimden dolayı bir hayrete düşmenizin bir anlamı kalmadı..."

Âyetin, Mâkabli ile Münasebeti

İkinci şüphe: Onlar devamlı olarak, "Şâyet, Muhammed'in, peygamberlik iddiası hususunda söyledikleri şeyler hak ise, Allahım, bizim üstümüze gökten taş yağdır yahut bize çok çetin bir azap ver!" diyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyette beyan buyurdukları ile, bu şüphelerini cevaplandırmış olmaktadır. Âyetin, daha önceki kısımla münasebetini göstermek için söylenebilecek söz budur.

Bu hususta şu izahları yapanlar da bulunur:

1) **Kâdî,** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, vaad ve vaîdi ile alâkalı şeyler hususunda beyânatta bulununca, bunun peşinden, vaad ve vaîdinin bu dünya hayatından sonra olması gerektiğine delâlet eden şeyi getirmiştir. Zira vaad ve vaîdin bu dünyada gerçekleşmesi, âdeta imtihan sırrını ortadan kaldırır, mükellefiyetin devamına mâni olur.

2) **Kaffâl**'ın ileri sürdüğü şu hususdur: "Allahu Teâlâ, kâfirleri, "Allah'ın likâsını ummayanlar, dünya hayatına razı olanlar, onunla sükûna erenler ve Allah'ın âyetlerinden gafil olanlar..." diye tavsif edince, Peygamber'in onları her uyarmasında bilmeyerek ve akılsızlık ederek ilahî azâbın hemencecik gelmesini istemelerinin de, onların gafletlerinden biri olduğunu beyân buyurmuştur."

***İKİNCİ MESELE:* Kâfirlerin Peygamberlerden Azap İstemeleri**

Allahu Teâlâ pek çok âyetinde, o müşriklerin, bu dünyada ilahî azâbın inmesiyle tehdit edildikleri her defasında bu azabın hemen gelmesini istediklerini haber vermiştir. Nitekim onlar, *"Hani bir zaman da: 'Allahım, eğer bu, senin katından gelmiş hak kitabın kendisi ise, durma, bizim üstümüze gökten taş yağdır, yahut bize acıklı bir azap getir' demişlerdi "* (Enfâl, 32) demişlerdir. Cenâb-ı Hak da, *"İsteyen biri, inecek bir azâbı istedi.."* (Meâric, 1) buyurmuştur. Sonra onlar bu âyette, âhiret azâbıyla, -ki bu, *"İşte onların, irtikap etmekte oldukları, şirk ve masiyetler yüzünden varacakları yer*

ateştir" (Yûnus, 8) diye beyan buyurulmuştur- tehdit edilince, onlar bu azâbın hemen gelmesini isteyerek, "Bu ne zaman olacak?!.." demişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ona iman etmeyenler, onun çabucak gelmesini isterler..."* (Şûra, 18) buyurmuştur. Keza şu âyetler de onların bu azabı istediklerini bildirir: *"Eğer iddianızda sadık ve doğru iseniz, bu vaad ne zaman gelecek? (söyleyin)" derler..."; "..... Halbuki siz onun mutlaka gelmesini isteyip duruyordunuz"* (Yûnus, 48-51); Ra'd Sûresi'nde de *"Müşrikler senden iyilikten önce, çarçabuk kötülük isterler. Halbuki onlardan evvel nice ukûbet misalleri gelip geçmiştir"* (Ra'd, 6) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak onların, kendilerine şer gelmesini hemen istemelerinde bir fayda bulunmadığını, zira O'nun bu azabı onlara vermesi halinde, onların helak olacaklarını, zira onların bu dünyadaki yapılarının ve bedenlerinin buna tahammül edemeyeceğini, onları imha etmekte bir maslahatın bulunmayacağını, bundan sonra belki onların iman edebilecekleri ve onların sulblerinden mü'min kimselerin gelebileceğini beyan etmiştir ki, bu da Allah'ın bu şerri onlara hemen vermemesini gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin lafzında şöyle bir müşkilat bulunmaktadır: Cenâb-ı Hakk, "تَعَجَّلَ" fiiline, nasıl "اِسْتَعْجَلَ" fiiliyle mukabele etmiştir? O'nun, **"ta'cil"** fiiline "ta'cîl"; "isti'câl" fiiline de "isti'câl" ile mukabele etmesi gerekmez miydi?

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Bu ifadenin aslı, "Şâyet Allahu Teâlâ, hayrı insanlara ta'cil ettiği gibi, şerri de ta'cil etseydi (...)" şeklindedir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın onlara hemen icabet ettiğini, isteklerini hemen yerine getirdiğini ihsas etmek için, burada **"isti'câl", "ta'cîl"** yerinde kullanılmıştır. Böylece, onların hayrı istemeleri, (isti'câlleri) onlar için âdeta bir ta'cîl (arzularının yerine getirilmesi) olarak ifade edilmiştir.

b) Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Senin "عَجَّلْتُ فُلَانًا" şeklindeki sözünün manası, طَلَبْتُ عَجَلَتَهُ"Onun acele etmesini istedim" şeklindedir. Yine, bir şeyi acele olarak yapıp yerine getirdiğinde, "عَجَّلْتُ الْاَمْرَ" dersin. Böylece sanki sen o işte acele etmeyi istemiş olursun. "İsti'câl" kelimesi, bu manayı daha açık ve daha net olarak ifade eder. Buna göre âyetin manası, "Şâyet Allahu Teâlâ insanlara hayrı hemen, acele olarak murat ettiği gibi, şerri de hemen murat etmiş olsaydı, onların vadeleri dolar, işleri bitirilirdi"

şeklinde olur. Bu görüşün sahibi, "Böyle olması halinde, âyetin zahirî manasından udûl etmeye gerek kalmaz" demiştir.

c) Bir şeyde acele eden herkes, onu, hemen acele olarak yapmayı istemiş demektir. Bu böyle olunca da, bir işi hemen acele yapan kimse (mu'accil), onu hemen acele yapmayı istemiş olan kimse (müsta'cil) gibi olmuş olur. Böylece âyetin takdiri, "Şâyet Allahu Teâlâ, onlara hayrın hemen gelmesini istediği gibi, şerri de hemen vermeyi isteseydi.." şeklinde olur. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak kendisini, aceleyi meydana getirmekle, onları da, bu aceleyi istemekle vasfetmiştir. Zira, Allahu Teâlâ'ya yakışan, tekvin; onlara yakışan ise, taleptir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allahu Teâlâ bu âyette, azâba şer adını verdi. Çünkü azâp, azap gören için bir eziyet ve ona göre bir kötülüktür. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, "وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ" (Ra'd, 6) ve "وَجَزٰؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا" (Şûra, 40) buyruklarında, azâbı, **"seyyi'e"** diye adlandırması gibidir.

BEŞİNCİ MESELE

İbn Âmir, âyet-i kerimedeki "لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ" kısmını; **"kadâ ileyhim ecelehüm"** şeklinde okumuş olup, manası: "Allah onların ecellerine hükmederdi.." demektir. Bu okuyuşu, **Abdullah İbn Mes'ûd**'un لَقَضَيْنَا اِلَيْهِمْ اَجَلَهُمْ "Onlara, ecellerini hükmederdik.." şeklindeki okuyuşu da destekler. Diğer kıraat imamları da meçhûl sîgasıyla, "لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ" şeklinde okumuşlardır.

ALTINCI MESELE

O müşriklerin, hayrı hemen acele istemelerinin manası şudur: Onlara çok şiddetli bir musibet geldiğinde, o belâyı kaldırması için Allah'a dua ederlerdi. Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Sonra size herhangi bir keder ve musibet dokunduğu zaman, ancak O'na tazarru ve feryat edersiniz.."* (Nahl, 53) ve *"İnsana sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü... bize dua eder"* (Yûnus, 12) gibi pek çok âyetinde beyan etmiştir.

YEDİNCİ MESELE

Birisi, bir soru sorup da şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte biz, bize kavuşmayı ummayanların böyle azgınlıkları içinde serseri serseri dolaşmalarına imkân veriyoruz..."* ifadesinin, daha önceki kısımla alâkası nasıldır ve bunun manası nedir?"

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, "وَلَوْ يُعَجِّلُ اللهُ لِلنَّاسِ" buyruğu, acele etmeme anlamını ihtiva etmektedir. Buna göre sanki, Allah onlar için şerde acele etmez ve onların, hemen ecellerine hükmetmez. Eğer böyle yaparsa, O onları, kendi tuğyanları, azgınlıkları içinde bırakmış olur. Yani, daha sonra onları susturmak için, tuğyanlarına rağmen onlara mühlet verir.

SEKİZİNCİ MESELE

Âlimlerimiz şöyle derler: Allahu Teâlâ, onlar hakkında tuğyan ve şaşkınlıkla hükmedince, onların böyle olmamaları imkânsız olur. Aksi halde, Allah'ın doğru ve sâdık olan haberinin, yalana; ilminin cehle; hükmünün de batıla dönüşmesi gerekir ki, bütün bunlar Allah hakkında imkânsızdır. Diğer taraftan Cenâb-ı Hak, buna rağmen onları mükellef tutmuştur ki, bu âdeta iki zıddı bir arada bulundurmayı teklif etme gibi olmuş olur.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِۦٓ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَآئِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَنْ لَّمْ يَدْعُنَآ إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُۥ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

"İnsana sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü, yahut otururken veya ayakta iken bize duâ eder. Fakat biz onun sıkıntısını giderdik mi, sanki kendisine dokunan sıkıntıdan dolayı bizi hiç çağırmamış gibi çekip gider. İşte haddi aşanların yapageldikleri ameller, kendilerine böyle süslenmiştir" (Yûnus, 12).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Âyetin Önceki Kısımla Münasebeti**

Âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Allahu Teâlâ, bir önceki âyette, kuluna bu dünyada azâbını indirmesi halinde helak olacağını ve onun eceline hükmedeceğini beyan edince, bu âyette de, bu husus bir önceki âyette azap indirmesi halinde öleceğine dair bahsetmiş olduğu hususu kuvvetlendirsin ve te'kid etsin diye, bu âyette de onun son derece zayıf ve alabildiğine acil olduğuna delâlet eden ifâdeleri zikretmiştir.

b) Allahu Teâlâ, onların kendilerine azap gelmesi hususunda acele ettiklerini nakletmiştir. Bu âyette ise, onların, bu isteklerinde yalancı olduklarını,

zira insana, hoşlanmayıp sıkıntı verecek küçücük bir şey isabet ettiğinde, bunu kendisinden gidermesi için Allah'a yalvarıp yakardığını beyan buyurmuştur ki, bu da o insanın bu dileğinde dürüst olmadığına delâlet eder.

***İKİNCİ MESELE:* İnsan Sabırsız Olup Şükrü Azdır**

Bu âyetin maksadı, insanın, kendisine bir musibet geldiğinde, sabrının; bir nimete mazhar olduğunda da şükrünün az olduğunu açıklamaktır. Binâenaleyh kendisine bir zarar dokunduğunda, insan ayakta iken, oturarak, yan üstü yatarak, duâ ve ibadete yönelip Allah'tan, o sıkıntısını gidermesini diler ve o sıkıntısını nimete, lütfa ve ikrâma dönüştürmesi için yalvarıp yakarır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, insandan bunu güzel bir akıbete dönüştürdüğünde, o insan şükretmez, daha önceki sıkıntıyı hatırlamaz ve kendisine yapılan nimetin kıymetini bilmez. Böylece de, sıkıntısını kaldırıp gidermesi için, Allah'a hiç duâ etmemiş kimseler gibi olur. Bu da, insanın yapısının zayıflığına ve gaflet ve şehvetin alabildiğince o insana hakim olduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı, Allah bu tavrın kötü bir yol olduğuna; aksine akıllı insana yakışanınsa, belâ ve musibet geldiğinde sabırlı; nimet elde ettiğinde şükreden birisi olması gerektiğine; yine, insana yakışanın, sıkıntı anında duâsının kabul olabilmesi için, bolluk ve refah zamanlarında çokça duâ edip, yalvarıp yakarmak olduğuna dikkat çekmek üzere bunu zikretmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de:مَنْ سَرَّهُ اَنْ يُسْتَجَابَ لَهُ عِنْدَ الْكُرَبِ وَالشَّدَائِدِ فَلْيُكْثِرِ الدُّعَاءَ عِنْدَ الرَّخَاءِ *"Sıkıntı ve musibet zamanında duâsının kabul olunmasını isteyen herkes, bolluk zamanında çokça yalvarıp yakarsın"*[33] buyurmuştur.

Sıkıntıya Dûçar Olan Mü'mine Düşen İş

Bil ki, mü'min bir kimsenin başına bir sıkıntı ve belâ geldiğinde, şu hususları görüp gözetmesi gerekir:

a) Onun, Allah'ın kaderine razı olması, gerek kalbi, gerek lisaniyle buna karşı gelmesi lazım gelir. Kula gereken budur; zira, Allahu Teâlâ, her halükârda mâliktir ve kelimenin tam manasıyla hükümdar, bihakkın hâkimdir. Binâenaleyh, O'nun mülkünde ve mülkinde, istediğini istediği gibi yapma hakkı vardır. Yine o Allah, her halükârda hâkimdir. O, bâtıl ve abes, boş şeyler yapmaktan münezzeh ve uzaktır. O halde, O'nun yaptığı her şey, hikmetin ve doğrunun ta kendisidir. Durum böyle olunca da, o kimse, Allahu Teâlâ'nın, o sıkıntıyı onun üzerinde bırakması halinde bunun bir

33 **Feyzu'l-Kadir**, (6/150).

"adl"; onu gidermesi halinde de bunun bir fadl, lütuf ve ihsan olduğunu bilir. Böylece de, sabır ve sükut etmesi ve dövünmeyi terk etmesi gerekir.

b) O kimsenin bu esnada duâ edeceğine, Allah'ın zikri ve senâsıyla meşgul olması daha efdal olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, hadis-i kudsisinde: مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِى عَنْ مَسْأَلَتِى اَعْطَيْتُهُ اَفْضَلَ مَا أُعْطِي السَّائِلِينَ *"Her kim, beni anmaktan, benden bir şey istemeye fırsat bulamazsa, ben ona, benden isteyenlere verdiğimden daha güzelini ve üstününü veririm"*[34] buyurmuştur.

Bir de, Allah'ı zikirle meşgul olmak, hak ile meşgul olmaktır. Duâ ile meşgul olmak ise, nefsin hissesini istemekle meşgul olmaktır. Birincisinin daha üstün olduğunda şüphe yoktur. Sonra, duâ etmesi halinde sıkıntının giderilmesinin, kendisinin dinî hayatı bakımından hayırlı olması şartına bağlanması gerekir. Netice olarak diyebiliriz ki: Ona göre dinin, dünyaya tercih edilmesi, râcih olması gerekir.

c) Cenâb-ı Hak, o kimseden o belâyı giderdiğinde, onun, bütün gücüyle şükretmesi; bollukta ve sıkıntıda, darlık ve genişlik zamanlarında, bu şükürden uzak bulunmaması gerekir ki, işte belânın geldiği zamanda tutulacak en doğru yol budur.

Burada, bu bahsettiklerimizden daha üstün olan başka bir makam daha bulunmaktadır ki o da, tahkik ehlinin şu sözüdür: Bir nimet elde ettiğinde, o nimeti verenle değil de, nimetle meşgul olan herkes, belâ ve sıkıntı esnasında, o belâya dûçar kılanla değil, belâ ile meşgul olur. Bu gibi kimseler de, devamlı olarak bir belâ içindedirler. Belâ esnasında, onun bir belâ içinde bulunduğunda bir şüphe yoktur. Ama nimetlerin elde edilmesi esnasında onun, o nimetlerin yok olmasına dair duyduğu endişeler, belâ çeşitlerinin en kuvvetlisi olur. Böylece, her ne zaman nimet, daha mükemmel, daha leziz, daha güçlü ve daha üstün olursa, onun kaybedilme korkusu da, eziyet cihetinden o nispette şiddetli; ürküntü verme cihetinden de o nispette güçlü olur. Böylece, nimetle meşgul olan kimsenin, devamlı olarak belânın derinliklerinde bulunacağı sabit olur.

Ama, nimet verildiği zaman, nimet verenle meşgul olan kimseye gelince, onun, belâ isâbet ettiği zaman da kendisine o belâyı verenle meşgul olması gerekir. Nimet verenle, belâya müptelâ kılan aynı olunca, o kimsenin bakışları devamlı olarak aynı gayeye, aynı matluba yönelik olur. Halbuki onun matlubu da, değişmekten münezzeh ve tebeddülden berî olur.

34 **Tirmizî**, Fezâilü'l-Kur'ân, 25 (5/184).

Kim böyle olursa, belâ ve nimet geldiği zamanlarda, mutluluklar deryasına dalmış ve nihaî mükemmelliklere ulaşmış olur.

Bu tür beyânlar, sahili olmayan bir ummandır. Ona ulaşmak isteyen kimse, haber dinleyenlerden değil, bizzât görüp vasıl olanlardan olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Bu Âyette Geçen "İnsan"dan Maksat**

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ الضُّرُّ" buyruğunda geçen "insan"dan maksadın kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bununla kâfir kimsenin kastedildiğini söylemişler, hatta bunlardan bazıları daha ileri giderek, Kur'ân'da "insan" kelimesinin geçtiği her yerde, bununla kâfirin murat edildiğini söylemişlerdir ki, bu yanlıştır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey insan, muhakkak ki sen, Rabbine (kavuşuncaya) kadar durmadan didineceksin, nihâyet O'na ulaşacaksın. O zaman kitâbı sağ eline verilen kimseye gelince..."* (İnşikâk, 6-7) ifâdesinin içine, mü'min kimselerin de girdiğinde şüphe yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın *"İnsanın üzerine uzun devirden öyle bir zaman gelip geçti ki..."* (Dehr, 1); *"Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık..."* (Mü'minûn, 12) ve *"Andolsun, insanı biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz..." (Kaf,* 16) âyetleri de böyledir. Onların söylediği şey ise, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Gerçek olansa şöyle dememizdir. Başında elif-lâm bulunan müfret (tekil) lafızların kullanıldığı yerde, daha önce geçmiş ve malûm bir şey varsa, bu lafız ona hamledilir. Yok eğer orada daha önce geçmiş, malûm ve mâhud bir şey söz konusu değilse, o kelimeyi mücmellikten ve muattal (delâletsiz) olmaktan korumak için "istiğrak" (şümûl, kapsamlılık) manasına hamletmek gerekir. Buradaki "insan" kelimesi, kâfir için uygun düşer. Zira, burada bahsedilen şey, Müslümana asla yakışmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, دَعَانَا لِجَنْبِهٖ اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَائِمًا *"yanı üstü, yahut otururken veya ayakta iken bize duâ eder..."* buyruğu ile ilgili olarak, şu iki açıklama yapılabilir.

1) Bundan maksat, duânın hangi hallerde yapıldığını beyan etmektir. Buna göre, "لِجَنْبِهٖ" kelimesi hâl olarak kullanılan bir kelimedir. Bunun hâl olduğunun delili ise, âyette hal olan diğer iki kelimenin buna atfedilmiş olmasıdır. Buna göre kelamın takdiri "دَعَانَا مُضْطَجِعًا اَوْ قَاعِدًا اَوْ قَائِمًا"şeklinde olur.

Şâyet onlar, "Bu hal ifâdelerinin getirilmesinin faydası nedir?" derlerse, biz deriz ki bu, "sıkıntıya uğrayan kimse, o sıkıntı kendisinden zâil oluncaya

kadar, ister yan üstü, ister oturarak, isterse ayakta olsun, devamlı duâ etmekten geri durmaz..." demektir.

2) Bu üç hâlin, sıkıntının çeşitlerini ifâde etmek için gelmiş olması. Buna göre kelamın takdirî manası, "İnsana, yan üstü yatarken, veya otururken veyahut da ayakta iken bir sıkıntı isâbet ettiğinde, bize duâ eder..." şeklinde olur. Bu, **Zeccâc**'ın görüşü olup, birincisi daha doğrudur. Zira, âyette bahsedilen duâ, zarar çeşitlerinin ifâde edilmesinden ziyade, sıkıntı karşısında duâ etme hallerine daha yakındır. Bir de, bu hallerin, duânın halleri olduğunu söylemek, insanın çokça duâ ettiğini ifâde etmeyi gerektirir. Sonra, (buna râğmen) o kimse duâyı, daha sonra tamamıyla terk eder ve bundan yüz çevirirse, bu daha da şaşırtıcı olur.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki مَرَّ *"çekip gitti"* kelimesiyle ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bundan maksat "O, zarar kendisine isâbet etmeden önceki ilk durumu üzere çekip gitti ve sıkıntıya düşme halini unuttu" manasıdır.

2) Bundan murat, "O, Allah'a yönelmeksizin, yalvarma ve yakarma yerinden çekip gitti, uzaklaştı.. Sanki, onunla hiçbir alâkası ve ilgisi yokmuş gibi..." manasıdır.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُ *"sanki kendisine dokunan sıkıntıdan dolayı bizi çağırmamış gibi..."* buyruğunun takdiri "كَاَنَّهُ لَمْ يَدْعُنَا" şeklindedir. Daha sonra, hafifletmek için, buradaki (كَاَنَّهُ) zamir düşmüştür. Bu ifâdenin bir benzeri de, كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا *"sanki onlar ... (bir müddet) kalmamışlardır"* (Yûnus, 45) âyetidir. **Hasan el Basrî** bu tabire, "O, bu hususta Allah'a duâ ettiğini ve Allah'ın o belâyı kendisinden gidermesi hususunda yapmış olduğu ihsânı unuttu..." manasını vermiştir.

YEDİNCİ MESELE

"Nazm" adlı eserin sahibi şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ" ifâdesindeki "izâ" gelecek manasını ifâde için konulmuş bir edattır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا كَشَفْنَا *"açıp giderdik mi..."* buyurmuştur ki, bu ifâde mazî ifâdesidir. Binâenaleyh, âyetin bu nazmı, âyetin manasının geçmişte böyle olduğuna, gelecekte de aynı şekilde olacağına delâlet eder. O halde, âyette istikbâl ifâde eden fiiller, istikbâl manasına; mazi fiili de, mazî manasına delâlet eder." Ben derim ki, aklî delil de bu manaya uygun olup bunu destekler. Çünkü insan, zayıf, aciz ve sabrı az olarak

yaratılmıştır. Yine insan, mağrur, şımarık, unutkan, inatçı ve âsî olarak yaratılmıştır. Binâenaleyh, onun başına bir belâ geldiğinde acziyeti ve zayıflığı onu, çokça duâ etmeye, yalvarıp yakarmaya, huşu, hudû ve inkıyadını izhar etmeye sevk eder. Başındaki sıkıntı zail olup, o rahata kavuştuğu zaman, kendisine unutkanlık hâkim olur da, böylece, Allah'ın kendisine olan lütfunu unutur; haddi aşma, azgınlık ve tuğyan, küfür ve açıktan inkâr içine düşer. İşte bütün bu durumlar, onun tabiatının ve karakterinin bir neticesi ve hilkatinin ayrılmaz bir vasfıdır. Netice olarak diyebiliriz ki bu zavallılar, mazeretleri olmadıkları halde, mazurdurlar.

***SEKİZİNCİ MESELE:* Kâfire "Müsrif" Denilmesinin Sebebi?**

Cenâb-ı Hakk'ın كَذٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"İşte haddi aşanların yapageldikleri ameller kendilerine böyle süslenmiştir..."* ifâdesiyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Buradaki "tezyîn eden" ya Allah, ya şeytan, yahut da nefistir. Bu, cebr ve kader meselesiyle ilgili bir hususdur ki, bu mesele malûmdur.

İkinci bahis: Bu, Allah Subhânehu ve Teâlâ'nın, kâfiri niçin *"müsrif, haddi aşan"* diye adlandırdığının sebebini beyan etmekle ilgilidir. Bu hususta birtakım izahlar bulunmaktadır:

Birinci izah: Ebu Bekir el-Esamm, şöyle demektedir: "Kâfir, hem nefsi hem de malı hususunda israf içindedir; onları zayi etmiştir. Nefsi hususunda israfı, onun kendisini, putlara kul yapmasıdır. Malı hususundaki israfa gelince onlar, mallarını Bahîra, Sâibe, Vasîle ve Hâm gibi şeylere inanmakla zayi etmişlerdir."

İkinci izah: Kâdî şöyle demektedir: "Âdeti, belâ inerken, çokça yalvarıp yakarma olan; belâ zâil olup da nimet inerken Allah'ı hatırlamaktan vazgeçen, O'ndan gafil olan, O'na şükretmekle meşgul olmayan herkes, dini hususunda müsrif olmuş, ondan gafil olmakla da haddi aşmış olur. Kişinin, infâkta israf etmesinde şüphe olmadığı gibi, onun bir vâcibi terk etmesinde veya o hususta haddi aştığı zaman bir kötülüğe yönelip, onu yaptığı zaman müsrif olacağında da şüphe yoktur."

Üçüncü izah: Bu, şu anda hatırıma gelen bir husustur: "Müsrif, adî gayeleri için çokça mal harcayan kimsedir. Dünya lezzet ve güzelliklerinin, uhrevî saadetler mukabilinde, cidden adî ve kıymetsiz oldukları malûmdur. Halbuki Allahu Teâlâ, beş duyu organını, aklı, fikri, güç ve kuvveti, o yüce mutlulukları elde etmesi için o kimseye bahşetmiştir. Şu halde, kim

bu kıymetli âlet ve vasıtaları, o değersiz maddî mutlulukları elde etmek için harcarsa, o önemsiz ve değersiz şeyleri elde etmek için, çok kıymetli o büyük şeyleri harcamış olur. Öyleyse bu kimsenin de müsriflerden sayılması gerekir."

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "kezalike" ifâdesindeki kâf harfi, teşbih için getirilmiş bir harftir. Buna göre mana, "Bu kâfire kötü, akıl almaz ve çirkin şeyler hoş gösterildiği gibi, "müsrife de, Allah'ı ve O'nun nimetlerini anmaktan yüz çevirme ve şehevî duygularına tâbi olmak gibi yapmış olduğu şeyler hoş gösterilmiş olur" şeklinde olur.

وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا۟ وَجَآءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا۟ لِيُؤْمِنُوا۟ كَذٰلِكَ نَجْزِى الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَآئِفَ فِى الْاَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

"Andolsun ki sizden evvelki nesilleri -peygamberleri kendilerine apaçık deliller getirdikleri halde zulmettikleri, îmana gelmedikleri için- helâk ettik. İşte günahkârlar gürûhunu biz böyle cezâlandırırız. (Onlardan) sonra, arkalarından sizi yeryüzünde halifeler yaptık, bakalım nasıl hareket edeceksiniz diye" (Yûnus, 13-14).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Bu Âyetlerin Daha Önceki Kısımla Münasebeti**

Bu, bu âyetlerin daha önceki ifâdelerle münasebeti hakkındadır. Bil ki Allahu Teâlâ, o kâfir ve müşriklerin. *"Ey Allah, eğer bu, senin katından (gelmiş) hak kitâbın kendisi ise durma, bizim üstümüze gökten taş yağdır, yahut bize elem veren bir azap getir"* (Enfâl, 32) dediklerini nakledip, sonra da, duâlarına icâbet etmede kendilerinin menfaatine olan bir şeyin bulunmayacağını belirterek onlara cevap verip, daha sonra da bu istek ve arzularında yalancı olduklarını, zira başlarına bir belâ geldiğinde onun giderilmesi hususunda kendisine yalvarıp yakarmaya başladıklarını beyân edince, bu âyette de âdeta bir tehdit gibi olan şu hususu beyân buyurmuştur: Allahu Teâlâ onlara bazen, "köklerini kazıma" azâbını indireceğini, bunu onlardan izâle etmeyeceğini beyan etmiştir ki, O'nun bundan

maksadı, bunun, onları, onların *"eğer bu, senin katından (gelmiş) hak kitabın kendisi ise..."* şeklindeki sözlerinden caydırmadır. Zira onlar, Allah'ın, duâlarına icâbet edeceğini ve üzerlerine, köklerini kazıyacak bir azap indireceğini duyup, daha sonra da bunu, Yahudi ve Hıristiyanlardan da müteaddit defalar işitince bu, onları bu sözü söylemekten caydırmıştır. İşte bu, âyetin daha önceki ifâdelerle münasebeti hususunda yapılmış olan güzel ve makbul bir izahtır.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: **"Lemmâ"** kelimesi **"ehleknâ"** fiilinin zarfı; "وَجَاءَتْهُمْ" ifâdesindeki vâv da, hâliyye vâv'ıdır. Buna göre mana: "Peygamberleri onlara, kendilerinin sıdklarına dair delil ve şahitler getirdiği halde, onlar yalanlayarak zulmetmişlerdi" şeklinde olur. Peygamberlerinin getirdiği deliller ise, onların mu'cizeleridir."

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا *"imana gelmedikleri için"* ifâdesinin, ظَلَمُوا *"zulmettiler"* ifâdesine atıf olması caiz olduğu gibi, bunun bir itirâziyye cümlesi olması da caizdir. "لِيُؤْمِنُوا" kelimesinin başındaki lâm da olumsuzluğu te'kid için gelmiştir. Bu, "Allah, onların küfürlerinde ısrar edeceklerini biliyordu.." demektir. İşte bu, Allah'ın onları sırf peygamberlerini tekzip etmelerinden dolayı helâk ettiğine delâlet eder. Binâenaleyh O, tıpkı bunun gibi, her günahkârı cezâlandırır. Bu ifâde, Allah'ın Resûlü'nü yalanlamalarından dolayı Mekkeliler için bir tehdittir. Yâ ile, "yeczi" şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-i Hakk'ın, ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ *"(Onlardan) sonra, sizi halifeler yaptık.."* buyruğu, **Hz. Muhammed**'in kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimselere bir hitap olup, sizin, hayrı mı şerri mi yapacağınızı görelim ve amellerinize göre size muâmele edelim diye, helâk ettiğimiz o ümmetlerden sonra, sizi yeryüzünde halifeler yaptık..." demektir.

Geriye ise, âyetle ilgili şu iki soru kalmıştır:

Allah Hakkında "Nazara" Tabirinin Kullanılması

Birinci soru: İçinde, "mukabele, bir şeyin karşısında bulunma" mânâsı olduğu halde, "nazara" fiilinin Allah hakkında kullanılması nasıl caiz olmuştur?

Cevap: "**Nazara** (baktı)" lafzı, kendisine bir şüphenin arız olamayacağı, gerçek ve hakiki ilim hakkında istiâre yoluyla kullanılmış ve bu ilim, bakanın bakışına, görüp, müşâhede edenin de görmesine teşbih edilmiştir.

İmtihan İşinin Allah'a İsnadı

İkinci soru: ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ *"(Onlardan) sonra, arkalarından sizi yeryüzünde halifeler yaptık, bakalım nasıl hareket edeceksiniz diye..."* buyruğu, Allahu Teâlâ'nın, onlar var olmadan önce, onların hallerini ve durumlarını bilmediğini ihsas ettirmektedir.

Cevap: Bundan murat, Allahu Teâlâ'nın, tıpkı, onları onlardan sâdır olana göre cezalandırması için, onların ne yapacağını bilmek isteyen kimsenin muamelesi gibi muamele etmesidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"hanginizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için..."* (Mülk, 7) âyeti gibidir. Bu tür âyetler, daha önce geçmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de: إِنَّ الدُّنْيَا خُضْرَةٌ حُلْوَةٌ وَإِنَّ اللهَ مُسْتَخْلِفَكُمْ فِيهَا فَنَاظِرٌ كَيْفَ تَعْمَلُونَ *"Dünya yeşil (güzel) ve tatlıdır. Ve şüphesiz Allah da, sizin ne yaptığınızı görsün diye, sizi o dünyaya halifeler yapmıştır"*[35] buyurmuştur. **Katâde** de, "Rabbimiz Allah doğru söyledi. O, amellerimize bakıp, ne yapacağımızı görmek için, bizi yeryüzünde halifeler kılmıştır. O halde Allah'a, gece gündüz hayır işler yapıp gösteriniz" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "Âyetteki "keyfe" kelimesi i'rab bakımından mahallen mansub olup, onu "ta'melûn" fiili nasbetmiştir (yani o, bu fiilin mef'ûlüdür). Zira bu lafız bir istifham edatı değil, harftir. İstifham edatında, kendinden önce bulunan kelimeler amel edemezler. Eğer sen, لِنَنْظُرَ خَيْرًا تَعْمَلُونَ أَمْ شَرًّا "Hayır mı, yoksa şer mi işleyeceğini görelim" demiş olsaydın, "hayır" ve "şer" kelimeleri üzerinde âmil olan, تَعْمَلُونَ fiili olmuş olur.

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَٰذَا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ۖ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

35 **Tirmizî**, Fiten, 26 (4/483); **İbn-i Mace**, Fiten, 19 (2/1325).

"Âyetlerimiz onlara apaçık deliller olarak okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar, 'Ya (bize) bundan başka bir Kur'an getir, yahut onu değiştir' dediler. De ki: 'Onu kendiliğimden değiştirmem, benim için olmayacak şeydir. Ben, bana vahyolunandan başkasına tabi olmam. Eğer Rabbime isyan edersem şüphesiz büyük günün azabından korkarım." (Yûnus, 15).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu söz, o müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetini tenkit maksadıyla ileri sürdükleri üçüncü iddiadır. Allahu Teâlâ bunu kitabı Kur'an'da nakletmiş ve cevabını vermiştir.

Bil ki kim, bu bahsettiğimiz tertibe iyice vâkıf olur, dikkat ederse, Kur'ân'ın en güzel bir biçimde sıraya konulmuş, tertip edilmiş olduğunu anlar.

İKİNCİ MESELE: **Resûlullah ile Alay Eden Kâfirlerin Elebaşıları**

İbn Abbas (r.a)'tan şu rivâyet edilmiştir: "Kâfirlerden beş kişi, Resûlullah ile ve Kur'an ile alay ediyorlardı: Bunlar, **Velid b. Muğire el-Mahzûmî, Âs b. Vâil es-Sehmî, Esved b. el-Muttalib, Esved b. Abdi Yeğûs ve Haris b. Hanzala**'dır. Allahu Teâlâ, bunların her birini bir başka şekilde öldürüp helâk etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O istihzacılara muhakkak ki biz yeteriz"* (Hicr, 95) buyurmuştur. Böylece Allahu Teâlâ, onlar üzerine, her ne zaman âyetleri okunsa, قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هٰذَا أَوْ بَدِّلْهُ *"Bize kavuşmayı ummayanlar. 'Ya (bize) bundan başka bir Kur'an getir, yahut onu değiştir' dediler"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki bahis vardır:

"Allah'a Kavuşmayı Ummamak" Deyiminin Delâleti

Birinci bahis: Onları, *"Allah'a kavuşmayı ummayanlar"* diye tavsif etmek suretiyle, onların haşrı ve neşri yalanlayıp, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr eden kimseler oldukları murat edilmiştir. Bu teşbihli ve istiâreli (mecâzi) ifâdenin, yerinde ve güzel olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) **Esamm** şöyle demiştir: "Âyetteki, *"Bize kavuşmayı ummayanlar"* tabiri "Bize kavuştuklarında, taatlerine karşı bir hayır (sevap verileceğini) ummazlar. Onlar, günahlarından ötürü korkmaktan çok uzaktırlar" demektir.

b) **Kâdî** şöyle demiştir: **"Recâ"** (umma) kelimesi, ancak menfaatler ve faydalı şeyler hakkında kullanılır. Fakat bazen bu kelime, "zarar" ile ilgili olarak da kullanılır. Çünkü Rabbisinin va'dettiği mükâfata -ki bu, Allah'ın mükellef tutmak suretiyle murat ettiği şeydir-, buna kavuşmayı ummayanlar, Allah'ın tehdit ettiği ve korkuttuğu cezâdan da korkmazlar. Böylece bu, onların öldükten sonra dirilmeyi ve haşrı neşri inkâr etmelerine bir kinâye olmuştur."

Bil ki **Kâdî**'nin sözü, **Esamm**'ınkinden doğruya daha yakındır. Fakat bu hususta tam bir izah şu şekilde yapılabilir: Öldükten sonra dirilmeye (ba'se), haşre ve neşre inanan herkesin mutlaka, Allah'ın va'dettiği mükâfatı umması ve O'nun cezâsından korkması gerekir. Lâzımın (yani şart olan şeyin) bulunmaması, melzûmun da (yani bu şarta bağlı olan şeyin de) bulunmayışına delâlet eder. O halde, "ummama"dan, "öldükten sonra dirilmeye imân etmeme" neticesi çıkar. İşte bu teşbihli ifâdenin güzel ve yerinde oluşunun izahı böyledir.

Müşriklerin Başka Bir Kur'an İstemeleri

İkinci bahis: Onlar, Allah'ın Resûlü'nden, bedeliyyet üslûbu ile (ya şu, ya bu diyerek), şu iki şeyden birisini istemişlerdi:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine, bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirmesini.

2) Bu Kur'ân'ı değiştirmesini.

Bu noktada şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'ân'ı değiştirdiğinde, bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirmiş olur. Böyle olunca da, bunların her ikisi de aynı şey olmuş olur. Bunlardan her birinin, diğerinin aynısı olduğuna delâlet eden şeylerden biri de şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), cevap hususunda, *"Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olmayacak şeydir"* diyerek, sadece bunlardan birisini reddetmekle yetinmiştir. Bu iki şeyden her birinin, diğerinin aynısı olduğu sâbit olunca, âyetteki deyimi terdid (seçmeli) ve tahyir (muhayyer bırakma) manasına almak yanlış olur.

Buna şöyle cevap verilebilir: Bu iki şeyden biri diğerinden başkadır. O halde bu Kur'ân'ın tertibi ve nazmı üzere olmayan bir başka kitabı getirmek, başka bir Kur'ân getirmek olur. Fakat bu Kur'ân'ı getirip de, bazı şeylerin zemmedildiği kısımları çıkarıp, o şeylerin methini ifâde eden sözler

koymak ve rahmet âyetleri yerine, azap ifâdelerini getirip koymak bir değiştirme olur. Yahut da şöyle deriz: "Bundan başka bir Kur'ân getirmek", onlara, bu kitap olduğu gibi kaldığı halde, bundan başka bunun yanı sıra diğer bir kitap getirmektir. Değiştirme ise, bu Kur'ân'da değişiklik yapmak demektir.

Bu soruyu soranın, "Resûlullah bu iki şeyden sadece birisini reddetmek suretiyle cevap vermekle yetinmiştir" şeklindeki sözüne karşı da deriz ki: Her ikisinden birisine verilen cevap, ikincisine verilecek cevabın aynısıdır. Durum böyle olunca, onlardan birisine cevap vermekle, ikincisine cevap verilmeye lüzum görülmemiştir.

Biz, şu iki sebepten ötürü, bu iki şeyden birisine verilen cevabın, ikincisine de aynen cevap olacağını söylüyoruz:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), o Kur'ân'ı kendiliğinden değiştirmesinin mümkün olmadığını, çünkü bunun, Allah tarafından gönderilen bir kitap olduğunu, diğer Arapların, bunun bir benzerini getirmeye kâdir olamayışları gibi, kendisinin de Kur'ân'ın benzerini getirmeye (söylemeye) kâdir olamayacağını beyan buyurunca, Kur'ân'ın onlara, benzerini getirmeleri hususunda daha evvelce de meydan okumuş olmasından dolayı, işte bu onların kafalarında iyice yer etti. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) bu cevabı ile, bundan başka bir Kur'ân'ı getirmesinin mümkün olmayacağını onlara bir kez daha beyan etti.

2) Mümkün olma bakımından, Kur'ân'da değişiklik yapma, bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirmekten daha kolaydır. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, daha kolay olanla ilgili olarak vermiş olduğu cevap, daha zor olan için de bir cevap olur.

Bazı kimseler, bundan başka bir Kur'ân getirme işi ile, bu Kur'ân'da değişiklik yapma arasında bir fark olmadığını ileri sürmüş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Onu kendiliğimden değiştirmem, benim için olmayacak şeydir"* şeklindeki sözünü, her ikisine de bir cevap saymışlarsa da, bu, açıkladığımız gibi, zayıf bir görüştür.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Başka Kur'ân'ı İsteyen Kâfirlerin Maksatları?**

Bil ki kâfirlerin böyle bir istekte bulunmaya yeltenmeleri, şu iki manaya gelebilir:

a) Onlar bunu, alay ve istihza yoluyla söylemişlerdi. Bu, meselâ onların, "Eğer sen bize, bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirirsen veya onu

değiştirirsen, sana iman ederiz" demeleri gibidir. Onların bu sözden maksatları ise, alay etmek ve onu uğursuz saymaktır.

b) Onlar bunu, ciddî olarak teklif etmişlerdi. Bu da şu manalara gelebilir:

1) Onlar bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i denemek için söylemişlerdi. Binâenaleyh eğer o bunu yaparsa, onun "Bu Kur'ân, bana Allah katından indirildi" şeklindeki sözünde yalancı olduğunu anlayacaklardı.

2) Onların bu isteklerinin maksadı şudur: Bu Kur'ân, onların ilahlarını kınamakta, tuttukları yolu tenkit etmektedir. Onlar ise, bundan rahatsız olmuşlardı. Bundan dolayı onlar, böylesi şeyleri ihtiva etmeyen başka bir kitap getirmesini istemişlerdir.

3) Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğini kabul etmekle beraber, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Allah'ın bu Kur'ân'ı neshedip, başka bir Kur'ân ile değiştirmesini istemesini teklif etmişlerdi. Bu üçüncüsü, en uzak olan ihtimaldir.

Bil ki müşrikler, bunu söyleyince, Allahu Teâlâ Peygamberi'ne şöyle demesini emretmiştir: "Bu değiştirmeyi ben yapamam, çünkü ben ancak bana vahyedilene uyarım." Daha sonra Cenâb-ı Hak, isyân etmesi halinde, büyük bir azapla yüz yüze geleceği hususunda, Peygamberi'nin de başka insanlar gibi olduğunu beyân buyurmuştur.

Âyetten Çıkarılan Tâlî Hükümler

Bu âyetten şu ikinci derece hükümler de çıkar:

Hz. Peygamber İctihadla Değil, Vahiyle Hükmeder

Birincisi: *"Ben, bana vahyolunandan başkasına tâbî olmam"* ifâdesi, "Ben, ancak bana vahyolunana tâbî olurum, uyarım" demektir. Binâenaleyh bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ancak vahiy ile hükmettiğine delâlet eder. Bu da, onun kesinlikle ictihâdına göre hükmetmediğine delâlet eder.

Kıyas Aleyhine Delil Çıkaranlar

İkincisi: Kıyâsı (bir delil olarak) kabul etmeyenler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sadece nasslar (âyetler) ile hükmettiğine delâlet eder. Binâenaleyh, *"O (peygambere) uyunuz"* (A'raf, 158), emrinden ötürü, bütün ümmet-i Muhammed'in, ancak nasslara göre hükmetmeleri gerekir.

Üçüncüsü: İbn Abbâs (r.a)'tan, bu âyetin *"(Bu), geçmiş ve gelecek günahını, Allah'ın yarlığaması içindir..."* (Fetih. 2) ifâdesi ile nesholunduğunu söylediği rivâyet edilmiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü nesh, isyana karşılık bir cezanın terettüb etmesi hususunda değil, ancak ahkâm ve ibâdetle ilgili hükümlerde söz konusudur.

Dördüncüsü: Mu'tezile şöyle der: "Âyetteki, *"Eğer Rabbime isyân edersem, şüphesiz büyük günün azabından korkarım"* ifâdesindeki azap, o isyanın tevbesiz olarak vuku bulması şartına bağlıdır. Halbuki tevbeden daha büyük bir taat yoktur." Biz (Ehl-i sünnet) de deriz ki: Burada bir üçüncü **tahsis** vardır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın onu, direkt olarak affetmemesidir.[36] Çünkü bize göre, Allahu Teâlâ'nın, büyük günah sahiplerini affetmesi câizdir.

قُلْ لَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَآ اَدْرٰىكُمْ بِهٖ ۖ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهٖ ۖ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾

"De ki: "Eğer Allah dileseydi, Kur'ân'ı size okumazdım. Size de onu bildirmezdi. Ben, bundan önce içinizde bir ömür boyu yaşamıştım. Siz hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?" (Yûnus, 16).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Hz. Peygamber'in Risaletten Önceki Hayatı, Davasına Delildir**

Biz daha evvel şunu açıklamıştık: Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i Kur'ân'ı Allah katından bir vahiy yoluyla almayıp, kendisinin uydurması olmasıyla itham ettiklerinden ötürü, böyle bir talepte bulunmuşlardı. İşte bu sebeple, Hz. Peygamber (s.a.s) de, Allahu Teâlâ'nın âyette bahsettiği gibi, böyle bir vehmin yanlışlığını ortaya koymuştur. Bunu şu şekilde izah ederiz: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i doğumundan o âna kadar, görüp tanımışlardı. Onlar, onun hallerini, durumunu, hiçbir kitap okumamış

36 Matbu nüshada bu kısım şöyledir: "ونحن نقول فيه تخصيص ثالثٌ وهو ان لا يعفو عنه ابتداء" Buradan isabetli bir anlam çıkmadığından yazmalara başvurduk ve ibarenin **"sâlis"** yerine **"sâbit"**; **"la ya'fuve"** yerine lâm elif olmaksızın **"ya'fuve"** şeklinde olduğunu tesbit ettik. Buna göre doğru metin ve tercüme şöyledir: "Burada sabit olan bir tahsis söz konusu olup, o da Allah'ın, kulunu şartsız olarak affedebileceğidir." (Ç).

olduğunu, herhangi bir hocanın talebesi olmadığını ve hiç kimseden bir şey öğrenmediğini biliyorlardı. Peygamber (s.a.s) daha sonra, bu minvâl üzere geçen kırk yıldan sonra, usûl ilminin en değerli kurallarını, ahkâm ilminin inceliklerini, ahlâk ilminin latifelerini ve geçmiş milletlerin kıssalarının sırlarını ihtivâ eden bu yüce kitabı getirmiştir. Bu kitaba, âlimler, fesâhat ve belâgat sahibi (edipler) muâraza edememişler, benzerini yapamamışlardır. Binâenaleyh akl-ı selim sahibi olan herkes, böyle bir şeyin ancak Allah'tan gelen bir vahiy ile olabileceğini bilir. O halde, Hz. Peygamber'in, *"Eğer Allah dileseydi. Kur'ân'ı size okumazdım, size de onu bildirmezdi"* şeklindeki buyruğu, Kur'ân'ın, kendisinin uydurup söylediği bir şey olmayıp, Allah'tan gelen bir vahiy olduğu hususunda bir hükümdür. Onun *"Ben, ondan evvel içinizde bir ömür boyu yaşamıştım"* ifâdesi de, anlatıp izah ettiğimiz, delile bir işârettir. Âyetteki, *"Siz hâlâ aklınızı kullanmaz mısınız!?"* ifâdesi de, "Böylesi büyük ve kıymetli bir kitabın, öğrenim görmemiş, talebe olmamış, hiçbir kitap okumamış ve ilmî tartışmalarda bulunmamış bir kimsenin eliyle gelmesi, bunun ancak bir vahiy ve inzâl yoluyla olacağını zarurî olarak bildirir, gösterir. Zarûrî olarak bilinen şeyleri kabul etmemek ise, aklın sağlığına zarar verir. İşte bundan dolayı o, *"Siz hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız!?"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "وَلَا اَدْرٰيكُمْ بِهٖ" ifâdesindeki "edrâ" kelimesi, "ilim (bilmek)" manasına gelen "dirâyet" mastarından türemiştir. **Sibeveyh:** "Arapçada, "دَرَيْتُهُ" ve (aynı manaya) "دَرَيْتُ بِهٖ" (onu bildim) denilir. Fakat bu fiilin bâ harf-i cerri ile kullanılması daha çoktur. Bunun böyle olduğunun delili, Hak Teâlâ'nın, "وَلَا اَدْرٰيكُمْ بِهٖ" buyurmuş olmasıdır. Eğer bu fiil, diğer şekilde (harf-i cersiz) daha çok kullanılıyor olsaydı, Cenâb-ı Hak, "وَلَا اَدْرٰيكُمُوهُ" şeklinde buyururdu" demiştir. Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Bu ifadenin manası: "Allah, onu size bildirmezdi ve onu size haber vermezdi" şeklindedir. **Keşşâf sahibi,** tıpkı, "اَعْطَيْتُهُ" (ona verdim) ve "اَرْضَيْتُهُ" (onu memnun ettim) manasına olmak üzere, "اَعْطَأْتُهُ" ve "اَرْضَأْتُهُ" şeklinde söyleyenler gibi, **Hasan el-Basri**'nin, âyetteki bu ifâdeyi "وَلَا اَدْرَأْتُكُمْ بِهٖ" şeklinde okuduğunu söylemiştir. Bu kıraati, **İbn Abbas**'ın bunu "وَلَا اَنْذَرْتُكُمْ بِهٖ" (bununla sizi inzâr etmezdim) şeklinde okuyuşu da destekler. **İbn Abbas**'ın bu kıraatini **Ferrâ** rivâyet etmiştir.

Âyetteki bu kelimeyi, hemze ile, "وَلَا اَدْرَأْتُكُمْ بِهٖ" (onu size haber vermezdim) şeklindeki kıraatin izahı şöyledir: Bu ifâde, bir şeyi izâle edip

giderdiğinde söylediğin "اَدْرَأْتُهُ" sözünden alınmıştır. Yine bir şeyi gidici kıldığında söylediğin, "اَدْرَأْتُهُ" ifâdesinden alınmıştır. Buna göre mana "Ben sizi, onu okuyarak, benimle mücâdele ederek beni defeden ve beni yalanlayan hasımlar kılmazdım" şeklinde olur. **İbn Kesîr**'in, bu kelimenin başına bir lâm-ı ibtidâiyye getirerek ve müspet mana ile وَلَاَدْرَأْكُمْ "mutlaka o sizi giderirdi" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir.

Âyetteki فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ *"Ben, bundan önce içinizde bir ömür boyu yaşamıştım"* ifadesindeki "umur" kelimesinin en meşhur kıraati, mîm'in ötresi ile olan okuyuştur. Bu kelime, mîm'in sükûnu ile "umren" şeklinde de okunmuştur.

فَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيَاتِهٖ اِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾

Allah'a karşı yalan uydurandan, yahut O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zalim kimdir? Şu muhakkak ki mücrimler asla felâha ermezler" (Yûnus, 17).

Allah Hakkında Yalan Uydurandan Daha Zâlim Olamaz

Bil ki, bu âyetin, kendinden öncekilerle münâsebeti açıktır. Bu böyledir, çünkü o müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den kendiliğinden uydurup başka bir Kur'ân getirmesini istemişler ve onu, "O, bu Kur'ân'ı uydurdu" diye itham etmişlerdi. Daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s), bunun olamayacağını, bu Kur'ân'ın ancak Allah'ın vahyi ve inzali ile olduğu hususunda açık delil getirerek, *"Allah'a karşı yalan uydurandan... daha zalim kimdir?"* buyurmuştur. Bu "Eğer o Kur'ân Allah katından olmasaydı, dünyada kendisine benden daha çok zulmetmiş olan hiç kimse olmazdı. Çünkü o zaman ben, bunu uydurup, Allah'a isnat etmiş olurdum. Durumun böyle olmayıp, aksine bunun Allah'ın bir vahyi olduğuna dâir deliller getirdiğime göre, "Dünyada sizden daha câhil ve kendilerine sizden daha fazla zulmeden hiç kimse yoktur" denilmesi gerekir. Zira onun Allah katından olduğu, daha önce zikredilen o aklî delil ile ortaya çıkıp, siz de bunu kabul etmediğinize göre Allah'ın âyetlerini yalan saymış oldunuz. Dolayısıyla da sizlerin, insanların en zâlimleri olmuş olmanız gerekir" demektir. Netice

olarak diyebiliriz ki, âyetteki, *"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kimdir?"* ifâdesinin gayesi, Hz. Peygamber'in kendisinin yalancı olmasını kabul etmemesi, *"yahut O'nun âyetlerini yalan sayandan daha zâlim kimdir?"* ifâdesinin maksadı da, müşrikler Allah'ın delillerini inkâr edip, âyetlerini yalanladıkları için, onlar hakkında çok şiddetli bir cezanın olacağını bildirmesidir. Âyetteki, *"Şu muhakkak ki müşrikler aslâ felâha ermezler"* ifâdesi de, kendinden önce geçen bu iki cümleyi te'kid etmektedir. Allah en iyi bilendir.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰٓؤُلَآءِ شُفَعَآؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ قُلْ اَتُنَبِّئُونَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى السَّمٰوٰتِ وَلَا فِى الْاَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

"Onlar Allah'ın dışında, kendilerine ne bir zarar, ne bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar. Bir de, 'Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçilerimizdir' derler. De ki: 'Siz, Allah'a, göklerde ve yerde bilmeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Hâşâ O, şirk koştuğunuz şeylerden çok yüce ve münezzehtir" (Yûnus, 18).

Kudret Sahibi Olmayan Putlara Tapmanın Saçmalığı

Bil ki biz, Kur'ân'ın, müşriklerin kendileri için ilah kabul ettikleri putları tenkit eden âyetleri ihtiva ettiği için, müşriklerin, Hz. Peygamber'den, bundan başka bir Kur'an getirmesini veya bu Kur'ân'da değişiklik yapmasını istediklerini söylemiştik. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ bu âyette de, o putlara hakaret etmenin ve onları hafife almanın yerinde bir iş ve sağlam bir yol olduğunu beyan etmek için, putlara ibâdet etmenin çirkinliğini gösteren bir ifâde kullanmıştır.

Bil ki Allahu Teâlâ o müşriklerden şu iki şeyi nakletmiştir:

a) Putlara ibâdet ettiklerini,

b) "Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçilerimizdir" dediklerini.

Allahu Teâlâ, birincisinin yanlışlığına, *"Kendilerine ne bir zarar, ne de bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar"* ifadesi ile dikkat çekmiştir. Bunun böyle olduğunu birkaç yönden izâh edebiliriz:

1) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Onlar, putlara ibadet etmeseler bile, putlar onlara zarar veremez. Yine müşrikler, onlara tapsalar da, putlar onlara bir fayda veremez."

2) İbadet olunanın mutlaka, kudret bakımından, kendisine ibâdet edenden daha mükemmel olması gerekir. Bu putların ise, kesinlikle ne fayda ne de zarar vermeleri söz konusu değildir. Ama o kâfirler, putlar üzerinde, bazen düzeltmek bazen de bozmak şeklinde tasarrufta bulunabiliyorlar. Buna göre, tapan tapılandan daha güçlü ve mükemmel durumda olunca, onlara ibâdet etmek bâtıl olmuş olur.

3) İbâdet, ta'zim ve saygı çeşitlerinin en ileri derecesidir. Binâenaleyh ibâdetin, nimet çeşitlerinin en büyüğünün sâdır olduğu zata yapılması gerekir. Bu nimetler ise, hayat, akıl, kudret ve gerek dünya, gerek ahiretle ilgili olarak kulların menfaatine olan her şeydir. Şu halde, menfaat ve zararların hepsi, Allah'tan sudur ettiğine göre, ibâdetin de ancak Allah Subhânehû ve Teâlâ'ya mahsus olması gerekir.

Şirkin Menşei Hakkında

İkincisi de, o müşriklerin, *"Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçilerimizdir"* şeklindeki sözleridir.

Bil ki bazıları şöyle demişlerdir: "O kâfirler, Allah'a ta'zim hususunda, putlara tapmanın, Allah'ın bizzat kendisine ibâdet etmekten daha önemli olduğunu sanıyorlardı. İşte bundan ötürü onlar, "Bizim, Allah'a ibâdet etmekle meşgul olma ehliyet ve liyakatimiz yoktur. Aksine biz, bu putlara ibadetle meşgul oluruz. Çünkü onlar, bize Allah katında şefaatçi olurlar" diyorlardı."

Sonra âlimler, o müşriklerin, hangi sebepten ötürü, putlar hakkında "Onlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" dedikleri hususunda ihtilaf etmiş ve pek çok görüş ileri sürmüşlerdir:

1) O müşrikler, âlemdeki her bölgeyi idare edenin, felekler âleminin ruhlarından belli bir rûh olduğu inancını taşıyorlardı. Bundan dolayı o ruh için, bir put belirlediler. Maksatları aslında o ruha ibâdet olmak üzere, o

puta ibâdet ettiler, sonra da o ruhun, en büyük ilahın (Allah'ın) kulu olduğuna inandılar ve ona tapmakla meşgul oldular.

2) Onlar yıldızlara tapıyor ve Allah'a kulluk ehliyetinin yalnız onlarda bulunduğunu iddia ettiler. Daha sonra da yıldızların doğup battığını görünce o yıldızlara ibadet etmek maksadıyla o yıldızlara ait belirli putlar yaptılar ve onlara ibadet etmekle meşgul oldular.

3) Onlar, o putlar ve heykeller üzerine, belirli tılsımlar koydular. Daha sonra da tıpkı büyücülerin yaptığı gibi, onlara ibadet ettiler.

4) Onlar, bu putları ve heykelleri, kendi peygamberlerinin ve büyüklerinin şekillerinde yaptılar ve her ne zaman bu heykellere ibadetle meşgul olurlarsa, o ulu kişilerin, Allah katında kendileri için şefaatçi olacaklarını iddia ettiler.

Bunun bir benzeri de, zamanımızdaki pek çok insanın, onların kabirlerine saygı duyup hürmet ettiklerinde, Allah katında onların kendilerine şefaatçi olacağı inancını taşıyarak, büyük zatların kabirlerine ta'zim ile meşgul olmalarıdır.

5) Onlar, ilahın en büyük nûr; meleklerin de (küçük) nurlar olduğuna inanıyorlardı. Bundan dolayı onlar, en büyük putu, en büyük ilahın suretinde; diğer putları da (gûyâ) meleklerin suretinde yaptılar.

6) Belki de o topluluk, "hulul" inancını taşıyordu ve ilâhın, bazı yüce ve kıymetli cisimlere hulul edebileceğini söylüyorlardı. Bil ki bütün bu izahlar, Hak Teâlâ'nın, *"Onlar, Allah'ın dışında, kendilerine ne bir zarar, ne bir fayda vermeyecek olan şeylere taparlar"* şeklindeki delili ile bâtıldır, yanlıştır. Bunların yanlış oluşlarının izahı ise, bizim daha önce yaptığımız üç izahtır.

Cenâb-ı Hak قُلْ اَتُنَبِّؤُنَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْاَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ *"De ki: "Siz, Allah'a, göklerde ve yerde bilmeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Hâşâ O, şirk koştuğunuz şeylerden çok yüce ve münezzehtir"* buyurmuştur.

Bil ki bununla ilgili olarak müfessirler şu tek izahı yapmışlardır: Allah'ın bunu bilmemesinden murat, o şeyin aslında hiç olmadığını ve kesinlikle söz konusu olmadığını ortaya koyup, beyân etmektir. Çünkü eğer böyle bir şey mevcut olsaydı, Allah onu bilirdi. O şey, Allah'ın malûmu olmadığına göre, onun hiç olmamış olması gerekir. Bu gibi sözler, örfte de yaygındır. Çünkü insan bir şeyi, kendisinden nefyetmek istediğinde, o şeyin

asla bulunmadığını ve hiç olmadığını belirtmek için, "Allah benden böyle bir şeyin sâdır olduğunu bilmez" der. Âyetteki "أَتُنَبِّؤُنَ" kelimesi, şeddesiz olarak "etünbiûne" şeklinde de okunmuştur.

Hak Teâlâ'nın *"Hâşâ, O, şirk koştuğunuz şeylerden çok yüce ve münezzehtir"* ifâdesinden maksadı, kendisini bu tür şirklerden tenzih etmektir. **Hamza** ve **Kisâî,** buradaki fiili tâ ile "tüşrikûn" (şirk koştuğunuz...) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatin bir benzeri de, Nahl Sûresi'nin başlarında yer alan iki âyette (1. ve 3. âyetlerde)dir. Rûm Sûresi'nin tamamında ise, bu fiil muhatab sîgası ile ta'lı olarak okunmuştur. **Keşşâf sahibi,** âyetteki "bimâ" lafzındaki "ma" kelimesinin, ism-i mevsûl veya mâ-ı mastariyye olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, ya "Onların Allah'a ortak koştukları o şeriklerden bilmediğini..." şeklinde, yahut da: "Onların ortak koşmadıklarından bilmediğini..." şeklinde olur. **Vâhidî** de: "Bu "تُشْرِكُونَ" fiilini tâ ile okuyanlar, âyetteki "تُنَبِّؤُنَ" fiilinden ötürü; yâ ile okuyanlar ise, sanki Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, "Hâşâ Allah, müşriklerin şirk koştuğu o şeylerden münezzeh ve yücedir" de!" denilmiş olmasından ötürü böyle okumuşlardır. Bunun yâ ile okunmasının bir diğer sebebinin de, Allahu Teâlâ'nın, kendisini o müşriklerin söyledikleri sözlerden tenzih ederek, *"Hâşâ, O (Allah), müşriklerin şirk koştuğu şeylerden çok yüce ve münezzehtir"* demiş olması da mümkündür.

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّآ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا۟ ۚ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِىَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

"İnsanlar, ancak tek bir ümmet idiler, sonra ihtilafa düştüler. Eğer Rabbinden bir söz (ezelî bir takdir) geçmiş olmasaydı, hakkında ihtilaf ettikleri hususta, aralarında muhakkak hüküm verilip bitmişti bile" (Yûnus, 19).

İnsanlar Başlangıçta Tek Ümmet İdiler

Bil ki Allahu Teâlâ, putlara ibâdet etmenin yanlışlığına kesin deliller getirince, bu yanlış yol ve inancın nasıl meydana geldiğini de anlatarak, *"İnsanlar, ancak bir tek ümmet idiler.."* buyurdu.

Bil ki Hak Teâlâ'nın bu beyanının zahiri, onların hangi şey hususunda bir ümmet (birlik) olduklarını göstermez. Bu hususta şu üç görüş vardır:

Bu Ümmetin İslâm Hususunda İttifak Ettiklerini Benimseyenler

Birinci görüş: Onların hepsi de hak din olan "İslâm" üzere idiler. Bu görüşü benimseyenler görüşlerinin doğruluğu hususunda şu delilleri ileri sürmüşlerdir: Bu âyetlerin maksadı, küfrün bâtıl; putlara ibadet yolunun zayıf ve İslâm'ın üstün bir din olduğunu iyice ortaya koymaktır. Öyleyse âyetteki, *"insanlar, ancak bir tek ümmet idiler..."* ifâdesinden maksadın, onların İslâm ya da küfür üzere tek bir ümmet olmaları olması gerekir. Onların, küfür üzere bir tek ümmet olduklarını söylemek mümkün değildir. Geriye, onların İslâm üzere tek bir ümmet olduklarını söyleme ihtimali kalır.

Biz, şu sebeplerden ötürü, onların küfür üzere tek bir ümmet olduklarının söylenemeyeceğini söyledik:

1) Hak Teâlâ, *"Her ümmetten birer şâhit getirdiğimiz zaman, (onların halleri) nice olur?"* (Nisa, 41) buyurmuştur. Allah'ın getireceği şahidin mutlaka mü'min ve âdil olması gerekir. Binâenaleyh yaratılan her ümmet içerisinde, mü'minlerin bulunduğu sâbit olmuş olur.

2) Yeryüzünün hiçbir zaman Allah'a İbâdet edenlerden ve sayelerinde, yeryüzü ehline yağmurların yağdırılıp, rızıkların verildiği kimselerden boş ve uzak olmadığı hususunda hadisler gelmiştir.

3) Yaratmanın asıl hikmeti "kulluk" olduğuna göre, yeryüzündeki insanların hepsinin, bu maksattan uzak ve berî olmaları düşünülemez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِنَّ اللهَ تَعَالَى نَظَرَ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ فَمَقَتَهُمْ عَرَبَهُمْ وَعَجَمَهُمْ إِلَّا بَقِيَّةً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ *"Allahu Teâlâ, yeryüzündekilere baktı ve kitap ehli olan (mü'minlerden) geri kalanlar hariç, Arap olanına da, Acem olanına da hiddetlendi"*[37] buyurduğu rivâyet edilmiştir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce, imân etmiş bir topluluğun mevcut olduğuna delâlet eder. O halde artık nasıl olur da "Onlar küfür üzere tek bir ümmet idiler" denilebilir?

İnsanların, ya küfür üzere, ya iman üzere bir ümmet oldukları sâbit olup; küfür üzere bir tek ümmet olmamış oldukları ortaya çıkınca, iman üzere tek bir ümmet teşkil ettikleri sâbit olur.

37 **Müslim**, Cennet 63 (4/2197).

Bu görüşü benimseyenler, insanların ne zaman böyle oldukları hususunda da ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak, **İbn Abbas** ve **Mücahid:** "Onlar, **Hz. Adem** (a.s) ve onun çocukları zamanında İslâm dini üzere idiler ve **Hz. Adem**'in iki oğlundan biri diğerini öldürdüğü zaman ihtilâfa düştüler" demişlerdir.

Bazıları da: "Onlar, **Hz. Nuh** zamanına kadar İslâm dini üzere idiler ve onlar, bu hal üzere on asır kaldılar. Daha sonra, **Hz. Nuh** zamanında ihtilâfa düştüler de, işte bunun üzerine Allahu Teâlâ, **Hz. Nuh**'u onlara peygamber olarak gönderdi" demişlerdir.

Diğer bazıları da, "Onlar, **Hz. Nuh** zamanında, tufandan sonra, aralarında küfür zuhur edinceye kadar, İslâm dini üzere idiler.." derken; başkaları da "Onlar, **Hz. İbrahim**'in zamanında, **Amr İbn Luhayy** o dini değiştirip tağyir edinceye kadar, İslâm dini üzere idiler" demişlerdir. Bu görüşü benimseyenler, Cenâb-ı Hakk'ın "وَمَا كَانَ النَّاسُ" buyruğundaki *"İnsanlar"* kelimesinden maksadın hasseten Araplar olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşün tafsilatını iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Allahu Teâlâ, daha önce, putlara tapmanın, beyan ettiğimiz delil ile yanlış olduğunu ve doğru olmadığını beyân edince, bu âyette, bu putlara tapma işinin, işin başlangıcında Arapların bir yolu ve davranışı olmadığını, aksine onların, İslâm dini üzere bulunduklarını beyan etmiş, böylece putlara tapmayı yasaklamış, sonra da, onlar arasında bu fasit görüş ve itikadın ortaya çıktığını beyan buyurmuştur. Bundan maksat şudur: Araplar, bu fasit işin, putperestliğin kendilerinde aslî ve yerleşik bir şey olmadığını ve onun, daha önce bulunmadığı halde yeni ihdas edilmiş olduğunu bildiklerinde, o putperestliği desteklemek için taassup göstermeyecekler, o fasit itikâdın zayıflatmasından sıkıntı duymayacaklar ve o mezhebin aslı esası olmadığının ortaya konulmasından da, tabiatları ve ruhları nefret etmeyecektir. Bunu şu iki husus da destekler:

a) Cenab-ı Allah: *"Onlar Allah'ın dışında, kendilerine ne bir zarar ne bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar..."*; bir de: *"Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçilerimizdir..."* (Yûnus, 18) buyurmuş, sonra da bunu delil ile iptal etme hususunda iyice özen göstererek, bunun peşinden: *"İnsanlar, ancak tek bir ümmet idiler"* (Yûnus, 19) buyurmuştur. Binâenaleyh, şâyet bundan maksat: "Bu küfrün tâ eski zamandan beri, onlar arasında mevcut olduğunu" beyân etmek olsaydı, bu cümlenin, o görüşün iptâline delil

tutulması doğru olmazdı. Ama biz, âyetin bu ifâdesini, "İnsanlar, başlangıçta Müslüman idiler; bu küfür, onlar arasında ancak şu zamandan beri ortaya çıkmıştır.." manasına hamledersek, o zaman bununla, kâfirlerin bu görüşleri hakkındaki inançlarını zayıflatmaya ve bu görüşü, onlar nezdinde çirkin gösterip takbih etmeye imkân ve yol bulunabilir. Binâenaleyh, işte bu maksadı gerçekleştirmek için, lafzı bu manaya almak gerekir.

b) Allahu Teâlâ: *"İnsanlar, ancak tek bir ümmet idiler, sonra ihtilâfa düştüler.."* buyurmuştur. Bu tehdidi, bahsi geçen en yakın kavramla ilgili göstermek uygun olur. En yakın olan ise, ihtilâf etmiş oldukları hususudur. Binâenaleyh bu tehdidin, daha önce geçen "insanların tek bir ümmet olması" meselesine değil, bu "ihtilâf hali"ne hamletmek gerekir. Durum böyle olunca da, onların, küfürde değil, İslâm üzere tek bir ümmet olduklarının söylenmesi gerekir. Zira onlar, küfürde tek bir ümmet olsalardı, o zaman onların ihtilâfları, imanları ile meydana gelmiş olurdu. Halbuki, iman sebebiyle meydana gelen bir ihtilâfın, vaîd ve tehdit sebebi olması caiz değildir. Ama onların imanda tek bir ümmet olmaları halinde, ihtilâfları küfür sebebiyle olmuş olur. Bu durumda, bu ihtilafın bir tehdit sebebi kılınmış olması doğru ve yerinde olur.

Bu Ümmetin Küfür Üzere İttifak Ettiği Görüşü

İkinci görüş: Bu, şöyle diyenlerin görüşüdür: Onlar, küfürde tek bir ümmet idiler. Bu görüş, bir kısım müfessirden nakledilmiş olup, onlar şöyle demişlerdir: "Böyle olması halinde, bu sözün bu makamda getirilmesinin faydası şudur: Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e onun, dine davet ettiği herkesin, kendisine icabet edip, dinini kabul edeceğini ummaması gerektiğini; çünkü insanların hepsinin küfür üzere olduklarını, onların bazısında İslâm inancının daha yeni meydana çıktığını; dolayısıyla insanların tamamının iman üzere birleşmelerini beklememesi gerektiğini beyan etmiştir.

Üçüncü görüş: Bu, şöyle diyenlerin görüşüdür: Onlar, İslâm fıtratı üzere yaratılmış olmaları hususunda tek bir ümmet idiler. Daha sonra onlar, dinleri hususunda ihtilâf etmişlerdir, ki, işte Hz. Peygamber (s.a.s): كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ *"Her doğan, kendi fıtratı (İslâm fıtratı) üzere doğar. Derken ebeveyni onu, Yahudîleştirir, Hıristiyanlaştırır, yahut Mecûsi yapar"*[38] buyurarak, buna işâret etmiştir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Onlar, aklî kanunlar ve yasalar hususunda tek bir ümmet

38 **Keşfü'l-Hafa,** (2/125) **(Buharî ve Müslim'den).**

idiler. Bunların, bu görüşlerinin neticesi de, şu iki şeye, yani a) Allah'ın emrine saygı duymaya; b) Allah'ın mahlukatına şefkatli olmaya varır ki, Hak Teâlâ bunu da: *"De ki: "Gelin, üzerinize Rabbinizin neleri haram ettiğini ben okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak yapmayın. Ana-babaya iyilik yapın (...)"* (En'âm, 151) ifâdesiyle beyân buyurmuştur. Bil ki biz bu meseleyi, Bakara Sûresi'nde detaylı bir biçimde ele almıştık. Dolayısıyla burada, bu kadarla yetinmemiz gerekir.

İnsanların İhtilafı Hakkında Ezelî Hüküm

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ *"Eğer Rabbinden bir söz (ezelî bir takdir) geçmiş olmasaydı, hakkında ihtilâf ettikleri hususta, aralarında muhakkak hüküm verilip bitmişti bile..."* âyetine gelince, bil ki bu âyette, o "kelime"nin ne olduğuna dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Şöyle denilmesi: "Şâyet Cenâb-ı Hak, O'nu inkâr etseler dahi, kulları üzerinde bir mükellefiyetinin bulunduğunu haber vermemiş olsaydı, onların küfürlerinden dolayı, hesaplarını hemen görüp, cezâlarını da hemen vererek, onların arasında hükmederdi. Ancak ne var ki bu, teklifin (kulluk imtihanının) sona ermesine sebep olacağı, ister istemez imanı, mecbûriyeti gerektireceği ve bundan dolayı da, mükellef kılmanın devam etmesi daha doğru ve daha faydalı olacağı için, Allahu Teâlâ, pek yerinde olarak bu cezâyı âhirete bırakmıştır." Bu görüşü kabul eden zat, sözüne devamla şöyle demiştir: "İşte bunda, mü'minleri, kâfir ve zâlimler tarafından yapılan ezâ, cefâ ve kötülüklere katlanmaya, onlara tahammül etmeye dair sabretmeye davet vardır."

b) Rabbinin, onlara bir lütuf olarak günahkârların cezâsını hemencecik vermeme hususunda, Rabbinden bir "kelime" geçmemiş olsaydı, haktan yana olanı bâtıldan yana olandan; isâbet edeni hata edenden ayırmak suretiyle, onların ihtilâf ettikleri şeyler hususunda aralarında hükmederdi.

c) "O kelime", Cenâb-ı Hakk'ın, سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetim, gadabımı geçmiştir, ondan fazladır"*[39] hadis-i kudsisidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti fazla olunca, o gâlip gelen rahmet, sapıtan câhilin üzerine mağfiret ve af örtüsünün salıverilmesini ve ona, (hidâyeti) bulacağı vakte kadar mühlet verilmesini gerektirmiştir.

39 **Buharî**, Tevhid, 15 (8/171); **Müslim**, Tevbe, 15 (4/2108).

وَيَقُولُونَ لَوْلَآ أُنْزِلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۖ فَقُلْ إِنَّمَا ٱلْغَيْبُ لِلَّهِ فَٱنتَظِرُوٓا۟ إِنِّى مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُنتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾

"(Müşrikler) 'Ona, Rabbinden bir mu'cize indirilse ya!' derler. De ki: 'Gayb, ancak Allah'ındır. Bekleyin. Muhakkak ki, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim" (Yûnus, 20).

Müşriklerin Tahakkümle Mu'cizeler İstemeleri

Bil ki bu sözde, müşriklerin, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etme hususunda ileri sürdükleri şüphelerin dördüncü nev'i bulunmaktadır. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Senin getirmiş olduğun Kur'ân, çok çeşitli hususları ve hükümleri kapsayan bir kıtaptır. Kitap, mu'cize olmaz. Baksana, **Hz. Musa** ve **İsa**'nın kitapları, kendileri için bir mu'cize değildi. Tam aksine onların, kitaplarından başka, nübüvvetlerine delâlet eden pek çok mu'cizeleri bulunmaktaydı..." Hem, o müşrikler arasında, Allahu Teâlâ'nın da, *"Eğer dilersek, biz de elbet bunun bir benzerini söyleriz"* (Enfâl, 31) şeklinde söylediklerini haber verdiği gibi, Kur'ân'a muaraza edebilmeyi iddiâ edenler bulunuyordu. Durum böyle olunca, hiç şüphesiz onlar, o peygamberden kendisi için bir mu'cize olsun diye, Kur'ân'ın dışında başka bir şey talep etmişlerdi. İşte bundan dolayı Allah, onların bunu istediklerini, *"(Müşrikler), 'Ona Rabbinden bir mu'cize indirilseydi ya!' derler.."* âyetiyle beyan etmiştir. Bu sebeple Allah, Peygamber (s.a.s)'e bu talep karşısında فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ *"De ki: "Gayb, ancak Allah'ındır. Bekleyin. Muhakkak ki ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.."* demesini emretmiştir.

Bil ki bu cevâbın izahı şöyle yapılabilir: Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in elinde zuhur etmesinin kâhir ve apaçık bir mu'cize olduğuna dair kâhir ve kuvvetli deliller getirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) kendisinin onların arasında büyüdüğünü, gelişip serpildiğini; halbuki onların da, O'nun herhangi bir kitabı okuyup mütalâa etmediğini, bir hocanın talebesi olmadığını, aksine kırk yıl boyunca kendileriyle iç içe yaşadığını, asla herhangi bir tefekkür ve teallüm ile de meşgul olmadığını, daha sonra bu yüce Kur'ân'ın birdenbire kendi dilinden zuhur ettiğini, böylesi

yüce ve üstün kitapların, öğrenim yollarından herhangi birisiyle uğraşmamış olan böylesi kimselerde zuhur etmesinin, ancak vahiyle olabileceğini bildiklerini beyan etmiştir. İşte bu, Kur'ân'ın apaçık kesin bir mu'cize olduğu hususunda, kâhir bir aklî delildir. Bu gerçek sabit olunca, Kur'ân'ın dışında başka bir mu'cize talep etme, Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat ve risâletini ortaya koyma hususunda, ihtiyaç duyulmayan gelişigüzel teklifler cinsinden olmuş olur. Böylesi şey, Allah'ın dilemesine havale edilmiştir; o, isterse onu izhâr eder, isterse etmez. Binâenaleyh bu, gaybla ilgili meselelerden olmuş olur. Bundan dolayı herkesin, "Allah onu yapacak mı, yapmayacak mı?" diye beklemesi gerekir. Ancak ne var ki, Allah onu yapsın ya da yapmasın, nübüvvet sâbit olmuş ve Hz. Peygamber'in peygamberlik iddiasındaki sıdkı ve doğruluğu ortaya çıkmış olur. Bu esas maksat, bu ilâve mu'cize talebinin tahakkuk edip etmemesiyle değişmez. Böylece bu izahın, bu neticeyi ortaya koyma hususunda apaçık bir cevap olduğu ortaya çıkmış olur.

وَاِذَآ اَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِنْ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُمْ اِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِيْٓ اٰيَاتِنَا ۭ قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًا ۭ اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُوْنَ مَا تَمْكُرُوْنَ ﴿٢١﴾

"İnsanlara, kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, bir rahmet tattırdığımız zaman bakarsın ki âyetlerimiz hakkında, onlar kötü bir fikir içine girmiştir. De ki: "Allah'ın mukabelesi, ikâbı daha çabuktur. Elçilerimiz sizin beklemekte olduğunuz o kötü fikirleri şüphesiz yazıyorlar" (Yûnus, 21).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Darlıkta Bunalan Allah'a Yönelir, Kurtulunca Unutur**

Bil ki müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Kur'ân'dan başka bir mu'cize isteyip, Allahu Teâlâ da onlara, *"De ki: "Gayb, ancak Allah'ındır"* (Yûnus, 20) şeklinde cevap verince, Allahu Teâlâ başka bir cevap daha zikretmiştir ki, bu da âyette mezkûr olan cevaptır. Bunu iki yönden anlatabiliriz:

Müşriklere Yaraşan Sıfatlar

Birinci vecih: Cenab-ı Allah bu âyette, bu müşrikler topluluğunun adetinin, hile ve desise düşünmek, münakaşalara dalmak, inatlaşmak ve insafsız davranmak olduğunu beyan etmiştir. Onlar böyle olunca da, onlara istemiş oldukları diğer bir mu'cizenin verilmesi halinde de iman etmeyecekler, aksine küfür ve cehâletlerinde devam edeceklerdir. Binâenaleyh biz burada, şu iki hususu, yani o toplulukların âdetinin hilekârlık, inatlaşmak ve münakaşalara dalmak, her ne zaman da durum böyle olursa, diğer mu'cizelerin izhar edilmesinde bir fayda olmadığını beyan etmeye gerek duyuyoruz.

Birinci makamın izahı: Rivâyet olunduğuna göre Cenâb-ı Hak, Mekkelilere yetmiş yıl kıtlık musallat kıldı. Sonra da onlara acıyıp, merhamet ederek, arazilerine bereketli yağmurlar yağdırdı. Daha sonra da onlar kalktılar, bu apaçık ve bereketli yüce menfaatleri, putlara ve yıldızların hareketlerine nisbet ettiler. Her iki duruma göre de bu, nimete küfrân ile mukâbele etmektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً *"İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman..."* buyruğundan maksat, bereketli yağmurlar; مِنْ بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ *"kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra..."* ifadesinden murat, o şiddetli kıtlık ve إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ *"bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların yine kötü bir fikri vardır"* ifâdesinden murat da, o yüce menfaatlerin, yıldızların hareketine ve putlara izafe edilmiş olması olur.

Bil ki Allahu Teâlâ bu hususu, aynen bu sûrede geçen, *"İnsanlara sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü, yahut otururken veya ayakta iken bize duâ eder. Fakat biz onun sıkıntısını açıp giderdik mi, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan dolayı bize dua etmemiş gibi (çeker) gider"* (Yûnus, 12) âyetinde ele almış, ancak ne var ki tefsirini yapmış olduğumuz bu âyette, o âyette bahsetmediği şu inceliğe de yer vermiştir. Bu incelik de şudur: Onlar o rahmete kavuşup onu elde ettiklerinde de hile ve desiselere sapıyorlar ve karışıklık, kötülükler peşinde koşuyorlardı. Önceki âyette, bu incelik bulunmamıştı. Binâenaleyh, anlattıklarımızla, o toplulukların âdetinin, karışıklık çıkarmak, inat etmek, düzenbazlık yapmak ve belâlar peşinde koşmak olduğu sabit olmuş olur.

İnanmamakta Diretene Mu'cize Fayda Vermez

Durum her ne zaman böyle olursa, diğer mu'cizelerin izhar edilmesinde bir fayda yoktur, şeklindeki **ikinci makama** gelince: Bu böyledir, zira

Allahu Teâlâ, onlara, istedikleri apaçık mu'cizeleri izhar etmesi halinde bile, onlar o mu'cizeleri kabul etmeyeceklerdir. Çünkü onların bu taleplerinden maksatları, dini istemek hususundaki titiz davranmaları değil, aksine onların bundan maksatları, dünyevî mevkilerini koruma hususunda karşı koyma, men etme ve bu hususta aşırı davranmak ile başkasına uymaktan kaçınmaktır. Bunun delili, Allahu Teâlâ, işi onlara sıkı tutup, onlara belâlar musallat kılıp, daha sonra da o belâları onlardan giderip, onları hayırlarla değiştirdiğinde bile, onların yalanlama ve inkârlarına devam etmiş olmalarıdır. Böylece bu, Allahu Teâlâ'nın onlara, istemiş oldukları o mu'cizeleri indirmesi halinde bile, onların ona itibar etmeyeceklerine delâlet etmiş olur. Böylece, anlattıklarımızla, bu sözün, daha önce geçmiş elan talebe karşılık kesin bir cevap olduğu ortaya çıkar.

İkinci vecih: Mekkeliler için, refah sebepleriyle güzel hayat şartları tahakkuk etmişti. Böyle olan kimse azar ve tekebbür eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Okumamaktan) sakın! Çünkü insan, muhakkak azar, kendisini (mal sebebiyle) ihtiyaçtan uzak gördü diye..."* (Maide, 6-7) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu hususu, âyette zikredilen misâl ile anlatmıştır. Binâenaleyh onların yeni mu'cizeler istemeye ve fasit taleplerde bulunmaya yönelmelerinin sebebi, onların, içinde bulundukları büyük nimetler ve ardı arası kesilmeyen mal mülktür. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ مَكْرًا *"De ki: "Allah'ın mukabelesi, ikâbı daha çabuktur.."* buyruğu, kendisinin, onlardan o nimetini kaldıracağına, onları Peygamberi'ne inkıyad eden, O'na itaat eden ve yersiz itirazları bırakan kimseler haline getireceğine âdeta dikkat çekmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsanlara, bir rahmet tattırdığımız zaman"* ifadesi, mübâlağa üslûbunda varid olmuş bir kelâm olup, bundan murat, rahmetini onlara ulaştırıp vermesidir. Bil ki, Allah'ın rahmeti, ağız ile tadılan bir şey olmayıp, akıl ile tadılan ve bilinen bir şeydir. Bu da, ruhanî mutlulukların hak olduğu görüşüne delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Musibete Dûçar Olanın Sabırsızlanıp, Meyus Olması**

Zeccâc şöyle demektedir: "وَاِذَا اَذَقْنَا" ifâdesindeki "اِذَا" edatı, şart edatıdır. "اِذَا لَهُمْ" ifadesindeki "اِذَا" ise, şartın cevâbı olan "izâ" cümlesidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَاِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ اِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ *"kendi ellerinin öne sürdükleri (günahlar) yüzünden onlara bir fenalık isabet edince*

de, hemen onlar ümitlerini kesiverirler" (Rum, 36) âyetinde olduğu gibidir. Buna göre mana, "İnsanlara bir rahmet tattırdığımızda, onlar hemen hile ve kötü fikir yoluna saparlar. Şâyet, onlara bir fenâlık isabet ederse de, hemen ümitsizliğe düşerler..." şeklinde olur. Bil ki, "إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ", ifâdesindeki "إِذَا", "mufâcee" manasını ifâde edip, buna göre âyetin manası, "Onlar o anda, bir de bakarsın ki hile yoluna sapmışlar ve hemen ona doğru koşmuşlardır" şeklinde olur."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah, onların, âyetlerini tekzip etmelerini "mekr / hile, tuzak" diye adlandırmıştır. Çünkü, "mekr", bir şeyi, hile yoluyla göründüğü şeklinden döndürüp çevirmektir. Onlar, Allah'ın âyetlerini şüpheler atmak, münazaralarda yersiz karışıklıklar çıkarmak ve benzeri fasit işler yapmak suretiyle, başvurabildikleri bütün çarelerle geçersiz kılmaya çalışıyorlardı. **Mukatil,** "Âyette geçen "mekr"den muradın, "Bu, Allah'ın rızıklarıdır" demeyip; tam aksine onların, "Falanca yıldız sebebiyle bize yağmur yağdırıldı, rızık verildi..." demeleridir" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, قُلِ اللهُ اَسْرَعُ مَكْرًا اِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ *"Allah'ın mukabelesi, ikâbı daha çabuktur. Elçilerimiz sizin beslemekte olduğunuz o kötü fikirleri şüphesiz yazıyorlar..."* âyetine gelince bu, "O kâfirler, Allah'ın nimetine, hile ve mekr ile mukabele edince, Allah da, onların hilelerine, ondan daha çetin ve kuvvetli bir yolla, cezâ ile mukabelede bulunmuştur" anlamındadır. Bu, şu iki yönden böyledir:

a) Allahu Teâlâ'nın âhirette onlar için hazırlamış olduğu şiddetli azap; dünyada da, onların rezil, kepaze olmalarıyla başlarına gelmiş olan felâket ve musibetlerdir.

b) Allah'ın elçileri (melekler), onların hile ve mekrlerini yazar, böylece de o şeyleri muhafaza ederler. Bu melekler, kıyamet gününde, onların içinde taşıdıkları o çirkin şeyleri, onları yüzlerine çarparlar. İşte bu da, tam bir rezil rüsvay olmaya, kepâzeliğe ve bir cezâya sebep olur ki, biz bundan Allah'a sığınırız.

هُوَ الَّذِى يُسَيِّرُكُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتّٰٓى اِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ ۚ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَآءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوٓا اَنَّهُمْ اُحِيطَ بِهِمْ ۙ دَعَوُا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ لَئِنْ اَنْجَيْتَنَا مِنْ هٰذِهٖ لَنَكُونَنَّ مِنَ

الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّآ اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰٓى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

"O, sizi karada ve denizde gezdirendir. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, onlar bunları güzel bir hava ile akar gibi götürdükleri, (yolcular da) bununla sevindikleri zaman ona şiddetli bir fırtına gelip çatar, (denizin) her yerinden kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlardır. İşte o sırada onlar Allah'ın dininde halis ve samimi kimseler olarak O'na duâ ederler: Andolsun (derler), eğer bizi bundan kurtarırsan şeksiz şüphesiz şükredenlerden olacağız. Fakat Allah onları selâmete erdirince bakarsın ki yerde yine haksız yere taşkınlıklarda bulunuyorlar! Ey insanlar, sizin taşkınlığınız ancak kendinize karşıdır. Bu da dünya hayatının menfaati gibidir. Nihâyet dönüşünüz ancak bizedir. O vakit neler yapıyor idiyseniz, size biz haber vereceğiz." (Yûnus, 22-23).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İnsanın Nankörlüğüne Bir Örnek**

Cenâb-ı Hak, *"İnsanlara, kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, bir rahmet tattırdığımız zaman, bakarsın ki âyetlerimiz hakkında, onlar yine kötü bir fikir içine girmişler"* (Yûnus, 21) buyurunca, bu söz, manası tamamıyla zahir olmayan, ancak tam bir misâl getirilerek manası vuzuha kavuşturulacak olan genel ve külli bir ifâde olmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, bu âyeti kendisinden önceki âyeti açıklasın diye, hem insanın, çok şiddetli zarardan rahmete geçişine; hem de, buna rağmen insanın mekrine, yani hile ve tuzaklara başvuruşuna bir misal zikretmiştir. Bu böyledir, zira genel kavramlar, dinleyicilerin anlayışlarına ancak, o külli manaların hakikatini ortaya koyacak çok net ve açık misal getirilmek suretiyle ulaşır, yerleşir.

Bil ki, insan gemiye binip, maksadına uygun yönden esen rüzgarı bulunca, onda tam bir mutluluk ve kuvvetli bir sürur meydana gelir. Daha sonra da birden bire, helak olma ve ölme emâreleri zuhur edince, -ki bunların birincisi, onlara çok kuvvetli bir hatıranın (tehlikenin) isabet etmesi;

ikincisi, onlara, her taraftan koca koca dalgaların gelerek onları kuşatması ve üçüncüsü de, onların zanlarınca, mahvolmalarının gerçekleşip kurtuluş ümit edilecek bir durum olamayacağının ortaya çıkmasıdır-, hiç şüphesiz gayelerine uygun olan o güzel hallerden, bu korkunç ve kahredici hallere geçişleri büyük bir korkuya ve dehşete sebebiyet vermiştir. Hem, denizde bu tür halleri ve korkunç şeyleri müşahede etmek, daha fazla korkuya ve dehşete kapılmaya yol açmıştır. Çünkü bu durumda insan sadece Allah'ın fadl ve rahmetini umar, bütün mahlûkattan ümidini keser ve kalbi, ruhu ve bütün uzuvlarıyla Allah'a yalvarıp yakarmaya yönelir. Sonra da Cenâb-ı Hak onu, bu büyük belâdan kurtarıp bu dehşetli zarardan kurtuluşa ve necata erdirince, işte tam o esnada, o kimse o nimetleri unutur da. alışmış olduğu batıl inançlarıyla kötü huylarına tekrar döner. Böylece, önceki âyette ele alınan o külli genel mananın, bu âyetle zikredilen misalden daha güzel ve daha mükemmel bir misal ile izah edilemeyeceği ortaya çıkmış olur.

***İKİNCİ MESELE:* İmam Ca'fer es-Sadık'ın Yaratıcıyı İspatı**

Nakledildiğine göre, birisi **Cafer es-Sadık**'a: "Yaratıcının ispatı hususunda bana bir delil getir!" deyince, **Cafer es-Sadık:** "Bana, sanatını söyle" der. Bunun üzerine o: "Ben, denizde ticâretle uğraşan bir kimseyim" cevâbını verince, **Cafer es-Sadık:** "Bana durumunun nasıl olduğunu anlat! (Başından neler geçti?)" der. Bunun üzerine o adam: "Gemiye binmiştim; derken gemim, paramparça oldu. Ben de, onun tahtalarından birine tutundum. Tam o esnada çok şiddetli bir fırtına koptu" dedi. Bunun üzerine **Cafer es-Sadık:** "Kalbinde bir yakarma, bir duâ hissettin mi?" diye sorunca da o adam: "Evet" cevabını verdi. Bunun üzerine de **Cafer es-Sadık:** "Senin ilâhın, işte o esnâda kendisine yalvarıp yakardığın Zât'tır..." dedi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Âmir, "dürüp bükmenin" zıddı olan "neşr (yayma)" kökünden olmak üzere "يُسَيِّرُكُمْ" yerine, يَنْشُرُكُمْ "sizi yayar" şeklinde okumuştur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın sanki, فَانْتَشِرُوا *"yere dağılın.."* (Cuma, 10), emrinden alınmıştır. Diğer kıraat imamları ise, tef'îl babından olmak üzere "يُسَيِّرُكُمْ" şeklinde okumuşlardır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Kulun Fiilinin Yaratılması**

Âlimlerimiz, kulun fiilinin, Allah'ın yaratması ile olması gerektiği hususunda, bu âyetle de istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Bu âyet, kulları

yürütmenin, Allah katından olduğuna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın: *"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın..."* (Rum, 42) ifâdesi de, yürümenin kullar tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Bu durum, onların yürümelerinin, hem kendilerinden hem de Allah'tan olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu yürüyüp hareket etme işi, kesb cihetinden kullara; yaratma cihetinden de Allah'a ait olmuş olur. Bunun benzeri ifâdeler de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbin seni hak bir şey uğrunda evinden çıkardığı zaman da (hal böyleydi)"* (Enfâl, 5) âyetinin yanı sıra, *"... hani kâfirler onu (Mekke'den) çıkardıkları zaman..."* (Tevbe, 40) âyetini zikretmesi; *"az gülsünler, çok ağlasınlar onlar..."* (Tevbe, 82) âyetinin yanı sıra, *"Hakikat şu: Güldüren de, ağlatan da O'dur"* (Necm, 43) ve: *"Attığın zaman da sen atmadın, lâkin Allah attı"* (Enfâl, 17) âyetleridir.

Cübbaî şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ'nın onları denizde hareket ettirmesine gelince, bu gerçekte böyledir. Fakat onların karada hareket etmelerine gelince, bu iş Allah'a mecazî olarak izafe edilmiştir. Binâenaleyh kuldan tâat olarak sâdır olan her şey, Allah'ın emri ve onu o kula kolaylaştırmasıyla olmuştur. Kuldan sâdır olan günahlara gelince, yine kulu ona muktedir kılan, hiç şüphesiz Allahu Teâlâ'dır." **Kâdî** bu söze şunu ilave eder: "Karadaki (hareketlerin) de, Allahu Teâlâ'nın insanlara kara üzerinde binekleri musahhar kılıp, yeryüzünü, insanların üzerinde tasarruf edebilecekleri ve insanları orada yaratmak suretiyle onların emrine vermiş olması bakımından Allah'a izafe edilmesi de câizdir. Çünkü eğer Allah böyle yapmamış olsaydı, onların orada hareket etmeleri imkânsız olurdu."

Kaffâl de Hak Teâlâ'nın: *"O (Allah), sizi karada ve denizde gezdirendir"* âyetine, "Karada ve denizde, geçiminizi temin etmek için sizi gezip dolaşmaya ileten O'dur. Size gezip dolaşma sebeplerini hazırlamış olması bakımından da sizi hareket ettiren yine O'dur" manasını vermiştir.

İşte (Ehl-i sünnetin) görüşüne karşı **(Mu'tezile** tarafından) verilen cevaplar bunlardır. Biz diyoruz ki: Denizde, insanı hareket ettirenin Allahu Teâlâ olduğunda şüphe yoktur. Çünkü geminin cüzlerinde o hareketi yaratan Allahu Teâlâ'dır. Bir fiilin fâiline nisbet edilmesinin, bir "hakikat" olduğunda şüphe yoktur. Buna göre biz diyoruz ki: Yapılan bu izâha binâen, insanları kara üzerinde hareket ettirenin de Allahu Teâlâ olması gerekir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, âlet-edevât verme manasında, onları karada hareket ettirmiş olması, mecâzî bir hareket ettirme olur. Dolayısıyla aynı

lafzın, aynı anda hem hakikî, hem de mecâzi manaya gelmiş olması gerekir ki bu bâtıldır.

Bil ki **Cübbâi**'ye göre lafzın aynı manaya nispetle, hem hakiki hem de mecazi mana ifade etmesi imkânsız değildir. Fakat **Ebu Hâşim,** bunun imkânsız olduğunu söyler. Şu kadar var ki **Ebu Hâşim,** Allahu Teâlâ'nın bu tabiri iki kere kullandığının[40] söylenilmesi uzak bir ihtimal değildir" der.

Bil ki **Cübbâî**'nin görüşünün, "Usul-i Fıkıh"a dair eserimizde geçersiz olduğunu gösterdik. **Ebu Hâşim**'in "Allah bunu iki kere kullanmıştır" şeklindeki görüşü de gerçek olmaktan uzaktır. Çünkü bu, kendisinden önceki âlimlerden hiç kimsenin söylemediği bir görüştür. Binâenaleyh bu görüş, icmânın hilâfınadır. Dolayısıyla da bâtıldır.

Âyetle İlgili Bazı Sorulara Cevaplar

Bil ki âyetle ilgili olarak, geriye bazı sorular kalmıştır:

Birinci soru: Gemide olmak, hiç şüphesiz denizde hareket etmekten önce olduğu halde, nasıl olur da, gemide olma işi, denizde hareket ettirmenin bir neticesi gibi gösterilmiştir?

Cevap: Gemide olmak, hareket ettirilmenin neticesi kılınmamıştır. Aksine ifâdenin takdiri sanki şöyle denilmiş olmasıdır: هُوَ الَّذِى يُسَيِّرُكُمْ حَتّٰى اِذَا وَقَعَ فِى جُمْلَةِ التَّسْيِيرَاتِ الْحُصُولُ فِى الْفُلْكِ "O, sizi hareket ettirendir. Bu hareket ettirme cümlesi içinde, gemide olma işi de bulununca şöyle şöyle oldu..."

İkinci soru: Âyetteki ...اِذَا كُنْتُمْ *"Bulunduğunuz zaman..."* ifâdesindeki şartın cevabı nedir?

Cevap: Bu şartın cevabı, âyetteki, جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ *"Ona şiddetli bir fırtına gelip çatar"* cümlesidir. Ayrıca **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Âyetteki دَعَوُا اللّٰهَ *"Onlar Allah'a duâ ederler"* ifâdesi, ...ظَنُّوا *"Sandılar ki"* ifadesinden bedeldir. Çünkü onların duâ etmeleri, ölümü beklemelerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bazı büyük zatlar, âyetteki *"Onlar Allah'a duâ ederler..."* ifâdesinin, müste'nef bir cümle olarak alınmasının daha açık olacağını söylemişlerdir ki, *"Ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve denizin her yerinden kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlardır"* denilince, sanki birisi "Ya onlar o zaman ne yaptılar?" diye sormuş da, bunun üzerine *"Onlar Allah'a dua ederler"* cevabı verilmiştir.

40 Biri hakiki, öbürü mecazi manada olarak iki defa kullanılmasını kastediyor (Ç).

İltifat Üslubu Hakkında Bir İzah

Üçüncü soru: Üslubu, muhatap sîgasından gayb sîgâsına çevirmenin faydası nedir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılır:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Bundan maksat, mübâlağa (bir şeyi iyice belirtmek)tir. Buna göre Allahu Teâlâ sanki onların hallerine hayret etsinler ve onların bu durumlarını iyice yadırgayıp, nahoş karşılasınlar diye, onların bu durumlarını başkalarına anlatmıştır."

2) **Ebû Ali el-Cübbâî** şöyle der: "Allahu Teâlâ'nın, kullarına yönelik olarak yaptığı hitaplar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dili ile olmuştur. Binâenaleyh aslında bu, gaibden (yani üçüncü şahıstan) haber verme gibidir. O halde, gâibi muhatabın yerine koyan herkesin, aynı şekilde onu, gâib sîgasına çevirmesi de yerinde olur."

3) Bu, şu anda hatırıma gelen bir izahtır: Sözde, gâib sîgasından muhâtab sîgasına geçmek, karşıdakine duyulan yakınlığa ve ona daha fazla değer vermeye delâlet eder. Ama bunun zıddı, yani muhâtab sîgâsı kullanırken, gâib sîgalarına geçmek, gazaba ve uzaklaştırmaya delâlet eder. **Birincisi,** Fatiha Sûresi'nde olduğu gibidir. Çünkü, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ * اَلرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ * *"Hamd olsun Âlemlerin Rabbi, Rahman ve Rahim Allah a.."* (Fatiha, 2-3) âyetlerinin tamamı, gâib sîgası ile olan yerlerdir. Daha sonra insan buradan, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım isteriz..."* (Fatiha, 4) ifadelerine geçer ki, bu, kulun, sanki gâibden huzur-u ilâhiye geçtiğine delalet eder. Bu da, onun derecesinin yüceliğini ve âlemlerin Rabbinin hizmetine son derece yaklaşmış olduğunu gösterir. **İkincisi** ise, bu âyette olduğu gibidir. Çünkü âyetteki, *"Gemilerde bulunduğunuz zaman"* ifâdesi, karşıda bulunanlara bir hitaptır; *"(O gemiler) bunları götürdükleri zaman"* ifâdesi ise, gâib sîgasıyladır. Binâenaleyh bu âyette, muhatap sîgasından gâib sîgâsına geçilmiştir ki bu da, bir kızgınlığın, uzaklaştırmanın ve kovmanın söz konusu olduğunu gösterir. Bu gibi kimselerin durumuna yakışan da budur. Çünkü Allah'ın lütuflarına küfran-ı nimet (nankörlük) ile mukâbele etmek özelliğinde olan her insana uygun olan, bizim bu anlattığımız şeydir.

Dördüncü soru: Bu âyette, şartta ve cevapta, nazar-ı dikkate alınmış olan kayıtlar kaç tanedir?

Cevap: Şartta bulunan kayıtlar üçtür: 1) Gemide olmak. 2) Geminin güzel bir rüzgârla hareket etmesi. 3) Onların bundan duyacakları sevinç.

1) Onlara bir fırtınanın gelip çatması. Bu hususta şöyle iki soru sorulabilir:

Birincisi: Âyetteki جَاءَتْهَا *"Ona gelip çatar"* ifadesindeki "Ona" zamiri müfret olduğu halde, "fülk" (gemi-gemiler) kelimesine râcîdir. وَجَرَيْنَ بِهِمْ *"Onlar bunları... akar gibi götürürler"* kelimesindeki "onlar" zamiri de cemî olduğu halde, yine "fülk" kelimesine râcîdir. Bunun sebebi nedir?

Bu soruya şu iki şekilde cevap verilir:

a) Biz, "جَاءَتْهَا"daki zamirin "fülk" kelimesine âit olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine bunun رِيحٍ طَيِّبَةٍ *"Güzel bir hava"* ifâdesine râcî olduğunu söylüyoruz.

b) Biz, sizin söylediğinizi kabul etsek bile, "fülk" kelimesinin, hem müfret (gemi manasında), hem de cemî (gemiler manasında) olabilen bir kelime olduğunu, dolayısıyla her iki zamirin de kullanılışının yerinde ve güzel olduğunu söylüyoruz.

İkincisi: "Âsıf" ne demektir?

Buna şöyle cevap verilir: **Ferrâ** ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: "Arapçada hem "رِيحٌ عَاصِفٌ" hem de "رِيحٌ عَاصِفَةٌ" denilir. Yine "عَصَفْتُ عُصُوفًا" ve "هِيَ مُعْصِفٌ" وَمُعْصِفَةٌ" denilir." **Ferrâ** sözüne devamla şöyle der: "Elifli yani if'âl babından bu kelimeyi kullanma, Esedoğullarının lehçesidir. "عَصَفَتِ الرِّيحُ" tabiri "Rüzgâr şiddetli esti, şiddetlendi" demektir. "عَصْفٌ" kelimesinin asıl manası sürat ve hızdır. Nitekim Arapçada, "نَاقَةٌ عَاصِفٌ" (hızlı deve), ve "عَصُوفٌ" (hızlı) denilir. Âyette "رِيحٌ عَاصِفٌ" denmiştir. Çünkü, bununla "hızlı" manası kastedilmiştir. Bu tıpkı, sütçü manasına "lâbin" ve hurmacı manasına "tâmir" denilmesi gibidir. Yahut da, "rih" kelimesi, (lafzen) müzekker olduğu için, böyle denilmiştir.

2) Âyetteki *"(Denizin) her yerinden kendilerine dalgalar hücum eder"* ifadesidir. "Mevc" (dalga), denizin üzerinde kabaran sudur.

3) *"Sandılar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlar"* ifadesi... Bu, "Onlar, ölüme iyice yaklaştıklarını sandılar" demektir. Bunun aslı şuna dayanır: Bir beldeyi veya bir topluluğu düşman kuşattığında, onlar âdeta ölümle baş başa kalmış olurlar.

Beşinci soru: Âyetteki, *"Hâlis ve samîmi olarak..."* ifadesindeki ihlâs ile ne murat edilmiştir?

Cevap: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, bununla, onların şirki bıraktıklarını ve hiçbir ilâhlarını (o anda) Allah'a ortak koşmadıklarını ve Allah'ın rubûbiyyeti ile vahdâniyyetini kabul ettiklerini murat etmiştir."

Hasan el-Basri: "İhlas, "iman" demektir. Fakat onları, içine düşmüş oldukları bu durumdan kurtaracak olanın ancak ve ancak Allahu Teâlâ olduğunu bilmeleri, zarurî ve kesin bir iman yerine geçmiş olur" demiştir.

İbn Zeyd ise: "O müşrikler, Allah'ın yanı sıra başka şeylere de duâ ederlerdi. Binâenaleyh başlarına böyle bir sıkıntı gelince, sadece Allah'a dua ettiler" demiştir.

Ebu Ubeyde'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Onların bu duâlarından murat, "Ya Hayy, ya Kayyûm" manasında, (أهيا شراهيا) "âhiyyen şerâhiyyen" demeleridir.

Altıncı soru: Âyetteki "hâzihî" (bundan) ifadesi ile neye işâret edilmiştir?

Cevap: Bununla: a) Şiddetli fırtınadan, b) Dalgalardan, c) Belâlardan manalarına işâret edilmiştir. Her ne kadar bu kelimeler geçmemiş olsa bile, âyette bunlara delâlet eden ifâdeler geçmiştir.

Yedinci soru: Âyette bir takdir yapmaya gerek var mıdır?

Cevap: Evet. Binâenaleyh âyetin takdiri دَعَوُا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ مُرِيدِينَ اَنْ يَقُولُوا لِاَنْ اَنْجَيْتَنَا "Onlar, Allah'ın dininde hâlis ve samimi kimseler olarak ve "Eğer bizi bundan kurtarırsan..." demeyi kastederek..." şeklindedir.

Şöyle de denebilir: Âyette hiçbir takdir yapmaya gerek yoktur. Çünkü *"Onlar... Allah'a duâ ederler"* ifâdesi, *"Eğer bizi bundan kurtarırsan..."* ifâdesi ile tefsir edilmiştir. Binâenaleyh onlar, gerçekte (duâ olarak) sadece bu sözü söylemişlerdir.

"Bağy" Kelimesinin Tefsiri

Bil ki Allahu Teâlâ onların, böyle tam bir yalvarış ve yakarış içinde olduklarını nakledince, o belâ ve sıkıntıdan kurtulduktan sonra, hemen o anda yeryüzünde haksız yere fesat ve zulüm yapmaya yöneldiklerini beyan buyurmuştur. **İbn Abbas** şöyle der: "Cenâb-ı Hak, o âyetteki "bağy" (taşkınlık) ile, onların fesadını, yalanlamalarını ve Allah'a karşı cüretkâr oluşlarını kasdetmiştir. Bundan dolayı bağy, zulüm ile hükümrân olmaya yönelmek demektir." **Zeccâc** ise: "Bağy, fesatta ileri gitmedir" derken, **Esma:**

"Yara iyileşmemeye yüz tuttuğunda, "بَغَى الْجَرْحُ - يَبْغِى - بَغْيًا" denilir. Yine kadın, yalancı ve zinâkâr olduğunda "بَغَتِ الْمَرْأَةُ" denilir" demiştir. **Vâhidî,** bu kelimenin asıl manasının "istemek" olduğunu söylemiştir.

Eğer, "O halde, bağy zaten haklı yere olamazken, âyette "Haksız yere bağy (taşkınlık)" denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bağy, bazen haklı yere de olabilir. Bu çeşidi, Müslümanların, (hak eden) kâfirlerin topraklarına hükümrân olmaları, onların evlerini barklarını yıkıp, ekinlerini yakmaları ve ağaçlarını da kesmeleridir. Bu, Allah Resûlü'nün Kurayzaoğullarına (Yahûdilere) uyguladığı şey gibidir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra bu **"bağy"**in, akıllı olanın, sakınması gereken bâtıl bir iş olduğunu beyân buyurarak, يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *"Ey insanlar, sizin taşkınlığınız ancak kendinize karşıdır. (Size zarar verir. Bu da) dünya hayatının menfaati gibidir"* demiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kıraat âlimlerinin çoğu, "metâ" kelimesini, ayn'ın ötresi ile, "مَتَاعٌ"; **Âsım**'ın râvisi **Hafs** ise, ayn'ın fethası ile **"metâa"** şeklinde okumuştur. Bunun merfû (ötüreli) okunuşu ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:

a) Âyetteki بَغْيُكُمْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ *"Kendinize karşı yaptığınız taşkınlıklarınız"* mübteda, مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *"Dünya hayatının metâıdır"* kısmı da haber olur. Âyetteki, *"Kendinize karşı yaptığınız taşkınlıklarınız"* ifâdesinden murat, "birbirinize yaptığınız zulümleriniz" manasıdır. Bu tıpkı, *"Kendinizi öldürünüz.."* (Bakara, 54) yani *"birbirinizi öldürünüz (ey Yahûdiler)"* âyetinde olduğu gibidir. Buna göre âyetin manası, "Bazınız, bazınıza dünya hayatının sonu olmayan menfaatleri hususunda zulmetmiştir" şeklinde olur.

b) Âyetteki "بَغْيُكُمْ" kelimesi mübtedâ, "عَلٰى اَنْفُسِكُمْ" kelimesi haber; "مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا" kelimesi ise, mahzûf bir mübtedanın haberi olup, buna göre takdiri هُوَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا "Bu, dünya hayatının menfaatidir" şeklindedir. "مَتَاع" kelimesini mansub okumanın izahına gelince şöyle deriz: "Âyetteki "بَغْيُكُمْ" kelimesi mübteda, "عَلٰى اَنْفُسِكُمْ" kısmı onun haberi, "مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا" ise mef'ûl-ü mutlak te'kîdî olup, takdiri, تَتَمَتَّعُونَ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا "Dünya hayatının metâından istifâde edersiniz" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bağy, en kötü günahlardandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) اَسْرَعُ الْخَيْرِ ثَوَابًا صِلَةُ الرَّحِمِ وَاَعْجَلُ الشَّرِّ عِقَابًا اَلْبَغْىُ وَالْيَمِينُ الْفَاجِرَةُ *"Mükâfatı en çabuk verilen*

hayır sıla-i rahim, cezası en çabuk verilen şer ise bağy ile yalan yere yapılan yemindir"[41] buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in ثِنْتَانِ يُعَجِّلُهُمَا اللهُ فِى الدُّنْيَا اَلْبَغْىُ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ *"İki şey var ki, Allahu Teâlâ onların cezasını dünyada iken peşin verir: Biri bağy, biri ana-babaya isyan"* dediği de rivâyet edilmiştir. **İbn Abbas** (r.a)'ın: "Eğer bir dağ bir dağa bağy etse (zulmetse), bağyeden mutlaka (sonunda) un ufak olur" dediği rivâyet edilmiştir. **Me'mun** da kardeşi hakkında şu iki beyte tutunarak şöyle demiştir:

يَا صَاحِبُ الْبَغْيِ اِنَّ الْبَغْىَ مُصَرِّعَةٌ فَارْبَعْ فَخَيْرُ فِعَالِ الْمَرْءِ اَعْدَلُهُ
فَلَوْ بَغَى جَبَلٌ يَوْمًا عَلَى جَبَلٍ لَانْدَكَّ مِنْهُ أَعَالِيهِ وَأَسْفَلُهُ

"Ey, zulüm işleyen kimse, şüphesiz zulüm kırıp geçiricidir. Binaenaleyh sen, bir dur. Çünkü, kişinin işlerinin en hayırlısı, en adil olanıdır. Bunun için, eğer bir dağ bir gün başka bir dağa zulmetse, o dağın tepeleri ve etekleri kırılıp un ufak olur."

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin de "Kendisinde şu üç şey, yani bağy (zulüm), ahdi bozma ve hilekârlık bulunan her insanın, bunlar aleyhine olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey insanlar, sizin taşkınlığınız (bağyiniz), ancak kendinize karşıdır"* buyurur" dediği rivâyet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, *"Ey insanlar, sizin bağyiniz, ancak kendinize karşıdır"* buyruğu hakkında söylenecek sözün özü şudur: Bu, şu manayadır: "Ey insanlar, sizin birbirinize karşı zulmünüz kısa bir müddet için söz konusudur. Bu da, son derece kısa olan ve çabucak son bulan ömürlerinizdir. Nihâyet dönüşünüz ancak bizedir. Yani biz, sizin amellerinize karşılık vereceğiz. O vakit size, dünyada neler yapmış idiyseniz biz haber vereceğiz." نُنَبِّئُكُمْ *"Size haber vereceğiz"* kelimesinin masdarı olan **"inbâ"**, "haber vermek" demektir. Bu âyette ise, "azap ile tehdit etme" manasına kullanılmıştır. Bu tıpkı birisinin diğer birisine, "sana, yaptığını haber vereceğim" demesi gibidir.

اِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَآءٍ اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَآءِ فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا
يَاْكُلُ النَّاسُ وَالْاَنْعَامُ حَتّٰٓى اِذَآ اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ اَهْلُهَآ اَنَّهُمْ

41 **İbn-i Mace**, Zühd, 23 (2/1408).

قَادِرُونَ عَلَيْهَآ أَتٰىهَآ أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَّمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ كَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْأٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

"Dünya hayatının hâli, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, onunla yeryüzünde, gerek insanların gerek hayvanların yiyeceği bitkiler bitip birbirine girer. Tam yeryüzü ziynet ve ihtişamını takınıp süslendiği, sahipleri de oraya kesinlikle hâkim olduklarını sandıkları bir sırada gece veya gündüz ona emrimiz gelivermiştir ve sanki dün hiç yokmuş gibi, onu tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmişizdir. İşte biz iyi düşünecek kimseler için, âyetleri böyle açıklarız" (Yûnus, 24).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Dünya Hayatı Hakkında Bir Mesel**

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Ey insanlar, sizin bağyiniz ancak kendinize karşıdır.. (Bu da) dünya hayatının menfaati gibidir"* buyurunca, bunun peşi sıra, yeryüzünde taşkınlık yapan, dünyaya aldanan, ona sımsıkı sarılan, ahiretten ve ahirete hazırlanmaktan tamamen yüz çeviren kimseler için, darb-ı mesel olarak söylenen bu hayret verici misâli getirerek, *"Dünya hayatının hâli, misâli, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, onunla yeryüzünün bitkileri bitip birbirine karışır"* buyurmuştur. Bu ifâde şu iki manaya gelebilir:

a) Bunun manası, "Gökten inen o su sebebiyle, yeryüzünün bitkileri ona karıştı" şeklindedir. Bu böyledir, çünkü yağmur yağdığında, o yağmur sebebiyle pek çok bitki biter ve o çeşitler birbirine girip, karışır. Bu, yağmur yağmazdan önce, bitmemiş bitkiler için böyledir.

b) Bundan murat, bitmiş olup da, henüz gelişip boy atmamış olan bitkilerdir. Bu, ancak bitkilerin, topraktan ilk çıkışları anında olur. Binâenaleyh böyle yeni çıkmış bitkilerin üzerine yağmur yağıp, bitkiler bu yağmurla karşılaştığında, yağmurla bitki birbiriyle ihtilât ettiğinde, o bitkiler boy atar, gelişir, güzelleşir, olgunlaşır ve en güzel renklere ve ziynetlere bürünür. İşte âyetteki *"Tam yeryüzü ziynet ve ihtişâmını takınır"* ifadesi ile, bu kastedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü "tezahruf", bir şeyin en ileri derecede güzelleşmesi demektir. Böylece yeryüzü, her türlü renkle böbürlenen, bir güzel elbise giyip, kırmızı, yeşil, sarı, altın rengi, beyaz ve benzeri renklerle süslendiğinde, tıpkı bir gelin gibi, bütün süs ve ziynetlerini

takınmış olur. Şüphesiz ki her ne zaman bir bahçe bu durum üzere ve bu sıfatlarda olursa, sahibi ondan dolayı sevinir ve ondan istifade edeceği hususundaki ümitleri artar ve kalbi tamamen onda olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte böylesi güzel bir bahçeye, gece veya gündüz, bir anda dolu, fırtına, yahut sel gibi bir büyük âfet salıverdiğinde o ağaçlar ve bitkiler, sanki hiç olmamış gibi, yok olurlar. Bu durumda sahibinin, son derece üzülüp kederleneceğinde şüphe yoktur. İşte kalbini dünya lezzetlerine ve güzelliklerine bağlayan her insanın durumu da aynıdır. Binâenaleyh bu insan, o şeyleri elde edemediğinde üzüntüsü artar ve onlara karşı aşırı bir hayıflanma içine girer.

Dünya Hayatının Bitkiye Benzetilmesinin Sebebi

Bil ki dünya hayatının bitkilere benzetilmesi, **Kâdî** (r.h)'nin, özetlediği şu manalara gelebilir:

Birinci izah: İnsanın, dünya ile ilgili olarak harcayıp bitirdiği bu dünya hayatının neticesi, kendisinden istifâde etme hususunda fazla ümitlenildiği halde ümitsizliğe düşülen bu bitkilerin neticesi gibidir. Çünkü genel olarak dünyaya sımsıkı sarılan kimse, bu dünyaya meyledip, dünya ile ilgili arzusu büyüyünce, ölüm ona ansızın gelip çatar. İşte bu, Hak Teâlâ'nın, *"Nihâyet kendilerine verilen o şeyler yüzünden (tam şımarıp) ferahlandıkları zaman, onları ansızın tutup yakalayıverdik ve artık o anda onlar bütün ümitlerinden mahrum kaldılar"* (En'âm, 44) âyetinde anlatılan hususdur. Yani, onlar bütün ömürlerini dünyaya harcadıkları halde, dünya hususunda ziyana uğradıkları gibi; aslında ister istemez ahirete gittikleri halde, ahiret hususunda da ziyana uğradılar.

İkinci izah: Allahu Teâlâ, bu ekin için makbul ve övgüye değer bir netice hasıl olmayacağı gibi, dünyaya aldanıp, onu seven kimse için de, makbul bir neticenin meydana gelmeyeceğini beyân buyurmuştur.

Üçüncü izah: Âyetteki teşbih, Hak Teâlâ'nın *"Biz onların yaptıkları her amelin önüne geçtik ve bunları saçılmış (hiçbir değeri olmayan) zerreler yaptık"* (Furkan, 23) âyetinde ifâde edilen husus gibidir. Binaenaleyh bu yok edici sebepler meydana geldiği için, çiftçinin ekme gayretlerinin tamamen boşa çıkması gibi, dünyaya aldananın gayretleri de böyle boşa çıkar.

Dördüncü izah: O bahçenin sahibi, kendini yorarak ve gönlünü sıkıntıya sokarak, bahçesini imâr edip, kalbini ondan istifâde etmeye bağlamıştı, yani ondan istifâde edeceğini umuyordu. O yok edici sebepler meydana

gelince, daha önce katlandığı o itina, gelecekte kendisi için çok şiddetli bir mutsuzluğun doğmasına sebep olmuştur. Bu mutsuzluk da, onun kalbinde meydana gelen hayıflanmadır. Kalbini dünyaya bağlayan ve kendisini dünyayı elde etmek için yoran kimsenin durumu da böyledir. Bu, kimse de ölüp, elde etmek istediklerini elde edemeyince, dünya sebeplerini meydana getirme hususunda katlandığı o gayret ve itina, ahirette büyük bir mutsuzluk sebebi olur.

Beşinci izah: Belki de Hak Teâlâ, bu teşbihi, âhirete inanmayanlar için yapmıştır. Çünkü biz, alabildiğine büyümüş olan ekinin, ziynet ve güzellik hususunda da son noktaya ulaştığını görürüz. Ama daha sonra, alabildiğine süsünü takınmış o toprağa bir âfet ârız olur ve böylece bütün o güzellikler silinip gider. O toprak daha sonra yeniden ikinci kez aynı süslerle süslenir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ böyle bir şeye kâdir olanın, âhirette insanların amellerine, hayır ise hayır ile, şer ise şer ile karşılık verebilmesi için, canlıları orada yeniden diriltmeye de kâdir olacağını göstermek için bu meseli (teşbihi) getirmiştir.

İKİNCİ MESELE

Mesel, sâyesinde ikincinin durumunun, birinciye teşbih edildiği bir sözdür. "Mesel" ile, "sıfat, hal, özellik" manasının kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre âyetin takdiri, اِنَّمَا صِفَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا "Dünya hayatının sıfatı, durumu şöyle şöyledir şeklindedir.

Âyetteki "وَازَّيَّنَتْ" kelimesine gelince, **Zeccâc** şöyle der: "Bunun aslı, "تَزَيَّنَتْ"dir. Bundaki (ilk) tâ harfi "ze" harfine çevrildi; ilk "ze" harfi sakin kılınıp, (okunabilmesi için) başına bir hemze-i vasıl getirildi ve ikinci "ze"ye idğam edildi. Bu tıpkı "ادَّارَاْتُمْ" ve "ادَّارَكُوا" (Bakara, 72 ve A'raf, 38) kelimelerinde söylediğimiz gibidir.

وَظَنَّ اَهْلُهَا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا *"Ve sahipleri de ona kesinlikle kadir olduklarını sandılar"* tabiri hakkında, **İbn Abbas** (r a), "Cenâb-ı Allah "O yerin sahipleri, o ekin ve bitkileri hasat edip, meyvelerini devşirebileceklerini sandılar" manasını kastetmiştir" der. Gerçekte, buradaki zamir, zâhiren her ne kadar, "arz" (yeryüzü) kelimesine râcî ise de, aslında yerde biten bitkilere râcîdir.

Allahu Teâlâ'nın اَتٰيهَا اَمْرُنَا *"Ona emrimiz gelivermiştir"* buyruğu hususunda, **İbn Abbas** (r.a), "Bununla Cenâb-ı Hak, "Bizim azabımız ona geldi" manasını murat etmiştir" der. Gerçekte mana, "Bizim, o yeryüzünü helak ile ilgili emrimiz ona ulaştığında..." şeklindedir.

Allahu Teâlâ فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا *"Onu, biçilmiş bir hâle getirmişizdir"* buyurur. **İbn Abbas** (r.a) **"hasîd"** kelimesine, "Orada sanki hiçbir şey yokmuş gibi..." manasını verirken, **Dahhâk,** "biçilmiş, hasat edilmiş" manasını vermiştir. Buna göre, âyetteki "hasîd" kelimesinden murat, bitkisi biçilip hasat edilmiş yer demektir. **"Hasîd"** ile, o bitkinin kendisi de murat edilebilir. **Ebu Ubeyde,** bu kelimeye, "kökü kazınmış" manasını verirken, bazıları da, "koparılıp çıkarılmış" manasını vermişlerdir.

Âyetteki كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ *"Sanki dün hiç yokmuş gibi..."* buyruğu hakkında **Leys** şöyle der: "Bir şey yok olduğunda Arapçada, "sanki hiç olmamış" manasında, "كَأَنْ لَمْ يَغْنَ بِالْأَمْسِ" denilir. Bu, Arapların, insanlar evlerinde ikamet ettiklerinde söyledikleri غَنِيَ الْقَوْمُ فِي دَارِهِمْ "Kavim, evlerinde oturuyorlar" sözünden alınmıştır." Bu izaha göre, bu ifâde o bitkilerin sıfatı olmuş olur. **Zeccâc** bunun manasının, "sanki onlar dün yaşamıyorlardı" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu izaha göre, kastedilen de "yeryüzü" olmuş olur.

Allahu Teâlâ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ *"İşte biz, iyice düşünecek kimseler için, âyetleri böyle açıklarız"* buyurmuştur. Bu, "Art arda gelmesi ve çokça vuku bulması, yakînî imanın kuvvetlenmesine sebep olsun ve şek ile şüphenin zâil olmasını mucip olsun diye, âyetlerimizi art arda, peş peşe ve tek tek getiririz, ortaya koruz" demektir.

وَاللّٰهُ يَدْعُوٓا اِلٰى دَارِ السَّلٰمِ ۭ وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَاۗءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿٢٥﴾

"Allah, selâm evine çağırır ve O, kimi dilerse onu doğru yola hidâyet eder" (Yûnus, 25).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE: **Daha Önceki Kısımla Münasebet**

Bu, âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti hakkındadır. Bil ki Allahu Teâlâ gâfil kimseleri, bir önceki âyette verdiği mesel ile, dünyaya meyletmekten soğutunca, bu âyet ile de onları âhirete teşvik etmiştir. Ahirete teşvikin izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in: مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ شِبْهُ سَيِّدٍ بَنَى دَارًا وَوَضَعَ مَائِدَةً وَأَرْسَلَ دَاعِيًا فَمَنْ أَجَابَ الدَّاعِيَ دَخَلَ الدَّارَ وَأَكَلَ مِنَ الْمَائِدَةِ وَرَضِيَ عَنْهُ السَّيِّدُ وَمَنْ لَمْ يُجِبْ لَمْ يَدْخُلْ وَلَمْ يَأْكُلْ وَلَمْ يَرْضَ عَنْهُ السَّيِّدُ فَاللّٰهُ السَّيِّدُ وَالدَّارُ دَارُ الْإِسْلَامِ وَالْمَائِدَةُ الْجَنَّةُ وَالدَّاعِي مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ *"Benim ile sizin durumunuz tıpkı bir ev*

yapıp, o evde bir ziyafet kurup, o ziyafete davet için bir elçi, davetci gönderen bir efendinin durumuna benzer. Şöyle ki: Kim o davetçiye icabet ederse, eve gelir, ziyafetten yer ve efendi ondan hoşnut olur. Kim de davete icabet etmezse, eve *gelip, ziyafetten yemez, efendi de ondan razı olmaz. Dikkat edin: Allah, o efendi; ev, İslâm evi; ziyâfet, cennet; davetci de, Muhammed (s.a.s)'dir"* buyurduğu rivâyet edilmiştir. Yine rivâyet edilmiştir ki Hz. Peygamber (s.a.s) : مَا مِنْ يَوْمٍ تَطْلُعُ فِيهِ الشَّمْسُ اِلَّا وَبِجَنْبَتَيْهَا مَلَكَانِ يُنَادِيَانِ بِحَيْثُ يُسْمِعُ كُلَّ الْخَلَائِقِ اِلَّا الثَّقَلَيْنِ: اَيُّهَا النَّاسُ هَلُمُّوا اِلَى رَبِّكُمْ وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى دَارِ السَّلَامِ *"Güneşin doğduğu her günde, mutlaka o günün iki tarafında (yani sabah* ve *akşam) iki melek, insanlar ve cinler dışında bütün mahlukata duyuracak şekilde. 'Ey insanlar, Rabbinize geliniz. Çünkü O, sizi selâm (kurtuluş) yurduna davet ediyor' diye nidâ ederler"*[42] buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki dâr-ı selamdan (selâm yurdundan) muradın, "cennet" olduğunda şüphe yoktur. Fakat âlimler cennete, niçin bu ismin verildiği hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

Cenab-ı Allah'ın İsmi Olarak "Selâm"

Birinci görüş: "Selâm", Allah'ın adıdır. Cennet de O'nun yurdudur. Binâenaleyh burada bize düşen, Allah'a niçin "selâm" denilmiş olduğunu izah etmektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Cenâb-ı Hak, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olunca, yok olmaktan, değişikliğe uğramaktan, zatı ve sıfatları hususunda başkasına muhtaç olmaktan uzak ve salimdir. Böylesi bir sıfat, ancak Hak Teâlâ'ya aittir. Nitekim O, *"Allah ganidir, siz ise fakirlersiniz"* (Muhammed, 33) ve *"Ey insanlar, sizler Allah'a muhtaçsınız"* (Fatır, 15) buyurur.

b) Allahu Teâlâ, "Mahlûkât, O'nun zulmünden salim ve berîdir" manasında, bu "Selâm" ismini almıştır. Nitekim O, *"Rabbin, kullarına zulümkâr değildir"* (Fussilet, 46) buyurur. Bir de, kendisi dışında kalan her şey O'nun mülkü ve milkidir. Fâilin, kendi mülkü üzerindeki hiçbir tasarrufu zulüm olmaz. Bunun bir diğer sebebi de, zulüm ya âcizden, ya câhilden, ya da muhtaç olandan sâdır olur. Bütün bunlar, Allah hakkında imkânsız olunca, O'nun için zulüm yapma da imkânsız olur.

42 **Kenzu'l-Ummal**, 15. Cilt, 43162. Hadis.

c) **Müberred** şöyle der: "Allahu Teâlâ, "selam sahibi" manasına, "Selâm" ismini almıştır. Bu, "selâma kâdir olan sadece O'dur" demektir. Selâm, "âcizleri kötülüklerden ve âfetlerden kurtarmak" demektir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, ayıplıların ayıplarını örten, darda kalanların duâsına icâbet eden ve mazlumların intikamını zâlimlerden alandır." **Müberred** sözüne şöyle devam eder: "Buna göre "Selâm", "selime" fiilinin mastarıdır."

İkinci görüş: "Selâm", "selâmet" kelimesinin çoğuludur. Buna göre, âyetteki **"Dâru's-selâm"** tabirinin manası, "Kendisine girenlerin âfet ve belâlardan kurtulmuş olduğu yurt, ev..." şeklindedir. O halde, buradaki "selâm" kelimesi "اَلرَّضَاعُ" (emmek) kelimesinin "اَلرَّضَاعَةُ" manasına gelmesi gibi, **"selâmet"** manasındadır. Çünkü burada, bu yurtta insan, ölüm, hastalık, acı, belâ, şeytanın vesveseleri, küfür, bid'at, meşakkat ve yorgunluk gibi, her türlü kötülük ve âfetlerden uzak olmuş olur.

Üçüncü görüş: Cennete, bu ad verilmiştir. Zira Allahu Teâlâ, cennetliklere selâm verir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Çok merhametli Rab'den sözle olan bir selâm vardır"* (Yasin, 58) buyurmuştur. Melekler de onlara selâm verirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm. Dâr-ı dünyanın ne güzel sonucudur bu!"* (Ra'd, 24) buyurmuştur.

Yine onların bir kısmı diğerine selâm verir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Oradaki tahiyyeleri, selâmdır"* (Yûnus, 10) buyurmuştur. Yine onların selâmları, saîd (cennetlik) olan dünya ehline yetişir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer amel defterini sağ taraftan alanlardan ise, artık ashab-ı yeminden selâm sana!"* (Vâkıa, 90-91) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kullar Cennete Davet Ediliyorlar**

Bil ki Allahu Teâlâ'nın cömertliğinin, kudretinin ve kullarına olan merhametinin kemal mertebesinde olduğu malumdur. Binâenaleyh, Allah'ın, kullarını Selâm Yurdu'na davet etmesi, Daru's-selâm'da gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve beşerin aklına da gelmeyecek şeylerin bulunduğuna delâlet eder. Çünkü azîm olan, bir şeyi büyütüp, ona karşı arzu uyandırıp ve o arzu uyandırmada da son derece itina gösterince, bu, o şeyin durumunun son derece mükemmel olduğuna delâlet eder. Özellikle Allahu Teâlâ, bu mukaddes Kur'ân-ı Kerim'i, cennetin vasıflarıyla doldurmuştur. Meselâ, *"Artık rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti (onundur)"* (Vâkıa, 89) buyurulmuştur. Biz burada, bu neticeyi izah için, külli ve genel bir hususa değiniyor ve şöyle diyoruz: İnsan, içinde bulunduğu günde,

yarını için gayret gösterir. Her insanın, iki yarını vardır: Dünyadaki yarını, âhiretteki yarını.

Âhiret ile Dünya Yarınları Arasındaki Fark

Buna göre biz diyoruz ki, âhiretin yarını, şu dört bakımdan, dünyanın yarınından daha hayırlıdır:

1) İnsan, bazen dünyanın yarınına ulaşamaz, ama âhiretin yarınına ise ister istemez kavuşur.

2) Dünyanın yarınına kavuşacağını farzetsek bile, belki de onun, ya bu malı zayi etmesinden, veyahut da vücudunda o maldan istifâdesine mani olacak bir hastalığın bulunması sebebiyle, biriktirdiği o şeylerden istifade etmesi mümkün olmayacaktır. Ama, âhiretin yarınına gelince, insan, bu günü için kazanıp kesbettiği her şeyden mutlaka istifade eder.

3) İnsanın, bu dünyanın yarınına kavuşması, malından da istifade etmesinin farzedilmesi durumunda da, ancak ne var ki bu dünyanın menfaat ve faydaları, zararlar ve yorgunluk-bitkinliklerle iç içedir. Çünkü dünyanın mutlulukları, âfetlerden uzak olmayıp, aksine belâlarla içi çedir. İstikra da buna delâlet etmektedir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber مَنْ طَلَبَ مَالَمْ يُخْلَقْ اَتْعَبَ نَفْسَهُ وَلَمْ يُرْزَقْ *"Kim henüz yaratılmamış bir şeyi talep ederse, ondan rızıklanmadığı halde kendisini boşuna yormuş olur"* buyurmuştur. Bunun üzerine, "Ya Resûlallah, nedir bu?" denilince de O, سُرُورُ يَوْمٍ بِتَمَامِهِ *"Tam bir gün boyunca duyulacak sevinçtir"* buyurur. Ama âhiretin izzetinin sağladığı faydalara gelince, bunlar gamlardan, üzüntülerden, kederlerden ve nefret uyandırıcı her şeyden uzaktırlar, berîdirler.

4) İnsanın, dünyanın izzetine ulaşması ve o izzet sebebiyle çeşitli şeylerden istifade etmesi ve bu istifadenin afet ve belâlardan uzak olması kabul edilse bile, onun, mutlaka sona ermesi kaçınılmazdır. Halbuki âhiretin menfaatleri devamlıdır, sona ermekten ve inkıtaya uğramaktan uzak ve beridir. Böylece dünya mutluluklarının, bu dört kusur ile iç içe bulunduğu; âhiret mutluluklarının ise, bunlardan uzak ve sâlim olduğu, bu sebepten dolayı da cennetin "Daru's-selâm-Esenlik Yurdu" adını aldığı sabit olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, küfür ve imanın, Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğuna bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, bu âyette, bütün

mahlûkatını Selâm Yurdu'na (Esenlik Yurdu'na) davet ettiğini; daha sonra da O'nun mahlûkatından bazısını buna hidâyet edip ilettiğini beyân buyurmuştur. Binâenaleyh, bu hususî hidâyetin, o umumî davetten başka olması gerekir. Güç, kudret, yapabilme imkânı verme, peygamber gönderme ve kitaplar indirme gibi şeylerin, "umumî" (genel) şeyler olduğu hususunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu hususî hidâyetin, bütün bu umumî şeylerden başka olması gerekir. Bu da, bizim "Allahu Teâlâ, ilim ve marifetullahı, başkasına değil de, o şahsa tahsis etmiştir" şeklindeki sözümüzden başka bir şey değildir.

Bil ki, bu âyet, **Mu'tezile**'ye güç gelen müşkil bir âyettir. Onlar, (bu husta) fazla soru sormaya kadir olamamışlardır. **Kâdî**'nin ileri sürdüğü şeylerin özeti şu iki şeydir:

a) Bundan maksat, "Duâya icabet edip itaat eden, muttakî olan kimseleri, hiç şüphesiz ki Allah o davete, çağrıya hidâyet eder, ulaştırır" manasında olmak üzere. "Allah, dilediği kimseleri, o daveti kabul etmeye iletir" şeklindedir.

b) Bu âyetle, ilahî lütuflar kastedilmiştir. Âlimlerimiz, bu iki izaha tek bir şekilde cevap vererek şöyle demişlerdir: **Mu'tezile**'ye göre, bu hidâyeti îfâ etmek, Allah'a vâciptir. Vâcip olan şeyse, meşîete (dilemeye) taalluk etmez. Halbuki buradaki ifâde, meşîet-i ilâhiyyeye bağlanmıştır. Binâenaleyh bu âyeti onların ileri sürdüğü manaya hamletmek imkânsızdır.

لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

"İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel mükâfat, bir de ziyâde vardır. Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar. Onlar cennetlik olup, orada ebedî kalıcıdırlar" (Yûnus, 26).

Bil ki Allahu Teâlâ, kullarını, Daru's-Selâm'a davet edince, orada, o kulları için meydana gelecek saâdetlerden de bahsederek, لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ *"İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel mükâfat, bir de ziyâde vardır"*

buyurmuştur. Bu âyeti tefsir edebilmek için, şu üç lafzın izahına ihtiyaç bulunmaktadır:

Âyette Geçen "İhsan" Kavramı

Birinci lafız: "لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا" kelimesidir. **İbn Abbas:** "Bunun manası, "Lâ ilâhe illâllah kelimesini zikretmek için (...) vardır" şeklindedir" derken; **el-Asamm:** "Bunun manası, "İbâdet ettikleri her şeyde güzel davrananlar için (...) vardır" şeklindedir" demiştir ki, bu da "Onlar, emredildikleri şeyi, lâyık-ı veçhile yapıp, menhiyattan da, nehyedildiği şekilde kaçınanlar için (...) vardır" anlamındadır" demiştir. İkinci görüş yani **Asamm**'ın görüşü, doğru olmaya daha yakındır. Zira yüksek dereceler, ancak itaatkâr kullar için tahakkuk eder.

İkinci lâfız: Bu, **"husnâ"** kelimesidir. **İbnu'l-Enbarî** şöyle demiştir: "El-husnâ kelimesi Arapça'da, "ahsen" kelimesinin müennesi (dişisi)dir. Araplar, bu kelimeyi, sevilen ve arzu duyulan şeyler hakkında kullanırlar. İşte bundan dolayı bu kelime, te'kidlenmez ve herhangi bir şeyle de sıfatlanmaz" **Keşşâf sahibi** ise, "Bu ifâdeyle, en güzel mükâfat kastedilmiş olup, bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyiliğin mükâfatı, iyilikten başka mıdır?"* (Rahmân, 60) âyetidir" demiştir.

Üçüncü lafız: Bu, **"ziyade"** lafzıdır. Buna göre biz diyoruz ki: Bu kelime, müphem ve kapalı bir kelimedir. Kapalı olması sebebiyledir ki, âlimler bu kelimenin tefsirinde ihtilâf etmişlerdir. Onların sözlerinin neticesi şu iki görüşe varıp dayanır:

"Husnâ" ve "Ziyade" Kavramları Hakkında

Birinci görüş: Bundan maksat, Allahu Teâlâ'yı görmektir. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şöyle demişlerdir: Bunun delili, hem nakil, hem de akıldır.

Nakle gelince, bu, bu hususta varid olan şu sahih hadistir: *"el-husnâ, cennet; ziyade de, Allahu Teâlâ'ya nazardır."*

Aklî delile gelince bu şudur: **El-husnâ** kelimesi, başına harf-i tarifin gelmiş olduğu tekil bir kelimedir. Dolayısıyla, daha önce bilinen ve geçen bir şeye hamledilmesi gerekir ki, bu da "Dâru's-selâm / Esenlik yurdu" kelimesidir. Müslümanlar arasında, bu lâfızla alâkalı olarak kabul edilen, yerleşik olan ve Müslümanlarca bilinen mana, bununla, cennet ve o cennetteki faydalarla, cennetliklere gösterilecek izzet ve ikramın murat edilmesi

olduğudur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu âyette bahsedilen "ziyâde"den maksadın, cennette meydana gelecek faydalarla onlara gösterilecek izzet ve ikrâmdan başka bir şey olması gerekir. Aksi halde, bir tekrar olmuş olur. Böyle diyen herkes, "Bu, Allahu Teâlâ'yı görmektir" demiş olur. Böylece bu, bu "ziyâde"den muradın, "Rü'yetullâh" (Allah'ı görmek) olduğunu gösterir. Şu iki şey de bu manayı destekler:

a) Allahu Teâlâ, *"Bazı yüzler vardır, o gün ter-u tâzedir. Rablerine bakacaktır"* (Kıyame, 22-23) buyurmuş ve cennetlikler için şu iki şeyin bulunacağını belirtmiştir;

1) Yüzlerinin ter-ü tâze, parlak, sevinçli ve neşeli olması;

2) Allah'a nazar etmeleri. Kur'ân'ın âyetleri birbirini tefsir eder. Binâenaleyh, bu âyette bahsedilen **"el-husnâ"** kelimesini, "yüzlerin parlaklığı"na; **"ziyade"** kelimesini de, Rü'yetullah (Allah'ı görme) manasına hamletmek gerekir.

b) Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e *"Oraya baktığında, (büyük) bir nimet, büyük bir saltanat görürsün.."* (İnsân, 20) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, o Peygamber'in, büyük nimeti ve büyük bir meliki göreceğini haber vermiştir.[43] Binâenaleyh, buradaki **"el-husnâ"** ve **"ziyâde"** kelimesini, bu iki manaya hamletmek gerekir.

Rü'yetullah Hakkında Mu'tezile'nin İtirazları

İkinci görüş: Buradaki **"ziyâde"** kelimesinin, Rü'yetullah manasına hamledilmesi caiz değildir. **Mu'tezile** şöyle demiştir: Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet etmektedir:

1) Aklî deliller, rü'yetullah'ın imkânsız olduğuna delâlet etmektedir.

2) **"Ziyâde"**nin, kendisine ziyâde edinilenin cinsinden olması gerekir. Halbuki rü'yetullah, cennet nimetleri cinsinden değildir.

3) Sizin bu konuda kendisine tutunduğunuz **"Ziyâde"**, Allah'ın zâtına bakmaktır" şeklindeki haber, bir teşbihi gerektirir. Çünkü bakma, yanağın (başın) görülmek istenen şeyin tarafına çevrilmesi demektir. Bu da, görülmek istenen şeyin bir cihette bulunmasını gerektirir. Çünkü vech (yüz), hususî ve muayyen bir uzvun adıdır. Bu da bir teşbihi gerektirir. Böylece bu lafzın, rü'yetullâh manasına hamledilmesinin mümkün olmadığı sabit olmuş olur. Binâenaleyh bunun, başka bir şeye hamledilmesi gerekir.

43 Bu mâna, "مَلْكًا كَبِيرًا" ifadesinin "مَلِكًا كَبِيرًا" şeklinde okunmasına göredir (Ç).

İşte bu noktada **Cübbâî** şöyle der: **"El-husnâ,** hak edilen mükâfat demektir. **"Ziyâde"** ise, Allahu Teâlâ'nın, bir lütfu olarak, bu mükâfata ilâvede bulunmasıdır. Benim, bu dediğimin doğruluğuna, hem Kur'ân, hem de müfessirlerin görüşleri delâlet etmektedir"

Kur'ân'a gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü (Allah) onların mükâfatlarını eksiksiz öder. Onlara, fazlından, ziyâdesini de verir"* (Fatır, 30) âyetidir.

Müfessirlerin görüşlerine gelince, bunlar şunlar: **Hz. Ali** (r.a.)'den **"Ziyâde"** tek bir inciden yapılmış bir odadır"; **İbn Abbas**'tan: **"El-husnâ, "hasene"** (mükâfat)dir; **"ziyâde"** de, onun on katıdır"; **Hasan el-Basri**'den: "Bu, on mislinden başlayıp yedi yüz katına kadar çıkan mükâfattır"; **Mücâhid**'den: **"Ziyâde,** Allah'ın bağışı ve rıdvânıdır"; **Yezîd İbn Semure**'den: **"Ziyâde,** cennetliklere bir bulutun uğrayarak, "İstediklerinizi size yağdıracağım" demesi ve onun, istedikleri her şeyi onlara yağdırmasıdır" dedikleri rivâyet edilmiştir.

Ehl-i sünnet âlimleri bu vecihlere cevap vererek şöyle demişlerdir: Sizin, "Aklî deliller, Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğuna delâlet etmektedir" şeklindeki görüşünüz kabul edilemez. Zira biz, usûl (akaid) kitaplarında, o delillerin son derece zayıf ve tutarsız olduğunu beyân etmişizdir. Rü'yetullah'ın gerçekleşmesi aklen imkânsız olmayıp, sahih haberler de bunun olabileceğini gösterince, bunu o haberlerin zahirlerine göre anlamak gerekir. Onların, "**Ziyâdenin**, kendisine ziyâdede bulunulanın cinsinden olması gerekir" şeklindeki görüşlerine gelince, biz diyoruz ki: Kendisine ilâvede bulunulan şey belli bir miktar ile sınırlandığı zaman, ona ilâve edilen şeyin, ondan başka olması gerekir.

Birincisinin misâli, bir adamın bir başkasına, اَعْطَيْتُكَ عَشَرَةَ اَمْدَادٍ مِنَ الْحِنْطَةِ وَزِيَادَةً "Ben sana, ilâvesiyle birlikte, on müdd (ölçek) buğday verdim" demesidir. Bu durumda, o ziyâdenin, ilâvenin, buğday cinsinden olması gerekir. İkincisinin misâli, bir kimsenin bir başkasına, اَعْطَيْتُكَ الْحِنْطَةَ وَزِيَادَةً "Sana buğday ve bir de ilave verdim" demesidir. Bu durumda, o ilâvenin, buğdaydan başka bir şey olması gerekir. Âyette bahsedilen, **"el-husnâ"** lafzıdır ki, bu "cennet" demektir. Bu lafız, mutlak olup, belli bir miktar ile takdir edilmiş değildir. Binâenaleyh, buna ilâve edilen o şeyin, cennette bulunan bütün şeylerden başka olması gerekir.

Mu'tezile'nin, "Bu konuda bahsedilen hadis, hem bakma manasını, hem de Allah'ın vechinin (yüzünün) bulunduğunu kapsamaktadır ki, bu her iki şey de bir teşbihi gerektirir" şeklindeki sözlerine gelince, biz deriz ki: Bu haber, hem rü'yetullahın olabileceğini; hem de "cismiyyet"i, (cisim

olabilmeyi) içine almaktadır. Diğer taraftan, Cenâb-ı Hakk'ın bir cisim olmadığına dair kat'î delil bulunmaktadır. Halbuki, O'nu görmenin imkânsızlığına dair delil getirilmemiştir. Binâenaleyh yapılacak iş, sadece yanlışlığına dair delil bulunan şey ile ameli terk etmektir. Hem biz, o haberin bildirdiğine aykırılık söz konusu olmaksızın bu âyette geçen "ziyade (ilave)" kavramının "Allah'ın cemalini görmek" manasına geldiğini açıklamıştık. Allah en iyisini bilendir.

Bil ki Allahu Teâlâ, cennetlikler için söz konusu olan mutlulukları açıklayınca, bundan sonra da, lütfu ile, mü'minleri koruduğu belâları açıklayarak وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ *"Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar"* buyurmuştur. Bu, "O, yüzleri ne kater, yani, kendisinde siyahlık bulunan bir toz, ne de zillet, yani bir aşağılanma ve sararıp solma eseri kaplamaz" demektir.

O halde birinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın *"O gün bazı yüzler de vardır; üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır"* (Abese, 40-41) âyetinde ifâde edilen hususdur.

İkinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yüzler (vardır), o gün zelil ve hakîrdir. Yorucu işler yapandır"* (Ğaşiye, 2-3) âyetinde ifâde edilen hususdur. Bu iki sıfatın, mü'minlerden nefyedilmesinden maksat, Allahu Teâlâ'nın bahsettiği kendilerine verilmiş olan o nimetlerin, istenilmeyen şeylerle karışık olmayıp mahza nimet ve lezzet olduğunu ve meydana geldiğinde, o yüzün halini değiştirecek ve ondaki parlaklık ve sevinci giderecek şeylerin, o mü'minler hakkında vaki olmayacağını bildirmek için, korku, hüzün ve zillete düşme sebeplerini, onlardan nefyetmektir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, onların o cennette ebedî olarak kalacaklarını, hayatlarının sona ermesinden korkmamaları gerektiğini beyân etmiştir.

Bil ki, usûl âlimleri şöyle demişlerdir: Sevap ve mükâfat, ta'zimle iç içe, devamlı ve halis, mahzâ bir menfaattir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü O, sizi selâm (kurtuluş) yurduna davet ediyor"* (Yûnus, 25) beyanı, ta'zim ve mü'mine gösterilen saygının son noktasına; *"İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzel iyilik, bir de ziyâde vardır"* (Yûnus, 26) buyruğu, fayda ve menfaatin meydana geldiğine; *"Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar"* ifadesi de, o nimetlerin mahza, halis nimet olduklarına delâlet eder. O'nun *"Onlar cennet ehli olup, onlar orada ebedî kalacaklardır"* beyanı da, o nimetlerin devamlı olduğuna ve kesintiye uğramasından emin olunduğuna bir işarettir. Allah en iyisini bilendir.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَآءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَآ أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

"Kötülükler kazanmış olanlara gelince: Onların bir kötülüğünün cezâsı, bir misliyledir. Kendilerini bir horluktur kaplayacak. Onları, Allah'ın azabından kurtaracak kimse de yoktur. Sanki yüzleri, karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür onların. İşte bunlar da, cehennemliklerdir ki, onlar orada ebedi kalıcıdırlar" (Yûnus, 27).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **İyi Amellerle Günahlar Arasındaki Fark**

Bil ki Allahu Teâlâ, Müslümanların durumunu önceki âyette açıkladığı gibi, günahlara yönelenlerin durumunu da, bu âyette beyân ederek, onların halleriyle ilgili olan şu dört şeyi zikretmiştir:

1) جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا *"bir kötülüğün cezâsı, bir misliyledir"* buyruğunun maksadı, hasenât ile seyyiât (günahlar) arasındaki farka dikkat çekmektir. Zira Allahu Teâlâ, iyi ameller hakkında, onlarla meşgul olanlara fazlasıyla beraber mükâfat vereceğini belirtmiş, kötü ameller hususunda ise günah işleyenlere sadece günahlarının misliyle karşılık vereceğini zikretmiştir. Buradaki fark şudur: Mükâfata ilâvede bulunmak, bir lütuf olur ki, bu güzeldir. Ve bu, tâate teşvik etmeyi de te'kîd etmedir. Ama, kötü amellerde hak edilen miktardan fazlasını vermeye gelince, bu bir zulümdür. Şâyet, Cenâb-ı Hak bunu yapmış olsaydı, o zaman vaad ve vaîd, terhîb ve tahzîr (korkutma ve sakındırma) bâtıl olur, boşa çıkardı. Çünkü, bütün bunlara güvenmek, Cenâb-ı Hakk'ın bunlardaki hikmetinin sabit olduğu zaman tahakkuk eder. Halbuki Allah zulmetmiş olsaydı, O'nun hikmeti bâtıl olurdu ki, Allah bundan münezzehtir. **Kâdî,** işte bu hususu kendi mezhebine göre, bu şekilde açıklamıştır.

2) وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ *"Kendilerini bir korluktur kaplayacak"* vasfı, aşağılanmaktan ve hakarete uğramaktan bir kinâyedir. Bil ki kemâl, zâtı gereği sevilir; noksanlık da, yine zâtı gereği yadırganır. Binâenaleyh nâkıs, kemâle

ermemiş insan, öldüğü zaman, mükemmelliklerden hâlî ve uzak kalmış olur. O zaman onun, kendisinin noksanlığını hissetmesi de, zillet, horluk, hakirlik ve cezânın meydana gelmesine bir sebep olur.

3) مَا لَهُمْ مِنَ اللهِ مِنْ عَاصِمٍ *"Onları, Allah'tan hiçbir kurtarıcı da yoktur..."* tavsifinin ifade ettiği husustur. Bil ki, ne dünyada, ne de ahirette, kişileri Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse yoktur. Zira Allah'ın hükmü, kazâsı bütün kâinatı kuşatmış olup, kaderi de, bütün varlıklarda geçerlidir. Ancak ne var ki, asî karakterlere baskın olan vasıf, onların bu dünyada, kendi amel ve muratlarıyla meşgul olmalarıdır. Ama öldükten sonra herkes, kendisine Allah'tan gelecek şeylere karşı bir koruyucu olmadığını kabul ve ikrâr eder.

4) كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ الَّيْلِ مُظْلِمًا *"Sanki yüzleri, karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür onların..."* buyruğunun maksadı, Cenâb-ı Hakk'ın, saîd (mutlu) kimselerden nefyettiği şeyi, bu kimseler için ispat etmektir. Çünkü o, mü'minler hakkında, *"Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar"* buyurmuştur.

Bil ki, İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: Burada bahsedilen bu siyahlık (kater)dan murat, cehâlet ve dalâlet zulmetidir. Çünkü ilmin karakteri, nûrun tabiatı; cehlin karakteri de, zulmetin, karanlığın tabiatıdır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün bazı yüzler vardır, parıl parıl parlayacak, güleçek, sevinecektir"* (Abese, 38-39) âyetinden murat edilen, ilmin nuru, onun rahatlığı, onun beşâreti ve temin ettiği güleçlik ve parlaklıktır. Cenâb-ı Hakk'ın *"O gün bazı yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır"* (Abese, 40-41) tavsifinden murat ise, cehâletin zulmeti ile dalâletin bulanıklığıdır.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ *"Kötülükler kazanmış olanlara gelince (...)"* ifadesiyle ilgili iki açıklama yapılabilir:

a) Bunun, *"iyi iş, güzel amel yapanlara en güzel mükâfat (...) vardır"* (Yûnus, 26) buyruğuna atfedilmiş olmasıdır. Buna göre sanki, "iyi iş, güzel amel yapanlara en güzel iyilik vardır; kötülükler kazanmış olanlar için de, yaptıkları kötülüklerine mukabil, onun bir misli vardır" denilmek istenmiştir.

b) Takdirin, "Onların cezası, tek bir seyyienin, misli olan bir seyyie, cezâ ile karşılık görüp, ona ilâvede bulunulmaz" manasında olmak üzere, "günah işleyenlerin cezası, kötülüklerine mukabil, misli olan bir ceza ile cezalandırılmalarıdır" şeklinde olmasıdır ki bu da, Allah'ın hükmünün,

muhsin, iyi kullar hakkında sadece lütuf ve fazl-ı keremi ile; kötülük yapan kulları hakkında da sadece adaleti ile tahakkuk ettiğine delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler Cenâb-ı Hakk'ın, *"Günah kazanmış olanlara gelince (...)"* ifâdesinin, kâfirleri konu aldığını söyleyerek, bu hususta şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: Yüzün siyahlığı, küfür alâmetidir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"Yüzleri simsiyah olanlara gelince, (onlara:) "İmanınızdan sonra küfrettiniz ha!"* (Âl-i İmran, 106) âyetidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır. İşte bunlar kâfirler, fâcirlerdir"* (Abese, 40-42) âyetleri de böyledir. Bir de Cenab-ı Hak, bu âyetin hemen peşinden, *"O gün onların hepsini bir araya toplayacağız"* (Yûnus, 28) buyurmuştur. Buradaki "hüm" zamiri, günah işleyenlere râcîdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak onları şirk ile nitelemiştir ki (Yûnus, 28) bu da onların o kâfirler olduğuna delâlet eder. Diğer bir husus da şudur: İlim nurdur; ilimlerin ve bilgilerin sultânı ise, marifetullahtır. İçinde marifetullah bulunan her kalpte, zulmet asla bulunamaz. **Şiblî** (r.h), işte bunu dile getirmek üzere şöyle demiştir:

كُلُّ بَيْتٍ أَنْتَ سَاكِنُهُ غَيْرُ مُحْتَاجٍ إِلَى السُّرُجِ
وَجْهُكَ الْمَأْمُولُ حُجَّتُنَا يَوْمَ يَأْتِى النَّاسُ بِالْحُجَجِ

"Senin oturduğun hiçbir ev, lambalara muhtaç değildir! İnsanların hüccetlerle geldiği o günde, senin arzulanan cemâlin ve vechin hüccetimizdir."

Kâdî, "Cenab-ı Hakk'ın, *"Günah kazanmış olanlara gelince (...)"* buyruğu kâfiri de, fâsığı da içine alan umûm bir ifâdedir" demiştir, Ancak ne var ki biz diyoruz ki, Sîga her ne kadar umûm ifâde ediyorsa da, bizim zikrettiğimiz deliller onu tahsis etmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ferrâ şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا" buyruğu ile ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

a) Takdirin فَلَهُمْ جَزَاءُ السَّيِّئَةِ بِمِثْلِهَا "İşte onlar için mislince olmak üzere, o kötülüğün cezası vardır" şeklinde olmasıdır. Nitekim فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ *"Ona oruçtan... fidye vâciptir..."* (Bakara, 196) ifadesi, "فَعَلَيْهِ مِنْ فِدْيَةٍ مِنْ صِيَامٍ" şeklinde takdir edilmiştir."

b) "بِمِثْلِهَا" kelimesindeki bâ harfinin, "cezâ" kelimesine taalluk etmesidir. **İbnu'l-Enbârî** şöyle demektedir: "Bu ikinci takdire göre, ism-i mevsûle gidecek bir âid zamirin bulunması gerekir. Buna göre ifadenin takdiri, فَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ مِنْهُمْ بِمِثْلِهَا "Onlardan sâdır olan bir kötülüğün karşılığı, o seyyienin misli olan bir cezâdır" şeklindedir."

Cenâb-ı Hakk'ın, *"kendilerini bir horluktur kaplayacak.."* ifadesine gelince, bu يُجَازَى "karşılığını verir" ifadesine atıftır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, "جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا" ifâdesinin takdiri يُجَازَى سَيِّئَةً بِمِثْلِهَا *"O, bir seyyieyi misli olan bir ceza ile cezâlandırır"* şeklindedir. Bu ifade, yâ ile, "يَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ" şeklinde de okunmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا *"Sanki yüzleri, karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür"* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâde أُلْبِسَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا "Sanki yüzlerine karanlık geceden bir parça giydirildi" demektir. **İbn Kesîr** ve **Kisâî**, tî'nın sükûnu ile "قِطْعًا" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları tî'nın fethası ile "قِطَعًا" şeklinde okumuşlardır. Tî'nın sükûnu ile **kıt'** bölüm, parça anlamında olan **kıt'a** manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ *"Sen hemen gecenin bir kısmında aileni götür"* (Hûd, 81) âyetindeki **kıt'** kelimesi de, **kıt'a** (parça, kısım) manasındadır. Tî'nın fethasıyla olmak üzere **kıta'** kelimesine gelince bu, **kıt'a** kelimesinin çoğuludur. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Cenâb-ı Hak, yüzleri, geceden bir karanlıkla giydirilip bürünmüşçesine, onların yüzlerini karalıkla, siyahlıkla nitelemiştir." Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Yalan söyleyenlerin kıyamet günü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır"* (Zümer, 60); *"Yüzleri simsiyah olanlara gelince (onlara): 'İmanınızdan sonra küfrettiniz ha!"* (Âl-i İmran, 106) ve *"Günahkârlar simalarıyla tanınacak da, perçemlerinden ve ayaklarından tutulacaklardır"* (Rahman, 41) buyurmuştur. Bu alâmet, yüzlerinin siyâh, gözlerinin de mavi olmasıdır.

İKİNCİ MESELE

"مُظْلِمًا" ifâdesine gelince: **Ferrâ** ve **Zeccâc:** "Bu **"kıtaan"** kelimesinin bir sıfatıdır" derlerken, **Ebu Ali el-Farisî:** "Bu kelimenin hâl olabileceğini ve sanki, "Onların yüzleri sanki, kapkaranlık bir haldeki geceden bir parçayla bürünmüştür" denilmek istendiğini söylemiştir.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ ۚ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾

"O gün onların hepsini bir araya toplayacağız. Sonra o Allah'a şirk koşanlara "Siz de, ortaklarınız olan putlar da, durun yerinizde" diyeceğiz. Artık onları birbirinden tamâmen ayırmışızdır. Ortakları şöyle diyecekler: "Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz. Bizimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. Biz sizin tapmanızdan şüphesiz ki gâfildik" (Yûnus, 28-29).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kıyamette Putperestlerle Putların Haşredilip Yüzleştirilmeleri**

Bil ki bu, o kâfirlerin kepazeliklerinin bir başka çeşidinin ortaya konulmasıdır. O halde, "وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ" ifadesindeki zamir, bir önceki âyette bahsedilen kimselere râcidir ki, bunlar da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Günahlar kazanmış olanlara gelince (...)"* (Yûnus, 27) diye bahsettiği kimselerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onları şirk ile, küfür ile haşredeceği kimseler diye vasfedince, bu, *"Günah kazanmış olanlara gelince..."* ifâdesinden muradın kâfirler olduğuna delâlet etmiş olur. Sözün özü şudur: Allahu Teâlâ, âbidi de, ma'bûdu da (ortaklar, şerikler) haşreder. Daha sonra, kendisine tapılan, tapanlardan teberrî eder ve kendisine tapana, bu işi, kendisinin ilim ve irâdesi ile yapmadığını beyân eder. Bundan maksat, tapanların, şerikler hakkında, *"Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçilerimizdir"* (Yûnus, 18) demiş olmalarıdır. Böylece Allahu Teâlâ, o kendisine tapılanların, o müşriklere şefâat etmeyeceklerini, aksine onlardan uzaklaşacaklarını beyan etmiş olur ki, bu da, o kâfirler hakkında, felâketin ve hızlâna uğramanın doruk noktasına delâlet eder. Bunun benzeri âyetler pek çok olup, şu âyetler bunlardandır: *"O zaman arkalarından uyulup gidilenler kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmışlardır."* (Bakara, 166) ve *"Hatırla o günü ki, Allah onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere, "Bunlar mı size tapıyorlardı?" diyecek. Melekler de: "Seni tenzîh ederiz! Bizim yârimiz onlar değil, sensin. Belki onlar cinlere tapıyorlardı."* (Sebe', 40-41).

Bil ki bu söz, remz yoluyla aklî bir inceliğe işaret eder ki, o da şudur: Gerçek "Bir"in ve "Tek"in dışında kalanlar, zâtı gereği mümkin olan varlıklardır. Zâtı gereği mümkin olanlar, mâhiyetleri gereği muhtaçtırlar. Tek bir şeyin, aynı anda hem fâil hem mef'ul olması imkânsızdır. Binâenaleyh hakkın tek olabilmesi için, "Bir"in dışında kalanların icat ve tekvinde (var etme ve yaratmada) tesirleri yoktur. Bundan dolayı sonradan meydana gelen mümkin varlıkların, başkasının ma'bûdu olması uygun düşmez. Aksine gerçek ma'bûd, hakikaten yaratıcı olandır. Bu da ancak, zâtı gereği vâcibu'l-vûcûd olan Hak Teâlâ'dır. Binâenaleyh (âhirette) tapılanların, kendilerine tapanlardan uzaklaşmalarından maksat, bizim söylediğimiz husus olabilir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Haşr, her taraftan tek bir yere toplanıp, bir araya gelmek demektir. Âyette geçen "cemîan" (hepsini) kelimesi, "hal" olarak mansubdur. Buna göre mana, "Biz, herkesi toplanmış oldukları halde haşrettik" şeklinde olur. Âyetteki "mekâneküm" kelimesi de mahzûf bir "اِلْزِمُوا" (tutununuz, yapışıp ayrılmayınız) fiili ile mansubdur. Binâenaleyh, bunun takdiri, اِلْزِمُوا مَكَانَكُمْ "Yerinizi alınız! Yerlerinize!" şeklindedir. Âyetteki "entüm" (siz) kelimesi, "mekâneküm" kelimesindeki "küm" zamirinin bir te'kîdi olup, "وَشُرَكَائُكُمْ" kelimesi de bu zamire atıftır. Bil ki âyetteki "mekâneküm" (yerinizi alın!) ifâdesi, tehdit ve vaîd için kullanılan bir kelimedir ve bundan maksat, Allahu Teâlâ'nın hem tapılanlara, hem de tapanlara hitaben, "Hesabınız görülünceye kadar, yerinizde durun!" demesidir. Bunun bir benzeri de, *"O zulmedenleri, onlara eş olanları ve onların Allah'ı bırakıp tapmakta ısrar ettikleri şeyleri toplayın, cehennem yoluna götürün. Onları hapsedin. Çünkü onlar sorguya çekilecekler"* (Sâffât, 22-24) âyetleridir.

فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ *"Artık, onları birbirinden tamamen ayırmışızdır"* buyruğu ile ilgili olarak iki bahis vardır:

Birinci bahis: Bu kelime, Hak Teâlâ'nın gelecek zamanı ifâde eden, ثُمَّ نَقُولُ *"sonra (...) diyeceğiz.."* ifâdesinden sonra, geçmiş zaman sîgasında gelmiş bir fiildir. Bunun sebebi şudur: Allahu Teâlâ'nın ileride olacağına hükmettiği şey, sanki şu anda olan ve olması beklenen bir şey gibidir. Bunun bir benzeri de, *"Cennetlikler şöyle nida ederler (...)"* (A'râf, 44) âyetidir.

İkinci bahis: "Zeyyelnâ", ayırdık ve temyiz ettik manasındadır. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Zeyyelnâ" kelimesi, "ezâle" (izale etti, giderdi) fiilinden

değildir. Bu, iki şeyi birbirinden ayırdığında söylediğin, "زُلْتُ" fiilindendir. Nitekim Araplar, زُلْتُ الضَّأْنَ مِنَ الْمَعْزِ فَلَمْ تَزُلْ "Koyunu keçiden ayırdım (ayırmak istedim), ama ayrılmadılar" derler. Bu, "Onları birbirinden ayırt ettim, ama ayrılmadılar" demektir. **Vâhidî,** şöyle der: "تَزَيُّلٌ، زَيْلٌ" ve "مُزَايَلَ" kelimeleri, temyiz ve tefrik etmek manasındadır. Âyetteki bu kelime, "فَزَايَلْنَا" şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı "فَزَيَّلْنَا" manasınadır." Yine **Vâhidî, İbn Kuteybe**'nin bu tabir hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu kelime "زَالَ يَزُولُ –" ve "أَزَلْتُ" fiilindendir." **Vâhidî, Ezherî**'nin de şöyle dediğini ilave eder: "Bu görüş yanlıştır. Çünkü bu durumda, زَالَ – يَزُولُ (ayrılmak) ile زَالَ – يَزِيلُ (ayırmak) arasında ki fark ortaya konmamış olur. Halbuki bu ikisi arasında, çok uzak bir mesafe vardır." Görüş, **Ferrâ**'nın söylediği görüştür. Hem sonra müfessirler şöyle demişlerdir: **"Zeyyelnâ** ifadesi müşrikler ile onların tanrılarından ve putlarından olan ortaklarının arasını ayırdık ve dünyada aralarında bulunan ilgi ve alâkaları kopardık" demektir.

Putların Putperestleri Reddetmesi

Âyetteki وَقَالَ شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ *"Ortakları şöyle dedi: "Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz"* ifadesi ile ilgili birkaç bahis var:

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak şu sebeplerden ötürü, *"ortakları"* onlara izafe etmiştir:

a) Onlar, o putlara mallarından bir hisse ayırır ve böylece putları, mallarının âdetâ ortağı kılarlardı. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Onların ortakları..."* buyurmuştur.

b) Bu nisbet için, en ufacık bir ilgi yeterlidir. Bu ortaklığı kabul edenler, o kâfirler olunca, bunun onlara nisbet edilmesi de güzel ve yerinde olmuştur.

c) Allahu Teâlâ hem tapanlara, hem de tapılanlara, *"Durun yerinizde"* diye ifade edince, onlar bu hitaba ortak olmuş olurlar.

İkinci bahis: Âlimler, âyette bahsedilen o ortaklarla neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler: "Onlar (kastedilenler) meleklerdir" derler ve buna, *"Hatırla o günü ki, (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere, 'Bunlar mı size tapıyorlardı!' diyecek"* (Sebe', 40) âyetini delil getirirler." Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Ortaklar" ile, putlar kastedilmiştir ve bunun delili şudur: Bu hitap, bir tehdit ve vaîdi taşımaktadır. Dolayısıyla bu, mukarreb meleklere uygun düşmez."

Daha sonra âlimler, putların, bu sözü nasıl söyleyebildikleri noktasında da değişik şeyler söylemişlerdir. Bazıları, "Allahu Teâlâ, onlarda hayatı, aklı ve konuşma kabiliyetini yaratacaktır. İşte onlar böylece konuşabileceklerdir" derken, bazı âlimler de, "Allahu Teâlâ o putlarda, (bu sözün kendilerinden duyulabilmesi için, onlara) bir hayat vermeksizin, onlarda bu sözü yaratmıştır (onlara bu sözü söyletmiştir)" demişlerdir ki bu, zayıf bir görüştür. Çünkü âyetteki, *"(Onlara) ortakları şöyle dedi.."* ifadesinin zâhiri, bu sözü söyleyenin, o ortaklar olduğunu göstermektedir.

Buna göre eğer, "Allahu Teâlâ onları (âhirette) dirilttiği zaman, onları öyle hayat sahibi olarak mı bırakmıştır, yoksa onları yeniden cansız mı kılmıştır?" denirse, biz deriz ki: Bütün bunlar ihtimal dâhilindedir. Allah'a, fiilleri hususunda itirâz edilemez. Kıyametin halleri ise, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'da haber verdiği çok az bir şey dışında, bilinemez.

Üçüncü bir görüşe göre ise, bu ortaklardan maksat, Allah'ın dışında kendisine tapılan, put, güneş, ay, insan, cin ve meleklerdir.

Üçüncü bahis: Bu hitabın, (puta) tapanlar için bir tehdit olduğunda bir şüphe yoktur. "Acaba bu, kendisine tapılan o varlıklar için de bir tehdit midir?" meselesine gelince, **Mu'tezile** bunun onlar için bir tehdit olamayacağını kesin olarak söylemiş ve "Çünkü tapılanın bunda bir suçu yoktur. Suçsuz olana, Cenâb-ı Hakk'ın bir tehdit ve vaîd yöneltmesi, Allahu Teâlâ için kabîhtir" demişlerdir. Ehl-i sünnet âlimleri ise: "Allahu Teâlâ, yaptığı (hiçbir şeyden) dolayı mes'ul olmaz" demişlerdir.

Dördüncü bahis: "Ortaklar", tapanlar kendilerine tapmış oldukları halde, *"Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz"* diyeceklerdir ki, bu bir yalandır. Biz, En'âm Sûresi'nde, âlimlerin kıyametteki varlıkların yalan söyleyip söyleyemeyecekleri hususunda ihtilaf ettiklerini belirtmiştik ve bu mesele orada tafsilatlı olarak geçmişti. Binâenaleyh burada sadece şunu belirtelim: Bazı kimseler, *"Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz"* sözünden maksadın "Sizler, bizim emir ve isteğimiz ile bize tapmıyordunuz" manası olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Bununla, bizim söylediğimiz mananın kastedilmiş olduğunun delili şu iki şeydir:

a) Onlar bu hususta, Allah'ı şâhit tutmuşlardır. Çünkü *"Bizimle sizin aranızda şâhit olarak Allah yeter"* demişlerdir.

b) Onlar, *"Biz, sizin tapmanızdan şüphesiz ki habersizdik"* diyeceklerdir." Binâenaleyh putlar, onların, kendilerine ibadet ettiklerini kabul etmişler,

ama o ibadetten habersiz olduklarını iddia etmişlerdir. Putlar bu hususta doğrudurlar. Çünkü onların, hiçbir şey hissetmeyen, hiçbir şeyi anlamayan cansız birer varlık olmaları, en büyük habersiz olma (farkında olamama) sebebidir.

Bazı kimseler de, bu âyeti zahirine göre manalandırarak "Ortaklar, kâfirlerin kendilerine tapmadıklarını söyleyeceklerdir" demişler ve şu izahları yapmışlardır:

a) Mahşer meydanı, dehşet ve şaşkınlık yeridir. Binâenaleyh bu yalan, tıpkı bir çocuğun, delinin ve aklı başında olmayan kimsenin söylediği yalan gibi olur.

b) Onlar kâfirlerin amellerine bir değer vermemişler ve o ameller aslında bâtıl olduğu için, âdeta yok kabul etmişlerdir. İşte bundan ötürü, *"Siz, bize tapmadınız"* demişlerdir.

c) Onlar, taptıkları o putlarda birçok özellikler ve güçler hayal etmişlerdir. Binâenaleyh gerçekte, o özellikleri ve güçleri taşıyan varlıklara ibadet etmişlerdir. O putların kendileri, o özelliklerden uzak olduğu için, kâfirler o putlara değil, aslında putlarda mevcut olmayan hayalî şeylere tapmışlardır. Kâfirlerin, putlarında olduğunu zannettikleri o sıfatlar, zarar verme, fayda verme ve Allah'ın izni olmasa da Allah katında şefaat edebilme özellikleridir.

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَآ اَسْلَفَتْ وَرُدُّوٓا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

"İşte orada herkes evvelden ne gönderdiyse onun imtihanını verecek. Hepsi (artık) gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülmüşlerdir ve uydurmakta oldukları şeyler de onlardan ayrılıp kaybolmuşlardır" (Yûnus, 30).

Bil ki bu âyet, daha önceki âyetlerin âdetâ bir tamamlayıcısı gibidir. Âyetin başındaki, "Orada" kelimesi, "O yerde, o durakta, o (kıyamet) vakfesinde" demektir. Yahut da, yer isminin, zaman için kullanılması manasında, "O vakitte" demektir.

Âyetteki, **"teblû"** (imtihan olur) ifâdesi ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Hamza ve **Kisâî,** bunu iki tâ ile **"tetlû"; Âsım,** nûn ile[44] ve "külle" kelimesini mansub okuyarak نَبْلُوا كُلَّ نَفْسٍ "Her nefsi imtihan edeceğiz" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tâ ve bâ ile "تَبْلُوا" şeklinde okumuşlardır. **Hamza** ve **Kisâî**'nin bu kıraatleri için şu iki izah yapılabilir:

a) "تَبْلُوا" fiili, "tabî olur, peşince gider" manasındadır. Çünkü insanı, cennet veya cehennem yoluna sokan, onun amelidir.

b) (Bu kıraate göre) âyetin manası, "Her nefis, amel defterindeki hayrı ve şerri okur" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, *"Oku kitabını, bugün sana, iyi hesap görücü olarak kendi nefsin yeter"* (İsra, 14) ve *"Artık kimin kitabı sağından verilirse onlar kitaplarını okurlar"* (İsra, 71) âyetleri de bu kabildendir. **Âsım**'ın kıraatine göre, âyetin manası ise, "Allahu Teâlâ o zaman, "Biz, her nefsi, daha önce yapmış olduğu amellerini denemek (elemek) suretiyle, herkesi imtihan ederiz" der" şeklindedir. Bu, "Biz, her nefsin halini, amellerinin haline göre bilir, tanırız. Eğer amelleri güzel ise, o saîd (mutlu)dur. Yok eğer kötü ise, o nefis de şakî (bedbaht)tır" demektir. Bu da netice olarak, "Biz o nefse, tıpkı denenip imtihandan geçirilen bir şeye yapılan muamele gibi bir muamele yaparız" demektir. Hak Teâlâ'nın, *"O, hanginizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için, ölümü ve hayatı yaratandır"* (Mülk, 2) âyeti de bu manayadır. Meşhur kıraate göre âyetin manası ise, "O vakitte her nefsi ameline göre deneriz" şeklindedir.

İkinci bahis: "İbtila", denemek, imtihân etmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onları, iyiliklerle ve kötülüklerle ibtila ettik.."* (A'raf, 168) buyurmuştur. Arapçada, "Belâ, sonra ibtilâ" denilir. "Denemenin, ibtilâdan önce olması gerekir" demektir.

Birisi şöyle diyebilir: "O vakitte, amellerin neticeleri ve fiillerin eserleri ortaya çıkar. O halde, bu yeni bilgiyi "ibtilâ" (imtihan) diye ifâde etmek nasıl câiz olur?"

Cevap: İbtilâ, yeni bilgiyi elde etmenin sebebidir. Sebebin isminin, müsebbebe (neticeye) verilmesi ise meşhur bir mecâzdır.

Allah'a Döndürülmenin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın وَرُدُّوا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ *"Hepsi (artık) gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülmüşlerdir"* buyruğuna gelince, bil ki "redd" kelimesi,

44 Âsım kıraati de **"teblû"** şeklindedir.

bir şeyin daha önce gelmiş olduğu yere geri çevrilip gönderilmesi manasına olup, bu âyette birkaç muhtemel mana vardır:

1) *"Allah'a reddolunmuşlardır"* tabirinden maksat, daha önce benzeri âyetlerde de geçtiği gibi, "Onlar, Allah'tan başka hiç kimse için hükmetme yetkisinin olmadığı bir yere döndürülüp götürülürler" manası olabilir.

2) Bu, "Onlar, Allah'ın mükâfatının veya cezasının kendilerine belli olduğu yere döndürülürler" demek olabilir. Bununla, Allah'ın ödül ve ceza hükmünün değişmeyeceğine işâret edilmiş olur.

3) Bu deyimle, "Onlar, dünyada iken Allah'tan başkasına taptıktan sonra, O'nun uluhiyyetini ikrara mecbur bırakılan kimseler haline döndürülürler" manası kastedilmiş olabilir. İşte bundan dolayı, *"Gerçek mevlâları olan Allah'a..."* buyuruldu. Bu, "Onlar sahte ve bâtıl mevlâlarını bırakıp, gerçek mevlâlarına döndüler" demektir.

Âyetteki, *"Gerçek mevlâ"* tabirinin tefsiri, En'âm Sûresi'nde (62. âyette) geçmişti.

Âyetteki, وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ *"Uydurmakta oldukları şeyler de onlardan ayrılıp kaybolmuşlardır"* ifâdesi, "Onlar, ibadet ettikleri putların kendilerine (Allah yanında) şefaatçi olduklarını ve o putlara ibâdet etmenin, kendilerini Allah'a yaklaştırdığını iddiâ ederlerdi. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, bunun âhirette zâil olacağına dikkat çekmiştir. Onlar da bunun bir yanlış, bir uydurma olduğunu anlayacaklardır" demektir.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَآءِ وَالْأَرْضِ اَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ ۚ فَسَيَقُولُونَ اللّٰهُ ۚ فَقُلْ اَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ ۚ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ اِلَّا الضَّلٰلُ ۚ فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾ كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوٓا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

"De ki: "Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? O kulaklara ve gözlere mâlik olan kim? Ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yönetiyor?" Onlar hemen derler ki: "Allah!" De ki: "O halde ittikâ etmez misiniz? İşte, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah, bunları yapandır. Artık haktan (ayrıldıktan) sonra dalâletten başka ne kalır? O halde nasıl olup da döndürülüyorsunuz?" (Haktan)

çıkmış olanlar için Rabbinin şu sözü de öylece sâbit olmuştur: "Hakîkaten onlar iman etmezler" (Yûnus, 31-33).

Şirki İptal Eden Deliller

Bil ki, Allahu Teâlâ, putperestlerin bozuk gidişatlarını açıklayınca, bundan sonra da, putperestliğin tutarsızlıklarını gösteren delillerini getirmiştir:

Birinci delil: Bu, Allahu Teâlâ'nın bu âyette zikrettiği rızkın, duyuların, ölümün ve hayatın durumlarıdır. Rızk, gök ile yerden elde edilir. Gökten elde edilişi, uygun yağmurların yağmasıyladır. Yerden elde edilmesine gelince, gıdalar ya bitkisel olur ya hayvansal olur. Bitkisel olanlar ancak yerden elde edilir. Hayvanlardan elde edilenlere gelince, bu hayvanlar da gıdaya muhtaçtırlar. Her canlının gıdasının, bir başka canlı olması mümkün değildir. Aksi halde sonsuz bir teselsüle girilmiş olur ki teselsül imkânsızdır. Binâenaleyh hayvanların gıdasının da, bitkilere varıp dayandığı sâbit olur. Bitkilerin, yerden bitip çıktığı da sâbittir. O halde rızıkların ancak gökten ve yerden elde edildiğini kesin olarak söylemek gerekir. Göklerin ve yerin müdebbirinin, düzenleyip yönetenin sadece Hak Subhânehû ve Teâlâ olduğu malumdur. Şu halde rızkın sadece Allah'tan olduğu sâbit olmuş olur.

Duyuların halleri de böyledir. Çünkü onların en kıymetlisi ve önemlisi görme ve duymadır. Nitekim **Hz. Ali** (r.a): "Bir yağ parçası ile gördüren, bir kemik ile duyuran, bir et parçası (olan dil) ile konuşturan Allah'ı takdis ve tenzih ederim!" demiştir.

Ölümün ve hayatın hallerine gelince bu, âyetteki *"ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor?"* ifadesinden anlaşılmıştır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Allahu Teâlâ, insanı ve kuşu, bir meniden ve bir yumurtadan; meniyi ve yumurtayı da yine insandan ve kuştan çıkarır.

2) Bu, "Allah mü'minden kâfir (evlat), kâfirden de mü'min (evlat) çıkarır" demektir. Âlimlerin ekserisi, birinci görüşü benimsemişlerdir ki hakikate daha yakın olan odur.

Cenâb-ı Allah, bu tafsilattan sonra genel ve külli bir ifâde ile وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ *"işleri kim yönetiyor?"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ'nın, gerek ulvî âlemde, gerek süflî alemde, gerek ruhlar, gerekse bedenler

âleminde bulunan düzenlemeleri sonsuzdur ve bunların hepsini dile getirmek âdetâ imkânsızdır. Bundan ötürü Allah, diğerlerine de delâlet etsin diye, yaptığı bazı ayrıntılı izahların peşinden, külli ve genel sözler zikretmiştir. Daha sonra Peygamberine, "bu halleri yönetenin kim olduğunu, o müşriklere sorduğunda onlar, "Allah'tır!" diyeceklerdir" şeklinde bir açıklamada bulunmuşlardır ki bu, bu sözün muhatapları (olan müşriklerin) Allah'ın varlığını kabul ve ikrâr ettiklerine delâlet eder. Bunlar, putlara ibadet etmeleri hususunda, "O putlar bizleri Allah'a daha fazla yaklaştırır ve onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" diyenlerdir. Halbuki o kâfirler, putlarının kendilerine fayda ve zarar veremeyeceklerini de bilirlerdi. İşte bundan ötürü, Allahu Teâlâ Peygamberi'ne: *"De ki: "O halde (Allah'tan) ittikâ etmez misiniz?"* yani "Dünya ve ahiretteki her türlü hayrın, ancak Allah'ın rahmet ve ihsanından kaynaklandığını ve bu putların kesinlikle ne fayda ne de zarar veremeyeceklerini kabul etmenizin yanı sıra, bu putları, ibadetlerinizde Allah'ın eşi ve ortağı tutmaktan ittikâ edip, sakınmaz mısınız?" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ *"İşte sizin gerçek Rabbiniz olan Allah, bunları yapandır"* buyurmuştur. Bu, "Kudreti ve rahmeti böyle olan zât, Rab oluşunda asla ve kat'a şüphe olmayan, rablığı sâbit olan gerçek Rabbinizdir" demektir. Bunun hak ve doğru olduğu sâbit olunca, dışındaki her şeyin dalâlet (sapıklık) olması gerekir. Çünkü birbirine zıt olan iki şeyin, ikisinin de hak veya ikisinin de bâtıl olması imkânsızdır. Binâenaleyh onlardan biri hak olunca, diğerinin bâtıl olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاَنّٰى تُصْرَفُونَ *"O halde nasıl olup da döndürülüyorsunuz?"* buyurmuştur. Bu: "Sizler, bu açık ve seçik durumu anladıktan sonra, daha nasıl açık ve net olan bu haktan dönmeyi uygun buluyorsunuz?" demektir. Bil ki **Cübbâî** bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Bu, Cebriye'nin "kâfirleri imandan çeviren Allahu Teâlâ'dır" şeklindeki görüşlerinin bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü eğer böyle olsaydı o zaman, insanlardan birinin gözleri kör olduğunda "Ben kör oldum" demesinin câiz olmaması gibi, Hak Teâlâ'nın da *"O halde nasıl olup da (haktan) döndürülüyorsunuz?"* demesi câiz olmazdı." Bil ki bunun cevabı, yakında gelecek.

Allahu Teâlâ'nın, كَذٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا اَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"(Haktan) çıkmış olanlar için Rabbinin şu sözü de öylece sâbit olmuştur: "Hakîkaten onlar imân etmezler"* ifâdesi ile ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, küfrün, Allahu Teâlâ'nın kazası (takdiri) ve irâdesi ile olduğuna bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, onların imân etmeyeceklerini kesin ve kat'î olarak haber vermiştir. Binâenaleyh eğer onlar iman etmiş olsalardı, o zaman bu haber ya doğru olarak kalırdı, ya da kalmazdı. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü onlardan iman sâdır olduğu halde, onların iman etmeyeceklerine dâir verilmiş olan haberin, doğru bir haber olmaya devam etmesi imkânsızdır. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın verdiği bir haberin, yalana dönüşmesi imkânsızdır. Böylece onlardan imânın sâdır olmasının imkânsızlığı sâbit olmuş olur. İmkânsız olan şey irade edilmez! Şu halde Allahu Teâlâ'nın kâfirin iman etmesini değil, küfrünü dilediği sâbit olmuş olur." Sonra biz şöyle diyoruz: Eğer Hak Teâlâ'nın *"O halde nasıl olup da (haktan) döndürülüyorsunuz?"* buyruğu, Kaderiyye mezhebinin (**Mu'tezile**'nin) görüşünün doğruluğuna delâlet etmiş olsaydı, **Cübbâi**'nin hemen yanında duran bu âyet de onun görüşünün yanlışlığına delâlet etmiş olurdu. Halbuki **Cübbâi,** o âyeti kendi görüşünün doğruluğuna delil getirirken, maksadına ulaşması için, kuvvetli hafızası sayesinde bu delili de hatırlayıp ona göre cevap vermesi gerekir.

İKİNCİ MESELE

Nâfî ve **İbn Âmir,** hem bu âyetteki, hem Yûnus Sûresi (96. âyetteki), hem de Mü'min Sûresi (6. âyetteki) **"kelime"** lafzını elifli olarak cemî sîgasıyla **"kelimât"** şeklinde; diğer kıraat imamları ise müfret olarak **"kelime"** şeklinde okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki **"kezâlik"** ifâdesindeki kâf, "teşbih" içindir. Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu, "haktan sonra, (hakkın dışında) sadece dalâletin olacağı sâbit olduğu gibi, işte aynı şekilde (bunun gibi), Rabbinin onlar hakkındaki, *"Hakîkaten onlar imân etmez"* şeklindeki sözü de hak ve sâbittir" demektir.

b) Bu şu manayadır: Onlardan isyanın (inkârın) sâdır olacağı hak ve doğru olduğu gibi, aynı şekilde azap kelimesi (hükmü) de onlar için hak olmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Hakikaten onlar imân etmezler"* kısmı **"kelimetün"**-den bedeldir. Yani, "Onlardan imanın sâdır olmaması da haktır" demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki, *"Rabbinin şu sözü (kelimesi)"* ifâdesinden maksat, ya O'nun o şeyden haber vermesi manasınadır, ki O'nun verdiği haber doğrudur, değişikliği ve zevali kabul etmez; yahut da O'nun bir şeyi bilmesi manasınadır ki, Allah'ın ilmi de, değişikliği ve cehâleti kabul etmez. Bazı muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: Allah'ın ilmi de, verdiği haberi de onların imân etmeyeceğine taalluk etmiştir. O'nun kudreti, o kâfirlerde imanı yaratmaya değil, küfrü yaratmaya taalluk etmiş; irâdesi de onlarda imanı değil, küfrü yaratmaya taalluk etmiştir. Allahu Teâlâ bu durumu Levh-i Mahfuz'da tespit edip belirtmiş, melekleri buna şâhit tutmuş; bu hükmü peygamberlerine inzâl etmiş (vahiyle bildirmiş) ve o peygamberleri buna şâhit tutmuştur. Binâenaleyh eğer o kâfirlerden imân sâdır olacak olsaydı, o zaman bütün bu şeyler yalan-yanlış olur ve böylece de Allah'ın ilmi cehâlete; doğru haberi yalana; kudreti acziyete; irâdesi, kerhe (istememeye); şâhit tutması bâtıla; meleklerle peygamberlerin haberi de yalana dönüşmüş olurdu ki, bütün bunlar imkânsız şeylerdir.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَآئِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ قُلِ اللَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُۥ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾

"(Habibim) de ki: "(Tanrı edindiğiniz) ortaklarınızın içinde mahlukları ilkin yaratıp da öldükten sonra yine onu dirilterek iade edecek kimdir?" De ki: "İlkin yaratıp sonra onu iade edecek olan Allah'tır. Öyle ise, (haktan) nasıl döndürülüyorsunuz?" (Yûnus, 34).

Mahlukları Yaratıp Diriltebilen Yalnız Allah'tır

Bil ki bu **ikinci delildir.** Bunun izahı, Allahu Teâlâ'nın, insanı başlangıçta meniden, sonra alakadan, sonra bir et parçasından nasıl yaratıp, onları nasıl yeniden yaratacağını anlattığı ve göklerle yeri başlangıçta nasıl yarattığını anlattığı âyetlerde geçen izahıdır. Cenâb-ı Hak bütün bunları (o âyetlerde) genişçe anlatınca, bu âyette özet olarak işâret etmekle yetinmiştir. Burada birkaç soru söz konusudur:

İstifham (Soru) Üslûbunun Özelliği

Birinci soru: Allahu Teâlâ'nın bu delili, bir istifham (soru) tarzında sunmasının hikmeti nedir?

Cevap: Söz çok açık ve net olup, sonra bir istifham tarzında sunularak, cevabının muhataplara bırakılması halinde, kalplerde daha tesirli ve iz bırakıcı olur.

İkinci soru: Kâfirler, öldükten sonra dirilmeyi, haşri ve neşri inkâr ediyorlardı. Artık nasıl olur da onlara, böyle bir hususla delil getirilebilir?

Cevap: Allahu Teâlâ bu sûrede, daha önce buna delil olacak şeyi zikretmiştir: O da, iyilik yapan itaatkâr ile, kötülük yapan isyankârların birbirinden ayırt edilmesinin gerekli oluşudur. Bu delil, insanın defedemeyeceği çok kuvvetli ve net bir delildir. İşte bu delilin çok kuvvetli ve net olmasından ötürü, ister hasım bunu anlasın, ister anlamasın, Cenâb-ı Hak, bu âyette bu delili getirmiştir.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, Peygamberi'ne niçin bunu itiraf etmesini, cevabı kendisinin vermesini emretmiştir? Halbuki ilzâm (hasmı susmaya mecbur etmek), ancak hasmın bizzat kendisinin delili kabul ve itiraf etmesi halinde gerçekleşir?

Cevap: Delil çok net ve açık olup, hasıma istifhâm şeklinde sunulup, sonra da bizzat delili ileri sürenin, "iş, böyledir" demesi halinde, bu, o delilin açık ve net olma bakımından, hasmın kabulüne ihtiyaç olmayan, o kabul etse de, etmese de gerçeğin böyle olduğu bilinen bir dereceye ulaştığına bir dikkat çekme olur.

Cenâb-ı Hak فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ *"Öyle ise (haktan) nasıl döndürülüyorsunuz?"* buyruğundan maksat, hevâ-ü hevesin, taklidin veya tutarsız bir şüphenin kendisine muhalefet etmeye sevk ettiği, bu çok net ve açık delilden yüz çevirmeleri hususunda, insanları o kâfirlere şaşmaya davettir. Çünkü putların, ilah olduğunu söylemek, bir yalan ve iftiradır. Müstahak olmadıkları halde yine o putlara ibadet etmek de bir iftira gibidir.

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَآئِكُمْ مَنْ يَهْدِىٓ اِلَى الْحَقِّ قُلِ اللّٰهُ يَهْدِى لِلْحَقِّ اَفَمَنْ يَهْدِىٓ اِلَى الْحَقِّ اَحَقُّ اَنْ يُتَّبَعَ اَمَّنْ لَا يَهِدِّىٓ اِلَّآ اَنْ يُهْدٰى ۚ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا ۚ إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

"De ki: "Sizin ortaklarınız içinde hakka hidâyet edecek bir kimse var mıdır?" De ki: "Hakka hidâyet edecek ve ona iletecek Allah'tır. O halde, hakka hidâyet edecek (Allah) mı, uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan o uydurma tanrılar mı? Nasıl (böyle) hükmediyorsunuz?" Onların çoğu, (kuru bir) zandan başka bir şeye tâbi olmazlar. Hakikatte ise zan, gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez. Şüphesiz ki Allah onların yaptıkları şeyleri kemâliyle bilendir" (Yûnus, 35-36).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Gerçeğe Ulaştıran Yalnız Allah'tır**

Bil ki (putperestliğin fasit ve bozuk yol olduğunun) **üçüncü delili** de budur. Bil ki bir yaratıcının varlığına, önce yaratma ile, sonra ikinci olarak da hidâyet meselesi ile istidlâl etmek, Kur'ân'ın değişmez adetidir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, Hz. **İbrahim** (a.s)'in, bu delile başvurarak, *"Beni yaratan ve bana hidâyet eden Allah'tır"* (Şuarâ, 78) dediğini; **Hz. Musâ** (a.s)'nın da aynı şekilde, *"Bizim Rabbimiz, her şeye hilkatini veren, sonra da doğru yolu gösterendir"* (Tâhâ, 50) dediğini nakletmiş, sonra **Hz. Muhammed**'e bunu emrederek *"Rabbinin o yüce adını tesbih et. Ki O, yaratıp düzenine koyandır. Takdir eden, yol gösterendir"* (A'lâ, 1-3) buyurmuştur. Bu, gerçekte çok kıymetli bir delildir. Zira insanın, bir bedeni, bir de ruhu vardır. Binâenaleyh, Yaratıcı'nın varlığına, bedenin halleriyle istidlâl edilir ki, bu yaratmadır, halk'tır. Yine, bir Yaratıcı'nın varlığına, ruhun varlığıyla istidlal edilir ki, bu da hidâyettir. İşte burada Cenâb-ı Hak, önceki âyette *"halk etmek"* delilinden -ki bu, O'nun, *"De ki: "İlkin yaratıp da sonra onu iâde edecek olan kimdir?"* (Yûnus, 34) âyetidir,- bahsedince bunun peşinden hidâyet delilini getirmiştir.

Bil ki, bedeni yaratmanın maksadı, ruh için, hidâyetin tahakkuk etmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah sizi analarınızın karınlarından, kendiniz hiçbir şey bilmiyorken çıkardı. Size, şükredesiniz diye kulaklar, gözler, gönüller verdi. Ta ki şükredesiniz"* (Nahl, 78) buyurmuştur. Bu, Allahu Teâlâ'nın,

bedeni, bilgileri ve ilimleri kazanabilmesi için bir vasıta olarak yarattığına ve ona duyu organları verdiğine delâlet etme bakımından, adeta sarih bir ifâde gibidir. Hem bedenî haller, neticesi, bir şeyi yemeden ve dokunulacak şeylerden zevk almaya varan değersiz şeylerdir. Ama, ruhanî haller ve ilâhî bilgilere gelince, bunlar, olmaktan ve bozulmaktan korunmuş, ebedî ve kesintisiz bâki olan mükemmelliklerdir. Böylece biz, yaratmanın, hidâyete tâbi olduğunu ve en yüce maksadın hidâyetin tahakkuk etmesi olduğunu anlamış olduk.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki, akıllar daima değişkendir. Hakka ulaşmaksa, zordur. Fikirler, karmakarışıktır ve pek az kimse hariç, hiç kimse yanılmaktan ve hataya düşmekten kurtulamamıştır. Binâenaleyh, hidâyetin ve hakka ulaşmanın, ancak Allah (c.c)'ın yardımı, hidâyeti ve irşâdı ile olması, tahakkuk etmesi gerekir. İşte bu işin zorluğundan dolayı, **Hz. Musa** (a.s), kadîm olan kelâmı dinledikten sonra, *"Rabbim, benim göğsüme genişlik ver"* (Tâhâ, 25) demiştir. Herkes, hidâyeti ister, dalâletten ise kaçınır. Ama ne var ki, ekseri insan, dalâlete düşmüştür. Bütün bunlar, hidâyetin, ilmin ve marifetin, ancak Allah'tan olduğuna delâlet eder.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki, hidâyet ya hakka davet demektir, yahut de o bilgiyi elde etmek demektir. Her iki duruma göre de biz, hidâyetin, beşerî derecelerin en kıymetlisi olup, gerçek mutlulukların en yücesi ve bunun, Allah'tan olduğuna işaret etmiştik. Putlara gelince, bunlar, hakka davet etmede, doğruya ulaştırmaya da hiçbir tesiri bulunmayan cansız nesnelerdir. Böylece, dünya ve âhiretteki bütün hayırlara ulaştıranın ruh ve bedendeki mükemmelliklerin tamamına irşâd edenin Allah olduğu; putların ise, bu hususta hiçbir tesiri ve etkisi olmadığı sabit olmuş olur. Bu böyle olunca, putlara ibâdetle meşgul olmak, katıksız bir cehâlet ve sırf akılsızlık olur, işte, bu istidlâl hususunda söylenebilecek söz budur.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc, şöyle demiştir: "Arapçada, aynı manada olmak üzere, هَدَيْتُ إِلَى الْحَقِّ - هَدَيْتُ لِلْحَقِّ "Hakka ilettim" denilir, Allahu Teâlâ, bu iki kullanılışı da, قُلِ اللهُ يَهْدِى لِلْحَقِّ اَفَمَنْ يَهْدِى اِلَى الْحَقِّ *"De ki: "Hakka hidâyet edecek ve ona iletecek Allah'tır (...)"* âyetinde göstermiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın اَمَّنْ لَا يَهِدِّى *"yoksa, kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?"* âyeti, altı şekilde okunmuştur:

1) **İbn Kesir, İbn Âmir** ve **Nâfi**'nin ravisi **Vers,** yâ'nın ve he'nin fethası ve dâl'ın da şeddesiyle لَا يَهَدِّى (layeheddî) şeklinde okumuşlardır ki, bu **Ebû Ubeyde** ve **Ebu Hâtim**'in tercih ettiği kıraattir. Buna göre bu kelimenin aslı يَهْتَدِى (yehtedî) şeklinde olup, tâ dal'a çevrilmiş, dâl dâl'a idğâm edilmiş, idğâm edilen tâ'nın fethası, he'ye verilmiştir.

2) **Nâfi,** he'nin sükunu, dâl'ın şeddesiyle "لَا يَهْدِّى" şeklinde okumuştur ki, bu okuyuşa göre tâ dâl'a çevrilmiş, dâl dâl'a idğâm edilmiş ve he de, olduğu üzere, sakin olarak bırakılmıştır. Böylece **Nâfi**'nin kıraatine göre, kıraat imamlarının tıpkı "يَخْصِّمُونَ" (Yasin, 49) kelimesinde iki sâkini aynı anda cem etmeleri gibi, iki sâkinin arası cem edilmiş olur. **Ali İbn İsa,** bunun **Nâfi**'e nisbet edilen bir hata olduğunu söylemiştir.

3) **Ebû Âmir,** işbâsız, he'nin fethasına işâretle okur ki, bu, şeddesiz okumayı tercih ederek, kendi asıl görüşü üzere fetha ile cezm arasında "ihtilâs" ile okumadır. **Ali İbn İsa, Nâfi**'nin doğru okuyuş şekli budur, demiştir.

4) **Âsım,** yâ'nın fethası, he'nin kesresi ve dâl'ın şeddesiyle "لَا يَهِدِّى" şeklinde okumuştur. O, iki sâkinin bir arada bulunmasından kaçınmak için böyle okumuştur. Bu okuyuşa göre, he'nin sükûnu kesre olarak harekelenmiştir.

5) **Hammâd** ve **Yahyâ b. İbn Adem** de, **Âsım**'ın ravisi **Ebu Bekr**'den alarak, yâ'nın ve he'nin kesresiyle يِهِدِّى (yihiddî) şeklinde okumuşlardır ki, buna göre, kesre kesreye tâbi kılınmışlardır. Bunun "نَسْتَعِينُ وَنَعْبُدُ" ifâdelerini, "نَسْتَعِينُ وَنَعْبُدُ" şeklinde okuyanların lehçesi olduğu ileri sürülmüştür.

6) **Hamza** ve **Kisâî,** he'nin sükunu ve şeddesiz dal ile, "يَهْتَدِى" manasında olmak üzere "يَهْدِى" şeklinde okumuşlardır. Araplar, "يَهْتَدِى" manasında "يَهْدِى" derler. Nitekim, Arapçada, "اِهْتَدٰى" manasında, "هَدَيْتُهُ فَهَدٰى" denilir. Yani, هَدَيْتُهُ فَاِهْتَدٰى "Ona yol gösterdim, o da hidâyete erdi" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetle ilgili şöyle bir müşkil bulunmaktadır: Bu âyetteki "şürekâ"dan maksat, putlardır. Halbuki onlar, hidâyeti kabul edemeyen cansız varlıklardır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, اَمَّنْ لَا يَهِدِّى اِلَّا اَنْ يُهْدٰى *"yoksa, hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?"* ifâdesi, bunlar hakkında nasıl uygun düşer?

Buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ (Yûnus, 34) âyetindeki "şürekâ" ile putların; قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِى (Yûnus, 35)

âyetindeki "şürekâ" lafzı ile de, küfrün ve dalâletin önderleriyle, küfre ve dalâlete davet edenlerin kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ı bırakıp bilginlerini, rahiplerini (...) tanrılar edindiler..."* (Tevbe, 31) âyetidir. Bununla, Hak Subhanehû ve Teâlâ'nın, aklî ve naklî deliller ortaya koymak suretiyle, insanları hak dine iletmiş olmasıdır. Ama, o davetçiler ve küfrün önderlerine gelince onlar, Allah'ın kendilerini hakka ilettiği kimseler hariç, hiç kimseyi hidâyete erdiremezler. O halde, Allah'ın dinine tutunmak, o cahillerin sözünü kabul etmekten daha uygun olur.

2) Müşrikler, o cansız varlıkları ilâh edinince, pek yerinde olarak, o cansız varlıklar hakkında, tıpkı bilen, akleden kimselere yapılan hitap gibi hitapta bulunulmuştur. Baksana, Cenâb-ı Hak, onlar birer cansız varlıklar oldukları halde, *"Allah'ı bırakıp taptığınız putlar da sizin gibi kullardır.."* (A'râf, 194) ve *"Eğer onlara, dua ederseniz, duanızı işitmezler"* (Fâtır, 14) buyurmuştur. Böylece, putlar hakkında da tıpkı, aklı olan kimseler hakkında kullanılan tabirleri kullanmıştır. İşte burada da, her ne kadar durum aslında öyle olmasa dahi, Allah o putları, akleden, anlayabilen kimselerin sıfatlarıyla nitelemiştir.

3) Biz, bu kelamda, takdir yaparız. "Buna göre, "O putlar, hidâyet edebilecek durumda olsaydı bile, onlar ancak, onları başkaları hidâyete erdirdikten sonra, kendileri dışındakileri hidâyete erdirebilirler" demektir. Binâenaleyh biz, âyet-i kerimeyi, böylesi takdirî bir manaya hamledersek, bu soru zâil olmuş olur.

4) Hayat ve aklın olabilmesi için, bize göre bünye (beden) şart değildir. O halde o putlar, birer taş ve birer kütük olmaları halinde de, hayâtı ve aklı kabule müsaittirler. Böyle olması halinde Allahu Teâlâ'nın onları, düşünebilen birer canlı kılması, sonra da onların, başkalarını hidâyetle meşgul olmaları düşünülebilir.

5) **Hüdâ** (hidâyete iletmek) kelimesi, nakil ve hareket etmek, demektir. Nitekim, kadın kocası tarafına geçtiğinde, هُدِيَتِ الْمَرْأَةُ إِلَى زَوْجِهَا هُدًى "Kadın, kocasına götürüldü" denilir. Harem-i Şerif'e gönderilen davarlara (deve-sığır-koyun) da **"hedy"** denilir. Hediyye de, birisinden bir başkasına geçtiği için, bu adı almıştır. Ve yine, zayıflığından ve yalpalamasından dolayı, iki kimse arasında onlara yaslanarak yürüyen kimse hakkında da "جَاءَ فُلَانٌ يُهَادَى بَيْنَ اثْنَيْنِ" denilir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın " اَمَّنْ لَا يَهِدِّى اِلَّا اَنْ يُهْدٰى" ifâdesinin manasının, "O, bir yere iletilip götürülmediği müddetçe, herhangi bir yere gidemez..." şeklinde olması muhtemeldir. Böyle olması halinde bununla o putların, cansız olduklarına, hayat ve kudretten yoksun olduklarına işârette bulunulmuş olur. Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirlere bu açık delili izah edince, akıl sahiplerini, onların bu bozuk yollarından ve batıl sözlerinden hayrette bulunmaya davet ederek, فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ *"Nasıl (böyle) hükmediyorsunuz?"* buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلَّا ظَنًّا *"Onların çoğu, (kuru bir) zandan başka bir şeye tâbi olmazlar"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki mana verilebilir:

a) "Onların ekserisi, Allah'ı kabul edip, O'nu inkâr etmeleri hususunda, ancak bir zanna tâbi olurlar. Çünkü bu, onlara göre bir aklî delile dayanmayan, tam aksine atalarından duydukları bir sözdür" demektir."

b) "Onların ekserisi, "Putlar, ilâhtırlar ve onlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" şeklindeki sözleri hususunda, sadece zanna tâbi olurlar" demektir. Birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü ikinci görüşe göre âyetteki "ekser" kelimesini, "hepsi" manasına almamız gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِى مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا *"Hakikatte zan ise, gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez"* buyurmuştur. Bununla ilgili olarak şu iki mesele bulunur:

***BİRİNCİ MESELE:* Bu Âyeti Kıyasın Aleyhine Delil Sayanlar**

Kıyası kabul etmeyenler bu âyete tutunarak, "kıyas ile amel etmek, zan ile amel etmektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hakikatte zan ise, gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez"* ifâdesinden dolayı kıyasın caiz olmaması gerekir" demişlerdir.

Kıyası kabul edenler de, buna cevap vererek şöyle demişlerdir: "Kıyasla amel etmenin vâcip olduğuna delâlet eden delil kat'î değildir. Öyleyse, kıyasla amel etmenin vâcib olduğu, malûm olmuş olur. O halde kıyasla amel etmek zanna değil, kesin bilgiye dayanmış olur."

İstidlâlde bulunanlar ise, buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Şâyet, kıyastan elde edilen hükmün, Allah'ın bir hükmü olduğu bilinmiş olsaydı, o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir"* (Maide, 44) âyetinden dolayı, kıyasla amel

etmemek bir küfür olmuş olurdu. Durum böyle olmadığına göre, kıyasla amel etmek bâtıl olmuş olur." Kıyası kabul etmeyenler, bu delilden şu delile geçmişlerdir: "Kıyastan elde edilen hükmün, Allah'ın hükmü olduğu ya kesin olarak, yahut zannî olarak bilinir. Yahut da bu, ne zannî ne de kat'î olarak bilinemez. Birincisi, yanlıştır; aksi halde, onunla hükmetmeyen, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir.."* (Maide, 44) âyetinden dolayı kâfir olur. Halbuki ittifakla, bu böyle değildir. İkincisi de bâtıldır, zirâ Cenâb-ı Hakk'ın *"Hakikatte zan ise, gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez"* buyruğundan dolayı, zan ile amel etmek caiz değildir. Üçüncüsü de bâtıldır, zira bu hüküm ne kesin, ne de zannî olmayınca, bu sırf hevâdan kaynaklanan bir şey olmuş olur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra, arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki, namazı bıraktılar, şehvetlerine ve hevalarına uydular"* (Meryem, 59) âyetinden dolayı batıl olmuş olur."

Kıyası kabul edenler ise, buna şöyle cevap vermişlerdir: Bu delilin neticesi umûm ifâdelere tutunmaya dayanır. Umûm ifadelere tutunmak da, sadece zan ifâde eder, Binâenaleyh, umûm ifadeler, zanna tutunmaktan men etmeye delâlet edince, umûm ifadelerin, kendilerine tutunmaktan men etmeye delâlet etmiş olmaları gerekir. Varlığı, yokluğuna götüren şey ise, alınamaz, terk edilir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, itikadı meseleler hususunda, inancı zannî olup da kat'î ve kesin olmayan herkesin mü'min olamayacağına delâlet eder.

Buna göre şâyet, "Ehl-i sünnetin, "İnşaallah Allah dilerse, mü'minim" şeklindeki sözleri, kat'îliğe mani bir sözdür. Binâenaleyh, onların kâfir olmaları gerekir" denilirse, biz deriz ki:

Bu, şu bakımlardan zayıftır:

a) **Şafiî** (r.h)'nin mezhebine göre iman, itikat, ikrâr ve amel toplamından ibârettir. Şek, bu amellerin Allah'ın emrine uygun olup olmadığı hususundadır. Binâenaleyh, mahiyetin cüzlerinin biri hakkındaki şek, o mahiyetin tamamında şek ve şüphe edilmesini gerektirmez.

b) **Şafiî**'nin, "Eğer Allah dilerse" sözünden maksadı, ölürken imanın bekâsıdır.

c) Bundan maksat, nefsi kırmak ve tevazû göstermektir. Allah en iyisini bilendir.

وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٧﴾ اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَاْتِهِمْ تَاْوِيلُهُ كَذٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظّٰالِمِينَ ﴿٣٩﴾

"Bu Kur'ân Allah'tan başkasının uydurması değildir. O ancak kendinden evvelki kitapları tasdik ve kitâbı tafsîl etmektedir. Onda şüphe edilecek hiçbir şey yoktur. Âlemlerin Rabbindendir o.. Yoksa "onu, kendiliğinden uydurdu" mu, diyorlar? De ki: "Öyleyse, eğer doğru söylüyor iseniz, siz de onun benzeri bir sûre getirin. Allah'tan başka gücünüzün yettiği kim varsa onları da çağırın!" Hayır onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz tefsirine vâkıf olamadıkları şeyi yalanladılar. Onlardan evvelkiler de böyle tekzip etmişlerdi. İşte bak, o zâlimlerin sonu nice olmuştur" (Yûnus, 37-39).

Bu kısımla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Bu Kısmın Daha Önceki Âyetlerle Münasebeti**

Bil ki biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona Rabbinden bir mu'cize indirilse ya!" derler"* (Yûnus, 20) âyetinin tefsirine başlarken, müşriklerin, Kur'ân'ın bir mu'cize olmadığına, Hz. Muhammed'in, o Kur'ân'ı kendiliğinden uydurarak ortaya koyduğuna inandıkları için bunu söylediklerini belirtmiştik. Allahu Teâlâ, işte bu söze pek çok cevaplar vererek, bu cevap ve izahlar, anlattığımız ve izah ettiğimiz sıraya göre, buraya kadar da devam etmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu makamda, Hz. Muhammed'in bu Kur'ân'ı getirmesinin, Allah'a bir iftira tarzında olmadığını, onun, kendisi katından, Peygamberi'ne inen bir vahiy olduğunu beyân buyurarak bu sözünün doğruluğuna اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ *"Yoksa onu, kendiliğinden uydurdu mu, diyorlar? De ki: "Öyleyse siz de onun benzeri bir sûre yapın bakalım!"* âyetiyle hüccet getirmiştir. Bu, o Kur'ân'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e Allah katından nazil olan bir mu'cize olduğuna, onun, iftira ve uydurulmuş

olmaktan berî olduğuna delâlet eder. İşte, bu âyetler arasındaki münasebet hususunda beyan edilen gerçek tertip budur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ اَنْ يُفْتَرٰى *"Bu Kur'ân, Allah'tan başkasının uydurması değildir"* buyruğu hususunda, şu iki izah yapılabilir:

a) "اَنْ يُفْتَرٰى" kelimesi mastar hükmündedir. Buna göre mana, "Bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından uydurma değildir" şeklinde olur. Bu tıpkı senin, "Bu söz, ancak yalandır!" demen gibi olur.

b) "اَنْ يُفْتَرٰى" kelimesinin başındaki "en" edatı burada, "lâm" manasını ifâde edebilir. Buna göre âyetin takdiri, وَمَا كَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِيُفْتَرٰى مِنْ دُونِ اللّٰهِ "Bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından uydurulmak için değildir, böyle bir şey yakışık almaz" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً *"Mü'minlerin hepsinin (topyekun) savaşa çıkmaları münasip değildir.."* (Tevbe, 122) ve ...مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ *"Allah mü'minleri, sizin üzerinde bulunduğunuz (şu halde) bırakacak değildir... Allah size gaybı da bildirecek değildir"* (Â-li, İmrân, 179) âyetleri gibidir. Yani, "Onların böyle yapması yakışık almadığı gibi, uydurulmuş olmak da Kur'ân'a yakışmaz" demektir. Bu da "Kur'an'ın sıfatı, Allah adına uydurulması mümkün olan bir şeyin sıfatına benzemez. Zira uydurulan şey, beşerin yapabileceği bir şeydir. Halbuki Kur'ân, beşerin kadir olamayacağı bir mu'cizedir" anlamındadır. "İftirâ" Arapların, bir kimse deriyi kesmeye kadir olduğunda söylemiş oldukları فَرَيْتُ الْاَدِيمَ "Deriyi kestim..." tabirinden "iftial" vezninde bir mastardır. Daha sonra, bu kelime, yalan hakkında kullanılır olmuştur. Bu, Arapların, اِخْتَلَقَ فُلَانٌ هٰذَا الْحَدِيثَ "Falanca, şu sözü uydurdu" ifâdesini, yalan söylemek hakkında kullanmaları gibidir. Buna göre bu sözün neticesi, "Bu Kur'ân'a Allah (c.c)'tan başkası kadir olamaz..." şeklinde olur. Daha sonra Cenab-ı Hak, bu davasına dair şu hüccetleri zikretmiştir:

Kur'ân'ın Daha Önceki Kitapları Tasdiki

Birinci hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ *"O, ancak kendinden evvelki kitapları tasdik etmektedir"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Bu delil birkaç yönden izah edilebilir:

a) Hz. Muhammed (s.a.s), öğrenim için herhangi bir bölgeye seferde bulunmamış olan bir ümmî idi. Mekke ise, ulema yatağı değildi. Orada, ilmî kitaplarla ilgili hiçbir şey yok idi. Buna rağmen, Hz. Muhammed (s.a.s), bu

Kur'ân'ı getirdi ve bu Kur'ân, evvelki kavimlerin kıssalarını da ihtiva ediyordu. Öte yandan müşrikler ise, Hz. Muhammed'e son derece düşman idiler. Binâenaleyh, Kur'ân'ın ihtiva ettiği bu kıssalar, şâyet **Tevrat** ve **İncil**'dekilere muvafakat etmeseydi, onlar bunu tenkit eder, tenkitlerinde son derece aşırı giderler ve: "Sen bu kıssaları aslına uygun olmaksızın bildiriyorsun.." derlerdi. Binâenaleyh, onların onu tenkide ve onun durumunu kınamaya son derece haris olmalarına rağmen, onlardan hiç kimse böyle bir şey söylemeyince, biz, Hz. Peygamber'in **Tevrât** ve **İncil**'i mütalâa etmediği, onları öğrenmek için hiç kimseye talebelik yapmamış olduğu halde, o kıssaları **Tevrât** ve **İncil**'dekilere uygun olarak bildirmiş olduğunu anlamış oluruz. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bütün bunları, Allah'tan almış olduğu vahiy ile haber verdiğine delâlet eder.

b) Allah tarafından indirilen kitaplar O'nun, Bakara Sûresi'ndeki "اَوْفُوا بِعَهْدِى اُوفِ بِعَهْدِكُمْ" (Bakara, 40) âyetinin tefsirinde de tafsilatlı bir biçimde ele aldığımız gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceğine delâlet etmişlerdir. Durum böyle olunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in gelmesi, o kitaplarda bulunan Hz. Muhammed'in geleceğine dair müjdeyi tasdik etmiş olur. Böylece bu, kendisinden öncekileri tasdik etmeden ibaret olmuş olur.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'an'da, gelecekle ilgili pek çok şeyden bahsetmiştir. Ve bu şeyler de, o haberlere uygun olarak tahakkuk etmişlerdir. Bunlar, meselâ Cenâb-ı-Hakk'ın *"Elif, lâm, mîm. Rumlar mağlub oldu..."* (Rum, 1-2). *"Andolsun ki Allah, Resûlü'nün gördüğü rüyanın gerçek olduğunu tasdik etmiştir"* (Fetih, 27) ve *"Allah, içinizden iman edip de güzel amel işleyenlere yemin ile va'detti ki, (...) onları da yeryüzünde muhakkak (müşriklerin) yerine geçirecek..."* (Nur, 55) âyetlerinde bahsedilen hususlardır. Bu, gelecekte vukû bulacak gaybî şeylerden haber vermenin, ancak Allah tarafından gelen bir vahiy ile gerçekleştiğine delâlet eder ki, bu da kendisinden öncekileri tasdik etmeden ibaret olmuş olur. Binâenaleyh, ilk iki madde, geçmişten haber verme; üçüncü madde, gelecekten haber verme olup, bunların tamamı, kendisinden öncekileri tasdik etmeden ibaret olmuş olur.

Kur'ân'ın Kitabı Tafsil Etme Vasfının Manası

İkinci hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ *"ve kitabı tafsîl etmedir"* âyetinin ifâde ettiği husustur.

Bil ki, âlimler, Kur'ân'ın hangi yönden mu'cize olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "O, geçmiş ve gelecekteki gaybî haberleri ihtivâ etmiş olması bakımından mu'cizedir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, ancak kendisinden evvelkileri tasdik etmektedir"* tavsifinden kastedilen hususdur" derken, bazıları da, "Kur'ân pek çok ilimleri ihtivâ etmiş olması bakımından mu'cizedir ki, işte Cenâb-ı Hak buna da, *"her şeyin tafsilidir"* (Yusuf, 111) âyetiyle işaret etmiştir.

Bu konudaki sözün özü şudur: İlimler, ya dinî olur, ya da dinî olmaz. Birincisinin, ikincisinden daha kıymetli; daha yüce ve daha şerefli olduğunda şüphe yoktur. Dinî ilimlere gelince bunlar, ya akâid ve dinler ilmi, yahut da, ameller ilmi olur. Akâid ve dinler ilmi, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü bilip tanımaktan ibarettir. Allah'ı bilip tanımak ise, O'nun zâtını, celâl sıfatlarını, ikrâm ve cemâl sıfatlarını, fiillerini, hükümlerini, isimlerini bilip tanımaktan ibarettir. Kur'ân, bütün bu meselelerin delillerini, tafsilatını, hiçbir kitabın kendisiyle boy ölçüşemeyeceği, hatta tasnif edilen hiçbir şeyin kendisine yaklaşamayacağı bir tarzda ihtivâ etmiştir. Ameller ilmine gelince bu, ya zâhiri alâkadar eden mükellefiyetler ilminden ki bu, fıkıh ilmidir ve yine bütün fukahanın da konularını Kur'ân'dan istinbât ettikleri malumdur; yahut da bâtını temizleme, kalbin eğitilmesi ile ilgili ilim olur ki, Kur'ân'da bu ilmin konuları, nerdeyse başkasında bulunamayacak kadar yer almıştır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen af yolunu tut. İyiliği emret, cahillerden yüz çevir..."* (A'râf, 199) ve *"Şüphesiz ki Allah adâleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder. Taşkınlığı, kötülüğü, münkeri, zulüm ve tekebbürü nehyeder"* (Nahl, 90) âyetlerinde bahsedilen hususlar gibidir. Böylece Kur'ân'ın, bütün kıymetli ilimlerin, onların aklî olanının, naklî olanının diğer kitaplarda bulunması mümkün olmayacak bir biçimde açıklamasını ihtivâ ettiği sabit olmuş olur. Böylece de Kur'ân, bir mu'cize olmuş olur ki, işte buna Cenâb-ı Hak, *"ve kitabı tafsil etmektedir..."* ifadesiyle işâret etmiştir.

Kur'ân'da Şüphe Bulunmaması

Cenab-ı Hakk'ın لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Onda şüphe edilecek hiçbir şey yoktur"* âyetine gelince, bunu da şu şekilde izah edebiliriz: Pek çok ilimler ihtiva eden uzun bir kitap, haliyle, bazı tenakuzlar ihtiva eder. Kur'ân'ı Kerim, bundan uzak ve berî olduğu için, onun Allah katından vahiy ile indirilmiş bir kitap olduğunu anlamış oluruz. Bunun bir benzeri de, *"Eğer o,*

Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulunurdu" (Nisa, 82) âyetidir.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyetin başında, Kur'ân'ın Allah adına uydurulmuş bir kelâm olmasının, Kur'ân'ın ne haline, ne de vasfına yakışmayan bir şey olduğunu belirtip, bu hususta da biraz önce bahsettiğimiz iki çeşit delil getirince, söze yine, inkarî manada olan istifhâmla başlayarak, أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ *"Yoksa onu, kendiliğinden uydurdu mu diyorlar?"* buyurmuştur.

Kur'ân'ın Meydan Okuması

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın uydurulmuş olması iddiasının aslı esası olmadığına dair başka bir delil getirerek, قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"De ki: "Öyleyse, eğer doğru söylüyor iseniz, siz de onun benzeri bir sûre yapın!.."* buyurmuştur. Burada birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, niçin Bakara Sûresi'nde "مِنْ مِثْلِهِ" (Bakara, 23); burada da "بِسُورَةٍ مِثْلِهِ" buyurmuştur?

Cevap: Hz. Muhammed (s.a.s), hiç kimsenin talebesi olmayan ve herhangi bir kitap karıştırmayan ümmî bir insandı. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, Bakara Sûresi'nde *"Haydi öyle ise, onun gibi birisi tarafından bir sûre getirin"* (Bakara, 23) buyurmuştur. Yani, "talebe olmamak ve ilimlerle meşgul olmamak bakımından Hz. Muhammed (s.a.s)'e denk bir kimse, bu sûreye denk bir sûre getirsin (getirebilirse...)" demektir. Bu hususta acziyet ortaya çıkınca, Kur'ân-ı Kerim'in de mu'cize olduğu ortaya çıkmış olur ki, bu ifâde, bu sûrenin kendisinin bir mu'cize olduğuna delâlet etmeyip, böylesi bir sûrenin, talebe olmamış ve eğitim görmemiş Hz. Muhammed (s.a s) gibi bir insandan zuhûr etmesinin bir mucize olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hak, daha sonra bu sûrede, benzerinin getirilmesi istenen o sûrenin kendisinin mûcize olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü insanlar ne kadar eğitilseler, mütalâa etseler ve tefekkürde bulunsalar, onların bu sûreye denk düşecek bir tek sûre getirmeleri mümkün değildir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak bu sûrede, *"Öyleyse... onun benzeri bir sûre getirin"* buyurmuştur. Meydan okuma (tahaddî) ve Kur'ân'ın mûcize oluşunu ortaya koyma hususunda, bunun hayranlık verici bir sıra ve tertip olduğunda şüphe yoktur.

Tahaddiye Konu Teşkil Eden Sûrenin Nasıl Bir Sûre Olduğu

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, *"Öyleyse onun benzeri bir sûre yapın..."* buyruğu, büyük-küçük Kur'ân'ın bütün sûrelerini mi içine alır, yoksa sadece büyük sûrelerle mi ilgilidir?

Cevap: Bu âyet, Yûnus Sûresi'nde yer almaktadır ve Yûnus Sûresi Mekkî'dir. O halde kastedilen, bu Yûnus Sûresi gibi bir sûrenin getirilmesidir. Çünkü kendisine işaret edilebilecek en yakın sûre budur.

Tahaddî Konusunda Mu'tezile'yi Ret

Üçüncü soru: Mu'tezile bu âyeti Kur'ân'ın mahlûk olduğuna delil getirerek şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Araplara Kur'an ile meydan okumuştur. Meydan okumak (tahaddî), onlardan bu Kur'ân gibisini getirmelerini söylemelerini istemek demektir. Binâenaleyh onlar bundan aciz oldukları zaman Kur'ân'ın, kendisinin doğruluğunu göstermek için, Allah tarafından indirilmiş bir hüccet olduğu ortaya çıkmış olur. Bu ise ancak, onun gibisinin getirilmesinin, bir nebze de olsa yapılabilmesi mümkün olduğu takdirde yerinde bir teklif olur. Binâenaleyh eğer Kur'ân-ı Kerim kadîm olmuş olsaydı, o zaman kadîm olan gibisini getirmek / yapmak, aslında imkânsız olurdu. Bundan dolayı da Kur'ân ile meydan okumanın doğru olmaması gerekirdi."

Cevap: Kur'ân, hem Allah'ın zâtı ile kâim, kadim (kelâm) sıfatına, hem de bizim (okurken) telaffuz ettiğimiz şu harflere ve seslere verilen müşterek bir isimdir. Dolayısıyla bu harf ve seslerden meydana gelen o kelimelerin muhdes ve mahluk olduğunda bir münakaşa yoktur. O halde, Kur'ân ile meydan okuma, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ile kâim olan kadim (kelâm) sıfatı hususunda değil, bu harfler ve seslerden meydana gelen kelimeler hususunda yapılmaktadır.

Allahu Teâlâ'nın وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Eğer doğru söylüyorsanız. Allah'tan başka gücünüzün yettiği kim varsa, onları da çağırın"* ifâdesinden maksat, yapabilecekler ise, bu karşı koyuşu (meydan okumaya cevap verişi) nasıl yapabileceklerini onlara öğretmektir. Bunu şöyle izah edebiliriz: Bir topluluk, yardımlaşıp birbirlerine destek olduklarında, onların bu birçok aklı, tek bir akıl gibi olur. Binâenaleyh bütün bu akıllar tek bir şeye yöneldiğinde, bunların toplamı, her birinin ayrı ayrı yapamayacağı şeyleri yapmaya kâdir olur. Dolayısıyla Allahu Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Farzedin ki sizin bir veya iki aklınızın, Kur'ân'a muâraza

etmeye gücü yetmez. O halde, bir araya geliniz ve birbirinize bu muâraza hususunda yardımcı olun. Siz, birlikte hareket ettiğinizde de, tek başınıza olduğunuzda da böylesi bir muârazadan âciz olduğunuzu anladığınıza göre, bunun yani Kur'ân'a muâraza etmenin imkânsız oluşunun, ancak insan gücünün buna yetmediğinden dolayı olduğu ortaya çıkar. Böylece de, bu Kur'ân'ın bir insan işi değil, Allah'ın işi olduğu ortaya çıkmış olur.

Kur'ân'ın Tahaddisi Altı Merhalede Olmuştur

Bil ki anlattığımız şeylerle, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Kur'ân ile meydan okuyuşunun altı merhalede olduğu anlaşılıyor. Bunlardan:

Birincisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlara, Kur'ân'ın bütününün benzerini getirme hususunda meydan okumasıdır. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"De ki: "Andolsun insanlar ve cinler şu Kur'an'ın benzerini getirmek için bir araya toplansa, yekdiğerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini yapamazlar"* (İsrâ, 88) âyetinde ifâde edildiği gibidir.

İkincisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara, bu sûrenin benzerini getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"De ki: "O halde haydi siz de onun gibi on sûre getirin, velev düzme ve uydurma olsun"* (Hûd, 13) buyurmuştur.

Üçüncüsü, o kâfirlere tek bir sûrenin benzerini getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Öyle ise onun benzeri bir sûre getirin"* (Bakara, 23) buyurmuştur.

Dördüncüsü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara, Kur'ân'ın benzeri bir söz getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Öyleyse onlar, onun gibi bir söz getirsinler"* (Tûr, 34) buyurmuştur.

Beşincisi, bütün bu dört merhalede, onlardan talebe olmama ve herhangi bir öğrenim görmeme bakımından Hz. Muhammed (s.a.s)'e denk birisinin, bu muârazayı yapmasının (Kur'ân'ın benzerini getirmesi) istenmesidir. Yûnus Sûresi'nde (bu âyette), ister bir öğrenim görmüş, ister görmemiş olsun, onlardan herhangi birisinin, benzer tek bir sûre getirerek, meydan okumaya karşılık vermesi istenmiştir.

Altıncısı: Geçen bütün merhalelerde, Hz. Peygamber (s.a.s) insanlardan her birine; bu altıncı merhalede ise insanların topuna birden meydan okumuş ve buna karşılık verebilmeleri için, birbirlerine destek olma fırsatı da vermiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer doğru söylüyorsanız, Allah'tan başka gücünüzün yettiği kim varsa onları da çağırın"* buyurmuştur. Bu âyette

ifâde edilen, meydan okuma merhalelerinin en sonuncusudur. İşte bütün bunlar, Allahu Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerîm'in mu'cize olduğunu ispat hususunda getirdiği delillerin tamamıdır.

Kur'ân'ın Başlıca Özellikleri

Daha sonra Allahu Teâlâ, onların, hangi sebepten ötürü Kur'ân'ı tekzip ettiklerini de belirterek, بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ *"Hayır. Onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz tefsirine vakıf olamadıkları şeyi yalanladılar"* buyurmuştur. Bil ki bu âyet, bazı manalara gelebilir:

Kıssaların Belli Başlı Gayeleri

Birinci izah: Onlar, her ne zaman bir kıssa duyup dinleseler, "Bu kitapta, sadece evvelki milletlerin efsâneleri ve masalları var" dediler ve bu kıssalardan maksadın, bizzat anlatılmaları değil, anlatılmalarının ötesinde diğer bazı şeyler olduğunu kestiremediler.

Bu diğer şeylerden **birincisi,** Cenâb-ı Hakk'ın, âlemde tasarruf edebildiğinin ve âlemdeki azizleri (üstün olanları) zillete, zelil olanları da izzete geçirebildiğinin ortaya konulmasıdır ki, bu, mükemmel bir kudretin varlığına delâlet eder.

İkincisi, bu kıssaların, insanın, dünyanın ebedî olmadığını, hareket halindeki her şeyin, sonunda sükûna ereceğini, var olan her şeyin sonunda fâni olacağını, onlar sâyesinde anlaşıldığı için, ibret almaya vesile olmalarıdır. Böylece insan, kalbini dünya sevgisinden uzaklaştırır ve ahireti isteme hususundaki arzusunu kuvvetlendirir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Andolsun, onların kıssalarını açıklamada sâlim akıl sahipleri için birer ibret vardır"* (Yûsuf, 111) buyurmuştur.

Üçüncüsü de şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) geçmiş milletlerin kıssalarını, hiçbir öğretim görmeksizin, tahrif etmeden ve değiştirmeden (yani dosdoğru olarak) anlatınca bu, Kur'ân'ın Allah katından bir vahiy olduğuna bir delil olmuş olur. Nitekim Hak Teâlâ, Şuarâ Sûresi'nde kıssaları anlattıktan sonra, *"O (Kur'ân) muhakkak ve muhakkak âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Onu Rûhu'l-Emin, inzâr edicilerden olasın diye, senin kalbine manası açık Arapça bir dil ile indirmiştir"* (Şuarâ, 192-194) buyurmuştur.

İkinci izah: Müşrikler, bazı sûrelerin evvelindeki hurûf-u mukattaa'yı dinleyip, onlardan hiçbir şey anlamayınca, Kur'ân hakkında kötü zanna

düştüler. İşte Allahu Teâlâ onların bu zannını, *"Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım âyetler muhkemdir ki, bunlar kitabın anası (temeli)dir. Diğer bir kısmı da müteşâbihtirler..."* (Âl-i İmrân, 7) buyurarak cevaplamıştır.

Üçüncü izah: O kâfirler, Kur'ân'ın parça parça (inip) ortaya çıktığını gördüler. Bu, onların kötü tenkitlerine sebep oldu. Onlar, "Ona, Kur'ân toptan indirilmeli değil miydi?" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Allah, onların bu düşüncelerini, *"Biz, onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (yaptık, kısım kısım indirdik)"* (Furkan, 32) diyerek cevaplandırmıştır. Biz, bu cevabı Furkân Sûresi'nde tafsilatlı olarak izah ettik.

Dördüncü izah: Kur'ân, haşr ve neşrin olacağını gösteren delillerle doludur. Müşrikler, hisler âlemine (madde âlemine) alışmışlardı. Bundan dolayı, ölümden sonraki hayatın olabileceğini çok uzak görüyorlardı ve bu onların kalplerinde bir türlü yer etmiyordu. Bundan dolayı Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bütün bunları bir yalan ve uydurma olarak söylediğini sanıyorlardı. Bunun için Allahu Teâlâ, âhiret inancının doğruluğunu, birçok kesin delil ile ortaya koymuştur.

Beşinci izah: Kur'ân-ı Kerîm, namaz, zekât ve diğer ibadetlerle ilgili emirlerle dopdoludur. Müşrikler ise: "Âlemlerin ilahının, ne bize, ne de bizim taatlerimize ihtiyacı yoktur ve Allahu Teâlâ, faydasız bir şeyi emretmekten son derece yüce ve münezzehtir" diyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, onların bu düşüncelerini, *"Sizi boş yere yarattığımızı, bize dönüş yapmayacağınızı mı sandınız?"* (Mü'minûn, 115) ve *"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz de yine kendinize kötülük etmiş olursunuz"* (İsra, 7) âyetleriyle cevaplamıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki: Kâfirlerin şüpheleri pek çoktur. Çünkü onlar, Kur'ân'ın, hakikatini anlayamadıkları ve hikmetini bilemedikleri bazı şeyleri ihtiva ettiğini görünce, Kur'ân'ı yalanlayıvermişlerdi. Velhasıl müşrikler, ulûhiyyetin sırlarını bilemiyor, bütün her şeyi hisler âleminde (maddî alemde) alışmış oldukları şeylere kıyas ediyor ve onların hikmetleri ile çeşitli izahlarını araştırmıyorlardı. İşte bundan dolayı da tekzibe ve cehâlete düşmüşlerdi. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"Onlar ilmini kavrayamadıkları şeyi yalan saydılar"* buyruğu, onların bu şeyleri bilip anlayamadıklarına; *"ve henüz tefsirine vakıf olmadıkları"* ifadesi de, onların, o sırları araştırıp anlamaya gayret göstermediklerine bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ *"Bak, o zâlimlerin sonu nice olmuştur"* buyurur. Bu, "Onlar, dünyanın peşine düşüp âhireti terk etmişlerdir. Bundan dolayı öldükleri zaman, hem dünyayı hem de âhireti elden kaçırmış olurlar ve böylece de çok büyük bir ziyânın içine düşerler" demektir. Bazı kimseler bundan muradın, peygamberlerini yalanlayan ümmetlerin başına gelen ve bir çeşit dünyevi azap olan, köklerinin kazınması cezası olduğunu söylemişlerdir. Tahkik ehli âlimler ise şöyle demişlerdir. "Âyetteki, *"Henüz tefsirine vakıf olmadıkları şeyler"* ifâdesi, âyetlerin te'vilini (tefsirini-izahını) bilmeyen kimselerin küfre ve bid'ata düştüklerine delâlet eder. Çünkü âyetlerin zâhirlerinde bazen, birbirine zıt gibi şeylerin olduğu sanılabilir. Binâenaleyh insan, bu hususdaki te'vil ve tefsirin ne olduğunu bilemezse, kalbine, bu kitabın "hak" olmadığı düşüncesi gelebilir. Ama âyetlerin izah yönlerini bildiği zaman, Kur'ân'ın o izaha uygun olduğunu anlar. Böylece bu, nûr üstüne bir nûr olur. Allah kimi dilerse onu nûruna iletir."

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ ۚ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾
وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ ۖ أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا
تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

"İçlerinde ona inanan kimseler ve ona inanmayan kimseler vardır. Rabbin, fesatçıları çok iyi bilendir. Eğer onlar seni tekzip ederlerse de ki: "Benim işim bana, sizin işiniz sizedir. Benim yaptığımdan sizler uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım" (Yûnus, 40-41).

Hidâyet Ümidi ile Azabın Ertelenmesi

Bil ki Allahu Teâlâ önceki âyette, *"Bak, o zâlimlerin sonu nice olmuştur"* buyurup, bununla da, onlara dünyada azabı musallat edeceğini kastetmiş olunca, O'nun tarafından (ileride) onların içinden iman edeceklerin çıkacağı malum olduğu için, Allah katında bu kısmın menfaatine uygun olanın, onların köklerini tamamen kazıma değil, onları sağ bırakma olduğuna dikkat çekmek için, *"içlerinde ona inanan kimseler ve ona inanmayan kimseler vardır"* buyurmuştur. Âyetteki "bihî" zamirinin, Kur'ân'ı göstermesi doğruya

en yakın olan görüştür. Çünkü bundan önceki âyette bahsi geçen, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Diğer bir husus da, Kur'ân'a imanın tahakkuk ettiği bilinince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de iman tahakkuk etmiş olur. Âlimler âyetteki bu ifâde hususunda ihtilaf etmişlerdir. Çünkü, "يُؤْمِنُ" (iman eder, inanır) kelimesi, muzari bir fiil olup, hem şimdiki zamanı, hem de gelecek zamanı ihtiva eden bir fiildir. Binâenaleyh bazı âlimler bunu, şimdiki zaman manasında alarak, "Bundan maksat "Onların içinde Kur'ân'a (şu anda) gizlice iman etmekte olanlar vardır. Fakat onlar, zâhiren inkâr eder ve yalanlar görünmektedir. Yine onların içinde, yalanlama hususunda içi (kalbi) de, dışı gibi olanlar vardır" manasınadır" demişlerdir ki bu manaya göre âyetin muhtevasına, şüpheciler ve taklit ehli olanlar da girer. Bazı âlimler de, "Bundan maksat, gelecek zaman manasıdır. Yani, "Onların içinde, Kur'ân'a gelecekte, inkârından dönüp inanacaklar olduğu gibi, bu hakikati göremeyip küfründe devam edecek olanlar da vardır" demektir" demişlerdir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَرَبُّكَ اَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ *"Rabbin fesatçıları çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Bu, "Allah, inkârında ısrar edenleri veya ondan dönenleri ve onların hallerini en iyi bilendir" demektir.

Daha sonra Allahu Teâlâ وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِى عَمَلِى وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ *"Eğer onlar seni tekzip ederlerse, de ki: "Benim işim bana, sizin işiniz sizedir"* buyurmuştur. Buna:

a) "Benim amelim, taatlerim ve imanım bana; sizin ameliniz, şirkiniz sizedir."

b) "Benim amellerimin mükâfatı bana, sizin amellerinizin cezası da sizedir" manaları verilmiştir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra اَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا اَعْمَلُ وَاَنَا بَرِىءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ *"Benim yaptığımdan sizler uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım" (de)!"* buyurmuştur. Denildi ki: "Bu âyet, kovmak ve azarlamak manasınadır." Yine denildi ki: "Bunun manası, onların kalplerinin hakka meyletmesini temin etmektir." **Mukâtil** ve **Kelbî** bu âyetin seyf (kılıç, cihat) âyeti ile[45] mensûh olduğunu söylemişlerdir ki bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü nâsihin, mensûhun hükmünü kaldırması şarttır. Bu âyetin manası ise, onlardan her birinin fiiline ve fiillerinin neticesine mükâfat ve ceza verileceğinin belirtilmesidir. Binâenaleyh bu âyet, savaşmanın haram olmasını gerektirmez. Bu sebeple seyf (kılıç, cihat) âyetleri, bu âyetin ifade ettiği manalardan

45 Müfessirler "فاذا انسلخ الاشهر الحرم فاقتلوا المشركين" (Tevbe, 5) âyetine "Seyf âyeti" derler (Ç).

herhangi bir hükmü kaldırmaz. Dolayısıyla bu âyetin mensûh olduğunu ileri sürmek yanlış olur.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَ اَفَاَنْتَ تَهْدِى الْعُمْىَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـًٔا وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

"Onlardan sana kulak verenler vardır. Fakat sağırlara, üstelik akılları da çalışmazken sen mi duyuracaksın? Onlardan sana bakanlar vardır. Fakat görmeyen körlere sen nasıl doğru yolu göstereceksin? Şüphesiz ki Allah insanlara asla zulmetmez. Fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler" (Yûnus, 42-44).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, bir önceki âyette kâfirleri iki kısma ayırmıştı: Kur'ân'a iman edecek olanlar ve hiç iman etmeyecek olanlar. Yine Hak Teâlâ bu âyette de iman etmeyenleri ikiye ayırmıştır:

a) Peygamber'e son derece buğz ve düşmanlık içinde olup, O'nun dinini kabulden nefret edenler,

b) Böyle olmayanlar. Bu sebeple Cenâb-ı Hak birinci kısmı bu âyette şöylece tavsif buyurur: "Bu sözden hiçbir zaman istifâde edemedikleri için, âdetâ bir sağır gibi senin sözüne kulak verenler vardır." Çünkü insan, bir başkasından fazlasıyla nefret edince, onun gönlü devamlı nefret ettiği kimsenin sözünün kusurlarını aramaya yönelik olur ve onun sözünün güzel taraflarını hiç görmez. Kulaktaki duyma ağırlığı, sesin anlaşılmasına mani olan bir şeydir. İşte tıpkı bunun gibi, ileri derecedeki nefret de, o sözün güzelliklerini anlamaya âdeta manidir. Gözdeki körlük de şekillerin algılanmasına mani olan bir durumdur. İşte aşırı derecedeki buğz da, insanın o buğzettiği kimsenin iyi taraflarını ve Allah'ın ona verdiği iyi şeyleri görmeye mâni olur. Bundan dolayı Hak Teâlâ, kâfirler içerisinde, buğz ve düşmanlık hususunda durumu bu dereceye ulaşmış olan kimselerin bulunduğunu açıklamıştır. Sonra sağır olanı duyar hâle; kör olanı

da görür hâle getirmek nasıl mümkün değil ise, bu derece düşman olanları da, Peygamber'in dostu yapmak ve O'na tâbî kılmak mümkün değildir. Bu âyetin maksadı, tedavi edilemeyecek kadar akıl hastalığına tutulmuş olanların, tedavisinin mümkün olmadığını belirterek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tesellidir. Doktor, hastayı tedavi kabul etmeyecek bir derecede görünce, ondan yüz çevirir ve onun tedavi kabul etmemesinden dolayı hayrete düşmez. İşte tıpkı bunun gibi, senin de o kâfirlerin durumundan hayrete düşmemen gerekir.

***İKİNCİ MESELE:* Görme ile İşitmeden Hangisinin Daha Önemli Olduğu**

İbn Kuteybe, bu âyete dayanarak, duymanın, görmeden daha üstün olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ bu âyette, duymanın olmamasını, aklın gitmesi ile birlikte zikretmiştir. (Yani aklın çalışmamasını, işitmenin olmayışı ile irtibatlandırmıştır.) Fakat basiretin çalışmamasını ise görmenin kaybolması ile birlikte zikretmemiştir. Binâenaleyh işitmenin, görmeden daha efdal olması gerekir." **İbnü'l-Enbârî,** bu delilin geçersiz olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Allah'ın bu âyette, işitme ile birlikte olmadığını söylediği (akletme işi), görme ile birlikte olmadığını söylediği (basiret) şey ile aynıdır. Çünkü Allahu Teâlâ, gözlerin görmesini değil, kalbin görmesini kastetmiştir. Kalbin gördüğü şey yani basireti ise, kalbin aklettiği ve anladığı şeydir." **İbn Kuteybe,** kendi görüşüne Kur'ân'dan başka bir delil de getirerek şöyle der: "Allah, Kur'ân'da ne zaman görmeyi ve duymayı birlikte zikrederse, çoğunlukla duymayı, görmeden önce zikretmiştir ki bu da. duymanın görmeden daha efdal olduğuna delâlet eder."

Bazı kimseler, bu konuda şu delilleri de ileri sürmüşlerdir:

1) Peygamberlerden âma olan olmuştur. Ama peygamberlerden hiçbirinin sağır olması câiz değildir. Çünkü bu, peygamberlik görevini tam yapmaya manidir. Zira peygamber, kendisine soru soranları duyamazsa, onlara cevap veremez, dolayısıyla da Allah'ın şeriatini tebliğden âciz kalmış olur.

2) Duyma kuvveti, duyulacak şeyleri (sesleri) her yönden duyar. Ama görme kuvveti, görülebilecekleri ancak tek bir yönden görür. O yön de gözün önüne gelen cihettir.

3) İnsan, hocasından öğrenerek ilim elde eder. Bu da ancak, duyma kuvveti sâyesinde olabilir. Binâenaleyh insanın ilmî kemâllere ermesi ancak

duyma kuvveti ile elde edilir. Bu, görme kuvvetine dayanmaz. Dolayısıyla duyma görmeden daha efdaldir.

4) Hak Teâlâ, *"Şüphesiz ki bunda kalbi olan yahut, kendisi huzur-u (kalp) içinde olarak kulak veren kimseler için elbette bir öğüt vardır"* (Kâf, 37) buyurmuştur. Âyetteki "kalp" ile, akıl kastedilmiş ve duyma aklın eşi, ikizi kılınmıştır. Bu husus, *"Eğer biz, dinler veya aklımızı kullanır insanlar olsaydık şu cehennemlikler içinde yer almazdık"* âyetiyle de kuvvet bulur. Binâenaleyh o müşrikler, duymayı, cehennem azabından kurtulmanın sebebi olarak zikretmişlerdir.

5) İnsanın, diğer canlılardan ayrıldığı hususiyeti, konuşması ve söz söyleyebilmesidir. İnsan, konuşmadan ve sözden, duyma kuvveti sayesinde istifade eder. Dolayısıyla duymanın alanı, insanın asıl üstünlüğünün gerçekleşmesine vesile olan konuşmanın alanıdır. Görmenin taalluk ettiği alan ise, renklerin ve şekillerin algılanması alanıdır ki bu insan ile diğer hayvanlar arasında müşterek olan bir husustur. Binâenaleyh duymanın görmeden daha üstün olması gerekir.

6) İnsanlar peygamberleri görürler ve sözlerini dinlerler. Ama peygamberlerin peygamberliği, onlarda görülen sıfatlar sebebiyle değil, duyulan sesler sebebiyledir. Duyulan da onların sözleri, Allah'ın kanunlarını tebliğ etmeleri ve ilâhî hükümleri beyân etmeleridir. Binâenaleyh duyulanın, görülenden daha üstün olması gerekir. Dolayısıyla duymanın görmeden üstün olmuş olması gerekir. Duymanın görmeden daha üstün olduğunu söyleyenlerin delillerinin hepsi budur.

Bazı kimseler de görmenin duymadan daha üstün olduğunu söyleyerek şu delilleri getirmişlerdir:

1) İnsanlar meşhur darb-ı meselde "görmeden daha ileri bir açıklama olamaz" demişlerdir. Bu da, idrâk çeşitlerinin (duyuların) en mükemmelinin görme olduğuna delâlet eder.

2) Görme kuvvetinin vasıtası "nûr" (ışık), duyma kuvvetinin vasıtası ise havadır. Nûr, havadan daha kıymetlidir. O halde görme kuvveti, duyma kuvvetinden daha kıymetlidir.

3) Görme organı olan gözün yaratılışındaki ilâhi hikmetin mu'cizeleri, duyma organı olan kulağın yaratılışındaki harikalardan daha çoktur. Çünkü Allahu Teâlâ, akılda bulunan yedi sinirden birini görme aleti kılmış ve gözü yedi tabaka ile üç rutubetli (sıvı) kısımdan teşekkül ettirmiş,

gözün hareketleri için çeşitli şekillerde pek çok kas yaratılmıştır. Kulak ise böyle değildir. Bir şeyin yaratılışına daha fazla itina gösterilmesi, onun başka şeylerden üstünlüğüne delâlet eder.

4) Göz, yedi kat göğün üstünde olanı da görebilir. Kulak ise, kendisinden bir fersah uzaklıkta olanı bile duyamaz. Binâenaleyh görme, daha faziletli ve üstündür. Bu izah ile, karşı görüşte olanların, "Duyma her yönden olur, görme ise tek bir yönden olur" şeklindeki sözleri defedilmiş olur.

5) Peygamberlerden pek çoğu dünyada, Allah'ın kelâmını dinlemişlerdir. Ama âlimler, peygamberlerden birinin Allah'ı dünyada iken görüp görmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hem sonra **Musâ** (a.s), kendi isteği ve talebi olmadığı halde Allah'ın kelâmını dinlemiştir. Ama Allah'tan, kendisini göstermesini isteyince, Cenâb-ı Hak, *"Beni katiyken göremezsin"* (A'râf, 143) buyurmuştur. Bu da, görmenin, duymadan daha efdal olduğuna delâlet eder.

6) **İbnü'l-Enbârî** şöyle demiştir: "Duyma, görmeden nasıl üstün olabilir? Çünkü göz ile yüzün güzelliği, gözün olmaması ile de yüzün çirkinliği ortaya çıkar. İşitmenin olmaması ise, insanda (görülen) bir kusur meydana getirmez. Araplar gözlere, "Kerîmeteyn" (iki kıymetli şey) dedikleri halde, kulaklar için böyle bir şey söylememişlerdir. Cenâb-ı Hak da bir kudsî hadiste,مَنْ اَذْهَبْتُ كَرِيمَتَهُ فَصَبَرَ وَاحْتَسَبَ لَمْ اَرْضَ لَهُ ثَوَابًا دُونَ الْجَنَّةِ *"Ben, kimin gözünü giderir (kör edersem), o da buna sabredip, benden bunun mükâfatını beklerse, onun için cennetin dışında hiçbir mükâfata râzı olmam"*[46] buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz bu âyeti, kulların fiillerini de Allah'ın yarattığına delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyet, o kâfirlerin kalplerinin, iman karşısında, tıpkı sözü dinlemede sağır gibi ve eşyayı görmede de kör gibi olduklarına delâlet etmektedir. Bu, nasıl imkânsız ise, meselemiz olan (kulun kendi fiilini yaratması da) aynı şekilde imkânsızdır." Âlimlerimiz sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Kalpte çok şiddetli bir sevginin veya çok şiddetli bir düşmanlığın meydana gelmesinin, insanın kendi iradesi ile olmayışı da bunu destekler. Çünkü böylesi şiddetli bir düşmanlık meydana gelince, kişi zarurî bir his bulmuş olur. Çünkü kalp, o zaman düşmanının sözünü dinleme ve onun güzel fiillerini görme hususunda âdeta bir kör ve sağır

46 **Müsned**, (3/283).

gibi olmuş olur. Durum böyle olduğuna göre ulaşmak istediğimiz netice elde edilmiş olur. Hem sonra Allahu Teâlâ onlarda imanın olmadığını kesin olarak bildirmiş olduğuna göre, imanın tahakkuk etmesi durumunda O'nun ilminin cehâlete; doğru haberinin de yalana dönüşmesi gerekir ki bu imkânsızdır."

Mu'tezile ise görüşlerinin doğruluğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki Allah insanlara asla zulmetmez, fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler"* buyruğunu delil getirmişler ve şu şekilde istidlâl etmişlerdir: "Bu, Allahu Teâlâ'nın hiç kimseyi kötülükleri ve gayr-ı meşru şeyleri yapmaya mecbur etmediğine, fakat insanların kendi irâde ve istekleri ile bunlara yönelip yaptıklarına delâlet eder." **Vâhidî** buna şu şekilde cevap verir: "Allahu Teâlâ, zulmü kendisinden, mülkünde tasarruf sahibi olduğu için nefyetmiştir. Böyle (kendi mülkünde tasarruf eden) zâlim olmaz. İnsanların fiilleri onların kespleri sebebi ile kullara izafe edildiği için, Allah *"Fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler"* buyurmuştur.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوٓا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَآءِ اللهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾ وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللهُ شَهِيدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾

"Gün gelecek, Allah bütün insanları bir araya toplayacak. O gün, sanki onlar gündüzün bir saatinden başka kalmamışlar zannedecekler. Birbirlerini tanıyacaklardır. Allah ile karşılaşmayı yalanlayıp da doğru yolu tutmamış bulunanlar, muhakkak en büyük zarara uğramıştır. Onlara va'dettiğimizin bir kısmını sana göstersek de, yahut senin rûhunu kabzetsek de nihâyet onların dönüşü ancak bizedir. Yine Allah, kendilerinin ne yapacaklarına şâhittir"
(Yûnus, 45-46).

Bil ki Allahu Teâlâ o kâfirleri, (söylenilenlere) az kulak asmakla ve düşünmemekle vasfedince, bunun peşinden, vaîd ve tehdidini getirerek, "وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım'ın ravisi **Hafs,** yâ ile "yahşuruhüm"; diğer kıraat imamları ise nûn ile "nahşuruhüm" şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın "كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا" ifâdesi, terkîb bakımından hâl cümlesi olup, "sanki onlar, gündüzün bir saatinden başka kalmamış kimselere benzemişlerdir" anlamındadır. "يَتَعَارَفُونَ" kelimesinin ise, "يَحْشُرُهُمْ" ifâdesine taalluk etmesi caiz olduğu gibi, ikinci hal olması da mümkündür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ifâdenin başındaki "كَاَنْ" edatı, "اَنَّ"den hafifletilmiş "اَنْ" olup, kelamın takdiri "كَاَنَّهُمْ لَمْ يَلْبَثُوا" şeklindedir. Binâenaleyh bu, tıpkı "كَاَنْ قَدْ" ifâdesinin başındaki "en" gibi, tahfif edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kalınan Yerin Dünya veya Kabir Olması**

Bu âyete:

a) "Sanki onlar (dünyada), gündüzün bir saatinden başka kalmamışlardır";

b) "Sanki onlar, kabirlerinde, gündüzün bir saatinden başka kalmamışlardır" şeklinde iki mana verilmiştir. Kur'ân, bu iki manaya göre de varid olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yerde kaç yıl kaldınız?" buyurur. "Bir gün, yahut bir günün bir kısmı kadar kaldık" derler"* (Mü'minûn, 112-113) buyurmuştur. **Kâdî,** birinci mananın, şu iki sebepten dolayı daha evlâ olduğunu söylemiştir:

a) Ölümlerinden, haşrolunacakları zamana kadar geçen sürenin ne kadar olduğunu bilememeleri hususunda mü'minlerin durumu, kâfirlerin durumu gibidir. Binâenaleyh bunun, kâfirlere muhsus olan bir manaya hamledilmesi gerekir ki, bu da, kâfirlerin, ömürlerinden istifâde edemeyince, ömürlerini az görmeleri; mü'minlerin de, ömürlerinden istifâde ettikleri için, onu az görmemeleridir.

b) Cenâb-ı Hak, *"Birbirlerini tanıyacaklardır"* buyurmuştur. Zira tanışmak, ölüm haline değil, hayat haline izafe edilebilir.

BEŞİNCİ MESELE: **Ahirette Dünya Hayatını Bir Saat Gibi Görmenin Sebebi**

Âlimler, bu az görmenin sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Onlar ömürlerini dünyayı talep etme ve onun lezzetlerine düşkünlükle zayi edince, ömürlerinden kesinlikle istifâde edememiş olurlar. Binâenaleyh, o ömrün varlığı, âdeta yokluğu gibi olur. İşte bundan dolayı da onlar bunu az görmüşlerdir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Halbuki onun çok yaşatılması, kendisini azaptan uzaklaştırıcı değildir"* (Bakara, 96) âyetidir."

2) **Esamm** şöyle demiştir: "Onlar âhiretin dehşetini görüp müşahede ettikleri için, bu süre onlarca az görülmüştür. İnsanın korkusu büyüyünce zahiri şeyleri unutur."

3) Bu, onların, dünyada kalışları, âhirette ve ebedî azap içinde kalışlarına nispetle az görülmüştür.

4) Haşir meydanında uzun müddet duracakları için, onların dünyada kalışları, onlara az görülmüştür.

5) Bundan maksat şudur: Onlar, tıpkı dünyada tanıştıkları gibi, kabirlerinden çıkarken tanışırlar. Ne var ki o tanışmayı sadece pek az etkileyen ölüm sebebiyle, daha önce tanışmamış gibi olurlar.

Ben de derim ki: Bu konuda sözün özü şudur: Kâfirin azâbı, devamlı ve sırf zarar olup, hakîr kılınma ve zelil olma ile iç içedir. Zararı hissettirip tattırmak, lezzeti tattırmaktan daha kuvvetli ve müessirdir. Bunun delili şudur: Lezzetlerin en güçlüsü, cinsî münasebetten duyulan lezzettir. Fakat Allah korusun, kulunç ve diğer sancıların acısını duymak, cinsî münasebetin lezzetini duymaktan daha müessir ve etkilidir. Hem, dünya lezzetleri, âdiliğine rağmen, katıksız ve saf olmayıp, aksine birçok üzüntü ve kederlerle iç içedir, karışıktır. Ve o lezzetler, çeşitli elem ve âfetler tarafından baskı altına alınmıştır. Öte yandan diğer bir husus da şudur: Dünya lezzetleri, dünyevî hayatın bazı noktalarında tahakkuk eder. Âhiretin elem ve kederleri ise, kesinlikle son bulmayan ebedî ve sermedîdir. Dünyanın bütün ömrü, ebedî olan âhirete nispetle, mevcut âlem gibi milyonlarca âleme nispetle bir zerre, (bir atom) gibidir.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Kâfirin, dünyada aldığı lezzet, ahirette başına gelecek azaplara kıyas edildiğinde, bu, bir zerrenin[47] bütün âleme nispeti gibi olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sanki onlar, gündüzün bir saatinden başka kalmamışlardır"* ifadesi, bahsettiğimiz gibi

47 Matbu nüshada bu kelime "اللذة" şeklindedir. Yazmalara başvurunca "الذرة" olduğunu tespit ettik. Tercüme, metin tashihine göre yapılmıştır (Ç).

şiddetli azâba nispetle, o lezzetlerin azlığına ve önemsiz olduğuna bir işâret olmuş olur.

Kâfirlerin Ahirette Birbirlerini Tanımalarının Çıkardığı Müşkil

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Birbirlerini tanıyacaklardır"* ifâdesine gelince, bu husûsta şu izahlar yapılmıştır:

a) Onlar birbirlerini, tıpkı dünyada tanıdıkları gibi tanırlar.

b) Onlar birbirlerini, işlemiş oldukları küfür ve hata sebebiyle tanırlar. Daha sonra bu tanışma işi, azabı görüp de birbirlerinden uzaklaştıklarında sona erer.

Buna göre şâyet, "Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiçbir hısım, bir hısımı sormayacak"* (Meâric, 10) âyetiyle nasıl birleştirilebilir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Bu âyetten, onların, birbirlerini azarlayıp ve her bir grubun diğer gruba, "Sen beni, şu vakit saptırdın ve falanca kötü fiili bana güzel gösterdin" diyerek, aralarındaki tanışıp konuşmaları kastedilmiştir ki, bu birbirlerini takbîh edip azarlama, birbirlerinden uzaklaşma ve birbirleriyle alâkalarını kesme tanışması olup; bir şefkat, merhamet ve sevgi tanışması değildir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiçbir hısım bir hısmı sormayacak"* (Meâric, 10) buyruğundan kastedilen ise, birbirlerine karşı şefkat ve merhamet dileme tanışmasıdır.

b) Bu iki âyet, iki ayrı duruma hamledilmiştir. Onlar, öldükten sonra dirildiklerinde tanışırlar, sonra bu tanışma sona erer. İşte bundan dolayı da hiçbir dost hiçbir dostun hatırını soramaz.

Cenâb-ı Hakk'ın قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللهِ *"Allah ile karşılaşmayı yalanlayanlar, muhakkak en büyük zarara uğramıştır"* âyetine gelince, buradaki terkip hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) İfâdenin takdiri şöyledir: "Allah onları haşrettiğinde, onlar birbirlerini tanıyıp "meğer Allah'a kavuşmayı yalanlayanlar ne büyük bir hüsrana uğramışlar!" diyecekler" şeklinde olmasıdır.

b) *"Allah ile karşılaşmayı yalanlayanlar muhakkak en büyük zarara uğramıştır"* buyruğunu, Allah'ın söylemiş olmasıdır. Böylece bu, Allah tarafından onların hüsrana uğramalarına dair bir şahâdette bulunmak olmuş olur ki manâ, "Kim âhiretini, dünya mukabilinde satarsa, ziyân etmiş olur.

Zira o kimse daimî, kıymetli ve çok olanı vermiş, yok hükmünde, âdi ve az olanı almıştır" şeklinde olur.

Kâfirin Ticaretinde İsabetsizliği

وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ *"Onlar doğru yolu tutmamışlardır..."* buyruğuna gelince, bundan maksat şudur: "Onlar, bu ticâretin menfaatlerini gözetip elde edemediler. Zira onlar zâhire aldandılar da, hakikatten bihaber oldular. Böylece de onlar, güzel bir cam gördüğünde, onu kıymetli bir mücevher zannederek, elinde bulunan her şeyini verip de onu satın alan ve onu erbabına sunduğunda, gösterdiği gayret ve çabanın neticesini alamayan, böylece emelleri boşa çıkarak, gönül yangını ve kalp azabına duçar olan kimse gibi olurlar. Cenâb-ı Hakk'ın وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ *"Onlara va'dettiğimizin bir kısmını sana göstersek de, yahut senin rûhunu alsak da, nihâyet onların dönüşü ancak bizedir"* âyetine gelince bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nihâyet onların dönüşü ancak bizedir.."* buyruğu "نَتَوَفَّيَنَّكَ" sözünün cevabı olup, وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ *"eğer sana göstersek"* ifadesinin cevabı mahzufdur. Buna göre kelamın takdiri şöyle olur: "Onlara va'dettiğimizin bir kısmını eğer sana gösterirsek, işte o budur. Va'dettiğimiz şeyi sana göstermeden önce, senin rûhunu alırsak, şüphesiz ki sen onu, ahirette göreceksin.."

Bil ki bu, Cenab-ı Hakk'ın, Resûlü'ne, kâfirleri pek çok zillete düşürüp onları rezil ettiğini dünyada gösterdiğine; ölümünden sonra da ona, bu hususlara dair daha fazlasını göstereceğine delâlet eder. Hz. Peygamber hayatta iken de, ölümünden sonra da bu tür şeylere dair pek çok şeyin tahakkuk ettiğinde şüphe yoktur. Ama, kıyamette başlarına gelecek şey ise, daha çoktur. Bu, haktan yana olanların akıbetlerinin güzel, günahkârların akıbetlerinin de mezmûm ve kınanmış olduğuna dikkat çekmedir.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ ۚ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Resûlleri geldiği zaman aralarında adaletle hükmedilir, ve onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"
(Yûnus, 47).

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmi ile olan münasebetini beyan edince, bundan sonra, bütün peygamberlerin kavimleriyle olan münasebetlerinin de böyle olduğunu beyân buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet, Cenâb-ı Allah'ın daha önce geçmiş ümmetlerin her birine bir peygamber gönderdiğine ve hiçbir ümmeti asla ihmal etmediğine delâlet eder. Bu husus, *"Hiçbir ümmet yoktur ki, onların içinde mutlaka bir uyarıcı bulunmamış olsun!.."* (Fatır, 24) âyeti ile de te'yid edilmektedir.

Nebi Gönderilmeyen Toplum Var mıdır?

İmdi şâyet, "Allahu Teâlâ'nın, peygamberlerin gönderilmesinde bir fetret devrinin bulunduğunu bildirmesine ve *"Ataları azap ile korkutulmamış bir kavmi uyarasın diye..."* (Yasin, 6) âyetine rağmen, bu nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki:

Bizim zikrettiğimiz delil, peygamberin, kavmi ile birlikte bulunmasını gerektirmez. Çünkü Peygamberimiz'in bize gönderilmiş olması, kıyamete kadar gelecek insanlara resul olarak gönderilmesine mani olmadığı gibi, herhangi bir peygamberin önce yaşamış olması, daha sonra yaşayan insanlara resul olmasına mani değildir. Fetret meselesi ise, peygamberlerin davetinin zayıflığı ve o davete mani olan birtakım engellerin ve karışıklıkların ortaya çıkması manasına alınır.

İKİNCİ MESELE

Âyette bir hazf bulunup, bunun takdiri, "Onlara, peygamberleri gelerek tebliğde bulunup, kavminden bazıları onu tekzip, bazıları da onu tasdik edince, aralarında hükm ü fasl edildi..." şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette kastedilen, şu iki şeyden biridir: Ya, her ümmete bir peygamber gönderildiğinde, o risâleti tebliğ edip hücceti de ikâme edince, bu durumun her mazereti ortadan kaldırdığının; dolayısıyla o ümmetin peygambere muhalefet edip onu yalanlama hususunda bir mazeretleri kalmamış olduğunun beyân edilmesidir ki, bu, âhirette onların başına gelecek olan azabın bir zulüm değil, katıksız adâlet olduğuna; zira onların kendiliklerinden bu azaba dûçar olduklarına delâlet eder. Yahut da bundan maksat

şudur: Ümmetler âhirette toplandıkları zaman, Allahu Teâlâ, hesap vaktinde o ümmetler ile peygamberlerini bir araya getirir. Böylece de Allah, peygamberin kendi ümmetinden müşâhede ettiğiyle onların aleyhlerine şahâdet etmesi ve o ümmetlerin, o peygamberlerin Rablerinin risâlet görevlerini tebliğ ettikleri hususunda da itirafları vaki olsun diye, itaatkâr ile âsinin arasını ayırır. Böylece bu, Allah'ın bu dünyada, nehyi ve men etmeyi pekiştirme vesilelerinden biri olur. Bunlar, meselâ sorgulamak, uzuvların konuşturulması ve onların amellerini bildirerek kişinin aleyhine şahit tutulması, amel terazileri gibi şeylerdir.

Bu ikinci açıklamaya göre, bu izahın tetimmesi şudur: Allahu Teâlâ, önceki âyette, kendisinin onlara şâhit olduğunu belirterek, şöyle demek istemiştir: "Ben, kıyamet gününde hem onlara, hem de onların amellerine şahâdette bulunacağım. Bununla beraber ben, kıyamette, amelleriyle kendileri aleyhine şâhitlik etsinler diye, her ümmeti peygamberleriyle beraber bulunduracağım." Bundan gaye ise, Cenâb-ı Hakk'ın ne kadar âdil olacağını güzel bir biçimde belirtmektir.

Bil ki, birinci görüşün delili, *"Biz bir peygamber göndermedikçe, azap edici değiliz"* (İsrâ, 15); *"Ta ki peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı ileri sürecekleri bir bahaneleri olmasın diye, peygamberleri müjdeciler ve azap habercileri olarak gönderdik"* (Nisa, 165) ve, *"Eğer biz onları daha evvel azap ile imha etmiş olsaydık muhakkak diyeceklerdi ki: "Rabbimiz, bize bir peygamber göndermeli değil miydin?"* (Tâhâ, 134) âyetleridir.

İkinci görüşün delilleri de *"Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır, insanlara karşı şahitler olasınız diye..."* (Bakara, 143); *"Peygamber dedi ki: "Ya Rabbi, kavmim muhakkak ki şu Kur'ân'ı arkalarına attılar.."* (Furkan, 30) ve *"Aralarında adâletle hükmedilir ve onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"* (Yûnus, 47) âyetleridir. Bu âyetteki tekrar (tekrar "lâ yuzlamun" denilmesi), Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden zulmü nefyetme hususundaki te'kid ve te'yidden ötürüdür.

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٨﴾ قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا
وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا
يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾

"Eğer (iddianızda) doğru iseniz bu vaad ne zaman?" derler. De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir fayda sağlamaya muktedir değilim." Her ümmetin bir eceli (vâdesi) vardır. Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat erteleyebilir, ne de bir saat öne alabilirler" (Yûnus, 48-49).

Bil ki, nübüvveti inkâr edenlerin beşinci şüpheleridir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s), onları her ne zaman bir azâbın ineceği ile tehdit edip, aradan bu azâbın gelmemiş olduğu belli bir müddet geçince onlar: *"Eğer (iddianızda) doğru iseniz bu vaad ne zaman?"* demişler ve bu azâbın gelmemesiyle, Hz. Muhammed'in nübüvvetini tenkit hususunda istidlâlde bulunmuşlardır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Her Ümmetin Bir Vadesi Vardır**

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ *"bu vaad ne zaman? derler..."* ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce geçen *"aralarında adaletle hükmedilir"* ifâdesinden maksadın, bu dünyada verilen hüküm olduğuna dair bir delil gibidir. Çünkü onların, âhirette oldukları halde, *"bu vaad ne zaman?"* demeleri uygun olmaz. Çünkü, ahiretteki durum yakîn ile her vaad ve vaîdin tahakkuk ettiğinin bilindiği bir durumdur. Aksi halde onların bunu ya Hz. Peygamber'in, düşmanlara azap, dostlara da ilâhi yardımın ineceği hususunda vermiş olduğu habere dair Peygamberi yalanlamak için söyledikleri; yahut da Hz. Peygamber'in verdiği o haberlerde hakkı söylediğini imkânsız görmek için söylemiş oldukları ortaya çıkar. Bu ifâde, her ümmetin, kendisine gönderilmiş olan peygambere bu şekilde söz söylemiş olduklarına delâlet eder. Bunun delili *"Eğer (iddianızda) doğru iseniz..."* sözüdür. Zira bu ifâde çoğul olup, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her ümmetin bir peygamberi vardır"* (Yûnus, 47) âyetine uygun düşmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e, şüphe maddelerinin kökünü kesecek bir cevap ile, bu şüpheye cevap vermesini emrederek: قُلْ لَا اَمْلِكُ لِنَفْسِى ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ *"De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir fayda sağlamaya muktedir değilim"* buyurmuştur. Bu, "Düşmanlarına azap indirmeye, dostlarına da yardım etmeye, Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez. Allahu Teâlâ, bu vaad ve vaîde, belirli bir vakit tayin etmediği için, vaad ve vaîd olunan şeyler böyle vakitte meydana gelmediğinde, bu Cenâb-ı Hakk'ın ondan hulfettiğine,

vazgeçtiğine delâlet etmez! Böylece, vaktin tayini, Allah'ın fiil hükümlerini, kulların maslahatlarını gözetme şartına bağlamayanlara göre, Allah'ın meşîetine ve uluhiyetine; Allah'ın fiil ve hükümlerini, kulların maslahatlarını gözetme şartına bağlayanlara göre de, takdir edilen o maslahat sebebiyle, Allahu Teâlâ'ya havâle edilmiş olur. Allah'ın, o hadisenin meydana gelmesi için tayin etmiş olduğu o vakit gelip çatınca da, o hadise mutlaka, o vakitte cereyan eder ve onun, öne geçmesi veya az sonra meydana gelmesi imkânsız olur.." demektir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir fayda sağlamaya muktedir değilim..."* âyetiyle istidlâl ederek, "Bu istisnâ, kulun, tâat ve isyânı hariç, kendisi için herhangi bir zarar ve menfaate mâlik olamadığına ve bu istisnânın, kulun bu iki şey hususunda kendi başına ve bağımsız olduğuna delâlet eder" demişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir. Ehl-i sünnet âlimleri: "Bu istisnâ, istisnâ-yi munkatı olup, kelamın takdiri وَلٰكِنْ مَا شَاءَ اللّٰهُ مِنْ ذٰلِكَ كَائِنٌ "Fakat, Allah'ın, buna dair dilemiş olduğu her şey muhakkak olacaktır" şeklindedir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Sîrîn, bu ifâdeyi fâ harfiyle, "فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ" şeklinde okumuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ *"ecelleri geldiği zaman, artık ne bir saat erteleyebilir, ne de bir saat öne alabilirler"* ifâdesi, hiç kimsenin, eceli sona ermeden ölmeyeceğine delâlet eder. Maktûl de, aynı tarz üzere öldürülmüştür. Bu mesele, uzunca bir mesele olup, biz bunu bu eserimizin pek çok yerinde ele alıp açıkladık:

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ burada, *"ecelleri geldiği zaman, artık ne bir saat erteleyebilir, ne de bir saat öne alabilirler"* buyurmuştur. O halde, "إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ" ifâdesi şart, "فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ" ise, cezâ (yani cevap) cümlesidir. Fâ, cezâ harfi olup, bu âyette olduğu gibi, cezâ cümlesinin başına getirilmesi gerekli olan bir harftir. Binâenaleyh bu âyet, cezânın, şart ile birlikte tahakkuk ettiğine, ondan geri kalmadığına, fâ harfinin terahîye (gecikme ve sonralığa) delâlet etmediğine; başına geldiği cümlenin bir cezâ cümlesi olduğuna delâlet etmiştir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Bir kimse, yabancı bir kadına, "seninle evlenirsem, sen boşsun" dediğinde, **Şafiî** (r.h)'ye göre bu ta'lîk etme (şarta bağlama) geçerli olmadığı halde, **Ebu Hanife**'ye (r.h) göre geçerlidir. Bunun doğru olmadığının delili, bu âyetin, cezâ cümlesinin ancak şart cümlesi tahakkuk ettiğinde, cezâ cümlesinin tahakkuk edeceğine delâlet etmiş olmasıdır. Binâenaleyh, bu ta'lîk sahih olmuş olsaydı, cezânın, şartın tahakkuk etmesiyle tahakkuk etmesinin gerekliliği sabit olduğu için, talâkın nikâhla birlikte (aynı anda) tahakkuk etmesi gerekirdi ki, bu iki zıddı cem etmeyi gerektirir. Lâzım batıl olunca (iki zıddın cem'i câiz olmayınca), bu talikin de sahih olmaması gerekir.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَتٰىكُمْ عَذَابُهٗ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُوْنَ ﴿٥٠﴾ اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهٖ ۗ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُوْنَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قِيْلَ لِلَّذِيْنَ ظَلَمُوْا ذُوْقُوْا عَذَابَ الْخُلْدِ ۚ هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُوْنَ ﴿٥٢﴾

"De ki: "O'nun azabı geceleyin, yahut gündüzün size gelip çatarsa (ne yapacaksınız), söyleyin bana? Günahkârların, onu hemen istemelerinin sebebi nedir? Bu (azap) vaki olduktan sonra mı O'na iman edeceksiniz?" (O vakit size:) "Şimdi mi, halbuki siz onun mutlaka gelmesini isteyip duruyordunuz." Sonra, o zulmedenlere, "Ebedî azâbı tadın" denilecek. "(Vaktiyle) ne kazanıyor idiyseniz ondan başkasıyla mı cezalandırılacaksınız?" denilecek" (Yûnus, 50-52).

Bil ki bu, onların, *"Eğer (iddianızda doğru iseniz, bu vaad ne zaman?" derler"* (Yûnus, 48) şeklindeki sözlerine verilen ikinci cevaptır. Bu ifâdeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Münkirlerin Israrla Azap İstemelerinin Manasızlığı**

Bu cevabın neticesi, böyle bir azabın inmesini isteyen o kâfirlere, şu şekilde denilmesidir: "Bu gayenin tahakkuk edip ilâhî azabın gelmesi halinde, sizin için bunda ne gibi fayda olacaktır? Şâyet siz, "Geldiği zaman iman ederiz" diyecekseniz, bu batıl ve geçersizdir; zira, o vakitte edilen iman, mecburiyet ve zorakilik karşısında yapılmış olan bir iman olmuş olur ki, bu asla bir fayda sağlamaz. Binâenaleyh sizin talep ettiğiniz bu

azâbın gerçekleşmesi halinde, bu hususta sadece, dünyada bir azap meydana gelmiş olduğu, bunun peşinden de kıyamette, bundan daha şiddetli bir azabın meydana geleceği sabit olmuş olur ki, bu şiddetli azap da, zulmedenlere, *"Ebedi azabı tadın"* denilmiş olmasıdır. Daha sonra bu azap ile beraber, onların hor ve hakîr kılındıklarına delâlet eden bir cümle zikredilmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Vaktiyle) ne kazanıyor idiyseniz ondan başkasıyla mı cezâlandırılacaktınız?"* demiş olmasıdır. O halde bu cevâbın neticesi, "Sizin, peşine düşüp talep ettiğiniz bu şey, menfaatten uzak, katıksız bir zarardır. Aklı olan bunu yapmaz.." demektir.

İKİNCİ MESELE

"Beyâtten" kelimesi, "geceleyin" anlamındadır. Arapçada, بِتُّ لَيْلَتِى اَفْعَلُ كَذَا "Şöyle yaparak geceledim.." denilir. Bunun sebebi şudur: İnsan, geceleyin bariz olarak evinde olur; bundan dolayı da bu lâfız (beyât) geceden kinâye kılınmış olur. "Beyât" kelimesi, tıpkı "tebyît" kelimesi gibi bir mastar olup "vedâ" (vedâ etmek, ayrılmak); "serâh" (salıvermek) kelimeleri gibidir. Yine Arapçada gündüzün yapılan iş hakkında da, ظَلَلْتُ اَفْعَلُ كَذَا "Şunu yaparak gündüzü geçirdim" denilir. Çünkü insan gündüzün gölgede bulunur. Cenâb-ı Hakk'ın "beyâten" kelimesi, zarf olduğu için, mansub kılınmıştır. Bu, وَقْتَ بَيَاتٍ "Gece vakti" anlamındadır. **"Mâzâ"** kelimesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) "Mâzâ" tek bir isim kabul edilerek, mansub mahallinde olması.. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا *"Allah bu meselle neyi kastetti?"* (Bakara, 26) âyeti gibidir.

b) "Zâ"nın "ellezî" manasına alınması. Bu durumda, "mâzâ" kelimesi iki kelimeden meydana gelmiş olup "mâ", mübtedâ merfû; "zâ" ise, bunun haberidir. Buna göre ifâdenin manası, "O mücrimlerin kendileri hakkında acele ettiği şey nedir?" şeklinde olur ki bu da, "Mücrimlerin acele ettiği azap nedir? Hangi şeydir?" anlamındadır.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا *"Ya O'nun azabı geceleyin, yahut gündüzün size gelip çatarsa..."* ifâdesi şart, bunun cezası ise, مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ *"Günahkârların, onu hemen istemelerinin sebebi nedir?"* cümlesidir. Bu, senin tıpkı, اِنْ اَتَيْتُكَ مَاذَا تُطْعِمُنِى "Sana gelirsem, bana ne yedireceksin?" demen gibidir. Yani, "Eğer bu azap tahakkuk ederse, sizin bu hususta acele etmenizin maksadı nedir?" demektir.

Cenâb-ı Hak, اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهٖ *"Bu (azap) vaki olduktan sonra mı O'na iman edeceksiniz?"* buyurmuştur. Bil ki, istifhâm harfinin "sümme"nin başına gelmesi, onun tıpkı "اَوَاَمِنَ اَهْلُ الْقُرٰى" (A'râf, 98) ve "اَفَاَمِنَ" (A'râf, 97) ifâdelerindeki "vâv" ile "fâ"nın başına gelmesi gibidir ki, bu, azarlama ve kınama manasını ifade eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu imanın onlardan tahakkuk etmediğini, aksine onların ayıplanıp tenkit edildiğini haber vermiştir. Böylece o müşriklere, "Şu anda mı iman ediyorsunuz ve daha önce alay ve istihzâ yoluyla onu acele istediğiniz halde, bu imanınızdan faydalanmayı mı ümit ediyorsunuz?" denilmektedir. Lâm'dan sonra gelen hemzenin hazf edilmesi, onun harekesinin de lâm'a verilmesi suretiyle "اٰلْاٰنَ" şeklinde okunmuştur.

Daha sonra ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ *"Sonra zulmedenlere, "Ebedî azâbı tadın" denilecek.."* buyurulmuştur ki bu, "اٰلْاٰنَ"den önce bulunan mukadder bir fiile atıf olup, kelamın takdiri, "Onlara, "onu daha önce acele istediğiniz halde şu anda mı iman ediyorsunuz?" denildi." Daha sonra da, zulmedenlere "ebedî azâbı tadın" denildi" şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, هَلْ تُجْزَوْنَ اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ *"(Vaktiyle) ne kazanıyor idiyseniz, ondan başkasıyla mı cezâlandırılacaksınız!"* âyetine gelince, bu hususta şu üç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ her ne zaman ikâb ve azaptan bahsetmişse, bu illeti zikretmiştir. Buna göre bir kimse sanki, "Ey azîz olan Rabbim, sen her şeyden ganîsin, o halde senin rahmetine, bu şiddet ve vaîd, tehdit nasıl yakışır?" diyerek bir soru sormuş da, Allahu Teâlâ da, "Ben ona, doğrudan doğruya, sebepsiz yere bu muamelede bulunmadım. Aksine bu, onun bâtıl ameli sebebiyle ona ulaşan bir cezadır" diye cevap vermiş olur ki bu da, rahmet tarafının üstün ve gâlib olduğuna; azap tarafının da mercûh ve mağlûb olduğuna delâlettir.

***İKİNCİ MESELE:* Uhrevî Mükâfatın Amelle İlgisi**

Âyetin zâhiri, cezânın, bir amelden dolayı olması gerektiğine delâlet eder. Felsefecilere göre ise cezâ, amelin neticesidir. Çünkü sâlih amel, illetin ma'lûlünü, neticesini gerektirdiği gibi, kalbin nurlanmasını ve aydınlatılmasını gerektirir. **Mu'tezile**'ye göre sâlih amel, mükâfatının, Allah'a

ait olmasını gerektirir. Ehl-i sünnete göreyse mükâfat, Allah'ın sırf vaadinden dolayı gereklidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet-i kerime, kulun, Cebriyye'nin görüşünün aksine olarak, kesb sahibi olduğuna delâlet eder. Bize göre kulun kesb sahibi olmasının manası şudur: Kudret, halis sebep ile birlikte fiili gerektirir (fiilin meydana gelmesine yol açar).

وَيَسْتَنْبِـُٔونَكَ اَحَقٌّ هُوَ ۭ قُلْ اِي وَرَبِّيْٓ اِنَّهٗ لَحَقٌّ ۭ وَمَآ اَنْتُمْ بِمُعْجِزِيْنَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهٖ ۭ وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ ۚ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ ﴿٥٤﴾

"O azap bir gerçek mi" diye senden haber vermeni isterler. De ki: "Evet, Rabbime and ederim ki o elbet ve elbet bir hakikattir ve siz, (kaçıp da) Allah'ın iradesinden kurtulamazsınız. Zulmeden herkes, eğer yerde bulunan bütün imkânlara mâlik olsaydı, (azaptan kurtulmak için) onu mutlaka fidye verirdi. Onlar azabı görünce pişmanlık izhâr ederler. Aralarında, adâletle hükmolunacak ve asla zulme maruz kalmayacaklardır" (Yûnus, 53-54).

Kâfirlerin Yersiz Sualleri

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlerin *"Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaad ne zaman (söyleyin)"* (Yûnus, 48) dediklerini âyetle haber vermiş ve buna, daha sonraki âyetlerle cevap vermiştir. Bu âyetlerden sonra da, onların aynı konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'e yeniden müracaat edip, bu soruyu ikinci defâ sorarak, *"O (azab) bir gerçek mi?"* dediklerini nakletmiştir.

Bil ki böyle bir soru, şu bakımlardan sırf bir cehaleti göstermektedir:

1) Bu soru, cevabı ile birlikte daha önce geçmişti. Dolayısıyla bunu tekrar sormanın bir faydası yok.

2) Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından bir peygamber olduğunun aklî delilleri de daha önce geçmişti. O delillerden birisi, Kur'ân'ın mu'cize olduğunun ortaya konulmasıdır. Onun nübüvveti doğru olunca, ileride

olacağını söylediği her şeyin de doğru olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. İşte bütün bunlar, o kâfirlerden yüz çevirmeyi ve onların sorularına değer vermemeyi gerektirir.

Âlimler, âyetteki "hüve" (o) zamirinin neyi gösterdiği hususunda ihtilaf etmişler ve bu cümleden olarak şu manaları vermişlerdir:

a) "O, yani, senin getirdiğin Kur'ân, nübüvvet ve şer'î hükümler hak mıdır?"

b) "Bize va'dettiğin ba's (ölümden sonra diriliş) ve kıyamet hak mıdır?"

c) "Bu dünyada başımıza geleceğini söylediğin azap, hak mıdır?"

Yemin Üslûbunun Faydası

Cenâb-ı Allah daha sonra Peygamberi'ne, müşriklere cevaben قُلْ اِی وَرَبِّی اِنَّهُ لَحَقٌّ *"Evet, Rabbime and ederim ki o elbet ve elbet bir hakikattir"* demesini emretmiştir. Bunun hikmeti şunlardır:

a) Peygamber'in onlara, alışkın oldukları üslupla hitap ederek kendi tarafına meylettirmeye çalışması. Bir şeyi haber verip de, onun doğruluğunu yeminde te'kid etmenin, o şeyi şaka faslından çıkarıp, ciddiyete naklettiği aşikâr bir hususdur.

b) İnsanlar kısım kısımdır: Bazıları bir şeyi, hakikî ve aklî delillerle kabul ederken; bazıları da hakikî ve aklî delillerden istifade edemeyip, ancak iknâî şeylerden, mesela, bu âyetteki yemin gibi şeylerden istifâde eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip de, peygamberliğini ve nübüvvetini soran bir bedevî Arap, bu iddianın doğrulanması hususunda, yemin ile yetinmişti. İşte bu âyette de böyledir.

Daha sonra Allahu Teâlâ bu hususu, "وَمَا اَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ" ifâdesi ile te'kid etmiştir. Burada, mahzûf bir kısım vardır ve takdiri, "Sizler, başınıza azap indirme vaîdinde bulunan Allah'ı, acze düşüremezsiniz" şeklindedir. Bundan maksat da, hiç kimsenin Rab Teâlâ'ya karşı koyamayacağı ve O'nu, dileyip hükmettiği şeyden geri çeviremeyeceğine dikkat çekmektir.

Kâfirlerin Âhiretteki Durumları

Allahu Teâlâ daha sonra, böylesi sözlerin, onlar dünyada oldukları sürece, onlar için câiz olmayacağını, ama kıyamete varıp, Allah'ın kahrı ile azametinin neticelerini gördüklerinde, böyle söylemeyi bırakıp, başka şeylerle meşgul olacaklarını beyan buyurmuştur. Allahu Teâlâ, onların şu üç halini haber vermiştir:

a) وَلَوْ اَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى الْاَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ *"Eğer yerde bulunan bütün imkânlara mâlik olsaydı, zulmeden kimse, azaptan kurtulmak için onu mutlaka fidye verirdi."* Fakat bu imkânsızdır. Çünkü artık o, kıyamet meydanındadır ve hiçbir şeye mâlik değildir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Onların her biri kıyamet günü O'nun huzuruna tek başına çıkacaktır"* (Meryem, 95) buyurmuştur. Bu kimsenin, yeryüzünün bütün hazinelerine sahip olduğu farzedilse bile, bütün bunları fidye olarak vermesi ona fayda vermez. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Öyle bir günden korkun ki (o gün) hiç kimseden fidye alınmaz, onlara yardım da edilmez.* (Bakara, 48) buyurur. Yine Hak Teâlâ, o günü anlatırken: *"(O günde) ne bir alış-veriş, ne bir dostluk, ne de bir şefaat vardır"* (Bakara, 254) buyurmuştur.

b) وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَاَوُا الْعَذَابَ *"Onlar azabı görünce, pişmanlık izhâr ederler."* Bil ki âyetteki, وَاَسَرُّوا النَّدَامَةَ *"Pişmanlık izhâr ettiler"* ifâdesi, mâzî sîgasındadır. Halbuki kıyamet, gelecek zamanda olacak şeylerdendir. Fakat kıyametin meydana gelmesi çok kesin olduğu için, Cenâb-ı Allah, gelecekte olacak bu işi, sanki mâzîde olup bitmiş gibi kabul etmiştir. Bil ki "اَسَرَّ" fiili, hem "gizlemek", hem de "izhâr etmek, göstermek" manasına gelen, "ezdâd" (اضداد) kelimelerdendir. Bu kelimenin "gizlemek" manasına gelmesi açıktır. Ama, "göstermek" manasına gelişi, Arapların, bir kimse bir şeyi önce gizleyip, sonra ortaya koyduğunda, سَرَّ الشَّىْءَ وَاَسَرَّهُ "O şeyi gizledi ve açığa çıkardı" şeklinde söyledikleri deyimden alınmıştır.

Kâfirin Duyacağı Pişmanlığın Mahiyeti

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bundan murat, pişmanlıklarını ortaya koymaları değil, gizlemeleridir. Bu gizleyişin sebepleri şunlardır:

1) Onlar, bu şiddetli azabı görünce, şaşkına döndüler ve o esnada pişmanlıklarını gizlemenin dışında ağlayıp feryat etmediler. Bu tıpkı, asılmaya götürülen kimsenin, hiçbir kelime konuşamayıp, şaşması ve hayrete düşmesi gibidir.

2) Onlar, seleflerinden ve kendilerine uyanlardan utanıp, onların azarlamalarından çekindikleri için pişmanlıklarını gizlediler.

İmdi eğer "Kıyamet gününün dehşeti, insanın böyle şeyleri düşünmesine manidir. Öyleyse onlar bunu nasıl yapabilirler?" denirse, biz deriz ki: "Bu gizleme işi, cehennemde yanmadan önce olur. Fakat onlar ateşe girip yandıklarında, artık pişmanlıklarını gizlemeyi bırakıp, izhâr ederler. Bunun delili, *"Onlar, "Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız (şekâvetimiz) bize gâlip geldi.." dediler"* (Mü'minûn, 106) âyetidir.

3) Onlar, bu pişmanlık hususunda Allah'a karşı hâlis oldukları için, bunu (diğer insanlardan) gizlediler. Nitekim ihlasla duâ eden kimse de, duâsını gizli yapar. Bu manaya göre âyette, onlarla ve onların bu ihlâslarıyla alay etme vardır. Çünkü onlar o ihlâsı, zamanında yapmadılar. Dolayısıyla da şimdi o kendilerine fayda vermedi. Halbuki onların görevi, bu samimiyeti, mükellef oldukları zaman dünyada göstermeleri idi.

Âyetteki **"eserrû"** fiilini, "izhâr etme, gösterme" manasına alanların görüşü açıktır. Buna göre o kâfirler, reisliklerini (koltuklarını) korumak için, dünyada iken kâfirlikleri ve fâsıklıklarına karşı duydukları pişmanlığı gizlemişlerdi. Ama kıyamette, bu gayeleri ortadan kalkmıştır ve dolayısıyla da pişmanlıklarını ortaya koymuşlardır.

c) وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ *"Aralarında adaletle hükmolunacak da, asla zulme maruz kalmayacaklardır."* Denildi ki: "Mü'minlerle kâfirler arasında hükmolunacaktır." Yine denildi ki: "Reis olanlarla, onlara tâbî olanlar arasında hükmolunacaktır." Bunun, "Başlarına cezâ indirmek suretiyle, kâfirlerin arasında hükmolunur" manasında olduğu da söylenmiştir.

Bil ki kâfirler, her ne kadar azapta müşterek iseler de, mutlaka aralarında Allahu Teâlâ'nın hükmetmesi gerekir. Çünkü dünyada iken zâlimlerin, birbirine de zulmedip hâinlik etmeleri imkânsız değildir. Binâenaleyh bu hükmetmede, bazılarının azabının hafifletilmesi, bazılarının da ağırlaştırılması söz konusu olmuş olur. Fakat adalet, mazlumun âhını zâlimden almayı gerektirir. Bunun da yolu, mazlumun azabının hafifletilip, zâlimin azabının ağırlaştırılmasıdır.

اَلَآ اِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ اَلَآ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْيٖ وَيُمِيتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

"Haberiniz olsun ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır. Haberiniz olsun ki, Allah'ın vaadi şüphesiz haktır. Fakat onların çoğu bunu bilmez. O, hem diriltir, hem öldürür. Hepiniz ancak O'na döndürüleceksiniz" (Yûnus, 55-56).

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki bazı âlimler, bu âyetin kendinden öncekiler ile münasebeti hususunda şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, önceki âyette, *"Zulmeden herkes, eğer yerde bulunan bütün imkânlara mâlik olsaydı, azaptan kurtulmak için onu mutlaka fidye verirdi"* buyurmuştur. Bu âyette de, zâlimin (kıyamette) fidye olarak vereceği hiçbir şeyi olmadığını belirtmiştir. Çünkü her şey Allah'ın mülkü ve milkidir."

Bil ki bu, güzel bir ilgidir. Fakat daha güzeli, şöyle bir ilginin bulunmasıdır: İnsanların kısım kısım olduğunu söylemiştik. Bazı insanların, iknâî delillerden istifâdeleri, aklî delillerden istifâdelerinden daha çoktur. Muhakkik âlimler, iknâî delillere iltifât etmezler. Onların dayanakları, açık ve kesin deliller ve bürhanlardır. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, kâfirlerin, *"O (azap) bir gerçek mi?"* dediklerini nakledince, Peygamberi'ne, *"Evet, Rabbime and ederim ki..."* demesini emretmiştir ki, bu da iknâî delillerdendir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu âyetinin peşine, onun doğruluğuna kesin olarak delâlet eden aklî delili getirmiştir.

İknâî Delilden Sonra Aklî Delil

Bu delilin izahı da şöyledir: Nübüvvetin ve âhiretin doğruluğuna dâir hüküm, kâdir ve hakîm bir ilâhın varlığına ve O'nun dışındaki her şeyin O'nun mülkü ve milki olmasına dayanır. Hak Teâlâ işte bu hususu, *"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır"* âyetiyle beyan etmiş, bu hükmün doğruluğuna dâir başka delil getirmemiştir. Zira Allahu Teâlâ, bu delillerin izahını, bu sûrede geçen şu âyetlerde tafsilatlı olarak yapmıştır: *"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, göklerde ve yerde Allah'ın yarattığı şeylerde (...) elbet nice âyetler vardır"* (Yûnus, 6); *"Güneşi ziyalı, ayı nurlu yapan ve ona menziller tayin eden O'dur"* (Yûnus, 5). Bu kesin deliller daha önce geçmiş olduğu için, Cenâb-ı Hak tefsir ettiğimiz âyette bu kadarla yetinmiş ve âlemdeki bitki, canlı, beden, rûh, karanlık ve aydınlığın kendi mülkü ve milki olduğunu belirtmiştir. Durum

böyle olduğu zaman O, bütün mümkinâta kâdirdir, bütün malûmatı bilir, her türlü ihtiyaçtan müstağnidir, yine her türlü noksanlık ve eksiklikten berîdir. Şu halde O, bütün mümkinata kâdir olduğu için, dünya ve âhirette düşmanlarının başına azap indirmeye, dostlarına rahmeti ulaştırmaya, Resûlü'nü kat'î deliller ve açık mu'cizelerle desteklemeye ve Resûlü'nün durumunu yüceltip, dinini ortaya koymaya, şeriatını kuvvetlendirmeye de kâdir olur. O, bütün bunlara kâdir olunca, risaletle istihzâ ve taaccüb etmek batıl olur. O, noksanlıklardan ve kusurlardan berî olunca, verdiği sözden caymaktan ve yalan söylemekten münezzeh olur. O'nun va'dettiği şey mutlaka meydana gelir. Bu son hüküm, biz "Allahu Teâlâ, kullarının maslahatlarını gözetmez" dediğimiz zaman söz konusu olur. Ama, "Allahu Teâlâ kullarının maslahatlarını gözetir" dediğimiz zaman, şöyle söyleriz: "Yalan, akıllı kimselerden, ancak ya âciz olmasından, ya cehâletinden, yahut da ihtiyacından ötürü sâdır olur. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, bütün bunlardan münezzeh olunca, O'nun yalan söylemesi imkânsız olur. Binâenaleyh O, kâfirlerin başına bir azabın ineceğini, haşrın ve neşrin (dirilmenin) gerçekleşeceğini haber vermişse, o şeylerin olacağına kesinkes inanmak gerekir. Yaptığımız bu açıklama ile, *"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır"* âyetinin, *"Haberiniz olsun ki Allah'ın va'di şüphesiz haktır"* buyruğunun doğruluğuna kesinkes inanmayı gerektiren bir mukaddime olduğu sâbit olmuş olur.

Cenâb-ı Hak daha sonra وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat onların çoğu (bunu) bilmez"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, delillerden habersiz olarak, işlerin dış görünüşlerine aldanmışlar ve bu sebeple de bu bilgilerden mahrum kalmışlardır" demektir.

Daha sonra, Hak Teâlâ, bu delilleri te'kid ederek, هُوَ يُحْيِ وَيُمِيتُ وَاِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"O, hem diriltir, hem öldürür. Hepiniz ancak O'na döndürüleceksiniz"* buyurur. Bu, şu manayadır: "Cenâb-ı Hak birinci defâda yaratıp hayat vermeye kadir olduğuna göre, onları öldürdüğünde de, ikinci kez diriltmeye de kadir olmalıdır." Böylece bu anlattıklarımızla, Allahu Teâlâ'nın, Peygamberi'ne: *"Evet, Rabbime andolsun ki..."* (Yûnus, 53) demesini emrettiği, daha sonra buna o kesin delilleri eklediği anlaşılmış olur.

Bil ki âyetteki, *"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır"* ifâdesinde bir başka incelik daha vardır. O da âyet-i kerimenin başındaki "elâ" *"Haberiniz olsun ki"* kelimesidir. Çünkü bu kelime ancak gafillerin dikkatini çekmek ve uyuyanları (gaflet) uykusundan

uyandırmak için kullanılır. Âlemdeki insanlar, zahirî sebeplerle uğraşırlar ve "şu bahçe padişahın, şu ev vezirin, şu köle Zeyd'in, şu cariye de Amr'ın" derler ve her şeyi bir kimseye mal ederler. İnsanlar, cehalet ve gaflet uykusuna iyice daldıkları için, bu izafe edişlerin doğru olduğunu zannederler. İşte bu sebeple, Hak Teâlâ, o uyku ve gaflet içinde olanlara *"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır"* buyruğu ile seslenmiştir. Bu böyledir, çünkü Hak olan bir ve tek'in dışında kalan varlıkların, zatları gereği "mümkin" oldukları ve mümkin varlıkların, ya doğrudan, yahut da dolayısıyla zâtı gereği vâcib (vâcibu'l-vücûd) olana varıp dayandıkları sâbit olunca, O'nun dışındaki her şeyin O'nun mülkü ve milki oldukları sâbit olmuş olur. Durum böyle olunca O'nun dışındaki varlıkların, gerçekte bir mülkü olmadığı ortaya çıkar. Mahlûkatın (insanların) çoğu, bu incelikleri bilmekten gâfil ve habersiz olduğu için, onlardan bir kısmı olsun, cehâlet ve dalâlet uykusundan belki uyanır diye, Resûlü'ne (s.a.s) böyle seslenmesini emretmiştir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

"Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerde olan dertlere bir şifâ, mü'minler için bir hidâyet ve rahmet gelmiştir. De ki: "Ancak Allah'ın fazlı ile rahmetiyle işte yalnız bunlarla sevinsinler. Bu, onların toplayıp durduklarından hayırlıdır" (Yûnus, 57-58).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nübüvveti İspat Yolu**

Peygamberlerin, peygamberliklerini ispatın yolu şu iki şeydir:

Birincisi, şöyle dememizdir: "Şu şahıs peygamberlik iddiasında bulundu ve onun elinde bir mu'cize zuhur etti. Böyle olan herkes, Allah katından gönderilmiş, hak ve doğru bir peygamber olur" İşte bu yolu Allahu Teâlâ, bu sûrede, *"Bu Kur'ân Allah'ındır. Başkasının uydurması değildir. O kitap, ancak kendinden evvelki kitapları tasdik eder ve o kitabı tafsil eder. Onda*

şüphe edilecek hiçbir şey yoktur. O, âlemlerin Rabbindendir. Yoksa "Onu (Peygamber) kendiliğinden uydurdu?" mu diyorlar. De ki: "Öyleyse, eğer doğru söylüyorsanız, siz de onun benzeri bir sûre getirin. Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın" (Yûnus, 37-38) âyetlerinde en güzel bir şekilde izah etmiştir. Biz, o âyetlerin tefsirinde, dinî kuvvetlendirecek, yakînî imanı doğuracak, her türlü şek ile şüpheyi giderecek ve bütün cehaletlerle sapıklıkları temizleyecek izahlar yaptık.

İkincisi: Biz aklımızla, gerçek itikadın ve sâlih amelin ne olduğunu bilebiliriz. Binâenaleyh gelip de, halkı hak inanca ve sâlih amele davet eden, insanları bunlara sevk eden ve kendisinde insanları küfürden imana, batıl itikattan hak itikada; dünyaya bağlayan işlerden, âhirete bağlayan amellere nakletme kuvveti olan kimse, hak, sâdık ve musaddak bir peygamberdir. Bunu şöyle izah edebiliriz: İnsanlara çeşitli noksanlıklar, cehaletler ve dünya sevgisi hâkimdir. İnsanın mutluluğunun, ancak gerçek inanç ve sâlih amel ile elde edileceğini aklımızla bilir, anlarız. Bunun neticesi şuna varır: Dünyaya karşı nefretini ve âhirete karşı rağbetini artıran her şey amel-i sâlih'tir. Bunun zıddı olan her şey ise, boş ve günah olan ameldir. Durum böyle olduğu için insanlar, güçlü, rûhu aydınlık, karakteri yüce, kâmil bir insana muhtaçtırlar ve o kâmil insan, noksan ve kusurlu olanları, noksanlık makamından kemâl (olgunluk) makamına götürebilecek güçte olur ki, işte peygamber O'dur.

Velhasıl insanlar üç kısımdır:

a) Nâkıs (kusurlu) olanlar.

b) Nâkıs insanları kemâle erdirmeye kâdir olamayan kâmil kimseler, ve

c) Nâkıs kimseleri kemâle erdirmeye kâdir olan kâmiller.

Birinci kısım, insanların çoğunluğudur. İkinci kısım, velilerdir. Üçüncü kısım da peygamberlerdir.

Nâkıs kimseleri, noksanlıktan kemâl derecesine götürmeye kâdir olmanın derece ve mertebeleri de farklı olduğu için, peygamberlerin dereceleri de, nübüvvetlerinin kuvvetine göre farklı farklıdır. İşte bu incelikten ötürü Hz. Peygamber (s.a.s) عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir"*[48] buyurmuştur.

48 **Keşfu'l-Hafa,** (2/64).

Bu mukaddimeyi iyice anladığında biz deriz ki: Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğunu, mu'cize yoluyla beyân edince, bu âyette de onun peygamberliğini ikinci yolla beyân etmiştir. Bu yol, nübüvvetin doğruluğunu ortaya koyup, mâhiyetini belirleyen yoldur. O halde mu'cize ile istidlâl, mantıkçıların **"burhân-ı innî"** adını verdikleri şeydir. Bu yol ise, mantıkçıların **"burhân-ı limmî"**[49] adını verdikleri yoldur ki, bu daha kıymetli, daha yüce, daha mükemmel ve daha üstün olandır.

***İKİNCİ MESELE:* Kur'ân'ın Bazı Vasıfları**

Bil ki Allahu Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'i bu âyette şu dört vasıfla nitelemiştir;

a) O, Allah katından bir "mev'iza" (öğüt)tür.

b) O, kalplerdeki hastalıklara bir "şifâ"dır.

c) "Hidâyet"tir.

d) Mü'minlere "rahmet"tir.

Hz. Peygamber Tabip, Kur an Reçete Durumundadır

Bu sıfatların mutlaka belli birtakım incelikleri vardır: Binâenaleyh biz deriz ki: Ruhlar, bedenlerle alâka kurunca, bu alâka, rûhun bedene karşı duyduğu tabiî bir aşk sebebiyle olur. Sonra rûh cevheri, bedenler âleminin arzu duyduğu ve güzel gördüğü şeylerden, beş duyu vasıtasıyla istifâde eder. Rûh bunlara alışır, ülfet eder ve bunları alışkanlık haline getirir. Hissî alâkalar ve bedenî hadiseler de, kendi vasıtasıyla kuvvet bulduğu için akıl nûrunun en son derecede tahakkuk edeceği malumdur. Binâenaleyh bu gark (rûhun bedenî hazlara dalması), rûh cevherinde bâtıl inançların ve kötü huyların tahakkukuna sebep olur. İşte bütün bu haller, rûh cevherinin şiddetli hastalıkları demektir. Binâenaleyh bu hastalıklar için, ehil bir doktorun olması gerekir. Çünkü şiddetli hastalıklara düşen kimseye, isâbetli ilaçlar ile müdahale edecek ehil bir doktor rastlamazsa, o mutlaka ölür. Şâyet böyle bir doktor rastlar ve beden de o ilaçları kabul ederse, çoğu kez iyileşme gerçekleşir ve hastalık zâil olur.

Bunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Hz. Muhammed (s.a.s.), hâzık (ehil) bir doktor, Kur'an-ı Kerim de, terkibi ile kalp hastalıklarına faydalı

49 **Burhan-ı İnnî**: Hadiselerden kanunlara, neticelerden sebeplere ve eserden müessire olan delil. **Burhan-ı Limmî** ise: Kanunlardan hadiselere, sebeplerden neticelere ve müessirden esere olan delillere denir (Ç).

olan bütün ilaçlar gibi olmuş olur. Sonra doktor hastanın yanına vardığında, hastaya karşı şu dört merhaleli müdahalesi vardır:

Birinci mertebe: Doktor, hastasını, uygun olmayan şeyleri alıp yemekten men eder ve ona, hastalığa yakalanmasına sebep olan o şeylerden kaçınmasını emreder ki, işte buna "mev'iza" (öğüt) denir. Çünkü va'z'ın hikmeti, insanı Allah'ın rızasından uzaklaştıracak her şeyden alıkoyup, kalbini Allah'tan başkası ile meşgul eden her şeyden men etmektir.

İkinci mertebe: Bu, şifâ mertebesidir. Bu, doktorun hastasına, hastalığa sebep olan o bozuk şeyleri içinden söküp atacak ilaçlar içirmesidir. İşte tıpkı bunun gibi peygamberler de, insanları, mahzurlu şeyleri işlemekten men ettiklerinde, insanların zâhirleri, uygun olmayan şeyleri yapmaktan temizlenmiş olur. Bu durumda peygamberler onlara, içlerini (bâtınlarını) temizlemeyi de emrederler. Bu da, kötü huyları giderip, iyi huylar elde etme hususunda insanın mücâdele ve mücâhede yapmasıyla olur. Bunların ilki, Hak Teâlâ'nın: *"Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emreder. Fuhşiyatı, taşkınlıkları, münkeri, zulüm ve tecavüzü nehyeder"* (Nahl, 90) âyetinde bahsolunan hususlardır. Bu böyledir. Çünkü, bozuk inançların ve kötü ahlâkın, hastalıklar gibi olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh bunlar zâil olduğunda, kalp şifâ bulur ve rûh cevheri, melekût âlemini seyretmeye mânî olan kir ve pasların tamamından temizlenmiş olur.

Üçüncü mertebe: Bu, hidâyetin gerçekleşmesidir. Bu mertebe, ancak, ikinci mertebeden sonra elde edilir. Çünkü insanın rûh cevheri, kutsî cilaları ve ilâhî ziyâları kabul eder. Rahmetin kaynağı umûmîdir ve hiç kesilmez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِى أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلَا فَتَعَارَضُوا لَهَا *"Ömrünüzün bazı günlerinde Rabbinizin nefhaları (rahmet esintileri) olur. Onlara hedef ol(maya çalışın)"*[50] buyurmuştur.

Hem sonra vermemek, ya âcizlikten, ya câhillikten, ya da cimrilikten ötürü olur. Bütün bunlar, Allah hakkında imkânsızdır. Binâenaleyh Allah'ın vermeyeceğini düşünmek imkânsızdır. İşte buna göre, o rûhî ziyaların meydana gelmesi, ancak bozuk inançlardan ve karakteri, karanlığın karakteri olan kötü ahlâktan ötürü olur. Karanlık bulunduğunda, aydınlığın bulunması imkânsızdır.. Dolayısıyla karanlığı gerektiren sebepler zâil olduğunda, aydınlığın engelleri de zâil olup ortadan kalkmış olur ve bu durumda, kudsî âlemin ziyâsının, kudsî nefis cevherinde tahakkuk etmesi

50 **Keşfu'l-Hafa**, (1/231).

gerekir. İşte bu ışık, hidâyettir. Bu hal gerçekleşince, nefis, melekût âleminin nakışlarının üzerine işlenip, ilâhî kudsiyetin üzerinde tecellî ettiği bir hale girer. Bu mertebelerin ilki, Hak Teâlâ'nın, *"Ey itminâne ermiş rûh, sen O'ndan razı, O senden râzı olarak, dön Rabbine"* (Fecr, 27-28) âyetinde; ortası, *"Hepiniz Allah'a kaçın"* (Zâriyat, 50) âyetinde; sonuncusu, *"Allah" de ve sonra onları bırak, daldıkları batakta oynayadursunlar"* (En'am, 91) âyetinde; hepsi birden de, *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Her iş O'na döndürülüp götürülür. Öyle ise O'na ibadet et. O'na tevekkül et. Senin Rabbin, yapmakta olduğunuz şeylerden habersiz değildir"* (Hûd, 123) âyetinde bahsedilen hususlardır. Bu âyetlerin açıklamaları, inşaallah yerlerinde gelecektir. İşte bu mertebe, Cenâb-ı Hakk'ın "وَهُدًى" buyruğu ile murat edilendir.

Dördüncü mertebe: Bu, nefsin nûru, nâkıs olanların ruhlarına, tıpkı, güneşin cevherinin nûrunun, âlemin kütlelerine fezeyan etmesi gibi, füyuzâtta bulunacak bir biçimde, bu rûhânî derece ve rabbani basamağa baliğ olması demektir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"mü'minler için bir rahmet"* tavsifinden maksat budur. Bu mâna, mü'minlere tahsis edilmiştir. Zirâ, inatçı kulların ruhları, peygamberlerin ruhlarının nurlarından ziyâlanamaz. Güneşten gelen ışığı alabilen cisim, yönü güneşin yönüne karşı olan cisimdir. Bu tekâbül etme işi bulunmazsa, güneşin ışığı, o cisme düşmez. İşte tıpkı bunun gibi, pâk olan peygamberlerin ruhlarının himmetine yönelmeyen her rûh, onların nurlarından istifâde edemez ve o kudsî tertemiz ruhların etkileri, o ruhlara ulaşmaz.

Güneş yuvarlağının karşısında olmayan cisimlerin, bu güneşin karşısında bulunmadaki uzaklık hususunda derecelerinin farklı farklı olup, o cisimlerin, güneş yuvarlağına tekabül etmedeki uzaklığın son noktasına varıp dayanıncaya kadar, bu uzaklığın derecelerinin gitgide artması, böylece de geriye sırf karanlığın kalması gibi, peygamberlerin ruhlarından o nurları almak hususunda da, insanların ruhlarının dereceleri farklı farklıdır. Bu farklılık, zulmeti en ileri raddeye varmış, bedbahtlığı büyümüş, fasit insanlar ve kötü huylar hususunda varılabilecek en uzak noktaya ulaşmış bir nefse ulaşır, vasıl olur. Netice olarak diyebiliriz ki, âyette geçen مَوْعِظَةٌ "mev'izâ (öğüt)" ifâdesi, insanların zahirlerini, uygun olmayan şeylerden temizlemeye bir işaret olur ki, bu, "**şeriat**"tir. "Şifa" kelimesi, ruhları, bozuk insanlardan ve kötü huylardan temizlemeye bir işarettir ki, bu "**tarikat**"tır. هُدًى "hidâyet rehberi" kelimesi, Hakk'ın nûrunun, sıddîkların

kalbinde zuhur etmesine işarettir ki, bu **"hakikat"**tir ve "rahme" (rahmet) kelimesi de, o nûrun, kemâl ve aydınlık hususunda, nâkıs insanları kemâle erdirecek bir noktaya ulaştığına bir işaret olur ki, bu da **"nübüvvet"**tir. İşte bütün bunlar bu Kur'ânî lafızlarla, kendisine işaret olunan, önce geçenin sonraya bırakılması; sonra gelenin öne alınması mümkün olmayan birtakım aklî dereceler ve burhanî mertebelerdir.

Allahu Teâlâ, bu âyette, bu ilâhî yüce sırlara dikkat çekince, قُلْ بِفَضْلِ اللهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ *"De ki: "Ancak Allah'ın fazlı ile, rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevinsinler. Bu, onların toplayıp durduklarından hayırlıdır"* buyurmuştur. Bundan maksat da, İslâm feylesoflarının tespit etmiş olduğu "rûhânî mutluluklar, maddî mutluluklardan daha üstündür" şeklindeki görüşlerine bir işaret olmuş olur ki bu husus, bu kitabın pek çok yerinde, bu manâyı iyice ortaya koyacak bir biçimde geçmişti. Binâenaleyh, bunu tekrarlamanın faydası yoktur. Şimdilik söyleyeceklerimiz tamamlanmıştır.

İKİNCİ MESELE: Yalnız Allah'ın Lütfu ve Rahmeti Sayesinde Sevinmek Gereği

Bu ifâdenin takdiri, "بِفَضْلِ اللهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَلْيَفْرَحُوا" şeklindedir. Daha sonra ikinci kez Cenâb-ı Hak "فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا" diyerek, "febizâlike" ifâdesiyle tekrar Allah'ın fadl ve rahmetine işârette bulunmuştur ki, bu, te'kîd içindir. Hem, Allah'ın "فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا" buyruğu hasr ifâde eder. Yani, "İnsanın ancak bununla sevinmesi gerekir" demektir.

Bil ki bu söz şu iki şeye delâlet eder.

Maddî Lezzetler Mânevi Hazlara Göre Daha Geride Kalır

a) İnsanın, maddî hallerden, herhangi bir şey ile sevinmemesi gerektiğine, bunun böyle olduğunu da şunlar gösterir:

1) Muhakkik âlimlerden bir grup kimse, "Maddî lezzetlerin manası, sadece elemleri gidermektir. Yokluk olan şeyle de, sevinilemez." demişlerdir.

2) Bu lezzetlerin olumlu birtakım sıfatlar olması durumunda bile, bunlar, birkaç yönden manevîdirler:

Birincisi: O sıfatların elemlerinden zarar görmek, lezzetlerinden istifâde etmekten daha kuvvetlidir. Baksana maddî lezzetlerin en kuvvetlisi, cima lezzetidir. Bundan duyulan hazzın, kulunç (kramp) ve diğer kuvvetli acılardan duyulan zarardan daha az olduğunda şüphe yoktur.

İkincisi: Cismanî lezzetlerin söz konusu olduğu yerler azdır. Çünkü, o cismanî lezzetleri elde etmek, ancak şu iki yol ile mümkündür: Yani, mideyi doyurma lezzeti ve cimâ lezzeti. Ama, elemlere gelince, insan bedeninin her parçasında, bir başka çeşit elem vardır ve bu elemlerden her bir çeşidinin, başka bir çeşitte bulunmayan özelliği bulunmaktadır.

Üçüncüsü: Maddî lezzetler, kesinlikle arı-duru olmayıp, aksine pek çok kötülükle karışık ve iç içedirler. Şâyet, yemek ve cinsî münasebet lezzetinin meydana gelmesinde, onların öncesinde ve sonrasında nefsi yorma olmasaydı, bu kâfi gelirdi.

Dördüncüsü: Maddî lezzetler, devamlı olamazlar. Her ne zaman, kendilerinden daha fazla lezzet alınırsa, onların elden kaçırılması korkusundan ileri gelen tahassür ve üzüntüler de, o nispette daha çok ve güçlü olur. İşte bundan dolayı **Ma'arrî,** إِنَّ حُزْنًا فِى سَاعَةِ الْمَوْتِ أَضْعَافُ سُرُورٍ فِى سَاعَةِ الْمِيلَادِ "Ölüm anındaki hüzün, doğum anında duyulan sevinçten kat kat fazladır" demiştir.

Çocuğun doğumu anında duyulan sevincin, ölümünde duyulan hüzne denk olmadığı bilinen bir gerçektir.

Beşincisi: Bulunmaları halinde, maddî lezzetlerin devamlı olmaları imkânsız olur. Çünkü, yeme lezzeti, olduğu gibi devam etmez, aksine, açlık lezzetinin yok olması gibi, yemeden duyulan lezzet zâil olur. Binâenaleyh, o lezzetin devamlı olması imkânsız olur.

Altıncısı: Maddî lezzetler, âdî birtakım şeylerden duyulan lezzetlerdir. Çünkü bunlar, çabuk bozulan, değişmeye müsâit olan, yumuşak nesnelerde meydana gelen birtakım keyfiyetlerdir.

Ama, rûhanî lezzetlere gelince, bunlar, bütün bu hususlar bakımından maddî lezzetlerin zıddınadır. Böylece, maddî lezzetlerden duyulan sevincin bâtıl ve boş bir sevinç olduğu; kâmil olan sevincin ise, rûhanîyyet, kudsî cevher, celâl âlemi ve kibriyâ nûru ile duyulan ferahlık olduğu sabit olmuş olur.

b) Ruhanî lezzetler bulunduğunda aklı başında olan kimsenin, o lezzetlerle, birer lezzet oldukları açısından sevinmemesi; aksine onların Allah'tan ve O'nun lütfu ve rahmetiyle meydana gelmiş olması açısından sevinmiş olması gerekir. İşte bu incelikten dolayı, sıddîkler: "Birer nimet olmaları açısından Allah'ın nimetiyle sevinenler müşriktirler; ama onların Allah'tan olması bakımından, Allah'ın nimetleriyle sevinenlerin sevinci,

Allah ile, O'nun sebebiyle olmuş olur ki işte bu, kemâlin zirvesi ve mutluluğun nihâî noktasıdır" demişlerdir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, "قُلْ بِفَضْلِ اللهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا" emrinin manası, "Onlar, onların birer nimet olması açısından değil, aksine, Allah'ın lütfu ve rahmeti ile olmaları açısından, o nimetlerle sevinsinler" şeklinde olur. İşte bunlar, vahiy ve tenzîl âleminden zuhur eden bu lâfızların ihtiva etmiş olduğu yüce sırlardır. Bu konuda, bizce özetlenebilecek olan şeyler bunlardır. Ama müfessirlere gelince, onlar, âyetteki "Allah'ın lütfunu İslâm; "rahmet"ini de, Kur'an diye tefsir etmişlerdir. Nitekim **Ebu Said el-Hudrî:** "Allah'ın lütfu Kur'ân, rahmeti de, O'nun sizi, o Kur'ân'ın ehli kılmasıdır" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyet tâ ile, فَلْتَفْرَحُوا "Sevininiz" şeklinde okunmuştur. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Nitekim, **Zeyd İbn Sâbit**'in, bunu tâ ile okuduğu ve onun, bunun manasının, "Ey Muhammed'in ashâbı, siz ancak ve ancak bununla sevinin. Zira bu, kâfirlerin toplayıp biriktirdikleri şeyden daha hayırlıdır" şeklinde olduğunu söylediği zikredilmiştir." **Ferrâ** sözüne devamla şöyle der: "Bu, **Übeyy**'in, فَبِذٰلِكَ فَافْرَحُوا "Ancak ve ancak, bununla sevinin" şeklindeki kıraatine yakın bir kıraattir. Gerek muhatap, gerekse gaibler için, emirde aslolan, lâm'ın getirilmesidir. Meselâ bu, لِتَقُمْ يَا زَيْدُ "kalk, ey Zeyd" ve وَلْيَقُمْ زَيْدٌ "Zeyd kalksın" ifadeleri gibidir. Bu böyledir; zira her iki durumda da emrin hükmü aynıdır. Ancak ne var ki Araplar, çok kullanıldığı için, emredilen muhataplardan lâm'ı hazfetmişler ve meselâ, kendisiyle söze başlamak mümkün olsun diye tâ'yı da hazfederek, başına bir vasl elifi getirmişlerdir. Meselâ bu, اِضْرِبْ "vur" ve اُقْتُلْ "öldür" misallerinde olduğu gibidir. **Kisâî** onların, "فَلْيَفْرَحُوا" şeklindeki okuyuşlarını kınardı; çünkü o, bu kullanılışın az olduğunu tespit etmiş, bu sebeple de bunu bir kusur saymıştı. Fakat aslolan budur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bazı muhataplara, "saflarınızı tutunuz" manasını kastederek "لِتَأْخُذُوا مَصَافَّكُمْ" dediği rivâyet edilmiştir."

Bütün bunlar, **Ferrâ**'nın sözleridir. Tâ ile olmak üzere bu kelime "تَجْمَعُونَ" şeklinde de okunmuştur. Bunun izahı şudur:

Maddî Zevklerle Rûhanî Zevklerin Arasında İnsanın Durumu

Bunun izahı şudur: Allahu Teâlâ, bu âyetle, hem muhatapları, hem de gaibleri kastetmiştir. Ancak ne var ki o, tıpkı müzekkerliğin müennesliğe tağlîb edilmesi (galib kılınması) gibi, muhatapları gaibe tağlib etmiştir.

Böylece o sanki, mü'minleri kastetmiştir. Dilciler de bunun böyle olduğunu söylemişlerdir. Ancak burada, aklî bir incelik vardır ki o da şudur: İnsanda, onu, Allah'ın hizmetine davet eden ve gayblar âlemi ile rûhanî derecelerle ilgi kurmaya çağıran bir özellik bulunduğu gibi, yine onda, onu, hisler, cisimler ve maddî lezzetler âlemine davet eden başka bir özellik daha vardır. Ruh, bedene bağlı kaldığı sürece, maddeyi sevmekten ve maddî lezzetlerin peşine düşmekten vazgeçmez. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, sıddîk ve ârif kişilere hitap ederek şöyle demiştir: "Aklî ilahî hadiseler ile, maddî nefsanî hadiseler arasında bir husumet meydana gelmiştir. Tercih, akla aittir. Zira akıl, Allah'ın fadlına ve rahmetine; nefis ise, dünyanın ve onun şehvetlerinin cem edilmesine çağırır. Halbuki Allah'ın fadlı ve rahmeti, sizin için, dünyadan toplayıp biriktirdiklerinizden daha hayırlıdır. Çünkü âhiret, daha hayırlı ve bâkîdir. Böyle olan şey ise, istenmeye ve elde edilmeye daha lâyıktır."

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلٰلًا ۭ قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُوْنَ ﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذِيْنَ يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ لَذُوْ فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُوْنَ ﴿٦٠﴾

"De ki: "Allah'ın size indirip de ondan kimini haram, kimini helâl yaptığınız rızıktan ne haber!? Söyleyin bana!" De ki: "Allah mı size izin verdi de öyle yaptınız, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?" Allah'a karşı yalan uydurup duranların kıyamet günü kendilerine ne yapılacağını zannediyorlar? Şüphesiz ki Allah, insanlara lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler" (Yûnus, 59-60).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Daha Önceki Kısımla Münasebet**

Bil ki, âlimler, bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda çeşitli şeyler söylemişlerdir, ama ben onların hiçbirini güzel bulmuyorum. Gerçek ilmi Allah katında olmak kaydıyla, şu anda hatırıma gelen şu iki şeydir:

a) Bu sözün zikredilmesinin maksadı, nübüvvetin ispatı hususunda üçüncü yolun zikredilmiş olmasıdır ki; bunun izahı şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) inkarcılara: *"Sizler, bazı şeylerin helâl, bazı şeylerin haram olduğunu söylüyorsunuz. Şu halde, bu hükmü, siz ya Allah'a iftira ederek söylüyorsunuz, yahut da Allah'ın hükmünün öyle olduğunu biliyorsunuz"* demiştir. Oysa birincisi, ittifakla batıl olan bir yoldur; geriye sadece ikincisi kalmıştır. Allahu Teâlâ'nın insanlara herhangi bir vasıta olmaksızın hitap etmediği malumdur. Bu batıl olunca, bu hükümlerin size, Allah'ın size göndermiş olduğu bir Resûl'ün ve Allah'ın size gönderdiği bir nebinin sözüyle ulaşmış olduğu sabit olur. Sözün neticesi şudur: "Hepsinin maddî sıfatlar ve menfaatlerde müşterek oldukları halde, onların bazı şeylerin helâl, bazılarının da haram olduğuna hükmetmeleri, sizin, nübüvvet ve risâletin doğruluğunu itiraf etmenize delâlet eder. Durum böyle olunca, daha nasıl oluyor da nübüvveti ve risaleti inkâr etmek hususunda bu kadar ileri gidebiliyorsunuz?" Âyeti, bahsettiğim bu manaya hamletmek, güzel ve makûl bir yoldur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), kendisinin nübüvvetinin doğruluğuna dair pek çok delil getirip, onların o nübüvveti inkâr hususundaki soru ve şüphelerinin fasit olduğunu beyan edince, buna onların, şeriatleri ve ahkâmları hususundaki yollarının da bozuk olduğunu beyân etmeyi ilâve etmiş, ve doğruluğuna ne akıl ne de nakil delâlet etmediği halde, birtakım şeylerin helâl, birtakım şeylerin de haram kılınmasının batıl bir yol ve fasit bir metot olduğunu da beyân etmiştir ki bundan maksat, münkirlerin, dinleri ve ahkâmları hususundaki metot ve görüşlerini iptâl etmek ve onların, bu hususta herhangi bir şekilde asla hak üzere olmadıklarını beyan etmektir.

***İKİNCİ MESELE:* Müşriklerin Haram Kıldıkları Şeyler**

Onların haram kıldıkları şeylerden maksat, **bahîra, sâibe, vasîle** ve **hâm** gibi hayvanları haram saymalarıdır (Bk. Mâide, 103). Hem, Cenâb-ı Hak, *"Dediler ki: "Bu davarlarla ekinler haramdır" Bir de (şöyle) dediler: "Şu davarların karınlarında bulunan yavrular canlı doğarsa sâdece erkeklerimiz için helâldir, kadınlarımıza haram kılınmıştır"* (En'âm, 138-139) ve *"Allah sekiz çift yarattı: Koyunlardan iki çift, keçiden de iki çift..."* (En'âm, 143) âyetlerinde aynı hususu belirtmiştir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا *"Ondan kimini haram, kimini helâl yaptığınız..."* (Yûnus, 59) âyetidir. Bu, onlardan daha önce sudur etmiş olan bir şeye işârettir. Halbuki

Allahu Teâlâ, onlardan, sadece bunu nakletmiştir. Şu halde, bu sözün bu manaya tevcih edilmesi gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlardan bunu nakledince, Resûlü'ne قُلْ آللّٰهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ *"De ki: "Allah mı size izin verdi de öyle yaptınız, yoksa Allah'a iftirâ mı ediyorsunuz?"* demesini emretmiştir. Bu taksimat, makul bir taksimattır. Çünkü bu hükümler, ya Allah'tan olur veya olmaz. Eğer Allah'tan olursa, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah mı size izin verdi de öyle yaptınız"* buyruğundan anlaşılandır. Eğer Allah'tan olmazsa, bu da O'nun, *"Yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"* buyruğundan anlaşılandır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ *"Allah'a karşı yalan uydurmakta devam edenler kıyamet günü kendilerine ne yapılacağını zannediyorlar?"* buyurmuştur. Bu cümle, her ne kadar "isti'lâm" (o zanlarını bildirmelerini isteme) için ise de, bununla, Allah'a iftira eden kimselerin azâbının ne kadar büyük olacağı kastedilmiştir. **İsa İbn Ömer,** bunu fiil sîğasında "وَمَا ظَنَّ" şeklinde okumuştur. Bu "Onlar, kıyamet günü hakkında hangi zanda bulundular?" şeklinde olur. Bu okuyuşa göre bu ifâde, daha önce de bahsettiğimiz gibi, kıyamette olacak şeyler her ne kadar gelecekle ilgili şeyler ise de, fakat onlar, hikmet-i ilâhiyyede, mutlak sûrette vuku bulacakları için, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak bunları, mâzi sîgasıyla beyan buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "إِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ" buyurmuştur. Yani, "Allah, onlara akıl vermek, peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek suretiyle insanlara karşı lütufkârdır." وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ *"Ama, onların çoğu şükretmezler."* Yani, onlar, Allah'ın delillerini düşünme hususunda akıllarını kullanmazlar; peygamberlerinin davetlerini kabul etmez ve Allah'ın kitaplarını dinlemek suretiyle de istifadede bulunmazlar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın "مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ" buyruğundaki "mâ" hakkında, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "ellezî" manasında olup "raeytum" fiili ile mansûb kılınmıştır.

b) İstifhâm olan "eyyû" (ne?) manasında olup, "enzele" fiiliyle mansub kılınmıştır. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. Buna göre, buradaki "enzele" fiilinin manası, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ *"Sizin için davarlardan sekiz çift indirdi"* (Zümer, 6) âyetinde olduğu gibi, "yarattı" ve "îcat etti" manasındadır.

"Enzele" fiilinin, "yarattı" manasına gelmesi mümkündür. Çünkü, yeryüzündeki bütün rızıklar, gökten inmiştir. Meselâ, hayvanlar, ekinler vb. gibi. Bütün bunların var edilmesi, gökten indirme ile olunca, "enzele" fiili, "yarattı" manasında kullanılmıştır.

وَمَا تَكُونُ فِى شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا اِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَآءِ وَلَآ اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَآ اَكْبَرَ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

"Sen herhangi bir işte bulunmayadur ve onun hakkında Kur'ân'dan herhangi bir şey okumayadur ve sizler de hiçbir iş işlemeyedurun ki, onun içine daldığınız vakit biz üzerinizde şahit olmayalım!.. Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de hariç olmamak üzere hepsi muhakkak apaçık bir kitaptadır" (Yûnus, 61).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Daha Önceki Kısımla Münasebet**

Bil ki Allahu Teâlâ, Resûlü'ne, kâfirlerin görüşlerinin bozuk olduğuna dair deliller getirmesini; onların şüphelerine karşı cevap vermesini ve onların eziyetlerine katlanma ve (şimdilik) yumuşak davranmasını emretmesine dair sözünü iyice açıklayınca, sayesinde, itaat edenlerin teselli ve sevinçlerini; günahkârların da korku ve feryâtlarını tamamına erdirecek olan bu kelâmını getirmiştir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın herkesin amelini ve kalbindeki müspet ya da menfî anlamdaki dürtü ve saikleri bilmesidir, bunun beyanıdır. Çünkü insan, çoğu kez kendisinin emirlere uyduğunu, itaatkâr, zühd ve takvâ sahibi olduğunu izhar etmeye çalışır, ama onun içi kötülük ve pisliklerle doludur. Çoğu kez de, bunun aksi olur. Binâenaleyh, Hak Teâlâ, insanların içlerinde bulunanları bilince bu, itaatkâr olanlar için sürur nevilerinin; günahkâr olanlar için de tehdit nevilerinin en büyüklerinden olmuş olur.

İKİNCİ MESELE: **Âyetteki Hitapların Kimlere Ait Olduğu**

Bil ki, Allahu Teâlâ, bu âyetin başında, iki şey hususunda Resûlü'ne hitap edip daha sonra da tek bir şey hususunda umûma hitap etmiştir.

Peygamber (s.a.s)'e tahsis edilen iki şeyden **birincisi;** وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ *"Sen herhangi bir işte bulunmayadur..."* kısmının, ifâde ettiği hususdur. Buradaki "mâ" inkâri'dir. "Şe'n" kelimesi, hal ve durum manasında olup, çoğulu "şuûn"dur. Nitekim Araplar, "Onun durumu nasıldır?" manasında "مَا شَأْنُ فُلَانٍ" derler. **Ahfeş** de "Sen, "onun gibi yapmam" manasında "مَا شَأْنُكَ" dersin" demiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **İbn Abbas:** "Cenâb-ı Hak, iyi amelleri murat ederek, "Ey Muhammed, sen iyi amellere dair herhangi bir işte bulunmayadur ki" demiştir" derken,

b) **Hasan el-Basri** de: "Ey Muhammed, sen dünya işlerinle oradaki ihtiyaçların hususunda bir işte bulunmayadur ki" şeklinde açıklamıştır.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ *"onun hakkında Kur'ân'dan bir şey okumayadur"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Âlimler buradaki "minhû" kelimesindeki zamirin neye râci olduğu hususunda ihtilâf etmişler ve bu hususta şu üç izahı yapmışlardır:

1) Bu, "şe'n" lafzına râcidir. Çünkü Kur'ân okumak, Allah'ın Resûlü'nün işlerinden bir iş olup, hatta belki de bu, O'nun işlerinin en önemlisidir. Böyle olması halinde bu, *"Sen herhangi bir işte bulunmayadur..."* ifâdesinin muhtevâsına girmiş olur. Ancak ne var ki Allah, Kur'ân okumanın ne derece yüce bir mertebeyi işgâl ettiğine dikkat çekmek için, bunu ayrıca zikretmiştir. Bu, durum, وَمَلٰئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ *"Meleklerine, resullerine, Cebrail'e, Mikâil'e..."* (Bakara, 98) ve وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ *"Hani biz peygamberlerden mîsaklarını almıştık. Senden de, Nûh'tan da, İbrahim'den de..."* (Ahzâb, 7) âyetlerinde olduğu gibidir. (Yani, önemlerine işâret etmek üzere, tamîm'den sonra tahsîs yapılmıştır.)

2) Bu zamir, âyetteki Kur'ân lafzına râcidir. Buna göre kelamın takdiri, "Sen Kur'ân'dan bir Kur'ân, yani bir âyet okumayadur ki" şeklinde olur. Bu mümkündür, zira, "Kur'ân" lafzı, Kur'ân'ın tamamının ismi olduğu gibi, Kur'an'ın herhangi bir parçasının da adıdır. "İzmâr kable'z-zikr" (Zamirin merci'i zikredilmeden zamirin zikredilmesi) de, ta'zime delâlet eder.

3) Kelamın takdirinin وَمَا تَتْلُوا مِنْ قُرْآنٍ مِنَ اللهِ "Sen, Allah'tan nazil olan bir Kur'ân (parçası) okumayadur ki..." şeklinde olmasıdır. Ben diyorum ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen herhangi bir işte bulunmayadur; onun hakkında*

Kur'ân'dan bir şey okumayadur..." hitapları Hz. Peygamber (s.a.s)'e tahsis edilen iki hususdur. Ama, O'nun وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ *"ve sizler de hiçbir iş işlemeyedurun ki..."* hitabına gelince bu, hem Hz. Peygamber'e, hem de bütün ümmete yöneltilen bir hitaptır. Hitâbın, önce Hz. Peygamber'e tevcih edilip sonra da ta'mîm edilmesinin sebebi, *"Sen herhangi bir işte bulunmayadur; onun hakkında Kur'ân'dan bir şey okumayadur..."* hitabının zâhiren Hz. Peygamber'e tahsis edilmiş bir hitap olup, ümmetin de buna dahil olarak, muhatap sayılmış olmasıdır. Çünkü, kavmin önderine hitap edildiğinde, topluluk da bu hitaba dahil olur. Bunun delili ise, *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit..."* (Talâk, 1) âyetidir. Cenâb-ı Hak bu iki hitâbı Hz. Peygamber'e tahsis ettikten sonra, hitâbı, üçüncü bir hitap ile herkese teşmil derek, *"ve sizler de hiçbir iş işlemeyedurun ki..."* buyurmuştur. Böylece bu ifâde, onların da ilk iki hitabın muhtevâsına dahil olduğuna delâlet etmiştir.

Daha sonra Allahu Teâlâ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا *"Biz üzerinizde şahit olmayalım!.."* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ her şeye şâhittir ve her şeyi bilendir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın prensiplerine göre durum açıktır. Zira Ehl-i Sünnete göre Allah'tan başka muhdis (var eden), yaratan ve mûcid yoktur. O halde, kulların fiillerine, zâhiri ve bâtinî amellerine dâir varlık âlemine giren her şey, Allah'ın var etmesi ve yaratmasıyla meydana gelir. Bir şeyi yaratanın, mutlaka onu bilmesi gerekir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın her şeyi bilir olması gerekir. **Mu'tezile**'nin prensiplerine göre ise, Allahu Teâlâ hayy'dır (diridir). Hayy olanın, her türlü malûmatı bilmesi gerekir. Bu bilmeyi gerektiren şey, Allahu Teâlâ'nın zâtıdır. O halde O'nun zâtının, bilinebilecek şeylerin (malumatın) bazısını bilmeyi gerektireceğinin söylenmesi, O'nun zâtının, diğer bütün mâlûmatı bilmeyi gerektireceğini söylemek gibidir. Binâenaleyh O'nun zâtı, mâlûmatın bazısını bilmeyi gerektirince bunun, malûmâtın bütününü bilmeyi gerektirmesi îcap eder. Böylece Allahu Teâlâ'nın bütün mâlûmatı (her şeyi) bilmiş olduğu sâbit olmuş olur.

Hak Teâlâ'nın إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ *"Onun içine daldığınız vakit..."* hitabına gelince; bil ki buradaki **"ifâza"**, bir işe iyice ve ciddi bir şekilde sarılıp başlama manasındadır. Nitekim Arapçada, "Onlar söze daldılar" manasında, "اَفَاضَ الْقَوْمُ فِي الْحَدِيثِ" denilir. Yine Arafat'tan bütün cemaatleriyle inip, (Müzdelife'ye) dağıldıklarında, hacılar hakkında "اَفَاضُوا مِنْ عَرَفَاتٍ" denilir.

Buna göre şâyet, "Buradaki "iz", "hîne" (o zaman) manasındadır. Buna göre âyetin manası, "(...) Onlar söze daldıkları zaman, biz onların üzerinde şâhitler olmayalım" şeklindedir. Allah'ın şâhit oluşu, bilmesi, haberdâr olması manasındadır. Dolayısıyla bu sözden, Allah'ın her şeyi, ancak o şeyler var olduklarında bildiği neticesi çıkar ki bu yanlıştır?" denilirse, biz deriz ki: Böyle bir soru, Allah'ın "şahâdeti"nin, ilmi manasına gelmesine binâendir. Bu ise kabul edilmez. Çünkü "şahâdet", ancak şahâdet edilen şey mevcut olduğu zaman söz konusudur. Ama ilme gelince, ilmin, şahâdet edilen husus var olmazdan önce bulunması imkânsız değildir. Bunun delili şudur: Meselâ, Hz. Peygamber (s.a.s) bize, Zeyd'in yarın bir şey yiyeceğini haber verse, biz o yeme tahakkuk etmeden önce, onun olacağını bilmiş oluruz, ama ona şahâdet ettiğimiz söylenemez. Bil ki bütün bunların neticesi şudur: Hiçbir şey Allah'ın ilmi dışında kalmaz.

Allahu Teâlâ daha sonra, bu sözünü iyice te'kid ederek: وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ *"Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de hâriç olmamak üzere hepsi muhakkak apaçık bir kitaptadır"* buyurmuştur.

Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Ya'zubu" fiilinin esas manası, uzaklıktır. Nitekim Arapçada, yeri uzak olduğu zaman otlak hakkında "كَلَأٌ عَازِبٌ" denilir. Yine adam develerini uzak bir yere saldığında, "عَزَبَ الرَّجُلُ بِإِبِلِهِ" denilir. İnsan, ailesinden uzak kaldığı zaman, "عَزِبٌ" adı verilir. Bir şey, insanın bilgisinden uzak olduğunda, عَزَبَ الشَّيْءُ عَنْ عِلْمِي "Bu şey, ilmimden uzak" denilir.

İKİNCİ MESELE

Kisâî, bu kelimeyi, ze harfinin kesresiyle, "ya'zibu" şeklinde; diğerleri de "ya'zubu" şeklinde, ze'nin zammesiyle okumuşlardır. Bu fiil, hem "يَعْزُبُ – عَزَبَ" şeklinde, hem de "يَعْزِبُ – عَزَبَ" şeklinde kullanılır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ *"zerre ağırlığında..."* buyurmuştur. Bir şeyin miskâli, ağırlıkça onun dengi olan şey demektir. Buna göre mana, "zerreye denk şey..." şeklinde olur. Zerre, küçük karınca manasına olup, müfredi zerre'dir. Zerre, gerçekten çok hafif olan şey demektir. Âyetteki *"Ne yerde ve ne gökte..."* deyiminin manası açıktır. Eğer, "Hak Teâlâ, Sebe' Sûresi'nde,

"Hayır, gaybı bilen Rabbime yemin olsun ki, ne göklerde, ne yerde bir zerre miktarı O'ndan kaçmaz" (Sebe', 3) buyurduğu halde, niçin bu âyette yeri gökten önce zikretmiştir?" denilir ise, biz deriz ki: Göklerin, yeryüzünden önce zikredilmesi gerekir. Fakat Hak Teâlâ bu âyette, göğün yerdekilerin hallerine ve amellerine şâhit oluşundan bahsedip, daha sonra da *"Hiçbir şey Rabbinden (O'nun ilminden) uzak kalmaz"* buyurunca, yerin gökten önce zikredilmesi uygun olmuştur.

Allahu Teâlâ daha sonra وَلَا اَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْبَرَ *"Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de hâriç olmamak üzere..."* buyurmuştur. Burada iki kıraat vardır. **Hamza,** kelimeleri ref ile, "asğaru" ve "ekberu"; diğer kıraat imamları da nasb ile "asgara" ve "ekbera" şeklinde okumuşlardır.

Bil ki âyetteki "وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ" ifâdesinin takdiri وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ "Rabbinden, zerre miktarı şey, uzak olmaz" şeklindedir. O halde "miskal" kelimesi, başına "min" dahil olduğunda, her ne kadar zâhiren mecrûr olur ise de, mana bakımından merfû (fâil)dir. Binâenaleyh, atfedilen şey, bunun zâhiri üzerine atfedilir ise mecrûr olur. Fakat, "asğaru" ve "ekberu" kelimeleri gayr-ı munsarıftır. Dolayısıyla âyette (cerre niyâbeten) meftûh olmuş olurlar. Yok eğer bunlar, "miskal" kelimesinin mahalline atfedilirler ise, merfû olmalılar. Bunun bir benzeri de, meselâ bir kimsenin, مَا أَتَانِى مِنْ اَحَدٍ عَاقِلٍ اَوْ عَاقِلٌ "Bana, hiçbir akıllı gelmedi" demesi gibidir. Hak Teâlâ'nın "مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ" (A'raf, 59) âyetindeki "ğayr" kelimesi de aynıdır. Şâir de şöyle demiştir:فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا الْحَدِيدِ "Biz, dağlar (gibi) de değiliz, demir (gibi) de!.. (Onlar gibi hissiz değiliz)." Bunlar, nahivcilerin yaptığı izahlardır.

Keşşâf sahibi ise, "Eğer bu şekilde atfetme doğru olsaydı, o zaman âyetin takdiri وَمَا يَعْزُبُ عَنْهُ شَىْءٌ فِى الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَاءِ اِلَّا فِى كِتَابٍ "Kitapta olan müstesnâ, yerde ve gökte olan hiçbir şey Allah'tan uzak olmaz" şeklinde olurdu. Bu durumda kitapta (Levh'de) olan şeylerin, Allah'ın ilminden hâriç kalması gerekirdi ki bu yanlıştır" demiştir. Bazı muhakkik âlimler buna şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) Biz, "ya'zubu" kelimesinin, mutlak uzaklık manasına geldiğini açıklamıştık. Bu sabit olduğuna göre, diyoruz ki: Mahlukât iki kısma ayrılır:

1) Melekler, gökler ve yer gibi, Allahu Teâlâ'nın vasıtasız olarak, doğrudan yarattığı varlıklar.

2) Allah'ın, bu birinciler vasıtasıyla yarattığı varlıklar. Bu ikinciler, olma ve yok olma âleminde meydana gelen hâdiselerdir. İkinci kısmın, illet ve malûl (sebeb-netice) zinciri içerisinde varlıkta, vâcibu'l-vücûdun varlık mertebesinden uzak olduğunda şüphe yoktur. O halde, *"Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak kalmaz..."* âyeti, şu manadadır: "Gökte ve yerde, Allah'ın var etme mertebesinden zerre miktarı bir şey yoktur ki, o Kitab-ı Mübin'de bulunmamış olsun." Kitab-ı Mübin, Allah'ın yazmış olduğu ve bütün malumâtın kayıtlarını içinde belirlediği kitaptır. Durum böyle olunca, Allah onları bilmiş ve onların hallerini çepeçevre kuşatmış olur. Bundan maksat ise, "Allahu Teâlâ, cüz'iyyatı (detayları) bilmez" diyenlerin görüşünü rettir. İşte, *"Şüphe yok ki biz, neler yapıyor idiyseniz, hepsini yazdırıyorduk"* (Câsiye, 29) âyetiyle kastedilen budur.

b) "اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ" ifâdesindeki istisnâyı, "fakat" manasına alarak, istisna-i munkatı' yaparız. Buna göre mana, "Ondan uzak olan hiçbir şey yok ki, Kitâb-ı Mübin'de bulunmasın" şeklinde olur. **"Nazm"** isimli eserin sahibi, **Ebu Ali el-Cürcânî,** bu hususta, şöyle bir başka cevap daha vermiştir: "Hak Teâlâ'nın bu âyetinde "وَلَا اَكْبَرَ" tabirinde, cümle tamamlanmış, sona ermiştir. Daha sonra "اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ" ifâdesiyle yeni bir cümle başlamıştır ki bu, "O, Kitab-ı Mübin'dedir" demektir. Araplar "illâ" edatını, bazen cümlenin başlangıcında kullanılan atıf vâv'ı yerine kullanırlar. Meselâ, "اِلَّا مَنْ ظَلَمَ" kısmının, "وَمَنْ ظَلَمَ" manasına olması gibi. Yani, "لَا يَخَافُ لَدَىَّ الْمُرْسَلُونَ اِلَّا مَنْ ظَلَمَ" âyetinde *"Benim yanımda peygamberler korkmaz. Fakat zulmeden kimseler müstesna..."* (Neml, 10-11) demektir. Yine Hak Teâlâ'nın لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا *"Ta ki aleyhinize, insanların zâlim olanlarından başkasının (tutunabileceği) bir hüccet (bahane) kalmasın..."* (Bakara, 150) âyetinde de böyledir, yani "وَالَّذِينَ ظَلَمُوا" takdirindedir." Bu zorlama ile yapılan bir izahtır. **Keşşâf sahibi** buna dördüncü bir izah ile şöyle cevap verir: "Problem, biz âyetteki "اَكْبَرُ" ve "اَصْغَرُ" kelimelerini, miskal kelimesinin ya zâhirine, ya mahalline atfettiğimizde söz konusudur. Fakat biz bunu söylemiyoruz. Ancak, bu kelimelerin mansûb okunmasının, cinsten hükmü nefyeden "lâ" edatından dolayıdır. Merfû okuyuşumuz ise, bunların mübteda; "فِى كِتَابٍ مُبِينٍ" ifâdesinin de haber olmasına göredir." Bu, **Zeccâc**'ın tercih ettiği izahtır.

اَلَآ اِنَّ اَوْلِيَآءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرٰى فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

"Haberiniz olsun ki Allah'ın velileri için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir. Onlar iman edip, takvaya ermiş olanlardır. Dünya hayatında da, âhirette de onlar için müjdeler var. Allah'ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir. İşte bu, en büyük saadetin ta kendisidir." (Yûnus, 62-64).

Bil ki biz, *"Sen herhangi bir işte bulunmayadur ve onun hakkında Kur'ân'dan bir şey okumayadur... "* (Yûnus, 61) âyetinin, itaatkârların kalplerini kuvvetlendirip, fâsıkların kalplerini kıran şeylerden olduğunu beyân etmiştik. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, bunun peşi sıra, muhlis, sâdık ve sıddîkların hallerini açıkladı. Bu haller, işte bu âyette zikrediliyor.

Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyet ve Hadislere Göre Velî**

Bil ki bu âyetin tefsirinde, "velî"nin kim olduğunu izah etmeye, daha sonra da, korkunun ve hüznün ondan giderilişini açıklamaya muhtacız. Bundan ötürü diyoruz ki: "Veli"nin kim olduğu meselesini, hem Kur'ân, hem hadis, hem eser, hem de akıl gösterir. Bunun Kur'ân'dan delili, Hak Teâlâ'nın bu âyetteki *"Onlar iman edip, takvaya ermiş olanlardır"* beyanıdır. *"İman etmek"* kelimesi nazarî kuvvetin (tefekkür kuvvetinin) mükemmelliğine, *"takvaya ermek"* tabiri de amelî kuvvetin mükemmelliğine işarettir. Burada bir başka husus da, imanın, itikat ve amelin toplamına hamledilmesidir. Sonra biz "velî"yi, bütün bu hususlarda ittikâ sahibi olarak tavsif ederiz. Takva, ilim hududunda olur ve o hududu aşar. Çünkü Allah'ın celâli, beşer aklının ihata edip kavrayamayacağı derecede yücedir. Binâenaleyh sıddîk, Allahu Teâlâ'yı, celâl sıfatlarından bir sıfatla tavsif ettiğinde, Allah'ın kemâl ve celâlinin, kendisinin bildiğine münhasır olmasından tenzih eder. Yine o, Allah'a ibadet ettiğinde Allah'ı, böylesi bir hizmet ve ibadete layık olmaktan tenzih eder. (Yani O'nun pek çok mükemmel

tarzda yapılacak ibadetlere müstahak olduğunu düşünür.) Böylece o kimsenin devamlı olarak havf ve takva makamında olmuş olduğu sâbit olur.

Veli'nin kim olduğunun, hadisten delilleri pek çoktur: **Hz. Ömer** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in: هُمْ قَوْمٌ تَحَابُّوا فِي اللهِ عَلَى غَيْرِ اَرْحَامٍ بَيْنَهُمْ وَلَا اَمْوَالٍ يَتَعَاطَوْنَهَا فَوَا اللهِ اِنَّ وُجُهَهُمْ لَنُورُ وَاِنَّهُمْ لَعَلَى مَنَابِرَ مِنْ نُورٍ لَا يَخَافُونَ اِذَا خَافَ النَّاسُ وَلَا يَحْزَنُونَ اِذَا حَزِنَ النَّاسُ *"Onlar, aralarında bir akrabalık ve alıp-verecekleri bir mal olmadığı halde, birbirlerini Allah için seven kimselerdir. Allah'a yemin olsun ki onların yüzleri nûrdur ve insanlar korkup hüzünlendikleri zaman, onlar korkup hüzünlenmezler"*[51] dediğini ve bu âyeti okuduğunu rivâyet etmiştir.

Yine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in: هُمُ الَّذِينَ يُذْكَرُ اللهُ تَعَالَى بِرُؤْيَتِهِمْ *"Onlar öyle insanlardır ki, onları görenler, Allah'ı hatırlarlar"*[52] buyurduğu rivâyet edilmiştir. Muhakkik âlimler şöyle derler: "Bunun sebebi şudur: Onlarda görülen, huşû ve huzû alâmetlerinden ötürü, bir de Hak Teâlâ onlar hakkında, *"Secde izinden nişanları yüzlerindedir"* (Fetih, 29) buyurduğu için, onların bütün bakıp müşahede edişleri, ahireti hatırlamaya yöneliktir.

Bunun eserden deliline gelince, **Ebû Bekr el-Esamm** şöyle demiştir: "Allah'ın velileri, Allah'ın aklî delil ile kendilerini hidâyete erdirmeyi deruhte ettiği, kendilerinin de Allah'a kulluğu ve O'nun yoluna davet etme işini deruhte ettikleri kişilerdir."

Bunun aklî deliline gelince, biz diyoruz ki: İştikâk ilminde, vâv, lâm ve yâ harflerinin terkiplerinin yakınlık manasına delâlet ettiği ortadadır. Dolayısıyla, her şeyin "velî"si, O'na yakın olan demektir. Allah'a mekân ve cihet bakımından yakın olmak imkânsızdır. O halde ona yaklaşmak, ancak insanın kalbi, Hak Teâlâ'yı bilmenin nuruna gark olduğunda olur. Bu kimse, baktığında, Allah'ın kudretinin delillerini görür; dinlediğinde Allah'ın âyetlerini dinler; konuştuğunda, Allah'ı senâ eder; hareket ettiğinde, Allah'a kulluk ve hizmet için hareket eder, çalışıp çabaladığında, Allah'a taat için çalışıp çabalar. İşte bu şekilde de, Allah'a son derece yaklaşmış olur. İşte bu şahıs, Allah'ın velîsidir. İnsan böyle olduğunda, Allah da onun dostu ve velîsi olur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah, imân edenlerin velîsi (yardımcısı)dır. Onları karanlıklardan nûra çıkarır"* (Bakara, 257) buyurmuştur. Durumun da böyle olması gerekir. Çünkü yakınlık, ancak iki taraflı olur.

51 **Müsned**, 5/343.

52 Benzeri bir hadis **İbn Mace**, Zühd 4 (2/379).

Kelamcılar şöyle demişlerdir: "Allah'ın velîsi, delillere dayalı dosdoğru bir inanç içinde olup, sâlih amellerini şeriate uygun olarak yapan kimsedir" İşte "veli"nin kim olduğu hususundaki söz, kısaca budur.

Velîler Korkmaz ve Mahzun Olmazlar

Cenâb-ı Allah, velilerden bahsederken لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"(Onlar) için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki bahis var:

Birinci bahis: Korku ancak gelecekle ilgili olur, yani ileride korkutan bir şeyin meydana gelmesinden dolayı korkulur. Hüzün ise ancak geçmişte olan bir şeyle ilgili olur. Bu, ya geçmişte insanın hoşuna gitmeyen bir şeyin meydana gelmiş olmasından ötürü, yahut da arzu edip sevdiği bir şeyi elde edememiş olmasından dolayı olur.

İkinci bahis: Bazı muhakkikler şöyle demişlerdir: "Veliler için, korku ve hüznün olmamasının söylenmesi, ya onlar bu dünyada iken olur, yahut âhirette iken olur. Birincisi, şu sebeplerden ötürü olamaz:

a) Bu, dünyada olmaz. Çünkü burası, korku ve keder yurdudur. Hele mü'min, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadislerinde de buyurduğu gibi, bundan hiç kurtulamaz: اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ *"Dünya, mü'minin (adetâ) hapishanesi, kâfirin de cennetidir"*[53]; حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ *"Cennet, zorluklarla (nefsin hoşuna gitmeyen şeylerle), cehennem de şehevat ile (nefsin arzuladığı şeylerle) kuşatılmıştır."*[54]

b) Mü'minin, bu dünyadaki yaşantısı, sıkıntısız olsa bile, o âhiret hakkında fazlasıyla endişe duymaktan ve Allah'a tâatını hakkıyla yerine getiremediği düşüncesinden dolayı, kederden uzak olamaz. Şu halde onun dünyada, korkusuz ve hüzünsüz olması söz konusu olmadığına göre, âyetteki, *"Onlar için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller"* beyanını, âhiretle ilgili kılmak gerekir. İşte bu, doğru bir sözdür.

Bazı ârifler şöyle demişlerdir: "Velâyet (velilik), yakınlık demektir. O halde Allah'ın velisi, Allah'a çok yakın olan kimsedir." Bu izahı biz, "Allah'tan başka hiçbir şey kalbine gelmeyecek şekilde, insanın marifetullah'a gark olması" diye açıklamıştık. İşte bu durumda tam velilik tahakkuk eder. Ne zaman bu hal tahakkuk etse, bu halin sahibi hiçbir şeyden korkmaz ve

53 **Keşfu'l-Hafa** 1/410; **Müslim, Tirmizi** ve **Muvatta**'dan.
54 **Müslim,** Cennet, 1(4/2174).

hiçbir şeye üzülmez. Zaten aksi nasıl düşünülebilir ki? Bir şeyden korkma ve bir şeye üzülme, ancak o şey hissedildikten sonra olur. Halbuki Allah'ın celâl nûruna dalmış olan kimse, Allah'ın dışındaki her şeyden bî-haberdir. Dolayısıyla onun için, ne bir korku, ne de bir hüzün söz konusudur. İşte bu son derece yüce bir derecedir ki, onu tatmayan bilemez. Sonra insandan bu hal zail olunca, diğer insanlarda olduğu gibi, maddî-dünyevî haller sebebiyle ona korku, hüzün, ümit ve arzu halleri de gelebilir.

Duyduğuma göre **İbrahim el-Havâs,** beraberinde bir müridi olduğu halde, çölde bulunuyordu. Gecenin birinde, kendisine çok kuvvetli (manevi) bir hal ve tam bir keşif zuhûr etmişti. Yanına yırtıcı hayvanlar gelip yanı başında durdukları halde kendisi, hiç istifini bozmadan yerinde oturmaya devam etti. Müridi ise, onlardan korkup, bir ağacın tepesine tırmanmıştı. Oysa şeyh, o canavarlardan hiç korkmamıştı. Sabah olup, bu hal kendisinden zail olunca, ikinci geceye girdiklerinde bir sivrisinek eline konunca bundan ötürü yakınmıştı. Bunun üzerine mürid, "Bu hal, önceki hal ile nasıl uyuşur?" deyince de, o: "Dün geceki yüke tahammül edebilmemiz, imdadımıza gelen gaybî kuvvet sayesinde idi. Bu imdat zail olunca Allah'ın en zayıf mahlûku olurum" demişti.

İKİNCİ MESELE

Muhakkik âlimlerin çoğu "Kıyamet meydanında, mükâfat ehli için bir korku söz konusu değildir" demişler ve görüşlerine hem *"Haberiniz olsun ki Allah'ın velileri için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir"* âyetini, hem de *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez.."* (Enbiya, 103) âyetini delil getirmişlerdir. Yine onlar, "Kıyamet, mükâfat ve ceza yurdudur. Dolayısıyla onlara, korku verilmesi uygun düşmez" demişlerdir. Bazıları, kıyamette çeşitli korkuların olacağını söylemiş ve bu hususta delil olarak bazı hadisler de zikretmişlerdir. Ama Kur'ân'ın zâhiri, haber-i vâhidden evlâdır.

Hak Teâlâ'nın اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ *"Onlar iman edip, takvaya ermiş olanlardır"* buyruğu ile ilgili şu üç izah yapılmıştır:

a) "Ellezîne" kelimesi "evliya" kelimesinin sıfatı olarak, (mahallen) mansubdur.

b) Bu kelime, medh üzere mansubdur.

c) Mübtedâ olarak merfû olup haberi, "لَهُمُ الْبُشْرٰى" kısmıdır.

[Büşrâ Ne Demektir? Sadık Rüya]

Hak Teâlâ'nın لَهُمُ الْبُشْرٰى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْاٰخِرَةِ *"Dünya hayatında da, âhirette de onlar için müjdeler var"* ifâdesi ile ilgili bazı görüşler vardır. Şöyle ki:

1) Bu müjdeden maksat, sâlih rüyadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: اَلْبُشْرَى هِيَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ يَرَاهَا الْمُسْلِمُ اَوْ تُرَى لَهُ *"Büşrâ (müjde), Müslümanın kendisinin gördüğü veya senin, onun için gördüğün sâlih (güzel) rüyadır."*[55] Yine Hz. Peygamber (s.a.s) ذَهَبَتِ النُّبُوَّةُ وَبَقِيَتِ الْمُبَشِّرَاتُ *"Peygamberlik gitti (bitti), geriye mübeşşirât (müjdeci rüyalar) kaldı"*[56] ve اَلرُّؤْيَا الصَّالِحَةِ مِنَ اللهِ وَالْحُلْمُ مِنَ الشَّيْطَانِ فَاِذَا حَلَمَ اَحَدُكُمْ حُلْمًا يَخَافُهُ فَلْيَتَعَوَّذْ مِنْهُ وَلْيَبْصُقْ عَنْ شِمَالِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَاِنَّهُ لَا يَضُرُّهُ *"Sâlih rüya, Allah'tandır. Düş (kötü rüya) şeytandandır. Binâenaleyh sizden biri, korktuğu bir düş görürse ondan Allah'a sığınsın ve soluna üç kere tükürsün. Çünkü böylece o ona zarar veremez"*[57] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) اَلرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَاَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النُّبُوَّةِ *"Rüya-yı sâliha, peygamberliğin kırk altı cüzünden bir cüzdür"*[58] buyurmuştur. **İbn Mes'ûd** (r.a)'un: "Rüya üçtür: İnsanın gündüzün kurup (aklına takılıp) gece gördüğü rüya, şeytanın bulunduğu rüya ve üçüncüsü de sâdık rüyâ" dediği rivâyet edilmiştir. **İbrahim (en-Nehâî)**'den: "Rüya üç çeşittir: Peygamberliğin yetmiş cüzünden bir cüz olan ve Allah tarafından bir büşra (müjde) olan rüya, insanın gündüzün kurup (aklına takıp) gece gördüğü rüya ve şeytanın korkutması olan rüya. Binâenaleyh biriniz, üzülecek ve korkacak bir rüya gördüğünde, "Allah'ın meleklerinin söyleyip Allah'a sığındığı şey ile, gördüğüm rüyanın şerrinden, dünyada ve âhirette bana zarar vermesinden Allah'a sığınırım" desin."

Bil ki âyetteki, **"büşrâ"** tabirini "sâdık rüyâ" manasına aldığımızda, âyetin zâhiri bu halin ancak veliler için söz konusu olmasını gerektirir. Akıl da buna delalet eder. Çünkü Allah'ın velisi, kalbi ve ruhu zikrullaha gömülmüş kimsedir. Binâenaleyh kim böyle olur ise, uyurken de ruhunda sadece marifetullah bulunur. Marifetullah'ın ve Allah'ın celâlinin nûrunun da, ancak hakkı ve doğruluğu göstereceği malumdur. Ama fikri, bu bulanık ve karanlık âlemin hallerine dağılmış kimse, uyuduğu zaman da böyle dağınık kalır. Dolayısıyla onun rüyasına da itimat edilmez. İşte bu sebepten

55 **Kenzu'l-Ummal**, 15. cilt, 41425. hadis.
56 **Buhârî**, Tâ'bir, 5 (8/69).
57 **Buhârî**, Ta'bir, 4 (8/69); **Müslim**, Rü'ya, 1 (4/2261)
58 **Buhârî**, Ta'bir, 2 (8/69); **Müslim**, Rü'ya, 8 (4/1774).

ötürü Cenâb-ı Hak, hasr ve tahsîs yolu ile (sadece onlara âit olduğunu belirterek) *"Dünya hayatında da, âhirette de büşrâ onlar içindir"* buyurmuştur.

Büşrâ Hakkında Diğer Tefsirler

2) **Büşrâ,** insanların bir kimseyi sevip, güzel bir medh-ü senâ ile onu övmeleridir. **Ebu Zerr** (r.a)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ya Resûlallah, bir kimse Allah için amel ediyor ve insanlar da o kimseyi seviyorsa (onun hakkında) ne buyurursunuz?" dedim, Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"İşte bu, mü'minin büşrasının (müjdesinin) peşin olarak verilmesidir"* buyurdu." Bil ki aklî deliller de bu manayı destekler. Çünkü "kemâl", li-gayrihî değil, li-zâtihî (zatından dolayı, bizzat) sevilir. Binâenaleyh herhangi bir kemâl sıfatı ile muttasıf olan kimse, herkesin sevdiği insan olur. Kul için, kalbinin marifetullaha; dilinin, zikrullaha; bütün uzuvlarının, Allah'a kulluğa dalmasından daha yüce ve kıymetli bir kemâl (olgunluk-yücelik) yoktur. Dolayısıyla kendisinde bunlardan birisi bulunan kimseyi, diller över durur. Kalpler, onu sevme fıtratı üzere yaratılmıştır. Bu kıymetli sıfatlar ne kadar çok olursa, o sevgi de o nispette güçlü olur. Hem sonra marifetullahın nûru, bizâtihi kendisine hizmet edilen bir şeydir. Binâenaleyh hangi kalpte o mevcut olursa, sahibi tabiî olarak hizmete layık olur. Baksana yırtıcı ve yabanî hayvanlar, insandan daha kuvvetlidirler. Ama bir insana rastladıklarında, ondan korkup kaçarlar. Bu, ancak nefs-i nâtıkanın (insanın) heybetinden ötürüdür.

3) **el-Büşrâ** (müjde), onlar ölürken tahakkuk eden müjde, iyi haber demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onların üzerlerine, 'Korkmayın, tasalanmayın, vaadolunduğunuz cennetle sevinin' diye melekler inecektir"* (Fussilet, 30) buyurmuştur. Âhiretteki müjde ise, meleklerin onlara vermiş olduğu selâmdır. Nitekim Allah *"Melekler de her bir kapıdan onların yanına girecek ve şöyle diyeceklerdir: "Sabrettiğiniz şeylere mukabil, sizlere selâm..."* (Ra'd, 23-24) buyurmuştur. Yine, âhiretteki müjde, Allah'ın onlara selâm vermesidir. Nitekim O, *"Çok merhametli Rab'den bir de sözle olan bir selâm (var) dır"* (Yasin, 58) buyurmuştur. Bu konuya, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'da bahsettiği, yüzlerinin beyazlığı, amel defterlerinin kendilerine sağdan verilmesi ve ahirette sevindirici hallerle karşılaşmaları da dahildir ki, bütün bunlar verilen müjdeler cümlesindendir.

4) Bu, Allahu Teâlâ'nın, kitabında; ve peygamberlerinin de lisanıyla muttaki olan kullarına müjdelemiş olduğu cenneti ve bol mükâfatıdır. Bunun delili; *"Rableri onlara rahmetini, rızasını... müjdeler"* (Tevbe, 21) âyetidir.

Bil ki, **"beşâret"** kelimesi, eseri ve etkisi kişinin yüzünde meydana gelecek sevindirici haber manasından türemiştir. Binâenaleyh, böyle olan her şey, bu âyetin muhtevasına girer. Yukarıda bahsedilenlerin tamamı, bu sıfatta müşterektirler. Dolayısıyla, hepsi de bu müjdenin içine dahil olur. Bu sebeple, işte bu açılardan dünyayla ilgili her şey, *"Dünya hayatında, onlar için müjdeler var"*; ahireti ilgilendiren her şey de, *"Âhirette de onlar için müjdeler var"* ifâdesine dahildirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah'ın dostlarının sıfatını zikredip, onların durumlarını iyice ortaya koyunca, لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللهِ *"Allah'ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir"* buyurmuştur ki, bu, "Bu kelimelerden caymak söz konusu değildir" demektir. "Kelime" ve "kavl" lafızları, aynı anlamdadır. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Benim yanımda söz değiştirilmez"* (Kâf, 29) şeklindeki âyetidir. Bu, buradaki müjde ile kastedilenin, Allah'ın, *"Rableri onlara rahmetini, rızasını müjdeler"* ifadesiyle kendisine itâat eden kimselere mükâfat ve ikrâmı vaadetmiş olduğunun kastedildiğini kuvvetlendiren delillerden birisi olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun en büyük kurtuluş ve mutluluk olduğunu beyân buyurarak, ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"İşte bu, en büyük saâdetin ta kendisidir"* buyurmuştur. Bu, *"Orada herhangi bir yere baktığın zaman, bir nimet, büyük bir saltanat, mülk görürsün"* (Dehr, 20) âyeti gibidir.

Kâdî, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir"* ifâdesi, "O'nun "kelimeleri"nin değiştirilmeyi kabul ettiğine delâlet eder. Yokluğu kabul eden şeyin ise, kadîm olması imkânsızdır" demiştir. Bunun bir benzeri de, neshin meydana gelmesiyle, Allah'ın hükümlerinin kadîm olmadığına istidlâl etmektir ki, bu çeşit açıklamalara dair sözümüz, daha önce geçmişti.

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾ أَلَآ إِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ شُرَكَآءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

"Onların lakırdıları seni hüzünlendirmesin. Çünkü bütün izzet ve hakimiyet Allah'ındır. O, hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir. Haberiniz olsun ki göklerde kim varsa, yerde kim varsa (hepsi) muhakkak Allah'ındır. Allah'tan başkasına tapanlar dahi, (gerçekte) Allah'a eş koştukları ortaklara tâbi olmuyorlar. Onlar zandan başkasına uymuyorlar ve onlar ancak, yalan söylüyorlar" (Yûnus, 65-66).

Daha Önceki Âyetlerle Münasebet

Bil ki inkarcılar topluluğu, Allahu Teâlâ'nın, bu sûrenin daha önceki yerlerinde onlardan nakletmiş olduğu pek çok çeşitli şüpheler getirip, O da, tefsir edip açıkladığımız cevaplarla onlara cevap verince, onlar bu sefer başka bir yola başvurmuşlardır ki, bu da, onların, Hz. Peygamber'i tehdit edip korkutarak, "Biz, tebeası ve malı çok olan kimseleriz; binâenaleyh, seni ezmeye ve davanı yok etmeye çalışacağız" demeleridir. İşte Cenâb-ı Hak, onların bu tavrına, وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا *"Onların lakırdıları seni hüzünlendirmesin. Çünkü bütün izzet ve hakimiyet Allah'ındır"* kavliyle cevap vermiştir.

Bil ki insan ancak, kendisine tesir etmesinin mümkün görülmesi durumunda, bir başkasının kendisini tehdit edip korkutmasından, kendisine hile ve tuzaklar kurmasından hüzünlenir. Ama o kimse, Allahu Teâlâ katından bunun kendisine hiçbir tesirinin olmayacağını öğrenirse, yapılmış olan bu tehdit vb. şeyler onun hüzünlenmesi için bir sebep olmaktan çıkarlar. Sonra, Cenâb-ı Hak nasıl ki, *"Haberiniz olsun ki, Allah'ın velileri için hiçbir korku yoktur"* (Yûnus, 62) âyeti sebebiyle, Resûlü'nden âhiret hüznünü gidermişse, aynen bunun gibi, *"Çünkü bütün izzet ve hakimiyet Allah'ındır"* âyetiyle de, ondan dünya hüznünü ve kederini de gidermiştir. Onu, insanlara Peygamber olarak gönderen ve O'na, insanları bu dine davet etmesini emreden zât, ancak ve ancak O olunca, hiç şüphesiz O'nun yardımcısı ve destekçisi de, O olur. İzzet, hakimiyet ve galebenin, sadece O'na ait olduğu kesinleşince, böylece emniyet meydana gelmiş ve korku da yok olmuş olur.

Hz. Peygamber Endişe ve Hüzün Duyar mıydı?

Buna göre şâyet, "kendisinden, henüz korku zâil olmadığı ve bu sebeple de, hicret edip yurdunu terk etmek zorunda olduğu halde; aynı

şekilde, daha sonra da zaman zaman korkular içine düştüğü halde, artık nasıl olur da Allah'ın onu bu korkulardan emin kıldığı söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki:

Allahu Teâlâ, vakit tayin etmeksizin, Peygamberi'ne, mutlak manada zafer ve yardım va'detmiştir. Binâenaleyh Peygamber, daima bu vaktin, o muayyen vakit olmadığı korkusunu taşımıştır. İşte bu sebeple de, o vakitte bir gönül kırıklığı ve eksiklik hissi bulunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü bütün izzet ve hakimiyet. Allah'ındır"* beyanına gelince, bu hususta birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Kâdî şöyle demiştir: "اِنَّ الْعِزَّةَ"de, "اِنَّ"nin hemzesi meksur (esreli) okunur. Onun fethalı (enne) okunmasında, küfre yakınlaştıran bozuk bir mana bulunmaktadır. Çünkü böyle okuyuş, münkirlerin, "Bütün izzet, Allah'a aittir. Peygamber'e gelince, bu hal onu üzer" demeleri neticesine götürür. Ama sen, "inne" şeklinde kesreli okursan, bu müste'nef (yeni başlayan) bir cümle olur. Bu da, i'râb ilmini bilmenin üstünlüğüne delâlet eder." **Keşşâf sahibi, Ebu Hayve**'nin, bu ifâdeyi, başından lâm harf-i cerrinin hazfedildiği düşüncesiyle, "اَنَّ الْعِزَّةَ" şeklinde okuduğunu söylemiştir. Yani, açık bir ta'lîl olmak üzere, "لِاَنَّ الْعِزَّةَ" demektir.

İkinci bahis: Burada, "اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ" denilmesinin pek çok faydası vardır:

1) Bundan maksat, "Bütün izzet ve kudret, Allah'a aittir; O, bunlardan dilediğini kullarına verir.." demektir. Bundan maksat ise, "kâfirlere, Hz. Peygamber'e karşı güç ve kuvvet vermez. Aksine Allah, o Peygamberi'ne, onlara karşı kuvvet verir. Böylece de o Peygamber bu sayede, onlardan daha aziz ve güçlü olmuş olur" manasıdır. Böylece Allahu Teâlâ, Peygamberi'ni bu söz ile, kâfirlerin, kendisine öldürmek ve eziyet etmek gibi sebeplerle zarar vermelerinden emin kılmıştır. Bunun benzeri de *"Allah (şöyle) hükmetmiştir: "Andolsun ki ben gâlip geleceğim, peygamberlerim de..."* (Mücadele, 21) ve *"Şüphesiz biz peygamberlerimize... yardım edeceğiz"* (Mü'min, 51) âyetleridir.

2) **El-Esamm** şöyle demiştir: "Bundan maksat şudur: Müşrikler, hizmetçilerinin ve mallarının çokluğu ile, başkalarına izzet taslıyorlar ve bununla seni, (yani Peygamberi) korkutuyorlardı. Halbuki bütün izzetler. Allahu Teâlâ'ya aittir. Binâenaleyh O, onlardan bütün bunları çekip almaya, sana yardım etmeye, onların mallarını ve yurtlarını sana devretmeye kâdirdir."

İmdi eğer denirse ki: *"Çünkü bütün izzet ve hakimiyet Allah'ındır"* sözü, Cenab-ı Hakk'ın *"Halbuki, şeref, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, Peygamberi'nindir, mü'minlerindir" (*Münafikûn, 8) âyetine zıt gibidir" denilirse biz deriz ki:

Arada bir tezât bulunmamaktadır. Çünkü, Hz. Peygamber'in ve mü'minlerin izzeti, Allah sayesindedir. O halde bütün izzet, Allah'a mahsustur.

Cenâb-ı Hak, هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"O, hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir"* buyurmuştur. Yani, "Allah, onların dediklerini duyar, azmettiklerini bilir ve bu şekilde de o kâfirlere yeter, haklarından gelir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَا اِنَّ لِلّٰهِ مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ *"Haberiniz olsun ki, göklerde kim varsa, yerde kim varsa (hepsi) muhakkak Allah'ındır"* buyruğuna gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ, önceki âyetlerde, *"Haberiniz olsun ki, göklerde ve yerde olan şeyler muhakkak Allah'ındır..."* (Yûnus, 55) buyurmuştur. Bu, akıl sahibi olmayan her şeyin, yani bütün cansızların Allah'ın mülkü ve milki olduğuna delâlet eder. Ama burada ise, âyetteki "men" kelimesi, aklı olanlara mahsustur. Dolayısıyla bu da, bütün akıllı varlıkların, Allah'ın mülkünün ve milkinin içine girmiş olduklarına delâlet eder. Böylece bu iki âyetin toplamı, bütün her şeyin, Allah'ın mülkü ve milki olduğuna delâlet etmiş olur.

b) "مَنْ فِى السَّمٰوَاتِ" kelimesiyle aklı olan ve temyiz edebilenler kastedilmiştir ki, bunlar da melekler ile, insan ve cinlerdir. Onların, Allah için ve O'nun mülkünde delâlet etsin diye, özellikle bu üç grubu zikretmiştir. Binâenaleyh, cansız varlıklar bu kulluğa daha lâyıktırlar. Böylece bu tabir, putların, Allah'ın ortakları kılınması hususunu red ve cerh etmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَاءَ اِنْ يَتَّبِعُونَ اِلَّا الظَّنَّ *"Allah'tan başkasına tapanlar dahi, (gerçekte) Allah'a eş koştukları ortaklara tâbi olmuyorlar"* buyurmuştur. Buradaki "mâ" edatı hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, nefy ve inkâr manasını ifâde eder. Buna göre mâna, "Onlar, Allah'a ortak koştukları şeylere tâbi olmadılar. Aksine onlar, Allah'ın şeriki zannettikleri şeye tâbi oldular" şeklindedir. Bunun bir benzeri de şudur: Birimiz, **Zeyd** evde bulunmadığı halde, Zeyd'in evde olduğunu zannetse ve Zeyd zannettiği evde bulunan kimseye bu isimle seslense, bu durumda, "O, Zeyd'e hitap etti" denilmeyip, aksine, "Zeyd sandığı kimseye hitap etti" denilir.

b) Bu "mâ", istifhâm, soru manasındadır. Buna göre sanki "Allah'ı bırakıp da bazı ortaklara tapanlar, neye tâbi oluyorlar?" denilmiştir ki, bundan

maksat da, onların bu hareketlerini kınamaktır. Yani, onların bu hususta herhangi bir delilleri bulunmadığını belirtmektir.

Daha sonra Allahu Teâlâ, *"Onlar zandan başkasına uymuyorlar"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, ancak bâtıl zanlarına ve fasit vehimlerine tâbi olmuşlardır" demektir. Müteakiben, bu zannın bir hükmü olmadığını; onların ancak yalan söylediklerini, asılsız tahminde bulunduklarını beyân etmiştir. Biz **"hars"** kelimesinin manasını, En'âm, 116 âyetinde açıklamıştık.

هُوَ الَّذِى جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا ۚ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾

"O, geceyi, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için; gündüzü ise, çalışıp kazanmanız için ziyâdar olarak yaratandır. Şüphe yok ki bunda kulak verecek bir kavim için ibretler vardır" (Yûnus, 67).

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Çünkü bütün izzet ve hakimiyet Allah'ındır"* (Yûnus, 65) deyince, bunun böyle olduğuna dair bu âyetle istidlâl etmiştir. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, sayesinde sükûna ermeniz suretiyle, yorgunluğunuz ve bitkinliğiniz yok olsun diye geceyi yarattı; gündüzü de, sayesinde, gözlerinizle ihtiyaçlarınızı giderebilesiniz diye aydınlık yarattı." **"Mubsıra"** kelimesi, gören demektir. Halbuki gündüz, kendisinde görülendir. Allah, gündüze, sebebin ismini müsebbebe verme kabilinden, mubsıra (gören) lafzını itlâk etmiştir.

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, geceyi, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için... yaratandır"* beyanı, O'nun, bunu sırf sükun gayesi için yarattığına; O'nun, *"Şüphe yok ki bunda kulak verecek bir kavim için ibretler vardır"* ifâdesi de, Allahu Teâlâ'nın, gece ve gündüzü yaratmasıyla, pek çok deliller kastettiğine delâlet etmektedir" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın لِتَسْكُنُوا *"sükûn ve istirahat etmeniz için"* ifâdesi, bundaki hikmetin sadece bu olduğuna delâlet etmez; olsa olsa, o hikmetin tahakkuk etmesini gerektirir. Ama *"Şüphe yok ki bunda kulak verecek bir kavim için ibretler vardır"* buyruğuna gelince, bundan maksat, onların, duyduklarını ve dinlediklerini iyice düşünüp, onlardan ibret almalarıdır.

قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

"Müşrikler dediler ki: 'Allah, evlât edindi.' Hâşâ, Allah bundan münezzehtir, O müstağnidir. Göklerde ne varsa, yerde ne varsa, hepsi O'nundur. Nezdinizde o iddianıza dair hiçbir delil de yoktur. Yoksa Allah hakkında bilmeyeceğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"
(Yûnus, 68).

Allah'ın Evlat Edindiği İddiasını Ret

Bil ki bu, Allahu Teâlâ'nın, kâfirlerden nakletmiş olduğu batıl iddiaların bir başka nev'idir. Bu da, onların اِتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا *"Allah, evlât edindi"* demeleridir. Bununla, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyenlerin iddiaları kastedilebileceği gibi, yine bununla, "Putlar, Allah'ın çocuklarıdır" diyenlerin sözlerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Veyahut da bununla böyle söyleyen bir Hıristiyan fırkasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Allahu Teâlâ, bu sözü reddetmek üzere, bundan sonra هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"O müstağnidir. Göklerde ne varsa, yerde ne varsa, (hepsi) O'nundur"* buyurmuştur.

Bil ki, Allahu Teâlâ'nın "ganî" olması, göklerde ve yerde bulunan bütün şeylerin de mâliki olması, O'nun çocuğunun olmasının imkânsızlığına delâlet etmektedir. Bunun izahı birkaç yönden yapılabilir:

Birinci delil: Allahu Teâlâ, bu âyette de belirtildiği gibi, mutlak manada ganîdir, müstağnidir. Akıl da buna delâlet etmektedir. Zira, şâyet O, muhtaç olsaydı, bir başka Sâni'e (yaratıcıya) muhtaç olurdu ki, bu imkânsızdır. Ganî olan birinin mutlaka cüzlerden, parçalardan ve kısımlardan uzak ve münezzeh bir fert olması gerekir. Böyle olan herkesin bir cüz'ünden, herhangi bir parçanın ayrılması imkânsız olur. Halbuki çocuk, insanın parçalarından ayrılan bir parça, sonra da o parçadan kendisi gibi bir varlığın meydana geldiği bir varlık demektir. Allah hakkında, bu imkânsız olunca, O'nun Ganî vasfının, evlat edinmesine mani olacağı sabit olur.

İkinci delil: Allahu Teâlâ, müstağnidir. Müstağni olan herkes, kadîm, ezelî, bakî ve ebedî olur. Böyle olan herkesin, son bulması ve sona ermesi

imkânsızdır. Halbuki çocuk, sona eren ve son bulan bir şey için meydana gelir, böylece de onun yerini tutmuş olur. Bu şekilde, Cenâb-ı Hakk'ın müstağni olmasının, O'nun için bir çocuğun bulunamayacağına delâlet etmiş olduğu kesinleşir.

Üçüncü delil: Allahu Teâlâ, müstağnidir. Müstağni olanın, şehvet ve lezzet duymakla nitelendirilmesi imkânsızdır. Bu imkânsız olunca, O'nun eşinin ve çocuğunun olması da imkânsız olur.

Dördüncü delil: Allahu Teâlâ, müstağnidir. Böyle olan herkesin, çocuğu olması imkânsızdır. Çünkü çocuk edinmek, çocuğu kendisine, meydana gelecek olan faydalı ve zararlı şeyler hususunda yardımcı olsun diye, ancak muhtaç olan kimseler hakkında düşünülebilir. Binâenaleyh, mutlak olarak müstağni olanın, çocuk edinmesi imkânsız olur.

Beşinci delil: Canlıların yavruları, şu iki şart muvacehesinde onun çocuğu olabilir: Onun tabiat ve hakikati itibariyle ona denk olması. Böylece, onun varlığının başlangıcı ve meydana gelişi, ondan olmuş olur. Halbuki bu, Allah hakkında imkânsızdır. Çünkü Allahu Teâlâ mutlak müstağnidir. Mutlak müstağni olan, zâtı gereği, vâcibu'l-vücud (varlığı zorunlu olan) olur. Binâenaleyh, vâcibu'l-vücud'un bir çocuğu olacak olsaydı, o zaman onun çocuğu da ona denk olurdu. Bu durumda da, vacibu'l-vücudun çocuğunun da vacib'l-vücud olması gerekirdi. Ancak ne var ki, O'nun vacibu'l-vücud olması, başkasından doğmasına mânidir. O, başkasından doğmayınca, O, çocuk olamaz. Böylece, Allahu Teâlâ'nın müstağni olmasının, O'nun çocuğunun olamayacağına delâlet eden delillerin en kuvvetlilerinden olduğu sabit olmuş olur. Bu son üç açıklama, önceki üç açıklamayla beraber son derece kuvvetlidir.

Altıncı delil: Allahu Teâlâ, müstağnidir. Müstağni olanın annesinin ve babasının olması da imkânsızdır. Anne ve babadan münezzeh ve berî olanın, evlâttan da münezzeh olması gerekir.

İmdi şâyet, "Bu, ilk baba ile bir müşkillik arzeder" denilirse, biz deriz ki:

İlk babanın, başkasının çocuğu olması imkânsız değildir. Çünkü Allah o ilk babayı, kendisinden önceki ebeveynden yaratmaya kâdirdir. Ama, Hak Teâlâ'nın ebeveyne muhtaç olması imkânsızdır. Aksi halde, mutlak anlamda ganî olamaz.

Yedinci delil: Allahu Teâlâ, mutlak olarak müstağnidir. Mutlak olarak müstağni olanın, eşyâyı var etmede başkasına muhtaç olması imkânsız olur.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Bu çocuk, ya kadîm olur, ya da hâdis. Şâyet kadîm olursa, zâtı gereği vâcib'ul-vücud olur. Çünkü o, şâyet mümkinu'l-vücûd olsaydı, o zaman bir müessire muhtaç olurdu. Halbuki kadîmin, müessire muhtaç olması, var olan şeyin yeniden var edilmesini gerektirir ki, bu imkânsızdır. O zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olunca, başkasının çocuğu olamaz; aksine, kendi başına müstakil bir varlık olur. Ama, bu çocuk şâyet muhdes olur; Hak Teâlâ da, mutlak manada müstağni olursa, bu durumda O onu, bir başkasını ortak koşmadan doğrudan doğruya yaratmaya kâdir olur. Böylece bu da, mutlak manada kul olur. Ve O'nun çocuğu olamaz. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, "هُوَ الْغَنِيُّ" buyruğundan çıkarılan ve O'nun çocuğunun olmasının imkânsızlığına delâlet eden izahların tamamı budur.

Cenâb-ı Hakk'ın لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"Göklerde ne varsa, yerde ne varsa, (hepsi) O'nundur"* buyruğuna gelince, bil ki bu, *"Göklerde ve yerde olan herkes, müstesna olmamak üzere, Rahman olan Allah'a mutlaka kul olarak gelecektir"* (Meryem, 93) âyetinin bir benzeridir. Bunun neticesi şuraya varır: Hak, bir ve tek olanın dışında kalan her şey, "mümkin" varlıktır. Her "mümkin" muhtaçtır. Her muhtaç, muhdestir. O halde hak, bir ve tek olanın dışında kalan her şey muhdes olup, onun muhdisi, hâlık ve mûcidi Allah'tır. Bu da, Allah'ın eş veya çocuğu olduğu iddiasının fasit bir söz olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hak, çok net ve açık delil ile, onların kendisine isnat ettikleri şeyin imkânsızlığını beyân edince, müşriklerin elinde bu hususta hiçbir delil bulunmadığına dikkat çekmek için, inkâr ve kınamayı ifâde eden bir ifâdeyi önceki cümleye atfederek, إِنْ عِنْدَكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا *"Nezdinizde o iddianıza dair hiçbir delil de yoktur"* buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu yadırgamada mübalağa ederek, أَتَقُولُونَ عَلَى اللهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ *"Yoksa siz, Allah'a karşı, bilmeyeceğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"* buyurmuştur. Biz, bu âyetle, dinlerin asılları hususunda, taklît etmenin batıl olduğuna dair istidlâl ve ihticâc edildiğini, kıyası ve ahâd haberleri kabul etmeyenlerin, bu iki aslı iptal etme hususunda bununla istidlâl ettiklerini daha önce söylemiştik. Bu hususta sözümüz daha önce geçmişti.

قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

"De ki: "Allah'a karşı yalan uyduranlar, asla felah bulmayacaklardır" (Belki) dünyada cüz'î bir fayda sağlayabilirler. En son dönüşleri ise, ancak bizedir. Bundan sonra da, inkâr etmelerinden dolayı, onlara çetin azâbımızı tattıracağız" (Yûnus, 69-70).

Bil ki Allahu Teâlâ, kâhir ve kesin bir delil ile, kendisine çocuk isnat etmenin batıl bir iddia olup, sonra da, bunu söyleyen kimsenin, sözünün doğruluğuna dair bir delili olmadığını beyan edince, bu görüşün Allah'a karşı bir iftira ve münasip olmayan şeyi O'na mal etmek olduğu açıkça ortaya çıkmış olur. Böylece Cenâb-ı Hak, durumu böyle olan kimsenin, kesinlikle felâh bulmayacağını beyan buyurmuştur. Nitekim O, Mü'minûn Sûresi'nin başında, *"Mü'minler muhakkak felâh bulmuştur"* (Mü'minûn, 1) buyurmuştur. Bu sûrenin sonunda da, *"Kâfirler muhakkak felâh bulamazlar"* (Mü'minûn, 117) buyurmuştur.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ اِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ *"De ki: Allah'a karşı yalan uyduranlar, hiç şüphesiz felâh bulmayacaklardır"* beyanının içine, bu durum da dahildir. Ancak ne var ki o, bu duruma tahsis edilmemiştir. Aksine, Allah'ın zât ve sıfatları hususunda, ilimsiz ve açık bir delil olmaksızın söz söyleyen herkes, bu tehdidin kapsamına girmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın *"felâh bulmaz"* buyruğunun manasını, Bakara Sûresi'nde "وَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" (Bakara 5) âyetinin tefsirinde beyân etmiştik. Özet olarak diyebiliriz ki "felâh", maksat ve gayeye vasıl olmak demektir. Buna göre "lâ yuflihu" tabirinin manası, "O kimse, sa'y ü gayretinde başarıya ulaşamaz; gayesinde başarıya ulaşamaz. Aksine, onun eli boşa çıkar ve hüsrâna uğrar..." şeklindedir. Bazı kimseler, dünyevî maksatlarından ve adî gayelerinden bir şeyler elde ettiklerinde de, en yüce maksadı ve gayeyi elde etmiş olduklarını sanırlar. Halbuki Allahu Teâlâ, "Bu adî matlup ve maksat, ancak bu dünyadaki az bir metâdır. Sonra, mutlaka ölüm vardır, ölünce de mutlaka Allah'a dönüş vardır. Bu dönüşte de mutlaka, daha önceki küfür sebebiyle şiddetli bir azabı tattırmam vardır!" diyerek, bu hayâli silip süpürmüştür. Bu, son derece münasip ve son derece güzel ve akıcı bir sözdür. Allah en iyisini bilendir.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِى وَتَذْكِيرِى بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوٓا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَآءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوٓا اِلَىَّ وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾ فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍ اِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾

"Onlara Nuh'un kıssasını oku. Hani o, kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim, eğer benim aranızda duruşum, Allah'ın âyetleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa, (ne diyeyim) ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir. Siz ve ortaklarınız da artık toplanıp ne yapacağınızı kararlaştırın. (O surette ki) sonra bu işiniz size hiçbir tasa olmasın. Sonra hakkımdaki hükmünüzü icrâ edin. Bana mühlet de vermeyin! Eğer benim öğütlerimden yüz çeviriyorsanız, ben sizden hiçbir mükâfat istemedim. Benim mükâfatım Allah'tan başkasına ait değildir. Bana, Müslümanlardan olmam emrolundu" (Yûnus, 71-72).

Bil ki, Hak Teâlâ, delil ve beyyineleri açıklamakla, onların suâllerini iyice cevaplandırınca, bundan sonra, şu sebeplerden dolayı, peygamberlerin kıssalarını anlatmaya geçmiştir:

1) Bir kimse, sözü, ilmin nevilerinden herhangi biri hususunda uzattığında, çoğu kez, bu nev' hususunda bir bıkkınlık meydana gelir. İnsan, bu neviden, ilmin başka bir nev'ine geçtiğinde gönlü ferahlar, kalbi hoşnut olur, kendisinde yeni bir istek, yeni bir şevk ve yeni bir arzu hisseder.

2) Bu, Hz. Peygamber'e, O'nun ashabına, daha önce geçmiş olan peygamberler sebebiyle bir örnek olsun diye zikredilmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), o kâfirlerin davranışlarının her peygambere karşı bu şekilde olduğunu duyduğunda, bütün bu olanlar ona hafif geliyordu. Nitekim, "Belâ, umumileştiğinde hafifler" denilmiştir.

3) Kâfirler, bu kıssaları dinleyip; cahiller de, geçmiş ümmetler peygamberlerine eziyet etme hususunda aşırı davranmış olsalar dahi sonunda Allahu Teâlâ'nın o peygamberlere yardımcı olduğunu, onları desteklediğini, onları takviye ettiğini anladıklarında, o kâfirlerin böylesi kıssaları dinlemeleri onların hayal kırıklığına uğramalarına, kalplerine korku ve endişenin

düşmesine sebep olur. Bu durumda da onların, ezalarını ve beyinsizce davranışlarını azaltmaları umulurdu.

4) Biz, Hz. Muhammed (s.a.s), bir ilim tedris etmeyip, herhangi bir kitabı da mütâlâa etmeyip, sonra da ne bir tezât, ne bir ilâve ve ne de bir eksiltme bulunmaksızın, bu kınamaları aynen anlatınca, bunları vahiy ve ilahî tenzil ile öğrendiğine delâlet ettiğini söylemiş, açıklamıştık.

Bil ki, Allahu Teâlâ, bu sûrede, peygamberlerin kıssalarından üçünü zikretmiştir.

Hz. Nuh (a.s)'ın Kıssası

Birinci kıssa: Hz. Nuh (a.s)'un kıssası olup, işte bu, bu âyette zikredilmiştir. Bunda şu iki çeşit fayda bulunmaktadır:

1) **Hz. Nuh**'un kavmi küfür ve inkârlarında diretince, Allahu Teâlâ, onların helak olmalarını, onları suda boğarak hemen gerçekleştirmiştir. Böylece Allahu Teâlâ, Mekke müşriklerine bir ibret olsun ve onları, tevhit ve nübüvveti inkâr etmekten uzaklaşmaya sevk etsin diye onların kıssasını zikretmiştir.

2) Mekke kâfirleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine bahsetmiş olduğu azâbın hemen gelmesini istiyorlar ve Peygamber'e: "Sen yalan söyledin; çünkü o azap bize gelmedi" diyorlardı. İşte bunun üzerine Cenab-ı Allah onlara, **Nuh** (a.s)'un kıssasından bahsetmiştir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s) onları, bu azapla korkutuyor, onlar da onu, bu hususta yalanlıyorlardı. En sonunda da bu iş, **Hz. Nuh**'un haber verdiği gibi tahakkuk etmişti. İşte, Hz. Muhammed'in haber verdiği azap da gelecektir.

Nûh (a.s.) kavmine, اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِى وَتَذْكِيرِى بِاٰيَاتِ اللهِ فَعَلَى اللهِ تَوَكَّلْتُ *"Ey kavmim, eğer benim aranızda duruşum, Allah'ın âyetleriyle size öğüt verişim size ağır geliyorsa (ne diyeyim), ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir"* demiştir. Bu, bir şart-ceza cümlesidir. Şart kısmı, şu iki kayıttan meydana gelmiştir:

Birinci kayıt: Âyetteki *"Eğer benim aranızda duruşum... size ağır geliyorsa"* ifadesidir. **Vâhidî, "Basît"** adlı eserinde şöyle demektedir: "Arapçada yaşlılığı ifâde etmek için, "كَبُرَ - يَكْبُرُ - كَبْرًا" fiili; bir şey büyük olup, ağır geldiğinde ise, "كَبُرَ - يَكْبُرُ - كُبْرًا - كُبَارَةً" fiili kullanılır." **İbn Abbas** (r a), bu âyete, "size ağır geliyorsa, güç geliyorsa, benim durumum size büyük geliyorsa" manalarını vermiştir. "Makâm" kelimesi, tıpkı "ikâmet" kelimesi

gibi mastardır. Nitekim Arapçada, أَقَامَ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ مَقَامًا أَوْ إِقَامَةً "O, onların arasında durdu" denilir. Mîm harfinin zammesi ile, "mükâm" kelimesi ise, ism-i mekân olarak, "durulacak yer" manasına gelir. Cenâb-ı Allah âyetteki **"makam"** lafzı ile. **Hz. Nûh** (a.s)'un kavmi arasında uzun zaman bulunmasını kastetmiştir. Velhasıl âyetteki "كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي" tabiri, onların, "Falancanın gölgesi ağır" şeklindeki sözleri gibidir

Bil ki bu ağırlığın sebebi şu iki şeydir:

a) **Hz. Nûh** (a.s), kavmi içinde dokuz yüz elli sene yaşamıştı.

b) O kâfir, fasit ve batıl dinlerine ve gidişatlarına iyice alışmışlardı. Bir dinî yola alışan kimsenin, ondan başka bir yola davet edilip, dininin zayıflığının anlatılması o kimseye ağır gelir. Bundan dolayı bütün davet müddetince bu iş yapılsa, bu ona daha ağır ve daha nâhoş gelir. Yine o kimseye dininin yanlışlığına dair kesin deliller getirilse, nefreti o nispette artar. İşte bu ağırlığın meydana geliş sebebi budur.

İkinci kayıt, âyetteki *"Allah'ın âyetleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa"* ifadesidir. Bil ki, dünya sevgisi ile kaplanmış ve dünyevî lezzetleri elde etmeye düşkün karakterler, itaat ile emrolunmaktan ve günâh ile münkerâttan vazgeçirilmekten son derece nefret eder, ölümü duymaktan ve dünyanın kınanmasından çok rahatsız olur. Böyle olan kimse, ma'rufu (iyiyi) emredip, münkeri (kötülükleri) nehyeden kimseyi ağır bulur, ondan hoşlanmaz.

Bu deyimle ilgili bir başka izah da şudur:

"Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, "Peygamberler, bir cemaate va'z-u nasihat ettiklerinde, durdukları yer görülsün ve sözleri duyulabilsin diye, ayakta va'z-u nasihat ederlerdi. Nitekim **Hz. İsâ** (a.s)'nın, havârilerine, kendisi ayakta, onlar oturur oldukları halde va'z ettiği nakledilmiştir.

Bil ki bu âyetteki şart cümlecikleri bunlardır. Bunların cezası (cevabı) nın ne olduğu hususunda iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bunların cevabı, فَعَلَى اللهِ تَوَكَّلْتُ *"Ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir"* ifadesidir. Bu, "Aşırı buğzunuz, sizi bana eziyet etmeye sevk ediyor. Ben ise, bu şerrinize, ancak Allah'a tevekkül ederek karşılık veriyorum" demektir. Bil ki, **Hz. Nûh** (a.s), hep Allah'a tevekkül ediyordu. Bu ifâde ise, onun sadece o esnada Allah'a tevekkül ettiği zannını

uyandırmaktadır. Binâenaleyh bunun manası "O, o şerri defetmek için o esnada Allah'a tevekkül etmiştir" şeklindedir.

İkinci görüş: Bu, ekserî âlimlerin görüşü olup, buna göre şartın cevabı, âyetteki فَاَجْمِعُوا اَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ *"Siz ve ortaklarınız da artık toplanıp ne yapacağınızı kararlaştırın"* ifadesidir. Bu takdirde, *"Ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir"* ifâdesi ise, şart ile cevabı arasına girmiş cümle-i muterizedir. Bu tıpkı اِنْ كُنْتَ اَنْكَرْتَ عَلَيَّ شَيْئًا فَاللّٰهُ حَسْبِي فَاعْمَلْ مَا تُرِيدُ "Eğer sen, benim bir şeyimi yadırgadınsa, Allah bana kâfidir. İstediğini yap" demen gibidir. Bil ki şartın cevabı da, sıra ile şu beş kaydı ihtiva etmektedir:

Birinci kayıt: Âyetteki, *"İşinizi toplayın"* ifadesidir. Bu hususta iki bahis vardır:

Birinci bahis: Ferrâ şöyle der: "İcmâ bir şeye hazırlanmak ve karar vermektir. Nitekim şair:

يَا لَيْتَ شِعْرِي وَالْمُنَى لَا يَنْفَعُ هَلْ اَغْدُوَنْ يَوْمًا وَاَمْرِي مُجْمَعُ

"Temenni ve hülyaların hiçbir faydası olmaz ya, (yine de) ah keşke bilebilsem! Durumum kararlaştırılmış olduğu halde, bir gün ben de sabah erkenleyin gerçekten yola çıkacak mıyım?.." demiştir. Binâenaleyh sen, dağınık kimseleri toplamak istediğinde, جَمَعْتُ الْقَوْمَ فَهُمْ مَجْمَعُونَ "Kavmi topladım, onlar da toplandılar" dersin.

Ebu'l-Heysem de şöyle der: "Dağınıkken onları bir araya getirdi" manasında, اَجْمَعَ اَمْرَهُ "işini toparladı"; "Onu düşünmeye başladı" manasında da "تَفَرَّقَهُ" denilir. Yine insan bazen, "şöyle yapıyorum, böyle yapıyorum" der. Ama belli bir işe azmettiğinde, onu toparlamış olur, "جَمَعَهُ" denilir. Bu, "O, o işini toparladı" demektir. İşte âyetteki "ecmiû" lafzının esas manası budur. Hak Teâlâ'nın, اِذْ اَجْمَعُوا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ *"Onlar hile yaparak işleyecekleri işi toparladıkları zaman..."* (Yûsuf, 102) âyeti de bu manayadır. Bu fiil, daha sonra "alâ" harfi cerri ile birlikte, "azmetme, kararlaştırma" manasına kullanılarak, "Ona azmettim" manasında "اَجْمَعْتُ عَلَى اَمْرٍ" denilmiştir. Bunun aslı, اَجْمَعْتُ الْاَمْرَ "işi toparladım, kararlaştırdım" şeklidir.

İkinci bahis: Esmaî, Nâfi'nin, sülâsîden ve hemze-i vasıl ile bunu "fe ecmaû" şeklinde okuduğunu rivâyet etmiştir ki, bunun şu iki izahı yapılabilir:

a) **Ebu Ali el-Fârisî** şöyle demektedir: "Âyetin takdiri, فَاجْمَعُوا ذَوِي الْاَمْرِ مِنْكُمْ "içinizden iş sahiplerini (iş yapabilecek olanları) bir araya toplayınız" şeklindedir. Buna göre muzaaf olan "zevî" hazfedilmiş, muzaaf olduğu takdirde ona gelmesi gereken şey, muzaafun ileyh'e gelmiştir.

b) **İbnü'l-Enbârî** şöyle demektedir: "Buradaki "emir" (iş)den maksat onların çeşitli hile ve tuzaklarıdır. Buna göre âyetin manası, "Sizler elinizden gelen işlerden hiçbirini geri bırakmayıp, yapın" şeklindedir.

İkinci kayıt: Bu, âyetteki, *"ve ortaklarınızı toplayın"* ifadesidir. Bu hususta da birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bunun başındaki "ve", "maa" manasındadır. Buna göre mana "Ortaklarınızla birlikte işinizi toplayınız" şeklindedir. Bu, Arapların, لَوْ تُرِكَتِ النَّاقَةُ وَفَصِيلَهَا لَرَضَعَهَا "Eğer deve ve yavrusu, (yani yavrusuyla birlikte) bırakılacak olursa, o onu emer"; لَوْ خَلَّيْتَ نَفْسَكَ وَالْاَسَدَ لَاَكَلَكَ *"Eğer kendini aslanla baş başa bırakırsan, o seni yer"* şeklindeki sözlerine benzer.

İkinci bahis: Burada bahsedilen "ortaklar"dan murat, o kâfirlerin "ilah" saydıkları putları olabileceği gibi, kendi dinleri ve inançlarında olan insanlar da olabilir. Eğer birincisi murat edilmiş ise, bu durumda Cenâb-ı Hak kâfirleri, putların faydalı ve zararlı olabileceği inançlarından dolayı, putlardan yardım istemeye davet etmiştir. Yok eğer ikinci mana murat edilmiş ise, onların onlardan (yani birbirlerinden) yardım istemelerinin ne demek olduğu açıktır.

Üçüncü bahis: Hasan el-Basri ve bir kısım kıraat imamı, merfû zamir üzerine atfederek kelimeyi, ref ile "شُرَكَاءُكُمْ" şeklinde okumuşlardır ki bunun takdiri: فَاَجْمِعُوا اَنْتُمْ وَشُرَكَاءُكُمْ "Siz ve ortaklarınız toplanınız" şeklindedir. **Vâhidî** bunun, te'kid zamiri olmaksızın da olabileceğini söylemiştir. Zira âyetteki, "emrekûm", zamir ile, onun üzerine atfedilen şey arasında bir fasıladır. Dolayısıyla bu fasıla, zamir-i müekkidden bir bedel olur. **Ferrâ** bu kıraati uygun bulmamıştır. Çünkü bu kıraat âyetin, vâv ile "شُرَكَاؤُكُمْ" şeklinde yazılmasını gerektirir ki, bu şekilde bir yanlış Mushaflarda yer almamıştır.

Üçüncü kayıt: Bu, ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً *"Sonra bu işiniz, size hiçbir tasa olmasın"* ifadesidir. **Ebu'l-Heysem,** buna, "İşiniz kapalı kalmasın" manasını vermiştir. Bu, Arapların, hilal görülmediğinde söyledikleri "غُمَّ عَلَيْنَا الْهِلَالُ فَهُوَ مَغْمُومٌ" şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. **Tarâfe** de şöyle demektedir:

لَعَمْرِي مَا اَمْرِي عَلَيَّ بِغُمَّةٍ نَهَارِي وَلَا لَيْلِي عَلَيَّ بِسَرْمَدِ

"Ömrüme yemin olsun ki, benim işim, bana hep belirsiz ve müphem değildir! Ne gündüzüm, ne de gecem bana ebedî değildir."

Leys şöyle der: "Arapçada, bir kimse işine yol bulup yapamadığında, "اِنَّهُ لَفِی غُمَّةٍ مِنْ اَمْرِهِ" denilir. **Zeccâc** bu âyete, "işiniz açık ve net olsun" manasını vermiştir.

Dördüncü kayıt: Bu, ثُمَّ اقْضُوا اِلَیَّ *"Sonra hakkımdaki hükmünüzü icra edin"* ifadesidir. Bu ifade ile ilgili de iki bahis vardır:

Birinci bahis: İbnü'l-Enbârî, bunun manasının, "Bana karşı kötülüklerinizi ve beni tehdit ettiğiniz her şeyi yerine getiriniz (elinizden geleni ardınıza koymayın)" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim Araplar, "ölüp gitti" manasını kastederek, "قَضَی فُلَانٌ" derler. Bazıları da bir şeyin "kaza"sının, sapasağlam yapılması, edâ edilmesi ve tamamlanması olduğunu söylemişlerdir ki işte bu manadan dolayı hâkime, "kadî" adı verilmiştir. Çünkü kadı, hükmettiğinde işi bitirmiş olur. Buna göre, Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, "işinizi bitiriniz, içinizde (aklınızda) olanı yürürlüğe koyunuz ve benimle aranızdaki meseleyi sonuçlandırınız" manasında olur ki, *"Biz kitapta İsrailoğullarına şunu hükmettik..."* yani "onlara kesin olarak haber verdik" (İsrâ, 4) âyeti ile *"Ona şu emri vahyettik..."* (Hicr, 66) âyeti de bu manadadır. **Kaffal** (r.h) şöyle der: "Burada "ilâ" kelimesinin getirilmesi, bir mecazdır. Bu, Arapların بَرِئْتُ اِلَیْكَ وَخَرَجْتُ اِلَیْكَ مِنَ الْعَهْدِ "Sana karşı olan ahdimden çıktım ve onu bozdum" şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Âyetteki emir sîgası ile olan bu ifâdede, haber cümlesi manası vardır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Sonra üzerinde karar kılıp, hükmettiğiniz şeyi yerine getiriniz" demiştir.

İkinci bahis: Bu ifade, "fâ" ile, "Bana şerrinizi ulaştırınız" manasında, "ثُمَّ افْضُوا اِلَیَّ" şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşun, insan sahraya çıktığında söylenilen "اَفْضَی الرَّجُلُ" deyiminden alındığı söylenmiştir. Yani "Onu bana karşı ortaya koyun, ortaya çıkarın" demektir.

Beşinci kayıt: Bu âyetteki وَلَا تُنْظِرُونِی *"Bana mühlet de vermeyin"* ifadesidir. Bu, "Siz, bana, üzerinde anlaştığınız şeyi bildirdikten sonra, mühlet vermeyin" demektir. Bütün bu kayıtların izahı işte budur.

Âyetteki Örnek Fikir Silsilesi

Kâdî, bu âyetin en güzel bir şekilde tertip edilmiş olduğu hususunda şu izahı yapmıştır: **"Hz. Nûh** işin başında, "Allah'a tevekkül ettim, Allah'ın vaadine güvendim. O, vaadinden caymaz. Beni ölüm ve işkenceyle tehdidinizin, sizi Allah'a davetten beni alıkoyacağını sanmayın" demiş ve sonra da davetinin doğruluğuna delâlet eden şeyleri ortaya koyarak, *"İşinizi toplayın"*

demiştir. **Hz. Nûh** (a.s) onlara sanki, "Gayenizi gerçekleştirecek sebep ve yollardan gücünüzün yettiği her şeyi toptan yapın" demiş ve sonra bununla yetinmeyerek, onlara, "Destekçi olacak ortaklarınızı da toplayın" demiştir. Bu iki şeyle yetinmemiş, bunlara bir üçüncü hususu ekleyerek, *"Sonra bu işiniz size hiçbir tasa olmasın"* demiş, bununla onların bu hususta her şeyi iyice açıkça anlamalarını kastetmiştir. Bununla da yetinmeyip dördüncü bir hususu ekleyerek, *"Sonra hakkımdaki hükmünüzü icra edin"* demiştir. Bundan maksadı da, onların o kötülüklerin hepsini kendisine yöneltmeleridir. Buna bir beşincisini eklemiştir ki: O da, *"Bana mühlet de vermeyin"* ifadesidir. Bu, "Yapabileceğiniz hiçbir şeyi geri bırakmayın, hemen yapın" demektir. İşte bu sözün sonu budur. Böylesi sözün, **Hz. Nûh** (a.s)'un, Allah'a tevekkül etme hususunda ve onların hileleri ile tuzaklarının kendisine ulaşmayacağına ve tesirli olmayacağına olan inancında zirveye vardığına delâlet ettiği malumdur.

Âyetteki فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ *"Eğer benim öğütlerimden yüz çeviriyorsanız, ben sizden hiçbir mükâfat istemedim"* ifadesi hakkında müfessirler şöyle demektedirler: "Bu, **Hz. Nûh** (a.s)'un, Allah'ın dinine davet etmesine karşılık onlardan bir mal istemediğine bir işarettir. İnsan, her ne zaman tamahtan uzak olursa, sözü kalplerde daha tesirli olur." Bana göre bu hususta şöyle bir izah da yapılabilir: **Hz. Nûh** (a.s), onlardan kesinlikle korkmadığını ortaya koymuştur. Çünkü korku ancak iki şeyden, yani bir şerrin dokunması ve bir menfaatin kesilmesi endişesiyle olur. **Hz. Nûh** (a.s) önceki âyette, onlardan gelecek şerlerden, bu âyette de onların kendisinden menfaati kesmelerinden korkmadığını beyan etmiştir. Çünkü o, onlardan herhangi bir şey almamıştır ki, onların kendisinin bir menfaatini kesmelerinden korksun.

Daha sonra âyette إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ *"Benim mükâfatım Allah'tan başkasına ait değildir. Bana, Müslümanlardan olmam emredildi"* buyurulur. Bu hususta şu iki mana verilmiştir:

a) "Siz ister İslâm'ı kabul edin, ister etmeyin, ben İslâm üzere olmakla emrolundum."

b) "Ben, bu davetten (tebliğden) ötürü başıma gelen her şeye boyun eğmekle emrolundum." Bu ikinci mana, buraya daha uygundur. Çünkü **Hz. Nûh** (a.s), *"Sonra hakkımdaki hükmünüzü icra edin"* deyince, onlara, bu

hususta başına gelecek her şeye boyun eğmekle emrolunduğunu açıklamıştır. Allah en iyi bilendir.

فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ۖ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾

"Yine onlar kendisini tekzip ettiler. Biz de hem onu, hem gemide beraberinde bulunan kimseleri selâmete erdirdik ve bunları halifeler yaptık. Âyetlerimizi yalan sayanları ise boğduk. Bak, inzâr edilenlerin sonu nice olmuştur?" (Yûnus, 73).

Bil ki Allahu Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s) ile o kâfirler arasında geçen bu konuşmayı nakledince, hadisenin vardığı neticeyi de bildirmiştir. **Hz. Nûh** (a.s) ile ashabı bakımından hadisenin neticesi şu iki şeydir:

a) Allahu Teâlâ, onları kâfirlerden kurtarmıştır.

b) Onları, (tufanda) boğulup helâk olanların yerine, yeryüzünün) halîfeleri kılmıştır.

Hadisenin, kâfirler bakımından neticesi de, Allah'ın onları suda boğup helâk etmesidir. Bu hadiseyi, Peygamber'i tasdik eden de, tekzip eden de dinlediğinde, bu, Nûh'un kavminin başına gelen şeyin, kendi başlarına da gelmesi ve Hz. Nûh'un inananlarının ulaştıkları şeyin misline ulaşması bakımından mü'minler için imanda devama bir sebep ve mükellefler için bir zecr olmuş olur. Teşvîk ve sakındırmadaki bu metot, geçmiş ümmetlerden hikaye yoluyla nakledildiğinde, yeni ifâde edilen bir tehditten daha tesirli olur. Cenâb-ı Allah, peygamberlerinin kıssalarını işte bu tarz üzere zikretmiştir. **Nûh** kıssasının tafsilatı, başka sûrelerde geçmiştir.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ ۚ كَذَٰلِكَ نَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ﴿٧٤﴾

"Sonra onun arkasından, kendi kavimlerine (birçok) peygamberler gönderdik ve bunlar, onlara apaçık mu'cizeler getirdiler. Fakat

önceden yalan saydıkları için, inanmadılar. İşte haddi aşanların kalpleri üzerine biz böyle mühür basarız" (Yûnus, 74).

Bil ki bundan, "Biz, Nûh'tan sonra peygamberler gönderdik" manası kastedilmiştir. Allahu Teâlâ, o peygamberleri burada, isim isim saymamıştır. **Hûd, Sâlih, İbrâhim, Lût** ve **Şuayb** (salavatullahi aleyhim) onlardandır.

"Beyyinât" kesin mu'cize demektir. Böylece Allahu Teâlâ, o geçmiş peygamberlerin ümmetlerinin metodunun da, yalanlama hususunda, aynı **Nûh** (a.s)'un kavminin metodu üzere olduğunu, Allah'ın tekzibe sapmış olan **Nûh**'un kavmini helâk etmesiyle ilgili olarak o kavimlere ulaşan haberin de, onları bu yalanlamadan alıkoymadığını haber vermiş ve bundan dolayı *"Daha önceden yalan saydıkları için, inanmadılar"* buyurmuştur. Bu ifâde ile, **Nûh** (a.s)'un kavminin yalanladıkları şeyin aynısı murat edilmemiştir. Çünkü onların zamanında, bu meydana gelmemişti. Aksine bununla, onların yalanladıkları mu'cizelerin misli murat edilmiştir. Çünkü bütün peygamberlerin elinde zuhûr eden kesin mu'cizelerin hepsi, sanki tek bir şey gibidir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"İşte haddi aşanların kalpleri üzerine biz böyle mühür basarız"* buyurmuştur. Âlimlerimiz, Allahu Teâlâ'nın insanı bazen imandan alıkoyacağına, bu âyeti delil getirmiştir ki, bunun izahı açıktır. **Kâdî** ise şöyle demektedir: "Tab (mühürleme), iman etmeye mânî değildir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın *"Hayır, Allah onların kalpleri üzerine, küfürleri yüzünden mühür basmıştır. Artık, birazı müstesnâ, onlar iman etmezler"* (Nisa, 155) âyetidir. Binâenaleyh eğer tab (kalbi mühürleme), imana mânî olsaydı, bu istisna yapılamazdı." Buna şöyle cevap verilir: Bu mesele hakkındaki sözümüz, "خَتَمَ اللهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ" (Bakara, 7) âyetinin tefsirinde geçmişti. Onu burada tekrar etmeye gerek yok.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهٖ بِاٰيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوٓا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسٰٓى اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ اَسِحْرٌ هٰذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾

"Sonra bunların ardından da Mûsâ'yı ve Harun'u âyetlerimizle, Firavun'a ve onun ileri gelenlerine gönderdik. Fakat kibirlerine yediremediler. Onlar işte böyle günahkâr bir kavim idiler. Tarafımızdan kendilerine hak geldiği vakit, "Hiç şüphesiz, bu apaçık bir sihir!" dediler. Musâ da, "Siz, hak için, o size gelince 'Bu bir sihir mi' dersiniz? Halbuki, sihirbazlar asla umduklarına eremezler" dedi"
(Yûnus, 75-77)

İkinci Kıssa: Hz. Musâ (a.s)'nın Kıssasıdır.

Bil ki bu âyeti tefsire gerek yoktur. Fakat bu hususta şöyle bir soru sorulabilir: Hz. Musa'nın kavmi, *"Hiç şüphesiz bu bir sihirdir"* derken, Hz. Mûsâ (a.s)'nın, onların "Bu bir sihir mi?" diye soru şeklinde söylediklerini nakletmesi nasıl uygun olur? Buna şöyle cevap verilir: Hz. **Musâ** (a.s), onların "Bu bir sihir mi?" dediklerini nakletmemiş, aksine "Hak size geldiği zaman, hak konusunda siz şöyle şöyle mi söylersiniz?" demek istemiştir. Sözde, durum (karine) kendisine delâlet ettiği için, اَتَقُولُونَ "söyler misiniz?" fiilinin mef'ûlü olan "söyleyeceğinizi" ifâdesi hazfedilmiştir. Daha sonra **Hz. Mûsâ,** yeni bir cümle olarak, *"Bu bir sihir mi?"* buyurmuştur ki, bu bir istifham-i inkârîdir. Daha sonra da, *"Sihirbazlar asla umduklarına eremezler"* diyerek, o hakkın bir sihir olmadığına istidlâl etmiştir. Bu, "Sihirbazların yaptıklarının neticesi bir göz boyama ve aldatmacadır. Onlar, umduklarına nâil olamazlar" demektir.

Değneğin bir yılana dönmesi ve denizin yarılması meselesine gelince, bunların bir göz boyama ve aldatma kabilinden olmadığı zaruri olarak bilinmektedir. Binâenaleyh bunların bir sihir olmadığı sabit olmuş olur.

قَالُوٓا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَآءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَآءُ فِى الْاَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِى بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَآءَ السَّحَرَةُ قَالَ لَهُمْ مُوسٰٓى اَلْقُوا مَآ اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّآ اَلْقَوْا قَالَ مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُٓ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

"Sen atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan bizi döndüresin de bu yerde devlet ikinizin elinde olsun diye mi bize geldiniz? Biz ikinize de inanacak değiliz" dediler. Firavun, "Bütün usta sihirbazları bana getirin" dedi. Nihâyet sihirbazlar geldiği zaman Musa onlara, "Ne atacaksanız atın" dedi. Vaktaki onlar attılar. Musa dedi ki: "Bu, sizin getirdiğiniz şey sihirdir. Allah, şüphesiz ki onun boş olduğunu ve asılsızlığını meydana çıkaracaktır. Allah elbet, fesatçıların işini ıslah etmez. Allah, mücrimlerin hoşuna gitmese de hakkın hak olduğunu kelimeleriyle ispat eder" (Yûnus, 78-82).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Firavun'un Hz. Musa'nın Tebliğini Reddetmesi**

Bil ki Allahu Teâlâ, **Firavun** ve kavminin, **Hz. Musa** (a.s)'nın davetini kabul etmediklerini nakletmiştir. Onlar şu iki şeyden dolayı kabul etmemişlerdir:

1) Âyette, اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَاءَنَا *"Sen, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan bizi döndüresin..."* sözü ile anlatılan husus.

Vâhidî şöyle demektedir: "Arapçada **"left"**, bir şeyden vazgeçmek manasına olup, asıl (kök) manası "bükmektir." Nitekim birisi birisinin boynunu büktüğünde, "لَفَتَ عُنُقَهُ" denilir. "Yüzünü, ona doğru döndürdü" manasında "اِلْتَفَتَ اِلَيْهِ" denilmesi de bundandır.

Ezherî şöyle der: "Arapçada, birisi bir şeyi büküp eğirdiğinde, "لَفَتَ الشَّيْءَ وَفَتَلَهُ" denilir ki bu, bu iki fiil, birbirinin maklûbudur (harf yerleri değiştirilmiş olup, aynı manayadır)."

Bil ki bu sözün neticesi, onların, "Biz, üzerinde olduğumuz dinimizi bırakamayız. Çünkü atalarımızı bu din üzere bulduk" demelerine varır ki, bu da, onların sırf taklide tutunup, açık delilleri sırf inat ile savuşturma yoluna girdiklerini gösterir.

2) وَتَكُوْنَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ *"Bu devlet ikinizin elinde olsun diye mi..."* ifadesinde anlaşılan hususdur. Müfessirler bunun manasının, **Hz. Mûsâ** ile **Harun**'a bir hitap olmak üzere, "Mısır topraklarında mülk ve izzet sizin olsun diye mi?..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Zeccâc şöyle demektedir: "Mülk, dünyada, istenilen şeylerin en büyüğü olduğu için "kibriyâ" diye adlandırılmıştır. Peygamberi de, kavmi tasdik

ettiğinde, ümmetinin işinin idaresi ona kalır; böylece de o, kavminin en büyüğü olmuş olur."

Bil ki, birinci sebep, taklide tutunmaya, ikinci sebep de, dünyayı arzu etmedeki düşkünlüğe ve liderliğin devam etmesi hususundaki gayret ve çabalara bir işaret olmuş olur. **Hz. Musa**'nın kavmi, bu iki sebebi belirttiklerinde, hükümlerini açıkça ortaya koyarak, وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ *"Biz ikinize de inanacak değiliz"* demişlerdir. Bil ki kavim bu gerekçeleri ileri sürünce, onlar bundan sonra da çabalarını sürdürmüşler ve insanlar nezdinde **Hz. Musa**'nın yapmış olduğu şeyin de sihir babından olduğunu ortaya koymak için, **Hz. Musa**'nın mu'cizesine çeşitli sihirlerle mukabele etmek istemişlerdir. Bu cümleden olarak **Firavun,** bütün sihirbazlarını bir araya getirdiğinde onlara, قَالَ لَهُمْ مُوسٰى اَلْقُوا مَا اَنْتُمْ مُلْقُونَ *"Musâ onlara 'Ne atacaksanız atın..' dedi."*

Peygamber Batıl Bir İşi Emreder mi?

Buna göre şâyet: **"Hz. Musa,** küfrü emretmek bir küfür olduğu halde, onlara nasıl küfrü emretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: **Hz. Musa** onlara, yaptıkları şeylerin fasit bir iş ve bâtıl bir gayret olduğu insanlar nezdinde ortaya çıksın diye, değnek ve iplerini atmalarını emretmiştir, yoksa onlara sihri emretmek üzere bu sözü söylememiştir. Onlar da iplerini ve değneklerini atınca, **Hz. Musa** onlara: "Yaptığınız şey, batıl bir sihirdir" demiştir. Bundan maksadı şudur: Kavim **Hz. Musa**'ya senin yaptığın sihirdir, deyince, **Hz. Musa** (a.s): "Sizin söylediğiniz şey batıldır, aksine hak olan, sizin yaptığınız şeyin bir sihir ve batıllığı apaçık olan bir göz boyama oluşudur..." demiş, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, hakkı yerleştireceğini, bâtılı da iptal edeceğini haber vermiştir. Allahu Teâlâ da diğer sûrelerde, o sihri nasıl iptal ettiğini haber vermiştir ki bu da, o ejderhanın, o ip ve değnekleri yutması sebebiyle olmuştur.

İKİNCİ MESELE

مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ ifadesindeki "mâ" kelimesi "ellezî" manasında ism-i mevsûl olup, mübtedâ olarak merfû, haberi ise, "السِّحْرُ" kelimesidir. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bu kelime, elif-lâm ile "es-sihr" şeklinde gelmiştir. Çünkü bu, daha önce geçmiş olan bir kelâma verilmiş olan bir cevaptır. Baksana o kavim, **Hz. Musa** onlara gelince: "Bu, sihirdir" demişler, bunun üzerine **Musâ** da onlara, "Hayır, sizin yaptığınız sihirdir" cevâbını vermiştir. Binâenaleyh, bu kelimenin başına elif-lâm'ın gelmesi gerekir. Çünkü belirsiz kelime,

tekrar söylenildiği zaman, marife olarak söylenir. Bu tıpkı, bir kimsenin bir başkasına, "Bir adamla karşılaştım" deyip de, o başkası da ona, "kimdi o adam?" diyerek kelimeyi elif-lâm'lı olarak مَنِ الرَّجُلُ "Kimdir o adam?" şeklinde söylemesi gibidir. Şâyet o adam ona, elif-lâm'sız olarak "مَنْ رَجُلٌ" demiş olsaydı, o zaman onun zihnine, o kimsenin daha önce ona bahsettiği o adamı sormuş olduğu gelmezdi." **Ebu Amr,** istifham ile "آلسِّحْرُ" (sihir mi?) şeklinde okumuştur. Bu kıraate göre "ma" istifhamiyye ve mübteda olarak merfû olup, "جِئْتُمْ بِهِ" de, onun haberi mahallinde gelmiş cümle olur. Buna göre sanki, "Neyi getirdiniz?" denilmiş de, daha sonra da, bir kınama ve azarlama tarzında "sihri mi?" denilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "آأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ" (Mâide, 116) buyruğunda olduğu gibidir. Sihir kelimesi, mübtedadan bedeldir. İstifhâm olmak hususunda "mübdelun minh"e denk olsun diye, bunun başına da istifhâmın gelmesi gerekmiştir. Bu, senin tıpkı, كَمْ مَالُكَ اَعِشْرُونَ اَمْ ثَلَاثُونَ "Malın ne kadardır? Yirmi mi, otuz mu?" deyip de, "اَعِشْرُونَ" ifâdesini "كَمْ"den bedel kılman gibidir. "Sihir" kelimesi için bir haberin takdir edilmesine gerek yoktur. Çünkü sen onu, mübtedâdan bedel tuttuğunda, o, mübtedâ yerine, mübdelun minh'den haber olan şey de onun haberi yerine geçmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّ اللهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ *"Allah, onu boşa çıkaracak ve onu yapanı rüsvay edecektir. Zira Allah, müsriflerin amelini ıslah etmez"* yani "onu ne kuvvetlendirir, ne de tamama erdirir" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَيُحِقُّ اللهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ *"Allah, mücrimlerin hoşuna gitmese de hakkın hak olduğunu kelimeleriyle ispat eder"* buyurmuştur. "**İhkak-ı hak**"ın manası, onu izhâr edip takviye etmektir. "بِكَلِمَاتِهِ" ifâdesiyle de, O'nun **Hz. Musa'ya** olan vaadi kastedilmiştir. Buna, "O'nun daha önce sebkat etmiş olan kaza ve kaderiyle..." manası da verilmiştir. Kelimâtullah'ın ne demek olduğu hususunda anlaşılması zor, derin ve yüce konular bulunmaktadır ki, biz bunu, bu kitabın bazı yerlerinde zikretmiştik.

فَمَآ اٰمَنَ لِمُوسٰى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهٖ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ ۚ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى الْاَرْضِ ۚ وَاِنَّهٗ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾

"Neticede Musâ'ya -onlar da Firavun'un ve yöneticilerinin kendilerine çektirecekleri sıkıntılara hedef olarak- bir kısım gençlerden başka iman eden olmadı. Çünkü Firavun o yerde cidden gâlipti ve cidden aşırı gidenlerdendi" (Yûnus, 83).

Hz. Musa'ya Sadece Bir Zürriyetin İnanması

Bil ki Allahu Teâlâ, biraz önce **Hz. Musa** (a.s)'nın elinde zuhûr eden büyük mu'cizelerden ve değneğinin, o sihirbazların hazırlamış olduğu sihir aletlerini yuttuğundan bahsetmişti. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, bu büyük mu'cizeleri müşahede etmelerine rağmen, kavminden az bir zürriyet müstesnâ, O'na kavminden hiç kimsenin iman etmediğini beyân etmiştir. Allah bunu, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli için zikretmiştir. Çünkü o, kavminin kendisinden yüz çevirmesi ve inkârlarına devam etmeleri sebebiyle, üzülüyordu. Bunun üzerine Allah, Peygamberi'ne, kendisi için bu konuda diğer peygamberlerde örnekler bulunduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü Hz. Musa'dan zuhur eden şey, gözün görmesi açısından, olabilecek en büyük mu'cize idi. Ama buna rağmen, tek bir zürriyet hariç, O'na onlardan kimse iman etmemişti.

"Zürriyet" Kelimesinin Tefsiri

Âlimler, bu âyette geçen zürriyetten ne murat edildiği hususunda, şu şekilde ihtilâf etmişlerdir:

1) Zürriyetin manası, iman edenlerin sayısının az olduğunu belirtmektir. **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Önemsiz ve küçük görmek için, bir topluluk "ذُرِّيَّةٌ" (zürriyet) lafzıyla ifâde edilir. Binâenaleyh, bu takdire göre bunu, burada küçümseme ve hor görme manasına hamletmenin imkânı yoktur. Bu sebeple bunun, "sayıları az" anlamında, küçük görmeye hamledilmesi gerekir.

2) Bazıları da şöyle demiştir: Bununla, onları (küfre) çağıranların çocukları murat edilmiştir. Çünkü onların babaları, küfürlerine devam ediyorlardı. Bu husus, ya evlâtların kalplerinin daha yumuşak olmasından dolayı, veyahut da o evlâtlarını küfürde ısrar etmeye sevk eden şeylerin daha hafif olmasından dolayıdır.

3) Zürriyet, babaları **Firavun** kavminden, anneleri ise, İsrailoğullarından olan bir topluluktur.

4) Zürriyet, **Firavun**'un ehlinden, yani karısı Asiye'den, hazinedârından, onun hanımından ve bu hanımın hizmetçisinden meydana gelmiştir.

Âyetteki "مِنْ قَوْمِهِ" sözünde geçen zamirin neye râci olduğu hususuna gelince, âlimler bu hususta da ihtilâf etmişlerdir. Buna:

a) **Musâ**'nın kavminden;

b) **Firavun**'un kavminden, manaları verilmiştir. Zira, her ikisi de daha önce geçmişti. Ama daha uygun ve açık olanı, bunun, "**Musa**'nın kavminden" manasında olmasıdır. Çünkü bu, daha önce geçenlerden, zamire en yakın olanıdır. Diğer taraftan da, **Hz. Musa**'ya iman edenlerin İsrailoğullarından olduğu nakil ile de sabittir.

Cenâb-ı Hakk'ın, عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ *"Firavun ile yöneticilerinin kendilerine açacağı belâya hedef olarak.."* ifadesine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Musa'ya iman eden o kimseler, hiç şüphesiz **Firavun**'dan cidden korkuyorlardı. Çünkü **Firavun,** yakalaması şiddetli olan ve **Hz. Musa**'ya düşmanlığını da açıkça izhâr etmiş bir kimse idi. Binâenaleyh o, kavminin meylinin **Hz. Musa**'dan yana olduğunu bildiği için, onlara eziyet etme hususunda çok ileri gidiyordu. İşte bundan dolayı da onlar ondan korkuyorlardı.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak, **Firavun** tek olduğu halde, aşağıdaki sebeplerden dolayı zamiri çoğul getirerek وَمَلَائِهِمْ *"ve yöneticileri"* buyurmuştur:

a) Bazen, müfret bir lâfız, cemi bir lafızla ifade edilebilir ki, bundan maksat ta'zimdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ *"Muhakkak ki zikri biz indirdik, biz!.."* (Hicr, 9) buyurmuştur.

b) Âyetteki **"Firavun"** sözüyle, onun ailesi kastedilmiştir.

c) Bu, muzâfın hazfedilmesi kabilindendir. Bununla sanki, مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ **"Firavun** âlinden" manası kastedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "اَنْ يَفْتِنَهُمْ" buyurmuştur ki bu, "O, onları, kendilerine çeşitli belâları musallat kılmak suretiyle dinlerinden çevirir" anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى الْاَرْضِ وَاِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ *"Şüphesiz Firavun, yeryüzünde gâlip ve kâhirdi; ve o, aşırı gidenlerdendi"* buyurmuştur. Bununla, "O, herhangi bir hususta kendisine muhalefet eden kimseleri çokça öldüren, çokça azap edendi" manasının da kastedildiği ileri

sürülmüştür ki, bundan maksat, o mü'minlerin korkularının sebebini ortaya koymaktır. "O, müsriflerdendi, zira o, kulların en âdisi olduğu halde, uluhiyyet iddiasında bulundu" manası da verilmiştir.

وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوٓا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظّٰلِمِينَ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾

"Musa dedi ki: "Ey kavmim, eğer siz gerçekten Allah'a iman ettiyseniz, O'na (ihlas ile) teslim olmuş Müslümanlar iseniz, artık ancak O'na güvenip dayanın" Onlar da şöyle dediler: "Biz yalnız Allah'a güvenip dayandık. Ey Rabbimiz, bizi o zâlimler güruhuna bir fitne mevzuu yapma ve bizi, rahmetinle o kâfirler gürûhundan kurtar" (Yûnus, 84-86)

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hz. Musa'nın Kavmine Tevekkül Talimatı Vermesi**

Cenâb-ı Hakk'ın, "اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ" buyruğu, birisi önce, diğeri de sonra gelen iki şarta talik edilmiş olan bir cezâ cümlesidir. Fukahâ şöyle demiştir: "Sonra olanın önce; önce olanın sonra olması gerekir. Bunun misâli, bir kimsenin hanımına اِنْ دَخَلْتِ الدَّارَ فَاَنْتِ طَالِقٌ اِنْ كَلَّمْتِ زَيْدًا "Eğer eve girer, Zeyd'le konuşursan, boşsun" demesi gibidir. Durum böyledir, zira o kimsenin, "اِنْ دَخَلْتِ الدَّارَ فَاَنْتِ طَالِقٌ" ifadesinin tamamı, "اِنْ كَلَّمْتِ زَيْدًا" ifadesine bağlanmıştır. Halbuki, şart koşulan şey, şarttan sonra olur. Bu, lafız bakımından sonra olanın, mâna bakımından önce; lafız bakımından önce olanın, mâna bakımından sonra olmasını gerektirir. Buna göre ifâdenin takdiri şöyledir: Sanki o adam hanımına اِنْ كَلَّمْتِ زَيْدًا حَالَ مَا دَخَلْتِ الدَّارَ فَاَنْتِ طَالِقٌ "Zeyd'le konuşur halde eve girersen, ey hanım, sen boşsun" demiştir. Binenaleyh, bu tâlik, o Zeyd'le konuşmadan önce hasıl olmuş olsaydı, talâk vâki olmazdı.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey kavmim, eğer siz, gerçekten Allah'a iman ettiyseniz, O'na (ihlas ile) teslim olmuş Müslümanlar iseniz, artık ancak O'na güvenip dayanın"* ifadesi, onların Müslüman

olmalarının, *"eğer siz, gerçekten Allah'a iman ettiyseniz"* ifadesine muhatap olmalarının şartı olmasını gerektirir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, Müslüman bir kimseye, o Müslüman olduğu halde, "Eğer Allah'ı tasdik edicilerden isen, Allah'a tevekkül et!" demiştir. Nitekim durum köyledir. Zira İslâm, teslim olmak, boyun eğmektir ki, bu, Allah'tan gelen mükellefiyetlere uymak, hudû ve huşûyu izhar etmeye ve inadı bırakmaya bir işârettir. İman ise, kalbin, zâtı gereği, vâcibu'l-vücûd olanın tek olduğunu, O'nun dışında kalanların muhdes varlıklar olduğunu, Allah'ın yönetimi, tasarrufu ve kahrı altında bulunduklarını bilmekten ibarettir. Bu iki durum tahakkuk edince kul, bütün işlerini Allahu Teâlâ'ya havâle eder ve kalbinde, Allah'a tevekkül etmenin nuru meydana gelir. Binâenaleyh bu âyet, birtakım ince sırlar ve nükteler ihtiva etmektedir. Allah'a tevekkül ise, işlerin tamamını Allah'a havale etmek ve bütün durumlarda Allah'a güvenip dayanmaktır. Bil ki bütün işlerinde Allah'a tevekkül eden kimseye, Allah, her türlü musibet hususunda yeter, ona yardımcı olur. Zira Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'a güvenip dayanırsa O, kendisine yeter"* (Talak, 3) buyurmuştur.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Nuh ile Hz. Musa Arasında Bir Mukayese**

Hz. Musa'nın, kavmine emretmiş olduğu Allah'a tevekkül etme işi, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Nuh**'tan da naklettiği şeydir. Çünkü, **Hz. Nuh**, *"Ancak Allah'a tevekkül ettim"* (Yûnus, 71) demişti. İşte bu noktada, iki derece arasında bulunan fark ortaya çıkmaktadır. Çünkü **Hz. Nuh** (a.s), kendisini Allah'a tevekkül etmekle vasfetmiş, **Musa** (a.s) ise, bunu kavmine emretmiştir. O halde, **Nuh** (a.s) tam; **Musa** (a.s) ise, tamamın üzerinde bir derecede bulunmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Musa فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا *"Yalnız O'na güvenip dayanın"* demiş, ama تَوَكَّلُوا عَلَيْهِ "O'na güvenip dayanın" dememiştir. Zira, birinci ifâde, "hasr" ifâde etmektedir. Buna göre, **Hz. Musa** (a.s) onlara, sadece Allah'a tevekkül etmelerini emredip, onların başkasına tevekkül etmelerini kesinlikle yasaklamıştır. Durum da böyledir; zira O'nun dışında kalanların, O'nun mülkü ve milki oldukları, O'nun tasarrufu, emri, hükmü ve tedbiri altında bulundukları sabit olunca, insanın başkasına tevekkül etmesi aklen imkânsız olur, işte bundan dolayı bu cümle, böyle bir ibâreyle gelmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Musa** (a.s) bunu onlara emredince, onların onun sözünü kabul ederek, عَلَى اللهِ تَوَكَّلْنَا *"Biz, yalnız Allah'a güvenip dayandık"*

dediklerini beyan buyurmuştur. Yani, "Biz, sadece O'na güvendik ve O'nun dışındaki hiçbir şeye iltifât etmiyoruz" demektir.

Daha sonra onlar bunu yapınca, duâya yöneldiler de Allah'tan şu iki şeyi talep ettiler:

Zâlimlere Fitne Olmanın Manası

a) Onlar رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"Ey Rabbimiz, bizi o zâlimler güruhuna bir fitne (mevzûu) yapma..."* dediler. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bundan maksat, "Bizi, **Firavun** ve kavmiyle imtihan etme... Zira sen, onları bize musallat ve hükümran kılarsan, onların kalplerinde, "Eğer onlar hak üzere olsaydı, sen bizi onlara musallat kılmazdın" şeklinde bir düşünce uyanırdı da, o zaman bu, onların küfürlerinde ısrar etmelerinde kuvvetli bir şüphe vesilesi olurdu. Böylece de, onların bize hükümran olmaları, onlar için bir fitneye düşme mevzuu olurdu.

2) Bunun manası şudur: Sen onları bize hükümran kılmış olsaydın, onlar ahirette çok şiddetli bir azaba duçar olurlardı ki, bu da onlar için bir fitne olmuş olurdu.

3) Bunun manası şudur: Bizi, onlar için bir fitne, yani bir azap yeri, mevzûu yapma.

4) Âyette geçen "fitne" kelimesiyle ism-i mef'ûl manası murat edilmiştir. Zira, masdarın ism-i mef'ûl makamında kullanılması caizdir. Bu, meselâ, "halk" (yaratmak) kelimesinin "mahlûk" (yaratılmış) manasına; "tekvin" (meydana getirmek) kelimesinin "mükevven" (meydana getirilmiş) anlamına gelmesi gibidir. Buna göre mâna, "Bizi, fitneye düşmüşlerden, belâya uğramışlardan kılma" şeklinde olur. Yani, "Onlara, zulüm ve baskıları vasıtasıyla bizi, kabul etmiş olduğumuz bu hak dinden döndürme imkânı verme..." demektir. Bu açıklama, bu âyetten önceki şu âyet ile de kuvvet kazanmaktadır: فَمَا اٰمَنَ لِمُوسٰى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهٖ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ... (Yûnus, 83).

b) Bu duâdaki ikinci talepleri de, onların وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"Ve bizi, rahmetinle o kâfirler güruhundan kurtar..."* demeleridir.

Bil ki bu tertip, onların dinî hususlara göstermiş oldukları ilgi ve alâkanın, dünyevî hususlara gösterdiklerinin üzerinde olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, çünkü biz, onların, *"Ey Rabbimiz, bizi o zâlimler gürûhuna bir fitne (mevzûu) yapma"* şeklindeki sözlerini, "Şâyet, onlar Müslümanlara

galip gelirlerse bu, onlar için, bu dinin batıl olduğuna dair bir şüphe meydana getirir" manasına hamledersek, bu durumda, onlar Allahu Teâlâ'ya, o kâfirleri böyle bir şüpheden koruması hususunda yalvarıp yakarmış olurlar. Böylece onlar bu duâyı, kendilerinin kurtuluşunu istemeden önce yapmışlardır ki bu, onların, düşmanlarının dininin durumlarına göstermiş oldukları itinânın, kendi menfaatlerine göstermiş oldukları itina ve özenin çok üstünde olduğuna delâlet eder. Yok, eğer bu âyeti, "Allahu Teâlâ'nın o kâfirlere, inanan kimseleri dini terk etmeye zorlama imkânı vermemesi" anlamına hamledersek, bu da, o Müslümanların, dinlerine göstermiş oldukları ilgi ve ihtimâmın, bedenlerinin maslahat ve umuruna gösterdikleri ilginin üstünde olduğuna, aynı şekilde delâlet etmiş olur. Binâenaleyh, her halükârda bu, son derece güzel olan bir nüktedir.

وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوسٰى وَاَخِيهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٧﴾

"Musa'ya ve kardeşine: "Mısır'da kavminiz için evler hazırlayın. O evlerinizi namazgâh yapın. (Oralarda) dosdoğru namaz kılın. (Ey Musa), mü'minleri müjdele" diye vahyettik" (Yûnus, 87).

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minlerin, kâfirlerden dolayı duydukları endişeyi ve onlardan sâdır olan, Allah'a tevekkül etmek hususunu beyân edince, bunun peşinden **Hz. Musa** ve **Harun**'a mescidler edinme ve namazlara yönelme emrini getirmiştir. Arapçada, "Falan yeri mesken edindi" manâsında "تَبَوَّأَ الْمَكَانَ" denilir. Bu, bir kimsenin, bir yeri vatan edindiği zaman, söylenilen تَوَطَّنَهُ "orayı vatan edindi" fiilinin kullanılışı gibidir. Yani, "Mısır'ı, kavminize evler ve ibâdet için kendisine yöneleceğiniz bir mahal ve mekân kılınız, yapınız.." demektir.

"Kıble" Kelimesinin Tefsiri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً *"O evlerinizi namazgah yapın"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Bazı âlimler, bu âyette geçen "evler" kelimesinden maksadın, "mescidler" olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, *"O kandil o evlerde*

yakılır ki Allah, onların ta'zim edilmelerine ve içlerinde adının anılmasına izin vermiştir" (Nur, 36) buyurduğunu söylemişlerdir.

Bazı âlimler de, "Burada maksat, mutlak manada evlerdir" demişlerdir.

Birincilere gelince, onlar "kıble" kelimesini, "namazda yönelecek cihet" diye tefsir etmişler, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, *"O evlerinizi namazgâh yapın"* emrinden maksadın, "Evlerinizi, namazlarınız için, kendisine yöneleceğiniz mescidler edininiz" ifâdesi olduğunu söylemişlerdir. **Ferrâ** da: "Evlerinizi, kıbleye doğru çeviriniz" manasını verirken, **İbnu'l-Enbarî:** "Evlerinizi kıbleler, yani mescidler edininiz" manasını vermiş ve buradaki müfret kıble kelimesinden, çoğul manasının kastedildiğini söylemiştir.

Âlimler, bu kıblenin neresi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Kur'ân'ın lafzının zâhiri, onun nerede ve neresi olduğuna delâlet etmemektedir. Ancak ne var ki **İbn Abbas**'ın: "Kâbe, **Musa** (a.s)'nın kıblesi idi"; **Hasan el-Basri**'nin de: "Kâbe, bütün peygamberlerin kıblesiydi. Ancak ne var ki, hicretten sonra Hz. Peygamber zamanında, Kâbe'den (Beytu'l-Makdis'e) yönelme işi, Allah'ın emriyle meydana gelmiştir" dedikleri nakledilmiştir. Diğer âlimler de: "O kıble, Beytu'l-Makdis cihetidir" demişlerdir.

Bu âyette zikredilen "evler" lafzından muradın mutlak manada "evler" olduğunu söyleyenler âyetteki kıble sözünü iki şekilde tefsir ederler:

a) Maksat, o evlerin karşı karşıya yapılmalarıdır. Bunun gayesi ise, bir birliğin oluşması ve birbirleri sayesinde güç-kuvvet kazanmalarını temindir.

b) Bazıları da: "Bundan murat, "Evlerinizi kıble edininiz, yani evlerinizde namaz kılınız" manasıdır" demiştir.

İkinci bahis: Allahu Teâlâ, âyetin başında, hitâbı **Hz. Musa** ve **Harun**'a tahsis ederek, اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا *"Mısır'da kavminiz için evler hazırlayın"* buyurmuştur. Daha sonra da hitâbı genelleştirerek, *"O evlerinizi namazgâh yapın"* buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** ve **Harun**'a, kavimleri için, ibâdet etmeleri gayesiyle, evler edinmelerini emretmiştir. Bu peygamberlere havâle edilen şeylerdendir. Bundan sonra da hitap hem **Hz. Musa** ve **Harun**'u, hem de kavimlerini kapsayacak bir biçimde genelleştirilerek onların mescid edinmeleri ve o mescidde namaz kılmaları emredilmiştir. Çünkü bu, herkese vâciptir. Daha sonra Allahu Teâlâ, hitâbı âyetin sonunda **Hz. Musa**'ya tahsis ederek, وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minleri müjdele"* buyurmuştur. Zira, bütün ibâdetlerin asıl maksadı, işte böylesi bir müjdenin tahakkuk etmesidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu

hitâbı peygamberlik hususunda **Hz. Musa**'nın asıl; **Harun**'un ise ona tâbi olduğuna delâlet etsin diye, **Hz. Musa**'ya tahsis etmiştir.

Üçüncü bahis: Müfessirler, bu hadisenin nasıl cereyân ettiği hususunda şu üç izahı yapmışlardır?

1) **Hz. Musa** ve beraberinde olanlar, kâfirler kendilerine gâlip gelmesin ve böylece de kendilerine eziyet ederek kendilerini dinlerinden döndürmesinler diye, başlangıçta, evlerinde kâfirlerden gizli biçimde namaz kılmakla emredilmişlerdir. Bu tıpkı mü'minlerin, Mekke'de İslâm'ın ilk yıllarında içinde bulundukları duruma benzer.

2) Şu da ileri sürülmüştür: Allahu Teâlâ, **Hz. Musa**'yı İsrailoğullarına peygamber olarak gönderdiğinde, **Firavun,** İsrailoğullarının mescidlerinin yıkılmasını emreder ve onları, namaz kılmaktan men eder. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, inanan o kimselere, evlerinde mescidler edinmelerini ve **Firavun**'un korkusundan dolayı, orada namaz kılmalarını emretmiştir.

3) Allah **Hz. Musa**'yı onlara peygamber olarak gönderip, **Firavun** da o şiddetli düşmanlığını izhâr edince, Cenâb-ı Hak **Hz. Musa** ile **Harun** ve onların kavimlerine, düşmanlarına rağmen mescidler edinmelerini emretmiş ve onları düşmanlarının şerrinden korumayı tekeffül etmiştir.

وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَآ اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهٗ زِينَةً وَّاَمْوَالًا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ۙ رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ ۚ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ ﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ اُجِيبَتْ دَّعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَآنِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

"Musa dedi ki: "Ey Rabbimiz, hakikaten sen Firavun'a ve yöneticilerine dünya hayatında ziynetler ve mallar verdin; senin yolundan saptırsınlar diye mi ey Rabbimiz? Sen onların mallarını yok et. Rabbimiz, kalplerini şiddetle sık ki onlar o çetin azabı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir." (Allah) dedi ki: "İkinizin de duâsı kabul olunmuştur. O halde yine istikâmette (doğru hareketinizde) devam edin. Sakın bilmeyenlerin yoluna uymayın"
(Yûnus, 88-89).

Hz. Musa'nın Firavun Hakkında Bedduası

Bil ki **Hz. Musa,** kesin ve apaçık mu'cizeleri iyice izhâr edip, kavminin de inkârda, inat etmede ve lâkaytlıkta ısrarlı olduğunu görünce, o zaman onlara beddua etmeye başladı. Başkasına beddua eden kimsenin her şeyden önce beddua ettiği kimsenin o suça yönelmesinin sebebini zikretmesi gerekir. Hz. Musa'nın kavminin suçu ise, dünyayı sevmelerinden ötürü dini terk etmiş olmalarıdır. İşte bundan dolayı **Hz. Musa** رَبَّنَا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهٗ زِينَةً وَاَمْوَالًا *"Ey Rabbimiz, hakikaten sen Firavun ve yöneticilerine dünya hayatında ziynet ve mallar verdin"* demiştir. "Ziynet", sıhhat, güzellik, elbise, hayvan ve ev eşyası demektir. "Mal" ise, altın, gümüş, para vs. gibi saklı veya âşikâr olarak bunların dışındaki, şeylerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ *"senin yolundan saptırsınlar diye mi?.."* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve **Âsım,** yâ'nın dammesiyle "لِيُضِلُّوا" diğer kıraat imamları ise, yâ'nın fethasıyla "لَيَضِلُّوا" (sapsınlar diye mi?) şeklinde okumuşlardır.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Beddua Hakkında Mu'tezile ile Münakaşa**

Âlimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, insanları saptırdığına ve dalaletin O'nun iradesiyle olduğuna bu âyetle istidlâl etmişlerdir ki, bunu şu iki şekilde açıklayabiliriz:

a) "لِيُضِلُّوا" ifâdesinin başındaki lâm, "ta'lîl lâmı"dır. Buna göre mana, "**Musâ** (a.s), "Ey azîz olan Rabbim, sen onlara, bu ziyneti ve bu malı sapmaları için verdin?!.." şeklinde olur. Böylece bu, Allah Teâlâ'nın, mükellefleri idlâl etmek istediğine delâlet etmiş olur.

b) **Hz. Musa,** وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *"kalplerini şiddetle sık..."* demiş, bunu müteakiben de Cenâb-ı Hak, قَدْ اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا *"İkisinin de duası kabul olunmuştur"* buyurmuştur ki, maksada delâlet eder.

Mu'tezile'nin Sözcüsü Kâdî'nin İtirazı

Kâdî ise şöyle demiştir: "Bu âyetten, sizin bahsettiklerinizin murat edilmiş olması caiz değildir. Bunu pek çok şey göstermektedir:

a) Allahu Teâlâ'nın "kabîh" olanı, çirkini işlemekten münezzeh olduğu sabittir, kesindir. Halbuki küfrü irâde etmek kabîhtir.

b) Şâyet Allah, bunu kastetmiş olsaydı, o zaman kâfirler, küfürleri sebebiyle, yani küfretmeleri suretiyle Allah'a itâat etmiş olurlardı. Çünkü

tâat, irâdeye uygun olan şeyin yapılması demektir. Binâenaleyh, şâyet onlar böyle olmuş olsalardı, mallarının yok edilmesi ve kalplerinin de sıkıştırılması suretiyle bedduâya dûçar olmaya müstahak olmazlardı.

c) Biz, Allah'ın, kullarını saptırmayı istemesini uygun görmüş olsaydık o zaman, Allah'ın, insanları sapıklığa davet etmek için peygamberler göndermiş olmasını da caiz görmüş olurduk. O zaman da, peygamberler elinde mu'cizeler izhâr etmek suretiyle, yalancıları, sapanları ve saptıranları desteklemek de caiz olurdu ki, işte bunda dinin temellerini yıkma ve Kur'ân'a olan itimadı sarsma söz konusudur.

d) Allah'ın **Hz. Musa** ve **Harun**'a, *"Ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Allah'tan) korkar"* (Tâhâ, 44) ve *"Andolsun ki biz Firavun hanedânını, düşünüp ibret alsınlar diye, yıllarca kuraklıkla, mahsullerin kıtlığıyla tutup sıktık"* (A'râf, 130) demesi, sonra da onların sapıtmasını irâde ederek, sapsınlar diye onlara nimet vermesi caiz olmazdı. Çünkü bunlar, birbirine zıt gibidirler. Binâenaleyh, bunlardan birisini, diğerine uygun bir manaya hamletmek gerekir.

e) Şöyle denilmesi de caiz değildir: "**Hz. Musa** (a.s), iman etmelerini dilemede sıkı davranmakla beraber, onların iman etmemeleri maksadıyla mallarının imha edilmesi için dua etmiştir."

Bil ki, biz, bu izahları çoğaltma hususunda, bu kitabın pek çok yerinde elimizden gelen her şeyi yaptık. Böyle olunca biz diyoruz ki, bu âyetin te'vil edilmesi gerekir. Bu da birkaç yönden olabilir:

a) Âyetteki "لِيُضِلُّوا" kelimesinde lâm, âkıbet ifade eder.[59] Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı فَالْتَقَطَهُ اٰلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا *"Neticede kendilerine düşman ve başlarına dert olsun diye, Firavun'un adamları onu yitik olarak aldılar"* (Kasas, 8) âyetinde olduğu gibidir. Firavun'un kavminin akıbeti sapıklık olunca ve Allahu Teâlâ da bunu bilince, pek yerinde olarak, bu hususu bu lafızla beyan etmiştir.

b) "رَبَّنَا لِيُضِلُّوا" sözü, لِاَنْ لَا يُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ "senin yolundan saptırmamaları için..." manasınadır. Akıl kendisine delâlet ettiği için, "lâ" (olumsuzluk) edâtı hazfedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا" (Nisa,

59 Bu durumda lâm sebebiyet manası taşımayıp, işin sonundaki durumu bildirir. "Sen onlara mal verdin, fakat neticede onlar senin yolundan saptırdılar" manasındadır. (Ç.)

176) âyetinde olduğu gibidir ki, bu, "اَنْ لَا تَضِلُّوا" demektir. Yine bu, "قَالُوا بَلٰى شَهِدْنَا اَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيٰمَةِ لِاَنْ لَا" (A'raf, 172) âyetinde olduğu gibidir ki, bu, "تَقُولُوا" demektir. Böylesi harfler Arapçada çokça bulunmaktadır.

c) **Hz. Musa** bunu, inkâr ile iç içe olan taaccüb üslûbunda zikretmiştir ki bunun takdiri, "Sen onlara bu malı verdin. Ama onlar, bu malları ancak bu konuda harcıyorlar" şeklinde olur. Böylece sanki **Hz. Musa,** "Allah yolundan saptırmaları için mi sen onlara ziynet ve mallar verdin?!" demiştir. Sonra da, ifâdenin başındaki istifham hemzesi hazfedilmiştir. Bu, şairin tıpkı şu beytinde olduğu gibidir:

كَذَبَتْكَ عَيْنُكَ اَمْ رَاَيْتَ بِوَاسِطٍ غَلَسَ الظَّلَامِ مِنَ الرَّبَابِ خَيَالًا

"Gözün mü seni yanılttı, yoksa Vâsıt'ta sen, gece karanlığının son deminde Rebâb'ın bir hayalini mi gördün?!.."

Şair bununla, اَكَذَبَتْكَ "...gözün mü seni yanılttı, yalan söyledi?" manasını kastetmiştir. İşte burada da böyledir.

d) Bazı âlimler, bu lâm'ın, duâ lâm'ı olduğunu ileri sürmüşlerdir ki, buna göre bu lâm, meksûr bir lâm olup, kendisiyle muzari fiil meczûm yapılır; aynı zamanda bu lâm'la söze başlanılır. Böylece de meselâ, لِيَغْفِرِ اللّٰهُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَيُعَذِّبِ اللّٰهُ الْكَافِرِينَ "Allah mü'minleri bağışlasın, kâfirlere de azap etsin" denilir. Buna göre âyetin manası, "Ey Rabbimiz, onları yolundan sapmakla imtihan et!" şeklinde olur.

e) Bu lâm, ta'lîl lâm'ıdır. Ancak ne var ki bu, durumun zahirine göre olup, işin hakikatinde böyle değildir. Bunun izahı şudur: Allahu Teâlâ, onlara bu malları verip, bu mallar da onların taşkınlık ve küfürlerinin artmasına sebep olunca, bu durum, sanki yoldan saptırmaları için kendilerine mal verilen kimselerin haline benzemiş olur. İşte bundan dolayı bu cümle, bu sebepten ötürü, ta'lîl lafzıyla îrad edilmiştir.

f) Biz, "يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا" (Bakara, 26) âyetinin tefsirinde "dalâl" lafzının, Kur'ân'da bazen, helâk olma, yok olma anlamına geldiğini beyan etmiştik. Nitekim Arapçada, "ضَلَّ الْمَاءُ فِى اللَّبَنِ" yani "Su, sütün içinde kayboldu" denilir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki, "رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ" sözünün manası, "Helâk olsunlar! Ölsünler!.." şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَلَا تُعْجِبْكَ اَمْوَالُهُمْ وَلَا اَوْلَادُهُمْ اِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ" (Tevbe, 55) âyetidir. Bu konuda söylenenlerin tamamı budur.

Kâdî'ye Razî'nin Cevabı

Bil ki, biz bu tür izahlara karşı bu kitapta, defalarca cevaplar verdik. Bunların bazısını burada yeniden zikretmede bir sakınca yoktur. Buna göre biz diyoruz ki: Saptırmanın Allah tarafından olduğuna şunlar delâlet etmektedir:

1) Kul ancak, hidâyet elde etmeyi ister. Binâenaleyh, hidâyet tahakkuk etmeyip de, onun istememiş olduğu sapıklık tahakkuk edince, biz, bu sapıklığın meydana gelişinin kul tarafından değil, tam aksine Allah tarafından olduğunu anlamış oluruz. Buna göre şâyet onlar, "O, bu sapıklığı hidâyet sanmıştır. İşte bundan dolayı da o, dalaleti varlık âlemine sokarak gerçekleştirmiştir" derlerse biz deriz ki:

Buna göre, onun bu cehlini varlık âlemine çıkarmaya yönelmesi, önceki bir cehâletten dolayıdır. Şu halde, önceki cehâletin tahakkuk etmesi de, başka bir cehâlet sebebiyle olursa, bu durumda teselsül gerekir ki, teselsül de imkânsızdır. Öyleyse bütün bu cehâlet ve sapmaların, mutlaka bir ilk cehâlet ve sapmaya varıp dayanması gerekir. Bunu, kulun ihdas edip meydana getirmesi mümkün değildir. Zira o bunu istememiş, aksine zıddını istemiştir. Binâenaleyh bunun, Allah'tan olması gerekir.

2) Allahu Teâlâ, insanları, gönüllerinden bu sevgiyi silmeleri kesinlikle mümkün olmayacak bir biçimde, mal ve makamı çok aşırı bir şekilde sevmeye hazır bir tarzda yaratmıştır. Bu sevginin elde edilmesi, onu, bu nimetlerin sahibinden yüz çevirmesine ve O'na karşı mağrur olmasına ve O'na kulak asmamasına sevk eder. Bu da onu küfre götürür. İşte bütün bunların bir kısmı da lüzûm (gereklilik) yoluyla diğer bir kısmına ulaştırıp götürünce bu küfrün fâilinin (yaratıcısının), insanları mal ve makam sevecek tarzda yaratan olması gerekir.

3) Bu, en büyük delildir. Buna göre, (kulun kudreti), iki zıt şeye nispetle müsavidir. Öyleyse bir müreccih olmadan, iki taraftan birisinin diğerine üstünlüğü olamaz. Bu müreccih, kul değildir. Aksi halde söz, yeniden tekrarlanmış olur. Şu halde müreccihin, Allah olması gerekir. Bu böyle olunca, hidâyet ve sapıklık Allah'tan olmuş olur.

4) Allahu Teâlâ, **Firavun** ve kavmine ziynet ve mal vermiş; mal ve makam sevgisi de onların kalplerinde kök salmıştır. Allah, onların karakterine, **Hz. Musa**'nın tebliğinden ve ona boyun eğmekten son derece nefret etme hissini yerleştirmiştir. Özellikle **Firavun, Hz. Musa** (a.s) için bir

mün'im ve mürebbi gibi olunca, bu durumdaki bir kimseye tabi olmaya karşı duyulan nefret, onların kalplerinde iyice yerleşmişti. Bütün bunlar, onların, **Hz. Musa**'nın davetini kabul etmekten yüz çevirmelerine ve onun doğruluğunu inkârda ısrar etmelerine yol açar. Binâenaleyh aklî delil ile de, Allahu Teâlâ'nın **Firavun** ve kavmine, dünya ziynet ve malını vermesinin, onların sapmalarına yol açtığı sâbit olmuş olur. Böylece de, âyetin lafzının zâhirinin düşündürdüğü mananın doğruluğu, açık aklî delil ile de sâbit olmuş olur. Şu halde bu gibi yerlerde, âyetin lafzının bırakılması ve sözün cidden zoraki, tutarsız ve çok zayıf manalara hamledilmesi, nasıl olur da mümkün ve makul olabilir?

Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: **Kâdî**'nın birinci izahına gelince, ki bu, buradaki lâm'ın, "âkibet lâmı" manasına hamledilmesidir. Bu görüş zayıftır. Çünkü **Hz. Musa** (a.s), neticeleri bilmiyordu.

Buna göre onlar eğer, "Allahu Teâlâ, O'na bunu haber vermiş olabilir" derlerse, biz de deriz ki: Allahu Teâlâ, onların iman etmeyeceklerini haber verince, onlardan imânın sâdır olması imkânsız olur. Çünkü bu, Allah'ın haber verdiği şeyin yalana dönüşmesini, asılsız çıkmasını gerektirir ki, bu imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır.

Kâdî'nin ikinci izahına gelince ki bu, **Mu'tezile**'nin, "Âyetteki "لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ" ifâdesi, لِئَلَّا يُضِلُّوا... "saptırmasınlar diye..." manasına hamledilir" şeklindeki görüşüdür. Buna karşı biz deriz ki: Bu manayı **Ebû Ali el-Cübbâî "Tefsir"**inde zikretmiştir. Ben diyorum ki: "مَا اَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللهِ وَمَا اَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ" (Nisa, 79) âyetinin tefsirine başlayıp, sonra bazı âlimlerimizden, istifham-ı inkârî şeklinde bu âyeti فَمَنْ نَفْسُكَ "Sen nesin ki?!." diye okuduklarını nakledip, bu kıraati uzak görerek, "Bu, Kur'ân'ın tahrifine ve tağyirine yol açar. Bâtınî te'villerin kapısı açılmış olur" deyip, bu kıraati çok yadırgadığına göre, kendisinin burada yaptığı bu izahın, ondan çok daha tutarsız olduğunu söylememiz gerekir. Çünkü bu, menfiyi müspete, müspeti menfiye çevirmedir. Bunu caiz görmek, Kur'ân'a, var ve yok dediği hususlarda itimadın kalmaması kapısını açar ki, bu durumda, bütün Kur'ân bâtıl olur. Bu, aynıyla onun "Bundan inkârî manada istifham murat edilmiştir" şeklindeki sözüne karşı verilen cevaptır. Bunu câiz görmek, diğer yerlerde de benzerlerini câiz görmeyi gerektirir. Böyle olursa, namaz ve zekâtı emreden âyetlerde Allahu Teâlâ'nın inkâr ve taaccüp üslûbuyla,

"Namazınızı kılar mısınız, zekâtınızı verir misiniz!" manasını kastettiği de iddia edilebilir. Diğer cevaplara gelince, onların zayıf olduğu açıktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰى اَمْوَالِهِمْ *"Ey Rabbimiz sen onların mallarını yok et"* dediğini nakletmiştir. Biz, **"tams"**ın ne demek olduğunu, "مِنْ قَبْلِ اَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا" (Nisa, 47) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bize rivâyet edildiğine göre onların dinar ve dirhemleri tam, yarım veya sülüs (üçte birlik) olarak nakışlı taşa çevrildiği gibi şekerleri de taşa dönüşmüştür."

Daha sonra **Hz. Musa** وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوبِهِمْ *"Kalplerini şiddetle sık"* demiştir. Kalpleri şiddetle sıkmanın manası, onu, içine hiç iman giremeyecek şekilde bağlamaktır. **Vâhidî:** "Bu, Allahu Teâlâ'nın istediği kimselere bunu yapabileceğinin bir delilidir. Eğer böyle olmasaydı, **Hz. Musa**'nın bu şekilde bir talepte bulunması yerinde olmazdı" demiştir.

Daha sonra O, فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ *"Onlar o çetin azabı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir"* demiştir. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun, âyetteki "...يُضِلُّوا" kelimesine atfedilmesi. Buna göre bunun takdiri: "Ey Rabbimiz onlar senin yolundan saptırsınlar ve iman etmesinler, böylece de çetin azabı görsünler diye..." şeklinde olur. Âyetteki *"Ey Rabbimiz sen onların mallarını yok et, kalplerini şiddetle sık"* ifâdesi, bir cümle-i i'tiraziyye olur.

b) Bunun, âyetteki ...وَاشْدُدْ *"Kalplerini şiddetle sık"* ifâdesinin bir cevâbı (neticesi) olması da mümkündür. Buna göre kelamın takdiri, "kalplerini mühürle ve katılaştır ki iman etmesinler. Çünkü onlar buna müstahaktırlar" şeklinde olur.

Daha sonra Cenbâb-ı Hak قَدْ اُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا *"İkinizin de duâsı kabul olunmuştur"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) **İbn-i Abbas** (r.a): **"Hz. Musa** duâ etmiş, **Hz. Harun** da "âmin" demiştir. İşte bundan dolayı, *"ikinizin de duâsı kabul olunmuştur"* denilmiştir. Zira duâ edenin duâsına âmin diyen kimse de katılmış sayılır. Çünkü "amin", "kabul et yâ Rab!" demektir ki bu da, tıpkı duâ edenin isteyen durumunda olması gibi, bu kimse de isteyen durumunda olmuş olur" demiştir.

b) Onlardan her birinin bu duâyı yapmış olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Allahu Teâlâ bu duâyı,

"Musâ, "Ey Rabbimiz, dedi..." ifâdesi ile, **Hz. Musa**'dan nakletmiştir. Fakat bu, Hz. **Hârûn**'un aynı duâyı yapmış olmasına mani değildir.

Âyetteki فَاسْتَقِيمَا *"O halde yine istikamette devâm edin"* ifâdesi, tebliğde, risâlette ve çok hüccet getirmede istikamet üzere olun. Çünkü **Nuh,** kavmi arasında yaklaşık bin yıl kalmış, onları hakka davet etmişti. Binâenaleyh siz acele etmeyin demektir. **İbn Cüreyc: "Firavun,** bu duadan sonra kırk yıl daha yaşamıştır" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ *"Sakın bilmeyenlerin yoluna uymayın"* ifâdesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Bunun manası, "Duâ edildiğinde, duânın hemen kabul edileceğini sanan câhillerin yoluna uymayın. Çünkü Allahu Teâlâ çoğu kez, insanın istediği şey hususundaki duasını kabul eder. Ama bu kabul edişi, takdir ettiği bir vakte bırakır. Acele etmek, câhillerin işidir" şeklindedir. Bu, tıpkı **Hz. Nûh** (a.s)'un *"Cahillerden olmaktan sana sığınırım"* (Hûd, 46) şeklindeki duası gibidir.

Bil ki bu nehiy, bu işin, **Hz. Musa**'dan sâdır olmuş olduğu manasına gelmez. Bu, tıpkı *"Eğer şirk koşarsan, amelin boşa gider"* (Zümer, 65) ifâdesinin, şirkin Hz. Peygamber'den sâdır olduğuna delâlet etmemesi gibidir.

İkinci bahis: Zeccâc şöyle der: "Âyetteki "وَلَا تَتَّبِعَانِّ" ifâdesi, cezm mahallindedir. Buna göre takdiri, "وَلَا تَتَّبِعَا" şeklindedir. Fakat, te'kid için nehiy sîgasına nûn-u müşeddede gelmiş, hem bu nûn, hem de ondan önceki nûn sakin olduğu için, meksûr kılınmıştır. Bundan dolayı da harekesi kesre olmuştur. Çünkü o, elif'ten sonraki tesniye nûn'una benzemiştir." **İbn Âmir** bu nûn'u, şeddesiz olarak "وَلَا تَتَّبِعَانِ" şeklinde okumuştur.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُۥ بَغْيًا وَعَدْوًا ۚ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَدْرَكَهُ
الْغَرَقُ ۙ قَالَ ءَامَنتُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱلَّذِىٓ ءَامَنَتْ بِهِۦ بَنُوٓا۟ إِسْرَٰٓءِيلَ وَأَنَا۠ مِنَ الْمُسْلِمِينَ
﴿٩٠﴾ ءَآلْـَٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٩١﴾ فَٱلْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ
لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ ءَايَةً ۚ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنْ ءَايَٰتِنَا لَغَٰفِلُونَ ﴿٩٢﴾

"İsrailoğullarını denizden geçirdik. Firavun, hemen askerleriyle beraber, zulmederek ve haddi aşarak peşlerine düştü. Nihâyet su onu boğmaya başlayınca (şöyle) dedi: "İnandım. Gerçekten

İsrailoğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş. Ben de Müslümanlardanım." Şimdi mi (iman ediyorsun)? Halbuki sen bundan evvel isyan etmiş, dâima fesatçılardan olmuştun! Biz de bu gün seni (cansız bir) beden olarak bırakacağız ki, arkadan geleceklere ibret olasın. Bununla beraber insanlardan birçoğu bizim âyetlerimizden cidden gafildir" (Yûnus, 90-92).

Firavun'un İsrailoğullarını Kovalaması

Bil ki bu âyetin lafızlarının tefsiri A'râf Sûresi'nde (138. âyette) geçmişti. Bunun manası şöyledir: "Allahu Teâlâ, o ikisinin, yani **Hz. Musa** ile **Hz. Harun**'un duasını kabul edince, İsrâiloğullarına o belli zamanda Mısır'dan çıkmalarını emretti ve oradan çıkış yollarını kolaylaştırdı. **Firavun** ise bunlardan habersiz idi. O, İsrâiloğullarının çıkıp, memleketinden ayrılmaya yöneldiklerini duyunca, onların peşine düştü." O halde, âyetteki "فَأَتْبَعَهُمْ" kelimesi, "O onlara ulaştı" demektir. Nitekim Arapçada, اَتْبَعَهُ حَتَّى لَحِقَهُ "O, ona yetişinceye kadar, onun peşine düştü" denilir.

Mü'minlerin Denizden Geçip, Firavun Ordusunun Boğulması

Cenâb-ı Hak بَغْيًا وَعَدْوًا *"zulmederek ve haddi aşarak"* buyurmuştur. **"Bağy"**, haksız olarak hâkim olmayı istemek demektir. **"Adv"** ise, zulüm demektir. Rivâyet olunduğuna göre **Musa** (a.s), kavmi ile birlikte çıkıp denizin kıyısına ulaşınca ve **Firavun** da ordusuyla onlara yaklaşınca, İsrailoğulları büyük bir korkuya kapıldılar. Çünkü onlar, boğacak bir deniz ile, imha edecek bir ordu arasında kalmışlardı. Bundan dolayı Allah, diğer sûrelerde kıssanın tamamında belirttiği gibi, onlara denizde bir yol ortaya çıkarmak suretiyle lütfetti. Daha sonra **Mûsâ** (a.s), ashabı ile birlikte denizdeki o yola girip, denizi geçtiler. Allah Tealâ, **Firavun** ve ordusu da, o yoldan geçebilecekleri fikrine kapılsınlar diye, o yolu kupkuru bıraktı. **Firavun** ordusuyla birlikte denize girince, yarılan denizin iki tarafını birbirine kavuşturmak ve o yolu ortadan kaldırmak suretiyle Allahu Teâlâ onları boğdu. İşte âyetteki, "فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ" ifadesinin manası budur.

Allahu Teâlâ, **Firavun** ve etbâının kalplerindeki bağyi de açıklamıştır. Bu **"bağy"**, **Firavun** ve ordusunun, İsrailoğullarını öldürmeye ve zulmetmeye aşırı istek duymalarıdır. **"Adv"** ise, haddi aşmaktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şunu belirtmiştir: **Firavun** boğulurken, Allah'ın kendisini o âfetten, sayesinde kurtaracağını düşünerek, kelime-i tevhidi söylemiştir. Bu hususta şöyle iki soru vardır:

Firavun Boğulurken Kalben İnandı, Kavlen Söylemedi

Birinci soru: İnsan boğulurken, bu lafzı nasıl söyleyebilir? Binâenaleyh Allahu Teâlâ, **Firavun**'un boğulurken bu kelimeyi söylediğini nasıl bildirir?

Cevap: Buna şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Biz Ehl-i sünnete göre, hakiki söz, kişinin bizzat diliyle söylediği değil, içinden geçirdiğidir. **Firavun** da bu sözü diliyle söylememiş, içinden geçirmiştir. Bu âyet, gönülden geçirilen sözün, gerçek söz olduğuna delil teşkil eder. Çünkü Allahu Teâlâ, **Firavun**'un bu sözü söylediğini nakletmiştir. Halbuki **Firavun**'un bu sözü bizzat diliyle söylemediği delil ile sâbittir. Binâenaleyh dilin söylediği sözün dışında da sözlerin bulunduğunu kabul etmek gerekir ki, elde edilmek istenen netice de budur.

b) Âyette bahsedilen boğulmadan maksat, boğulma öncesi hallerdir.

Firavun'un İmanı Neden Makbul Olmadı?

İkinci soru: Firavun üç kez imân etmiştir:

Birincisi, âyetteki "amentü" *(iman ettim)* sözü,

İkincisi لَا اِلٰهَ اِلَّا الَّذِی اٰمَنَتْ بِهٖ بَنُوا اِسْرَاءِیلَ *"Gerçekten İsrâiloğullarının imân ettiğinden başka tanrı yok"* sözü.

Üçüncüsü de, اَنَا مِنَ الْمُسْلِمِینَ *"Ben de Müslümanlardanım"* sözü.

O halde **Firavun**'un imanının kabul edilmeyişinin sebebi nedir? Halbuki Allahu Teâlâ, kin ve öfke ile hareket etmekten münezzehtir. Bu sebeple, "Allah, kin ve öfkesinden dolayı onun bu ikrarını kabul etmemiştir" denilemez?

Cevap: Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) O, tam azab-ı ilâhi inerken imân etmiştir. O esnadaki imân ise makbul değildir. Çünkü azap inerken, durum mecburiyet vaktine girmiş olur. Bu vakitte ise tevbe makbul olmaz. İşte bu sebepten ötürü Allahu Teâlâ, *"Allah'ın hışmını gördükleri zaman, yapacakları iman fayda vermez"* (Mü'min, 85) buyurmuştur.

2) **Firavun,** bu sözü sayesinde, başındaki boğulma belasını ve sıkıntısını savuşturmak için söylemiştir. Yoksa bundan maksadı, Allah'ın vahdâniyyetini, rubûbiyyetinin izzetini ve kulluğun zilletini itiraf değildir. Bu durumda, o bu sözü ihlasla söylememiştir ve dolayısıyla kabul edilmemiştir.

Firavun'un İmanı Taklîdî İdi

3) Bu ikrar, sırf taklide dayalı idi. Baksana o, *"Gerçekten İsrâiloğullarının imân ettiğinden başka tanrı yokmuş"* demiş ve böylece Allah'ı tanımadığını, ama İsrailoğullarından âlemin bir ilahı bulunduğunu duyduğunu ifâde etmiştir. Böylece o, İsrâiloğullarının var olduğuna inandıklarını duyduğu o ilâhı ikrar etmiştir. Demek ki bu, sırf bir taklit olmuştur. Bundan dolayı da bu iman kabul edilmemiştir. Bu hususta esas izah şudur: **Firavun,** Tâhâ Sûresi'nde de açıkladığımız gibi, bir **dehrî** olup, Allah'ın varlığını kabul etmeyenlerdendi. Böylesi çok yanlış inançların karanlığı, ancak kesin delillerin ve yakînî hüccetlerin nûru ile giderilebilir. Fakat sırf taklit, buna fayda vermez. Çünkü taklit, taklidin karanlığını, daha önceki cehâletin karanlığına eklemektir.

4) Bazı kitaplarda şunu gördüm: İsrailoğullarından bazı kabileler denizi geçtiklerinde, buzağıya tapmışlardır. Binâenaleyh **Firavun** *"Gerçekten İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş"* deyince, onun bu sözü, onların o vakitte ibadet ettikleri buzağı manasına hamledilir. Böylece bu söz, onun küfrünün artmasına sebep olmuş olur.

5) Yahûdilerin kalpleri, teşbih ve tecsim inancına meyyal idi. İşte bu sebepten ötürü, Allahu Teâlâ'nın, o buzağının vücuduna girip hulul ettiğine inandıkları için, buzağıya taptılar. Durum böyle olunca, **Firavun** da, *"İman ettim. Gerçekten İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş"* demiştir. Böylece sanki o, cisim olarak, hulûl edici ve nüzul edici (inici) olarak tavsif edilen bir ilaha imân etmiş olur. Böyle inanan herkes kâfirdir. İşte bundan dolayı, **Firavun**'un imanı kabul edilmemiştir.

6) Belki de iman, ancak hem Allah'ın birliğini, hem de **Musa** (a.s)'nın nübüvvetini kabul etmekle tamamlanıyordu. Binâenaleyh **Firavun** bu sözü ile, Allah'ın birliğini kabul edip, **Musâ** (a.s)'nın nübüvvetini itiraf etmeyince, imanı sahih olmamıştır. Bunun bir benzeri de, meselâ kâfirlerden birisinin, bin defâ "Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet ederim" deyip, bunun yanı sıra "Hz. Muhammed'in de O'nun peygamberi olduğuna şehâdet ederim" demese, onun imanının sahih olmayışıdır. İşte burada da böyledir.

7) **Keşşaf sahibi** şunu rivâyet eder: **Cebrâil** (a.s), **Firavun**'a (daha önceden) "Efendisinin malı ve nimetleri içerisinde büyüyüp, sonra nankörlük ederek, onun, üzerindeki haklarını inkâr eden ve efendisinin dışında efendilik iddia eden bir köle hakkında siz emîrin görüşü nedir?" diye bir soru sormuştu. **Firavun** da buna cevaben şunu yazmıştı:

"Ebu'l Abbas Valid b. Mus'âb der ki: Efendisine karşı gelen ve onun nimetlerini inkâr eden kölenin cezası, denizde boğulmaktır." Sonra **Firavun** denizde boğulurken, **Cebrail** (a.s), bu cevabını, onun gözünün önüne getirdi."

Âyetteki, آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ *"Şimdi mi (iman ediyorsun?) Halbuki sen bundan evvel isyân etmiş, dâimâ fesatçılardan olmuştun"* ifâdesi ile ilgili olarak da birkaç soru var:

Birinci soru: Bu sözü söyleyen kimdir?

Cevap: Rivâyetler, bu sözü **Cebrail** (a.s)'in söylediğini göstermektedir. **Cebrail** (a.s): *"Sen, dâimâ fesatçılardan olmuştun"* sözünü, **Firavun**'un: *"Ben de Müslümanlardanım"* sözüne bir karşılık olarak söylemiştir. Bazı âlimler, bu sözü Allahu Teâlâ'nın ona söylediğini ileri sürmüşler ve "çünkü bundan sonra Cenâb-ı Hak, *"Biz de bugün seni (cansız bir) beden olarak bırakacağız ki arkandan geleceklere ibret olasın"* buyurmuştur. Bu son cümle, Allah'tan başkasına ait olamaz" demişlerdir.

Tevbenin Kabulü Aklen Vacip Değildir

İkinci soru: Âyetin zâhiri, **Firavun**'un tevbesinin, daha önceki isyanından ve fesadından ötürü kabul edilmediğine delâlet etmektedir. Halbuki böyle bir gerekçe, onun tevbesinin kabulüne mânî olamaz?

Cevap: Âlimlerimizin mezhebine göre, aklen, tevbeyi kabul etmek, Allah'a vâcip değildir. Âlimlerimizin bu görüşlerinin doğruluğunu gösteren delillerden birisi de bu âyettir. Hem sonra bu kabul olunmayışın gerekçesi, sırf daha önceki isyan olmayıp, o isyanın yanı sıra **Firavun**'un müfsitlerden oluşudur.

Cebrail Firavun'un Ağzını Tıkamış mıdır?

Üçüncü soru: Cebrâil (a.s)'in, **Firavun**'a kızdığı için, tevbe edemesin diye onun ağzına çamur doldurması doğru mudur?

Cevap: Doğruya en yakın olan, bunun doğru olmamasıdır. Çünkü o durumda, ya mükellefiyetin devam ettiği, yahut da artık bulunmadığı

söylenebilir. Eğer mükellefiyet söz konusu ise, **Cebrail** (a.s)'in, onun tevbesine mânî olması câiz olmaz. Aksine **Cebrail**'in, hem tevbesi, hem de her türlü taati hususunda ona yardım etmesi gerekir. Çünkü Hak Teâlâ, *"İyilik etmek ve fenalıktan sakınmak hususunda yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşma hususunda yardımlaşmayın"* (Mâide, 2) buyurmuştur. Hem sonra **Cebrail** (a.s), **Firavun**'a rivâyet edildiği gibi mani olsaydı, **Firavun**'un tevbe etmesi yine mümkündü, çünkü dilsiz kimse, kalbi ile pişmanlık duymak ve o kötü işleri yeniden yapmamaya azmetmek suretiyle tevbe etmiş olur. Bu durumda **Cebrail** (a.s)'in bunu yapması bir engel teşkil etmez. Eğer **Cebrail** (a.s) onun tevbesine mâni olmuş olsaydı, **Firavun**'un küfür üzere kalmasına râzı olmuş olurdu. Halbuki küfre rıza küfürdür.

Diğer bir husus da şudur: Cenâb-ı Hak'ın, **Hz. Musa** ile **Hârun**'a: *"Ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Allah'tan) korkar"* (Tâhâ, 44) deyip, sonra da **Cebrail** (a.s)'e, **Firavun**'un imân etmesine mânî olmasını emretmesi Allah'a nasıl yakışır?

Eğer, **"Cebrail** (a.s) bunu, Allah'tan aldığı emirle değil, kendiliğinden yapmıştır" denilirse, bunu da hem **Cebrail**'in *"Biz, senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz"* (Meryem, 64) şeklindeki sözü, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerin özelliklerinden bahsederken söylediği *"Bunlar, sözleriyle asla Allah'ın önüne geçemezler (kendiliklerinden bir şey yapamazlar)... Onlar, Allah'ın korkusundan tir tir titrerler"* (Enbiya, 27-28) âyetleri geçersiz kılar.

Fakat, "Mükellefiyet, o esnada artık, **Firavun**'dan kalkmıştı" denilirse, bu durumda da, **Cebrail** (a.s)'e isnat edilen o işin, kesinlikle bir hikmeti kalmaz.

Firavun'un Cesedinin Mahfuz Bırakılması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ *"Biz de bugün seni, (cansız bir) beden olarak bırakacağız"* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) "Biz seni, yeryüzünün yüksek bir yerine (Necve'ye) atacağız."

2) "Biz seni, denizden çıkarıp, kavminin düştüğü, battığı denizin dibine batmaktan kurtaracağız. Fakat bu, "sen boğulduktan sonra olacak."

Âyetteki "بِبَدَنِكَ" sözü "hal" yerindedir, yani, sende bir rûh (can) olmaksızın, ceset olarak" demektir.

3) Bu, alay etme yoluyla **Firavun**'a kurtuluşu vaadetmektir. Bu tıpkı, *"Onları, elim bir azap ile müjdele"* (Tevbe, 34) ifâdesindeki "müjde" kelimesindeki

incelik gibidir. Sanki bu sözle **Firavun**'a: "Biz, seni kurtaracağız. Ancak bu kurtuluş, canın için değil, cesedin için olacaktır!" denilmektedir. Böyle sözler bazen, istihza için söylenir. Nitekim: "Seni azâd edeceğim, ama öldükten sonra"; "seni hapisten kurtaracağım, ancak ölümünden sonra" denilmesi gibi.

4) Bazıları kelimeyi noktasız olarak نُنْحِيكَ (nunhîke) okumuşlardır ki bu, "Biz seni, denizin kıyısına atacağız" demektir. Çünkü **Firavun** boğulduktan sonra denizin bir kıyısına atılmıştır. **Ka'b:** "Su, onu sahile âdeta bir öküz gibi atmıştır" demiştir.

Âyetteki بِبَدَنِكَ *"bedenini"* tabiri ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Daha önce de söylediğimiz gibi bu kelime, "hal" mahallindedir, yani "cansız, sırf bir ceset olarak" demektir.

2) Bundan maksat, "senin bedenini bozulmadan, sağlam olarak kurtarıp, sahile atacağız" manasıdır.

3) "Bedenini, çırılçıplak denizden çıkaracağız."

4) Bu kelimeye "zırh" manası da verilmiştir, yani, "seni zırhınla çıkaracağız" demektir. **Leys:** "Beden", kısa zırh demektir. Binâenaleyh, *"Bedeninle"* ifâdesi, "zırhınla" demektir. Bu mana **İbn Abbas**'tan nakledilmiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: **"Firavun**'un üzerinde, sayesinde tanınıp bilindiği altın bir zırh vardı. Allah onu, tanınsın diye sudan bu zırh ile çıkardı.[60] Ben derim ki: Eğer bu doğru ise, hâdise **Hz. Musa** (a.s) için bir mu'cize olmuş olur.

Başkalarına İbret Olması

Hak Teâlâ'nın لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً *"ki arkandan geleceklere bir ibret olasın"* ifâdesi ile ilgili olarak şu manalar verilmiştir:

a) **Firavun**'un tanrı olduğuna inananlar, onun boğulduğunu gözleriyle görmedikçe bunu yalanlayacaklar ve öyle kimselerin ölmeyeceklerini iddiâ edeceklerdi. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, onlar onu görsünler ve kalplerindeki şüpheleri silinsin gitsin diye **Firavun**'un halini, onu, sudan olduğu gibi çıkararak ortaya koymuştur. **Firavun**'un cesedinin atıldığı yerin, İsrailoğullarının çok uğradıkları bir yer olduğu da rivâyet edilmiştir.

60 Bu **Firavun**'un bedeninin asrımıza kadar kalıp, 20. Yüzyılda müzede teşhir edilmesi, Kur'an'ın bir mu'cizesidir (Ç)

b) Allahu Teâlâ'nın, insanların, **Firavun**'un, "Ben sizin en büyük Rabbinizim" dediğini duyup işitmelerinden sonra, insanlara onu bu zelil ve hakir vaziyette göstermeyi murat etmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Böylece bu, insanları, onun yolu gibi yollardan alıkoymuş olur ve insanlar, onun daha dün, ululuk ve azametin zirvesinde olduğunu iddia ederken, daha sonra durumunun, gördükleri o vaziyete dönüşünü müşahede etmiş olurlar.

c) Bazıları kelimeyi kâf ile, لِمَنْ خَلَقَكَ "seni yaratan için" şeklinde okurlar. Bu, "Ta ki sen, seni yaratanın diğer mu'cizeleri gibi bir mu'cize olasın" demektir.

d) Allahu Teâlâ, **Firavun**'u bütün ordusuyla suya gark edip, sonra da ordusundan hiç kimseyi denizin dibinden çıkarmayıp, sadece **Firavun**'un cesedini çıkarınca, bu enteresan halin **Firavun**'a has kılınması, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine ve **Hz. Musa** (a.s.)'nın peygamberlığinin doğruluğuna delâlet etmiş olur.

Kıssadan İbret Almanın Lüzumu

Hak Teâlâ'nın وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ *"Bununla beraber insanlardan birçoğu âyetlerimizden cidden gâfildir"* buyruğuna gelince, görünen odur ki Allahu Teâlâ, **Hz. Musa** ve **Firavun**'un kıssasını zikredip, **Firavun**'un akıbetini belirtip, sözü bu ifade ile bitirince ve Hz. Muhammed'e böyle hitap edince, bu, ümmet-i Muhammed'i delillerden yüz çevirmeden alıkoyup, onları deliller üzerinde düşünmeye ve onlardan ibret almaya sevketmiş olur. Çünkü, bu kıssaların zikredilmesinin maksadı, ibret almaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Andolsun, onların kıssalarını açıklamada sâlim akıl sahipleri için birer ibret vardır"* (Yusuf, 111) buyurmaktadır.

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ الطَّيِّبَٰتِ ۚ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَآءَهُمُ الْعِلْمُ ۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾

"Celalim hakkı için, biz İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirmiştik. Onlara en temiz nimetlerimizden rızıklar vermiştik. Fakat kendilerine ilim gelinceye kadar ihtilâfa düşmediler. Şüphesiz

Rabbin, aralarında ihtilâf etmekte oldukları şeyler hakkında kıyamet günü hükmünü verecektir" (Yûnus, 93).

Bil ki Allahu Teâlâ az önce, **Firavun** ile ordusunun sonunu bildirince, burada da İsrailoğullarının akıbetini zikretmiştir. Burada iki bahis bulunmaktadır:

"مُبَوَّاَ صِدْقٍ" Tabirinin İzahı

Birinci bahis: "بَوَّأْنَا بَنِى إِسْرَاءِيلَ مُبَوَّاَ صِدْقٍ" ifâdesinin manası, "Biz onları, doğru, yani güzel bir yere yerleştirdik, iskân ettik" şeklindedir. O halde, "مُبَوَّاَ صِدْقٍ" ifâdesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifâdenin, mef'ûlü mutlak olması mümkündür. Yani, بَوَّأْنَاهُمْ تَبَوُّاً صِدْقٍ"Biz onları, doğru, güzel bir yerleştirmeyle yerleştirdik" demektir.

b) Mananın, "Biz, onları elverişli, beğenilen bir yere indirdik, konaklattık..." şeklinde olmasıdır.

Mübevve' (yerleşme yeri) kelimesi, "sıdk" (doğruluk) kelimesiyle vasfedilmiştir; zira Arapların örfü şudur: Onlar, bir şeyi övdükleri zaman onu, "sıdk" kelimesine muzâf kılarlar da, meselâ "رَجُلُ صِدْقٍ" (doğru adam), "قَدَمُ صِدْقٍ" (uğurlu, mübarek ayak) derler. Nitekim Cenâb-ı Hak da, وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِى مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِى مُخْرَجَ صِدْقٍ *"Ve şöyle de: "Beni güzel bir tarzda girdir, güzel bir tarzda çıkar...."* (İsrâ, 80) buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: O iş, tam vaktinde ve kıvamında olup, öngörülen gayeye de elverişli ve müsait olunca, onun hakkında hatıra gelen her türlü haberin, evet işte onun hakkındaki bu zannın mutlaka doğru olması gerekir.

Âyette, Hangi Dönem Yahudilerinden Bahsedildiği

İkinci bahis: Âlimler, bu âyetteki "İsrailoğulları" lafzıyla kastedilenlerin, **Hz. Musa** zamanındaki Yahudiler mi, yoksa Hz. Muhammed zamanındaki Yahudiler mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci görüşe gelince bunu, bir kısım âlimler ileri sürmüştür ki, delilleri şudur: Allahu Teâlâ bu âyeti, **Hz. Musa** (a.s)'nın kıssasının peşinden getirince, bu âyeti de onların hallerinin beyânına hamletmek daha uygun olur. Böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Celâlim hakkı için, biz, İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirmiştik"* buyruğunda "yurt, yer" ile kastedilen yer, Şam ve Mısır toprakları olmuş olur. Çünkü o beldeler,

bolluk ve bereketi çok olan beldelerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan alıp, etrafını bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allah, münezzeh ve yücedir"* (İsrâ, 1) buyurmuştur. *"Onlara en temiz nimetlerimizden azıklar vermiştik"* buyruğu ile de o fayda ve menfaatler kastedilmiştir. Ayrıca bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, İsrailoğullarını, **Firavun**'un kavminin eli altında bulunan bütün "emvâl-i zâhire" ile "emvâl-i bâtına" ve bütün ekinler ve hayvanlara varis kılması da kastedilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Hakaretlere maruz bırakılmış olan o kavmi de kendisine feyz ve bereket verdiğimiz yerin doğularına ve batılarına mirasçı kıldık"* (A'râf, 137) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra فَمَا اخْتَلَفُوا حَتّٰى جَاءَهُمُ الْعِلْمُ *"Fakat kendilerine ilim gelinceye kadar ihtilâfa düşmediler"* buyurmuştur. Bundan maksat şudur: **Musa** (a.s)'nın kavmi, **Tevrât**'ı okuyuncaya kadar, aralarında herhangi bir ihtilâf olmaksızın, aynı din ve aynı görüş üzere idiler. Ama **Tevrât**'ı okuyunca, meseleleri ve konuları kavramaya başladılar; böylece de aralarında ihtilâf meydana geldi. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu tür ihtilâfların dünyada kalıp, âhirette ise, aralarında kendisinin hükmedeceğini beyan buyurmuştur.

İkinci görüşe gelince; buna göre, bunlar, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki Yahudilerdir. Bu görüşü, müfessirlerin çoğunluğu kabul etmişlerdir. **İbn Abbas:** "Bunlar Kurayza, Nadir ve Benû Kaynuka Yahudileridir" demiştir. Buna göre âyetin manası, *"Biz onları, Medine ile Şam arasında sağlam ve bereketli bir yerde konaklattık, iskân ettik ve onları, en güzel rızıklardan rızıklandırdık"* şeklinde olur. Bu rızıklar da, o beldelerde, lezzet bakımından diğer beldelerde bulunmayan yaş ve kuru hurmalar kastedilmiştir. Onlar "ilim" yani, Hz. Muhammed'e nazil olan Kur'an-ı Kerim gelinceye kadar, kendi dinleri üzere kalakaldılar ve aralarında herhangi bir ihtilaf zuhur etmedi. Bu âyette Kur'an, "ilim" lafzıyla ifâde edilmiştir. Zira Kur'an, ilmin sebebidir; sebebe müsebbebin (neticenin) adını vermek ise, meşhur bir mecâzdır.

İhtilafların Çıkması Niçin Kitaptan Sonra Oldu?

Kur'an'ın, ihtilâfların çıkışına bir sebep olması hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceğini haber veriyor ve bununla da, diğer insanlara karşı övünüyorlardı. Allahu

Teâlâ O'nu peygamber olarak gönderince, liderliklerinin devâmını tercih ettikleri için, haset ve kıskançlıklarından dolayı O'nu yalanladılar. Öte yandan onların bir kısmı, O'na iman etmişti. İşte bu yolla, Kur'an-ı Kerim'in nüzulü, onların arasında ihtilâflar çıkmasına sebep oldu.

b) Şöyle de denilebilir: Bir kısım İsrailoğulları, Kur'an nazil olmadan önce, tamamıyla kâfir ve dinsiz idiler. Onlar, Kur'ân kendilerine gelinceye kadar, bu hal üzere kaldılar. Kur'ân nâzil olunca da, ihtilâfa düştüler. İşte böylece, onların bir kısmı iman etti, diğerleri de küfürlerini devam ettirdiler.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ *"Şüphesiz Rabbin, aralarında ihtilâf etmekte oldukları şeyler hakkında kıyamet günü hükmünü verecektir..."* buyruğuna gelince, bundan maksat, "Bu tür ihtilâflar dünyada ister istemez olacaktır, ama âhirette Allahu Teâlâ, onlar arasında hükmünü verecektir. İşte bu sayede hakka tâbi olan, batıla tâbi olandan; sıddîk da, zındık ve dinsiz olandan ayrılacaktır" manasıdır.

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾

"Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen, senden evvel kitap okuyanlara sor. Andolsun ki hak sana Rabbinden gelmiştir. O halde sakın şüphecilerden olma. Sakın Allah'ın âyetlerini yalan sayanlardan olma. Sonra, zarara uğramışlardan olursun. Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak olmuş bulunanlar (yok mu?) Onlar, kendilerine herhangi bir âyet (mu'cize) gelmiş olsa dahi, acıklı bir azabı görmedikçe iman etmezler" (Yûnus, 94-97).

Bil ki Allahu Teâlâ, biraz önce, onlara Kur'ân (ilim) geldiğinde ihtilâf ettiklerinden bahsedince, bu âyette de, Kur'ân'ın ve nübüvvetinin doğruluğu hususunda Hz. Muhammed'in kalbini takviye edecek olan hususu irad buyurmak üzere فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ *"Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen..."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Şekk Kelimesinin İzahı**

Vâhidî şöyle demiştir: **"Şekk"** kelimesi, Arapçada esasen, bir şeyi başka bir şeye eklemek anlamına gelir. Nitekim, kıymetli taşları, incileri birbirine ekleyip bir ipe dizdiğinde شَكَّ الْجَوَاهِرَ فِى الْعِقْدِ "falan kimse incileri, gerdanlığa dizdi" denilir. Yine, av hayvanına ok atıp, onun arka ayaklarını ön ayağına bağladığın zaman, "شَكَكْتُ الصَّيْدَ" dersin. Hevdecler (develerin üzerindeki mahfiller) birbirlerine eklendiğinde de, bunlara "شَكَائِكُ" denilir. Dizi dizi evlere de, "شِكَاكٌ" denilir. Nesebi belli olmayanlara da, yine, "شَكَائِكُ" adı verilir; zira onlar kendilerini, kendilerinden olmayan kimselere nisbet etmektedirler. Yine bir kimse silâhını kuşanıp göğsüne basarak onu yanından hiç ayırmadığında, شَكَّ الرَّجُلُ فِى السِّلَاحِ "Adam silâhla sarmaş dolaş oldu" denilir. Yine onlar, " شَكَّ فُلَانٌ فِى الْأُمُورِ" dediklerinde, o kimsenin iki şey arasında kalmasını kastederler. Yani, bu da olabilir, öteki de... Böylece bu kimse, hatırına gelene onun aksi olan bir başka şeyi de eklemiş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyette Muhatabın Kim Olduğu?**

Müfessirler, bu hitabın muhatabının kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunun, Hz. Peygamber (s.a.s) olduğu ileri sürüldüğü gibi, başkası olduğu da ileri sürülmüştür.

Birinci görüşü benimseyenler, şu şekillerde ihtilâf etmişlerdir:

Birinci şekil: Başkası murat edildiği halde, burada hitab, zâhiren Hz. Muhammed (s.a.s)'e yapılmıştır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Ey Peygamber, Allah'tan kork. Kâfirler ve münafıklara itaat etme..."* (Ahzâb, 1); *"Eğer Allah'a şirk koşarsan, celâlim hakkı için, amelin boşa gider..."* (Zümer, 65) ve *"Ey Meryem oğlu İsa, insanlara, 'Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz' diyen sen misin?"* (Maide, 116) âyetlerinde olduğu gibidir. Yine, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit, sen anla!.." deyimi de, meşhur olan darb-ı mesellerdendir.

Burada Asıl Muhatap Hz. Peygamber Olmayıp Ümmetidir

Bu bahsettiğimizin doğruluğuna, şunlar da delâlet eder:

a) Cenab-ı Hakk'ın bu sûrenin sonlarındaki, *"De ki: "Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphede iseniz..."* (Yûnus, 104) ifâdesidir. Böylece O, bu âyetin başında ima ettiği şeyin, o âyette açık bir biçimde bahsettiği şey olduğunu beyân etmiş olur.

b) Hz. Muhammed (s.a.s), şâyet kendisinin peygamberliği hususunda şüphe edecek olsaydı, o zaman başkaları haydi haydi onun peygamberliği hususunda şüpheye düşerlerdi ki, bu da, şeriatin tamamıyla yok olmasını gerektirirdi.

c) Hz. Peygamber'in, kendisinin nübüvveti hususunda şüpheye düşmesinin farzedilmesi halinde, ekserisi kâfir olduğu halde, Ehl-i kitâbın verdiği haber ile, onun peygamberliği hakkındaki şüpheler nasıl zâil olabilir? Onların arasında iman edenler bulunsa bile onların sözleri hüccet değildir. Hele hele, onların ellerindeki **Tevrât** ve **İncil**'in tamamen tahrif edilmiş olduğu zuhur etmiş olunca!.. Böylece, gerçek olanın, bu hitap her ne kadar zâhirde Hz. Peygamber'e tevcih edilmişse de, bununla ümmetin kastedildiği sabit olmuş olur. Böylesi ifade tarzları, mutâd olan şeylerdir. Çünkü, en büyük komutanın, bir emîri bulunur, o emîrin maiyyetinde de bir askeri birlik bulunduğunda; bu en büyük komutan tebaasına hususî bir emir vermek istediğinde, o hitabını doğrudan o birlikteki askere yöneltmez. Aksine, onların kalplerinde daha müessir olsun diye hitabını, onlara emîr yapmış olduğu komutana yöneltir.

İkinci şekil: Allahu Teâlâ, Peygamberi'nin bu hususta şüphe etmediğini biliyordu. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, Hz. Peygamber bu sözü duyduğunda açıkça, "Ey Rabbim, ben şüphe etmiyorum. Ehl-i kitabın sözünden bir delil de istemiyorum. Aksine, indirdiğin apaçık deliller bana yeter" demesini temin etmektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, meleklere *"Bunlar mı size tapıyorlardı?"* (Sebe', 40) demesidir. Bundan maksat, meleklerin, hak olan cevabı açıkça beyan etmeleri ve *"Seni tenzih ederiz. Bizim dostumuz onlar değil, sensin. Aksine onlar, cinlere tapıyorlardı."* (Sebe', 41) demeleridir. Yine Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa**'ya, *"İnsanlara, 'Allah'tan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz' diyen sen misin?"* (Maide, 116) demiştir. Bundan maksadı da, İsa (a.s)'nın, kendisinin böyle bir şeyden uzak olduğunu açıkça söylemesini temin etmektir. İşte burada da böyledir.

Üçüncü şekil: Hz. Muhammed (s.a.s) bir beşerdi. Onun kalbinde, karışık düşünceler ve tutarsız fikirlerin bulunması da, olağan şeylerdendir. Bu tür şeyleri bertaraf etmek, ancak deliller getirmek ve apaçık beyyineler ortaya koymakla olur. Böylece Allahu Teâlâ, sayesinde, Hz. Peygamber'in zihninden bu tür vesveselerin zâil olabilmesi için bu çeşit ifâdeleri indirmiştir. Bunun bir benzeri de *"Sana vahyolunandan bir kısmını, bu yüzden yüreğin daralarak, hemen terk mi edivereceksin?"* (Hûd, 12) âyetidir.

Ben de derim ki: Bu konudaki izahın tamamı şudur: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer bir şüphe içinde isen, şöyle şöyle yap!" buyruğu şartlı bir kaziyyedir. Kaziyye-i şartiyyelerde ise, ne şartın, ne de cezanın tahakkuk edip etmediğine dair kesinlikle bir emare bulunmamaktadır. Tam aksine onda, o şartın mahiyyetinin sadece o cezanın mahiyyetini gerektirdiğinin beyân edilmesi söz konusudur. Bunun delili şudur: Meselâ sen: "Eğer beş sayısı çift ise, eşit olarak bölünür" dediğinde, bu doğru bir söz olmuş olur. Çünkü bu, "beşin çift olması, onun eşit olarak bölünmesini gerektirir" demektir. Şu halde, bu söz, ne beşin çift olduğuna, ne de onun eşit olarak bölündüğüne delâlet etmez. Binâenaleyh, burada da bu âyet, bu şekkin tahakkuk etmesi halinde, bu hususta vâcip olanın, onun şöyle şöyle.. yapması olduğuna delâlet eder. Ama böylesi bir şekkin tahakkuk edip etmediğine gelince, âyette buna dair bir delâlet yoktur, Bu âyetin Hz. Peygamber'e indirilmesinin manası ise şudur: Çokça delil indirmek ve onları takviye etmek, yakînî bilginin kuvvetini, nefsin itminânını ve gönlün sükûnetini artıran şeylerdendir. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de, tevhit ve nübüvvetin delillerini çokça izah etmiştir.

Dördüncü şekil: Bu âyetin zikredilmesinin maksadı, kâfirlerin kalplerini İslâm'a meylettirmek ve onları, imana kabule yaklaştırmaktır. Zira onlar, defalarca Hz. Peygamber'in nübüvvetine delâlet edecek delilleri istemişlerdir. Onlar sanki tekrar tekrar talepte bulunmaktan utanmışlardı. Bu utanma ise, onların imanı kabul etmelerine mâni olmuştur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, "Eğer kendi nübüvvetinden şüphede isen, azıcık bir delile tutunman yeter" demiştir. Yani insanlar içinde kendisinin nübüvveti konusunda şüpheden en uzak olması gereken biri varsa, o da kendisidir. Buna rağmen o, bu hususta apaçık deliller ve kesin beyyineler zuhur ettikten sonra da, eğer kendiliğinden kendisinin peygamberliğine bir delil talebinde bulunuyorsa, bunda bir ayıp yoktur ve bundan bir nâkise meydana gelmez. Binâenaleyh, bir kimsenin kendisi hakkında böyle bir hareket tarzı çirkin görülmeyince, başkalarının delil talep etmeleri haydi haydi kabih görülmez. Böylece bu sözün maksadının, müşrikleri İslâm'a meylettirmek ve çok münazara etmekten ötürü, içine düştükleri utanma hissini gidermek olduğu meydana çıkar.

Beşinci şekil: Kelamın takdiri şöyle olabilir: "Sen, kesinlikle şüphe etmiyorsun. Eğer şüphe ediyorsan, senin bu şüpheyi giderme hususunda çok çeşitli yolların vardır." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Eğer her ikisinde Allah'tan*

başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak harap olup gitmişti" (Enbiya, 22) âyetinde olduğu gibidir. Bu, "Bu imkânsız şeyin, olması farzedilmiş olsaydı, bundan dolayı olması imkânsız falanca şey de gerekirdi" anlamındadır. İşte, bu âyette de böyledir. Binâenaleyh bu, "Biz, böylesi bir şekkin olabileceğini farzetsek, kendileri sayesinde bu şekkin zâil olduğunu ve bu şüphenin yok olduğunu anlayabilmen için, **Tevrat** ve **İncil**'e başvur, bak..." anlamındadır.

Altıncı şekil: Zeccâc şöyle demiştir: "Bütün insanları kapsadığı halde, Cenâb-ı Hak, *"Eğer şüphede isen"* sözüyle, Hz. Peygamber'e hitâb etmiştir. Nitekim *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit onları, iddetlerini gözeterek boşayın"* (Talâk, 1) âyetinde de, başlangıçta Peygamber'e hitap ettiği halde, devamından, ümmete hitap ettiği anlaşılmaktadır. **Zeccâc,** "Bu, görüşlerin en güzelidir" derken **Kâdî,** "Bu, uzak bir ihtimaldir" diyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Çünkü Hz. Peygamber her ne zaman, bu hitabın muhtevasına dahil edilirse, onunla ister başkası kastedilsin, isterse edilmesin, soru aynen geri döner (tekrar sorulur). Eğer Hz. Peygamber'le beraber başkasının murat edilmesi caiz ise, âyetin zâhirinin de iktizâ ettiği gibi, Hz. Peygamber'in tek başına murat edilmiş olmasına ne mani olabilir ki?" **Kâdî** sözüne devamla, "Bu gibi te'viller, tahsilin (sermayenin) azlığına delâlet etmektedir" der.

Yedinci şekil: Cenâb-ı Hakk'ın, "İn künte" sözünün başındaki "in" olumsuzluk manası ifâde eder. Buna göre mana, "sen daha önce bir şüphe içinde değildin" şeklinde olur. Yani, "sen şüphe ettiğin için delil talebinde bulunmanı biz sana emretmiyoruz. Biz ancak, yakînini arttırasın diye delil talebinde bulunmanı emrediyoruz" demektir. Nitekim **Hz. İbrahim** de, ölülerin yeniden diriltilmesini bizzat görmekle yakînini arttırmıştır.

Hitabın Hz. Peygamber'e Yönelmediği Tarzındaki Tefsir

Bu hitâbın Hz. Peygamber'e yapılmadığını ileri süren ikinci görüşe gelince, bunun izahı şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki kimseler, O'nu tasdik edenler, O'nu tekzip edenler, O'nun durumu hususunda şimdilik bekleyip o hususta şüphe edenler diye üç kısma ayrılmışlardı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onlara bu hitapla hitap ederek: "Ey insan, sen, Hz. Muhammed'in lisanında ifâdesini bulan sana indirdiğimiz hidâyet hususunda bir şüphe içinde isen, onun nübüvvetinin sıhhati hususunda sana yol göstersinler diye, Ehl-i kitaba sor!" demiştir. Allahu Teâlâ, cemaati kastettiği

halde, hitabı müfret getirmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Ey insan, o keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?"* (İnfitar, 6); *"Ey insan, gerçekten sen Rabbine kavuşuncaya kadar durmayıp didineceksin..."* (İnşikak, 6) ve *"İnsana bir zarar dokunduğu zaman, bizi çağırır..."* (Zümer, 49) âyetlerinde olduğu gibidir. Allah, bütün bu âyetlerde belli, muayyen bir insanı kastetmeyip, aksine o, bir cemaati ve topluluğu kastetmiştir. İşte burada da böyledir. Allahu Teâlâ, onlardan bu şüpheyi giderecek şeyi zikredince, onları yalanlayıcılar gürûhuna iştirak etmekten sakındırarak, وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"Sakın Allah'ın âyetlerini yalan sayanlardan olma, ey insan! Sonra, zarara uğramışlardan olursun..."* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın, فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ *"Senden evvel kitap okuyanlara sor.."* âyetinde bahsedilenlerin ve danışılacak olanların kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, muhakkik âlimler, bunların **Abdullah İbn Selâm, Abdullah İbn Sûriyâ, Temim ed-Darî** ve **Ka'bu'l-Ahbâr** gibi iman eden Ehl-i kitap olduklarını, zira bunların, haberlerine itimat edilen kimseler olduğunu söylemişlerdir. Bazı âlimler de "İster Müslüman olsunlar, isterse kâfir, hepsi birdir; zira onlar, tevâtür derecesine ulaşır, **Tevrat** ve **İncil**'den bir âyet okurlar ve bu âyet de Hz. Muhammed (s.a.s)'in geleceğini ifade edince, işte o vakit maksat meydana gelmiş olur" demişlerdir.

Tevrat ve İncil'in Tahrifi Hakkında

Buna göre şâyet, "Sizin inancınıza göre bu kitaplar tahrif ve tağyir edilmişlerdir; binâenaleyh, bunlara daha nasıl itimat edilebilir?" denilirse, biz deriz ki:

Onlar, o kitapları, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden âyetleri gizlemeleri suretiyle tahrif etmişlerdi. Eğer o kitaplarda, Hz. Peygamber'in nübüvvetine delâlet eden âyetler kalmışsa bu, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eden en güçlü delillerden olmuş olur. Zira o âyetler, onların yok edilmesine davet eden pek çok sebep olduğu halde kalabilmişlerse bu, o nübüvvetin son derece açık ve net olduğuna delâlet etmiş olur.

Ama, bu sormadan maksadın, "Hangi şeyi öğrenmek olduğu" meselesine gelince, bu hususta da iki görüş bulunmaktadır:

a) Kur'an ve Hz. Muhammed'in nübüvvetini öğrenmektir.

b) Bu söz, Cenâb-ı Hakk'ın *"Fakat kendilerine ilim gelinceye kadar ihtilâfa düşmediler..."* (Yûnus, 93) âyetiyle ilgilidir.

Birinci görüş daha evlâdır, zira, bu daha mühim olan ve öğrenmeye daha fazla ihtiyaç duyulan bir hususdur.

Bil ki Allahu Teâlâ bu yolu beyan edince, لَقَدْ جَآءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ * وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"Andolsun ki, hak sana Rabbinden gelmiştir. O halde sakın şüphecilerden olma. Sakın, Allah'ın âyetlerini yalan sayanlardan olma. Sonra zarara uğramışlardan olursun"* buyurmuştur.

Bu, "Sen, esasen üzerinde olduğun hiçbir şüphe taşımama hali ile, Allah'ın âyetlerini yalanlamama hali üzere devâm ve sebat et" demektir. Bu ifâdenin, heyecanlandırmak ve cûşa getirmek için söylenmiş olması da mümkündür. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber, bu âyet nazil olduğunda *"Ne şüphe eder, ne de sorarım"* demiştir.

Bil ki mükellefler üç kısımdır:

a) Hz. Peygamber'i tasdik edenler,

b) O'nun doğruluğu hususunda tereddüt edenler,

c) O'nu yalanlayanlar.

Tereddüt ve bekleme işinin, tekzip etme işinden daha kolay olduğunda şüphe yoktur. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, bekleyenleri, *"O halde sakın şüphecilerden olma"* buyurarak beyân etmiş, bunun peşinden de, yalanlayıcıları ele alarak, onların hüsrana uğrayanlardan olduklarını bildirmiştir.

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, bu tafsilâtı iyice genişleterek, haklarında şekavetle hükmedilen ve böylece bu vasıftan kurtulamayan kulları ile, kendileri hakkında kerem ve ikrâm ile hüküm verilen, böylece de bu vasıftan uzaklaşamayan kulları bulunduğunu beyân ederek اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ *"Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak olmuş bulunanlar yok mu? Onlar iman etmezler"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ve **İbn Âmir,** çoğul olarak "kelimât"; diğer kıraat imamları ise müfret olarak "kelime" şeklinde okumuşlardır. Ben de derim ki, onlar çeşit veya sınıf itibariyle "kelimeler"dirler; cins birliği bakımından da, "kelime"dirler.

İKİNCİ MESELE

Âyette bahsedilen "kelime"den maksat, Allah'ın o hususdaki hükmü, ona o kimse hakkında haber vermesi ve onun, kulunda o neticenin meydana gelmesini sağlayacak olan kudret ile sebebin (daînin) toplamını yaratmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın hükmüne, haber vermesine ve bilmesine gelince, bu açıktır. Kurdet + sebep meselesi de açıktır. Zira kudret (kulun kudreti), her iki taraf için de elverişli olunca, bir müreccih olmadan iki taraftan birisinin diğerine baskın çıkması söz konusu olamaz. O müreccih de, teselsülü sona erdirmek için, Allah'tır. Kudret + sebep toplamı meydana geldiğinde, fiilin tahakkuk etmesi gerekir. Âlimlerimiz, kaçınılmaz olan kazanın, vâcib olan kaderin ispat edilmesi hususundaki görüşlerinin doğruluğuna dair bu âyetle istidlal etmişlerdir ki, bu, kendisinden kurtuluş olmayan, sırf hakikat ve gerçektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيمَ *"Kendilerine herhangi bir âyet (mu'cize) gelmiş olsa dahi, acıklı bir azabı görmedikçe"* buyurmuştur. Bu, "onlara, bir sınırı, haddi hesabı olmayan deliller gelse bile, kesinlikle iman etmeyecekleri; zira delil, ancak Allah'ın yardımıyla doğruya iletir. Binâenaleyh, o yardım etme işi tahakkuk etmeyince, o deliller boşa gider" demektir.

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَآ اِيمَانُهَآ اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ لَمَّآ اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ ﴿٩٨﴾

"Azâbımız gelip çattığı zaman iman edip de bu imanı kendisine fayda vermiş bir memleket bulunsaydı ya! (Bu, asla vaki olmamıştır.) Ancak Yûnus'un kavmi müstesnadır ki, bunlar iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki rüsvaylık azâbını uzaklaştırıp giderdik ve onları muayyen bir müddete kadar dünya hayatından faydalandırdık" (Yûnus, 98).

Bu sûrede ele alınan kıssaların üçüncüsü de **Yûnus (a.s) kıssası**'dır.

Azap Gelip Çattıktan Sonra İman: Hz. Yûnus'un Kavmi

Bil ki Allahu Teâlâ biraz önce, *"Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak olmuş bulunanlar (yok mu?) Onlar, kendilerine herhangi bir âyet (mu'cize) gelmiş olsa dahi, acı veren bir azabı görmedikçe iman etmezler"* buyurunca, onun peşinden bu âyeti getirmiştir. Zira bu âyet, **Yûnus** (a.s)'un kavminin, inkâr ettikten sonra iman ettiklerine ve o imanlarından da yararlandıklarına delâlet eder ki, bu da kâfirlerin iki kısım olduğunu gösterir:

a) Üzerlerine küfür damgası vurulanlar.

b) Üzerlerine iman mührü basılanlar.

Binâenaleyh, Allah'ın hükmettiği her şey olacaktır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Bu Âyette Gecen Levlâ Edatının Manası**

Bu âyetteki "levlâ"nın açıklanması hakkında iki izâh şekli bulunmaktadır:

a) **Birinci yol:** Bu, olumsuzluk manasındadır. **Vahidi, el-Basît** adlı eserinde şöyle demektedir: **"İbn Abbas'**ın talebesi **Ebû Mâlik** "Allah'ın kitabında geçen, bütün "levlâ" edatları, şu iki âyet hariç, "hellâ" (keşke) manasındadır:

1) "فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَا اِيمَانُهَا" olup, bu "فَمَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَا اِيمَانُهَا" manasınadır ki bu, "Yûnus'un kavmi dışında iman edip de imanı kendisine fayda veren hiçbir belde yoktur" demektir.

2) "فَلَوْ لَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ" (Hûd, 116) âyeti. Bu "فَمَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ" manasında olup, "Sizden önce (...) hiçbir nesil yoktur" demektir. Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: " فَمَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَا اِيمَانُهَا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ "

Âyette "اِلَّا قَوْمَ يُونُسَ" ifadesi, birinci cümleden istisnâ-i munkatı' olarak mansub kılınmıştır. Çünkü, sözün başında memleketten bahsedilmektedir. Eğer bununla, oranın halkı murat edilir ve sözdeki istisna memleketten yapılırsa, bu durumda bu kelâm, tıpkı şairin وَمَا بِالرَّبْعِ مِنْ أَحَدٍ / اِلَّا أَوَارِى *"Evde, ahırlardan (yani, ahırdaki hayvanlardan) başka hiçbir kimse yok"* sözü gibi olmuş olur. Bu kelime, bedel olmak üzere, merfû (قَوْمُ) olarak da okunmuştur.

b) **İkinci yol: Levlâ, hellâ** (keşke..., olsaydı ya!) anlamındadır. Buna göre mâna, "imha ettiğimiz o beldelerden tek bir belde, keşke azâbı görmeden önce, küfürlerinden vazgeçip imanlarında ihlâslı olsalardı! Yûnus'un kavmi

hariç.." şeklinde olur. Lafzın zahiri, **Yûnus**'un kavminin söz konusu memleketlerden istisnâ edilmesini gerektirir. Ancak ne var ki mana, **Yûnus**'un kavminin, belde ehlinden istisnâ edilmesi şeklindedir. O halde bu, "Ancak ne var ki **Yûnus**'un kavmi, iman edince, biz onlara şöyle şöyle yaptık..." manasında bir istisnâ-i munkatı'dır.

İKİNCİ MESELE: **Hz. Yûnus'un Kıssası**

Rivâyet olunduğuna göre **Yûnus** (a.s) **Musul** topraklarından **Ninova**'ya peygamber olarak gönderilmişti. Onlar **Yûnus**'u tekzip edince, o, onlara kızarak oradan ayrıldı. Onlar onu kaybedince de, kendilerine bir azap geleceği endişesine

düştüler de yırtık pırtık elbiseler giyerek, kırk gece feryât ve figân ettiler. **Yûnus** (a.s) da onlara: *"Sizin müddetiniz kırk gecedir"* demiştir. Bunun üzerine onlar: "Biz, helâk edici sebepleri görürsek, sana iman ederiz" demişlerdi. Otuz beş gece geçince, gökyüzünde alabildiğine siyah bir bulut belirdi. Müteâkiben, bundan da şiddetli bir duman zuhur ederek, o duman şehri sarıncaya kadar alçaldı. Böylece evlerinin çatılarını simsiyah etti de, onlar bunun üzerine sahraya çıktılar ve kadınlarla çocuklarını, hayvanlarla yavrularını birbirlerinden ayırdılar. Böylece onlar birbirlerine hasret duydular da, sesleri yükseldi, yalvarıp yakarmalar arttı ve onlar, imanlarını izhar ettiler, tevbe ederek Allah'a yalvarıp yakardılar. Allah da onlara merhamet etti ve onlardan bu hali giderdi. O gün, hem cuma idi, hem de aşûra günü idi. **İbn Mes'ûd**'dan şu rivâyet edilmiştir: "Onların tevbeleri, zulümleri giderecek, haksızlıklara mani olabilecek bir dereceye varmıştı. Hatta birisi, evinin temeline, başkasına ait bir taşı koymuş ise, onu (evini yıkarak) çıkarıp sahibine verebiliyordu."

Şu da rivâyet edilmiştir: "Onlar, âlimlerinden hayatta olan yaşlı birisinin yanına varıp: "Başımıza azap geldi, ne yapmamızı tavsiye edersin?" dediler. O yaşlı bilgin onlara: "Ey, hiçbir canlı yok iken hayy olan, ey ölüleri dirilten hayy, ey kendisinden başka ilah olmayan hayy (diri)" diye duâ ediniz" dedi. Onlar da bu şekilde duâ edince, Cenâb-ı Hak, onlardan bu azabı kaldırdı." **Fazl b. Abbas** (r.a)'tan onların şöyle duâ ettiği rivâyet edilmiştir: "Rabbenâ! Günahlarımız haddi aştı, büyük oldu. Sen, onlardan daha büyük ve yücesin. Binaenaleyh bize, şanına yakışanı yap. Bize, müstahak olduğumuz şeyleri yapma."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: "Allahu Teâlâ, işin sonunda **Firavun**'un tevbe ettiğini, fakat tevbesinin kabul edilmediğini; **Yûnus** (a.s)'un kavminin ise tevbe ettiklerini ve tevbelerinin de kabul edildiğini bildirmiştir. Bu ikisi arasındaki fark nedir?

Cevap: Firavun, azab-ı ilâhiyi görüp müşahede ettikten sonra tevbe etmiştir. **Yûnus** (a.s)'un kavmi ise, azabı görmeden tevbe etmişlerdir. Çünkü onlara azab-ı ilâhinin yaklaştığına delâlet eden emâre ve işaretler belirince, azabı görmeden hemen tevbe etmişlerdi. Dolayısıyla bu ikisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.

وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَاٰمَنَ مَنْ فِى الْاَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًاۗ اَفَاَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتّٰى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِۗ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki insanların hepsi, topyekun elbette iman ederdi. Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın? Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin imân etmesi mümkün değildir. O, akıllarını kullanmayanlara murdarlık verir" (Yûnus, 99-100).

Yûnus Sûresi'nin Hedefi

Bil ki Yûnus Sûresi, başından bu âyetlere kadar, kâfirlerin nübüvveti inkâr hususundaki şüphelerini ortaya koyup onlara cevaplar vermiştir.

Kâfirlerin şüphelerinden birisi de şu idi: Hz. Peygamber (s.a.s), onları, başlarına inecek ilâhi azapla tehdit ediyor, fakat kendisine uymaları halinde ise Allah'ın onlara yardım edeceğini, şanlarını yücelteceğini ve kendilerini destekleyeceğini bildiriyordu. O kâfirler azabı görmeyince, bunu Hz. Peygamber'in nübüvvetini tenkit hususunda bir şüphe kılmışlar ve istihzâ ederek, ısrarla o azabın hemen getirilmesini istemişlerdir. Daha sonra Allahu Teâlâ da va'dedilen şeyin ertelenmesinin, vaadin doğruluğuna zarar vermeyeceğini beyan buyurup, bunun peşi sıra **Hz. Nûh** (a.s)'un,

Firavun ile **Hz. Musa**'nın hadiseleri gibi bazı misaller getirmiş ve bu izahlar bu âyete kadar sürmüştür. Bu âyette ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların imana girme hususundaki arzusunun fayda vermeyeceğini, delilleri izahta ve şüphelere verdiği cevapta titizlik göstermesinin hiçbir şey ifade etmeyeceğini, zira imanın, ancak Allah'ın yaratması, irâde etmesi, irşâdı ve hidâyeti ile gerçekleşeceğini, bunlardan biri olmadıkça imanın tahakkuk etmeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kâinatta Yalnız Allah'ın Dilediği Olur**

Âlimlerimiz, kâinattaki her şeyin, Allah'ın meşîeti (dilemesi) ile meydana geldiğine dâir görüşlerinin doğruluğuna bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Lev" (eğer) edatı, bir şey bulunmadığı için, diğer bir şeyin de olmayacağını ifâde eder. O halde âyetteki, *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündeki kimselerin hepsi topyekun elbette iman ederdi"* buyruğu, bu dilemenin tahakkuk etmediğini, dolayısıyla yeryüzündeki insanların tamamının iman etmediklerini gösterir. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın herkesin iman etmesini irâde etmediğine delâlet eder."

Cübbâî, Kâdî ve diğer **Mu'tezile** âlimleri: "Âyetteki **"meşîet"** (dileme) ile, **"ilcâ"** (iman etmeye zorlama, zorla iman ettirme) manası kastedilmiştir. Yani "Eğer Allah onları iman etmeye mecbur kılsaydı, O buna kâdir olurdu ve onların hepsinden iman sâdır olurdu. Fakat Allah bunu yapmadı. Çünkü zorlama ile kuldan sâdır olacak olan imanın ona faydası ve menfaati olmaz" demişlerdir. **Cübbâî** sonra şöyle der: "Allahu Teâlâ'nın insanları buna zorlaması, onlara kesin ve açık olarak, "Onlar iman etmemeye çabalasalar bile, onlar ile bu çabaları arasına gireceğini ve bu durumda onların mutlaka mecbur kılındıkları şeyi (yani imanı) yapacaklarını bildirmesidir. Bu tıpkı, birimizin, bir kralı öldürmeye teşebbüs etmesi durumunda, kralın buna kahren (güç ve kudretiyle) mâni olacağını bilmesi ve bu fiili yapmamasının bir methe ve mükâfata hak kazanmaya sebep olmaması gibidir. İşte burada da böyledir."

Bil ki bu, tutarsız bir sözdür ve tutarsızlığı birkaç şekilde izah edilebilir:

1) Kâfir, küfrüne kâdirdir. Binâenaleyh o, imâna da kâdir midir, değil midir? Eğer o, küfre kâdir olup, imâna kâdir değil ise, küfre kâdir oluşu, kâfirliğini gerektirmiştir. O kudreti yaratan Allahu Teâlâ olduğuna göre, o zaman "Allah o kimsede küfrü gerekli ve mecburi kılan bir kudret yaratmıştır" denilmesi gerekir. Bu durumda da, "Allah o kimsenin kâfir

olmasını irâde etmiştir" denilmesi gerekir. Fakat **Mu'tezile**'nin de söylediği gibi, kuldaki o kudret, her iki zıdda da (yani hem iman etmeye, hem kâfir olmaya) elverişli ise, bu durumda iki taraftan birinin diğerine üstün gelmesi (ve seçilmesi), eğer bir müreccihe (tercih edene) dayanmıyorsa, bir müreccih olmaksızın bir tercih meydana gelmesi demek olur ki, bu bâtıldır. Yok eğer bu bir müreccihe dayanıyorsa, o müreccih ya kuldur, ya Allahu Teâlâ'dır. Eğer kul ise, bu hususdaki taksimât (ihtimaller) yeniden sözkonusu olur ve böylece teselsül lazım gelir. Teselsül ise imkânsızdır. Yok eğer o müreccih Allahu Teâlâ ise, bu durumda, kulun kudreti + sebep, o küfrün meydana gelmesine yol açmış olur. Binaenaleyh kudretin de, sebebin de yaratıcısı Allahu Teâlâ olduğuna göre, ilzâm (hasmı susturacak durum) yine söz konusu olur.

2) Âyetteki *"Eğer Rabbin dileseydi..."* ifadesini, mecbur bırakan bir dileme manasına hamletmek câiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onlar için, âhirette fayda vermeyecek bir imanın tahakkuk etmesini istemiyordu. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, Peygamberi'nin bu tür imanı gerçekleştirmeye kâdir olmadığını bildirmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki insanların hepsi, topyekun elbette iman ederdi"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu âyette bahsedilen iman ile, sözün yerinde ve muntazam olabilmesi için, faydalı olan imanın murat edilmiş olması gerekir. Ama bu lafzı, zorlayan ve mecbur kılan meşîet (dileme) manasına hamletmek buraya uygun düşmez.

3) Bu mecbur kılıştan murat, Allahu Teâlâ'nın ya o kimseye, gördüğünde fazlaca korkacağı ve dolayısıyla iman edeceği heybetli mu'cizeler göstermesiyle olur, ya da o kimsede imanı yaratmasıyla olur. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü Allahu Teâlâ bundan önceki âyette, mu'cizeler getirmenin onlar için hiçbir şey ifâde etmeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu da, *"Üzerlerine Rabbinin azap vaadi hak olmuş bulunanlar yok mu, onlar isterse kendilerine her bir âyet gelmiş olsun, acıklı bir azap görecekleri zamana kadar iman etmezler"* (Yûnus, 96-97) âyetleridir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Eğer hakikaten biz onlara melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı, her şeyi de onlara karşı senin söylediklerine kefil ve şâhit getirseydik, onlar yine de, Allah dilemedikçe iman etmezlerdi"* (En'am, 111) buyurmuştur.

Yok eğer ikinci ihtimal murat ediliyorsa, bu, imana mecbur kılma sayılmaz, aksine onlarda imanı yaratmaktan ibaret olmuş olur. Daha sonra "Allah onlarda imanı yaratmamıştır" denilir. Böylece bu, Allah'ın onlarda

imanın tahakkuk etmesini dilemediğine delâlet etmiş olur ki işte bu, bizim mezhebimizin (Ehl-i sünnet'in) görüşünün tâ kendisidir.

Bil ki Allahu Teâlâ bundan sonra, أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ *"Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayıp duracak mısın?"* buyurmuştur. Bu, "senin hiç kimse üzerinde tasarruf etme ve tesirli olma gücün yoktur" demektir. Bundan maksat, tesirli kudretin ve geçerli meşîetin, ancak Hak Subhânehû ve Teâlâ'ya âit olduğunu beyân etmektir.

İKİNCİ MESELE: **Mükellefiyetin Kaynağı Şeriattir**

Âlimlerimiz, "şeriat gelmezden önce, hiçbir şey hakkında hüküm verilemez" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna, âyetteki *"Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin iman etmesi mümkün değildir"* buyruğunu delil getirerek şöyle demişlerdir: "İzin, bir fiil hususundaki mutlak (kayıtsız-şartsız) oluştan ve o fiilin yapılmasına müsaadeden ibarettir. Bu âyetin açık manası, bu izin tahakkuk etmeksizin, kulun imana yönelemeyeceğine delâlet eder." Âlimlerimiz, sözlerine şöyle devam ederler: "Bunun böyle olduğuna, aklî olarak şunlar da delalet eder:

Allah'ı tanıyıp iman etmede, O'na şükretmede ve O'nu övmede, herhangi bir menfaatin bulunduğunu akıl göstermez ve bilmez. Binâenaleyh bunun aklen böyle olmaması gerekir. Birinci cümlenin izahı şöyledir: Bu menfaat ve fayda ya şükredene ya şükredilene aittir. Bunun şükredilene âit olması bâtıldır. Çünkü görünür âlemde (dünyada) şükredilen, şükürden istifâde eder, şükür onu sevindirir, küfran-ı nimette bulunulması da onu üzer. Şu halde şükür güzel, küfran-ı nimet (nankörlük) de çirkindir. Allahu Teâlâ'ya gelince, O'nu ne kullarının şükrü sevindirir, ne de küfran-ı nimette bulunmaları üzer. Dolayısıyla bu şükrün Allah'a asla bir faydası yoktur. Bu faydanın şükredene âit olması da bâtıldır. Zira şükreden o anda, o şükür ile yorulur ve şükredilen kesinlikle istifâde etmediği halde, şükreden hizmetini esirgememiş olur. Bu şükrün, mükâfatın sebebi olduğu da söylenemez. Çünkü Allah'tan alacaklı olmak, imkansızdır. Zira başkasından alacaklı olmak, ancak o başkası vermediği zaman onun, o hakkı vermemesi, kendi hakkında bir noksanlığı icap ettirdiği zaman düşünülebilir. Hak Teâlâ, noksanlıktan ve fazlalıktan münezzeh olunca; O'nun hakkında bu düşünülemez. Böylece iman ve şükürle meşgul olmanın sırf akla göre, bir fayda temin etmediği sâbit olmuş olur. Böyle olan şeyi aklın mûcib olması imkânsız olur. Binâenaleyh bu kesin

aklî delil ile de, Hak Teâlâ'nın *"Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin iman etmesi mümkün değildir"* âyetinin ifâde ettiği hususun doğruluğu sâbit olmuş olur.

Kâdî şöyle demiştir: "Bundan maksat, iman o kimseden, ancak Allah'ın bilmesi, onu mükellef tutması ve kulu ona mükellef tutmasıyla olur manasıdır."

Buna şöyle cevap verilebilir: "Âyetteki izni, sizin zikrettiğiniz manaya hamletmek, âyetin zâhirini terktir ki bu mümkün değildir. Özellikle aklî ve kesin delilin bizim görüşümüzü kuvvetlendirdiğini de beyan etmiş bulunuyoruz."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âsım'ın râvisi **Ebu Bekr,** nûn ile fiili, "نَجْعَلُ" şeklinde okurken, diğerleri fâili, Allah'a râcî mahzûf هُوَ (o) zamiri olmak üzere "وَيَجْعَلُ" şeklinde okumuşlardır.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Rics'in Manası**

Âlimlerimiz, "Küfrü de imanı da yaratan Allah'tır" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna, âyetteki, *"O, akıllarını kullanmayanlara murdarlık verir"* ifâdesini delil getirerek şöyle demişlerdir. "Murdarlık" (rics) kelimesi ile bazen kötü amel murat edilir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah sizden ancak ricsi gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler ey ehl-i Beyt..."* (Ahzâb, 33) buyurmuştur ki bu ifâdedeki "rics" ile, ister küfür, ister masiyet şeklinde olsun, kötü amel; "tertemiz yapma" ile de, kulun küfür ve günah ricsinden, iman ve taat temizliğine geçirilmesi kastedilmiştir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ önceki âyette imanın ancak kendi irâdesi ve yaratmasıyla meydana geldiğini belirtince, bu âyette "rics"in de kendi yaratması ve var etmesiyle meydana geldiğini bildirmiştir. İmanın mukabili olarak zikredilen bu "rics", küfürden başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu âyetin, küfrün ve imanın Allah'ın yaratmasıyla olduğuna delâlet ettiği sâbit olmuş olur."

Ebu Ali el-Fârisî en-Nahvî, Ehl-i sünnetin bu görüşüne şöyle diyerek cevap verir: "Rics, şu iki diğer manaya da gelir:

Birincisi: Bununla azab-ı ilâhi murat edilmiştir. O halde وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ifâdesi, *"Allah o akıllarını kullanmayanların başına kötü bir azap getirir"* manasında olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah erkek münafıklarla kadın münafıkları; erkek müşriklerle kadın müşrikleri azaba uğratacak..."* (Ahzâb, 73) buyurmuştur.

İkincisi: Allahu Teâlâ o kâfirlerin rics (pis) olduklarına hükmetmiştir. Nitekim O *"Müşrikler ancak bir necistir"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Buna göre tefsir edilen âyetin manası, "Müslümanlar için söz konusu olan, Müslümanlarda bulunan temizlik, onlar için olmaz" şeklinde olur.

Ebu Ali'ye şöyle cevap verilir: Biz, "Cehâletin kulun fiili olması mümkün değildir" hususunu aklî delil ile açıklamıştık. Çünkü kul, cehâleti istemez ve onu meydana getirmeye çalışmaz. Aksine cehaletin zıddını ister ve o zıddı elde etmeye yönelir. Binâenaleyh eğer bu iş öyle olsaydı, o zaman onun kastedip niyetlendiği tahakkuk ederdi. Biz, bu kitabın daha önceki yerlerinde, bu delilin aleyhine çeşitli sorular irâd ettik ve o sorulara cevap verdik. "Rics"i, azap manasına almak da yanlıştır. Çünkü "rics", bozuk, pis ve kötü görülen şey demektir. Binâenaleyh bu lafzı, o kâfirlerin cehâletleri ve küfürleri manasına hamletmek, doğru, hak ve adâlet olan azab-ı ilâhî manasına hamletmekten daha evlâdır. Yine "rics"i, Allah'ın onların pis olduğuna hükmetmesi manasına almak da son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah'ın bu şekilde hükmetmesi, O'nun sıfatıdır. Binâenaleyh Allah'ın sıfatının "rics" olduğu söylenebilir. Böylece bizim delilimizin apaçık olduğu sâbit olmuş olur."

قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا تُغْنِى الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

"De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın." Fakat bunca âyetler (ibretler) ve uyarmalar, iman etmeyecekler gürûhuna fayda vermez" (Yûnus, 101).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE: **Âyetteki Kıraat Farklılığı**

Âsım ve **Hamza,** ictimâ-i sâkineynden dolayı, lâm'ın kesresi ile, "قُلِ انْظُرُوا" şeklinde okumuşlardır ki, zaten bu gibi yerlerde aslolan hareke kesredir. Diğer kıraat imamları ise, lâm'ın zammesiyle "قُلُ انْظُرُوا" şeklinde okuyarak, hemze-i vaslın harekesini lâm'a vermişlerdir.

***İKİNCİ MESELE:* Tefekkürün Önemi**

Bil ki Allahu Teâlâ, geçen âyetlerde, imânın, ancak Allah'ın yaratması ve irâdesiyle meydana geldiğini beyân edince, hak (doğru) olanın serâpâ cebr olduğu düşünülmesin diye de, deliller üzerinde tefekkür ve istidlâl yapmayı emrederek, *"De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın"* buyurmuştur.

Bil ki bu şu iki neticeye götürür:

a) Allah'ı bilmenin yolu, ancak O'nun delilleri hususunda düşünmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de: تَفَكَّرُوا فِى الْخَلْقِ وَلَا تَتَفَكَّرُوا فِى الْخَالِقِ *"Halk (mahlûkat) üzerinde tefekkür edin, fakat Hâlık Teâlâ'nın zatı hususunda tefekkür etmeyin"*[61] buyurmuştur.

b) Deliller ya göklerden, ya yerden çıkarılır. Semâvî deliller, feleklerin hareketleri, miktarları, konumları, o feleklerdeki güneş, ay ve yıldızlar ile, her birinde bulunan çeşitli fayda ve menfaatlerdir. Yerden çıkarılan delillere gelince bu, ulvî cisimlere, madenlere, bitkilere ve özellikle insanın hallerine bakıp düşünmektir. Sonra bu cinslerin her biri nihâyetsiz türlere bölünür. Binâenaleyh insan, Hak Teâlâ'nın, bir sivrisineğin kanadını yaratmasındaki hikmet hususunda tefekküre başlasa, aklı ondaki hikmet ve faydaların en küçük derecesine ulaşamadan tükenir, yorulur. Allahu Teâlâ hiç şüphesiz Kur'an-ı Mecîd'de böyle delilleri çokça zikretmiştir. İşte bundan ötürü, *"De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın"* buyurmuş ve tafsilata girmemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, insan bu delilden çıkarılacak kısımları anlasın ve her birinin hikmetini aklı ile ve beşerî gücünün miktarına göre, izah edebilsin diye, küllî (genel) kaideye dikkat çekmiştir.

Cenâb-ı Hak, bu tefekkür ve teemmülü emredince, bunun peşi sıra âyetler (deliller) üzerindeki bu tefekkürün, ezelde şekavet ve dalâletine hükmettiği kimselere fayda vermeyeceğini beyan buyurarak وَمَا تُغْنِى الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ *"Fakat bunca âyetler (ibretler) ve uyarmalar, iman etmeyecekler güruhuna fayda vermez"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nahivciler, âyetin başındaki "mâ" edâtının şu iki manaya gelebileceğini söylemişlerdir:

61 **Keşfü'l-Hafa**, 1/311.

a) Bu âyetler ve inzârlar, Allah'ın, imân etmeyeceklerine hükmettiği kimselere bir fayda vermez" manasında, bu "mâ-i nâfiye"dir. Bu senin, مَا يُغْنِى عَنْكَ الْمَالُ اِذَا لَمْ تُنْفِقْ "infâk etmezsen, malın sana fayda vermez" sözün gibi olur.

b) Bu, "onlardan o azabı hangi şey defedebilir ki" manasında, istifhâm ifâde eden "mâ" edâtıdır. Buna göre, bu cümle istifham-ı inkârî olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen, "âyât" ile deliller, "nüzûr" sözü ile de, inzâr edici peygamberler veya inzârlar (ikazlar) kastedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kelime, yâ ile "mâ yuğnî" şeklinde de okunmuştur.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا اِنِّى مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجِّى رُسُلَنَا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا كَذٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

"Onlar, kendilerinden evvel geçmiş kavimlerin o acıklı günleri gibi bir günden başkasını mı bekliyorlar? De ki: "Haydi bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim" Nihâyet biz resûllerimizi ve iman edenleri selâmete erdiririz. Böylece mü'minleri kurtarmak, üzerimizde bir haktır" (Yûnus, 102-103).

Allah, Peygamberleri ve Tâbilerini Korur

Bil ki bu, "Onlar, ancak geçmiş ümmetlerin başına gelen günler (azaplar) gibi günlerin başlarına gelmesini beklerler" demek olup, bununla geçmiş peygamberlerin, zamanlarındaki kâfirleri, çeşit çeşit azapların bulunacağı günlerin gelmesi ile tehdit ettikleri ve o ümmetlerin, onları yalanlayıp alay ederek, o azapların hemen gelmesini isteyişleri kastedilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) zamanındaki kâfirler de böyle yapıyorlardı. Hak Teâlâ daha sonra, Peygamberi'ne, *"Haydi bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim"* demesini emretmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا *"Nihâyet biz resullerimizi ve iman edenleri selâmete erdiririz"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nusayr'ın rivâyetine göre **Kisâî,** fiili şeddesiz olarak "nüncî" şeklinde okurken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak "nüneccî" şeklinde okumuşlardır ki her iki şekil de, fiilin kullanılan şekilleridir. Durum, âyetteki نُنْجِ (nünci) kelimesi için de aynıdır.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet-i kerimenin başındaki "ثُمَّ" atıf harfidir. Buna göre takdir şöyledir: "Bizim geçmiş ümmetler hususundaki sünnetimiz, onları çabucak helâk etmek, sonra peygamberlerimizi kurtarmak şeklindedir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Önceki âyette, Cenâb-ı Allah, Peygamberi'ne kâfirlerle birlikte azabı beklemesini emredince, tafsilâta girerek, "Azap sadece kâfirlerin başına gelir. Ama Resûl ve ona tâbi olanlar kurtulacaklardır" buyurur.

Daha sonra Allahu Teâlâ, كَذٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ *"Böylece mü'minleri kurtarmak üzerimizde bir haktır"* buyurur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle der: "Bu, "Böylesi bir kurtarma ile, biz mü'minlere yardım eder ve müşrikleri yok ederiz" demektir. Âyetteki حَقًّا عَلَيْنَا *"üzerimizde bir hak olarak"* cümlesi, bir cümle-i mu'tarızadır, yani "Bu, bizim üzerimize vacip oldu" demektir."

İKİNCİ MESELE

Kâdî: "Hak Teâlâ'nın "حَقًّا عَلَيْنَا" ifâdesi ile, "vücûb" kastedilmiştir. Çünkü Peygamber'i ve inananları azaptan kurtarıp mükâfata erdirmek Allah'a vâciptir. Eğer bu böyle olmasaydı, Allahu Teâlâ'nın onlara zor ve güç işleri yüklemesi güzel ve yerinde olmazdı. Binâenaleyh bu sebepten ötürü bunun Allah'a vâcip olduğu sâbit olunca, bu, daha önceki bir sebepten ötürü gerekli olan bir borcun ifâsı gibi olmuş olur" demiştir. Buna şöyle cevap verilir: "Biz (Ehl-i sünnet), bunun Allahu Teâlâ'nın vaadi ve hükmü sebebi ile, Allah üzerine bir hak olduğunu söylüyoruz. Yoksa bunun, kulun hak etmesi ile meydana gelen bir hak ve vâcip olduğunu söylemiyoruz. Çünkü kulun, yaratıcısı üzerinde hiçbir hak sahibi olmadığı sâbittir.

قُلْ يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِى شَكٍّ مِنْ دِينِى فَلَآ اَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللهَ الَّذِى يَتَوَفّٰيكُمْ ۖ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ۙ ﴿١٠٤﴾ وَاَنْ اَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۖ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ ۚ فَاِنْ فَعَلْتَ فَاِنَّكَ اِذًا مِنَ الظّٰلِمِينَ ﴿١٠٦﴾

"Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphede iseniz, (iyice bilin ki) ben Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam. Ancak sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim. Bana mü'minlerden olmam emredilmiştir" de! Ve yüzünü tevhit dinine döndür, sakın müşriklerden olma. Allah'ı bırakıp da sana ne fayda ne de zarar veremeyecek olan nesnelere tapma! Eğer böyle yaparsan o takdirde şüphesiz ki sen, (kendine) yazık etmişlerden olursun"
(Yûnus, 104-106).

Tevhidin Devamlılığı

Bil ki Allahu Teâlâ, en ince noktalarına kadar delillerden bahsedince, nübüvveti hususunda her türlü şek ve şüphesinin zâil olup, Allah'a karşı yaptığı ibâdetin artık gizlilikten açığa çıkması için, Peygamberi'ne, dinini ve müşriklerden farklı olduğunu ortaya koyup ilân etmesini emrederek, قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فِى شَكٍّ مِنْ دِينِى *"Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphede iseniz (...)" de"* buyurmuştur.

Bil ki, bu âyetin zâhiri, o kâfirlerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dinini tanımadıklarına delâlet ettiği halde, hadislerde, onların Hz. Peygamber hakkında, "O, Sâbiî'dir" dedikleri zikredilmektedir. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, Peygamberi'ne, kendisinin, Müslüman ve Hanîf olan **İbrahim**'in dini üzere olduğunu onlara beyân etmesini emretmiştir. Zirâ Cenâb-ı Hak, *"Hakikaten İbrahim (başlı başına) bir ümmetti; Allah'a itaatkârdı ve muvahhid bir Müslümandı"* (Nahl, 120); *"Şüphesiz ki ben, bir muvahhid olarak yüzümü, o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim"* (En'âm, 79) ve *"Ben, sizin tapmakta olduklarınıza tapmam" de!"* (Kâfirûn, 2) buyurmuştur. Bu, "Siz, şâyet benim dinimin ne olduğunu bilmiyorsanız, ben onu size detaylı bir

biçimde açıklayacağım" demektir. Daha sonra Hz. Peygamber, bu hususta birtakım kayıt ve açıklamalarda bulunmuştur.

Birinci kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَا اَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ *"(İyice bilin ki) ben, sizin, Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Bu nefyin mutlaka başa alınması gerekli idi; zira biz, levhadan bozuk nakışların izalesinin, mutlaka o levhadaki doğru nakışların nakşedilip işlenmesinden önce gelmesi gerektiğini söylemiştik. Yine, böyle bir nefiy gerekli idi; zira ibâdet, ta'zimin doruk noktasıdır. Binâenaleyh ibâdet ancak, celâl ve ikrâm sıfatlarının doruk noktasında olana yaraşır. Putlar ise, bazı taşlardan ibarettir. İnsan ise onlardan daha kıymetlidir. O halde daha kıymetli olanın, değersiz olana ibâdet etmekle meşgul olması nasıl uygun düşer?

İkinci kayıt: O'nun وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللهَ الَّذِ يَتَوَفّٰيكُمْ *"Ancak sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Bundan maksat şudur: "O, Allah'tan başkasına ibâdet edilmemesi gerektiğini beyân buyurunca, Allah'a ibâdetle meşgul olmanın gerektiğini de, tafsilatlı olarak açıklamıştır."

Buna göre şâyet, "Hak olan Ma'bûd'un, burada *"O, sizin canınızı alandır"* şeklindeki bir sıfatla zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bununla, "Ben, sizi ilk önce yaratan; ikinci olarak canınızı alan, üçüncü kez de sizi yeniden iâde edecek olan Allah'a ibâdet ederim" manasının murat edilmiş olması muhtemeldir. Bu üç mertebeyi biz, Kur'an'da defalarca, zaman zaman ifâde ettik. Binâenaleyh burada, geriye kalanlarına dikkat çekmek için, bu üç şeyden sadece "can alma"nın zikredilmesiyle yetinilmiştir.

2) Ölüm en korkunç şeydir. Binâenaleyh burada, özellikle bu ifâde, daha caydırıcı ve daha men edici olsun diye zikredilmiştir.

3) Onlar, azâbın hemen gelmesini isteyince, Cenâb-ı Hak da, *"Onlar kendilerinden evvel geçmişlerin günleri gibi (bir gün)den başkasını mı bekliyorlar? De ki: "Haydi bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." Nihâyet biz, resullerimizi ve iman edenleri selâmete erdiririz..."* (Yûnus, 102-103) buyurmuştur. Binâenaleyh bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, o kâfirleri helâk ve mü'minleri kurtarıp onların kudret ve devletlerini kuvvetlendireceğine delâlet etmiş olur. Bu sebeple, bu sözün ifâde edilmesiyle onun zamanının geldiği ve yaklaştığı anlaşılınca, pek yerinde olarak burada, *"Ancak sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim..."* buyurmuştur ki, bu,

Allahu Teâlâ'nın bir önceki âyetlerde açıklayıp izah etmiş olduğu şeye işaret olmuş olur. Buna göre Peygamber sanki, "Ben, bana, onları helâk edeceğini ve beni bırakacağını va'deden zâta, varlığa ibâdet ederim..." demek istemiştir.

Üçüncü kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"Bana, mü'minlerden olmam emredilmiştir"* cümlesinin ifâde etttiği hususdur. Bil ki Allahu Teâlâ, uzuvların işleri cinsinden olan ibâdetten bahsedince, ondan iman ve marifet bahsine geçmiştir. Bu da, zâhirin sâlih amellerle süslenmediği sürece, kalpte iman ve marifet nûrunun meydana gelmeyeceğine delâlet etmektedir.

Dördüncü Kayıt: وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا *"Ve yüzünü tevhit dinine döndür"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bunun başındaki vâv harfi, atıf harfidir. Matûfun aleyh hakkında da şu iki izah bulunmaktadır:

1) *"Bana, mü'minlerden olmam emredilmiştir"* cümlesi وَقِيلَ لِي كُنْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ "Bana denildi ki: "Mü'minlerden ol" cümlesi yerinde zikredilmiş olup, buna göre, "وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ" cümlesi de buna atfedilmiştir.

2) "أَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ" cümlesi وَأُمِرْتُ بِإِقَامَةِ الْوَجْهِ "Ve ben, özümü tevhit dinine döndürmekle emrolundum" cümlesinin yerini tutmaktadır. Buna göre âyetin takdiri "Bana, mü'minlerden olmam ve özümü, yüzümü tevhîd dinine döndürmem emrolundu" şeklinde olur.

***İKİNCİ MESELE:* "Yüzü Dine Yöneltme"nin Manası**

Âyette bahsedilen, "ikâmetu'l-vech" ifâdesi, aklı tamamıyla dini talep edip, onu araştırmaya yöneltmekten ibarettir. Çünkü bir şeye alabildiğine bakmak isteyen kimse, kendisini, az olsun çok olsun hiçbir şeyin ondan çeviremeyeceği bir biçimde yüzünü o şeye doğru yöneltir. Zira o kimse, yüzünü o şeyden çok az olsa dahi çevirdiğinde, o takdirde, o şeyin tam mukabilinde olma hali yok olmuş olur. Bu, tam mukabilinde olma işi bâtıl ve yok olunca da, görme haleldâr olur. İşte bundan dolayı, "yüzü dine doğru ikâme etme"nin, aklın tamamıyla dini talep etmeye yöneltilmesinden bir kinâye kılınmış olması güzel ve yerinde olmuş olur. **"Hanîfâ"** kelimesinin manası, "Tamamıyla ona yönelmiş, onun dışında kalanlardan ise tamamıyla yüz çevirmiş kimse olarak" demektir ki, bu sözün neticesi de tam bir ihlâsı ve başkasına iltifât etmemeyi gösterir. O halde, onun ilk önce, *"Bana, mü'minlerden olmam emredilmiştir"* demiş olması, imanın temelini ve aslını elde etmeye; *"Ve yüzünü tevhit dinine döndür"* sözü de, tamamıyla

iman nuruna gark olmaya ve onun dışında kalanlardan da tamamıyla yüz çevirmeye bir işaret olmuş olur.

Beşinci kayıt: وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"Ve sakın müşriklerden olma"* buyruğunun ifâde ettiği hususdur.

Bil ki, bunun putlara ibâdet etmekten bir nehiy olması mümkün değildir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetindeki *"Ben, sizin tapmakta olduklarınıza tapmam"* buyruğu ile yasaklanmıştı. Dolayısıyla bu sözü yeni bir mânaya hamletmek gerekir ki o da şudur: "Bir kimse Mevlâsını tanıdıktan sonra, başka bir şeye iltifât ederse, bu, bir şirk olur ki, bu, gönül ehlinin "şirk-i hafî - gizli şirk" adını verdikleri şeydir.

Altıncı kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ *"Allah'ı bırakıp da sana ne fayda ne de zarar veremeyecek olan nesnelere tapma"* buyruğunun ifâde ettiği hususdur. Zâtı gereği mümkin olan varlıklar, zatlarına nispetle yok, Hakk'ın yaratmasıyla da mevcutturlar. Durum böyle olunca, Hakk'ın dışında kalanların varlığı, ancak Hakk'ın yaratmasıyla olur. Böyle olması halinde de Hak'tan başka fayda veren, yine O'ndan başka zarar verebilecek olan bir kudret yoktur. Çünkü, O'nun zâtı hariç, her şey yok olucudur. Durum böyle olunca da, hüküm sadece Allah'ın olup, her iki dünyada kendisine başvurulacak olan, ancak O olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, âyetin sonunda فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِنَ الظَّالِمِينَ *"Eğer böyle yaparsan o takdirde şüphesiz ki sen kendine yazık etmişlerden olursun"* buyurmuştur. Bu, "şâyet sen, menfaat ve zararı, Allah'tan başkasından beklemekle meşgul olursan, zâlimlerden olursun" demektir. Çünkü zulüm, bir şeyin, olması gereken yerden başka bir mevkiye konulması demektir. Şu halde, Hakk'ın dışında kalanlar, tasarrufta bulunmaktan uzak olunca, tasarrufun, Hakk'ın dışındaki varlıklara mal edilmesi, bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koymak olur ki, bu da zulümdür.

Buna göre şâyet, "yiyerek doymayı, içerek de kanmayı istemek, bu ihlâsa zarar verir mi?" denilirse, biz deriz ki: Hayır, çünkü ekmeğin bulunması ve onun bütün özellikleri, Allah'ın icâdı ve meydana getirmesiyledir. Binâenaleyh, ondan yararlanmak için, Allah'ın yaratmış olduğu bir şeyden faydalanmayı talep etmek tamamıyla Allah'a yönelmeye aykırı değildir. Ancak ne var ki bu ihlâsın şartı, akıl gözü bu mevcudattan herhangi bir şeye takıldığında, o kimsenin, akıl gözüyle o şeylerin zâtları gereği yok olduklarını; Hakk'ın icat etmesiyle var olduklarını; kendi başlarına fânî, Hakk'ın ibkâ etmesiyle bâkî olduklarını görüp müşahede etmesidir. İşte bu

durumda o kimse, Hakk'ın dışında kalanların, zâtları gereği mahzâ yokluk olduğunu ve Allah'ın varlığının nûru ile ihsanının feyzinin, her şeyin üzerinde olduğunu ve her şeyi ihata ettiğini görmüş olur.

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ ۖ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ ۚ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۚ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾

"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu, "O'ndan başka giderecek hiçbir kimse yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O'nun fazlını geri çevirecek hiçbir kuvvet de yoktur. O, bunu kullarından dilediğine eriştirir. O, çok affeden ve çok merhamet edendir" (Yûnus, 107).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âlemde Mutlak Tasarruf Sahibi Allah'tır**

Bil ki Allahu Teâlâ, bu sûrenin sonunda, bütün mümkin varlıkların kendisine varıp dayandığını ve bütün kâinatın kendisine muhtaç olduğunu; akılların kendisine hayran kaldığını, rahmet, cömertlik ve varlığın kendisinden feyezan ettiğini beyân buyurmuştur.

Bil ki bir şey, ya zararlı, ya faydalı yahut da ne zararlı ne faydalı olur. Bu iki kısım, hayır isminde müşterekitirler. Zarar, vücudî (var oluşla ilgili) bir durum olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak bu hususta, *"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa (...)"* buyurmuştur. Ama hayır, bazen vücudî, bazen de ademî olunca, tam yerinde olarak Cenâb-ı Hak bu hususta "dokundurma" fiilini zikretmemiş, aksine, *"Eğer sana bir hayır da dilerse..."* buyurmuştur. Âyet, zarar ve hayrın, Allahu Teâlâ'nın kazâ ve kaderi ile meydana geldiğine delâlet etmektedir ki, bu hususa küfür-iman, itâat-isyân, sevinç-âfet, hayır-elemler; lezzetler, rahatlar ve yaralanmalar dahil olur. Böylece Cenâb-ı Hak şunu beyân etmiştir: "O, bir kimseye şer dilemişse, ondan, o şerri, zatından başkasının gidermesi mümkün değildir. Eğer bir kimseye de hayrı hükmetmişse, O'nun lütfunu da hiç kimse geri çeviremez."

Âyetteki Bazı İncelikler

Âyetteki bir başka incelik de şudur: Allahu Teâlâ hayır tarafını şu üç bakımdan, şer tarafına tercih etmiştir:

a) Allahu Teâlâ, zarar dokundurmadan bahsedince, onu kendisinden başka giderecek kimsenin bulunmayacağını da beyân etmiştir ki, bu, O'nun zararları gidereceğine delâlet eder. Çünkü, olumsuzluktan yapılan istisnâ, isbât ifâde eder. O, hayrı zikrederken de, "ben onu defederim" dememiş, aksine "Kimse onu geri çeviremez" demiştir ki, bu da hayrın zâtı gereği matlub, şerrin de arızî olarak matlub olduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir hadis-i kudsîsinde, سَبَقَتْ رَحْمَتِى غَضَبِى *"Rahmetim, gazabımı geçmiştir"* demiştir.

b) Cenâb-ı Hak, hayrın sıfatı hakkında, يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ *"O, bunu kullarından dilediğine ulaştırır.."* buyurmuştur ki bu da, hayır ve rahmet tarafının daha üstün ve baskın olduğunu gösterir.

c) Allahu Teâlâ, وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ *"O, çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"* buyurmuştur. Bu da, rahmet tarafının kuvvetli olduğuna delâlet eder. Bu âyetle ilgili sözün neticesi şudur: Cenab-ı Allah yaratma, icat etme, var etme ve eşsiz bir biçimde yaratma hususlarında tek olduğunu, kendisinin dışında mûcit bulunmadığını ve kendisinden başka ma'bûd olmadığını beyân etmiş, sonra da hayrın bizzât; şerrin de ârızî olarak irade edildiğine dikkat çekmiştir ki, bu konunun muhtevasında derin sırlar bulunmaktadır. İşte, bizim bu âyet hakkında söyleyeceğimiz bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, önceki âyette, putların sıfatı hakkında, *"Onlar ne zarar verebilirler, ne de faydalı olabilirler"* buyurunca, bu âyette de onların, başkasından gelen zararı defetmeye ve başkasından gelen hayra da mani olmaya muktedir olamadıklarını beyân buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) "وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ" âyetinin manasının, "şâyet Allah sana, bir hastalık ve bir fakirlik verirse, onu zatından başka geriye çevirecek kimse yoktur.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ *"Eğer sana bir hayır dilerse..."* buyruğuna gelince, bu hususta **Vâhidî** şöyle demektedir: "Bu ifâde "maklûb" olup, manası ise, "Şâyet Cenâb-ı Hak sana hayrı murat ederse (وَإِنْ يُرِدْ بِكَ بِخَيْرٍ) şeklindedir. Ancak ne var ki, bunlardan her biri diğerini ilgilendirince, her birinin diğerinin yerine bedel olması câizdir." Ben de derim ki: "Lafızdaki takdim, daha fazla

ilgi ve özen gösterildiğine, itinâya delâlet eder: Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın "وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ" buyurması, maksud olanın insan olduğuna; diğer hayırların ise, onun için var edildiğine delâlet eder ki, bu incelik ancak, bu terkipten elde edilir."

Sûrenin Hâtimesi

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾

"De ki: "Ey insanlar, size Rabbinizden hak gelmiştir. Artık kim hidâyeti kabul ederse, o ancak kendi yararı için hidâyete ermiş; kim de saparsa, o da yalnız kendi zararına sapmış olur. Ben sizin başınızda bir bekçi de değilim" (Yûnus, 108).

Bil ki Allahu Teâlâ, tevhit, nübüvvet ve âhiretle ilgili delilleri iyice izah edip, bu sûrenin sonunu da yaratmada, yoktan var etmede, tekvin ve ibdâda zatının tek olduğuna delâlet eden bu açıklamalarla süsleyince, bu sûreyi, çok kıymetli ve yüce olan bu ifâdelerle hitâma erdirmiştir. Bu âyetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Allah, ezelde kimin hidâyet bulacağına hükmetmişse bu iş, onun için mutlaka olacaktır; kimin de sapıklığına hükmetmişse, işte bu da kaçınılmazdır ve bunu savuşturmanın çaresi yoktur.

b) Bu, **Mu'tezile**'ye uygun düşen bir açıklama olup, **Kâdî** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, şeriatini ikmâl ettiğini, her türlü engeli kaldırarak mazerete mahal bırakmadığını beyân ederek, *"Kim hidâyeti kabul ederse, o ancak kendi yararı için hidâyete ermiş, kim de saparsa, o da yalnız kendi zararına sapmış olur. Ben sizin başınızda bir bekçi de değilim"* buyurmuştur. Bu, "sizi en büyük mükâfata ulaştırmak ve sizi elîm bir azaptan kurtarmak hususunda, bana, yaptığımdan daha fazlası vacip değildir" demektir." **İbn Abbas,** bu âyetin kıtâl, savaş âyetiyle mensûh olduğunu söylemiştir.

*

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sonucu da başka bir latîf, hoş bir sonuç ile nihâyete erdirmek üzere şöyle buyurmuştur:

وَاتَّبِعْ مَا يُوحٰىٓ اِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتّٰى يَحْكُمَ اللّٰهُ ۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

"Sana her ne vahyediliyorsa ona tâbi ol. Allah hükmünü verinceye kadar, sabret. O, hâkimlerin en hayırlısıdır" (Yûnus. 109).

Bu, "Allahu Teâlâ, Peygamberi'ne, vahye ve tenzile ittibâ etmesini emretmiştir. Binâenaleyh, şâyet kendisine, o ittibâdan dolayı bir kötülük ulaşırsa, Allah, o hususta hükmedinceye kadar, ona sabretmesi gerektiğini, zira kendisinin, hükmedenlerin en hayırlısı olduğunu bildirmiştir" anlamındadır.

Araplardan birisi, "sabır" hakkında bir şiir inşad ederek şöyle demiştir:

سَأَصْبِرُ حَتَّى يَعْجِزَ الصَّبْرُ عَنْ صَبْرِي وَاَصْبِرُ حَتَّى يَحْكُمَ اللهُ فِي اَمْرِي
سَأَصْبِرُ حَتَّى يَعْلَمَ الصَّبْرُ اَنَّنِي صَبَرْتُ عَلَى شَيْءٍ أَمَرَّ مِنَ الصَّبْرِ

"Sabır, benim sabretmeme dayanamayıncaya kadar sabredeceğim... Ve sabredeceğim, Allah benim durumum hakkında hükmedinceye kadar... Ve sabır, sabırdan daha acı ve zor olan şeye sabrettiğimi bilinceye kadar sabredeceğim..."

Allah, ne murat ettiğini ve kitâbının sırlarını en iyi bilendir. Böylece, bu sûrenin tefsiri, Allah'ın inâyeti ve hüsn-i tevfiki ile tamamlandı. Bu kitabı derleyen (câmi) şöyle demektedir: "Ben bu sûrenin tefsirini, Allah'ın asamm (yani savaş çağrılarına karşı sağır, içinde savaş olmayan, barış ve sulh) ayı olan Receb ayının bir Cumartesi günü, (Hicrî) 601 yılında bitirdim. Ben, (Allah ruhuna ve bedenine mağfiret ve rahmet yağmurlarını yağdırsın) sâlih bir kimse olan babam Muhammed efendinin ölümü sebebiyle çok hüzünlü idim; canım da çok sıkılmıştı. Ben, bu kitabı okuyan ve kendisinden istifâde eden bütün Müslümanlardan, hem o miskine (babama), hem de bu miskine (bana) duâ, rahmet ve mağfiret taleplerini tahsis etmelerini istiyorum. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a; salât ü selâm da, mahlûkatın en hayırlısı olan Hz. Muhammed'e, O'nun âline ve bütün ashâbına olsun!.

***

HÛD SÛRESİ

Bu sûre, 123 âyettir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ﴿١﴾

"Elif, Lâm, Râ. Bu öyle bir kitaptır ki, âyetleri muhkem kılınmış, sonra da apaçık bildirilmiş, her işi hikmetle yapan, her şeyden kemâliyle haberdâr olan Allah tarafından indirilmiştir" (Hûd, 1).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İ'rab Meselesi**

Bil ki الٓرٰ "Elif-Lâm-Râ" kısmı bu sûrenin ismi olup, mübtedâ "kitâb" kelimesi, onun haberi, "اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ" ifâdeleri de "kitab" kelimesinin sıfatıdır. **Zeccâc,** "الٓرٰ" ifâdesinin mübtedâ; "...كِتَابٌ اُحْكِمَتْ" ifâdelerinin de bunun haberi olduğunun söylenemeyeceğini; zira "الٓرٰ" ifâdesinin, sadece bu sıfatla mevsûf olamayacağını ileri sürmüştür ki, bu itiraz yerinde değildir. Zira, haberinin ona hasredilmesi, bir şeyin mübtedâ olmasının şartı değildir. Ben, böyle bir sorunun **Zeccâc**'ın hatırına nereden geldiğini bilemiyorum. Sonra **Zeccâc,** takdiri "الٓرٰ هٰذَا كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ" şeklinde olan bir başka görüşü tercih etmiştir ki, bana göre tercih ettiği bu görüş de şu iki sebepten dolayı zayıftır:

1) Bu takdire göre, "الٓرٰ" ifadesi, kendisinde herhangi bir fayda bulunmayan hoş bir söz olarak bulunmuş olur.

2) Sen, هٰذَا كِتَابٌ "Bu, bir kitaptır" dediğinde, senin "hâzâ" sözün, daha önce zikredilenlerin en yakınına bir işâret olmuş olur ki, bu da, "الٓرٰ" sözüdür. Bu durumda "الٓرٰ" "âyetleri muhkem kılınmış bir kitap olmakla" kendisinden haber verilmiş olan bir kelime olmuş olur. Bu görüşe göre **Zeccâc,** birinci görüşte razı olmamış olduğu görüşü benimsemiş olur. Böylece, doğru olanın, bizim söylediğimiz şey olduğu ortaya çıkar.

***İKİNCİ MESELE:* Kurân'ın Muhkem Vasfı**

Cenâb-ı Hakk'ın اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ *"Âyetleri muhkem kılınmıştır"* buyruğu ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır;

a) "اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ" ifâdesinin manası, "âyetleri, çok sağlam, muhkem; tıpkı muhkem ve sağlam bir binâ gibi kendisinde hiçbir noksanlık bulunmayan

ve herhangi bir bozukluk da mevcut olmayan bir tarzda tertip edilmiştir..." şeklindedir.

b) **"İhkâm"**, bir şeyin bozulmasına mâni olmak, önüne geçmek demektir. O halde bu ifâdenin manası, "Şeriatler ve kitaplar O'nun bu âyetleriyle neshedildiği halde, bu âyetler herhangi bir kitapla neshedilmemiştir" şeklindedir.

Bil ki, bu açıklamaya göre, Kur'ân'ın tamamı muhkem değildir. Çünkü Kur'ân'da, mensûh olan âyetler de bulunmaktadır. Ancak ne var ki, onun genel vasfı böyle olunca, geneli hakkında söz konusu olan hükmü, tamamı hakkında varmış gibi kabul edilerek, bu vasıf ona verilmiştir.

c) **Keşşaf şahidi** şöyle demiştir: "أُحْكِمَتْ" kelimesinin, bir şey hakim ve muhkem olduğu zaman söylenilen, kâf'ın zammesiyle "حَكَمَ - يَحْكُمُ" fiilinden if'âl (إحْكَامٌ) babına nakledilmiş olması caizdir. Buna göre bu ifâdenin manası, "O, âyetleri hakîm ve muhkem kılınmış olan bir kitaptır" şeklinde olur. Bu Cenab-ı Hakk'ın, "الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ" (Yûnus, 1) âyetinde olduğu gibidir."

d) Kur'ân'ın âyetleri, şu pek çok yönden muhkemdir:

1) Bu kitâbın mânaları (konuları) tevhit, adâlet, nübüvvet ve meâddır. Bunlar, neshi kabul etmeyip, son derece muhkemdirler.

2) Kur'ân'daki âyetler arasında tenakuz bulunmaz. Tenakuz, muhkem olmanın zıddıdır. Onun âyetleri, tenakuzdan uzak olunca, o zaman muhkem olmak tahakkuk etmiştir.

3) Bu âyetlerin lafızları, fesâhat ve belâgat hususunda, muaraza kabul etmeyecek bir noktaya ulaşmıştır ki, bu da kuvvet ve sağlamlık ihsâs eder.

4) Dinî ilimler ya nazarî ya da amelîdir. Nazarî olanlar, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü tanımaktır. O halde bu kitap, bu ilimlerin en kıymetlisini ve en güzelini ihtivâ etmektedir.

Amelî olanına gelince, bu da, ya zâhirî amelleri tezyin etmekten ibârettir ki, bu fıkıh ilminin konusudur. Yahut da, bâtınî halleri tezyin etmekten ibarettir ki, bu da, rûhu tasfiye etme ve gönlü arılaştırma, nefsi terbiye etme ilmidir. Biz, bu âlemde, bütün bu konular hususunda, işte bu kitaba, Kur'ân'a denk olan bir kitap göremiyoruz. Böylece bu kitabın, rûhanî gayelerin en kıymetlisini ve ilâhi konuların en yücesini kapsadığı, binâenaleyh onun, nakzolunma ve yok olmaya kâbil olmayan bir kitap olduğu kesinlik kazanmış olur. **"Muhkem"** kelimesinin tefsiri hususundaki sözün

tamamını, Cenâb-ı Hakk'ın, "هُوَ الَّذِى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ" (Al-i İmrân, 7) âyetini tefsirinde zikretmiştik.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Fussilet kelimesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kitap, delillerin, rûhanî faydaların iyice açıklanmış olması gibi, apaçık beyân edilip bildirilmiştir. Bu deliller de tevhit, nübüvvet, ahkâm, nasihatler ve kıssaların delilleridir.

b) Bu kitap, sûre sûre, âyet âyet bölünüp fasıllara ayrılmıştır.

c) Bu kitap, toptan değil de parça parça, fasıl fasıl indirilmiştir. Bu şıktaki anlama göre bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın "فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ اٰيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ" (A'râf, 133) âyetidir.

Bu, "Bu mu'cize ve âyetler, birbiri ardınca parça parça gelmişlerdir" demektir.

d) Kulların muhtaç oldukları şeyler fasledilmiş, yani izah edilmiş ve özetlenmiştir.

e) Onun âyetleri, helâl-haram, meseller, terğib-terhîb, öğütler, emirler ve yasaklar olarak, bölünüp fasıllara ayrılmıştır. Böylece, her birinin faydası tastamam olsun ve her birinin konularına en mükemmel bir biçimde vakıf olunsun diye, bunlardan her birinin kendi başına müstakil, diğerine karışmamış olan bir faslı, bölümü bulunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **"Sümme" Edatı Hakkında**

Âyetteki "ثُمَّ فُصِّلَتْ" ifadesinin başındaki "sümme" edâtı, zaman bakımından sonralığı ifâde etmeyip, durum bakımından sonralığı ifâde eder. Bu, senin tıpkı, "O ev güzel bir biçimde muhkem, sonra da en güzel bir biçimde mufassal kılınmış, tafsil edilmiştir" demen gibidir. Bu, senin yine, "Falanca, nesebi ve sülâlesi leîm (düşük), sonra da fiili kerim (değerli) olandır" demen gibidir.

BEŞİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi: "Bu ifâde, "Ben onları muhkem kıldım, sonra da onları tafsilatlandırdım" manasında, "اَحْكَمْتُ اٰيَاتِهِ ثُمَّ فُصِّلَتْ" şeklinde de okunmuştur" der. **İkrime** ve **Dahhâk**'tan, "ثُمَّ فُصِّلَتْ" ifâdesinin manasının, "Hak ile batılın arası ayrıldı" şeklinde olduğu rivâyet edilmiştir.

ALTINCI MESELE

Cübbâî, Kur'ân'ın muhdes ve mahluk olduğuna, şu üç bakımdan bu âyetle istidlâl etmek istemiştir:

a) Muhkem, fâilinin çok sağlam yaptığı şeye denir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı yaratmış olmasaydı, onun için böyle denilmesi doğru olmazdı. Çünkü muhkem yapmak, ancak fiiller için söz konusudur. Kur'ân için, "O muhkem olmayan bir varlık idi de, Allah onu sonradan muhkem kılmıştır" da denilemez. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın muhkem kıldığı kısmın, muhdes olmasını gerektirir ki, hiç kimse Kur'ân'ın bir kısmının kadîm, bir kısmının muhdes olduğunu söylememiştir.

b) Âyetteki "ثُمَّ فُصِّلَتْ" ifâdesi, o Kur'ân'da bir ayrılış ve bölünmenin (kısım ve bölümlere ayrılışın) bulunduğuna delalet eder. Yine bu, o ayrılış ve bölünüşün, ancak bir yapanın ve failin yapması ve bir mükevvinin tekvini ile olduğuna delâlet eder. Bu da, (bizim söylediğimiz) neticeye delâlet eder.

c) Âyetteki, *"(Her işi) hikmetle yapan, (her şeyden) kemâliyle haberdâr olan (Allah)'ın ledünnünden"* ifâdesi, "Allah'ın katından, indinden..." demektir. Halbuki kadîm olan şeyin, bir başka kadîmin indinden olduğu söylenemez. Çünkü eğer her ikisi de kadîm olmuş olsalardı, onlardan birinin öbüründen meydana geldiğini söylemek, bunun tersini söylemekten daha evlâ olmazdı.

(Ehl-i sünnet) âlimlerimiz bu özelliklerin, o harf ve seslerle ilgili olduğunu söyleyerek bu iddiaya cevap vermişlerdir. Harflerin ve seslerin muhdes ve mahlûk olduğunu biz de kabul ediyoruz. Kur'ân hakkında, kadîm olduğunu iddia ettiğimiz şey, bu harf ve seslerin dışında, başka bir şeydir.

YEDİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Âyetteki "مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ" ifadesi şu manalara gelebilir:

a) Biz, âyetteki "kitab" lafzının haber, "uhkimet" sözünün, bu haberin sıfatı ve "مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ" ifadesinin de, haberin ikinci sıfatı olduğunu söyledik. Buna göre bu kelamın takdiri: الٓرٰ كِتَابٌ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "Elif-lâm-râ. Hakîm ve Habîr'in katından bir kitaptır" şeklinde olur.

b) Bu ifâde, ikinci haber de olabilir. Buna göre takdiri, الٓرٰ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "Elif-lâm-râ. Hakîm ve Habir'in katındandır" şeklinde olur.

c) Bu âyetteki "اُحْكِمَتْ" ve "فُصِّلَتْ" fiillerinin sıfatı da olabilir. Buna göre, اُحْكِمَتْ وَفُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "Hakim ve Habir'in katından olarak, muhkem kılınmış ve apaçık bildirilmiş (bir kitap)" şeklinde olur. Böyle olması halinde, âyetin başı ile sonu arasına çok ince bir nükte girmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Âyetleri, Hakîm'in katından muhkem kılınan ve

işlerin nasıllığını bilip haberdar olanın katından tafsil edilen bir kitap..." demiştir.

اَلَّا تَعْبُدُوٓا اِلَّا اللّٰهَ اِنَّنِى لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ ﴿٢﴾ وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوٓا اِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِى فَضْلٍ فَضْلَهُۥ وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنِّٓى اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ ﴿٣﴾ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤﴾

"Tâ ki Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Şüphesiz ben size O'nun tarafından bir uyarıcı ve müjdeciyim ve tâ ki Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin ki sizi belirlenmiş bir müddete kadar güzel nimetleriyle faydalandırsın, her fazilet sahibine kendi fazlını versin. Eğer yüz çevirirseniz ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım. Dönüşünüz ancak Allah'adır. O her şeye hakkıyla kâdirdir" (Hûd, 2-4).

Bil ki bu âyetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki âyetteki "اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ" ifâdesi ile ilgili birkaç izah vardır:

1) Bu, mef'ûl-ü leh'tir ve takdiri, كِتَابٌ اُحْكِمَتْ ... لِاَجْلِ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ "Bu, Allah'tan başka hiç kimseye ibâdet etmemeniz için, âyetleri muhkem kılınmış ve sonra apaçık bildirilmiş bir kitaptır" şeklindedir. Ben derim ki: Bu izah, yüce kitabın maksadının ancak bahsedilen bu şey, yani sadece ve sadece Allah'a ibâdet olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla, ömrünü başka gayelere sarf eden herkes, pişman olur ve zarar eder.

2) Bu kelamın başındaki "en", "en-i müfessire"dir. Çünkü "âyetlerin tafsil edilmesi" ifâdesinde, "âyetlerin söylenmesi" (yani "قَالَ" fiili) manası vardır. Binâenaleyh "اَلَّا"daki "اَنْ" edatını bu manaya hamletmek daha münasiptir. Çünkü âyetteki "وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا" cümlesi, o cümle üzerine atfedilmiştir. Binâenaleyh, emrin nehiy üzerine atfedilebilmesi için, bunun manasının "Allah'tan başkasına ibadet etmeyiniz" şeklinde olması gerekir. Çünkü onun,

لِئَلَّا تَعْبُدُوا "ibadet etmeyesiniz diye" şeklinde kalması, emir sîgâsında olan, "istiğfâr ediniz" kısmının onun üzerine atfedilmesine manîdir.

3) Âyetin takdiri şu şekilde de olabilir: "Elif-lâm-ra. Bu, insanlara, Allah'tan başkasına ibâdet etmemelerini emretmen ve onlara "Ben, Allah katından size gelen bir nezir (uyarıcı) ve bir beşir (müjdeleyici peygamberim)" demen için, hakîm ve habîr (Allah) katından gönderilmiş, âyetleri muhkem kılınıp açıklanmış bir kitaptır." Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* İbadetin Mahiyeti**

Bil ki bu âyet, birkaç bakımdan mükellefiyet ihtiva etmektedir:

a) Allahu Teâlâ, insanların kendisinden başkasına ibadet etmemelerini emretmiştir. Biz, menfi cümledeki istisnanın müspeti ifâde ettiğini söylediğimizde, bu ifâdenin manası, Allah'tan başkasına ibadeti yasaklayıp sadece Allah'a ibadeti emretme olur ki doğrusu da budur. Çünkü Allah'ın dışındaki bütün varlıkların muhdes, mahluk ve terbiye edilmiş (geliştirilmiş) olduklarını, Allah'ın tekvini ve var etmesiyle var olduklarını daha önce beyân etmiştik. İbadet, huzû ve huşûyu ortaya koyup, alabildiğine tevazu ve tezellül içinde olmak demektir. Bu da, ancak kâinatı idare eden, merhametli ve lütufkâr bir yaratıcı için yapılırsa uygun olur. Binâenaleyh Allah'tan başkasına ibâdet etmenin ve Allah'a ibadetten yüz çevirmenin kötü bir şey olduğu aşikârdır. Bil ki Allah'a ibadet etmek, ibâdetten önce, Allah'ı bilip tanıma şartına bağlıdır. Çünkü ma'budunu tanımayan, O'na yaptığı ibadetten istifade edemez. Bundan dolayı, Allah'a ibâdet etmeyi emretmek, aynı zamanda her şeyden önce O'nun marifetini elde etmeyi (O'nu bilip, tanımayı) emretmektir. Bunun bir benzeri de, Bakara Sûresi'nin başlarındaki, *"Ey insanlar Rabbinize ibadet ediniz..."* (Bakara, 21) âyetidir. Cenâb-ı Hak, bu buyruğunun peşinden, yaratıcının varlığına delâlet eden şu delilleri getirmiştir: *"Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize (...)"* (Bakara, 21). Bu, çok güzel ve yerindedir. Çünkü ibadeti emretmek, aynı zamanda marifetullah'ı elde etmeyi emretmektir. Dolayısıyla pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, marifetullah'ı elde etmeye delâlet eden ifâdesini de getirmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah إِنَّنِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ *"Şüphesiz ben size, O'nun tarafından bir uyarıcı ve müjdeciyim"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Hz. Peygamber Nezir ve Beşirdir

Birinci bahis: "Minhu" kelimesindeki zamir, daha önce geçmiş olan "Hakîm ve habîr" lafızlarına râcîdir. Dolayısıyla mana, "Ben sizin için, o hakîm ve habîr (Allah) tarafından gönderilmiş bir nezir ve bir beşirim" şeklindedir.

İkinci bahis: Âyetteki *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin"* emri, hem Allah'tan başkasına ibadeti yasaklamayı, hem de Allah'a ibadeti teşviki ihtiva eden bir sözdür. O halde, Hz. Peygamber (s.a.s), birinciye göre, ibadeti yapmayanlara çok şiddetli bir azabın geleceğini bildiren ve ikâz eden bir nezir, ikinci hususa göre de, o ibadeti yerine getirenlere, büyük bir mükâfatın verileceğini müjdeleyen bir beşir olmuş olur.

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s), şu iki şeyden, yani uygun olmayan ve gereksiz şeyleri yapma hususunda uyarma ve uygun, gerekli şeyleri yapma hususunda, müjdelemek için gönderilmiştir.

Tevbe ve İstiğfar Hakkında

Bu âyetlerde bahsedilen hususlardan ikincisi, *"Rabbinizden mağfiret isteyin"* cümlesi ile; üçüncüsü *"sonra O'na tevbe edin"* cümlesi ile anlatılan şeydir. Âlimler bu iki konunun arasındaki farkı izah hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

Birinci izah: Âyetteki, "وَاَنِ اسْتَغْفِرُوا" kelimesi "Rabbinizden, günahlarınızı bağışlamasını isteyiniz" manasındadır. Cenâb-ı Hak, daha sonra, bağışlanmanın tevbe vasıtası ile isteneceğini beyân ederek, *"sonra O'na tevbe edin"* buyurmuştur. Çünkü tevbeye götüren ve ona teşvik eden, "mağfiret istemek" demek olan istiğfardır. Bu da, Allah'tan mağfiret talep etmenin yolunun, ancak tevbe etmekten geçtiğine delalet eder. Durum da gerçekten böyledir. Çünkü günahkâr, hak yoldan yüz çevirmiş demektir. Hak yoldan yüz çevirmeye devam eden kimsenin, bundan dönmediği (tevbe etmediği) müddetçe, bizzat maksut olana yönelmesi mümkün değildir. O halde bizzat maksut olan, matluba yönelmektir. Fakat bu da, ancak matluba zıt şeylerden yüz çevirmeyle mümkün olur. Binâenaleyh istiğfarın bizzat matlup olmasından ve tevbenin de istiğfarın tamamlayıcısı olmasından dolayı, matlup oldukları ortaya çıkar. Varlık bakımından sonra olan, istenme hususunda önce olabilir. İşte bundan dolayı istiğfar tevbeden önce zikredilmiştir.

İkinci izah: Bu, "Geçmiş günahlarınızdan mağfiret talep edin ve gelecek günahlarınız hususunda da Allah'a tevbe edin, yani yönelin" demektir.

Üçüncü izah: Bu, "şirkten ve günahlardan istiğfar edin, sonra da batıl işlerden Allah'a dönün" demektir.

Dördüncü izah: İstiğfâr, Allah'tan, uygun olmayan şeyi gidermesini istemek; tevbe de, insanın uygun olmayan şeyleri gidermeye sa'y-ü gayret etmesidir. Binâenaleyh kişinin, ancak Mevlâsından istemesine delâlet etsin diye, önce istiğfâr zikredilmiştir. Çünkü insanı ona muktedir kılan, Allah'tır. İstiğfar'dan sonra tevbe zikredilmiştir. Çünkü tevbe, insanın yaptığı ve sayesinde kötülükleri giderebildiği bir ameldir. Allah'ın fazlından medet ummak, kişinin kendi gayretinden medet ummasından önce gelir.

Bil ki Allahu Teâlâ o üç hususu zikredince, bundan sonra o hususlara dayanan faydalı ve matlup olan neticeleri bildirmiştir. Matlup olan şeylerin iki kısma hasredildiği malumdur. Çünkü onların tahakkuku ya dünyada olur, yahut âhirette. Dünyevî menfaatler, âyette يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى *"Sizi belirlenmiş bir müddete kadar güzel nimetleriyle faydalandırsın"* cümlesi ile anlatılmıştır. İşte bu, ibâdete yönelenin, onunla meşgul olanın, dünyada durumunun düzgün ve gönlünün huzur içinde kalacağına delâlet eder. Bu ifâde ile ilgili birkaç soru vardır:

Allah'ı Sevme ile Dünya Sevgisi Arasındaki Denge

Birinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s), hem *"Dünya mü'minlerin hapishanesi, kâfirin ise cennetidir"*[62]; hem de *"Belâ (en çok) peygamberlere, sonra velilere, sonra buna yakın olanlara, sonra (derece itibari ile) daha aşağıda olanlara gelir"*[63] buyurmamış mıdır? Cenâb-ı Allah da *"Eğer bütün insanlar bir tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı, Rahmân'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstüne çıkacakları merdivenleri hep gümüşten yapardı"* (Zuhruf, 33) buyurmuştur. Bu nasslar, dünyada taatle meşgul olanın nasibinin, bela ve sıkıntı olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki (tefsir edilen) âyetin muktezası ise, taatle meşgul olanın dünyadaki nasibinin rahatlık olacağını göstermektedir. O halde bunlar nasıl bağdaştırılabilir?

Buna birkaç yönden **cevap** verilebilir:

a) Bundan maksat, "Allahu Teâlâ'nın kâfir beldelerin ahâlisinin kökünü kazıdığı gibi, mü'minlere kökten imha eden azap vermez" manasıdır.

62 **Keşfu'l-Hafa** 1/410.

63 Benzeri bir hadis: **Tirmizi**, Zühd, 56 (4/602); **Buhârî**, Merdâ, 3 (7/3).

b) Allahu Teâlâ, onlar nerede olurlarsa olsunlar, azıklarını onlara ulaştırır. Buna Cenâb-ı Hakk ın, *"Ehline (ve ümmetine) namazı emret. Kendin de ona sebatla devam et. Biz senden bir rızık istemiyoruz, seni biz rızıklandırırız"* (Tâha, 132) âyeti ile işaret edilmektedir.

c) Bana göre en güçlü izah şöyle denilmesidir: Allah'a ibadetle ve O'nu sevmekle meşgul olan, değişmesi, son bulması ve yok olması mümkün olmayan bir şeyi sevmekle meşgul demektir. Binâenaleyh kim bu hususta daha fazla derinleşir ve buna daha çok kendini verirse, onun mahlûkâttan kesilmesi o nispette tam ve mükemmel olur. Bu babdaki mükemmellik ne kadar çok olursa, sevinç ve sürür da o nispette tam olur. Zira o, matlûbunun değişmeyeceği ve mahbûbunun sonlu olmayacağı hususunda emindir.

Fakat Allah'tan başkasını sevmekle meşgul olan kimse, devamlı olarak mahbûbunu elden kaçıracağı ve onun son bulacağı korkusunun verdiği acı içinde olur. Dolayısıyla da huzursuzluk içinde yaşar, kalbi ıstırapla dolu olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, kendisine hizmet ve ibadetle meşgul olanları anlatırken, *"Hiç şüphesiz onu dünyada çok güzel bir hayat ile yaşatırız"* (Nahl, 97) buyurmuştur.

Ecel Konusu

İkinci soru: Âyetteki, *"Belirlenmiş bir müddete kadar..."* kaydı, kulun iki eceli olduğuna ve ecelin öne alınabileceğine veya sonraya bırakılabileceğine delalet eder mi?

Cevap: Hayır, delâlet etmez. Çünkü âyet, "Allahu Teâlâ, "Bu kul, şâyet ibadet ederse, eceli falanca vakte kadar; yok eğer ibâdet etmezse eceli başka bir vakte kadardır" diye hükmetmemiştir. Fakat Allah, onun ibadetle meşgul olup olmaması halinde, ecelinin, o belirli vakitte olacağını bilmektedir. Böylece her insanın sadece tek bir eceli olduğu sâbit olmuş olur.

Üçüncü soru: Niçin dünya menfaatlerine, "metâ" adı verilmiştir?

Cevap: Onların adiliğine ve ahiret yanında azlığına dikkat çekmek için. Ayrıca Cenâb-ı Hak, *"Belirlenmiş bir müddete kadar"* ifadesi ile de, dünya menfaatlerinin sonlu olduklarına dikkat çekmiştir. Böylece bu âyet, dünyâ menfaatlerinin değersiz, âdî ve sonlu olduklarına delâlet etmiş olur.

İlâhi Lütuflar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun izahının ardından وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ *"ve her fazilet sahibine kendi fazlını versin"* buyurmuştur ki, bununla uhrevî mutluluklar kastedilmiştir. Bu ifâdede bazı incelikler vardır:

Birinci incelik: Âyetteki bu ifâde, "Her faziletliye, Hak Teâlâ, fazlının gereğini ve neticesini verir" manasınadır. Durum böyledir, çünkü insan, Allah'tan başkasıyla meşgul olmaktan alabildiğince uzak olup, marifetullah'ı elde etme arzusu da çok ileri derecede olduğunda, kalbi melekûtun nakşının kaşı ve sayesinde lâhutî kutsiyyetin tecelli ettiği bir ayna olmuş olur. Fakat zulmânî (karanlık) bedenî alaka ve ilgiler, o rûhânî nurları bulandırır. Binâenaleyh bu alâkalar silinip yok olduğunda, o nurlar ışıldar, ışıklar alabildiğine parlar ve mutluluk sebepleri birbirini kovalar, işte Hak Teâlâ'nın, *"Her fazîlet sahibine, kendi fazlını versin"* buyruğundan maksat budur.

İkinci incelik; Bu, âhiretteki mutluluk derecelerinin farklı farklı olduğuna bir dikkat çekmedir. Çünkü o dereceler, dünyada gerçekleşen derecelere göre belirlenmiştir. Binâenaleyh Hak'tan başka her şeyden yüz çevirip, sadece Hakk'a kulluğa yönelmek, nihâyetsiz derecelerde olunca, ahiret mutluluğunun dereceleri de sınırsızdır. İşte bu sebepten ötürü, *"Allah her fazilet sahibine, kendi fazlını versin"* buyurulmuştur.

Üçüncü incelik: Allah, dünya menfaatleri hususunda, *"Sizi, güzel nimetleriyle faydalandırsın";* ahiret saadeti hususunda da, *"Her fazilet sahibine, kendi fazlını versin"* buyurmuştur. Bu, dünyanın ve âhiretin bütün hayırlarının ancak Allahu Teâlâ'dan olduğuna, O'nun yaratması, var etmesi, vermesi ve cömertliği ile olduğuna delâlet eder. Rahmetli babam hoca efendi şöyle derdi: "Eğer sebepler olmasaydı, hiçbir kimse şüpheye düşmezdi. Çünkü insanların çoğunun aklı kıttır. Onların akıllarının, bu fânî vasıta ve sebeplerle meşgul olması, akıllarını, her şeyin Allah'tan olduğunu müşahede etmekten alıkor, kör eder. Fakat ilâhî bilgilere dalanlar, hakikat nurlarının denizlerinde yüzenler Allah'ın dışındaki her şeyin, zatı gereği mümkin ve Allah'ın yaratmasıyla ancak var olabilen varlıklar olduğunu anlarlar. Böylece onların bakışları mâsivallah (Allah'ın dışındaki her şey)den kesilir ve onlar zarar verenin, faydalı olanın, verenin, vermeyenin hep Allah olduğunu anlarlar."

Allahu Teâlâ bütün bu halleri beyan buyurunca, وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنِّی اَخَافُ عَلَیْکُمْ عَذَابَ یَوْمٍ کَبِیرٍ *"Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım" (de!)"* buyurmuştur. Durum böyledir, zira Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olan, dünyada âdeta kör olur. Binâenaleyh dünyada kör olan, ahirette de kör olur, yolca da daha şaşkındır. Bunu ortaya koyan şudur: Kim, dünyayı, onun leziz ve güzel şeylerini elde etmeye

yönelirse, dünyaya olan sevgisi artar, tabiatı dünyaya meyleder ve dünyaya olan arzusu büyür. Binaenaleyh böylesi kimse öldüğünde, yanında o şiddetli sevgisi ve meyli kalır da, esas mahbûbuna ulaşamaz. Bu durumda da belası artar, şakiliği tam olur. O günün azabı hususunda, işte bizce bilinebilen bu kadarcığıdır. Fakat o hallerin teferruatını dünya hayatında olduğumuz sürece bilemeyiz.

Daha sonra da Allahu Teâlâ إِلَى اللهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Dönüşünüz ancak Allah'adır. O her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyruğu ile de mutlaka Allah'a dönülüp varılacağını beyân etmiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ'nın bu hitabında şöyle bir incelik vardır: Bu söz, hasr (sadece) manası ifâde eder. Yani, "Dönüşünüz başkasına değil, sadece Allah'a olacaktır" demektir. Binâenaleyh bu âyet, orada Allah'tan başka bir yöneticinin ve tasarruf edenin olmadığına delâlet eder. Durum, bu dünya hayatında da aynıdır. Fakat bazı insanlar, sebeplerle meşgul olunca, müsebbibü'l-esbâb (sebeplerin müsebbibi, yaratıcısı) olan Allah'a ulaşmaktan âciz olmuşlar ve bu dünya hayatında her şeye güçlerinin yeteceğini sanmışlardır. Fakat âhiret yurdunda, bu yanlışlık da ortadan kalkacaktır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Dönüşünüz ancak Allah'adır"* hitabı ile bu hasrı beyan etmiştir.

Allahu Teâlâ daha sonra وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O, her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyurur. Ben derim ki: Bu ifâde, bir bakıma büyük bir tehdit, bir bakıma da büyük bir müjdedir. Büyük bir tehdit oluşu şundandır: Âyetteki *"O, her şeye hakkıyla kâdirdir"* buyruğu da, kendisinin her şeye kâdir olduğuna, O'nun hüküm ve takdirini geriye çevirecek, meşietine mânî olacak bir güç, kuvvet bulunmadığına delalet eder. Pek çok ayıplarla ve büyük günahlarla, böylesi bir hâkimin huzuruna dönüp varmak gerçekten zordur.

Bu âyetin büyük bir müjde oluşu da şöyledir: Çünkü bu, o hâkimin, çok büyük bir kudret ve ululuk sahibi, kulun da son derece zayıf ve aciz olduğuna delâlet eder. Güçlü, kudretli ve kuvvetli hükümdar, helâkle yüz yüze âciz birisini gördüğünde, onu helâkten kurtarır, مَلَكْتَ فَأَسْجِحْ "(Güce) sahip oldun, binâenaleyh iyi davran, güzel muamelede bulun" darb-ı meseli de bu manada söylenmiştir.

Bu kitabın musannifi der ki: Ömrümü ilim hizmetinde ve kitap okumada tükettim. Hiçbir şeyde ümidim yok. Son derece zelil ve kusurluyum. Fakat kerim kimse, kâdir olduğunda bağışlar. Ya Ekreme'l-Ekremîn,

Ya Erhame'r-Râhimîn. Ey ayıplıların ayıplarını örten, çaresizlerin duasına icabet eden! Senden rahmet kovalarını evladım ve ciğerparelerimin üzerine akıtıp bizi fazlınla, affınla, cömertliğinle, kereminle kurtarmanı niyaz ederim.

اَلَآ اِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ اَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ اِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾

"Haberiniz olsun ki O'ndan (o Peygamber'den düşmanlıklarını) gizlemeleri için göğüslerini dürüp bükerler. Elbiseleriyle örtündükleri zaman da (hallerine) dikkat et. (Halbuki) Allah, onların gizleyeceklerini de, açığa vuracaklarını da biliyor. Çünkü O, kalplerdekini bilir" (Hûd, 5).

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allahu Teâlâ önceki âyette, *"Eğer bana ibadet ve taatten yüz çevirirseniz, başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım"* buyurup, bunun peşine, gizlice yüz çevirmenin de, açıkça yüz çevirme gibi olduğunu beyan buyurunca, *"Haberiniz olsun ki onlar, (yani o kâfirler,) O'ndan, (yani Hz. Peygamber'den ve kavminden,) hallerini gizlemek için göğüslerini dürüp bükerler (içlerinde ne olduğunu gizlemeye çalışırlar)..."* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ, o kâfirlerin şu iki halini nakletmiştir:

a) "Onlar, göğüslerini dürüp bükerler." Arapça da bir şeyi dürüp büktüğünde (sarıp sarmaladığında) "ثَنَيْتُ الشَّيْءَ" dersin. Âyetteki bu ifade ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:

Münafıklar Allah'tan Hiçbir Şey Saklayamazlar

Birinci izah: Rivâyet olunduğuna göre bir grup müşrik "Biz, kapılarımızı kapayıp, perdelerimizi örtüp, elbiselerimize bürünüp, Muhammed'e karşı düşmanlığı göğüslerimizin içine dürüp büktüğümüzde, o bizi daha nasıl bilip tanıyacaktır?" demişlerdi. Bu izaha göre, âyetteki يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ *"Göğüslerini dürüp bükerler"* ifadesi, münafıklıktan bir kinaye olmuş olur. Buna göre sanki "onlar, Allah'tan saklayıp gizlemek için, açığa vurdukları

şeyin (yani inancın, sözün, tavrın) zıddını kalplerinde saklarlar" denilmek istenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Elbiseleriyle örtündükleri zaman da (hallerine) dikkat et"* ifadesiyle de, onların elbiseleriyle örtündüklerinde, Hz. Peygamber'den saklayıp gizledikleri şeye dikkat çekmiştir.

İkinci izah: Yine rivâyet edildiğine göre bir kısım kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s) kendilerine uğradığında, göğsünü büker, sırtını döner ve elbiselerine bürünürlerdi. Buna göre âyetteki ifâdenin takdiri şöyle olur: "Onlar, Resûlullah'ın sözünü, okuduğu Kur'ân'ı duymamak ve aralarında arzu ettikleri gibi O'nu tenkit etmek için, O'ndan hallerini saklamak gayesiyle, Hz. Peygamber'den yüz çeviriyorlardı."

Âyetteki "elâ" edatı dikkat çekmek içindir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak ilk önce, Hz. Peygamber'den hallerini saklamak için, ondan yüz çevirdiklerine dikkat çekmiş, sonra da onların bu gizlemeyi istedikleri vakte, yani elbiselerine büründükleri zamana dikkat çekmek için, "elâ" lafzını tekrar etmiştir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Dikkat et ki onlar, Allah'tan saklamak için, O'ndan yüz çeviriyorlar. Dikkat et ki onlar, elbiselerine büründüklerinde bir şeyler saklıyorlar." Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu saklayıp gizlemelerinde bir fayda olmadığını, *"Allah onların gizleyeceklerini de, açığa vuracaklarını da biliyor"* ifâdesiyle belirtmiştir.

وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِى الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦﴾

"Yerde yürüyen hiçbir canlı hariç olmamak üzere rızıkları Allah'ın üstünedir. Onların duracak yerlerini de, emânet edilen yerlerini de O bilir. (Bunların) hepsi (ve bütün halleri) o apaçık kitaptadır" (Hûd, 6).

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette, kendisinin, onların gizleyeceklerini de, açığa vuracaklarını da bilen olduğunu belirtince, bunun peşinden yine kendisinin bütün malumatı bildiğine delâlet eden ifâdeyi zikretmiştir. Binâenaleyh, her canlının, rızkının kendisine ancak Allah'tan gelmiş olduğu sabittir. Bu sebeple, şâyet Cenâb-ı Hak bütün malumatı bilmeseydi, bu iş gerçekleşmezdi. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Dâbbe: Yeryüzündeki Canlıların Rızıkları**

Zeccâc şöyle demektedir: **"Dâbbe"** kelimesi, her canlıya verilen bir addır. Zira **"dâbbe"** kelimesi, "debîb" (kımıldama, debelenme) kelimesinden alınmış bir isimdir. Bu lafza, müenneslik tâ'sı getirilerek, erkek-dişi olsun, rûh sahibi her canlı hakkında kullanılmıştır. Ancak ne var ki bu kelime, Arapların örfünde, hasseten, at için kullanılmaktadır. Bu âyette, bu lafızla kastedilen ise, aslî, lügavî manasıdır. Bu sebeple, bu ifâdenin içine bütün canlılar girmektedir. Bu husus, müfessirler arasında müttefekun aleyh olan bir hususdur. Canlıların kısım ve türlerinin pek çok olduğunda ihtilâf yoktur. Bunlar, karada, denizde ve dağlarda bulunan canlılardır ki, Allah'tan başkası onların sayısını bilemez. Allahu Teâlâ, onların yapılarının nasıl olduğunu, uzuvlarını, durumlarını, gıdalarını, girdikleri delikleri ve yerlerini; onlara uygun olan olmayan şeyleri bilendir. Göklerin ve yerlerin tabakalarını, hayvanların ve bitkilerin karakterlerini yöneten ilâh, nasıl olur da onların hallerini bilemez? Rivâyet edildiğine göre **Hz. Musa** (a.s), kendisine vahiy geldiği bir sırada, kalbi, çoluk çocuğunun durumlarına takılıp kalmıştı. Bunun üzerine Allahu Teâlâ **Hz. Musa**'ya, asasıyla, bir kaya parçasına vurmasını emretti. O da vurunca, kaya parçası yarıldı, içinden ikinci bir kaya parçası çıktı. Sonra, asasıyla ona da vurunca, o da yarıldı, içinden üçüncü bir taş çıktı. Daha sonra da değneğiyle ona da vurunca, o da yarıldı ve içinden, adeta bir zerre gibi, ağzında da gıdası yerine geçecek bir şey olarak bir kurtçuk çıktı. **Musa** (a.s)'nın kulağından perde kaldırıldı da o, kurtçuğun "Beni gören, benim sözümü duyan, benim yerimi bilen, beni hatırlayan, rızıklandıran ve beni unutmayan zâtı, noksan sıfatlardan tenzih ederim" dediğini duydu.

İKİNCİ MESELE: **Mahlukatı Rızıklandırmak Allah'a Vacip midir?**

Bazıları, bazı şeylerin Allah'a vacip olduğu hususunda bu âyete tutunarak, şöyle demişlerdir: "Çünkü, buradaki "alâ" harf-i cerri, vücûb ifâde eder. Bu da, canlılara rızık vermenin Allah'a vâcip olduğuna delâlet eder."

Buna, "Bu, Allah'ın vaadi, fazlı ve ihsanı bakımından bir vâciptir" diye cevap verilebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Haramdan Rızık Olur**

Ehl-i sünnet âlimleri, rızkın, bazen haram da olacağını ispat hususunda bu âyete tutunarak, şöyle demişlerdir: "Çünkü, her canlıya rızık vermenin, vaad ve müstahak olmak bakımından, Allah'a vâcip olduğu sabittir.

Halbuki Allahu Teâlâ, vâcip olanı ihlâl etmez. Sonra biz bazen, ömrü boyunca helâlden yemeyen insanlar görürüz. Binâenaleyh haram, bir rızık olmasaydı, Allahu Teâlâ, o canlıya rızkını ulaştırmamış olurdu. Böylece de O, vâcibi ihlâl etmiş olurdu ki, bu muhaldir. İşte böylece biz, haramın bazen rızık olacağını anlamış oluyoruz.

"Müstakarr" ve "Müstevda' " Kelimelerinin Tefsiri

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا *"Onların duracak yerlerini de, emânet edilen yerlerini de O bilir"* ifadesine gelince, bil ki, **"müstekarr"**, o canlının yeryüzündeki, dünyadaki yeridir. **"Müstevda' "** ise, o canlının, sulbde veya rahimde, yahut da yumurtada karar kılmadan önce bırakılmış olduğu yerdir. **Ferrâ,** "Canlı mahlukun gece-gündüz sığındığı yere müstekarr, ölüp kaldığı yere ise müstevda' denilmiştir" demektedir. "Müstekarr" ve "müstevda' " kelimelerinin tafsilatlı bir biçimde izahı, En'âm Sûresi'nde 98. âyetin tefsirinde geçmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ *"(Bunların) hepsi (ve bütün halleri) o apaçık kitaptadır"* buyurmuştur. **Zeccâc:** "Bu, "Bu, Allah'ın ilminde sabittir" manasındadır" derken, bazıları da bu ifâdeye Levh-i Mahfuz manasını vermişlerdir. Biz bunun faydasını, Cenâb-ı Hakk'ın "وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ اِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ" (En'âm, 59) âyetinin tefsirinde anlatmıştık.

وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَآءِ لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧﴾

"O, hanginizin amelinin daha güzel olduğu (hususunda) sizi imtihan etmek için gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Arşı su üstünde idi. Andolsun ki, 'ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz' dersen, kâfir olanlar mutlaka 'Bu, apaçık bir aldatmadan başka (bir şey) değildir' derler" (Hûd, 7).

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki delil ile, bütün malumatı bildiğini ispat edince, bu âyet ile de, kendisinin, bütün makdûrâta kâdir olduğunu ispat

etmiştir. Gerçekten de, bu iki delilden her biri, Allah'ın hem ilminin, hem de kudretinin mükemmel olduğuna delâlet eder.

Başlangıçta Allah'ın Arş'ı Su Üzerinde İdi

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ *"O, gökleri ve yeri altı günde yaratandır"* ifâdesinin tefsiri, Yûnus, 3 âyetinin tefsirinde tafsilatlı olarak geçmişti.

Burada geriye, bizim وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ *"Arşı su üstünde idi"* âyetini tefsir etmemiz kalmaktadır. Bu hususta **Ka'b** şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, yeşil bir yâkut yarattı; sonra da ona, heybetle baktı. Bunun üzerine o yâkut, titreyen bir su oluverdi. Sonra da rüzgârı yarattı, böylece suyu, o rüzgârın üzerine koydu. Sonra da Arşı suyun üzerine koydu." **Ebu Bekr el-Esamm** da şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, "وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ" ifadesinin manası, Arapların tıpkı اَلسَّمَاءُ عَلَى الْاَرْضِ "Semâ, arz üzerindedir" demelerine benzer. Bu söz, onlardan birinin diğerine yapışık olduğunu belirtmek için söylenmiş değildir."

Hâdise nasıl olursa olsun, bu, Arş ve suyun, gökler ve yer yaratılmadan önce bulunduklarına delâlet eder. **Mu'tezile** şöyle demektedir: "Âyette, Arş ve suyun yaratılmasından önce meleklerin bulunduğuna dair bir delâlet bulunmaktadır. Zira, Arş ve sudan hiç kimse yararlanmaksızın bunların yaratılması makul olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak, Arş ve suyu yaratırken, onları ya bir fayda için yaratmıştır; veya bir fayda söz konusu olmaksızın yaratmıştır. İkinci ihtimal anlamsızdır. Binâenaleyh, geriye birinci ihtimal kalır ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın onları bir faydadan dolayı yaratmış olmasıdır. O fayda da, ya Allah'a yönelik olur, ki bu imkânsızdır; zira Allahu Teâlâ, fayda ve zarardan münezzeh ve yücedir. Veyahut da bu fayda, başkasına yöneliktir. Öyleyse o başkasının canlı olması gerekir. Bunu kabul eden herkes, o canlının melekler cinsinden olduğunu söyler.

Ebu Müslim el-İsfehani'ye gelince o, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Arş su üstünde idi"* buyruğunun manası, "Allah'ın, gökleri bina etmesi, suyun üzerine olmuştur" şeklindedir" demiştir ki, bunun tefsiri, Yûnus, 3 âyetinin tefsirinde geçmişti. Yine Allahu Teâlâ, gökleri su üzerine bina ettiği zaman, bunun çok bedî ve hayranlık uyandırıcı olduğunu beyân etmiş olur. Zira, hafif bir yapı bile, sert ve sağlam bir zemin üzerine kurulmadığı zaman, ayakta durmaz. O halde bu büyük şey, su üzerinde kurulduğu zaman, artık durum nasıl olur? Burada birkaç soru bulunmaktadır:

Bazı Sorular

Arş'ın Su Üzerinde Olmasının Hikmeti?

Birinci soru: Arşın, gökler ve yeryüzü yaratılmadan önce, su üzerinde bulunduğunun anlatılmasının faydası nedir?

Cevap: Bunda birkaç bakımdan, Allah'ın kudretinin çok mükemmel olduğuna bir delâlet bulunmaktadır:

a) Arş, göklerden ve yerden daha büyük olmasına rağmen, su üzerinde bulunmaktadır. Binâenaleyh, şâyet Cenâb-ı Hak, ağır olan şeyi direksiz olarak tutmaya kâdir olmasaydı, bunu yapması mümkün olmazdı.

b) Allahu Teâlâ, suyu, herhangi bir şey üzerinde olmaksızın tutmuştur. Aksi halde, âlemin kısımlarının sınırsız olması gerekirdi ki, bu da bizim bahsetmiş olduğumuza delâlet eder.

c) Allah, yaratılanların en büyüğü olan Arş'ı, altında bir direk, üstünde bir bağı olmaksızın, yedi kat göğün üzerinde tutmuştur ki, bu da yine bizim bahsettiğimize delâlet eder.

Yaratılışın İlk Merhalesi

İkinci soru: Şu rivâyet doğru mudur? "Ey Allah'ın Resûlü, Rabbimiz, gökleri ve yeri yaratmadan önce nerede idi?" denildi de, bunun üzerine Hz. Peygamber: *"O, hem altında hem de üstünde hava bulunan bir bulutta idi"* buyurdu!

Cevap: Bu rivâyet zayıftır. Evlâ olan, meşhûr olan haberin kabul edilmesidir ki, o da Hz. Peygamber (s.a.s)'in: كَانَ اللهُ وَمَا كَانَ مَعَهُ شَيْءٌ ثُمَّ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ *"Allah vardı: Onunla beraber hiçbir şey yoktu. Sonra, Arşı da su üzerinde idi"*[64] şeklindeki sözüdür.

Allah'ın Kullarını İmtihan Hikmeti

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا *"hanginizin ameli daha güzel olduğu (hususunda) sizi imtihan etmek için"* ifâdesindeki lâm, Allahu Teâlâ'nın, gökleri ve yeri, mükellefleri denemek için yaratmış olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh, bu hususta durum nasıldır?

Cevap: Bu sözün zâhiri, Allahu Teâlâ'nın, bu büyük âlemi, mükelleflerin menfaati için yaratmış olmasını gerektirir. Bu görüşü, bazı kimseler benimsemiştir. Bu hususta her bir kısmın, diğerinin benimsemiş olduğu

64 **Keşfu'l-Hafâ** 2/130-131

görüşün dışında izahları bulunmaktadır. O görüşleri açıklamak, bu kitaba uygun düşmez. "Allah'ın fiil ve hükümleri, kulların maslahatlarına bağlanamaz!" diyenler şöyle demişlerdir: "Bu ifâdenin başındaki ta'lîl, illet lâm'ı, zâhir durum itibariyle gelmiş olup, bunun manası, şâyet, "Allahu Teâlâ, öyle bir nizama göre iş yapmıştır ki, şâyet fayda gözeterek işlerini yapması caiz olan bir kimsenin yapması halinde de sadece bu maksat göz önünde tutulurdu."

Neticeyi Bilmek İçin Allah'ın İmtihana İhtiyacı Yoktur

Dördüncü soru: İmtihan etmek, ancak işlerin neticelerini bilmeyenler için söz konusudur. Halbuki bu, Allah hakkında imkânsızdır. O halde imtihan etmek, Allah hakkında nasıl düşünülebilir?

Cevap: Bu sözü biz, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara Sûresi'ndeki "لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ" (Bakara, 21) âyetinin tefsirinde detaylı biçimde ele aldık.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âlemi, mükellefleri deneyip imtihan etmek için yarattığını beyân buyurunca, işte bu, haşrin ve neşrin kesinlikle tahakkuk edeceğine hükmetmeyi gerektirir. Zira, denemek ve imtihan etmek, iyilikte bulunana rahmet ve mükâfat, kötülük yapana da cezâ tahsis edilmesini gerektirir. Bu da ancak, mead'i ve kıyameti kabul etmekle tamamlanır. İşte tam bu sırada Hz. Muhammed (s.a.s)'e hitap ederek: وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ *"Andolsun ki, 'Ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz' dersen, kâfir olanlar mutlaka, 'Bu, apaçık bir aldatmadan başka bir şey değildir' derler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, bu sözü kabul etmez ve öldükten sonra dirileceğini söylemenin yanlış olduğunu söylerler" demektir.

Söz Hakkında "Sihir" Tabiri Kullanılır mı?

Eğer denilirse ki: "Sihir diye vasfedilen bir şey, hususî bir fiil olamaz. O halde, bu söz, nasıl olur da sihir olarak nitelendirilir?" denilirse, biz deriz ki:

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) **Kaffâl,** bunun manasının şu şekilde olduğunu söylemiştir: "Bu söz, sizin, insanları dünya lezzetlerinden men etmek ve onları, size inkıyâda zorlamak ve itaatiniz altına almak için uydurduğunuz bir hiledir."

b) Cenâb-ı Hakk'ın, "اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ" ifâdesinin manası, "sihir bâtıl bir iştir" şeklindedir. Nitekim Allah Hz. Musa'dan naklen, مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُ *"Bu sizin getirdiğiniz şey sihirdir. Allah şüphesiz ki onu iptal edecektir"*

(Yûnus, 81) buyurmuştur. O halde "اِنْ هٰذَا اِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ" ifâdesinin manası, "O ancak, açık bir bâtıldır" şeklinde olur.

c) Kur'ân, öldükten sonra dirilmenin olacağına hükmetmektedir. Halbuki onlar, Kur'ân hakkında, onun bir sihir olduğu şeklinde bir ta'n ve tenkitte bulunurlar. Aslı tenkit etmek, fer'i tenkidi ifâde eder.

d) **Hamza** ve **Kisâî,** onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i kastettiğini belirterek اِنْ هٰذَا اِلَّا سَاحِرٌ "Bu ancak, bir sihirbazdır" şeklinde okumuşlardır. Buna göre onlar, "sihirbazsa, yalancıdır" demek istemişlerdir.

وَلَئِنْ اَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ اِلٰٓى اُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ اَلَا يَوْمَ يَاْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٨﴾

"Andolsun ki biz, kendilerine gelecek azabı, sayılı bir müddete kadar ertelesek mutlaka diyeceklerdir ki: "Bunu alıkoyan da ne?" Haberiniz olsun ki azap bunlara geleceği gün, kendilerinden döndürülecek değildir. Eğlenceye alageldikleri şey onları çepeçevre kuşatmıştır" (Hûd, 8).

Müşriklerin İstihzalarını Ret

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlerin, *"Bu, apaçık bir sihirden başka bir şey değildir"* sözleri ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanladıklarını nakledince, bu âyette de onların bir başka bâtıllarını bildirmiştir. O da şudur: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tehdit ettiği azabın gelmesi gecikince, istihzaya başlayarak, "O azabın bize gelmesine mâni olan sebep ne?" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara, *"Alay ettikleri o azabın inmesi için, tayin ettiğim vakit gelince, azap onlardan geri dönmeyecek ve onları her taraftan saracaktır"* diyerek cevap vermiştir.

Geriye âyetle ilgili birkaç soru var:

Kâfirlere Gelecek Azap Dünyada mı, Ahirette mi Olacak?

Birinci soru: Bu azaptan murat, dünyevi azap mı, uhrevi azap mı?

Cevap: Müfessirlerin bu hususta farklı görüşleri vardır:

a) Allah'ın bu âyetteki hükmü, onlardan hiçbirine kökünü kazıma azabıyla azap etmeyip, bunu kıyamet gününe bırakacağıdır. Binâenaleyh Hak Teâlâ onlara gelecek azabı erteleyince, onlar istihza yolu ile, *"Bunu alıkoyan da ne?"* demişlerdir.

b) Bununla, cihat emri ve Bedir günü başlarına gelen şey kastedilmiştir. Bu izaha göre, bu görüştekiler âyetteki, *"O, onları çepeçevre kuşatmıştır"* buyruğunu, "O azap onların başına Bedir günü geldi" diye te'vil etmişlerdir.

"Ümmet, Sayılı Müddet" Ne Demektir?

İkinci soru: إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ *"Sayılı bir müddete kadar"* ifadesinden murat nedir?

Buna iki bakımdan **cevap** verilebilir:

a) **"Ümmet"** kelimesinin asıl manası, insan ve cemaattir. Binâenaleyh sen, جَاءَنِي أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ "İnsanlardan bir ümmet bana geldi" dediğin zaman, bu "ümmet" kelimesiyle, bir araya gelmiş bir topluluk kastetmiş olursun. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"O, suyun üst tarafında insanlardan bir ümmet buldu. Onlar, hayvanlarını suluyorlardı.."* (Kasas, 23) ve *"Bir ümmetten sonra (Yûsuf'u) hatırladı"* yani *"bir ümmet sona erip, yok olduktan sonra"* (Yûsuf, 45) buyurmuştur. İşte burada da, Hak Teâlâ'nın bu buyruğunun manası, "insanlardan bir ümmet sona erinceye kadar", yani, "Bu sözlü vaîd ve tehditten sonra bir ümmet sona erinceye kadar, eğer onlara azabı ertelersek, onlar *"Bunu alıkoyan da ne?"* derler. Halbuki bu vaîd ile tehdit edilen insanlar yok olup gittiler" şeklindedir. Bu, bir şeyi onda meydana gelecek şeyin adıyla adlandırmaktır. Bu tıpkı, كُنْتُ عِنْدَ فُلَانٍ صَلَاةَ الْعَصْرِ "Ben, ikindi namazında falancanın yanında idim, yani ikindi namazı zamanında onun yanındaydım" demen gibidir.

b) **"Ümmet"** kelimesi, "maksat, kasıt" manasına gelen "أُمٌّ" mastarından müştaktır. Sanki Allah, bununla tehdit edilen azabın gerçekleştirileceği kastedilen o vakti murat etmiştir.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Allah, azap henüz meydana gelmemiş iken, niçin mazi sîgasıyla, *"onları çepeçevre kuşatmıştır"* buyurur?

Cevap: Bu kitabın pek çok yerinde bu tür âyetler çokça geçti. Bu hususta kaide, Cenâb-ı Hakk'ın, iyice te'kid ve kesinliğini bildirmek için, kıyamet hallerini mazi sîgalarıyla haber vermiş olmasıdır.

وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ اِنَّهُ لَيَؤُسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَئِنْ اَذَقْنَاهُ نَعْمَآءَ بَعْدَ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّى اِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿١٠﴾ اِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾

"İnsana tarafımızdan bir rahmet tattırıp da sonra bunu kendisinden çekip alıversek, andolsun o, ümidini kesen bir adam, bir nankör olur. Şâyet kendisine dokunan bir dertten sonra ona nimeti tattırırsak, "andolsun benden kötülükler uzaklaşıp gitti" diyecek. Çünkü o artık şımarıktır, böbürlenendir. (Dertlere) göğüs gerip de güzel güzel amelde bulunanlar böyle değildir. Mağfiret ve büyük mükâfat işte bunlar içindir" (Hûd, 9-11).

Gafil İnsanın Nankörlüğü

Bil ki Allahu Teâlâ, o kâfirlerin azabının, geç de olsa mutlaka başlarına geleceğini bildirince, bundan sonra onların kâfirliklerini ve o azaba müstahak olduklarını bildirmek üzere وَلَئِنْ اَذَقْنَا الْاِنْسَانَ *"İnsana bizden bir rahmet tattırırsak (...)"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "insan" ile kimin kastedildiği hususunda iki görüş vardır:

Âyette Geçen "İnsan"ın, Herhangi Bir İnsan Olduğu Fikri

Birinci görüş: Bununla, mutlak manada insan (yani her bir insan) kastedilmiştir.

Bunun böyle olduğunu şunlar gösterir:

1) Allahu Teâlâ, bu ifadeden, *"Göğüs gerip de güzel güzel amelde bulunanlar"*ı istisna etmiştir. İstisna ise, istisna yapılmaması halinde, sözün hükmüne girecekleri o hükmün dışında bırakmak için yapılır. Binaenaleyh âyetteki "insan" lafzının içine, mü'min ve kâfir herkesin girdiği sabit olur. Bu, bizim görüşümüze delâlet eder.

2) Bu âyet, yapılan bu izaha göre, Hak Teâlâ'nın, *"Asra yemin ederim ki muhakkak insan kesin ziyandadır. Ancak iman eden, güzel güzel amellerde bulunanlar (...) müstesna"* (Asr, 1-3) âyetleri ile, *"Gerçekten insan hırsına*

düşkün yaratılmıştır; kendisine şer dokundu mu feryadı basar, ona hayır dokununca da çok cimri olur. Fakat namaz kılanlar (...) müstesna.." (Meâric, 19-23) âyetlerine de uygundur.

3) İnsan, acizlik ve zayıflık mizâcı üzere yaratılmıştır. Nitekim **İbn Cüreyc,** bu âyetin tefsirinde: "Ey âdemoğlu, sana Allah'tan bir nimet geldiğinde, ne kadar nankör olursun! O nimet senden alındığında da ne kadar ümitsiz olursun!" demiştir.

Âyette Geçen "İnsan"dan Maksadın Kâfir Olduğu Fikri

İkinci görüş: Âyetteki "insan" ile, kâfir insan kastedilmiştir. Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet eder:

1) Başında elif-lâm bulunan müfret kelimede asıl olan, onun, eğer bir mani yok ise, daha önce bahsi geçene hamledilmesidir. Bu âyette buna, herhangi bir mani yoktur. Binâenaleyh "insan" lafzının, daha önce bahsedilene hamledilmesi gerekir. Burada az önce bahsi geçen ise, kâfir insandır, kâfirlerdir.

2) Bu âyette insan için zikredilen sıfatlar, ancak kâfirlere uygun düşer, zirâ Cenâb-ı Hak onu "ümitsiz" diye tavsif etmiştir. Ümitsizlik ise kâfirlerin özelliğidir. Nitekim Allah *"Kâfirler gürûhundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez"* (Yusuf, 37) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, bu insanı, nankörlükle tavsif etmiştir ki, bu onun kâfir olduğunu açıkça ortaya kor. Yine bu insanın, rahata erdiğinde *"Benden kötülükler uzaklaşıp gitti"* dediğinden bahsetmiştir ki, bu söz Allah'a karşı bir cüretkârlıktır. Yine Allahu Teâlâ, onun "şımarık" olduğunu söylemiştir. *"Allah ise, şımaranları sevmez"* (Kasas, 76). Allah, o insanı "fahûr" (böbürlenen) diye tavsif etmiştir ki, bu da mü'minlerin sıfatı değildir. Bu görüşü benimseyenler sonra, "Bütün bu mahzurların bizim için söz konusu olmaması için, âyette bahsedilen istisnayı, "istisna-i munkatı' " olarak kabul etmek gerekir" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE: İzâke, Na'mâ ve Darrâ Kelimelerini İzahı

Gerek **"izâke"** ve gerek **"zevk"** kelimeleri, tadılan şeyin en azını (azıcık tatmayı) ifade ederler. Buna göre, maksat, "O insan, azıcık dünyevi bir hayır elde edip tattığında, hemen inada ve tuğyana girer, yine azıcık bir sıkıntı ve belaya uğrayınca da hemen ümitsizliğe, çaresizliğe ve nankörlüğe düşer" manasıdır. Halbuki dünya zaten az ve değersizdir. Dünyadan

bir insanın elde edeceği şey de (ne kadar çok olsa da aslında) azdır. O miktarı tatmak, azıcık bir hayırdır. Sonra o, uyuyanların rüyasına, vesveseli insanların hayaline benzer ve son derece hızla yok olur. O halde tadılan bu şey, azın azıdır. Bununla beraber insanın onu taşımaya gücü yoktur ve onun yanı sıra, insanın o azıcık şeyi en güzel bir şekilde yerine getirmeye de sabrı yoktur. **"Na'mâ"** kelimesine gelince, **Vâhidî** şöyle der: "Bu, sahibinde izleri görünen nimettir. **"Darrâ"** kelimesi de, sahibinde eseri, tesiri görünen zarar manasınadır. Çünkü bunlar, "حَمْرَاءُ" ve "عَوْرَاءُ" (kırmızı ve şaşı) kelimeleri gibi, görünen halleri ifâde etmek için kullanılırlar. İşte, **"nimet"** ile **"na'mâ"**, **"mazarrat"** ile **"darrâ"** arasındaki mana farkı budur."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki dünyanın halleri devamlı değildir. Aksine hep değişken ve sonlu şeylerdir. Fakat buradaki kaide ya nimetin mihnete ve lezzetin afete dönüşmesi, yahut da bunun aksi olmasıdır. Bu da, hoşlanılmayan şeyden, sevilip hoşlanılana; haramlardan hoş ve helal olan şeylere geçmektir.

Mü'min ve Kâfirin Nimetlere Bakışları

Birinci kısım: Hak Teâlâ'nın *"insana tarafımızdan bir rahmet tattırıp da sonra bunu kendisinden çekip alıversek, andolsun o ümidini kesen bir adam, bir nankör olur"* buyruğu ile kastedilendir. Velhasıl Allahu Teâlâ, bu insanın, ümidini keseceğini ve nankör olacağını bildirmiştir. Bunu şöyle izah edebiliriz: O insan, nimetleri yok olunca ümitsizliğe düşer. Çünkü kâfir, o nimetin kendisine gelişinin tesadüfen olduğuna inanır. Daha sonra o tesadüfün yeniden kendisi için hasıl olma ihtimalini uzak görür ve bu sebeple de o nimetin tekrar kendisine gelmesini âdetâ imkânsız sayar. Böylece de ümitsizliğe düşer. Müslüman ise, o nimetin ancak Allah'tan olduğuna, O'nun fazlı, ihsanı, lütfu ve keremi ile gerçekleştiğine inanır. Dolayısıyla o Müslüman için, bir ümitsizlik söz konusu olmaz. Aksine o, "Belki de Allahu Teâlâ bundan sonra, o nimeti bana, öncekinden daha mükemmel, güzel ve daha üstün olarak tekrar verir" der. Fakat o kâfir insan, bu nimetin tahakkuk etmesi halinde, nankör olur. Çünkü o, kendisine nimet verildiğinde bunun tesâdüfî olarak meydana geldiğine veyahut da, kendi çaba ve gayretiyle olduğuna inanır. İşte bu durumda da, o nimete karşılık Allah'a şükretmez. Velhasıl kâfir, elindeki nimet zâil olunca ümitsizliğe düşer, kendisine nimet verilince de nankör olur.

İkinci kısım da, insanın sevmediği şeyden, sevdiğine; sıkıntıdan nimete geçmesidir. Kâfir bu durumda şımarır ve böbürlenir. Şımarıklığın doruk noktasına gelen kâfirin en son arzusu, dünyevi mutlulukları elde etmesidir. Çünkü o, manevi ve uhrevi mutluluklara inanmamaktadır. Binâenaleyh o, dünyalığı elde ettiğinde, sanki bütün mutlulukları elde ettiğini sanır. İşte bu sebeple de, onlar yüzünden alabildiğine şımarır. Kâfir insanın böbürlenmesine gelince, bu şöyle olur: Gayelerini elde etmesi, mutluluklarının sonudur. İşte bu sebeple o, bunlarla böbürlenir. Velhasıl Allahu Teâlâ, kâfirin belâ esnasında sabreden ve nimetleri elde edince şükreden kimselerden olmadığını beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu hususu iyice izah edince, *"(Dertlere) göğüs gerip de güzel güzel amelde bulunanlar böyle değil"* buyurmuştur ki, bu cümle ile, önceki ifâdede anlatılanların zıddı kastedilmiştir. O halde burada kastedilen o kimsenin belâ esnasında sabredicilerden olmasıdır. Âyetteki, *"Güzel güzel amelde bulunanlar"* sözü ile kastedilen de, bu kimsenin rahatlık ve huzur esnasında şükredenlerden olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların durumlarını beyan buyurarak, أُولٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ *"Mağfiret ve büyük mükâfat işte bunlar içindir"* demiştir. Böylece Allah, o mü'minler için şu iki neticeyi birleştirmiştir:

a) İkâb zâil olup ondan kurtulmak ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar için (...) bir mağfiret vardır"* ifâdesiyle kastedilendir.

b) Mükâfat elde etmek. Bu da, O'nun, *"ve büyük bir mükâfat"* ifâdesinden anlaşılandır. Bahsettiğimiz bu açıklamaya iyice vâkıf olan kimse, bu kerîm kitâb olan Kur'ân'ın lafızları bakımından mu'cize olması yanında, manaları bakımından da mu'cize olduğunu anlamış olur.

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰى إِلَيْكَ وَضَآئِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَنْ يَقُولُوا لَوْلَآ أُنْزِلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَآءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَآ أَنْتَ نَذِيرٌ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٢﴾

"Şimdi sen müşriklerin, belki: 'Ona gökten bir hazine indirilseydi', yahut 'maiyyetinde bir de melek gelseydi ya' demelerinden dolayı, sana vahyolunandan bir kısmını, bu yüzden yüreğin daralarak, hemen terk mi ediverecekseksin? Sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye hakkıyla vekildir" (Hûd, 12).

Kâfirlerin Tahakkümle Rastgele İstekleri

Bil ki bu, o kâfirlerin sözlerinin bir başka nev'idir. Allahu Teâlâ, Peygamberi'nin kalbinin, işte bu sebeple daraldığını beyân buyurmuş, sonra da onu, ikramı ve ilahi te'yidiyle kuvvetlendirerek takviye etmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Âyetin Nüzul Sebebi**

İbn Abbas (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre Mekkeli önderler: "Ey Muhammed (s.a.s), şayet peygamber isen, Mekke dağlarını bize altın yap!"; başkaları da "Bize, senin peygamberliğine şahâdet edecek melekler getir!" demişlerdi de, O da: *"Benim buna gücüm yetmez!"* deyince de, işte o zaman bu âyet-i kerime nazil olmuştu.

Müşriklerin Pazarlık Yapma Teşebbüsleri

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحٰى اِلَيْكَ *"sana vahyolunandan bir kısmını, ... hemen terk mi edivereceksin?"* ifadesiyle neyin murat edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Sana tâbi olmamız ve seni tasdik edebilmemiz için, bize, içinde bizim putlarımızı, ilahlarımızı tenkit eden bir husus bulunmayan bir kitap getir!.." diyorlardı" **Hasan el-Basri:** "O müşrikler, Hz. Peygamber'den, "Kıyamet, muhakkak vukû bulacaktır" dememesini talep ediyorlardı" derken; bazıları da: "Bu ifâdeyle, onların cehâlet, taklit ve batılda ısrar sıfatlarıyla nitelendirilmeleri kastedilmiştir" demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Vahy, Allah'ın Himayesindedir, Değişmez**

Bütün Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s) için, kendisine nazil olan vahiy ve tenzile hıyanet etmesinin ve kendisine vahyolunan şeylerin bir kısmını terk etmiş olmasının caiz olamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bunu caiz görmek, bütün şeriat ve mükellefiyetler hususunda şüphe duyma neticesine götürür ki, bu, peygamberlik müessesesini zedeler. Hem, peygamber göndermenin gayesi, Allah'ın teklif ve hükümlerini tebliğ etmektir. Binâenaleyh, bu fayda gerçekleşmeyince, peygamberlik, kendisinden beklenen faydayı ifa etmemiş, yerine getirmemiş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, *"sana vahyolunandan bir kısmını hemen terk mi edivereceksin?"* hitabından, Hz. Peygamber'in bunu

yapmış olması değil de, bir başka şeyin kastedilmiş olması gerekir. Âlimlerin bu hususta çeşitli izahları bulunmaktadır:

a) Hz. Peygamber'in, Allah tarafından kendisine böylesi etkili tenkitlerin gelmesine sebep olacak bir şeyden dolayı, vahyi ve tenzili edâ etmede kusur etmeyeceğinin Allah tarafından bilinmesi imkânsız değildir.

b) Onlar, Kur'ân'a inanmıyor ve onu hafife alıyorlardı. İşte bundan dolayı da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in canı, onlara kabul etmeyecekleri ve gülecekleri şeylerin ilkâ edilip vahyedilmesine sıkılıyordu. Böylece Allahu Teâlâ, risâleti edâ, onların bozuk iddialarına aldırmama ve onların alaylarına kulak asmama hususunda Peygamberi'ni teşvik edip heyecanlandırmıştır. Bundan maksadı da, "Eğer O, o vahyi edâ ederse, onların alaylarına ve akılsız muâmelelerine maruz kalacağına; yok eğer, vahyi onlara tebliğ etmezse, Allah'ın vahyini terk etmiş olup bu hususta hıyanet etmiş olacağına" dikkat çekmektir. İşte bundan dolayı, Peygamber'in, bu iki zarardan birisine mutlaka katlanması gerekir. Onların kendisine yapmış oldukları akılsızca ve beyinsizce muâmelelerine katlanması, Allah'ın vahyinde bir hıyanete düşmekten daha basit ve daha hafiftir. Binâenaleyh, bu sözün zikredilmesinin gayesi, bu inceliğe dikkat çekmektir. Zira insan, bir şeyi yapma veya yapmama gibi iki şıktan her birinin, büyük bir zarar ihtivâ ettiğini bilir, sonra da, yapmamadaki zararın daha büyük ve daha şiddetli olduğunu anlarsa, o fiili yapmak, kendisine daha basit ve kolay gelir. Binâenaleyh, bu sözün zikredilmesinin maksadı, anlatmış olduğumuz bu hususdur.

İmdi eğer denirse ki: "Cenâb-ı Hakk'ın "فَلَعَلَّكَ" ifâdesi, şek ve ihtimal ifâde eden bir kelimedir. Öyleyse, bunun zikredilmesinin faydası nedir?" Biz deriz ki:

Bundan maksat, men etmektir. Çünkü Araplar, birisini bir şeyden uzaklaştırmak istedikleri zaman ona, o hususta herhangi bir şüphesi olmadığı halde, لَعَلَّكَ تَقْدِرُ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا "Umulur ki sen, şöyle yapabilirsin! (yani, yap)" derlerdi. Yine, bir kimse çocuğuna, ona bir şeyi emretmesi halinde لَعَلَّكَ تُقَصِّرُ فِيمَا أَمَرْتُكَ بِهِ "Galiba, sana emrettiğim hususta kusur ediyorsun" der, bununla, o emrini kuvvetlendirmeyi kasteder ki, bunun manası, "Oğlum, emrimi yap, yerine getir, terk etme" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ *"bu yüzden yüreğin daralarak"* ifâdesine gelince, "dâik" kelimesi, "dayyık" (sıkışmış, daralmış) anlamındadır. **Vâhidî** şöyle demektedir: "Bu ikisi arasındaki fark şudur: "ضَائِقٌ" kelimesi

arızî, devamlı olmayan bir can sıkıntısını, daralmayı ifâde eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), insanların, gönlü ve kalbi en geniş olanı idi. Bu, senin, yerleşmiş ve kökleşmiş bir efendiliği ve cömertliği kastederek, زَيْدٌ سَيِّدٌ جَوَادٌ "Zeyd, efendi ve cömerttir" demen gibidir. Ama, sen, daha arızi olan bir efendiliği ve cömertliği kastettiğin zaman ise, زَيْدٌ سَائِدٌ جَائِدٌ "Zeyd, efendidir ve cömerttir" dersin. Buna göre mana, "Onlar, *"yahut maiyyetinde bir de melek getirseydi ya!.. "* dedikleri için, senin göğsün geçici olarak daralmıştır" şeklinde olur.

Eğer "Hazine nasıl iner?" denilirse, biz deriz ki:

Bununla, "kenz, hazine olarak edinilen şey" kastedilmiştir. Arapların âdeti, çok olan malı bu isimle adlandırmak şeklinde cereyan etmektedir. Buna göre o müşrikler, sanki şöyle demişlerdir: "Şâyet sen, her şeye kâdir olmakla vasfettiğin ilahın elçisi olman hususunda doğru söylüyorsan ve sen O'nun katında kıymetli ve değerli isen, sana, sayesinde her şeyden müstağni olacağın; dostlarını sıkıntıdan, meşakkatten kurtaracağın; böylece işlerini halledebileceğin ve yardımcılarına destek olabileceğin bir şey inmeli değil miydi? Yine sen eğer doğru söylüyorsan, Allahu Teâlâ, senin sözünün doğruluğu hususunda sana şahâdet edecek ve maksadına ulaşmanda sana yardımcı olacak, böylece de nübüvvetin hususundaki şüphenin ortadan kalkmasına vesile olacak bir meleği, beraberinde indirmeli değil miydi? Binâenaleyh, senin ilâhın bunu yapmadığına göre, sen doğru söylemiyorsun." Böylece Allahu Teâlâ da onun, ikâbla inzâr eden, sevapla da müjdeleyen bir peygamber olduğunu ve onun, böylesi şeyleri yapmaya muktedir olmadığını; onu gönderenin ancak bütün bunlara muktedir olduğunu, bundan dolayı da dilerse, bunları yapacağını, dilerse yapmayacağını; fiilleri ve hükümleri hususunda hiç kimsenin kendisine itirazda bulunamayacağını beyân etmiştir. Âyetteki **"vekil"** kelimesinin manası, **"hafiz"** demektir. Yani, "Onların amellerini muhafaza eden" yani; "Onlara, onunla karşılık veren..." şeklindedir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Ne yücedir ki O, dilerse sana bunlardan daha hayırlı olmak üzere, altından ırmaklar akıp duran cennetler verir, senin için saraylar yapar* (...)" (Furkan, 10) ve *"Biz, dediler, sana katiyyen inanmayız. Tâ ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın (...) Deki: "Rabbimin şanı yücedir. Ben, resûl bir beşerden başkası mıyım ki!?.."* (İsrâ, 90-93) âyetleridir.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾

"Yoksa Kur'ân'ı kendisi mi uydurdu diyorlar? De ki: "O halde haydi siz de onun sûreleri gibi on sûre getirin, düzme ve uydurma olarak!.. Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de çağırın, eğer iddianızda doğru iseniz..." (Hûd, 13).

Kur'ân Meydan Okuyor: "Uydurma Dahi Olsa On Sûrenin Benzerini Yapın!"

Bil ki müşrikler, Hz. Peygamber'den mu'cize isteyince, O: *"Benim mu'cizem, bu Kur'ân'dır. Tek bir mu'cize tahakkuk edince, fazlasını istemek haddi aşmak ve cehalet olur"* dedi. Sonra da, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğunu, onlara o Kur'ân'a muaraza etmelerini istemekle meydan okuyarak beyân etti. Bu âyetin muhtevasının izahı hem Bakara 23, hem de Yûnus 38. âyetlerin tefsirinde detaylı bir biçimde geçmişti. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki "ifterâhu" kelimesindeki mef'ûl zamiri, bir önceki âyette geçen مَا يُوحٰى إِلَيْكَ *"sana vahyolunan şey..."* kısmına râcîdir. Yani, "Şâyet onlar, "sana vahyedilen bu şey uydurulmuştur" derlerse onlara, "haydi, isterse uydurulmuş, hakikatsiz sözler olsun, bunun gibi on sûre getirin" de!.." demektir. Âyetteki "mislihi" kelimesinin, o on sûreden her birine hamledilebilmesi için, "emsalihi" anlamındadır. Bununla, o sûrelerin toplamının murat edilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Zira, on sûrenin toplamı bir sûre olmuş olur.

***İKİNCİ MESELE:* On Sûre Belli Olmayıp Herhangi On Sûredir**

İbn Abbas[65] şöyle demiştir: "Tehaddîye (meydan okumaya) esas teşkil eden bu sûreler muayyen ve belli olup, bunlar Bakara, Âl-i İmran, Nisa, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Tevbe, Yûnus ve Hûd (a.s) sûreleridir.

Cenâb-ı Hakk'ın قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ *"De ki: "O halde, haydi siz de onun sûreleri gibi on sûre getirin, düzme ve uydurma olarak!..."* hitabı,

65 87) **İbn Abbas** (r.a)'ın bu sözü söylemiş olacağını zannetmiyoruz (Ç).

bu sûreden önce geçmiş olan sûrelere bir işarettir." Bu hususta bir müşkil ortaya çıkar: Zira bu sûre Mekkî, bu sûreden önce geçen sûrelerin bir kısmı ise, Medenîdir. Binâenaleyh, bu on sûre ile, bu söz söylendiğinde henüz nazil olmamış olan o sûreler nasıl kastedilmiş olabilir? Bu sebeple, daha münasip olan, meydan okumanın, kendisinde kelâmın terkip ve ahenginin kuvvetinin müşahede edildiği herhangi on sûre ile tahakkuk ettiğinin söylenmesidir.

Bil ki, on sûre ile meydan okumanın, tek bir sûre ile meydan okumadan mutlaka önce olması gerekir. Bu, bir kimsenin, bir başkasına, "Tıpkı benim yazdığım gibi, on satır yaz..." deyip, sonra da, onun bunu yapmaktan aciz olduğu görülünce, "Ben, onun gibi olan tek bir satırla yetindim" demesi gibidir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Daha önce de geçtiği üzere, tek bir sûreyle meydan okuma meselesi, Bakara ve Yûnus sûrelerinde varid olmuştur. Bu sûrenin Bakara Sûresi'nden önce olmasına gelince, bu âşikârdır. Zira bu sûre Mekkî, Bakara sûresi ise Medenî'dir. Ama, Yûnus Sûresi'ndekine gelince, buradaki problem de zâil olmuştur. Zira, bu iki sûreden her biri Mekkî'dir. Bu sözün doğru olabilmesi için, bizim zikrettiğimiz delil, Hûd Sûresi'nin, nüzûl itibariyle Yûnus Sûresi'nden önce olmasını gerektirir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İ'caz Vechi Nedir?**

Âlimler, Kur'ân'ın mu'cizliğinin hangi hususta olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun, fesahatinde; bazıları üslubu; bazıları tenakuzun bulunmaması; bazıları, onun pek çok ilim ihtiva etmesi; bazıları sarf[66] bazıları gaybî haber kapsaması hususunda olduğunu söylemişlerdir. Bana ve ekser âlimlere göre Kur'ân'ın asıl i'caz vechi, onun fesahatidir. Bu görüşte olanlar, bu âyeti, görüşlerinin doğruluğuna dair delil getirerek şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın mu'cize olması şâyet, ihtivâ ettiği ilimlerin çokluğu yahut gaybdan haberler vermesi, yahut da tenakuzun bulunmaması hususunda olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, "müftereyât" ifâdesinin bir manası kalmazdı. Ama, Kur'ân'ın i'câz yönü, onun fesahati olunca, bu lafzın kullanılmış olması doğru olur. Zirâ, fasîh olanın fesahati, söylediği ister doğru ister yalan olsun, onun sözüyle ortaya çıkar.

66 **Sarf** veya **sarfe** şu demektir: Beşer gücü aslında Kur'an'a nazire yapmaya yeter. Fakat Allah beşeri bundan sarf etmiş, yani alıkoymuştur. (Ç).

Hem, Kur'ân'ın mu'cize olmasının sebebi "sarf" olmuş olsaydı, o zaman, fesahat hususunda düşük ve zayıf olan kelâmın bu gayeye delâlet etmesi, fesahat bakımından daha üstün olan kelamından daha kuvvetli olurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, meydan okuma vechini iyice izah ederek وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de çağırın, eğer iddianızda doğru iseniz"* buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Yoksa onu (Kur'ân'ı) kendisi mi uydurdu diyorlar?"* buyurduğu gibi, eğer onun uydurulmuş olduğu iddiasında doğru iseniz..." demektir. Bil ki bu söz, dinin ispatı hususunda mutlaka aklî ve naklî delillerin izah edilmesi gerektiğine delâlet eder. Zira Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti hususunda, işte bu delili, işte bu hücceti getirmiştir. Binâenaleyh, şâyet din, ancak delil ile tamamlanmış olmasaydı, bunun zikredilmesinin herhangi bir faydası olmazdı.

فَاِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوٓا اَنَّمَآ اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

"Eğer bunun üzerine onlar da size cevap veremedilerse bilin ki, demek o (Kur'ân) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. (O Allah ki), hakikaten kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. Artık siz Müslüman oluyor musunuz?" (Hûd, 14).

Tehaddînin Cevapsız Kalması

Bil ki önceki âyet, iki hitabı kapsamıştır:

a) Hz. Peygamber'e hitap ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "O halde haydi siz de onun gibi on sûre getirin, isterse düzme ve uydurma olsun"* (Hûd, 13) âyetidir.

b) Kâfirlere hitap, ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de çağırın"* (Hûd, 13) âyetidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bunun peşinden, فَاِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ *"Eğer bunun üzerine onlar da size cevap veremedilerse (...)"* buyurunca, bundan muradın, "O kâfirler, kendilerine imkânsız ve zor geldiği için Kur'ân'a karşı koyma teklifine cevap veremediler" şeklinde bir mana olması muhtemel olduğu gibi, "Onların, Allah'tan

başka yardıma çağırdığı kimseler icâbet etmediler..." şeklindeki bir mananın kastedilmesi muhtemeldir. İşte bundan dolayı müfessirler, şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

Âyetin Muhatabı Hakkında İki İhtimal

Birinci görüş: Bu görüşe göre bu ifâde hem Hz. Peygamber'e, hem de mü'minlere bir hitap olup, kastedilen mana şudur: "O kâfirler şâyet, Kur'ân'a muaraza etme teklifine icabet etmezlerse, bilin ki, demek o (Kur'ân) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir." Buna göre mana, "Üzerinde olduğunuz ilim üzere devam edin. O Kur'ân'ın Allah katından indirilmiş olduğu hususundaki kat'î bilginizi ve kararlılığınızı, azminizi artırınız" şeklinde olur. "فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ" buyruğunun manası da, "Artık siz muhlis, muvahhid oluyor musunuz?" şeklinde olur.

Bazıları da, bu ifadede bir hazfin bulunduğunu, buna göre kelamın takdirinin de, "Ey Müslümanlar, o kâfirlere, "Biliniz ki, o Kur'ân ancak Allah'ın ilmi ile indirilmiştir" deyiniz" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İkinci görüş: Bu, kâfirlere yapılan bir hitap olup, mana şöyledir: "Allah'tan başka çağırdığınız o kimseler, Kur'ân'a muâraza etme hususunda size yardımcı olma teklifinize icâbet etmezlerse, ey kâfirler biliniz ki, bu Kur'ân ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. Şu halde sizi deliller ilzâm edip susturduktan sonra, hâlâ Müslüman olmaz mısınız?" Bu görüşü benimseyenler, bunun birinci görüşten daha münasip olduğunu şunu açıklayarak söylemişlerdir: "Çünkü sizler birinci görüşte, Hak Teâlâ'nın "fa'lemû" emrini "sebat edin" manasına alma, yahut "kûlû" (deyiniz ki) lafzını takdir etme cihetine gittiniz. Bizim ileri sürdüğümüz ihtimalde ise böyle bir takdire ihtiyaç yoktur. O halde bizimkisi daha uygundur. Hem zamiri, daha önce bahsedilen iki şeyden en yakın olana râcî kılmak vâciptir. Bu âyetle bahsedilen iki şeyin zamire en yakın olanı ise, ikinci ihtimalde söylenen şeydir. Hem sonra birinci hitap, yani, "De" hitabı, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmıştır. İkinci hitap, yani "çağırın" hitabı ise, kâfirler topluluğunadır. Hak Teâlâ'nın, *"Eğer bunun üzerine onlar da size cevap vermedilerse..."* ifadesi, bir cemaate yapılmış hitaptır. Binâenaleyh bunu, bizim dediğimiz manaya hamletmek daha evlâ olur. Geriye âyetle ilgili birkaç soru kalır:

Âyetle İlgili Bazı Sorular

1- Yapamadıkları Şey Nedir?

Birinci soru: Onların cevap vermedikleri şey nedir?

Cevap: Bu, "Eğer onlar, Kur'ân'a muâraza etme hususunda size cevap vermezlerse" demektir. Bazıları da bunun manasının, "Eğer onlar size iman mefhumunda cevap vermezlerse..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, bu uzak bir ihtimaldir.

2- "Siz" Hitabı Kime Aittir?

İkinci soru: "Size" ifâdesi ile, kimlere işaret edilmiştir?

Cevap: Eğer âyetteki, *"Eğer bunun üzerine onlar da size cevap vermedilerse (...)"* hitabını mü'minlerle ilgili sayarsak, durum vazıhtır. Yok eğer bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'le ilgili sayarsak, bu soruya şu iki şekilde cevap verilir:

a) Bununla, "Eğer onlar sana ve mü'minlere cevap vermedilerse..." manası kastedilmiştir. Çünkü hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem de mü'minler, o kâfirlere meydan okuyorlardı. Allahu Teâlâ bir başka âyette de, *"Sana icabet etmek (teklifine karşılık vermek) istemezlerse, bil ki onlar sırf hevalarının arkasından gitmektedirler"* (Kasas, 50) buyurmuştur.

b) Âyetteki "size" zamirinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı için cemi olarak getirilmiş olması da mümkündür.

3- Âyette Şart ile Ceza Cümlesi Arasındaki İlgi?

Üçüncü soru: Bu âyette geçen şart ile ceza (cevap) arasında ne ilgi vardır?

Cevap: Kâfirler, Kur'ân-ı Kerim'in Allah adına uydurulduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: "Eğer o Kur'ân benim adıma uydurulmuş ise, o zaman insanların onun gibisini yapmaya muktedir olmaları gerekir. İnsanlar bunu yapamadıklarına göre, onun Allah katından olduğu sâbit olmuş olur" demiştir. Buna göre âyetteki, *"O (Kurân) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir"* cümlesi, Kur'ân-ı Kerim'in Allah katından ve O'nun tarafından oluşunu mecazî olarak anlatır. Bu, hâkimin, "Bu hüküm benim ilmim ile olmuştur" demesi gibidir.

4- Nazire Yapılmaması ile Kur'ân'ın Allah Kelamı Olması Arasında İlgi

Dördüncü soru: Âyetteki, *"(O Allah ki), hakikaten kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur"* cümlesinin kâfirleri Kur'ân'a muaraza etmekten (benzerini söylemekten) aciz bırakma ile ne ilgisi vardır?

Buna birkaç yönden **cevap** verilebilir:

1) Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, o kâfirlerin Kur'ân'a muarazayı gerçekleştirme hususunda putlarından yardım isteyerek muarazada bulunmalarını teklif edip, sonra da onların bundan aciz kaldıkları ortaya çıkınca, o putların hiçbir şey hususunda kesinlikle fayda ve zararları olmadığı da ortaya çıkmış oldu. Durum böyle olunca da, onların ilah olduğunu iddia eden görüş, batıl olmuş oldu. Böylece de kâfirlerin putlarından yardım istemelerinden sonra da Kur'ân'a muaraza edememeleri, o putların ulûhiyyetinin batıl olduğunu gösteren, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin sâbit olduğu hususunda bir delil olmuş oldu. Böylece âyetteki, *"Hakikaten kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur"* ifâdesi, putların ilah olduğu şeklindeki görüşün âşikar yanlışlığına bir işaret olmuş olur.

2) Usûl ilminde şu vardır: Allah'ın ortakları olmadığını söylemek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözüyle ispatı mümkün olan meselelerdendir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir. "Karşı tarafın Kur'ân'a muâraza edememesi sâbit olunca, hem Kur'ân'ın hak olduğu, hem de Hz. Muhammed (s.a.s)'in risâlet davasında doğru olduğu sabit olmuş olur. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'tan başka ilah olmadığını haber vermiştir. Binâenaleyh Peygamber'in (s.a.s), nübüvvet davasında haklı olduğu sabit olunca, Onun *"Allah'tan başka tanrı yoktur"* sözünün doğruluğu da sâbit olmuş olur.

3) Âyetteki *"Hakikaten kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur"* ifâdesi, tehditvârî bir sözdür. Sanki şöyle denilmektedir. "Hz. Muhammed (s.a.s)'in, risâlet iddiasında doğru olduğu delil ile sabit olup, siz de Allah'tan başka ilah olmadığını bildiğinize göre, o Allah'ın kahrından ve azabından çekininiz, küfürde ısrarı bırakıp, İslâm'ı kabul ediniz." Bunun bir benzeri de, Bakara Sûresi'nde, "tehaddî" âyetinin peşinden gelen şu âyettir: *"Fakat bunu yapamazsanız -ki, hiç bir zaman yapamayacaksınız- artık sakının o ateşten ki onun yakıtı (odunu-çırası), insan ile taştır. O kâfirler için hazırlanmıştır"* (Bakara, 24).

Hak Teâlâ'nın فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ *"Artık siz Müslüman oluyor musunuz?"* ifadesine gelince, eğer biz bunun mü'minlere bir hitap olduğunu söylersek, bu, "ihlası artırmaya teşvik" manasında olmuş olur. Yok eğer kâfirlere hitap olduğunu söylersek, bu, "İslâm'a girmeye teşvik" manasında olmuş olur.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ اِلَيْهِمْ اَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

"Kim dünya hayatını ve onun ziynetini arzu ederse, onların yaptıklarının karşılığını burada tamamen öderiz. Onlar bu hususta bir haksızlığa uğratılmazlar. Onlar öyle kimselerdir ki, âhirette kendilerine ateşten başka bir şey yoktur. İşledikleri şeyler, orada boşa gitmiştir. Zaten yaptıkları şeyler, hep boştur" (Hûd, 15-16).

Fani Dünyayı Dileyene Allah Verebilir

Bil ki kâfirler, genel olarak Hz. Muhammed (s.a.s) ile münakaşa ediyor, onun haksız, kendilerinin haklı olduğunu ortaya koymaya çalışıyor ve "Biz, hakkın hak olduğunu göstermek ve bâtılın bâtıl olduğunu ortaya koymak için onunla çok münakaşa ediyoruz" diyorlardı. Halbuki onlar, yalan söylüyorlardı. Çünkü onların esas maksatları, sırf haset etmek ve Hz. Muhammed (s.a.s)'e uymamaktı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu hususu belirtmek için bu âyeti indirdi. Bunun bir benzeri de, *"Kim âhiret ekini (mahsulü) dilerse, onun ekinini artırırız; kim de dünya ekinini dilerse, ona da (yalnız) bundan veririz. Âhirette ise onun hiçbir nasibi yoktur"* (Şûra, 20) ve *"Kim bu âcil dünya zevkini dilerse, biz de burada ona, -(evet) kimi dilersek ona-, dileyeceğimiz şeyi çabucak veririz..."* (İsra, 18) âyetleridir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu âyetle ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu âyet, kâfirler hakkındadır. Çünkü âyetteki, *"Kim dünya hayatını ve onun ziynetini arzu ederse..."* ifâdesinin içine, mü'min, kâfir, sıddîk, zındık bütün insanlar girer. Çünkü herkes dünyanın leziz şeylerinden ve güzelliklerinden faydalanmak, menfaatlerinden ve arzu duyulan şeylerinden istifâde etmek ister. Fakat âyetin sonu, bu umumî ifâdeden, hususî mananın ve kişilerin kastedildiğini gösterir. Bu kişiler de kâfirlerdir. Çünkü âyetteki, *"Onlar öyle kimselerdir ki, âhirette kendilerine*

ateşten başka bir şey yoktur. İşledikleri şeyleri, orada boşa gider. Zaten yaptıkları şeyler hep boştur" ifâdesi, ancak kâfirlere uygun düşer. Buna göre âyetin manası "Kim sadece dünya hayatını ve ziynetini isterse, yani o kişinin isteği sırf dünya sevgisi ve süsü püsü olur, âhiret mutluluklarını istemez ise, onun durumu âhirette şöyle şöyle olur" şeklindedir. Bu görüşte olanlar, bu kâfirlerin hangi kâfirler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, bunların, öldükten sonra dirilmeyi (ba'si) inkâr eden kâfirler olduklarını, çünkü onların âhirete inanmadıklarını, bütün arzularının dünyevi mutluluklar olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, **Esamm**'a aittir ve görüşü açıktır.

Bu hususta **ikinci görüşe** göre, âyet âhirete ve ahiret mükâfatına inanmadıkları halde, Hz. Muhammed (s.a.s) ile birlikte savaşıp ganimet elde etmeyi isteyen münafıklar hakkındadır.

Üçüncü görüşe göre, bununla Yahudî ve Hıristiyanlar murat edilmiştir. Bu görüş, **Enes** (r.a)'ten nakledilmiştir.

Dördüncü görüş, ki bu **Kâdî**'nin tercih ettiği görüştür. Buna göre âyetin manası: "Kim yaptığı bir hayır ile dünya hayatını ve ziynetini elde etmeye niyet ederse..." şeklindedir. Hayırlar iki kısımdır:

a) İbadetler.

b) Canlılara faydalı olma. Bu ikinci kısma, iyilikler, sıla-i rahim, sadaka, köprü yapmak, yolları düzeltmek, kötülükleri defetmeye çaba göstermek ve su getirmek, çeşme yaptırmak gibi şeyler girer. Bütün bunları kâfir, dünyada övülmek ve beğenilmek için yaptığında, hepsi sayesinde birçok hayır ve menfaat muhtaç olanlara ulaşır, böylece de hepsi hayırlı işlerden olmuş olur. Binâenaleyh bu tür işler ister kâfir, ister Müslüman tarafından yapılmış olsun, bir taat olmuş olur. Fakat ibadetler, belli niyetler sayesinde taat olurlar. Bundan dolayı insan, bu belli niyet ile başlamayıp, ibadetleri sırf dünya süsünü elde etmek için veya gösteriş ve kahramanlık duygusuna kapılarak yaptığında, bunların varlıkları yoklukları bir olur, dolayısıyla da taat faslından olmazlar.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Âyetteki, *"Kim dünya hayatını ve onun ziynetini arzu ederse.."* ifadesi ile, kâfirden sâdır olabilen taatlar (iyilikler) murat edilmiştir.

İhlassız Amellerin Akıbeti

İkinci görüş: Bu, âyetin zâhirine göre olan umumî mananın tercih edilmesi görüşüdür. Buna göre, diyoruz ki: Âyetteki bu ifâdenin hükmüne gösteriş, riya, kahramanlık ve şöhret için taat yapan mü'minler ile bu durumda olan kâfirler girer. Bu görüşte bir problem vardır. Çünkü, *"Onlar öyle kimselerdir ki âhirette kendilerine ateşten başka bir şey yoktur"* ifâdesi mü'minlere uygun düşmez. Fakat biz, bu âyetle kastedilenin, bu fâsit ameller ve riya ile yapılan batıl fiiller olduğunu söylediğimizde müşkil ortadan kalkar.

Sonra bu görüşü benimseyenler, bu konuda pek çok haberler zikretmişlerdir: Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Hüzün kuyusuna (düşmekten) Allah'a sığının"* buyurdu. Bunun üzerine, "Ey Allah'ın Resûlü, Hüzün kuyusu nedir?" diye soruldu. Hz Peygamber (s.a.s) de: *"O, cehennemde, içine mürâî (gösterişçi) kurrâların atıldığı bir vâdidir"*[67] buyurdu.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s): اَشَدُّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ يَرَى النَّاسُ اَنَّ فِيهِ خَيْرًا وَلَا خَيْرَ فِيهِ *"Kıyamet günü insanların azabı en şiddetli olacak olanı, kendisinde bir hayır olmadığı halde insanların kendisini hayırlı zannettiği kimsedir"*[68] buyurmuştur.

Ebû Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Kıyamet günü olduğunda, Kur'an'ı (hafızasında) toplayan bir adam huzura çağrılır ve ona, "Bu hususta ne yaptın?" denilir.* O, *"Ya Rabbi, ben o Kur'ân'ı gece gündüz yerine getirdim" der. Bunun üzerine, Allahu Teâlâ "Yalan söylüyorsun. Sen! 'Falanca ne güzel okuyor' denilmesini istedin. Nitekim, senin hakkında bu da söylendi" buyurur. Yine zengin birisi huzura getirilir ve Allah ona: "Sana bol rızık (mal) vermedim mi, sana verdiğim şey hususunda ne yaptın?" der. O zengin: "Sıla-i rahimde bulundum (akrabalarıma yardım ettim) ve tasaddukta bulundum" der. Bunun üzerine, Hak Teâlâ: "Yalan söylüyorsun, aksine sen 'Falanca cömerttir' denilmesini istedin. Nitekim, bu da denildi" buyurur. Yine Allah yolunda cihat edip öldürülen birisi getirilir ve o: "Ben cihat için savaştım ve öldürüldüm" der. Allahu Teâlâ: "Yalan söylüyorsun, aksine sen, 'Falanca ne kadar cesûr' denilsin istedin, bu da denildi" buyurur."* **Ebu Hureyre** (r.a) sözüne şöyle devam eder: "Resûlullah (s.a.s) daha sonra, benim dizlerime vurarak, *"Ey Ebu Hureyre, işte bu üç (çeşit) kimse, kıyamet gün, cehennemin tutuşturulup cayır cayır yandığı mahlukatın ilkidir"*

67 **Tirmizi**, Zühd, 48 (4/593).
68 **Kenzu'l-Ummal**, 3. cilt, 7485. hadis.

buyurdu. Rivâyet olunduğuna göre, **Ebu Hureyre** (r.a) bu hadisi **Muâviye** (r.a)'nin yanında nakletti. Râvî şöyle der: "**Muaviye** öyle ağladı ki, onun helak olacağını sandık. Sonra kendine gelince, "Allah ve Resûlü doğru söyledi" deyip, *"Kim dünya hayatını ve onun ziynetini arzu ederse, onların yaptıklarının karşılığını burada tamamen öderiz"* âyetini okudu.[69]

İKİNCİ MESELE

O amellerin ücretlerinin tastamam ödenmesinden murat, onların, müstahak oldukları mükâfatın tamamının, onlar dünyada iken kendilerine verilmesidir.

Binâenaleyh, onlar bu dünyadan göçünce, kendileriyle beraber o amellerden, o hayır işlerinden de bir eser kalmaz. Aksine, onlar için ahirette, artık sadece ateş vardır.

Bil ki, akıl da, kesinlikle bunun böyle olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira amelleri, dünyada methedilmek ve riyâ olsun diye yapan herkesin kalbine, dünya sevgisi galip gelmiş ve onun kalbinde, böylece âhiret sevgisi yer etmemiştir. Çünkü o, âhireti ve o âhiretteki mutlulukları tanısaydı, o hayırları sırf dünyada yapmaktan ve âhiret işini unutmaktan kaçınırdı. Böylece, o iyi işleri, sırf dünya için yapanın, dünyaya olan arzusunun mutlaka büyük ve çok, âhirete olan arzusunun da bulunmaması gerekir. Böyle olan herkes öldüğü zaman, bütün dünya menfaatlerini geride bırakmış, onları artık bulamaz olmuş ve onları, artık elde tutamaz ve elde edemez olmuştur. Binâenaleyh, bir şeyi sevip de, sonra da kendisiyle o sevdiği şey arasına bir engel giren kimsenin kalbinde, mutlaka hasret ateşlerinin tutuşup yanması gerekir. Böylece, bu aklî delil ile, sırf dünya hallerini talep etmek amacıyla iş yapan herkesin, o ameline uygun olan dünyevî o menfaati elde edeceği; öldüğü zaman ise, onun için o dünya menfaatinde sadece ateş bulunacağı ve o amelin âhirette boşa çıkıp hiçbir fayda veremeyeceği, tesirinin de olmayacağı kesinlik kazanmış olur.

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا
وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي
مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

69 **Tirmizi**, Zühd, 48 (4/592-593).

"(Yalnız dünya hayatını arzu eden kimse), Rabbinin açık bir delili üzerinde bulunup da ardınca yine ondan bir şahit gelen, ondan önce de bir rehber ve bir rahmet olmak üzere Musâ'nın kitabı olan kimse gibi midir ki, böyle olanlar ona (Kur'ân'a) inanırlar. Herhangi bir güruh onu tanımazsa, ona va'dedilmiş yer, ateştir. Sen de bundan şüphe içinde olma. Çünkü o, haktır, Rabbindendir. Fakat insanların çoğu iman etmezler" (Hûd, 17).

Daha Önceki Âyetlerle Münasebet

Bil ki bu âyetin daha önceki âyetle münasebeti âşikârdır. Buna göre âyetin takdiri, "Rabbinden bir beyyine, delil üzere olan, dünya hayatını ve ziynetini isteyip de kendileri için âhirette sadece ateş bulunan kimseler gibi olur mu? (Olmaz)" şeklindedir. Ancak ne var ki, cevap çok açık ve belli olduğu için, hazfedilmiştir. Böylesi ifâdelerin benzerleri Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. Bu, meselâ *"Ya kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu hoş gören adam mı (Allah'ın hidâyet ettiği kimseler gibi muamele görecek?) Şüphe yok ki Allah kimi dilerse şaşırtır..."* (Fâtır, 8) *"Yoksa o, (...) gecenin saatlerinde secdeye kapanır, kıyamda durur bir halde taat ve ibâdet eden kimse (gibi) midir?"* (Zümer, 9) ve *"De ki: "Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?.."* (Zümer, 9) âyetleri gibidir.

Âyetteki Dört Mücmel Taraf ve Tefsirleri

Bil ki bu âyet, hepsi de mücmel olan dört lafız ihtivâ etmektedir:

1) Allahu Teâlâ'nın, Rabbi tarafından olan bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği kişinin kim olduğu.

2) Bu beyyine ile neyin kastedildiği.

3) "Yetlûhü" kelimesinden maksat, Kur'ân mıdır, yoksa o şahidin başkasının peşinden gitmesi midir?

4) Bu "şâhit" nedir? İşte bu dört husus, mücmeldir. İşte bundan dolayı müfessirler, bu âyet üzerinde çok ihtilâf etmişlerdir.

Bahsedilen Kişinin Kim Olduğu?

Birincisine gelince, ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Rabbi tarafından olan bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği kimsenin kim olduğudur? Bununla Hz.

Peygamber (s.a.s)'in kastedilmiş olduğu ileri sürüldüğü gibi, yine bununla **Abdullah İbn Selâm** ve diğerleri gibi, Yahudilerden Müslüman olanların murat edildiği de ileri sürülmüştür ki, işte bu, âyetin sonundaki, *"İşte böyle olanlar ona (Kur'ân'a) inanırlar"* ifâdesinden dolayı, apaçık anlaşılmaktadır. Zira bu ifâde (أُولٰئِكَ) çoğul olup, O'nun Hz. Peygamber'e râcî kılınması doğru olmaz. "Beyyine" (delil)den maksat, sayesinde hak dinin doğruluğunun bilindiği, "beyân" yani naklî delil ile aklî delillerdir.

"Yetlûhu" kelimesindeki zamir "beyyine"nin manası olan, naklî ve aklî delillere râcîdir. "Şahit" ile kastedilen ise, Kur'ân'dır. "Minhu" lafzındaki zamir ise Allah'a râci olup, مِنَ اللهِ "Allah'tan" demektir. "وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰى" ifadesinin manası, "Bu aklî delili, Kur'ân gelmezden önce **Musâ**'nın kitâbı izledi..." demektir.

Bil ki, **Hz. Musa**'nın kitâbının, Kur'ân'a tâbi olması, meydana gelmede değil de, tam aksine aynı gayeye delâlet etme hususundadır. "İmamen" (imam olarak) kelimesi de, hâl olmak üzere mansûbdur. Netice olarak Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: "Bu dinin doğruluğunu ortaya koyma hususunda şu üç şey birbirini desteklemiştir:

a) Aklî deliller dinin doğruluğuna delâlet etmektedir.

b) Kur'ân, o dinin doğruluğuna şahâdet etmektedir.

c) **Tevrat** o dinin doğruluğuna şahâdet etmektedir. İşte, bu üç şey bir araya gelince, o dinin doğruluğu hususunda hiçbir şek ve şüphe kalmaz. Bu görüş, bu âyet hakkındaki görüşlerin en güzeli ve lafzına mutabakat etmeye de en yakın olanıdır. Bu hususta başka görüşler de bulunmaktadır:

Âyetteki "Şahid"den Maksad

Birinci görüş: Allahu Teâlâ'nın, Rabbi tarafından olan bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği, **Hz. Muhammed** (s.a.s); **"beyyine"** ise, Kur'ân'dır. **"Yetlûhu"** ile de, kırâat manasına gelen "tilâvet" kastedilmiştir. Böyle olması halinde, bu görüşü benimseyenler, âyetteki **"şâhid"** lafzını tefsir etmek için şu hususları ileri sürmüşlerdir:

a) Bu, **Cebrâil** (a.s)'dir. Buna göre mana, **"Cebrâil** (a.s), Kur'ân'ı Hz. Muhammed (s.a.s)'e okuyordu..." şeklinde olur.

b) Bu şahit, Hz. Muhammed (s.a.s)'in lisânıdır. Bu, **Hasan el-Basri**'nin görüşü ve Muhammed İbnu'l-Hanefiyye'nin, Hz. Ali (r.a)'den yapmış olduğu bir rivâyettir. O şöyle demiştir: "Ben babama, "Tâlî" (okuyan; veya,

tâlî, ikinci olan..) sensin" dediğimde o, "Tâlî ne demektir?" deyince de ben, Cenâb-ı Hakk'ın "وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ" buyruğudur" dedim. Bunun üzerine o da "Benim, o olmamı arzu ederdim; ancak ne var ki o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in lisânıdır" dedi. İnsan, Kur'ân'ı okuyup, lisanı ile de onu takip edince, o zaman lisân, hiç şüphesiz, mecâzi manada "tâlî (izleyen)" olmuş olur. Nitekim Arapçada, "Gören göz" "İşiten kulak", "Konuşan dil" denilmiştir.

c) Bununla, **Hz. Ali İbn Ebi Talib** (r.a) kastedilmiştir. Buna göre mana, "O, o beyyineyi okur" şeklinde olur. "Minhu" kelimesinin manası ise, "Bu şahit, Muhammed'dendir ve O'nun bir parçasıdır" şeklinde olur ki bundan murat bu şahidi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in bir parçası kılmakla şereflendirmektir.

d) "Yetlûhü" kelimesinden, Kur'ân murat edilmeyip, aksine, bu şahidin, o beyyinenin hemen peşinden gelmesi murat edilmiştir. Bu şıktaki izaha göre, bu görüşü benimseyenler şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber'in şekli şemâili, onun yüzü ve alâmetleri; evet bütün bunlar, onun doğruluğuna şahadet etmektedir. Zira, aklını kullanarak ona bakan kimse, onun ne bir mecnûn, ne bir kâhin, ne bir sihirbaz, ne de bir yalancı olmadığını anlar. "Bu şahidin ondan olması"ndan maksat ise, bu hallerin, Hz. Peygamber'in zâtı ile alâkalı olduğudur.

İkinci görüş: Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın bir beyyine üzerinde bulunmakla nitelemiş olduğu kimseler, mü'minlerdir ki, bunlar da, Hz. Peygamber'in ashâbıdır. **"Beyyine"** ile Kur'ân murat edilmiş olup, **"yetlûhü"** kelimesine de, "Hüccet olan kitâbı takib eder" anlamı verilmiştir. Yani, "O kitabı, Allah'tan olan bir şâhit izler ve takip eder" demektir. Bu görüşe göre âlimler, (bu kez de) şâhidin kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunun, Hz. Muhammed (s.a.s) olduğunu ileri sürerken, diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Tam aksine o şahit, Kur'ân'ın, kendisini inceleyen ve tetkik eden herkesin, onun bir mu'cize olduğunu anlayabileceği bir tarzda olmasıdır. Bu tarz da, Kur'ân'ın tam bir fesahat, mükemmel bir belagat ihtiva etmesi ve onun, beşerin bir benzerini getirmeye muktedir olamayacağı bir biçimde olmasıdır. (Bu görüşe göre) Cenâb-ı Hakk'ın "شَاهِدٌ مِنْهُ" ifâdesine, "O beyyinelerden bir şâhit" manası verilmiştir. Çünkü Kur'ân'ın halleri ve kıraatlerle ilgili sıfatları bununla alâkalıdır.

Üçüncü görüş: Ferrâ şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, "وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ" cümlesinin manası, her ne kadar **İncil** Kur'ân'dan önce indirilmişse de,

"**İncil** Kur'an'ı takib eder, izler" demektir. Buna göre mana, "**İncil** o Kur'ân'ı tasdikte takib eder" şeklinde olur. Bunun izahı şöyledir: Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i, **İncil**'de de zikretmiş ve o İncil'de, Muhammed (s.a.s)'e imanı emretmiştir.

Bil ki, bu iki görüş, her ne kadar ihtimal dahilinde iseler de, birinci görüş daha kuvvetli ve daha tamdır.

Bil ki Allahu Teâlâ, **Musa** (a.s)'nın kitabını, bir imam ve rahmet olarak vasfetmiştir. Onun bir imam olmasının manası, onun, insanların tâbi oldukları bir kitap olması ve kanunlarını ve şer'î hükümlerini bilme hususunda kendisine müracaat ettikleri merci, rehber olmasıdır.

Rahmet olmasına gelince: Bu, bu kitabın, gerek dinî gerekse dünyevî hususlarda hakka ve doğruya iletmiş olmasıdır ki bu, rahmet ve mükâfatın tahakkuk etmesinin sebebidir. Binâenaleyh o, rahmetin sebebi olunca, "müsebbeb"in sıfatının "sebeb"e verilmesi kabilinden, buna rahmet adı verilmiştir:

Bilme Vasıtaları (Delillerin Tasnifi)

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ *"Böyle olanlar ona (Kur'ân'a) inanırlar"* buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hakk'ın, Rableri tarafından olan bir beyyine üzerinde bulunmakla nitelemiş olduğu o kimseler, bu dinin doğruluğuna inanırlar" demektir.

Bil ki, gaye ve matlûblar ikiye ayrılır: Doğrulukları bedîhî olarak bilinenler; bilgilerini elde etme hususunda istek, sa'y u gayret ve bir çaba gerektirenler. Bu ikinci kısım da ikiye ayrılır. Zira, bilgileri elde etmenin yolu, ya hüccettir (naklî delildir), yahut da akıl ile elde edilen bürhândır (aklî delildir). Vahiy ve ilhamdan elde edilene gelince, işte bu iki yol, bilinmeyenleri bilme hususunda kendilerine başvurulan iki yoldur. Dolayısıyla, bunlar bir araya gelip birbirlerini desteklediklerinde, kuvvet ve sağlamlık hususunda en son noktaya ulaşmış olurlar. Sonra, Allah'ın peygamberleri de çoktur. Binâenaleyh, Allah'ın peygamberlerinin sözleri, o dinin sıhhat ve doğruluğu hususunda birbirini tutup, yakînî ve aklî delil de, o dinin sıhhatine delâlet edince, işte ulaşılmış olan bu derece ve nokta, kuvvet itibariyle kendisine başka bir şeyin ilâve edilmesine gerek kalmayan bir mertebe olmuş olur. Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın, "أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ" ifadesindeki **"beyyine"** ile, aklî ve yakînî deliller kastedilmiş olup, "وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ" ifâdesi, **Hz. Muhammed** (s.a.s) için tahakkuk etmiş olan vahye; "وَمِنْ

قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسٰى اِمَامًا وَرَحْمَةً" ifâdeleriyle de **Hz. Musa** (a.s) için tahakkuk etmiş olan vahye işâret edilmektedir. İşte bu üç husus bir araya gelince, bu yakînî bilgi, kuvvet, açıklık ve netlik bakımından, artık kendisine hiçbir ilâve yapılamayacak olan bir noktaya ulaşmış olur.

Hz. Muhammed (s.a.s)'i İnkâr Eden Dinlerin Durumu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْاَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ *"herhangi bir güruh onu tanımazsa, ona va'dedilmiş yer ateştir"* buyurmuştur ki, bu âyetteki **"ahzâb"** (hizipler, topluluklar) ile kâfir çeşitleri kastedilmiştir. Binâenaleyh, Yahudî, Hıristiyan ve Mecusiler bu hükmün kapsamına dahil olurlar. **Saîd İbn Cübeyr, Ebu Musa**'dan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: لَا يَسْمَعُ بِى يَهُودِيٌّ وَلَا نَصْرَانِيٌّ فَلَا يُؤْمِنُ بِي اِلَّا كَانَ مِنْ اَهْلِ النَّارِ *"Benim peygamberliğimi herhangi bir Yahudi ve Hıristiyan duyar da iman etmezse, o mutlaka cehennemliklerden olur"*[70] buyurmuştur. **Ebu Musa:** "Ben kendi kendime, Hz. Peygamber bu sözü, ancak Kur'ân'dan mülhem olarak söylemiştir diye düşündüm ve derken bir de baktım ki Cenâb-ı Hak, *"herhangi bir güruh onu tanımazsa, ona va'dedilmiş yer ateştir"* buyurmakta" demiştir. Bazı kimseler de: "Âyet, onu inkâr eden kimsenin va'dedilmiş yerinin ateş olduğuna delâlet edince, onu inkâr etmeyenin yerinin de, ateş olmadığına delâlet etmiş olur" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَا تَكُ فِى مِرْيَةٍ مِنْهُ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ *"Sen de bundan şüphe içinde olma. Çünkü o, Rabbinden bir gerçektir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) "Bu dinin doğruluğu ve Kur'ân'ın Allah katından indirildiği hususunda bir şüphe içinde olma.." Mananın böyle olması halinde bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, "اَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ" (Hûd, 13) âyetiyle alâkalı olmuş olur.

b) Kâfirlere va'dedilen yerin cehennem olduğunda hiç şüphen olmasın..." Mîm'in dammesiyle, "فِى مُرْيَةٍ" şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ *"Fakat insanların çoğu iman etmezler"* buyurmuştur. Bu ifâdenin takdirî manası: "Gerçek iyice ortaya çıktığına göre, sen ona tabi ol; ister inansınlar, isterse inanmasınlar, cahillere aldırma..." şeklindedir. Doğruya en yakın olan, bundan murat edilen mananın, "İnsanların çoğu, daha önce bahsedilen o Kur'ân'ın vasıflarına inanmazlar" şeklinde olmasıdır.

70 **Müslim**, İman 240 (1/134).

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اُولٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ هٰٓؤُلَآءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْ اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٨﴾ اَلَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾

"Allah'a karşı yalan düzenden daha zâlim kimdir? Onlar Rablerine arz edilecekler. Şâhitler de, 'İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir' diyecek. Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zâlimlerin tepesindedir. Öyle zâlimler ki insanları Allah'ın yolundan vazgeçirir, onu eğriltmek isterler. Onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir" (Hûd, 18-19).

Kâfirlerin Çarpık Tutumları

Bil ki kâfirlerin, pek çok âdeti ve farklı farklı yolları, gidişatları vardır. Bunlardan birisi, meselâ onların dünyaya çok fazla düşkün olmaları ve dünyayı elde etmedeki aşırı arzularıdır. Allahu Teâlâ, onların bu gidişatlarının bâtıl olduğunu "مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا" (Hûd, 15) âyetiyle beyan buyurmuştur. Bir diğeri de, onların Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr, mu'cizelerini de tenkit etmeleridir. Cenâb-ı Hak bu iddialarını da "اَفَمَنْ كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ" (Hûd, 17) âyetiyle iptal etmiştir.

Bir üçüncüsü de onların, putlarının, Allah katında kendilerine şefaatçi olacaklarını iddiâ etmeleridir ki, Allahu Teâlâ bunu da, işte bu âyetiyle iptal etmiştir. Bu böyledir, zira bu iddia, Allah'a bir iftira atmaktır. Allah, kendisine iftira atanlarla ilgili vaîd ve tehdidini beyân buyurunca, bu da, onun içine girmiş olur.

Bil ki, وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا *"Allah'a karşı yalan düzenden daha zâlim kimdir?"* âyeti, mübalağa sadedinde zikredilmiş bir ifadedir. Bu cümlede Allah'a karşı iftirada bulunmanın, zulüm çeşitlerinin en büyüğü olduğuna bir delâlet bulunmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, böylesi kimselerle alâkalı olan vaîd ve tehdidini اُولٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ عَلٰى رَبِّهِمْ *"Onlar Rablerine arz edilecekler.."* buyruğu ile beyan etmiştir. Allah, bu arz olunma işi sırf kendilerine has olduğu için onları bu şekilde tavsif etmiş değildir. Çünkü arz olunma bütün kullar için

umumi bir durumdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hepsi saflar halinde Rabbine arz edilmişlerdir"* (Kehf, 48) buyurmuştur. Allah bununla ancak, onların arz olunacaklarını ve böylece de, onlar arz olunurken, şahitlerin, هٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْ *"İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir.."* demesiyle rüsvay ve perişan olacaklarını ve böylece de onlar için alabildiğince fazla olan rüsvaylık ile cezânın tahakkuk edeceğini anlatmak istemiştir.

Âyetle İlgili Bazı Sorular

"Allah Huzuruna Çıkma" Mekân Zannımı Uyandırıyor?

Birinci soru: Allah'ın herhangi bir mekânda bulunması caiz olmadığına göre, Cenâb-ı Hak daha nasıl, *"Onlar Rablerine arz edilecekler..."* buyurmuştur?

Cevap: Bu, "Onlar, hesap ve suale çekilmek için hazırlanmış olan yerlere arz edilirler" demektir.

Bu arz'ın, Allah'ın emriyle O'nun mahlûkatından dilemiş olduğu meleklerine, peygamberlere ve mü'minlere olması da caizdir.

Bahsedilen Şahitler Kimlerdir?

İkinci soru: Bu sözün, kendilerine nisbet edilmiş olduğu o şahitler kimlerdir?

Cevap: Mücâhid, "Bunlar, dünyada iken o insanların üzerinde olup, onların amellerini kayıt ve muhafaza eden meleklerdir" derken, **Katâde** ve **Mukâtil,** "bu şahitlerin insanlar olduğunu" söylemişlerdir. Bu, Arapçada tıpkı, "insanların huzurunda" manasının kastedilerek, "عَلٰى رُؤُسِ الْأَشْهَادِ" denilmesi gibidir. Diğer âlimler de, "bunların peygamberler (a.s) olduğunu" söylemişlerdir. Nitekim, Cenâb-ı Hak: *"Kendilerine peygamber gönderilenlere de mutlak soracağız, onlara gönderilen peygamberlere de muhakkak soracağız"* (A'raf, 6) buyurmuştur. O şahitlerin sözünün nazar-ı dikkate alınmasının gayesi ise, onları iyice rüsvay etmektir.

Üçüncü soru: "Eşhâd" kelimesi çoğul bir kelimedir. O halde bunun tekili nedir?

Cevap: "Sahib" (cem'i "ashâb": arkadaşlar); "nasır" (cem'i "ensar": yardımcılar) kelimeleri gibi **"eşhâd"** da **"şahid"**in cem'idir. Fakat "şerif" (cem'i "eşraf") kelimesi gibi **"eşhad", "şehîd"** kelimesinin cem'i de olabilir. **Ebu Ali el-Farisî** şöyle demiştir: "Sanki bu ikincisi, tercihe daha şayandır. Çünkü

Kur'ân'da aynı kelime, "فَعِيلٌ" (شَهِيدٌ) vezninde gelmiştir. Bu, وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا *"bu Peygamber de sizin üzerinize tam bir şahit olsun diye..."* (Bakara, 143) ve وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ شَهِيدًا *"onların üzerine de (habibim) seni bir şahit olarak getirdiğimiz"* (Nisa, 41) âyetleri gibidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların kıyamet günündeki azap içindeki hallerini haber verince, şu anki hallerini de haber vererek, أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ *"Haberiniz olsun ki Allah'ın lâneti zâlimlerin tepesindedir..."* buyurmuş ve böylece onların şu anda, Allah'tan olan bir lanet içinde bulunduklarını beyân etmiştir.

Daha sonra da onların ayrılmaz vasıflarının, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak ve Allah'ın yolunun eğriliğini istemek olduğunu açıklamıştır. Yani onlar, küfrü ve sapıklığı iltizâm etmeleri suretiyle, kendilerine zulmettikleri gibi, onlar bu zulümlerine, insanları gerçek dinden vazgeçirmeyi, din hususunda şüpheler uydurmayı ve dosdoğru delilleri eğri büğrü olarak göstermek istemeyi de katmışlardır. Zira, Arapçada isyan eden kimse hakkında, "يَبْغِي عِوَجًا" deyimi kullanılmaz. Bu ifâde ancak, delillerin doğruluğunun keyfiyetini bilip de, şüpheler atmak ve sapıklıkları yayıp yerleştirmek suretiyle o delillerin nasıl tersyüz edileceğini, eğri hale getirileceğini bilen kimseler hakkında kullanılır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ *"onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir"* buyurmuştur. **Zeccâc,** buradaki "hüm" kelimesinin, onların küfürdeki ısrarlarını te'kîd etmek için tekrarlandığını söylemiştir.

أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾

"Onlar yeryüzünde Allah'ı âciz bırakabilecek değillerdir. Kendilerini Allah'tan kurtaracak hiçbir hamileri de yoktur. Onların azabı kat kat olacaktır. Çünkü onlar (hakkı) işitmeye kâdir olamazlardı, onu göremezlerdi de. Onlar nefislerine ziyan edenlerdir. Uydurmakta

oldukları şeyler (putlar) da kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuşlardır. Şüphesiz onlar âhirette en çok zarar görenlerin ta kendileridir" (Hûd, 20-22).

Müşriklerin Bâriz On dört Vasfı

Bil ki, Allahu Teâlâ, o inkârcı münkirleri, zemmetmek sadedinde pek çok sıfatla vasfetmiştir.

Birinci sıfat: Onların, Allah adına bir şeyler uydurmalarıdır. Bu, *"Allah'a karşı yalan düzenden daha zâlim kimdir?"* (Hûd, 18) âyetinin ifâde ettiği husustur.

İkinci sıfat: Onların, zillet, hakirlik, kepazelik ve cezâ meydanının ortasında, Allah'ın huzuruna çıkarılıp arz olunmalarıdır. Bu da *"Onlar Rablerine arz edilecekler..."* (Hûd, 18) âyetinin ifade ettiği husustur.

Üçüncü sıfat: Onlar için rüsvaylık, cezâ ve büyük bir utancın tahakkuk etmesidir. Bu da, *"Şâhitler de, "işte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir"* âyetinde beyan edilmiştir,

Dördüncü sıfat: Onların, Allah tarafından lanete uğratılmış olmalarıdır. Bu da, *"Haberiniz olsun ki, Allah'ın laneti zâlimlerin tepesindedir"* (Hûd, 18) âyetinin ifâde ettiği husustur.

Beşinci sıfat: Onların, Allah yolundan ve hakka uymaktan, insanları men edici olmalarıdır. Bu da, *"Öyle zâlimler ki, insanları Allah'ın yolundan vazgeçirirler..."* (Hud, 19) buyruğunda bildirilmiştir.

Altıncı sıfat: Bu, onların, ortaya şüpheler atmak ve dosdoğru olan delilleri de tersyüz etme hususundaki çaba ve gayretleridir ki, bu, âyette *"onu eğriltmek isterler"* kaydı ile ifade edilmiştir.

Yedinci sıfat: Onların, kâfir olmalarıdır. Bu, *"Onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir"* (Hûd, 19) cümlesinde bildirilmiştir.

Sekizinci sıfat: Onların, Allah'ın azabından kaçamayışlarıdır. Bu da *"Onlar yeryüzünde Allah'ı aciz bırakabilecek değillerdir"* (Hûd, 20) âyetinin ifâde ettiği husustur.

Vâhidî şöyle demiştir: **"İ'caz** kelimesinin manası, maksadı gerçekleştirmekten men etmektir. Arapçada, "Beni maksadımdan alıkoydu" manasında "اَعْجَزَنِى فُلَانٌ" denilir." O halde âyetteki, "مُعْجِزِينَ فِى الْاَرْضِ" deyiminin

manası şöyle olur: "Onların, bizim azabımızdan kaçıp kurtulmaları mümkün değildir. Zira kulun, Allah'ın azabından kaçması imkânsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bütün mümkinâta kâdirdir. O'nun kudreti uzaklık, yakınlık, güçlülük ve zayıflılık ile değişmez."

Dokuzuncu sıfat: Onların, kendilerinden Allah'ın azabını savuşturacak dostlarının bulunmayışıdır. Bundan maksat ise, onların, putları, Allah katında kendilerinin şefaatçileri saymalarını reddetmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar yeryüzünde Allah'ı âciz bırakabilecek değillerdir"* buyruğu, onların kaçıp kurtulamayacaklarına; *"kendilerini Allah'tan kurtaracak hiçbir hamileri de yoktur"* buyruğu da hiç kimsenin, onları o azaptan kurtaramayacağına delâlet eder.

Böylece Allahu Teâlâ, onların kendilerine yönelik olanla başkalarına yönelik olanı bir arada zikretmiş ve böylece onların, gerek dünyevî gerekse uhrevî azaptan kurtulmaları hususundaki çarelerinin bitip neticesiz kaldığını beyan buyurmuştur. Sonra âlimler, bu hususta ihtilâf ederek bir kısmı şöyle demiştir: "Bundan maksat şudur: Başkalarına azabın gelmeyişi, onların ne Allah'ı kendilerine azabı indirmekten men etmeye kâdir olmaları, ne de onlara bu azabın gelmesine mani olacak bir yardımcı ve dostlarının bulunmasından dolayı değildir. Aksine onlara verilmiş olan mühlet, ancak, tevbe edebilsinler ve küfürlerinden vazgeçsinler diye, Allah'ın süre tanımasıyla tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh onlar, küfürde diretmeye devam edince, âhiretteki azaplarının mutlaka kat kat olması gerekmiştir." Bazıları da şöyle demiştir: "Bundan maksat, onların, Cenâb-ı Hakk'ı gerek dünyada gerekse âhirette başlarına getirmeyi dilediği azaptan alıkoyamayacakları ve kendilerine yardımcı olarak bu azabı onlardan savuşturacak bir dost bulamamalarıdır.

Onuncu sıfat: Âyetteki يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ *"Onların azabı kat kat olacaktır"* cümlesinin anlattığı sıfattır. Onların azabının kat kat olmasının sebebinin, Allah'ı, öldükten sonra dirilmeyi ve haşrı-neşri inkâr etmeleri olduğu söylenmiştir. Binâenaleyh onların mebde' ve meâdı (ilk yaratılışı ve âhireti) inkâr etmeleri, azaplarının kat kat olmasına sebep olmuştur. Doğruya en yakın olan, şöyle demektir: Onlar, kendileri alabildiğine sapmış olmalarının yanı sıra, diğer insanları da hak dinden alıkoyup, ondan saptırmaya çaba sarf etmişlerdir. İşte bundan ötürü azapları kat kat olmuştur.

On birinci sıfat: Âyetteki مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ *"Onlar (hakkı) işitmeye kâdir olamazlardı, (onu) görmezlerdi de..."* cümlesinin anlattığı sıfattır. Bu ifâde ile, onların dünyada iken, kalplerinin sağır, ruhlarının kör oluşu kastedilmiştir. Âlimlerimiz, bu âyete dayanarak, Allahu Teâlâ'nın bazen mükellefte, onu imandan alıkoyacak şeyi yaratabileceğini söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allahu Teâlâ kâfiri, hem dünyada hem de âhirette imân etmekten alıkoymuştur. Dünyada alıkoyuşu, *"Onlar hakkı işitmeye kâdir olamazlardı, onu göremezlerdi de..."* buyruğu ile; âhirette alıkoyuşu da, *"O gün onlar secdeye davet edilecekler, fakat buna güç yetiremeyecekler"* (Kalem, 42) âyetiyle anlatılmaktadır. Bu istidlâlde sözün özü şudur: Allahu Teâlâ onların işitmeye muktedir olamayacaklarını haber vermiştir. Bununla onların ya sesleri ve harfleri duymaya muktedir olamayacakları, ya da Allah'ın delillerini anlamaktan aciz olacakları manası kastedilmiştir. Birinci ihtimal söz konusu olamaz. Çünkü ortada olan açık durum onların sesleri ve harfleri duyduklarını göstermektedir. Dolayısıyla, âyeti ikinci manaya hamletmek gerekir.

Cübbâî buna cevap olarak şöyle demiştir: **"Sem'** lafzı, ya belli işitme organı manasınadır, yahut da Cenâb-ı Hakk'ın kulak boşluğunda yarattığı şey (işitmenin kendisi) manasınadır. O kul bu ikisine de muktedir olamaz. Çünkü o, bunu yapmaya veya yapmamaya gayret etse bile, bunları yapamaz. Bunun böyle olduğu sabit olunca, o kulda "istita'a"nın (güç yetirmenin) olduğunu söylemek imkânsızdır, istita'a imkânsız olunca, kulda istita'anın olmadığını söylemek doğru olur. Böylece âyetin zâhirinin biz (**Mu'tezile**'nin) görüşüne zarar vermediği sâbit olur. Hem sonra, âyetteki, *"Onlar işitmeye kâdir olamazlardı.."* ifadesi ile, onların (hakkı) işitmeyi ihmâl etmeleri ve onu işitmekten hoşlanmamaları manası kastedilmiştir. Bu, tıpkı bir kimsenin, "şu, dinlemeye muktedir olamadığım (tahammül edemediğim), ama ister istemez kulağıma gelen bir sözdür" demesi gibidir."

Cevab: Cübbâî'nin dışındaki diğer (**Mu'tezilî** âlimleri), başka bir izah yaparak şöyle cevap vermişlerdir: "Allahu Teâlâ, o kâfirlerin dostları bulunmadığını bildirmiştir ki, dostlardan maksat onların putlarıdır. Daha sonra da putların, onların dostu olamayacağını, *"Onlar, işitmeye kâdir olamazlardı, göremezlerdi de..."* buyurarak bildirmiştir. Dolayısıyla onlar velî, yani hami olmaya nasıl elverişli olabilirler?"

Cevap: Cübbâî'nin, âyeti, kulların işitme duyusunu ve işitmenin kendisini yaratmaya kâdir olamamaları manasına hamletmesi yanlıştır. Çünkü âyet, bir tehdit sadedinde gelmiştir. Öyleyse bunun, onlara has bir şey olması gerekir. **Mu'tezile**'nin dediği husus ise, meleklerde ve peygamberlerde vardır. O halde, âyetin lafzını bu manaya hamletmek nasıl mümkün olabilir?

Cübbâî'nin, "Bu, onların, Hz. Peygamber'in sözünü dinleme ve şeklini, şemâlini görmede ağır davranmaları manasınadır" şeklindeki sözüne de şöyle cevap veririz: Allahu Teâlâ, onlarda istita'a olmadığını bildirmiştir. Şu halde, bunu bir başka manaya hamletmek âyetin zâhirinin hilafına olur. Hem sonra bu ağır davranışın bulunması, anlayışa ve maksada ulaşmaya ya manidir, ya değildir. Eğer mani ise, maksadımız da zaten bunu anlatmaktır. Yok eğer mani değil ise, bu durumda bu, anlama ve idrâk etmede nazar-ı dikkate alınan hususlara yabancı olan bir sebep olmuş olur. Halbuki bu sebep yüzünden, bilme ve anlama bakımından kalbin hali değişmez. Artık nasıl olur da bu, bu sadedde onlar için bir zemm kılınabilir? Hem, biz bu kitapta defalarca, bir işin, yapılmasına mâni bir şey bulunurken meydana gelmesinin imkânsız olduğunu beyân ettik. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu hususun hak dini kabule mâni bir şey olduğunu bildirip, bunun o esnada ortadan kalkması mümkün olmayan bir şekilde kesinlikle mevcut olduğunu beyan edince, mükellef (kul) o vakit imandan alıkonmuş olur. Bizim demek istediğimiz de budur.

Mu'tezile'nin, "Biz, âyetteki bu sıfatı putların sıfatı sayıyoruz" şeklindeki izahı da, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allahu Teâlâ, önce, *"Onların azabı kat kat olacaktır"* buyurmuş, bunun peşine de, *"Onlar, işitmeye kâdir olamazlardı.."* ifâdesini getirmiştir. Binâenaleyh bu son ifâdedeki, "Onlar" zamirinin, önceki ifâdedeki zamirin râcî olduğu şeye aynen râcî olması gerekir.

Allahu Teâlâ'nın وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ *"Onlar göremezlerdi de"* buyruğuna gelince, buradaki "görme" ile, basiret (kalbin görüp anlaması) manası kastedildiği söylendiği gibi, "Onlar, kendileri için hüccet olan şeyleri görmekten yüz çevirdiler" manasının murat edildiği de söylenmiştir.

On ikinci sıfat: Âyetteki أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ *"Onlar, nefislerine ziyân edenlerdir"* buyruğunun anlattığı hususdur. Bu, "Onlar, Allah'a ibadet etmeyi verip, putlara ibadeti (âdeta) satın almışlardır. Binâenaleyh bu zarar ve ziyan, en büyük zarar ve ziyandır" demektir.

On üçüncü sıfat: Âyetteki وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ *"Uydurmakta oldukları şeyler de kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuşlardır"* buyruğunun ortaya koyduğu sıfat. Bu, "Onlar, dinlerini dünya karşılığında satınca, zarar etmişlerdir. Çünkü onlar böylece kıymetli olanı verip değersiz olanı almaya râzı olmuşlardır ki, bu, dünyadaki zarar-ziyanın tâ kendisidir" demektir. Sonra âhirette, bu değersiz şey yok olacak ve ondan hiçbir iz kalmayacaktır. İşte âyetteki, *"Uydurmakta oldukları şeyler de kendilerinden uzaklaşıp gitmiştir"* ifadesi ile kastedilen budur.

On dördüncü sıfat: Âyetteki لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ *"Şüphesiz onlar âhirette en çok zarar görenlerin tâ kendileridir"* âyeti ile ortaya konulan sıfattır. Bu âyetin izahı, bir önceki âyetin izâhının aynısıdır. Çünkü bu kimse, kıymetli ve yüce olanı verip, onun yerine kıymetsiz ve düşük olanı almaya râzı olunca, ticâretinde zarar etmiş olur. Sonra bu âdî ve değersiz şey, bâki kalmayıp aksine yok olacak cinsten bir şey olunca, bu ticaret, işin sonunda yine zarara dönüşmüş olur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Şüphe yok ki onlar âhirette en çok zarar görenlerin tâ kendileridir"* buyurmuştur.

"لَا جَرَمَ" Tabirinin İzahı

Âyetteki "لَا جَرَمَ" ifâdesi hakkında **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bu, "لَا بُدَّ" ve لَا مَحَالَةَ (hiç şüphesiz, kesinlikle) tabirlerimiz gibidir. Sonra bu kelime çokça kullanıldığı için, حَقًّا (gerçekten) manasına gelmiştir. Nitekim Araplar, "Gerçekten sen muhsinsin, iyilik seversin" manasında "لَا جَرَمَ أَنَّكَ مُحْسِنٌ" derler." Nahivcilerin bu lafızla ilgili çeşitli izahları vardır:

1) "Lâ", nefiy (olumsuzluk) ve kesinlik ifâde eden bir edattır. Binâenaleyh "lâ cerem" dediğimizde, bunun manası, "Onlar, âhirette kesinlikle zarara uğrayacaklardır" şeklinde olur.

2) **Zeccâc** şöyle der: "Lâ edatı, onların, fayda vereceğini sandıkları şeyin, nefyini (olumsuzluğunu) ifade eder. "Cerem" kelimesi ise, "Fiili kazanmak" manasınadır. Buna göre bunun manası, "Bu onlara fayda vermez. Bu fiili kesbetmek, kazanmak da onlara fayda vermez. Hem dünyada, hem de âhirette zarar onların başınadır" şeklinde olur." Biz, "cereme" fiilinin, "kesebe" (kesbetti, kazandı, yaptı) manasına geldiğini, "وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ" (Maide, 8) âyetinin tefsirinde ele almıştık. **Ezherî:** "Bu, bu konuda yapılan izahların en güzellerindendir" demiştir.

3) **Sîbeveyh** ve **Ahfeş** ise şöyle demişlerdir: "Lâ edatı, daha evvel de söylediğimiz gibi, küfür ehline reddiyedir. (Yani "hayır, sizin dediğiniz gibi

değil...” demektir.) “Cerem” kelimesi ise, “hak ve doğru” demektir. Buna göre âyetin manası, “Onların inkârlarının hakkı, başlarına azap ve hüsranın gelmesidir” şeklindedir.” **Sîbeveyh** bu görüşüne şairin şu beyti ile istişhad etmiştir:

وَلَقَدْ طَعَنْتُ اَبَا عُيَيْنَةَ طَعْنَةً جَرَمَتْ فَزَارَةُ بَعْدَهَا أَنْ يَغْضَبُوا

“Andolsun, Ebû Uyeyne'yi öyle bir tenkit ettim ki, bundan sonra, Fezâre (oğulları)'nın kızıp buğzetmesi bir hak oldu (kaçınılmaz, zorunlu hale geldi)”

Şâir bununla, “حقت الطعنة فزارة ان يَغْضَبُوا” manasını kastetmiştir.

اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَاَخْبَتُوٓا اِلٰى رَبِّهِمْ ۙ اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾

“İmân edip de güzel ameller yapanlara, huşû ve tevâzuyla Rablerine bağlananlara gelince, işte onlar cennetlik olanlardır. Onlar, orada ebedî kalıcıdırlar” (Hûd, 23).

İman ve Salih Amel Sahipleri Cennetlik Olacaklar

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlerin cezâsından ve zarar-ziyan içinde olduklarından bahsedince, bunun peşinden mü'minlerden bahsetmiştir.

Noktalı “hı” ile **“ihbât”** kelimesi, huşû ve tevâzu demek olup, düz ve engin yer manasına gelen, “خَبْتٌ” kelimesinden alınmıştır. “Gizli oldu” manasında, خَبَتَ ذِكْرُهُ “zikri (adı) gizli kaldı” denilir. Binâenaleyh اَخْبَتَ “düz ve engin yere girdi” demektir. Nitekim Arapçada, Necid tarafına gidenlere “اَنْجَدَ”; Tihâme'ye gidenlere de, “اَتْهَمَ” denilir. “Rabbine yönelen ve O'nda mutmain olan” manasında da, “muhbit” denilir. “اَخْبَتَ” fiili, hem ilâ, hem de lâm harf-i cerleriyle müteaddi olur. Binâenaleyh “اَخْبَتَ فُلَانٌ اِلٰى كَذَا” dediğimizde, “Falanca falancaya bağlandı” manasına gelir. Ama “اَخْبَتَ لَهُ” dediğimizde, “O, ona boyun eğdi” manasına gelir.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Âyetteki, اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *“iman edip de güzel ameller yapanlar..”* buyruğu, bütün sâlih amellere; وَاَخْبَتُوا اِلٰى رَبِّهِمْ *“huşû ve tevazuyla Rablerine bağlananlar”* ifâdesi de o amellerin, âhirette insana ancak kalbinin hallerine göre fayda vereceğine bir işarettir.

Biz, **"ihbât"** kelimesini **"itmi'nân"** manasına tefsir edersek, o zaman bundan maksat, "Onların kalpleri, ibadetleri edâ ederken, Allah'ın zikri ile itminan bulmuştur ve onlar Allah'tan başkasına iltifat etmekten tamamen uzak olarak Allah'a ibadet ederler" şeklinde olur. Yahut da şöyle denilebilir: "Onların kalpleri, Allah'ın va'dettiği sevap ve ikâb hususunda Allah'ın doğruluğuna mutmain (kesin inanır) vaziyettedir." Fakat biz, "ihbât"ı, huşu manasına alırsak, âyet, "Onlar, kusurlu ve eksik bir şekilde ifâ etmekten korkarak, sâlih amellerini yaparlar" manasına gelir.

Daha sonra, Cenâb-ı Allah, kendilerinde bu üç sıfat bulunan kimselerin, cennetlik olduklarını ve onların cennette ebedî kalacaklarını beyân buyurmuştur.

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ ۚ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

"Bu iki zümrenin hali, kör ve sağır ile gören ve işitenin hali gibidir. Bunlar, birbirine denk olurlar mı hiç? Hâlâ iyi düşünmeyecek misiniz?" (Hûd, 24).

Körle Gören, Sağırla İşiten Bir Olmaz

Bil ki, Allahu Teâlâ bu iki zümreden bahsedince bunlara tıpatıp uyan bir de misal getirmiştir. Âlimler bu hususta değişik izahlar yapmışlar; bazıları "bu âyetin, en son bahsedilen mü'minler ile, daha önce bahsedilen kâfirler hakkında olduğunu" söylemişlerdir. Diğer âlimler ise, "Bunun, *"Rabbinin açık bir delili üzerinde bulunup da..."* (Hûd, 17) âyetinde bahsedilen mü'minlerle ve bu âyetten sonra bahsedilip, haklarında, *"Onlar işitmeye kâdir olamazlardı, göremezlerdi de.."* (Hûd, 20) buyurduğu kâfirlerle ilgilidir. Bu âyetteki "basir" (gören) ve semi' (işiten) ile de, Allah'ın *"Rabbinin açık bir delili üzerinde bulunan"* diye tavsif ettiği kimseler kastedilmiştir" demişlerdir.

Bil ki bu teşbih (benzetme)deki vech-i şebeh (benzeme yönü) şudur: Allahu Teâlâ, insanı beden ve ruhtan mürekkep olarak yaratmıştır. Bedenin gözü ve kulağı olduğu gibi, ruh cevherinin de gözü ve kulağı vardır. Nitekim bedendeki göz ve kulak, kör ve sağır olduğunda, hiçbir işine yol

bulamaz vaziyette, şaşkın, hatta karanlığın derinliklerinde, yolunu bulacağı hiçbir ışık görmez, hiçbir ses işitmez halde yolunu şaşırmış kimse gibi, sapmış ve saptırmış câhil kimsenin de, kalbi kör ve sağır olur. Dolayısıyla da dalâletin karanlıklarında şaşkın ve çaresiz kalakalır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu körlüğün ve sağırlığın tedavisinin mümkün olduğuna dikkat çekmek için, اَفَلَا تَذَكَّرُونَ *"Hâlâ iyi düşünmeyecek misiniz?"* buyurmuştur.

Bu körlük ve sağırlığın sebep olduğu zararın tedavisi mümkün olunca, insanın elinden geldiğince o tedavi için gayret sarf etmesi gerekir.

Kıssalarla Delillerin Takviyesi Şarttır

Bil ki Allahu Teâlâ'nın âdeti, kâfirlere çeşitli deliller getirdiğinde, daha evvel de birçok yerde bahsettiğimiz gibi, bu delilleri takviye etsin diye, bunların peşinden kıssaları getirme şeklinde cereyan etmiştir. Bu sûrede de çeşitli kıssalar anlatmıştır:

Birinci Kıssa: Nûh (a.s)'un kıssasıdır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهٖٓ اِنِّى لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا تَعْبُدُوٓا اِلَّا اللّٰهَ اِنِّىٓ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَلِيمٍ ﴿٢٦﴾

"Andolsun ki biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. O şöyle demişti: "Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Hakikat, ben sizin başınıza acıklı bir günün azâbının gelmesinden endişe ediyorum" (Hûd, 25-26).

Bil ki Allahu Teâlâ bu kıssaya Yûnus Sûresi'nde başlamış, içinde bulunan güzel hikmetler ve ilave bilgilerden ötürü, onu bu sûrede de tekrar etmiştir. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Ebu Amr ve **Kisâî,** hemzenin fethası ile "ennî" şeklinde okumuşlardır ki, bunun takdiri, "...اَرْسَلْنَا نُوحًا بِاَنِّى لَكُمْ" şeklindedir. Bunun manası, "Biz **Nuh**'u, bu söz ile gönderdik" demektir. O söz de âyetteki, *"Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım"* ifadesidir. Bunun başına harf-i

cerr olan bâ bitişince, tıpkı "كَانَ"den sonra geldiğinde fethalandığı gibi, "en" edatı, fethalı olarak "ennî" şeklinde okunmuştur. Diğer kıraat imamları ise, bunu, "قَالَ اِنِّى لَكُمْ" takdirinde olmak üzere, kesre ile okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Bazıları şöyle demişlerdir: "Peygamber'in "nezir" olması, isyankâr kimseleri ilahi ikâb ile tehdit etmesi; "mübîn" olması ise, Allah'ın itaatkârlar için hazırladığı mükâfatları açıklamasıdır." Evlâ olan bunun manasının şu şekilde olmasıdır: "O, âsîleri ikabdan korkutucudur ve mübîndir, yani bu korkutmayı (uyarmayı) en güçlü, en mükemmel ve en açık bir yol ile yapmıştır." Cenâb-ı Hak daha sonra, bu inzârın ancak Allah'tan başkasına ibadetten alıkoyma ve Allah'a ibâdeti emretme hususunda olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü âyetteki, *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin"* ifadesi, nefiyden yapılan istisnadır. Bu da, müstesnâdan başkasının nefyini gerektirir.

Bil ki bu âyetin takdiri, Cenâb-ı Hakk'ın sanki şöyle demesidir: "Biz Nuh'u kavmine bu sözle, yani *"şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım"* sözü ile gönderdik."

Allahu Teâlâ daha sonra اَنْ لَا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifâde, âyetteki, اِنِّى لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ *"Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir nezirim"* ifadesinden bedeldir. Sonra da Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, اِنِّى اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَلِيمٍ *"Hakikat, ben sizin başınıza acıklı bir günün azabının gelmesinden endişe ediyorum"* ifâdesiyle te'kid etmiştir. O büyük acı, o günde gerçekleşeceği için, bu acı, o güne izafe edilmiştir. Bu, Arapların نَهَارُكَ صَائِمٌ وَلَيْلُكَ قَائِمٌ "Gündüzün oruç, gecen namaz" sözü gibidir.

فَقَالَ الْمَلَاُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِ ۚ وَمَا نَرٰى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾

"Bunun üzerine kavminden, küfredenlerin ileri gelenleri, 'sen de bizim gibi bir insansın. Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkasının sana tâbî olduğunu görmüyoruz.

Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Biz sizi aksine yalancılar zannediyoruz' dediler" (Hûd, 27).

Müşriklerin Hz. Nuh'u Ret Bahaneleri

Bil ki Allahu Teâlâ, **Hz. Nuh**'un, kavmini Allah'a ibadete davet ettiğini anlatınca, kavminin, **Hz. Nuh**'un peygamberliğini şu üç şüphe ile tenkit ettiklerini (reddettiklerini) nakletmiştir:

Birinci şüphe: Hz. Nûh'un da, kendileri gibi bir insan olmasıdır. İnsan fertleri arasındaki farklılığın, âlemdeki herkesin onlardan birisine itaat etmesinin vâcip olması noktasına varıp ulaşması imkânsız olur.

İkinci şüphe: Hz. Nûh (a.s)'a, kavmin basit insanlarının, mesela dokumacıların ve değersiz sanat sahibi kimselerin tâbî olmuş olmasıdır. Kavmi, "Eğer sen doğru olsaydın, insanların en zekileri ve eşrefi sana tâbî olurlardı" demişlerdir. Bunun bir benzeri de, *"Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, biz sana iman eder miyiz?"* (Şuarâ, 111) şeklindeki ifâdeleridir.

Üçüncü şüphe: Bu, âyetteki, *"Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz"* cümlesinin anlattığı hususdur. Bunun manası, "Biz, senin bizden ne akıl, ne dünyevî menfaatleri görüp gözetme, ne de mücâdele kuvveti bakımından bir üstünlüğünü görmüyoruz. Binâenaleyh senin bu görülebilecek şeylerden birisinde, bizden daha üstün olduğunu görmediğimize göre, en yüce ve kıymetli derece ve makam bakımından bizden üstün olduğunu nasıl kabul edebiliriz?" şeklindedir. İşte şüphelerin izahı hususundaki sözün özü budur.

Bil ki ilk şüphe ancak, insanların peygamber olmasını kayıtsız şartsız inkâr eden **Brahmanlara** uygun düşer. Diğer iki şüpheye, başka peygamberlerin peygamberliğini kabul eden kimselerin de düşmesi mümkündür.

Âyetin lafzı ile ilgili birkaç mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Mele' Kelimesinin Tefsiri**

"Mele'", "kavmin eşrafı, ileri gelenleri" demektir. Bu kelimenin neden iştikâk ettiği hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, Arapların bir şey tıka basa dolduğunda, "مُلِئَ بِكَذَا" ve "قَدْ مُلِئُوا بِالْأَمْرِ" deyimlerinden alınmıştır. Bu son deyimin kullanılışı "çok meşgul, işleri pek yoğun olup, işlerini güzelce düzenleyen kişiler" manasınadır.

2) Onlar, bu şeref üzerlerinde görüldüğü için bu kelime ile tavsif edilmişlerdir.

3) Onlar, kalplere heybet, meclislere de saygı saldıkları için bu ismi almışlardır.

4) Onlar, üstün akıl ve isabetli fikirlerle dopdolu oldukları için bu adı almışlardır.

Peygamber'in Beşer Olmasını Şüphe Konusu Yapmaları

Cenâb-ı Hak, daha sonra birinci şüphelerini nakletmiştir. Bu onların, مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا *"sen de bizim gibi bir insansın"* şeklindeki sözleridir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği, bazı Araplara ait, *"o Peygamber'e bir melek indirilmeli değil miydi?"* (Furkân, 7) şeklindeki söz gibidir. Bu, sırf cehâlettir. Çünkü Peygamber'in fizik yaratılışı, dış görünüşü ile değil, delil ve bürhanla, aklî muhakeme ile ümmet fertlerine müdahale etme hakkı vardır. Hatta diyebiliriz ki: Eğer Allahu Teâlâ, insanlara peygamber olarak melek gönderseydi, o zaman onun peygamberliğini tenkit için ortaya atılacak şüphe daha kuvvetli olurdu. Çünkü o zaman akla şu gelirdi: "Gösterilen mu'cizeleri, belki de o melek kuvvetinin ve kudretinin daha mükemmel ve daha çok olmasından ötürü kendiliğinden yapmıştır." İşte bu hikmetten ötürü, Allahu Teâlâ insanlara, insan peygamberler göndermiştir.

Peygambere Sade İnsanların Tâbi Oluşunu Şüphe Konusu Yapmaları

Cenâb-ı Allah, onların ikinci şüphelerini de, وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِ *"Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkasının sana tâbî olduğunu görmüyoruz"* ifâdesi ile nakletmiştir. Bununla, peygambere tâbî olanların mallarının azlığı, makamlarının düşüklüğü, sanat ve zenâatlarının değersizliği kastedilmiştir ki, bu da bir cehâlettir. Çünkü dindeki üstünlük ve yücelik, soy-sop ile, mal ile yüksek makam-mansıb ile olmaz. Aksine fakir dine, zenginden daha yatkındır. Yine aksine diyoruz ki, peygamberler, insanlar dünyayı bırakıp âhirete yönelsinler diye gönderilmişlerdir. Binâenaleyh dünyada mal azlığı (fakirlik) daha nasıl, peygamberlik hususunda bir tenkit sebebi sayılabilir?

Daha sonra Hak Teâlâ onların üçüncü şüphelerini nakletmiştir. Bu da onların وَمَا نَرٰى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ *"Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz"* şeklindeki sözleridir. Bu da bir cehalettir. Çünkü, Allah katında

muteber üstünlük, ancak ilim ve amel ile olur. O halde, onlar daha nasıl insanların içine muttali oldular da bu faziletin olmadığını anlayıverdiler?

Onlar, **Hz. Nûh** (a.s) ve ona uyanlar hakkındaki bu şüphelerini ortaya koyduktan sonra, بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ *"Biz sizi aksine yalancılar zannediyoruz"* demişlerdir. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, **Hz. Nûh** ve kavmine bir hitaptır. Bununla kavminin, **Hz. Nuh**'u, peygamberlik iddiası hususunda yalanlamaları kastedilmiştir.

b) Bu, kavmin basit insanlarına bir hitaptır. Binâenaleyh **Hz. Nuh**'un kavmi, inananlara, **Hz. Nuh**'a iman edip ona tâbî olmaları hususunda, "yalancılar" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: "Erzel", "rezl" kelimesinin çoğuludur. Bu, görünüşü ve hali düşük olan şey demektir. Nitekim Arapçada رَجُلٌ رَذْلُ الثِّيَابِ وَالْفِعْلِ "Elbisesi ve işi düşük adam" denilir. "Erâzil" ise, "erzel" kelimesinin çoğuludur. Bu, Arapların اَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا "Oranın günahkârlarının ileri gelenleri" sözü gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) اَحَاسِنُكُمْ اَخْلَاقًا *"Ahlakça en güzel olanlarınız.."* buyurmuştur. Buna göre "Erâzil" kelimesi, cem'u'l-cem (cem'in cem'i) olmuş olur." Bazıları da bu kelimenin aslının, هُوَ اَرْذَلُ مِنْ كَذَا "O, şundan daha rezil" deyimi olduğunu, çok kullanıldığı için "هُوَ الْاَرْذَلُ" şeklini aldığını, başındaki elif-lâm'ın izâfetten (hazfedilen "مِنْ كَذَا"den) bedel olduğunu söylemişlerdir.

Bâdiyer-re'y Tabiri Hakkında

"بَادِيَ الرَّأْيِ" tabirine gelince, "bâdî" görünen demektir. Bu, bir şey ortaya çıkıp göründüğünde "بَدَأَ الشَّيْءُ" demenden alınmıştır. Bakıp görenlere zâhir olduğu ve açık göründüğü için çöle, "Bâdiye" denilmiştir. Âlimler, âyetteki "بَادِيَ الرَّأْيِ" ifâdesinin manası hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bu, "Onlar sana, içleri (kalpleri) öyle olmadığı halde, zahiren uydular" demektir.

2) Bu, "Onlar sana ilk nazarda, fikir ortaya atılır atılmaz ittibâ ettiler, ihtiyatlı davranmadılar. Ona, isabetli fikrin ve tam düşüncenin hakkını vermediler" demektir.

3) Onlar, **Hz. Nûh**'a uyanları "reziller" diye tavsif edince şöyle dediler: "Onların, işte böylece basit görüşlü olmaları, onları gören herkesçe meydandadır. Buna göre, âyetteki **"re'y** (görüş)" kelimesi, kalbin görmesi (fikri)

manasına değil, gözün görmesi manasınadır. Bu izah, **Mücâhid**'den nakledilen "اِلَّا الَّذِينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ رَأْيِ الْعَيْنِ" şeklindeki kıraat ile de kuvvet kazanmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebu Amr, Kisâî'nin râvisi **Nusayr,** bunu hemze ile, "بَادِئَ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, hemzesiz olarak yâ ile "بَادِيَ" şeklinde kıraat etmişlerdir. Bunu hemzeli okuyanlara göre mana, "re'yin evveli" (görüşün başlangıcı) demek olur. Hemzesiz okuyanlara göre ise, bu "ortaya çıktı, göründü" manasında olan "بَدَا - يَبْدُو" fiilindendir. Âyetteki "بَادِيَ" kelimesi, mef'ûl-ü mutlak olarak nasbedilmiştir. Bu, ضَرَبْتُ اَوَّلَ الضَّرْبِ "ilk vuruşu ben vurdum" demen gibidir.

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّى وَاٰتٰينِى رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهٖ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾

"(Nûh) dedi ki: "Ya ben, Rabbimden gelen apaçık bir delil üzerinde isem?.. O, bana katından bir rahmet vermiş de, o, sizden gizli bırakılmış ise?.. Söyleyin bana ey kavmim, kendiniz hoş görmeyip dururken, sizi onu kabule zorlayıp duracak mıyız?" (Hûd, 28).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Allah, Lütfu ile Peygamberine Bazı Özellikler Verir**

Bil ki Allahu Teâlâ, **Nûh** (a.s)'un nübüvvetini inkâr edenlerin şüphelerini nakledince, bunun peşince şüphelere cevap olacak şeyi nakletmiştir. Binâenaleyh onların, "Sen, ancak bizim gibi bir insansın" şeklindeki şüphelerine karşı **Nuh** (a.s), "İnsan olmak bakımından arada bir eşitliğin (aynılığın) bulunması, nübüvvet ve risalet sıfatını alma bakımından bir ayrılığın olmasına mani değildir" demiş ve sonra bunun mümkün olduğunu gösteren şeyi belirterek, *"Ya ben, Rabbimden gelen apaçık bir delil üzerinde isem?.."* demiştir. Bu, "Eğer ben, Allah'ın zâtını ve sıfatlarını. O'nun hakkında vâcip, imkânsız ve câiz olan şeyleri biliyorsam (...)" demektir. O. *"Sonra Allahu Teâlâ bana katından bir rahmet vermiştir"* demiştir. O rahmetten murat, ya peygamberlik, ya da peygamberliğin delili olan mu'cizedir.

"Fakat, o sizden gizli bırakılmış ise", yani "O, sizin için şüphe edilecek bir şey olmuş ve aklınız onu tam seçip anlayamamış ise, isteseniz de, diretseniz de, ben sizi onu bilmeye ulaşacak hale nasıl getirebilirim? Yani buna kesinlikle kâdir değilim."

Katâde'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Vallahi eğer o buna kâdir olsaydı, bunu mutlaka yapardı. Fakat o buna kâdir olamamıştır." Velhasıl onlar *"sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz"* dediklerinde, Hz. Nûh (a.s), bunun sebebinin, onların hücceti anlayamamaları ve onu açıkça seçememiş olmaları olduğunu belirtmiştir. "Fakat sizler inadı ve diretmeyi bırakıp, delillere nazar ederseniz, maksat ve Allahu Teâlâ'nın biz (peygamberleri) size büyük bir fazl olarak verdiği ortaya çıkar" (demek istemiştir).

İKİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve **Âsım**'ın râvisi **Hafs,** kelimeyi, ayn harfinin zammesi ve mîm'in şeddesi ile, meçhul olarak, "karıştırıldı, gizli kılındı" manasında, "فَعُمِّيَتْ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, ayn'ın fethası ile ve şeddesiz olarak "فَعَمِيَتْ" şeklinde okumuşlardır ki bu, "karıştı, gizli oldu" manasınadır.

Bil ki bir şey tamamen meçhul bir halde olursa, muammaya (bilmeceye) benzer. Çünkü ilim, (bilme) batınî basiretin (kalp gözünün) nurudur. Görme de, zâhirî gözün nurudur. Bu "görme" ile "bilme" kelimelerinden her birinin, mecâzî olarak diğeri yerine kullanılması güzel ve yerinde olur. Bunun izahı şudur: Beyyine (delil) hakkında "görme" kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ اٰيَاتُنَا مُبْصِرَةً *"Âyetlerimiz böyle görünür şekilde geldiği zaman, 'Bu apaçık bir sihirdir' dediler"* (Neml, 13) buyurmuştur. Burada, beyyine "görünememe", âmâ ile de tavsif edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Artık o gün onlara karşı haberler saklı kalmıştır"* (Kasas, 66) ve bu âyette, *"O sizden gizli bırakılmış..."* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki اَنُلْزِمُكُمُوهَا *"Sizi ona zorlayacak mıyız?"* ifadesinde üç zamir var: Mütekellim zamiri (yani "biz"), gâib zamiri (yani "ona") ve muhatap zamiri (yani "sizi"). **Ferrâ,** bundaki birinci mim'i sakin okumanın caiz olduğunu söylemiş, bu şekildeki bir kıraati **Ebu Amr**'dan rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: "Harekeler peş peşe geldiği için, bu böyle olmuştur. Binâenaleyh mîm harfi sakin kılınır. Kendinden önceki harfin harekesi meksûr olur, kendinden sonra da ağır bir hareke olan zamme bulunursa, merfûsu da böyledir." **Zeccâc** da şöyle demiştir. "Bütün Basralı nahivciler, i'rab harfinin

sakin kılınmasını, ancak şiir zaruretinden dolayı (kâfiye için) câiz görmüşlerdir. **Ebu Amr**'dan nakledilen kıraate gelince, **Ferrâ** bunu **Ebu Amr**'dan sağlam bir rivâyetle almamıştır." **Sibeveyh**'in, mîm'in harekesini "tahfif" ve "ihtilâs" ile okuduğu rivâyet edilmiştir. İşte doğrusu budur. Harekeyi sâkin kılmak ancak **İmriü'l-Kays**'ın şu beytinde olduğu gibi, şiirde câizdir.

فَالْيَوْمَ أُشْرَبُ غَيْرَ مُسْتَحْقِبْ

"İşte bugün, kendim işlemeksizin ve irtikap etmeksizin, bana içirilir..."

وَيَا قَوْمِ لَآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا ۖ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَآ اَنَا بِطَارِدِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۚ اِنَّهُمْ مُّلٰقُوْا رَبِّهِمْ وَلٰكِنِّيْٓ اَرٰىكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُوْنَ ﴿٢٩﴾ وَيَا قَوْمِ مَنْ يَّنْصُرُنِيْ مِنَ اللّٰهِ اِنْ طَرَدْتُّهُمْ ۗ اَفَلَا تَذَكَّرُوْنَ ﴿٣٠﴾ وَلَآ اَقُوْلُ لَكُمْ عِنْدِيْ خَزَآئِنُ اللّٰهِ وَلَآ اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَآ اَقُوْلُ اِنِّيْ مَلَكٌ وَّلَآ اَقُوْلُ لِلَّذِيْنَ تَزْدَرِيْٓ اَعْيُنُكُمْ لَنْ يُّؤْتِيَهُمُ اللّٰهُ خَيْرًا ۭ اَللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا فِيْٓ اَنْفُسِهِمْ ۚ اِنِّيْٓ اِذًا لَّمِنَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿٣١﴾

"Ey kavmim, bundan dolayı sizden hiç bir mal istemiyorum. Benim mükâfatım ancak Allah'tandır ve ben iman edenleri kovacak da değilim. Çünkü onlar muhakkak ki Rablerine kavuşacaklardır. Ancak ben sizi câhillik eder bir topluluk görüyorum. Ey kavmim, ben onları kovarsam Allah'a karşı bana kim yardım eder, hiç düşünmez misiniz? Ben size, "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum. Ben gaybı bilmem. "Ben bir meleğim" de demiyorum. Bununla beraber gözlerinizin hor gördüğü kimseler hakkında, "Allah onlara kesinlikle bir hayır vermez" de diyemem. Allah onların içlerindekini en iyi bilendir. (Eğer onları tardedersem), o takdirde gerçekten, zalimlerden olmuş olurum" (Hûd, 29-31).

Bu ayetlerle ilgili birçok mesele var:

***BİRİNCİ MESELE:* Kâfirleri Memnun Etmek İçin Fakir Mü'minler Uzaklaştırılamaz**

Bil ki bunlar, o kâfirlerin *"Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkası sana tâbi olmuyor"* şeklinde ifade ettikleri ikinci şüphelerine cevaptır. Bu cevabın izahı, birkaç şekilde yapılabilir:

Birinci şekil: Hz. Nuh (a.s) *"Ben, risalet davasını tebliğ etmeme karşılık mal istemiyorum ki, icabet edecek (davetime cevap verecek) kimsenin fakir veya zengin olması sebebi ile durum değişsin. Benim, zor olan bu taate karşılık ücretim, âlemlerin Rabbine âittir"* demiştir. Durum böyle olunca, onlar ister fakir ister zengin olsunlar, tebliğe karşı durumları değişmez.

İkinci şekil: Hz. Nûh (a.s) onlara sanki şöyle demektedir: "Siz, işin zahirine baktığınızda, beni fakir görüyorsunuz ve bundan dolayı da benim, ancak elinizden malınızı almak için bu işle meşgul olduğumu sanıyorsunuz. Bu zan, sizin bir hatanızdır. Çünkü ben, risaleti tebliğime karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım ancak, alemlerin Rabbinden olacaktır. Öyleyse, bu yanlış zannınız sebebiyle, kendinizi dinî (uhrevi) mutluluktan mahrum etmeyiniz."

Üçüncü şekil: Onlar, *"Sen de bizim gibi bir insansın. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz"* demişlerdi. İşte bunun üzerine **Nûh** (a.s), Hak Teâlâ'nın kendisine, onlardan üstün olmasını sağlayan pek çok şey verdiğini; işte bundan ötürü dünya peşinde koşmadığını; vazifesinin ancak din peşinde koşmak olduğunu; dünyadan yüz çevirip, ona iltifat etmemenin de, -herkesin üzerinde ittifak ettiği gibi-, faziletlerin en belli başlılarından olduğunu söylemiştir. Belki de Nûh (a.s)'un maksadı, bu bakımdan bir faziletinin olduğunu bildirmektir.

Ayetteki وَمَا اَنَا بِطَارِدِ الَّذِينَ اٰمَنُوا *"Ben imân edenleri kovacak değilim"* ifadesi, Nûh kavminin, kendilerini o fakirlerle birlikte olmaktan kurtarmak için, Hz. **Nûh**'tan âdeta onları kovmasını istediklerini göstermektedir. **İbn Cüreyc**'in rivayetine göre, onlar şöyle demişlerdir: "**Nûh**, eğer sana tâbî olmamızı istiyorsan, yanındaki fakir fukarayı kov. Çünkü biz, onlarla beraber olmaya râzı olamayız." Bunun üzerine **Hz. Nûh** (a.s): *"Ben, iman edenleri kovacak değilim"* demiştir. Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın onların söylediklerini naklettiği, *"Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkasının sana tâbi olduğunu görmüyoruz" şe*klindeki sözleri, o kâfirlerin, **Hz. Nûh** (a.s)'tan, yanındaki mü'minleri kovmasını istediklerini dolaylı olarak gösteren bir delildir. Çünkü bu, onların sanki "Eğer sana kavmin ileri gelenleri uymuş olsalardı, biz de sana uyar, yolunca giderdik" demiş olduklarının delilidir.

Mü'minleri Kovmayı Engelleyen Sebepler

Daha sonra Cenâb-ı Allah, **Hz. Nûh**'un o mü'minleri kovmadığını nakletmiş ve bu tür bir kovmadan kaçınmayı gerektiren hususu açıklamak için şu üç şeyi bildirmiştir:

a) *"Onlar, Rablerine kavuşacaklardır."* Bu söz de, birkaç manaya gelir:

1) Kâfirler, "Sana inanan bu kimseler, zâhiren gösterdikleri iman hususunda, münafıktırlar. Şu halde onlara kanma" demişlerdir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, durumun âhirette Rableriyle karşılaştıkları zaman ortaya çıkacağını bildirerek cevap vermiştir.

2) O, bunu kovmaktan kaçınmanın bir sebebi olarak bildirmiş ve sanki "Onlar Rablerinin va'dettiği şeyle karşılaşacaklardır. Eğer sen onları huzurundan kovarsan, ahirette benimle davalaşırlar" manasını kastetmiştir.

3) O, bu emir ile, "Bizim âhirette toplanıp bir araya gelip, onları kovduğum için hesaba çekileceğim, binâenaleyh bana yardım edecek hiç kimse bulamayacağım" manasında bir ikazda bulunmuştur.

b) Sonra **Hz. Nûh** (a.s) onların durumlarını, işlerin akıbetlerini bilmeme ve sadece zahire aldanmaya binâ ettiklerini beyan etmiş ve, *"Ben, sizi cahillik eder bir topluluk görüyorum"* demiştir. Bundan sonra ise, وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ *"Ey kavmim, ben onları kovarsam, Allah'a karşı bana kim yardım eder, hiç düşünmez misiniz?"* demiştir. Bu, "Akıl ve şeriat, mü'min, muttaki ve iyi kimseye saygının, değer vermenin; fâcir ve kâfir kimseyi de hor ve hakir kılmanın, onlara değer vermemenin gerektiği hususunda mutabıktır (ittifak halindedir). Eğer bu durumda kaziyyeyi ters yüz eder ve kâfir fâciri, saygı ile yakın kılıp; mü'min muttakîyi hor ve hakir kılma yoluyla kovarsam, Allah'ın emrinin ve hükmünün aksine hareket etmiş olurum ve bu hükmümde (davranışımda), Allah'ın, hak edenlere sevap ve mükâfat, bâtıl ehline de cezâ verilmesi emrinin zıddını yapmış olurum. O zaman da büyük bir cezayı hak etmiş olurum. Böyle olunca Allah'a karşı bana kim yardım edebilir ve beni Allah'ın azabından kim kurtarır? Hiç düşünüp de anlamaz mısınız ki, bu uygun değildir" demektir.

c) **Hz. Nûh** (a.s) bu izahını, üçüncü bir vecih ile te'kid etmiş ve *"Ben size, "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum"* demiştir. Bu, "Sizden böyle bir ücret istemediğim gibi, mala veya mal ile ilgili, mal almak veya mal vermek gibi bir gayeye sahip olduğumu iddia da etmiyorum. Ben gaybı da bilmem ki, bu bilgi sayesinde kendim ve tâbî olanlarım için

istediğim şeylere ulaşayım. Yine ben, bir melek olduğumu da söylemiyorum ki, bu yüzden size karşı büyükleneyim. Aksine benim yolum, huzû ve tevâzûdur. Durumu ve yolu böyle olan, fakir fukaraya karışmaktan kibirlenmez, geri durmaz, hep emirlerle sultanlarla oturup kalkmayı istemez. Bu kimsenin işi, dini istemek; sireti (ahlâkı) da, mütevâzî ve huşûlu kimselerle oturup kalkmak, onlarla haşır neşir olmaktır. Benim yolum da, fakir fukarayla haşır neşir olmayı gerektirdiğine göre, siz nasıl bunu benim için bir ayıp sayarsınız?" demektir.

d) **Hz. Nûh** (a.s) beyân ettiği bu hususu, dördüncü bir yol ile te'kid ederek, *"Bununla beraber, gözlerinizin hor gördüğü kimseler hakkında, "Allah onlara kesinlikle bir hayır vermez" de diyemem"* buyurmuştur. Bu, sanki onların **Hz. Nûh**'a, fakirlik ve zillet ile birlikte uyulmasını münâfıklık saydıklarına delâlet eder gibidir. Bundan dolayı O, "Ben, bunu söyleyemem. Çünkü bu, gayb cinsinden bir hususdur. Gaybı ise ancak Allah bilebilir. Dolayısıyla, olabilir ki onların içleri - dışları bir olur ve Allah onlara âhiret mülkünü verir, böylece de ben, haber verdiğim hususta yalancı olmuş olurum. Demek ki eğer ben böyle yaparsam, hem kendime zulmedenlerden; Allah onlara âhirette hayır vermiş olduğu halde, onlarda hiçbir hayır olmadığını söylemiş olacağım için, hem de onlara zulmetmiş olanlardan olurum" demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Meleklerin Peygamberlerden Üstün Olduğu**

Bir grup âlim, bu ayeti, meleklerin peygamberlerden daha üstün, faziletli olduğuna delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Bir kimse, "Ben, şöyle şöyle iddia etmiyorum" dediği zaman, bu ancak o şey, sözü söyleyenin hallerinden daha üstün ve şerefli bir hal olduğu zaman uygun ve güzel olur. Bu sözü söyleyen **Hz. Nûh** (a.s) olduğuna göre, meleklerin derecesinin, peygamberlerinkinden daha yüce ve şerefli olması gerekir." Bu görüşte olanlar sözlerini şöyle devam ettirmişlerdir: "Durum nasıl böyle olmasın ki? Melekler, yaratıldıkları andan, tâ kıyamet kopuncaya kadar, ömürleri boyunca Allah'a ibadete devam etmişlerdir."

Bu hususdaki sözün özü şudur: Ruhânî ve gerçek faziletler, ancak şu üç şeydir:

a) Mutlak istiğna (hiçbir şeye ihtiyacı olmama) hali. Dünyada, genellikle şöyle olur: Çok mala sahip olan kimse, "zengin" (gani, müstağni) diye nitelenir. Binâenaleyh **Nûh** (a.s)'un, *"Ben size, Allah'ın hazineleri benim*

yanımdadır" demiyorum" sözü, âdeta, "Ben, mutlak manada bir istiğnâ iddiasında değilim" manasına bir işâret olmuş olur.

b) Tam ilim. Buna da, *"Gaybı da bilmem"* sözü ile işaret etmiştir.

c) Tam ve mükemmel bir kudret. Kudret ve kuvvet itibarı ile meleklerin, mahlûkatın en kuvvetlileri olduğu akıllarımıza yerleşmiştir. İşte **Hz. Nûh** (a.s), *"Ben, bir meleğim" de demiyorum"* sözü ile de buna işâret etmiştir. Bu üç hususun zikredilmesinden maksat, şunu ortaya koymaktır: "İyi biliniz ki benim yanımda, bu üç mertebeden ancak, beşerî kuvvete ve insanî tâkata uygun düşen miktar var. Mutlak kemâle gelince; ben onu asla iddiâ etmiyorum." Durum böyle olunca, **Hz. Nûh** (a.s)'un, *"Ben bir meleğim" de demiyorum"* ifadesinin, meleklerin insanlardan daha mükemmel olduğuna delâlet ettiği ortaya çıkmış olur. Hem bu sözü, onların ileri sürdükleri şüpheye bir cevap kılmak da mümkündür. Zira onlar, **Nûh** (a.s)'a tâbi olanları fakirlikle ta'n etmişlerdi. Bunun üzerine de **Nûh** (a.s), *"Ben size "Allah'ın hazineleri benim yanımdadır" demiyorum ki, onları zengin yapayım!"* demişti. Yine onlar, **Hz. Nûh**'a tâbi olanları münâfıklıkla ithâm etmişlerdi. Bunun üzerine de **Nûh** (a.s), *"Ben gaybı bilmem.. ki onların içlerinin durumunu bileyim!.. Durumlar ancak, zahire göre değerlendirilir"* demiştir. Yine onlar, onları, birtakım fiilleri olması gerektiği gibi yapmadıklarını söyleyerek tenkit etmişlerdi. Bunun üzerine de **Nûh** (a.s), *"Ben bir meleğim" de demiyorum ki böylece, bütün şehvanî ve nefsanî arzu ve isteklerden uzak ve berî olayım!.."* demişti.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Peygamber Fakir Mü'minleri Kovmuş mudur?**

Birtakım kimseler, peygamberlerden günah sâdır olacağı hususunda bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, kâfirleri memnun etmek maksadıyla mü'minleri kovmanın, en büyük günahlardan olduğuna delâlet etmiştir. Ama görüyoruz ki Hz. Muhammed (s.a.s) kâfirleri hoşnut etmek için, fakir kimseleri huzurundan kovmuştu. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Sabah akşam, Rablerine, sırf O'nun cemâlini dileyerek, duâ edenleri huzurundan kovma..."* (En'âm, 52) buyurarak, onu azarlamıştır. Bu da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in günaha yeltendiğine delâlet eder."

Buna şöyle cevap verilebilir: Bu ayette bahsedilen kovma, ebediyen mutlak mânada kovma manasına hamledilmiştir. Halbuki Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında bahsedilen kovma meselesi, bir fayda düşünülerek, sadece muayyen vakitlerde onları uzak tutma manasına hamledilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cübbaî, Hz. Nûh (a.s)'un, *"Ey kavmim, ben onları kovarsam Allah'a karşı bana kim yardım eder?"* ifadesiyle istidlâl ederek, azâbı savuşturmak için, Allah katında şefaatçi olmanın caiz olmadığını söylemiştir ki, bu âyetin manası, "Eğer bu kovma haram ise, o takdirde kim Allah'a karşı bana yardımcı olabilir? Yani, kim beni O'nun azabından kurtarır?" demektir. Dolayısıyla, şefâat şâyet caiz olsaydı, o zaman bu, **Hz. Nûh** (a.s) hakkında da câiz olurdu. Bu durumda da **Nûh** (a.s)'un, *"Allah'a karşı bana kim yardım eder?"* ifadesi manasız olurdu. Bil ki bu istidlâl, **Mu'tezile**'nin, tıpkı, "وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا" (Bakara, 48) âyetiyle yapmış oldukları istidlâle benzemektedir. Buna burada verilecek cevap, o âyette verilen cevâbın aynısıdır.

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللهُ إِنْ شَآءَ وَمَآ أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِىٓ إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾

"Dediler ki: "Ey Nûh, bizimle cidden uğraştın. Bizimle olan bu mücadelende ileri de gittin. Eğer sen doğru söyleyen kimselerden isen, bizi tehdit edip durduğun azabı haydi getir bize!" (Nûh da) dedi ki: "Dilerse onu size ancak Allah getirir. Siz (onu) âciz bırakabilecekler değilsiniz. Eğer Allah sizi helâk etmeyi dilemişse, ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatim size fayda vermez. O, sizin Rabbinizdir ve nihâyet ancak O'na döndürüleceksiniz" (Hûd, 32-34).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hakkı Yüceltmek İçin Mücadele Peygamberlerin Yoludur**

Bil ki kâfirler, o şüpheleri ileri sürüp, **Nûh** (a.s) da doğru ve uygun cevaplarla o şüphelere karşılık verince, kâfirler, **Hz. Nuh**'a şu iki sözü yöneltmiştir:

1) Onlar, **Hz. Nuh**'u, çok mücadele etmekle niteleyerek, قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا *"Ey Nûh, bizimle cidden uğraştın. Bizimle olan bu mücadelende ileri de gittin..."* demişlerdir ki bu, **Hz. Nûh** (a.s)'un onlarla çok meşgul olduğuna delâlet eder. Bu mücâdele ancak tevhit, nübüvvet ve meâdi ispat hususunda olmuştur ki bu da, delilleri izah etme, şüpheleri ortadan kaldırma hususunda mücadele etmenin, peygamberlerin sanatı; taklit, cehâlet ve bâtılda ısrar etmenin de kâfirlerin sanatı olduğuna delâlet etmektedir.

Müşriklerin Çarçabuk Azap İstemeleri

2) Onlar, **Hz. Nûh**'un kendisiyle kendilerini tehdit etmekte olduğu o azâbın hemen gelmesini isteyerek فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *"Eğer sen doğru söyleyen kimselerden isen, bizi tehdit edip durduğun azabı haydi getir bize!"* demişlerdir. **Nûh** (a.s) da, bunu doğru bir cevapla cevaplayarak إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ بِهِ اللهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ *"Dilerse onu size ancak Allah getirir. Siz O'nu aciz bırakabilecekler değilsiniz..."* demiştir ki bu, "Azâbı getirme işi, bana ait değildir. O, Allah'ın yapacağı bir iştir. Binâenaleyh, O onu, isterse, istediği gibi yapar. O, azâbı indirmeyi istediğinde, hiç kimse O'nu acze düşüremez. Yani, O'nun azâbı indirmesine mâni olamaz..." demektir. "Mu'ciz", başkasının istediğini imkânsız hale getirmek için, kendi nezdindekini yapan kimsedir. Binâenaleyh bu kimse, "Onu acze düşürdü, âciz bıraktı" diye vasfedilir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ" buyruğunun manası, "Sizin, O'nun katındakini yapma imkânınız yoktur. Binâenaleyh, eğer üzerinize azap indirmeyi isterse, Allah'ın dilemiş olduğu azâbı indirmesi imkânsız olmaz..." şeklinde olur. Bu ifadenin mânasının:

a) "Sizler, mâni olamazsınız";

b) "Sizler, kendinizi koruyamazsınız";

c) "Sizler, kurtulamazsınız" şeklinde olabileceği de ileri sürülmüştür ki, bütün bu manâlar birbirine yakındır.

Bil ki **Nûh** (a.s), onların şüphelerine cevap verince, sözünü kesin bir ifadeyle bitirerek, وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ *"... ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatim size fayda vermez..."* demiştir. Yani, "Eğer Allah sizi saptırmayı istemişse, benim nasihatim kesinlikle size fayda vermez..." demektir. Âlimlerimiz, bu âyetle, Allahu Teâlâ'nın bazen, kulundan küfrü irade ettiği ve O, ondan bunu dilediğinde de, o kuldan imanın sâdır olmasının imkânsız olduğu hususunda istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "**Nûh** (a.s), *"Eğer Allah sizi saptırmayı dilemişse, ben sizin iyiliğinizi*

arzu etmiş olsam bile, bu nasihatim size fayda vermez..." demiştir ki, bu kelamın takdiri, "Eğer Allah sizi saptırmayı ve dalâlete düşürmeyi istemişse, benim nasihatim fayda vermez..." demektir. Bu da, bizim görüşümüz lehinde olan açık bir ifadedir."

Mu'tezile'nin Bu Âyeti Te'vili

Mu'tezile ise şöyle demiştir: Âyetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, kâfirleri saptırmayı istediğinde, peygamberinin nasihatinin fayda vermeyeceğine delâlet etmektedir ki, bu bizce de müsellemdir. Zira biz biliyoruz ki Allah bir kulunu saptırmak istediğinde, o kuluna nasihat edenlerin nasihati fayda vermez. Fakat, siz niçin, "Allah bu saptırmayı istemiştir" diyorsunuz? Zira münakaşa ancak bu hususta dır. Aksine biz diyoruz ki, **Nûh** (a.s) bu sözü ancak, Allah onları saptırmadığına, aksine tercihi onlara bıraktığına delâlet etsin diye zikretmiştir. Bunu şu iki şekilde izah edebiliriz:

1) **Nûh** (a.s), Allah'ın kullarını saptırmak istediği zaman, onun nasihatinin herhangi bir faydası olamayacağını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh, onun nasihatinde herhangi bir fayda olmasaydı, Allah, **Nûh** (a.s)'a, kâfirlere nasihat etmesini emretmezdi. Halbuki Müslümanlar **Nûh** (a.s)'un, kâfirleri dine davet etmekle ve onlara nasihat etmekle görevli olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece, bu nasihatin faydadan hâli olmadığını anlamış oluyoruz. Nasihat faydadan hâlî olmayınca, Allahu Teâlâ'nın onları saptırmadığına kesinkes hükmetmek gerekir. Öyleyse bu, işte bu açıdan bizim lehimize bir delil olmuş olur.

2) Şâyet, Allah'ın onları saptırdığına hükmedilirse, bu, iman etmeme hususunda kâfirler için bir mazeret olur ve **Hz. Nûh** da onlarla münazara etmezdi. Zira onlar **Nûh** (a.s)'a "Sen, Allah'ın bizi saptırması halinde, senin nasihatinin ve bizim gayretimizin herhangi bir faydasının bulunamayacağını kabul ettin. Şu halde sen, Allah'ın bizi saptırmadığını iddia etmekle bizi mazur kılmış oldun. Öyleyse, bu daveti kabul etmemiz gerekmez" derler. Böylece durum, şâyet karşı tarafın demiş olduğu gibi olsaydı bu, kâfirlerin lehine, **Hz. Nûh**'un da aleyhine bir hüccet olmuş olurdu. **Nûh** (a.s)'un da kendisini acze düşürecek Allah'ın hüccetini izahtan aciz bırakacak bir sözü ileri sürmesinin caiz olamayacağı malûmdur. Böylece bu anlattıklarımızla, âyetin Cebriyye'nin görüşüne delâlet etmediği sabit olmuş olur.

Daha sonra **Mu'tezile,** bu hususta çeşitli te'viller yapmıştır:

1) "O kâfirler, mecbur idiler. Ve onlar, kendi küfürlerinin Allah'ın dilemesiyle olduğunu söylüyorlardı. İşte bundan dolayı **Hz. Nûh** (a.s), eğer durum onların dediği gibi ise, nasihatinin onlara fayda veremeyeceğini söylemiştir. Bunun misali bir kimsenin çocuğunu, suçundan dolayı cezalandırıp; çocuğu, "Ben bundan başkasını yapamam" dediğinde, babasının, "O halde, benim nasihat ve zorlamam sana fayda vermeyecektir" demesine benzer. Babasının böyle demesinin maksadı, çocuğunu, ileri sürdüğü şey hususunda tasdik etmek değil, aksine onu kabul etmemektir.

2) **Hasan el-Basrî,** "yuğviyekum" kelimesine, "size azap etmeyi..." manasını vermiştir. Böyle olması halinde âyet-i kerimenin manası, "Size azap gelip, siz de o zaman iman ettiğinizde, işte o gün benim nasihatim size fayda vermez. Çünkü, azap inerken edilen iman kabul olunmaz. Benim nasihatim size, ancak azabı görmenizden önce iman etmeniz halinde fayda verir" şeklindedir.

3) **Cübbaî** şöyle demiştir: "Gevâye" kelimesi, isteğine ulaşamamaktır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, وَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا *"İşte bunlar da ileride azgınlıklarının cezasına uğrayacaklardır"* (Meryem, 59) ifadesidir. Yani, "Âhiret hayırlarını elde edemeyeceklerdir" demektir. Nitekim, şair de وَمَنْ يَغْوَ لَا يَعْدَمْ عَلَى الْغَيِّ لَائِمًا "Kim azgınlık yaparsa, azgınlığına mukabil, kendisini kınayandan başka bir şey elde edemeyecektir" demiştir.

4) O kimse, küfründe devam edip onda ısrar edince, Allah lütuflarını ondan kesmiş ve onu kendi başına bırakmıştır. Dolayısıyla bu durum, Cenâb-ı Hakk'ın o kimseyi saptırmak istemesine benzer bir haldir. İşte bundan dolayı, "Allah, onu saptırdı" denilmesi güzel ve yerinde olmuş olur."

Mu'tezile'nin bu konudaki sözlerinin tamamı budur. **Mu'tezile**'nin bu ve benzeri fikirlerine verdiğimiz cevaplar, defalarca geçmişti. Binâenaleyh, bunları defalarca tekrarlamaya mahal bulunmamaktadır.

***İKİNCİ MESELE:* İki Şart Cümleciği İhtiva Eden Cümle**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer Allah sizi helâk etmeyi dilemişse, ben sizin iyiliğinizi arzu etmiş olsam bile, bu nasihatim size fayda vermez..."* âyeti, kendisinden sonra başka bir şartın geldiği, bir şarta bağlanan bir "ceza" cümlesidir. Bu da, lafız bakımından sonra gelen, şartın hükmünün var olması bakımından önce olmasını gerektirir. Bu böyledir, zira bir kimse hanımına, "Eğer sen eve girersen boşsun!" dediğinde, bundan anlaşılan, talâkın, girme işinin levazımından olmasıdır. Binâenaleyh o kimse, meselâ,

"Eğer ekmek (de) yersen..." demek suretiyle, önceki (eve girmek) şartından sonra, bir başka şart daha ilave ettiğinde, o zaman anlaşılan ve kastedilen önceki şarta bağlanmış olan o cezanın, ikinci şartın tahakkukuna da bağlanmış olmasıdır. Halbuki şart, var olma bakımından, meşrûttan, (şart koşulan şeyden) önce olur. Buna göre, eğer ikinci şart tahakkuk ederse, ceza o birinci şarta bağlanmış olur. Ama, ikinci olarak zikredilen şart bulunmadığı zaman, o cezâ, o zaman birinci şarta taalluk etmez. İşte âyetin terkibindeki hakikat de budur. İşte bundan dolayı fukaha, lafızda muahhar olan şartın, manada önce; lafızda önce olanın, manada sonra geleceğini söylemişlerdir.

Bil ki **Nûh** (a.s), bütün bunları izah edince, هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"O, sizin Rabbinizdir. Ve nihâyet ancak O'na döndürüleceksiniz"* demiştir. Bu, tehdidin doruk noktasıdır. Yani, "O, sizi yaratan, sizi terbiye eden, ölümden önce ve ölüm esnasında, sizin zât ve sıfatlarınızda tasarruf sahibi olan ve ölümünüzden sonra da kendisine varacağınız ilâhınızdır" demektir. İşte bu üslup sakındırmanın en ileri derecesini ifade eder.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَيٰهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا۠ بَرِيٓءٌ مِّمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

"Yoksa "Onu kendiliğinden uydurdu" mu derler. De ki: Eğer ben onu kendim uydurdumsa günahı benim üstüme olsun. Halbuki ben sizin irtikap edegeldiğiniz şeylerden uzağım" (Hûd, 35).

Bil ki, **"ifterah"** kelimesinin manası, "O onu uydurdu; onu icat etti ve o onu kendiliğinden yaptı" demektir. Buradaki "hû" zamiri, o kâfirlere tebliğ edilmiş olan vahye râcidir. **Nûh** (a.s) فَعَلَيَّ إِجْرَامِي *"...günahı benim üstüme olsun"* demiştir. İcrâm, mahzurlu ve yasak olan şeyleri arzu edip onları yapmaktır. Bu, muzafın hazfedilmesi kabilinden bir ifadedir. Çünkü, kelamın takdiri, فَعَلَيَّ عِقَابُ إِجْرَامِي "İşlediğim günahın cezası benim üstümedir" şeklindedir. Âyette bir başka hazf daha bulunmaktadır ki, bu da, kelamın takdirî manasının, "Eğer ben onu uydurdu isem, bu suçumun cezâsı bana aittir. Yok, eğer ben doğru söylüyor ve siz de beni yalanlıyorsanız, bu yalanlamanızın cezâsı da size aittir" şeklinde olmasıdır. Ancak ne var ki, söz bu hazfe delâlet ettiği için, bu bırakılıp, söylenmeyen kelimeler hazfedilmiştir.

Bu, tıpkı أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ *"..gecenin saatlerinde taat ve ibâdet eden kimse gibi midir?"* (Zümer, 9) âyetinde olduğu gibidir ki, Cenâb-ı Hak bu âyette, bazı şeyleri zikretmemiştir. Âyetteki وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ *"Ben, sizin suçunuzun cezasından uzak ve berîyim"* demektir. Müfessirlerin ekserisi, bu sözün, **Hz. Nûh**'un sözünün devamı olduğu ve bu âyetin, **Hz. Nûh**'un kıssasının nakledilmesi esnâsında, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kıssası hakkında vaki olduğu kanaatindedirler ki, onların bu sözü, gerçekten kabul edilemeyecek uzak bir ihtimaldir. Hem, **Hz. Nûh** (a.s)'un *"Eğer ben onu kendim uydurdumsa, günahı benim üstüme olsun"* sözü, onun bir şüphe içinde olduğuna delâlet etmez. Ancak ne var ki bu, risâletini kabul etmelerinden ümidini kestiği esnada, inkarî manada söylenilmiş olan bir sözdür.

وَأُوحِيَ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

"Nûh'a şu hakikat vahyolundu: "Kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası aslâ iman etmeyecekler. O halde işleyegeldikleri şeyden tasalanma" (Hûd, 36).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hz. Nûh (a.s)'un Teskin Edilmesi**

İbn-i Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Bu azap Allah katından gelince, **Hz. Nuh** (a.s), kavmine beddua ederek: *"Yâ Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!"* (Nuh, 26) demiştir.

Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın "فَلَا تَبْتَئِسْ" buyruğunun manası "üzülme" demektir. **Ebu Zeyd** şöyle demiştir: "Arapçada, insanın başına hoşlanmadığı bir şey geldiğinde اِبْتَأَسَ الرَّجُلُ "adam hüzünlendi" denilir. Nitekim **Ebu Ubeyde**, مَا يَقْسِمُ اللهُ أَقْبِلْ غَيْرَ مُبْتَئِسٍ بِهِ وَاقْعُدْ كَرِيمًا نَاعِمَ الْبَالِ "Allah'ın taksimine, sana ayırdığına, hiç hüzünlenmeksizin yönel ve al onu! Efendi efendi, gönlü rahat kişi olarak otur yerine!.." beytini nakletmiştir. Buradaki "gayre mubteis": "Mahzun olma, ve hoş karşıla..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, kazâ ve kader hakkındaki görüşlerinin doğru olduğuna dair bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, **Hz. Nûh**

(a.s)'un kavminin, artık bundan sonra iman etmeyeceğini haber vermiştir. Binâenaleyh, şâyet onlardan iman tahakkuk etmiş olsaydı, o zaman bu iman ya hem bu haber ve bu bilgi doğru bir haber ve bilgi olarak kalması; yahut bu haberin yalana, bu ilmin de cehle dönüşmesi tarzında tahakkuk etmiş olurdu. Birincisinin bâtıl olduğu açıktır. Zira imanın varlığı halinde, imanın yokluğuna dair haberin doğru olması; iman mevcut iken imanın yokluğuna dair bilginin hasıl olması, iki zıddın aynı anda bir arada bulunması demek olur.

İkincisi de bâtıldır; zira, Allah'ın haberinin yalana, ilminin de cehle dönüşmesi imkânsızdır. Onlardan imanın sadır olmasının, mutlaka bu iki kısım üzere olmasının gerektiği ve bunlardan her birinin de imkânsız olduğu sabit olunca, onlar iman etmekle emredilmiş oldukları halde, onlardan imanın sadır olması imkânsız olur. Hem kâfirler iman etmekle emrolunmuşlardır. Allah'ı, verdiği her haber hususunda tasdik etmek de imandandır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası aslâ iman etmeyecektir"* beyanı da bu manadadır. Şunu kabul etmemiz gerekir: Onlar, kendilerinin iman etmeyeceklerine dair habere de iman etmekle görevli idiler ki bu, iki zıddı bir arada bulundurmayı teklif etmektir. Bu sözün izahı, bu kitapta defalarca geçmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile, Allah'ın, içlerinde iman edeceklerini yahut da, zürriyetleri içinde iman edecek kimselerin bulunduğunu bildiği bir kavme, köklerini kazıyıp kurutan bir azâbı indirmesinin caiz olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bazıları bunun caiz olmadığını ileri sürmüşler ve Cenâb-ı Hakk'ın, **Nûh** (a.s)'tan nakletmiş olduğu, *"Ya Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma! Çünkü eğer sen onları bırakırsan, kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden, öz kâfirden başka da evlât doğurmazlar"* (Nuh, 26-27) sözüne tutunarak şöyle demişlerdir: "Bu, Allahu Teâlâ'nın ne onların içinde, ne de onların zürriyetleri içinde iman edecek tek bir kimsenin bulunmadığını bildiği için, onların üzerinde köklerini kazıyan bir azabı indirmiş olmasının yerinde ve uygun olduğuna delâlet etmiştir." Hem, **Mu'tezilî** bir alim olan **Kâdî,** hem de bizim âlimlerimizin pek çoğu ise şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ'nın, onların içinde iman edecek olan bir kimsenin bulunduğunu bildiği halde, azap indirmesi câizdir."

Nûh (a.s)'un, *"Ya Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!"* şeklindeki sözüne gelince bu, **Hz. Nuh**'un bunu, ancak, onların Allah'ın kullarını saptırdıklarını ve onların doğurduklarının da sadece öz günahkâr ve kâfir olduklarını bildiği için, istemiş olduğuna delâlet eder ki, bu da, bu hükmün, bu iki illetin toplamına göre verilmiş olduğuna delâlet eder. Yine bu ifadede, bu iki illetin bulunmaması halinde o azâbın indirilmesinin caiz olmayacağına dair bir delil de bulunmamaktadır.

Doğruya en yakın olan şöyle denilmesidir: **Nûh** (a.s), onların iman etmelerini aşırı bir biçimde arzuladığı için Rabbinden onları bırakmasını, imha etmemesini istemişti. Bunun üzerine de Rabbi ona, kalbinde bulunan o arzuyu silmek için, onlardan hiç kimsenin iman etmeyeceğini bildirmişti. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"O halde, işleyegeldikleri şeyden tasalanma"* buyurmuştur. Bu, "Bundan dolayı üzülme ve bunda bir zillet olduğunu sanma. Zira, kendisine tutunanların sayısı az olsa dahi din azizdir. Kendisini ileri sürenlerin sayısı çok olsa dahi, batıl, zelil ve hakirdir" demektir.

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِى فِى الَّذِينَ ظَلَمُوٓا ۚ اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾

"Bizim nezâretimiz ve vahyimiz ile gemi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulmuşlardır" (Hûd, 37).

Hz. Nuh'a Gemi Yapma Emri Veriliyor

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, bir önceki âyetteki, *"kavminden gerçek iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir"* (Hûd, 36) beyanı, O'nun, onları helâk edeceğini, azaba dûçar kılacağını **Nûh** (a.s)'a bildirmiş olduğunu gösterir. Ama bu, aynı zamanda, Allah'ın onlara çeşitli azapla azap edeceğine ihtimali olan bir ifadedir de. Böylece Allahu Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s)'a, kendisine iman etmeyenlere, boğma azabı ile azap edeceğini bildirmiştir. Boğulmaktan kurtulmanın yolu gemi yapmak olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Allah da **Nûh** (a.s)'a gemi yapıp onu hazırlamasını emretmiştir. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, **Hz. Nûh**'a bu gemiyi kuşların göğüs kafesi biçiminde yapmasını emretmiştir.

Buna göre şâyet, "Cenâb-ı Hakk'ın, وَاصْنَعِ الْفُلْكَ *"gemi yap"* emrinin vücub mu, yoksa ibâha ifade eden bir emir mi olduğu" sorulursa, biz deriz ki:

Daha zahir olanı, bunun vücub ifade eden bir emir olmasıdır; zira **Hz. Nûh**'un hem kendi canını, hem de başkalarının canını bu helâkten korumasının yolu, ancak budur. Canı, helâk olmaktan korumak ise, vâciptir. Vâcibi gerçekleştirmeye vesile olan şey de vâciptir. Bu emrin, vücub ifade eden bir emir olmayıp, aksine ibâha ifade eden bir emir olması da muhtemeldir. Bu durumda bu, insanın, oturup içinde ikâmet edebilmesi gayesiyle kendisine bir ev, bir yurt edinmesi gibidir.

Allah Hakkında "A'yün" Nasıl Anlaşılmalı?

Cenâb-ı Hakk'ın, "بِاَعْيُنِنَا" buyurmasına gelince, bu ifadeyi şu sebeplerden dolayı zahirî manasına hamletmek mümkün değildir:

a) Bu ifade, Allahu Teâlâ'nın pek çok gözü olmasını iktiza eder ki, bu durumda bu, "وَلِتُصْنَعَ عَلٰى عَيْنِى" (Tâhâ, 39) buyruğunun zahirine ters düşer.

b) Bu ifade, **Nûh** (a.s)'un, o gemiyi o gözler sayesinde yapmış olmasını iktiza eder. Bu da, "bıçak ile kestim", "kalem ile yazdım" denilmesi gibi olur. Halbuki, "o gözler ile yaptım" denilmesi bâtıl ve yanlıştır.

c) Allahu Teâlâ'nın uzuvlardan, organlardan, kısım ve parçalardan münezzeh olduğu kesin olan aklî delillerle sabittir. Öyleyse işte bütün bunlardan dolayı bu lafzı te'vîl etmek gerekir. Bu te'vîl de birkaç yönden yapılabilir:

1) Bu tabirin manası, "**Hz. Nûh**'a, geminin nasıl yapılacağını öğreten meleğin gözetimi ile... yap..." şeklindedir. Bu tıpkı, فُلَانٌ عَيْنٌ عَلَى فُلَانٍ "falan kişi, falan üzerinde ayn (göz)dür; onun hallerini araştırmak ve gözünü ondan hiç ayırmamak üzere görevlendirilmiştir" denilmesi kabilindendir. (Yani göz mecazi olarak "nezaretçi" manasında kullanılmıştır.)

2) Bir kimse bir şeye çok itinâ gösterirse, gözünü onun üzerine diker. Binâenaleyh, gözü bir şeye dikmek, o şeye çok ihtiyat ve itina göstermenin bir sebebi olunca, bu ifadedeki "ayn", "بِاَعْيُنِنَا" ifadesi, ihtiyât ve itinâdan bir kinâye olmuş olur. İşte bundan dolayı müfessirler, bunun manasının, "Bizim, seni tıpkı, görüp ve seni kötülükleri def edebilen kimsenin koruması tarzında olan bir korumayla gemiyi yap!" şeklinde olduğunu

söylemişlerdir. Netice olarak denilebilir ki: **Hz. Nûh** (a.s)'un gemiyi yapmaya yönelmesi şu iki şeye bağlanmıştır:

a) Düşmanlarının, onun o işine mâni olamayışları.

b) Onun, geminin nasıl yapılacağını ve kötülüğün ve şerrin kendisinden nasıl giderebileceğini bilmesi. Cenâb-ı Hakk'ın وَوَحْيِنَا *"vahyimiz ile"* tabiri, Allahu Teâlâ'nın nasıl yapacağını vahyettiğine bir işarettir. Böyle olması halindedir ki, ancak bundan bir netice elde edilebilir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تُخَاطِبْنِى فِى الَّذِينَ ظَلَمُوا اِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ *"Zulmedenler hakkında bana hiçbir şey söyleme. Çünkü onlar suda boğulacaklardır"* buyruğuna gelince, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

a) Bu, "Benden, onlardan azabımı geciktirmemi isteme, zira ben, onlar hakkında hükmümü verdim..." demektir. **Nûh** (a.s) bunu anlayınca, işte bundan sonra kavmine beddua ederek, *"Ya Rabbi, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!.."* (Nûh, 26) demiştir.

b) Bunun manası, "O cezaların o zulmedenlere hemen verilmesi hususunda bana bir şey söyleme; zira ben, o azabı belirli bir zamanda indirmeyi hükmedince, onu hemencecik indirmek imkânsız olur" şeklindedir.

c) Âyetteki "zulmedenler" ifadesiyle kastolunanlar, onun karısıyla oğlu **Ken'ân**'dır.

وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ اِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَاِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٩﴾

"Nuh o gemiyi yapıyordu. Kavminden herhangi bir güruh yanından geçtikçe, onunla eğleniyorlardı. Dedi ki: "Eğer bizimle eğlenirseniz, biz de sizinle bu eğlendiğiniz gibi eğleneceğiz! Artık kendisini rüsvây edecek azâbın kime gelip çatacağını, daimî azabın da kimin başına geleceğini ileride bileceksiniz" (Hûd, 38-39).

Hz. Nûh Gemi Yapıyor

Cenâb-ı Hakk'ın وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ *"Nuh gemiyi yapıyordu"* cümlesine gelince, bu hususta iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu cümle ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:

a) Bunda muzari, mazide cereyan etmiş bir durumun hikâye edilmesidir. Yani, "o vakitte, onun hakkında "gemi yapıyor" denilmesi yerinde bir ifade olurdu" demektir.

b) Kelamın takdiri وَاَقْبَلَ يَصْنَعُ الْفُلْكَ "Gemi yapmaya yöneldi" şeklinde olup, burada "وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ" ifadesiyle yetinilmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Geminin Bazı Vasıfları**

Âlimler, bu geminin vasfı hususunda pek çok görüş belirtmişlerdir:

1) **Nûh** (a.s), o gemiyi iki senede yaptı. Bunun dört senede yapıldığı da ileri sürülmüştür. Ve yine o geminin uzunluğunun üç yüz zirâ', eninin elli zirâ' olduğu belirtildiği gibi, onun yukarıya doğru, su yüzünden itibaren yüksekliğinin otuz zirâ' olduğu ve abanoz ağacından yapıldığı, üç bölümü bulunduğu; en alt bölüme vahşi hayvanların, yırtıcı hayvanların ve haşerâtın; orta bölüme hayvanların ve en'âm (sığır, deve, koyun cinsi) yüklendiği; en üst bölüme de kendisiyle beraber, inananlar ve ihtiyaç duydukları yiyeceklerin konulduğu, ayrıca **Hz. Adem**'in cesedinin de gemiye yüklendiği ileri sürülmüştür.

2) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir:

"Geminin boyu bin iki yüz; eni ise altı yüz zirâ' idi."

Bil ki bu gibi konular benim hoşuma gitmiyor. Çünkü bunlar bilinmesine kesinlikle ihtiyaç olmayan ve bilinmesinde fayda da bulunmayan şeylerdir. Dolayısıyla, böyle konulara dalmak lüzumsuz şeylerden olur. Hele hele ortada doğru olanı gösteren herhangi bir belge olmazsa. Bizim bildiğimiz, o geminin, **Hz. Nûh** (a.s)'un kavminin mü'minlerini, ihtiyaç duydukları şeyleri ve her hayvandan bir çifti alacak kadar geniş olmasıdır. Çünkü bu kadar bilgi Kur'ân'da zikredilmiştir. Fakat bunun dışında kalan hususlar Kur'ân'da zikredilmemiştir.

Kavminin Hz. Nuh ile Alay Etmesi

Cenâb-ı Hakk'ın وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ *"Kavminden herhangi bir güruh yanından geçtikçe onunla eğleniyorlardı"* buyruğuna gelince, bunda geçen **"mele' "** kelimesinin tefsiri hususunda şu izah yapılmıştır:

a) Bu, onlardan herhangi bir güruhtur;

b) Onların ileri gelenlerinden ve kodamanlarından olan bir güruhtur. Âlimler, onların hangi hususta **Hz. Nûh** (a.s)'la alay ettiklerinde ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, **"Ey Nûh,** sen Allah'ın peygamberi olduğunu iddia ediyordun; ama şimdi marangozluğa başladın" diyorlardı.

2) "Eğer sen, iddianda doğru olsaydın, tanrın seni bu zor ve güç işten müstağni kılar, böylesine yorulmana ihtiyaç bırakmazdı" diyorlardı.

3) Onlar daha önce hiç gemi görmemiş ve ondan nasıl istifade edileceğini bilmiyorlardı. İşte bundan dolayı gemiye şaşıyor ve **Hz. Nuh**'la alay ediyorlardı.

4) O gemi gerçekten çok büyüktü ve **Hz. Nûh** (a.s) onu sudan çok uzak bir yerde yapıyordu. Onlar, bundan ötürü, "burada su yok ve senin onu büyük nehirlere, denizlere taşıman mümkün değil" diyorlar ve bunu bir nevi akılsızlık ve delilik sayıyorlardı.

5) **Hz. Nuh**'un, kavmi içindeki ömrü uzayıp, bu müddet zarfında onları boğulma azabı ile inzâr edince ve onlar da buna dair hiçbir emare ve işaret görüp müşahede edemeyince, zann-ı galiplerince, **Hz. Nûh** (a.s)'un bu sözünde yalancı olduğuna hükmettiler. Bu sebeple de, **Hz. Nûh** (a.s) gemi yapmaya başlayınca, onunla alay ettiler. İzah edilen bütün bu hususlar ihtimal dahilindedir.

Hz. Nuh'un Onlara Cevabı

Allahu Teâlâ daha sonra, **Hz. Nûh** (a.s)'un إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ *"Eğer bizimle alay ederseniz, biz de sizinle, bu alay ettiğiniz gibi, alay edeceğiz"* dediğini nakletmiştir. Bu ifade ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Kelamın takdiri, "Eğer siz bizimle şu anda eğleniyor iseniz, başınıza dünyada boğulma belası, âhirette de zelil ve rüsvay olma hadisesi geldiği zaman, biz de sizinle aynen sizin eğlendiğiniz gibi, sizinle alay edeceğiz" şeklindedir.

2) Eğer yaptığımız iş hususunda, câhil olduğumuzu söylüyorsanız, biz de size, üzerinde olduğunuz küfür hususunda ve Allah'ın gazabı ile azabına maruz kalmanız hususunda cahil olduğunuzu söylüyoruz. Demek ki siz, alay edilmeye bizden daha müstehaksınız.

3) Eğer siz, bizim câhil olduğumuzu söylüyorsanız, bilin ki biz de sizin câhil olduğunuzu söylüyoruz. Hem sonra sizin cehâletiniz daha çok ve daha ileridir. Çünkü siz, tıpkı çocukların ve câhillerin yaptığı gibi, işin gerçeğini bilmeyip, durumun zâhirine aldandığınız için, bizim câhil olduğumuzu söylüyorsunuz.

İmdi, "Alay ve istihza günahtır. Öyleyse bunu yapmak, peygamberlere nasıl uygun düşer?" denilirse, biz deriz ki: "Allahu Teâlâ, alaya karşılık vermeyi, mukabele etmeyi "alay etme" diye ifade etmiştir. Bu tıpkı Allahu Teâlâ'nın *"Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür"* (Şûra, 40) âyetinde olduğu gibidir."[71]

Cenâb-ı Hak, فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ *"Artık kendisini rüsvay edecek azabın kime gelip çatacağını ileride bileceksiniz"* buyurmuştur. Yani, "Alay edilmeye kimin müstahak olduğunu ve kimin en güzel neticeyi elde edeceğini bileceksiniz."

Âyetteki مَنْ يَأْتِيهِ *"Kime gelecek"* ifadesi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun başındaki "men" edatı, "eyyü" manasında bir istifhamdır. Buna göre sanki, "siz, o azabın hangimize geleceğini göreceksiniz" denilmektedir. Bu izaha göre, "men", mahallen merfu, mübtedâ olmuş olur.

b) Bu edat, "ellezi" manasınadır. Bu durumda o mahallen mansub olur.

Cenâb-ı Hak, وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُقِيمٌ *"Daimî azabın da kimin başına geleceğini (bileceksiniz)"*; yani "o azabın, devamlı olarak, kime musallat olacağını görüp anlayacaksınız..." buyurmuştur.

حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ قُلْنَا ٱحْمِلْ فِيهَا مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ
إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ ٱلْقَوْلُ وَمَنْ ءَامَنَ ۚ وَمَآ ءَامَنَ مَعَهُۥٓ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٤٠﴾

71 Yani burada yapılan alay ve kötülüğün karşılığını, layık olduğu cezayı verme söz konusudur ve bu kötülük değildir. Fakat müşakele denilen san'at kullanılarak, mahiyet farklı olduğu halde aynı kelime kullanılmıştır. (Ç).

"Nihâyet emrimiz gelip de fırın kaynadığı zaman, dedik ki: "Her birinden ikişer çift ile, aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş) olanlar müstesnâ, âileni ve iman edenleri, içine yükle." Zaten onun yanındaki az sayıda insandan başkası da iman etmemişti" (Hûd, 40).

Geminin Tamamlanması ve Bindirme İşleminin Yapılması

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Âyetin başındaki "hatta", kendisi ile yeni bir cümleye başlanan, hatta-yı ibtidâiyyedir. Burada o, şart ve ceza cümlesinin başına gelmiş ve geçen âyetteki, *"ve (Nûh) gemiyi yapıyordu"* (Hûd, 38) cümlesinin gâyesi (son vadesi) olmuştur. Yani, "**Nûh** o gemiyi, va'dedilen o tufan vakti gelinceye kadar yaptı" demektir."

***İKİNCİ MESELE:* Emr Kelimesinin Tefsiri**

Âyetteki, *"Emrimiz gelip"* ifadesindeki "emir" kelimesi şu iki manaya muhtemeldir:

a) Allahu Teâlâ, her şeyin kendi emri ile olduğunu beyân buyurmuştur. Nitekim O, *"Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" demektir. O da derhal oluverir"* (Nahl, 40) buyurmuştur. İşte bu âyetteki "emir" ile de bu mana kastedilmiştir.

b) Bununla va'dedilen o azap irade edilmiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Tennûr Hakkında İzahat**

Âyette geçen **"tennûr"** ile ilgili iki görüş vardır:

a) Bu, içinde ekmek pişirilen **"tandır"** manasındadır.

b) Bu, tandırdan başka bir şeydir.

Birincisi, İbn Abbas, Hasan el-Basrî ve **Mücâhid** gibi müfessirlerin büyük bir kısmının görüşüdür. Bunlar da kendi aralarında ihtilaf etmişler ve bazıları bunun, **Hz. Nûh**'a ait bir tandır olduğunu söylerken; **Hz. Adem**'e ait bir tandır olduğu da söylenmiştir. Nitekim **Hasan el-Basrî,** "bunun taştan olup, **Hz. Havva**'ya ait iken daha sonra **Hz. Nûh**'a geçtiğini" söylemiştir. Âlimler bu tandırın nerede olduğu hususunda da ihtilaf etmişlerdir: **Şa'bi,** onun **Kûfe** taraflarında olduğunu söylemiştir. **Hz. Ali** (k.v)'den, "onun, **Kûfe Mescidi**'nde olduğu" rivâyet edilmiştir. O: "Onun içinde, yetmiş

peygamber ekmek pişirmiştir" demiştir. Bu tandırın, **Şam**'da **"Aynü Verdân"** denilen yerde olduğu da söylenmiştir. Bu görüş **Mukatil**'e aittir. Bu **"tennûr"**un, **Hindistan**'da olduğu da söylenmiştir. Yine **Hz. Nûh**'un hanımının o tandırda ekmek pişirdiği, **Hz. Nuh**'a tandırdan su çıkmaya başladığını haber verdiği, böylece **Hz. Nûh**'un eşyaları gemiye yüklemeye başladığı da söylenmiştir.

İkinci görüşe göre, âyetteki **"tennûr"** ile, ekmek pişirilen tandır kastedilmemiştir. Bu görüşe göre, **tennûr** hakkında çeşitli izahlar yapılmıştır:

1) Bu, "yeryüzünden su fışkırmaya başladı" manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz de göğün kapılarını açıp, şarıl şarıl su akıttık. Yeri de kaynaklar halinde fışkırttık. (Her iki) su, ezelde takdir edilmiş bir emir üzerinde birleşiverdi"* (Kamer, 11-12) buyurmuştur. Araplar, yeryüzüne **"tennûr"** demişlerdir.

2) **Tennûr,** yeryüzünün en kıymetli ve en yüksek bir yeridir. Tufan suyu, **Hz. Nûh** için bir mu'cize olsun diye, o yüksek yerden çıkarılmıştır. Hem sonra manası, "su, yeryüzünün yüksek tepelerinden ve yerlerinden kaynayıp fışkırınca, bu yerler, yüksekliğinden ötürü tandırlara benzetildi" şeklindedir.

3) Bu kelime, "sabah doğdu" manasınadır. Bu görüş, **Hz. Ali**'den nakledilmiştir.

4) Kelimenin, "iş şiddetlendi (hızlandı)" manasına olması da muhtemeldir. Nitekim Arapçada, حَمِيَ الْوَطِيسُ "Tandır kızdı" yani (iş kızıştı)" denilir. Buna göre âyetin manası, "Ey Nûh, işin kızıştığını ve suyun çoğaldığını gördüğünde, kendini ve beraberindekileri gemiye alıp kurtar" şeklinde olur.

Eğer, "Bu görüşlerin hangisi doğrudur?" denilirse, biz deriz ki: Aslolan (doğrusu) sözü, hakiki manasına hamletmektir. "Tennûr" lafzının ise, hakiki manası "ekmek pişirilen yer" demektir. Dolayısıyla bu lafzı, bu manaya almak gerekir. Suyun ilk önce belli bir yerden fışkırmaya başladığını ve o yerin de (**Hz. Nûh**'un) tandırı olduğunu söylemek de aklen imkânsız değildir.

Eğer denirse ki: "Tennûr" kelimesi elif-lâm'lıdır, bu da, o tandırın muhataplarca belli ve malum bir tandır olduğunu gösterir. Halbuki yeryüzünde böyle belli bir tandır yoktur. Dolayısıyla bunun, "işin kızıştığını, suyun fışkırdığını gördüğün zaman, hem kendini, hem beraberindekileri kurtar" manasına hamledilmesi gerekir." Biz cevaben deriz ki: Şöyle denilebilir:

"Bu tandır, **Hz. Adem**'in veya **Hz. Havva**'nın, yahut da Allah'ın **Nûh** (a.s) için belirleyip gösterdiği bir tandır olup, Cenâb-ı Allah'ın ona, "Sen, o tandırdan su fışkırdığını gördüğünde bil ki iş tamamdır" demiş olması muhtemeldir. Böyle olması halinde, âyetin lafzını zahirî manadan mecazi manaya çevirmeye gerek yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Fâre" fiili, ateş çok kızgın olduğunda tencerenin kaynamasına benzetilerek, "çok şiddetli ve kuvvetli bir şekilde fışkırdı" manasınadır. Tandırın bizzat kendisinin fışkırmayacağı bellidir. Şu halde bundan maksat, tandırdan suyun fışkırmasıdır. Tandırın fışkırmasının, o kavmin helak olacağının bir alameti olacağının onlara bildirilmiş olması imkânsız değildir. Çünkü bu büyük bir hadisedir. Allahu Teâlâ mü'minlere, kurtuluşu va'detmiştir. Bu sebeple Allah'ın, mü'minlere, o belirli vakti bilip tanıyacakları bir alamet vermesi gerekir. Binâenaleyh bunun, o önemli hadisenin artık geldiğine dâir bir alamet kılınmış olması uzak bir ihtimal görülemez.

BEŞİNCİ MESELE: **Kur'ân'da Muarreb Kelimeler Hakkında**

Leys şöyle demiştir: "Tennûr, her dilde kullanılan genel bir kelimedir. Bu manada "tennâr" da kullanılır." **Ezherî** şöyle der: **"Leys**'in bu görüşü, bu kelimenin a'cemi (Arapça olmayan) bir kelime olup, Arapların bunu Arapçalaştırdıklarına delâlet eder. Bunun delili, kelimenin aslının **"tennâr"** olup, daha önce Arapçada **"tennûr"** diye bir kelimenin bilinmeyişidir. Bunun bir benzeri de, Arapçaya Farsça'dan geçen, **"dîbâc, dinar, sündüs** ve **istebrak"** kelimeleridir. Çünkü Araplar, bu kelimeleri kullanınca, bunlar da Arapça olmuşlardır.

Geminin İhtiva Ettiği Şeyler

Bil ki tandır kaynamaya, su fışkırmaya başlayınca, Allahu Teâlâ **Hz. Nûh** (a.s)'a gemiye üç çeşit şeyi yüklemesini emretmiştir:

Zevc Kelimesinin Manası

a) اِحْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ *"Her birinden ikişer eş, içine yükle."* **Ahfeş** şöyle der: "Sen, "şu ikisi, eş (zevc)dirler" dersin. Cenâb-ı Hak da, *"Her şeyden iki zevc (eş) yarattık"* (Zâriyat, 49) buyurmuştur. Şu halde gök bir zevc, yer bir zevc, kış bir zevc, yaz bir zevc, gündüz bir zevc, gece bir zevc'dir. Yine sen kadına, "zevce" dersin ve "Bu (adam) o kadının zevci" dersin. Cenâb-ı Hak da, *"Allah Âdem'den de yine onun zevcesini yarattı"* (Nisa, 1) ve

"Erkek ve dişi iki çifti (zevci) O yarattı" (Necm, 45) buyurmuştur. Böylece tek bir şey için de bazen "zevc" (eş) ifadesi kullanıldığı sâbit olmuş olur. Hak Teâlâ'nın, *"(Allah) sekiz zevc yarattı, koyundan iki, keçiden iki, deveden iki, sığırdan iki..."* (En'âm, 143) âyeti de bunu göstermektedir.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki, "zevceyn" (iki zevc), biri erkek biri dişi iki şey demektir. Buna göre âyetin takdiri, "Böyle olan her şeyden gemiye, biri erkek biri dişi çiftleri yükle" şeklinde olur. İşte bundan ötürü **Hafs** kıraatinde, âyetteki kelime tenvin ile "مِنْ كُلٍّ" şeklinde okunur, "Her şeyden biri dişi biri erkek olmak üzere, birer çift yükle" manası kastedilir.

"Zevceyn", zaten iki olur. O halde, "âyette, زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ (iki zevce, iki çift) denilmesinin hikmeti nedir?" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki, bu tıpkı, لَا تَتَّخِذُوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِ *"iki, çift ilah edinmeyin"* (Nahl, 51) ve نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ *"Tek bir nefha.."* (Hakka, 13) âyetlerinde olduğu gibidir. (Yani te'kid ifade edip, ayrı bir çift manasına gelmez.) Fakat meşhur kıraate göre, bu soru söz konusu olmaz.

Âlimler, âyetteki "ikişer çift" tabirinin içine, hayvanların dışında kalanların da girip girmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Biz diyoruz ki: Hayvanlar buna dahildirler. Çünkü her türlü canlı bu ifadenin kapsamına girer. Fakat âyetin lafzı, bitkilere delâlet etmez. Ama bu, halin muktezasına göre, uzak bir ihtimal de değildir. Zira insanlar, bitkilerin bütün kısımlarına muhtaçtırlar. Rivâyetlerde varid olduğuna göre **İbn Mes'ûd** (r.a)'dan şöyle rivâyet edilmiştir: "**Nûh** (a.s)'un, aslanı gemiye yüklemeye gücü yetmeyince, aslan humma hastalığına yakalandı. Çünkü, **Nûh** (a.s) *"Ya Rabbi, eğer ben onu gemiye bindirirsem, aslanı nasıl doyururum?"* deyince, Cenâb-ı Hak da, *"Ben onu, yemekten alıkoyacağım"* buyurmuş ve bunun üzerine, aslana humma hastalığını musallat kılmıştı." Bizce en münasip olan tutum, böylesi sözleri bir kenara bırakmaktır; zira mesela fil, yemeğe daha çok muhtaç olduğu halde, hummaya tutulmamıştır!.

Hz. Nuh (a.s)'un Ailesi

Cenâb-ı Hakk'ın, **Nûh** (a.s)'a, gemiye bindirmesini emretmiş olduğu şeylerin ikincisi, O'nun وَاَهْلَكَ اِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ *"aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş) olanlar müstesnâ, âileni..."* âyetinin ifade ettiği hususdur. Âlimler, "bunlar yedi kişidir; **Nûh** (a.s), üç oğlu **Hâm, Sâm** ve **Yafes;** bir de, oğulların her birinin karısı" demişlerdir. Yine bunların sekiz kişi olduğu; bunlara ilâveten **Nûh** (a.s)'un hanımının da bulunduğu söylenmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş) olanlar müstesnâ"* buyruğundan maksat da **Nûh** (a.s)'un oğlu ve hanımı olup, bunlar kâfir idiler; bundan dolayı da Cenâb-ı Hak onların helaklerine hükmetmiştir.

İmdi eğer, "İnsan, diğer bütün canlılardan daha şereflidir. O halde, önce diğer canlıların zikredilmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki:

İnsan akıllı bir varlıktır. Aklından dolayı da o, helâkine yol açacak sebepleri kendisinden uzaklaştırmaya mecburdur. Dolayısıyla bu hususta onu daha fazla teşvike gerek yoktur. Ama, diğer canlıları kurtarma hususunda sa'y ü gayret göstermeye teşvik etmekse böyle değildir. İşte bundan dolayı önce hayvanlar zikredilmiştir.

Bil ki bizim âlimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş) olanlar müstesnâ"* buyruğu ile kaçınılmaz (lâzım) olan kazâ ve vâcip olan kaderin ispatı hususunda istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Çünkü, *"aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş)"* kaydı, hakkında kavl-i ilâhî sebkat etmiş olan hiç kimsenin durumunun asla değişmeyeceğini ihsâs ettirmektedir. Bu, tıpkı Hz. Peygamber'in şu sözüne benzer: اَلسَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ اُمِّهِ وَالشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ اُمِّهِ *"Sâid, annesinin karnında sâid olandır; bedbaht da, annesinin karnında bedbaht ve şakî olandır."*[72]

Mü'minler

Bunlardan **üçüncüsü,** "وَمَنْ اٰمَنَ" buyruğunun ifade ettiği hususdur. Âlimler, bunların seksen kişi olduğunu söylemişlerdir. **Mukâtil** ise şöyle demiştir: "Musul taraflarında bir köy bulunmaktadır; adı ise, **es-Semânîn** (seksenler) köyüdür. Bu köye **es-Semânîn** adı verilmiştir; zira, (bu seksen kişi) gemiden çıktıkları zaman, bu köyü kurmuşlardır. Bundan dolayı da bu köy, bu adla isimlendirilmiştir." Âlimler yine, bu hususlara dair, bundan daha çok veya daha az şeyleri de zikretmişlerdir ki, bütün bu hususları bilmek mümkün değildir. Ancak, Allah onların "az" olduğunu bildirmiştir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا اٰمَنَ مَعَهُ اِلَّا قَلِيلٌ *"Zaten onun yanındaki az sayıda insandan başkası da iman etmemişti"* buyruğudur.

İmdi, eğer denirse ki "Beraberinde iman edenler gemiye bindikleri zaman bir cemâat olmuşlardır. O halde Cenâb-ı Hak اِنَّ هٰؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ

72 **Müslim**, Kader, 3 (4/237); **İbn Mâce**, Mukaddime, 7 (1/18) benzeri hadis.

"Şüphesiz bunlar azar azar birer cemâattir" (Şuarâ, 54) âyetinde olduğu gibi, niçin "قَلِيلُونَ" buyurmamıştır?" Cevaben deriz ki:

Her iki ifadeyi kullanmak da caizdir. Burada kelamın takdiri, وَمَا اٰمَنَ مَعَهُ اِلَّا قَلِيلٌ *"Onun yanında, az bir topluluktan başkası iman etmedi"* şeklindedir.

İblis'in de gemiye girmiş olduğunu söyleyen rivâyete gelince; bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü İblis, cinlerden idi; o ise, ateşten ya da hava misali bir şeyden yaratılmıştı. O halde daha nasıl o da boğulabilir? Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın kitabı buna delâlet etmediği gibi, bu hususta sahih bir haber de varid olmamıştır. En uygun olanı ise, bu konulara dalmamaktır.

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖيهَا وَمُرْسٰيهَا ۚ اِنَّ رَبّٖى لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٤١﴾

"Nuh dedi ki: "Bininiz içerisine. Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır. Muhakkak ki Rabbim çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir" (Hûd, 41).

Âyetteki "kâle" kelimesi "Nûh (a.s)'un kavmine "bininiz" demesini ifade eder. "Rükûb" kelimesi, "bir şeyin üzerine çıkmak" anlamına gelir. Nitekim رُكُوبَ الدَّابَّةِ "Hayvana binmek"; رُكُوبُ السَّفِينَةِ "gemiye binmek"; رُكُوبُ الْبَحْرِ "Denize binmek", yani "Gemiye binmek" deyimleri de bu anlamdadır. Bir şeyin üzerine çıkan, bir şey onun üzerine binmiş demektir. Nitekim Arapçada, "Üzerine borç bindi" anlamında "رَكِبَهُ الدَّيْنُ" denilmektedir. **Leys** de şöyle demiştir: "Araplar, gemiye binen kimseye "رَاكِبُ السَّفِينَةِ" derlerdi. Ama "rekb" ve "rükban" kelimeleri ise, hayvanlara ve deveye binen cemâate verilen bir isimdir." **Vâhidî** şöyle demiştir: "اِرْكَبُوا فِيهَا" cümlesindeki "fî" harf-i cerrinin "binmek" fiilinin müteallakı olması caiz değildir. Çünkü, رَكِبْتُ السَّفِينَةَ "Gemiye bindim" denilir, fî harfi burada kullanılmaz. Aksine, doğru olanı şudur: Âyetteki "irkebû" (bininiz) fiilinin mef'ûlü hazfolunmuştur. Kelamın takdiri ise, اِرْكَبُوا الْمَاءَ فِي السَّفِينَةِ şeklindedir." Aynı şekilde, buradaki harf-i cerrin ifade ettiği mananın şu şekilde olması da mümkündür: Allah onlara, geminin üstünde değil de, içinde bulunmalarını emretmiştir. Şâyet Cenâb-ı Hak, "irkebûhâ" demiş olsaydı, onlar kendilerine, geminin üzerinde bulunma emri verildiğini zannedebilirlerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖيهَا وَمُرْسٰيهَا *"Onun akması da durması da Allah'ın adıyladır"* buyruğu ile ilgili olarak birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyette Farklı Kıraatler**

Hamza, Kisâî ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** mîm'in fethasıyla olmak üzere "مَجْرٖيهَا" şeklinde; diğerleri de, mîm'in dammesiyle "مُجْرٖيهَا" şeklinde okumuşlardır, "مُرْسٰيهَا" kelimesinin ise damme ile okunacağında ittifak etmişlerdir. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: **"Mücâhid** bu kelimeleri, Lafza-i Celâlin sıfatları olarak, mahallen **mecrûr** olmak üzere ism-i fâil sîgalarıyla "مُجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا" şeklinde okumuştur."

Vâhidî de şunları söylemiştir:

"Mücra" kelimesi, "icrâ" (akıtmak) kelimesi gibi bir mastardır. Bunun bir benzeri de "مُنْزَلًا مُبَارَكًا" (Mü'minûn, 29) ve "وَاَدْخِلْنِى مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِى مُخْرَجَ صِدْقٍ" (İsra, 80) âyetleridir. Ama bu kelimeyi mîm'in fethasıyla "mecrâha" şeklinde okuyana gelince, bu durumda da kelime mastardır; aynen "cery" (akmak) kelimesi gibi. Bu kıraatle okuyan kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَهِىَ تَجْرِى بِهِمْ" (Hûd, 42) âyetiyle ihticâc etmiş ve şöyle demiştir: "Şâyet bu kelime "mücrâhâ" şeklinde olsaydı, burada da (Hûd, 42) ifadenin "وَهِىَ تَجْرِيهِمْ" şeklinde olması gerekirdi." Bu kelimeyi "mücrâhâ" şeklinde okuyanın hücceti ise şudur: "جَرَتْ بِهِمْ" ve "اَجْرَتْ بِهِمْ" deyimleri, mana bakımından birbirine yakındır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak "تَجْرِى بِهِمْ" buyurunca, sanki "تَجْرِيهِمْ" buyurmuş gibi olur. **"Mürsâ"** kelimesine gelince, bu da, "irsâ" (demir atmak, durmak) kelimesi gibi mastardır. Arapçada bir şey demir atıp durduğu, sabitleştiği zaman "رَسَا الشَّىْءُ يَرْسُوا" denilir, "اَرْسَاهُ غَيْرُهُ" tabiri ise, "Başkası onu durdurdu, sabitleştirdi" anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak وَالْجِبَالَ اَرْسٰيهَا *"Dağları da dikti, sabitleştirdi"* (Nâziat, 32) buyurmuştur.

İbn Abbas şöyle demiştir: "O, şunu kastetmiştir: "Bu gemi, Allah'ın ismi ve kudretiyle akıp gider; yine O'nun kudreti ve ismiyle durur." Yine şu da söylenmiştir: **"Nûh** (a.s) geminin kendilerini götürmesini dilediğinde, "Onun akıp gitmesi Allah'ın adıyladır" der; gemi de akıp gitmeye başlardı. Durmasını istediğindeyse "Durması da Allah'ın adıyladır" der, bunun üzerine de gemi dururdu."

İKİNCİ MESELE: **Bismillah Kelimesinin İ'rabı**

"Bismillah" ifadesindeki i'rabın âmili olan bâ harf-i cerri hakkında, âlimler birkaç görüş zikretmişlerdir:

a) اِرْكَبُوا بِسْمِ اللّٰهِ "Allah'ın adıyla bininiz" demektir.

b) اِرْكَبُوا بِسْمِ اللهِ "Allah'ın adıyla başlayınız" demektir.

c) بِسْمِ اللهِ اِجْرَاؤُهَا وَاِرْسَاؤُهَا "Onu akıtmak da durdurmak da Allah'ın adıyladır" demektir.

Gemi Hareket Ediyor

Geminin Receb ayının ilk gününde yola çıktığı söylenildiği gibi, yine Receb ayının onuncu gününde yola çıktığı, altı ay yol aldığı, Muharrem'in onuncu günü **Cûdî Dağı**'na oturduğu da söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet hakkında iki ihtimal bulunmaktadır:

Birinci ihtimal: Cenâb-ı Hakk'ın, "وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللهِ مَجْرٖيهَا وَمُرْسٰيهَا" buyruğunun toplamının tek bir söz olmasıdır. Buna göre mananın takdiri, "Gemiye, onu akıtan ve durduranın adını zikrederek bininiz" şeklinde olur. Yani, "Bunu zikrederek o gemiye binmeniz yaraşır ve gerekir."

İkinci ihtimal ise, bu ifadenin iki ayrı söz olmasıdır. Buna göre mananın takdiri şöyle olur: "**Nûh** (a.s) onlara gemiye binmelerini emretmiş; sonra da onlara, bu geminin akıp gitmesinin de durmasının da ancak Allah'ın adıyla, O'nun emri ve kudretiyle olduğunu haber vermiştir."

Buna göre birinci mana, bir insan bir işe başladığı zaman, ancak mukaddes zikirlerle Allah'ın adını anarak başlamasının uygun ve güzel olacağına; böylece de, elde edilmek istenen maksadın, bu zikrin hareketiyle elde edilip tamamlanacağına bir işarette bulunmuş olur.

İkinci mana ise, **Nûh** (a.s)'un, gemiye bindiği zaman, ümmetine, geminin, kurtuluşun tahakkuk etmesi için bir vesile ve araç olmadığını; aksine yapılması gereken şeyin, azmi sağlam tutup kalbi Allah'ın lütfuna bağlamak olduğunu haber verdiğine; yine onlara, gemiyi akıtıp durduranın ancak Hak Teâlâ olduğunu bildirdiğine; binâenaleyh, "Sizler gemiye güvenmekten sakının, aksine sizin, Allah'ın lütfuna güvenip dayanmanız gerekir. Zira, gemiyi akıtıp durduracak olan ancak O'dur" demek istediğine delâlet etmektedir. Birinci takdire göre, **Nûh** (a.s) gemiye bindiği zaman zikir makamında idi. İkinci takdire göreyse, **Nûh** (a.s) tefekkür ve kendisine kuvvet ve kudret nisbet etmeden uzaklaşma; bütün sebeplerden sarf-ı nazar etme ve kalbin, müsebbibu'l-esbâb olan Allah'ın celâl nuruna dalma (istiğrak) makamında idi.

Bil ki insan, delil ve hüccet ile marifetullahı elde etme hususunda tefekkür edince, zulumât (karanlık) ve dalâlet dalgaları o dağlara ve zulmet tepelerine kadar çıkmış olduğu bir zamanda, sanki o tefekkür ve tedebbür gemisine oturmuş gibidir. Dolayısıyla düşünce ve tefekkür gemisi hareket etmeye başladığında, onun, o esnada Allah'a dayanması, O'na yalvarıp yakarması ve lisân-ı kalp ve akıl gözüyle baş başa olması gerekir ve o bu esnada, fikir gemisinin, kurtuluş sahiline ulaşması ve dalâlet dalgalarından kurtulabilmesi için, "Geminin akması da durması da Allah'ın adıyladır" der.

Âyetteki إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ *"Muhakkak ki Rabbim, çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"* buyruğu ile ilgili olarak şöyle bir soru sorulabilir: O vakit, Cenâb-ı Hakk'ın imha etme ve kahrını, kudretini izhâr etme zamanıdır. Dolayısıyla böyle söylenilmesi nasıl uygun düşer?

Cevap: Belki de, gemiye binen o topluluk, "Biz ilmimizin bereketiyle kurtulduk!" diye inanmış olabilirler. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, bu sözüyle, onların kendilerini beğenmişliklerini izâle etmek istemiştir. Çünkü insan, çeşitli hatalardan ve şehevî duyguların karanlıklarından sâlim olamaz. O, daima Allah'ın yardımına, lütfuna ve ihsanına; suçlarına karşı merhametli, günahlarına karşı da çok bağışlayıcı olmasına muhtaçtır.

وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَّعَنَا وَلَا تَكُن مَّعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَن رَّحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿٤٣﴾

"O gemi bunları dağlar gibi dalgalar içinden akıtıp götürüyordu. Nuh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna bağırdı: "Evladım! Gel bizim yanımıza sen de bin, kâfirler ile beraber olma." O, dedi ki: "Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur." Nuh da şöyle dedi. "Bugün Allah'ın emrinden, esirgeyici olan kendisinden başka hiçbir koruyucu yoktur." Derken ikisinin arasına dalga girdi, o da boğulanlardan oldu"
(Hûd, 42-43).

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın "وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Burası mahzuf bir söz ile alâkalı olup, kelamın takdiri şöyledir: "**Nûh** (a.s), "Gemiye bininiz" deyince, onlar o gemiye, -o gemi bunları dağlar gibi dalgalar içinden akıtıp götürüyorken-, "Allah'ın adıyla" diyerek bindiler."

İKİNCİ MESELE

Büyük dalgalar ancak, çok şiddetli fırtınalar ve kasırgalar olduğu zaman meydana gelir ki, bu da o zaman çok şiddetli kasırga ve fırtınaların meydana geldiğine delâlet eder ki, bundan maksat da, o zamanki korkunun ve dehşetin şiddetini beyan etmektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Dalgalar içinde akıp gitmenin" manası, o geminin dalgaların içinde olması anlamına gelir ki, bu da boğulmayı gerektiren bir haldir. Şu halde bundan maksat şudur: O dalgalar, o gemiyi her taraftan kuşatınca, o gemi, âdeta o dalgaların içinde, hareket eden bir şeye benzetilmiştir.

Hz. Nuh, Dalgalar Arasında Oğluna Sesleniyor

Sonra Hak Teâlâ, **Nûh** (a.s)'un oğluna seslendiğini nakletmiştir. Bu hususta birkaç mesele bulunmaktadır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hz. Nuh'un Gerçek Oğluna Hitab Ettiği Görüşü**

Âlimler, **Hz. Nûh**'un seslendiği kimsenin, onun oğlu olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta da birkaç görüş vardır:

Birinci görüş: O kimse, gerçekte **Hz. Nûh**'un oğludur.

Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, bunu açıkça zikredip, *"Nûh oğluna bağırdı"* buyurmuş olmasıdır. Yine **Hz. Nûh** da bu hususta, açık bir ifade zikrederek, *"Evlâdım!"* demiştir. Bu lafzı, **Hz. Nûh**'un yetiştirdiği bir evlatlık anlamına alıp, bu sebepten de ona "oğul!" denilebileceğini ileri sürmek, sözü, hiç zaruret yok iken hakiki manasından mecazi manasına götürmek olur ki bu caiz değildir. Bu zâhirî manaya muhalefet edenler ise, şunun için muhalefet etmişlerdir: Bunlar, masum olan bir peygamberin çocuğunun kâfir olmasını imkânsız görmektedirler. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in babasının kâfir olduğu kesindir. **Hz. İbrahim** (a.s)'in babası da, Kur'ân'ın açıkça ifade ettiği gibi, kâfir idi. İşte

burada da böyledir. Daha sonra bu görüşte olanlar, **Nûh** (a.s), *"Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma"* (Nûh, 26) demiş olduğu halde, daha nasıl kâfir olan oğluna seslendiği hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Buna birkaç yönden cevap vermişlerdir:

1) O, babasına münafıklık ediyordu. Bunun için de, **Nûh** (a.s) onun mü'min olduğunu zannetti ve bundan ötürü ona böyle seslendi. Eğer böyle olmasaydı, onun kurtulmasını istemezdi.

2) **Hz. Nûh** (a.s), onun kâfir olduğunu biliyordu. Fakat oğlu boğulma ile yüz yüze gelip, o büyük ve korkunç hâdiseleri (tufanı) müşahede edince, imanı kabul edecek zannetti. Buna göre, **Hz. Nûh** (a.s)'un *"Evlâdım! Gel bizim yanımıza sen de bin"* sözü, sanki oğlundan imân etmesini istemiş olduğuna delalet eder gibidir. Bu, O'nun *"Kafirlerle beraber olma"* cümlesi ile de kuvvet kazanır. Yani bu, "kâfirlikte onlara tâbi olan bir kimse olma, bizimle beraber bin" demektir.

3) Baba şefkati belki de onu böyle bir nidâda bulunmaya sevk etmiştir. Binâenaleyh daha önce geçmiş olan, *"Aleyhinde söz geçmiş (helâkleri takdir edilmiş) olanlar müstesna"* (Hûd, 40) cümlesi, mücmel (manası kapalı) bir ifade gibidir ve bundan dolayı, belki de **Nûh** (a.s), oğlunun bu hükmün kapsamına girmemesini mümkün görmüş olabilir.

Hz. Nûh'un, Üvey Oğluna Hitab Ettiği Görüşü

İkinci görüş: Bu, **Hz. Nûh** (a.s)'un karısının oğlu idi (yani üvey oğlu idi). Bu görüş, **Muhammed b. Ali el-Bakır** ile **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Rivâyet olunduğuna göre **Hz. Ali** (r.a) burayı, "وَنَادَىٰ نُوحٌ ٱبْنَهَا" şeklinde okumuştur ki, buradaki **"hâ"** zamiri, **Nûh**'un karısına aittir. Yine **Muhammed b. Ali** ve **Urve b. Zübeyr** de bunu, "ibnehâ" *(O kadının oğluna)* manasını kastederek, "ٱبْنَهَ" (ibnehe) şeklinde okumuşlar ve böylece, elif yerine fetha ile iktifâ etmişlerdir. **Katâde** ise şöyle demiştir: **"Hasan el-Basrî**'ye, bu hususu sorduğumda, "Vallahi o, **Nûh**'un oğlu değildi" dedi. Ben de bunun üzerine, Hak Teâlâ onun hakkında, **Nûh** (a.s)'un *"Ya Rabbi, benim oğlum da benim âilemdendir"* (Hûd, 45) dediğini naklediyor. Sen ise, onun **Hz. Nûh**'un oğlu olmadığını söylüyorsun" dedim. **Hasan el-Basrî** de şöyle cevap verdi: **"Hz. Nûh,** "O, bendendir" demedi, "O, benim âilemdendir" dedi. İşte bu, benim görüşüme delildir."

Üçüncü görüş: "Bu kimse, gayr-ı meşru bir şekilde **Hz. Nûh**'un yatağında doğmuştur." Bu görüşü söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah kâfirlere misal olarak, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını gösterdi. Onlar (...) hâinlik ettiler"* (Tahrim, 10) âyetini delil getirmişlerdir. Bu, son derece çirkin bir görüş olup, peygamberlerin yüce makamlarının böylesi rezilliklerden korunması gerekir, hele bir de görüş Kur'ân'ın ifadesinin hilafına olunca. Fakat, *"hainlik ettiler"* (Tahrim, 10) tabirine gelince, bu hainliğin, bu görüşte olanların söylediği manada olduğu hususuna bir delil yoktur. **İbn Abbas** (r.a)'a "Bu hâinlik nedir?" diye sorulduğunda şöyle dedi: **"Nûh**'un karısı, "Benim kocam mecnûn" diyordu. **Lût**'un karısı da, melek misafirleri **Lût**'un evine geldiği zaman, halka bu misafirlerin geldiğini haber veriyordu.

Üçüncü görüşün yanlış olduğuna delâlet eden bir başka kat'î delil de, *"Kötü kadınlar, kötü erkeklere; kötü erkekler, kötü kadınlara; temiz kadınlar ise temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlara (yakışır)"* (Nûr, 26) âyeti ile, *"Zina eden erkek, zinâ eden veya müşrik olan kadından başkasını nikâhlamaz"* (Nûr, 3) âyetidir. Kısaca biz, doğru olanın, birinci görüştekilerin sözü olduğuna dâir deliller getirmiş olduk.

Cenâb-ı Hakk'ın وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ *"o, ayrı bir yere çekilmiş idi"* ifadesine gelince, bil ki, Arapçada, "ma'zil" kelimesi, "başka yerlerden ayrılmış, irtibatı kesilmiş yer" manasındadır. Bu kelimenin aslı "azl" mastarı olup, bunun manası "Uzaklaşmak ve uzaklaştırmak"tır. Mesela sen, "كُنْتُ بِمَعْزِلٍ عَنْ كَذَا" dersin. Yani, "Ben falanca yerden uzak olan bir yerde idim." Bil ki âyetteki bu tabir, **Hz. Nûh**'un oğlunun hangi yerden uzak bir yerde olduğuna delâlet etmemektedir. İşte bundan ötürü âlimler birkaç izah yapmışlardır:

a) O, gemiden uzak bir yerde idi. Çünkü o, dağın kendisini, boğulmaktan koruyacağını zannediyordu.

b) O, babasından, kardeşlerinden ve kavminden uzak bir yerde idi.

c) O, kâfirlerden uzak bir yerde idi. Buna göre sanki o, kâfirlerden ayrı bulunuyordu. Bundan dolayı **Hz. Nûh** (a.s) da, zannetmişti ki oğlu, kâfirlerden ayrılmayı istediği için, böyle uzaklaşmıştı.

"يَا بُنَيَّ" Kelimesindeki Kıraat Farkı

Âyetteki, يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ *"Evladım, gel bizim yanımıza sen de bin, kâfirlerle beraber olma"* sözüne gelince, biz deriz ki, **Âsım**'ın râvisi **Hafs**, "يَا بُنَيَّ" kelimesini, sondaki yâ harfinin fethası ile; diğer kıraat imamları da kesre ile okumuşlardır. **Ebu Ali** ise şöyle der: Kesre ile olan

mana daha zahirdir. Çünkü "İbn" kelimesinin lâm'ül fi'li (yani asıl son harfi), ya yâ harfidir, ya vâv harfidir. Bu kelimenin ism-i tasğiri yapıldığı zaman, sonuna bir ism-i tasğir yâ'sı eklenir. Bundan ötürü de, daha önce hazfedilmiş olan lâmü'l-fiilin (son harfin) tekrar gelmesi gerekir. Aksi halde, ism-i tasğir yâ'sının i'rab harekeleri ile harekelenmesi gerekir. Halbuki ism-i tasğir yâ'sı, i'rab harekeleriyle harekelenemez. Çünkü o eğer i'rab harekeleriyle harekelense, onun da i'rab harfleri oldukları zaman, diğer med ve lîn harflerinin başka harfe dönüşmesi gibi dönüşmesi gerekir, "اَلْعَصَا" ve "اَلْقَفَا" kelimelerinde olduğu gibi. Başka şekle (harfe) dönüşmesi halinde ise, bu yâ harfinin, ism-i tasğire delalet etme manası yok olur. Hem sonra sen, ism-i tasğiri kendine nisbet ettin (yani buna nefs-i mütekellim yâ'sı ekledin). Böylece üç tane yâ harfi bir araya gelmiş oldu. Birincisi, ism-i tasğir yâ'sı; ikincisi, kelimenin aslındaki son harfi olan yâ; üçüncüsü de, muzafun ileyh olan nefs-i mütekellim yâ'sı. هٰذَا بُنَيَّ "Bu, benim evladımdır" dersin. Ona seslendiğin zaman ise, bunu iki şekilde söyleyebilirsin:

a) Yâ'nın hazfedilmemesi ile,

b) Yâ'nın hazfedilmesi ile. Tercihe şayan olan ise, muzafun ileyh nefs-i mütekellim yâ'sının hazfedilip, bu yâ'ya delâlet etmesi için geriye kalan son harfin kesresinin bırakılmasıdır. Tıpkı, mesela, يَا غُلَامِ "Ey oğlum" kelimesinde olduğu gibi. "يَا بُنَيَّ" kelimesini, yâ'nın fethası ile okuyan da, onu kesre ile okuyan gibi, izâfet manasını kastetmiştir. Fakat kesre yerine fetha, yâ yerine de, hafif olsun diye, elif getirmiştir. Böylece ifade "يَا بُنَيَّا" şeklinde olmuştur. Nitekim şairin şu ifadesinde de böyledir: يَا ابْنَةَ عَمَّا لَا تَلُومِي وَاهْجَعِي "Ey kız, o şeyden dolayı beni kınama; ve uyu artık."

Sonra ise, bu kimse, okunması kolay olsun diye, elifi de hazfetmiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, **Nuh**'un, oğlunu gemiye binmeye davet ettiğini nakledince, oğlunun da, سَاٰوِي اِلٰى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ *"Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur"* dediğini bildirmiştir. Bu da, o oğulun, küfürde ısrarlı ve babasını, haber verdiği hususlarda tamamen yalanlayıcı olduğuna delalet etmektedir. İşte o zaman **Nûh** (a.s) لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَ *"Bugün Allah'ın emrinden, esirgeyici olan kendisinden başk, hiçbir koruyucu yoktur"* der.

Bu hususta şöyle bir soru var: Allahu Teâlâ'nın, merhamet edip, esirgediği kimse korunmuştur. O halde, korunmuş olanın, Cenâb-ı Hakk'ın,

"Bugün, Allah'ın emrinden hiçbir koruyucu yok" buyruğunun delâlet ettiği, koruyucu olmaması halinden istisnâ edilmiş olması nasıl uygun olur?

Âlimler bu soruya cevap olarak pek çok izah zikretmişlerdir:

Birinci izah: Allahu Teâlâ, bu âyetten önce, *"Nûh (dedi) ki: "Binin içine. Onun akması da, durması da Allah'ın adıyladır. Şeksiz şüphesiz Rabbim çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"* (Hud, 41) buyurarak, kendisinin rahim olduğunu ve gemiye binen bu kimselerin, rahmeti sayesinde boğulmaktan kurtulduğunu beyân etmiştir. Bunu iyice anladığın zaman deriz ki: **Hz. Nûh**'un oğlu: *"Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur"* deyince, **Hz. Nûh** da: *"Yanılıyorsun. Bugün Allah'ın emrinden, rahim olan zattan başka, hiçbir koruyucu yoktur"* demiştir. Bunun manası şudur: "Rahmeti sayesinde boğulmaktan kurtulduğunu söylediğim kimse hariç." Böylece âyetin takdirî manası, "Bugün, rahim olan Allah'tan başka azab-ı ilâhiden insanları koruyabilecek hiçbir kimse yoktur" şeklinde olur ki bu da, "Allah'tan ancak yine Allah'a sığınılır" demektir. Bu izah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in duasındaki اَعُوذُ بِكَ مِنْكَ *"Allah'ım, senden, yine sana sığınırım"* sözü gibidir. Bu, son derece güzel bir te'vildir.

ikinci izah: Bu, **"Hallu'l-uked"** adlı eserin müellifinin görüşüdür. Ona göre bu istisna, lafız kendisine delalet etmiş olduğu için, sanki söylenilmiş gibi olan mahzûf bir ifadeden yapılmıştır. Buna göre ifadenin takdiri, "لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ لِاَحَدٍ مِنْ اَمْرِ اللهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَ" şeklindedir. Bu ifade senin, لَا نَضْرِبُ الْيَوْمَ اِلَّا زَيْدًا "Bugün, ancak Zeyd'i döveriz" sözün gibidir. Zira bu kelamın takdiri de, لَا نَضْرِبُ اَحَدًا اِلَّا زَيْدًا "Bugün Zeyd'den başka hiç kimseyi dövmeyiz" şeklindedir. Çünkü, lafız buna delâlet ettiği için, bu açıkça zikredilmemiştir. İşte bu âyet için de böyledir.

Üçüncü izah: "لَا عَاصِمَ" kelimesinin anlamı, لَاذَا عِصْمَةٍ "Koruması olan yok" şeklindedir. Bu tıpkı, "râmih" ve "labin" kelimeleri gibidir ki, bunlar da "ذُو رُمْحٍ" (mızraklı) ve "ذُو لَبَنٍ" (sütlü, sütü bol) anlamındadırlar. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak, مِنْ مَاءٍ دَافِقٍ *"atılıp dökülen bir sudan"* (Tarık, 6) ve فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ *"hoşnut bir hayat içindedir"* (Hakka, 21) buyurmuştur. Bunların manası da zikrettiğimiz gibidir. İşte burada da böyledir. İşte yapılmış olan bu açıklamalara göre, "âsım" kelimesi, "zu'l-ısme" anlamındadır ve o zaman buna, "ma'sum" manası da dahil olur. O vakit, "اِلَّا مَنْ رَحِمَ" ifadesinin, "لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ" ifadesinden istisnâ edilmesi, yerinde ve doğru olur.

Dördüncü izah: "لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللهِ اِلَّا مَنْ رَحِمَ" ifadesinde ("rahime" fiilinin fâili, o kişinin kendisidir) mana: "Bugün ancak kendi nefsine merhamet eden kimse Allah'ın himayesindedir" şeklindedir. Nitekim **Hz. Nuh** ile etrafındaki cemaatin ilahi merhamete nail olmaları, kendi nefislerine merhamet etmeleri sebebiyle olmuştu. Nasıl ki "وَاُحْيِى الْمَوْتٰى" sözünde "hayat verme" özelliği **Hz. İsa**'ya izafe edilmiştir. Halbuki aslında, bu hayat verme işi, onun duası sebebiyle Allah tarafından yapılmıştır.

Beşinci izah: Cenâb-ı Hakk'ın "اِلَّا مَنْ رَحِمَ" ifadesi, istisnâ-i munkatı'dır. Buna göre mana, "Fakat Allah'ın merhamet ettiği kimse korunmuştur" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın مَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ اِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ *"Onların buna ait hiçbir bilgileri yoktur; fakat bir zanna uymak(tadırlar)"* (Nisa, 157) âyetidir.

Cenâb-ı Hak daha sonra durumu وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ *"Derken, ikisinin arasına dalga girdi"* diye beyan etmiştir. Yani aralarına dalganın girmesi ile, **Hz. Nûh** ona hitap edemez olmuş ve böylece de o, فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ *"boğulanlar"*dan olmuştur.

وَقِيلَ يٰٓاَرْضُ ابْلَعِى مَآءَكِ وَيٰسَمَآءُ اَقْلِعِى وَغِيضَ الْمَآءُ وَقُضِىَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظّٰلِمِينَ ﴿٤٤﴾

"Denildi ki: "Ey arz suyunu yut, ey gök sen de tut." Su kesildi, iş bitirildi. (Gemi de) Cûdi üzerine durdu. O zâlimler gürûhuna, "(Allah'ın rahmetinden) uzak olsunlar" denildi" (Hûd, 44).

Tufan Hâdisesi

Bil ki bu sözden maksat, Tufan hâdisesinin bir başka yönünün anlatılmasıdır. Bu ifadenin manası şudur: Tufan sona erdiği zaman (taraf-ı ilâhiden) يَا اَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ *"Ey yeryüzü suyunu yut"* denildi. Arapçada, bir kimse suyu içip yuttuğu zaman "بَلَعَ الْمَاءَ – يَبْلَعُهُ – بَلْعًا" ; lokmayı çiğnemeden yuttuğu zaman da, "اِبْتَلَعَ الطَّعَامَ – اِبْتِلَاعًا" denilir. Dilciler şöyle demişlerdir: "Fasih olan, bu kelimeyi lâm'ın kesresiyle mazisinde "بَلِعَ", muzarisinde fetha ile "يَبْلَعُ" şeklinde okumaktır." Âyetteki يَا سَمَاءُ اَقْلِعِى *"Ey gök, sen de tut"* ifadesine gelince, Arapçada işini bıraktığı zaman, adam için, اَقْلَعَ الرَّجُلُ عَنْ عَمَلِهِ

"Adam işinden elini çekti"; yağıyorken kesilen yağmur için de, اَقْلَعَتِ السَّمَاءُ "Gök, yağmurunu kesti" denilir. Âyetteki "وَغِيضَ الْمَاءُ" tabirine gelince, Arapçada su eksildiği zaman, "غَاضَ الْمَاءُ - يَغِيضُ - غَيْضًا" ve "مَغَاضًا" denilir. Yine غِضْتُهُ اَنَا "Ben onu eksilttim" denilir. Bu fiilin kullanılışı, "فَعَلَ الشَّيْءُ" ve فَعَلْتُهُ اَنَا "O şey oldu ve ben onu yaptım" fiilindeki kullanış gibidir (yani hem lazım, hem müteaddidir). Bu tıpkı جَبَرَ الْعَظْمُ "Kemik sarıldı (iyileşti)"; جَبَرْتُهُ "Onu sardım"; فَغَرَ الْفَمُ "Ağız açıldı" ve فَغَرْتُهُ "Ağzımı açtım"; دَلَعَ اللِّسَانُ "Dil çıktı" ve دَلَعْتُهُ "Dilimi çıkardım" ve نَقَصَ الشَّيْءُ "O şey eksildi" ve نَقَصْتُهُ "Onu eksilttim" fiillerinde olduğu gibidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "وَغِيضَ الْمَاءُ" ifadesi, "su eksildi ve ondan geriye hiçbir şey kalmadı" manasındadır.

Tufan Âyetindeki Belâgat

Bil ki bu âyet-i kerime, her biri Cenâb-ı Hakk'ın azametine ve kibriyâsının yüceliğine delalet eden pek çok şeyler ihtiva etmektedir:

1) Âyetteki *"Denildi ki"* ifadesi. Çünkü bu lafız, Cenâb-ı Hakk'ın celâl, yücelik ve azamet itibariyle, her ne zaman "denildi" denilse, aklın ancak kendisine yöneleceği, fikrin de ancak, bu söyleyenin ondan başkası olamayacağı düşüncesine varacağı bir makam ve mertebede olduğuna delâlet eder. İşte bu, bu bakımdan, insanların aklında, kâinatta O'ndan başka bir hâkim ve ulvî-süflî âlemlerde O'ndan başka bir tasarruf sahibi bulunmadığı fikrinin yerleşip, takarrür ettiğine bir dikkat çekmedir.

2) Âyetteki, *"Ey arz suyunu yut, ey gök sen de tut"* ifadesi. Çünkü duyular bu şeylerin, büyüklüğüne, sağlamlığına ve gücüne delâlet eder. Akıl, bu şeylere hâkim, onları kudretiyle sarmış ve onlarda istediği gibi bir tasarruf sahibi olan bir varlığın bulunduğunu anlayınca, bu aklî kuvvetin, Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin kemaline, kudretinin yüceliğine, gücünün ve meşietinin mükemmelliğine vâkıf olmasına bir sebep olmuş olur.

3) Gök ve yer cansız varlıklardır. Binâenaleyh "Ey gök ve ey yer" diye onlara emir vermek, zahirî durum itibariyle Allah'ın emrinin ve teklifinin cansız nesnelerde de geçerli olduğunu ihsâs ettirmektedir. O zaman akıl, "O'nun emri cansızlarda böyle geçerli olursa, akıllılar için haydi haydi geçerli olması gerekir" diye hükmeder. Benim bu izahtan kastım, Hak Teâlâ'nın cansız nesnelere emrettiğini (onları mükellef tuttuğunu) söylemek değildir. Çünkü bu batıldır. Aksine, bundan kastım şudur: Zâhire göre, emir sîgasının, bu güçlü ve muhkem olan cansız varlıklara yöneltilmesi, Cenâb-ı

Hakk'ın kudret ve azametini bir başka şekilde çok mükemmel olarak zihinlere yerleştirir.

Âyetteki وَقُضِيَ الْأَمْرُ *"iş bitirildi"* tabirinden maksat şudur: "Allahu Teâlâ'nın ezelde, kesin ve kat'î bir şekilde takdir edip hükmettiği şey, mutlaka meydana gelir." Bununla, Allahu Teâlâ'nın takdir etmiş olduğu her şeyin, vakti gelince meydana geleceğine, ne yerde ne de gökte, O'nun takdirine mânî olacak ve hükmünün geçerli olup, tahakkuk etmesini önleyecek hiçbir şeyin bulunmadığına dikkat çekmektir.

Tufanla Günahsızları Boğmak İlahi Hikmete Uygun mudur?

İmdi eğer, "Kâfirlerin günahı yüzünden, çoluk çocuğu boğmak, Allah'ın hikmetine nasıl yakışır?" denilirse, biz deriz ki:

Buna iki şekilde cevap verilir:

a) Müfessirlerden çoğu şöyle demektedirler: Allahu Teâlâ, bu Tufandan kırk sene önceden itibaren, onların hanımlarını kısır bırakmıştı. Dolayısıyla, ancak kırk ve daha yukarı yaştakiler boğulmuşlardır.

b) Bir kimse şöyle diyebilir: "Eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı bu, ezici ve acayip, şaşırtıcı bir mucize olmuş olurdu ve bu ortaya çıktığı halde, **Nûh** (a.s)'ın kavminin küfürde ısrar etmeleri ve buna devam etmeleri de uzak bir ihtimal olurdu." Yine farzet ki, siz bunu diyorsunuz. Peki, üzerlerinde kesinlikle hiçbir yükümlülük bulunmadığı halde, kuşların ve vahşî hayvanların helak edilmesine ne diyorsunuz?

İkinci cevap ki doğru olan da budur: Yaptığı fiiller hususunda Allah'a itiraz edilemez. Çünkü Allah, *"O, yapacağından mes'ul olmaz, fakat insanlar mes'ul olurlar"* (Enbiya, 23) buyurmuştur.

Mu'tezile'ye gelince onlar, "Cenâb-ı Hak, çocukları ve hayvanları boğmuştur. Bu da, Hak Teâlâ'nın, bu hayvanların boğazlanmasına ve güç işlerde kullanılmasına izin vermesi durumundadır" demektedirler.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ *"Gemi de Cûdî üzerine durdu"* ifadesine gelince; bunun manası, "O gemi, ada üzerinde adı Cûdî olan bir dağ üzerinde durdu" şeklindedir. Bu dağ alçak bir dağ idi. Buna göre, geminin dağ üzerinde durması, bu suyun kökünün kesilmesine bir delil olmuş olur. Geminin dağ üzerinde durması, 'Aşura günü' idi.

Cenâb-ı Hakk'ın وَقِيلَ بُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"O zâlimler güruhuna Allah'ın rahmetinden uzak olsunlar" denildi"* âyetine gelince, bu hususta iki izah bulunmaktadır:

1) Bu, Allah'ın sözü cümlesindendir. Bunu, Cenâb-ı Hak, lânetleme ve rahmetinden kovma üslubuyla söylemiştir.

2) Bunun, **Nuh** (a.s) ile yanındaki mü'minlerin sözleri cümlesinden olması mümkündür. Çünkü, bu korkunç hadiseden kurtulanların çoğu, (daha önce) zâlimlerden bir topluluğun içinde bulunduklarından, onlar helâk olup kendileri de onlardan kurtulunca, böyle bir söz söylemişlerdir. Bir de bu söz, onlara beddua etme yerine geçer. Öyleyse bunu, **Nuh** (a.s) ile, yanındakilerin sözü cümlesinden kabul etmek daha uygun olur.

وَنَادٰى نُوحٌ رَّبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنِى مِنْ اَهْلِى وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ ۚ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ ۖ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۖ اِنِّىٓ اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَ رَبِّ اِنِّىٓ اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ لِى بِهِ عِلْمٌ ۖ وَاِلَّا تَغْفِرْ لِى وَتَرْحَمْنِىٓ اَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٤٧﴾

"Nûh Rabbine duâ edip dedi ki: "Ya Rabbi, benim oğlum da şüphesiz benim ailemdendir. Senin, vaadin elbette haktır. Ve sen, ***hâkimlerin hâkimisin." Allah da şöyle buyurdu: "Ey Nûh, o katiyyen senin ailenden değildir. Çünkü o, sâlih olmayan bir iştir. O halde, bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Seni, cahillerden olmaktan kesinlikle men ederim." Nuh da şöyle dedi: "Ya Rabbi, ben bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve affetmezsen, hüsrana düşmüşlerden olurum"*** (Hûd, 45-47).

Âyetle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, âyetteki رَبِّ اِنَّ ابْنِى مِنْ اَهْلِى *"Ya Rabbi, oğlum da şüphesiz benim ailemdendir"* cümlesinde bahsedilen kimsenin, **Hz. Nuh**'un oğlu olup olmadığı hususundaki ihtilafı daha önce zikretmiştik. Dolayısıyla

bunu burada tekrar ele almayacağız. Sonra Allahu Teâlâ, kendisinin يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ *"Ey Nûh, o katiyyen senin ailenden değildir"* dediğini zikretmiştir. Bil ki, bahsedilen bu kimsenin, **Nûh** (a.s)'un oğlu olduğu delillerle sabit olunca, *"o katiyyen senin ailenden değildir"* cümlesini şu iki manadan birine hamletmek gerekir:

1) Bu, "O, senin dinine mensup olanlardan değildir" anlamındadır.

2) Bundan maksat, "O, sana, seninle beraber kendilerini kurtaracağımı va'detmiş olduğum ailene dahil değildir" manasıdır. Her iki mana da, birbirine yakındır.

***İKİNCİ MESELE:* Mühim Olan Soy Yakınlığı Değil, Din Yakınlığıdır**

Bu âyet, nesep yakınlığına değil, din yakınlığına bakılması gerektiğine delâlet eder. Çünkü bu hadisede, **Hz. Nûh** ile oğlu arasındaki nesep yakınlığı, en kuvvetli biçimde tahakkuk etmişti. Fakat, aralarında din yakınlığı olmadığı için, Allahu Teâlâ da *"o katiyyen senin ailenden değildir"* şeklindeki çok beliğ bir ifadeyle, aralarında hiçbir yakınlık bulunmadığını söylemiştir.

Âyette Kıraat Farkı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ *"Çünkü o, sâlih olmayan bir iştir"* buyurmuştur. **Kisâî,** kelimeyi fiil-i mazi sîgasıyla "عَمِلَ" (yaptı); "غَيْرَ" kelimesini de nasb ile okumuştur. Bunun manası, "şüphesiz senin oğlun, uygun olmayan bir iş yaptı; yani şirk koştu ve yalanladı" şeklindedir. Buradaki "gayra" kelimesi mansub kılınmıştır; çünkü o, mahzûf bir mastarın sıfatıdır. Diğer kıraat imamları ise, kelimeyi "عَمَلٌ" şeklinde merfû olarak tenvin ile okumuşlardır. Bunun da iki izahı bulunmaktadır:

1) "İnnehû" kelimesindeki hû zamiri, **Nûh** (a.s)'un isteğine râcidir. Yani, "Bu istek, uygun olmayan bir istektir" manasınadır. Yani, *"benim oğlum da şüphesiz benim ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır"* sözün uygun değildir. Çünkü, Cenâb-ı Hak onlar hakkında daha önce, onlardan hiçbirini kurtarmayacağına hükmedip bunu takdir ettikten sonra, kâfirin kurtulmasını talep etmek, uygun olmayan bir taleptir" demektir.

2) Bu zamir, "İbn" (oğul) kelimesine ait olabilir. Binâenaleyh, o zaman da onun, sâlih olmayan bir iş olarak vasfedilmesi birkaç yönden izah edilebilir:

a) Bir adamın, ibadeti ve iyiliği çok olursa, "O, serâpa amel, cömertlik ve keremdir" denilir. Burada da böyledir. **Nûh** (a.s)'un oğlunun batıl işlere yönelmesi çok olunca, sanki onun kendisinin batıl bir iş olduğu söylenmiştir.

b) Bundan maksat, "O, batıl bir amel sahibidir" şeklindedir. Ancak, söz kendisine delâlet ettiği için, muzaf olan "zû" kelimesi hazfedilmiştir.

c) Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bunun manası, "o salih olmayan bir iştir", yani, "o, bir veled-i zinâdır" şeklindedir. Bu, kesinlikle yanlış bir görüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Nûh** (a.s)'a فَلَا تَسْئَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ اِنِّى اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ *"O halde, hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Seni, cahillerden olmaktan kesinlikle men ederim"* demiştir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Enbiyanın İsmetine İtiraz Edenler ve Cevabı**

İsmetu'l-enbiyayı tenkit edenler, bu âyetle birkaç yönden istidlâl etmektedirler:

Birinci vecih: "Amel" kelimesini merfû ve tenvin ile okumak, mütevatir bir kıraattir; binâenaleyh, bu âyet muhkem olmuş olur. Bu da, "innehu" kelimesindeki hû zamirinin, ya **Nûh**'un oğluna, yahut o istekte bulunan kimseye râci olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh bu zamirin, **Nûh**'un oğluna râci olmasını söylemek, ancak, âyette bir takdir yapmak ile mümkün olur ki, takdir yapmak ise, zâhirin hilâfınadır. Buna ancak, mecbur kalındığında başvurulur. Halbuki burada ise bir zaruret bulunmamaktadır. Çünkü biz, zamirin, daha önceki isteğe râci olduğunu söylediğimizde, böyle bir takdirde bulunmaya gerek kalmaz. Bu sebeple zamirin, o isteğe râci olduğu sabit olmuş olur. Böylece de kelamın takdiri, "Şüphesiz bu istek, uygun olmayan bir iştir. Yani senin, "kurtulmasını arzuladığın için, "oğlum, benim ailemdendir" demen, uygun olmayan bir iştir" şeklindedir ki, bu da, bu isteğin bir günah ve bir masiyet olduğuna delâlet eder.

İkinci vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Benden isteme"* buyruğu, onu böyle bir talepte bulunmaktan nehyetmektir. Daha önce bahsedilen ise, **Nûh** (a.s)'un, "Oğlum, benim ailemdendir" sözüdür. Böylece bu, Allahu Teâlâ'nın, **Nûh** (a.s)'u böyle bir istekte bulunmaktan nehyettiğine delâlet etmiş olur. Bu sebeple bu da, bir günah ve bir masiyet olmuş olur.

Üçüncü vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, *"bilgin olmayan bir şeyi benden isteme"* buyruğu, bu isteğin ilme dayanmadan sâdır olduğuna delâlet eder. Halbuki, bir şey hakkında bilmeden hüküm vermek, "وَاَنْ تَقُولُوا عَلَى اللهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ" (Bakara, 169) âyetinden dolayı, bir günahtır.

Dördüncü vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Seni cahillerden olmaktan kesinlikle men ederim"* buyruğu, bu isteğin, mahzâ cehâlet olduğuna delâlet eder.

Beşinci vecih: Nûh (a.s), bu makamda (yani bu istekte bulunmakla) günah ve masiyete yönelmiş olduğunu itiraf etti. Çünkü o, *"Ya Rabbi, ben bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve affetmezsen hüsrâna düşmüşlerden olurum"* demiştir. Onun bunu itiraf etmesi, kendisinin günah işlemiş olduğuna delâlet eder.

Altıncı vecih: Bu âyet, **Nûh** (a.s)'un, oğlunu boğulmaktan kurtarması için Cenâb-ı Hakk'a dua ettiğine delâlet eder. Bundan önceki *"Nûh, oğluna bağırıp seslendi" ve "Evladım, gel bizimle yanımıza sen de bin" dedi"* (Hûd, 42) âyeti de, **Hz. Nûh**'un, oğlundan, kendilerine uymasını istediğine delâlet eder. Dolayısıyla biz diyoruz ki: Ya, "O'nun bunu Cenâb-ı Hak'tan istemesi, çocuğundan kendisine uymasını istemesinden sonra idi" denilebilir, ya bunun aksi denilebilir. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü **Hz. Nûh**'un bunu Allah'tan talep etmesinin, oğlundan uymasını istemesinden sonra olması durumunda, onun Cenâb-ı Hak'tan bu oğlunu kurtarmayacağını zaten işitmiş olur ve Hak Teâlâ da böyle bir şey istemesini yasaklamış olurdu. Binâenaleyh bundan sonra, o daha nasıl olur da oğluna: *"Evladım, gel bizimle yanımıza sen de bin"* demiş olabilir? Fakat bizim, "Onun bunu oğlundan istemesi daha önce idi" dememiz ihtimaline gelince, o zaman oğlundan, *"Bir dağa sığınırım. O beni sudan korur"* (Hûd, 43) sözünü duymuş, böylece de onun kâfirliği açıkça ortaya çıkmış olurdu. Böyle olduğu halde o, Allahu Teâlâ'dan oğlunu kurtarmasını nasıl istemiş olabilirdi? Yine Cenâb-ı Hak, **Nûh** (a.s), oğlundan kendilerine uymasını isteyip, onun da bundan kaçınarak boğulanlardan olacağını bildirince, **Nûh** (a.s) daha nasıl, oğlu boğulacaklardan olacağı halde, Allah'tan onu kurtarmasını istemiş olabilir? İşte bu âyet-i kerime, zikredilen bu altı yönden, **Nûh** (a.s)'tan bir günahın sudur ettiğine delâlet etmektedir."

Bil ki pek çok delil, Allahu Teâlâ'nın peygamberleri günahlardan koruyup uzak tutmuş olması gerektiğine delâlet edince, zikredilen bütün bu vecihleri, "daha efdal ve daha evla olanı terk etmek" manasına hamletmek gerekir. Çünkü ebrârın (iyi insanların) iyilikleri, mukarrebûn'un (daha iyi kulların) seyyiâtı (günahı) mesabesindedir. İşte âyetteki azarlama ve istiğfarda bulunma emri bu sebepten ötürü varid olmuştur. Dolayısıyla bu, daha önceden bir günah işlendiğine delâlet etmez. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın nusreti ve fethi gelince, sen de insanların fevc fevc Allah'ın dinine*

girdiklerini görünce, hemen Rabbini hamd ile tesbih et. O'na istiğfar et. Şüphesiz ki O, tevbeleri çok kabul edendir" (Nasr, 1-3) buyurmuştur. Bilinen bir gerçektir ki, Allah'ın nusretinin ve fethin gelmesi, insanların fevc fevc, Allah'ın dinine girmesi, istiğfarda bulunmayı gerektiren bir şey değildir. Yine Allahu Teâlâ, *"Hem kendin, hem erkek mü'minler, hem de kadın mü'minler için istiğfâr et"* (Muhammed, 19) buyurmuştur. Halbuki onların hepsi günahkâr değildir. İşte bu da delalet eder ki, istiğfâr bazen, efdal ve evlâ olanı terk etmek sebebi ile olur.

***İKİNCİ MESELE:* Âyette Kıraat Farkı**

Verş'in rivâyetine göre **Nâfî** ve **İsmail**, nûn'un şeddelenmesi ve yâ harfinin isbatı ile "لَا تَسْأَلْنِّى" şeklinde; **İbn Âmir** ve **Kâlûn**'un rivâyetine göre **Nâfi** nûn'un şeddelenip, yâ isbat edilmeksizin, son harfin kesresi ile "لَا تَسْأَلْنِّ" şeklinde; **Ebu Amr** da, şeddesiz meksûr nûn ile ve yâ'nın hazfi ile "لَا تَسْأَلْنِ" şeklinde okumuşlardır. Nûn'un şeddeli olarak okunması, te'kîd içindir. Yâ harfinin hazfedilmemesi ise, kelimenin aslındaki yâ (yâ-i mütekellim) itibari iledir. Nûn'un şeddelenmeyip, yâ'nın hazfedilmesi ise, herhangi bir ihlâle, bozukluğa sebebiyet vermeksizin, tahfif içindir.

Bil ki Allahu Teâlâ, **Nûh** (a.s)'un böyle bir şey istemesini yasaklayınca, onun رَبِّ اِنِّى اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْئَلَكَ مَا لَيْسَ لِى بِهِ عِلْمٌ وَاِلَّا تَغْفِرْ لِى وَتَرْحَمْنِى اَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"Ya Rabbi, ben bilgim olmayan şeyi, senden istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamazsan ve affetmezsen, hüsrana düşmüşlerden olurum"* dediğini nakletmiştir. Bu sözün manası şudur: Cenâb-ı Hak ona, *"Bilgin olmayan bir şeyi benden isteme"* deyince, **Nûh** (a.s) da, "Ya Rabbi, bunu kabul ettim. Bunu bir daha yapmayacağım. Fakat ben bundan, ancak senin yardımın ve hidâyetin sayesinde kaçınabilirim" dedi. İşte bundan ötürü **Hz. Nûh** (a.s), "Ya Rabbi, sana sığınırım" diye başladı. Bil ki âyetteki bu ifade, gelecekte olacak bir şeyi haber vermedir. Yani, "Bir daha bu işi yapmayacağım" demektir. Sonra **Nûh** (a.s), kendisinden sudûr etmiş olan o şeyden dolayı, Allah'tan özür dileyerek, *"Eğer beni bağışlamaz ve affetmezsen, hüsrâna düşmüşlerden olurum"* demiştir. Tevbenin hakikati, şu iki şeyi gerektirir:

a) Geleceğe ait olan. Bu, günaha bir daha yaklaşmama hususunda azimli ve kararlı olmaktır. Buna, âyetteki *"Ben bilgim olmayan şeyi, senden istemekten sana sığınırım"* ifadesiyle işaret edilmiştir.

b) Geçmişe ait olan. Bu da, insanın daha önce işlediği günahtan ötürü pişmanlık duymasıdır. Buna da âyetteki, *"Eğer beni bağışlamaz ve affetmezsen, hüsrâna düşmüşlerden olurum"* sözüyle işarette bulunulmuştur.

Hz. Nuh (a.s)'un Zellesi

Biz, bu hususta sözümüzü, burada **Hz. Nûh** (a.s)'tan sadır olmuş olan "zelle"den bahsederek sona erdirelim: Diyoruz ki: **Hz. Nûh** (a.s)'un ümmeti üç grup idiler: Açıktan kâfirlik yapanlar, imanını açıkça bildiren mü'minler ve bir grup münafık... Mü'minler için takdir edilmiş iilâhî hüküm, kurtuluş; kâfirler hakkındaki ilâhî takdir de boğulmak idi. Bunlar zaten malumdur. Fakat münafıklar hakkındaki hüküm gizli idi. **Nuh**'un oğlu da, o münafıklardan olup, **Hz. Nûh** (a.s) onun mü'min olabileceğini sanıyordu. Oğul hakkında babanın aşırı şefkati, oğlunun fiillerini ve amellerini, onun bir kâfir olması sebebiyle yapılmış olduğu anlamına değil, daha geçerli sebeplere hamletmeye sevk etmiştir. O, oğlunun kâfirlerden uzak bir yerde bulunduğunu görünce, ondan gemiye binmesini istemiş, ama o, *"Bir dağa sığınırım, o beni sudan korur"* demişti. Bu da, onun dağa çıkmasının, kendisini boğulmaktan koruma hususunda adeta gemiye binme yerine geçeceğini zannettiği için kâfir olduğuna delâlet etmektedir. **Hz. Nûh** (a.s)'un, *"Bugün, Allah'ın emrinden, Rahim olan o Allah'tan başka, hiçbir koruyucu yoktur"* (Hûd, 43) cümlesi de, sadece onun, oğluna, kendisini ancak imanın ve sâlih amelin kurtaracağını anlattığına delâlet eder. Bu ise, **Nûh** (a.s)'un daha önce oğlunun kâfir olduğunu bilmediğini gösterir. İşte bundan dolayı kalbinde, oğlunun mü'min olduğu hususunda bir ümit kalmıştır. Bunun için de, Allahu Teâlâ'dan, herhangi bir yol ile, yani ya ona gemiye binme imkânı vermesi, ya da onu dağın tepesinde koruması ile, boğulmaktan korumasını istemiştir. İşte o zaman Allahu Teâlâ ona, oğlunun bir münafık olup, mü'min olmadığını haber vermiştir. Binâenaleyh, **Nuh** (a.s)'tan sâdır olan zelle, onun oğlunun nifakına ve küfrüne delâlet eden şeyi öğrenmek ve ortaya çıkarma hususunda iyiden iyiye araştırma yapmadan, ictihadında yanılarak onun mü'min olduğunu zannetmiş olmasıdır. Çünkü oğlu bir kâfir idi. Şu halde **Nûh** (a.s)'tan ancak, ictihâdındaki bu hata sâdır olmuştur. Biz, daha önce **Âdem** (a.s)'den de ictihâdında hata ettiği için benzeri bir zellenin (hatanın) sudur ettiğini açıkladığımız gibi, burada anlattıklarımızla da, **Hz. Nûh**'tan sâdır olan hatanın, büyük

günahlardan olmadığı, bunun ancak ictihadda hata etme türünden olduğu meydana çıkar. Allah en iyisini bilir.

Tufan Sonrası

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ ۚ وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٨﴾

"Denildi ki: "Yâ Nûh, sana ve beraberinde bulunan ümmetlere, bizden bir selâmla ve bereketlerle in. Başka ümmetler vardır ki, biz onları da faydalandıracağız ve sonra onları bizden gelen acıklı bir azap çarpacaktır" (Hûd, 48).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Tufandan Sonra Gemiden Çıkış**

Allahu Teâlâ, geminin "Cûdî" üzerine oturduğunu haber verince, bu âyette de, **Hz. Nûh** ile kavminin gemiden çıkışlarını anlatmıştır. Sonra onlar bu dağdan, araziye indiler. Âyetteki "ihbıt" (in) emri, gemiden çıkıp, dağın üstüne inme hususunda bir emir olabileceği gibi, bu, dağdan düz arazilere inme hususunda bir emir de olabilir.

İKİNCİ MESELE: **Hz. Nuh'un Zellesinin Affedilmesi, Kadrinin Yücelmesi**

Allahu Teâlâ, **Nûh** (a.s)'a, gemiden çıktığı zaman önce selâm ve selâmet, daha sonra da bereket va'detmiştir. Selâm ve selâmet vaadine gelince, bu şu iki manaya gelebilir:

1) Allahu Teâlâ önceki âyette **Nûh** (a.s)'un, zellesinden tevbe ederek, *"Eğer beni bağışlamazsan ve affetmezsen, hüsrana düşmüşlerden olurum"* sözü ile, Allah'a yalvarıp yakardığını bildirmişti. İşte bu yalvarıp yakarma, zellesinden tevbe ettiği zaman, **Hz. Adem**'den Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği şu tazarru ve yakarışın aynısıdır: *"Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve affetmezsen, muhakkak zarara uğrayanlardan olacağız"* (A'raf; 23). İşte **Nûh** (a.s) da, Allahu Teâlâ'nın, tehdit ve vaîdden selâmette olacağına dair bir müjde vermesine muhtaç idi. **Nûh** (a.s)'a *"Ey Nûh,*

bizden bir selâm ile in" denildiğinde ona, dine dâir her türlü sıkıntılar hususunda bir emniyet ve güven meydana geldi.

2) Bu boğulma işi, bütün yeryüzünü kaplayıp, **Nûh** (a.s) da gemiden çıktığı zaman, yeryüzünde yararlanılabilecek hiçbir canlı ve bitki olmadığını anlayınca, âdeta nasıl yaşayacağı, yeme ve içme ile ilgili ihtiyaçlarını nasıl gidereceği hususunda endişeye düştü. İşte Cenâb-ı Hak, *"Bizden bir selâm ile in"* buyurduğu zaman, onun bu endişeleri yok oldu. Çünkü bu, her türlü sıkıntıya karşı bir emniyetin olduğuna delâlet etmektedir. Bu ise ancak, güvenlik ve bol rızık içinde bulunmakla olabilir. Allahu Teâlâ, selâmette olmayı va'dedince bunun peşinden ona "bereket"i va'detmiştir. Bu da, hayatı devam edip sürdürmekten, var olmaya sebattan ve arzu edilen şeyleri elde etmekten ibarettir, بُرُوكُ الْإِبِلِ "Devenin çöküp, iyice oturması" bu köktendir. İçine su dolup yerleştiği için de, gölcüğe de, "اَلْبِرْكَةُ" denilir. Yine, "Tebâreke ve Teâlâ" tabiri de bu kökten olup, "Daima ta'zim edilen" demektir. Müfessirler daha sonra bu sebat ve bekanın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Hz. Nûh'un İkinci Âdem Olması

Birinci görüş: Allahu Teâlâ, **Nûh** (a.s)'u beşeriyetin (ikinci) atası yapmıştır. Çünkü tufandan kurtulanların hepsi, onun neslinden idi. Bu görüşte olanlar şöyle der: **"Nûh** (a.s) gemiden çıkınca, onun zürriyetinden olmayıp da beraberinde bulunan diğer mü'minler öldüler. Böylece sonraki nesiller hep onun zürriyetinden meydana geldi. Bundan dolayı insanların hepsi onun neslinden ve zürriyetindendir."

Diğer bazı âlimler de şöyle demişlerdir: **"Hz. Nûh**'un gemisinde sadece onun soyundan olan kimseler bulunuyordu." Her iki duruma göre de, bütün insanlar ondan ve onun evlatlarından meydana gelmişlerdir. Bunun delili de, *"Onun zürriyetini, devamlı kalanların tâ kendileri kıldık"* (Sâffât, 77) âyetidir. Böylece **Nûh** (a.s)'un, **"Küçük (ikinci) Âdem"** olduğu sabit olmuş olur. İşte Allah'ın ona va'dettiği "bereketler"den maksat budur.

Bu Âyetteki "Ümmetler" Kimlerdir?

İkinci görüş: Cenâb-ı Allah ona, bütün belalara karşı esenlikte olmayı va'dedince, bu selâm ve selâmeti, rahatlığı ve gönül huzurunu sağlayacak şeylerin son derece fazla, devamlı ve sebatlı olacağını da va'detmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, onu selamette olma ve bereket ile şereflendirince, onunla beraber olan kimselerin durumunu açıklayarak وَعَلٰٓى أُمَمٍ مِّمَّنْ مَّعَكَ *"Beraberinde bulunan ümmetlere de"* buyurmuştur. Âlimler, üç görüş belirterek, bu "ümmetler" ile kimlerin kastedildiğinde ihtilaf etmişlerdir:

a) Âlimlerden bir kısmı, bunu "**Nûh** (a.s) ile beraber kurtulan kimseler" manasına hamletmiştir. Cenâb-ı Allah bunları, "ümmetler" diye nitelemiştir. Çünkü o zaman bütün yeryüzünde, onlardan başka insan yoktu. İşte bundan ötürü Allahu Teâlâ onlara "ümmetler" demiştir.

b) Bir kısım âlimler de, bu "ümmetler"den maksadın, "türeme ve doğma itibarı ile, senden olan insanlar" manasında olduğunu, bunun delilinin, **Nûh** (a.s)'un yanında ancak imân etmiş kimselerin bulunuşu olduğunu ve Hak Teâlâ'nın bu kimseler hakkında, *"zaten onun maiyyetindeki az kimseden başkası da imân etmemişti"* (Hûd, 40) diye bahsettiği gibi, onların az olduğunu bildirdiğini söylemişlerdir.

c) Bir kısım âlimler ise, bundan muradın, o anda mevcut olanlar ile bundan sonra doğacak olanlar olduğunu söylemiştir. Tercihe şayan olan ikinci görüştür.

Âyetteki "min" harf-i cerri, ibtida-i gaye (bir başlangıç ifade eden) manasınadır. Buna göre âyetin manası, "seninle beraber olanlardan doğacak olan ümmetlere de" şeklindedir.

Bil ki Allahu Teâlâ, **Nûh** (a.s) ile birlikte bulunanlardan doğacak olan ümmetleri iki kısma ayırmıştır: **Birincisi,** selâmını ve bereketlerini kendilerine verme hususunda, **Nûh** (a.s) ile birlikte zikrettiği kimselerdir ki bunlar, iman ehli olanlardır. **İkincisi** ise, Cenâb-ı Hakk'ın, dünyada az bir müddet faydalandırıp, âhirette elîm bir azap dokunduracağını belirttiği ümmetlerdir. Böylece Hak Teâlâ, **Nûh** (a.s) ile beraber bulunan kimselerden olacak olan ümmetlerin mutlaka mü'min ve kâfir olarak iki kısma ayrılacaklarına hükmetmiştir. Müfessirler şöyle demiştir: O "selâmet" ifadesine kıyamete kadar gelecek olan her mü'min erkek ve kadın; o, "geçici faydalanma ve azap içine" de, kıyamete kadar gelecek olan her kâfir kadın ve erkek dahildir.

Ayrıca, tahkik ehli şöyle demiştir: Allahu Teâlâ, **Nûh** (a.s)'a selâmeti ve bereketi vermek suretiyle onun şanını yüceltmiştir. Zira Cenâb-ı Hak, *"Tarafımızdan bir selam ile"* buyurmuştur. Bu ifade, sıddîk kimselerin, nimetin bir nimet olması bakımından o nimetle sevinmediklerine; onların

ancak, o nimetlerin Allah tarafından olması bakımından o nimetle sevindiklerine delâlet eder. Gerçekten de onların sevinçleri hak ile olup, talepleri hep hak olmuş ve teveccühleri de hep Hakk'a doğru olmuştur ki bu, çok kıymetli bir makam olup, onu ancak Allah'ın has kulları bilebilir. Zira, selâmet ve bereketle, onların sırf bereket ve selâmet olmaları açısından sevinmek başka bir şey; onların, Cenâb-ı Hak tarafından olması bakımından onlarla sevinmekse daha başka bir şeydir. Birincisi, bütün insanların işidir; ikincisi ise mukarreb, Allah'a yakınlaşmış kulların işidir. İşte bundan dolayı bazıları şöyle demişlerdir: "Kim irfânı, irfân için tercih ederse, ikinci şıkkı söylemiş olur. Kim de irfânı, irfân için değil de Ma'rûf için tercih ederse, o kimse vuslat deryasına dalmış olur."

İkâba maruz olanlara gelince, Cenâb-ı Hak, onların hallerini şerh etmek için de, وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Başka ümmetler vardır ki, biz onları da faydalandıracağız ve sonra onları bizden gelen acıklı bir azap çarpacaktır"* buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, onlara, dünya metâından paylarına düşeni vereceğine hükmetmiştir ki, bu, dünyanın değersiz olduğuna delâlet eder. Zira Allahu Teâlâ, mü'minlerin hallerinden bahsederken, onlara dünyayı verip vermeyeceğinden kesinlikle bahsetmemiştir; ama, kâfirlerin hallerinden bahsederken, onlara dünyayı vereceğini beyan buyurmuştur ki, bu, maddî mutlulukların değersizliğine ve rûhanî-manevî makamlara arzu duymanın yüce bir şey olduğuna bir dikkat çekmedir.

تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَٰذَا ۛ فَاصْبِرْ ۖ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٩﴾

"Bunlar gayb haberlerindendir ki, sana onları vahyediyoruz. Onları bundan evvel ne sen biliyordun, ne kavmin. O halde, sen de katlan. Akıbet, hiç şüphesiz müttakiler içindir" (Hûd, 49).

Gaybî Haberlerin Nübüvvete Delâleti

Bil ki, Allahu Teâlâ **Nuh** (a.s)'un kıssasını detaylıca ele alınca, "تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ" buyurdu. Yani, "Bahsettiğimiz o âyetler ve o tafsilatlı açıklamalar, *"enbâ-i gayb"*dan, yani halka gizli, onların bilmediği haberlerdendir" demektir. Binâenaleyh, "تِلْكَ" kelimesi mahallen merfû, mübtedâ; "مِنْ أَنْبَاءِ

الْغَيْبِ" kısmı haber; "نُوحِيهَا إِلَيْكَ" kısmı ikinci haber; bundan sonra gelen ifade ise üçüncü haberdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هٰذَا *"Onları bundan evvel ne sen biliyordun, ne kavmin"* buyurmuştur. Yani, "Bu kıssayı sen bilemediğin gibi, kavmin de bilemez" demektir. Bunun bir benzeri ifade de, senin bir kimseye, "Bu meseleyi ne sen; ne de, senin memleketindeki bir kimse bilebilir!" demendir.

Buna göre şâyet, "**Nûh** (a.s)'un tûfan kıssası, ilim ehline göre, yaygın ve meşhur değil miydi?" denilirse, biz deriz ki: O kıssa, genel hatlarıyla herkesçe biliniyordu. Ama, bahsedilen tafsilatlara gelince, bunlar, onlar tarafından bilinmiyordu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ *"O halde, sen de katlan. Akibet, hiç şüphesiz müttakîlerindir"* buyurmuştur. Bu, "Ey Muhammed (s.a.s), tıpkı **Nûh** ve kavminin, o kâfirlerin eziyetlerine katlanması gibi, sen ve kavmin de bu kâfirlerin eziyetlerine sabredin!" demektir. Bu ifadede, "sabr"ın neticesinin, ilahî yardım, ilahî muzafferiyet, sevinç ve sürür olduğuna bir dikkat çekme bulunmaktadır. Bu tıpkı, **Nûh** (a.s) ve ona inananlar için tahakkuk ettiği gibi olacaktır.

Tufan Kıssasının Tekrarlanmasının Hikmeti

Buna göre şâyet birisi, "Cenâb-ı Hak bu kıssayı Yunus Sûresi'nde zikredip, burada ikinci defa getirmiştir. Binâenaleyh, bu tekrarın hikmeti nedir?" derse, biz deriz ki:

Aynı kıssadan bazen değişik yönlerden yararlanılabilir: Şöyle ki: Yunus Sûresi'nde, kâfirler, başlarına gelecek azâbın hemen gelmesini istiyorlardı. Böylece Cenâb-ı Hak, **Nuh** (a.s) kıssasını, **Nûh** (a.s)'un kavminin, o azabın henüz meydana çıkmamış olması sebebiyle yalanladıklarını, ama işin sonunda zuhur ettiğini beyan etmek için zikretmiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) olayında da böyledir. Bu sûrede ise Cenâb-ı Hak o kıssayı, kâfirlerin Hz. Peygamber'e son derece vahşetle davranmaları sebebiyle zikretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bu kıssayı, kâfirlerin eziyet etmeye ve korkutmaya yönelmelerinin, aynı şekilde **Nûh** (a.s) zamanında da bulunduğunu; ancak ne var ki **Nûh** (a.s)'un sabretmesi neticesinde, fethe ve muzafferiyete nail olduğunu beyân için zikretmiştir. Öyleyse "Ey Muhammed (s.a.s), sen de maksadına ulaşmak istiyorsan, böyle ol!" denilmek istenmiştir. Geçtiği her

sûrede aynı kıssadan istifade etme yönü değişik olunca, kıssanın tekrar edilmesi, faydadan hâlî olmamış olur.

وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُوْدًاۗ قَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِّنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗۗ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُوْنَ ﴿٥٠﴾ يٰقَوْمِ لَآ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۗ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذِيْ فَطَرَنِيْۗ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿٥١﴾

"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik: "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yok. Siz, yalan düzenlerden başkası değilsiniz. Ey kavmim, ben buna mukabil sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım, beni yaratandan başkasına ait değildir. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?" (Hûd, 50-51).

Bil ki bu, Allahu Teâlâ'nın bu sûrede bahsetmiş olduğu **ikinci kıssa**dır. Yine bil ki bu "وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا" (Hûd, 26) cümlesine atfedilmiş olup, kelamın takdiri وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُوْدًا "Âd'a da kardeşleri **Hûd**'u gönderdik" şeklindedir. O halde "هُوْدًا" kelimesi "اَخَاهُمْ" kelimesinin atf-ı beyânıdır.

Bil ki Allah, **Hûd**'u onların kardeşi diye vasfetmiştir. O kardeşliğin, dinî bakımdan olmayıp, sadece nesep bakımından olduğu malumdur. Çünkü **Hûd** (a.s) **Âd Kabilesi**'ne mensup birisi idi. Bu kabile de Arap kabilelerinden olup Yemen civarında idi. Bunun bir benzeri ifade de, "Onlardan biri" manası kastedilerek bir kimseye, يَا اَخَا تَمِيْمٍ "Ey Temîm'in kardeşi" ve يَا اَخَا سُلَيْمٍ "Ey, Süleym'in kardeşi" denilmesidir.

Hz. Hud Hakkında "Âd Kavminin Kardeşi" Vasfı Verilmesi

İmdi eğer, denirse ki "Allahu Teâlâ **Nûh** (a.s)'un oğlu hakkında, *"o katiyyen senin âilenden değildir"* (Hûd, 46) buyurmuş, böylece, din yakınlığı bulunmadığı sürece, nesep yakınlığının hiçbir şey ifade etmediğini beyân buyurmuştur. Burada ise, din konusunda bir farklılık bulunduğu halde, **Hûd** için "kardeşleri" ifadesini kullanmıştır. Binâenaleyh, bu iki husus arasındaki fark nedir?" Biz deriz ki:

Bu sözden maksat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavminin, ona meyletmesini sağlamaktır. Çünkü onun kavmi, Muhammed (s.a.s) onların kabilelerinden

bir kimse olduğu halde, onun Allah katından kendilerine gönderilmiş bir peygamber olduğunu kabul edemiyorlardı. Böylece Allahu Teâlâ bu uzak görmeyi bertaraf etmek için, **Hûd** (a.s)'un Âd Kabilesi'nden olan bir kimse; Sâlih (a.s)'ın da Semûd Kabilesi'nden olan bir kimse olduğunu beyan etmiştir.

Hz. Hûd'un Tebliğinin Esasları

Bil ki, Allahu Teâlâ **Hûd** (a.s)'un kavmini çeşitli mükellefiyetlere davet ettiğinden bahsetmiştir:

Birinci çeşit: Hûd (a.s) kavmini, Allah'ın bir olduğu inancına davet ederek, يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ *"Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir tanrınız yok. Siz, yalan düzenlerden başkası değilsiniz"* demiştir. Bunda şöyle soru bulunmaktadır: "**Hûd** (a.s), Allah'ın varlığına dair deliller getirmeden, onları, Cenâb-ı Hakk'a ibâdet etmeye nasıl davet etmiştir?"

Deriz ki: Allah'ın varlığına dair deliller âşikâr olup, bunlar âfakî ve enfüsî delillerdir. Dünyada, Allah'ın varlığını inkâr edebilecek pek az insan bulunur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, kâfirlerle ilgili olarak, *"Celâlim hakkı için, onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını sorarsan, muhakkak "Allah" derler"* (Lokman, 25) buyurmuştur.

Bu kitabın musannifi, -Allah kendisine rahmet edip, iyi hâtimeler nasib etsin- **Muhammed İbn Ömer er-Razî** şöyle demektedir: "Hindistan'ı dolaştım. Oradaki kâfirlerin Allah'ın varlığını kabul etmek hususunda mutabık olduklarını gördüm. Türk beldelerinin çoğu da böyledir. Esas mesele putperestlikle ilgili olup, putperestlik, yeryüzünün pek çoğunu kaplamıştır. Eski zamanda, yani **Hz. Nûh, Hûd** ve **Sâlih** (aliyhisselâm) zamanında da durum böyleydi. Binâenaleyh o peygamberler (a.s) kavimlerini putperestlikten vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı Hûd (a.s)'un; *"Allah'a ibadet ediniz"* sözünün manası, "Allah'tan başkasına tapmayınız" demektir. Bunun delili, **Hûd** (a.s)'un, bu ifadenin hemen peşinden, *"Sizin ondan başka hiçbir tanrınız yok"* demiş olmasıdır. Bu da, bu sözün maksadının, onları putlara tapmakla meşgul olmaktan uzaklaştırıp alıkoymaktır.

"Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yok" beyanına gelince "gayruhû" kelimesi, "ilâhin" kelimesinin mahallinden sıfat olarak merfû okunduğu gibi, lafzından sıfat olmak üzere mecrûr okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Siz, yalan düzenlerden başkası değilsiniz"* buyurmuştur. Yani, "Sizler, "Bu putlara ibadet etmek güzeldir" sözünüzde yahut, "O putlar ibâdete müstahaktır" sözünüzde yalan düzüyorsunuz. O putlar ne bir hissi ne de bir idrâk kabiliyeti olmayan nesnelerken, söylediğiniz bu söz nasıl olur da yalan ve iftira olmaz?. Onları bir araya getirip onlara şekil veren insandır. Daha nasıl onlara ta'zimde bulunmak maksadıyla onları yapan insanın, onlara tapması ve alnını toprağa koyması yakışır?" demektir.

Sonra **Hûd** (a.s) onları Allah'ın birliğine irşâd etmeye çalışıp ve onları putperestlikten men edince, يَا قَوْمِ لَا اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِنْ اَجْرِىَ اِلَّا عَلَى الَّذِى فَطَرَنِى *"Ey kavmim, ben buna mukabil sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım, beni yaratandan başkasına ait değildir"* dedi. İşte bu, **Nûh** (a.s)'un söylediği şeyin aynısıdır. Çünkü, Allah'a davet etme işi, bir karşılık umma kirlerinden temizlenmiş ve arınmış olunca, kalplerdeki tesiri de o nispette etkili olur.

Daha sonra **Hûd** (a.s) اَفَلَا تَعْقِلُونَ *"Hâlâ akıllanmayacak mısınız?"* demiştir. Yani, "Benim, sizleri putlara ibadet etmekten men etmemin doğru ve isâbetli olduğunu hâlâ anlamıyor musunuz? Zira, bu men edişimin doğruluğu, adeta, ilk anda akla gelecek olan şeyler cümlesi arasında bulunmaktadır" demektir.

وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوٓا اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَآءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ﴿٥٢﴾

"Ey kavmim, Rabbinizden mağfiret isteyin. Sonra yine O'na tevbe edin ki üstünüze gökten bol bol (yağmur) göndersin, kuvvetinize kuvvet katıp artırsın. Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin" (Hûd, 52).

Hûd (a.s)'un Tebliğinin Mükâfatı

Bil ki bu, **Hûd** (a.s)'un kavmine söylediği mükellefiyetlerin **ikincisi**dir. Çünkü **Hûd** (a.s), ilkinde onları tevhide davet etmiş, bunda da önce istiğfar etmeye, sonra da tevbeye çağırmıştır. İstiğfar ile tevbe arasındaki fark, bu sûrenin başında geçmişti. **Ebu Bekir el-Esamm,** bu âyete şu manayı

vermiştir: "İstiğfâr ediniz, yani Allah'tan, önceki şirkinizi bağışlamasını isteyin, Bundan sonra da geçmişlere pişman olup, aynılarını bir daha yapmamaya azmetmek suretiyle tevbe ediniz."

Tevbe ve İstiğfarın Faydası

Daha sonra **Hûd** (a.s): "Siz ne zaman bunu yaparsanız, Allahu Teâlâ size olan nimetlerini artırır ve size o nimetlerden istifade etme gücü-kuvveti verir" demiştir. İşte mutluluklarda arzu edilenlerin son noktası budur. Çünkü eğer nimet bulunmazsa, istifade etmek imkânsız olur. Nimetler bulunur, ama canlıların onlardan yararlanması imkânsız olursa, maksat yine hasıl olmamış olur. Fakat nimetler çok olur ve insanın da onlardan istifade edebileceği tam bir kuvveti de bulunursa, işte o zaman mutlulukların ve sevincin zirvesi gerçekleşmiş olur. Demek ki âyetteki, يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا *"Üstünüze gökten bol bol (yağmur) göndersin"* ifadesi, çokça nimet vermeye bir işarettir. Çünkü nimetlerin olmasını sağlayan, uygun yağmurların yağmasıdır. Âyetteki, *"Kuvvetinize kuvvet katıp artırsın"* ifadesi de, o nimetlerden istifade etme hususunda en mükemmel halin bulunmasına bir işarettir. Bu ifadenin, mutlulukları elde etme müjdesi taşıyan ve daha fazlasının aklen imkânsız olduğunu gösteren bir tabir olduğunda şüphe yoktur. İnsanın, bu Kitab-ı Kerim'de saklı sırları bilebilmesi için, bu incelikleri düşünmesi gerekir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "**Hûd** (a.s)'un kavmine, dünyada iki çeşit kemâl verilmiştir. Bunlardan **birincisi,** Onların bostanlarının ve ekinlerinin, son derece güzel ve hoş olmasıdır. Bunun delili, *"Görmedin mi Rabbin ne yaptı Âd (kavmine), yani o direk sahibi İrem'e ki, şehirlerde onun bir benzeri yaratılmamıştı"* (Fecr, 7-9) âyetleridir. **İkincisi,** onların son derece güçlü-kuvvetli olmalarıdır. İşte bundan ötürü onlar: *"Onlar "bizden daha kuvvetli kim var?" dediler"* (Fussilet, 15) buyurmuştur. Bu kavim, işte bu iki hususla diğer insanlara karşı övününce, **Hûd** (a.s), onların putlara ibadeti bırakıp, istiğfar ve tevbe etmeleri halinde, Allahu Teâlâ'nın bu iki hususta, onları daha da güçlendirip, onlara bu hususta pek çok dereceler vereceğini va'detti."

Şu da nakledilmiştir: Allahu Teâlâ, **Hûd** (a.s)'u kavmine gönderip, onlar da onu yalanlayınca ve bu sebeple Cenâb-ı Hak onlardan yıllarca yağmuru kesip, hanımlarını kısır bırakınca, **Hûd** (a.s), onlara: "Eğer siz Allah'a iman ederseniz, O sizin beldelerinizi canlandırır, sizlere mallar, çocuklar verir" demiştir. İşte bu, âyette *"(Allah) gökten üstünüze bol bol (yağmur)*

göndersin" buyruğu ile anlatılan hususdur. "Midrâr", çok yağmur manasına olup, mübalağa ile ism-i fail sîgasıdır. Cenab-ı Hak *"Kuvvetinize kuvvet katıp artırsın"* buyurmuştur. Müfessirler burada bahsedilen kuvveti, mal ve çocuk verme ve bedence kuvvetli kılma diye tefsir etmişlerdir. Çünkü bütün bunlar, sayesinde insanın güç-kuvvet bulduğu şeylerdir.

Buna göre eğer, "sözün özü şudur: **Hûd** (a.s), "Eğer Allah'a ibadet edersenîz, dünyevî hayırların kapıları size açılır" demiştir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), خُصَّ الْبَلَاءُ بِالْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الْأَوْلِيَاءِ ثُمَّ الْأَمْثَلِ فَالْأَمْثَلِ *"Belâlar öncelikle peygamberlere, sonra velilere, sonra (derece bakımından) onlara yakın olanlara has kılınmış, verilmiştir"*[73] buyurmuştur. O halde bu ikisinin arası nasıl bağdaştırılır? Hem sonra Kur'ân'ın taatlere teşvikteki örfü (metodu), hem dünyevî hem de uhrevî hayırların o taatlere dayandığını bildirme şeklinde cereyan eder. Fakat taatlere, kendisine birtakım dünyevî hayırların dayanmasıyla teşvik etmek Kur'ân'a yakışmayan, (tahrif edilmiş) **Tevrat**'ta bulunan bir metottur" denilir ise, şöyle cevap veririz: "Âhiret mutluluklarına fazlaca teşvik yapılınca, dünyevî hayırlara kifâyet miktarı teşvik yapılmış olması uzak bir ihtimal değildir."

Hak Teâlâ'nın وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ *"Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin"* ifadesi, "suç ve günahta ısrar ederek, benden, davet ettiğim ve teşvik ettiğim şeyden yüz çevirmeyin" manasındadır.

قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٥٣﴾ إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِهِ فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾ إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٦﴾

"Dediler ki: "Ey Hûd, sen bize açık bir mucize getirmedin. Biz de senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz. Sana inanacak da değiliz. Biz, 'tanrılarımızdan kimi seni fenâ çarpmış' demekten başka bir şey söylemeyiz." Hûd dedi: "Allah'ı hakikî şâhit gösteririm ve siz de

73 **Tirmizi**, Zühd, 56 (4/602); **Buhâri**, Merdâ, 3 (7/3).

şâhit olun ki ben sizin Allah'tan başka O'na ortak tutmakta devam ettiğiniz şeylerden katiyyen uzağım. Artık bana topyekûn, istediğiniz tuzağı kurun, sonra bana mühlet de vermeyin. Şüphesiz ki ben, kendimin de, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenip dayandım. Yürür hiçbir mahlûk hâriç olmamak üzere (hepsinin) alnından tutan O'dur. Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir" (Hûd, 53-56).

Kavminin Hz. Hûd'u Reddetmesi

Bil ki Allahu Teâlâ, **Hûd** (a.s)'un, kavmine söylediği sözleri nakledince, bundan sonra kavminin ona söyledikleri şu sözleri nakletmiştir:

1) Onlar, "Sen bize açık bir beyyine, yani hüccet getirmedin" demişlerdir. "Beyyine"ye, sayesinde hak batıldan ayrıldığı için, "beyyine" (ayıran) denilmiştir. **Hûd** (a.s)'un mucizeler ortaya koyduğu, fakat kavminin, cahillikleri yüzünden o mu'cizeleri inkâr ettikleri ve onun hiçbir mu'cize getirmediğini iddia ettikleri malumdur.

2) Onlar, *"Biz de senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz"* demişlerdir. Bu söz de tutarsızdır. Çünkü onlar faydayı ve zararı verenin Allah olduğunu, putların ise ne faydası ne de zararı olmayan şeyler olduğunu kabul ediyorlardı. Durum böyle olunca, akla ilk gelen o putlara ibadet etmenin câiz olmayacağı olur. Onların putlarını bırakmaları, sırf sözleri ile değil, aksine aklın ve ruhun buna açıktan açığa karar vermesiyle olur.

3) Onlar, *"Sana inanacak da değiliz"* demişlerdir. Bu ise, onların küfürde, taklitte ve inkârda ısrarlı olduklarını gösterir.

4) Onlar, *"Biz, 'Tanrılarımızdan kimi, seni fenâ çarpmış' demekten başka bir şey söylemeyiz"* demişlerdir. Bir kimseyi bir şey sarıp bürüdüğünde, başına geldiğinde "اِعْتَرَاهُ كَذَا" denilir. Buna göre âyetin manası, "Ey **Hûd**, sen putlarımızı tenkit ettin, bundan dolayı da onlar seni delirttiler" şeklindedir.

Hz. Hûd (a.s)'un Onlara Cevabı

Cenâb-ı Hak onların bu sözüne karşılık **Hûd** (a.s)'un da, اِنِّي اُشْهِدُ اللهَ وَاشْهَدُوا اَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ * مِنْ دُونِهِ *"Allah'ı hakiki şâhit gösteririm ve siz de şâhit olun ki, ben sizin, Allah'tan başka O'na ortak tatmakta devam ettiğiniz şeylerden katiyyen uzağım"* dediğini nakletmiştir ki bunun manası açıktır.

Hz. Hûd (a.s) daha sonra فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ *"Artık bana topyekûn istediğiniz tuzağı kurun, sonra bana mühlet de vermeyin"* demiştir ki bu, **Hz. Nûh**'un kavmine, *"siz ve ortaklarınız da artık toplanıp ne yapacağınızı kararlaştırın... Bana mühlet de vermeyin"* (Yûnus, 71) şeklindeki sözünün aynısıdır.

Bil ki bu, kesin bir mu'cizedir. Çünkü bir tek kimse, büyük bir topluluğa karşı: "Bana düşmanlık ve eziyet hususunda elinizden geleni yapın, geri bırakmayın!" dediğinde, o kimsenin bu sözü, ancak Allahu Teâlâ'nın kendisini düşmanların vereceği eziyetlerden koruyup muhafaza edeceğine dair, ilâhî bir garanti içinde olduğu zaman söyleyebileceğini anlarız.

Daha sonra o, مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا *"Yürür hiçbir mahlûk hâriç olmamak üzere hepsinin alnından tutan O'dur"* buyurmuştur. **Ezheri** şöyle demiştir: "Araplara göre "nâsiye", başın ön kısmındaki (alındaki) saç biten yerdir. Orada biten saç, bittiği yerin adı ile, "nâsiye" diye adlandırılmıştır.

Bil ki Araplar bir insanı, zelil ve boyun eğmiş olarak tavsif ettiklerinde, "Falancanın nâsiyesi, ancak falancanın elindedir" derler, yani "o, ona itaat eder" demektir. Çünkü nâsiyesinden (perçeminden, kâkülünden) tuttuğun kimseyi, zabt-u rapt altına almış olursun. Yine Araplar bir esir alıp, onu salıvermek ve başına kakarak (minnetle) azâd etmek istediklerinde, onun hor ve hakir olduğuna bir alâmet olsun diye, perçemini keserlerdi. Böylece Araplara, bildikleri bir ifade üslubuyla Kur'ân'da hitap edilmiştir. Buna göre âyetteki bu ifadenin manası, "Her canlı O'nun kahrı ve kudreti altında olup, O'nun kaza ve kaderine boyun eğmiştir."

Daha sonra O إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir"* demiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) O, *"Yürür hiçbir mahlûk hâriç olmamak üzere, (hepsinin) alnından tutan O'dur"* deyince, bu yüce bir kudrete ve büyük bir kuvvete işâret olur. Bundan dolayı O, bunun peşinden *"Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir"* yani, "Allah, o kavme kâdir ise de, onlara zulmetmez, ancak hak, adalet ve doğru olanı yapar" demiştir. **Mu'tezile** şöyle der: "Âyetteki, *"Yürür hiçbir mahlûk hariç olmamak üzere, (hepsinin) alnından tutan O'dur"* ifadesi Allah'ın birliğine; *"Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir"* cümlesi de, adâlet-i ilâhiyyeye delâlet eder. Böylece dinin ancak tevhid ve adaletle tam ve mükemmel olduğu sâbit olur."

2) Allahu Teâlâ, kendi saltanatının, bütün mahlukatı, zabt-u rapt altına aldığını belirtince, peşinden *"Benim Rabbim hakikaten sırat-ı müstakim üzerindedir"* ifadesini getirmiştir ki bu, "O'na hiçbir şey gizli kalmaz ve O'ndan hiçbir kimse kaçamaz" demektir. Cenâb-ı Hak bu âyette, "sırat-ı müstakim'i" zikretmiş ve bununla herkesin girmesi gereken yolun ancak bu olduğunu belirtmek istemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Çünkü Rabbin şüphesiz ki rasad yerindedir (gözetlemededir)"* (Fecr, 14) buyurmuştur.

3) Bunun manası, "Senin Rabbin sırat-ı müstakime sevk eder, yani oraya teşvik eder, yahut oraya çağırarak sizi oraya sevk eder" şeklindedir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْئًا إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٥٧﴾

"Eğer şimdi yüz çevirirseniz (ne diyeyim?) Ben size ne ile gönderilmişsem işte size onu tebliğ ettim. Rabbim sizin yerinize diğer bir kavmi getirir ve O'na hiçbir sûrette zarar veremezsiniz. Şüphesiz ki benim Rabbim her şeyin üstünde bir gözeticidir" (Hûd, 57).

Bil ki âyetteki, "تَوَلَّوْا" fiilinin aslı, "تَتَوَلَّوْا" şeklindedir. Buna şu iki mana verilmiştir:

a) İfâdenin takdirî manası, "Eğer siz yüz çevirirseniz, tebliğde kusurlu davranmakla itâb olunmaz ve aleyhinize hüccet tahakkuk etmiş olur" şeklindedir. Buna göre **Hûd** (a.s) sanki "Tekzipte ısrar eden sizsiniz" demek istemiştir.

b) Bu, "Eğer şimdi yüz çevirirseniz, ben size ne ile gönderilmişsem işte size onu tebliğ ettim" demektir.

Daha sonra o, *"Rabbim sizin yerinize diğer bir kavmi getirir"* demiştir. Yani, "Sizden sonra yerinize, kendisine sizden daha itaatkâr kimseler yaratır" demektir. Bu, onlara kökünü kazıma (neslini kazıma) azabı indireceğine bir işarettir. O, *"O'na hiçbir sûrette zarar veremezsiniz"* demiştir. Yani, "O'nun sizi helâk etmesi, mülkünden hiçbir şey noksanlaştırmaz."

Daha sonra, o إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ *"Şüphesiz ki benim Rabbim her şeyin üstünde bir gözeticidir"* demiştir. Bu hususta da şu üç izah yapılmıştır:

1) O, kullarına yaptıklarına göre karşılık vermek için, onların amellerini muhafaza eder.

2) O, beni sizin şerrinizden ve tuzağınızdan korur.

3) O, her şeye karşı bir gözetici olup, istediği zaman o şeyi helâk etmekten korur, istediği zaman helâk eder.

وَلَمَّا جَآءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا ۚ وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوٓا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾ وَاُتْبِعُوا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۗ اَلَآ اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ ۗ اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾

"Vakta ki (azap) emrimiz geldi. Hûd'u ve beraberindeki mü'minleri, bizden bir rahmet olarak, selâmete erdirdik, onları ağır azaptan kurtardık. İşte Âd kavmi! Onlar, Rablerinin âyetlerini bilerek inkâr ettiler, peygamberlerine âsî oldular, inatçı her zorbanın emri ardınca gittiler. Onlar bu dünyada da, kıyamet gününde de la'nete uğradılar. Haberiniz olsun ki Âd kavmi, Rablerini inkâr ettiler. Haberiniz olsun ki Hûd'un kavmi olan Âd'a (rahmet-i ilahiyyeden) uzaklık verildi" (Hûd, 58-60).

Âd Kavminin İmha Edilmesi

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Vakta ki emrimiz geldi"* buyurmuştur. Bu, "Azabımız geldiği zaman..." demek olup, o azap, onların başına gelen, kasıp kavurucu ve köklerini kazıyan bir rüzgârdır. Allahu Teâlâ bununla onlara yedi gece ve sekiz gündüz azap etmiştir. Bu rüzgâr onların burun deliklerinden girip, arkalarından çıkmış ve onları yeryüzüne yüzüstü baygın düşürmüştür. Böylece onlar, sanki yere devrilmiş uzun hurma kütükleri gibi olmuşlardır.

Eğer denirse ki: "Bu rüzgâr, onları helâk etmede nasıl müessir olmuş?" Cevaben deriz ki: "Bunun, o rüzgârın çok sıcak, çok soğuk yahut da varlıkları yerden havaya kaldırıp, sonra geri çarpacak şekilde çok kuvvetli olmasından ötürü olması muhtemeldir. Hepsi olabilir."

Hz. Hûd (a.s) ile Mü'minlerin Kurtarılması

Cenâb-ı Hakk'ın نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ *"Hûd'u ve beraberindeki mü'minleri, selâmete erdirdik (kurtardık)"* buyruğuna gelince; bil ki: Belâların aynı anda hem mü'minlere, hem kâfirlere gelmesi câizdir. Bu durumda o bela, mü'minler için bir rahmet, kâfirler için bir azap olmuş olur. Fakat peygamberlerini tekzip eden kavimlere inen azaba gelince; Allah'ın hikmeti mü'minleri bu azaptan kurtarmayı gerektirir. Eğer böyle olmasaydı, o zaman bu belânın, onların küfürlerine karşı bir azap (ceza) olduğu anlaşılmazdı. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Hûd'u ve beraberindeki mü'minleri kurtardık"* buyurmuştur.

Âyetteki بِرَحْمَةٍ مِنَّا *"Bizden bir rahmet olarak (kurtardık)"* buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Allahu Teâlâ, bu sözü ile, insanın, iman ve sâlih amelde gayret göstermiş olsa bile, ancak Allah'ın rahmeti ile kurtulabileceğini kastetmiştir.

2) Buradaki "rahmet"ten maksat, Allah'ın hidâyet ettiği ve muvaffak kıldığı iman ve sâlih ameldir.

3) Allah onlara o vakit merhamet etmiş ve cezâda onları kâfirlerden ayırmıştır.

وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ *"Onları ağır azaptan kurtardık"* buyruğuna gelince, bundan önceki "kurtarma"dan maksat, dünyadaki azaptan kurtarmadır. Bu ikinci kurtarma ile de, kıyamet azabından kurtarma kastedilmiştir. Allahu Teâlâ, kıyamet azabını, onlar için ölümden sonra olacak bu azabın, içindeki (dünyadaki) azaba nispetle daha ağır olduğuna dikkat çekmek için, "galiz (ağır) bir azap" diye nitelemiştir. O halde âyetteki, "Onları... kurtardık" buyurmaktan maksat, "Biz onların, bu ağır azaba müstahak olmadıklarına ve buna düşmemelerine hükmettik" manasıdır.

Bil ki Allahu Teâlâ, Âd Kavmi'nin kıssasını anlatınca, Ümmet-i Muhammed'e hitap ederek, وَتِلْكَ عَادٌ *"İşte Ad (kavmi)!"* buyurmuştur. Bu, onların kabirlerine ve geride kalan izlerine bir işaret olup, Cenâb-ı Hak sanki, "Yeryüzünde gezip dolaşın, bütün bu (eski eserlere, antik kentlere) bakın da ibret alın" demek istemiştir.

Âd Kavmi'nin Başlıca Cürümleri

Allahu Teâlâ daha sonra, onların sıfatlarını zikrederek, dünyadaki ve âhiretteki durumlarını ele almıştır. Onların sıfatları şu üç şeydir:

Birinci sıfat: جَحَدُوا بِاٰيَاتِ رَبِّهِمْ *"Onlar, Rablerinin âyetlerini bilerek inkâr ettiler."* Bu, "Onlar, mu'cizelerin o peygamberin doğruluğuna delâlet ettiğini inkâr ettiler" demektir. Şâyet onların zındık (münkir) oldukları sabit ise mana: "Onlar, yaratıkların hikmet sahibi Yaratıcının varlığına delâlet edişini inkâr ettiler" olur.

İkinci sıfat: وَعَصَوْا رُسُلَهُ *"Onlar, O'nun peygamberlerine âsî oldular."* Böyle denmesinin sebebi şudur: Onlar tek bir peygambere âsî olunca, bütün peygamberlere isyan etmiş, karşı çıkmış oldular. Nitekim şu âyet bu gerçeği ifade eder: *"O'nun peygamberlerinden hiçbirini diğerlerinin arasından ayırmayız"* (Bakara, 285). Denildi ki: Onlara, **Hûd** (a.s)'dan başka peygamber gönderilmemişti.

Üçüncü sıfat: وَاتَّبَعُوا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ *"Onlar, inatçı her zorbanın emri ardınca gittiler."* Bu, Sefiller, ayak takımı, "Bu (peygamber) de sizin gibi bir insandan başka bir şey değil" deme hususunda (ve buna inanmada), reislerini taklit ediyorlardı. "Cebbâr" (zorba)'dan maksat, yüksek tabakada olan ve inatçı, "Anîd, anûd ve mu'ânid, nizacı ve muârız" demektir.

Bil ki Allahu Teâlâ onların bu sıfatlarını zikredince, bunun peşine hallerini de zikredip, وَاُتْبِعُوا فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Onlar bu dünyada da, kıyamet gününde de lanete uğradılar"*, yani "Dünyada da, âhirette de lanet onların arkadaşı, ayrılmaz tabisi ve yandaşı kılındı" buyurmuştur. "Lanet", Allah'ın rahmetinden ve her türlü hayırdan uzaklaştırmaktır.

Sonra Allahu Teâlâ, onların başına bu nâhoş hallerin gelmesindeki asıl sebebi beyan edip, اَلَا اِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ *"Haberiniz olsun ki Âd Kavmi, Rablerini inkâr ettiler"* buyurmuştur. Denilmiştir ki: "Âyetteki "كَفَرُوا رَبَّهُمْ" lafzı ile "كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ" manası kastedilmiştir. Şu halde burada bâ harf-i cerri mahzuftur." Yine buradaki "Küfr"ün, bile bile inkâr manasına olduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "Haberiniz olsun ki Âd, Rablerini bile bile inkâr ettiler" şeklindedir. Yine denilmiştir ki: "Bu, muzâfın hazfedilmiş olduğu bir cümledir ve "Onlar, Rablerinin nimetine nankörlük ettiler" manasındadır. (Dolayısıyla "nimet" kelimesi mahzuftur).

Sonra Cenâb-ı Hak, اَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ *"Haberiniz olsun ki Hûd'un kavmi olan Âd'a, rahmet-i ilâhiyyeden uzaklık verildi"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Lanet, uzaklık manasındadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Allah, *"Onlar bu dünyada da, kıyamet gününde de lanete uğradılar"* buyurmuş olunca, *"Haberiniz olsun ki (...) Âd'a uzaklık verildi"* sözünün ne hikmeti var?

Cevap: Aynı hususu değişik iki ifade ile tekrar etmek, son derece ileri bir te'kidi gösterir (onun önemine delâlet eder).

İki Ayrı Âd Kavmi'nin Bulunduğu

İkinci soru: Âyetteki *"Hûd'un kavmi olan Âd"* tavsifinin ifade ettiği incelik nedir?

Cevap: İki "Âd" kavmi vardı. Birincisi daha önce olan idi ki, bunlar **Hûd** (a.s)'un kavmi idiler. İkincisi ise, sütunlar (yüksek binalar) sahibi İrem halkı idi. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah, karışıklığı önlemek için, bunu belirtti. İkinci bir husus da şudur: Bir şeyi açıkça belirtmedeki mübalağa, son derece ileri te'kide delâlet eder.

وَاِلٰى ثَمُودَ اَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُ هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوٓا اِلَيْهِ اِنَّ رَبِّى قَرِيبٌ مُجِيبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَآ اَتَنْهٰينَآ اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ اٰبَآؤُنَا وَاِنَّنَا لَفِى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَآ اِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٦٢﴾

"Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur. O, sizi topraktan meydana getirdi, sizi orada ömür geçirmeye yahut imâra memur etti. O halde O'ndan mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz ki Rabbim çok yakındır, duaları kabul edendir." Onlar dediler ki: "Ey Sâlih, sen bundan evvel içimizde ümit beslenen bir zât idin. Şimdi atalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi vazgeçirmek mi istiyorsun? Senin bizi davet ettiğin şey hakkında gerçekten şek ve şüphe içindeyiz" (Hûd, 61-62).

Hz. Sâlih'in Semûd Kavmini Dine Daveti

Bil ki bu, Hûd Sûresi'nde zikredilen **üçüncü kıssadır**. Bu kıssa, **Hz. Sâlih** (a.s) ile **Semûd Kavmi**'nin kıssasıdır. Bu âyetlerin, daha öncekilerle münasebet ve alâkası, tıpkı **Hûd (a.s) Kıssası**'nda zikredilen münasebet gibidir. Fakat ne var ki **Hz. Sâlih** (a.s), kavmine Cenâb-ı Hakk'ın birliğini kabulü emredince, Allah'ın birliğini ortaya koymak için şu iki delili zikretmiştir:

Allah'ın İnsanları Topraktan Yaratması

Birinci delil: Âyetteki, *"O, sizi topraktan meydana getirdi"* ifadesiyle ortaya konulan delildir. Bu hususta şu iki izah yapılır:

Birinci izah: Herkes, **Âdem** (a.s)'in sulbünden yaratılmış olup, o da topraktan yaratılmıştır. Ben derim ki: Bu doğrudur. Ancak bu hususta, doğruya bundan daha yakın şöyle bir izah daha yapılabilir: İnsan, meniden ve hayız kanından yaratılmıştır. Meni ise, kandan meydana gelir. O halde insan, kandan yaratılmıştır. Kan da (insanın yediği) gıdalardan neş'et eder. Gıdalar da ya hayvansal olur, ya bitkisel olur. Hayvanların durumu da, insanlarınki gibidir. Şu halde gerek hayvan, gerek insan, hepsinin yaratılışı varıp bitkilere dayanır. Bitkilerin yerden bittiği açıktır. O halde Allahu Teâlâ'nın hepimizi yerden (topraktan) yarattığı sabit olur.

İkinci izah: Âyetteki **"mine'l-ard"** (topraktan) kelimesindeki "min" edatı, "fî" manasınadır ve takdiri, sizi toprakta, yeryüzünde meydana getirdi" şeklindedir.

Bu görüş zayıftır. Çünkü ifadeyi zâhirine hamletmek mümkün iken, onu zâhirî manasından (mecazî manaya) geçirmeye gerek yoktur. Fakat insanın yerden neş'et edişinin, bir yaratıcının varlığına nasıl delâlet ettiği meselesinin izahına gelince; biz bunu daha önce defalarca açıkladık.

Yeryüzünü İmar Etmenin Önemi

İkinci delil: Âyetteki وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا *"Sizi orada ömür geçirmeye, (yahut imâra) memur etti"* cümlesinin ortaya koyduğu delildir. Bu ifade ile ilgili şu üç mana verilmiştir:

a) "Allah sizi, yeryüzünü mamur kılan kimseler kıldı." Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Fars kralları çokça kanallar açtırıyor ve ağaçlar diktiriyorlardı. İşte bundan dolayı, onlar uzunca bir ömür sürdüler. Bunun üzerine, onların zamanlarındaki peygamberlerden birisi, Rabbine, "Onları böyle uzunca yaşatmanın sebebi nedir?" deyince, Allahu Teâlâ ona,

"Çünkü onlar benim beldelerimi imâr ettiler ve kullarım oralarda (rahat) yaşadılar" diye vahyetti." **Muâviye** (r.a) ömrünün sonlarına doğru yeryüzünü imâra başlayınca, ona, "Seni, buna sevk eden ne?" diye sorulduğunda o, "Beni buna sevk eden, şâirin şu sözleridir" dedi.

لَيْسَ الْفَتَى بِفَتًى لَا يُسْتَضَاءُ بِهِ وَلَا يَكُونُ لَهُ فِي الْأَرْضِ آثَارُ

"Kendisi ile aydınlanılmayan ve yeryüzünde bir eseri olmayan yiğit, yiğit değildir."

b) "Allahu Teâlâ, size orada uzun ömür verdi." Bu manaya göre, "اِسْتَعْمَرَكُمْ" fiili. "Umr" mastarından türemiştir. Bu tıpkı, "اِسْتَبْقَاكُمْ" (sizi bâkî kıldı) fiilinin, "bekâ" mastarından türemiş olması gibidir.

c) "اِسْتَعْمَرَكُمْ" fiili, "عُمْرَى" (umrâ) kelimesinden iştikâk etmiştir ve manası, "Allah, orayı ömrünüz süresince sizin kıldı. Fakat siz ölünce, başkasına geçer" şeklindedir.

Bil ki yeryüzünün, insanlar için faydalı olacak bir imârı kabul edecek şekilde hazırlanmasında ve insanların buna kâdir olmasında, Hâlik Teâlâ'nın varlığına büyük bir delil vardır. Bunun neticesi, Hak Teâlâ'nın bir başka âyetindeki *"O her mahluku ölçüyle yapıp sonra da hayat yolunu gösterendir"* (A'lâ, 3) buyruğunun ifade ettiği hususa dayanır. Bu böyledir. Çünkü kendi zâtında uygun tasarruflara götürebilecek bir akıl ve kudret var iken, insanın sonradan yaratılmış olması, hakîm bir yaratıcının varlığına delalet eder. Yeryüzünün kulların menfaatlerine uygun ve maslahatlarına yarar bazı özelliklerle mevsûf oluşu da, hakîm bir yaratıcının varlığına delâlet eder.

Âyetteki, فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ *"O'ndan mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin"* buyruğunun tefsiri daha önce geçmiş idi.

Âyetteki, إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ *"Şüphesiz ki Rabbim çok yakındır, (duaları) kabul edendir"* buyruğu ise, "O, ilmi ve duyması ile çok yakındır, fazlı ve rahmeti ile de, muhtaçların duâlarını kabul edendir" demektir.

Hz. Sâlih'in Kavmi Birdenbire Aleyhine Dönüyor

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Sâlih** (a.s), bu delilleri açıkladığı zaman, kavminin, يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هٰذَا *"Ey Sâlih, sen bundan evvel içimizde ümit beslenen bir zât idin"* dediğini beyân buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılır:

1) O, aklı keskin, güçlü kuvvetli ve zekâsı yerinde bir genç olup, kendi kabilelerinden de olduğu için, kavmi onun dinlerine yardım edeceği, mezheplerini takviye edeceği ve yolları ile metotlarını iyice yerleştireceği hususunda çokça ümitlendirmişti. Çünkü bir cemiyet içinde, ne zaman üstün bir kişi meydana gelse, onlar işte bu yönden ona ümit bağlarlar.

2) Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bundan maksat, "Sen, bizim fakirlerimize şefkat duyar, güçsüzlerimize yardım eder ve hastalarımızı ziyaret ederdin. Böylece senin, bizi seven ve bize yardım eden kimselerden olman hususundaki ümidimiz güç kazanmıştı. O halde artık nasıl olur da sen, düşmanlık ve buğz izhar edersin?" manasıdır." Sonra onlar bu sözlerine çok şiddetli bir hayreti de ekleyerek, اَتَنْهٰينَا اَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا *"Şimdi atalarımızın taptığı şeylere tapmaktan bizi vazgeçirmek mi istiyorsun?"* demişlerdir. Bu sözün maksadı, onların taklide, babalarına ve atalarına tâbi olmanın vücûbiyyetine sımsıkı sarıldıklarını ifade etmektir. Bu taaccübün bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, Mekke kâfirlerinden naklettiği, *"O, tanrıları bir tek tanrı mı yapmış? Bu, cidden acayip bir şey!"* (Sa'd, 5) şeklindeki sözdür.

Daha sonra onlar وَاِنَّنَا لَفِى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا اِلَيْهِ مُرِيبٍ *"Senin bizi davet ettiğin şey hakkında gerçekten şek ve şüphe içindeyiz..."* demişlerdir. **"Şekk"** insanın nefy ile ispat arasında kalakalmasıdır. **"Murîb"** ise, sû-i zanda bulunan kimse demektir. O halde, *"biz (...) şek içindeyiz."* ifadesiyle, **Sâlih** (a.s)'in sözünün doğruluğunun, onların inançlarında müessir olmamış olduğu kastedilmektedir. **"Murîb"** ifadesiyle de, **Sâlih** (a.s)'in sözünün, onların inançlarına göre, daha ağır basmış olduğu kastedilmiştir ki, bu da **Sâlih** (a.s)'in sözünü geçersiz kılmak için söylenmiş bir mübalağa ifadesidir.

قَالَ يَا قَوْمِ اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّى وَاٰتٰينِى مِنْهُ رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِى مِنَ اللّٰهِ اِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِى غَيْرَ تَخْسِيرٍ ﴿٦٣﴾

"Sâlih dedi ki: "Ey kavmim, ya ben Rabbimden apaçık bir delil üzerinde isem ve O, kendinden bana bir rahmet vermişse? Ne dersiniz? O halde Allah'tan, eğer O'na isyan edersem, beni kim koruyabilir? Demek, siz beni ziyana uğratmaktan, bunu bana karşı artırmaktan başka bir şey yapmayacaksınız..." (Hûd, 63).

Hz. Sâlih Kavmini İkna Etmek İstiyor

Bil ki **Sâlih** (a.s)'in إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ *"ya ben apaçık bir mu'cize üzerinde isem..."* cümlesi, şek ifade eden "in" harfiyle kurulan bir cümledir. Halbuki o, peygamberliği hususunda tam bir yakînî inanç üzerinde bulunuyordu. Ancak ne var ki, muhalif kimselere bu şekilde söz söylemek, sözün kabul edilmesini daha iyi temin edebilir. Buna göre o sanki şöyle demek istemiştir: "Benim, Rabbimden olan bir delil üzere olduğumu ve nebî olduğumu farzediniz. Ve düşününüz ki, şâyet ben size tâbi olur ve emirleri hususunda Rabbime isyan edersem, beni Allah'ın azabından kim kurtarabilir? Şu halde, böyle yaparsam, siz benim ziyanımı artırmaktan başka bir şey yapmış olmazsınız..." Buradaki "tahsîr" (ziyan vermek) kelimesinin izahı hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu kelimenin manası, "Böyle olması halinde siz benim amellerimi noksanlaştırmış ve onları iptal etmiş olursunuz..." şeklindedir.

b) Takdirin şu şekilde olması: "Siz, bana söylediklerinizi ve beni sevk ettiğiniz cihet ile, benim sizi hüsrana nisbet etmemden ve size, "siz, hüsrana düşmüş kimselersiniz" dememden başka, benim bir şeyimi artırmazsınız..." Birinci görüş, doğruya daha yakındır. Çünkü **Sâlih** (a.s)'in *"eğer O'na isyan edersem, beni Allah'ın azabından kim koruyabilir?"* şeklindeki sözü, şâyet, beni kendisine davet ettiğiniz küfür hususunda size tâbi olacak olursam, o zaman ben ancak dindeki hüsranımı arttırmış ve böylece de hüsrana düşen ve helâk olan kimselerden olmuş olurum..." şeklindeki bir manaya delâlet eder gibidir.

وَيَا قَوْمِ هٰذِهِ نَاقَةُ اللّٰهِ لَكُمْ اٰيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي اَرْضِ اللّٰهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾

"Ey kavmim, işte size bir âyet (mu'cize) olmak üzere Allah'ın şu dişi devesi! Serbest bırakın onu... Allah'ın arzında yesin. Ona fenâlık edip dokunmayın... Aksi halde sizi yakın bir azap yakalar. Derken onu, ayaklarını keserek öldürdüler. Bunun üzerine (Sâlih) dedi ki: "Memleketinizde üç gün daha yaşayın. İşte bu, yalan çıkarılamayacak bir tehdittir" (Hûd, 64-65).

Mu'cize Olarak Verilen Deveyi Kesmeleri

Bil ki putperest bir toplum içinde, peygamberlik iddia eden bir kimsenin âdet ve tutumu, önce onları Allah'a ibâdete davet etmek, sonra da buna peygamberlik iddiasını eklemektir. Bu durumda mutlaka onlar da, ondan bir mu'cize isterler. **Sâlih** (a.s)'in durumu da böyleydi. Rivâyet olunduğuna göre: **Sâlih** (a.s)'in kavmi, bir bayramları esnasında sahraya çıkarlar. Böylece de, **Sâlih** (a.s)'ten bir mu'cize getirmesini isterler. Ve ona, gösterdikleri muayyen bir kaya parçasından, kendilerine bir deve çıkarmasını söylerler. Bunun üzerine **Sâlih** (a.s) de Rabbine duâ eder; böylece de, istedikleri gibi bir deve meydana gelir.

Bil ki o deve, birkaç bakımdan mu'cizedir:

1) Allahu Teâlâ onu, kaya parçasından yaratmıştır.

2) Allah onu, dağın içinde yaratmış, sonra da dağ yarılmıştır.

3) Allah onu, herhangi bir erkek deve bulunmaksızın, hamile yaratmıştır.

4) Cenâb-ı Hak o deveyi, bir doğum ve gelişme, büyüme olmaksızın bu durumda, bir anda yaratmıştır.

5) Rivâyet olunduğuna göre su içme sırası bir gün o devenin, diğer bir gün de kavmin tamamının idi.

6) O deveden, büyük bir topluluğa yetecek miktarda süt elde ediliyordu. Bütün bunlar kâhir ve kesin mu'cizelerdir. Halbuki Kur'ân'da, o devenin "bir mu'cize olduğundan başka bir izah yoktur. O devenin hangi yönlerden mu'cize olduğunun beyanı ise Kur'ân'da yer almamıştır.

Müşriklerin Mu'cizevî Deveyi Çekememeleri

Daha sonra **Sâlih** (a.s), فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِى اَرْضِ اللهِ *"Serbest bırakın onu! Allah'ın arzında yesin!"* demiştir. O bu sözüyle devenin bakım külfetinin kaldırıldığını ve böylece o devenin, onlar için bir mu'cize olması yanında, onlara faydalı olup, zarar da vermediğini kastetmiştir. Zira onlar, onun sütünden yararlanıyorlardı. **Sâlih** (a.s), onların küfürlerinde ısrar ettiklerini gördüğü için, onlardan yana deveye herhangi bir zararın dokunacağından korkuyordu. Zira, hasım olan kimse, hasmının delilinin ortaya çıkmasını sevmez; aksine, var kuvveti ile onu gizlemeye ve iptal etmeye çalışır. İşte bundan dolayı **Sâlih** (a.s), kavminin o deveyi öldürmeye yeltenmelerinden endişeleniyordu. Bunun için ihtiyatlı davranarak وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ *"Ona fenalık kastıyla dokunmayın..."* demiş ve onları, ona kötülükle dokunmaları

halinde, çok yakında gelecek bir azap ile tehdit etmiştir ki bu, o deveyi öldürmeye yeltenmekten, onları iyice sakındırmaktır. Allahu Teâlâ, **Sâlih** (a.s)'in bu tembihine rağmen onların o deveyi boğazladıklarını beyân buyurmuştur. Onların o deveyi, ya o hücceti iptal etmek için, yahut su sıkıntısına düştükleri için veyahut da onun yağına ve etine gönül sardıkları için, boğazlamış olmaları muhtemeldir.

Sâlih (a.s) üçüncü günü kastederek, فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ *"Aksi halde sizi yakın bir azap yakalar"* demiştir. Bu da, onun تَمَتَّعُوا فِى دَارِكُمْ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ *"Memleketinizde üç gün daha yaşayın"* şeklindeki sözüdür.

Dâr Kelimesi Hakkında

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Sâlih** (a.s)'in kavminin o deveyi boğazladığında, peygamberin onlara, *"memleketinizde üç gün daha yaşayın"* dediğini beyan buyurmuştur. **"Temettü'** " his ve duygularla idrâk edilen menfaat ve lezzet veren şeylerden istifade etmek demektir. Faydalanma, ancak canlılar için söz konusu olunca, hayat ve yaşama, bu kelime ile ifade edilmiştir. **Sâlih** (a.s)'in **"dârikum"** tabiriyle ilgili şu iki açıklama yapılabilir:

a) Bu tabirle belde, memleket kastedilmiştir. Beldelerde deveran ve tasarruf edildiği için, bu adla adlandırılmışlardır. Nitekim "Bekr kabilesinin beldesi" manasında, "Diyar-ı Bekr" denilmektedir.

b) Bu tabirle, "dünya" kastedilmiştir.

Sâlih (a.s) ذٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ *"İşte bu, yalan çıkarılamayacak bir tehdittir..."* demiştir. Yani, "içinde yalan bulunmayan..." (غَيْرُ كَذِبٍ) demektir. "Mecluûd" (celdelenmiş), "ma'kûl" (düşünülmüş, akledilmiş), ve "meftun" (fitnelenmiş) kelimelerinde olduğu gibi, bazen ism-i "mef'ûl" sîgasıyla, mastar manası kastedilebilir.

"غَيْرُ مَكْذُوبٍ" tabirine "غَيْرَ مَكْذُوبٍ فِيهِ" manası da verilmiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ onlara o üç gün mühlet verince, onları adetâ iman etmeye teşvik etmiştir. Zira onlar, deveyi boğazlayınca, **Sâlih** (a.s) onları, başlarına gelecek bir azap ile inzar etti... Bunun üzerine onlar, "Bunun alâmeti nedir?" dediklerinde de **Sâlih** (a.s), "Yüzlerinizin, ilk günde sararması, ikinci günde kızarması, üçüncü günde de simsiyah olması ve dördüncü günde de size azabın gelmesidir" demiştir. Onlar, yüzlerinin siyahlaştığını görünce, azâbın geleceğine kesinkes inandılar. Derken tedbir olarak ona karşı hazırlık yaptılar. Nihâyet, dördüncü gün sabahleyin

azap onları yakalayıverdi. Bu azap da müthiş bir sayha, yıldırım veya diğer bir azap idi.

İmtihan Sırrı İmana Mecbur Etmez

İmdi şâyet, "Bu alâmetlerin, onlar arasında, **Sâlih** (a.s)'in sözüne mutabık olarak zuhur edip de, yine buna rağmen onların küfürlerinde ısrar etmiş olmaları nasıl makul olabilir?" denilirse, biz şöyle deriz:

Bu alâmetler, kesin ve yakın noktasına ulaşmadıkları sürece, onların küfürlerine devam etmeleri imkânsız olmaz. Ama bu emâreler, kesin ve kat'î olunca da, iş mecburiyet noktasına varmış olur. Halbuki o vakitte de iman etmek, kabul edilmez.

فَلَمَّا جَآءَ اَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ اٰمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾ وَاَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَاَصْبَحُوا فِى دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٦٧﴾ كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا اَلَآ اِنَّ ثَمُودَا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ ﴿٦٨﴾

"Vakta ki emrimiz geldi, Sâlihi de, onun maiyyetinde iman etmiş olanları da tarafımızdan bir esirgeme olarak o günün rüsvaylığından kurtardık. Şüphesiz ki senin Rabbin, O, çok kuvvetlidir, mutlak gâliptir. O zâlimleri ise korkunç bir ses alıp götürdü de yurtlarına diz üstü çöken kimseler oluverdiler. Sanki orada hiç oturmamışlardı. Haberiniz, olsun ki Semûd, hakikaten Rablerine küfrettiler, dikkat edin ki Semûd'a rahmet-i ilahiyyeden uzaklık verilmiştir..." (Hûd, 66-68).

Bil ki bu âyetin bir benzeri, **Âd Kıssası**'nda geçmişti. وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ *"O günün rüsvaylığından"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu kelamın başındaki vâv, atıf vâv'ıdır. Buna göre bunun iki izahı yapılmıştır:

1) Kelamın takdirinin, "Biz **Sâlih**'i ve onunla beraber iman edenleri, tarafımızdan olan bir rahmet ile, onun kavminin başına gelen azaptan ve onlardan ayrılmayan, utancı hep kendilerinde görülen ve daima onlara ait

olan rüsvaylıktan kurtardık..." şeklinde olmasıdır. Zira "hizy" kelimesinin manası, rüsvaylığı aşikâr ve insana utanç veren bir kusur ve ayıp demektir. Böylece, söylenilenlere itimat edilerek, bu hazif yapılmıştır.

2) Takdirin, "Biz **Sâlih**'i tarafımızdan bir rahmet ile kurtardık; mü'minleri de bugünün rüsvaylığından kurtardık..." şeklinde olmasıdır.

***İKİNCİ MESELE:* "يَوْمِئِذٍ" Kelimesindeki Farklı Kıraatler**

Kisâî, Verş'in rivâyetine göre **Nâfî, Kalûn** ve bir rivâyete göre **A'şâ** hem burada, hem de Meâric (âyet, 11) Sûresi'nde mîm'in fethasıyla "يَوْمَئِذٍ" diğer kıraat imamları ise, bu iki yerde mîm'in kesresiyle "يَوْمِئِذٍ" şeklinde okumuşlardır. Bu kelimeyi mîm'in fethasıyla okuyanlar, "يوم" kelimesinin "ئذ" ifadesine muzâf olmasına ve "ئذ" kelimesinin de mebnî olmasına göre okumuşlardır. Mebnîye muzâf olanın mebnî kılınması caizdir. Görmüyor musun? Muzaf, muzâfun ileyh'ten ya marifeliği ya da nekreliği kazanır. İşte burada da böyledir. "إِذٍ" kelimesinin meksûr olmasının sebebi, onun, mübtedâ-haberden meydana gelen cümleye muzâf olmasıdır. Meselâ sen, جِئْتُكَ إِذِ الشَّمْسُ طَالِعَةٌ "Güneş doğarken sana geldim..." dersin. Ama bu kelime, muzâf olmayınca, muzafun ileyh'e delâlet etmesi için tenvîn almıştır. Daha sonra da, hem kendisi hem de tenvîn sakin olduğu için, zâl harfi kesrelenmiştir.

Bu kelimeyi mîm'in kesresiyle "يَوْمِئِذٍ" şeklinde okumaya gelince; bu "hizy" kelimesinin "yevm" kelimesine muzaf olmasından ve mebnî olan bir kelimeye muzâf olmak sebebiyle, o kelimenin de mebnî olması gerekmediği içindir. Çünkü bu izâfet arızî olup, gerekli değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Hızy", rezil ve rüsvaylık noktasına varan, büyük bir zillet demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak harbîler için, *"Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır..."* (Maide, 33) buyurmuştur. Allah bu azabı, onlar gibi olanların ibret alacakları devamlı bir rüsvaylık olması sebebiyle, "hizy" (rüsvaylık) diye adlandırmıştır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ *"Şüphesiz ki senin Rabbin, O, çok kuvvetlidir, mutlak gâliptir.."* buyurmuştur. Bu, tam yerinde söylenmiş bir ifadedir. Zira Allahu Teâlâ, bu azâbı kâfirlere verip, mü'minleri de ondan koruduğunu beyân buyurmuştur. Bu ayırma, birine azap verip diğerine vermeme işi, ancak eşyânın karakterini değiştirebilen ve aynı şeyi bir kimseye nispetle belâ ve azap; diğer bir kimseye nispetle de rahat ve huzur vesilesi yapabilen kâdir ve muktedir olan bir zât için söz konusu olabilir.

Zâlimleri Çarpan Müthiş Sayha

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu durumu beyân buyurmak üzere وَاَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ *"O zâlimleri ise korkunç bir ses alıp götürdü..."* demiştir. Bu cümle ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, "اَخَذَتْ" (ehazet) değil de, "ehaze" buyurmuştur. Zira, (fâil olan) **"sayha"** kelimesi, mana itibariyle müzekker olan **"sıyâh"** yerindedir. Ayrıca, fiil ile müennes olan fâili arasına, bir fasıla girmiştir. Binâenaleyh, araya giren bu kelimeler, sanki müenneslik tâ'sının yerini tutmuş gibidir. Bu durumun benzerleri geçmiş idi.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, burada bahsedilen **"sayha"**nın ne olduğu hususunda şu iki izahı yapmışlardır:

a) **İbn Abbas** (r.a): "Bununla yıldırım kastedilmektedir" demiştir.

b) Sayha, onların işitip de, böylece hepsinin kendisi sebebiyle öldüğü ve evlerinde, meskenlerinde yüzüstü yıkılmış ölüler haline geldikleri büyük bir sestir, çığlıktır. Âyette bahsedilen **"câsimîn"** tabirinin manası, onların diz üstü ve yüz üstü düşmeleri anlamındadır. Rivâyet olunduğuna göre Allahu Teâlâ **Cebrail**'e, onların ölümüne sebep olacak bir nara atmasını emretmiştir. Bu sayhayı bilfiil Allah'ın yaratmış olması da caizdir. **"Sıyah"** kelimesi ise ancak, ağızda ve boğaz içinde meydana gelen sese denilir. "الصُّرَاخُ" kelimesinin anlamı da böyledir. Eğer bu bizzat Allah'ın yaratmasıyla ise, Cenâb-ı Hak bunu, bir canlının boğazında yaratmış demektir. Yok, eğer bunu **Cebrail** (a.s) yapmış ise, bu onun, ağzında ve boğazında meydana gelmiş demektir. Bunun böyle olduğunun delili; gök gürültüsünün her türlü naradan daha kuvvetli ve tonlu olup, ne "sayha" ne de "surâh" diye adlandırılmayışıdır.

İmdi şâyet, "O sayhanın ölüme sebebiyet vermesinin sebebi nedir?" denilirse biz deriz ki, bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Büyük bir nara ancak, havanın dalgalanmasını gerektirecek büyük bir şey bulunduğu zaman meydana gelir. Bu şiddetli dalga çoğu kez, insanın kulağını delerek geçer ve beyin zarını paramparça ederek ölüme yol açar.

2) Bu, çok korkunç bir şeydir; meydana geldiğinde, çok büyük bir dehşet hasıl olur. Ruhî hastalıklar şiddetlendiği zaman, ölüme sebebiyet verir.

3) Bu büyük sayha, buluttan neş'et ettiğinde mutlaka onunla birlikte, yakıcı olan çok şiddetli bir şimşek de bulunur. İşte **İbn Abbas** (r.a)'ın "sâika" dediği de budur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاَصْبَحُوا فِى دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ *"yurtlarına diz üstü çöken kimseler oluverdiler..."* buyurmuştur. **"Cüsûm"** kelimesi, dinmek, sükûnete ermek demektir. Nitekim kuş, yuvasında gecelediğinde "جَثَمَتِ الطَّيْرُ" denilir. Daha sonra Araplar bu kelimeyi, ölümden dolayı hareket edememe manasında kullanmışlardır. Böylece Allahu Teâlâ, helâk olan kimseleri, helâk oldukları andaki o hareketsizlikleri ile vasfetmiştir ki, buna göre sanki onlar hiç diri değillermiş manası kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hak كَاَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا *"Sanki orada hiç olmamışlardı..."* buyurmuştur. Yani, "Sanki onlar, orada hiç bulunmamışlardır" demektir. Bu fiilden iştikâk etmiş olan "مَغْنَى" kelimesi, canlının kendisinde ikamet ettiği yer demektir. Nitekim bir kimse bir yerde ikamet ettiğinde "غَنِىَ الرَّجُلُ بِمَكَانِ كَذَا" denilir.

Semûd Kelimesinin Kur'ân'da İki Şekilde Okunması

Daha sonra Cenâb-ı Hak اَلَا اِنَّ ثَمُودَا كَفَرُوا رَبَّهُمْ اَلَا بُعْدًا لِثَمُودَ *"Haberiniz olsun ki Semûd, hakikaten Rablerine küfrettiler. Dikkat edin ki Semûd'a rahmet-i ilahiyyeden uzaklık verilmiştir"* buyurmuştur. **Hamza** ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** Kur'ân'ın her yerinde tenvinsiz olarak **"Semûde"** şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları tenvinle **"Semûden"** şeklinde okumuşlardır. "Semûd" kelimesinin, hem munsarıf, hem de gayr-i munsarıf olarak kullanılması söz konusudur. "Semûd" kelimesinin munsarıf olması, bu kelimenin "hayy" (kabîle), yahut da "büyük baba, ata" manasına alınmasından dolayıdır. Gayr-ı munsarıf olması ise, kelimenin ma'rife ve "kabîle" manasında olarak, müennes olması sebebiyledir.

وَلَقَدْ جَآءَتْ رُسُلُنَآ اِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَآءَ
بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَآ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً
قَالُوا لَا تَخَفْ اِنَّآ اُرْسِلْنَآ اِلٰى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾ وَامْرَاَتُهُ قَآئِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا
بِاِسْحٰقَ وَمِنْ وَرَآءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾

"Celâlim hakkı için, elçilerimiz, İbrahim'e müjde ile gelip "selâm" dediler. O da, "selâm" dedi ve hiç beklemeden gidip onlara kızartılmış bir buzağı getirdi. İbrahim onların ellerinin buna uzanmadığını görünce durumlarından hoşlanmadı ve onlardan dolayı, gizli bir endişe duydu. Onlar, "korkma dediler, çünkü biz Lût kavmine gönderildik." (İbrahim'in) karısı ayakta idi. Bu söz üzerine güldü. Biz de ona İshâk'ı, İshâk'ın ardından da torunu Ya'kub'u müjdeledik" (Hûd, 69-71).

Dördüncü Kıssa: Hz. İbrahim'e Meleklerin Misafir Olarak Gelmeleri

Bil ki bu, sûrede bahsedilen kıssaların **dördüncüsüdür.** Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nahivciler şöyle demişlerdir: Burada, bu ifadenin başına, peygamberlerin kıssalarını dinleyenler, bir kıssadan sonra başka bir kıssayı bekledikleri için "kad" edâtı getirilmiştir. Çünkü "kad", tavakku' ifade eder. Haberi te'kîd etmek için de, bunun başına lâm gelmiştir. "Rusül" kelimesi çoğul olup, çoğulun en azı da üçtür. Şu halde bu kelime en az üç meleğin olduğunu kesinlikle belirtir. Ama bundan fazlasının bulunduğunu ispat etmenin yolu ise, ancak başka bir delil iledir. Âlimler, onların içinde mutlaka **Cebrail**'in bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca, bu hususta rivâyetler de farklı farklıdır. Bu cümleden olarak, **Cebrail** (a.s)'in, yanında son derece güzel olan çocuklar kılığında on iki melek olarak **Hz. İbrahim**'in yanına geldiği ileri sürülmüştür. **Dahhak** ise, bunların sayısının dokuz olduğunu belirtmiştir. **İbn Abbas** (r.a), bunların **Cebrail, Mikâil** ve **İsrafil** olmak üzere üç tane olduğunu ve bunların, Cenâb-ı Hakk'ın Zâriyât Sûresi'nde *"İbrahim'in şerefli misafirlerinin haberi sana geldi mi?"* (Zâriyât, 24) âyetinde ve Hicr Sûresi, *"Onlara İbrahim'in misafirlerinden de bahset..."* (Hicr, 51) âyetinde bahsetmiş olduğu kimseler olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, âyette geçen **"büşrâ"** ile neyin kastedildiği hususunda şu iki şekilde ihtilâf etmişlerdir:

a) Bununla, Allahu Teâlâ'nın, hemen bu âyetten sonra *"Biz de ona İshak'ı, İshak'ın ardından da torunu Ya'kub'u müjdeledik"* âyetiyle müjdelediği şeyi kastetmiştir.

b) Bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim**'e, **Lût**'un, esenlik içinde olacağı; kavminin ise helâk olacağı müjdesi kastedilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ *"Selâm" dediler. O da "selâm" dedi"* ifadesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî,** hem burada, hem de Zâriyât 25. âyette sin'in kesresi, lâm'ın sükûnu ve elifsiz olarak, "قَالُوا سِلْمٌ قَالَ سِلْمٌ" şeklinde okumuşlardır. **Ferrâ,** bu iki kıraat arasında fark bulunmadığını, zira Arapların, "حِلٌّ" ve "حَلَالٌ" ; "حِرْمٌ" ve "حَرَامٌ" dediklerini; zira tefsirde, onlar gelince, **Hz. İbrahim**'e selâm verdiklerini söylemiştir. **Ebu Ali el-Farisî** de şöyle demiştir: "Bu kelimenin, düşmanlığın ve harbin zıddı olarak, barış anlamında, **"silm"** manasına gelmiş olması da muhtemeldir. Buna göre o melekler sanki, **Hz. İbrahim**'in kendilerine sunduğu şeyi yemekten çekinip Hz. İbrahim de onları yadırgayarak bir tür endişeye kapılınca "Biz barışçıyız... Biz harpçi ve düşman değiliz... Öyleyse, düşmanın taâmını yemekten çekinilmesi gibi, benim ikramımı da yemekten çekinmeyiniz" dedi..." Bana göre bu izah, uzak ihtimaldir. Zira böyle olması halinde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bunu, yiyeceği hazırladıktan sonra söylemiş olması gerekir. Halbuki Kur'ân-ı Kerim, bu sözün, yemek hazırlanmadan önce söylenilmiş olduğuna delâlet etmektedir. Zira Cenâb-ı Hak, "قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ اَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ" buyurmuştur, "فَمَا لَبِثَ" ifadesinin başındaki fâ harfi, takibiyye fâ'sıdır. Binâenaleyh bu, **Hz. İbrâhim**'in o kızartılmış danayı getirmesinin, "selâm" sözünden sonra olduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE: **Misafirlerin Selam Şekli**

"قَالُوا سَلَامًا" kelamının takdiri, "سَلَّمْنَا عَلَيْكَ سَلَامًا ؛ قَالَ سَلَامٌ" kelamının takdiri ise, اَمْرِي سَلَامٌ "Benim işim, selâmda" şeklinde olup, ben, barış ve sulhtan başka bir şey dilemem" demektir. **Vâhidî** ise şöyle demiştir: "Bu sözden maksadın, "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" şeklinde olması da muhtemeldir. Böylece o, bu ifadeyi, onun dediği sözü aynen nakletmek için, merfû olarak getirmiş ve haberini de hazfetmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın "فَصَبْرٌ جَمِيلٌ" (Yûsuf, 18) âyetinde olduğu gibidir. Böyle bir hazf ancak, hazf yapıldıktan sonra, maksat malum olduğunda güzel olur. Burada da maksat malumdur. Şu halde

bu hazf, hiç şüphesiz güzel olmuştur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ (Zuhruf, 89) âyetidir. Burada da haber hazfedilmiştir.

Bil ki, onlar birbirlerine, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, başka evlere ve odalara sahiplerinden izin almadan ve selâm da vermeden girmeyin..."* (Nûr, 27) âyetinde bahsedilen izne riâyet etmek için, selâm vermişlerdir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Selâmün Aleyküm Tabirinin İ'rabı**

Bu kelime, genel olarak elif-lâmsız, "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" şeklinde kullanılır. Zira bu, duâ anlamındadır. Bu Arapların tıpkı, خَيْرٌ بَيْنَ يَدَيْكَ "Allah hayrını versin" demeleri gibidir. Şâyet, "Nekire bir kelimenin mübteda yapılması nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Nekire, herhangi bir kelimeyle vasfedildiğinde onun mübtedâ kılınması caizdir. Binâenaleyh sen "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ" dediğin zaman, burada kullanmış olduğun bu nekire ifade, o selâmın tam ve mükemmel olduğuna delâlet eder. Buna göre sanki o, سَلَامٌ كَامِلٌ تَامٌّ عَلَيْكُمْ "Tam ve mükemmel selâm, sizin üzerinize olsun..." demiştir. Bunun bir benzeri de bizim, "سَلَامٌ عَلَيْكَ" şeklindeki ifademiz ile, "سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا" (Meryem, 47); "سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ رَحِيمٍ" (Yâsîn, 58); "سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ" (Sâffât, 79); ve "سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ" (Ra'd, 24) âyetlerindeki kullanılışlardır. Ama, "وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى" (Tâhâ, 47) âyetindeki kullanılış da caizdir. Bununla, buradaki selâmın hakikati ve mahiyeti kastedilmiştir. Ben derim ki: Selâmün aleyküm tabiri, "اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ" demekten daha anlamlıdır. Çünkü, selâmün aleyküm ifadesindeki nekire, kemâli, tamlığı ve mükemmelliği ifade eder. Ama, **"es-Selâm"** lafzına gelince, bu sadece mahiyeti ifade eder. **Ahfeş** şöyle demiştir: Araplardan bazıları, "selâmü aleyküm" der ve "selâm" sözünü, elif-lâm ve tenvinden tecrîd eder. Bunun sebebi, çokça kullanılmanın, böyle bir tahfifi mubah hale getirmesidir. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَا لَبِثَ اَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ *"ve hiç beklemeden gidip onlara kızartılmış bir buzağı getirdi.."* buyurmuştur. Âlimler şöyle demişlerdir: **İbrahim** (a.s), kendisine hiç misafir gelmeksizin on beş gün bekledi. Bunun için üzüldü. Daha sonra da kendisine melekler gelince, bunların, daha önceki misafirler gibi olmadığını gördü. İşte bundan dolayı hemen acele ederek, kızarmış bir buzağı getirdi. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَمَا لَبِثَ اَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ" buyruğunun manası, "O, bu buzağıyı getirmede hiç çekinmedi, aksine acele etti..." şeklindedir. Veyahut da kelamın takdiri, "Onun gelmesi gecikmedi..." şeklindedir. **"İcl"** sığırın yavrusuna denilir. **"Hanîz"**

ise, yerde kazılan bir çukurda kızdırılmış taşlarla yapılan kebaba verilen isim olup, bu kebap çöl Araplarının bilinen bir âdetidir. Bu kelime **"mahnûz"** anlamındadır. Bu tıpkı, aynı anlamda olarak hem **"tabîh"**, hem de **"matbûh"** denilmesine benzer. Yine **"hanîz"** kelimesinin, yağı damlayan şey anlamına geldiği de söylenir. Nitekim Arapçada, atın üzerine çul atıp, böylece de attan terler damladığında "حَنَذَتِ الْفَرَسُ" denilir.

Misafirler Yemeğe El Uzatmıyorlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا رَاٰ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ *"Hz. İbrahim onların ellerinin o buzağıya uzanmadığını görünce"* buyurmuştur. **Ferrâ,** "Taama uzanmadığını..." manasını vermiştir ki, taam da buzağı demektir. "نَكِرَهُمْ" yani, "onları yadırgadı" demektir. Arapçada, aynı manada olmak üzere "- نَكِرَهُ - اِسْتَنْكَرَهُ - اَنْكَرَهُ" denilmektedir.

Bil ki o misafirler, melek oldukları için, yemek yememişlerdir. Zira melekler, yemezler içmezler. O melekler, **Hz. İbrahim**'e, onun hoşuna gidecek bir durumda olmak için, misafir kılığında gelmişlerdir. Zira, **Hz. İbrahim**'in kalbi misafir sevgisiyle yanıp tutuşuyordu.

Hz. İbrahim Melek Olduklarını Baştan Bilmiyordu

İbrahim (a.s)'e gelince biz diyoruz ki: O, onların melek olduklarını ya bilmiyor, aksine onların beşer olduklarını zannediyordu; yahut da onların melek olduklarını biliyordu. Birinci ihtimale göre, **Hz. İbrahim**'in korkmasının sebebi şu iki şey olabilir:

a) **Hz. İbrahim,** insanlardan çok uzak bir yerde konaklamıştı. Bu sebepten, onlar yemekten kaçınınca onların kendisine bir kötülük düşündüklerinden endişelendi.

b) Tanınmayan birisi misafir olarak gelip, kendisine yemek ikram edildiğinde, eğer o yemekten yerse, bir güven duygusu hasıl olur. Yok, eğer yemezse, o zaman da korku meydana gelir.

Onların, melek olduğunu bilmesi ihtimaline gelince, onun bu durumda onlardan şu iki sebepten dolayı korkmuş olması mümkündür:

a) **Hz. İbrahim** (a.s)'in, o meleklerin, Allah'ın, yaptığını beğenmediği bir işten dolayı gelmiş olmalarından korkmuştur.

b) O, meleklerin, kavmine azap etmek için gelmiş olmalarından dolayı endişelenmiştir.

Buna göre eğer, "Bu iki ihtimalden hangisi doğruya daha yakın ve açıktır?" denilir ise, biz deriz ki: **Hz. İbrahim** (a.s)'in, onların Allah'ın melekleri olduğunu bilemediğini söyleyenler, şu şekillerde istidlâl edebilirler:

1) **Hz. İbrahim** (a.s) onlar için, hemen yemek hazırlama gayretine girmiştir. Eğer o, onların melek olduğunu anlasaydı, bunu yapmazdı.

2) O, onların yemek yemekten geri durduklarını görünce, onlardan korkmuştur. Binâenaleyh eğer o, onların melek olduğunu bilseydi, yememelerinden bir kötü niyetleri olduğuna istidlâl etmezdi.

3) **Hz. İbrahim** (a.s) onları, işin başlangıcında insan suretinde görmüştür ve bu da onların melek olmadıklarına delâlet etmiştir.

Hz. İbrahim (a.s)'in onları tanıdığını söyleyenler de, Hak Teâlâ'nın,. *"Onlar, "Korkma, çünkü biz Lût Kavmi'ne gönderildik" dediler"* (Hûd, 70) âyetini delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu söz, ancak onların kim olduğunu bilip, fakat hangi sebepten ötürü gönderildiklerini bilmeyen kimseye söylenebilecek sözdür." Sonra Cenab-ı Hak, meleklerin bu korkuyu **Hz. İbrahim**'den gidererek, *"Korkma, çünkü biz Lût kavmine gönderildik"* dediklerini beyân buyurmuştur ki bu, "Biz, Lût Kavmi'ne azap etmek için gönderildik" demektir. Çünkü bu sözde mukadder bir "azap" kelimesi vardır. Çünkü bir başka sûredeki şu âyet buna delâlet etmektedir: *"Onlar, "Biz, günahkârlar gürûhuna gönderildik. Çünkü onların üzerine çamurdan taşlar atacağız" dediler"* (Zâriyât, 32-33).

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَامْرَاَتُهُ قَائِمَةٌ *"(İbrahim'in) karısı ayakta idi"* buyurmuştur. Karısı kendisinin amcası kızı olan **Sâre binti Âzer b. Bâhura**'dır.

Bu âyetteki "قَائِمَةٌ" kelimesinin, cümledeki takdirinin "كَانَتْ قَائِمَةً" (ayakta idi) şeklinde olduğu ve manasının, "Onun karısı, meleklerin sözlerini dinlemek için perdenin gerisinde ayakta duruyordu. Çünkü o da endişelenmişti" şeklinde olduğu söylendiği gibi, "Onun karısı, misafirlere hizmet ediyor vaziyette ayakta idi, **İbrahim** (a.s) de meleklerle beraber oturuyordu" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu son manayı, **İbn Mes'ûd** (r.a)'un, âyeti وَامْرَاَتُهُ قَائِمَةٌ وَهُوَ قَاعِدٌ "İbrahim oturur iken, hanımı ayakta idi" şeklinde okuyuşu da te'kid etmektedir.

Hz. İbrahim'in Hanımının Gülmesi

Cenâb-ı Allah sonra, فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَ *"Bu söz üzerine güldü. Biz de ona İshâk'ı müjdeledik"* buyurmuştur. Âlimler "ضَحِكَتْ" fiilinin hangi

manada kullanıldığı hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir: Bazıları bunu "gülme" manasına, bazıları da gülme dışında bir manaya hamletmişlerdir.

1) Bunu bizzat gülme manasına hamledenler de **Hz. İbrahim**'in hanımının niçin güldüğü hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:

a) **Kâdî** şöyle demiştir: "Bunun sebebinin, mutlaka bu âyette bahsedilen bir şey olması gerekir. O şey ise, **Hz. İbrahim**'in karısının, **İbrahim** (a.s)'in korkusunun zail olmasına sevinmiş olmasından başka bir şey değildir. Çünkü o melekler, *"Korkma, biz Lût Kavmi'ne gönderildik"* deyince, **Hz. İbrahim**'in korkusunun zâil olup sevinmesinden dolayı, hanımı da büyük sevinç duymuştur. İnsan böyle durumlarda bazen gülebilir.

Netice olarak diyebiliriz ki: **Hz. İbrahim**'in hanımının gülmesi, meleklerin **Hz. İbrahim**'e *"Korkma..."* demelerinden ötürüdür. Bu söz sanki bir müjde gibi olmuştur. Bu sebeple **Hz. İbrahim**'in hanımına sanki şöyle denilmiştir: Biz bu müjdeyi ikiliyoruz, yani korkunun giderilmesi ile bir müjde gerçekleştiği gibi, ömrünüz boyunca istediğiniz bir çocuğunuzun olması ile diğer bir müjde daha tahakkuk etmiştir." **Kâdî**'nin bu izahı, son derece güzeldir.

b) **Hz. İbrahim** (a.s)'in hanımının, **Lût Kavmi**'nin küfründen ve o rezil fiillerinden ötürü, yani onların benimsememesinden ötürü olması da muhtemeldir. Dolayısıyla melekler **Lût Kavmi**'ni imha etmek için geldiklerini açıklayınca, **Hz. İbrahim**'in hanımı buna sevinip gülmüştür.

c) **Süddî** şöyle demiştir: "**Hz. İbrahim** meleklere, "Yemez misiniz?" deyince, onlar, "Biz, yemeği ancak karşılığını vererek yeriz" dediler. Bunun üzerine **Hz. İbrahim** de: "Onun karşılığı, başlarken besmele çekip, sonunda da Allah'a hamd etmenizdir" deyince, **Cebrail** (a.s), **Mikâil** (a.s)'e: "Cenâb-ı Hakk'ın böyle kimseleri halîl (dost) edinmesi, uygun olmuştur" dedi, Hz. **İbrahim**'in hanımı işte bu sözden hoşlandığı için gülmüştür."

d) **Sâre, İbrahim** (a.s)'e: "Kardeşinin oğluna (**Lût**'a) haber sal ve onu kendine kat. Çünkü Allah, onun kavmine mutlaka azap edecektir" dedi. O sözünü tamamlar tamamlamaz, **Hz. İbrahim** (a.s)'in yanına melekler geldi. Melekler, **Hz. İbrahim**'e kendilerinin, sadece **Lût**'un kavmini helâk etmek için geldiklerini haber verince, meleklerin sözü, **Sâre**'nin sözüne uygun düşmüş oldu. İşte o, kendi sözü ile meleklerin sözünün böylesine birbirine uygun düşmesinden dolayı çok sevindiği için güldü.

e) Melekler, **Hz. İbrahim** (a.s)'e, kendilerinin insan değil, melek olduklarını ve **Lût Kavmi**'ni imha etmek için geldiklerini haber verdiklerinde, **Hz. İbrahim** (a.s) onlardan, melek olduklarına delâlet edecek bir mu'cize göstermelerini istedi. Bunun üzerine melekler, Rablerine, o kızarmış buzağıyı diriltmesi için duâ ettiler. Böylece o kızarmış buzağı konulduğu yerden canlanıp, otlaklara koştu. **İbrahim** (a.s)'in hanımı ayakta idi. Kızarmış buzağının, bulunduğu yerden canlanıp otlağa sıçradığını görünce, birden gülüverdi.

f) O, **Lût Kavmi**'ne azabın ansızın gelmesine taaccüp ettiği için güldü.

g) Şöyle de denebilir: "Melekler, **Hz. İbrahim**'in hanımına, bir çocuğunun olacağını müjdelediler. Bunun üzerine o güldü." Bu gülüş ya hayret etmeden dolayı olan bir gülüştür. Çünkü denildiğine göre o, bu esnada doksan küsur, **İbrahim** (a.s) ise yüz yirmi yaşında idi. Yahut bu, sevinçten kaynaklanan bir gülme idi. Sonra o gülünce, Allahu Teâlâ ona, o çocuğun adının **"İshak"** olduğunu, **İshâk**'tan sonra da **Ya'kûb**'un olacağını müjdelemiştir.

h) O, **Hz. İbrahim**'in taraftarları ve hizmet edenleri olduğu halde, bu üç şahıstan korkmuş olmasına şaşarak, gülmüştür.

i) Bu gülüş, âyette yapılacak bir takdim ve tehir ile anlaşılır: Buna göre âyetin takdiri: "O'nun hanımı ayakta iken biz ona **İshâk**'ı müjdeledik. O da, bu müjdeden dolayı sevinerek güldü" şeklindedir. Binâenaleyh âyette "güldü" fiili önce zikredilmiş ise de, manaca sonradır.

2) "ضَحِكَتْ" fiili, "hayız oldu" manasınadır." Bu görüş, **Mücâhid** ve **İkrime**'den nakledilmiştir. Bunlar şöyle demişlerdir: **"Hz. İbrahim**'in hanımı, korkudan emin olduğu için sevindiğinde hayız olmuştu. Hayız olunca da ona, bir çocuğunun olacağı müjdesi verilmişti." **Ferrâ** ve **Ebu Ubeyde,** bu fiilin "hayız oldu" manasına gelmesini kabul etmemişlerdir. **Ebu Bekr el-Enbârî** ise: "Onlar, bu fiilin bu manaya geldiğini bilmiyor iseler de, başkaları bilir" demiştir. **Leys,** âyetteki "ضَحِكَتْ" fiiline, "hayız gördü" manasını vermiştir. **Ezherî** de, bazı kimselerden, "bu fiilin aslının, hurma tomurcuğunun yarılıp açılması manasında olan, ضِحَاكُ الطِّلْعَةُ mastarı olduğunu" nakletmiştir. Nitekim Arapçada "Tomurcuk yarıldı (açtı)" manasına ضَحِكَتِ الطَّلْعَةُ denilir.

Bil ki bütün bu izahlar lüzumsuzdur. En doğrusu, birinci görüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحٰقَ يَعْقُوبَ *"İshak'ın ardından da Ya'kûb'u müjdeledik"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Âmir, Hamza ve Âsım'ın râvisi **Hafs,** "ya'kûbe" şeklinde; diğer kıraat imamları ise ref' ile "ya'kûbü" şeklinde okumuşlardır. Bunun mansub okunuşunun sebebi, bu kelamın takdirinin, "Biz, **İbrahim**'in hanımına **İshâk**'ı müjdeledik, **İshâk**'ın ardından da, ona **Ya'kûb**'u verdik" şeklinde düşünülmesidir. Merfû okunmasının sebebi ise, kelamın takdirinin, "**İshak**'tan sonra da **Ya'kûb** doğmuştur" şeklinde düşünülmesidir.

İKİNCİ MESELE

Âyette geçen "وَرَاءَ" kelimesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılmıştır:

1) Ekseri âlimlere göre bu kelime "sonra" demek olup, âyetin manası, "**İshak**'tan sonra **Ya'kûb**'u müjdeledik" şeklindedir. Bu izah açıktır.

2) "Bu kelime, **"torun"** manasınadır." **Şa'bî**'den şu rivâyet edilmiştir: "Kendisine, "Bu oğlun" denildiğinde o, "Evet verâ'dan..." demiştir. Çünkü onun torunu vardı." Bana göre bu, son derece zorlama ile yapılan bir izahtır. Çünkü kelime, bu manadan çok uzaktır.

Oğlan Çocuğu ile Müjdelenen Hanımının Hayreti

قَالَتْ يَا وَيْلَتٰى ءَاَلِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْلِى شَيْخًا اِنَّ هٰذَا لَشَىْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ قَالُوٓا اَتَعْجَبِينَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِ اِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾

"Kadın, "Vay, kendim bir koca karı, şu zevcim de bir ihtiyar iken, ben mi doğuracakmışım? Bu, cidden çok şaşılacak bir şey!" dedi. (Elçi melekler de): "Allah'ın emrine (işine) mi şaşıyorsun? Ey ev ahalisi, Allah'ın rahmeti, bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphe yok ki O, hamîd ve mecîddir" (dediler)" (Hûd, 72-73).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ferrâ şöyle demiştir: **"Veyl"in** aslı **"veyy"** olup, bu da **"hizy"** (rüsvaylık) manasınadır. Nitekim, Arapçada, "rüsvaylık falancaya olsun" manasında "وَىْ لِفُلَانٍ" denilir. Binâenaleyh **"veylek"** sözü, "Yazıklar, rüsvaylıklar olsun sana!" demektir." **Sibeveyh** ise şöyle demiştir: "وَيْحَ", ölümle yüz yüze olan

kimseyi uyarmak için; "وَيْلٌ" ise, helâke (ölüme) düşen kimse için kullanılır." **Halil** de: "Ben bu kelimenin kalıbında ancak, "وَيْكَ، وَيْسَ، وَيْحَ" ve "وَيْهَ" kelimelerini gördüm" demiştir. Bunlar, manaca birbirine yakın kelimelerdir.

Hz. İbrahim'in hanımının "يَا وَيْلَتٰى" sözüne gelince, bazıları bunun sonundaki elif-i maksûre'nin, "elif-i nüdbe" olduğunu söylemişlerdir. **Keşşâf sahibi** ise şöyle demiştir: "Bu kelimenin sonundaki elif, izâfet yâ'sından (mütekellim yâ'sından) bedel olan elif'tir. Çünkü bunun aslı "يَا وَيْلَتِى" şeklindedir. "يَا لَهفَا" (Vah yazık oldu!) ve "يَا عَجَبًا" kelimelerinin sonundaki elif de böyledir. Sonra yâ'dan ve kesresinden bedel olarak elif-i maksure ve fetha getirilmiştir. Çünkü elif ile fetha, yâ ile kesreden daha hafiftirler (kolay söylenirler).

Âyetteki ءَاَلِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْلِى شَيْخًا *"Kendim bir koca karı, şu zevcim de bir ihtiyar iken, ben mi doğuracak mışım!"* sözü ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Nâfî ve **Ebu Amr,** hemze ve med ile, "آلِدُ"; diğer kıraat imamları ise iki hemze ile ve medsiz olarak, "أَأَلِدُ" şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: "O, Allah'ın kudreti hususunda mı hayrete düştü? Halbuki Allah'ın kudretine taaccüp etmek, küfrü gerektirir."

Birinci mukaddime şu üç yönden izah edilebilir:

1) Allahu Teâlâ, **Sâre**'den, taaccüp sadedinde, *"Kendim bir koca karı iken ben mi doğuracakmışım!"* sözünü nakletmiştir.

2) Âyetteki, *"Bu, cidden çok şaşılacak bir şey!"* sözü.

3) Meleklerin ona, *"Allah'ın emrine (işine) mi şaşıyorsun?"* demeleri.

Allah'ın kudretine şaşmanın küfrü gerektirdiğinin izahı ise şöyledir: Böylesi bir taaccüp, onun Allah'ın kudretini bilmediğini (kabul etmediğini) gösterir ki bu da küfrü gerektirir.

Cevap: O, Allah'ın kudretini nazar-ı dikkate almaksızın, örf ve âdete (genel duruma) göre hayret etmiştir. Zira Müslüman bir kimseye, doğru sözlü bir haberci, "Allah şu dağı, saf altına çevirecek" dediği zaman, hiç şüphe yok ki o, Allah'ın buna kâdir oluşunu yadırgadığı için değil de, genel âdete göre buna şaşar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki هٰذَا بَعْلِي شَيْخًا *"Şu zevcim de ihtiyar iken"* ifadesine gelince bil ki, buradaki "şeyh" kelimesi, "hal" olarak mansubdur. **Vâhidî** (r.h.) şöyle der: "Bu, nahiv ilminin inceliklerinden ve sırlarındandır. Çünkü buradaki "hâzâ" kelimesi işaret manasındadır. Binâenaleyh bu ifade, أُشِيرُ إِلَى بَعْلِي حَالَ كَوْنِهِ شَيْخًا "Kocam ihtiyar olarak, şu kocama işâret ediyorum" manasında olup, maksat bu belli durumu, yani ihtiyarlığı bildirmektir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazı âlimler bu kelimeyi mahzûf bir mübtedânın haberi olmak üzere, "وَهٰذَا بَعْلِي شَيْخٌ" şeklinde okumuştur. Yani, "Bu, benim zevcimdir; o ihtiyardır..." Yahut da, "بَعْلِي" kelimesi mübtedâdan bedel olup, "شَيْخٌ" kelimesi haberdir. Ya da, her ikisi birden mübtedânın iki haberidirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, meleklerin, أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللهِ *"Allah'ın emrine (işine) mi şaşıyorsun?.."* dediklerini nakletmiştir. Bunun manası, meleklerin, onun bu şaşırmasından taaccüp ettiklerini dile getirmektir.

Daha sonra ise onlar, رَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ *"Ey ev ahalisi, Allah'ın rahmeti, bereketleri sizin üzerinizdedir"* demişlerdir. Bu ifadeden maksat, böyle bir şaşkınlığı giderecek olan şeyleri söylemek, dile getirmektir. Bu kelâmın takdiri "Allah'ın sizin üzerinizdeki rahmeti çoktur. Size olan bereketleri de kesintisiz ve art arda gelir. Bunlar ise, nübüvvet, kesin mu'cizeler ve büyük hayırlara muvaffak kılmadır. İşte sen Cenâb-ı Hakk'ın, bu yüce ve üstün ikramları size tahsis etme, harikulâde şeyler vücûda getirme ve apaçık deliller ve mu'cizeler yaratma hususundaki âdetlerin hilâfına olan fiillerini gördüğünde, artık nasıl olur da hayret edebilirsin?" şeklindedir.

Âyetteki أَهْلَ الْبَيْتِ *"Ey ev ahalisi.."* sözüne gelince, bu onları bir methetmedir. "İhtisâs"tan ya da "nidâ"dan dolayı mansubdur. Onlar daha sonra bunu, إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ *"Şüphe yok ki O, hamîd ve mecîd'dir"* sözleriyle te'kid etmişlerdir. **"Hamîd"** kelimesi ism-i mef'ûl anlamında olup, bu da fiilleri övülen, methedilen demektir. **"Mecîd"** kelimesi ise, **"mâcid"** anlamındadır. Bu ise, şeref ve kerem sahibi kimse demektir. Methedilen fiillerden bazıları, itaatkâr kulu gayesine ve matlubuna ulaştırmak; fadl-u kerem nevilerinden bazıları da, isteyeni matlûbundan alıkoymamasıdır. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, her şeye kâdir, hamîd ve mecîd olduğu malum olunca, daha böyle bir taaccüp nasıl kalabilir? Böylece bu kelimelerin zikredilmesinden gayenin, şaşkınlık ve hayreti gidermek olduğu sabit olmuş olur.

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهِيمَ الرَّوْعُ وَجَآءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فِى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ اَوَّاهٌ مُنِيبٌ ﴿٧٥﴾

"Vakta ki İbrahim'den o korku gitti, kendisine bir de müjde geldi. (Şimdi o), Lût kavmi hakkında âdetâ bizimle mücadeleye başladı. Çünkü İbrahim cidden yumuşak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş biri idi" (Hûd, 74-75).

Beşinci Kıssa: Hz. Lut Kıssası

Bil ki bu, **beşinci kıssa** olup, **Lût** (a.s)'un kıssasıdır. Bilesin ki "الرَّوْعُ" kelimesi, korku anlamındadır. Bu ise onun, misafirlerini tanıyamayıp yadırgadığı zaman, kalbinde gizlice duymuş olduğu korkudur. Bunun manası, "Kendisinden korku gidip de çocuğunun olacağına dair müjde sebebiyle de sürür ve neşe hasıl olunca, o **Lût Kavmi** hakkında bizimle mücadele etmeye başladı" demektir. Âyetteki "lemmâ" edatının cevâbı, "ehaze"dir. Ancak, sözün gelişi ona delâlet ettiği için, bu kelime hazfedilmiştir. Bunun takdirinin, "**İbrahim**'den korku gidince, o bizimle mücadele etti..." şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Bil ki "يُجَادِلُنَا" demek, "Bizim elçilerimizle mücadele eder" demektir.

Hz. İbrahim İlahi Hükme Karşı Mücadele Eder mi?

İmdi, denirse ki: "Bu mücadele eğer Allah ile olmuşsa, bu, Allah'a karşı yakışıksız bir şeye cür'et etmek demektir. Allah'a karşı cür'et etmek ise, en büyük günahlardandır. Bir de, bu mücadelenin gayesi, bu hükmü geçersiz kılıp izâle etmektir. Bu da onun, Allah'ın hükmüne razı olmadığına delâlet eder ki, bu ise küfürdür. Şâyet bu mücadele meleklerle ise, yine bu da şaşılacak bir durumdur. Çünkü bu mücadelenin gayesi o zaman, onların, **Lût Kavmi**'ni helâk etmemelerini sağlamak olur. Şâyet o, o meleklerin, kendiliklerinden **Lût Kavmi**'ni helâk etmeye çalıştıklarını zannetmişse, bu da onlar hakkında bir sû-i zan'dır. Yok, onların bunu Allah'ın emriyle yaptıklarını zannediyor idiyseler, o zaman da onlarla olan bu mücadelesi, onun o meleklerden, Allah'ın emrine muhalefet etmelerini istemiş olmasını iktizâ eder ki, bu da kabul edilemez..." Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

Birinci vecih: Bu toplu bir cevap olup buna göre; Cenâb-ı Hak onu, bu âyetin hemen peşinden methetmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Çünkü İbrahim, cidden yumuşak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş biri idi"* (Hûd, 75). Şâyet bu mücadelesi günah olmuş olsaydı, bunun peşinden, büyük bir methe delâlet eden bu âyeti zikretmezdi.

Hz. İbrahim Azab İçin Biraz Mühlet Verilmesini İstiyordu

İkinci vecih: Bu da mufassal cevap olup, buna göre bu mücadeleden maksat, **İbrâhim** (a.s)'in, azâbı onlardan geciktirmeye çalışmış olmasıdır. Bu da birkaç yönden anlatılabilir:

a) Melekler, **İbrahim** (a.s)'e, *"Biz bu memleketin ahalisini imha edeceğiz"* (Ankebût, 31) deyince o: "Söyleyin bakalım, bu beldede ehl-i mü'min bulunsa da mı siz onu helâk edeceksiniz?" dedi. Onlar: "Hayır" deyince: "Ya kırk tane olunca?" dedi; onlar, "Hayır" deyince: "Ya otuz tane olunca?" dedi. Onlar: "Hayır" deyince... ilh. Böylece o, ona kadar indi, onlar da: "Hayır" dediler. Bunun üzerine **İbrahim** (a s): "Söyleyin bakalım, orada tek bir Müslüman kimse bulunsa dahi, orayı imha edecek misiniz?" deyince, yine onlar: "Hayır" dediler. İşte o zaman **İbrahim** (a.s): "Orada **Lût** bulunuyor ya!" dedi.

İşte Cenâb-ı Hak bunu Ankebût Sûresi'nde zikretmiş ve: *"Elçilerimiz İbrahim'e o müjdeyi getirince dediler ki: "Biz bu memleketin ahalisini imha edeceğiz. Çünkü oranın ahalisi zalim oldular." (İbrahim), "Onların içinde Lût da var" dedi. Dediler ki: "Biz orada kimin bulunduğunu çok iyi bilenlerdeniz. Onu da, ailesini de muhakkak kurtaracağız. Yalnız, geride kalacaklardan olan karısı müstesna..."* (Ankebût, 31-32) buyurmuştur. Daha sonra ise, Cenâb-ı Hak, *"Vakta ki elçilerimiz Lût'a geldi. O, bunlar yüzünden kaygıya düştü, bunlar sebebiyle göğsü daraldı, "Korkma, tasalanma, çünkü biz seni de, senin aileni de kurtaracağız. Yalnız geride kalacaklardan olan karın müstesnâ..." dediler."* (Ankebût, 33) buyurmuştur. Böylece, **İbrahim** (a.s)'in mücadelesinin ancak, **Lût** (a.s)'un onlar arasında bulunması sebebiyle, **Lût Kavmi** hakkında olduğu ortaya çıkmıştır.

b) Şöyle denilmesi de muhtemeldir: **İbrahim** (a.s), onlar belki iman ederler de, işledikleri günahlardan tevbe ederler ümidiyle, azâbı onlardan tehir etmek suretiyle, kendilerine Allah'ın rahmetinin isâbet etmesini arzuluyordu. Çoğu kez bu mücadelelerde, **İbrahim** (a.s): "Allah'ın emri, azâbı iletmek suretiyle gelir. Emrin mutlak manası ise, o işin derhal yapılmasını

icap ettirmez, aksine geciktirmeyi kabul edebilir. Binâenaleyh sizler (ey melekler), biraz daha bekleyin..." demesinden; buna mukabil meleklerin de: "Muhakkak ki, emrin derhal yapılması gerekir. Üstelik burada da, emrin derhal yapılması gerektiğine delâlet eden karineler bulunmaktadır" demelerinden ileri geliyordu. Daha sonra ise her bir taraf, bilinen şekillerde, kendi görüşünü anlatmaya başlar, işte bundan dolayı da mücadele meydana gelir. Bana göre kendisine güvenilecek olan görüş de budur.

c) Muhtemeldir ki **İbrahim** (a.s), buradaki "emir" hakkında soru sormuştur. Bu emir, bir şart ile mukayyet idi. Çünkü bunun üzerine onlar, bu şartın, bu kavim hakkında tahakkuk edip etmediği hususunda ihtilâf ettiler. Bu sebeple de, bir mücadele meydana geldi. Kısaca biz, zamanımızdaki âlimlerin de nasslara tutunmak hususunda birbirleriyle mücadele ettiklerini görmekteyiz. Nasıl ki bu, onların herhangi birini ta'n etmemizi gerektirmiyorsa, işte burada da böyledir..

Daha sonra Cenâb-ı Hak; إِنَّ إِبْرٰهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ *"Çünkü İbrahim cidden yumuşak huylu, yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş birisi idi"* buyurmuştur. Bu da, Allah tarafından **Hz. İbrahim**'in büyük bir methe mazhar kılınmasıdır. Âyette geçen "halîm" kelimesi, "başkasına yetişebilmek için acele etmeyip, aksine teenni ile hareket ederek, yavaş davranan, genişten alan kimse" anlamına gelir. Durumu böyle olan kimse, başkasının da böyle olmasını ister. Bu da, onun meleklerle olan mücadelesinin, hilme ve azâbın ertelenmesine taalluk eden, bununla ilgili bir şeyden ötürü olduğuna bir delâlet gibi olmuş olur. Daha sonra Allahu Teâlâ onun hilmiyle alâkalı olan hususu da buna ilâve etmiştir ki; bu da, *"yüreği yanık, kendisini tamamen Allah'a vermiş birisi idi"* sıfatlarıdır. Çünkü hilm sahibi olan kimsenin, başkasına sıkıntılar ve belâlar ulaştığını müşahede ettiğinde, yüreği yanar, tutuşur. **Lût Kavmi**'ni imha etmek için meleklerin geldiğini görünce, işte o zaman, bundan dolayı hüznü çoğaldı ve bundan dolayı yüreği yanmaya başladı. İşte bu sebeple de, Allah onu bu sıfatla nitelemiştir.

Yine, Cenâb-ı Hak onu, "kendisini tamamen Allah'a vermiş olmakla" nitelemiştir. Çünkü, başkasına karşı kendisinde, böylesi büyük bir şefkat ve acıma duygusu bulunan kimse, bu azâbı onlardan gidermek için, daima Allah'a yönelir, O'na döner ve O'na rücû eder. Ya da şöyle denilebilir: Başkasının sıkıntılara duçar olmasını istemeyen kimse, kendi nefsinin sıkıntılara düşmesini haydi haydi istemez ve bundan hoşnut olmaz. Nefsi Allah'ın azâbına dûçar olmaktan korumanın yoluysa, ancak tevbe ve Allah'a

yönelmedir. Şu halde, durumu böyle olan kimsenin de, kendisini tamamıyla Allah'a vermesi gerekir.

يَا إِبْرٰهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هٰذَا ۖ إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ ۖ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾
وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ ﴿٧٧﴾

"Ey İbrahim, bundan vazgeç. Zira hakikat şudur: Rabbinin emri gelmiştir. Onlara muhakkak reddolunamayacak bir azap gelip çatacaktır." Vakta ki elçilerimiz Lût'a geldi. O, bunlar yüzünden kaygıya düştü, bunlar yüzünden göğsü daraldı ve: 'Bu çetin bir gündür' dedi" (Hûd, 76-77).

Azap Hükmü Kaçınılmaz

Bil ki, "يَا إِبْرٰهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هٰذَا" cümlesinin manası şudur: "Melekler **İbrahim**'e şöyle dediler: "Bu mücadeleden vazgeç. Çünkü bu azabı onlara ulaştırma hususunda Rabbinin emri gelmiştir..." Çünkü, nassın bu hükme delâlet etme yönü ortaya çıkınca, bunu önlemenin yolu yoktur. İşte bundan dolayıdır ki onlar, **İbrahim**'e, bu mücadeleyi terk etmesini emrettiler. Onlar, *"Zira hakikat şudur: Rabbinin emri gelmiştir"* deyip, bu lafızda da, bu emrin ne ile geldiğine dair bir delâlet bulunmayınca, şüphesiz ki Cenâb-ı Hak, onlara, reddolunamayacak, yani defedilmesi ve savuşturulması mümkün olmayacak bir azabın geleceğini beyân buyurmuştur.

Misafir Erkek Kılığında Lût'a Gelen Melekler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا *"Vakta ki elçilerimiz Lût'a geldi. O, bunlar yüzünden kaygıya düştü, bunlar yüzünden göğsü daraldı"* buyurmuştur. Bu elçiler, **İbrahim** (a.s)'e çocuk müjdesini veren elçilerdir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Onlar, **İbrahim** (a.s)'in yanından **Lût**'un yanına gittiler. İki köyün arasında kırk fersahlık bir mesafe bulunuyordu. Onlar, parlak delikanlılar kılığında **Lût**'un yanına girdiler. Onlar son derece güzel idiler. **Lût** (a.s), onların, Allah'ın melekleri olduğunu bilememişti.

Âlimler bu hususta şu altı izahı yapmışlardır:

a) **Lût** (a.s) onları insan sandı. Böylece de kavminin onlara, o kötü fiili yapacaklarından, misafirlerin de onlara karşı koyamayacaklarından endişelendi.

b) **Lût** (a.s)'u, onların gelmesi üzmüştü. Çünkü onun, onlara harcayacak bir şeyi bulunmuyordu ve o, onları gerektiği gibi ağırlayabilecek durumda değildi.

c) Bu onu üzmüştü, zira **Lût** (a.s)'un kavmi, **Hz. Lût**'un evine misafir almasına mani oluyorlardı.

d) Onların gelmesi onu üzmüştü zira o, onların Allah'ın melekleri olduğunu ve onların, kavmini imha etmek için geldiğini biliyordu.

Birinci izah, en doğrusudur. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kavmi, kendisine doğru (soluk soluğa) koşarak yanına geldi..."* (Hûd, 78) âyeti buna delâlet etmektedir. Geriye âyette, mutlaka açıklanması gereken şu üç lafız kalmıştır:

Birinci lafız: Âyetteki "سِيءَ بِهِمْ" sözü olup, bunun manası, "Onların gelmesi iyi olmadı" şeklindedir. "سَاءَ - يَسُوءُ" fiili, hem lâzım, hem de müteaddî bir fiildir. Nitekim Arapçada tıpkı شَغَلْتُهُ فَشَغَلَ "meşgul ettim, meşgul oldu" ve سُؤْتُهُ فَسُرَّ "sevindirdim, o da sevindi" fiillerinde olduğu gibi فَسِيءَ "Onu üzdüm, o da üzüldü" denilir. **Zeccâc,** "bunun aslının, "سُوِئَ بِهِمْ" şeklinde olduğunu, ancak ne var ki vâv'ın sakin kılınarak, kesresinin sîn'e verildiğini" söylemiştir.

İkinci lafız: Âyetteki وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا *"Bunlar yüzünden göğsü daraldı..."* buyruğu. **Ezherî** şöyle demiştir: "ذَرْع", "takat" manasında kullanılan bir kelimedir. Kelimenin aslı, şu ifadeye dayanır: اَلْبَعِيرُ يَذْرَعُ بِيَدَيْهِ فِى سَيْرِهِ ذَرْعًا عَلَى قَدْرِ سِعَةِ خُطْوَتِهِ فَإِذَا حُمِلَ عَلَيْهِ اَكْثَرُ مِنْ طَاقَتِهِ ضَاقَ ذَرْعُهُ عَنْ ذٰلِكَ فَضَعُفَ وَمَدَّ عُنُقَهُ "Deve, adımlarının genişliği nispetinde, güçlü ve kuvvetli bir biçimde yürür. Ama ona, taşıyabileceğinden fazla yük yüklendiğinde, o bunu taşımaktan acze düşer, zayıflar ve böylece de boynunu uzatır..." Böylece "ضِيقُ الذَّرْعِ" tabiri, güç ve takatin azalmasını ifade etmektedir. İşte bundan dolayı, "benim ona takatim yetmez" manasında, "مَالِى بِهِ ذَرْعٌ وَلَا ذِرَاعٌ" denilir. Söylediğimizin doğru olduğunun delili; Arapların, "zâri' " kelimesini "zer' " kelimesinin yerinde kullanarak, ضِقْتُ بِالْأَمْرِ ذِرَاعًا "Bu işe gücüm yetmedi" demiş olmalarıdır.

Üçüncü lafız: Âyetteki, "هٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ" cümlesidir. Yani, "Bu çetin, şiddetli bir gündür" demektir. "Şiddetlidir" manasında olmak üzere, "asîb" denilmiştir. Zira, o gün, insanı, kötülüklerle kuşatır.

وَجَآءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ اِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هٰٓؤُلَآءِ بَنَاتِى هُنَّ اَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ فِى ضَيْفِىٓ اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِى بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَاِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ لَوْ اَنَّ لِى بِكُمْ قُوَّةً اَوْ اٰوِىٓ اِلٰى رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾

"(Lût'un) kavmi, kendisine doğru koşarak yanına geldi. Onlar daha evvelden kötülükleri işlemeye alışmış kimselerdi. (Lût), "Ey kavmim, işte kızlarım. Sizin için onlar daha temiz. Artık Allah'tan korkun. Beni misafirlerimin yanında küçük düşürmeyin. İçinizde aklı başında olan bir kimse de mi yok?" dedi. Dediler ki: "Andolsun, senin de bildiğin gibi, bizim senin kızlarında hiçbir hakkımız yok. Sen bizim, neyi dilediğimizi elbette biliyorsun." (Lût) şöyle dedi: "Size yetecek bir kuvvetim olsaydı keşke!.. Yahut, sarp bir kaleye sığınabilseydim..."
(Hûd, 78-80).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Ahali, Misafirlere Hücum Etmek İstiyor**

Melekler **Lût** (a.s)'un evine gelince, ihtiyar ve kötü karısı haberi ulaştırarak kavmine şöyle dedi: "Bizim evimize öyle adamlar geldi ki, onlardan daha güzel yüzlü, daha temiz elbiseli ve daha hoş kokulu olan bir başkasını görmedim." Bunun üzerine **Lût**'un kavmi, soluk soluğa koşarak ona geldiler. Allahu Teâlâ, onların çabucak, koşarak gelmelerinin çoğu kez, o kötü fiili yapmak için olduğunu, وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ *"Onlar daha evvelden kötülükleri işlemeye alışmış kimselerdi.."* diye beyân etmiştir. Nakledildiğine göre, **Lût**'un kavmi onun evine girer ve, **Cebrail** (a.s)'in bulunduğu odaya girmek isterler. **Cebrail** (a.s) de elini kapının üzerine koydu. Dolayısıyla onlar kapıyı kırmadan açamadılar. Bunun üzerine **Cebrail** (a.s) de, onların gözlerini sıvadı da, onlar bunun üzerine kör oldular. Bundan dolayı, "Ey Lût, bizim üzerimize sihirbazlar geldi ve fitne zuhur etti" dediler.

Hep Meçhul Olup, Malum Yerine Meçhul Gelen Fiiller

Dil âlimlerinin "يُهْرَعُونَ" fiili ile ilgili iki görüşü bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, malûm sîgası, meçhul sîgası üzerine gelen fiiller kabilindendir. Bunun malûm (fail) sîgası bilinmez. Şu fiillerde de böyledir: أُولِعَ فُلَانٌ فِي الْأَمْرِ "Falanca, şu işe daldı, kendini verdi, tutuldu"; أُرْعِدَ زَيْدٌ "Zeyd titredi" ve زُهِيَ عَمْرٌو "Amr övündü."

İkinci görüş: Malûm sîgasının meçhûl sîgası üzere gelmesi mümkün değildir. Misal gösterilen bu fiillerin fâilleri hazfolunmuştur. Binâenaleyh, "أُولِعَ زَيْدٌ" cümlesinin takdiri, أَوْلَعَهُ طَبْعُهُ "Tabiatı, huyu onu... düşkün kıldı, arzulu yaptı" şeklinde; "أُرْعِدَ الرَّجُلُ" kelamının takdiri, أَرْعَدَهُ غَضَبُهُ "Gazabı onu titretti" şeklinde ve "زُهِيَ عَمْرٌو" ifadesinin te'vili de, جَعَلَهُ مَالُهُ زَاهِيًا "Malı onu gururlu, kibirli kıldı" şeklindedir. Âyetteki "أُهْرِعَ" kelimesinin manası da, أَهْرَعَهُ خَوْفُهُ أَوْ حِرْصُهُ "Korkusu veya hırsı onu teşvik ve tahrik etti, koşmaya sevketti" şeklindedir. Bu görüşte olanlar kendi aralarında da ihtilaf ettiler, bazıları "ihrâ' " kelimesinin, "titreyerek, soluk soluğa, hızlıca koşmak" anlamında olduğunu söylerlerken, bazıları da bunun, "hızlı koşmak" anlamında olduğunu söylemektedirler.

Hz. Lût "Kızlarım" Derken Ümmeti İçindeki Kızları Kastetti

Cenâb-ı Hakk'ın قَالَ يَا قَوْمِ هٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ *"Ey kavmim, işte kızlarım. Sizin için onlar daha temiz"* ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır: **Katâde** şöyle demiştir: Kızlarından murat, kendi sulbünden olan kızlardır. **Mücâhid** ve **Said İbn Cübeyr** de: "Bundan maksat, ümmetinin kadınlarıdır. Çünkü onlar, haddi zatında kızlar olup, onların tâbi olmak ve davetini kabul etmek suretiyle, **Lût** (a.s)'a bir mensubiyeti bulunmaktadır..." demişlerdir.

Nahivciler, izafetin güzel ve uygun olabilmesi için, en ufak bir sebebin bile yeterli olacağını, çünkü **Lût** (a.s)'un onların peygamberi olduğunu, dolayısıyla, âdeta onların babası mesabesinde olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Peygamber zevceleri, mü'minlerin analarıdır"* (Ahzâb, 6) buyurmuştur. Buna göre Hz. Peygamber de, ümmetin babasıdır. İşte bence, tercihe şayan olan görüş de budur. Bunun doğruluğuna birçok şey delâlet eder:

1) İnsanların, kızlarını günahkâr ve kötü kimselere peşkeş çekmesi, şahsiyeti olan kimseye yakışmayacak, uzak bir iştir. O halde bu, peygamberlerin ulularına nasıl yakışabilir?

2) Âyetteki, *"İşte kızlarım. Sizin için onlar daha temiz..."* cümlesidir. Onun kendi sulbünden olan kızlar, büyük bir topluluk için yeterli değildir. Ümmetinin kadınlarına gelince; onlar herkese yetecek sayıdadır.

3) Sahih olan şu rivâyete göre onun iki kızı bulunuyordu: Birisi **Zentâ,** diğeri de **Zeûrâ..** İki kıza, "kızlar" lafzının itlâk edilmesi caiz değildir. Çünkü, çoğulun en azının "üç" olduğu bilinmektedir. Birinci görüşte olanlar, **Lût** (a.s)'un, kavmini, ümmetin kadınlarıyla zinaya davet etmediği hususunda ittifak halindedirler. Onlara göre bilakis bundan maksat şudur: Aksine O, kavmini, kadınlarla evlenmeye davet etmiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) O onları, imana yönelmek şartıyla, kadınlarla evlenmeye davet etmiştir.

b) Onun şeriatinde, mü'min kadınların, kâfir erkeklerle evlenmesi caiz idi. Hz. Peygamber'in, kızı **Zeyneb**'i, müşrik olduğu halde **Ebu'l-As İbnu'r-Rebî**'yle; yine, bir diğer kızını **Utbe İbn Ebî Leheb** ile evlendirmesi de delâlet eder ki, İslâm'ın başlangıcında da bu böyle idi. Sonra bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... iman edinceye kadar, Allah'a eş tanıyan kadınlarla evlenmeyin... İman edinceye kadar, müşrik erkeklere kızlarınızı nikâhlamayın..."* (Bakara, 221) âyetiyle nesholunmuştur. Yine bu görüşte olanlar ihtilâf etmiş, ekserisi, "Onun iki kızı var idi" demişlerdir. Bu takdire göre, tesniye, çoğul lafzıyla ifade edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ *"Onun, (iki veya daha fazla) kız kardeşleri varsa..."* (Nisa, 11) ve فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا *"... hakikaten sizin (yani, sizlerin) kalpleri kaymıştır"* (Tahrim, 4) âyetlerinde de böyledir. Yine, **Lût**'un kızlarının ikiden daha fazla olduğu da söylenmiştir.

Âyetteki هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ *"sizin için onlar daha temiz"* cümlesiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Sizin için onlar daha temiz" ifadesinin zahiri, onların yapmak istedikleri fiilin temiz olmasını gerektirir. Oysa malûmdur ki bu, fasit bir iştir. Çünkü, erkeğin nikâhlanması temiz olan bir şey değildir. Aksine bu söz, bizim, "Allahu ekber" sözümüz gibidir. Halbuki bu sözden maksadımız "Allah büyük" manasıdır. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın *"Böyle bir nimete konmak mı daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı mı?"* (Sâffât, 62) âyetinde de böyledir; zira, zakkumda hiçbir hayır bulunmamaktadır. Nitekim **Ebu Süfyan,** أُعْلُ أُحُدٌ أَوْ أُعْلُ هُبَلُ "Uhud, şanın yüce olsun!" veya, "Hübel şanın yücedir" dediği zaman, Hz. Peygamber اَللّٰهُ أَعْلَى وَأَجَلُّ *"Daha büyük ve yüce olan Allah'tır..."* buyurmuştur, oysa ki, Allah ile o put arasında hiçbir yakınlık ve mukayese olamaz.

İKİNCİ MESELE

Abdulmelik İbn Mervân, Hasan el-Basrî ve **İsa İbn Amr**'ın, bu âyeti, hal olmak üzere nasb ile "هُنَّ أَطْهَرَ" şeklinde okudukları rivâyet edilmiştir.

Nitekim biz de, "هٰذَا بَعْلِى شَيْخًا" (Hûd, 72) âyetinde benzer bir açıklama yapmıştık. Fakat nahivcilerin çoğu, bunun bir hata olduğunda ittifak etmişler ve "Eğer, "هٰؤُلَاءِ بَنَاتِى هُنَّ اَطْهَرَ" şeklinde okunmuş olsaydı bu, "هٰذَا بَعْلِى شَيْخًا" ifadesi gibi olmuş olurdu. Ama ne var ki "hunne" zamiri, iki kelimenin arasında kalmıştır. Bu ise, "athara" kelimesini hal addetmeye mânidir" diyerek, bu hususta uzun uzun açıklamada bulunmuşlardır.

Sonra Lût (a.s) فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَلَا تُخْزُونِ فِى ضَيْفِى *"Beni misafirlerimin yanında küçük düşürmeyin..."* demiştir. Bu cümle ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Amr ve **Nâfi,** fiili, aslına uygun olarak, o yâ'yı ispat etmek suretiyle "وَلَا تُخْزُونِى" şeklinde, diğer kıraat imamları ise, hafiflik olsun diye yâ'yı hazfederek "وَلَا تُخْزُونِ" şeklinde okumuşlardır. Buradaki kesre, yâ'ya delâlet etmektedir.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Lût'un "Beni Küçük Düşürmeyin" Sözünden Maksat**

"لَا تُخْزُونِ" tabiriyle ilgili iki izah bulunmaktadır:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu, misafirlerine hoş olmayan bir şeyi yapmaya hücum ettiklerinde, o rezilliğin kendisine de isabet edeceğini kastederek, "Misafirlerimin yanında beni rezil rüsvay etmeyin..." anlamındadır.

2) Bunun manası şudur: "Misafirlerimin yanında beni utandırmayın. Çünkü, misafirin başına gelebilecek her türlü nahoş fiilden dolayı, o misafiri ağırlayan kimseye de bir utanç gelir..." Bir kimse utandığı zaman, "خَزِىَ الرَّجُلُ" denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Dayf" kelimesi burada **"edyaf"** (misafirler) anlamındadır. Nitekim, Cenâb-ı Hakk'ın ...اَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا *"yahut henüz kadınların gizli yerlerine muttali olmayan çocuklar..."* (Nûr, 31) âyetindeki "tıfl" kelimesi, "etfal" (çocuklar) anlamındadır. Buradaki "dayf" kelimesinin mastar olması da mümkündür. Dolayısıyla o zaman, onun çoğul anlamında olduğunu söylemeye gerek kalmaz. Nitekim رِجَالٌ صَوْمٌ "Oruç tutan adamlar..." denilmektedir. **Lût** (a.s) sonra, اَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ *"İçinizde aklı başında olan bir kimse de mi yok?"* demiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) **"Reşîd"** kelimesi, **"mürşid"**, yani, "Hakkı söyleyen ve o âdî kimseleri misafirlerinden uzaklaştıracak olan kimse yok mu?.." anlamındadır.

b) **"Reşîd"** kelimesi **"mürşed"**, yani "doğruya ulaştırılmış" anlamındadır. Buna göre âyetin manası, "içinizde, Allah'ın salâh ve doğruluğa iletiği, hakka ve gerçeğe ulaştırmış olduğu bir kimse yok mu ki, o bu çirkin işe mani olsun?!." şeklindedir. Birinci görüş daha evlâdır.

"Kızlarında Hakkımız Yok!" Sözünün İzahı

Sonra Cenâb-ı Hak, قَالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ *"Dediler ki: "Andolsun, senin de bildiğin gibi, bizim senin kızlarında hiçbir hakkımız yoktur"* buyurmuştur. Bunun birkaç manası vardır:

1) Bu, "Bizim, senin kızlarına hiçbir ihtiyacımız yok; onlara, bir şehvet de duymuyoruz..." demektir. Bunun manası şudur: "Bir şeye muhtaç olan kimse için, sanki o şeyde kendisi için bir tür hak meydana gelmiş olur. İşte bundan dolayı, bir hakkın olmadığını söylemek, ihtiyacın bulunmadığından bir kinâyedir."

2) Biz bu tabiri, zahirî manasına hamlederek deriz ki: "Bunun manası, "Onlar bizim zevcelerimiz değildir ve onlarda kesinlikle bizim bir hakkımız bulunmamaktadır. Ayrıca, bizim gönlümüz de onlara meyletmemektedir. Şu halde onlar, bizim yapmak istediğimiz, işlediğimiz o fiili nasıl yerine getirebilirler?.." şeklindedir. Bu tabir onların, o pis fiillerine bir işarettir.

3) Bu, "Bizim senin kızlarında hiçbir hakkımız yok. Çünkü sen bizi, iman etmemiz şartıyla, onları nikâhlamaya davet ediyorsun. Halbuki bu hususta, sana icabet etmiyoruz. Öyleyse, bizim onlarda hiçbir hakkımız olamaz" demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, **Lût** (a.s)'un bu sözü işittiği zaman, لَوْ اَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً اَوْ اٰوِي اِلٰى رُكْنٍ شَدِيدٍ *"(Lût) şöyle dedi: "Size yetecek bir kuvvetim olsaydı keşke!.. Yahut sarp bir kaleye sığınabilseydim"* dediğini nakletmiştir. Bununla ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* "Size Karşı Elimde Kuvvet Olsaydı!" Sözünün İzahı**

Âyetteki "lev" (eğer) edâtının cevâbı, sözün gelişinden anlaşıldığı için mahzûftur. Takdiri ise, "Size mani olurdum ve sizi defetme hususunda elimden geleni yapardım..." şeklindedir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ *"Eğer onunla dağlar yürütülseydi..."* (Ra'd, 31); وَلَوْ تَرٰى اِذْ وُقِفُوا *"Onlar ateşin karşısında durdurulup da..."* (En'âm, 27) âyetleridir. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Cevap burada hazfedilmiştir, çünkü bu durumda insanın aklına, pek çok mani olma ve def etme çeşidi gelmektedir."

İKİNCİ MESELE

"لَوْ اَنَّ لِی بِکُمْ قُوَّةً" buyruğunun manası, "Elimde, size karşı koyabileceğim bir kuvvet, bir şey olsaydı..." şeklindedir. Kuvvet sağlayacak şeyi "kuvvet" diye isimlendirmek mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Allah da, *"Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve bağlanıp beslenen atlar hazırlayın.."* (Enfâl, 60) buyurmuştur ki, buradaki "kuvvet" ifadesinden maksat, (onu sağlayacak olan) silâhtır. Diğer bazıları da, bunun manasının, "onları defedebilme kudreti" olduğunu söylemişlerdir. Âyetteki "رُکْنٌ شَدِیدٌ" tabirinden maksat, sağlam ve koruyucu yerdir. Bu, dağdaki sağlam bir sığınağa benzetilmiştir.

Buna göre eğer, "Burada, fiilin isim üzerine atfedilmesinin sebebi nedir?" denilirse, biz deriz ki: **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "Bu fiil, gizli bir "en" ile mansûb olarak "اَنْ اٰوِیَ" şeklinde okunmuştur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir. "Eğer benim size karşı bir kuvvetim ya da bir sığınma imkânım olsaydı..."

Bil ki, *"Size yetecek bir kuvvetim olsaydı keşke!.. Yahut, sarp bir kaleye sığınabilseydim..."* ifadesindeki her bir cümleyi, ayrı ayrı manalara hamletmek gerekir. Bunun birkaç izahı vardır:

1) *"Size yetecek bir kuvvetim olsaydı..."* cümlesinden maksat, **Lût** (a.s)'un kendisinin onları defetmeye kâdir olması veya kendi başına, yahut da başkalarının yardımıyla, zapt-u rapt altına alıp terbiye etmeye muktedir olabilmesidir.

2) *"Yahut, sarp bir kaleye sığınabilseydim..."* cümlesinin manası ise, onları defetmeye muktedir olamayıp, sayesinde kötülüklerinden emin olabileceği sağlam bir kaleye sığınmaya muktedir olabilmesidir.

3) O, kavminin sefihliğini ve edepsizliğe yönelmelerini müşahede edince, onları bundan alıkoymaya yetecek olan bir kuvvetin kendisinde bulunmasını istedi. Daha sonra, kendi kendisine daha önceki söylediğinden vazgeçerek, "Aksine, daha evlâ olanı, sarp bir kaleye sığınmamdır..." der. İşte bu, Allah'ın yardımına sarılmaktır. Bu takdire göre, *"yahut, sarp bir kaleye sığınabilseydim"* sözü, öncekinden ayrı ve onunla hiçbir alâkası olmayan müstakil bir cümledir. Bu izaha göre, fiil cümlesinin isim cümlesine atfedilmesi de gerekmemiş olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), رَحِمَ اللهُ أَخِي لُوطًا كَانَ يَأْوِي اِلَى رُکْنٍ شَدِیدٍ *"Allah, kardeşim Lût'a merhamet etsin.. O, zaten sağlam bir yere sığınmıştı..."* buyurmuştur.

İÇİNDEKİLER

Tevbe 65-66 Âyetlerin Tefsiri **5**
Allah ile Alay Etmek Ne Demektir? 7
Dinle Alay Etmenin Bazı Hükümleri 8
Tevbe 67. Âyetin Tefsiri **12**
Münafıkların Şerri Yayıp İyiliği Önlemeleri 12
Allah'ın, Kâfirleri Unutmasının Manası 13
Tevbe 68-69. Âyetlerin Tefsiri **14**
Kâfir ve Münafıkların Cezası 14
Tevbe 70. Âyetin Tefsiri **17**
Önceki Kâfir Topluluklar 18
Tevbe 71. Âyetin Tefsiri **19**
Mü'minlerin Sıfatları 72
Tevbe 72. Âyetin Tefsiri **21**
Allah'ın Rahmetinin Meyveleri 22
Adn Cennetleri Hakkında 22
En Büyük Mükâfat: Allah'ın Rızası 24
Tevbe 73. Âyetin Tefsiri **25**
Kâfirler ve Münafıklarla Cihad 25
Tevbe 74. Âyetin Tefsiri **27**
Münafıkların Zenginleşmelerinden Maksat 30
Münafıkları Bekleyen Azap 31
Tevbe 75-78. Âyetlerin Tefsiri **31**
Münafıkların Kısımları 32
Sa'lebe'nin Kıssası 32
Vaadinde Durmamak Nifak Alâmetidir 34
Münafığın Ahdi Olabilir mi? 34
Ahit Kalpten Niyetlenmekle Olur mu? 34
Allah Mal Verdiğinde Münafıkın Tutumu 37
Sözde Durmamak Münafıklığa Götürür 39
Necvâ Kelimesinin İzahı 42
Tevbe 79. Âyetin Tefsiri **43**
Gönülden Maddi Yardımda Bulunanları Münafıkların Tenkidi 43
Tevbe 80. Âyetin Tefsiri **45**
"Yetmiş" Kaydını Muteber Sayanlar 47
Kâfir ve Münafık Hakkında İstiğfar Etme Caiz midir? 47
Tevbe 81-82. Âyetlerin Tefsiri **49**
Muhallef ile Mütehallif Arasındaki Fark 50
Münafıklar Az Gülüp Çok Ağlamalıdır 52
Tevbe 83. Âyetin Tefsiri **52**
Münafıkların Sefere Çıkmaması Daha İyidir 53
Tevbe 84. Âyetin Tefsiri **55**
Münafıkların Cenaze Namazını Kılma 55
Vahyin Hz. Ömer'i Te'yid Etmesi 56
Hz. Peygamber Neden İbn Übey'in Namazını Kıldırmak İstedi? 56
Hz. Peygamber'in, Gömleğini İbn Übeyy'e Göndermesi 57

Fısk, Küfürden Beter midir? 58
Münafığın Cenaze Namazının Hükmü 59
Tevbe 85. Âyetin Tefsiri **59**
Benzeri Olan Tevbe 55 Âyeti ile Farkı 59
Tevbe 86-87. Âyetlerin Tefsiri **61**
Münafıkların Savaşa Çıkmayıp Âcizlerle Birlikte Oturmaları 62
Mü'mine İman Etme Emri Verilebilir mi? 62
Kalbin Mühürlenmesi Meselesi 64
Tevbe 88-89. Âyetlerin Tefsiri **64**
Mü'minlerin Güzel Sıfatları 65
Tevbe 90. Âyetin Tefsiri **66**
Tevbe 91-92. Âyetlerin Tefsiri **68**
Savaştan Muâf Olanlar 68
Tevbe 93-94. Âyetlerin Tefsiri **73**
Harpten Kaçıp Cezayı Hak Edenler 73
Tevbe 95-96. Âyetlerin Tefsiri **74**
Münâfıkların Yalan Yere Yemin ve Mazeret Beyan Etmeleri 75
Tevbe 97-98. Âyetlerin Tefsiri **76**
Bedevîler Nifakta Daha İleridir 76
Arâb ile A'râb Arasındaki Fark 77
Tevbe 99. Âyetin Tefsiri **80**
Makbul ve Salih Bedeviler 81
Tevbe 100. Âyetin Tefsiri **82**
Sabikûn (Öncüler) 82
Tevbe 101. Âyetin Tefsiri **89**
Nifakta Uzmanlaşanlar 89
Mürûd Kelimesinin İzahı 90
Münafıkların Çekeceği İki Nevi Azap 91
Tevbe 102-103. Âyetlerin Tefsiri **92**
Nifaktan Dönenler 92
Tebük Seferine Katılmadıklarına Pişman Olanlar 93
İtiraf Tevbe Sayılır mı? 93
Allah Hakkında عَسَى (Olur ki) Tabirinin İzahı 95
Zekât Ruhu Temizler 96
Bu Âyetten Çıkarılan Zekatla İlgili Hükümler 98
Sadaka, Vasıfları Belli Bir Sadakadır 98
Mal, Kişinin Kendi Malı Olmalıdır 98
Zekât, Baliğ Olana Farzdır 99
Sadakanın Temizlemesi 99
Hz. Peygamber'in Mü'minler Hakkında Duası 100
Salât Kelimesinin Manası Hakkında 101
Selamün Aleyküm Sözündeki Bazı incelikler 103
Yaratılıştaki Huylar Hakkında Değerlendirme 105
Şerri Savmak Hayrı Celbetmekten Önce Gelir 105
Selamda Çoğul Sîgası Kullanılmasının Hikmeti 106
Tevbe 104. Âyetin Tefsiri **108**
Allah'ın Tevbeyi Kabul Buyurması 108
Peygamber Tevbe Kabul Edemez 110
Allah'ın Tevbeyi Kubûlü Vacip Değildir 110

"Allah Zekat Alır" Tabirinin Manası 111
Tevbe 105. Âyetin Tefsiri 113
Ru'yet Kelimesinin Görmek ve Bilmek Manası 114
Allah'ın Kalbî Fiilleri Görmesi Konusunda Mu'tezile'nin Hatası 114
Ahiretteki Şahitlik Hakkında 116
Tevbe 106. Âyetin Tefsiri 118
Mürcie Hakkında 118
Cihaddan Geri Kalan Gruplar 119
Haklarındaki Hüküm Ertelenen Üç Kişi 119
Tevbenin Şartları 121
Af Hakkında Genel Hüküm Verilip Muayyen Kişinin Akıbeti Bilinmez 121
Tevbe 107. Âyetin Tefsiri 122
Mescid-i Dırâr'ı Yapanlar 122
"Dırar" Kelimesinin Manası 123
İslam'a Harb Açan Ebu Amir'i Gözleyenler 123
Tevbe 108-110. Âyetlerin Tefsiri 125
Mescid-i Dırar'da Namaz Kılınmaz 125
Takva Mescidi Neresidir? 126
Mescid-i Dırar'ı Yapanların Göğüslerindeki Sıkıntı 130
Tevbe 111. Âyetin Tefsiri 132
Canını ve Malını Allah'a Satmak 132
Âyetin, Akabe Biatı Vesilesi ile İnmesi 132
Allah Yolunda Öldürmek ve Öldürülmek 134
Emr-i Ma'rufun Savaşmaktan Üstün Olduğu 135
Semavi Kitapların Vaadi 136
Mü'minlerin Bariz Vasıfları 136
Tevbe 112. Âyetin Tefsiri 138
Mü'minlerin Bariz Vasıfları 138
Gerçek Bir Tevbenin Şartları 139
Celb-i Menafi Yönünden Mükellefiyetler 144
Def-i Mefasit Şeklindeki Mükellefiyetler 145
Tevbe 113-114. Âyetlerin Tefsiri 148
Kâfirlerden Berî Olmak 148
Kâfirler Hakkında İstiğfar Edilmez 150
Hz. İbrahim'in Babası İçin İstiğfarı 151
Hz. İbrahim'in, Basası İçin Af Dilemesinin izahı 152
Evvah Kelimesinin İzahı 153
Tevbe 115-116. Âyetlerin Tefsiri 155
Göklerin ve Yerlerin Hâkimiyeti Allah'ındır 157
Tevbe 117. Âyetin Tefsiri 157
Allah'ın, Peygamber'i ve Diğer Mü'minleri Affetmesi 158
Tebük Seferine Katılanların Methedilmeyip Noksan Bulunmaları 158
Tebük Seferine "Güçlük Ordusu" Denilmesinin Sebebi 159
Tevbe 118. Âyetin Tefsiri 162
Haklarındaki Hüküm Ertelenen Üç Kişi 163
Seferden Geri Kalan Üç Sahabi 164
Üç Sahabinin Müşterek Vasıfları 165
Bu Sahabilerin Tevbelerinin Kabulü 166
Allah'ın Tevbeyi Kabul Etmesi Vacip Değildir 167

Tevbe 119. Âyetin Tefsiri **168**
Doğru Kişilerle Beraber Olmanın Lüzumu 168
Bu Âyetin İcmaa Delil Olması 169
Şia'nın Masum İmam İddiasının Reddi 169
Doğruluğun Lüzum ve Fazileti, Yalanın Çirkinliği 171
Tevbe 120-121. Âyetlerin Tefsiri **173**
Medine'nin Çevresindeki Bedeviler 174
Cihada Çıkanların Kazançları 174
Tevbe 122. Âyetin Tefsiri **176**
Din Âlimi Yetiştirmenin Gerekli Olduğu 177
İlim Öğrenmek İçin Yolculuk Şart mıdır? 179
"Lev lâ" ile "Hellâ" Edatları Hakkında 180
Bu Âyet, Haber-i Vahidin Hüccet Oluşuna Delildir 180
Tevbe 123. Âyetin Tefsiri **182**
Kâfirlerin Hepsiyle Birden Değil, En Yakında Olanlarla Savaşmak 182
Kâfirler Sizi Sert ve Ciddi Bulsunlar 184
Tevbe 124-125. Âyetlerin Tefsiri **186**
İnen Sûreler Mü'minlerin İmanlarını Artırır 186
Tevbe 126. Âyetin Tefsiri **189**
Münafıkların Başlarına Gelen Belalardan İbret Almayışları 189
Tevbe 127. Âyetin Tefsiri **190**
Münafıkların Kur'an'la Alay Etmeleri 190
Tevbe 128. Âyetin Tefsiri **193**
Şefkatli Peygamber 193
Hz. Peygamber'in Buradaki Beş Sıfatı 194
Tevbe 129. Âyetin Tefsiri **197**
Halk Yüz Çevirirse Allah Sana Yeter! 197
Görülmeyen Arş Azamete Delil Olur mu? 198

YÛNUS SÛRESİ

Yûnus 1. Âyetin Tefsiri **203**
Elif, Lâm, Râ Hakkında 203
Hikmetli Kitap: Kur'an veya Levh-i Mahfuz'dur 204
Kitap Hakkında "Hakim" Sıfatının Mânâsı 205
Yûnus 2. Âyetin Tefsiri **206**
Müşriklerin, Tevhide Çağıran Peygamberden Ötürü Şaşırmaları 207
Nübüvvet Hiç de Şaşılacak Şey Değildir 207
Kademe Sıdk Tabirinin İzahı 211
Müşriklerin Kur'an'a Sihir Demelerinin Manası 212
Yûnus 3. Âyetin Tefsiri **213**
Allah'a ve Ahirete İman Esası 213
Gökler ve Yer Yaratılmadan Melekler Nerede İdi? 217
Güneş Yaratılmadan Önce Gün Kavramı Neyi İfade Eder? 218
Zaman, Ezelî Olabilir mi? 218
Gün Sadece Gündüzden mi İbarettir? 219
Allahu Teâlâ'nın Arş'a istivâsı 219
Arştan, Göklerin Binasını Anlayanlar 220
Arş "Göklerin Üstünde Olup Göremediğimiz Cisimdir" Diyenler 221
"Şefaaf"ten Maksat 222

Yûnus 4. Âyetin Tefsiri **224**
Âhiretin Varlığını İspat 224
Haşri İnkâr Kolay Değildir 225
Haşrin Numuneleri 225
İlkin Yaratan, Diriltmeye Haydi Haydi Kâdirdir 226
İnsandan Daha Büyük Mahluklar 227
Uykudan Sonra Canlanma 228
Âhiretin Varlığının Delilleri 229
Allah'ın Fiillerini Hikmetlere Bağlayanlara Göre Ahiretin Delilleri 229
Ahiret Hususunda Şüpheler ve Cevapları 230
Akıl İyi ve Kötüyü Bilmekte Yeterli midir? 230
Dünyadaki Nimet veya Sıkıntıların Neticesi 231
Dünyanın Asayişi İçin Ahiret Gereklidir 232
İnsanlar Asayişi Sağlayamazlar mı? 232
Adalet ve İnsaf, Âhireti Gerektirir 233
Zalime Fırsat Veren Allah Değil midir? Sorusuna Cevap 233
Yaratılış Gayesi Âhireti Gerektirir 234
Ahiret Olmasa İnsan En Bedbaht Mahluk Olur 235
Hayat Nimeti Ahireti Gerektirir 235
Hayatiyet Sırrı Âhirete İşaret Eder 237
Maddî Dünyadan Bedenin Teşkili Ahireti Gösterir 238
İnsanı Nutfeden Yaratan Elbette Diriltmeye Kadirdir 239
Hikmet ve Gaye Ahireti Gerektirir 241
Allah'ın Fiillerini Hikmetlere Bağlamayanların Ahirete Dair Delilleri 242
Ruh Delili 243
Yaratıcının Varlığı Delili 243
Yaratıcının Her Şeyi Bilmesi Delili 243
Haşri İnkâr Edenlerin Şüphelerine Cevaplar 244
Dünya İdeal Şekilde Yaratıldığına Göre Niçin Yıkılsın? 244
"Gök Cisimlerinin Hareketleri Devamlıdır" İddiaları 244
"Beden Cüzlerinin Aynen Toplanması İmkânsızdır" İddiası 245
Aynı Zerre Birden Fazla Bedene Girebilir? 245
Dönüş Allah'adır 245
İnsanın Varlığının Esası Ruhtur 246
Âlemin Maddesinin İmha Edilip Edilmeyeceği 247
Adalet Lütfa Mani Değildir 250
Kâfirlere Adalet Uygulanacağı Burada Neden Bildirilmedi? 250
İnsanlar Mü'min ve Kâfir Olarak İki Kısımdır, Üçüncüsü Yoktur 251
Yûnus 5. Âyetin Tefsiri **251**
Ulûhiyyetin Bazı Delilleri 252
Ziya Kelimesinin İzahı 254
Ayın Menzilleri 256
Ay ve Güneşin Faydaları Hakkında 256
Yûnus 6. Âyetin Tefsiri **258**
Yaratıkların Yaratıcıya Delil Olması 258
Yûnus 7-8. Âyetlerin Tefsiri **259**
Ahireti İnkâr Edenlerin Durumu 259
Mü'min ve Kâfirin Vasfı Hakkında 262
Ateşin Çeşitleri 263

Meşrû Daire ile Gayr-i Meşru Dairenin Mukayesesi ... 263
Yûnus 9-10. Âyetlerin Tefsiri ... 263
Mü'minlerin Cennete Girmeleri ... 264
İman Ehlini Bekleyen Saadet ... 265
İlim Nur, Cehalet Zulmettir ... 266
Ruh ile Madde Arasındaki Fark ... 267
İman ve Bilgi Münasebeti ... 268
Yûnus 11. Âyetin Tefsiri ... 274
Nübüvvetin Gerçekliği ... 274
Kâfirlerin Peygamberlerden Azap İstemeleri ... 275
Yûnus 12. Âyetin Tefsiri ... 278
İnsan Sabırsız Olup Şükrü Azdır ... 279
Sıkıntıya Dûçar Olan Mü'mine Düşen İş ... 279
Kâfire "Müsrif" Denilmesinin Sebebi? ... 283
Yûnus 13-14. Âyetlerin Tefsiri ... 284
Allah Hakkında "Nazara" Tabirinin Kullanılması ... 285
İmtihan İşinin Allah'a İsnadı ... 286
Yûnus 15. Âyetin Tefsiri ... 286
Resûlullah ile Alay Eden Kâfirlerin Elebaşıları ... 287
"Allah'a Kavuşmayı Ummamak" Deyiminin Delâleti ... 287
Müşriklerin Başka Bir Kur'an İstemeleri ... 288
Başka Kur'ân'ı İsteyen Kâfirlerin Maksatları? ... 289
Hz. Peygamber İctihadla Değil, Vahiyle Hükmeder ... 290
Yûnus 16. Âyetin Tefsiri ... 291
Hz. Peygamber'in Risaletten Önceki Hayatı, Davasına Delildir ... 291
Yûnus 17. Âyetin Tefsiri ... 293
Allah Hakkında Yalan Uydurandan Daha Zâlim Olamaz ... 293
Yûnus 18. Âyetin Tefsiri ... 294
Kudret Sahibi Olmayan Putlara Tapmanın Saçmalığı ... 294
Şirkin Menşei Hakkında ... 295
Yûnus 19. Âyetin Tefsiri ... 297
İnsanlar Başlangıçta Tek Ümmet İdiler ... 297
Bu Ümmetin İslâm Hususunda İttifak Ettiklerini Benimseyenler ... 298
Bu Ümmetin Küfür Üzere İttifak Ettiği Görüşü ... 300
İnsanların İhtilafı Hakkında Ezelî Hüküm ... 301
Yûnus 20. Âyetin Tefsiri ... 302
Müşriklerin Tahakkümle Mu'cizeler İstemeleri ... 302
Yûnus 21. Âyetin Tefsiri ... 303
Darlıkta Bunalan Allah'a Yönelir, Kurtulunca Unutur ... 303
Müşriklere Yaraşan Sıfatlar ... 304
İnanmamakta Diretene Mu'cize Fayda Vermez ... 304
Musibete Dûçar Olanın Sabırsızlanıp, Meyus Olması ... 305
Yûnus 22-23. Âyetlerin Tefsiri ... 306
İnsanın Nankörlüğüne Bir Örnek ... 307
İmam Ca'fer es-Sadık'ın Yaratıcıyı İspatı ... 308
Kulun Fiilinin Yaratılması ... 308
İltifat Üslubu Hakkında Bir İzah ... 310
"Bağy" Kelimesinin Tefsiri ... 313
Yûnus 24. Âyetin Tefsiri ... 316

Dünya Hayatı Hakkında Bir Mesel 316
Dünya Hayatının Bitkiye Benzetilmesinin Sebebi 317
Yûnus 25. Âyetin Tefsiri 319
Cenab-ı Allah'ın İsmi Olarak "Selâm" 320
Kullar Cennete Davet Ediliyorlar 321
Ahiret ile Dünya Yarınları Arasındaki Fark 321
Yûnus 26. Âyetin Tefsiri 323
İhsan Kavramı 324
"Husnâ" ve "Ziyade" Kavramları Hakkında 324
Rü'yetullah Hakkında Mu'tezile'nin İtirazları 325
Yûnus 27. Âyetin Tefsiri 328
İyi Amellerle Günahlar Arasındaki Fark 328
Yûnus 28-29. Âyetlerin Tefsiri 332
Kıyamette Putperestlerle Putların Haşredilip Yüzleştirilmeleri 332
Putların Putperestleri Reddetmesi 334
Yûnus 30. Âyetin Tefsiri 336
Allah'a Döndürülmenin Manası 337
Yûnus 31-33. Âyetlerin Tefsiri 338
Şirki İptal Eden Deliller 339
Yûnus 34. Âyetin Tefsiri 342
Mahlukları Yaratıp Diriltebilen Yalnız Allah'tır 342
Yûnus 35-36. Âyetlerin Tefsiri 343
Gerçeğe Ulaştıran Yalnız Allah'tır 344
Yûnus 37-39. Âyetlerin Tefsiri 350
Kur'ân'ın Daha Önceki Kitapları Tasdiki 351
Kur'ân'ın Kitabı Tafsil Etme Vasfının Manası 352
Kur'ân'da Şüphe Bulunmaması 353
Kur'ân'ın Meydan Okuması 354
Tahaddiye Konu Teşkil Eden Sûrenin Nasıl Bir Sûre Olduğu 355
Tahaddî Konusunda Mu'tezile'yi Ret 355
Kur'ân'ın Tahaddisi Altı Merhalede Olmuştur 356
Kur'ân'ın Başlıca Özellikleri 357
Kıssaların Belli Başlı Gayeleri 357
Yûnus 40-41. Âyetlerin Tefsiri 359
Hidâyet Ümidi ile Azabın Ertelenmesi 359
Yûnus 42-44. Âyetlerin Tefsiri 361
Görme ile İşitmeden Hangisinin Daha Önemli Olduğu 362
Yûnus 45-46. Âyetlerin Tefsiri 365
Kalınan Yerin Dünya veya Kabir Olması 366
Ahirette Dünya Hayatını Bir Saat Gibi Görmenin Sebebi 366
Kâfirlerin Ahirette Birbirlerini Tanımalarının Çıkardığı Müşkil 368
Kâfirin Ticaretinde İsabetsizliği 369
Yûnus 47. Âyetin Tefsiri 369
Nebi Gönderilmeyen Toplum Var mıdır? 370
Yûnus 48-49. Âyetlerin Tefsiri 371
Her Ümmetin Bir Vadesi Vardır 372
Yûnus 50-52. Âyetlerin Tefsiri 374
Münkirlerin Israrla Azap İstemelerinin Manasızlığı 374
Uhrevî Mükâfatın Amelle İlgisi 376

Yûnus 53-54. Âyetlerin Tefsiri **377**
Kâfirlerin Yersiz Sualleri 377
Yemin Üslûbunun Faydası 378
Kâfirlerin Âhiretteki Durumları 378
Kâfirin Duyacağı Pişmanlığın Mahiyeti 379
Yûnus 55-56. Âyetlerin Tefsiri **380**
İknâî Delilden Sonra Aklî Delil 381
Yûnus 57-58. Âyetlerin Tefsiri **383**
Nübüvveti İspat Yolu 383
Kur'ân'ın Bazı Vasıfları 385
Hz. Peygamber Tabip, Kur'an Reçete Durumundadır 385
Yalnız Allah'ın Lütfu ve Rahmeti Sayesinde Sevinmek Gereği 388
Maddî Lezzetler Mânevi Hazlara Göre Daha Geride Kalır 388
Maddî Zevklerle Rûhanî Zevklerin Arasında İnsanın Durumu 390
Yûnus 59-60. Âyetlerin Tefsiri **391**
Müşriklerin Haram Kıldıkları Şeyler 392
Yûnus 61. Âyetin Tefsiri **394**
Âyetteki Hitapların Kimlere Ait Olduğu 395
Yûnus 62-64. Âyetlerin Tefsiri **400**
Âyet ve Hadislere Göre Velî 400
Velîler Korkmaz ve Mahzun Olmazlar 402
Büşrâ Ne Demektir? Sadık Rüya 404
Yûnus 65-66. Âyetlerin Tefsiri **406**
Hz. Peygamber Endişe ve Hüzün Duyar mıydı? 407
Yûnus 67. Âyetin Tefsiri **410**
Yûnus 68. Âyetin Tefsiri **411**
Allah'ın Evlat Edindiği İddiasını Ret 411
Yûnus 69-70. Âyetlerin Tefsiri **413**
Yûnus 71-72. Âyetlerin Tefsiri **414**
Hz. Nuh (a.s)'ın Kıssası 416
Âyetteki Örnek Fikir Silsilesi 420
Yûnus 73-74. Âyetlerin Tefsiri **422**
Yûnus 75-77. Âyetlerin Tefsiri **423**
Hz. Musâ (a.s)'nın Kıssası 424
Yûnus 78-82. Âyetlerin Tefsiri **425**
Firavun'un Hz. Musa'nın Tebliğini Reddetmesi 425
Peygamber Batıl Bir İşi Emreder mi? 426
Yûnus 83. Âyetin Tefsiri **427**
Hz. Musa'ya Sadece Bir Zürriyetin İnanması 428
"Zürriyet" Kelimesinin Tefsiri 428
Yûnus 84-86. Âyetlerin Tefsiri **430**
Hz. Musa'nın Kavmine Tevekkül Talimatı Vermesi 430
Hz. Nuh ile Hz. Musa Arasında Bir Mukayese 431
Zâlimlere Fitne Olmanın Manası 432
Yûnus 87. Âyetin Tefsiri **433**
"Kıble" Kelimesinin Tefsiri 433
Yûnus 88-89. Âyetlerin Tefsiri **435**
Hz. Musa'nın Firavun Hakkında Bedduası 435
Bu Beddua Hakkında Mu'tezile ile Münakaşa 436

Yûnus 90-92. Âyetlerin Tefsiri **442**
Firavun'un İsrailoğullarını Kovalaması 443
Mü'minlerin Denizden Geçip, Firavun Ordusunun Boğulması 443
Firavun Boğulurken Kalben İnandı, Kavlen Söylemedi 444
Firavun'un İmanı Neden Makbul Olmadı? 444
Firavun'un İmanı Taklîdî İdi 445
Tevbenin Kabulü Aklen Vacip Değildir 446
Cebrail Firavun'un Ağzını Tıkamış mıdır? 446
Firavun'un Cesedinin Mahfuz Bırakılması 447
Başkalarına İbret Olması 448
Kıssadan İbret Almanın Lüzumu 449
Yûnus 93. Âyetin Tefsiri **449**
İhtilafların Çıkması Niçin Kitaptan Sonra Oldu? 451
Yûnus 94-97. Âyetlerin Tefsiri **452**
Şekk Kelimesinin İzahı 453
Tevrat ve İncil in Tahrifi Hakkında 457
Yûnus 98. Âyetin Tefsiri **459**
Azap Gelip Çattıktan Sonra İman: Hz. Yunus'un Kavmi 459
Levlâ Edatının Manası 460
Hz. Yunus'un Kıssası 461
Yûnus 99-100. Âyetlerin Tefsiri **462**
Yûnus Sûresi'nin Hedefi 462
Kâinatta Yalnız Allah'ın Dilediği Olur 463
Mükellefiyetin Kaynağı Şeriattir 465
Yûnus 101. Âyetin Tefsiri **467**
Tefekkürün Önemi 468
Yûnus 102-103. Âyetlerin Tefsiri **469**
Allah, Peygamberleri ve Tâbilerini Korur 469
Yûnus 104-106. Âyetlerin Tefsiri **471**
Tevhidin Devamlılığı 471
"Yüzü Dine Yöneltme"nin Manası 473
Yûnus 107. Âyetin Tefsiri **475**
Âlemde Mutlak Tasarruf Sahibi Allah'tır 475
Yûnus 108. Âyetin Tefsiri **477**
Sûrenin Hâtimesi 477
Yûnus 109. Âyetin Tefsiri **478**

HÛD SÛRESİ

Hûd 1. Âyetin Tefsiri **481**
Kurân'ın Muhkem Vasfı 481
Hûd 2-4. Âyetlerin Tefsiri **485**
İbadetin Mahiyeti 486
Hz. Peygamber Nezir ve Beşirdir 487
Tevbe ve İstiğfar Hakkında 487
Allah'ı Sevme ile Dünya Sevgisi Arasındaki Denge 488
Ecel Konusu 489
İlâhi Lütuflar 489
Hûd 5. Âyetin Tefsiri **492**
Münafıklar Allah'tan Hiçbir Şey Saklayamazlar 492

Hûd 6. Âyetin Tefsiri **493**
Dâbbe: Yeryüzündeki Canlıların Rızıkları 494
Mahlukatı Rızıklandırmak Allah'a Vacip midir? 494
Haramdan Rızık Olur 494
Müstakarr ve Müstevda' Kelimelerinin Tefsiri 495
Hûd 7. Âyetin Tefsiri **495**
Başlangıçta Allah'ın Arş'ı Su Üzerinde İdi 496
Arş'ın Su Üzerinde Olmasının Hikmeti? 497
Yaratılışın İlk Merhalesi 497
Allah'ın Kullarını İmtihan Hikmeti 497
Neticeyi Bilmek İçin Allah'ın İmtihana İhtiyacı Yoktur 498
Söz Hakkında "Sihir" Tabiri Kullanılır mı? 498
Hûd 8. Âyetin Tefsiri **499**
Müşriklerin İstihzalarını Ret 499
Kâfirlere Gelecek Azap Dünyada mı, Ahirette mi Olacak? 499
Ümmet, Sayılı Müddet Ne Demektir? 500
Hûd 9-11. Âyetlerin Tefsiri **501**
Gafil İnsanın Nankörlüğü 501
Mü'min ve Kâfirin Nimetlere Bakışları 503
Hûd 12. Âyetin Tefsiri **504**
Kâfirlerin Tahakkümle Rastgele İstekleri 505
Müşriklerin Pazarlık Yapma Teşebbüsleri 505
Vahy, Allah'ın Himayesindedir, Değişmez 505
Hûd 13. Âyetin Tefsiri **508**
Kur'ân Meydan Okuyor: "Uydurma Dahi Olsa On Sûrenin Benzerini Yapın!" 508
İ'caz Vechi Nedir? 509
Hûd 14. Âyetin Tefsiri **510**
Tehaddînin Cevapsız Kalması 510
Hûd 15-16. Âyetlerin Tefsiri **514**
Fani Dünyayı Dileyene Allah Verebilir 514
İhlassız Amellerin Akıbeti 515
Hûd 17. Âyetin Tefsiri **517**
Bilme Vasıtaları (Delillerin Tasnifi) 521
Hz. Muhammed (s.a.s)'i İnkâr Eden Dinlerin Durumu 522
Hûd 18-19. Âyetlerin Tefsiri **423**
Kâfirlerin Çarpık Tutumları 523
Allah Huzuruna Çıkma, Mekân Zannımı Uyandırıyor? 524
Hûd 20-22. Âyetlerin Tefsiri **525**
Müşriklerin Bâriz On dört Vasfı 526
Hûd 23. Âyetin Tefsiri **531**
İman ve Salih Amel Sahipleri Cennetlik Olacaklar 531
Hûd 24. Âyetin Tefsiri **532**
Körle Gören, Sağırla İşiten Bir Olmaz 532
Hûd 25-26. Âyetlerin Tefsiri **533**
Hûd 27. Âyetin Tefsiri **534**
Müşriklerin Hz. Nuh'u Ret Bahaneleri 535
Mele' Kelimesinin Tefsiri 535
Peygamber'in (Hz. Nuh'un) Beşer Olmasını Şüphe Konusu Yapmaları 536
Peygambere (Nuh'a) Sade İnsanların Tâbi Oluşunu Şüphe Konusu Yapmaları 536

Hûd 28. Âyetin Tefsiri **538**
Allah, Lütfu ile Peygamberine Bazı Özellikler Verir 538
Hûd 29-31. Âyetlerin Tefsiri **540**
Kâfirleri Memnun Etmek İçin Fakir Mü'minler Uzaklaştırılamaz 540
Mü'minleri Kovmayı Engelleyen Sebepler 541
Meleklerin Peygamberlerden Üstün Olduğu 543
Peygamber Fakir Mü'minleri Kovmuş mudur? 544
Hûd 32-34. Âyetlerin Tefsiri **545**
Hakkı Yüceltmek İçin Mücadele Peygamberlerin Yoludur 545
Müşriklerin Çarçabuk Azap İstemeleri 546
Hûd 35. Âyetin Tefsiri **549**
Hûd 36. Âyetin Tefsiri **550**
Hz. Nûh (a.s)'un Teskin Edilmesi 550
Hûd 37. Âyetin Tefsiri **552**
Hz. Nuh'a Gemi Yapma Emri Veriliyor 552
Allah Hakkında "A'yün" Nasıl Anlaşılmalı? 553
Hûd 38-39. Âyetlerin Tefsiri **554**
Hz. Nûh Gemi Yapıyor 555
Geminin Bazı Vasıfları 555
Kavminin Hz. Nuh ile Alay Etmesi 556
Hz. Nuh'un Onlara Cevabı 556
Hûd 40. Âyetin Tefsiri **557**
Geminin Tamamlanması ve Bindirme İşleminin Yapılması 558
Tennûr Hakkında İzahat 558
Kur'ân'da Muarreb Kelimeler Hakkında 560
Geminin İhtiva Ettiği Şeyler 560
Zevc Kelimesinin Manası 560
Hz. Nuh (a.s)'un Ailesi 561
Hûd 41. Âyetin Tefsiri **563**
Gemi Hareket Ediyor 565
Hûd 42-43. Âyetlerin Tefsiri **566**
Hz. Nuh, Dalgalar Arasında Oğluna Sesleniyor 567
Hûd 44. Âyetin Tefsiri **572**
Tufan Hâdisesi 572
Tufan Âyetindeki Belâgat 573
Tufanla Günahsızları Boğmak İlahi Hikmete Uygun mudur? 574
Hûd 45-47. Âyetlerin Tefsiri **575**
Mühim Olan Soy Yakınlığı Değil, Din Yakınlığıdır 576
Enbiyanın İsmetine İtiraz Edenler ve Cevabı 577
Hz. Nuh (a.s)'un Zellesi 580
Hûd 48. Âyetin Tefsiri **581**
Tufandan Sonra Gemiden Çıkış 581
Hz. Nuh'un Zellesinin Affedilmesi, Kadrinin Yücelmesi 581
Hz. Nûh'un İkinci Âdem Olması 582
Hûd 49. Âyetin Tefsiri **584**
Gaybî Haberlerin Nübüvvete Delâleti 584
Tufan Kıssasının Tekrarlanmasının Hikmeti 585
Hûd 50-51. Âyetlerin Tefsiri **586**
Hz. Hud Hakkında "Âd Kavminin Kardeşi" Vasfı Verilmesi 586

Hz. Hûd'un Tebliğinin Esasları ... 587
Hûd 52. Âyetin Tefsiri ... 588
Hûd (a.s)'un Tebliğinin Mükâfatı ... 588
Tevbe ve İstiğfarın Faydası ... 589
Hûd 53-56. Âyetlerin Tefsiri ... 590
Kavminin Hz. Hûd'u Reddetmesi ... 591
Hûd 57. Âyetin Tefsiri ... 593
Hûd 58-60. Âyetlerin Tefsiri ... 594
Âd Kavminin İmha Edilmesi ... 594
Hz. Hûd (a.s) ile Mü'minlerin Kurtarılması ... 595
Âd Kavmi'nin Başlıca Cürümleri ... 595
İki Ayrı Âd Kavmi'nin Bulunduğu ... 597
Hûd 61-62. Âyetlerin Tefsiri ... 597
Hz. Sâlih'in Semûd Kavmini Dine Daveti ... 598
Allah'ın İnsanları Topraktan Yaratması ... 598
Yeryüzünü İmar Etmenin Önemi ... 598
Hz. Sâlih'in Kavmi Birdenbire Aleyhine Dönüyor ... 599
Hûd 63. Âyetin Tefsiri ... 600
Hz. Sâlih Kavmini İkna Etmek İstiyor ... 601
Hûd 64-65. Âyetlerin Tefsiri ... 601
Mu'cize Olarak Verilen Deveyi Kesmeleri ... 602
Müşriklerin Mu'cizevî Deveyi Çekememeleri ... 602
Hûd 66-68. Âyetlerin Tefsiri ... 604
Zâlimleri Çarpan Müthiş Sayha ... 605
Semûd Kelimesinin Kur'ân'da İki Şekilde Okunması ... 607
Hûd 69-71. Âyetlerin Tefsiri ... 607
Hz. İbrahim'e Meleklerin Misafir Olarak Gelmeleri ... 608
Selâmün Aleyküm Tabirinin İ'rabı ... 610
Misafir Melekler Yemeğe El Uzatmıyorlar ... 611
Hz. İbrahim Gelen Misafirlerin Melek Olduklarını Baştan Bilmiyordu ... 611
Hz. İbrahim'in Hanımının Gülmesi ... 611
Hûd 72-73. Âyetlerin Tefsiri ... 615
Oğlan Çocuğu ile Müjdelenen Hanımının Hayreti ... 615
Hûd 74-75. Âyetlerin Tefsiri ... 618
Hz. Lut Kıssası ... 618
Hz. İbrahim İlahi Hükme Karşı Mücadele Eder mi? ... 618
Hz. İbrahim (Lut Kavmine) Azap İçin Biraz Mühlet Verilmesini İstiyordu ... 619
Hûd 76-77. Âyetlerin Tefsiri ... 621
Azap Hükmü Kaçınılmaz ... 621
Misafir Erkek Kılığında Lût'a Gelen Melekler ... 621
Hûd 78-80. Âyetlerin Tefsiri ... 623
Ahali, Misafirlere Hücum Etmek İstiyor ... 623